This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

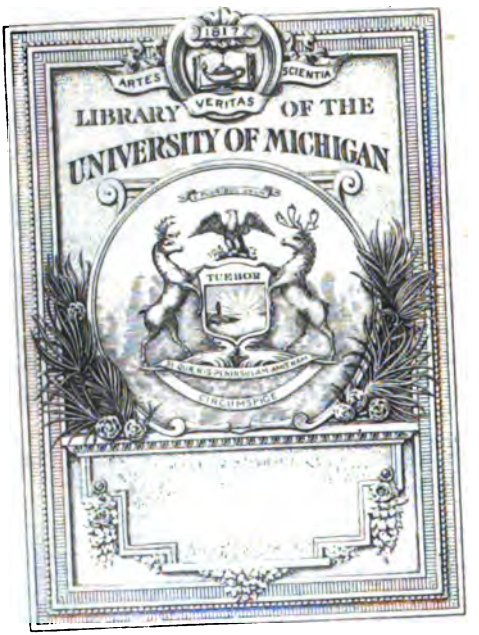
1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

I
36
.R7

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN HANDEL.

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN HANDEL

DOOR

E. W. DE ROOIJ,

Commies bij het Departement van Financiën.

MET REGISTER.

AMSTERDAM,
L. F. J. HASSELS.
1856.

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN HANDEL.

INLEIDING.

> Neque enim historiam proposui mercaturae mihi scribendam, sed tantummodo illius umbram legenti exhibere.
>
> Muratori, *Ant. Ital. med. aevi.*

't Is met de geschiedenis van een volk als met die van een' mensch. Welke talenten, welken aanleg hij ook hebben moge, hij zal die voorzeker nooit geheel kunnen ontwikkelen of aanwenden, hij zal nooit volkomen zijne roeping kunnen volgen, indien de omstandigheden hem niet de behulpzame hand bieden, of de loop der gebeurtenissen niet daartoe medewerkt.

Dan eerst kan hij de geheele kracht zijner vermogens leeren kennen en aanwenden, indien hij geroepen wordt om op het tooneel der wereld eene gewigtige rol te vervullen.

Indien deze hem niet ten deel valt, blijft zijn geest sluimeren, en hij onbewust van de eigenschappen, welke de Natuur hem heeft geschonken.

't Is even zoo met de volken.

366810

Het denkbeeld, dat de eene natie meer dan de andere een' oorspronkelijken aanleg bezit voor de jagt, akkerbouw, veeteelt of handel, en dat zij, een der genoemde bedrijven uitoefenende, ongeschikt zou zijn voor eenig ander, sluit in zich eene miskenning van de wet, dat allen langs de verschillende trappen van ontwikkeling en beschaving moeten opklimmen, om eindelijk hare plaats onder de verlichtste volken in te nemen.

Indien ook dat denkbeeld waarheid behelsde, zouden wij immers beter doen met de zendelingen en geestelijken uit de onbeschaafde en Heidensche oorden der wereld terug te roepen, om ze hier op Europeesch grondgebied te gebruiken tot beschaving van zoo velen, die het nog zoo hoog noodig hebben. De verlichting toch, die zij onder de Wilden trachten te verspreiden, zou dan geen nut stichten noch op hunne verdere ontwikkeling van invloed zijn; immers nooit zou dan het herdersvolk, en zulks door den bij hem vooronderstelden aanleg voor de veeteelt een' hoogeren trap van beschaving kunnen bereiken; zelfs niet eens — aangenomen dat de grond, waarop het woont, voor den akkerbouw geschiktheid kon krijgen — een landbouwend volk kunnen worden, of dit laatste zijn' toestand zoodanig veranderen, dat daaruit eene handeldrijvende natie geboren wierd. Allen bleven dan op dezelfde hoogte, want aan allen ontbrak de aanleg voor iets beters.

Dat deze laatste vooronderstelling valsch is, bewijst de geschiedenis van de maatschappelijke ontwikkeling der beschaafde volken. Allen hebben zich uit den natuurstaat weten te verheffen tot de hoogte, waarop zij zich tegenwoordig bevinden, of die zij vroeger eenmaal bereikten. Langs de verschillende trappen van beschaving zijn zij daartoe opgeklommen.

De omstandigheden als anderzins wezen hun in den eersten tijd van hun bestaan de rigting aan, die zij hoofdzakelijk moesten volgen, om dat doel te bereiken; met

andere woorden: zij oefenden den akkerbouw uit, omdat zij niet in de gelegenheid waren koophandel te drijven; zij dreven koophandel, omdat de grond, waarop zij woonden, niet genoegzaam voortbrengselen opleverde om in hunne behoeften te voorzien, en zij voor 't overige daartoe aanleiding vonden door de nabijheid der zee; zij gingen uit op overwinningen, omdat beide opgenoemde takken van volksbestaan niet toereikende waren om hen te voeden, of wel uit hoofde een zamenloop van gebeurtenissen daartoe medewerkte; omdat misschien het ten onder brengen van vreemde volkeren het middel was, waardoor zij zich zelve staande moesten houden, zoo als bij voorbeeld in vroegere tijden de Romeinsche staat, later de Engelsche Oostindische Compagnie. Het is dus een gevolg van de plaatselijke ligging, van de natuurlijke gesteldheid van een Land, en van andere omstandigheden, dat de bewoners landbouwers, kooplieden of herders zijn; maar het is geenszins eene waarheid, dat bij vertrek of verplaatsing naar elders datzelfde volk zich weder zoo moeten bezig houden met hetzelfde middel, waardoor het vroeger in zijn onderhoud voorzag.

Slechts één voorbeeld zij genoeg om deze stelling te staven. Vestigen wij voor eene wijl het oog op de geschiedenis der kinderen Israëls.

Als bewoners van het Morgenland, bestond hun voornaamste bedrijf in de beoefening van landbouw en veeteelt. Niet bij uitnemendheid waren zij kooplieden. Na de verwoesting van Jeruzalem en de verspreiding der Joden over den geheelen aardbodem, vinden wij hen in de grijze middeleeuwen reeds terug als een handeldrijvend volk, of liever legden zij zich in ieder Land, waar zij met der woon werden geduld, op den koophandel toe.

Wij vinden hen toegerust met al de eigenschappen, die den

koopman vormen, bezield met een' echten handelsgeest, die bij hen in onze tijden nog niet uitgebluscht, maar zelfs tot een spreekwoord geworden is.

Van waar nu deze verandering? Van waar die ommekeer in de levenswijze des volks; die scherpe tegenstelling met de vroegere aartsvaderlijke gebruiken en zeden? Zij is, naar ons inzien, alleen toe te schrijven aan den drang der omstandigheden. Overal uitgesloten, verdreven, verjaagd, verstoken van de bevoegdheid om eenig beroep uit te oefenen, was de handel het eenigste wat hun overbleef; en nog moest die in het geheim gedreven worden. Dat hierbij omzigtigheid, sluwheid en doortraptheid gevorderd werd, om ook niet van dit laatste middel van bestaan beroofd te worden, behoeft geen betoog. Met de grootste zorgvuldigheid wist de Jood zijne handelsplannen of operatiën voor het oog van den loerenden verspieder te verbergen. Met wantrouwen beschouwde hij ieder, die hem voorsloeg eenige onderneming met hem te doen. Hij schonk zijn vertrouwen niet, dan na lange beproeving; en wat was dan nog het vertrouwen, dat hij gaf? Door de betrekkingen, die hij overal had aangeknoopt, kende hij de markten van den handel aan den eenen kant; aan den anderen de behoeften der verschillende Landen, voor wier vervulling hij zorgde. Waar een Joodsch koopman, of zijne agenten, zich vertoonde, was het om te woekeren met de voortbrengselen des Lands; hij leefde geheel door en voor den handel, die bij hem eene tweede natuur was geworden, en noodzakelijk in zijne vroegere gewoonten en zeden eene groote verandering, een' geheelen ommekeer moest te weeg brengen.

Het ligt niet in ons plan bij dit aangehaalde voorbeeld langer te blijven stilstaan, of den handelsgeest, die het Joodsche volk ook nog tot op den huidigen dag kenmerkt, in zijnen voortgang en ontwikkeling te volgen.

De aanhaling daarvan strekke slechts tot betoog der stelling, hoe de omstandigheden of de toestand, waarin een volk verkeert, in het volkskarakter groote wijzigingen kunnen brengen, of wel het geheel doen ontaarden.

Bij de behandeling der geschiedenis heeft men doorgaans met stilzwijgen voorbijgegaan, door welke middelen en langs welke wegen de algemeene welvaart eener natie is verkregen of zich uitgebreid heeft. Men vestigde niet genoeg het oog op de pogingen, door bijzondere burgers van den Staat aangewend, om door de uitbreiding van koophandel en nijverheid mede te werken tot vergrooting der magt en van het aanzien van dien Staat.

Men bepaalde zich meer tot de staatkundige geschiedenis, tot eene mededeeling van het ontstaan en afbreken der staatkundige betrekkingen met andere volken, tot een verhaal van gevoerde oorlogen, gewonnen of verloren veld- en zeeslagen.

Het verwijt, door Luzac omtrent de verwaarloozing der geschiedenis van het ontstaan en den voortgang des handels en der nijverheid aan Wagenaar gedaan, is grootendeels van toepassing op al onze geschiedschrijvers, ook van lateren tijd, welke groote verdiensten zij voor het overige ook mogen hebben.

Zoo intusschen de kennis der staatkundige geschiedenis van een volk, om vele redenen hoogst wenschelijk en noodzakelijk is, niet minder noodig komt het ons voor, dat een handeldrijvend volk ten minste wete, op welke wijze zijne voorouders hunne grootheid hebben ontwikkeld door de uitoefening der nijverheid in de uitgestrektste beteekenis van het woord, welke wegen zij hebben ingeslagen om zich uit den natuurstaat te verheffen tot een' trap van ongekenden bloei en rijkdom; eene verheffing, die de voornaamste oorzaak was van hunne staatkundige grootheid en

magt, van den hoogen rang, dien zij eenmaal innamen in de rij der mogendheden.

't Is de geschiedenis van den handel en de nijverheid, die de bronnen aanwijst, waaruit voorspoed en welvaart stroomen; die den oorsprong doet kennen van de magt door het Nederlandsche volk vroeger bezeten, van de welvaart, die het nog heden ten dage ten deel valt. De nasporingen op dit gebied zullen ons geene tooneelen aanbieden met bloed gekleurd, zoo als zoo menige bladzijde in de staatkundige geschiedenis des volks; geene reeks van oorlogen hebben wij te doorloopen, geene beschrijving van strijdkrachten, legers of slagorden zal onze taak zijn. Wij zullen, om met de woorden van Luzac *) te spreken, het menschelijk verstand in zijne gangen, de nijverheid in hare vorderingen en de werkzaamheid in hare voordeelen nasporen. De uitslag dier nasporingen zal de kenschetsende eigenschappen onzer voorouders op de schoonste wijze in het licht stellen, en het bewijs leveren, dat zij hunne zedelijke en ligchamelijke krachten hebben aangewend tot bereiking van een weldadig en grootsch doel, de verspreiding namelijk van welvaart onder duizenden, en de daardoor aangekweekte beschaving en veredeling van den geest, die van de eerste meestentijds een onmiddellijk gevolg is, of haar ten minste op zijde streeft.

„De koophandel, dat weldadig gestarnte van voorspoed, van welvaart, van genoegen en geluk, verspreidt al de gunsten der vruchtbare Natuur, uit ieder gewest, over den aardbodem en vermenigvuldigt ze door het aanmoedigen van vrije en nuttige werkzaamheid. Handwerken, kunsten en wetenschappen bloeijen op het spoor van den koophandel, zonder wien de landbouw, de nuttigste kunst van allen, aan

*) *Holl. Rijkdom*, I. d.

het kwijnen slaat, en de zeevaart geen' adem haalt. Geen Land kan ongelukkig zijn onder dezen invloed, die alle woestheid verbant, en het menschdom zelfs de regtvaardigheid doet beminnen, omdat zijne eerste beginselen zuivere gevoelens zijn van eer en goede trouw. Want wij spreken hier van geene verachtelijke baatzucht, maar van eerlijken, lofwaardigen en edelmoedigen handel, die nimmer de belangen van het algemeen uit het oog verliest. De zeden, die onder het krijgsgedruisch altijd verbasteren, zullen onder zulk een handeldrijvend volk nog meer dan de wetten, den band der eendragt versterken. Het geringste lid der zamenleving is er nuttig en deelt op zijne beurt in den gelukstaat van het gemeenebest. Trotschheid is er hatelijk, maar de onbekrompen overvloed baart eene edele fierheid, die, schuw van omkoopingen en bedriegerijen, op het schoonste gepaard gaat met de bewustheid van ware verdiensten. Gezegend Land, daar elk zijne eigendommen gerust bezit; daar geen ingebeelde magt de gezelligheid verhindert, omdat een iegelijk in zijne soort onafhankelijk is; daar deze voldoening den zuursten arbeid verzoet en beloont. Zulk eene rijke bron van zedelijk en natuurlijk heil is de koophandel, vermogende ziel en zenuw van eenen groeijenden staat, albezielende geest der gevestigde maatschappijen en leidstar der vrijheid, zonder welke de rede zelve een doodelijk geschenk zou zijn. Indien een sterveling, door de Voorzienigheid aan het hoofd van een gemeenebest gesteld, dat alles in zijne ontelbare gevolgen begreep en begunstigde, wat zou hij gelukkig zijn!" *)

Wel is de grootste, de voornaamste roeping eener natie, die de kusten der zee bewoont, wil zij ten minste hare stof-

*) S. Stijl, *Opkomst en Bloei der Ver. Nederlanden*, bl. 43, v.v.

felijke belangen bevorderen, de beoefening der scheepvaart en van den handel.

Vooral zal zij dien weg moeten inslaan, indien de bodem door onvruchtbaarheid, of uit andere oorzaken, niet in genoegzame mate voorziet in het onderhoud zijner bewoners.

Zouden Phœnicië, Carthago en andere Staten, in vroegere eeuwen, den trap van grootheid en magt hebben bereikt, die de geschiedenis hun toedicht, indien zij zich van den Oceaan hadden afgekeerd?

Maar het verschijnsel van grootheid door handel openbaart zich nog meer in het oogvallend in latere tijden. Immers de geschiedenis der zeevaart wijst ons op al wat het aan den Oceaan grenzende Portugal voor zijne uitbreiding heeft ondernomen; hoe de scheepvaart, die zich aldaar van lieverlede ontwikkelde, een' handelsgeest aankweekte, die zich niet meer tevreden stelde met den beperkten kring, waarin vroeger zijne werkzaamheden waren besloten, maar met stoute vlugt den Oceaan overstak, den weg banende voor de ontdekking eener nieuwe wereld, terwijl hierdoor niet alleen op min kostbare wijze de voortbrengselen van het Morgenland over de beschaafde wereld werden verspreid, maar ook tevens de grond gelegd voor de betrekkingen, die later het oostelijk halfrond aan het westelijk verbonden.

Ook Engeland is zijne magt en grootheid verschuldigd aan eene voor den handel gunstige ligging. Daaraan dankt het trotsche Albion zijne welvaart, zijn' voorspoed, zijn' oorlogsroem, zijne kolossale zeemagt, zijn meesterschap over den Oceaan.

Even zoo is het met de Noordsche Rijken; de vloten van de eertijds woeste bewoners van Europa's noordwestkusten hebben ook in de vroegere geschiedenis van Nederland eene groote beruchtheid gekregen.

Venetië was in de middeleeuwen zijn' bloei geheel ver-

schuldigd aan eene uitmuntende en gunstige ligging voor den handel, toen de zeeweg naar Oostindië nog niet was gebaand. En zou het zelfs niet mogelijk zijn, dat die stad, indien eenmaal het plan mogt doorgaan om de Middellandsche Zee met de Roode Zee te verbinden, haar verloren aandeel in den wereldhandel weder terugkrege?

Ook de overige Italiaansche republieken danken haren vroegeren bloei hoofdzakelijk aan hare gunstige ligging en de bescherming, die zij aan hare kooplieden en nijverheidsinrigtingen verleenden.

En de steden van Noord-Duitschland, sedert den jare 1367 door de *Keulsche Confederatie* onder den naam van het Hanzéverbond vereenigd, waren zij haren oorspronkelijken handelsgeest wel aan iets anders verschuldigd, dan aan hare gunstige ligging aan zee? Vele harer hadden reeds een uitgebreid verkeer, voordat het beroemde verbond tot stand kwam, zoodat nog vóór de tweede helft der dertiende eeuw, in den jare 1241, eene overeenkomst werd aangegaan tusschen twee dezer steden, Lubeck en Hamburg, weleens ten onregte aangenomen als het tijdpunt van het ontstaan der later zoo bloeijende vereeniging, waaraan Europa, uit het oogpunt van beschaving, handelsgrootheid, welvaart en onafhankelijkheid, zoo veel te danken heeft.

Maar ook Nederland is een der voorbeelden uit de nieuwere geschiedenis, waardoor deze stelling voldingend wordt gestaafd.

Onmiskenbaar is de aanleiding, die het Nederlandsche volk voor den koophandel en daarmede verwante takken van bestaan heeft gekregen, in de eerste plaats te zoeken in de ligging van het Land.

Zeker is het, dat geene streek ter wereld voor de uitoefening van het handelsbedrijf gunstiger kon geplaatst zijn dan Nederland.

In het middelpunt van Europa gelegen, in de nabijheid der Deensche, Fransche en Engelsche kusten, doorsneden met eene menigte groote rivieren, in het hart van het werelddeel haren oorsprong nemende, die het vervoer gemakkelijk maakten, en door hare breede mondingen en voortreffelijke havens het uit- en inzeilen van groote schepen bevorderden; ten noorden en ten westen bespoeld door de zee, moest wel, als van zelf, bij de bewoners het denkbeeld levendig worden en tot rijpheid komen, om deze waterwegen dienstbaar te maken aan de zucht tot verbetering van hunnen niet benijdenswaardigen toestand, en ze aan te wenden tot het vervoeren van alle voorwerpen, die zij daartoe noodig hadden, waardoor de eerste schrede was gedaan op den grooten weg, die tot de latere ontwikkeling des handels heeft geleid.

Het ligt niet in den aard van dit Werk, in het bijzonder de eerste pogingen na te gaan, door onderscheidene volken aangewend, om de zee te bouwen; dit onderwerp behoort in eene algemeene geschiedenis der zeevaart te huis. Genoeg zij het hier te melden, dat reeds vroegtijdig de zee en de binnenwateren door onze voorouderen werden bevaren in vaartuigen, wel is waar van zeer onvolkomen' bouw, maar toch geschikt genoeg om kleine togten te doen, noodig tot het bereiken van hun doel; het vervoer der goederen, bestemd om in de geringe behoeften huns levens te voorzien.

Welligt is bloote nieuwsgierigheid de eerste aanleiding geweest der scheepvaart. Met eenige planken tot een vlot verbonden, misschien met nog onvolkomener vaartuigen, waagde men zich op het onrustige element, dat men gedurig voor oogen had; men gewende zich aan de woelingen des Oceaans, en werd gemeenzaam met de gevaren, waarmede de groote zee dreigde. Al spoedig bleek het echter, dat de onvolkomenheid der vaartuigen ze onbestand maakte tegen

de stormen van het zwalpend nat; verbeteringen werden toen aangebragt, maar ook de togten uitgestrekter; de nieuw ontdekte kunst werd dienstbaar gemaakt aan de vischvangst, een' tak van bestaan, die zich van lieverlede uitbreidde en vestigde tot een' der voornaamste grondslagen des handels. Want bijna met zekerheid is het aan te nemen, dat met de ontluikende scheepvaart reeds eenig handelsverkeer gepaard ging. Immers de moerassige bodem, ongenoegzaam om te voorzien in de behoeften des levens, hoe gering dan ook, moest den bewoners al spoedig leeren omzien naar andere middelen, om aan hunne nooddruft te gemoet te komen.

Vreemde tusschenkomst leerde hun daarbij behoeften kennen, waarvan zij vroeger geen denkbeeld hadden; een en ander moest voor hen eene aansporing worden om zich de voorwerpen te verschaffen, waaraan zij gebrek gevoelden, en dit kon niet anders geschieden dan door ruil tegen andere goederen, dat is door den handel in zijne eenvoudigste beteekenis.

Zoo werd dan de eerste steen gelegd aan het gebouw onzer handelsgrootheid, dat zijne verdere voltooijing moest afwachten van volgende eeuwen, en waartoe onderscheidene oorzaken medewerkten, die wij in de volgende bladen kortelijk zullen nasporen.

Vergeten wij echter niet, dat eene der voornaamste oorzaken van den toenemenden bloei onzes handels moet worden gezocht in de eigenschappen des volks. In gedurigen strijd met den Oceaan, waaraan zij zoowel een gedeelte van hun levensonderhoud, als den bodem, waarop zij woonden, moesten ontwoekeren; worstelende tegen de onvruchtbaarheid en ongenoegzaamheid van den grond, waren de bewoners dezer Landen arbeidzaam, vindingrijk, voorzigtig, spaarzaam en oplettend geworden; alle eigenschappen, die eene natie, welke haar voornaamste bestaanmiddel in den handel zoekt, noodzakelijk moet bezitten. Zij waren gewoon aan de ge-

varen der zee, en gehard tegen de ruwheid des weders, die hen van het doorzetten hunner handelsplannen niet konden terughouden; goede trouw was eene der hoofdeigenschappen van hun karakter; in bekwaamheden des geestes behoefden zij voor geen volk op den aardbodem onder te doen.

Toen eenmaal het verkeer met de naburige gewesten een' aanvang had genomen, was de weg gebaand voor het aanknoopen van nadere gemeenschap. Dat verkeer zelf was de oorsprong van nieuwe behoeften, van eene verandering in de gewoonten, eene verzachting der zeden. De ontluikende handel werd een magtige hefboom voor den voortgang der beschaving, die tevens door de prediking en invoering van de Christelijke Godsdienst werd bevorderd en uitgebreid.

De zucht naar weelde, met de beschaving hand aan hand gaande, schiep zich ook nieuwe behoeften, waaraan eene steeds toenemende welvaart kon tegemoet komen, doch die de voortbrengselen van het Land zelf niet konden bevredigen. De vreemdeling moest dus worden opgezocht en van hem gekocht, wat hier ontbrak. De winsten door den aanvoer dezer buitenlandsche voorwerpen opgeleverd, waren een prikkel voor den stoutmoedigen koopman, om zich al verder en verder te wagen, om vroeger onbekende kusten te bezoeken, een verkeer aan te knoopen met de bewoners, waardoor weder eertijds ongekende zaken werden ontdekt en als van zelven de ruil der verschillende goederen moest toenemen. Zoo intusschen de uitbreiding des handels met de toeneming der behoeften door beschaving in het leven geroepen, gelijken tred hield, bij de vernietiging van het verkeer door den inval der woeste volken, uit het midden van Azië opgebroken, werd ook de ontluikende beschaving als met ééne streek weggevaagd uit de oorden, die zich in de stralen van haar licht gelukkig gevoelden. Aan domheid en geweld moest zij hare plaats afstaan, en zich tevreden stellen met

den schuilhoek haar hier en daar in de cel eens kloosters aangeboden, tot de tijd terugkeerde, dat zij zich weder ongestraft openlijk kon vertoonen.

Toen later, bij de vestiging eener nieuwe orde van zaken in Europa, de kunsten des vredes zich nogmaals begonnen te ontwikkelen, werd het bijna geheel afgebroken verkeer weder levendig, en de beoefening der verschillende takken van fabrijknijverheid een spoorslag voor de uitbreiding des handels.

Reeds vroegtijdig mogt men zich hier te Lande verheugen in den grooten bloei van sommige takken van het fabrijkwezen: getuigen de lakenweverijen, wier voortbrengselen over het toen bekende Europa en tot zelfs in het Oosten eene algemeene beroemdheid hadden. De vervaardigers dier voortbrengselen — de nijverheidsondernemers zouden wij tegenwoordig zeggen — zochten uitwegen naar het buitenland, vonden en *behielden* die door de deugdzaamheid van hetgeen zij leverden.

Het behoeft geen betoog, dat de winsten, door dien handel opgebragt, de inwoners verrijkten, terwijl zij de regerende Vorsten groot en magtig maakten.

De band, die tusschen het bestuur en het volk bestond, werd hierdoor naauwer toegehaald; de regering, het belang leerende inzien, dat er ook voor haar gelegen was in den aangroeijenden rijkdom der ingezetenen, wier welvaart grootendeels aan de beoefening van nijverheid en handel was te danken, legde zich toe op de bescherming van deze gewigtige takken van volksbestaan.

De oorkonden van die tijden zijn vol van bepalingen omtrent een en ander; hier werd de uitoefening der nijverheid geregeld; daar vrijheid van tollen verleend; ginds verdragen aangegaan tot beveiliging van den reizenden koopman en tot zekerheid voor zijne goederen; elders bezwaren en

belemmeringen, die de handel ondervond, uit den weg geruimd.

En hoezeer nu ook eene gezonde staatshuishoudkunde leert, dat de roeping der besturen zich niet uitstrekt tot het geven eener zekere rigting aan nijverheid en handel, — ja dat beiden aan eigene ontwikkeling overgelaten, het toppunt van bloei en wasdom bereiken, zoo was het echter in de eeuwen van domheid en barbaarschheid, van roof en geweld hoog noodig, dat de regering zich hunner aantrok.

Met grond zou men mogen twijfelen of, indien die bescherming uit het oog verloren ware, beide genoemde bedrijven wel tot die groote ontwikkeling zouden zijn gekomen, waarop ze onder anderen in de Nederlanden reeds in de vroegste tijden worden aangetroffen.

De handel zelf was doordrongen van de noodzakelijkheid, om beschermd te worden. Een bewijs daarvoor vinden wij in het verbond der steden aan den Rijn in 1247 *), alsmede in het Lombardische stedenverbond in 1167 †), bij welke vereenigingen het staatsbelang op den voorgrond moge gestaan hebben, maar waardoor dan toch zeer gewis de belangen des handels uit het oogpunt van wederkeerige bescherming niet zijn verwaarloosd. Doch een meer sterk sprekend bewijs daarvoor is het Hanzéverbond, dat voorzeker geen ander doel heeft gehad, dan de bevordering der handelsbelangen van de steden tot die vereeniging toegetreden, en wel door de uitbreiding en bescherming van haar verkeer met vreemde volken, door het aangaan van handelsovereenkomsten, door het gedurig najagen van voorregten in het belang hunner ondernemingen.

Dragen deze vereenigingen de sporen, dat men de nood-

*) Pfister, *Gesch. Teutschl.*, II, p. 594, *sqq.*

†) Leo, *Gesch. Ital.*, II, boek 4, c. 6, § b.

zakelijkheid van bescherming voor den handel diep gevoelde, niet minder ligt daarin opgesloten, het bewijs, dat de steden zich zelve onderling zochten en wisten te helpen, indien de regering des Lands de belangen der kooplieden niet behartigde, of wel, zoo hare magt, nog niet genoegzaam gevestigd, te kort schoot om aan de gedurig meer toenemende eischen des handels te gemoet te komen.

Zij zochten zich door onderlinge verbindtenissen een onbelemmerd verkeer te openen; zich te beveiligen tegen roof, zoowel te land als ter zee; zich te vrijwaren tegen de nadeelen door het zoogenoemde *strandregt* meermalen te weeg gebragt; zich de betalingen voor goederen, die zij ter markt bragten, te verzekeren; in één woord zij zochten voortdurend de welvaart der deelgenooten zooveel mogelijk te bevorderen en te vestigen.

Vooral verdienen onder de voornaamste oorzaken, die van invloed waren op de uitbreiding des handels genoemd te worden, de meer vrijzinnige instellingen aan verscheidene Landen in Europa gegeven, en grootendeels een gevolg der kruistogten, wier uitwerkselen zich al dadelijk gunstig deden gevoelen: door deze toch werden de banden der lijfeigenschap losgemaakt; de staf gebroken over het feodalismus; en ontstonden de gemeenten. Een nieuw leven ontwikkelde zich in de steden; de burgerstand trad op met zijne regten, dikwijls voor geld gekocht, meermalen met de wapenen in de hand verworven en gehandhaafd; handwerkslieden werden opgenomen onder de klasse van vrije burgers; zij behoefden de opbrengst van het werk hunner handen niet meer af te staan aan een' meester, maar beschikten vrij over het verworven vermogen.

De invloed der kruistogten, met betrekking tot den handel, was voor Nederland niet terstond van dat gewigt, als voor de zuidelijke Staten van Europa. De werking er van

deed zich in alle kracht gevoelen in Italië, het zuidelijk gedeelte van Frankrijk en de landsteden van Duitschland; in het algemeen echter minder in de steden van het westelijk en noordelijk Europa. Doch geheel bleven zij hier niet zonder dadelijken invloed. Hunne gevolgen waren, volgens Heeren *), hoofdzakelijk eene verandering der stapelplaatsen voor den handel en eene grootere verbreiding der Oostersche voortbrengselen over Europa. Augsburg en Neurenberg werden de markten des zuidelijken handels en der Indische producten voor het noordelijk Europa; van daar werden de goederen vervoerd naar Erfurt, Maintz en Keulen, uit welke steden zij zich vervolgens naar het Westen en Noorden verder verspreiden. Op deze wijze kwam ook een grooter gedeelte dan vroeger in handen van den Nederlandschen koopman, en werd door hem verder noordwaarts vervoerd. Het ontstaan van het wisselregt, de verordeningen, vastgesteld op de reeds bestaande en nieuw ingestelde jaarmarkten, de groote ontwikkeling aan de nijverheid gegeven, een en ander, zoovele gevolgen der kruisvaarten, werkten mede ter gunste van de uitbreiding des handels en van het verkeer. En toen later de dweepzucht hare pogingen tot vestiging van een groot Christenrijk in Azië had opgegeven; toen de wijzigingen door de togten naar het Heilige Land in den toestand van Europa gebragt, nieuwe voorzieningen, andere regeringsbeginselen noodzakelijk maakten, vestigde men ook het oog op den koophandel, en trachtte dien door bescherming, voorregten en voor dien tijd wijze wetten aan te lokken, en op een hooger standpunt te brengen.

Maar de ontdekking van Amerika en het vinden van den zeeweg naar Oostindië op het einde der 15de eeuw, het groote tijdpunt van scheiding in de handelsgeschiedenis, bragt

*) *Hist. Werke*, II, p. 242.

niet alleen eene verandering te weeg in den loop des koophandels van het eene volk of Land tot het andere, maar in zijne geheele natuur, door hem te veranderen van *landhandel* in *zeehandel* *) en hem voor het vervolg den Oceaan als zijnen weg aan te wijzen.

Het is voornamelijk van dien tijd, dat de groote bloei des Noord-Nederlandschen handels dagteekent; de tachtigjarige strijd met Spanje, hoe veel opoffering hij ook der natie kostte, kon zijne vlugt niet stremmen, maar was veeleer een spoorslag voor zijne verdere uitbreiding. De Oostindische Compagnie verrees en maakte Azië aan zich cijnsbaar; en mogt het mindere geluk, dat harer jongere zuster in Amerika ten deel viel, het levensbeginsel dezer laatste al spoedig hebben vernietigd, ofschoon zij in kwijnenden toestand en door kunstmiddelen gerugsteund, haar aanzijn voortsleepte, haar bestaan had doen zien, dat de voordeelen door knapvaart en oorlog verkregen, niet zoo duurzaam zijn, als die, welke worden gevonden in de uitoefening van een' eerlijken handel, al is deze laatste dan ook de eigendom van weinigen en een monopolie in den strikten zin des woords.

Bij al deze oorzaken, die Nederland verhieven tot eene handeldrijvende mogendheid van den eersten rang, vergete men niet nog te voegen de burgerlijke beroerten, die andere Landen van Europa teisterden, het verval aldaar des handels, ten gevolge van staatkundige misgrepen en andere onberaden stappen, waardoor kooplieden en neringdoenden, hun Vaderland ontvlugtende, naar deze gastvrije gewesten heentrokken; de verdraagzaamheid in begrippen, die elders onderdrukte en vervolgde vreemdelingen hier te Lande bescherming en eene veilige schuilplaats deed vinden, benevens de onpartijdige regtsbedeeling, die hier aan ieder, zonder

*) Heeren, *Hist. Werke*, II, p. 243.

onderscheid van rang of stand, vreemdeling of ingezeten was verzekerd en ten deel viel.

Ook de regering dezer Landen heeft bijna altijd een diep bewustzijn gehad van de pligten op haar rustende tot bevordering van de belangen en welvaart der ingezetenen. Zij wist de voordeelen te waarderen door den handel het Nederlandsche volk aangebragt; voordeelen, die zich even als een vruchtbaarmakende stroom, langs duizend verschillende wegen onder alle klassen des volks verspreidden; zij wist wijselijk partij te trekken van alle omstandigheden, die bevorderlijk konden zijn aan de krachtige ontwikkeling van die groote zenuw van den Staat; zij ruimde met bedachtzaamheid en welberaden overleg de bezwaren op, die den bloei des handels in den weg stonden. Enkele tijdperken zijn er slechts aan te wijzen, dat zij de toepassing harer groote beginselen omtrent handelsvrijheid en volkeren-verkeer uit het oog verloor, door gebruik te maken van middelen, wier gevolgen lijnregt inliepen tegen hetgeen men zich daarvan had voorgespiegeld.

„Te vergeefs," zegt Luzac, *) „beproeft men alle bedenkelijke middelen, om den handel te doen bloeijen of te vestigen in een Land, dat onderworpen is aan een staatsbeleid, welks grondregels en grondbeginselen niet kunnen worden gepaard en overeengebragt met het beroep en de bezigheden van een' koopman. Alle, zoo oude als hedendaagsche geschiedenissen bevestigen deze waarheid. Zij doen ons zien, dat de koophandel in onderscheidene Landen heeft gebloeid, naar mate de regering de grondregels en grondbeginselen, die den handel en de scheepvaart begunstigen, heeft aangenomen en gevolgd. Groot-Brittanje bewijst in het bijzonder deze waarheid, door de verbazende

*) *Holl. Rijkdom.* Voorrede, p. 18.

grootheid, tot welke dat Rijk zijnen handel en zijne scheepvaart sedert de regering van Elizabeth allengs heeft weten op te voeren. Die hooge vlugt, welke de Engelschen genomen hebben, doet klaarblijkelijk zien, dat het eigenlijk niet is de regeringsvorm op zich zelven, welke den weg tot den handel bereidt, effent en gelijkmaakt, dat de handel zoowel in een' eenhoofdigen Staat als in een vrij gemeenebest kan bloeijen; dat, hoe de regeringsvorm in zich zelven moge zijn, het noodlot van den koophandel, even als in 't algemeen het heil en onheil van een' Staat en van de goede gemeente, afhangt van de voortreffelijkheid of gebrekkelijkheid van 't algemeen bestuur."

Een blik op de staatshuishoudkundige geschiedenis van Europa zal al spoedig het bewijs opleveren, dat, terwijl de meeste Staten van het werelddeel, in het vermeend belang van handel en nijverheid, tot verbods- en beschermingstelsels hunne toevlugt namen, Nederland niet schroomde de vrije mededinging te erkennen en te huldigen als den oorsprong zijner uitgebreide magt en gedurig toenemende welvaart.

Een blik op de geschiedenis des Vaderlands zal doen zien, dat de toeneming van het overwigt, hetgeen wij eenmaal in de staatkundige weegschaal van Europa legden, gelijken tred hield met de uitbreiding onzer handelsgrootheid, en dat toen de zon van deze begon te tanen, ook gene allengs meer en meer van zijn gewigt verloor.

Het levensbeginsel van die grootheid zag zich het eerst met vernietiging bedreigd, door Cromwell's navigatie-akte, doch de handelsgeest der vaderen werkte krachtdadig, door zijne beradenheid, door kloeke en doelmatige stappen de pogingen tegen, die zijn felle bestrijder, in het midden der 17de eeuw, meer dan ooit uitdacht en aanwendde, om dezen mededingenden nabuur de hartader af te steken.

Ook toen verloochende de regering het aangenomen beginsel van handelsvrijheid niet. Zij week niet af van het pad, door haar altijd met goed gevolg bewandeld; zij nam hare toevlugt niet tot maatregelen van wedervergelding, wel wetende, dat deze slechts de strekking konden hebben, om den benarden toestand nog te verergeren. Met vaste schreden ging zij voort op den weg der handelsvrijheid, het eenige middel om de belangen des Vaderlands te ondersteunen, en te verhoeden, dat de staatshulk, door de stormen geteisterd, geheel te gronde ging.

Mogt dan ook al de toepassing der handelsvrijheid in die dagen niet zoo volkomen geweest zijn, als eene bespiegelende staatshuishoudkunde die in later tijd heeft aanbevolen, en zoo als zij thans reeds meer en meer haren weg begint te vinden, men bedenke, dat het bijna onmogelijk was, zich geheel los te maken van en te verheffen boven de denkwijze der eeuw, die met betrekking tot handel en nijverheid vooroordeelen huldigde, door geheel Europa erkend als onmiskenbare waarheden, als de zuilen, waarop het staatsgebouw en de welvaart der bijzondere burgers rustte.

Hannibal zou, indien hem het opperbevel over een leger bij Waterloo werd opgedragen, of Turenne, indien hij geroepen was om de Romeinsche legioenen bij Zama aan te voeren, even zoo verlegen gestaan hebben, als de staatsman van den tegenwoordigen tijd, indien hij de staatshuishoudkundige begrippen in deze dagen omtrent handel en nijverheid algemeen gehuldigd, op de zestiende en zeventiende eeuw had willen in toepassing brengen.

Zoo intusschen de handelsgrootheid van het Vaderland aan de onbekrompen zienswijze der voorvaderlijke regering haar aanzien in vele opzigten had te danken, het zou eene miskenning zijn van de gevoelens, die het voorgeslacht eigenaardig kenschetsen, alles te willen stellen op rekening

van gene en te zeggen, dat de ondernemingszucht, vastberadenheid, doorzigt, bekwaamheid en andere eigenschappen der bewoners niet ook het hunne hebben bijgedragen, om den luister te helpen handhaven, die gedurende twee en eene halve eeuw op Europa afstraalde van het gebouw onzer handelsgrootheid. Het zou eene miskenning zijn van de deugden van het voorgeslacht, te willen beweren, dat alleen de milde staatsinstellingen, alleen de ligging dezer gewesten de bronnen zijn geweest van den overvloed, die hier door den handel onder de verschillende klassen der bevolking werd verspreid; eene miskenning van der voorvaderen goede trouw, die hen onderscheidde, zoowel in de eerlijke nakoming van staatsverdragen en handelsovereenkomsten, als van de verbindtenissen, door hen in de uitoefening van hunnen handel aangegaan met hunne beroepsgenooten in vreemde gewesten. Door al deze omstandigheden en door nog vele andere bijkomende oorzaken van minder belang, wier wijdloopige vermelding hier achterwege wordt gelaten, werd de grondslag gelegd voor de vestiging van een publiek vertrouwen, het groote levensbeginsel des handels, zoo als weinige Staten ooit hebben genoten; voor eene uitbreiding van het verkeer, en daaruit voortvloeijende vermeerdering van welvaart, die onder gelijke omstandigheden in de geschiedenis der wereld geene wedergâ hebben gevonden, en Nederland verhieven tot een' der magtigste Staten van het werelddeel, wiens vriendschap en bondgenootschap door vreemden werd afgebeden, en wiens vijandschap, geducht in hare uitwerkselen, alom werd gevreesd. Daardoor toch werd de grondslag gelegd voor de uitrusting en instandhouding eener zeemagt, die in oogenblikken van gevaar de onafhankelijkheid van het Vaderland krachtdadig wist te doen eerbiedigen en verkregen regten handhaafde, terwijl zij tevens der koopvaardijvloot op zijde stond, om haar te vrijwaren voor aan-

randingen, waaraan zij op hare verre togten zoo dikwijls kon blootgesteld wezen.

Maar even als de mensch, gekomen tot het toppunt van ontwikkeling zijner geest- en ligchamelijke vermogens, langzaam weder teruggaat en afneemt in krachten, al naar mate hij meer den avond zijns levens genaakt, zoo bieden ook de lotgevallen van ieder volk een keerpunt aan, dat de grens is van zijne grootheid en magt.

Gelukkig indien eene natie haren achteruitgang niet aan haar zelve behoeft te wijten!

Heeft de nasporing der oorzaken, die den grondslag legden en de voltooijing bevorderden van het gebouw onzer handelsgrootheid, de voortreffelijke eigenschappen der voorvaderen in het helderste daglicht geplaatst, en een bewijs opgeleverd van het voorzigtig beleid der staatsbestuurders in het bevorderen des handels, terwijl zij der beschouwing tevens aangename gewaarwordingen heeft achtergelaten, minder opbeurend is het te moeten zeggen, dat andere oorzaken zich later openbaarden, die dat gebouw als 't ware steen voor steen afbraken en alleen het geraamte er van nog lieten staan, om der nakomelingschap te strekken tot bewijs voor de kolossale afmetingen, die het eenmaal der verbaasde wereld aanbood.

Het zou ons te ver leiden, al de redenen van het wegkwijnen des Nederlandschen handels in hare bijzonderheden te willen mededeelen; slechts enkele daarvan en wel de voornaamste zullen wij vermelden. De oorzaken, die tot dat verval medewerkten, kunnen gevoegelijk gebragt worden onder twee hoofddeelen: de aangroei des handels en der scheepvaart in andere Landen, en de toeneming der belastingen, ten gevolge van gedurige oorlogen in de laatste jaren der republiek. Nadat de komst van den veertienden Lodewijk tot den troon van Frankrijk en het protectoraat van Crom-

well in Engeland een einde hadden gemaakt aan de binnenlandsche beroerten, die de beide genoemde Rijken gedurende eene reeks van jaren teisterden, werd bij den terugkeer der rust de naijver der bewoners op onze magt en grootheid opgewekt; een naijver door de besturen der beide Staten niet alleen met hoogst welgevalligen blik aanschouwd, maar zelfs met alle middelen en magt ondersteund.

„Engeland," zegt de heer van Ouwerkerk de Vries *), „heeft de betrekkingen der volken verbroken. Het Land rondom door de zee omsloten, is op zich zelf gaan staan, en heeft in zijne handels- en volksvlijt een systema van afsluiting ingevoerd, waardoor het alle andere natiën terugstiet, zoover het belang er geene partij van kon trekken."

In het jaar 1651 vaardigde Engeland zijne akte van navigatie uit, gedeeltelijk met het doel om ons uit te sluiten van den handel op dat Land en zoo doende ons volksbestaan te vernietigen.

Colbert maakte in 1665 zijn tarief openbaar, dat de strekking had, om den Franschen handel en scheepvaart en vooral de Fransche nijverheid te beschermen, door aan de uitoefening van deze takken van volksbestaan in de Nederlanden allerlei moeijelijkheden in den weg te leggen, terwijl reeds in 1648 de invoer van alle zijden en wollen manufacturen uit Nederland in Frankrijk was verboden, in strijd met de bestaande traktaten.

De mededinging dezer beide magtige Staten, die vroeger handel en zeevaart bijna geheel verwaarloosden, knaagde het allereerst aan het levensbeginsel van de welvaart des Vaderlands.

De afneming van onzen bloei en grootheid door haar moge het gezegde staven van de Montesquieu †), „dat Staten door den koophandel groot geworden, lang in hunne middelma-

*) *Verhandeling over de oorzaken van het verval des Nederlandschen Handels*, pag. 79.

†) *Esprit des lois.*

tigheid kunnen blijven voortleven, maar dat hunne grootheid van korten duur is. Zij verheffen zich van lieverlede, zonder dat dit in het oog springt, want zij verrigten niets, dat in het bijzonder de oplettendheid gaande en hunne magt bekend maakt; maar als het zoo ver gekomen is, dat men hunne krachten opmerkt, dan tracht ieder dat volk te berooven van een voordeel, dat het, om zoo te spreken, meer door verrassing dan door eenig ander middel heeft gekregen."

Tot verdediging onzer regten en belangen waren wij meer dan eens gedwongen, gedurige en kostbare oorlogen te voeren, niet altijd even gelukkig ten einde gebragt, en vooral niet altijd gevolgd door voordeelige vredesverdragen. Het ontzag voor onze vlag ging hierdoor in vreemde werelddeelen verloren, terwijl aan die van den mededingenden nabuur de eerbied ten deel viel, die vroeger aan de onze alleen was bewezen *). Zoo dit intusschen een der groote nadeelen was, uit onzen strijd tegen de magtige Rijken gesproten, niet minder groot was een ander; niet minder nadeelig werkte de gedurige vermeerdering der belastingen in de dagen der republiek op den Nederlandschen handel terug.

En toch groote vloten moesten onderhouden worden, wilden wij ons niet geheel en al ter prooi zien aan vreemden overmoed; de zeedijken kon men niet laten vervallen, ten zij men begeerde ten onder te gaan in de kolken van den Oceaan.

Aan deze belastingen †) moet het, volgens de meening, ontwikkeld in de Verhandeling, welke gevoegd was bij de *Propositie van Prins Willem IV*, hoofdzakelijk worden toegeschreven, dat de handel van dit Land zijne oude kanalen heeft verlaten, om over te gaan bij onze naburen. Een harer nadeelige gevolgen was de sluikhandel; het gebruiken

*) Luzac, IV, bl. 140.

†) *Propositie van Willem IV*, pag. 16, 27, 28.

van slinksche wegen om handel te drijven, ten einde zoo doende de lasten te ontduiken, die dikwijls later aan den invoerder door den kooper moesten worden betaald, zoodat deze handelwijs den sluiker een dubbel voordeel aanbragt.

„In vroeger tijden was het de republiek alleen, die men in Europa als koophandel drijvende kon aanmerken, en de vreemdelingen waren tevreden aldaar de belastingen te betalen, zoowel op de waren, die zij daar aanbragten, als op diegene, die zij daar kwamen inhandelen, zonder te onderzoeken of men dezelve niet kon ontgaan en menageren, door de goederen direct van de plaatsen derzelver productie te gaan halen, en andere wederom ter plaatse van derzelver vertier te brengen; men betaalde den Nederlander zijne lasten met genoegen zonder verder onderzoek.

„Maar sinds de laatst voorgaande eeuw is het handelstelsel in geheel Europa veranderd; de vreemde natiën, ziende de verbazende uitwerking van onzen handel en tot wat hoogte de republiek door denzelven alleen geklommen was, hebben zich mede op de commercie gaan toeleggen, en om onze meergenoemde lasten te ontgaan, heeft men zijne overvloedige producten gaan transporteren voorbij ons Land, ter plaatse van deszelfs meeste consumtie, en daartegen wederom uit de eerste source gaan inhandelen hetgeen men mankeerde." *)

Doch niet alleen deze mededinging van vreemden, ook de windhandel, het aktiespel, negotiatiën voor vreemde volkeren, die zich bedienden van het Nederlandsche geld om handel te drijven, en de bronnen van ons volksbestaan te doen opdroogen, werkten mede tot de vermindering onzer grootheid en magt; evenzoo het verval der koloniën, uit verschillende oorzaken voortspruitende †), als daar zijn de

*) *Propositie van Willem IV*, bl. 16.

†) Luzac, *Holl. Rijkdom*, IV, p. 184, v. v.

nadeelen ons door de Engelschen in Indië toegebragt, zoowel door het aangaan van verbonden en het verwerven van voorregten, als door den sluikhandel, dien zij daar dreven; achteloosheid in het beheer der voormalige Oostindische Compagnie; eene verderfelijke rust, en meer andere oorzaken van te algemeene bekendheid, dan dat zij hier op nieuws vermelding zouden behoeven.

Een' laatsten slag bragt daaraan toe de oorlog met de Engelschen in het jaar 1783; het wegnemen van onze schepen en koloniën; de verbazende ontwikkeling van de Noord-Amerikaansche Republiek der Vereenigde Staten, waar men door gestadige beoefening der nijverheid de aanvoeren uit Europa, die ook Nederland gedeeltelijk had bezorgd, leerde ontberen; de burgertwisten van de jaren 1786 en 1787; de verdwijning van den ouden eenvoud, die plaats maakte voor weidsche pracht; de verandering en omkeering in zeden en gewoonten, vooral sedert wij bondgenooten van een magtig Rijk waren geworden; het verlies van Ceilon, waardoor ons bijna de geheele kaneelhandel werd ontrukt *); de opening van de Schelde, en eindelijk het continentaal systema.

Dit een en ander verminderde onzen handel zoodanig, dat er spoedig niets meer dan eene schaduw overbleef van zijn eenmaal zoo groot en indrukwekkend bestaan; dat hij, zoo niet geheel, dan toch grootendeels verdween, met zich slepende den invloed, dien wij altijd in de regeling der Europesche aangelegenheden hadden bezeten, en ten gevolge waarvan men zoo naijverig was op onze vriendschap.

De eertijds bloeijende graanhandel op de Oostzee was verloopen; de haringvisscherij grootendeels; de Groenlandsche visscherij had eene belangrijke vermindering on-

*) Van Ouwerkerk de Vries, *II*, p. 103.

dergaan, en liep in de dagen onzer afhankelijkheid geheel te niet, de koloniën waren grootendeels in vreemde handen!

Met den terugkeer onzer onafhankelijkheid. en na de herstelling van het Koningrijk onder een' Vorst uit het huis van Oranje in 1813, begon de moed weder te herleven, en als nieuw bezield trad Nederland in de rij der volken van Europa te voorschijn.

Doch veel moest er gedaan worden om den handel weder op te voeren tot het toppunt zijner vroegere grootheid; krachtige middelen moesten worden aangewend om hem op te wekken uit den verderfelijken slaap, waarin hij sinds jaren gedompeld lag.

Het nieuwe bestuur huldigde al dadelijk, op het voetspoor der vaderen, de begrippen van vrijen handel. Men gaf hiervan een doorslaand bewijs door reeds in de eerste oogenblikken het tarief van regten of de convooilijst van den jare 1725 in te voeren, waaronder de Nederlandsche handel in der tijd een' grooten bloei had bereikt.

De teruggave onzer bezittingen in Azië, Afrika en Amerika, met uitzondering van eenige; de maatregelen genomen tot afschaffing van den slavenhandel; de oprigting der Nederlandsche Bank ten behoeve des handels, en de herleving van het crediet werkten weldadig op de ontwikkeling der vaderlandsche welvaart.

Na de vereeniging met de Zuidelijke gewesten, grootentendeels door hunne fabrijken bloeijende, waaraan een nieuw ontworpen tarief bescherming verleende, werd eene commissie te zamengeroepen tot het ontwerpen eener Grondwet, die in haar rapport de merkwaardige woorden uitbragt: „dat het gastvrije Nederland bij voortduring bescherming en hulp verleende aan allen, die door deszelfs

zachte wetten en vaderlijke regering gelokt, zich in hetzelve zouden nederzetten."

Zoo huldigde men dan weder het beginsel, waaraan in vroeger tijden de toeneming van den Nederlandschen handel en nijverheid zulke groote verpligtingen had, bescherming namelijk van vreemdelingen, die zich hier vestigden.

De vredelievende betrekkingen, die Nederland met de Mogendheden van Europa onderhield, konden reeds in 1824 den Koning in zijne troonrede doen zeggen, dat door vriendnabuurlijke verstandhouding, aan den handel een' vrijeren loop, en aan de voortbrengselen van onzen grond en van ons fabrijkwezen ruimere uitwegen zouden worden bezorgd, dan verbodswetten of beperkingen ooit geven kunnen."

Wederom kliefden de vaderlandsche schepen den grooten Oceaan, en zetteden hunnen koers naar Oostindië, dat zoo dikwijls onze vlag in zijne wateren had zien verschijnen. Te groote verwachtingen had men zich echter voorgespiegeld; niet al deze togten beantwoordden aan hetgeen men daarvan had gehoopt; vele gaven aanleiding tot teleurstelling. Men gevoelde, dat de voormalige Oostindische Compagnie niet meer bestond.

De Nederlandsche Handelmaatschappij verrees in 1824 tot bevordering der handelsbelangen, tot opbeuring van den scheepsbouw en van andere fabrijken of neringen; eveneens eene Westindische Compagnie, welker doel het was den handel op Westindië, Zuid-Amerika en Mexico aan te moedigen. Maatschappijen werden in het leven geroepen tot aanbouw en uitrusting van schepen, tot bevordering van de Groenlandsche visscherij en die van Straat Davis; de ondernemingen dezer laatste waren echter niet gelukkig.

Amsterdam zag het Entrepot-Dok verrijzen, en de Ooster- en Westerdokken of havens aanleggen; Kamers van

Koophandel en Fabrijken werden opgerigt; vaarten en kanalen gegraven; de Rijnvaart geregeld en spoorwegen aangelegd.

De Nederlandsche vlag vertoonde zich weder in alle oorden der wereld, en een gedeelte van den wereldhandel keerde tot ons terug; maar vele zijner takken in de dagen onzer afhankelijkheid verlegd, poogde men vruchteloos tot ons weder te brengen.

De scheiding van België had onmiddellijk ten gevolge, dat er maatregelen genomen werden, om de bestaande hooge regten, in het belang der Belgische nijverheid geheven, naar de beginselen eens vrijen handels te wijzigen. De cultuur in Oostindië werd tevens aangemoedigd en verbeterd; Nederland werd de Europesche markt voor de koffij.

De welvaart verspreidde zich weder door het Land. Onderscheidene takken van handel herleefden, vele kwamen tot grooten bloei; men zag nog dagen van grooteren voorspoed te gemoet. Bij de zamenstelling van het tarief van regten in den jare 1845, erkende de Regering, dat meer nog dan in andere Rijken het handelsstelsel zich in Nederland door groote vrijgevigheid behoorde te onderscheiden, en dat de handel, om verschillende redenen, eene eerste voorwaarde van bestaan voor Nederland moest zijn, wiens bloei den wetgever na aan het hart behoorde te liggen. Men oordeelde eene matige bescherming der nijverheid, zonder noodelooze uitbreiding, noodig voor al die takken van het volksbestaan, waarvan men op goeden grond verwachten mogt, dat zij hier te Lande met vrucht konden uitgeoefend worden. *)

Toen werd het verbodsstelsel voor het grootst gedeelte opgeheven, de meeste uitvoerregten afgeschaft, en de door-

*) Memorie van toelichting bij het tarief van 1845, bl. 1 en 2.

voer- en invoerregten voor vele artikelen verminderd, terwijl eindelijk de Regering, in het laatst van het jaar 1850 op het ingeslagen voetspoor voortgaande, in het belang van den Nederlandschen scheepsbouw eene verlaging der invoerregten van de voornaamste scheepsbouwmaterialen voorstelde, het tonnegeld verminderde, de heffing der doorvoer- en scheepvaartregten op Rijn en IJssel afschafte, en bepaalde dat ook aan buiten's lands gebouwde schepen Nederlandsche zeebrieven konden worden uitgereikt; de begunstiging der nationale vlag werd opgeheven, en aan den handel nog vele vrijheden verleend; een en ander om zijne belangen te bevorderen door eene zoo volkomen mogelijke bevrijding der scheepvaart van de belemmeringen, welke hare ontwikkeling in onderscheiden beginselen der bestaande wetgeving ontmoette. *)

De lofspraak door een' vreemdeling, een' Engelschman, het Nederlandsche volk toegezwaaid, moge deze Inleiding besluiten:

„Eene landstreek, niet uitgestrekter dan Wallis, en oorspronkelijk niet vruchtbaarder, grootendeels aan de zee ontwoekerd, eene gedurige waakzaamheid en groote onkosten vereischende, om niet weder door de baren verzwolgen te worden, verkreeg eene bevolking van omtrent drie millioen menschen; voerde oorlogen van eene langdurigheid zonder voorbeeld met de magtigste Staten, en leende honderde millioenen aan vreemdelingen, behalve de sommen, die zij te huis tot nut of sieraad bezigde. Niettegenstaande er gebrek is aan bouwstoffen en ijzer, zijn de inwoners overvloedig voorzien van alle materialen voor de timmer- en scheepsbouwkunst en voor fabrijken. De talrijke en prachtige ste-

*) Memorie van toelichting bij de scheepvaartwetten van 1850, bl. 1 en 15.

den zijn de groote markten voor de specerijen, de koffij en suiker van de Oost en hebben overvloed aan alle voortbrengselen uit ieder oord der wereld. Alzoo, waar vrijheid en nijverheid wordt geëerd,

Omnis fert omnia tellus.

„En mogt ook haar handel veel vervallen zijn, zoo is toch de Nederlandsche natie nog op dit oogenblik de rijkste en welvarendste van Europa. Haar tegenwoordige toestand bewijst, niet minder dan die van vroegere eeuwen, dat nijverheid, een vrijgevig stelsel van regeren, zekerheid voor en vrije beschikking over eigendom en arbeid, ieder beletsel kan te boven komen; de stilstaande poelen en meren kan veranderen in vette weiden; de naakte rots met groen bedekken, en maken, dat ook de woestijn zich siert met bloemen" *).

*) Macculloch, *Treatises*, p. 371, 372.

EERSTE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DES HANDELS TOT OP DE ONTDEKKING VAN AMERIKA, EN HET VINDEN VAN DEN ZEEWEG NAAR INDIË.

§ 1.

VÓÓR EN GEDURENDE HET ROMEINSCHE TIJDPERK.

Het is bijna aan geen' twijfel onderworpen, dat de vroegste bewoners dezer Landen zich reeds in een tijdperk, zich verliezende in het schemerlicht der fabel, op de scheepvaart hebben toegelegd.

Immers dat deze kusten lang vóór de Christelijke jaartelling door handeldrijvende volken zijn bezocht, kan men afleiden uit de sporen, die er bestaan van eene zeer oude gemeenschap tusschen Brittannië en Zeeland, en uit de tot ons overgekomene berigten van de zeereizen der Phoeniciërs, die den barnsteen uit de Oostzeelanden haalden, en hoogst waarschijnlijk op die togten ook wel deze kusten, wier bewoners echter op een' zeer lagen trap van beschaving stonden, zullen hebben aangedaan *).

De ligging dezer Landen aan zee, moest in de eerste plaats aanleiding geven, dat de bewoners zich op de vaart toelegden. Geene geschrevene oorkonden vermelden echter hieromtrent daadzaken.

Uit de mededeelingen, ons door Caesar, Tacitus en anderen nagelaten over den toestand dezer Landen in het Romeinsche tijdperk, kunnen wij echter gerust de gevolgtrek-

*) Dirks, *Geschiedkundig Overzigt van den Koophandel der Friezen*, pag. 8, sqq.

king maken, dat men hier, en wel vóór de komst van den eerstgenoemden, reeds eenigzins met de kunst om de zee te bevaren, bekend was. Op verscheidene plaatsen bij de aangehaalde Schrijvers leest men, dat er schepen in de havens van Gallië en Germanië werden gebouwd, om de Romeinen in hunne krijgsveroveringen, onder anderen tegen Brittannië — naar welks bezit Caesar, om de aldaar gevonden wordende parelen, haakte *), en waarvan Tacitus reeds zegt, dat het goud en zilver opbrengt †), — behulpzaam te zijn. Het eiland der Batavieren was meermalen de verzamelplaats dier vloten §).

Indien nu vóór de komst der Romeinen de scheepsbouw hier geene beoefenaars had gevonden, dan zou die kunst tijdens hun verblijf hier te Lande niet tot de hoogte kunnen opgeklommen zijn, waarvan hunne geschriften melding maken.

Wel was de bouworde der vaartuigen zeer eenvoudig, en waren zij zelve niet zeer groot. Aan de kleine afmetingen, die de schepen hadden, trachtte men te gemoet te komen, door er een groot aantal te bouwen. Men dient dit wel in het oog te houden, als men bij de Schrijvers leest van vloten, bestaande uit twee honderd, zes honderd of meer schepen, opdat men zich geene valsche voorstellingen van de uitgestrektheid dier vloten make. Het waren meestentijds groote booten, die in dien tijd werden gebouwd.

De Romeinen, die sedert den tijd, dat Carthago hen had gedwongen ook den oorlog ter zee te voeren, zich op de scheepsbouwkunst hadden toegelegd, wezen meermalen nuttige verbeteringen aan. De leerzame geest onzer voorvade-

---

*) Suet., *Caes.*, 47.

†) *Agricola*, c. 12.

§) Tacit., *Ann.* II, 6.

ren deed hen spoedig van de Romeinen alles overnemen, wat deze meer van den scheepsbouw wisten dan zij.

Waarschijnlijk bestond de bemanning der bodems, waarmede de Romeinen hunne togten naar Brittannië ondernamen, uit bewoners van deze Landen, behalve de Romeinsche krijgsmagt, die aan boord was. Waarschijnlijker nog wordt deze stelling, omdat het van algemeene bekendheid is, dat de Romein geene roeping gevoelde voor de zeedienst, die door hem algemeen als verre beneden de dienst te lande staande, werd beschouwd. Voor de zeedienst gebruikten de Romeinen menschen, die niet in de legioenen werden toegelaten *). Marius was de eerste, die hieraan een einde maakte; maar toch kon hij het ingewortelde vooroordeel niet geheel uitroeijen, en dikwijls moest men voor de dienst ter zee zijne toevlugt nemen tot vrijgelatene slaven †).

De ondersteuning, aan Civilis bewezen door de schepen der Batavieren en Friezen, toen hij het stoute besluit nam zich te verzetten tegen de dwingelandij van Rome, geeft het bewijs, dat ook in een' strijd de schepen dezer Landen zich met die der Romeinen durfden meten. De scheepsmagt der volken, die onder verschillende benamingen de landen van de Wezer af langs den Oceaan zuidwaarts bewoonden, nam gedurig toe, zoodat zij al spoedig op eene krachtdadige wijze aan de onderdrukking der vreemdelingen een' geduchten tegenstand konden bieden.

Door tijdsverloop en ondervinding verbeterde van lieverlede de inrigting der vaartuigen, niet alleen van die, voor den oorlog gebezigd, maar ook van die, welke men gebruikte voor de vischvangst.

Het ligt in den aard der zaak, dat de bewoners dezer

*) Polyb., VI, 2.

†) Veget., *de re milit.*, IV, c. 31.

Landen, lang vóór de komst der Romeinen, ook dezen tak van bestaan hebben uitgeoefend; de onmiddellijke nabijheid der zee en van groote stroomen moest hun daartoe wel aanleiding geven.

Plinius verhaalt ons, dat de Cauchen, die hij een arm volk noemt, visch met netten vingen *). Men was wel verpligt van dit middel tot levensonderhoud gebruik te maken, dewijl alle andere bestaanmiddelen ongenoegzaam waren, om in de behoeften des levens te voorzien. De moerassige bodem dezer Landen, de onbekendheid der bewoners met het opdroogen der gronden, de groote moeijelijkheid in het afleiden van het water, hielden de ontwikkeling van den landbouw grootendeels tegen. De veeteelt, de jagt, een weinig akkerbouw en de vischerij waren de bronnen, waaruit de vroegste bewoners dezer Landen in hun levensonderhoud voorzagen. En voor zooveel zij de vischvangst niet hebben uitgeoefend, zullen de Romeinen er hun wel het voorbeeld van hebben gegeven, die, zoo als uit onderscheidene plaatsen der oude Schrijvers blijkt, groote liefhebbers van visch waren.

Wij zijn het volkomen eens met hen, die zeggen, dat Holland zijne grootheid aan de vischerij te danken heeft; zij toch wakkerde de scheepvaart aan; hare voortbrengselen dienden om in ruil gegeven te worden tegen andere, die hier niet gevonden werden.

Door deze ruilingen werd de koophandel in het leven geroepen, en wel waarschijnlijk het eerst de handel in granen en bouwstoffen, als behoorende deze onder de onmisbaarste levensbehoeften van den mensch.

Volgens de Geschiedschrijvers Tacitus en Diodorus, hadden onze voorouders alle hoedanigheden, voor den koophandel

*) *Hist. Nat.*, L. XVI, 1.

vereischt, een gezon oordeel en doordringend verstand.

Doch niet alleen de natuurlijke gesteldheid van den grond en de gelukkige aanleg der bewoners, werkten tot ontwikkeling van zeevaart en handel mede; ook de staatkundige gesteldheid bragt het hare daaraan toe.

De Batavieren waren de vrienden en bondgenooten des Romeinschen volks. Talrijke Romeinsche legers hielden zich in deze en de naburige gewesten op. In de behoeften dezer legioenen kon slechts door groote aanvoeren uit het buitenland worden voorzien. Er waren te dien einde dan ook altijd kooplieden bij de legers, die misschien eenige overeenkomst met onze leveranciers zullen gehad hebben. Groote aanvoeren van granen uit Brittannië en van den Rijn, uit de daar aangelegde voorraadschuren, hadden door tusschenkomst van de Romeinsche *negociatores* gedurig plaats, en strekten ten bewijze, dat onder anderen met het eerstgenoemde Land de scheepvaart en het verkeer reeds vrij aanzienlijk moet geweest zijn. Men vindt aangeteekend, dat ten tijde van de Keizers Augustus en Tiberius koopgoederen van en naar Brittannië werden vervoerd; dat die goederen, toen de Romeinen na den togt van Caesar en tot dien van Claudius, zich weinig meer om dat eiland bekommerden, door zware belastingen bij in- en uitvoer werden gedrukt, doch aan de kust der Morini ontscheept en voorts, binnen door, denkelijk over de Schelde naar de digter bij den Rijn gelegene Landen vervoerd werden *).

Ook de volken, die in de nabijheid van het eiland der Batavieren woonden, hebben zeer zeker aan dezen handel deelgenomen.

De geschiedboeken van Caesar en Tacitus leveren almede het bewijs op, dat in Gallië en Germanië vroegtijdig koop-

*) Lambrechtsen en van Wijn, *Nalezingen op Wagenaar*, Deel I, p. 80 en de aldaar aangehaalde Schrijvers.

handel werd gedreven. De Veneti, ter plaatse wonende, waar het tegenwoordige Dieppe ligt, zeilden met hunne schepen naar Brittannië om tin te halen; zij werden in dien tijd voor zeer bedreven gehouden in de zeevaart, en waren meesters in de naburige havens; zij hieven een' tol van alle schepen, welke die havens bezochten. Hunne kooplieden gingen zelfs, zoo als wij hierboven zeiden, tot naar Engeland *). Volgens de getuigenis van Caesar †), vergunden de in België wonende Nervii den kooplieden geen' toegang; zij duldden niet, dat er wijn of eenige andere voorwerpen van weelde in hun Land ingevoerd werden, omdat zij vreesden, dat daardoor hunne dapperheid zou verloren gaan, en zij verwijfd worden. De in Zeeland en vooral te Domburg gevonden gedenkteekenen gewagen van krijt- en mergelhandel. De dienst der zeegoden en godinnen strekt mede ten betooge, dat de bewoners met de gevaren van den Oceaan niet onbekend waren. De Nehalennia, eene godin uitsluitend in Zeeland vereerd, waar men, in het bijzonder op de hoogte van Domburg, verscheidene steenen en penningen met haar beeld heeft ontdekt, wordt door den Heer Dirks gehouden voor eene voorstelling van den gepersonifiëerden handel tusschen Brittannië en onze streken §). Deze en meer andere bewijzen kunnen worden aangevoerd **) voor het drijven van handel in de gewesten, aan deze Landen grenzende; en het is, dunkt ons, geene gewaagde vooronderstelling, dat die tak van bestaan ook reeds in deze oorden, ofschoon dan ook in geringe mate, vóór de komst der Romeinen zou zijn uitgeoefend.

---

*) Caes., *de Bello Gall.*, IV, 21.

†) *Id.*, II, 15.

§) *Geschiedk. Overzigt van den vroegsten koophandel der Friezen.*

**) Tacit., *de mor. Germ.*, c. 5, 23, 45. Plin., *Hist. Nat.*, IV, 16.

Maar, zoo als wij boven zeiden, heeft het verblijf der Romeinen alhier en de staatkundige betrekking, waarin onze voorouders tot hen stonden, zeker het hunne er aan toegebragt, om den ontluikenden handel uitbreiding te geven. Behalve het onderhoud der talrijke legioenen, hadden ook de veldheeren, die aan hun hoofd stonden, groote behoeften. De zucht naar de voorwerpen eener Aziatische weelde, na het ten onder brengen der Oostersche Rijken, naar Rome doorgedrongen, en in de eeuw der Caesars aanmerkelijk toegenomen, verliet ook de Romeinsche bevelhebbers in deze streken niet. Gedurige aanvoeren van alles wat het leven kon veraangenamen, hadden plaats uit Gallië, van den Rijn en uit Italië. En om dezen aanvoer, alsmede het vervoer van troepen te water zoo gemakkelijk mogelijk te maken, liet Drusus eene vaart graven tot verbinding van den Rijn met den IJssel, ten einde zoo doende met de vaartuigen gemakkelijker naar het meer Flevo te kunnen stevenen. Behalve deze liet hij tot betere uitwatering van den Rijn, er nog twee graven, en een' dijk langs die rivier leggen, om het eiland der Batavieren zooveel mogelijk tegen overstroomingen te vrijwaren. Corbulo vereenigde den Middel-Rijn met de Maas.

Spaarzaam is de geschiedenis dier dagen in mededeelingen over het onderwerp, dat wij behandelen. Slechts hier en daar vindt men een als bij toeval daarheen geworpen berigt, waaruit men enkele gissingen omtrent den toestand des handels, en van het verkeer gedurende het Romeinsche tijdperk kan afleiden. Zich over dit onderwerp eenig bepaald denkbeeld te vormen, grenst bijna aan het onmogelijke.

Het is echter bekend, dat de Romeinsche burgten, die in tijd van oorlog voor legerplaatsen dienden, in tijd van vrede als bewaarplaatsen van koopgoederen gebruikt werden, en dat er in de vaste legerplaatsen, waarop eenige groote

krijgswegen uitliepen, geregelde markten werden geopend *). Vrij algemeen gelooft men, dat de vroegste handel hier gedreven is door eene soort van marskramers, vrijgelaten slaven, die hunne goederen onder de ginds en herwaarts wonende ingezetenen aan den man zochten te brengen, en het land rondliepen met aarde- en ijzerwerk, wapenen en smisterijen, waartegen zij huiden, vee en granen inwisselden †). Voor 't overige bestond er onderlinge ruilhandel, en bij de Friezen merkt men ook in- en uitvoer op §).

Ten tijde van Julius Caesar dreef men uit deze en de naburige gewesten reeds een' vrij belangrijken handel op Engeland, in zeilen, grove lakenen en linnen stoffen **). De Menapiërs, een volk de kusten van Vlaanderen bewonende, zonden gezouten vleesch en wol naar Italië; zij voerden behalve dat nog eene menigte ganzen naar Rome en vervaardigden zout; waaruit blijkt, dat zij ook in dit opzigt van de zee partij wisten te trekken. De Atrebaten waren beroemd door de wollen stoffen, die zij vervaardigden, en die over het geheele Romeinsche Rijk verspreid werden. De zuidelijke gewesten van België en de noordelijke van Gallië leverden granen op; de Remi, op de hoogte van het tegenwoordige Rheims, beloofden onder anderen Caesar met granen te zullen helpen ††). Uit België werd ook lood, krijt en eene soort van marmer uitgevoerd §§). Door den Vliestroom en verder langs de Wadden voortgaande, strekten de Friezen hunne togten uit tot aan het eiland Helgoland ***).

---

*) Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift voor Staatshuishoudkunde*, Deel I.
†) Als boven.
§) Dirks, *Geschiedkundig Overzigt.*
**) Van Asch van Wijk, *Het oude handelsverkeer der stad Utrecht.*
††) *De Bello Gall.*, II, 3.
§§) Van Asch v. Wijk, *o. l.*
***) Dirks, *Geschiedk. Overzigt*, bl. 97.

Het graven van kanalen en het aanleggen van groote wegen binnen's lands verschafte veel gemak aan het handelsverkeer. De groote wegen, door de Romeinen hier en elders aangelegd, hadden echter geenszins uitsluitend de bevordering van het handelsbelang ten doel. Altijd gedachtig aan het vers van Virgilius,

Tu regere imperio populos Romane memento,

bezigden zij deze wegen tot het vervoer van troepen en het overbrengen van schattingen en belastingen, die uit de ten onder gebragte Landen naar Rome werden afgezonden. De schatten, gebruikt voor den aanleg en het kostbare onderhoud dezer wegen, hebben nooit den koophandel het voordeel aangebragt, dat zij hadden kunnen opleveren.

Reeds ten tijde van Caligula leest men van eene vuurbaak. De genoemde Keizer liet namelijk, ten teeken zijner op den Oceaan behaalde overwinning, op het strand aan de Noordzee een' zeer hoogen toren bouwen, waarin, als in een Pharos, bij nacht lichten brandden, opdat de schepen daarnaar hunnen koers zouden kunnen regelen, zoo als Suetonius ons verhaalt *). Dezelfde Keizer liet de goederen van zijne zusters en eenig huisraad op het eiland der Batavieren verkoopen, waaruit men zou kunnen afleiden, dat hier toen reeds eene groote welvaart heerschte, immers dat men er het keizerlijke huisraad kon betalen en wist te gebruiken. Het eiland der Batavieren was de stapelplaats geworden van den handel, die in deze oorden gedreven werd. Bij Tacitus †) lezen wij, dat Brinio, tijdens den opstand der Caninefaten, de Romeinsche kooplieden, die door het Land zwierven, liet ombrengen.

Men leest ook nog van te dier tijd gemaakte veror-

*) Suet., *Cal.*, 46.
†) *Hist.* IV, 15.

deningen betreffende den koophandel, waaronder men echter dient te verstaan de heffing van regten en den vrijdom van regten, aan de legers gegeven voor hetgeen zij noodig hadden; indien de soldaten namelijk voor hunne eigene rekening geen' handel dreven.

Op de grenzen gebruikte men goud en zilver tot betaling der koopwaren; in het binnenland was het slechts ruilhandel, die gedreven werd. De maten en gewigten bij de Romeinen in gebruik, werden door hen ook bij de overwonnen volken ingevoerd. De Nederlandsche taal draagt in de benamingen van pond, ons en juk nog de sporen der Latijnsche benamingen *pondus*, *uncia* en *jugum*.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat zich in zeer vroege tijden de handel der Romeinen reeds tot aan de Oostzee heeft uitgestrekt; de Heer van Asch van Wijk*) houdt de vooronderstelling niet voor onaannemelijk, dat de voortbrengselen der Oostzeelanden, als tin en barnsteen, langs de zeekusten naar den Rijn zullen zijn vervoerd.

Het is duidelijk, dat het verkeer der Romeinen in deze Landen den handelsgeest der oorspronkelijke bewoners heeft opgewekt. De gelegenheid voor een gemakkelijk vervoer der koopwaren langs de stroomen, en de steeds toenemende behoeften der bewoners, heeft later dezen handelsgeest uitgebreid, die zoo doende de oorsprong is geworden van den ongeloofelijken bloei dezer gewesten, en de grondslagen legde voor eene handels- en krijgsvloot, zoo als weinige volkeren ooit hebben bezeten.

Doch gewis is ook de ontluikende handel hier toen reeds door tollen gedrukt; immers zou de Keizer Caligula — om nu van anderen niet te spreken, — die gedurig nieuwe en ongehoorde belastingen deed heffen, wel de gelegenheid hebben laten voorbijgaan, om ook den koop-

*) *l. l.*

handel dezer gewesten te treffen? hij, die, volgens de getuigenis van Suetonius, geene soort van zaken of van menschen onbelast liet *). Ook wil men, dat er op het Huis te Britten een ontvanger (*Publicanus*) woonde, die tollen hief van alle schepen, welke den Rijn bevoeren.

De stichting van Utrecht kan genoegzaam zeker tot het Romeinsche tijdperk worden teruggebragt. Door zijne ligging, zegt de Heer van Asch van Wijk, was het eene der geschiktste plaatsen voor het handelsverkeer met Neder-Germanië, zoowel door den Middel-Rijn met Brittannië, als door de Vecht met het Noorden en Oosten. Vooral stond de stad in handelsbetrekking met Keulen, waar reeds ten tijde van Civilis een *vectigal* en *onera commerciorum* waren. Het verblijf der Romeinsche bezettingen in Utrecht maakte ook aldaar, even als in andere legerplaatsen, markten noodzakelijk tot aanvoer der levensmiddelen voor de troepen, welke markten, naar men wil, reeds door de volkeren uit Germanië over den Rijn zouden zijn bezocht †). De Neude (eene zamentrekking uit *Nundinae*), eene markt, was reeds ten tijde der Romeinen bekend.

Den handel, welke langs den Rijn werd gedreven, kan men veilig beschouwen als een' der oudste takken van koophandel, die hier te Lande en bij de Germaansche volken is uitgeoefend. Schaarsch zijn de berigten door de oude Schrijvers ook hieromtrent medegedeeld; de vermelding van berigten omtrent den koophandel oordeelden zij algemeen beneden de waardigheid van het geschiedverhaal, even als zij de uitoefening van het bedrijf zelf als ongepast beschouwden voor een Romeinsch burger §). Men kan dan ook niet met juistheid

*) Suet., *Cal.* 40.

†) V. Asch v. Wijk, *Handelsverkeer van Utrecht*, I.

§) Dureau de la Malle. *Econ. pol. d. Rom.* I., p. 223. II., 366, 367, 368.

bepalen, hoe het ten tijde der Romeinen met de scheepvaart en handel op dien stroom gesteld is geweest *). „Zelfs is het," gaat de Schrijver van het aangehaalde stuk voort, „onder de geleerden niet ten volle uitgemaakt, wat de Romeinen eigenlijk onder den naam van Rijn verstonden; maar het is zeker, dat zij die rivier als grensscheiding tusschen Gallië en Germanië plagten te beschouwen, en toen werd het door hen aangenomen stelsel van stroomgebied ook op deze rivier toegepast, om vooral door welovergelegde maatregelen de veiligheid en het gemak der scheepvaart te bevorderen."

De oevers van den Rijn dekten de Romeinen van ouds door eene vloot; immers als wij bij Tacitus gewag gemaakt vinden van eene Germaansche vloot en haren bevelhebber †), kan hiermede niets anders dan eene vloot op den Rijn liggende, bedoeld zijn; buitendien versterkten zij de oevers met legerplaatsen, sloten, grachten of burgten, die hun in tijd van oorlog voor wapenhuizen, in tijd van vrede voor korenschuren of pakhuizen dienden. Deze doorgaans met koopgoederen welvoorzien zijnde, waren, vooral in later tijd, onuitputtelijke bronnen van twist, en voorwerpen voor de begeerlijkheid der volken, aan den overkant des Rijns wonende, die in onophoudelijken strijd met de Romeinen over hun bezit verkeerden.

De gedurige oneenigheden, die hieruit geboren werden, waren voorzeker niet geschikt om het verkeer te bevorderen. De daardoor ontstaande onzekerheid voor den eigendom, moest noodzakelijk ten gevolge hebben, dat de handel zich op die plaatsen niet verder uitbreidde. Ook gedurende den loop van verscheidene eeuwen, waarin Europa door de invallen en het

*) *Weegschaal*, 1827, No. 5.
†) *Hist.*, I, 58.

heen en weder trekken van woeste volken ontrust werd, vindt men van dezen handel bijna geen gewag meer gemaakt.

Het Romeinsche bestuur droeg de zaden zijner ontbinding in zich om; zedebederf, verwaarloozing der wetten, de willekeur der landvoogden, de afpersingen, waaraan de overwonnen en onder het juk gebragte volken blootstonden, de tweespalt in de regering, zouden het Rijk door den tijd te gronde gerigt hebben. Maar de invallen der barbaren maakten hieraan spoediger een einde, dan waarschijnlijk was.

Met het geheele toenmaals bekende Europa gevoelden ook deze landen den schok, daardoor te weeg gebragt. Omstreeks de derde eeuw onzer jaartelling, zoo als men meent, vielen de Franken in Gallië, vestigden zich tusschen den Rijn en de Maas en namen het gebied in tot aan de monden dezer stroomen. Na dien tijd verdween hier de Romeinsche naam, even als die der Batavieren. De eene zwervende volkstam had zich hier pas eene woonplaats gekozen, of moest weder plaats maken voor een' anderen, die hem met de wapenen in de vuist verdrong. Hier woonden ten tijde van den Romeinschen Keizer Julianus, de Chamaven, de Slaven, de Warners, de Wilten, de Anglen, de Saxen, en vooral de Friezen, die gedurig in magt en aanzien toenamen, en wier naam zich tot heden toe in dien der provincie Friesland heeft staande gehouden.

In het laatst der 3de eeuw waren zij doorgedrongen tot op het eiland der Batavieren; later (in 398) vonden zij gelegenheid zich uit te breiden en de stranden tusschen Eems en Wezer, tusschen Rijn en Maas in bezit te nemen *). Omstreeks het jaar 455 had Friesland zijne grootste uitgestrektheid; een gedeelte van West-Vlaande-

*) J. van Doorninck, *De terminis Frisiae.*

ren, Zeeland, Holland met de eilanden van Texel af, tot aan den mond van de Wezer, de tegenwoordige provincie Friesland, Groningen, een gedeelte van Utrecht, en de landen later door de Zuiderzee verzwolgen, benevens Oost-Friesland maakten toen een deel uit van dat gewest *). De zeeboezem Sincfal of het Zwin, in West Vlaanderen, thans bijna geheel opgedroogd, behoorde te dier tijd mede tot Friesland.

§ 2.

GEDURENDE HET FRANKISCHE TIJDPERK.

De Franken leefden in gedurigen oorlog met de Romeinen, die zij niet alleen te land, maar ook ter zee bestookten. De Romeinsche scheepsmagt was zoodanig verzwakt, dat zij aan die harer vijanden niet meer het hoofd kon bieden. Onder Constantinus scheen er echter voor een oogenblik eene verandering te komen; hij hield den Rijn bezet met schepen om de invallen der woeste volken in het Rijk tegen te gaan. Het schijnt, dat het hem sedert het jaar 319 gelukt is, de Franken te bedwingen; ten minste de geschiedenis vermeldt van hen gedurende den loop van eenige jaren niets. Later echter staken zij het hoofd weder op; doch ook toen getuigden hunne ondernemingen tegen Rome's wereldheerschappij, dat zij de scheepvaart niet onbeoefend hadden gelaten; zij bezochten de kusten van het Rijk, plunderden en verwoestten de zeeplaatsen, en trokken met buit en gevangenen beladen weder af. Reeds in de vierde eeuw zouden de Franken een' strooptogt hebben ondernomen langs de kusten van Frankrijk en Portugal, en door de Straat van Gibraltar naar de Landen aan de Middellandsche Zee gestevend zijn.

*) J. van Doorninck, *o. l.*

In deze strooptogten werden zij ondersteund of opgevolgd door de Saxen en de Friezen, beide zeevarende volken van krijgshaftigen aard en groote dapperheid. De Keizer Valentinianus zag zich, wilde hij deze woeste horden in toom houden, genoodzaakt, bij alle sterkten, die reeds op de Rijnoevers bestonden, er nog meer aan te leggen. Stilico maakte in 395 aan de zeerooverijen der Saxen voor een' korten tijd een einde; doch het wegnemen van de bezetting uit de sterkten aan de grenzen van Gallië en aan den Donau, verschafte den indringenden Barbaren eene schoone gelegenheid, om zich in de verschillende provinciën des Romeinschen Rijks te nestelen. Zij overmeesterden onder andere Mentz, Worms, Spiers en Straatsburg, vielen in het tegenwoordige België, en verwoestten alles te vuur en te zwaard. Na dien tijd verdween ook in deze Landen alle spoor van beschaving en het geweld alleen regeerde.

Sedert het jaar 427 *) tot aan het begin der negende eeuw, vindt men bij de Schrijvers over dien tijd slechts enkele gebeurtenissen aangeteekend, waaruit men den toestand der scheepvaart kan afleiden, die, zoo als blijkt, door de vreemde volken nooit geheel is verwaarloosd. Het zijn echter geene reizen, die het drijven van koophandel ten doel hadden, of pogingen om eenig verkeer met vreemden aan te knoopen, maar grootendeels zeerooverijen en ondernemingen om te plunderen. Een strooptogt op de kusten in 437 †) door de Saxers, die zich beneden Nijmegen tot aan de zee toe nedergeslagen hadden, en wier behendigheid om de Britsche zee met ligte vaartuigen te doorkruisen, wordt vermeld; de togt van Hengist en Horsa in 450 naar Engeland, om de

*) Wagenaar, I, p. 281.

†) Wagenaar, I, p. 285.

Britten te ondersteunen in het verdrijven der Picten en Scoten; de verovering van Antwerpen door Clovis en het bezetten der Schelde met schepen *); de nederlaag der Deensche vloot in 513, door de Oost-Franken †); de komst van Wilfried, bisschop van York, op zijn' togt naar Rome in Friesland, tot prediking van de Christelijke godsdienst in 677; die van Willebrord en anderen twintig jaar later tot hetzelfde einde; de togt van den Frieschen Koning Radboud in 715, die met schepen den Rijn op naar Keulen voer §); de inval der Denen en Friezen in Engeland in 792 **), en eenige andere, zijn even zoo vele bewijzen, dat de scheepvaart bij de volken, die zich van deze Landen hadden meester gemaakt, in geenen deele werd verwaarloosd.

Doch deze gedurige krijgs- en strooptogten verlamden alle ontwikkeling, die nijverheid en handel misschien anders zouden gekregen hebben.

Ook de landbouw deelde in dit treurig lot, en was aan eene geheele verwaarloozing ter prooi; de toestand der bewoners was oneindig slechter, dan toen zij nog in hunnen natuurstaat in bosschen en wouden leefden. Toen waren zij ten minste vrij; thans werden zij onderdrukt. Aan onderling verkeer van het eene volk met het andere was niet te denken, zoodat de koophandel dan ook geheel stilstond, even als iedere andere tak van nijverheid; de kapitalen, vroeger door noeste vlijt bij elkander gebragt, waren in den grooten volkerenstrijd verloren gegaan. De stammen, die zich in de onderscheidene Landen gevestigd hadden, naderden een tijdperk van overgang en de grenzen der woestheid, om

*) Sigon., Lib. XVI, ann. 508.

†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, I. 311.

§) Idem, idem, I. 366.

**) Idem, idem, I. 438.

het gebied der beschaving te betreden; doch nog een' zeer geruimen tijd duurde het, eer de stoffelijke welvaart der bewoners zich door de uitbreiding des handels kon ontwikkelen. Welke groote veranderingen moesten voor dien tijd nog in hunne zeden en gewoonten voorvallen! Thans nog regeerde bij hen het geweld; zij hadden bijna geen kennis van of wisten geen onderscheid te maken tusschen regt en onregt. Het Romeinsche bestuur, ofschoon zwak in de laatste dagen van zijn bestaan, had toch altijd nog zijne doelmatige inrigting van vroeger behouden, en regeerde naar wijze wetten, die, hoe slecht ook toegepast en hoe dikwijls ook willekeurig uitgelegd, echter nog over 't algemeen een' veel grooteren waarborg opleverden voor eene goede regtspraak dan de gewelddadige handelingen, die de vreemde indringers zich jegens de oorspronkelijke bewoners des Lands veroorloofden. Wat er nog van de Romeinsche beschaving was overgebleven, nam de wijk naar de kloosters, en zocht onder de vleugelen der Kerk eene schuilplaats, om zich te vrijwaren tegen de ontembare woestheid van het Vandalismus, dat onbekend was met de waarde der zaken, die het vernietigd had, met de zegeningen der beschaving, met de winsten, door spaarzaamheid, arbeid, vlijt en orde voortgebragt, en met de weldaden, door den handel verspreid.

De gewoonten en zeden der stammen, die zich in het westelijk Europa hadden gevestigd, verschilden in groote mate met die der vroegere bewoners. De slavernij, die geesel van het oude Rome en Griekenland, die al het betere gevoel bij den mensch op den duur moet uitdooven en hem onverschillig maakt voor alles, zelfs voor zijn leven, geraakte van lieverlede in onbruik. De vreemde stammen stelden een' hoogen prijs op de persoonlijke vrijheid, en wisten de onschendbaarheid van den mensch te waarderen;

uit hunne overgeblevene wetten blijkt het, dat zij die meer dan den eigendom beschermden. Vandaar ook hun afkeer van de slavernij. Voor zooveel zij nog slaven hielden, behandelden zij die goed, door hen op te nemen als leden van het huisgezin, 't geen eene groote verbetering aanbragt in hunnen toestand.

De invoering van het Christendom in deze Landen werkte alom gunstig op den maatschappelijken toestand der bewoners, die van lieverlede hunne zeden begonnen te wijzigen naar den aard van het nieuwe geloof, en de ruwheid aflegden, welke hen vroeger had gekenmerkt. Het was als 't ware een verjongd menschenras, dat zich op de puinhoopen van het oude Europa had gevestigd, om een geheel nieuw leven te beginnen. De geest van het Christendom stortte de zaden van arbeidzaamheid, orde en spaarzaamheid in de voor alle indrukken vatbare gemoederen. Zijne predikers ondersteunden hunne leer door voorbeelden, en met regt kan men zeggen, dat de geestelijken even zoo ijverig in de landerijen van den omtrek, als in den wijngaard des Heeren arbeidden. De kloosters, de voorposten der nijverheid, zoo als de heer Sloet tot Oldhuis die zeer juist noemt, werden oefenplaatsen voor geleerdheid, kunsten en ambachten; daar werd de kennis, door de voorgeslachten opgegaard, en in den grooten worstelstrijd bewaard gebleven, verzameld en opgekweekt, en met nieuwe uitvindingen en ontdekkingen proeven genomen.

De zendelingen, wier roeping het was de Heidenen te bekeeren, maakten de kennis der aarde meer algemeen, en openden daardoor de wegen voor het handelsverkeer, dat zich later en van lieverlede zou uitbreiden. Zij leerden de voortbrengselen der vreemde gewesten, waarheen zij zich begaven, kennen, en bragten wederkeerig de kennis der producten van het Land, dat hen had uitgezonden, bij de vreemdelingen over. Doch de vruchten hiervan zou het nageslacht eerst plukken. Voor

het oogenblik stond de koophandel en het verkeer met vreemde volken nog bijna geheel stil, en werd als een bedrijf, niet tot den oorlog behoorende, met verachting aangezien. Aanmoediging vond de handel dus niet, evenmin door den heerschenden geest, als door de geringe behoeften van de ruwe en onbeschaafde volken, die hier eene plaats hadden ingenomen, en in de voortbrengselen van den landbouw, ook nog pas in zijne kindsheid, genoegzame middelen vonden om in de eerste levensbehoeften te voorzien, terwijl eene ruwe industrie, die echter dikwijls gebrek had aan werktuigen en grondstoffen, hun de voorwerpen verschafte voor de uitoefening van den veldarbeid of het bouwen hunner woningen noodzakelijk. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke toestand, zonder verkeer, zonder handel, dikwijls aanleiding moest geven tot hongersnood, door misgewas of oorlog. In deze tijden, zegt Montesquieu *), ontstond het dwaze vreemdelingen- en schipbreukregt (*jura albinagii et naufragii*); de menschen dachten, dat als de vreemdelingen met hen door geene gemeenschap van burgerlijk regt vereenigd waren, zij hun van den eenen kant geene regtvaardigheid, van den anderen kant geen medelijden verschuldigd waren. De beperkte grens, waarin zich de volken van het Noorden bewogen, maakte hen aan alles vreemd; in hunne armoede was alles voor hen een voorwerp van rijkdom; voor hunne overwinningen op de kusten van eene gevaarlijke zee, die tevens vol klippen en rotsen was, hadden zij van deze laatste zelfs partij weten te trekken †). De schipbreukelingen en hunne goederen vervielen, volgens het *jus naufragii*, als eigendom aan de woeste bewoners der kusten, die tevens door zeeroovers onveilig gemaakt werden, zoodat ook hierdoor alle

*) *Esprit des Lois*, Liv. XXI, ch. 17.

†) Montesquieu, *als boven*.

gemeenschap tusschen de volkeren werd afgesneden. Het was alleen door strooptogten ter zee, dat zich de scheepvaart nog op de been hield. Zij, die later het groote middel was om den handel tot eene ongekende hoogte en bloei op te voeren, diende toen om hem in al zijne pogingen tot ontwikkeling tegen te houden.

De duisterheid, die over de geschiedenis der vijfde, zesde en zevende eeuw verspreid ligt, laat geen of weinig onderzoek toe, met betrekking tot het hier behandeld wordende onderwerp. Zeker is het echter, dat de volken, die zich na de groote volksverhuizing in deze Landen nedergezet hebben, zich al spoedig, even als hunne voorgangers, door de ongenoegzaamheid van den bodem, om in hunne behoeften te voorzien, gedrongen zagen tot andere middelen van bestaan hunne toevlugt te nemen. Dezelfde oorzaak had hier weder dezelfde gevolgen. De visscherij is waarschijnlijk het eerst bij de hand genomen; de scheepvaart bepaalde zich meestendeels tot zeeroof.

Wij weten ook, dat vele door of ten tijde der Romeinen aangelegde burgten of legerplaatsen onder de vroegste handelplaatsen van deze Landen moeten gesteld worden. Zoo dreven Wijk bij Duurstede, Tiel, Nijmegen en Wageningen reeds vroeg een' voor die tijden vrij aanzienlijken handel met de steden, die aan den Rijn gelegen waren.

De Franken, dien het, na vele en bloedige oorlogen tegen de Romeinen, gelukt was, hun gebied uit te breiden tot aan den mond des Rijns, deden, in de vierde eeuw onzer jaartelling, bouwmeesters uit Engeland overkomen, om de vervallen sterkten en kasteelen aan de Rijnoevers te herstellen.

Ook levert de geschiedenis der tollen of regten, voor zoover zij is na te speuren, het bewijs op, dat sedert het verdwijnen der Romeinen uit deze Landen tot op de rege-

ring van Karel den Grooten, de handel en de scheepvaart op de binnenwateren begon toe te nemen.

Reeds vroeg vindt men gewag gemaakt van *oevertollen*, van *kar-* en *brugtollen*. De juiste tijd echter hunner invoering, alsmede de wijze van heffing, kan niet met zekerheid worden bepaald. Zij waren overblijfselen van eene Romeinsche instelling, en hadden al zeer vroeg de strekking, om de inkomsten der Vorsten te vermeerderen. Reeds in het jaar 575 onzer jaartelling stond Chilperik, Koning der Franken, aan Chrasmarus, den Bisschop van Doornik, den tol af, geheven wordende van de schepen en hunne koopwaren, die de Schelde bevoeren, alsmede het regt van karren en vaartuigen, van de brug over de rivier de Schelde en van alle koopwaren, waar die ook verkocht werden, ja zelfs ook de regtspraak over den tol.

Tot de bewijzen, dat in deze gewesten al vroeg eenige koophandel is gedreven, kan men ook brengen den vrijdom van regten of tollen, aan bijzondere personen of steden verleend.

Bekend is het, dat de Friezen reeds in zeer verwijderde tijden handelsverkeer met het buitenland onderhielden. In de zevende eeuw dreven Friesche kooplieden, en wel onder de regering van Dagobert I en Clovis II, handel in de westelijke provinciën van Frankrijk, en begaven zich telkenjare naar de markt te St. Denis *). De Frankische Koning, Dagobert I, had namelijk op den dertigsten Julij, 630, bepaald, dat er jaarlijks op den negenden October in genoemde stad eene jaarmarkt zou worden gehouden voor alle kooplieden in zijn Rijk wonende, of wel van over zee komende. Bij het stuk, waarin deze markt vastgesteld werd, worden tevens de bestaande tollen tot in het derde jaar

*) *Nalezingen op Wagenaar*, I. p. 115.

gehandhaafd, en bepaald, dat na dien tijd zal moeten worden betaald, ten behoeve van St. Denis, voor iedere kar honig twee *solidi*, en voor iedere kar meekrap insgelijks twee *solidi*. De Saxers, Hongaren en Rothomensers, benevens de ingezetenen uit de andere steden van het Rijk, moesten echter een regt betalen van 12 *denarii* voor iedere kar, benevens het karre- en overtogtgeld. De markt duurde vier weken, opdat de kooplieden uit Lombardije, Spanje, Provence en andere gewesten in de gelegenheid zouden zijn om die te kunnen bezoeken. Geen koopman mogt in den omtrek van Parijs handel drijven, dan alleen op deze markt.

In het hiertoe betrekkelijk diploma wordt gesproken van land- en scheepstollen (*teloneum* en *navigium*), poort-, veerrader-karre-, toom-, wegengeld of lasten op den doortogt (*portaticum*, *rivaticum*, *rotaticum*, *vultaticum*, *themonaticum cespetaticum*, *pulveraticum*), regten op de wijnen (*foraticum* en *mistaticum*), een regt, *laudaticum* genoemd, en waarvan de geestelijken dikwijls werden vrijgesteld; het regt op lastbeesten (*saumaticum*) en een, dat *salutaticum* genoemd wordt *).

De Friezen bezochten deze markt te St. Denis, en trachtten verder in de omstreken van Parijs en te platten lande hunne koopwaren aan den man te brengen; aldaar kochten zij wijnen op, die zij naar herwaarts voerden.

In het *Leven en de wonderen van St. Goar*, in 839 geschreven, door Wandelbert, een' Monnik te Prüm †), komt het verhaal voor van een' koopman uit het volk der Friezen, die den Rijnstroom opvarende, zijn schip door de zijnen aan den oever, naar gewoonte, met eene lijn liet voort-

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I, p. 64, bijl. H.

†) *Acta Sanct. ord. S. Benedicti*, II, 281. Het verhaal is medegedeeld door den heer J. A. van Bolhuis, in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde van I. A. Nijhoff, 1836, 2e Stukje, pag. 145, waaraan wij het hebben ontleend.

trekken. Het vaartuig in de stroomsnelte gekomen, werd geweldig geslingerd, en een der manschappen verloor hier bijna het leven. Dankbaar voor zijne redding uit het gevaar, schonk de koopman later aan het altaar in het klooster te St. Goar eene *libra argenti*. Een ander Friesch koopman, die langs den tegenoverliggenden oever zocht te varen, doch wiens schip ook door het geweld van den stroom afdreef, en naar zijne meening door St. Goar gered werd, schonk aan het klooster, ter gedachtenis, een kleed van kostbare stof (*vestem holosericam*). Deze voorvallen hadden plaats onder de regering van den opvolger van Karel den Grooten, Lodewijk den Vromen, dus na 814 en vóór 839, zegt de Heer Bolhuis, volgens wien het uit de aanmerkelijke geschenken, door de kooplieden aan het klooster gegeven, blijken zou, dat zij reeds in dien tijd zeer welgestelde lieden waren.

Om hunne bekendheid met de scheepvaart, gebruikte Karel de Groote de Friezen in den krijg tegen de Avaren *) op den Donau; ook bouwden zij reeds schepen voor de Engelschen, onder de regering van Koning Ethelred †). Gedurende het tijdperk van de regering der Frankische Vorsten, waarin door Pepijn ook de Friezen tot onderwerping werden gebragt, had de stad Utrecht met Keulen het handelsverkeer, dat door den invloed der groote volksverhuizing was afgebroken, weder aangeknoopt; zij onderhield deze handelsverbindtenissen, ook toen zij in de magt der Friezen was geraakt, en zette tevens met Brittannië het verkeer levendig voort.

Dat men er al zeer vroeg op bedacht was om de groote handelswegen, een overblijfsel uit het Romeinsche tijdperk,

*) De Avaren woonden in het tegenwoordige Oostenrijk en Hongarije.

†) Scherer, *Welthandel*, I, pag. 355.

in bruikbaren staat te onderhouden, bewijzen sommige bepalingen, voorkomende in het oude Friesche Landregt. Zoo bij voorbeeld de weg, die liep van Stavoren op Keulen, benevens de groote waterweg van den handel op Duitschland, de Rijn *), op welke rivier de Friesche kooplieden bescherming genoten en schadeloosstelling tot zelfs van den Vorst konden vorderen. Gelden werden er opgebragt tot het onderhoud der wegen, het herstel der bruggen en middelen van overtogt; vooral werd deze zorg voor het onderhoud der middelen van gemeenschap ter harte genomen onder de regering van Karel den Grooten.

Langs den Rijn bragt men onder anderen uit Keulen wijnen aan voor het Noorden. Zij werden misschien van Utrecht naar Stavoren vervoerd, want het is blijkbaar uit verscheiden tot ons gekomen mededeelingen, dat er reeds toenmaals handelsverkeer plaats had tusschen Stavoren en Utrecht, waar reeds in 628 door Dagobert een tol zou geheven zijn, die, zegt Luzac, een bewijs is van de toenemende vaart en koophandel der stad †). Den wijnhandel kende men reeds te Utrecht in 779; de wijnen werden langs den Rijn aangevoerd naar Utrecht en Dorestad, misschien het tegenwoordige Wijk bij Duurstede. Ook werden er Fransche wijnen in deze gewesten aangebragt.

De Friesche kooplieden, die op Keulen handelden, deden bij hunnen togt derwaarts Deventer aan, welke stad, in 882 bij uitstek eene haven genoemd §), door de Noormannen is verbrand, werdende de inwoners voor het grootste gedeelte om het leven gebragt, tot groote schade voor de ontwik-

*) Van Asch v. Wijk, *Handelsverkeer der stad Utrecht.*

†) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I, p. 180.

§) Sloet tot Oldh., *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde*, 1e Deel, 1e St., p. 92 *sqq.*

keling van den Overijsselschen handel, die zich reeds te Deventer begon te vestigen.

De handelsbetrekkingen tusschen Engeland en Friesland bestaande, werden nog van meer belang door de uitbreiding van het Christendom, dat, zoo als wij boven gezien hebben, het eerst uit Engeland naar Friesland is overgebragt. Er is alle grond voor het vermoeden, dat de Friesche lakens, reeds ten tijde van Karel den Grooten over geheel Europa beroemd, van Engelsche wol werden vervaardigd *); een vermoeden, dat zijnen grond vindt in de handelsbetrekkingen der Friezen met Noord-Engeland en in het bijzonder met Eboracum, het tegenwoordige York, welke stad, even als alle koopsteden aan de Humber, wol uitvoerde †). En dit vermoeden wordt nog waarschijnlijker, indien men bedenkt, dat de Saxen, stamverwanten van de Friezen, naar Engeland waren getrokken, en hierin de oorzaak ligt, dat de wol nog naar het moederland (Friesland) werd verzonden, om op de gewone wijze verwerkt te worden.

De bloei der Friesche lakenfabrijken onder de regering van Karel den Grooten is van algemeene bekendheid. Geheel Frankrijk, Duitschland, Engeland en verscheidene der Noordsche Landen werden van Friesche lakens voorzien. De Keizer had de gewoonte, op Paschen zijnen hovelingen Friesche mantels van verschillende kleuren te vereeren §). Hij zond zelfs geschenken, in Friesche lakens bestaande, aan den Kalif Haroun al Raschid. Doch niet alleen in het weven dezer manufacturen had men een' grooten trap van volkomenheid bereikt; ook in het verwen muntte men uit; men verzond witte, grijze, lichtblaauwe en purperen lakens;

*) Van Asch van Wijk, *l. c.*, IV, p. 158.

†) Idem. Idem.

§) Wagenaar, II, p. 8.

ja men weefde er zelfs met figuren. Het buitenland zocht de arbeiders, in de kunst der lakenbereiding bekwaam, tot zich te lokken. Met regt vermoedt men, dat de wevers, die Graaf Boudewijn de Derde van Vlaanderen, omstreeks het jaar 960, naar Gent deed komen, van Frieschen oorsprong waren *).

Uit het verwen met verschillende kleuren, dat men de lakens deed, is af te leiden, dat ook de verwerijen in deze gewesten al vroeg moeten zijn beoefend. In de Handvesten-Kronijk wordt vermeld, dat men zich niet alleen hier te Lande in de 6de eeuw reeds bezig hield met de teelt van meekrap, maar dat men ook die stof tot het verwen van lakens gebruikte †). Uit het Charter, waarbij in den jare 630 bepalingen omtrent de jaarmarkt van St. Denis in Frankrijk zijn gemaakt, blijkt, dat toen daar reeds meekrap is aangevoerd, die voorzeker ook gedeeltelijk uit deze gewesten is afgezonden.

Wanneer nu deze lakenfabrijken reeds op het einde der achtste en het begin der negende eeuw een' dergelijken trap van volmaaktheid hadden bereikt, dat hare voortbrengselen in geheel Europa gezocht waren, en men die als voorwerpen der grootste weelde beschouwde, dan is het gevoelen niet verwerpelijk, dat haar oorsprong van zeer vroegen tijd dagteekent, want zij zijn voorzeker, even als alle instellingen in dien tijd, zeer langzaam gekomen tot de groote ontwikkeling, die zij ten tijde van Karel den Grooten bezaten, en die hare voortbrengselen tot zelfs voor het weelderige Oosten begeerlijk maakten.

De vestiging van een bisdom te Utrecht; de herstelling der oude, sinds den tijd der Romeinen bestaan hebbende, doch gedurende de invallen der Barbaren afgebrokene betrekking met Keulen; de bevordering van de belangen des handels,

*) Scherer, *Welthandel*, I, p. 159.

†) B. VII, p. 229.

door het wegnemen van alle hinderpalen door de Vorsten uit het Carlovingische Huis; de vrije vaart op den Rijn, die de Friezen hadden weten te behouden, toen zij zich aan de magt van Karel den Grooten onderwierpen; de bescherming van den Rijnhandel door een Charter van Lodewijk den Vromen, waarbij, onder vele andere voorregten, ook de woningen der kooplieden, behoorende tot het regtsgebied van den Utrechtschen Bisschop, werden vrijgesteld van de herberging der ambtenaren; de bescherming, die Karel reeds aan Offa den Koning van Mercia had toegezegd voor de Engelsche kooplieden, die deze gewesten bezochten om te koopen of te verkoopen; een gevolg van een met dien Vorst gesloten verdrag omtrent het jaar 792, — het oudste, voor zooveel bekend is, dat met de Engelsche Vorsten is aangegaan: dit een en ander deed den handel in deze Landen in belangrijke mate toenemen; vooral breidde zich die met Engeland onder Karel den Grooten en Lodewijk den Vromen uit *).

Eerst met de regering van den eerstgenoemden Vorst, komt er eenig licht over het onderwerp, dat wij behandelen, ofschoon nog zeer weinig. Bij zijne komst tot den troon was de beschaving der oude wereld geheel verdwenen, en hij geroepen de fakkel eener nieuwe te ontsteken. De zucht, die hem bezielde om den toestand van het groote Rijk, dat aan zijne magt onderworpen was, zooveel mogelijk te verbeteren; zijne wijze wetten en instellingen; de ontluiking der wetenschappen en kunsten, en de daardoor ontstaande bloei van sommige handwerken en fabrijken; de bescherming, door hem aan deze takken van nijverheid verleend; ook de zich meer en meer ontwikkelende behoeften, een gevolg der beschaving en verbeterde zeden, waartoe de invoering van het Christendom gunstig had bijgedragen,

*) Van Asch van Wijk, *o. l.* Luzac, *Holl. Rijkdom.*

deden in dien tijd het handelsverkeer eene zekere hoogte bereiken. Karel de Groote, die in de beoefening van de kunsten des vredes eene der voornaamste bronnen van welvaart voor zijne volkeren zag, verhief den landbouw tot een standpunt, zoo als hij in deze Landen nog niet gekend had. De oorsprong van de hennep- en vlasteelt moet in deze tijden gezocht worden. De belangen van koophandel en scheepvaart werden door dien Vorst behartigd, zoowel door het aanstellen van ambtenaren in de havenplaatsen van het Rijk, om te waken voor de nakoming zijner voorschriften, als door het nemen van krachtdadige maatregelen tegen de zeerooverij der Noormannen, die, aangelokt door de welvaart van sommige koopsteden, de kusten reeds begonnen onveilig te maken onder hunne opperhoofden, Zeekoningen genaamd. Uit de onderscheidene maatregelen, die hij deed nemen, met opzigt tot de maritime verdediging des Rijks, blijkt, dat de scheepvaart in de laatste jaren tot eene vrij groote volkomenheid was gebragt. Te midden der gedurige oorlogen, door hem gevoerd, vond hij echter nog tijd tot het aanbrengen van vele verbeteringen. Op de grenzen plaatste hij ambtenaren, om de betrekkingen met vreemdelingen te beschermen; hij regelde het stelsel van maten en gewigten over zijn geheele Rijk; stelde strenge straffen op het vervalschen der munt en opkooperijen van te veld staande oogsten, en had het plan opgevat om een kanaal te doen graven tot verbinding van den Rijn met den Donau *), hetgeen echter niet tot stand is gekomen.

Enkele steden vinden wij dan ook reeds in dit tijdperk vermeld als een' aanzienlijken handel drijvende. Witlam, aan den mond van de Maas gelegen, eene stad sedert eeuwen

*) Blanqui, *Hist. de l'Econ. polit.*, I, p. 145.

spoorloos verdwenen, was in den aanvang der negende eeuw eene voorname koopstad.

Wijk te Duurstede, in vroeger dagen eene legerplaats der Romeinen, en als zoodanig reeds het middelpunt van eenigen handel, is misschien het bij Tacitus onder den naam van *Batavodurum* of *Vicus* vermelde in het jaar 70 onzer jaartelling; in 630 wordt Wijk genoemd als eene aanzienlijk handelstad. Zelfs vóór de dagen van Pepijn werd er door de Frankische Koningen geld gemunt, en ten tijde van Karel den Grooten reeds een tol geheven, dat althans in die dagen een bewijs is voor een' belangrijken handel.

Na het jaar 834 of, volgens anderen, in de 7e eeuw, komt de stad voor onder den naam van *Emporium* of Koopstad, handelende op Keulen, op de Elbe, Bardewijk en op sommige steden van de Oostzee. Ten tijde van Anskarius, in 826, bestonden er reeds handelsbetrekkingen van Dorestad met de Elbe-oevers; ook met Sleeswijk en Hamburg dreven de bewoners handel, terwijl zij voorts door vele Friesche kooplieden werd bezocht*). Al spoedig maakte de welvaart der stad, die eerst in de tiende eeuw onder de benaming van Wijck voorkomt, de begeerlijkheid der roofzuchtige Noormannen gaande. Zij had veel te lijden door de plundering onder Rorik in den jare 863. De scheepvaart had in dien tijd, in 857, reeds eene zoo groote ontwikkeling gekregen, dat diezelfde Rorik hier eene vloot kon uitrusten, waarmede hij door de Noordzee naar Denemarken zeilde. Reeds vroeger hadden de Noormannen in de verschillende havens dezer gewesten vaartuigen doen bouwen, zoo als wij hierboven hebben aangetoond. Bij gelegenheid van een' aanval der Noormannen op Wijk kwamen vele der Friesche kooplieden, die zich derwaarts hadden begeven, om het leven.

*) Kok, *Vaderl. Woordenb., in voce.*

De koophandel van Wijk ging door de invallen der Noormannen bijna geheel te niet; wat er nog van overbleef, verlegde zich later naar Tiel en naar Dordrecht, welke laatstgenoemde stad reeds in de negende eeuw eene voorname handelplaats was. De verstopping van den Rijnmond te Katwijk in de negende eeuw, een gevolg van groote watervloeden, was mede eene der oorzaken voor deze verplaatsing des handels. De Middel-Rijn hield daardoor op, de gewone handelsweg op Engeland te zijn,

Ook Tiel bestond reeds volgens sommigen in 453, en werd toen, even als in 460, eene haven van Gallië genoemd — dat echter nog onbewezen is, — die dat Land met Duitschland verbond *). De handel dezer stad nam door het vervallen van Wijk in uitgebreidheid toe, en was vooral in de achtste, negende, tiende en elfde eeuw van belang. Al vroeg bestond er een vorstelijke tol; want in den jare 896 gaf Koning Swentibold aan de Kerk van Utrecht vrijheid van tol, te Deventer en te Tiel.

De Keulenaars dreven hunnen handel met Engeland reeds in de tiende eeuw over Tiel; waarschijnlijk was de wijnhandel toen te Tiel gevestigd. De bewoners van Keulen en van laatstgenoemde stad hadden al in zeer vroegen tijd te Londen een gebouw, waarin zij hunne goederen opsloegen. Omstreeks de elfde eeuw dreef Tiel zelf een' uitgebreiden handel met Engeland, hetgeen de stad langen tijd volhield, en die gedurig in belangrijkheid toenam. Ook dreven, onder begunstiging der Duitsche Keizers, kooplieden uit verschillende oorden van Duitschland, en met name uit Goslar in Saxen, en uit Maagdeburg hunnen buitenlandschen handel over deze stad. De toenemende welvaart, die de inwoners genoten, werkte echter

*) Rinck, *Beschr. van Tiel.*

zeer nadeelig op hunne zedelijkheid; zij begonnen zich over te geven aan allerlei uitspattingen, werden brooddronken, begonnen eene weelderige levenswijze te leiden, groote drinkgelagen te houden, en toonden aldus, dat zij niet bestand waren den rijkdom te dragen, dien de handel over hunne stad had verspreid.

§ 3.

ONDER DE REGERING DER GRAVEN, HERTOGEN, BISSCHOPPEN, ENZ.

De twisten over de verdeeling van het Frankische Rijk, na den dood van Lodewijk den Vromen ontstaan, werden in het jaar 843 vereffend door het verdrag van Verdun, waarbij het grootste gedeelte der Nederlanden aan Lotharius ten deel viel. Na onderscheidene malen van meester te zijn veranderd, en na de onttrooning van Karel den Eenvoudigen, werd het uitgestrekte gebied in de tiende eeuw gesplitst in twee groote deelen, Oost- en West-Frankrijk, of wel in het Frankische en Duitsche Rijk, en kwam Lotharingen, waartoe ook de Nederlanden behoorden, in de magt van de Duitsche Keizers uit het Saxische Huis, waardoor deze gewesten in zekeren zin een leen van het Duitsche Rijk werden.

Tot Lotharingen behoorde vroeger een groot gedeelte van Friesland, dat door de gedurige verdeelingen des Rijks in verschillende gedeelten was gesplitst, die begrensd werden door de groote rivieren de Schelde, Maas en Rijn, en het meer Flevo.

Het bestuur over de Nederlanden zal misschien reeds in ver verwijderde tijden opgedragen geweest zijn aan Vorsten, wier zorg zich moest uitstrekken tot het nemen van maat-

regelen voor de algemeene veiligheid, die het opperbevel voerden in de krijgstogten, en de uitoefening regelden van de regtsmagt. Tot aan de regering van Graaf Dirk den Eersten zijn de hier aangestelde, of door het volk zelf verkozen opperheeren zeer zeker ondergeschikt geweest aan de Keizers of Frankische Koningen; doch later, toen de Vorsten uit het Carlovingische Huis genoeg te doen hadden met het beteugelen van binnenlandsche onlusten, en het te keer gaan van de invallen van vreemde stroopers, die de zeekusten onveilig maakten, konden zij de Vorsten, die hier het bestuur in handen hadden, niet volkomen meer onder hunne heerschappij houden, en moesten aan hen dikwijls de zorg opdragen tot verdediging der Landen, waarover zij gesteld waren. Een natuurlijk gevolg hiervan was, dat deze Vorsten zich onafhankelijk maakten, en de opvolging in hun geslacht erfelijk werd *).

De zwakheid en onbekwaamheid der Frankische Vorsten uit het Carlovingische Huis waren de voornaamste oorzaken van de toenemende magt der bestuurders van deze gewesten, die zich al spoedig vorstelijke regten aanmatigden, en zich weêrspannig begonnen te betoonen tegen hunnen Leenheer. Om zich in hunne stelling te handhaven was het noodig, dat zij zich verzekerden van de goede gezindheid hunner onderzaten, door het schenken van voorregten en vrijheden, het bevorderen van de veiligheid voor den eigendom en de welvaart, en het uitoefenen van eene goede regtsbedeeling.

Over het algemeen bevond zich het uitgestrekte Rijk, dat Karel de Groote eenmaal had geregeerd, onder zijne zwakke en onbekwame opvolgers in een' staat van diep verval. Over zijne geheel uitgestrektheid was het als 't ware

*) S. Stijl, *Opkomst en Bloei der Ver. Nederlanden.*

versnipperd in kleine Vorstendommen, waar zich de bestuurders onder verschillende benamingen bijna geheel onafhankelijk hadden weten te maken en de willekeurigste handelingen bedreven. Ieder dezer kleine Staten had zijne eigene wijze van regtsbedeeling, indien de toepassing van willekeurige en veelal onmenschelijke straffen dien naam mag voeren; ieder had zijne bijzondere munt, terwijl de Vorsten schattingen hieven naar hun goedvinden, die dikwijls in de grootste afpersingen ontaardden. Zij voerden onderling oorlog en sloten vrede zonder zich om hunne, altijd in naam nog bestaande, afhankelijkheid van den Leenheer te bekommeren. De oorlogen, tusschen die kleine *autocraten* onderling gevoerd, hadden dikwijls eene nietsbeteekenende oorzaak: een diefstal van een' inwoner uit een vreemd gebied op dat van een naburig Vorst, eene schending van grondgebied, het heffen van een' tol op plaatsen, waar de kooplieden met hunne goederen moesten voorbijtrekken, gaven hiertoe meestentijds aanleiding. De twisten werden altijd vereffend en beslist door het zwaard, en overal gold het regt van den sterkste. De maatschappelijke toestand dezer kleine Vorstendommen was ook verre van benijdenswaardig te zijn. De bestuurders, onder welken naam dan ook van Graven, Baronnen, of Hertogen, die gedurig geld noodig hadden, maakten alles tot een middel van inkomsten; moorden en rooverijen werden door betaling van groote boeten vrijgekocht, zoodat spoedig de wetten, voor zoover zij bestonden, niet meer in staat waren, den steeds toenemenden moedwil en de gedurige geweldenarijen te beteugelen. Door het geheele Land verrezen versterkte kasteelen en burgten. De groote wegen, veelal nog overblijfselen uit den tijd der Romeinen, aan welker onderhoud men zich nog ten tijde van Karel den Grooten zeer veel liet gelegen zijn, waren in deerlijk verval; kooplieden en

reizigers werden aangehouden en van hunne goederen beroofd; de personen zelve meermalen in gevangenschap gehouden tot zij een' hoogen losprijs voor het verkrijgen hunner vrijheid konden aanwijzen, zoodat niemand zich, door deze dagelijksche voorvallen van roof en moord afgeschrikt, meer op de openbare wegen vertoonde. De Frankische Vorsten waren niet bij magte deze geweldenarijen en onderlinge veeten, die het Land meer dan drie eeuwen lang hebben geteisterd, tegen te gaan. Volslagen regeringloosheid heerschte overal. Daardoor werden den voortgang der nijverheid en den bloei des handels groote beletselen in den weg gelegd, en de zekerheid van den eigendom ten eenemale vernietigd. Immers bij een' dergelijken stand van zaken, was het onmogelijk, dat de arbeid aanmoediging vond, of zich ontwikkelen kon, zoo als hij later deed, toen een meer rustige toestand grooter mededinging deed geboren worden. In deze gevaarvolle tijden vervaardigde men slechts hetgeen noodig was om in de voornaamste behoeften des levens te voorzien. Er waren geen middelen voorhanden om zich met voordeel te ontdoen van het meerdere, dat men zou hebben kunnen voortbrengen, dewijl de koophandel bijna geheel stilstond of zich slechts bepaalde tot het vervoer van goederen in het klein en op geringe afstanden.

Niet alleen het platte land, waar de landbouw in zijne ontwikkeling werd belemmerd door drukkende heerendiensten en tienden, en de te veld staande gewassen door gedurige krijgstogten werden verwoest, maar ook de steden deelden in het treurig lot door deze regeringloosheid te weeg gebragt. Verscheidene steden werden verwoest, de inwoners verdreven of omgebragt; of zij ontvlugtten de dreigende gevaren door zich in bosschen en wouden te verschuilen, of zich onder de bescherming te begeven der kloosters, waarheen ook de kunsten en wetenschappen de wijk namen.

Het is buiten allen twijfel, dat deze toestand, die overal moedeloosheid en wantrouwen deed geboren worden, een' hoogst ongunstigen invloed uitoefende op het handels- en nijverheidsbedrijf, dat nog langen tijd door lijfeigenen werd waargenomen, en als onteerend beschouwd door de bewoners der roofkasteelen, die slechts hunne strooptogten voor roemvolle daden hielden. De spaarzaamheid en orde, door Karel den Grooten eenmaal zoo dringend aanbevolen, als grondslagen van algemeene en burgerlijke welvaart, gingen te niet, en men was al zeer tevreden, indien men maar, zonder verontrust te worden, van den eenen dag op den anderen kon leven.

Geen wonder dus, dat men naar verandering haakte en dat het volk zich naauw aansloot aan de Vorsten, die afweken van de heerschende gewoonten dezer dagen, om door geweld en onderdrukking hunne magt te handhaven en hun gebied uit te breiden. Geen wonder, dat het bestuur van hen, die aan hunne onderzaten vrijheden en voorregten verschaften, juist daardoor op hechten grondslag werd gevestigd. Dit was het geval in deze gewesten, die uit zich zelve bijna niets voortbrengende, door handel, visscherij en nijverheid moesten bestaan. De Graven moedigden de nijverheid der inwoners en hunne werkzaamheid op alle mogelijke wijzen aan, en verschaften hun alles wat tot ontwikkeling, bloei en voordeel dier bronnen van algemeenen voorspoed kon dienen *).

Door de heffing van tollen trachtten zij den koophandel van andere gewesten te belemmeren, om die naar hun gebied te lokken, terwijl zij aan den anderen kant toelieten, dat de betaling der tollen, door de ingezetenen des Lands aan den Leenheer verschuldigd, achterwege werd gelaten †).

---

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, III, p. 33.

†) Idem, p. 34.

Door het geven van vele voorregten en vrijheden aan de bewoners dezer gewesten, en het beschenken van kerken, kloosters en geestelijken met landerijen, visscherijen en anderen giften, waardoor zij bij deze laatste ook steun vonden voor hunne toenemende magt, maakten zich de hier regerende Graven van lieverlede onafhankelijk.

„Men ziet dus," zegt Simon Stijl, „dat de onafhankelijkheid van Holland en van de Hollandsche Graven hetzelfde beginsel heeft, dat tot een' genoegzamen grondslag gerekend wordt voor alle eerstgevormde maatschappijen; namelijk het vermogen om te bestaan zonder hulp van buiten. Zij hebben hunne zwakke beschermers uitgesloten, en na het bezorgen van hunne eigene veiligheid, niet meer noodig geacht zich op nieuws aan onwaardige meesters te onderwerpen. Zij maakten zich zoo groot als mogelijk was, en onderzochtten zekerlijk niet, of het oogmerk van hunne goedertierene oppervorsten zich wel zoo verre had uitgestrekt. Zij gebruikten hunne magt, gelijk een ieder op zijne beurt tot zijn voordeel doet; en zij deden wel, omdat hunne regten op de wet de natuur gegrond waren, terwijl het regt van den langsten degen het eenigste was, waarop de heerschzucht der uitheemschen zich immermeer beroepen konde. Maar dit regt was ook zelfs door de lafheid der voorgaande bezitteren alreede verouderd geworden" *).

De stichting van Dordrecht door Graaf Dirk van Holland, in het jaar 1002 of 1015 onzer jaartelling, bragt den handel der stad Tiel geen voordeel aan, en berokkende den inwoners dezer stad vele nadeelen en moeijelijkheden. Hun verkeer werd gedrukt en belemmerd door den tol, die te Dordrecht van de op- en afvarende schepen werd geheven;

*) *Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden*, p. 28.

daarbij kwamen de stroop- en plundertogten van vrijbuiters, die de monden van de Waal en Maas onveilig maakten, en de koopvaardijschepen, die de haven van Tiel zochten te bereiken, of van daar met goederen geladen uitgingen, voor goeden buit verklaarden *). De stad Tiel bragt in het jaar 1018 tegen dezen overlast hare gegronde bezwaren in bij den Keizer, daarbij voegende, dat zij de haar opgelegde schattingen en belastingen niet meer kon betalen, indien men haar niet vrij en onbelemmerd liet handel drijven †).

Doch de Keizer kon aan de gegronde klagten der Tielenaars niet op eene voldoende wijze te gemoet komen; hij was echter van oordeel, dat de handelswegen weder moesten worden geopend; gaf last om Dordrecht te slechten, en droeg dit aan Godfried, Hertog van Lotharingen, op, die echter het voorgenomen plan niet kon ten uitvoer brengen, zoodat de tol te Dordrecht bleef bestaan.

Reeds in de 9e eeuw, en voordat Dordrecht stadsregten bezat, is er koophandel gedreven, en wel in vrij aanzienlijke mate. Sommigen willen, dat er vóór 1002 reeds een tol is geheven; in 1002 of in 1015 kreeg het vlek of dorp stadsregten. Dat die plaats reeds toen door vreemde schepen bezocht werd en de vaart uit Keulen en Luik er zich voornamelijk op had gerigt, blijkt uit de omstandigheid, dat graaf Dirk de Derde, om zich over een hem te Luik aangedaan onregt voldoening te verschaffen, te Dordrecht de schepen aan Luiksche en Keulsche kooplieden behoorende, in brand liet steken; voor de vrije beschikking over hunne goederen vorderde hij van die kooplieden eene groote som gelds, en verbood hun ten overvloede den handel in Holland.

---

*) Rinck, *l. l.*

†) Van Asch van Wijk, *l. l.*

De tol, die te Dordrecht geheven werd, lokte, gelijk zoo even is gezegd, al spoedig klagten uit van de bewoners van Tiel, die daarin eene benadeeling hunner handelsbelangen zagen *). De verheffing van Dordrecht tot eene stad en de vestiging van een' tol aldaar, is in allen gevalle een bewijs, dat de Hollandsche Graven den handel naar hunne Staten zochten te trekken, door dien te dwingen een' anderen weg te nemen, dat hij tot dusverre gevolgd had. De tolheffing, de regten van geleide, de geldafpersingen en andere afzetterijen, met roof gelijk staande, die men te Dordrecht bedreef, werden in het jaar 1064 in de Rijksvergadering te Werden ter sprake gebragt. Men besloot toen maatregelen te nemen tot beteugeling der Hollandschen Graven, in het belang van den geheelen Rijnhandel, waarvan de uitvoering echter verdaagd werd. Inmiddels begon de stad spoedig door zijn' aanwassenden handel een' voornamen rang in te nemen onder de Hollandsche plaatsen.

Gedurende de tiende eeuw stonden de kooplieden, even als vroeger, nog onder de bescherming van de Kerk, bijna de eenigste, die zij genoten, en waarvoor men ontzag had. De tiende eeuw was in het algemeen bijzonder gunstig voor de ontwikkeling van den handel; ofschoon de overlast, dien het Graafschap Holland te verduren had van de West-Friezen, er daar in het bijzonder geen' voordeeligen invloed op uitoefende.

Toen de strooptogten der Noormannen een einde hadden genomen, en dus de voornaamste roovers uit de wateren waren verdwenen, begonnen ook de Friezen hun verkeer eenigzins uit te breiden. Vooral werd dat met Duitschland weder levendig, door de voorregten, die de Duitsche Keizers uit het Saxische Huis en met name Hendrik

*) Zie p. 67 en 68.

drik de Vogelaar en de Otto's aan koophandel en nijverheid toestonden. Bij wijze van gunst vergunde men den kooplieden, dien anders uit den aard hunner maatschappelijke positie het dragen van wapenen verboden was, wapenen op hunne wagens tot verdediging mede te voeren, of wel men gaf hun vrijgeleide, tegen betaling van een zeker regt, dat onder de vorstelijke *regalia* behoorde, doch meer dan te dikwijls ontaardde in zware afpersingen of knevelarijen. In onderscheidene steden had men op de plaatsen, waar de jaarmarkten werden gehouden, kruisen en zoogenoemde steenen Roelanden geplaatst, ten bewijze, dat het geoorloofd was daar vrij te komen en te gaan, te koopen en te verkoopen. Het vrijgeleide begon drie dagen vóór de oprigting dier kruisen en duurde nog drie dagen nadat zij weggenomen waren. In later tijd sloeg men de kruisen aan de poorten der stad. Niettegenstaande men door dit alles den handel zocht aan te lokken, zijn er weinig sporen van onderling verkeer voorhanden. Want de inrigtingen, die, in later tijd, tot huisvesting van den reizenden koopman zijn ontstaan, bestonden toen nog niet, zoodat groote togten geheel onmogelijk waren; ook de middelen tot het verzenden van goederen waren weinig; daarbij stonden de reizigers nog altijd bloot aan het gevaar van hun leven te verliezen, of tot het slavenjuk gedoemd te worden, indien zij zich in een vreemd Land vestigden. Kloosters en geestelijken ontzagen zich zelfs niet, den reizenden koopman geld of geschenken af te persen, die men des te minder kon weigeren, omdat de Kerk te dier tijd eene magt was, met welke men gaarne in vrede wilde blijven.

Onderscheidene Duitsche Keizers hadden, voor zoover dat hunne krachten niet te boven ging, pogingen aangewend om aan dezen toestand een einde te maken. Inzonderheid verdienen als zoodanig genoemd te worden Hendrik de

Vogelaar, die den Adel weder aan zijne magt wist te onderwerpen, vele maatschappelijke instellingen wijzigde en verbeterde, en de beschaving door alle hem ten dienste staande middelen bevorderde. Het aanleggen en ommuren van verscheidene steden en plaatsen, aan welke hij tevens verschillende voorregten schonk, deed het aantal inwoners toenemen, en was een krachtdadig middel om tot eene betere orde van zaken te komen, en die te kunnen handhaven. Hij moedigde landbouw en nijverheid aan, zoodat deze beide takken van volksbestaan onder zijne regering, in vergelijk met vorige tijden, met goeden uitslag werden beoefend. Door de vrijdommen en voorregten, die hij aan de arbeidende standen schonk, kan hij worden beschouwd als de grondvester van den middelstand, die eenmaal een' gezegenden invloed zou uitoefenen op den toestand van geheel Europa; doch ook de belangen des handels verloor hij niet uit het oog. Al deze pogingen tot verbetering hadden echter de gunstige uitwerking niet, die men er zich van had voorgesteld; de kwaal was te diep ingeworteld om zoo eensklaps te verdwijnen, en nog langen tijd bleef het Duitsche Rijk, vergeleken met de Nederlandsche gewesten, in een' toestand van kwijning en verachtering. Vooral werkten hiertoe mede de gedurige onlusten en binnenlandsche beroerten, die het Rijk teisterden, voortdurend de ontwikkeling van handel en nijverheid in den weg stonden, en eene regeringloosheid deden ontstaan, die de kiem van al wat tot verbetering kon dienen, nog een' geruimen tijd bleef verstikken.

Later werden er echter verblijdende sporen van verandering zigtbaar; in het bijzonder toen men de mijnen van koper, lood en zilver begon te ontginnen, die in het Hartzgebergte onder de regering van Otto den Eersten (936—973) ontdekt waren. Hierdoor werd het muntwezen verbeterd, tot groot gemak voor den han-

del, en kwam er meer geld in omloop, ofschoon men, bij het doen van groote betalingen, het goud nog bleef wegen in plaats van tellen. Ten tijde van Hendrik den Tweeden (1003—1024) werden reeds kostbare voorwerpen van goud en zilver gegoten, waarvoor de ontdekte bergwerken in het Hartzgebergte het noodige metaal opleverden. Daaruit blijkt, dat de kunst om in goud en zilver te werken, reeds onder Keizer Hendrik den Tweeden in Duitschland tot een' zekeren trap van volmaaktheid moet zijn gebragt, en zal het duidelijk worden, hoe later, onder de voorwerpen van handel, die in de Nederlanden uit dat Land werden ingevoerd, zich gouden en zilveren versierselen konden bevinden.

In de beteugeling der rooverijen en van het heerschende vuistregt, ging Koenraad de Tweede met vaste hand te werk. Hij beperkte dat regt, met behulp van den invloed der Kerk, door den Godsvrede of *Treuga Dei*. Van woensdag avond, van den ondergang der zon tot aan haren opgang op maandag morgen, moest alle twist rusten, geen zwaard de scheede verlaten en de bezigheden des dagelijkschen levens zeker zijn tegen iedere aanranding. Zware straffen werden bedreigd tegen hem, die op dezen vrede inbreuk maakte. De instelling werd het eerst in 1034 na tijden van een' verschrikkelijken hongersnood en pest in Bourgondië en Lotharingen door de geestelijkheid ingevoerd, en boven alles voorgestaan door den abt Odilo van Clugny, zoodat zij spoedig ook in Frankrijk en Engeland ingang kreeg. In Duitschland vond zij echter zeer groote tegenkanting, zoodat het Keizer Hendrik den Derden, na verloop van tien jaren, eerst mogt gelukken, haar algemeen ingang te doen vinden onder den naam van Lands- of Rijksvrede *).

*) F. Kohlrausch, *Gesch. Deutschl.*, p. 199.

Niettegenstaande de groote belemmeringen door alle Schrijvers uit dien tijd vermeld, waaraan vreemdelingen, kooplieden en het reizen buiten's lands blootstonden, groeide de koophandel in de Nederlanden gedurig meer en meer aan en wel in vrij aanzienlijke mate.

Men moet gewis de groote voordeelen hebben bespeurd, die het handelsverkeer opleverde, om alle gevaren, waarmede men te kampen had, te durven trotseren; of wel men heeft de plunderingen, waaraan men op de reizen ten doel stond, met geld afgekocht. Indien deze laatste gissing waarheid is, kan zij strekken tot een bewijs van de groote voordeelen, die de koophandel toen aan hen, die hem tot hun bedrijf hadden gemaakt, opleverden.

Doch wat hier ook van zij, de Geschiedenis is dáár om te staven, dat men hier door bedrijvigheid, handel en scheepvaart reeds eene groote mate van welvaart genoot. Dat verscheidene takken des handels reeds eene belangrijke ontwikkeling hadden gekregen, en men bij het doen der verschillende ruilingen en betalingen eenige gebruiken en gewoonten in acht nam, leeren ons zoowel de oude oorkonden dier dagen, als de Geschiedschrijvers van dien tijd, die het niet beneden de waardigheid van het geschiedverhaal rekenden, van den handel eenige melding te maken. Reeds onder Keizer Hendrik den Tweeden (1002—1024), een' Vorst uit het Saxische Huis, vindt men duidelijk den groothandel van den kleinhandel onderscheiden.

In 948 werd te Muiden een tol van 's Keizers wege geheven; de rivier de Vecht was een belangrijke handelsweg en langen tijd het voorname middel van gemeenschap van den Rijnhandel op het Noorden van Duitschland en op de Landen aan de Oostzee gelegen *); ook de Lek, de

*) Van Asch van Wijk, *o. l.*

IJssel, de Waal en Maas waren zeer belangrijke handelswegen *).

De stad Utrecht, mede in het jaar 857 eene prooi geworden van de invallen en plunderingen der Noormannen, had echter daardoor haren geheelen handel niet verloren, zoo als met andere steden, die aan deze strooptogten ten doel gestaan hadden, het geval was. De koophandel dier stad moet vroeger al zoo aanmerkelijk geweest zijn, dat, volgens sommigen, de Fransche Koning Dagobert het reeds van belang achtte voor de inkomsten zijner schatkist, om aldaar in den jare 623 een' tol te doen heffen, waarvan nog de benamingen van de Tolsteeg en Tolsteegpoort zouden afkomstig zijn †). Zeker is het, dat Utrecht vroegtijdig in het bezit was van het muntregt, en eene stad van zooveel belang, dat Keizers het niet beneden hunne waardigheid rekenden, om daar gedurende eenigen tijd verblijf te houden, en de Bisschoppen, door de Vorsten met vele goederen en magt begiftigd, onder de Rijksvorsten zijn geteld en *Principes imperii* genoemd werden.

Omstreeks dezen tijd, de tiende eeuw, was Utrecht het vereenigingspunt der oude handelswegen. Waarschijnlijk is het, dat aldaar eene overlading plaats had van de goederen, langs den Rijn, de Maas en de Schelde aangevoerd, en dat zij van daar langs de Vecht en de Zuiderzee naar het Noorden van Duitschland werden vervoerd §). De wijnen langs den Rijn aangebragt, werden geruild tegen voortbrengselen uit het Noorden; naar Duitschland werden vele Utrechtsche lakens verzonden, die vrijdom van tol genoten op de Elbe. De krachtige pogingen, door Karel den Grooten aangewend, om de Rijn-scheepvaart op te beuren, vervielen na zijnen

*) Van Asch van Wijk, *o. l.*

†) Bondam, *Charterb.*, p. 6.

§) Van Asch van Wijk, *l. l.*, p. 254.

dood weder, met nog veel goeds, dat deze Vorst had ingesteld, en zijne onbekwame opvolgers niet konden handhaven. Doch in dezen tijd schijnt de Rijnhandel zich weder eenigzins uit zijne verdrukking te hebben opgebeurd; Keulen was het middelpunt van het verkeer tusschen den Donau en den Rijn geworden; ook verbond die stad den handel van het Oostelijk Duitschland met het Noorden van Frankrijk en met Engeland. Over Keulen werden de voortbrengselen van het Oosten voor een gedeelte naar het Noorden en Westen van Europa verspreid.

Door den bloei des Rijnhandels, nam ook die van de stad Utrecht toe; behalve, dat zij als 't ware het middelpunt van dezen uitmaakte, was zij ook dat van een uitgestrekt handelsverkeer uit Saxen, Denemarken, Noorwegen, Zweden en uit de Landen aan de Oostzee gelegen, naar den Rijn. Uit Bohemen en Saxen bragt men de metalen aan, die in Friesland tegen lakens en andere manufacturen werden verruild; van daar gingen zij naar Engeland om de wol te verkrijgen, die aan de lakenfabrijken weder bezigheid verschafte *). Uit een' brief van Keizer Hendrik V, ten doel hebbende de regeling der tolregten, nadat over de heffing daarvan verschillen waren ontstaan, blijkt duidelijk, dat reeds ten jare 1122 verscheidene volkeren, die aan de Oostzee woonden, te Utrecht met hunne goederen kwamen †). Behalve die brief bestaan er nog verschillende andere oorkonden, waaruit wij de bewijzen kunnen putten voor een belangrijk verkeer tusschen de Oostzee-Landen en deze gewesten.

De rij der Keizers uit het Saxische Huis eindigde in het jaar 1024, bij het kinderloos overlijden van Hendrik II. De Vorsten uit het Frankische Huis, die, ten

*) Van Asch van Wijk, *o. l.*

†) Van Mieris, I, 86. Meerman, *Willem II*, Deel I, p. 65.

getale van vier, te zamen honderd en een jaar over Duitschland regeerden, begunstigden den handel der stad Utrecht, door vele voorregten en vrijheden. Vooral deed de beperking van het vuistregt, door de *Treuga Dei* of Godsvrede *), onder Koenraad II, den Salier (1024—1039), veel goeds voor zijne ontwikkeling.

Ook de stad Deventer was reeds in overoude tijden bekend als eene haven — in het jaar 882 komt zij voor onder de benaming van *portus* — en de handel, dien zij dreef op den Gelderschen IJssel, maakte haar tevens van groot belang voor den Rijnhandel †).

Daarbij bestond er een handelsweg te land, die over Deventer op Utrecht liep, en hierdoor aan de betrekking dier beide steden een nog grooter gewigt bijzette. Tot bescherming van de vaart op de Lek, de Maas en den IJssel, en tevens om Holland in bedwang te houden, had Bisschop Willem van Utrecht een begin gemaakt met het aanleggen van het fort IJsselmonde, dat door zijnen opvolger Koenraad werd voleindigd. Geen spoor is er tegenwoordig meer over van het bestaan dier sterkte.

De toenemende bloei der steden in Duitschland, onder de regering van Keizer Hendrik V (1108—1128), werkte gunstig op de ontwikkeling des handels in het algemeen, en op die van den Rijnhandel in het bijzonder. De terugwerking daarvan op Nederland kon niet anders dan de schoonste vruchten dragen. De granen, die men langs den Rijn naar Utrecht aanbragt, werden verder vervoerd naar Noord-Duitschland, Noorwegen, Denemarken en Zweden; ook de wijnhandel had eene uitbreiding ondergaan; de wijnen werden vooral naar Denemarken en Noorwegen verzonden, in ruil tegen haring. In het jaar 1154 liep de handelsweg

*) Zie pag. 72.

†) Van Asch van Wijk, *o. l.*

van Keulen naar Denemarken over Nuis, van waar de goederen naar Xanten, en verder naar Arnhem werden vervoerd; van daar gingen zij over Zeist naar Utrecht, en vervolgens over Stavoren naar Denemarken.

Verschillende bouwstoffen, zoo als hout, steen en tufsteen van Andernach, werden ook den Rijn afgevoerd naar deze streken. In het jaar 1122 bevestigde Keizer Hendrik V den vrijdom van tol, door Bisschop Godebald van Utrecht aan de bewoners dier stad en van Muiden verleend; ook bepaalde de Keizer, welke tollen regtmatig konden worden geheven, en zulks naar aanleiding van een gerezen verschil over ondergane afpersingen; bij die gelegenheid werd tevens de regtspleging der geschillen over tollen aan de Schepenen van Utrecht opgedragen. Er bestaat van dezen Vorst een Charter van den 26sten Mei, 1122, houdende bepalingen tot verzekering van de belangen des handels. Daaruit blijkt, dat er toen reeds eene gewapende scheepsmagt op den IJssel en de Lek bestond; eene belasting, geheven onder den naam van *cogschuld*, diende om deze scheepsuitrusting, tot bescherming der vaart, in stand te houden. De hier bedoelde bodems waren *coggen*, die, behalve van mast en zeilen, ook van riemen of roeispanen waren voorzien *).

Gedurig werden er door de Hollandsche Graven en de Bisschoppen van Utrecht voorregten en vrijheden aan de Duitsche kooplieden verleend voor hun handelsverkeer in Vlaanderen. Het oudste privilegie, aan de kooplieden van Lubeck en Hamburg geschonken, is van den Hollandschen Graaf Willem II, van den 17den Augustus, 1243 †). Deze kooplieden bragten de voortbrengselen van de Oostzee-Landen door Holland voorbij den Geervlietschen tol naar Vlaande-

*) Engels, *Geschied. der Belastingen*, p. 27.
†) Meerman, *Willem II*, IV, p. 282.

ren, langs dienzelfden weg lakens terugvoerende. Bij dat privilegie wordt bepaald, dat de Vorst zich verbindt, de kooplieden onder zijn vrijgeleide te nemen, zoo lang zij zich op zijn grondgebied bevinden, waartegen zij zijn' tollenaar van hunne eigene goederen een mark van de honderd zouden geven, naar den eersten koop gerekend, en door een' eed te verzekeren, van de Vlaamsche lakens, die zij terugvoerden twee schellingen van het pak van éene soort. Op den 23sten December, 1248, zijn deze voorregten door denzelfden Vorst, toen Roomsch Koning, ook uitgestrekt tot de kooplieden van Dortmund, in het Graafschap Marck, aan de Eems, en eindelijk op den 26sten Maart en den 12den Junij, 1252, tot die van Stade en Bremen *).

Uit deze voorregten blijkt, zegt de Heer Berg, dat de Duitsche kooplieden voor hunne ingevoerde waren toen reeds Vlaamsche linnens en lakens inruilden, hetgeen ten overvloede nog kan worden bewezen uit een privilegie van den Utrechtschen Bisschop Otto, van den jare 1244, waaruit duidelijk is op te maken, dat de kooplieden uit Lubeck en Hamburg niet alleen te dier tijd lakens uit Vlaanderen uitvoerden, maar ook met ladingen wijn van daar terugkwamen. Volgens Meerman †) zouden de meeste dier kooplieden te dier tijd hunne goederen nog veeltijds eerst tot aan den Rijn of Lek te land hebben doen vervoeren, en aldaar hebben ingescheept om hunne verdere bestemming, vooral naar Vlaanderen, te bereiken, terwijl op de terugreis het tegenovergestelde plaats had. De bewoners der Brabandsche en Luiksche Kloosters, en van sommige gestichten van dien aard, aan de Nederlandsche grenzen in Duitschland gelegen, haalden echter in dezen

*) Meerman, *Willem II*, IV, p. 361, 364.
†) Idem, idem, IV, p. 255.

tijd hunne levensmiddelen, benevens hunne bouwstoffen, steen, hout, kalk, enz. nog op voer- en rijtuigen uit deze gewesten af *).

Wanneer men nu in het oog houdt, dat Brugge, gedurende dit tijdvak, de voornaamste koopstad in Vlaanderen was, en dat de Duitsche Hanzé reeds daar in 1347 eene stapelplaats had, dan kan men daaruit afleiden, dat het verkeer der Duitsche kooplieden op Brugge over de Noordelijke Nederlanden niet gering moet zijn geweest.

Ofschoon de opgenoemde voorregten zijn verleend bij de oudste oorkonden, die bewaard zijn gebleven of ten minste tot dusver bekend zijn geworden, is het echter duidelijk, dat reeds vóór de dagen van Willem II, verscheiden gunsten aan de Duitsche kooplieden zijn geschonken, wier bepalingen echter voor het grootste gedeelte niet tot ons zijn gekomen. In den jare 1252 kreeg de stad Söst, in het Graafschap Marck, toen reeds eene belangrijke handelplaats, eene vergunning, in het belang harer vaartuigen, die op de Hollandsche kusten schipbreuk leden †). Wel waarschijnlijk is daarbij aan de kooplieden de vrije beschikking over hunne goederen, die anders volgens het heerschende strandregt verbeurd waren, toegestaan. In den jare 1252 kregen de kooplieden van Brandenburg ook tolvrijheid in deze gewesten.

Stavoren, van welke stad wij later nog zullen spreken, werd mede door den Keizer in 1118 in de vrije vaart op den Rijn bevestigd.

Bij de bescherming, die de handel genoot, kon het niet missen, of hij moest in deze streken gedurig toenemen. De Denen kwamen te Utrecht, om hunne goederen

*) Meerman, *Willem II*, p. 266.
†) Idem, idem, IV, p. 361, 364.

te verkoopen; zij betaalden aldaar alleen tol van hunne schepen, terwijl de ladingen vrij waren; de Noormannen betaalden aldaar noch voor schip, noch voor lading *).

Onder de goederen, die zij aanvoerden, bekleedde de haring de eerste plaats, die in groote menigte aan de kusten van de Oostzee werd gevangen; de Utrechtsche kooplieden bragten de haring tot voorbij Coblents en misschien naar Trier, en ruilden die in de Rijnlanden tegen ladingen wijn, die zij weder herwaarts vervoerden, om ze later naar het Noordelijk Europa te zenden.

De voortbrengselen der lakenfabrijken, die inzonderheid te Utrecht, later te Dordrecht bloeiden, waren ook voorwerpen voor den uitvoerhandel; het vervoer dier lakens naar de Elbe en naar het Noorden was vrij. De Denen kleedden zich toen ter tijd in scharlaken. De oorsprong van de groote welvaart der steden aan de Baltische Zee, schijnt de haringvangst geweest te zijn; die visch onthield zich toen op de kusten van Zweden en Denemarken, gelijk zij nu in overvloed op de Engelsche kusten voorkomt. Ziehier op welke wijze een Schrijver van de 13de eeuw de gevolgen van die visscherij vermeldt. „De Denen," zegt hij, „waren eertijds gekleed als arme matrozen, maar tegenwoordig dragen zij purperen kleederen, scharlaken en fijn linnen. Die rijkdommen krijgen zij uit de jaarlijksche visscherij op de kust van Schonen. Alle volken komen hen bezoeken, brengen hun goud, zilver en alle voorwerpen van weelde, om die te ruilen tegen de haring, die de Voorzienigheid hun gegeven heeft" †).

Ook voerden de Utrechtsche kooplieden lakens naar Saxen, behalve naar de Oostzee-Landen, van waar zij mis-

*) Van Asch van Wijk, *l. l.*

†) Robertson, *Charles V, Introduction et notes.*

schien naar Zuidelijker streken werden verzonden *). Een belangrijk vervoer van dit voortbrengsel der nijverheid had plaats langs den Rijn naar Keulen, van daar naar Regensburg, en vervolgens, over den Donau, naar de Landen van de Zwarte Zee.

De uitvoer der lakens moet zeer aanmerkelijk geweest zijn, hetgeen is af te leiden uit den grooten bloei der lakenfabrijken. In het midden der 12de eeuw bloeiden ook de lakenweverijen te Nijmegen; als grondstof voor het fabrikaat, gebruikte men Engelsche wol, die, zoo als wij hierboven †) gezien hebben, al in vroegeren tijd uit York en uit alle koopsteden aan de Humber gelegen, naar herwaarts werd uitgevoerd, totdat men later wolstapels op het Vasteland kreeg §). Belangrijk moet ook de handel zijn geweest, die gedreven werd in verfstoffen, ten gebruike bij het verwen en opsieren der vele hier vervaardigd wordende manufacturen; men vindt ook nog bij de Schrijvers dier dagen melding gemaakt van handel in voortbrengselen der goudsmederij, die, zoo als wij vroeger gezien hebben **), in Duitschland, onder Hendrik II, reeds een' zekeren trap van volkomenheid had bereikt. Uit het Oosten werden de grondstoffen voor manufacturen en fabrijkmaterialen, als zijde, boomwol en verfstoffen aangevoerd, want de nijverheid werd hier het eerste voorbeeld voor een' grooten uitvoerhandel. Van den prijs der voorwerpen of koopgoederen valt echter bijna niets met zekerheid te zeggen ††).

Geestelijke en wereldlijke Vorsten beijverden zich als om strijd de handelsbelangen door allerlei vrijdommen, gunsten

*) Van Asch van Wijk, *l. l.*
†) Pag. 66.
§) Hallam, *View of the middle ages*, IV, p. 167.
**) Pag. 72.
††) Meerman, *Willem II*, Decl IV, p. 273.

en voorregten te bevorderen en uit te breiden. Van den jare 1127 bestaat er een Charter van Bisschop Godebald, betrekkelijk de groote jaarmarkten te Utrecht. Er waren aldaar vier hoofdmarkten op hooge feestdagen, waarvan de Neude, zamengetrokken uit *Nundinae*, reeds ten tijde van de Romeinen bekend was. Deze markten werden door vele vreemde kooplieden bezocht, die aldaar bescherming en beveiliging van personen en goederen genoten. Voor de beslechting van handelsgeschillen, meent men, dat men zich te Utrecht zou bediend hebben van het Keulsche handelsregt, een gewoonteregt, dat reeds vóór het jaar 1120 bestond. Ook konden de bezoekers dier markten aanspraak maken op het regt van geleide, dat, zoowel in vredestijden, als in die van oorlog werd verleend, en 't geen de handelsteden zich wederkeerig verzekerden, nadat het gezag der Keizers zoodanig was verzwakt, dat hunne bescherming niet meer werd geacht. In het midden der 12de eeuw werd regt om op handelsreizen wapenen bij zich te hebben, onbeperkt aan de kooplieden toegestaan. In den Landsvrede van Keizer Frederik I, van 1157, wordt gezegd: „De koopman, die ter zake van zijnen handel een gewest doortrekt, zal zijn zwaard boven op den zadel hebben, of op zijn' wagen medevoeren, niet om weerloozen te beleedigen, maar om zich tegen roovers te verdedigen" *).

De stad Groningen moest, volgens eene geslotene overeenkomst met de bewoners van Hunsingo en Fivelingo, de kooplieden vrij en ongedeerd binnen hare muren dulden, zoo lang het dezen goeddacht †).

Bij het vredesverdrag, in den jare 1204, tusschen Wil-

---

*) *Mercator, negotiandi causa provinciam pertransies, gladium suum sellae alleget vel super vehiculum suum ponet, non ut quem laedat innocentem, sed ut a praedone se defendat.*

†) Meerman, *Willem II*, Deel IV, p. 235.

lem, Graaf van Holland, en Dirk, Bisschop van Utrecht, gesloten *), verbindt zich de Hollandsche Vorst, benevens zijne leenmannen, onder eede, dat de Rijn bij Zwadenburg of elders voortaan nooit uit eenige oorzaak zal gestopt worden; dat hij nooit eenigen kooplieden zal beletten, zout of andere waren te vervoeren naar het Land van den Bisschop; terwijl deze laatste aanneemt, niet te verhinderen, dat kooplieden uit het Graafschap Friesland van Oostergo en Westergo in Holland overkomen. Het wegnemen van voor den handel bezwarende gewoonten of misbruiken, behoorde ook onder de pogingen, door de Landsheeren aangewend, om deze bron van volkswelvaart ruimschoots te doen vloeijen. Een opmerkelijk voorbeeld van dezen aard vinden wij in het verdrag van 1212, tusschen Hendrik I, Hertog van Lotharingen en Braband, en Godfried, Heer van Breda en Bergen, over den tol, die te Stryne, in Zeeland, betaald moest worden †). De Hertog zegt, dat hij bekend maakt, dat hij de lieden, die den tol der schepen op de Stryne en Schelde van hem in leen hadden, om de baldadigheid en geweldenarij, die zij tegen de voorbijvarende schepen pleegden, bij vonnis van zijne mannen en hunne gelijken heeft doen afwijzen. Vervolgens bepaalt hij den tol voor den wijn, die te voren onmatig hoog genomen plagt te worden, op 8 Keulsche penningen per vat. „En," vervolgt hij, „opdat alle kwade gewoonten van wijn te nemen of te drinken ophouden, hebben wij voorgesteld, dat, al wie ontvanger van onzen tol zal zijn, zoo hij van de kooplieden wijn afgevorderd, of om niet aangeboden, aangenomen zal hebben, zijn lijf in onze magt zal zijn, en hij, zonder hoop van herstel, van zijne vrijheid beroofd wor-

*) Mieris, I, p. 142.

†) Dumont, C. *diplomat.* I, P. 1, p. 42.

den; terwijl de koopman, die hem wijn zal voorgedronken of aangeboden hebben, het beste vat wijn, dat in het schip zal zijn, zal verbeuren." Verder werd het leen van Stakersloo aan de bezitters ontnomen, om het ongelijk en het geweld, dat zij den lieden zoowel te water als te land aandeden.

De overeenkomst in den jare 1262 tusschen de steden Keulen en Utrecht, gesloten tot onderlinge bescherming der kooplieden en het geven van vrijgeleide, is haar bestaan verschuldigd aan de toenemende verzwakking van het gezag der Vorsten des Duitschen Rijks, wier vrijgeleide aan de roofzieke bewoners der Staten op de oevers van den Rijn geen ontzag meer inboezemde. Zij is tevens een duchtig bewijs voor de aangroeijende magt der Steden, een gevolg van steeds toenemende welvaart. De kooplieden, die de markten bezochten, waren echter nog onderworpen aan de betaling van eenige schattingen of regten, als daar zijn het zoogenaamde *waagregt* (*jus trutinae*), waarmede verbonden was het toezigt over de maten en gewigten; het *kraanregt* (*jus grani*), betaald voor het overladen van goederen, door middel van eene kraan, 't geen echter wel eene andere soort van werktuig zal geweest zijn, dan dat wij thans onder dien naam kennen. Wisselaars bevorderden den handel door het wisselen en wegen van vreemde muntspeciën, en al vroeg treft men, in de oorkonden, keuren en reglementaire bepalingen omtrent hun bedrijf aan. De Kloosters kochten, wat zij behoefden, op de plaatsen, waar het te verkrijgen was, en vervoerden hunne goederen op eigen kosten en in eigen vaartuigen. De Bisschop van Utrecht verleende aan een klooster de vergunning, om door zijn geheele gebied te koopen, te verkoopen en overeenkomsten aan te gaan, door Drenthe en op andere plaatsen hout en turf te vervoeren en vee te drijven *).

*) Meerman, *Willem II*, IV, p. 266.

In den jare 1184, erkende Keizer Frederik I de vrijheid van tol, die de Utrechtenaars eerst te Tiel en daarna te Weerd in het Limburgsche genoten, indien zij van buiten's lands en over zee komen. Voor het gebruik echter van de maat en het waaggewigt (*mensura modii et hamae et pondus trutinae*) zullen zij voor ieder een' penning (*denarius*) betalen. Bij diezelfde oorkonde wordt ook bepaald, dat indien de tol van Weerd naar eene andere plaats mogt worden verlegd, zij ook daar vrijheid zullen genieten, uitgezonderd van de betaling van den zeetol.

In het begin der 12de eeuw, begonnen de Friezen hunne zeevaart uit te breiden; zij deden toen reeds de stoutste reizen, vooral naar het Noorden en de Oostzee. Men zegt, dat tegen het einde der 18de eeuw de oorlogsvaartuigen van Stavoren de Noordsche zeeroovers uit de Louwers en de Eems verjaagd hebben, en dat zij, in het jaar 876, door de Sont zijn gevaren. Nog verhaalt men, dat de kooplieden dier stad reeds in dat jaar handelsprivilegiën van de Deensche Vorsten zouden ontvangen hebben. Ofschoon hiervoor geen geschiedkundig bewijs van eenige waarde kan worden aangevoerd, is het echter zeker, dat de handel op de Oostzee tot een' der oudste behoort, die in deze Landen is gedreven, en dat op het einde der 9de eeuw, de koophandel van Stavoren zeer aanzienlijk was ontwikkeld, waardoor er een groote rijkdom in de stad heerschte, die aanleiding heeft gegeven tot het verhaal van vele fabelen, als van haren oorsprong, het Vrouwezand en andere. Zoo vleide haar de voorspoed *), dat hare kooplieden als Vorsten en hare kramers als de heerlijksten in den Lande van Friesland waren. De groote scheepvaart had groote weelde aangebragt. Stavoren was de stapelplaats geworden voor ge-

*) Soeteboom, *Op- en nedery. van Stavoren*, p. 105, v.v.

heel Friesland, de markt, waar de Oostersche en Westersche handel gedreven werd. Door deze oorzaak nam de voorspoed toe en zijn de inwoners in weelde en zorgeloosheid vervallen. De fabel verhaalt, dat zij hunne stoepen, leuningen en deuren met goud lieten beslaan. De burgers van deze stad werden door de Hollanders „de verweende kinderen van Stavoren" genoemd.

Tot in de 12de eeuw stevenden de schepen der stad naar de uiterste grenzen der Oostzee. De oudste oorkonde van de handelsbetrekkingen der Friesche steden op Denemarken is van het jaar 1241. Reeds toen zijn vele voorregten aan de stad Stavoren verzekerd, die in het jaar 1326 werden bevestigd en uitgebreid *). Bij den vrede van Calmar, in 1285, kreeg deze stad met nog eenige andere onderscheidene vrijheden voor haren handel op het Noorden.

In de 9de eeuw treft men reeds kooplieden uit Dorestad (Wijk bij Duurstede?) in Sleeswijk aan; terwijl de Friezen die gewesten en de Landen aan den Rijn gelegen, voorzagen met de voortbrengselen van het Oosten, die door de Slavische volkstammen, welke de zuidelijke kusten der Oostzee bewonen en handel dreven op Konstantinopel, werden aangevoerd. Zij haalden die voortbrengselen met hunne schepen van de kusten der Oostzee uit Oosterland af, uit welke plaatsen zij tevens pelterijen naar herwaarts vervoerden, welke laatste handel ook al zeer vroeg, en ten tijde van Karel den Grooten, moet zijn gedreven; immers men leest dat de hovelingen van dien Vorst zich gaarne met bont en pelterijen mogten opschikken †). Vooral bezochten de Friezen Ripen aan de westkust van Jutland.

---

*) Sjoerds, *Jaarboeken van Friesland*, III, 322.

†) Van Lennep, *Geschied. van Nederl.*, I, p. 84.

De stad Groningen had mede aandeel in dezen aanvoer van de Oostzee. Ook deze stad vinden wij in zeer vroege tijden (800 tot 810) reeds vermeld als zeer handeldrijvend; zij deelde in het jaar 837 met andere steden in het treurig lot van door de Noormannen verwoest te worden. De handel, die er gedreven werd, was hoofdzakelijk de graanhandel, waarvoor zij al vroeg eene stapelplaats, en aanzienlijke koopstad, *emporium*, moet zijn geweest; ook waren hare maten en munten algemeen bij den handel in gebruik, en komen reeds in de twaalfde eeuw voor. Bij den vrede van Calmar in 1285, kreeg de stad Groningen, even als Stavoren, met nog eenige Duitsche en Nederlandsche steden verschillende voorregten voor haren handel op het Noorden.

Ook dreven de Friezen handel in zout, hetgeen waarschijnlijk van de Engelsche kusten gehaald werd, doch isschien ook afkomstig kan geweest zijn uit Saxen en Thuringen *); hiermede voorzagen zij de Landen aan den Rijn gelegen. Men vindt aangeteekend, dat het *Zelbarnen* of zoutstooten reeds onder de Frankische Koningen van den tweeden stam, op de zeeplaatsen in Vlaanderen, en denkelijk ook hier te Lande in zwang was †). Uit Saxen en de mijnen van het Harzgebergte voerden de Friezen koper en andere metalen, in groote hoeveelheden, naar herwaarts, en verspreiden die door Nederland en langs den Rijn.

Veel vroeger dan eenig ander volk, ondernamen onze Friesche voorouders stoutmoedige zeetogten, die bijna ongeloofelijk schijnen, doch waarvan het verhaal §) onderschei-

---

*) Van Asch van Wijk, *l. l.*

†) *Nalezingen op Wayenaar*, I, p. 115.

§) *Handelsblad*, 8 Nov., 1830, N°. 109.

dene kenteekenen van geloofwaardigheid draagt. Onder de regering van den Duitschen Keizer Hendrik III, zeilden de Oost-Friezen reeds naar de Orkney-eilanden, en strekten, daarmede niet tevreden, hunne zeetogten uit tot IJsland en Groenland, ja zouden zelfs tot onder de Noordpool in de IJszee zijn gekomen.

Op het voorbeeld dezer reizigers werd later — sommigen stellen in het jaar 1088 — door eenige Friesche edellieden een nieuwe togt ondernomen. Zij namen hunnen koers van de Friesche kusten tusschen Denemarken en Engeland door, de Orkney-eilanden links en Noorwegen regts latende liggen. Zij bezochten IJsland, stevenden verder noordwaarts op, ontdekten verscheidene eilanden, en kwamen eindelijk, na een' zeer gevaarlijken togt, dien zij zonder kompas en zonder eenige der ons thans bekend zijnde hulpmiddelen deden, in de IJszee, waar zij verscheidene schepen verloren en van elkander afraakten. Niet terugdeinzende voor de gevaren, die hen van alle zijden bedreigden, vervolgden zij hunnen togt, en bereikten eindelijk — naar men vooronderstelt — de oostelijke Tschucktische grenzen van Siberië, of wel Kamschatka, van waar zij eindelijk behouden in het Vaderland terugkeerden.

De Schrijver van het stuk in het *Handelsblad*, waaraan wij deze bijzonderheden ontleend hebben, laat er op volgen: „Zonder kompas, zonder zeekaarten, zonder eenige kennis van de tegenwoordige zeevaartkunde, volvoerden dus onze Friesche vaderen met onbezweken' moed eene onderneming, over welker uitvoerbaarheid de Engelschen heden ten dage (1830) *) nog slechts theoretische vraagpunten op-

*) Men weet, welke pogingen in later tijd door de Nederlanders, en thans nog door de Engelschen, tot het vinden van een' noordoostelijken of noordwestelijken doortogt naar Indië zijn in het werk gesteld.

werpen *), terwijl onze zeehelden reeds sedert acht honderd jaar, den lang gezochten Noordelijken doortogt van Europa naar Azië en Amerika gevonden hadden. Geschiedschrijvers, even vlijtig als waarheidlievend en onpartijdig, hebben ook niet verzuimd deze hunne ontdekking aan de vergetelheid te ontrukken, en er werd niets minder dan de tegenwoordige oppervlakkige beoefening der Wetenschappen en der Vaderlandsche Geschiedenis in het bijzonder toe vereischt" — deze woorden laten wij voor rekening van den Schrijver, — „om dezelve te doen ter zijde stellen, terwijl onbekwaamheid en mindere kloekheid van latere zeevarende volken, of ook wel hunne bijzondere handelspolitiek, eindelijk die ontdekking zelfs wel voor fabelachtig en onmogelijk deden verklaren."

Maar niet alleen naar het Noorden, ook naar de Levant rigtten onze voorvaderen in die vroege tijden hunne togten. Men leest, dat reeds in 1067 eene vloot onder het opperbevel van Winkmar van Boulogne, afkomstig uit het Huis van Bouillon en *magister piratorum* genaamd, bemand met Friezen, Antwerpenaars en Vlamingen naar Palestina stevende. Volgens de beschrijving, ons van de schepen, die zij gebruikten, nagelaten, zouden de masten zeer hoog, en met het zuiverste goud versierd zijn geweest, hetgeen een bewijs kon zijn voor den grooten rijkdom, die toen in deze en in sommige naburige Landen heerschte. Acht jaren lang zwierf deze vloot op zee; de schepelingen leefden gedurende dien tijd van zeerooverijen. Later verscheen nog eene vloot kruisvaarders uit Friesland, Tiel, Antwerpen en Vlaanderen voor Laodicea in Syrië, terwijl in het jaar 1111 drie schepen uit Antwerpen en Vlaanderen te Baruth ten anker kwamen, onder bevel van Willem Starkolff en Bernhard, die beroemde zeilers worden genoemd *). Een

*) *Handelsblad, l. l.*

dergelijke togt duurde gewoonlijk twee jaren; men was, aangezien de schepen zeer klein waren, dikwijls genoodzaakt de kusten, die men langs voer, aan te doen, om levensmiddelen en water in te nemen. Verscheidene andere zeereizen getuigen van de ondernemingszucht onzer landgenooten in die tijden; in 1097 waren schepen uit Friesland, Tiel, Antwerpen en Vlaanderen bij het beleg van Laodicea. In 1108, na het opbreken van het beleg voor Sidon, keerden de belegeraars huiswaarts in schepen met scharlaken en veelkleurige zeilen en purperen vlaggen *). In 1190 stevenden onder Burkhard van Avennes ook schepen uit Friesland naar Palestina; de kruistogt in 1145 werd grootendeels met vaartuigen uit de Nederlanden en de Rijnsteden ten uitvoer gebragt. De deelgenooten in dezen togt kregen van Koning Alfonsus I van Gallicië, voor hunne bewezen hulp, gelijke vrijheden en handelsvoorregten als de inwoners van zijn Rijk. In het jaar 1196 rustten de Friezen gezamenlijk met de Denen, de bewoners van Lubeck en Bremen eene vloot uit, doch hunne betrekkingen met de Oostzee zijn nog van veel oudere dagteekening †).

Het wekt verwondering, indien men bedenkt, dat deze gewesten voortdurend door binnenlandsche onlusten geteisterd zijn, hoe de welvaart hier in zoo korten tijd, en

*) *Handelsblad, l. l.*

†) Heeren, *Hist. Werke*, II, p. 54.

in zoo groote mate heeft kunnen toenemen. De regering van iederen Hollandschen Graaf wordt gekenmerkt door onlusten met de Friezen, of met de Utrechtsche Bisschoppen. Onder Dirk II, had Holland grooten overlast van de West-Friezen, die eene aanmerkelijke schade aanrigtten; onder Dirk III ontstond een oorlog met het Bisdom van Utrecht, over de opvolging in het Graafschap Teisterbant, en over het regt van visscherij in de monden van de Maas en Waal; de twist met Utrecht begon onder Dirk IV op nieuws, even als onder Floris I, Dirk V en Dirk VI. Dat het Land door al deze binnenlandsche beroerten zeer veel leed, behoeft geen betoog. Onder Graaf Floris III ontstond een oorlog met de Vlamingen, waarbij onder zijn' opvolger nog onlusten kwamen met de Friezen. Eindeloos is de lijst dezer binnenlandsche veeten, en voorzeker niet minder groot die der nadeelen, welke zij den volke berokkenden.

Doch kwam er dan ook weder een tijdvak van vrede, zoo als bij voorbeeld grootendeels de regering van Floris II was, dan spande alles te zamen om de geledene nadeelen zooveel mogelijk te herstellen; dan herleefde de welvaart, en nam de bloei der ingezetenen toe, door de aanmoediging, die alsdan koophandel, nijverheid en landbouw ondervonden. Dit spoedig herstel is wel een groot bewijs voor de aanzienlijke middelen, waarover men beschikken kon, en van den rijkdom, die zich hier al van lieverlede gevestigd had. Later werden de onlusten nog vermeerderd door de oorlogen met de Vlamingen, die den Noordelijken Nederlanden te dier tijd in magt en aanzien ver vooruit waren, en wier steden tot de welvarendste en rijkste van Europa gerekend werden. Doch ook deze twisten konden de groote ontwikkeling der Noord-Nederlandsche gewesten in vervolg van tijd niet beletten. Trots alle aangewende

pogingen, namen zij voortdurend in magt en aanzien toe, en werden al spoedig van een zoo groot staatkundig belang, dat men hunne vriendschap en bondgenootschap begon te zoeken. Het was vooral onder de regering van Willem II en zijn' dapperen maar ongelukkigen zoon Floris V, dat de opkomst dagteekent der Steden. Te voren in een' staat van afhankelijkheid van den Graaf of Hertog, verkregen zij thans eigene regten en vrijheden, die voornamelijk van gunstigen invloed waren op de bevordering van de handelsbelangen der ingezetenen; want de burgerij, die door de haar toegestane vrijheden eene stem kreeg in de beraadslagingen der Regering, wist uitmuntend hare belangen, en dat waren die van handel en nijverheid, te doen gelden, zoodat zij met iederen dag hare magt uitbreidde. De gedurige oorlogen, door de Graven, Hertogen en Bisschoppen onderling gevoerd, maakten hen van de steden afhankelijk, die door haren rijkdom in staat waren hunnen Opperheer te ondersteunen, doch daarvoor allerlei belangrijke vrijheden en voorregten in de plaats vorderden. De gunsten, welke de steden en gemeenten zich hadden weten te verschaffen, waren oorspronkelijk een gevolg van de togten naar het Heilige Land, die eene kostbare uitrusting noodig maakten. De Kruisvaarten waren eene der voornaamste oorzaken van de verzwakking van het feodale stelsel, en van den grootsten invloed op de vrijmaking der gemeenten. Voor geld werd aan bijzondere personen en aan geheele gemeenten hunne vrijheid verkocht, om gelden voor die heilige togten beschikbaar te hebben.

Een blik op den toestand dezer gewesten na het einde van den laatsten kruistogt, vertoont, ons een' geheel anderen staat van zaken dan vóór dien tijd. De gemeenten hadden zich grootendeels gevormd met haar regtsgebied

en met het groote doel om eigendom, handel en nijverheid te beschermen. De inwoners, vroeger in vele dorpen en vlekken op het land verspreid, begaven zich in grooten getale onder de bescherming van het stedelijk Bestuur, dat ook geheel gewijzigd in dit tijdperk te voorschijn trad, met de magt om reglementen of keuren te maken, tot bevordering van orde en zekerheid van den eigendom, alsmede tot beveiliging van de pas verkregene vrijheid der burgers. Ieder, die in de voorregten aan de gemeenten gegeven wilde deelen, en poorter of burger worden, moest eene woning koopen of bouwen, of wel eenig huisraad aanbrengen. De stad werd eene vrijplaats voor den lijfeigene, die zijn slavenjuk van de schouders had geworpen; eenmaal onder hare bescherming, kon hij na verloop van jaar en dag niet meer worden opgevorderd. Gedurig groeide de bevolking aan, die zich tegen de aanvallen van buiten door muren, poorten en torens versterkte. Naast den adel en de geestelijkheid, die de magt der opkomende steden met leede oogen aanzagen *), verhief zich een nieuwe stand, de zoogenaamde *tiers-état* of middelstand, die al spoedig een groot gewigt in de schaal legde bij de onderlinge beraadslagingen over de stedelijke belangen. Want die stand sloeg thans met verjongde kracht de hand aan den arbeid; hij maakte zich meester van de uitoefening van alle beroepen, kunsten en handwerken, en werd door arbeid, spaarzaamheid en krachtsinspanning weldra magtig, geëerd en rijk.

Naar mate zijne welvaart aangroeide, nam ook zijne zucht naar meerdere vrijheid en onafhankelijkheid toe. Niet tevreden de kluisters der slavernij verbroken, en den mensch zijne natuurlijke regten teruggegeven te hebben, trachtte

*) Van Lennep, *Gesch. van Noord-Nederland*, I, p. 145, 150.

hij later de aan hem geschonkene voorregten meer en meer te vergrooten, en had hierbij in het bijzonder de uitbreiding zijner middelen van bestaan, nijverheid en koophandel op het oog.

Met iederen dag werd het den burgerstand duidelijker, dat deze takken van volksbestaan slechts in vrijheid kunnen bloeijen, en om zich de vrijheid te verschaffen, ontzag hij geene moeite of opofferingen. Alles scheen dan ook mede te werken om aan de steden de zoo sterk begeerde voorregten te verzekeren. De geestelijkheid, die zich gedurende de kruistogten de magt en de goederen van vele edelen had toegeëigend, en buitendien door vroegere giften en schenkingen reeds een buitengewoon groot gezag en aanzien had verkregen, ging later in hare aanmatiging jegens de Vorsten zoo ver, dat deze genoodzaakt waren naar hulp om te zien, om aan de inbreuken, die de Kerk op hunne magt maakte, een' sterken dam tegen te stellen. Zij wendden zich daartoe en niet vruchteloos tot den ontluikenden burgerstand, die zijne Vorsten met geld en raad meer dan eens bijstond, en hierdoor van lieverlede meerdere vrijheden en voorregten kreeg, die hij ook krachtdadig tegen de aanmatigingen der geestelijkheid wist te verdedigen. Maar niet alleen de bewoners der steden, ook die van het land ondervonden, ofschoon niet in zoo groote mate *), de heilrijke vruchten van den ommekeer van zaken, die, als een gevolg der togten naar het Heilige Land alom had plaats gegrepen. Vroeger gedoemd tot den staat eener onteerende lijfeigenschap, nog veeltijds de eigendom van den grond, waarop zij woonden, en daarmede telkens aan een' anderen eigenaar overgaande, kwamen zij thans ook in beteren toestand, doch niet overal op denzelfden tijd,

*) Heeren, *Hist. Werke*, II, 217 *sqq.*, 223.

en ook niet overal op dezelfde wijze. De menigte volks, die naar Palestina was getrokken, had de handen voor het bebouwen der landerijen schaars gemaakt. De achtergeblevenen moesten wel zachter behandeld worden, wilde men van hen iets gedaan krijgen; men moest voorregten verleenen aan hen, die men, om den veldarbeid te doen, tot zich zocht te trekken. Het vooruitzigt, thans vrij te kunnen beschikken over de vruchten van zijn' arbeid, die hij vroeger aan een' hardvochtigen meester moest afstaan, welke hem naauwelijks het noodige tot zijn onderhoud toewierp, werkte gunstig op de ontwikkeling van den landbouw; de vrijgemaakte lijfeigenen werden pachters van een gedeelte des bodems, en indien zij ijverig en spaarzaam waren, spoedig eigenaars. Immers vele Edelen, die in Azië door het ten toon spreiden van weidsche praal een groot gedeelte hunner bezittingen verloren hadden, zagen zich door geldgebrek dikwijls gedwongen, voor betrekkelijk kleine sommen op deze wijze landerijen aan de vrijgewordene landlieden te verkoopen. De kruistogten zijn echter op den boerenstand wel het minst van invloed geweest.

Men houde intusschen in het oog, dat de opkomst der steden, en hare groote ontwikkeling, niet op eenmaal geschiedde. Van lieverlede moesten zij komen tot de hoogte, waarop sommige harer zich reeds in de dertiende en veertiende eeuw bevonden. De voorregten verleend voor de kruistogten, of toen voor goud gekocht, bepaalden zich bijna alleen tot de vrijverklaring van de slavernij of lijfeigenschap. De vrijheden, die de steden en hare inwoners later verlangden en verkregen, waren voor haar eene behoefte geworden, toen de handelsgeest bij hen begon te ontwaken, of zij de voordeelen begonnen te berekenen, die de nijverheid hun kon aanbrengen. Deze telkens gegevene, gekochte

of afgedwongene en bekrachtigde vrijheden, waarop de burgerij al hare hoop had gevestigd, en die in sommige steden zoo groot waren, dat men het een voorregt rekende aldaar geboren en inwoner te zijn, begonnen weleens de jaloerschheid der gevers gaande te maken, die, altijd nog getrouw aan de bepalingen van het feodale stelsel, niet konden dulden, dat de steden met hen in magt en aanzien gelijk waren, of wel hen overtroffen. Dit gaf aanleiding tot menige bloedige veete, waarvan de geschiedboeken dier tijden gewagen, en die niet altijd ten voordeele van den Opperheer uitviel. Het zwaard besliste menigmaal ter gunste van de steden, wier magt daardoor nog veel meer toenam, en die aldus de gelegenheid vonden, om bij hare eenmaal verkregene voorregten, haar thans bloedig betwist, nog weder nieuwe te kunnen voegen.

Het behoeft geen betoog, dat de opkomst der steden, door de ontwikkeling van den burgerstand, van zeer grooten invloed was op den bloei des koophandels en die der nijverheid. Het verkeer met het buitenland onderging eene groote uitbreiding; men beproefde, voor dien tijd, belangrijke handelsondernemingen, en het welslagen van deze riep weder nieuwe in het leven; men legde zich meer en meer op den scheepsbouw toe, vooral op het bouwen van groote schepen. Bepalingen werden er gemaakt omtrent het zeeregt en de uitrusting der vaartuigen; aan de zeerooverijen werd paal en perk gesteld, of zij werden ten minste krachtdadig beteugeld, zoodat de zeehandel met zekerheid kon gedreven worden, en hierdoor het vinden van nieuwe uitwegen voor de voortbrengselen eener fabrijkmatige nijverheid gemakkelijker gemaakt. Want ook deze laatste had een' zeer grooten stap op het veld harer ontwikkeling gedaan. Belangrijk had zij zich uitgebreid door de vele nieuwe uitvindingen, die, sinds de laatste kruisvaar-

ders uit het Oosten waren teruggekomen, hadden plaats gehad, of door het namaken der vreemde en nieuwe voorwerpen, die van daar waren medegebragt. Wat vroeger als eene zaak van weelde alleen in het bezit was van den rijke en aanzienlijke, was nu eene noodzakelijkheid voor velen geworden. Vele nieuwe behoeften waren ook ontstaan, waaraan men zocht te voldoen en die een prikkel werden voor het menschelijk vernuft tot het voortbrengen van eertijds ongekende zaken. Op onderscheidene plaatsen verrezen als met een' tooverslag fabrijken van goederen en stoffen, waarvan men vroeger geen denkbeeld had. Daardoor kwamen beroepen, neringen en ambachten tot een' hoogen trap van volmaking; terwijl de vraag naar hare voortbrengselen zoo groot werd, dat er spoedig handen te kort kwamen. Ook was in de laatste jaren de voortbrenging vermenigvuldigd, omdat, natuurlijk door de zamenwoning van vele menschen in de steden, eene betere verdeeling van den arbeid mogelijk was geworden. Met iederen nieuwen dag gevoelde men meer en meer de zegeningen van den verbeterden toestand, waarin men verkeerde, en waardoor ook de bevolking snel aangroeide. Deze vermeerdering der bevolking oefende een' gunstigen invloed uit op het meerdere verbruik, en de hierdoor ontstaande grootere vraag naar benoodigheden en voorwerpen van weelde hield duizende handen aan den arbeid en verschafte aan duizenden geluk en welvaart.

De geest van vereeniging en eensgezindheid, die, wanneer het vrijheden en voorregten betrof, allen bezielde, en waaraan de groote vooruitgang hoofdzakelijk was toe te schrijven, die in de dertiende, veertiende en vijftiende eeuw op verscheidene plaatsen in Nederland merkbaar was, had dus den vroegeren maatschappelijken toestand geheel gunstig veranderd. Als om strijd beijverde men zich

dan ook daarin te blijven. De Besturen gaven in hunne wetten blijken, dat het hun ernst was, voor de welvaart der nieuwe maatschappijen te zorgen, en de zekerheid van persoon en eigendom te handhaven; de magt der Vorsten vond in de steden en gemeenten een' steun tegen de aanmatigingen van de geestelijkheid, en tegen de inbreuken, die een magtige adel zich nog gedurig op het vorstelijk gezag veroorloofde. De ontevredenheid en misnoegdheid der Zeeuwsche Edelen tegen graaf Floris V van Holland en hun afval van hem, in den jare 1294, had ook gedeeltelijk zijn' oorsprong in het verdrag met Engeland voor de bevordering des handels, dien de steden dreven, aangegaan, want de toenemende grootheid en magt der steden wekte ten hoogste hunne afgunst op *). Inzonderheid hinderde het Gerard van Velzen, dat graaf Floris den burgers en boeren zoovele gunsten en regten schonk, die hen onafhankelijk van den adel maakten, zoodat hij met nog drie anderen het besluit nam den Graaf gevangen te nemen, hem over te brengen naar Engeland, en zijn' zoon Jan het roer der regering in handen te geven †).

Hoe bemind zich de Vorsten door hun vrijzinnig gedrag jegens de steden en gemeenten maakten, leert de geschiedenis dier dagen op iedere bladzijde. . .

De burgerstand was de steun van de magt der Vorsten, de grondslag der volksvrijheid en de aankweeker van de beschaving, die, van toen af, met onverdoofbaren luister over Nederland haar licht heeft verspreid, en tot ons is overgekomen. De betere toestand, dien het tegenwoordige menschengeslacht geniet, is zijnen oorsprong verschuldigd aan de krachtdadige pogingen van den middeleeuwschen

*) Van Lennep, *Geschied. van Nederland*, I, p. 145.
†) Als boven, I, p. 150, *sqq*.

burgerstand, en een gevolg van diens streven naar eene gepaste vrijheid.

Van dien tijd dagteekent het regt der burgerij om hare eigene Overheden te verkiezen, en vrijelijk te beschikken over hare eigendommen en goederen, het regt om munt te slaan en keuren te maken. Toen werden vaste belastingen ingevoerd; in de regtsgedingen begon men meer de gelijkheid van allen voor de wet te eerbiedigen; de barbaarsche straffen, die op iedere bladzijde der middeleeuwsche wetboeken worden aangetroffen, werden afgeschaft; ook de laatste sporen van het vuistregt verdwenen, dat vroeger werd uitgeoefend door ieder, die zich het regt had aangematigd een zwaard te dragen. Schaamteloos was dit *onregt* vroeger bedreven, zoodat, toen nog in den jare 1249 eenige hofdienaren van den Engelschen Koning overtuigd werden vreemde kooplieden op den openbaren weg te hebben overvallen en geplunderd, zij tot hunne verontschuldiging aanvoerden, dat de ambten, die zij bekleedden, hun te weinig opbragten om van te leven, en zij dus wel genoodzaakt waren er nog een ander handwerk bij uit te oefenen.

De persoonlijke vrijheid, toen ontstaan, zou voortaan de grondslag zijn van de zamenstelling der Staten *); de gemeenten kregen eene stem mede in het Staatsbestuur en konden hunne belangen doen gelden; eene algemeene krachtsinspanning en bedrijvigheid had de heerschende onverschilligheid vervangen; orde, tucht, vrede, bevolking ontstonden; rijkdommen werden gevormd, en veranderden de zeden der toenmaals bekende wereld.

En dat alles had plaats als een gevolg der Kruistogten en van de vrijmaking der gemeenten, wier grondvesting tevens die des handels is, terwijl hare geschiedenis ook de

*) Guizot, *Hist. de la Civilisation en Europe.*

zijne in zich bevat. Alom toch beijverde men zich om den koophandel nieuwe voorregten te vergunnen. Markten en kermissen werden ingesteld of hun aantal vermeerderd; vrijheid van tollen en van geleide toegestaan. Niet alleen binnen's lands, maar ook buiten's lands zocht men dit voorregt te verkrijgen door het aangaan van verbonden of verdragen, waarbij privilegiën voor den handel of visscherijen bedongen werden, en die reeds menigmaal door ons zijn vermeld. Zoo verklaarde Hendrik, Hertog van Lotharingen en Braband, bij een charter van den 13den December, 1251, dat, door bemiddeling van Otto, Graaf van Gelder, tusschen de stad Keulen en hem een verdrag van veilig en onverlet verkeer voor de kooplieden uit beide Landen was tot stand gekomen *). Ook regelde men de maten en gewigten, maakte keuren voor de deugdelijkheid der bieren, die in deze Landen gebrouwd werden, en tegen het vervaardigen van slechte manufacturen. Aan den koophandel werd vrijheid verleend, en wettelijke verordeningen omtrent de gilden gemaakt; verscheidene belemmerende lasten, die zwaar drukten op de nijverheid, afgeschaft; schepen uitgerust tot beveiliging van den zeehandel, en de overwinningen, hiermede op de vrijbuiters behaald, verschaften aan de steden eene staatkundige beteekenis. Doch al die vrijheden verkreeg men niet ineens; zij ontstonden van lieverlede, en moesten dikwijls voor goud worden gekocht van de magtige Heeren, die ter kruisvaart wilden trekken, of van de pelgrimstogten arm terugkwamen, en van hunne regten slechts tegen betaling afstand wilden doen.

Ook deze opofferingen liet men zich welgevallen, want men gevoelde, dat het uur gekomen was om het vrucht-

*) Lacomblet, *Urkundenbuch für die Gesch. des Nieder-Rheins.*

bare zaad uit te strooijen, ten einde later de opbrengst van een' voordeeligen oogst te kunnen inwinnen.

Nadat de nijverheid zich in verschillende takken had gesplitst, door welke verdeeling van den arbeid de voortbrenging werd vermenigvuldigd, diende de burgerstand den adel met de voortbrengselen zijner handen, en het daarvoor ontvangen geld werd door den nieuwen verkrijger zorgvuldig bewaard. Zoo vestigde zich een geest van spaarzaamheid en orde in de nieuwe maatschappijen, die niet anders dan zeer gelukkig op hare ontwikkeling en welvaart kon werken.

Maar later, toen de rijkdom der steden spoedig toenam, en weldra oversloeg tot praalzucht en weelde, werden onderscheidene wetten ter beteugeling van deze laatste noodzakelijk, welke echter veelal niet werden nagekomen. Te Leiden vaardigde men in den jare 1400 eene keur uit tegen overdadigheid in bruiloften; te Brielle in 1444. Tegen het houden van feesten en het doen van groote uitgaven bij gelegenheid van de geboorte of doop van kinderen, werden onder anderen te Groningen en te Leiden in 1445 keuren gemaakt *). Ook te Arnhem bestond eene keur tegen overdadigheid bij bruiloften †), alsmede te Nijmegen omstreeks het begin of midden der vijftiende eeuw §).

Nederland is uit deze burgerlijke stad- en landgemeenten voortgekomen, en heeft er zijne grootheid en magt voornamelijk aan te danken.

Het is hier de plaats om ook een enkel woord over de

---

*) Alkemade en van der Schelling, *Dischpleglgheden*, I, p. 192 en 234.

†) Van Hasselt, *Arnhemsche Oudheden*, I, p. 52.

§) Nijhoff, *Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk.*, 5e Deel, 4e st., pag. 276.

gilden en de bedoeling dier middeleeuwsche instelling te spreken.

Bij de Joden ten tijde van Salomo *), bij de Grieken ten tijde van Theseus †), bij de Romeinen ten tijde van Numa §), bestonden reeds vereenigingen van werklieden. De vereenigingen van ambachtslieden te Rome, die wij kortheidshalve gilden noemen zullen, zonder ze echter in hunnen aard te verwarren met de middeleeuwsche gilden, werden verdeeld in handels- en nijverheidsgilden, bekend onder de namen van *collegia* of *corpora*, wier leden in het jaar 412 onzer jaartelling *collegiati* of *corporati* genoemd worden **). Onder de regering van Constantinus begonnen de Romeinsche gilden in verval te geraken, en in het midden der vijfde eeuw waren zij bijna in een' staat van volkomene ontbinding; alleen die der bakkers en schippers bleven nog bestaan, waarvan de laatste in alle havens der Middellandsche Zee de middelpunten werden van vereenigingen van kooplieden, die in later tijd weder de oorsprong waren van verscheidene steden, door den koophandel groot en beroemd geworden.

Gedurende een tijdvak van omstreeks zeven eeuwen verneemt men in de Geschiedenis weinig meer van deze vereenigingen of gilden; want wat er nog van overgebleven was, werd door den inval der Barbaren grootendeels vernietigd, bij de verdelging der steden, waarin zij gevestigd waren.

Slechts hier en daar ontdekt men nog sporen van het voortbestaan der Romeinsche gilden, als in eene capitulare van Dagobert II, in 630, betreffende de regeling van het

*) Flav. Joseph., *A. I*, VII, 2.
†) Plut., *Theseus*, 17, 25. *Digest.*, L. XLVII, tit. 22, leg. 4.
§) Plut., *Numa*, 17.
**) *Codex Theod.*, Lib. XIV, tit. 7, leg. 2.

bakkersgild; in eene capitulare van Karel den Grooten, van het jaar 800, waarin wordt bepaald, dat het bakkersgild in de provinciën des Rijks voltallig moet worden gehouden; in eene plaats van het edict van 864, betreffende de goudsmeden, en bij eenige andere gelegenheden.

Blijkbaar is uit het hierboven medegedeelde, dat de oorsprong der gilden zich diep in den nacht der eeuwen verliest. Ook bij de bewoners van de Noordelijke streken van Europa, waren algemeene vergaderingen, die driemaal in het jaar plaats hadden, in gebruik en bekend onder den naam van *Gildi*. Vooral schijnen bij de Anglen en Saxen deze vereenigingen zeer in zwang te zijn geweest, door wie dit gebruik naar Engeland werd overgebragt, waar onder Alfred den Grooten reeds eenige bepalingen omtrent de gilden zijn vastgesteld en in werking gebragt.

Ook in de Zuidelijke Nederlanden vindt men al zeer vroeg eenig spoor van vereenigingen van werklieden, die zich vroeger aan elkander sloten, met het doel om krachtdadig wederstand te kunnen bieden aan de dwingelandij van het leenstelsel. Capefigue stelt de regeling der gilden van 752—768. Reeds in het jaar 779 schijnen deze vereenigingen van zoo grooten omvang geweest te zijn dat zij de bezorgdheid gaande maakten van Karel den Grooten, die, te harer beteugeling, sterke kasteelen liet aanleggen, en een' streng verbod tegen de vereenigingen dier slaven, zoo als hij ze noemde, deed uitgaan, vervat in eene capitulare, die ten titel voert: *de Conjurationibus Servorum in Flandris et in Mempisco et ceteris maritimis locis.* Hij gelastte zijnen *missi dominici*, de geestelijkheid en de Graven, dit misbruik tegen te gaan, allen, die er zich aan schuldig maakten, streng te vervolgen en alle bewoners te verpligten er geene leden van te worden. Maar de maat-

regelen van den grooten Vorst konden de verspreiding en vermeerdering dezer vereenigingen niet beletten. Zij verrezen niettegenstaande het verbod, en legden den grond voor de welvaart, die later in de Nederlanden zoo schoon ontkiemde en zulke heilrijke vruchten droeg. Ook zij waren eene der voornaamste oorzaken van de vrijmaking der gemeenten, en deden de eerste schreden op het veld der beschaving; de welvaart dankt harer onvermoeide pogingen grootendeels de ontwikkeling, die zij in dat tijdperk te gemoet ging.

Het is moeijelijk het juiste tijdstip te bepalen van de vestiging der gilden in de Nederlanden; gewoonlijk stelt men die in het begin der 13e eeuw; men vindt ze te Utrecht in 1286, te Leiden in 1312, te Middelburg in 1319, te Amsterdam in 1384, te Dordrecht in 1200. Zij hadden oorspronkelijk veel meer een staatkundig dan een staathuishoudkundig doel; hun invloed heeft zich misschien nergens sterker doen gevoelen dan in deze gewesten, zoo als onder andere te Utrecht, waar zij de Regering verkozen, te Deventer en te Arnhem, alwaar tot diep in de zeventiende eeuw zes gildemeesters leden van den Raad waren.

Al vroeg vond de instelling hier hevige tegenkanting. Philippus van Leiden, die in de veertiende eeuw leefde, stelt haar als hoogst nadeelig voor *), om nu niet te spreken van de scherpe afkeuring, waaraan zij later in het bekende Werk van de la Court is ten doel geweest. Doch wat men er ook van zeggen moge, zeker is het, dat de gilden in de middeleeuwen een' gunstigen invloed hebben uitgeoefend op de werkzaamheid, en de toeneming der welvaart bevorderden, terwijl zij algemeen in groote achting

*) *De Cura Reipubl.*, p. 116, 117, 118, 135.

stonden; zij legden een gewigt in de schaal tegen de magt der rijke landbezitters, en handhaafden de eenmaal verkregene regten en vrijheden van den burgerstand, die zij met den dag wisten uit te breiden en te vergrooten. Jaarmarkten werden hun ter gunste ingesteld, waar zij de voortbrengselen van hunnen handenarbeid te koop aanboden; men begon te begrijpen, dat het openstellen en zoeken naar handelsuitwegen den beteren verkoop der voortbrengselen en dus de vermeerdering van den rijkdom ten gevolge had; ongekende bedrijvigheid in handel en fabrijkmatige nijverheid stortte hare zegeningen uit over Nederland en legde den grond tot den rijkdom der volgende eeuwen. Spoedig echter zag men de noodzakelijkheid in tot het maken van wettelijke bepalingen voor deze instelling, ten einde het dikwijls voorkomend bedrog te verhoeden en slecht werk van de markt te houden. Men verdeelde toen den arbeid, splitste sommige beroepen in vele onderdeelen, en bepaalde de werkzaamheden, die ieder gild verrigten moest, tot in de kleinste bijzonderheden, maar legde ook juist daardoor inzonderheid allen vooruitgang in kunsten, ambachten en neringen aan banden, die eeuwen lang een beletsel bleven voor hunne verdere ontwikkeling.

De gilden werden dikwijls genoemd naar den beschermheilige, dien zij zich kozen; het geld, dat tot onderhoud der altaren en boden door hen moest bijeengebragt worden, droeg nog langen tijd den naam van *jaarzangen;* de bepalingen, waarnaar zij zich gedragen en werken moesten, waren vervat in zoogenaamde *settingen* of *willekeuren.* In sommige steden vorderde men, als vereischte om in een gild te worden opgenomen, het poorter- of burgerschap; in andere moest men reeds eenige jaren poorter geweest zijn; echter werd hiervan wel vrijstelling verleend tegen storting eener bepaalde som gelds ook moest de aan-

staande gildebroeder zijne leerjaren naar behooren hebben uitgediend, om het meesterschap te verkrijgen. Hier te Lande behoefde iemand, in de meeste gilden, slechts twee, drie, vier, of, zoo hij een vreemdeling was, zes jaren gediend te hebben, eer hij zijne proef deed. Het doen van proeven werd in de laatsten tijd van het bestaan der gilden veelal achterwege gelaten. Een gild was verpligt, zijne behoeftige leden te onderhouden.

Het was vooral deze instelling, welker nut zoo dikwijls bestreden, welker wederinvoering zoo menigmaal begeerd is, die den arbeid verhief tot het eervolle standpunt, waarop hij van regtswege aanspraak kan maken. Alom geacht, ontzien ¡en gevreesd, waren de gildebroeders trotsch op het beroep, dat zij uitoefenden en dikwijls schaarden zij zich, op krijgsmans wijze geordend, onder hunne banieren, om ten strijde te trekken tot verdediging van hunne bedreigde regten en vrijheden. Hierdoor werd hun invloed zoo groot, dat zij maar al te dikwijls het ontzag voor de Regering uit het oog verloren en eigenmagtig handelden. Bijna op iedere bladzijde wijst de geschiedenis dier tijden voorbeelden aan, dat zij zich mengden in de oneenigheden, tusschen de burgerij en de Regering gerezen, en alsdan gewoonlijk partij tegen de laatste kozen.

Bij hare oprigting, of liever bij haar ontstaan, was deze instelling van onmiskenbaar nut voor het welslagen der eerste nijverheids-ondernemingen. Immers die tijd was de kindsheid der kunst, en men rekende het van het grootste belang, wilde men niet weêr verliezen wat men met zooveel moeite verkregen had, om de regelen, waarnaar zij werkte, te verzamelen en bij elkander te houden. Daarbij gewende men de arbeiders, vroeger geheel aan zich zelve overgelaten, aan eene zekere tucht of orde; men noodzaakte hen bedriegerijen achterwege te laten, volgens vaste regels te arbeiden, en leerde

hun gehoorzaam en spaarzaam zijn. Door eene getrouwe opvolging van deze beginselen werden de gilden, eene der voornaamste oorzaken van de verspreiding van rijkdom onder den middelstand, en werkten krachtdadig mede tot handhaving der persoonlijke vrijheid. Ook als breidel tegen de armoede had het gildewezen zijn nut, en ziedaar eene der redenen, waarom men in later tijd de instelling terug-gewenscht heeft. Hij, die geen meester was in het een of ander beroep, of geen lid van een gild, mogt niet in het huwelijk treden. Door het nakomen van deze hoogst wijze bepaling verhinderden zij eene menigte onbezonnen huwelijken, die der maatschappij eindelijk niets dan onrust en ellende baren. Latere eeuwen hebben echter proefondervindelijk bewezen, dat zij zeer schadelijk voor de ontwikkeling der kunsten en nijverheid waren. Hevige klagten werden toen meermalen tegen het bestaan en voortduren der instelling aangeheven. Reeds Pieter de la Court zegt: „dat de besloten compagniën en gilden voor Holland zeer schadelijk zijn, en dat men de handwerken onvoorzigtelijk benaauwt."

Toen ontaardden zij in even zoovele monopoliën; men was wel gedwongen bij hen ter markt te gaan en kon nergens anders te regt. Het stond dus aan hen om hunne nijverheidsvoortbrengselen op een' prijs te houden zoo hoog als zij zelve maar wilden, waardoor zij den kooper verpligtten veel meer te betalen, dan hij anders, bij vrije mededinging, zou gedaan hebben, en den verbruiker eene belasting te hunnen behoeve oplegden. Zij onderdrukten tevens allen edelen naijver, en werkten iedere verbetering in beroep of handwerk hardnekkig tegen, want de invoering daarvan moest hen van den sinds eeuwen gevolgden regel doen afwijken. Zoo doende verhinderden zij de vorderingen in de kunsten en ambachten, en bleven altijd op dezelfde hoogte. Zij

werden toen een struikelblok voor allen, die wilden werken, doch op de eene of andere wijze belet werden het meesterschap te koopen; daardoor onttrokken zij menige nijvere hand aan den arbeid, en beletten menig een' op eene eerlijke wijze in de voldoening zijner behoeften te voorzien. Bij de toeneming van de vrijheden van den derden stand, werd ook aan den invloed van het onroerend vermogen een groote slag toegebragt; aan zijne zijde verrees de heerschappij van roerend goed; de stand van koopman werd meer en meer geëerd, en nam in aanzien toe; zelfs de Adel, die vroeger het drijven van handel als eene daad beneden zijne waardigheid had beschouwd, liet zich verlokken door de groote winsten, die hij afwierp, en begon zijn werk van den koophandel te maken, als een bewijs, dat het geld in staat is de sterkste vooroordeelen, hoe vast ingeworteld, uit den weg te ruimen. Ook begint men reeds in dit tijdperk eenige sporen te ontdekken van eene handelspolitiek. De handel in de Nederlanden genoot eene volkomene vrijheid, en in geen Land van Europa was hij minder door tollen of belastingen gedrukt. Gelijke regten voor allen, door Vorsten en stedelijke Besturen geëerbiedigd, deed de vreemdelingen gaarne in dit Land verblijven.

Ofschoon men hier reeds in zeer vroegen tijd de voortbrengselen van het Oosten kende, hadden echter de Kruistogten de begeerte daarnaar zeer sterk aangewakkerd, want men had onderscheidene nieuwe voorwerpen bij gelegenheid dier togten leeren kennen, die men bij de terugkomst hier te Lande ongaarne miste.

De handel in Oostersche voortbrengselen geschiedde over de Oostzee, alwaar zij met karavanen van de Zwarte Zee

aangevoerd werden. In vroegeren tijd werd, door tusschenkomst van de Avaren en Bulgaren, de handel van Konstantinopel met dien van het noordwestelijk Europa verbonden. Passau was in oude tijden — in het jaar 800 — eene stapelplaats voor de Oostersche producten, doch de Avaren schijnen dien handel met de Oostzee-Landen ook over Krakau, Silezië en Polen gedreven te hebben *). Echter werden de voortbrengselen van het Oosten nog langs een' anderen weg naar de Oostzee-Landen aangevoerd. Van de Zwarte Zee werden zij namelijk naar Kiow gebragt, uit welke stad onderscheidene wegen liepen, zoowel naar den Weichsel als naar de Wolkow, waarlangs de goederen hoofdzakelijk naar Sleeswijk, destijds reeds door zijnen handel beroemd, werden verzonden. Uit Sleeswijk vonden ze hunnen weg naar het Westelijk gedeelte van Europa †).

Het waren vooral de Slaven of Wenden, door wier tusschenkomst die handel werd gedreven; voornamelijk vond hij plaats te Vinnetha, aan den mond van de Oder gelegen, hetgeen de tusschenplaats was des handels voor het noordelijk en westelijk Europa.

De strooptogten der Noormannen en de gevaren, aan de reizen naar de Oostzee verbonden, deden echter dezen handelstak van tijd tot tijd stilstaan; daarbij kwam nog een ander bezwaar, dat namelijk de kosten van vervoer den reeds hoogen prijs der Oostersche waren bovenmate vermeerderden; terwijl de karavanen, die den togt door Rusland deden, buitendien waren blootgesteld aan de plunderingen der woeste en roofzuchtige volken, die deze onherbergzame oorden bewoonden.

---

*) Scherer, *Gesch. des Welth.*, p. 189.

†) Fischer, *Gesch. der Deutsch.*, I, p. 384.

Ofschoon de kruistogten geen' geheel nieuwen handel konden in het leven roepen, waren zij echter in hunne gevolgen op de verlegging van de handelswegen van den grootsten invloed; zoodat al spoedig, nadat men met den nieuwen handelsweg gemeenzaam was geworden, de zeehandel in het zuidelijk Europa den landhandel begon te overtreffen.

Venetië had al sedert onheugelijke tijden met Byzantium of Konstantinopel in handelsverbindtenissen gestaan. Door van tijd tot tijd den Grieken eenige hulp te verleenen, had die stad zich in de hoofdplaats des Griekschen Rijks onderscheidene voorregten weten te verschaffen, die zij naderhand, toen de Venetiaansche republiek groot en magtig geworden was, met het zwaard in de vuist uitbreidde.

Ten tijde der kruistogten had de Venetiaansche republiek, die altijd het staatsbelang aan dat des handels wist te verbinden, door het bewijzen van diensten aan de Grieksche Keizers, bijna den geheelen handel van dat Rijk aan zich getrokken; van iedere nieuwe Regering wist zij nieuwe voorregten te verkrijgen; onder de Vorsten uit het Huis der Comneni en Angeli, kreeg zij vrijdom van eenige regten of tollen, later handelsvrijheid in alle havens van het Rijk, met uitzondering van Cyprus en Candia; korten tijd daarop vrijheid van handel door het gansche Grieksche Keizerrijk, zoodat spoedig de Grieksche vlag uit de zeeën in den omtrek was verdwenen, en hare plaats had afgestaan aan den gevleugelden Leeuw van St. Marco, die later wederom voor den Nederlandschen Leeuw moest ruimen. Dit was een gevolg van de toenemende magt en handelsgrootheid van Venetië; in den beginne had de republiek hare voorregten verkregen door het bewijzen van diensten; later dwong zij die af met het zwaard in de vuist.

Sedert zij Konstantinopel ingenomen (1204) en bijna den geheelen zeehandel aan zich had getrokken, werden de

Italiaansche markten de middelpunten voor de Oostersche producten, en men vond het gemakkelijker en voordeeliger, om die waren van de Italiaansche steden zelve te ontvangen. Ook de Nederlandsche handel maakte gebruik van deze gemakkelijke wijze, om zich de voortbrengselen van het Oosten te verschaffen, en om de zijne te verzenden. Dit had eene uitbreiding van ons handelsverkeer in Duitschland ten gevolge, waar toen reeds Weenen en Regensburg de stapelplaatsen van de Oostersche voortbrengselen waren, en tevens steden, die vele handelsvoorregten bezaten *). In eene lijst van regten of tollen uit het laatst der 12de eeuw vindt men eene optelling der goederen, die voorwerpen waren van den handel tusschen Duitschland en Konstantinopel; men vindt daarin vermeld: deels Grieksche natuur- en kunstvoortbrengselen, deels Indische waren: laurierbladen, saffraan, hazelnoten, olie, zoethout, ruwe zijde, priester-kleedingen van zijde of half-zijde, purperen mantels, goudlakens, degenkoppels met koper beslagen, peper, gember, kruidnagelen, nootmuskaat, kaneel en komijn; terwijl de invoer uit Duitschland op de markt te Konstantinopel bestond uit lijfeigenen, wapenen, zadelmakerswerk, wollen manufacturen, lijnwaden, huiden, hout, metalen en wapenen, welke laatste, benevens de manufacturen, gedeeltelijk uit de Zuidelijke Nederlanden en Friesland aangevoerd werden †).

Door tusschenkomst van eenige Duitsche steden, handelden de Nederlanders op Venetië, waar zij, in ruil tegen de voortbrengselen van hun Vaderland, specerijen, zijde, boomwol, edele metalen en paarlen ontvingen.

---

*) De stad Weenen bezat, onder andere, sedert het jaar 1198 het stapelregt, waardoor de handel op Hongarije geheel door handen van de Weener kooplieden gedreven werd.

†) Scherer, *Alg. Gesch. des Welthandels*, I, pag. 193.

Later werden Augsberg en Neurenberg de groote stapelplaatsen der Oostersche waren voor den handel met het Noorden. De handelsweg liep in de eerste plaats op Keulen en Frankfort en van daar op Augsburg en Tirol *).

Men mag gerust aannemen, dat het handelsverkeer tusschen Nederland en de republiek van Venetië reeds vóór het begin der 14de eeuw heeft plaats gevonden; van de Zuidelijke Nederlanden is zulks zeker. In 1318 kwamen er, volgens Gucciardini, vijf Venetiaansche schepen te Brugge, om daar hunne ladingen te verkoopen; in het begin der 14de eeuw leest men van een verkeer tusschen de beide Landen. Toen reeds hadden eenige Friezen, Hollanders en Zeeuwen zich te Venetië nedergezet tot bevordering hunner handelsbelangen †). Amsterdam, Leiden en Haarlem dreven te dier tijd voornamelijk met de alom zoo gezochte voortbrengselen hunner fabrijken, den handel op Italië §).

Doch dit verkeer met het Zuiden en vooral de handel over Duitschland naar Venetie, die door de kruistogten in het leven was geroepen, kreeg eerst meerdere ontwikkeling, sedert de steden onderling verbonden hadden aangegaan, tot wederkeerige bescherming hunner handelsbelangen. Immers vóór dien tijd stond de reizende koopman altijd nog bloot aan de plunderingen op de openbare wegen, zoo menigvuldig in de dagen van het vuistregt, en waardoor de moeijelijkheden der verzendingen aanmerkelijk werden vergroot. Vooral was het aantal roofkasteelen langs de beide Rijnoevers in uitgebreidheid toegenomen, zoodat er

---

*) *Handvesten van Amsterdam*, I, p. 65.

†) De Jonge, *Nederland en Venetië*, p. 290.

§) Idem, idem.

niet minder toe noodig was, om aan de plunderingen der daar wonende Heeren een einde te maken, dan een verbond tusschen onderscheidene steden aan den Rijn, of de zoogenaamde *Rijnhanzé*, waarvan het eerste ontwerp, zoo als wij lezen *), door een' inwoner van Mentz, met name Arnold Saalman, bijgenaamd *der Waldbote*, zou zijn gevormd.

De met een' gedeeltelijk goeden uitslag bekroonde pogingen, door deze vereeniging in het werk gesteld, tot verdelging en uitroeijing der roofnesten in het Rijndal, deden den rondreizenden koopman met minder bezorgdheid zijne togten ondernemen, en waren ook daardoor bevorderlijk aan de ontwikkeling van het handelsverkeer door Duitschland naar het Zuiden van Europa.

Immers slechts na het ophouden der strooptogten uit de versterkte Rijnkasteelen, togten die zoowel te water als te land ondernomen werden, kon de koophandel, die vooral den vrede bemint, eerst zijne groote ontwikkeling te gemoet gaan, waarin hij werd ondersteund door zijne zuster, de fabrijkmatige nijverheid, die ook aan de gevolgen der kruistogten hare uitbreiding in zoo groote mate had te danken.

Reeds vroeger had men telkenreize gepoogd, den handel tegen alle aanranding te beveiligen. Bij den landvrede, op den 14den November, 1259, te Keulen, tot eer van God, van de Kerk, van het Rijk en van den Roomschen Koning Richard, ook tot hun aller zekerheid, aangegaan tusschen Otto, Graaf van Gelre, Dirk, oudsten zoon des Graven van Kleef, Willem, Graaf van Gulik, en de gezanten van den Bisschop van Utrecht, van de Graven van den Berg en Seyn, en de gezanten van vele andere steden, was onder andere ten opzigte der kooplieden en reizenden vastgesteld, dat zij vreedzaam en zeker door de Landen zullen mogen trekken, mits be-

*) *Weegschaal*, 1827, N°. 5.

talende behoorlijk tollen en weggeld *). Bij den landvrede te Keulen, op den 28sten Augustus, 1279, aangegaan tusschen den Aartsbisschop van Keulen, den Hertog van Braband, de Graven van Gelre en Cleve voor drie jaren, werd bepaald, dat men zich gezamenlijk tegen de rooverijen zou verzetten, als ook tegen het gevangen nemen van personen; tegen het munten op plaatsen, die daartoe het regt niet hadden, en het slaan van penningen onder een' vreemden stempel. Men beloofde verder, aan de kooplieden in wijn, zout, ijzer en *selaict* †) te vergunnen den gewonen weg op den Rijn, de Maas en langs de straten te nemen. De Aartsbisschop zou afzien van het penninggeleide, dat hij te Woeringen, Urdingen en Reinberg hief; de Graaf van Cleef eveneens te Orsoy; die van Gelre zou zich met zijn' gewonen tol vergenoegen. Verder werd bepaald, dat men den Hertog van Limburg zou trachten over te halen tot de afschaffing van den onregtvaardigen tol te Kaiserswerth, en Hendrik van de Lek te dwingen, aan den tol te Smitshuijzen niet meer te vorderen, dan hem van regtswege toekwam §).

Intusschen was het gebruik der wissels in den handel gekomen. Men schrijft de uitvinding van dat handelspapier toe aan de Joden, die, gedurende den geheelen loop der middeleeuwen, in ieder Land, waar zij gevestigd waren, niet hadden opgehouden, koophandel te drijven, en zich daardoor groote rijkdommen verworven hadden. Anderen schrijven de eer der uitvinding van den wissel toe aan de Italiaansche kooplieden, toen de grootste mededingers der Joden in den handel. Nog anderen spreken reeds van wissels in de 7de eeuw.

---

*) Van Spaen, *Hist. van Gelderl.*, I, p. 223.

†) Vette waren, zoo als boter, kaas, enz.

§) Van Spaen, *Hist. van Gelderl.*, I, p. 271, 399.

Zoo intusschen de tijd der uitvinding, even als de uitvinders zelve, niet met zekerheid kunnen aangewezen worden, het is echter aan geen' twijfel onderhevig, dat zich het gebruik van dat handelspapier reeds vroegtijdig ook naar Nederland verspreidde, waar men nogtans, zonderling genoeg, langen tijd zonder eenige wettelijke verordeningen op dat stuk was, en men zich aan de gebruiken, die daaromtrent te Antwerpen werden in acht genomen, hield, ofschoon hier al spoedig de wisselhandel van geheel Europa werd geregeld, en men er zich al vroeg op toelegde, wissels na te maken. Doch de invoering van het wisselregt ging langzaam voort; en zoo lang dit regt niet tot zijne volkomenheid was geraakt, 't geen eerst in de 16de eeuw gebeurde, kon het voor het handelsgemak niet zeer veel dienst bewijzen.

Algemeen vooronderstelt men dan ook, dat de landhandel, die toen ter tijd op Venetië werd gedreven, met gereed geld moet plaats gehad hebben.

De jongste nasporingen van den Heer de Jonge, in zijn uitmuntend Werk, *Nederland en Venetië*, hebben over onzen vroegsten handel met de stad der Lagunen een nieuw licht verspreid. Wij lezen aldaar *), dat de handelsweg over Keulen, Augsburg en Tirol op Venetië liep. De Venetianen mogten zelve hunne koopwaren niet naar Duitschland brengen; hunne kleingeestige handelspolitiek duldde niet, dat een koopman het Land verliet, uit vrees, dat de handelsgeheimen dan aan andere volken mogten bekend worden. De Nederlandsche handelaar was dus wel genoodzaakt, de goederen, uit de Levant herkomstig, uit Italië te halen. Zoo als wij al meer opgemerkt hebben, deden de kooplieden deze reizen in eigen' persoon, doch vormden, om beter tegen aanvallen op de groote land- en waterwegen bestand te zijn,

*) Pag. 290, *sqq.*

gezelschappen. Was dat handel drijven in persoon niet zoo gemakkelijk, als de tegenwoordige wijze van goederen-verzending, het had daarbij echter zijne bijzondere voordeelen: ten eerste dat de kooplieden genot hadden van de tolvrijheid, hun op deze en gene plaats verleend, eene gunst, die zij niet op anderen konden overdragen, en ten tweede dat zij op iedere plaats, die zij op hunnen togt aandeden, òf door ruiling, òf door in- of verkoop handel konden drijven, en zich op die wijs ontdoen van de koopwaren, die zij uit Nederland hadden medegebragt, en in de stad, waar zij zich bevonden, gezocht, doch voor Italië minder geschikt waren. Op die wijze konden zij zich dan ook beter aanschaffen, wat in het Zuiden of op de plaatsen hunner bestemming het meeste was gewild *).

Daarbij bragt de wijze van handel drijven, zoo als hij ons beschreven wordt, mede een dubbel voordeel aan; in de eerste plaats wierp de tusschenhandel, door den koopman op reis gedreven, winsten af, en ten anderen verkreeg men winsten door den handel op Venetië zelf. Hierbij zou men nog kunnen voegen, dat de koopman, door zijne tegenwoordigheid op alle handelsplaatsen van eenig gewigt, beter zijne belangen kon behartigen in de keuze zijner goederen, daar hij niet zoo zeer aan bedrog blootstond, als indien hij dit door anderen liet doen. Nog kwam hierbij het voordeel, dat men zich meer bekend kon maken met de menschen, met wie men zaken deed, en dus beter tegen hen op zijne hoede kon zijn, als het noodig was, of hun vertrouwen schenken, als zij het verdienden, hetgeen ook van het grootste belang was, om zich tegen knevelarijen of bedriegerijen te vrijwaren.

---

*) De Jonge, *l. l.*, p. 292, *sqq.*

Uit al het boven medegedeelde blijkt ten duidelijkste, dat intusschen de handel der Nederlandsche steden, vooral die aan zee en aan rivieren gelegen waren, aanmerkelijk in bloei was toegenomen.

Rotterdam, sedert 1270 in het genot van stedelijke voorregten, verkreeg in 1340 de opene vaart tot in de Schie, en in 1361 vrijgeleide om koren, turf en baring naar Zaltbommel te brengen.

Leiden was door zijne lakennering bekend; gedurende den loop der 13de en 14de eeuw, moest de stad driemaal vergroot worden. In het jaar 1363 werden bepalingen gemaakt omtrent de uitoefening van dezen tak van nijverheid; in 1398 bepaalde Hertog Aelbrecht van Beijeren, dat de vollers tevreden moesten zijn met het loon, dat hun van stadswege uitbetaald werd; waaruit blijkt, dat het stedelijk Bestuur de loonen regelde, hetgeen ten overvloede duidelijk wordt door de keur van 1435. Een jaar te voren had Philips de Schoone de bewoners der stad vrijheid gegeven, om het bedrog, in het bereiden der lakens gepleegd, tegen te gaan en de schuldigen te straffen. Gedurig namen deze lakenweverijen in bloei toe; in den jare 1464 werd de invoer van Hollandsche, Zeeuwsche en Friesche manufacturen in Engeland, Wallis en Ierland verboden, omdat haar vertier den verkoop der Engelsche manufacturen in den weg stond.

Hoorn, in 1316 nog geene stad, werd het verblijf van eenige Hamburgers, die zich aldaar nederzetteden, om hunne bieren te verkoopen. Later dreven de Denen in die stad een' grooten handel in vee. Hertog Albrecht van Beijeren had haar in het jaar 1389 de vergunning verleend, dat de Denen hare markt mogten bezoeken met hunne ossen, paarden en ander vee, tegen betaling van een' ouden groot voor het stuk, en niet meer, welke belasting niet mogt ver-

hoogd worden, om den veehandel niet van daar te verdrijven *); het getal harer inwoners nam gedurig in aantal toe, even als de handel, dien zij dreven, in uitgebreidheid, zoodat men in den jare 1341 eene verandering aan den zeedijk en de haven moest maken, om de groote schepen beter te laten lossen; aangezien de laatste te ondiep was, om zwaar geladene schepen te kunnen bevatten. Een gedeelte der inwoners hield zich bezig met de haringvisscherij in kleine schepen, *slabbaarts* genoemd; eerst in 1346 kreeg Hoorn stadsregten †).

Naarden werd, in 1353, door Graaf Willem van Beijeren in het genot van tolvrijheid gesteld; twee jaar later kreeg de stad het stapelregt van alle visch, in Holland, Kennemerland en Friesland aangebragt. Uit de hiertoe betrekkelijke oorkonde blijkt, dat de stad Naarden toen al reeds van eenig belang moet zijn geweest; dat er ook handel gedreven werd in gezouten visch; dat aan den Graaf een gedeelte van de visch moest worden opgebragt, en dat men toen ter tijd al zorg begon te dragen, ten minste aan te bevelen, om bij ontstane twisten in den vischhandel kort regt te doen. Indien men zich verstoutte, de visch niet te Naarden ter markt te brengen, verbeurde men telkenreize zooveel geld, als zij waarde had.

In den jare 1253 was door Willem II, die de belangen des handels zeer ter harte nam, tot bevordering van dezen tak van bestaan, alsmede tot die der scheepvaart, de spuisluis gelegd door den dam van het Spaarne, geschikt om groote schepen met hunne ladingen door te laten, tegen betaling van een' tol van twaalf, acht, zes of één penning,

---

*) *Sententie van den Hove van Holland*, bij Noordkerk, I, p. 39.

†) Verhoeven, *l. l.*, p. 85.

al naar mate van de zwaarte van het vaartuig *). Er moet destijds in Holland een vrij belangrijke handel in landbouwproducten zijn gedreven; ten minste vindt men vermeld, dat onder andere ook schepen met hooi en stroo geladen die sluis doorgingen, terwijl men reeds vroeg leest van eene botermarkt te Delft †), en van de verzending van bier uit deze stad naar Vlaanderen.

Zierikzee, de oudste en rijkste stad van Zeeland genoemd, handelde in zout en meekrap, en had omstreeks de 13de en 14de eeuw eene bloeijende visscherij; hare inwoners begonnen in het begin der 13de eeuw groote schepen te bouwen, waarmede zij naar verscheidene Landen zeilden, om koopmanschap te drijven. Door onderscheidene Vorsten werden aan de stad voorregten geschonken, vooral met betrekking tot hare wolweverijen, waarvan zij het monopolie verkreeg voor de Landen beooster Schelde. De stad hief een bakengeld van de vreemde schepen, die het eiland Schouwen voorbij voeren, en tegen het jaar 1400 begon zij, met groote schepen, haren handel uit te breiden tot de Noordsche Landen en de kusten van de Oostzee. In het jaar 1312 bestonden er zout-raffinaderijen.

Goes dreef handel in zout en visch, in lakens en bontwerk; Vlissingen was zijn' bloei verschuldigd aan den vischhandel, even als Tervere; Brouwershaven had groote nering in bier; de inwoners hielden zich ook met visschen bezig; West-Cappelle was reeds in 1208 eene belangrijke plaats, die handelde op Sluis, la Rochelle, Bordeaux, Engeland en Schotland §). In Zeeland dreef men een' aanzien-

*) Meerman, *Willem II*, p. 271.

†) Meerman, *l. l.*

§) Verhoeven, *l. l.*, p. 93.

lijken handel in wijnen, zoodat reeds vroeg gewag gemaakt wordt van bepalingen en wettelijke verordeningen, om het vervalschen van den wijn tegen te gaan.

In het bijzonder echter verhief Dordrecht zich, in de 12de en 13de eeuw, boven de overige steden. Het handelsverkeer der stad nam gedurig in belangrijkheid toe, zoowel binnen- als buiten's lands.

Bij eene oorkonde van den jare 1276 gaf Graaf Floris aan de kooplieden van Kampen, Deventer, Zwolle en van andere daarbij gelegene steden vrijheid, om in Dordrecht en in geheel Holland hunnen koophandel te komen drijven. Bij dat stuk wordt bepaald, dat de goederen, bij schipbreuk in deze Landen aangespoeld, op vordering van den regtmatigen eigenaar of zijne erfgenamen, zullen worden teruggegeven; men vindt daarin opgenomen de regeling der tollen voor haring, haver, garst, erwten of boonen, waarmede Overijsselschen handel dreven en welke laatste zij of zelve verbouwden, of wel uit Duitschland ontvingen *); de tol werd maar eenmaal betaald, doch op welke wijze werd die betaling bij vernieuwde vordering bewezen? Daarvoor moet men dan toen reeds eene vrij geregelde administratie gehad hebben.

Goederen binnen's lands gekocht, alsmede goederen, die hier om zoo te zeggen *in depôt* waren verbleven, betaalden geene uitgaande regten. De Graaf belooft verder schadevergoeding te zullen geven voor aangedaan onregt, terwijl tevens bij het ontstaan van een' oorlog tusschen den Hollandschen Graaf en den Bisschop van Utrecht, onder wiens regtsgebied Overijssel behoorde, het vrije verkeer onder vrijgeleide werd gehandhaafd. De betaling moest op denzelfden dag, dat de koop plaats had, worden gedaan, of wel

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, III., Bijlag. C, p. 9.

zekerheid daarvoor gesteld. Spijzen en kleederen waren vrij van regten *).

*) In den jare 1287 werden de tolregten van 's Graventol te Dordrecht geheven zoo als hierna is vermeld:

In 't yerste van 1 roeden wyns die te Dordrecht binnen coempt xx dr. holl.

Item soe wat wynscip dat voerbi vaert, dat en gheeft niet dan enen pot wiins ende bidt oerlof.

Item van alrehande goede dat binnen der vriheit niet en comt en is sculdich.

Van Duysborch biere van den vate ij drs. holl.

Item van haren scepe ende van cruycbiere daers bòven vij vaten in een scip ij ß holl.

Item van Zuytvenschen biere dat binnen Dordrecht comt van den vate ij drs. holl. Van haren scepe ende van cruycbiere xx drs. holl. ende daers min is dan vij vate van elken vate iij drs. holl.

Item ander lude die tolbaer syn ende dit bier Tordrecht copen ende wechvaeren die siin sculdich van den vate j dr. holl.

Item die van Niemaghen gheven niet dan van eenen wiinscepe al hadt hondert vate binnen dan viij drs. holl.

Item die van Tiele en gheven niet dan sciptol wat goede dat si hebben.

Item, wat lude die tolbaer siin wane dat si siin die siin Tordrecht sculdich van een hoet haver j Φ holl.

Item van alrehand hart coren van den hoede j dr. holl.

Van C. Souts xij dr. holl.

Item van houte dat neder compt met vletten van de knye iiij drs. holl.

Item die dat hout copen Torderecht ende wech voeren ende die tolbaer siin die gheven van den houte ende van alrehande goede dat men bi der cost vertollet van xx iiij ß holl. j. dr. holl Sonder alleen die van Utrecht die siin sculdich de honderste marc.

Item daer men bi coste vertollet van wine van ghewande van zoute ende van coren daer af siin si sculdich ghelijc andere luden.

Item van enen laken dat striipt of blou is dat maer een varwe en heeft j. dr. holl.

Item van enen groenen of wat laken dat twee varwe heeft ij drs. holl.

Item van 1 hoerbaren staels of vate ij drs. holl.

Het verdrag, dat de stad Dordrecht op den 9den December, 1285, sloot met Jan, Heer van Kuijk, levert het bewijs op, dat hare bewoners te Kuijk onderworpen waren aan de

Van C. bac ysers j. dr. holl.
Van C. sicht ysers j. dr. holl.
Van 1 last molensteen xij drs. holl.
Van 1 last querensteen iiij drs. holl.
Van 1 sliipsteen of molensteen ij drs. holl.
Van 1 rompe herpoys of centenaar j. ϕ holl.
Van 1 peerde dat tol sculdich is iiij drs. holl.
Van 1 runde dat ij jaer out is of daer boven ij drs holl.
Van 1 tonne asschen die niet van der zee comt j drs. holl.
Item, asch die comt van der zee van der tonne ij drs. holl.
Van wede die men coept of vercoept van elken iij ß j. dr. te wissel ghelde ende tol j dr. holl.
Van 1 runde van 1 jaer j dr. holl.
Van 1 daker huyde ij drs. holl.
Van 1 daker calfsvelle j dr. holl.
Van 1 waghe ruets ij drs. holl.
Van 1 tonne smouts ij drs. holl.
Van alsoo vele scapc als men om xxiiij ß coept j dr. holl.
Van C. zalms iiij drs. holl.
Van 1 viertel botren daer si in een ton is met eenen boedem j dr. holl.
Item daer boeter in ecne tonne is met ij boedem van den boedem j dr. holl. als in een Hoemborch vat of desghelike.
Van eenen sac wollen ij ß holl. ende wisselghelt van elken vj bondel kenneps ij ß holl.
Item van alsoe vele casen als men om xxiiij ß coopen mach j dr. holl.
Van enen last harinx of buckinx iiij drs. holl.
Van colen of van houten of borden dat met scepen nederwaert coempt van xxiiij ß geeft men j dr. holl.
Van M. latten iiij drs. holl.
Van 1 bruynvisch iiij drs. holl.
Van 1 stoer iiij drs. holl.
Van C. elfs iiij drs. holl.
Van elken mast j dr. holl.
Van eenen varken j dr. holl.

betaling van een' tol, en dat de voorwerpen van hunnen handel toen bestonden in zout, honig, koren, wijn, vijgen, hout, olie, huiden, molensteenen, quarensteenen, ijzer,

---

Van 1 bake j dr. holl.
Van vlecken j Φ holl.
Van 1 waghen iiij drs. holl.
Van 1 karre ij drs. holl.
Van 1 slede j dr. holl.
Van 1 korve of van 1 mande elc oir j dr. holl.
Van 1 vate vighen j dr. holl.
Van 1 vate rosinen j dr. holl.
Van enen vate biers j dr. holl.
Van 1 vate peex ij drs. holl.
Van 1 vate ters ij drs. holl.
Van 1 tonnen met vissche ij drs. holl.
Van 1 sintenaer glaze j ϕ holl.
Dit is 't recht van den Zee Tordrecht ende van der Zee incoemt.

Een tonne vlas ij ß, een halve tonne j ß, een tranel ton vlas iiij drs. holl.
Een boedem was iij inghs.
Een tonne scoens bont wercs xij ß.
Een rode ton bont wercs vij ß.
Een last harinx of buckinx iiij drs. holl.
Een hoet terwen of rogghen j dr. holl.
Sonder die van Oestlant gheven van elken hoede corens alsoe verre als si met enen tol en gheven in 's Graven land gheven van elken hoede iiij drs. holl.
Van elken scippont cabelgarens ij drs. holl.
Van elken hondert wagenscots iiij drs. holl.
Van elken doerbalcten scepe te sciptolle elc man dier goet in heeft ij gl. des si ut eens Heeren lande niet en siin.
Van elken last smeers ij ß holl.
Van elken last asschen, pec, terre en bier ij ß holl.
Van elken hondert monden iiij drs. holl.
Van elken kip viseh en de v coppel tkip iiij drs. holl.
Van elken hondert boghe houts viij drs. holl.

staal, lijnwaden, kramerijen, wollen, lakens, terwijl er nog vele goederen vervoerd werden, die in het genot waren van den vrijdom van regten.

De tol, te Dordrecht geheven, gaf echter dikwijls aanleiding tot groote onaangenaamheden; vooral zochten de Vlamingers altijd de betaling der aldaar verschuldigde regten te ontduiken, door niet langs de stad te varen, maar door de Bornesse, een water loopende door het Land van Putten, en voor groote schepen bevaarbaar. Om hun dit te beletten, bouwde Graaf Floris de Derde, met goedkeuring des Keizers, een tolhuis te Geervliet, aan de Maas, welks haven in de Bornesse hare uitwatering heeft, en door de schepen der Vlamingen niet vermeden kon worden. Een hierover tusschen Vlaanderen en Holland ontstane oorlog eindigde in het jaar 1167 met een vredesverdrag, waarbij werd bepaald, dat de Vlamingers in het vervolg niet alleen in Holland geene tollen meer zouden betalen, maar dat ook aan hen moest worden teruggegeven, wat zij vroeger reeds betaald hadden *). Het verdrag is in de jaren 1203, 1213 en

---

Elke xxx bonde voer een tonne vlas ij ß.
Elke tonne smeers iiij drs. holl.
Van elken decker bocuelle ij drs holl.
Elke meeze copers viij drs. holl.
Een bale becken xix drs. holl.
Een cleen hondert sparren iiij drs. holl.
Elc hondert stengen viij drs. holl.
Elc hondert kercsparren xij drs. holl.
Eenen cleinen mast ij drs. holl. enen groten mast viiij drs. holl. enen kocghe mast iiij ℔ holl.
Van elken ponde linwaets ij ℔ holl.
Van elken hondert zouts dat men ter zeewaert voert xij drs. holl.
Van elckens hondert laken dat si coepen ende ter zeewaert voeren iiij drs. holl.

*) Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, II, 249.

1248 op nieuws bekrachtigd. In den jare 1195 werd Dirk de Zevende in het genot van den tol te Geervliet, door Keizer Hendrik den Zesden, bevestigd. Bij de akte van bevestiging werd bepaald, dat van ieder voorbijvarend schip, dat honderd mark of meer waardig was, hoe veel het ook inhield, alleen vijf mark aan tol zou betaald worden; doch zoo het onder de honderd mark inhield, van twintig mark één, van veertig twee, van zestig drie mark en zoo vervolgens tot honderd toe.

In het jaar 1293 kreeg de stad vrijheid om den Rijn op en af te varen, tegen betaling van een gering regt *), en ten jare 1299 gaf Graaf Jan de Eerste aan haar het *stapelregt*, eene der schromelijkste inbreuken op de vrijheid van handel, die de staathuishoudkunde der middeleeuwen kan aanwijzen.

Zijn opvolger, Graaf Jan de Tweede. hechtte in hetzelfde jaar nog tweemaal zijn zegel aan dit voorregt, hetgeen daarna bekrachtigd en vermeerderd is door Willem den Derden en volgende Graven, bij welke bevestiging aan de stad mede onderscheidene vrijheden zijn toegestaan, zoowel voor den vreemden als Nederlandschen koopman, en waaronder het vrijgeleide voor vreemde handelaars en hunne goederen †) wel in de eerste plaats dient genoemd te worden.

Volgens het stapelregt, mogten de goederen in de stad, waar dat regt van kracht was, niet verder vervoerd of doorgevoerd worden, zonder eerst aldaar ten verkoop te zijn aangeboden, waardoor natuurlijk eene gedwongene markt ontstond.

Zoo had Dordrecht toen ter tijd den stapel van verschillende goederen, als zout, wijnen, graan, hop, hout, enz. De koopmanschappen met schepen den Rijn, Maas,

---

*) Van Mieris, I., p. 555.

†) Van Balen, *Dordrecht*, I., p. 450, *sqq.*

Waal, IJssel, Lek en de Merwe afgevoerd wordende, moesten aldaar stapel houden, dat is, de ingeladen goederen drie dagen te koop zetten, of wel dien last met geld afkoopen *).

Dat het toekennen van een dergelijk regt aan Dordrecht, een roof was, aan andere handeldrijvende steden gepleegd, behoeft geen betoog. Vooral ondervonden de schepen, die uit de Lek en van Tiel kwamen, er het lastige en schadelijke van, want ook die moesten naar Dordrecht om aan het stapelregt onderworpen te worden. De Tielsche kooplieden waren dus ook verpligt dáár hunne ingeladene goederen te koop te stellen of te verbodemen, dat is te ontschepen, ze in andere vaartuigen over te laden, om vervolgens verder, door de schippers en voerlieden der stad, naar hunne bestemming gebragt, of wel in de dorpen van den omtrek verspreid te worden.

Het spreekt wel van zelf, dat de bewoners van Dordrecht, door de groote voordeelen, die hunne stad als de gevolgen van dat regt ondervond, er op gesteld waren het te behouden. Immers de ontscheping en het gedwongen verblijf der goederen aldaar deed woningen en pakhuizen in prijs stijgen; vele vreemde kooplieden waren genoodzaakt, zich daar te vestigen om des te beter voor hunne belangen en goederen te kunnen waken; de bewoners kochten uit de eerste hand, terwijl zich eene tweede hand onledig hield met de verspreiding der goederen naar omliggende streken †).

De burgerij wist dan ook meesterlijk alle pogingen aan te wenden, om inbreuken op dit regt tegen te gaan; zij maakte zich, tot handhaving harer regten, dikwijls aan de

---

*) Verhoeven, *l. l.*, p. 80.

†) Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift voor Staathuishoudk.*, Deel, VI., 2e Stuk, p. 144.

grootste geweldenarijen en onregtvaardigheden schuldig. Zoo ontvoerden de burgers van Dordrecht een Pruissisch schip uit de haven van Schiedam, omdat het niet bij hen verstapeld had; zoo namen zij de met goederen geladen schepen van Schoonhoven weg, en plunderden die stad; deden strooptogten op de Zuiderzee; haalden uit de haven van Schoonhoven een schip weg met honig geladen en toebehoorende aan die van Katwijk, en zetteden hunne rooverijen tot in den Bommelerwaard voort *). Doch het gelukte hun ondanks dit alles niet, hunne stad tot de uitsluitende algemeene markt te maken, en haar bloei is eerst begonnen met de opheffing van dat middeleeuwsche regt.

De Zeeuwsche steden, Zierikzee en Middelburg, die een' belangrijken handel in zout op Venlo en Keulen dreven, waren vrijgesteld van den stapel te Dordreeht, ook voor het koren, dat zij weder terugbragten. Deze vrijdom van het stapelregt hadden de Zeeuwsche steden in den jare 1350 van Gravin Margaretha ontvangen. De gedurige onaangenaamheden, tusschen de verschillende handeldrijvende plaatsen, het gevolg van de telkens vernieuwde pogingen tot handhaving of ontduiking van het stapelregt, en die door de Graven niet altijd konden worden vereffend, waren de oorzaak, dat de eene Vorst de voorregten van Dordrecht bevestigde, de andere die kortwiekte. Albrecht van Beijeren bevrijdde bijna al de Hollandsche plaatsen van de verpligting, om te Dordrecht hare goederen te verstapelen; doch in 1401 werd het regt door Willem van Oostervant, ten voordeele van Dordrecht, weder op den ouden voet gebragt †), terwijl bij de sententie van Isabella van Bourgondië en hare Raden, op den 20sten December, 1444,

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I., p. 177.

†) Verhoeven, *l. l.*, p. 80, 81.

bij contumacie gewezen, onder andere, de intrekking van het stapelregt door Hertog Albrecht is bevestigd *).

De gedurig toenemende handel van Dordrecht maakte, reeds in 1291, een reglement noodzakelijk op de makelaars benevens een' lombard, dien men in het jaar 1296 vermeld vindt. Doch de stad begon eerst in den jare 1286 te onderhandelen tot het aanknoopen van betrekkingen met de koopsteden Hamburg en Lubeck, wier kooplieden echter reeds lang te voren vrijgeleide en bescherming in deze gewesten hadden genoten. Reeds in 1277 verkregen die van Hamburg, en in 1298 die van Lubeck, vele vrijheden, welke later dikwijls zijn bevestigd en vermeerderd. De handelsbetrekkingen met die beide steden werden begunstigd door Graaf Willem III, die in het jaar 1313 aan alle *kooplieden van Oestlande*, van de Oostzee, waaronder men verstaat die van Lubeck, Bremen, Dantzig, Hamburg en andere steden, vrijdom van de betaling der tolregten te Dordrecht schonk, als zij met hunne schepen met ongebroken last aldaar aankwamen; doch als zij na hunne komst hier te Lande en vóór hunne komst te Dordrecht last gebroken hadden, moesten zij de tollen betalen, zoo als zij tot dien tijd toe gedaan hadden; de goederen echter, die zij hier inkochten ten wederuitvoer, bleven onderworpen aan de betaling der gewone regten. Bij het toestaan dezer vrijheden heeft de Vorst op het oog gehad, door verligting van lasten den Oostzee-handel des te eerder naar herwaarts te lokken, of wel, zoo die er zich reeds voor goed gevestigd had, hem aldaar te behouden. Het laatste geval zou een bewijs zijn voor de voordeelen, die men in het behoud der verschillende Noordsche handelstakken zag, en waaraan de stad Amsterdam la-

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., Bijl. L.

ter hare snelle opkomst te danken had. Vóór de dertiende eeuw bloeiden te Dordrecht de lakenfabrijken en de lakenweverijen. Het bewijs hiervoor vindt men in een' brief van het jaar 1200, waarbij door Graaf Dirk VII aan de broeders van het *Wantsnijdersgild* vergunning verleend wordt, om uitsluitend lakens te verkoopen. Aan ieder, die geen gildebroeder was, schijnt deze nering verboden te zijn geweest. De Dordsche lakenhandel wordt reeds vermeld in de oorkonde, waarbij Koning Willem, op 17 Februarij, 1249, tolvrijheid aan de kooplieden van Dordrecht verleent. In den jare 1276 vindt men *wevers* en *wollenlakenwevers* vermeld, aan welke, indien zij zich met der woon in Dordrecht vestigden, tien jaar lang vrijdom van belastingen werd toegekend. Ook de bierbrouwerijen moeten er hebben gebloeid; in eene keur van 16 Mei, 1322. wordt bepaald, dat geen bier binnen Dordrecht mag worden getapt, dan dat dáár gebrouwen is, op eene boete van drie pond en verbeurdverklaring van het bier.

In het jaar 1358 werd door de Duitsche steden de factorij, die zij te Brugge hadden gevestigd, naar Dordrecht overgebragt; doch dit was van korten duur. Immers reeds in het jaar 1360 ging zij weder over naar haar eerste standplaats, niettegenstaande Hertog Albrecht van Beijeren, die al het belang gevoelde, dat er in het behoud dier factorij was gelegen, de Duitsche kooplieden door het verleenen van vele voorregten en vrijheden aan Holland zocht te verbinden. Zij kenden echter en begrepen te zeer hun belang, om zich door schoonschijnende beloften te laten verleiden.

Doch niet alleen dat de stad een' aanzienlijken binnenlandschen handel dreef; ook naar het buitenland had zij hare betrekkingen uitgebreid. Zij handelde op Braband en Vlaanderen, en hare kooplieden kregen reeds in de veertiende eeuw vrijgeleide op die gewesten, om de

jaarmarkten te Gent en die van andere Brabandsche en Vlaamsche steden te bezoeken.

Ook naar Engeland strekte zich haar verkeer uit; zij bezat een' tijd lang den stapel der Engelsche wol, als ook, sedert het jaar 1342, een entrepôt voor wijnen.

Sinds het jaar 1122 was het handelsverkeer tusschen de Nederlanden en Engeland aanmerkelijk toegenomen, hetgeen gedeeltelijk kan worden toegeschreven aan het huwelijk van Mathilde, dochter van Koning Hendrik den Eersten van Engeland, met Keizer Hendrik den Vijfden van Duitschland, ofschoon ook het verkeer met dat Land vroeger, zoo als wij gezien hebben, zeer levendig moet zijn geweest, en men reeds in oude tijden uit Texel, 's Gravezande en Schouwen naar Engeland voer. In een' vrijbrief van Keizer Frederik den Tweeden, gegeven in den jare 1226 en waarbij aan de kooplieden te Lubeck eenige voorregten worden geschonken, vindt men vermeld, dat de bewoners van Tiel in Engeland reeds een' grooten invloed op den handel uitoefenden en aldaar, in vereeniging met de kooplieden van Keulen, die van Lubeck zochten te benadeelen. Tusschen Holland en Engeland was, reeds in de tweede helft der dertiende eeuw, het handelsverkeer als volkomen gevestigd te beschouwen. Ook de stad Groningen dreef in 1257 een' belangrijken handel op Engeland. Dit onbelemmerd verkeer was voornamelijk te danken aan de vrijzinnige beginselen omtrent handelsvrijheid, die ook de Engelsche Vorsten bestendig aan den dag legden, getuige onder anderen het groot Charter van Koning John *), in 1215 gegeven, waarbij vreemde schepen in de Engelsche havens werden geduld, zonder betaling van eenige tollen.

Niet minder werd die handelsvrijheid door deze gewesten be-

*) Dumont, *Corps diplom.*, I., 155.

antwoord; want in het jaar 1280 gaf Floris de Vijfde aan de Engelsche kooplieden verlof om hier te komen koopen en verkoopen, en zulks gedurende den oorlog, tusschen hem en Koning Eduard uitgebarsten. Vóór het sluiten van dit laatste verdrag had het verbod tot uitvoer van wol uit Engeland in den jare 1274 aanleiding gegeven tot eene kaapvaart op de Engelsche kusten. Nadat de geschillen waren bijgelegd, werd de uitvoer weder vrijgesteld en Dordrecht de stapelplaats der wol, terwijl zelfs tot bevestiging van het gesloten traktaat, en om aan de wederzijdsche betrekkingen een hechter grondslag te geven, in den jare 1285 het huwelijk werd vastgesteld tusschen eene dochter van Graaf Floris en een' Engelschen Vorst.

In datzelfde jaar gaf de Engelsche Koning Eduard aan de Hollanders, Zeeuwen en Friezen volkomen vrijheid om op de kusten van Engeland, omstreeks de stad Yarmouth, te komen visschen *). De oorkonde, waarbij deze vergunning verleend wordt, houdt men voor het oudste bewijs van de haringvisscherij dezer Landen. Sommigen willen echter, dat al lang vóór dien tijd door de onzen de haringvangst in den omtrek van Schonen zou zijn uitgeoefend, waarvoor wel eenige waarschijnlijkheid bestaat, vooral wat aangaat de steden Kampen en Harderwijk.

Gedurende den geheelen loop der dertiende eeuw, werd van hier een levendige handel met Engeland gedreven, uit welk Rijk wol, benevens goud en zilver werd uitgevoerd. Vele steden kregen voorregten voor haren handel in Engeland, zoo als, bij voorbeeld, den Briel en andere. De regering van Graaf Jan I zag het vertier tusschen de beide volken toenemen; doch onder zijn' opvolger werden de bestaande betrekkingen weder verbroken. Vooral echter mogten,

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, III, 54.

gedurende de regering van Willem III, koophandel en visscherij bescherming ondervinden en in bloei toenemen. Toen later eenige geschillen over de wederzijdsche belangen gerezen waren, werd in het jaar 1308 een gezantschap naar Engeland gezonden tot bijlegging der twisten. Aan het hoofd daarvan stond Christiaan van Raaphorst, vergezeld van afgevaardigden uit de steden Dordrecht, Middelburg, Zierikzée, den Briel en andere *).

De scheepvaart der Engelschen strekte zich toen ter tijd nog niet zeer ver uit; zij waagden het niet, met hunne eigene schepen op de Baltische Zee te handelen vóór het begin der veertiende eeuw, en het was eerst in het midden der vijftiende eeuw, dat zij eenige hunner vaartuigen naar de Middellandsche Zee zonden †).

Ook werden door het huwelijk van Reinoud II, Hertog van Gelder, met Eleonora, de zuster des Konings van Engeland, Eduard III, sedert 1331 de handelsbetrekkingen tusschen Gelderland en Engeland uitgebreid en bevestigd. De Gelderschen schijnen daar echter niet altijd even hartelijk te zijn ontvangen, ten minste eene plundering hunner schepen op de Engelsche kusten zou dit doen vermoeden, doch strekt tevens ten bewijze voor hunne vaart op dat Land, waarin de bewoners van Harderwijk ook reeds sedert het jaar 1340 deelden. Onbelemmerd had gedurende eenigen tijd het handelsverkeer tusschen de beide volkeren plaats; van beide zijden werden door de Regeringen de belangen der kooplieden voorgestaan, en de handel, die meest met onze eigene schepen werd gedreven, vond overal bescherming. Intusschen hadden wij het verlies van den wolstapel te Dordrecht te betreuren, die in den jare 1295 naar Brugge

*) Van Mieris, II, 68, *sqq.* 75, 85, 88, 91, 93, 140.

†) Verhoeven, p. 158.

en *Mechelen* was verlegd, tot groote schade voor Holland.

Dordrecht wendde gedurig alle moeite aan, om weder in het bezit te komen van dezen winstgevenden handelstak, doch te vergeefs. In plaats van aan het verzoek der stad gehoor te verleenen, gaf Eduard III, in het jaar 1337, aan de Vlamingen tot onderstand twintig duizend zakken wol *), en omstreeks het jaar 1380 vestigden de Engelsche kooplieden den stapel van al de Engelsche wol, die naar deze Landen uitgevoerd werd — en men berekent, dat de uitvoer van wol uit Engeland in de veertiende eeuw honderd duizend zakken bedroeg, — te Middelburg. Hertog Albrecht van Beijeren, die toen over deze gewesten het bewind had, wendde alle pogingen aan, om dezen handelstak hier te behouden, en gaf aan de Engelsche kooplieden verscheidene voorregten en vrijheden, nam hen in zijne bijzondere bescherming, hetgeen zijn voorzaat, Graaf Floris V, reeds in 1280 gedaan had, en wel gedurende een' oorlog, die tusschen hem en den Engelschen Koning was uitgebarsten †). Men schrijve echter deze aan den handel verleende begunstigingen niet geheel en al toe aan de opgeklaarde denkbeelden, die men te dien tijde daarover had; de bevordering van der ingezetenen welvaart moge eenig deel daaraan gehad hebben, de vermeerdering der opbrengsten door tolheffing was van deze begunstiging eene der voornaamste oorzaken.

In het begin der vijftiende eeuw was de koophandel tusschen Holland en Engeland in bloeijenden staat; ook Gelderland had voorregten verkregen; doch kort na het jaar 1428 barstten er onlusten uit, bij gelegenheid waarvan vele kooplieden, onder welke ook Geldersche, Hollandsche,

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 186.

†) Idem idem, I., p. 183.

Utrechtsche en Zeeuwsche, de woede van het Engelsche graauw hadden te verduren. De handel op Engeland verkeert in dit tijdperk in een' toestand van gedurige afwisseling; in 1443 werden de oude verbonden vernieuwd, en in 1464 alle gewassen, stoffen en handwerken uit Holland, Zeeland en andere Staten van den Hertog van Bourgondië in Engeland verboden. In 1466 werd echter dat verbod weder ingetrokken en de vrije vaart hersteld; terwijl men in den jare 1467 een handelsverdrag sloot voor den tijd van dertig jaren *).

Doch naauwelijks was de vrede hersteld, of de bronnen des koophandels begonnen weder te vloeijen; want duidelijk zagen de beide volken, dat zij door deze moesten blijven bestaan, en dat de oorlog hen spoedig aan den rand des verderfs en tot volslagene armoede zou brengen, terwijl de handel echter het middel was, om zich door welvaart in den rang der Europesche Staten te verheffen. In den jare 1478 werd op nieuws een verdrag aangegaan voor den tijd van twaalf jaar, dat in 1484 werd bevestigd. Filips de Schoone sloot, in 1496, met den Engelschen Koning Hendrik VII het zoogenoemde *Groot Commercie-Tractaat, le Traité d'Entrecours* (*Magnus Intercursus*), uit zes en dertig artikelen bestaande. Zij, die van de gunsten van dit verdrag gebruik maakten, werden *kooplieden van den Entrecours* genoemd.

Bij deze overeenkomst werd bepaald, dat men zich onderling tegen vijandelijke aanvallen zou beschermen; dat de schepen door storm beloopen, vrij in de havens mogten binnenzeilen; aan de Nederlanders de geheele vrije handel en visscherij op de Britsche kusten toegestaan, en onze schepen met die der Engelschen gelijkgesteld; terwijl de Engelsche koopman dezelfde gunsten hier te Lande verkreeg,

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p 189.

met het verlof om hier zijne lakens in te voeren; verder werd bepaald, dat, ingeval van schipbreuk of stranding, de goederen aan den regten eigenaar zouden worden teruggegeven, terwijl de visschers der wederzijdsche partijen vergunning verkregen om vrij in zee te visschen, en bij ongeval eenige haven in te loopen, tegen betaling van de aldaar verschuldigde regten en lasten. Het verbond zou ten eeuwigen dage duren, doch het werd slechts tien jaren lang nagekomen. In het jaar 1497 deed Filips afstand van het regt om een' gulden te heffen van ieder stuk Engelsch laken, dat hier werd ingevoerd.

Het *Groot Commercie-Tractaat* werd in den jare 1506 gewijzigd; ten gevolge der aangebragte en als 't ware door den Engelschen Koning afgedwongene veranderingen, werden de Engelsche kooplieden vrijgesteld van de betaling van den tol te Vlissingen. Dikwijls zijn de verbonden met Engeland na dien tijd nog vernieuwd, ten genoegen en in het belang der beide volken, dat toen nog niet verstoord werd door dien handelsnijd, welke de jaarboeken hunner geschiedenis in later tijden heeft gekenmerkt.

Middelburg, in het jaar 1253 door Koning Willem met vele vrijheden begunstigd, kreeg, in den jare 1271, van Graaf Floris de bevestiging der instellingen of willekeuren van de broederschap der kooplieden aldaar *). Geene personen, die ambachten uitoefenden, mogten in deze broederschap worden opgenomen, evenmin als de verkoopers van vette waren, kleermakers, pakdragers of schuitevoerders, oude-kleerkoopers, koperslagers of ketellappers en baardscheerders; terwijl tevens bepaald werd, dat niemand der leden van de broederschap voor loon mogt scheren, hout

*) Van Mieris, I., 365.

op zijn' hals naar de hegge (*ad sepem*) dragen, houthakken, schapen scheren of wol uit de hand te koop aanbieden. Molenaars en fruitverkoopers mogten mede geene leden dezer broederschap zijn. Om toegelaten te worden, moesten den Graaf 40 penningen, aan de broederschap 2 penningen worden betaald. Het maken van lakens uit vlokken was verboden, op eene boete van 3 pond, en de straf van zelf die lakens te moeten dragen. Alleen de leden mogten wijn verkoopen; geen lakens mogten in de hal te Middelburg te koop worden gesteld door personen geen lid zijnde, op eene boete van 3 pond. In het jaar 1340 kreeg de stad vrijdom van tol door Holland en Zeeland; zij bloeide in het bijzonder door de lakenweverij, tot bescherming waarvan in den jare 1355 door Hertog Willem bepaald werd, dat niemand in Walcheren, behalve die van Middelburg, Vlissingen, Veere, Domburg en West-Cappelle, vollerijen, of weefgetouwen mogt houden. In den jare 1383 kwamen aldaar Italiaansche en Spaansche kooplieden, aan wie bescherming werd beloofd; in 1390 vond men er kooplieden uit Portugal. „De vrijheden en voorregten aan deze geschonken," zegt de Heer Verhoeven, „overtreffen verre den geest des tijds;" alle gestrande schepen en goederen moesten aan de kooplieden, te hunnen redelijken koste, teruggegeven worden. De vaartuigen, die door stormen genoodzaakt waren eene haven binnen te loopen, waren niet verpligt tol voor hunne goederen te betalen. Bij het ontstaan van een' oorlog, bleef lijf en goed den kooplieden verzekerd. Zij mogten een stapelhuis oprigten, een' Regter kiezen, aldaar zoo dikwijls vergaderen als zij verkozen, en regt spreken op het stuk van schulden en koopmanschap.

Met Engeland dreef de stad, vooral omstreeks 1380, het tijdstip, dat de stapel der wol daar werd gevestigd,

een' bloeijenden handel *). De Engelsche kooplieden, die Middelburg bezochten, hadden van Hertog Albrecht de verzekering gekregen, dat, ingeval er oorlog tusschen hem en den Engelschen Koning mogt ontstaan, aan hen een tijd van drie maanden zou worden toegestaan tot weghaling hunner goederen.

De vestiging van den wolstapel te Middelburg kan als eene der voornaamste oorzaken beschouwd worden, dat de stad al spoedig door de hierboven vermelde vreemde kooplieden, vooral Italianen, werd bezocht, welke laatste hoofdzakelijk daar kwamen, om de Engelsche wol, toen reeds over geheel Europa beroemd, te koopen, ten einde die later in hunne fabrijken te verwerken, waarvan men in Engeland te dier tijd nog weinig werks maakte, terwijl in Italië de vervaardiging van manufacturen reeds tot een' hoogen trap van volkomenheid was geklommen.

De Italianen ruilden te Middelburg de door hen aangebragte Oostersche of Zuidelijke voortbrengselen, zijden stoffen of ruwe zijde, katoen, peper, kaneel, nagelen, reukwerken, verfwaren, geneesmiddelen en andere, tegen wol en de voortbrengselen der Zeeuwsche nijverheid, inzonderheid laken en andere manufacturen, fijn linnen en fluweel; welk laatste uit de Haarlemsche fabrijken afkomstig was.

„Er valt niet te twijfelen," zegt de Heer de Jonge, „of de Venetianen hebben ook aan dien handel deelgenomen. Het is toch bekend, dat te dier tijd Venetiaansche schepen jaarlijks te Brugge en Antwerpen kwamen, en dat de kooplieden dier republiek aldaar een' belangrijken handel dreven. Middelburg was toen eene aanzienlijke koop- en fabrijkstad, waar handelaren van vele natiën zich vereenigden, om een gedeelte hunner ladingen af te zetten, en

*) Verhoeven, *l.l.*, p. 93.

zich aldaar te voorzien van de voortbrengselen der Zeeuwsche en Hollandsche fabrijken, die in het Zuiden en Oosten zeer gevraagd waren, en vooral van Engelsche wol, door de Venetianen steeds met ijver gezocht, als grondstof voor hunne beroemde lakenfabrijken *). Hoe lang die handel bestaan heeft, is onzeker. Hij was, naar het schijnt, van korten duur. Na verloop van tien jaren, had daarin, om welke redenen is onbekend, eene schorsing plaats, en was Middelburg althans niet meer de stapelplaats der Engelsche wol, die voornamelijk de Italianen herwaarts gelokt had. Later schijnt de stad weder in het bezit daarvan te zijn geraakt; doch Middelburg had te magtige naburen, eerst in Brugge, later in Antwerpen, om daartegen te kunnen wedijveren" †).

De verwarde en onzekere toestand dezer Landen, de gedurige twisten en oorlogen tusschen de Hollandsche Graven en Utrechtsche Bisschoppen, de oneenigheden der verschillende partijen, als daar zijn die der Hoekschen en Kabeljaauwschen in Holland, Schieringers en Vetkoopers in Friesland, Lokhorsten en Lichtenbergers in Utrecht, Heeckerens en Bronkhorsten in Gelderland, deden hier aan de handels-

*) Tot welke hoogte de fabrijknijverheid der Venetianen geklommen was, kan blijken uit de jaarlijksche opbrengst der zijdefabrijken, zijnde vijfmaal honderd duizend dukaten of ongeveer een millioen vijfmaal honderd duizend gulden. De handigste werklieden uit het buitenland werden aangemoedigd om zich te Venetië te komen vestigen, en de Staatsinquisitie bedreigde met zware straffen den werkman, die zijn Vaderland durfde verlaten. Men vervaardigde te Venetië de schoonste manufacturen van geheel Italië, en men kende de kunst om die schitterende en duurzame kleuren te geven. De Venetiaansche kanten en het verguld leder van Venetië waren algemeen beroemd, even als hare kristallen en spiegels. Blanqui, *Hist. de l'Econ. polit.*, I., pag. 262.

†) De Jonge, *Nederl. en Venetië*, p. 294 *sqq.*

belangen veel kwaad. „Door onverhoopte invallen, door het verbranden van dorpen en gehuchten, door het wegvoeren van vee en veldgewas, door het heffen van schattingen, hebben deze partijen elkander aanmerkelijk nadeel toegebragt. De burgten of sloten der menigvuldige Edellieden werden voor den Leenheer of Landvorst geopend, en gaven dezen gelegenheid, om uit dezelve telkens hunne vernielende invallen te vernieuwen, en, na volbragten kortstondigen togt, zich met het geroofde in vrijheid te stellen" *).

De twist der Hoekschen en Kabeljaauwschen had hoofdzakelijk het belang der steden tot oorzaak. Deze, die door nijverheid en koophandel moesten bloeijen, en meermalen door de Edelen daarin verhinderd werden, trachtten de magt van den Landsheer, op wien al hare hoop gevestigd was, te ondersteunen, en die des Adels daardoor te verzwakken; zij hadden daartoe meest allen de Kabeljaauwsche partij gekozen en stonden de belangen van den regerenden Graaf voor, terwijl de Edelen voor het grootst gedeelte, indien geen bijzonder belang hen dreef ook deze zijde te kiezen, de Hoeksche partij waren toegedaan. Doch de magt der Graven schoot dikwijls te kort om de willekeurige en losbandige handelingen der Edelen te keer te gaan. Hertog Albrecht kon onder andere niet beletten, dat Otto van Arkel den broeder des Utrechtschen Bisschops, een tolgaarder te Dordrecht, die eenige bewoners van Gorinchem had gekweld, liet ombrengen, en eenige schepen met wijn, die de Waal af naar Dordrecht voeren, in beslag nam, om deze stad te noodzaken, aan Gorinchem vrijdom van de betaling harer tollen te verleenen †). In

*) Nijhoff, aangehaald bij Groen van Prinsterer, *Gesch. van het Vaderland*, 2e druk, p. 20.

†) Van Lennep, *Gesch. van N.-Nederland*, II., p. 74.

Gelderland hield een zekere Herbaren van Putten, die zich noemde Gods vriend en allemans vijand, uit zijne sloten Oud Putten en Putterstein op de Veluwe, de steden Kampen, Harderwijk en Elburg in zijn bedwang, en berokkende vele nadeelen aan de onderzaten van het Bisdom Utrecht, zoodat de Bisschop van Utrecht genoodzaakt was tusschenbeide te komen, om aan die geweldenarijen een einde te maken.

Deze en dergelijke twisten waren eene der oorzaken voor den bloei van Vlaanderen's handel en fabrijknijverheid; de lakenweverij verplaatste zich grootendeels uit deze streken naar Vlaanderen. Doch hoofdzakelijk gaf hiertoe aanleiding het verleggen van den wolstapel naar laatstgenoemd gewest, beurtelings naar Brügge, Gent en Yperen, later naar Antwerpen of Mechelen, totdat hij eindelijk, de Nederlanden verlatende, zich te Calais vestigde, waardoor ook van dat oogenblik af onze kooplieden genoodzaakt waren, zich van deze grondstof voor hunne fabrijken te Calais te gaan voorzien. De toeneming der lakenbereiding in Vlaanderen, en later in Engeland, en de oorlog met Spanje deden eindelijk alle spoor verdwijnen van handelsbetrekkingen tusschen de Italiaansche kooplieden en Middelburg *).

Op Frankrijk werd ook uit deze gewesten handel gedreven. Waarschijnlijk heeft men reeds vóór de veertiende eeuw van hier op dat Land gevaren, en zout benevens wijn van daar naar de Oostzee gebragt. Graaf Floris V sloot, in den jare 1296, een verdrag met Philippus, Koning van Frankrijk, waarbij wordt bepaald, dat zijne bondgenooten zich in Holland van schepen, krijgs- en mondbehoeften kunnen voorzien. Wagenaar zegt van dit verbond †), dat

*) De Jonge, *l.l.*

†) Wagenaar, *Vaderl. Historie*, Deel III., p 60, 63.

het aantoont, dat de koophandel hier te Lande reeds zeer aan het bloeijen was, alzoo de Franschen zelve zich hier van krijgs- en mondbehoeften en zelfs van schepen konden komen voorzien. Uit een bevel, door Hertog Willem VI op den 23sten Maart van het jaar 1404 gegeven, om, op aansporing van eenige burgers van Dordrecht, die van Rouan, Abbeville en St. Walric gevangen te nemen, blijkt, dat ook Dordrecht in dezen handel deelde. De vaart op Frankrijk was echter in vroegere tijden niet zoo belangrijk als die op het Noorden en op den Rijn. Men zoekt de oorzaak hiervan in den oorlogzuchtigen en voor den handel grootendeels ongeschikten geest van het Fransche volk in die dagen. Het verkeer tusschen dat Rijk en Nederland begon echter veel levendiger te worden, na de verlegging van den wolstapel naar de stad Calais, van waar door de Nederlanden de wol voor hunne weverijen moest worden afgehaald. Dat zich echter ook in Frankrijk in de vijftiende eeuw opgeklaarder en beter denkbeelden begonnen te ontwikkelen omtrent volkerenverkeer en koophandel, kan het volgende getuigen.

In eene oorkonde van den 12den Februarij, 1433 *), vinden wij namelijk melding gemaakt van een handelsvoorregt, aan de bewoners der Geldersche stad Kuilenburg te Calais verleend. De ingezetenen dier stad kregen, toen zij aldaar kwamen om wol te koopen, de verzekering, dat zij voor de schulden van hunnen medeburger Pieter Brant niet aansprakelijk zouden gesteld worden, terwijl hun tevens veiligheid en vrijgeleide werd beloofd: „een voorregt," voegt er de Schrijver bij, van wien wij dit ontleenen, „niet gering te achten in een' tijd, waarin het Staatsregt met

*) Medegedeeld in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* van I. A. Nijhoff, 1837, 3e Stukje, p. 207.

verbeurdverklaring van goederen en gemis van persoonlijke vrijheid de vreemdelingen bedreigde, wier landgenooten met misdrijf of geldschuld belast, door den Regter niet konden bereikt worden" *).

Frankrijk bevond zich echter, omstreeks 1439, in een' beklagenswaardigen toestand. Niet alleen dat de velden niet konden bezaaid worden; maar doornen en distelen hadden zulk eene verbazende hoogte bereikt, dat zij naar geheele wouden geleken, terwijl wolven en andere wilde dieren de menschen tot zelfs uit de huizen weghaalden †). In het jaar 1461 kregen de Brabandsche, Vlaamsche, Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden van den Franschen Koning eenige regten en vrijheden voor hunnen handel in Frankrijk, zoowel te water als te land; zij mogten te Rochelle een huis hebben ten behoeve van hunnen handel; kregen bij schipbreuk hunne goederen terug; waren aan geene nieuwe regten onderworpen, en mogten in hunne schepen twee Engelsche, Portugesche en Navarresche kooplieden met hunne bedienden en koopgoederen medebrengen, welke laatste zij te Rochelle, na verkregen verlof, konden verkoopen.

De Friezen bragten ook derwaarts, even als zij overal en reeds in den jare 630 te St. Denis bij Parijs deden §), hunne manufacturen en pelterijen. Uit Frankrijk werd naar deze gewesten uitgevoerd vaatwerk, gewerkt koper, wijn, honig, meekrap en zout **). Bij het verdrag van den jare 1482, tusschen Lodewijk XI en Maximiliaan van Oostenrijk gesloten, werd ter gunste der wederzijdsche onderdanen

---

*) Als boven. In 1558 werd de wolstapel weder naar Brugge overgebragt na het verlies van Calais.

†) Meijer, *Annal*, p. 273, verso; editio 1561.

§) Zie pag. 52.

**) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 210.

vrijheid voor vischvangst, scheepvaart en koophandel verleend *). De handel in zout nam in de vijftiende eeuw, en inzonderheid nadat Holland onder het gebied van het huis van Bourgondië was gekomen, zeer sterk toe. Hij werd toen met geheele vloten gedreven. Ook de stad Kampen kreeg omstreeks den jare 1485 handelsvoorregten in Frankrijk.

Doch niet alleen in de aan zee gelegen gewesten bloeide de koophandel, en deed daardoor de welvaart der burgers op eene belangrijke wijze toenemen; ook in de landprovinciën ontwikkelde hij zich in groote mate, en overtrof misschien, of evenaarde ten minste, in belangrijkheid die der zeegewesten; immers Meerman zegt, dat de bewijzen voor den Utrechtschen en Gelderschen handel reeds in de twaalfde en dertiende eeuw grooter zijn dan voor den Hollandschen.

Onder het bestuur van graaf Otto II nam Gelderland zeer in magt en aanzien toe. Wat Willem II en Floris V voor Holland geweest waren, was hij voor Gelderland; aan onderscheidene steden, als Harderwijk, Emmerik, Lochem, Arnhem, Doesburg, Wageningen en Gelder, schonk hij gunsten en voorregten. Hij sloot met de Graven van Gulik en Kleef, den Aartsbisschop van Keulen en eenige andere Edelen, in 1259, een verbond tot beteugeling der rooverijen aan de Rijnoevers †). Reeds vroeger, in den jare 1254, had hij beloofd niet te zullen dulden, dat de onderdanen des Bisschops van Keulen door de zijnen of in zijne Landen straffeloos beroofd werden, en de veroordeelden aan hem te zullen overgeven §).

Gedurende de zesenvijftigjarige regering van zijnen opvolger, Graaf Reinout I, was het Graafschap zelf door veroveringen uitgebreid, doch met aanzienlijke schulden

*) Dumont, *Corps Diplomatique*, T. III., p. 11, 100.

†) Zie pag. 111.

§) Lacomblet, *Urkundenbuch für die Gesch. des Nieder-Rheins.*

bezwaard. De magt der steden was echter zeer toegenomen. Aan vele had de Graaf nieuwe voorregten geschonken; Gent, Bommel en Wageningen deed hij in den rang der steden opnemen. In 1279 verbond hij zich met Siegfried, Aartsbisschop van Keulen, Jan, Hertog van Lotharingen en Braband, en Dirk, Graaf van Cleef, tot het onderhouden van den landvrede tusschen den Rijn en de Dender, tot het bevestigen van Maas en Rijn, het opheffen of verminderen van tollen en meer andere *), terwijl hij in den jare 1281 aan de kooplieden van Keulen veiligheid en vrij verkeer verzekerde.

De handel van de stad Tiel duurde nog voort, ofschoon niet meer in die groote mate als vroeger; deze stad bleef echter met Stavoren en Utrecht in de elfde eeuw de voornaamste handelplaats in Noord-Nederland, en eene belangrijke haven, waar zelfs schepen ten oorlog werden uitgerust. Vroeger was er in de stad eene Keizerlijke munt; en reeds in de elfde eeuw vindt men van Tielsche ponden (*libræ Thilenses*) †) gewag gemaakt, blijkende het nog uit verscheiden andere oorkonden, dat het Tielsche geld vrij algemeen in zwang was, en in den handel alom werd gebezigd.

Zoo als wij vroeger gezien hebben, waren de Tielsche kooplieden in de dertiende eeuw in Engeland gevestigd §), en oefenden daar met die van Keulen op den handel der Lubecksche kooplieden een drukkend overwigt uit. Doch sedert Dordrecht den handel, vooral door het aan die stad verleende stapelregt, meer en meer aan zich trok, en hij zich ook verplaatst had naar digter aan zee gelegene steden, raakte het handelsverkeer der stad Tiel van lieverlede

*) Lacomblet, *Urkundenb.*; zie ook pag. 111.

†) Bondam, *Charterb.*, pag. 104.

§) Pag. 130.

in verval. De toetreding der stad tot het Hanzéverbond, waarvan de dagteekening echter niet met zekerheid kan worden opgegeven, kon haar voor het geheel verloopen van haren handel niet behoeden.

De kooplieden uit Kampen, Zwolle en Deventer strekten hunnen handel uit tot Sluis en Brugge in Vlaanderen. Al van vroegen tijd bestond er tusschen de Vlaamsche gewesten en Noord-Nederland een belangrijk verkeer, tot bevordering waarvan aan verscheidene steden vele vrijheden verleend werden.

Reeds in den jare 1167 of 1168 werd een verdrag van koophandel gesloten tusschen Filips, Graaf van Vlaanderen, en Graaf Floris van Holland, waarin onder andere werd bepaald, dat zoo een Vlaamsch koopman beroofd werd, de stad of het land, waar dit gebeurd was, de schade zou betalen naar de uitspraak van zes mannen; dat de Vlaamsche kooplieden tolvrijheid zouden genieten door geheel Holland; indien hun iets, onder voorwendsel van tol of belasting, schatting, geleide of bede, werd afgenomen, zou de Graaf van Holland gehouden zijn het terug te geven. Verder was in dat verdrag opgenomen de bepaling, dat een Vlaamsch koopman, door Holland trekkende, omtrent alle schulden, waarover hij aangehouden werd, op een' door hem af te leggen' eed zou geloofd worden; zoo hij na het afleggen van dien eed nog belet of opgehouden werd, moest de Graaf van Holland zijne schade en kosten betalen *). Een dergelijk verdrag werd in het jaar 1203 aangegaan tusschen Graaf Dirk VII en Braband †).

---

*) Verhoeven, *Staat van den Koophandel en Nijverheid in de Nederlanden*, in de *Mémoires de l'Acad. de Bruxelles*, 1777, p. 11. Van Mieris, I., 112.

†) Van Mieris, I., p. 137.

De Vlamingen hebben echter van de vrijheid van tol niet lang genot gehad, want reeds in 1195 bevestigde Keizer Hendrik VI Dirk, Graaf van Holland, in den tol te Geervliet, door zijn' vader Frederik aan den vader van Dirk ter leen gegeven *). Er werd tevens op de schending dezer bevestiging eene boete gesteld van dertig ponden gouds, „waarvan de helft aan onze Kamer," zegt de Keizer, „en het overige aan dien, welke het ongelijk geleden heeft, zal moeten betaald worden."

Kampen wist zich in het jaar 1285, bij den vrede van Calmar, dezelfde vrijheden, als bij die gelegenheid aan de Duitsche steden verleend werden, te verwerven voor den handel op het Noorden van Europa, die toen al sinds vele jaren uit een aantal plaatsen in Nederland gedreven werd, en waarvoor, onder andere, als een bewijs kunnen worden aangevoerd de oneenigheden, die de Hollanders reeds in het jaar 1236 of 1237 te Bergen in Noorwegen hadden. Sedert de laatste helft der 13de eeuw kregen echter de handelsbetrekkingen op Zweden en Noorwegen eerst eenige meerdere zekerheid †).

In de onrustige tijden, die de Noordsche Rijken beleefden van den dood van Koning Erik VII af tot aan de regering van Waldemar III, een tijdperk van ruim eene halve eeuw (1286 tot 1340), werd de handel van deze gewesten op het Noorden niet afgebroken. — Vele der Nederlandsche steden, waaronder vooral Kampen, Harderwijk, Zutphen, Deventer en Stavoren, verkregen gedurende dien tijd nieuwe handelsvoorregten. Met opzigt tot de heerschende begrippen omtrent het strandregt, dat in de twaalfde en dertiende eeuw in volle werking was, en zoowel werd toegepast op

*) Van Mieris, I., p. 130.

†) Berg, *De Nederlanden en het Hanzeverbond, pass.*

wrakken als op aangespoelde goederen, kwam, wat de stad Kampen betrof, in 1298 in Denemarken eene wijziging tot stand. Er werd namelijk aan de kooplieden van deze stad vergund, om bij stranding of schipbreuk op de Deensche kusten hunne goederen te bergen. Negen jaar later, in 1307, kreeg die stad op nieuws vele voorregten voor haren handel, die in 1324 door Waldemar nog vermeerderd werden, terwijl in den jare 1328 Koning Christoffel II van Denemarken Kampen bevestigde in het reeds aan haar verleende regt, om gedurende den tijd der markten te Skanoer op Schonen eene zekere streek gronds te bewonen.

Ook werd in het jaar 1298 aan de stad Deventer handelsvrijheid op de markten van Schonen toegestaan *), en in 1307 de handelsvrijheden dezer stad in het Noorden nog aanmerkelijk uitgebreid. Deventer's handel op den Rijn had haar in het jaar 1271 reeds eene overeenkomst doen sluiten met de stad Keulen, ter bevordering van de handelsbelangen der wederzijdsche kooplieden, waarbij tevens was vastgesteld, dat men elkanders burgers voor de schuld van anderen niet zou lastig vallen, en zij wederkeerig veilig konden komen en gaan van de eene stad naar de andere †).

Niet alleen het handelsbelang, maar ook de diensten, door de Nederlanden dikwijls aan de Noordsche Koningen bewezen, waren de oorzaak der begunstigingen, die zij in de Rijken der laatstgenoemde genoten. Vooral was het Koning Erik, die de steden dezer gewesten boven alle andere, wier inwoners in zijn Rijk kwamen handel drijven, bevoordeelde en hunne belangen behartigde. De stad Zutphen trok in den jare 1302 partij voor de kooplieden uit Gelderland en

*) Berg, *Het Hanzéverbond* en de daar aangehaalde Schrijvers.

†) Lacomblet, *Urkundenbuch für die Gesch. des Nieder-Rheins.*

Utrecht, en beklaagde zich bij Erik over de belemmeringen, waaraan genoemde handelaars in zijn Rijk onderworpen waren, en dat zij beroofd werden van hunne eigene regtsbedeeling en regtspraak, die zij onder zijne voorgangers altijd genoten hadden. In het jaar 1316 werden weder aan de steden Harderwijk en Zutphen vrijheden toegestaan, die in 1326 nogmaals vernieuwd, als ook aan Kampen en Stavoren werden verleend *), „uit welke brieven wij leeren," zegt de Heer Berg, „dat de burgers van die steden met hunne koggen in Denemarken voornamelijk wijn, zout, wollen en linnen lakens, was en fabrijkwaren aanbragten, en dat zij scheepstimmer- en ander hout van meer verwijderde kusten afhaalden, en daarmede gewoonlijk te Skanoer landden. Vonden zij gelegenheid hunne vaartuigen op voordeeliger wijze te bevrachten, dan sloegen zij het hout dáár op, namen andere waren in en gingen het hout later afhalen. Paarden werden ook van daar uitgevoerd, en vooral haring †)."

De voorregten, welke sommige Nederlandsche steden op Schonen genoten, en die door de Deensche Koningen waren verleend, werden later gehandhaafd, toen Schonen in de magt was gekomen van den Koning van Zweden en Noorwegen.

Harderwijk had reeds vroeg handelsbetrekkingen aangeknoopt met Gothland; de kooplieden dier stad hadden in de twaalfde en dertiende eeuw den geheelen handel van Neder-Duitschland en de Oostzee aan zich getrokken, en behielden dien tot aan de tijden van het Hanzéverbond.

De kooplieden van Harderwijk bevoeren reeds ten jare 1280 met hunne schepen de Elbe, gaande alsdan, door het

*) Berg, *Het Hanzéverbond.*

†) Idem.

Vlie, den noordermond van den Rijn, naar Hamburg en verder noordwaarts gelegene steden; in Stendahl genoten zij groote voorregten; in Henegouwen hadden zij vrijgeleide en sedert het jaar 1315 ook in Vriesland.

Het grootste voordeel trok de stad van de haringvisscherij bij Schonen, waar hare kooplieden te allen tijde konden aankomen, goederen brengen, en hunne schepen door hun eigen volk doen ontladen.

De koopwaren, die zij aldaar bragten, bestonden hoofdzakelijk in zout, wollen lakens, lijnwaden, enz. Zij konden niet tot lastbreken worden genoodzaakt, en indien eenige Deensche schippers of voerlieden door de Nederlanders tot werkzaamheden gebruikt werden, waren die bij beschadiging der goederen verpligt de schade te vergoeden.

Nog onderscheidene andere voorregten hadden zij op het eiland Schonen, waarvan men de vermelding kan vinden in het meergenoemde Werk van Verhoeven *) en bij de aldaar aangehaalde Schrijvers.

Ook in Keulen genoten zij sedert het jaar 1343 verscheidene vrijdommen, en in 1348 kregen zij van Hertog Reinout van Gelder dezelfde voorregten als Zutphen, benevens week- en jaarmarkten †).

Zutphen, dat in 1316 voorregten had ontvangen van den Deenschen Koning Erik, zag zich, in 1344, nogmaals begunstigd door Magnus, Koning van Denemarken en Noorwegen, terwijl de stad twee jaar later van Waldemar eene *victe* en andere handelsvoorregten op Amak kreeg. In welke groote achting zij bij de Noordsche Vorsten stond, getuigt eene oorkonde van het jaar 1365, waarbij Waldemar de opzic-

---

*) Verhoeven, *l. l.*, p. 114.

†) Idem.

ners der markten te Drakoer, Skanoer en elders in zijne Landen beveelt, de Zutphensche kooplieden goed te behandelen, en te handhaven in het genot hunner oude regten en vrijheden *).

Bij het weder levendig worden van den Rijnhandel, reeds ten tijde der Romeinen bekend, werden de Nederlandsche steden door verscheidene Duitsche Vorsten met een groot aantal handelsprivilegiën begiftigd, waaronder vrijdom van tol, bescherming van personen en goederen; iets dat nog van het grootste belang was in de dagen der elfde en twaalfde eeuw, toen het vervoer van waren en het oponthoud in vreemde Landen onderworpen bleef aan groote gevaren en moeijelijkheden.

De handel op den Rijn werd, behalve door Dordrecht, vooral door de Geldersche en Utrechtsche steden gedreven, als Bommel, Herwerden, Tiel, Deventer, Duurstede, Utrecht en Nijmegen. In laatstgenoemde stad was in den jare 779 reeds een tol †); ook zij werd door de Noormannen in de jaren 838 en 875 geplunderd. In het jaar 1180 kreeg de stad vrijheid van tol te Worms; en in 1278, den 12den December §), sloot zij een verbond met Keulen, waarbij bepaald werd, dat de eene stad in haar gebied de burgers der andere als hare eigene burgers zal voorstaan, ook geene wraak tegen eenige hunner nemen, voor en aleer zij, bij hunne respective stads Overheden, met regt aangesproken zijn, en er alsdan geen regt gedaan wordt; een en ander al ware het dat tusschen de stad en den Hertog van Gelder onlusten ontstonden. De bepalingen van dit verdrag zijn langen tijd van

---

*) Nijhoff, *Bijdragen*, Deel VII., St. 3, p. 168.

†) Smetius, *Kron. van Nijmegen*, *a. a.*

§) Bondam, *Charterb.*, Afd. IV., N°. 20. Smetius, *l. l.*

kracht gebleven en in de jaren 1360, 1377, 1381 en 1391 vernieuwd en vermeerderd, waaruit men kan afleiden, dat de betrekkingen, vooral die des handels tusschen de beide genoemde steden, gedurende al die jaren zijn toegenomen. De vervaardiging van laken, en de kunst om scharlaken te verwen, was reeds in het midden der 11de eeuw te Nijmegen bekend. Diderik de Tweede, Graaf van Kleef, kreeg voor zijne diensten, aan den Duitschen Keizer bewezen, het Burggraafschap van Nijmegen, met den tol en het Valkenhof, onder voorwaarde, dat hij jaarlijks aan den Keizer drie Engelsche stukken scharlaken zou zenden, zoo genoemd, omdat zij uit Engelsche wol binnen Nijmegen gemaakt en aldaar geverwd werden *). Maar de milde beginselen, door de Regering van Keulen in hare handelwijze jegens Nijmegen aan den dag gelegd, bepaalden zich niet alleen tot die plaats. Zij verleende in het jaar 1281 aan alle ingezetenen van het Hertogdom Gelre onderscheidene voorregten, vrijgeleide en bescherming voor persoon en goederen, terwijl Nijmegen gedurig vrijdom kreeg van de bestaande en wettig gehevene rijkstollen, zoowel te land als te water, en zich buitendien verschillende andere voorregten wist te verschaffen, zoo als, bij voorbeeld, in den jare 1317, toen de stad Urdingen beloofde, kooplieden van Nijmegen vrijheid van handel en bescherming van personen en goederen langs den Rijn te zullen verleenen; in 1391, toen zij vrijdom van de betaling der tollen te Lobede en Bommel kreeg, door Willem van Gulik, Hertog van Gelre †). Ook in het Graafschap Holland genoten de Keulenaars eenige voorregten, want reeds in 1287 had Floris, Graaf van Holland, beloofd, de kooplie-

*) Verhoeven, p. 10.

†) Nijhoff, *Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudh.*, 1e Deel, 4e stuk, pag. 249.

den van Keulen op zijne tollen niet boven de gewone regten te zullen bezwaren *). De stad Zutphen kreeg in het jaar 1206 vrijheid van tol te Kaiserswerth, aan den Rijn, welke vrijheid later op nieuws is bevestigd; ook deelde sedert het jaar 1174 de stad Utrecht in die gunst; alleen werd de betaling van den zeetol gevorderd. Dordrecht had mede het genot van de vrije vaart op den Rijn, mits betalende zeker regt. Het hout, waarmede te Dordrecht aanzienlijke handel gedreven werd, kwam grootendeels van den Rijn. Men verpligtte sommige steden, het hout, dat zij noodig hadden, te Dordrecht te koopen. Bij de tolvrijheid door Holland en Zeeland, door Willem IV, Graaf van Holland, aan de kooplieden van Wijk te Duurstede toegestaan, behalve voor goederen, die op stroom gekocht werden, verpligtte hij hen, het hout, dat zij noodig hadden, te Dordrecht te koopen, en het niet te verkoopen beneden Keulen en Venlo.

Eerst werd de Rijntol te Arnhem geheven; doch in Maart, 1222, magtigde Keizer Frederik II Gerhard, Graaf van Gelre, om den tol van Arnhem naar Lobede te verleggen, en zulks ter belooning van diensten, den Keizer bij zijne verheffing bewezen †). In datzelfde jaar bevestigde de Keizer deze verandering en verbood allen wederstand daartegen, terwijl de Aartsbisschop Engelbrecht van Keulen eene verklaring aflegde, dat deze verlegging van den tol was geschied met zijne toestemming en die der overige Rijksvorsten. In 1223 verbood Keizer Frederik aan Gerhard den Jongen, Graaf van Gelder, om eenigen tol te Arnhem, Oosterbeek, Lobith (Lubeke) of in eenige plaats

---

*) Lacomblet, *Urkundenbuch.*

†) Lacomblet, idem, 2ter Band.

op den Rijn te heffen, en wel omdat, zegt Luzac *), de ooren des Keizers doof geklaagd werden. Doch in den jare 1224 bevestigde Koning Hendrik VII de vergunning, door zijnen vader, Keizer Frederik, aan Graaf Gerhard verleend, om den tol van Arnhem naar Lobede te verleggen†).

De tollijst, of het tarief van Coblenz van den 5den Junij, 1104 §), bevat de voorwerpen van den Rijnhandel; zij bestonden in wijn, zout, ijzer, hout, steenen, huiden, visch, boter en kaas. De belangrijkheid van den Gelderschen handel op den Rijn, zegt de Heer Berg, in zijn meermalen aangehaald Werk, blijkt ten overvloede uit eene tollijst van den Ontvanger te Lobede **), waarin worden vermeld tachtig schepen van Zutphen vrij van tol, honderd zeventien van Arnhem mede tolvrij, terwijl het aantal schepen, die in een jaar tol betaald hebben, ongeveer zeventien honderd vijftig bedroeg, zoowel die, welke op- als afgevaren waren.

Als een ander bewijs voor de belangrijkheid van het handelsverkeer met den Rijn, kan nog dienen, dat reeds in den jare 1365 zich eenige rijke kooplieden uit Keulen te Gorinchem vestigden, die daar aanzienlijke huizen deden bouwen en met hunne schepen graan, steen en kalk boven uit Duitschland naar Gorinchem deden vervoeren ††). Deze stad en de omliggende landen waren al vroeg in het genot van tol-

---

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, III., 87, *clamor conquerentium non modicus aures excellentiae nostrae pulsaverit.*

†) Lacomblet, *Urkundenbuch.*

§) Bondam, *Charterb.*, Afd. 11, N°. 18, A, te vergelijken met N°. 13, B.

**) Nijhoff, *Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland*, Deel I., p. 22.

††) Berg, *l. l.* Van Zomeren, *Gorinchem*, p. 288.

vrijheid; in het jaar 1281 werd aan hare kooplieden de tolvrijheid, *die zij genoten*, ook toegezegd, ingevalle zij de stad, om de doorbraken der dijken en watervloeden, elders mogten verplaatsen *).

De meer verwijderde gewesten namen mede deel aan den Rijnhandel; van Friesland is dit reeds vroeger dikwijls opgemerkt †); Groningen dreef ook van oudsher handel op den Rijn; de vroegste oorkonde, die wij hierover kennen, is van het jaar 1298; doch het is bijna zeker, dat de handel toen al veel ouder was; welke vooronderstelling des te waarschijnlijker wordt, indien men in aanmerking neemt, dat de Groninger maten en munten in de 12de eeuw reeds van algemeene bekendheid, en bij den handel alom in gebruik waren.

Maar niet alleen met de Rijnlanden, ook met onderscheidene steden van Noord-Duitschland stonden deze gewesten sedert onheugelijke tijden in handelsbetrekkingen. De handel der Duitsche kooplieden op Braband en Vlaanderen ging voornamelijk over Bergen op Zoom, langs de Schelde naar Antwerpen, Mechelen en Brugge. Damme was reeds in 1213 eene bij uitstek rijke en welvarende stad, waar de oude haven, Lammensvliet genaamd, door de Hollanders was aangelegd §), en men in den jare 1242 hallen en pakhuizen voor vreemde kooplieden vond, als ook, in 1331, een' aanzienlijken stapel aantrof van Fransche wijnen, die de inwoners uit Rochelle, St. Angeli en andere steden afhaalden, met het streng verbod, die wijnen met Spaansche of andere vreemde wijnen te vermengen; waarom de Fransche kooplieden ge-

---

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, III., p. 45.

†) Pagg. 47, 53, 54, 55, 58, 75, 79, enz.

§) Verhoeven, *Koophandel en Nijverheid, in de* 13de *en* 14de *eeuw*, pag. 12.

noodzaakt waren, zelve de sleutels hunner kelders te bewaren *). De zeeregten der stad, onder den naam van *vonnissen van Damme*, in vier en twintig artikelen vervat, waren door geheel Europa bekend. Zij onderscheidden zich, naar de meening van den heer Biben †), niet wezenlijk van de West-Cappelsche zeeregten, en schijnen alzoo het gemeene regt in Vlaanderen en Zeeland te hebben uitgemaakt; terwijl de Amsterdamsche ordonnantie, gevoegd bij de Vlaamsche of Zeeuwsche regten, niet alleen daar ter plaatse, maar ook te Dordrecht, Brielle, Hoorn, Enkhuizen en in de overige zoogenoemde watersteden en misschien mede in Friesland en langs de geheele Zuiderzee gegolden heeft §).

In den jare 1106 werd door den Bisschop Frederik van Hamburg aan eenige Hollanders, op hun verzoek, een moerassig stuk land afgestaan, om in zijn Bisdom te bebouwen; waarvoor zij eene zekere belasting moesten betalen, namelijk een penning (*denarius*) jaarlijks voor iedere *mansa*, lang 720 koninklijke en breed 30 roeden; de tienden voldeden zij in dezer voege: van de veldvruchten de elfde schoof, van de lammeren het tiende lam, even zoo van varkens, bokken, geiten en ganzen, — de tiende maat honig en een tiende van het vlas.

Daarentegen hadden zij hunne eigene regten en regtspleging; indien de twist echter niet kon worden beslist, moest die ter kennis van den Bisschop worden gebragt, dien zij verpligt waren te onderhouden, zoo lang het geding duurde **). Onder Frederik's opvolger, Adelbert, zetteden zich Hollandsche volk-

---

*) Verhoeven, *l. l.*, p. 98.

†) Den Tex en van Hall, *Bijdragen voor Regtsgel. en Wetg.*, D. III., N°. 23, D. V., N°. 1.

§) Als boven.

**) Van Mieris, I., 79.

planters aan de boorden van de Elbe en Wezer neder, als ook in Holstein, Mecklenburg, Brandenburg, Pommeren, Pruissen, Saxen en Thuringen; het was vooral in de tweede helft der twaalfde en bij het begin der dertiende eeuw, dat de streken aan de Oostzee, na de verwoesting door Hendrik den Leeuw, hoofdzakelijk weder door Hollanders werden bevolkt *).

Deze betrekkingen met het Noorden van Duitschland, die waarschijnlijk nooit afgebroken zijn, hebben zeer zeker een' gunstigen invloed uitgeoefend op het handelsverkeer dezer gewesten met de Noord-Duitsche steden en de Kustlanden der Oostzee, die daardoor bekend waren geworden. De Friezen stonden sedert den jare 1196 reeds in betrekking met de steden Lubeck en Bremen; Groningen sedert het jaar 1273 met Hamburg.

De heer Berg heeft in zijne voortreffelijke en reeds meermalen door ons aangehaalde Verhandeling, *De Nederlanden en het Hanzéverbond*, verscheidene bewijzen opgespoord, die het oude handelsverkeer dezer Landen met Duitschlands Noordelijke streken kunnen staven. Hij zegt onder andere, dat de Geldersche steden ook in betrekking stonden tot Duitschland, en zoo veel invloed hadden, dat de beslissing der twisten soms aan de Schepenen van Deventer, Kampen en Zwolle overgelaten werd. In het jaar 1280 deed de stad Hamburg aan de burgers van Harderwijk beloften van bescherming ook voor hunnen handel. Bij de op 23 Augustus, 1280, tusschen de steden Harderwijk en Hamburg geslotene overeenkomst werd bepaald, dat het den kooplieden van eerstgemelde stad te allen tijde zou vrijstaan, als zij met hunne schepen te Hamburg mogten zijn aangekomen, voordat een verbod tot uitvoer van koren

*) Heeren, *Hist. Werke*, II., p. 225, *sqq.*

geschied ware, zij echter aldaar alsdan vrijelijk granen zullen mogen opkoopen en uitvoeren *). Ook met Lubeck en Thorn stond de stad Harderwijk reeds zeer vroeg in handelsbetrekkingen. In het jaar 1341 beloofde Graaf Willem IV aan de kooplieden van Pruissen en Westfalen bescherming †). Er bestaat nog een' brief van den hoofdling Edzart Cirksena, van het jaar 1440, aan „d'eerbaren wijsen mannen Borghermeisteren Schepenen und Radmannen to Nymweghen, Aernem ende Suthfende," waarbij hij zegt: *So wil ik juw orloven unde ghunnen unde ghunne juw des jeghenwardighen in dessem breve, dat gy unde juwe Coepman all urig unde velich juwe markede unde kopenschop mogen holden, unde hebben to Emeden, to Norden, to Ezense unde to Auwerke, ghelijk unde in aller wyse alse gy de alduslanghe to Gronynghe gheholden, unde vorsocht hebben, unde besundern uppe desse tyde des Maendaghes vor mydvasten, des Maendaghes vor Paschen, unde vort dat jaer doer umme de dre weken eens. Soverne alse gy vorarbeiden unde bestellen willen, dat gy ene urige straten doer dat slechte to Monster hebben moghen, unde wes juw hyrane gheleved to donde, beghere ik juwes gudliken bescreven antwordes* §).

De uitnoodiging door dezen Edzart, die een man van groote verdiensten moet geweest zijn, aan de Gelderschen gedaan om de markten te Emden, Norden, Ezens en Aurich te komen bezoeken, alsmede het vrijgeleide, dat in den jare 1423 door Gherd van Oldenberg en Dilmenhorst is verleend aan de kooplieden van Zutphen, om ongehin-

---

*) Bondam, *Charterb.*, Afd. IV., N°. 35.

†) Berg, *ter aang. pl., passim.*

§) Nijhoff, *Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk.*, 3e Deel, 4e stuk, p. 281.

derd door zijn Land te trekken *), levert het bewijs op, dat men er op gesteld was, de Nederlandsche kooplieden op vreemde markten te zien verschijnen, waaraan de goede trouw, door hen altijd in het nakomen van aangegane verbindtenissen opgevolgd, benevens de deugd der goederen, die zij aan de markt bragten, voorzeker niet vreemd geweest zijn.

En zoo legden de betrekkingen, waarin de Nederlandsche steden tot deze Duitsche koopsteden stonden, als van zelve den grondslag tot de betrekking, waarin zij zich een' geruimen tijd tot het eenmaal zoo beroemde Hanzéverbond hebben bevonden.

Wat de Italiaansche republieken waren voor het Zuiden van Europa, was de Hanzé voor de Noordelijke gewesten van dat werelddeel. Lang bleef dit gedeelte nog als in diepen slaap gedompeld, toen reeds in het Zuiden de grondslagen waren gelegd tot ontwikkeling van handel, nijverheid en fabrijkwezen, en handelsvrijheid aldaar ontlook en aanmoediging vond. Doch eindelijk vormde zich ook in het Noorden eene vereeniging, met hetzelfde doel; ook daar schudde men het juk, dat op de schouders van den arbeidenden en handeldrijvenden stand drukte, af.

Met geene zekerheid kan men het juiste tijdstip aangeven van het ontstaan van het Hanzéverbond. Sommigen stellen dit in 1160, anderen in 1200, nog anderen in het jaar 1241. Volgens Macculloch †) zou de meest waarschijnlijke meening zijn,

---

*) Nijhoff, *Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk.*, 7e Deel, 3e stuk, pag. 168.

†) *Treatises on political policy*, p. 374.

dat het langzaam aangroeide, en volmaakter werd, naar mate de voordeelen, daardoor opgeleverd, meer gewaardeerd werden. De oudste schriftelijke oorkonde, die er betrekking op heeft, is de zoogenoemde *Keulsche confederatie* van 1367, van welke dagteekening dan ook met zekerheid het bestaan des verbonds kan worden vastgesteld. De daartoe behoord hebbende steden zijn echter niet alle met juistheid op te noemen.

Men weet alleen zeker, dat Hamburg en Lubeck het eerst het plan opvatteden, om eene onderlinge vereeniging op te rigten, verdedigingsmaatregelen te beramen tegen de Noordsche zeerovers, die de kusten, vooral van de Baltische Zee, in de 12de, 13de en 14de eeuw onveilig maakten, en middelen aan te wenden tot uitbreiding des koophandels, tot bewaring der rust, en om onderlinge twisten en geschillen met aanzienlijke vreemdelingen door hare tusschenkomst uit den weg te ruimen *). Dit verbond schijnt toen den naam gedragen te hebben van de Duitsche Hanzé, en de kooplieden dien van Duitsche kooplieden. Het woord *Ansa* of *Hansa*, over welks beteekenis de Geleerden het nog lang niet eens schijnen te zijn, wordt algemeen gehouden voor de aanduiding eener vergadering van personen, tot een bijzonder einde vereenigd.

Eene groote uitbreiding van het handelsverkeer was een der gevolgen van de oprigting van dit verbond; daardoor werd de Oostzee voor het Noorden, wat de Middellandsche Zee was voor het Zuiden, bij welke zij, volgens den Heer Koenen †), door een beroemd Geschiedschrijver is vergeleken, die voor 't overige den handel der Vlamingen en Hollanders op de Oostzee gelijkstelt met den koophandel en de zeevaart der Phoeniciërs op de Middellandsche Zee.

---

*) Sartorius, *Urgeschichte.*

†) *Voorlezingen over de Geschied. van den Nederl Handel*, p. 43.

Verscheidene steden in Duitschland, vooral Bremen, ook Wisby en Gothland, benevens eenige Nederlandsche steden sloten zich bij dit verbond aan. Onmogelijk is het echter met juistheid te bepalen, wanneer de betrekkingen van de Noord-Nederlandsche steden met de Hanzé een' aanvang genomen hebben; doch al spoedig na hare toetreding, maakten zij zich meester van een groot gedeelte van den handel op het Noorden en op de Oostzee.

Adam van Bremen, die in de elfde eeuw leefde, is de eerste Schrijver, die eenig berigt geeft van den handel der Landen, rondom de Baltische Zee gelegen. Doch uit de dwalingen, waaraan hij zich bij de beschrijving van de kusten dezer zee schuldig maakt, is het duidelijk, dat zij, te dier tijd, zeer weinig bezocht, en in het geheel niet bekend waren *). Ofschoon die streken eerst later door de schepen der Hanzé zijn aangedaan, groeide echter sedert de twaalfde eeuw de handel in het Noorden in groote mate en zeer snel aan, want de vereeniging had buitendien een groot veld ter bearbeiding voor zich. De Landen, die zich langs de kusten der Baltische Zee uitstrekten, van Holland af tot Rusland toe, en in bezit genomen waren door stammen van Slavischen oorsprong, werden later onder het juk gebragt door de Koningen van Denemarken, de Hertogen van Saxen en andere Vorsten.

De inwoners voor het grootste gedeelte in den oorlog of op eene andere wijze omgekomen, werden vervangen door Nederlandsche kolonisten †), die de steden Stralsund, Rostock, Wismar, enz. stichtten. Pruissen en Polen werden vervolgens overwonnen door Vorsten, die de Christelijke godsdienst beleden, en door de Ridders der Teu-

*) Macculloch, *l. l.*, p. 374.

†) Zie pag. 155 en 156.

tonische of Duitsche orde, „zoodat," vervolgt de Heer Macculloch, „in een betrekkelijk kort tijdsverloop, de grondslagen der beschaving en der kunsten werden gelegd in streken, wier barbaarschheid altijd onoverkomelijke hinderpalen had opgeleverd voor de Romeinsche magt" *).

De steden aan de kusten der Baltische Zee en ook de meer binnenlands gelegene plaatsen traden als om strijd tot het verbond toe. Zij leverden aan de kooplieden van Lubeck de voortbrengselen hunner ver verwijderde gewesten, kregen van hen de goederen terug, in beschaafder streken voortgebragt, en werden tevens door hen tegen roovers en zeeschuimers beveiligd. De vooruitgang van dit verbond kenmerkte zich op het einde der dertiende eeuw door de toetreding van iedere stad van eenig belang, gelegen in de uitgestrekte streken tusschen Lijfland en Holland, waardoor de Hanzé zich met de magtigste Monarchen op gelijken voet kon stellen †).

Reeds in den jare 1158 hadden kooplieden uit Lubeck, Hamburg en Bremen een' togt ondernomen naar de kusten van Lijfland, en aldaar, na in den omtrek van Dunamünde een' voordeeligen ruilhandel met de bewoners te hebben gedreven, voor hen zelve en de overige Christenkooplieden een handelsverdrag aangegaan. Later bouwden zij daar eene sterkte, Uxkull genaamd, en onderhielden voortdurend verkeer met de bewoners. Ook in 1203 stevenden Saxen en Friezen naar Esthland, voor welke togten zij zich bij het eiland Gothland verzamelden. De goederen, die in Esthland werden aangebragt, bestonden in messen, hoedelinten, naainaalden, zout en een soort van grof linnen, *watmal* geheeten §).

*) Macculloch, *l. l.*, p. 374.

†) Idem.

§) *Handelsblad*, 1830, N°. 109.

Na de ontdekking van Lijfland ging de heenreis altijd over Wisby, terwijl bij de terugkomst Gothland ook werd aangedaan; maar de togten naar Lijfland moesten meest onder gewapend geleide plaats hebben; in het jaar 1199 vergezelde eene vloot van 23 schepen, waaronder ook Friesche vaartuigen, de kooplieden van Lijfland. Toen Riga was gebouwd, werd deze stad het middelpunt van den handel op de nieuw ontdekte gewesten, die echter van de rooverijen der Esthlanders zeer veel te lijden had. Schepen, met steenen geladen, deden zij in de haven van Riga zinken; doch de kooplieden maakten de vaart wederom vrij, en zetteden hunne handelsondernemingen in die oorden stoutmoedig voort, niettegenstaande zij gedurig op hunne hoede moesten zijn tegen vijandelijke aanvallen *). De vaart op Riga verminderde niet, want in den jare 1277 werd door den Aartsbisschop aldaar aan alle kooplieden in Europa, bij een' brief, verlof gegeven om in Lijfland te komen handel drijven.

Lubeck en Hamburg verdedigden te zamen, met nog eenige andere steden, al vroeg hunne vrijheden en voorregten tegen de inbreuken, die de Noorweegsche Koningen daarop zochten te maken; zij ontdeden zich van de vreemde bezettingen, en verklaarden zich tot vrije steden, zich begevende onder de bescherming van den Duitschen Keizer. „Het begin der steden," zegt Sartorius †), „was gering, snel haar aanwas; verwondering verwekte haar geluk; zij hadden er zeker geen voorgevoel van, dat zij door haren rijkdom eenmaal oppermagtig de wet zouden voorschrijven aan de beide zeeën van het Noorden, en een groot overwigt leggen in de politieke weegschaal van Europa."

Het is misschien bij de overeenkomst, die de steden

*) *Handelsblad*, 1830, N°. 109.

†) *Urgeschichte.*

onderling te Keulen sloten in den jare 1367, dat het verbond den naam aannam van *Hanzé;* ten minste, sinds dien tijd wordt er, met terzijdestelling van alle andere benamingen, alleen gewag gemaakt van Hanzékantoren.

De voornaamste punten der overeenkomst tusschen deze steden gesloten, waren: het verwekken van oproer in eene Hanzéstad, of het gewelddadig afzetten der Regering, wordt gestraft met verwijdering uit het verbond; het bestuur der stad wordt in de algemeene vergadering niet meer toegelaten, als het iemand der burgers heeft verdrukt, en de stad zelve uit het verbond gesloten, als zij het ongelijk niet herstelt; niemand, die in eene stad van het verbond geld schuldig is, mag, vóór hij zijne schuld heeft voldaan, in eene andere als burger worden opgenomen; ongeverwde stoffen moeten in de stad, waar zij gekocht zijn, geverwd worden; bedrog omtrent de munt wordt ten strengste geweerd; alle opkooperij van granen, vóór zij tot rijpheid zijn gekomen, of van visch, vóór zij gevangen en gepakt is, wordt verboden; bij schipbreuk moet het scheepsvolk zoo veel van de goederen bergen als mogelijk is; het schip te zwaar geladen zijnde, moet de schipper de schade betalen; na den elfden November of vóór den tweeëntwintigsten Februarij mogen, behalve bier- en haringschepen, geene vaartuigen zee kiezen *).

De aangroeijende magt en de rijkdom der Hanzésteden, het overwigt, dat zij in het Noorden van Europa verkregen, maakten alras, dat de afgunst het hoofd opstak en haar vele vijanden berokkende, die de steden belegerden, of hare havens afsloten. Doch spoedig wisten zij, sterk door vereenigde magt, den vijand tot zwijgen te brengen, en

*) Wagenaar, *Vaderl. Hist.*, III., 502.

sloten in het jaar 1370 een verdrag met den Deenschen Koning Waldemar III te Stralsund, bij welk stuk de meeste steden van Duitschland en van de Nederlanden als leden der vereeniging voorkomen. Bij dat verdrag werden twee derde gedeelten van de inkomsten van Schonen, benevens alle versterkte plaatsen, voor den tijd van vijftien jaren, in hare handen gesteld, als eene vergoeding voor de schade, die zij door den oorlog had geleden.

De magt der vereeniging en hare handelsbetrekkingen breidden zich van dien tijd af nog in belangrijker mate uit; onderscheidene steden sloten zich daarbij aan; de kleinere werden tegen betaling eener geringe belasting in bescherming genomen. Men maakte verdragen met Vorsten en volken, waarin vrijheid om koophandel te drijven, zoo als de Hanzé die verstond, altijd een der eerste voorwaarden was. Alom, waar voordeel te behalen was, zag men de handelsagenten van de Hanzé verschijnen, betrekkingen aanknoopen en entrepôts verrijzen. Van onderscheidene zijden stroomden de goederen naar hare havens, waar zij slechts een klein regt bij den in- of uitvoer hief. Zij voorzag Europa van allerlei scheepsbouwmaterialen, die zij uit het Noorden afhaalde, waardoor zij krachtdadig den aanbouw van vaartuigen bevorderde.

Op den hoogsten trap van magt en aanzien stond het verbond gedurende de veertiende en vijftiende eeuw. Het had Zweden een' Mecklenburgschen Vorst tot Koning gegeven, zich meester gemaakt van den geheelen handel van Noorwegen, en de voornaamste havens van Denemarken en Zweden voor zich weten te openen. Bij den vrede van 1431 met Denemarken breidde de Hanzé hare handelsvrijheden zoodanig uit, dat de Raad des Konings bedenkingen maakte om die toe te staan; doch er verliep nog eene eeuw,

eer men het durfde wagen de vereeniging naar de schriftelijke oorkonden harer voorregten te vragen *). Met kracht had zij de zeeroovers, die de Noordsche wateren onveilig maakten, te keer gegaan, en bewerkt, dat de landhandel niet meer aan plunderingen op de openbare wegen was blootgesteld. Door het aangaan van verdragen met verschillende Vorsten schafte zij het zoogenaamde strandregt (*jus littoris*), hetgeen altijd nog in volle werking was, af.

Naar de bepalingen van dit regt, dat bij alle kustbewoners in zwang was, vielen de aangespoelde goederen benevens de gestrande schepen den kustbewoners ten deel. Zonder er eene gewetenszaak van te maken, beschouwde men in de tijden, toen de zeerooverij nog voor geoorloofd en zelfs voor eervol werd gehouden, de op het strand gevonden goederen als een' regtmatig verkregen' eigendom, die dan ook, door de vinders en bewoners, naar zekere regelen werd gedeeld; men strekte de toepassing van dit beginsel zelfs uit tot de menschen, die aan het strand gevonden werden, en als slaven den eersten bezitnemer toevielen. Het verbod der Romeinsche Keizers, van het Lateraansche Concilie en andere waren te zwak om deze wederregtelijke handelingen geheel te onderdrukken. Vroegtijdig werden zij echter reeds beperkt; in de dertiende eeuw door bepalingen en verdragen, die meer op regtsgronden waren gevestigd, en waarbij men overeenkwam, dat na een zeker tijdsverloop, volgens het *Consulato del mare*, binnen jaar en dag — aan de Engelsche en Oostzeekusten echter na langeren termijn — het gestrande goed door den regtmatigen eigenaar kon teruggevorderd worden. De vinder kreeg alsdan eene zekere vergoeding als bergloon. In Duitschland werden deze regtvaardige bepalingen,

*) Burmeister, *Beitr. zur Gesch. Europa's, im* 16 *Jahrh.*

zoo geheel in het voordeel van het handelsverkeer genomen, eerst in de zestiende eeuw van toepassing gemaakt; het strandregt werd daar afgeschaft bij de verordeningen, door Karel V omtrent het strafregt vastgesteld, en bij die, welke in het jaar 1559 het licht zagen. In Frankrijk verbood de *Ordonnance de la Marine* van 1681 het barbaarsche privilegie op doodstraf, en verschafte alzoo aan den eigenaar der gestrande goederen zekerheid voor zijnen eigendom.

De steden, die tot de Hanzé behoorden, waren in vier afdeelingen gesplitst. Lubeck stond aan het hoofd der eerste, en had onder zich Hamburg, Bremen, Rostock, Wismar, enz. Keulen bevond zich aan het hoofd der tweede afdeeling, met negen en twintig steden onder zich. Brunswijk aan het hoofd der derde afdeeling, uit dertien steden bestaande, en Dantzig aan het hoofd der vierde afdeeling, met acht steden, die in hare nabijheid, en verscheidene, die verderaf lagen.

Op de dagvaarten, waar de steden hare afgevaardigden heenzonden, en die om de drie jaren gehouden werden, regelde men de maatregelen en de verdeeling der opbrengsten te gemeenen nutte. Gewoonlijk hadden deze dagvaarten te Lubeck plaats; onder de afgevaardigden bevonden zich menschen uit alle standen, kooplieden, geestelijken, regtsgeleerden, kunstenaars, enz. De genomene besluiten werden aan de hoofden der afdeelingen gezonden, om voor de behoorlijke uitvoering te waken.

Tot de vereeniging behoorden mede eenige verbondene steden, die geene gelden ten algemeene gebruike opbragten, noch afgevaardigden ter dagvaart zonden.

Met de uitbreiding harer handelsbetrekkingen groeide ook hare magt in groote mate aan; voor geld of met het zwaard wist zij zich vele voorregten te verschaffen, zoodat al spoedig de geheele handel van Zweden, Noorwegen, De-

nemarken, Pruissen, Polen en Rusland in hare handen geraakte, en zij de vreemde volken den toegang naar de Baltische Zee kon versperren.

Van lieverlede hadden zich bij de vele steden, die tot het verbond waren toegetreden, en wier getal spoedig tot tachtig aangroeide, ook meest alle koopsteden van eenig belang van Noord-Nederland gevoegd. Met een aantal goed gewapende en uitgeruste schepen wist de vereeniging het ontzag voor hare vlag op zee te handhaven, en hare koopvaardijschepen veilig in de voor hen bestemde havens te brengen. Hare vaartuigen doorkruisten den Oceaan in alle rigtingen, en strekten hunne togten zelfs tot naar de Middellandsche Zee uit *). Niettegenstaande zij het monopoliestelsel tot den grondslag van haar bestaan had gemaakt, en oppermagtig den schepter des alleenhandels trachtte te voeren, zijn de Landen van het Noorden haar, wat beschaving en het weren van misbruiken betreft, zeer veel verschuldigd. De afschaffing van het strandregt, de beteugeling der rooverijen, hierboven reeds vermeld †), de tucht en orde, waaraan zij de inwoners gewende, geven haar aanspraak ook op de achting en bewondering van het nagegeslacht. „Zij deed," zegt Macculloch §), „voor de Baltische Zee, wat in vroegere eeuwen de Phoeniciërs hadden gedaan voor de volken, die de kusten der Middellandsche Zee bewoonden, en verdient, tegelijk met hen, den eersten rang onder de weldoeners der menschheid."

Tot volvoering van haar plan **) om de Oostzee tot een uitgestrekt veld voor handels- en nijverheids-on-

*) Blanqui, *Hist. de l'Econ. pol.*, I., pag. 189, éd. 1845.

†) Zie pag. 165.

§) *Treatises*, pag. 377.

**) Catteau, *Tabl. de la mer Baltique*, II., p. 175.

dernemingen te hervormen, was het noodig, om menschen nog op den laagsten trap van maatschappelijken vooruitgang staande, te onderwijzen in de eerste beginselen der nijverheid, en hen bekend te maken met de grondslagen der beschaving. De vereeniging legde den eersten steen aan dit gebouw, en op het einde der 15de eeuw waren de Baltische en naburige zeeën, door deze middelen, druk bezochte wegen van gemeenschap tusschen het Noorden en Zuiden van Europa geworden. Zij had de aldaar wonende volkeren in staat gesteld, om den vooruitgang van het Zuiden in nijverheid en kennis te waarderen. De bosschen van Zweden en Polen hadden door hare tusschenkomst plaats gemaakt voor rijke bouwlanden, waar graan, hennep en vlas in groote hoeveelheid werd voortgebragt; de mijnen werden bewerkt, hare voortbrengselen uitgevoerd in ruil tegen de manufacturen van het Zuiden. In Zweden verrezen steden en dorpen op plaatsen, waar vroeger slechts hutten gestaan hadden; de huid van beer en wolf werd ingeruild tegen wollen-, linnen- of zijden kleederen; de wetenschappen vonden aanmoediging, en naauwelijks was de boekdrukkunst uitgevonden, of zij kreeg in Denemarken en Zweden beoefenaars *).

De stapelplaatsen van den handel des verbonds waren te Bergen in Noorwegen, te Londen, te Brugge en te Novogorod, in Rusland. In laatstgenoemde stad hadden de kooplieden hunne eigene Overheidspersonen, die regt spraken volgens de vorordeningen der Hanzé.

Op de markt te Novogorod dreven zij ruilhandel; de moeite, die zij aanwendden, om zich daar den alleenhandel toe te eigenen, 't geen hun ook eindelijk gelukte, draagt blijken, dat zij de belangrijkheid der Noordsche voortbrengselen voor

*) Catteau, *l. l.*

hunnen scheepsbouw gevoelden. Later gaf dit monopolie aanleiding tot een' sluikhandel, die over Zweden werd gedreven, en zij verloren den alleenhandel geheel, toen de Engelschen den weg naar Archangel hadden gevonden. In de zoo even genoemde steden had de Hanzé hare magazijnen, entrepôts, tollen, hare banken en gilden, aan wier hoofd een Olderman stond. De Koningen van Denemarken, Zweden en Noorwegen zagen echter met leeden blik de magt van het verbond toenemen, en zochten op alle mogelijke wijze zijne voorregten te verminderen.

„Aan den kant der vereeniging bestond eensgezindheid en orde; ook was er geld voorhanden, terwijl de halfwilde Scandinavische Koningrijken onder elkander verdeeld, en gedurig door partijen en onrust geschokt werden; de eene omwenteling volgde op de andere, en de regeringloosheid was ten top gestegen. Maar er was nog eene andere omstandigheid, niet minder van belang, in het voordeel der Hanzésteden. De volksregeringen onder hen gevestigd, bezaten de achting en het vertrouwen der inwoners, en waren in staat om de krachten van den Staat tot zijn nut aan te wenden. De verwondering wekkende voorspoed der vereenigde steden was niet geheel het uitvloeisel van den koophandel. Tegenover de ongeoefende legers der Noordsche Koningen — legers, te zamengeraapt uit vassalen, zonder gehechtheid aan hunnen Vorst — stelden de steden, behalve den adel van minderen rang, doch wier diensten zij ruimschoots beloonde, burgers met gevaren gemeenzaam, en gereed hunne vrijheden en eigendommen te verdedigen.

„Hunne krijgsondernemingen werden beraamd en bestuurd door een' Raad, zamengesteld uit mannen van beproefde talenten en ondervinding, hun Vaderland beminnende, aan hunne medeburgers verantwoordelijk, en in het bezit van hun vertrouwen.

„Het was echter vooral op hare zeemagt, dat de steden rekenden. Zij gebruikten hare schepen onverschillig voor den oorlog of handel, zoodat de scheepsuitrustingen betrekkelijk weinig kostten. Behalve deze gunstige omstandigheden, werden de vestingwerken der voornaamste steden beschouwd als oninneembaar. En daar haar handel hen voorzag van alle soort van voorraad, behoeft het geenszins onze verwonderiug te wekken, dat de stad Lubeck alleen in staat was oorlog te voeren met de omliggende Mogendheden, en dien met eer en voordeel te eindigen; en nog minder, dat het verbond sedert lang een groot overwigt in het noorden had verkregen" *).

De moeijelijkheden in den tijd, waarvan wij spreken, onafscheidelijk verbonden aan eene reis uit de Baltische naar de Middellandsche Zee, waarvoor een geheel jaar werd gevorderd, maakten de factorij van Brugge, op het midden van den weg gelegen, tot de verzamelplaats der kooplieden uit alle oorden van Europa. Daar kwamen Italianen, Spanjaarden, Portugezen en Duitschers met de voortbrengselen van het Zuiden en Oosten, zoodat Brugge spoedig de stapelplaats van vele koopwaren en eene algemeene markt werd.

Het behoeft geen betoog, dat de stad door de bedrijvigheid, die binnen hare muren heerschte, zich verhief tot eene der belangrijkste handelsplaatsen van Europa. Zij bezat den stapel voor de Engelsche wol, en voor de wollen en andere manufacturen uit de Nederlanden; voor de oorlogsbehoeften, hennep, vlas, teer, pik en andere scheepsbouwstoffen uit het Noorden, de specerijen uit Indië en de manufacturen uit Italië. Men telde er acht en zestig verschillende gilden, en reeds in het begin der veertiende eeuw bestond

---

*) *L'art de vérifier les dates*, VIII., 3e part., p. 204, aangehaald bij Macculloch, *op. laud.*

er eene Assurantie-Maatschappij. In het jaar 1318 kwamen er vijf Venetiaansche schepen met Indische goederen aan, om daar hunne ladingen te verkoopen, die door de Hanzé naar de havens der Oostzee, of langs de groote rivieren naar het midden van Duitschland vervoerd werden.

Eene groote welvaart was het gevolg dezer bedrijvigheid en een nieuwe prikkel voor de nijverheid, die in Vlaanderen eene vlugt nam, zoo als in geen ander Land; daar geraakten de weverijen, verwerijen en verdere takken van het fabrijkwezen tot een' ongekenden bloei; men vervaardigde er lakens en manufacturen, die overal gezocht werden.

Het voorregt van sommige goederen te Brugge in vrij entrepôt op te slaan, gaf aanleiding tot den commissiehandel, die vooral door Hollanders en Vlamingen gedreven werd, en de welvaart van Nederland aanmerkelijk vermeerderde.

In een' zeer korten tijd was de geheele Engelsche handel in handen van het verbond overgegaan. Het waren vooral de Hollanders, die Engeland van allerlei koopwaren voorzagen, en er groote voorregten verkregen. Zij ruilden huiden en ruwe wol in tegen geheel vervaardigde lakens; Hume berekent de waarde van den uitvoer der wol in dien tijd op zes millioen guldens. De Engelsche wol was toen, gelijk reeds vroeger is gezegd, al zeer gezocht, en dikwijls vindt men in de gildekeuren dier dagen uitdrukkelijk die wol tot bereiding der lakens aangewezen. De uitvoer van dat handelsartikel werd in later tijd verboden door Eduard den Derden, die, ter bevordering van de belangen zijner onderdanen, Vlamingen naar Engeland deed overkomen, om daar lakenweverijen op te zetten. Ook de noordelijke streken van Frankrijk werden door de schepen van het Hanzéverbond bezocht; zij haalden van daar voornamelijk wijn en zout, die zij weder naar de Oostzee overbragten.

In Rusland had de vereeniging zich meester gemaakt van den alleenhandel; Novogorod was aldaar de stapelplaats harer goederen; later werd het Narva. Novogorod, eene stad, gelegen aan het vereenigingspunt van de Wolkow met het Imlermeer, zag reeds in het begin der elfde eeuw hare bewoners met verschillende voorregten begiftigd, die den grondslag legden tot den bloei en welvaart der stad. Eerst onderworpen aan de Vorsten van Rusland, werd zij later bijna geheel onafhankelijk, en als 't ware eene republiek onder een verkiesbaar Bestuur. Zij was gedurende de twaalfde, de dertiende en veertiende eeuw het entrepôt tusschen de Landen ten Oosten van Polen gelegen en de Hanzésteden. Er liep uit China en Indië over Buchara, Samarkand en de Kaspische Zee naar Astrakan, en van daar langs de Wolga een handelsweg naar Novogorod; een andere weg liep over Konstantinopel en de Zwarte Zee naar Caffa, en langs de Dnieper naar Kiow.

De markten van de stad werden door de kooplieden van vele natiën bezocht. Deze handel en bedrijvigheid maakten haar tot eene der rijkste en welvarendste steden van het Noordoostelijk Europa. Gedurende den tijd van haren grootsten bloei was het getal harer inwoners gestegen tot viermaal honderd duizend. Hoe overdreven dit cijfer ook moge voorkomen, zeker is het, dat hare welvaart zoo groot en hare magt zoo uitgebreid was, dat zij aanleiding gaven tot het spreekwoord: *Quis contra Deus et magnam Novogordiam?* Wie vermag iets tegen God en het magtige Novogorod *)? „Maar," zegt de Heer Koenen †), „welk een ontzaglijk Godsgericht heeft niet over die vermetele gelijkstelling van het Russische Tyrus met den Allerhoogste een

*) Coxe, *Trav. in the North of Europa*, II., p. 80.

†) *Voorlezingen over de Gesch. van den Nederl. Handel*, p. 16.

strafvonnis uitgesproken, waarvan de weêrgalm de ooren nog van onze eeuw doorklinkt! Door het meer en meer gebruikelijk worden der zeevaart werd het grootmachtige Novogorod tot den onedelen rang eener onbeteekenende binnenstad vernederd, en terwijl uit het lage slijk van de Newa het luisterrijke Petersburg verrees, dat zijne bevolking bij honderdduizenden telt, vindt men in Novogorod naauwelijks meer dan tien duizend onaanzienlijke inwoners *)."

In het laatste gedeelte der vijftiende eeuw kwam Novogorod weder onder het ijzeren despotismus van Iwan Wasiljewitsch, Czaar van Rusland; doch nog lang bleef de stad eene der rijkste en welvarendste van het Russische Rijk. Eindelijk in 1570 werd zij het offer van den bloeddorst van Iwan den Vierden, die haar door een' moord van vijf en twintig of dertig duizend menschen strafte voor de misdaad van eenige weinigen, welke het plan hadden gemaakt de stad over te geven aan den Koning van Polen.

Novogorod heeft zich van dien slag nooit kunnen herstellen †).

Een lange tijd verliep er nog, eer Engeland bemerkte, dat zijn geheele handel zich in handen van het Hanzéverbond bevond, waardoor de Britsche markten overstelpt werden met de voortbrengselen der Duitsche en Nederlandsche fabrijken. Te Londen had de Hanzé al vroeg eene aanzienlijke factorij, met vele voorregten, en de zorg voor de bewaking van eene der poorten, de *Bishopsgate*. De kooplieden der Hanzé hadden daar echter dikwijls te kampen met de afgunst der Engelschen, hetgeen eindelijk aanleiding gaf tot het uitbreken van een' oorlog en de uitsluiting der

---

*) Koenen, *ter aangeh. plaatse*.

†) Macculloch, *Treatises*, p. 379, *sqq*.

Engelsche schepen in de vaart op de Oostzee. Bij den daarop gevolgden vrede werden de voorregten der Hanzékooplieden vernieuwd, en hun in de *Thamesstreet* te Londen een stuk gronds met de daarop zich bevindende gebouwen afgestaan, genaamd de *Steel-Yard*, waarvan de kooplieden der Hanzé den naam hebben gekregen van de *Vereeniging van de Steel-Yard* *). Bij die gelegenheid kregen zij ook te Londen eene eigene regtbank en andere vrijheden. Daarentegen werd den Engelschen vergund op de Baltische Zee, en vooral op de haven van Dantzig te varen. Toen in 1498 alle regtstreeksche koophandel met de Nederlanden was opgeheven, viel de handel aan de Hanzékooplieden ten deel; doch later zijn ook in Engeland de voorregten van het verbond verminderd, vooral onder de regering van Hendrik den Zevenden en Hendrik den Achtsten, totdat zij in het jaar 1597 geheel zijn opgeheven †).

Nog vestigden zich in de Engelsche havens de *Aventuriers*, een genootschap van kooplieden, wier doel het was de Engelsche lakens en wollen stoffen buiten's lands te slijten, doch die ook derwaarts handelden in andere Engelsche producten, en gevaarlijke mededingers werden van het Hanzéverbond, te meer daar zij van lieverlede in Engeland bescherming begonnen te vinden. Te hunnen behoeve belastte Koningin Elisabeth later de vreemde manufacturen zeer hoog. Doch toen zij in vervolg van tijd eenig verschil gekregen hadden met de Engelsche Regering, begaven deze kooplieden zich naar Duitschland, en als zij ook dat Land moesten ontruimen, deed het Bestuur van verscheidene Hollandsche steden moeite om hen herwaarts

---

*) Macculloch, *l. l.*, p. 392.

†) Idem, p. 382.

te lokken, waarop zij zich te Middelburg, in Zeeland, vestigden *).

Zoo zochten onze voorouders op alle mogelijke wijzen den handel tot zich te trekken, wanneer die op andere plaatsen door kleingeestigheid of bekrompene inzigten werd verjaagd. Hunne vrijgevige beginselen ook in dit opzigt, gepaard met verdraagzaamheid van begrippen, zijn almede twee der voornaamste oorzaken van den grooten bloei des handels in deze gewesten.

Het verval van het Hanzéverbond dagteekent van het midden der vijftiende eeuw. De vereeniging verkeerde in de laatste tijden van haar bestaan, door het beginsel van uitsluiting, dat zij huldigde, de strekking tot overheersching en alleenhandel, die bij haar op den voorgrond stond, in een' ziekelijken toestand, die haren val voorbereidde. Het is eene onbetwistbare waarheid, dat het verbond, groot geworden uit kleine beginselen, en hoogst waarschijnlijk aan de haringvisscherij zijn ontstaan verschuldigd, veel heeft verrigt tot bevordering en uitbreiding van handel en nijverheid; door leer en voorbeeld moedigde het overal tot weldadige werkzaamheid aan. De geest, die de Hanzékooplieden bezielde, stortte als 't ware een nieuw leven over Europa uit; het verkeer tusschen de volkeren werd uitgebreid; men liet de vooroordeelen varen, die de toenadering der eene natie tot de andere in den weg hadden gestaan; het crediet, op hechten grondslag gevestigd, bevorderde de ruilingen; het entrepôtstelsel en de makelaardij werden ingevoerd tot gerief van den handel. Orde en spaarzaamheid, begrippen van regt en billijkheid, zekerheid voor persoon en goederen, en eene goede regtsbedeeling waren door hunnen invloed ontstaan.

---

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*

De vereeniging verbrak het eerst met krachtige hand de beletselen, door zeerooverij aan den handel in den weg gelegd, zorgde voor de veiligheid der wegen en voor de bevrijding van den drukkenden last der tollen.

De Assurantie-Maatschappijen hebben mede daaraan haren oorsprong te danken, zoo als ook de verbeteringen in het zeeregt aangebragt, waarvoor het verbond de grondslagen legde, even als voor de afschaffing der strand- en grondregten. Tevens heeft deze vereeniging de magt en den invloed der Vorsten doen toenemen, door fnuiking van die des Adels. Haar verval was mede toe te schrijven aan de toeneming des handels in andere Landen van Europa, waardoor zij haar monopolie van vroegeren tijd verloor; aan de gebreken van het bestuur der steden; aan het vinden van den weg naar de Witte Zee door de Engelschen, de ontdekking van Amerika en het opsporen van den zeeweg naar Indië, terwijl ook de hervormingsbeweging, die zij door ondersteuning van den Koning van Spanje getracht had tegen te werken, haar bestaan ondermijnde *).

De handel van Europa was tot op dien tijd in twee groote afdeelingen gesplitst. In het Zuidelijk gedeelte van het werelddeel was hij in handen der Italianen, in het Noordelijk gedeelte in de magt der Hanzébroeders. De hoofdmarkt van den Zuidoostelijken tusschenhandel was Konstantinopel, die van den Noordwestelijken, Brugge †).

Ook bij de Nederlandsche steden had al voorlang de handel op het Noorden en op de Oostzee aanmoediging gevonden. De oudste oorkonde, tot ons overgekomen, van de geschiedenis des Oostzeehandels is van het begin der

---

*) Koenen, *Voorlezingen*, p. 51.

†) Berg, *Hanzéverbond.*

twaalfde eeuw; doch uit alles blijkt, dat die handel veel vroeger is gedreven.

Het handelsverkeer der Nederlanders in de Oostzee en de Noordsche wateren moest hen al spoedig van zelf in aanraking brengen met de kooplieden van Lubeck, Bremen, Dantzig en andere tot het Hanzéverbond behoorende steden. Men leest in een' brief van Vrouwe Machteld van Voorne van het jaar 1358, dat zij eene overeenkomst had gesloten met de stad Dordrecht *ende met den Cooplieden van Aelmanje uitten Roomschen Rijke, der Duitscher Anze toebehoorende*, om vier tonnen te leggen in het gat van de Maas *).

Het voordeel ziende, dat voor hen in het belang van hunnen handel van eene toetreding tot die vereeniging te wachten was, aarzelden zij geen oogenblik langer om zich aan de verbondene steden aan te sluiten; sommige deden dit vroeger, andere later; eenige werden ter algemeene vergadering vertegenwoordigd, andere niet; doch allen hadden voor oogen het doel, om aan hun handelsverkeer met de Noordsche volken de grootst mogelijke uitbreiding te geven.

Er is hierboven reeds op onderscheidene plaatsen melding gemaakt van de voorregten, die aan een aantal Nederlandsche steden door de Noordsche Vorsten werden toegestaan, en van de aanmoediging, die haar handel bij hen ondervond. Toen Waldemar de Derde den troon van Denemarken in 1333 beklom, en Schonen en Gothland weder in zijne magt kreeg, bevestigde hij de toegestane vrijheden, en nam de steden in zijne bescherming. Doch niet lang duurde deze toestand des vredes; de Noordsche Vorst maakte spoedig

---

*) Wagenaar, *Amsterdam*, III., p. 195. Alkemade, *Privilegiën van den Briel*, p. 37.

daarop inbreuken, nam Wisby in, en sloeg zijne handen aan de goederen der aldaar gevestigde kooplieden. Alle steden van de Lijflandsche en Pruissische tot aan de Zeeuwsche kusten vereenigden zich daarop in den jare 1367 te Keulen, onder den naam van de *Keulsche confederatie*, deden Waldemar den oorlog aan, vermeesterden de Sont en vele voor hunnen handel belangrijke plaatsen. Bij den vrede, die op dezen strijd volgde, werden onderscheidene bepalingen gemaakt, en gunsten toegestaan in het belang van den handel der verschillende steden, waarvan ook onderscheidene Nederlandsche steden het genot hadden. Zoo kreeg de stad Amsterdam, die in bloei begon toe te nemen, in den jare 1368 van den Zweedschen Koning eene streek gronds of *victe* in gebruik, met de vrijheid om aldaar een' Voogd te zetten en het regt uit te oefenen naar de regten der stad Amsterdam. Nog kregen die van Amsterdam, Enkhuizen, Wieringen en anderen in hetzelfde jaar 1368 van den Zweedschen Koning vergunning, om vrij in Denemarken en op Schonen te landen, en te water te varen en keeren, in alle wegen met hunne goederen en koopmanschappen zonder eenigerlei hinder, om te gebruiken hetgeen zij hebben en hunnen handel uit te oefenen, om bij schipbreuk hunne goederen te bergen, of wel dat de naastbij zijnde Voogd of zijn plaatsvervanger aangedreven goederen, waarvan de eigenaars omgekomen waren, zullen bergen en bewaren ten behoeve der armen of regthebbenden.

Verder werd bepaald, dat de genoemde steden hare Voogden te Schonen en te Falsterbode mogten benoemen, dat die Voogden regt mogten spreken over allen, die daar met hen verblijf houden, en vele andere bepalingen meer omtrent koop en verkoop, tollen, munten, nagelaten boedels, enz. Ook blijkt het uit een' brief van schadevergoeding, dat

de bewoners van Dordrecht mede in den jare 1393 handel dreven op de Oostzee *).

In de jaren 1369 en 1570 werden nieuwe voorregten verleend door den Deenschen Rijksraad van nog grooter belang voor de ontwikkeling van den Nederlandschen handel in het Noorden, die in het jaar 1576 bij den eeuwigdurenden vrede werden bevestigd †). De vaart op het Noorden nam toen gedurig in belangrijkheid toe; en naauwer werden in het laatst der veertiende en de eerste helft der vijftiende eeuw de betrekkingen tusschen de Nederlandsche steden en het verbond.

In de kindsheid van onzen handel op het Noorden konden wij den steun der Hanzé niet ontberen, ten minste Nederland zag in eene vereeniging van dat verbond voordeel, anders ware het niet tot hetzelve toegetreden. Doch den kinderschoenen ontwassen en zelve met den weg en de bronnen des handels bekend geworden, zagen de Nederlandsche steden al spoedig in, dat de leiband, waaraan zij liepen, wel achterwege kon blijven, en dat men genoegzaam ontwikkeld was om op eigene wieken te kunnen drijven. Ook de handelspolitiek, door de Hanzésteden gevolgd, bragt het hare hieraan toe. Hare voorschriften waren dikwijls belemmerend voor den eenen of anderen tak van nijverheid, en de voortbrengselen, door sommige steden, tot het verbond behoorende, aangebragt, mogten slechts op de haar aangewezen markten, en nergens elders, te koop worden aangeboden. Geen wonder, dat men hier dus naar middelen begon te zoeken, om zich van de tusschenkomst der Hanzé te ontslaan, en dat onze schepen het waagden, de Deensche en andere Noordelijke en Noordoostelijke voortbreng-

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I., 176.

†) Berg, *Hanzéverbond.*

selen zelve af te halen, in ruil tegen voortbrengselen der binnenlandsche nijverheid.

De gelegenheid bestond hiertoe te eerder, omdat bij den oorlog tusschen Erik VII, den Deenschen Koning, met de Wendsche steden Nederland zich geheel onzijdig had gehouden, en bij de Unie van Calmar, in het jaar 1397, de vrije vaart op de Noordsche Rijken had gekregen. Hierdoor kreeg men vasten voet in het Noorden, en leden de belangen van de overige steden der Hanzé, die slechts het monopolie beoogden en niet konden dulden, dat hunne bond- of deelgenooten zich te hunnen koste voordeelen verschaften *).

De hierdoor ontstane twisten moesten onvermijdelijk aanleiding geven tot een' oorlog, die van den kant der Hanzé in 1437 begon met het wegnemen en vernielen onzer koopvaardijschepen in de Oostzee, het buit maken van goederen en het gevangen houden van de bemanning, waardoor hier te Lande eene schade werd geleden van vijftig duizend goudguldens †). Deze nooit te regtvaardigen, en met alle begrippen van volkenregt strijdige handelwijze, moest des te grievender vallen en des te grooter verbittering opwekken in Nederland, nadat men aldaar schepen, met graan beladen, uit de Oostzee verwachtte, om de duurte te verminderen, ontstaan ten gevolge der groote overstroomingen van het jaar 1436 §). De onderhandelingen met de Oostzeekooplieden, aangeknoopt tot het vergoeden der schade, liepen vruchteloos af. Een hierop gevolgde stilstand van den handel deed het gebrek toenemen, zoodat men in den jare 1438 moest besluiten, eenige schepen ten oorlog uit te rus-

*) Berg, *Hanzéverbond.*

†) Velius, *Kronijk van Hoorn*, p. 33.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, III., p. 532.

ten, om die Oosterlingen te tuchtigen *) en wraak te nemen over hunne rooverijen, waarin zij hunne afkomst van de Noormannen der vorige eeuwen niet hadden verloochend. In de uitrusting dezer schepen moesten de navolgende steden en dorpen, die alle bij den handel op de Oostzee belang schijnen te hebben gehad, deelnemen, als: Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam, Gouda, Alkmaar, Rotterdam, Vlaardingen, Schoonhoven, Heusden, Oudewater, Woerden, Gorinchem, Enkhuizen, Grootebroek, Medemblik, Monnickendam, Edam, de dorpen in Waterland; Purmerende en Purmerland, Schellinkhout en Wijdenesse, Hem, Venhuizen, Sijbecarspel, Hoogwoude, Spanbroek, Abbekerk, Westwoude, de dorpen van Kennemerland en Friesland, Schagerkogge, Koedijk met eenige dorpen, Beverwijk, Wijk aan Zee, Westzaandam en Krommenie, Naarden, Weesp, de dorpen in Gooiland, de dorpen van Amstelland, het land van Texel en van Wieringen, Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes, Tholen, Poortvliet, Brouwershaven, West-Schouwen, Vlissingen, Veere, Kortgene, St. Maartenswijk, Brielle en Goedereede †).

Al spoedig vielen verscheidene vaartuigen der Oosterlingen, die uit Spanje teruggekeerd waren, in handen der onzen; doch het gebeurde ook meer dan eens, dat schepen aan onzijdige volken toebehoorende, voor goeden prijs werden verklaard, hetgeen ons in groote onaangenaamheden wikkelde en meermalen aanleiding gaf tot vordering van schadevergoeding §), waarvoor de penningen moesten worden gevonden uit nieuwe belastingen op accijnsen, die toen werden uitgeschreven op bier, koren, zout, turf, enz. In het jaar 1440

*) Berg, *Hanzéverbond.*

†) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 207.

§) Berg, *Hanzéverb.*, p. 302, 303. Velius, *Kron.*, p. 33, 34. Brandt, *Enkhuizen*, p. 29.

namen de onzen andermaal in een zeegevecht alle schepen der Oosterlingen weg. Eindelijk werd in den jare 1441 een bestand aangegaan voor tien jaren, binnen welken tijd, alle bestaande geschillen moesten worden uit den weg geruimd. Tot beslissing der betwiste punten, werden van weêrszijden vijf steden benoemd. De Hertog van Bourgondië wees van deze zijde daartoe aan de steden Antwerpen, Mechelen, Utrecht, Amersfoort en Nijmegen *). Naauwelijks was dit bestand gesloten, of de vaart op de Oostzee begon weder, en nam binnen korten tijd zoo in uitgebreidheid toe, dat de Nederlandsche steden al spoedig geheel en al meester van den handel werden, hetgeen haar aanleiding gaf om zich van het verbond af te scheiden, eene gebeurtenis, die omstreeks het jaar 1449 moet hebben plaats gehad †).

De betrekking, waarin de Nederlandsche steden tot het verbond stonden, is alleen van invloed geweest op haren handel met het Noorden en de Oostzee; zij verschafte aan onze handelsteden meer uitwegen voor de voortbrengselen harer nijverheid, die door het ontzag, dat de vlag de Hanzé inboezemde, in volkomene veiligheid over den Oceaan naar hunne bestemmingsplaatsen werden vervoerd. Volgens de opgave van den heer Berg, werden uit Rusland uitgevoerd pelterijen, vellen, lederwerk, was, talk, soms goud en zilver, en honig. De invoer bestond in graan, meel, gerookt vleesch, honig, lakens, linnen, garst, zilver, koper, tin, blik, wijn, bier, handschoenen en vele andere goederen.

Uit Zweden werd uitgevoerd koper, ijzer, hout, pelte-

---

*) De Reiffenberg, *Mémoire sur l'état de la population, des fabriques et manufactures et du commerce, dans les Mémoires de l'Académie Royale de Bruxelles*, 1822, p. 78.

†) Berg, *Hanzéverb.*

rijen, visch, rundvee, paarden, granen; ingevoerd lakens, linnen, zijde, fluweel, droogerijen, specerijen, wijn, bier, enz.

Uit Denemarken werden uitgevoerd paarden, rundvee, gezouten vleesch, boter, haring; ingevoerd lakens, linnen, was, honig, pelterijen, matten, bedden, kramerijen, enz.; misschien ook zout.

Uit Noorwegen werden uitgevoerd vellen, visch, haring, stokvisch, walvisschen, boter, talk, pek, hars, teer, hout; ingevoerd granen, meel, rogge, bier, wijn, honig, zout, linnen, specerijen, lakens *).

Ofschoon een wapenstilstand en de opening der wederzijdsche havens in de Duitsche en Nederlandsche steden gevolgen van het getroffen bestand waren, zoo werden de betrekkingen tusschen de steden, in die mate namelijk, als zij vroeger bestaan hadden, nooit meer vernieuwd. Van dat oogenblik af, had Nederland zich de Hanzé tot vijandin gemaakt, die door openlijke of geheime middelen ons overal, waar zij haren invloed kon doen gelden, afbreuk wist te doen. De handelsnijd der *Wendsche steden* kon echter niet beletten, dat onderscheidene Hollandsche plaatsen in het Noorden nieuwe voorregten verkregen, dat Amsterdam in 1437 in Zweden reeds vrijheden werden toegestaan en in 1443 vrijgeleide voor zijnen handel in Noorwegen, terwijl nog vele andere steden hare handelsprivilegiën uitgebreid of vernieuwd zagen. In de jaren 1452 en 1453 werden de handelsvoorregten van de stad Amsterdam door Koning Christiaan van Denemarken, *om des getrouwen dienstwille, welke die van Amsterdam voors. hem ende sijne Rijcken bewesen hebben*, nogmaals uitgebreid, in het laatste jaar, onder voorwaarde, dat hare kooplieden geene Engelsche waren zouden invoeren, en niet door de Belt maar door de Sont zouden varen, terwijl zij, in 1461, de vrije vaart

*) Berg, *Hanzéverb.*

kreeg op Husum, en verlof om van daar hare goederen over land te vervoeren naar Flensburg, waar zij die weder mogt inschepen, om ze naar hunne bestemmingsplaats te brengen. Op dezelfde wijze mogten de Amsterdamsche kooplieden uit de Oostzee naar Flensburg zeilen, daar hunne goederen ontschepen, die voorts over land brengen naar Husum, daar weder inschepen en er mede heenzeilen waar zij wilden, mits betalende de tollen, waarvan zij echter een bewijs kregen. De vaart op Sleeswijk werd ook bij deze gelegenheid toegestaan, en tevens de bepaling gemaakt, dat, indien het gebeurde, dat de Landen of de onderdanen des Konings de waren of granen, door de Amsterdamsche kooplieden aangevoerd, van noode hadden, de gemelde kooplieden aan de inwoners het achtste last voor een' redelijken prijs, buiten schade des koopmans, verkoopen zullen *). Deze voorregten, aan Amsterdam in Noorwegen toegestaan, werden in den jare 1498 nogmaals bevestigd. Inmiddels had de stad ook de vergunning verkregen, om regtstreeks op het eiland IJsland te varen, iets dat aan de Duitsche handelsteden, even als een togt naar de Faroër-eilanden, altijd was verboden †) geweest.

Nederland werd intusschen, vooral sedert de dagen der Bourgondische heerschappij, meer en meer een zelfstandige Staat, die overal, waar er maar gelegenheid toe bestond, zijn verkeer uitbreidde, en zich geheel van het Hanzéverbond trachtte los te maken, om de voordeelen, door den handel aangebragt, alleen te genieten. Vooral zochten deze gewesten invloed te verkrijgen in de Oostzee, hetgeen aanleiding gaf, dat in het jaar 1472 alle gemeenschap tusschen de Nederlandsche en overige Hanzésteden werd af-

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, Bijlagen, p. 34, *sqq.*

†) Luzac, *Holl. Rijkdom*, D. I., p. 200

gebroken. Echter bleven de steden Deventer en Kampen na deze scheuring nog handel drijven op Noorwegen, waardoor zij aanzienlijke voordeelen genoten. Van Kampen staat in het bijzonder vermeld, dat die stad zijnen handel op het Noorden dreef in klinkende munt. Enkele steden van Gelderland, Overijssel en Friesland, wier handel niet tot dien bloei was gekomen, als die der Hollandsche, en die steun zochten bij het Hanzéverbond, vereenigden zich later weder daarmede; ofschoon op de vergadering te Lubeck in den jare 1470 geene Gelderschen voorkomen, die echter wel eene uitnoodiging ontvangen hadden*). Maar er bestaat in het archief der stad Zutphen nog eene oorkonde van den jare 1459, waarbij Kanut, Bisschop von Wiborg, *Camerarius* van den Deenschen Koning, verklaart, dat hij, op het verzoek van een Zutphensch burger, bepalingen heeft gemaakt omtrent de visscherij in Skanor en Falsterbode †). In 1530 werden evenwel de Geldersche steden weder op de vergadering te Lubeck vertegenwoordigd, en bij eene taxatie tot het doen eener zending, in 1540, moest Nijmegen verschaffen negentig daalders. Deventer honderd tachtig, Zutphen negentig, Zwolle vijf en zeventig, Harderwijk vijftig, Doesburg zestig, Groningen negentig, Stavoren zestig, Roermond zestig, Arnhem negentig, Kampen honderd tachtig, Bolsward vijftig, enz. §). Van datzelfde jaar vindt men een vrijgeleide van verschillende Vorsten voor afgevaardigden naar de Hanzé-vergadering, en eene volmagt voor de steden Doesburg en Doetinchem op Arnhem en Zutphen, om haar daarbij te vertegenwoordigen. Ook is de stad

---

*) I. A. Nijhoff, *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde*, 1837, 3e stukje, p. 175, *sqq*.

†) Nijhoff, *Bijdragen*, 7e Deel, 3e stuk, p. 169.

§) Idem, 1837, 3e stuk, p. 176.

Zutphen begrepen in de oproeping, ten jare 1529 van de Wendsche steden uitgegaan, om afgevaardigden te zenden naar Lubeck, ten einde te beraadslagen over de verlegging van het kantoor van Brugge naar Antwerpen *). In latere tijden vindt men de Geldersche steden op de dagvaarten der Hanzé nog verscheidene malen vermeld, als te Lubeck in 1554, bij welke gelegenheid werd vastgesteld, dat de burgers der steden Nijmegen, Zutphen, Roermond, Arnhem, Venlo, Elburg, Harderwijk, Deventer, Zwolle, Kampen, Groningen, Stavoren en Bolsward zouden worden toegelaten op de factorij der Hanzé te Londen †). Te Keulen vindt men ze in 1556 vertegenwoordigd; in datzelfde jaar ook weder te Lubeck, en nogmaals te Keulen in 1557, terwijl zij in de volgende eeuw nog op onderscheidene dagvaarten voorkomen. Het was vooral de stad Nijmegen, die, voor de Nederlandsche steden, het Hanzéverbond, dat naar zijnen ondergang spoedde, door krachtige vertoogen en veelvermogende voorspraak, te zamenhield, en den afnemenden handel der kleinere steden door haren invloed voor volkomen' ondergang bewaarde §). In 1565 bragt zij met de overige Hanzésteden nog haar aandeel op voor een koopmanshuis te Antwerpen, waarvoor Burgemeester, Schepenen en Raden der steden Roermond en Arnhem haar beloven schadeloos te zullen houden **).

Grootendeels echter was de band verbroken, die de Nederlanden aan het Hanzéverbond had geknoopt. De verbittering was bij de Duitsche steden ten toppunt geklommen; op alle wijzen, en met alle middelen, die haar ten

---

*) I. A. Nijhoff, *Bijdragen*, 7e Deel, 3e stuk, p. 169.

†) Idem, 1837, 3e stuk, p. 178.

§) Idem, 7e Deel, 4e stuk, p. 259.

**) Idem 7e Deel, 4e stuk, p. 249.

dienste stonden, poogden zij den Nederlanders afbreuk te doen en hunnen handel te ondermijnen; waarin zij dan ook gedeeltelijk slaagden, en niet eer, voordat de eenmaal zoo magtige vereeniging haren ondergang zeer nabij was, mogt het ons gelukken een' uitsluitenden handel te drijven op de Oostzee. De onbepaalde invloed, dien de Hanzé uitoefende op de Noordsche Regering, de vaste punten en plaatsen, die zij daar bezat, ook hare groote zeemagt en geldmiddelen, waren de zwarigheden, waarmede de Nederlanders voortdurend hadden te kampen. De handel op Noorwegen en inzonderheid op de stad Bergen, waar hij zich als 't ware op één punt zamendrong, bleef gedurende langen tijd zonder belangrijke uitbreiding, vooral na het jaar 1448. Bergen, midden in Noorwegen gelegen, was voorzien van eene zekere en in alle saizoenen des jaars toegankelijke haven, waardoor tegenwoordig de stad nog eene der voornaamste handelplaatsen van het Noordwestelijk Europa is. Van daar werden hoeden, pelterijen, boter, talk, traan, walvischspek, hout, teer, pek, hars, gerookt en gezouten visch, in groote hoeveelheid, uitgevoerd, en tegen klinkende munt ingekocht, terwijl de invoer bestond in fluweel, zijde, specerijen, droogerijen en andere waren *). Christiaan I, die in den jare 1448 aan de regering kwam, schonk der stad Amsterdam wel eenige vrijheden, doch toen de Hanzé hem dwong, trok hij die voorregten weder in; daarmede nog niet tevreden, verbood hij in den jare 1469 den Hollanders het handelsverkeer op sommige steden van zijn Rijk, en gaf hun slechts de weinig beteekenende vergunning, om met twee schepen te Bergen te komen, mits zij daar de aangebragte lading in haar geheel, en niet in het klein verkochten †). In het jaar 1471 bevestigde hij het monopo-

*) Altmeijer, *Relat. comm. et diplomat.*, p. 48.

†) Berg, *Hanzéverb.*, p. 348.

lie der Hanzé in Bergen, in zijne geheele uitgestrekheid, om Engeland en de Nederlanden van de vaart op Noorwegen uit te sluiten. Zoo grooten invloed had de vereeniniging in het Noorden weten te verkrijgen, dat zij van daar alle vreemden wist te weren, om er den alleenhandel te drijven. De bewoners des Lands verwekten bij haar geene bekommering; hun ontbrak het groote middel om handel te drijven, het geld. Bergen had zij tot eene gedwongene stapelplaats van goederen gemaakt, en de Koning had hare zijde gekozen, om de belangrijke opbrengsten van de tollen der stad, want aanmerkelijk was de toevoer van goederen, die zij aanbragt, en de hoeveelheid, die zij weder uitvoerde.

Doch niet alleen, dat het Hanzéverbond alles aanwendde, om Nederland in zijnen handel op Noorwegen belemmeringen in den weg te leggen, die zich in den jare 1490 nog deden gevoelen, ook in de beide andere Rijken, in Denemarken en Zweden, en in de haringvisscherij op Schonen, wist zij ons tegen te werken, en wel met een zoodanig gevolg, dat in den jare 1441 Koning Christoffel III den Nederlanders zijn Rijk ontzegde. In het jaar 1487 kreeg de stad Amsterdam echter weder nieuwe voorregten in Zweden *) en in 1498 in Noorwegen, waar de burgers der stad met de bewoners van Denemarken gelijk werden gesteld. Reeds toen hadden de Amsterdamsche kooplieden te Bergen magazijnen tot verkoop hunner goederen, waar zij die opgeslagen hadden onder de hoede van opzigters, die, of handelden met den groothandelaar, of met den kleinhandelaar, terwijl in den jare 1507, door den Koning van Denemarken, ter gunste van de stad Amsterdam werd bepaald, dat de goederen, door schipbreuk verloren, hun moesten worden teruggegeven, tegen vergoeding van het bewaarloon, alsmede dat

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 200.

de goederen der kooplieden, in de Staten des Konings gestorven, zouden teruggegeven worden, zonder eenige betaling *). Bij die gelegenheid kreeg de stad nog vele andere voorregten.

Niettegenstaande deze door de Noordsche Vorsten op nieuws en bij herhaling verleende gunstbewijzen, waagde de Hanzé het in den jare 1510, om hier te Lande bekend te laten maken, dat alle vaart op Denemarken was verboden, op verbeurte van schip en goed, en begon al spoedig met het wegnemen van acht groote schepen, die voor Greifswald lagen. Men zocht zich van deze zijde natuurlijk tegen dergelijke middeleeuwsche en met den geest der Hanzé zoo strijdige rooverijen te verzetten, doch geenszins met dat goede gevolg, hetwelk men er zich van had voorgesteld. De schade hierdoor geleden, — alleen de stad Hoorn onderging een verlies van twintig duizend Rijnsche guldens, — kon echter het uitbreiden van onzen handel niet tegengaan, die zich al meer in het Noorden begon te vestigen. In gedurigen strijd met de Hanzé, welker geduchte mededinger Nederland thans was geworden, kon het wel niet anders, of eene der beide partijen moest te gronde gaan; twee volken, die er alleen op bedacht zijn, om zich van den alleenhandel, in eene zekere beperkte uitgestrektheid, meester te maken, en daartoe alle middelen in het werk stellen, kunnen niet naast elkander blijven bestaan. Doch de zege kon hier niet twijfelachtig zijn. Nederland was een Staat, nog niet gekomen tot de volle ontwikkeling zijner krachten, maar toch magts genoeg bezittende, om zijne regten te handhaven, en daarbij eener zeer vrijzinnige handelspolitiek toegedaan; het Hanzé-verbond stond aan den rand van zijnen ondergang, kende geen handelsvrijheid,

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 202.

en had zijne magt alleen op monopoliën gebouwd; eene magt, die natuurlijk begon te verzwakken, toen de grondslag, waarop zij rustte, werd aangetast, en de handel niet meer uitsluitend haar geheim was of met hare schepen werd gedreven.

De vereeniging bleef voortdurend den weg bewandelen, eenmaal door haar ingeslagen, om namelijk der Nederlandsche steden zooveel afbreuk te doen, als in haar vermogen was, ofschoon zij toch altijd de hier vervaardigde lakens bleef zoeken. Hare pogingen, wel niet met dien uitslag bekroond, dien men er van had verwacht, verwekten echter sedert het jaar 1523 voortdurend twisten en oneenigheden, die alles behalve gunstig op de uitbreiding des handels werkten, zelfs eene geheele stremming daarvan ten gevolge hadden en wel in het bijzonder van den zouthandel, zoodat de Sont en de Belt voor onze schepen werden gesloten *), en de stad Lubeck reeds in het jaar 1525, op last van het verbond, de geheele uitsluiting der Hollanders van de Oostzeevaart verlangde †), terwijl vijf jaar later de toevoer van granen uit de Oostzee, die hierdoor ophield, hier te Lande gebrek aan levensmiddelen deed ontstaan. Men begon er toen op bedacht te zijn, om de vaart te herstellen; met goed gevolg werd er eene vloot in zee gezonden, en reeds in het jaar 1534 kwam er een vrede tot stand, die een verbond van koophandel voor den tijd van dertig jaren ten gevolge had §). Doch met leede oogen zag het Hanzéverbond onzen toenemenden voorspoed en grootheid, die scherp afstaken bij zijn eigen verval, dat het door ons

---

*) Wagenaar, *Vaderl. Historie*, IV., 455 V. 33.

†) Koenen, *Voorlezingen*, p. 54.

§) Berg, *Hanzéverbond.*

allerlei beletselen in den weg te leggen en onze koopvaardijschepen te ontrusten, toch niet verhoeden kon; want de toenemende verzwakking van de vereeniging was een natuurlijk gevolg van het in elkander zinken der kunstige steunselen, waarmede zij het gebouw harer voormalige handelsgrootheid had geschraagd. Nog eenmaal werd de Sont voor ons gesloten; eene daad, die weder gebrek aan graan ten gevolge had; de Hollandsche kooplieden reedden echter in Hamburger-, Bremer- en Geldersche schepen, en ontboden Oostersche waren op hunnen naam *). De gedurige twisten, die het gevolg waren van den strijd tusschen Nederland en de nog vereenigde steden van het Hanzéverbond, konden den vrijen handel wel grootendeels vertragen, doch waren niet bij magte hem geheel te vernietigen, zoo als het doel was der handelspolitiek van het verbond. De vaart op de Oostzee werd met afwisselend geluk voortgezet; dan eens was zij flaauw, dan weder verlevendigde zij; zij hield nooit geheel op. Na het sluiten van het driejarig bestand met Denemarken, in den jare 1536, en het weder openstellen van de Sont, herleefde de handel weder, die zich van toen af in het Noordoosten hoe langer hoe meer begon te vestigen en uit te breiden.

Na de oprigting van den Vrijen Staat der Vereenigde Nederlanden, namen de zaken een' geheel anderen keer; toen stond de geheele Oceaan voor onze scheepvaart open, en de Nederlandsche handel nam eene hoogere vlugt, dan die van het Hanzéverbond ooit heeft kunnen bereiken. De vereeniging daalde in aanzien, naar mate de Nederlandsche handel toenam, en in den jare 1618 was het zoo ver met het Hanzéverbond gekomen, dat het aan de Staten-Generaal brieven van aanbeveling verzocht aan de Koningen van

*) Berg, *Hanzéverbond*. Velius, *Kron. v. Hoorn.* Brandt, *Enkluiz.*

Denemarken, Zweden, Engeland en Rusland *). Het verhaal hiervan behoort echter tot een ander tijdperk.

Doch het wordt tijd, dat wij onzen blik wenden naar de parel der Nederlandsche koopsteden, naar het uit kleine beginselen groot geworden Amsterdam, waarvan Huijghens zegt: †).

„Gemeen' verwonderingh betaemt myn' wondren niet,
De vreemdelingh behoort te swymen, die my siet.
Swymt vreemdelingh, en segt: Hoe komen all' de machten
Van al dat machtigh is besloten in uw grachten?
Hoe komt ghy, gulde veen, aen 's Hemels overdaed?
Packhuys van Oost en West, heel water en heel straet,
Twee-mael Venetiën, waer 's 't einde van uw' wallen?
Seght meer, seght vreemdelingh, seght liever niet met allen:
Roemt Roomen, pryst Parys, kraeyt Cairos heerlickheit,
Die schricklickst van my swyght, heeft allerbest geseit."

In den jare 1275 vindt men den naam *Amstelredamme* reeds vermeld §), ofschoon door velen aan de stad een veel vroeger tijdperk van stichting wordt toegeschreven, en men wil, dat er reeds in de elfde eeuw een gehucht of dorp bestond, Amstel genoemd, dat in 1105 eenig aanzien zou hebben verkregen, en een *Scultetus* of Schout had. Wat hier ook van zij, algemeen is het gevoelen aangenomen, dat de stad niet vóór het begin der dertiende eeuw bekend is geweest, weinige inwoners had, die voor het grootste gedeelte visschers waren **), waartoe de loop

---

*) Sartorius, *G. d. Hanze*, B. III., p. 43.

†) *Korenbloemen.* ed. 1672, p. 167.

§) Wagenaar, *Amsterdam*, I., p. 4. octavo-uitgave.

**) Idem, p. 19.

van het IJ en van den Amstel waarschijnlijk aanleiding heeft gegeven.

In het jaar 1152 was er in den omtrek van de plaats, waar Amsterdam thans staat, evenmin als te Muijden, eene stad, die reeds in de tiende eeuw een' tol bezat, gelegenheid om te scheep verder te gaan.

Al spoedig echter nam de plaats in aanzien toe; reeds in den jare 1275 had zij tolvrijheid gekregen voor al hare goederen door des Graven gansche Land, en dat wel tot vergoeding voor de schade, welke Graaf Floris, die haar die vrijheid schenkt, de stad met zijne mannen had aangedaan *), welke tolvrijheid in 1291 door den Graaf werd bevestigd. Hierdoor begon zij haren handel uit te breiden; andere oorzaken voor de toeneming daarvan vinden wij in de verzanding van de haven der Friesche stad Stavoren, de verwijding van het zeegat tusschen Texel en Wieringen en de verdieping van het vaarwater langs Enkhuizen. †).

Haar verkeer bepaalde zich niet slechts tot de naburige gewesten, maar strekte zich ook uit naar de westelijke streken van Europa en naar Braband, zoodat de stad aanmerkelijk in aanzien toenam, in de jaren 1336 en 1339 reeds den naam droeg van stad, en spoedig op nieuws moest worden uitgebreid §); terwijl zij in 1342 van Graaf Willem den Vierden vrijheid van tollen en andere regten zoo te water als te land kocht voor eene zekere som, die over al de burgers omgeslagen werd, en zij ook in den jare

---

*) Van Mieris, *Charterb.*, D. I., p. 604. Luzac, *Holl. Rijkd.*, III., p. 49, 72.

†) Koenen, *Voorlezingen over de Geschied. van den Nederl. Handel*, p. 11.

§) Wagenaar, *Amsterdam*, I., p. 41.

1353 van de betaling van den tol te Stavoren werd vrijgesteld. Vroeger met de geheele Heerlijkheid van Amstel, onder het sticht van Utrecht behoord hebbende, was zij omstreeks het einde der dertiende eeuw met het Graafschap Holland vereenigd geworden, kreeg zitting en stem ter dagvaart van Holland, waarvan de oudste oorkonde van het jaar 1348 of 1349 is, en werd onmiddellijk na de vier groote steden of hoofdsteden, Dordrecht, Haarlem, Delft en Leiden, als de vijfde in rang genoemd.

De twist om den koter- of katertol *) met Deventer, in den jare 1330 begonnen, en die in 1336 door Reinoud, Graaf van Gelder, niet kon bijgelegd worden, gaf haar aanleiding om zich in 1347 met eenige andere vrije stedente verbinden, ten einde gezamenlijk in deze zaak hare belangen voor te staan, welk verdrag, zegt Wagenaar †), ten bewijze verstrekt, dat bijzondere steden te dier tijd verbonden van onderlinge bescherming plagten te sluiten. Bij de tot stand gebragte verzoening werd bepaald, dat Amsterdam den tol niet zou betalen voor boter, kaas en zout, en van andere waren slechts zooveel, als twaalf schepenen van Deventer, op hunnen eed, verklaren zouden regt te zijn, terwijl Amsterdam nog daarenboven eene zekere som voor zoengeld aan Deventer

---

*) Deze tol werd reeds in de tiende eeuw of vroeger geheven te Kote of Kate (*hoeve*) aan den IJssel, westwaarts van Zwolle. Zij werd in 973 door Keizer Otto I aan de abdij van Elten opgedragen, welke gift in 996 door Otto III is bevestigd, en wordt bij die gelegenheid beschreven als een tol op de visscherij in Salland en in den IJssel. De Abdis van Elten plagt dezen tol aan bijzondere personen te verpachten; doch in 1241 gaf zij dien aan de stad Deventer in erfpacht voor 20 ponden, 10 schellingen 's jaars ten behoeve van de abdij, en nog 7 schellingen ten behoeve der Abdis.

†) *Amsterdam*, D. III., p. 133.

moest voldoen. Ten jare 1360 kocht zij zich ook vrij van de betaling der tollen te Leiden, Gouda en Katwijk voor eene jaarlijksche rente van 32 pond Hollandsch *), welke rente haar echter in 1403 werd kwijtgescholden.

In het jaar 1370 behoorde Amsterdam reeds onder de Hanzésteden.

De voorwerpen voor den vroegsten handel der stad zouden, volgens Wagenaar †), bestaan hebben in voortbrengselen van den landbouw en visscherij, granen, zuivel en visch, die naar de steden en dorpen van het Gooiland en Utrecht werden vervoerd, terwijl zij te Amersfoort bier daarvoor in ruil terugontving. Doch tevens breidde zij haren handel uit tot andere gewesten van Nederland; en hare kooplieden voerden reeds in de veertiende eeuw Hamburger bier, haring en andere goederen langs de Schelde naar Braband.

Tegen het einde van de dertiende eeuw begon zij handel te drijven op het buitenland, en wel het eerst op Hamburg, van waar timmerhout en bier naar deze streken werd gevoerd §).

Van het Hamburger bier werd in den jare 1223 alleen in Amsterdam en Medemblik tol betaald, zoodat men meent, dat de stapel van dit bier zich in beide genoemde steden bevond. Niet tevreden met haren handel reeds tot Hamburg te hebben uitgestrekt, trachtte zij verder noordwaarts in te dringen, en in den jare 1368 gelukte het haar zich het vrije verkeer in Zweden en Denemarken te verzekeren, met vergunning van den Zweedschen Koning Albrecht, wien zij, gezamenlijk met Enkhuizen, Wieringen, den Briel, Stavoren, Hindelopen en verscheidene andere steden, onderstand had

*) Wagenaar, *Amsterdam*, D. II., p. 135.

†) Idem, IX., p. 278.

§) Idem, p. 380.

verleend. Bij een privilegie van dat jaar vergunde haar de Vorst, dat hare borghers, coopluyden ende ghesinnen moghen soeken het ryck van Denemarcken ende het lant tot Schonen; ende dat sy moghen te lande en te water varen ende keeren, in alle wegen met hare goederen en coopmanschappen, sonder eenigerley hinder, om te gebruycken 'tgeen sy hebben, ende haren coopmanschap te oeffenen: oock sullen sy alle den zeestrandt vry hebben in den rycke tot Denemarcken, ende in alle den lande tot Schonen, ten eeuwigen tyde, voor alle goederen, die schipbreuck hebben geleden, hoe het genoemt mochte werden, wrack of zeevanck, ofte hoe het oock heete in dese taal. Voorts moghen se yeder op hare *victe* *) koopen, want en lywaet (te weten linnen ende wolle laeckenen en stoffen) by lakenen, repen of stucken, sonder breucke, voorts moghen se daer in snyden, sulcx slytende by de ellen, ende syn daer af niet plichtigh. Voorts mach een yghelyck der voorsz. gemeene coopluyden hebben eygene schuyten ende ghereetschappen tot de vissery, tot Schonen voorsz. ende mogen die daer gebruycken ende visschen na haren wille, ende geven daer van yder schuyt een halve marck Schoons ende niet meer. Voorts sal niemand voor den anderen beteren; wie in breucke valt sal voor hem selfs beteren; daer sal oock niemandt voor den anderen ontgelden. Sal meede gheen knecht syns heeren goet verbeuren ende verbruicken. Voorts voerende de coopman eenigh goet binnen'slandts van d'eene markt in d'anderen, daer sal men geene tollen af geven. Voorts is dit de tol van allerley goet, die men gheven sal, als eerstelyck, van haringh binnen'slandts: van een last twin-

*) Bij dezen gunstbrief waren aan de bewoners van Enckhuizen, Wieringen en andere plaatsen dezelfde voorregten verleend.

tigh Schoonsche penningen; den haringh, die men scheept om 't landt, door de Oresont, die is gheen tol schuldigh, maar het schip, daer men de haringh inscheept, dat gheeft tot tol elf schellingen groot, ende vier groot en min, daermede is die haringh vry. Van een last zouts van den lande twintigh penninghen Schoonse toll. Een deken ossehuyden ende koehuyden tien Schoonse penninghen; een pond speck sal tot toll gheven tien Schoonse penningen. Een tonne koevleys sal tot tol gheven twee penninghen Schoons, een tonne boter tien Schoonse penningen; *voor 't overvoeren van een levendigh kindt sal men tot tol gheven tien Schoonse penninghen, van een bejaert persoon twintigh Schoone penninghen.* Van een paert, dat boven de 20 marck gecost heeft, twee eeren, van een paert dat beneden de twintigh marck is ghecoft, twee artichs. Een stuck want van 20 laeckenen, of daer boven, sal tot tol geven twee oxen, ende een stuck want houdende beneden de twintigh laeckenen een oxe. Alle Duytsche coopluyden, die daer te Schoonen en te Valsterbode eygene aerde of grondt hebben, sullen hier mede niet beswaert syn *)."

In datzelfde jaar had de stad Amsterdam van den Zweedschen Koning gekregen „eene *victe* †) op onsen velde tot Schoonen, die wy hen by onsen dienaers hebben laten wysen ende aenvaerden," waar de Amsterdamsche kooplieden, even als die van Kampen voor hunne eigene Voogden te regt stonden.

---

*) Noordkerk, *Privil. van Amsterdam*, I., p. 51, *sqq*. Van Mieris, *Gr. Charterb.*, III., 227—233.

†) De beteekenis van het woord *victe* is onzeker. Sommigen lezen er *vitte* voor, dat eene hut zou beteekenen; anderen leiden het af van het Latijnsche *victus*, *leeftogt*, *onderhoud*, en zou het alsdan eene plaats beteekenen, daar men zijn onderhoud won.

Vóór het midden der veertiende eeuw werd reeds in Amsterdam een zoo belangrijke handel gedreven, dat men aldaar renten verkocht, te betalen „mit alsulcken paymen„ten, daer die eene coman den andere mede betalen moet" *) De Oostersche goederen, die hun uit zee werden te huis gebragt, vertierden de Amsterdamsche kooplieden langs den Amstel en de wateren, die met dien stroom gemeenschap hadden, door geheel Holland en het Sticht, en bragten ze over het IJ naar Waterland, alwaar zij al vroeg in het genot waren van tolvrijheid †).

Door de uitbreiding van haren handel in het Noorden kon de stad niet buiten aanraking blijven met het Hanzéverbond. Met geene zekerheid is echter het tijdperk op te geven, dat zij zich daaraan aansloot, doch wel waarschijnlijk heeft zij reeds in het midden der veertiende eeuw, omstreeks 1370, daartoe behoord. Ook zonder deze verbindtenis met de Hanzé zou haar handel zich wel ontwikkeld hebben; doch daardoor raakte zij al spoedig in verkeer met de Landen aan de Oostzee, sedert de voornaamste tak van haren handel geworden. Het is niet denkbaar dat, zoo als sommigen het willen doen voorkomen, de Amsterdammers reeds in den jare 1277 op Lijfland zouden gevaren hebben, ten gevolge van een aan alle kooplieden in het algemeen verleend privilegie door Joannes, Aartsbisschop van Riga, om in Lijfland te komen handelen.

Er zijn geene bewijzen voor een onmiddellijk handelsverkeer der Noord-Nederlandsche steden in Rusland vóór het laatst der vijftiende eeuw; toen hebben de bewoners van Amsterdam van den Bisschop van Riga waarschijnlijk

---

*) Wagenaar, *Amsterdam*, IX., p. 382.

†) Idem, *Vaderl. Hist.*, III., p. 251.

de toepassing der reeds in 1277 in het algemeen verleende gunst op hunne stad verkregen.

In den jare 1391 vergunde Hertog Albrecht aan de stad Amsterdam, dat zij telken jare kon plaatsen een' Voogd op Schonen, en dat zij de Landen, door haar aldaar bezeten, zou mogen besturen naar hare wetten en regten. De hier bedoelde Voogd moest alle gerezene twistgedingen beslechten, en toezien, dat de belangen der Amsterdammers niet den kreeftengang gingen *).

Van toen af breidde de stad gedurig hare scheepvaart uit, en ondersteunde dikwijls hare Vorsten bij de oorlogen, die zij voerden. In het jaar 1396 verschafte zij Hertog Albrecht voor zijnen togt tegen de Friezen eenige groote en vijftig kleine vaartuigen, terwijl zij in den jare 1398 nogmaals voor een' oorlog tegen Friesland vier groote schepen uitrustte; hieronder was er een met zout geladen †), waaruit sommigen afleiden, dat de handel in zout op Frankrijk toen reeds begonnen was §). Ook te dier tijd moeten hare kooplieden groote rijkdommen bezeten hebben, want wij lezen, dat een Amsterdamsch koopman, Willem Eggert genaamd, den oudsten zoon van Hertog Albrecht met geld ondersteunde, toen deze, als verdacht van medepligtigheid aan den moord van Aleid van Poelgeest, in Frankrijk en Braband rondzwierf, door welke hulp hij aldaar overeenkomstig zijn' Vorstelijken rang kon leven. In 1399 verleende Hertog Albrecht aan alle schepen, die naar Amsterdam stevenden, vrijheid om geweld met geweld te keer te gaan **), en op het einde der veertiende eeuw, in 1396,

---

*) Boxhorn, *Tooneel van Holland*, p. 234.

†) Wagenaar, *Amsterdam*, IX., p. 382.

§) Idem, p. 383.

**) Luzac, *Holl. Rijkdom*, III., p. 70.

sloot de stad eene overeenkomst omtrent de vaart en geleide op de Schelde, waarbij zij voor hare burgers den vrijen handel op dien stroom en op de Hont voor den tijd van veertig jaren bedong, tegen betaling van zeker geleide- en bakengeld; zij wist toen ook van de stad Antwerpen te verkrijgen, dat hare kooplieden aldaar hunne waren mogten verkoopen, *zonder aan eenige bezetting onderhevig te zijn* *).

De vergunning, in den jare 1400 door Hertog Albrecht verleend, dat ieder het Marsdiep en het Vlie in en uit van en naar Amsterdam zou mogen varen, zonder meer dan den gewonen Grafelijken tol schuldig te zijn, was voor de Amsterdammers een prikkel tot grootere ontwikkeling hunner scheepvaart, die toenam, nadat de bedoelde vergunning in den jare 1405 door Hertog Willem was bevestigd, om den koopman in de gelegenheid te stellen des te beter de markten der stad te kunnen bezoeken. Tot bevordering der belangen van zijne Staten, alsmede *tot profyt ende benefice van de ghemeene negocianten van Hollandt*, verleende in den jare 1414 Erick, Hertog van Saxen, aan de kooplieden van Amsterdam vrijheid, met hunne goederen zoowel te land als te water in zijn gebied te komen, tegen betaling van denzelfden tol als de burgers van Hamburg gaven. Bij dien gunstbrief werd hun tevens toegestaan, zich door tusschenkomst van twee tollenaars en ambtenaren des Vorsten te mogen verzekeren van de soliditeit dergenen, die hunne goederen kochten, welke ambtenaren, indien de kooper in gebreke bleef te bestemder tijd het door hem verschuldigde te voldoen, de Amsterdamsche kooplieden moesten helpen tot verkrijging van hun geld. Tevens beloofde de Saxische Vorst den handel zooveel, als in zijn vermogen was, te zullen beschermen en beveiligen.

---

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, III., p. 73.

Zoo intusschen de stad Amsterdam haren binnen- en buitenlandschen handel de grootst mogelijke uitbreiding trachtte te geven, niet minder zorgde zij voor die harer fabrijknijverheid. Uit de oude oorkonden der stad blijkt het, dat er al in de veertiende eeuw lakenfabrijken waren. Ten jare 1411 was deze tak van nijverheid reeds zoo belangrijk, dat Graaf Willem de Zesde aan de stad vergunde, *dat de schepenen ende Raeden alle jaeren op ten goeden Vrydag, als die passie ghepredikt is, vergaderen zullen in zyne stedehuys om te kiesen vier ofte vyf knapen zyner stede poorteren Waerdijens van de Draperye van de laeckenen te wesen, die in zyne voorsz. stede gemaeckt zullen worden* *). In eene keur van het jaar 1453 wordt de Engelsche wol voor het maken der lakens aanbevolen †), en in eene andere keur van 1460 wordt gelast, dat geen burger voor zich zelven meer wol te Calais, op ééne reis, zou mogen koopen, dan zes zakken §).

Gewis heeft de stad in het begin der vijftiende eeuw ook haren handel en scheepvaart reeds uitgestrekt tot Engeland; ten minste in den jare 1416 rustte zij schepen uit tegen de Schotsche kapers, of zoogenaamde *Likedeelers* van Edinburg, die hare koopvaardijschepen, alsmede die van Haarlem en Monnickendam, op zee hadden geplunderd **). Zij kreeg toen de vergunning om te heffen een zeker pondgeld, of belasting op goederen, uit zee inkomende of derwaarts uitgevoerd wordende, als tegemoetkoming voor de uitrustingskosten der schepen.

---

*) Noordkerk, *Privilegiën en handvesten van Amsterdam*, Deel I., p. 111.

†) Keurboek, A., p. 24, *verso*.

§) Idem, A., p. 36, *verso*.

**) Van Mieris, *Charterb.*, IV., p. 370.

Maar voornamelijk breidde zich het verkeer der stad uit naar het Noorden, waaruit men wil, dat de eerste stichters van Amsterdam herwaarts zijn gekomen *), even als naar de Landen aan de Oostzee gelegen. In 1422 vereffende zij reeds een verschil met de bewoners van Dantzig over een ongewoon pondgeld, dat daar geheven werd, en sloot in 1464 een verdrag van vrede en koophandel met de Pommersche stad Rugenwalde †). Hare schepen bezochten onder andere ook de kusten van Zweden. De Bisschop van Upsal verleende in den jare 1437 aan de Amsterdamsche kooplieden vrijdom van den tol te Wyborg §. Zij voerden daar zout, wijnen, specerijen, lakens en andere manufacturen en goederen in, terwijl zij op hunne terugreis rogge en teer weder medenamen.

Voor den togt tegen de Oosterlingen **) verschafte Amsterdam 1438 vier nieuwe schepen, *baardsen* genoemd, zijnde het grootste getal, dat door eenige stad geleverd werd ††).

In Denemarken kreeg zij in den jare 1443 vrijheid van handel; in 1453 nam Koning Christiaan hare kooplieden met hunne schepen en goederen in zijne bescherming, en zulks omdat zij aan hem dikwijls vriendschap en weldaden hadden bewezen; een en ander echter zonder nadeel voor zijne tollen en regten, terwijl in het volgend jaar, toen de Koning berigt ontvangen had, dat de Amsterdammers zwarigheid maakten in zijne Staten te komen,

---

*) Koenen, *Voorlezingen over de Gesch. van den Ned. Handel.* p. 47.

†) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 227, 259.

§) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I., p. 198.

**) Zie pag. 180 en 181.

††) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 239.

aan hen vrijheid en geleide voor vaart en handel werd toegestaan, mits geene Engelsche goederen invoerende, en niet door de Belt maar door de Sont zeilende. Hiermede nog niet voldaan, schonk hij in het volgende jaar onbepaalde vrijheid van handel en scheepvaart aan al de kooplieden van Holland en Zeeland, en bekrachtigde in 1458 al deze voorregten, niet alleen voor zooveel Denemarken betrof, maar ook met opzigt tot hun verkeer in Zweden en Noorwegen *).

In den jare 1452 werd Amsterdam geteisterd door een' zwaren brand, die drie vierde gedeelte der gebouwen in de asch legde, en eene menigte koopmanschappen verteerde, welke meer waarde hadden dan de verbrande huizen. Philips van Bourgondië erkende, dat het noodig was, de stad ten spoedigste te herbouwen, zoowel uit aanmerking van de vele kooplieden, die er van alle zijden heentrokken, als omdat er eene aanzienlijke haven was, en de stad den grootsten koophandel dreef uit het geheele gewest (*parce que c'est la ville la plus marchande de tout notre pais de Hollande*). Bij die gelegenheid werd zij vrijgesteld van eene bede van dertig duizend klinkaarts, ieder van 30 grooten Vlaamsch.

Zoo intusschen de kooplieden van Amsterdam ijverig met hunne schepen de Noordsche Rijken en de Oostzeelanden bezochten, niet minder belangrijk was het verkeer der Oostzee-kooplieden in deze gewesten. Gedurig vond men hen hier om hunnen handel te drijven, en zij ontvingen van de regerende Vorsten onderscheidene voorregten en vrijheden.

Maar ook binnen's lands wist Amsterdam zich vrijheid te verschaffen van alle tollen en ongelden, die den meer en meer ontluikenden handel der stad zouden hebben kunnen belem-

*) Luzac, *Holl. Rijkdom.*, I., p. 199.

meren. Reeds in 1347 en 1348 had zij daaromtrent met Deventer eene overeenkomst getroffen *), en hare geschillen met die stad vereffend, die echter later weder ontstonden, doch nogmaals in 1388 werden bijgelegd. — In 1446 had zij hieromtrent met Utrecht ook bepalingen gemaakt, waarbij wederzijds vrijheid van belastingen voor goederen en koopmanschappen werd bedongen; terwijl haar in 1409 vrijdom der te Workum en Muijden geheven wordende tollen werd verleend, en zij zich in 1469 ook ontheven zag van de betaling van den tol te Zwolle. Tevens was de stad vrij van het stapelregt te Dordrecht †), doch zulks eerst in lateren tijd, in 1540 en in 1599. De hulp, die zij aan Hertog Philips in 1452 tegen de Gentenaars had verleend, verschafte haar met eenige andere Hollandsche en Zeeuwsche steden vrijdom van de betaling van den tol te Grevelingen voor de Engelsche wol, die van Calais voorbij deze stad herwaarts werd gevoerd, in zooverre namelijk de Hertog eenige zijner andere Landen van dezen tol ontheffen zou. Ook gaf hij Amsterdam in het bijzonder verlof om één of twee van de oude waardijns der lakennering in dienst te houden §).

De stad nam in het begin der vijftiende eeuw aanmerkelijk in welvaart en bevolking toe, zoodat men er al spoedig op bedacht moest zijn eene nieuwe kerk te stichten, en er een stadhuis op den Dam werd opgerigt **), terwijl vele nieuwe huizen werden gebouwd. Zij had deze ontwikkeling hoofdzakelijk aan haren koophandel te danken, die zij met den dag uitbreidde, en waarvoor zij gedurig nieuwe vrijheden verkreeg, terwijl zij, op haar' eigen' naam, zon-

*) Zie pag. 194.

†) Wagenaar, *Amsterdam*, IX., p. 293.

§) Zie pag. 201.

**) Wagenaar, *Amsterdam*, I., p. 49.

der tusschenkomst van de Staten *) of van den Graaf, verbonden sloot, en onderhandelingen aanknoopte. In den jare 1461 deed zij zich door den Deenschen Koning vrijheid van scheepvaart en handel op Flensburg en Husum toestaan †), *„ om menigerley dienste en goede wille, die de coopluyden, borgers en inwoners der stad Amsterdam ons tot hier toe bewesen hebben, ende wy hier namaels noch van hun verwaghtende syn.*

Door het verwijden van de zeegaten, het Marsdiep, het Heersdiep en het Vlie, omstreeks het midden der vijftiende eeuw, konden de groote schepen voor de stad komen. Zij dreef te dier tijd handel met twee honderd schepen naar het Noorden, de Oostzee, Braband, Vlaanderen, Frankrijk, Engeland, Schotland en Spanje, had reeds vele scheepstimmerwerven en werd bezocht door kooplieden uit de meeste handeldrijvende Landen van Europa, onder welke zich echter van tijd tot tijd veel geboefte moet hebben bevonden; getuige een aan de stad verleende vrijheidsbrief tot uitbreiding harer bevoegdheid om buiten haar gebied de misdadigers te doen opvangen, die, volgens dat stuk, door den grooten toevloed van kooplieden, zich daar mogten bevinden §).

In 1464 sloot zij eene overeenkomst tot bevordering van haren handel met Rugenwalde, in Pommeren, zoo als hier boven alreeds is opgemerkt **), waarbij bedongen werd, dat men, bij het ontstaan van oneenigheden, elkander den vrede een jaar van te voren zou opzeggen ††). Intusschen

*) *Staten*, als vertegenwoordiging der steden, vindt men in den jare 1418 het eerst in Holland vermeld. De Bosch Kemper, *Handleiding tot de kennis van het Ned. Staatsregt*, p. 32, § 66.

†) Zie pag. 183 en 184.

§) Wagenaar, *Amsterdam*, IX., p. 384.

**) Zie pag. 202.

††) Wagenaar, *Amsterdam*, I., p. 62, II., p. 259.

zorgde de Regering van Amsterdam niet alleen door het sluiten van verdragen en overeenkomsten voor de belangen harer ingezetenen; zij deed dit ook op eene meer krachtdadige wijze. Na het eindigen van het bestand met Frankrijk, in 1475, deden de Fransche kapers hare schepen veel afbreuk. Zij zond toen een vaartuig uit, om de naar huis keerende schepen tegen het gevaar te waarschuwen, en raadpleegde, zonder medeweten of tusschenkomst van Hertog Karel, met de steden Hoorn, Enkhuizen, Monnickendam en Edam over het verleenen van bescherming aan de scheepvaart. De vijf genoemde steden namen een besluit, waarbij bepaald werd, dat de vaartuigen, behalve strijdbare manschap, ook genoegzaam wapenen aan boord zullen moeten hebben om zich des noods te kunnen verdedigen; dat de schepen der vijf steden gezamenlijk zullen uitzeilen met een geleide van vier daarvoor geschikte en gewapende bodems, onder bevel van door haar benoemde Gezagvoerders of Admiralen. De vloot viel echter grootendeels in handen der Franschen, waarbij de stad Hoorn een verlies leed van dertig schepen, ter waarde van acht en veertig duizend Rijnsche guldens. Eene vermindering te verkrijgen van de tollen in Denemarken, die door Christiaan I verhoogd waren, gelukte haar echter in dezen tijd niet.

De vergunning, om de Koninklijke kroon boven het stadswapen te plaatsen, werd haar, in 1489, door Maximiliaan gegeven, ten einde, haar aanzien te vergrooten bij het buitenland, „dewijl hare poorteren ende ingesetenen daghelijcks met hare schepen en goederen te water en te lande in vecle verre ende vreemde Rijcken ende Landen converserende waren in coopmanschappen *)."

Later werd zij in het Noorden met de Hanzésteden gelijkgesteld en kwam in het genot van alle voorregten, aan

*) Wagenaar, *Amsterdam*, Deel II., p. 378.

deze geschonken. Ja, men ging nog verder; men vergunde haar de vaart op IJsland, die tot heden toe altijd verboden was geweest. Ook deelde zij in het voorregt, door den Zweedschen Koning Jacobus in 1487 aan de Hollandsche steden in het algemeen verleend, om namelijk iedere soort van goederen en waren zonder betaling van regten al de havens van zijn Rijk te mogen uitvoeren, en strekte sedert het jaar 1495 haren handel ook tot in Rusland uit, verkreeg in datzelfde jaar nog eenige voorregten voor hare visscherij en handel op het eiland Schonen van Michael, Aartsbisschop van Riga *), terwijl zij in Lijfland vrijgesteld werd van de betaling van den tol, en in 1498 van den Deenschen Koning Johan verlof ontving om, even als zijne onderdanen, vrij met hare goederen en koopmanschappen in Noorwegen en vooral te Bergen te komen, en in laatstgemelde stad *„hare coopmanschappen te mogen hebben over de Waghe aan beyde de zyde, tot aan de Coopmansbrugghen, ofte binnen de Stadt, sulcx het hen gelieft,"* mits aan de aldaar wonende burgers geen' hinder of letsel toebrengende en ook zonder nadeel voor de Koninklijke tollen. Bij deze vergunning voegde Christiaan, Koning van Denemarken, in den jare 1507 nog het voorregt: dat de goederen, door Amsterdamsche kooplieden, bij gelegenheid van schipbreuk verloren, hun zouden wedergegeven worden, tegen betaling der kosten van bewaring, en dat de nalatenschap der kooplieden, in de Staten des Konings overleden, aan de erfgenamen zonder eenige onkosten zouden worden afgestaan; een en ander ter belooning van de diensten, door de Amsterdammers aan den Koning bewezen.

In 1493 zond de stad Amsterdam met de overige water-

*) Noordkerk, *Privilegiën van Amsterdam.*

steden een gezantschap naar Engeland, Frankrijk en Gelderland tot het onderhouden van den vrede met deze Landen. Een gevolg daarvan was misschien het sluiten van een bestand met de Gelderschen en het weder openstellen van de vaart op Engeland in 1494. Nog deed zij in 1497 afkondigen, dat geen vreemd koopman, op wien men eenigen eisch uit hoofde van achterstallige renten had, daarom de stad zou behoeven te mijden, maar beloofde aan allen vrijgeleide. Zij verhinderde in 1499 het heffen van een' tol te Texel, als strijdig met hare privilegiën, terwijl zij met opzigt tot de ingezetenen van Utrecht en Harderwijk het besluit nam, dat deze, indien zij de stad bezochten om handel te drijven, niet voor achterstallige renten zouden worden lastig gevallen.

Altijd er op bedacht om haren steeds toenemenden handel de meest mogelijke vrijheid te verzekeren, bewerkte zij in het jaar 1502, dat de verpligting om geene goederen voorbij de Vlaamsche kust herwaarts voeren, ten zij die te Brugge verstapeld hadden, wierd ingetrokken, en bewees zij in 1505 op nieuws hare tolvrijheid, toen de Stadhouder een bevel had uitgevaardigd om van alle goederen, komende uit Keulen, Wezel en Venlo naar deze gewesten, den tol te heffen. Een besluit, in 1513 overwogen, om de scheepvaart en reederij te plaatsen onder het opzigt van vier *Oldermans* of Overlieden, kwam echter niet in werking *). Maar in 1518 hielp zij het ontslag bevorderen van ongeveer 200 schepen, door Koning Christiaan II van Denemarken in de Sont aangehouden, ten einde zoo doende Koning Karel te dwingen tot betaling van den bruidschat zijner zuster Isabelle van Oostenrijk, vrouw van Christiaan. Amsterdam leende daarvoor den Koning, in 1519, 4 à 5000 goudguldens.

*) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 464.

In den jare 1524 werd door Frederik, Koning van Denemarken, de vrijheid om in zijne Staten te komen handelen, voor de kooplieden uit Holland, Zeeland, Braband en Vlaanderen bekrachtigd, en hun vergund vrij en ongehinderd, echter tegen betaling van tol, aldaar in te voeren lakens, hop, zout, wijn en andere goederen *), welke vergunning in 1531 werd uitgestrekt voor die van Amsterdam, tot alle havens, stroomen en plaatsen van het Rijk, tegen betaling der gewone kosten, en zulks: *uyt besondere gunst ende genade, ende des de trouwe ernstigheijt en willighe diensten, die onse geliefde de Burgemeesteren ende Raden der stadt Amstelredam, ende andere inwoonders 's Lants van Hollandt, ons tot dese tijdt toe in uitreedinghe van de schepen, hare behoeften ende andere saecken, omme ons weder te helpen in onse Rijcken ende Landen gedaen en bewesen hebben ende hierna noch trouwelijck doen ende bewijsen mogen* †). De bekrachtiging van dezen gunstbrief had op 25 December, 1545, plaats §) door Christiaan III, Koning van Denemarken, en werd in den jare 1560 nog eens herhaald door Frederik II, op voorspraak van Philips II.

De vele hierboven vermelde gunstbrieven en vrijheden strekken ten betooge, dat zoowel in de Noordsche en Oostzee-Landen op het handelsverkeer met de Nederlandsche steden werd prijs gesteld, als men het hier van groot belang achtte, den handel naar deze gewesten zooveel mogelijk uit te breiden. De snelle opkomst van geheel Noord-Holland, en in het bijzonder van de stad Amsterdam,

---

*) Noordkerk, *Priv. van Amsterdam*, I., p. 57.

†) Aitzema, *Zaken van Staat en Oorlog*, D. V., p. 651. Noordkerk, *Privil. van Amsterdam*, I., p. 58.

§) Noordkerk, *Privilegiën*, I, p. 58, b.

is toe te schrijven aan de betrekkingen met het Noorden van Europa *). De handel op de Oostzee werd te dier tijd gehouden voor een onmisbaar middel van bestaan. Merkwaardig zijn hieromtrent de woorden van den stadhouder Antoni de Lalaing, voorkomende in een ten jare 1532 aan de Landvoogdes aangeboden stuk, waarin onder andere wordt gezegd, dat de vaart op de Oostzee vooral voor Holland en Zeeland noodzakelijk is, en dat, zonder haar het Land niet kan bestaan, dewijl de zeevaart den grondslag van de welvaart der inwoners uitmaakt, die vele in getal zijn en weinig landerijen ter bebouwing hebben. Het is duidelijk, dat ingeval de vaart naar Oostland niet kan plaats hebben, ook die naar het Westen, te weten naar Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal en van elders, zal ophouden; want deze handel kan niet met voordeel gedreven worden, indien men de voortbrengselen van daar komende niet naar de Oostzee-Landen kan vervoeren †).

Het was vooral de graanhandel, in wiens bezit de Nederlanden zich reeds vroegtijdig bevonden. Dit is onder andere blijkbaar uit de sententie van den Grooten Raad van Mechelen, rakende het heffen van een congégeld op den uitvoer van granen, waarin wordt gezegd, „dat indien de noodzakelijkheid had medegebragt, den uitvoer van granen, alhier gewassen en aangebragt, te verbieden, men van dit verbod weleens afweek, *ter begheerte van den Coningen van Vranckryck, Engelant, van Spaengnien, ende Portugal, Potestaten van Italien, van den coopluyden ende anderen van denzelven Rycken en landen, dewelck dickmaal gebreck*

*) Koenen, *Voorlezingen*, p. 48.

†) Altmayer, *Hist. des relat. commerciales et diplom. des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe au* 16me *Siècle*, p. 207.

aan Coorne gehadt hebben in heurlieden Ryclen, Heerlicheden ende landen by tyden van oirloge, steriliteyt, ofte faulte van goet gewas; bij welke gelegenheid werden gegeven en toegestaan *brieven van congie oft oirlof, om, nyet tegenstaende de voirsz. interdictie ende verbodt te trecken ende doen wechvoeren uyt desen onsen Nederlanden zeker quantiteyt van Coren, designeert in de brieven van congie, ende oirloft, daervoor geexpedieert, ende dit, mits betalende zeker recht, genoemt congieghelt.*

Dat Amsterdam hoofdzakelijk in dezen graanhandel betrokken was en er belang bij had, dat die onbelast bleef, blijkt mede uit de aangehaalde sententie, waarin wordt gezegd, *dat het hadde cleene apparentie, dat, om de commoditeyt van eene particuliere stede, te weten Amsterdam, wy zonder eenige recompense afgaen, ende quytschelden zouden onse rechten, auctoriteyten ende pre-eminentien; want by gelycke redene zouden wy moeten quytschelden onse tolrecht ende andere, om des wille, dattet onsen ondersaten profytelick soude wesen* *).

De geschiedenis levert ons de bewijzen, dat al veel vroeger Nederland de voorraadschuur van Europa is geweest. In den jare 1252, toen, onder de regering van Graaf Willem II, een vreesselijke hongersnood Europa teisterde, had Holland zulk een' grooten overvloed van granen in zijne pakhuizen en voorraadschuren, dat het in staat was, geheel Europa van levensmiddelen te voorzien, waardoor groote schatten naar herwaarts stroomden †).

In den jare 1315 mislukte de graanoogst door zware regens, waarop groote duurte en eene hevige pestziekte volgde. Doch in het volgende jaar daalde de prijs van de

---

*) Bij Luzac, *Bijlage A*, Deel I.

†) Van Lennep, *Gesch. van N.-Nederland*, I., p. 124.

maat rogge van 15 stuivers op 15 penningen, waartoe, behalve het vruchtbare jaargetijde, zeer zeker de groote toevoer uit de Oostzee het hare zal hebben toegebragt *). Als een gevolg van zijnen handel waren op het einde der veertiende eeuw te Amsterdam ongeveer honderd duizend lasten vreemde granen voorhanden, die men naar alle Landen van Europa verzond. Het verbodstelsel, dat men sedert de regering van Eduard IV in Engeland begon te huldigen, verzekerde Holland een' geruimen tijd den geheelen graanhandel.

Het heffen van een *congégeld*, waarvan hierboven melding is gemaakt, had bij de Nederlandsche kooplieden de vrees doen ontstaan, dat de schepen met granen uit de Oostzee hunne havens zouden voorbijzeilen om regelregt de Landen op te zoeken, die anders van hier hunne granen ontvingen, of wel dat de schepen dier Landen zich regtstreeks naar Hamburg, Bremen en Emden zouden begeven, om zich aldaar van het noodige te voorzien.

Toen in het jaar 1505 de uitvoer van granen was verboden, wist Amsterdam zich van dat verbod te doen uitzonderen, omdat men vreesde, dat anders de graanhandel aldaar zou te niet gaan. In den jare 1516 werd aan de stad nogmaals de vrije uitvoer van granen zonder betaling van het *congé*- of verlofgeld vergund, welk voorregt in 1520 is bevestigd, terwijl zij in 1530 door het toestaan eener leening aan den Keizer te weigeren, bewerkte, dat het verlofgeld op het uitgaand koren geheel werd afgeschaft, bepalende de Keizer in 1531, dat het uitheemsch koren wederom, gelijk van ouds, uit de Maas en uit het Vlie vervoerd mogt worden, zonder dat men er verlofgeld van zou behoeven te betalen †). Omstreeks het

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, III., p. 39.

†) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 510.

midden der zestiende eeuw werd er uit de haven van Archangel veel graan naar Holland en vooral naar Amsterdam uitgevoerd. Zelfs vóór de stichting van Archangel verzonden de Russen uit de haven van St. Nicolaas, kaviaar, gedroogde visch, vischlijm, wol, hennep, granen en timmerhout, welke koophandel nog na den strijd met Spanje voortduurde *). „Ik herinner mij," zegt Junius, „er in acht dagen tijds drie honderd vaartuigen, geladen met granen en andere Noordsche voortbrengselen, te hebben zien aankomen."

Amsterdam, groot geworden uit kleine beginselen, verhief zich te dezer tijd boven alle andere plaatsen van Nederland, en dong met de voornaamste steden van de Hanzé mede naar de kroon van den algemeenen handel. De monopolie-geest, eene der voornaamste zuilen, waarop dat verbond rustte, duldde echter die mededinging niet, en menigmalen waren vijandelijkheden de gevolgen van dezen strijd tusschen vrijen handel en het vasthouden aan monopoliën. De voordeelen, door de Nederlanden behaald, werkten gunstig op den aanwas van hun verkeer in het Noorden, en bevorderden de welvaart dezer gewesten, die dikwijls ter tegemoetkoming aan zware oorlogskosten of andere ongelden geroepen werden om groote belastingen of zoogenoemde beden op te brengen, zoo als er onder andere eene werd gevorderd in den jare 1468 door Hertog Karel van Bourgondië, die voor zich zelven verlangde tweemaal honderd veertig duizend leeuwen van dertig stuivers, of viermaal honderd tachtig duizend schilden van vijftien stuivers; voor de Hertogin een speldegeld van twee en dertig duizend schilden; tot geschenken aan eenige zijner hofbedienden zestien duizend, en voor reis- en andere on-

*) De Reiffenberg, *Etat de la Populat.*, p. 169.

kosten veertien duizend acht honderd schilden *), van welke Holland en West-Friesland drie honderd twee en zeventig duizend acht honderd, en Zeeland honderd zestig duizend schilden moest opbrengen in vijftien halve jaren. In het aandeel van Holland en West-Friesland, droegen als volgt:

Dordrecht en de Zuid-Hollandsche dorpen voor	39200	schilden.
Haarlem	3549	"
Delft	3375	"
Leiden	3375	"
Amsterdam	2875	"
Gouda	1770	"
Alkmaar	800	"
Rotterdam	1150	"
Schiedam	350	"
Hoorn	2000	"
Medemblik	450	"
Enkhuizen	470	"

De overige steden betaalden naar evenredigheid. De boete, waartoe de Kennemers in 1426 veroordeeld werden, en die in zes maanden tijds tot een bedrag van honderd drie en twintig duizend en drie honderd kroonen moest worden opgebragt, behalve de jaarlijksche belasting van 4 groot voor elk huis, kan mede een denkbeeld geven van de hier heerschende welvaart, zonder welke het niet mogelijk zou geweest zijn, dergelijke sommen bij elkander te brengen. Een lid uit het geslacht Duivenvoorde leende, ten tijde van Graaf Willem III, aan den Engelschen Koning eene som van

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, D. IV., p. 101.

tweemaal honderd duizend ponden, waarvoor hij zich groote handelsvoorregten in Engeland bedong *).

Welke voorzorgen de stad Amsterdam bezigde, om haren handel op alle mogelijke wijzen te bevorderen en de binnenkomende schepen tegen gevaren te behoeden, zien wij uit de sententie van den Hove van Holland, gewezen in eene zaak tusschen den Burgemeester van Amsterdam ter eenre en dien van Hoorn ter anderer zijde †). Wij lezen daarin: *hoe dat tot nooddruftigheyt van de seylagie ende zeevaerdige neringen, ende 't lant van Hollant, ook mede tot prasservatie van die schepen, menschen, koopmanschappen ende goederen daerinne wesende, ende in de landen van Hollandt door de gaten van 't Marsdiep ende 't Vlie incomende, van noode waren geweest ende als nogh waren sekere kapen, baken ende zeetonnen, omme door middel van dien de schippers, zeevarende personen ende patronen te bewysen op wat tyden sij seylen moeten, ende al sulcx de diepten te vinden ende de ondiepten te schouwen, die dickwijls veranderen ende verloopen. Soo dat uyt sake van desen,* NAER OUDEN HERKOMEN *gestelt waren vier kapen: als een op 't eylandt van Texel, een op 't eylandt, van 't Vlie, een op 't eylandt van der Schellingh ende de vierde op Huysduynen. Dat mede* NAER OUDEN HERKOMEN *omme de diepte te vinden ende de ondiepten te schouwen, gesteld waren zeker groot aantal zeetonnen, drijvende boven op het 't water, ende in de gront van de zee gevestight ende vastgemaeckt met groote lange ysere kettingen ende eenen swaren steen daer aenhangende. Dat insgelycx 't stellen, maken ende leggen van de zeetonnen ende onderhoudenisse van dien* VAN ALLEN OUDEN TIJDEN ENDE BOVEN MEMORIE

*) Verhoeven, *o. l.*

†) Noordkerk, *Privilegiën*, I., p. 39.

VAN MENSCHEN *gestaen hadde, ende alsnogh staat tot peryckele, koste en laste van der stede Amstelredamme; ende hadden d'impetranten uyt sake van den groote sware excessive koste gehadt ende gedragen, ende noch dagelyks hadden. Ende alsoo de reden eijschte, dat henluyden eenigh remboursement ghedaen worde voor de groote onkosten vallende op de onderhoudenisse van de kapen, baken en zeetonnen voorsz. metten aankleven van dien, soo hadden d'impetranten, ofte haren gecommitteerden,* OVER DE HONDERT JAREN GELEDEN, ENDE BOVEN ALLE MEMORIE VAN MENSCHEN, *ontvangen gehadt uyt sake van de onderhoudenisse voorsz. en tot profyte der voorsz. state, van elck last van de goeden, by de lasttalen gerekent, ende binnen de de voorsz. gaten, ende 't Vlie, ende Marsdiep komende, eenen halven Philipspenninck, ende ook van allen anderen goederen ende koopmanschappen bevorens de voorsz. gaten arriverende, ende die by de lasttalen niet gerekent en worden, hadden d'impetranten tot profyt, als voren ontfangen gehadt eenen gelycken halven Philipspenninck ende dat naer advenant van de waerde derselve goederen, gelyck ende conform de goederen by de lasttalen gerekent.*

Toen echter de kosten van onderhoud door de regering der stad Amsterdam niet meer konden gedragen worden, wendde zij zich tot Hertog Philips van Bourgondië, *die geconsenteerd ende gewillekeurt hadde dat sij van alle de goederen en koopmanschappen voorsz. van toen voortaan, in de plaelse van den halven Philippuspenninck, heffen ende ontvangen souden eenen goeden Vlaemschen groote, als toen loop ende ganck hebbende; welcke groote Vlaemsch vier mijten Vlaemsch meer waerdigh was, dan voorsz. halven Philipspenninck, die van outs by de voorsz. regeerders ontfangen geweest was.*

Uit deze „sententie," in den jare 1563 gewezen, blijkt

dat reeds, in een' tijd, toen *boven alle memorie van menschen* door de stad Amsterdam zorg is gedragen, om de binnenvallende schepen zooveel mogelijk tegen rampen te beveiligen, in het belang van haren toenemenden handel, terwijl tevens bij dat vonnis de inwoners van Hoorn *gecondemneerd werden om te gehengen ende te ghedogen, dat die van Amsterdam aldaar paelgeld ontfangen van alle ossen, koeijen ende paarden, het Marsdiep of Vlie inkomende;* want in de stad Hoorn werd een belangrijke handel in vee gedreven *).

Blijkt het uit boven aangehaalde sententie, dat men reeds vroegtijdig voor de ongehinderde binnenkomst der schepen, door het plaatsen van bakens, als anderzins, had zorg gedragen, niet minder had men de noodzakelijkheid ingezien, om eenige bepalingen over het zeeregt te maken. Wagenaar zegt, dat er onder de oudste keuren der stad, op parkement geschreven, en omstreeks het jaar 1400 of vroeger opgesteld, verscheidene worden gevonden †), op de buitenlandsche scheepvaart betrekking hebbende. *Een yghelic sciphere van de see komende*, was verpligt bakengeld te betalen; *geene koggen, hulcs, craijers, euers, of andere zeescepe, die buyten duynen voeren, mogten an die brugghen of an den palinghen gemeerd of vastgemaakt worden* §). De ordonnantie op het zeeregt voor de scheepvaart en handel der stad ontworpen, is waarschijnlijk aan de eerste helft der vijftiende eeuw haar ontstaan verschuldigd, en hare bepalingen zijn tot diep in de zestiende eeuw, zoowel te Amsterdam als in andere steden van Holland, in acht genomen als het algemeene zeeregt tusschen kooplieden en

*) Zie pag. 117, 118.

†) *Amsterdam*, Deel IX., p. 385.

§) Idem. D. IX., p. 385.

schippers. Het stuk wordt in zijn geheel, onder den titel van: *Dit is die ordinancie die de scipheers ende die coeplude met malkander begheren van sciprecht*, medegedeeld door Wagenaar in zijne Beschrijving der stad Amsterdam *).

Tot het gemak van den koophandel had men in vele steden van Holland wisselhuizen opgerigt en wisselaars aangesteld, om de vreemde munten, die hier door buitenlandsche kooplieden werden aangebragt, in te wisselen. In de stad Dordrecht bestond er reeds een in 1322; te Leiden en Schiedam vond men ze in 1351; in 1388 werden te Dordrecht twee, en in elke andere stad van Holland één wisselaar aangesteld. In 1393 nam men te Amsterdam 2 penningen van ieder schild voor het wisselen. De Regering eener stad oefende ook soms door eenen uit haar midden den wisselhandel uit, die echter over het algemeen in de Nederlandsche gewesten door niemand mogt worden gedreven dan door een' van wege den Vorst aangestelden wisselaar, waarvoor dikwijls vreemdelingen, meest Italianen, werden benoemd. De invoering van het handelspapier in lateren tijd, deed dit bedrijf geheel van natuur veranderen. In de dertiende eeuw was de interest van het geld 20, soms 30 pCt. Volgens de getuigenis van Guicciardini, stremden of bevorderden de kooplieden in lateren tijd den geldsomloop, al naar mate hun belang een of ander medebragt, door zich namelijk van het geld meester te maken, het tegen interest uit te leenen, of wel voor zich zelve te behouden zonder het noodig te hebben †).

Intusschen was sedert den jare 1428 het Huis van Bourgondië aan de regering gekomen over deze gewesten, be-

*) Deel IX., p. 468, *Bijlage* A.

†) Guicciardini, p. 48.

halve over Utrecht, dat door zijnen Bisschop werd bestuurd, en Gelderland, hetgeen voorloopig zijne eigene Hertogen behield. Door de vereeniging der regering onder één' beheerscher, werd grootendeels een einde gemaakt aan de gedurige onderlinge oorlogen, die de verschillende gewesten altijd met elkander gevoerd hadden, en een krachtig bestuur kon thans beter het algemeene belang des Lands ter harte nemen. Het Bourgondische Rijk was een der magtigste en voorzeker het welvarendste van Europa. Zijne vlag was in alle zeeën geëerd; zijne kooplieden werden overal ontzien, en zijne vriendschap werd alom gezocht.

Gewis deelden de Nederlandsche gewesten in ruime mate in de voordeelen, die door eene vereeniging met de Staten van den Hertog van Bourgondië ook voor hen waren ontstaan; maar niet minder zeker is het, dat zij, toen het bestuur van het Rijk overging in handen van een' Vorst, wiens oorlogzuchtige aard paal noch perk kende, gedwongen waren deel te nemen in de menigvuldige krijgstoerustingen, gemaakt om eene reeks van vernielende oorlogen te kunnen voeren. De binnenlandsche verdeeldheden konden echter door de Vorsten uit het Bourgondische Huis evenmin in den grond worden onderdrukt, als zij bij magte waren de voorregten, in vroeger tijd door de steden verkregen, geheel te vernietigen. Zoowel tot bereiking van het eene als het andere doel, wendden zij vergeefsche pogingen aan. Nog altijd bleven de inwendige twisten voortsmeulen, en legden der ontwikkeling van handel en nijverheid, de levensbeginselen van den Nederlandschen Staat, groote belemmeringen in den weg. Ofschoon niet in die mate, als bij een' rustigen toestand des Lands het geval zou geweest zijn, had echter de handel hier reeds eene aanzienlijke hoogte bereikt en de welvaart op eene ongeloofelijke wijze doen toenemen.

Verscheidene middeleeuwsche dwalingen had men laten varen en der burgerij eene gepaste vrijheid toegestaan. Een bewijs, dat men hare belangen niet uit het oog verloor, levert de nadere regeling der stedelijke besturen in dezen tijd op, als ook het algemeen worden der Vroedschapscollegiën, en de bijeenroeping der Staten, telkenreize wanneer de menigvuldige beden moesten toegestaan worden, die het weelderige Hof van Philips tot zijn onderhoud noodig had, of gevorderd werden tot voorziening in de onkosten der gedurige oorlogen, welke Karel de Stoute voerde.

En werkelijk de sommen, die deze gewesten moesten opbrengen, waren niet gering. Zij getuigen echter van den rijkdom, die hier heerschte, een' rijkdom, door den handel verkregen, en die het mogelijk maakte, aan de telkens hernieuwde aanvragen om geld te voldoen.

In het jaar 1426, in de maand October, vorderde Hertog Philips eene bede van Holland van dertig duizend schilden, ieder van vijftien stuivers. De omslag had plaats als volgt:

Haarlem	5000	schilden,
Delft	4250	"
Leiden	3500	"
Amsterdam	3000	"
Rotterdam	1250	"
Hoorn	2000	"
Enkhuizen	525	"

terwijl de overige steden naar evenredigheid moesten betalen. In het volgende jaar vorderde hij op nieuws eene som van twintig duizend schilden, die aldus werd omgeslagen:

Haarlem	4622	schilden,
Delft	3305	"

Leiden	3305	schilden,
Amsterdam	2833	"
Rotterdam	833	"
Enkhuizen	100	"

en de overige steden naar evenredigheid.

Over het algemeen was de regering van Philips een tijdperk van vooruitgang, waarin handel en nijverheid zich snel ontwikkelden. Ofschoon het ontzag, dat men had voor de magtige Hertogen uit het Bourgondische Huis, niet allerwegen het zwaard in de scheede hield, was echter de regering van dezen Vorst niet zoo onrustig als die van zijn' zoon en opvolger. Men kon onder zijn langdurig bestuur jaren tellen van vollen vrede, die heilrijk werkten op de ontwikkeling der volksvlijt. Dankbaar voor bewezene hulp, beloonde hij die met voorregten en vrijheden. De ondersteuning, door Holland en Zeeland hem in het jaar 1452 tegen de Gentenaars verleend, had ten gevolge, dat hij ter gunste dezer gewesten eenige verandering maakte in het verbod van invoer der Engelsche lakens *), de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden onthief van de betaling van den tol te Grevelingen †) en hun beloofde aan geen vreemde kooplieden tolvrijheid door Holland en Zeeland te zullen verleenen. Zonderling steekt deze vrijgevigheid af bij zijn vroeger bevel, in 1422 uitgevaardigd §), waarbij hij eene belasting, pondgeld genaamd, deed heffen van ieder, die op Pruissen handelde, bedragende: *van elken pontgroot enen nuwen scellinge in den lande, ende van elker ouder marck, twee oude penningen uut den lande.*

---

*) *Privilegiënboek van Amsterdam*, p. 43.

†) Zie pag. 204.

§) Van Mieris, Deel IV., p. 636.

De rijkdom was hier verbazend toegenomen, ook blijkbaar uit de groote weelde, door de ingezetenen ten toon gespreid, die wederom voedsel verschafte aan verschillende takken van nijverheid. „Zelfs het volk en de lijfknechts droegen wambuizen van zijde en fluweel; de kleederen der Grooten waren met sieraden overdekt, schitterend van goud en diamant. Holland werd het Land van belofte genoemd. Daarbij werd met weinig gelds veel gedaan" *). Eenige voorbeelden zullen genoegzaam zijn. In 1465 onthaalden de Burgemeesters van Hoorn den zoon van Philips op een' maaltijd van drie stuivers, en nog eens verteerden zij met denzelfden Vorst op het stadhuis twee en een' halven stuiver †) In 1464 kocht men te Amsterdam een mud garst, een mud tarwe, een mud rogge, een mud haver, eene ton appelen, een' vetten kalkoen en eene kan wijn, alles te zamen voor een en dertig stuivers §). In 1427 beloofde Philips aan den hopman Jan van Nijkerk, die de stad Schiedam had bewaard, zonder soldij te genieten, een schild daags, om te voorzien in de kosten van zijn onderhoud en dat van zijn huisgezin **). In 1500 kocht men te Alkmaar eene koe voor 5 Rijnsche guldens en een kalf voor elf duiten ††).

De instelling van de orde van het Guldenvlies door Philips, in het jaar 1431, hebben sommigen voor eene zinspeling gehouden op den wolhandel, als eene der hoofdbronnen van den bloei der Nederlanden §§). Doch bij al

---

*) Groen van Prinsterer, *Handboek*, p. 46.

†) Velius, *Kron. van Hoorn*, ad. ann. 1464.

§) Commelin, *Amsterdam*, p. 912.

**) Van Mieris, IV., p. 896.

††) Eikelenberg, *Alkmaar*, p. 45.

§§) Groen van Prinsterer, *Handboek*, p. 46.

wat hij deed om de verschillende takken van volksvlijt op te beuren en aan te moedigen, kan men hem het verwijt niet onthouden van gedurig inbreuken te hebben gemaakt op de vrijheden der steden. Hij ontzag zich niet de Regering van sommige te veranderen, zoo als, bij voorbeeld, in den jare 1441 te Dordrecht, waarvoor als reden wordt opgegeven, dat het Bestuur der stad den oorlog tegen de Oosterlingen in 1438 niet had goedgekeurd, en geene schepen daarvoor wilde leveren *).

Het was onder de regering van Philips in zijne afwezigheid ten jare 1444, dat eene sententie *bij contumacie* gewezen werd door Isabella van Bourgondië en hare Raden tegen de stad Dordrecht, waarbij zij veroordeeld werd den Graaf in het bezit te laten van zijn' tol, welks opbrengst zij sedert een aantal jaren aan zich gehouden had; tevens werd haar verboden om de bewoners van Zuid-Holland te pressen tot het uitdiepen en verbeteren van de haven van Dordrecht, terwijl haar tevens werd ontzegd de heffing eener belasting voor onkosten van kalk en andere bouwstoffen, die deze werkzaamheden noodzakelijk na zich slepen moesten. Nog gelastte men haar, den uitvoer van turf uit Zuid-Holland niet meer te verbieden; immers zij had bevolen, dat alle turf, in Zuid-Holland gegraven, te Dordrecht ter markt moest worden gebragt, en daarop zekere belasting te haren voordeele gelegd. Zij mogt geen' accijns meer vorderen van het bier, binnen de twee mijlen uit den omtrek naar de stad gebragt wordende, waarvan zij eene belasting hief tegen een' groot van iedere ton. Voorts werd eene keur te niet gedaan, waarbij door het Bestuur der stad in Zuid-Holland was bevolen, dat niemand aan

*) De Reiffenberg, *Etat de la population*, etc., p. 232.

een' ander' koren, haver of andere granen verkoopen mogt, hoewel op zijn eigen land gegroeid; terwijl tevens eene keur werd vernietigd, waarbij zij bevel had gegeven om geen koren, haver of ander graan uit Zuid-Holland te vervoeren, ten zij te Dordrecht ter markt gebragt. Bij hetzelfde vonnis werd van haar vergoeding gevorderd voor de schade, toegebragt aan de tollen van den Graaf, door het sluiten der stroomen en het beletten en verbieden van den koophandel door plakkaten, hetgeen tevens aan de onderdanen van den Hertog veel schade had berokkend. Verder werd zij verpligt vergoeding te geven voor het wegnemen van een *schip uit Pruissen te Schiedam* gekomen *), dat zij te Dordrecht wilde doen verstapelen; voor de schade, aan eenige kooplieden van Schoonhoven, Gorinchem, Wezel, Bommel, Kleef en Delft toegebragt, en voor zeeschuimerijen op de Zuiderzee †). Nog blijkt uit de genoemde sententie, dat de stad Dordrecht, na de stroomen gesloten te hebben, die eigenmagtig weder geopend en vrede met die van Gelre en Kleef gemaakt heeft, zonder vergunning van den Hertog. Eindelijk wordt daarbij bevestigd de ordonnantie van Hertog Albrecht van Beijeren tegen het stapelregt §).

„Deze lijst van feitelijkheden," zegt Luzac, „gepleegd door eene stad op de inwoners van andere steden en gewesten, kan ons een denkbeeld geven, hoe het in deze Landen met de algemeene vrijheid der ingezetenen somwijlen gestaan heeft, en wat men te wachten heeft, wanneer

---

*) Luzac zegt hierbij: „Daar werd dan in dien tijd koophandel gedreven, en daar was eene vaart van Pruissen op Schiedam."

†) Zie pag. 127.

§) Sententie van Isabella van Bourgondië, bij Luzac, Deel I., *Bijlage* L.

eene stad eene groote overmagt boven de andere steden verkrijgt" *). Doch deze lijst van feitelijkheden geeft tevens een denkbeeld van de magt, die de stad Dordrecht bezat, en die alleen was ontstaan en toegenomen door de ongeloofelijk groote uitbreiding, welke haar handel in de laatste jaren had verkregen.

Toen Philips in den jare 1467 overleed, liet hij viermaal honderd duizend gouden kroonen en twee en zeventig duizend marken zilvers na; zijn huisraad, edelgesteenten en sieraden bedroegen meer dan vier millioen. Hij werd door zijne onderdanen diep betreurd, en verdiende volkomen den naam van *den Goeden*, dien men hem gaf. Ofschoon de belastingen, door hem geheven, vergeleken met die van vroegere tijden, vrij hoog waren, heeft hij zijne onderzaten nooit bovenmate bezwaard. Dat deze belastingen meestendeels zonder morren konden worden opgebragt, getuigt voor de toenemende welvaart hier te Lande †).

Onder zijn' zoon en opvolger, Karel den Stouten, beleefde Nederland onrustige tijden. „Karel," zegt Simon Stijl, „wiens oorlogzucht geene palen kende, had al den rijkdom van Braband, Vlaanderen en Holland van noode en ontzag niets om er zich meester van te maken, terwijl de schrik zijner wapenen alle welvaart in hare bronnen stremde. Hij voerde belastingen en accijnzen in, waarvan men nimmer had hooren spreken, ja liet zelfs het goud en zilver der geestelijkheid, hare geliefdste heiligdommen niet onaangeroerd. De onlusten, die noodzakelijk hieruit volgden, stilde hij met het zwaard, en joeg zoo vele koppen over de kling, als hem in het licht stonden §). Het Ge-

*) l. l., p. 85, 86.

†) Olivier de la Marche.

§) *Opkomst en Bloei der Vereen. Nederlanden*, p. 97.

regtshof, door Philips ingesteld bij het verdrag, dat hij als Ruwaard met Jacoba sloot, was ten minste nog in den Haag geplaatst, waardoor de goede Hollanders gehandhaafd werden bij hun oud voorregt, van niet buiten hunne palen in regten te kunnen betrokken worden. Alleenlijk was het eene kunstgreep, welke nog eenigzins verdragelijk schijnen mogt, dat de Hertog den Raad van deze vierschaar gedeeltelijk uit vreemdelingen deed bestaan; maar Karel, reeds bij het leven van zijnen vader, als Stadhouder het strengste regt hier geoefend hebbende, bragt vervolgens, toen hij zelf regeerde, dat Hof naar Mechelen over, om regt en rede naar zijnen onbepaalden wil te kreuken, en speelde dus in 't openbaar den dwingeland, die in zijns vaders gedrag altoos genoeg vermomd gebleven was, om toe te laten, dat hij met dezen heerlijken naam, Philips den Goeden, pronkte" *).

De regering van Karel was in meer dan één opzigt nadeelig voor de welvaart der steden, die hem gedurig met schepen, geld en manschap in zijne oorlogen moesten ondersteunen. Dit gevoegd bij de weelde van zijn Hof, waarvoor hij jaarlijks twee millioen ponden (*livres*) behoefde, had eene verhooging der belastingen, en vooral van de accijnzen op de eerste levensbehoeften ten gevolge.

In den jare 1475 was de staat der opbrengsten als volgt:

Voor Gelderland . . .	13,883	ponden	Tourn.
" Holland . . .	14,300	"	"
" Zeeland	2,685	"	"

Met het oog op deze vermeerdering der accijnzen, kan men zijne bevreemding niet verbergen, wanneer men leest,

---

*) Stijl, *Opkomst en Bloei der Vereen. Nederlanden*, p. 98.

dat in Amsterdam in den jare 1477 eene keur werd uitgevaardigd, waarbij wordt bevolen een roggebrood van twaalf ponden niet hooger dan een' stuiver te verkoopen *).

Intusschen nam de scheepvaart dezer gewesten in belangrijke mate toe, blijkbaar zoowel in de groote handelsondernemingen, die men durfde beginnen, als in de uitrusting van vloten, om den koophandel tegen alle vreemde aanranding te beschermen. Het verdient opmerking, dat de meeste steden het regt om haren koophandel te beveiligen zelve uitoefenden, niet alleen door het indienen van hare bezwaren, maar ook door het sluiten van verdragen met vreemde Staten, het uitrusten van schepen en het benoemen van bevelvoerders daarover. In het begin der veertiende eeuw verschafte men van hier schepen aan de Engelschen om hunne krijgsmagt naar Frankrijk over te brengen †); de vloot tegen de Oosterlingen, in 1438 uitgerust, hebben wij hierboven reeds vermeld. In 1453 hielp eene vloot der Hollanders en Zeeuwen Karel VII, om de haven van Bordeaux te blokkeren §). Een strijd tegen de Franschen in 1470, ten gevolge van het nemen eener koopvaardijvloot, die van la Rochelle huiswaarts keerde, in welken strijd Hendrik van Borselen Admiraal der Nederlandsche vloot was, getuigt mede voor den grooten trap van volkomenheid, waartoe de scheepvaart en scheepsbouw in deze Landen reeds was opgeklommen. Bij het Groot-Privilegie, aan Maria de dochter van Karel afgeperst, werden Nederland groote vrijheden en voorregten toege-

*) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 280. Men troostte zich echter met het: *Non omnium quae a majoribus constituta sunt, ratio reddi potest.*

†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, IV., p. 109.

§) Monstrelet *eenvyvant* Froissart, III., p. 58.

staan. Met betrekking tot den handel: dat er geene nieuwe tollen zouden worden geheven of de bestaande verhoogd; de Landen en ingezetenen zouden bij hunne koopmanschap, neringen, oude costumen en vrijheid worden gehandhaafd; geen oorlog mogt worden ondernomen, dan met goedvinden der Staten; elk zou zijne zeedriftige goederen naar zich mogen nemen, tegen betaling van bergloon; geene veranderingen mogten worden gemaakt in de munt dan met toestemming der Staten. Verder werd bepaald, dat geene hooge of lage ambten aan een' vreemdeling zouden worden gegeven. Men vorderde dit, omdat men wel wist, dat een vreemdeling de belangen des Lands nooit zoo goed behartigde als een ingezeten. De nog verschuldigde beden werden kwijtgescholden, en men stelde vast, dat voortaan geene Landen of Staten iets behoefden toe te brengen tot beden, waarin zij niet hadden bewilligd, en zoo de Graaf vervolgens eenige beden wilde doen, hij verpligt zou zijn overal zelf te verschijnen, om zijn verzoek voor te dragen.

Het huwelijk van Maria met Maximiliaan bragt de Nederlanden in het bezit van het Huis van Oostenrijk. Eenige verbonden tot verzekering van vriendschap en uitbreiding des handels werden onder zijn bestuur met vreemde Mogendheden aangegaan; voor 't overige berokkenden ook de zware en kostbare oorlogen, die deze Vorst voerde, aan het Land veel onheil.

Met Engeland werd, in den jare 1478, de gemeenschap verzekerd door een verdrag van koophandel en visscherij, tusschen Maximiliaan en Maria, als Vorsten van deze Landen, en Eduard IV, den Koning van Engeland, gesloten; in hetzelfde jaar was het oude verbond van vriendschap en koophandel tusschen den Britschen Vorst en de provincie Friesland vernieuwd; iets, dat vier jaren later ook plaats had,

tusschen denzelfden Koning en een' zekeren Folkert Reinier, die zich Heer van Terschelling noemde.

Intusschen had de handel dezer gewesten nog altijd veel te lijden door de verderfelijke binnenlandsche oneenigheden. In den jare 1488 rustte Jonker Frans van Brederode onder andere eenige schepen uit, waarmede hij de Noordzee onveilig maakte en onderscheidene rijkgeladene Hollandsche koopvaardijschepen aantastte en beroofde; iets, waarvan vooral de stad Leiden de nadeelen ondervond, want vele der vaartuigen waren de eigendom harer burgers, en keerden geladen met fijne wol en vellen huiswaarts *). In het volgende jaar beproefde Brederode zijn geluk op nieuws; toen stak hij met eene vloot van acht en dertig schepen in zee, de kusten en havens van Zuid-Holland bestokende. Doch bij deze gelegenheid werd hij gevangen genomen en in den kerker geworpen, waar hij overleed. Met hem werden alle vooruitzigten der Hoeksche partij ten grave gesleept. Maar er was nog een ander kwaad, dat den koophandel en nijverheid zeer veel afbreuk deed. De vele, zware en kostbare oorlogen, door Maximiliaan gevoerd, hadden de waarde van het geld zoodanig doen stijgen, dat men ernstig op middelen moest bedacht zijn, om de munt weder tot op hare innerlijke waarde terug te brengen. — De levensmiddelen en andere goederen waren in evenredigheid duurder geworden, zoodat handel en nijverheid bijna geheel stilstonden. Men trachtte hierin te voorzien door, in 1489, het geld een' lageren koers te geven; maar, zegt Velius †), deze groote verandering deed het Land meer schade dan al de kostbare oorlogen. Tot tweemaal toe beproefde men de invoering van dat middel, doch tot tweemaal toe mislukte het. Sommige goederen werden nog duurder dan

*) Alkemade, *Jonker Fransenoorlog*, p. 76.

†) *Kron. van Hoorn*, ad. ann. 1489.

vroeger; het goede geld ging het Land uit en werd naar Gent en andere steden van Vlaanderen gevoerd, waar het wel een derde meer waarde had. De koophandel kreeg hierdoor een' zwaren slag. De naburige volken, als Duitschers, Engelschen, Franschen en andere, in plaats van voor hunne goederen andere inlandsche waren of nijverheidsvoortbrengselen uit te voeren, verkochten die niet anders dan voor gereed geld, waaraan zij in hun Vaderland terstond een derde konden winnen, dat zij aan de verschillende koopmanschappen niet konden. Hierdoor geraakte meest al het geld uit het Land, de kooplieden bleven met hunne goederen en koopmanschappen zitten, de werkman werd niet meer betaald, doch de belasting bekend onder den naam van *ruitergeld*, streng ingevorderd. Een opstand, dien de geschiedenis kent onder den naam van *Kaas- en Broodspel*, was hiervan in 1491 het noodlottige gevolg. Wel werden de oproerlingen tot onderwerping gebragt, en moesten Kennemerland en eenige steden groote boeten opbrengen; maar een middel, dat het kwaad in den grond aantastte, had men niet gevonden.

De opgave der sommen, door deze steden betaald, zal een bewijs leveren voor den rijkdom, dien hare burgers reeds in dat tijdvak hadden verkregen:

Kennemerland betaalde	. .	5000	gouden	Andries-guldens,
Alkmaar	" . .	2000	"	" "
Medemblik	" . .	300	"	" "

en bovendien eene jaarlijksche schatting van 3 stuivers per huis. De overige West-Friesche plaatsen, behalve Enkhuizen, betaalden 6000 Andries-guldens en eene jaarlijksche belasting van 2 stuivers. Hoorn, Edam, Monnickendam, Texel en Wieringen te zamen 3400, Haarlem 3400 en Zie-

rikzee 2400 guldens, benevens een jaarlijksch haardstedengeld van 2 stuivers.

De vrede van Senlis, in het jaar 1493 tusschen Karel VIII, Koning van Frankrijk, en Maximiliaan gesloten, oefende een' gunstigen invloed uit op den Nederlandschen handel; het verkeer en de scheepvaart, langen tijd aan groote belemmeringen onderhevig geweest zijnde, bloeiden op nieuws. De Hollanders, wier vaartuigen slechts Engeland, Frankrijk en het Noorden, benevens de Oostzee-Landen hadden bezocht, begonnen thans hunne vaart naar verder gelegene gewesten uit te breiden *). Doch in Friesland had de handel van sommige steden door de woedende partijschappen zeer veel te lijden; het herstel van rust en orde werd vruchteloos beproefd; in het bijzonder werd de handel van Leeuwarden zeer gekweld; de landlieden, die ver van de stad woonden, zagen zich gedwongen hunne goederen te Leeuwarden aan de markt te brengen, hetgeen zij veel gemakkelijker te Sneek hadden kunnen doen. Zelfs verbood men den bewoners van Sneek van hen te koopen. Groote onlusten waren hiervan het gevolg, die de zaak nog veel erger maakten.

Het was onder het bestuur van Maximiliaan, dat de willekeur werd aan banden gelegd, waarmede de steden tot hier toe in het uitrusten en bemannen van schepen waren te werk gegaan. Hij voorzag daarin door eene ordonnantie op de Admiraliteit van 8 Januarij, 1487. Te merkwaardig zijn de woorden, waarmede dit stuk aanvangt, om ze hier niet mede te deelen.

„Maximiliaan, bij de gratie Godts, enz. Alsoo tot onse kennis gekomen is, dat onder decksel van oorlogen en divisien, die voor desen geweest zijn, en alsnoch regneren

*) De Reiffenberg, *Etat de la popul.*, p. 160, 161.

in Onse landen van herwaerts aen, eenige eygener authoriteyt sich aengematight hebben, en noch dagelicks aenmatigen, te equiperen ende te wapenen schepen ter zee, door welcke geschiedt zijn, en noch dagelycks gedaen werden menighvuldige kaperijen, uytschuddingen, rooverijen ende andere schaden, en ontelbare beswaernissen, soowel ten laste en tot schade van onse eygene onderdanen, en van die onser geallieerden en vreemden, als van andere, die op brieven van seekerheyt ende vrijgeleide Onser admiraels ter zee behandelen en frequenteren als kooplieden onser geseijde landen; en dat veel abuijsen, excessen, delicten, enorme misdaden en quade feijten begaen werden door degene die de zee bevaeren, sonder dat over haer eenige straf ofte correctie geoefend zij; Het welcke niet alleen streckt tot vertreedingh, quetsing en verachtingh van onse hoogheyt en heerlycheyt maer oock tot irreparabele nadeel en schade van de koopmanschap, welck is het principaalste fundament ende onderhoudingh der gemeene saecke van onse voornoemde Landen ende Heerleyckheden, en in het bijsonder van onse landen van Vlaenderen, Holland, Zeeland, Vriesland en andere, aen de voorschreve zee gelegen, aen dewelcke geen goedt profijt of nut kan toekomen, als door toedoen en middel van de voorsz. zee; Waer in willende voorsien, doen te weten, dat Wij dese saecken overwogen hebbende, ende in acht genomen het groote gekerm, klachten en doleantien, die tot verscheyde malen ons hier over gedaen zijn, soo van de kant onser geseyde onderdanen, als van die onser naburen, en andere aldus beschaadighde lieden; op het middel als gheseght is, begeerende (als reden is) het goedt onderhoudt ende vermeerderingh onser geseijde Landen; en te beschermen Onse gemelde onderdanen, en andere daermede trafiquerende, jegens allen overlast, onderdruckingh en schade, als oock wel expres tot

ot conservatie onser rechten, hoogheyt, heerlyckheyt en praeeminentie; geconsidereert dat het niet geoorloofd of toegelaten is aan yemandt, de wapenen op te vatten, sonder onse bewilligingh, toelatingh, ordonnantie ende permissie. Ten eynde dan om ordre te stellen tot beleydt der saecken van de zee, en die te reguleren in justitie, om welcke te oefenen, te bestieren ende administreren, heeft Onse admirael de last, bedieninge en beleydt in onsen naem, ende hebben met advies ende deliberatie van die van onsen grooten Rade, en van Onse Finantien, en van vele andere Edelen, Capiteynen en Bevelhebberen ten oorloge, mitsgaders andere notabele personen, sich verstaende op soodanigen materie, gemaeckt, geordonneert en gedeclareert, maecken ordonneren en declareren bij den inhoude deses de volgende Ordonnantien, Edicten en Declaratien," enz.

Bij dat plakkaat werd vastgesteld, dat, niet alleen de Admiraal de regtspraak zou hebben over de misdaden, die begaan werden op de zee of hare stroomen, bij gelegenheid van oorlog of anderzins, maar ook kennis moest nemen van alle overeenkomsten, gesloten over de bevrachting der schepen en de belooning van zeevarende lieden; zonder zijn verlof mogt niemand een schip ten oorlog uitrusten; hij zorgde, dat de kooplieden dezer Landen niet onder eenig voorwendsel door alhier uitgeruste oorlogsschepen beroofd werden; hij nam kennis van de gemaakte prijzen, en oordeelde of die te regt gemaakt waren; tevens genoot hij een tiende van alle prijzen, gaf vrijgeleide en zekerheid over de zee en de stranden, was belast met het toezigt over de vuurbakens, enz. *)

De Stadhouder en Raden in Holland kregen bevel voor de uitvoering van dat plakkaat te waken, waarbij echter verklaard was: dat niemand kon geacht worden daardoor

*) Gr. Placcaatboek, IV., p. 1203.

verkort te zijn in zijne regten; in welks vol bezit elk begrepen werd te zullen blijven onbenadeeld *).

Voorspoedig was de regering van Maximiliaan niet voor de Nederlanders; Simon Stijl †) telt de nadeelen op, die deze Landen onder zijn bestuur hebben geleden. „In eenen tijd van gebrek en armoede moest vreemd krijgsvolk gevoed worden; de inwoners werden belast met zware schattingen en accijnzen, terwijl door het verlagen van de markt hunne behoeftigheid nog vermeerderd werd. Het Kaas- en Broodspel getuigt, met welk een ongeduld het gemeen dat juk poogde van den hals te schudden. Maar te laat. De dam was doorgebroken, en in den algemeenen nood schoot er niets meer over, dan dat een ieder door toegevendheid zich zelf beveiligde" §).

Doch over het algemeen verkeerden deze gewesten, wanneer men de dagen van toen met vroegere tijden vergelijkt, in een' toestand van ongekenden voorspoed. De zoo even door ons aangehaalde Schrijver zegt daaromtrent: „Wij hebben de oude geschiedenissen van ons Vaderland reeds omstandig genoeg beschouwd, om te begrijpen, dat de voornaamste Nederlandsche provinciën voor de oprigting van ons Gemeenebest, zoo gering en behoeftig niet waren, als men zich gemeenlijk verbeeldt. Schoon dit eene aangename dwaling is, omdat de tegenwoordige luister van onzen Staat op die onderstelde nietigheid zooveel sterker afsteekt, moet men ze echter, als eene dwaling, onbewimpeld tegenspreken. Het getal der Hollandsche steden, het belang, 't welk vreemde Mogendheden altoos in de vriendschap van Holland en Zeeland stelden, hunne verbonden van koophandel, het aanzien der Hollandsche Gra-

*) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 372.

†) *Opkomst en Bloei der Vereen. Nederlanden*, p. 118, 119.

§) Als boven.

ven, zelfs voordat zij nog buiten hun Vaderland eenigen eigendom hadden, hunne huwelijken, hunne bestendige onafhankelijkheid van het Keizerlijk gezag, de onderstand, dien de Graven van vreemden Huize, tot hunne uitheemsche oorlogen, uit deze Landen trokken, de zware beden, welke men hun onophoudelijk inwilligde; alles bewijst, dat Holland en Zeeland op verre na geene moerassen of visscherspoelen, maar veeleer bloeijende en handelrijke gewesten waren, welken, naar de omstandigheid van die tijden, niets ontbrak om bij de grootste Vorsten in ernstige aanmerking genomen te worden. Vlaanderen en Braband waren zekerlijk nog ruim zoo magtig; doch wij zien vervolgens, dat de welvaart van deze provinciën in den schoot van Holland te zamenvloeit" *).

Niet anders laat zich de Schrijver van de *Troubles des Pays-Bas* daaromtrent uit: „Het land was goed bevolkt," zegt hij; „de akker goed bebouwd. De Adel leefde op zijne kasteelen van de opbrengst zijner goederen, en de Grooten, tevreden met de gemakken van hunnen stand, zonder weelde. De vlijt van den landman, de neringen, de vele fabrijken van een arbeidzaam volk, openden het Land reeds vroegtijdig de bronnen van eenen verbazenden rijkdom, door eenen handel, die zich gedurig verder uitbreidde, en in het begin met de naburen, vervolgens met de steden der Hanzé, de handelplaatsen en republieken van Italië, en eindelijk door deze met Oost-Indië gedreven werd †). De groote steden waren magtig, en hare burgers stonden in groot aanzien. De overvloed en welvaart verspreidden zich naar alle gedeelten van den Staat" §).

---

*) S. Stijl, *Opkomst en Bloei*, p. 136, 137.

†) Van der Vynckt, *Gesch. der Verein. Niederlande.* — *Troubles des Pays-Bas*, I., p. 9 der Duitsche vertaling.

§) Idem, p. 10.

Aan de ontwikkeling der groote welvaart, die in de Noordelijke Nederlanden heerschte, had de haringvangst voor een groot gedeelte het hare toegebragt. Vroeger in Braband en Vlaanderen uitgeoefend, verplaatste zij zich in de twaalfde eeuw naar Zeeland, uit welk gewest de bewoners van Zierikzee reeds in den jare 1163 ter haringvisscherij zouden gegaan zijn *). In 1152 ging men met kleine schepen in de Maas en op de zeestranden ter haringvangst, en te Brielle zou men al in dien tijd de kunst om de haring te zouten hebben gekend †). De vergunning, in 1295 door Eduard I, Koning van Engeland, aan de Hollanders, Zeeuwen en Friezen verleend om vrij en onbelemmerd op de Engelsche kusten bij Yarmouth te visschen, was in het algemeen op iedere soort van visscherij toepasselijk, en niet bepaaldelijk op de haringvangst §); want eerst kort vóór het jaar 1482 verliep de haring van de kusten van Schonen naar die van Vlaanderen en Engeland. Reeds vóór het einde der dertiende eeuw hadden de bewoners van Kampen en Harderwijk vrijheid om op Schonen te visschen **). De twisten, in den jare 1307 tusschen Engelsche en Hollandsche kooplieden gerezen, die elkander om strijd beroofden en plunderden, strekten tot groot nadeel voor dezen tak van volksbestaan. De onderhandelingen tot bijlegging dezer oneenigheden aangeknoopt, bleven lang vruchteloos, totdat in 1478 met Engeland een verbond tot stand kwam, waarbij ook in het bijzonder op de belangen der visscherij gelet werd ††).

---

*) De Reiffenberg, *Etat de la pop.*, p. 198.

†) Boxhorn, *Kronijk van Zeeland*, D. II., p. 37. *Ed.* 1644.

§) Zie pag. 131.

**) Zie pag. 146. 149.

††) Zie pag. 134.

Oud Dreyschere, eene haven van Schouwen, sinds eeuwen niet meer bestaande, was, omstreeks 1287, de plaats, waar de meeste buizen en andere vischschepen uitzeilden, en het grootste aantal koopvaarders aankwam *).

Intusschen was te Biervliet, in 1386, het haringkaken uitgevonden door Willem Beukelszoon, eene uitvinding ons door de Franschen weleens betwist, doch waarvan de Heer Raapsaet in een zijner geschriften, dat mij echter niet ter hand is gekomen, de eer van Nederland heeft gehandhaafd †). Karel V achtte zijne uitvinding van zooveel belang, dat hij het niet beneden zijne waardigheid vond met zijne zuster het graf van Beukelszoon te bezoeken. Door deze verbetering en die van een' inwoner der stad Hoorn, waar in 1416 het eerste groote haringnet werd gebreid, alsmede door een in den jare 1406 en 1407 tusschen Engeland en Nederland gesloten verbond — waarbij de visschers vergunning kregen om ongehinderd hun beroep ter zee uit te oefenen, — nam de vangst aanmerkelijk toe. De visscherij vestigde zich na dien tijd voornamelijk te Enkhuizen en Hoorn, waar men, in plaats van de vroeger gebruikte *Slabbaerts*, in het vervolg *buizen* voor de haringvangst bezigde. Van dezen tijd dagteekent dan ook de benaming van *groote visscherij* §), in het bijzonder aan die van de haring gegeven, onder welken naam zij in verscheidene plakkaten van de zestiende eeuw voorkomt.

In het eerst werd de haring gevangen op de kusten van

---

*) Boxhorn, *Kron. van Zeeland*, D. II., p. 92.

†) De uitgevers der Werken van den Heer Raapsaet hebben de stukken betrekkelijk de uitvinding van het haringkaken daarin niet opgenomen, *omdat zij de kennis daarvan niet van genoegzaam belang voor het algemeen hielden.* Zie *Journ. des Débats*, Decr., 1816.

§) De Reiffenberg, *Etat., etc*, p. 238.

Schonen, Zweden en Denemarken, die zij echter verliet voor de Vlaamsche en Engelsche kusten. Doch de vreemdeling werd spoedig afgunstig op de voordeelen, die deze gewesten uit de haringvangst trokken, en begon er zich ook op toe te leggen. De hierdoor ontstane mededinging gaf aanleiding tot veelvuldige botsingen, die dikwijls het opbrengen onzer buizen en het gevangen houden van het zich daarop bevindende scheepsvolk ten gevolge hadden. Al deze gevaren schrikten echter de Nederlanders niet van hunne voorgenomene togten af, die zij bij voortduring ten uitvoer bragten.

„Het belang," zegt Luzac *), „dat het Gemeenebest bij de visscherij in het algemeen en bij de haringvangst in het bijzonder heeft, kan voor 't overige niet' beter afgenomen worden, dan uit de schikkingen, van tijd tot tijd, zoo onder de regering der Graven als naderhand gemaakt, om de visscherij in een' zuiveren staat te houden, voor slechte inkruipingen te hoeden, voor verval te bewaren, voor overlast en geweld te dekken, dan uit de pogingen, welke, aan den eenen kant, andere volken hebben gedaan, om ons in de visscherij, of na te volgen, of er in te belemmeren, of er van te ontzetten, of die naar zich toe te trekken, en welke, aan den anderen kant, onze Voorouders hebben aangewend, om die te handhaven en staande te houden, als te zien is uit verscheiden resolutiën."

Toen de Franschen in het jaar 1472 achttien haringbuizen hadden opgeligt, en het scheepsvolk naar Dieppe voerden, wilden zij de matrozen op geene andere voorwaarden in vrijheid stellen, dan tegen betaling van honderd kroonen per hoofd.

In het jaar 1477 besloot de stad Amsterdam met eenige andere steden, om eene vloot ter haringvaart uit te zenden, waarvoor de onkosten zouden worden gevonden door de heffing

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, D. I. p. 145.

eener belasting of *pondgeld* op alle goederen. De verwoestende oorlogen tusschen den Franschen Koning Lodewijk XI en den Hertog van Bourgondië, deden echter in 1479 aan de vangst groote nadeelen. Onze haringvloot leed bij Cherbourg door den Franschen Admiraal Coulon veel schade. De pogingen, van deze zijde aangewend, om ook de Franschen te benadeelen, waren geen middel om het kwaad te stuiten.

Vele steden hadden haren toenemenden bloei vooral te danken aan hare deelneming in de haringvangst. Deze visscherij, zegt Marlianus *), bragt den Nederlanden meer schatten op, dan andere volkeren met groote moeite aan de aarde ontwoekeren. Schiedam was beroemd door de bekwaamheid harer inwoners in het kaken van de visch; ook werden ter dier plaatse vele netten gebreid. Te Zierikzee telde men in later tijd vijf honderd visschers †). De bewoners van Vlissingen waren gezocht als bekwame en bevaren zeelieden.

Alle mogelijke middelen stelde men in het werk om te zorgen, dat de haringvisscherij, die de goudmijn van Holland genoemd werd, zich meer en meer uitbreidde. Te Brielle bepaalde men, dat als de weduwe van een' visscher zich niet weder binnen den tijd van drie dagen na den dood van haren man, met een' anderen visscher in den echt begaf, zij het regt verloor op de haringvangst gedurende den tijd daartoe aangewezen §).

Op welken prijs men de vergunning om deze vangst uit te oefenen stelde, kan blijken uit eene bedreiging, in den

---

*) Bij Scriverius, p. 123.

†) Scriverius, p. 153—156.

§) De Reiffenberg, *l. l.*, p. 194.

jare 1550 aan de Staten van Holland gedaan, aan wie werd gezegd, „dat zoo zij niet promptelijk en op staande voet in eene bede consenteerden, henlieden de haringvangst sou verboden worden" *). Ook de kabeljaauwvangst werd door de Nederlanders uitgeoefend, en deze visch was, zoowel versch als gedroogd en gezouten, een belangrijk artikel van handel voor deze gewesten.

Het sluiten van een verdrag van koophandel met Hendrik VII, Koning van Engeland, in den jare 1496, op 24 Februarij, waarbij ook de vrije visscherij op zee bedongen werd en waarvan reeds hierboven †) breedvoerig is gesproken, bevestigde het handelsverkeer tusschen Nederland en Engeland, terwijl in den jare 1499 eene overeenkomst werd aangegaan tusschen den genoemden Engelschen Koning en Philips den Schoonen, over het stapelregt van Calais §), voor den tijd van twaalf jaren. In 1502 en 1506 werden er bij verdrag tusschen de beide genoemde Vorsten andermaal eenige bepalingen omtrent den handel, de tollen en het handelsregt gemaakt. Dit is almede het voornaamste, wat de regering van Philips (1494—1506) uit het oogpunt der handelsgeschiedenis belangrijks heeft opgeleverd. Voor de burgerlijke vrijheid was hij niet gunstig; het Groot-Privilegie, volgens de uitdrukking van Philips, op *sinistre wijs* verkregen, werd vernietigd. Zijn huwelijk met eene Spaansche Vorstin bragt ons het eerst in onderhandeling met Spanje **), van welk Rijk men toen nog

---

*) *Regist. van A. v. d. Goes*, 1550, p. 38.

†) Zie pag. 134.

§) Dumont, *Corps Dipl.*, III., P. II., p. 409.

**) Van der Vynckt, *Gesch. der Verein. Niederlande.* — *Troubles des Pays-Bas*, I., p. 11.

geene zeer opgeklaarde begrippen had *). „De beschrijving, die de oude kronijken ons, bij gelegenheid van dat huwelijk, van Spanje geven," zegt de Heer van der Vynckt †), „is zoo wonderbaarlijk, alsof men er ons eene van Mingrelië opdischte."

Wel dreef men van hier eenigen handel op dat Rijk; doch hij schijnt niet van zeer groot belang geweest te zijn, immers slechts zelden vindt men er eenige vermelding van.

Dat er echter gemeenschap tusschen deze Landen en Spanje bestond, leeren ons de vrijheden in de stad Middelburg, ten jare 1383 verleend aan de Spaansche kooplieden voor den handel, dien zij daar dreven. De Graaf en de Zeeuwsche steden namen hèn in bescherming, en men stelde vast, dat zoo hun bij het uitbreken van een' oorlog het Land ontzegd werd, dit te Middelburg eerst openlijk moest worden afgekondigd, terwijl hun alsdan nog twee maanden tijds zouden worden gegeven, om hunne zaken te vereffenen en te vertrekken. In het jaar 1380, toen de voornaamste handelaars uit Portugal en Algarvië naar herwaarts kwamen, stond men dezen ook vele gunsten toe, waaronder het oprigten van een *stapelhuis*, het kiezen van een' regter, vrijstelling van de betaling der tollen, indien zij door storm of anderzins genoodzaakt werden eene haven in te loopen, enz. §).

Omstreeks 1419 had de stad Zierikzee de meeste groote schepen, die men in de Nederlanden aantrof, met welke vaartuigen, zegt Boxhorn, men naar alle Landen over zee voer, zoodat de Hollandsche en Waterlandsche schepen niet zoo

*) Van der Vynckt, *Gesch. der Verein. Niederlande.* — *Troubles des Pays-Bas*, I., p. 11.

†) Idem, idem.

§) Boxhorn, *Kron. van Zeeland*, I., p. 138, 139.

goed bekend waren als de Zeeuwsche vaartuigen. Kort na dezen tijd begon men in Zeeland, op verschillende andere plaatsen, als te Veere, Middelburg, West-Schouwen en Arnemuijden, ook schepen te bouwen, die over zee naar onderscheidene Landen, als Frankrijk, Engeland, Schotland, Noorwegen, Denemarken, Oostland en Spanje, met vele soorten van koopmanschappen vertrokken. Toen de kooplieden uit de genoemde Landen dit zagen, begonnen zij ook de havens van Zeeland te bezoeken; vroeger kwamen zij te Sluis en te Brugge, waar toen ter tijd de beste havens waren; doch van lieverlede zag men in de Wielingen en het Veergat de meeste schepen aankomen, zoodat in Zeeland door dien handel groote overvloed van geld was *).

Ten jare 1441, of daaromtrent, hadden de Zeeuwen, bijzonder de bewoners van Zierikzee en die van West-Schouwen, zoovele schepen in zee, als zij ooit te voren bezeten hadden. Ook begonnen zij toen bekend te worden in Spanje, en in Portugal te Lissabon, want in vroegere dagen had zich de vaart der Zeeuwen meest tot Denemarken en Oostland beperkt. En als voormaals de schepen van deze Landen van hier naar Spanje plagten te varen, had het scheepsvolk de gewoonte om eerst te biechten, en het Heilige Sakrament te ontvangen, eer zij de reis aannamen; *„want alsdoen was een groote reyse gheacht van hier in Spaengnen te varen, ende wederom te komen, want die vaert uyt Zeelandt alsdoen niet seer bekent ofte ghemeyn en was* †)."

Ook leert ons de togt van Karel V naar Spanje, dat er voortdurend verkeer tusschen deze Landen en het genoemde Rijk bestond §).

*) Als boven, II., p. 191, 192.

†) Boxhorn, *Kron. van Zeeland*, II., p. 212.

§) De Reiffenberg, p. 179.

Toen deze Vorst zich in Spanje wilde doen erkennen, begaf hij zich in 1517 naar Middelburg, van waar hij den 12den Augustus in zee stak, overgebragt wordende door zeelieden uit Enkhuizen, op wier ervarenheid en moed hij een zeer hoogen prijs scheen te stellen *).

Uit de sententie van Karel V †) blijkt ook, dat er reeds langen tijd handel op het Spaansche schiereiland was gedreven door Nederlanders. Immers daar leest men §). „'T selve land van Holland hadde veel duynen, veenen, meeren, die dagelijks meer worden, en andere onvruchtbare plaatsen, waar men noch zaaijen noch wieden kan, zoodat de ingezetenen zich moeten behelpen met eenige handwerken en negotiatiën, die stof in vreemde Landen halen, en het gemaakte werk wederom wegvoerende, als onder anderen verschillende soorten van lakenen en draperiën, dezelve vertierende in menigerlei plaatsen, als in Spanje, Portugal, Duitschland, Schotland, en bijzonder in Denemarken, Oostland, Noorwegen en andere Landen." — „En **) buiten dit inconveniënt, zoo koopen de Oostersche kooplieden, komende in Engeland, weder Engelsche lakens, wol, tin, lood en ander goed; daar zij, komende in Holland, plagten lakenen te koopen, en ander goed daar veyl zijnde; van gelijken, den Oosterling, zeilende met zijn koren naar Spanje of Portugal, brengt terug wijnen, olie, zout, specerijen en andere koopmanschappen, die de Oosterlingen uit deze Landen plagten te halen ††).

---

*) De Reiffenberg, p. 179.

†) Bij Luzac, I., *Bijl. A.*

§) Idem. p. 5.

**) Idem. p. 10.

††) En die dus eerst door ons uit Spanje en Portugal moesten gehaald worden, ten minste na de ontdekking van den zeeweg naar Oostindië.

of men plagt die oostwaarts te brengen met onze zeelieden."— „Deze onze voorschreven Landen van Holland liggen natuurlijk in het midden van de Oostersche en Westersche zee, ende plagten de kooplieden van Oosten alhier te ontladen, en hun weder te laden met koopmanschappen, komende uit het Westen, die hun dienden; en van gelijken, zoo deden wederom die van het Westen. — Dat die van Dantzig zekeren tijd geleden, ziende dat men heeft willen useren van het congégeld, hebben hare schepen met koren geladen, en ook Hollandsche schepen bevragt gehad in grooten getale op Lissabon; Andaluzië, Engeland, enz., daar duurte van koren is geweest" *).

Te Middelburg was †) de stapel der Fransche, Spaansche en Portugesche wijnen; door den wijnhandel was de stad in de vijftiende eeuw zoo rijk geworden, dat zij in staat was de haven van Arnemuijden te koopen van den eigenaar §).

Ook in den jare 1517 had de stad Kampen reeds voorregten voor haren handel in Portugal verkregen **), terwijl de Nederlanders in Spanje en Portugal vóór den afval van eerstgenoemd Rijk aldaar belangrijker handel dreven dan de steden van het Hazéverbond ††).

Nog blijkt uit de woorden van den Stadhouder Antoni de Lalaing, door ons hierboven §§) aangehaald, dat er han-

---

*) Sententie van Karel V, p. 11.

†) Zie p. 119, 120.

§) De Reiffenberg, p. 201, 202.

**) Berg van Middelburg, *Nederland en het Hanzéverbond.*

††) Idem, idem.

§§) Zie p. 210.

del gedreven werd op Spanje en Portugal, die op zou houden, indien de vaart naar Oostland niet kon plaats hebben.

Dat Nederland zich in later tijd, in spijt en ondanks de pogingen van het Hanzéverbond, van den geheelen handel op de Oostzeelanden had meester gemaakt, was, met den bloei onzer visscherijen de oorzaak van een uitgebreid verkeer met het Spaansche schiereiland, dat onder Karel V meer en meer in bezangrijkheid toenam, en zich zelfs ook nog in de eerste jaren der volgende Regering aldaar staande hield. De tachtigjarige oorlog legde echter in later tijd aan dezen handstak groote belemmeringen in den weg, zonder hem echter geheel te kunnen vernietigen.

In onzen handel van *œconomie* kregen wij echter al spoedig de Zuidelijke volken tot mededingers. Immers de kooplieden van Spauje, Sicilië, Italië en Portugal, en vele andere vreemde natiën, begonnen al vroegtijdig, bij gebrek van granen in hunne Landen, naar Dantzig, Bremen en andere havens aan de Oostzee te zeilen, waar zij schepen met koren bevrachtten en die naar onderscheidene plaatsen zouden. Die van Portugal hadden te Bremen eene groote hoeveelheid tarwe gekocht, bestemd voor Lissabon; bij gebrek aan schepen, deed men ledige bodems van Amsterdam komen, die met koren geladen naar Portugals hoofdstad vertrokken.

Zoo was de heffing van het *congé-* of *verlofgeld* op het uitgaand koren, waartegen men zich hier zoo dikwijls en zoo nadrukkelijk had doen hooren, de oorzaak, dat de kooplieden, die vroeger deze Landen bezochten om hunne granen af te halen, er voorbij zeilden en naar de oorspronkelijke markten stevenden. Zelfs de kooplieden van Bretagne bragten huune ladingen zout, die zij anders hier aanvoerden, nu regelregt naar de Oostzeelanden, om er aldaar granen tegen in te ruilen, die zij weder naar vreemde Landen

overvoerden *); zoodat deze handelstak, gedurende den tijd dat het *verlofgeld* werd geheven, grootendeels stilstond, tot schade en verlies van den koopmansstand en tot belangrijk nadeel voor de algemeene welvaart van Land en volk. Indien men van tijd tos tijd den uitvoer van granen weder vrijstelde, zoo als, bij voorbeeld, in de jaren 1531 en 1535, keerden de kooplieden van zelve naar herwaarts terug. Na de geheele afschaffing van deze belasting in 1548, werd Nederland weder, even als het dit vroeger geweest was, de groote korenschuur van geheel Europa, het Land, waar men, in tijden van duurte of schaarschte, altijd zeker was den noodigen voorraad te zullen aantreffen.

---

*. Luzac, *Holl. Rijkdom*, D. II., p. 292, 293. In de *Bijlage A* van Deel I.

TWEEDE AFDEELING.

GESCHIEDENIS DES HANDELS VAN DE ONTDEKKING VAN AMERIKA TOT OP DEN TEGENWOORDIGEN TIJD.

---

§ 4.

VERVOLG VAN § 3. ONDER HET BESTUUR VAN KAREL V.

Terwijl de handel der Nederlandsche gewesten zich in Europa naar alle zijden meer en meer uitbreidde, was intusschen door Columbus het vierde werelddeel ontdekt, en had de Portugesche reiziger Vasco de Gama den zeeweg naar Oostindië gevonden. De belangrijke gevolgen van deze en van andere ontdekkingen, die den geheelen loop des handels veranderden, hun invloed op scheepvaart en scheepsbouw, zullen te zijner plaatse worden aangewezen.

Voor het oogenblik blijven wij ons, tot behoud van een' regelmatigen loop dezer geschiedenis, vooreerst bepalen tot het verhaal van de ontwikkeling, die het handelsverkeer dezer Landen in Europa onderging.

Het begin der zestiende eeuw kenmerkte zich, even als het uiteinde der afgeloopene vijftiende eeuw, door gedurige twisten met Lubeck en de overige Hanzésteden, over de vaart naar de Noordsche Rijken, waarin Nederland als een geducht mededinger van het Hanzéverbond was opgetreden, blijkbaar reeds uit het hiervoren verhaalde. Ook met Denemarken geraakte men in onmin over de heffing der Sonttollen. Een gezantschap, in 1509 derwaarts gezonden om over eene vermindering van den genoemden tol te onderhandelen,

kwam terug, voor de stad Hoorn medebrengende 200 goudguldens, die men meent, dat als eene te veel gehevene som, door den Deenschen Vorst, ten gevolge der op nieuws gemaakte bepalingen, aan de genoemde stad werden teruggegeven *). Doch het was niet alleen het landschap Holland, dat een' zeer belangrijken handel dreef; ook andere gewesten namen daaraan deel. Omstreeks het jaar 1503 hadden de Zeeuwsche steden vele groote schepen in zee, die op Spanje, Frankrijk en Engeland handelden. Vooral was Zierikzee toen in het bezit van een zeer groot aantal vaartuigen, *carveelen* genoemd †). Even zoo de steden Goes, Cortgene en Goeree, die op het Noorden handel dreven; Cortgene en Vliete hadden ook buizen en pinken. In 1505 kwamen in Zeeland veel Spaansche, Italiaansche, Fransche en Engelsche schepen; ook vaartuigen van de Hanzésteden, die vroeger in de haven van Sluis plagten te ankeren, vooral van Lubeck en Dantzig, welke meest voor Ter Vere lagen, *overmits dat de kooplieden van Brugge en Sluijs begonnen te vertrekken, en dat deze landen zooveel schepen niet hadden.* De schepen uit de Oostzeehavens zeilden in dien tijd niet verder westwaarts dan tot Zeeland, waar zij zout kochten om terug te voeren §).

---

*) Velius, *Kron. v. Hoorn,* ad ann.

†) In 1460 werden te Hoorn de eerste *carveelschepen* gemaakt, als boeijers, smakken en dergelijke. Vóór dien tijd gebruikte men hier *hulcken, raseylen en craeijers, en die altemael gewrocht crapschuyts wyse, met de planken op malkander.* Deze wijze van scheepsbouw werd omstreeks dien tijd ook veranderd; men begon toen *carveelwerk* te maken, te weten *de planken te voegen niet op malkander, maar d'een tegen d'ander aen, met een naat tusschen beide gelyk nog hedendaags in meest alle timmeragiën van schepen in gebruik is.* Velius, *Hoorn,* ad ann. 1460.

§) Boxhorn, *Kron. v. Zeeland,* II., pag. 365, 366, 368.

Van de steden Kampen, Zwolle en Deventer getuigt Boxhorn *), dat hare schepen in 1506 *eene sterke vaart begonnen te varen, en begonnen van westen oostwaarts te varen; dat was uit Zeeland te loopen naar Lissabon en van Lissabon door de Sont naar Dantzig en alzoo naar Riga en Reval in Lijflant, en zoo kwamen ze weder in Zeeland, en zij waren van de eerste, die deze reis deden.*

Wij lezen nog bij denzelfden Schrijver †), dat in 1508 twee schepen uit Ter Vere van de Canarische Eilanden terugkwamen. Dit waren de eerste vaartuigen, die uit Zeeland over Spanje naar de genoemde eilanden stevenden. Beiden waren geladen met suiker. Na hunne aankomst vertrokken de schippers naar Antwerpen, waar zij op de markt hunne suiker voor 3 grooten het pond aanboden, die zij er echter niet voor konden krijgen. Zij zagen zich gedwongen de suiker nog wel een half jaar onverkocht te bewaren, en kregen bij den verkoop nog geen 3 grooten voor het pond. In het volgende jaar begonnen de Zeeuwsche schepen van lieverlede al meer en meer uit de vaart te geraken; terwijl die der Hollandsche steden aangroeide §), ofschoon de Zeeuwsche havens altijd nog eene gewilde ankerplaats bleven, vooral Ter Vere, dat in 1510 zeer vele Oostzeeschepen in hare haven zag binnenkomen. Het gebeurde soms, dat er 's morgens geen enkel schip voor de stad te zien was, en dat men er des avonds, als de wind oost was, dikwijls 50 of 60 tegelijk telde, alle uit de Oostzee of uit het Oversticht **).

De onderstand, door Holland in den jare 1510 beloofd aan Christiaan II, Koning van Denemarken, die met Lu-

*) Boxhorn, II., p. 374. †) Boxhorn, II., p. 377.

§) Van Meteren, *Nederl. Historiën*, I., p. 75.

**) Boxhorn, *Kron.*, II., p. 379.

beck, Wismar en andere Oostzeesteden in oorlog was, gaf aanleiding, dat van wege de eerstgenoemde stad in Holland, op verbeurte van lijf en goed *), werd verboden de schepen door de Sont of naar Denemarken te zenden. Kort daarna namen de Lubeckers vele Amsterdamsche en andere vaartuigen weg, tot groote schade voor den koopman, die hierdoor zware verliezen onderging. Eene vloot, door Amsterdam en de andere watersteden tot beveiliging der koopvaardijschepen in zee gezonden, werd door de Lubeckers verstrooid, en een groot aantal koopvaardijschepen, door hen uit de haven van Greifswald weggehaald, waaronder 4 van Hoorn, 2 van Enkhuizen en 2 van Waterland waren †). Eindelijk werd door een gesloten bestand tusschen Lubeck en deze Landen de vaart op de Oostzee weder opengesteld §).

Vóór het sluiten van dit bestand was in 1511 uit naam van de stad Amsterdam en de watersteden afgekondigd: *dat niemand westwaarts of naar Noorwegen mogt zeilen voor Palm-Zondag en niet oostwaarts voor belooken Paschen.* Toen later de Lubeckers met eenige der buitgemaakte schepen hier te Lande kwamen om handel te drijven, dwong men hen, aan onderscheidene Nederlandsche kooplieden schadevergoeding te geven voor het geleden verlies.

Dergelijke oneenigheden waren niet geschikt om het handelsverkeer aan te moedigen. Vooral was men altijd verpligt acht te geven op den handelsnijd van de stad Lubeck, en moest voortdurend gewapende schepen in zee houden tot beveiliging der koopvaardijvloot. Alleen de stad Hoorn had, in 1508, vijf oorlogsschepen uitgerust **). Vol-

*) Velius, *Hoorn*, ad ann. †) Velius, *Kron. v. Hoorn*, ad ann.
§) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 456, 457.
**) Velius, *Hoorn*, ad. ann.

gens Wagenaar koesterde men dan ook een groot mistrouwen tegen de bewoners van Lubeck; ja er werd aan de schippers, die naar Dantzig reisden, om van daar schepen te halen, bevolen, hun geen geld te vertrouwen, voordat de dagvaart der Staten van Holland, Zeeland en Friesland te 's Hage zou gehouden zijn.

Als maatregel om de koopvaardijschepen tegen vreemde aanranding te behoeden, werd in 1512, ten gevolge van den oorlog tusschen Frankrijk en Engeland, de vaart buitenduins naar het Westen tot nader order verboden; echter deed men dezen veiligheidsmaatregel vergezeld gaan van een' anderen, de uitrusting namelijk van vaartuigen tot beschutting der handelsvloot *).

Hoe weinig geschikt de regering van Karel V, door voortdurende oorlogen, ook zij geweest voor de bevordering der stoffelijke belangen van de meeste volken, die hij onder zijnen schepter vereenigd had, maakten echter de Nederlanden hierop eene uitzondering. Vooreerst deed de vereeniging der verschillende gewesten onder één' Vorst de nadeelige en gedurige oneenigheden ophouden, die sinds geruimen tijd de welvaart der inwoners, hoe hoog dan ook gestegen, in hare nog grootere ontwikkeling hadden tegengehouden; ten andere gaf de Vorst verscheidene voorschriften tot herstelling en afschaffing van misbruiken, die in het burgerlijk bestuur waren ingeslopen †); ten derde, omdat de bewoners dezer gewesten, meer ervaren in de zeevaart dan andere volken, zich onder deze regering langzamerhand meester maakten van den Spaanschen handel.

Maar de bloei, aan dit Land ten deel gevallen, wekte meermalen den naijver op van naburige Vorsten, en

*) *Amsterdam*, II., 458, 459, 460.

†) Gr. Placcaatb.

werd de bron van vele zware oorlogen, onder andere met Frankrijk en Engeland. De uitgebreide koophandel, hier gedreven, stelde deze gewesten in staat, om tot het voeren dier oorlogen groote sommen op te brengen, tot 40 millioenen toe.

De vaart op het Noorden bleef voor Nederland altijd van het hoogste gewigt *). De handel breidde zich daar gedurende de laatste helft van de 15de eeuw, ten koste der Duitsche Hanzésteden, in groote mate uit. Maar juist hierdoor werden de Nederlanden meermalen in moeijelijkheden gewikkeld met de Oosterlingen †), die door hunne mededinging reeds veel hadden verloren, en wel zagen, dat zij spoedig in de Noordsche Rijken, waar zij eenmaal en nog grootendeels den geheelen handel beheerschten, het onderspit zouden moeten delven.

Meesterlijk hadden onze voorvaderen gebruik weten te maken van de beroeringen, die de Noordsche Rijken teisterden, om aldaar eerst vasten voet, later den voorrang boven het Hanzéverbond te verkrijgen door een goedkooper vertier hunner goederen, niet alleen in de Scandinavische Landen, maar ook in de havens van Moscou, Lijfland en Pruissen §). Wel hadden zij daardoor de oorzaken van oneenigheden met het verbond vermeerderd, doch zij waren ter zee reeds magtig genoeg om hunnen vijand het hoofd te bieden; en de schade, die zij nu en dan door de vijandelijkheden der Hanzésteden leden, woog niet op tegen de voordeelen van een telkens zich meer en meer uitbreidend verkeer, dat de Hanzé in het Noorden iederen stap betwistte.

*) Blz. 85, 108, 146, v. v. 158 tot 192, 197, v. v.

†) J. J. Altmeijer, *Hist. des relat. comm. et diplomat. des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe*, p 27.

§) Idem, p. 8.

Al spoedig na zijne komst tot de regering zocht de stad Amsterdam zich in de genegenheid van Karel te dringen. Zij besloot hem 2000 goudguldens te leenen tegen den penning 16, en bewilligdein de heffing van een haarstede-geld, dat over de steden van Holland zou worden omgeslagen. Bij deze gelegenheid had eene opneming der haardsteden plaats, wier uitkomst door Wagenaar en door Schoorl in zijne *Kronyk van Medemblik* vermeld wordt *). De mededeeling daarvan zal, naar wij meenen, een denkbeeld kunnen geven van de uitgebreidheid der Hollandsche plaatsen in dien tijd. Het getal haardsteden was te

Dordrecht	1500
Haarlem	2714
Delft met Delftshaven . .	2733
Leiden	3017
Amsterdam	2531
Gouda	1694
Rotterdam	1137
Gorinchem	700
Schiedam	470
Schoonhoven	460
Alkmaar	889
Hoorn	1118
Enkhuizen	720
Edam met drie dorpen . .	692
Monnickendam	241
Medemblik	321
Purmerend	210
Oudewater	335
Woerden	267

*) Wagenaar, *Amsterdam*, p. 467.

Heusden	247
Geertruidenberg	280
Naarden	500
Muiden	100
Weesp	205
's Hage	1118

Als een uitvloeisel der goede gezindheid, die Amsterdam aan Karel betoond had, verleende hij aan de stad, in den jare 1516, vrijstelling van de betaling van het verlofgeld bij uitvoer van granen, dat in alle overige steden van Holland werd geheven *). Het niet tijdig voldoen van den bruidschat voor zijne zuster Isabella, die gehuwd was met Christiaan II, Koning van Denemarken, had echter in 1518 weder eene sluiting van de Sont †) en belemmering van het handelsverkeer in het Noorden ten gevolge. Uit wraak deed de Deensche Vorst de Nederlandsche schepen in alle havens van zijn Rijk in beslag nemen §). Zij werden echter later teruggegeven, en bij een in den jare 1519, op den 22sten Februarij, gesloten traktaat, de vriendschaps- en handelsbetrekkingen tusschen Denemarken en de Nederlanden hersteld. De maatregelen, door Christiaan II genomen met betrekking tot den koophandel in zijne Staten, waren voor de Nederlanders zeer voordeelig **), doch voor de Hanzésteden hoogst bezwarend. Eene verhooging van den Sonttol bragt den alleenhandel van de Hanzé in Denemarken en Zweden een' grooten slag toe.

Intusschen had het verkeer van tijd tot tijd zeer veel te lijden door de strooperijen der zeeroovers, vooral der Schot-

*) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 470.
†) Idem, *Vad. Hist.*, IV., p. 470.
§) Altmeijer, *o. l.*, p. 63. **) Idem, p. 75.

sche kapers. In 1516 dreven zij hunne onbeschaamdheid zoo ver, dat zij doordrongen tot in het hart van dit Land. Floris van IJsselstein nam in dat jaar eenigen hunner te Workum gevangen, en deed hen te Enkhuizen ophangen *). Doch hierdoor lieten zij zich niet afschrikken, en gedurig leest men van nadeelen, die zij den kooplieden toebragten.

Bij gelegenheid dat Frans I den Franschen troon beklom, liet Karel hem gelukwenschen, en sloot in 1515 een verbond met hem, waarbij werd bepaald, dat er voortaan goede verstandhouding zou heerschen tusschen de ingezetenen der beide gewesten; dat zij verkeeren mogten in elkanders Landen, en er ter zee, langs de stroomen, en te lande allerlei soorten van levensmiddelen, eet- en koopwaren in algeheele zekerheid brengen, tegen voldoening der oude tollen (tonlieux), en andere regten, die men van ouds gewoon is te betalen, zonder dat zij gedwongen konden worden tot de betaling van imposten of heffingen, gedurende den oorlog ingesteld, of van andere belastingen sedert 10 jaren geheven, hetzij de gouden kroon op het vat wijn, den impost op het zout, of eenigen anderen †). Karel vernieuwde ook den vrede met Engeland; het traktaat, in 1516, met Hendrik VIII gesloten, gaf aan de onderdanen der beide Mogendheden vrijheid om met hunne schepen, goederen en koopwaren in ieder' der beide Staten te komen en verblijven, om daar vrij en ongehinderd te koopen en te verkoopen, naar de bepalingen van het traktaat van 1496. De Engelsche kooplieden, naar Zeeland met hunne schepen en goederen gaande, waren vrij van den Zeeuwschen tol, maar betaalden de regten, vastgesteld in de privilegiën, hun door Hertog Philips verleend. Naar Bergen op Zoom of

*) Balen, *Dordrecht*, p. 809.

†) Dumont, *Corps dipl.*, IV., 1, p. 199.

Middelburg gaande, betaalden zij niet den Brabandschen, maar den Zeeuwschen tol. De kooplieden, die uit deze Landen naar Engeland vertrokken, moesten aldaar den tol volgens het traktaat van 1496 voldoen *).

Het scheen evenwel, dat de voordeelen, in het Noorden aan de Nederlanders toegekend, niet rustig door hen konden worden genoten; de Fransche oorlog in het jaar 1521, een stilstand in de weverijen, ten gevolge van een' zeer duren tijd — zoodat alleen in de stad Hoorn 2000 armen bedeeld werden †), — verhinderde in ruime mate den bloei dezer gewesten. Daarbij kwam nog, dat de Gelderschen, in het volgende jaar, zich meester maakten van eene koopvaardijvloot, die uit de Oostzee terugkeerde. De Nederlandsche handel leed hierbij echter geen groot verlies, want de meeste schepen behoorden aan Oosterlingen §). Men besloot, om den Gelderschen voortaan het uitloopen hunner havens te beletten, dat Amsterdam 4, Hoorn 2 en de andere watersteden een evenredig aantal schepen op de Zuiderzee zouden uitrusten tot beveiliging des handels.

In dezen tijd plagten er dikwijls omstreeks 200 schepen in de haven van den Hoorn op Texel te liggen, die echter verloopen is. Dat eiland bezat toen 17 pinken, die ter kabeljaauwvangst voeren of tot andere visscherijen gebezigd werden, en wel 7 of 8 *doggers*. Texel leverde ieder jaar voor de haringvangst **) ongeveer 400 of 500 bootsgezellen. Omstreeks het jaar 1520 dreven de Nederlandsche schepen, door de groote bedrijvigheid en vlijt, die de kooplieden ontwikkelden, den geheelen Spaanschen handel in Europa, waardoor monopoliën inzonderheid in de granen

*) Dumont, IV., 1, p. 221. †) Velius, *Hoorn*, ad ann.

§) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 485.

**) Van Schoorl, *Medemblik*, ad ann.

ontstonden, die van tijd tot tijd schaarschheid verwekten *). Al spoedig begonnen de Nederlanders hunne reizen verder uit te breiden. Boxhorn zegt daaromtrent: *In* 1528 *quam een schip van Zierickzee in Zeelandt, die Wielinge inne, ende dese schipper was ghenaemt Anthonis Mulock; hy hadde met syn schip by de anderhalf jaer op syne reyse gheweest. Hy hadde in een niew landt gheweest in Africa ghenaemt Caput Viride daer noyt eenighe schepen uyt dese landen inne gheweest hadden, ende hy bracht syn schip vol souts ende wijnen. Hy hadde daer meer souts ghekocht om eenen Ducaat, dan hy in Baijen of Bretaignen koopen soude om elf Ducaten. Dit schip brochte die eerste kalkoensche hoenderen in Zeelandt* †).

De voorregten, door de Noordsche Vorsten in verschillende tijdperken aan Amsterdam en andere steden verleend, werden (1524) door Frederik I, Koning van Denemarken, vernieuwd en aan Holland, Braband, Zeeland en Vlaanderen vrije handel in zijne Landen toegestaan. Wij zien uit dezen gunstbrief, dat door de Nederlandsche kooplieden naar de Noordsche havens werden vervoerd, onder andere, lakens, hop, zout en wijn. De tollen moesten naar ouder gewoonte betaald worden; ook mogten de kooplieden niets ondernemen tot nadeel der gewesten onder des Konings gebied behoorende, noch zijnen vijanden hulp of bijstand verleenen §). Lubeck, naijverig op deze gunsten, en tevens verbitterd door de hulp, die de Hollanders bewezen aan Christiaan, wien men vergund had om te Veere eenige schepen te doen bouwen tot het voeren van den oorlog tegen Frederik en de stad Lubeck **), nam

*) Bilderdijk, *Gesch. des Vaderl.*, D. V., p. 23.

†) Boxhorn, *Kron. v. Zeeland*, Deel II., p. 418.

§) Zie dien gunstbrief bij Luzac, Deel I., Bijl. C., 8.

**) Altmeijer, *a. l.*, p. 133.

weder een aantal schepen weg, die plan hadden naar de Oostzee te stevenen. Ook werd de Sont op nieuws voor onze kooplieden gesloten. De hieruit ontstaande belemmeringen voor de vaart berokkenden Amsterdam eene belangrijke schade, en verwekten hier te Lande groote ontevredenheid; want hieronder leed in de eerste plaats de handel in zout, eene koopwaar, vroeger door de Hollanders in Frankrijk geladen om die naar het Noorden te brengen, doch die thans door de schepen der Hanzésteden werd gehaald en vervoerd. Niet minder had door deze oneenigheden met het Noorden de graan- en houthandel geleden. Het waren toch vooral deze voortbrengselen, die de hoofdonderwerpen van den Nederlandschen handel uitmaakten en uit Pruissen en de Oostzeelanden werden aangebragt. Dantzig, te dier tijd eene stad met 80,000 inwoners, bloeide, behalve door verwerijen, potaschfabrijken, fabrijken van laken, wollen stoffen, marokijn, ook door een' grooten handel in graan en hout, dat aldaar langs den Weichsel uit Polen werd aangevoerd. De uitvoer van granen naar onderscheidene havens van Europa, had aan die stad den bijnaam van den graanzolder van Europa gegeven. Ook dreef zij handel in bieren en in eene soort van drank, die veel in de Nederlanden werd gebruikt *). Een bestand met Lubeck (1525) voor twee jaren gesloten, maakte voorcerst aan de oneenigheden een einde. Het blijkt echter niet, dat de aangeknoopte onderhandelingen met Zweden (1527) over het sluiten van een verdrag van koophandel tot eenig gunstig gevolg leidden †).

Vóór en omstreeks dezen tijd stevenden de schepen der steden van Oostland meest zelve met hunne goederen naar

---

*) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 487, 489, 499.

†) Idem, p. 133. Zie ook Vreede, *Nedsrl.en Zweden*, 1e ged.

deze gewesten, en waren meester van het grootste gedeelte der vaart tusschen Holland en de Oostzee, zonder dat onze schepen in getal eenigzins met de hare konden vergeleken worden. Maar korten tijd daarna begon de scheepvaart dezer Landen in belangrijke mate toe te nemen, en dewijl het scheepsvolk zich met veel minder in het varen kon behelpen dan de vreemden, zoo drongen de Nederlanders deze laatste binnen korten tijd uit de vaart en maakten zich zelve daarvan meester *). Reeds sedert 1440 hadden de voornaamste Nederlandsche steden, als Amsterdam, Middelburg, Dordrecht en Rotterdam, zich onder den invloed van het Huis van Bourgondië van het Hanzéverbond losgemaakt †). Zij behielden echter, zoo als wij zagen, hare voorregten in het Noorden en Oosten. De kleinere steden, als Zwolle, Deventer, Roermond, Arnhem, Alkmaar, Enkhuizen, Nijmegen, Groningen, Kampen, Harderwijk, Elburg en Tiel, bleven nog tot diep in de zestiende eeuw leden van het verbond §).

De stad Lubeck had tot deze afscheiding der groote Nederlandsche steden wel voornamelijk aanleiding gegeven. „De bewoners van Lubeck en hunne bondgenooten hebben zich vetgemest met het bloed en merg der vreemde kooplieden, en hun als het ware de hartader afgestoken door den druk der belastingen. Zij bezaten den alleenhandel in visch door geheel Duitschland, tot groot nadeel voor het volk, en vooral voor de armen, wier voornaamste voedsel visch is. Dien ten gevolge zijn de kooplieden naar de Nederlanden getrokken, het verkieslijker achtende zich tevreden te stellen met een' matigen prijs voor hunne goe-

*) Velius, *Hoorn*, ad ann. 1525. †) Zie pag. 182.
§) Barthold, *Die Deutsche Hansa*, p. 52.

deren, dan blootgesteld te zijn aan de knevelarijen van de roovers en bloedzuigers der Hanzé" *).

Van toen af moesten de Nederlandsche steden meer dan ooit met die der Hanzé in het strijdperk treden, om de mededinging in den handel op het Noorden en Oosten vol te houden; want deze was de voornaamste zenuw van den Staat, de zuil, waarop der burgeren welvaart rustte. Van het laatste was de Regering dezer Landen dan ook volkomen overtuigd.

Reeds hierboven †) hebben wij melding gemaakt van het gevoelen daaromtrent door den Stadhouder van Holland, Antony van Lalain, uitgedrukt in een verslag, gedaan aan de Landvoogdes Maria, waarin de volgende belangrijke zinsneden voorkomen: „dat de bedoelde vaart op het Noorden en Oosten naar deze Landen zeer noodzakelijk is voornamelijk voor de bewoners van Holland en Zeeland, zoodat zonder haar het Land niet kan bestaan, als zijnde de middelen van onderhoud geheel op den koophandel gevestigd; indien deze vaart ophoudt, zullen velen van honger en gebrek omkomen, of in dienst van een vreemd Rijk moeten gaan; ook zal alsdan de haringvangst, eene der voornaamste bezigheden der bewoners, waardoor velen gevoed en onderhouden worden, een einde nemen; even zoo zullen, indien de handel met de Oosterlingen stilstaat, vele fabrijken en trafijken in de Nederlanden, als brouwerijen, scheepstimmerwerven en andere, van welke de bloei en welvaart van onderscheidene steden afhangt, ophouden te werken. Al deze zwarigheden zullen dan nog worden vermeerderd met de onmogelijkheid om de belastingen op te brengen §); terwijl voorts door het stilstaan van den handel

*) Altmeijer, *o. l.*, p. 144. †) Zie pag. 210.

§) Altmeijer, *o. l.*, p. 237, sqq.

op Oost en West niet alleen Holland zal lijden, maar ook alle verder gelegene Landen, bij gebreke van koopwaren, die uit de genoemde Oostlanden komen, als granen, zaden, pik, harpuis, asschen, lijnzaad, hennep en andere, of dat de bewoners ten minste deze waren duurder zullen moeten betalen, dan anders het geval zou geweest zijn." *)

Uit dit stuk blijkt tevens, dat, door de toeneming van den Nederlandschen handel, die der Hanzésteden merkelijk was afgenomen; „want," zegt de Stadhouder verder, „sedert de Hollanders eene groote menigte schepen hebben uitgerust om de koopwaren uit Oostland af te halen, is de handel van Lubeck, Hamburg en hare onderhoorigen zeer verminderd, en zal nog meer afnemen."

Hier te Lande ondervond men dan ook werkelijk bij eene sluiting van de Sont of andere belemmering in het handelsverkeer op de Oostzeelanden, de groote nadeelen daarvan. Ten gevolge van den onderstand, door de stad Amsterdam aan den verdreven' Koning Christiaan bewezen, die reeds in 1529 weder in de provincie Zeeland eenige schepen had doen uitrusten, wier uitzeiling echter door de Landvoogdes werd tegengegaan †), sloot Koning Frederik I de Sont voor de Hollanders, en nam eenige hunner schepen weg. Gedurende de onderhandelingen, die hierover werden gevoerd, was de vaart op de Oostzee gestremd §), waardoor eene groote duurte en schaarschte in Nederland werd te weeg gebragt, die zich zelfs deed gevoelen tot in andere gewesten, welke hunne granen uit Nederland moesten trekken **). In de stad Hoorn kocht men in het midden van den zomer het last rogge reeds voor zes en veertig goudguldens, en

*) Altmeijer, pag. 215.

†) Idem, p. 124, 125, 126. Wagen., *Vad. Hist.*, V., p. 35.

§) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 514, sqq.

**) Altmeijer, *o. l.*, p. 237, 238.

het zou nog duurder geworden zijn, zoo die van Bremen hier niet gestadig af en aan met koren gevaren hadden *). Vier honderd koopvaardijschepen, die gewoonlijk voor den handel op Denemarken gebezigd werden, waren in de havens van de Nederlanden der ontbinding prijsgegeven, en tien duizend zeelieden zonder middelen van bestaan †). Amsterdam stelde bij die gelegenheid voor, dat men den Oosterlingen den handel door alle Nederlanden moest ontzeggen en beslag leggen op hunne goederen; dat men veertig oorlogsschepen moest uitrusten tot geleide eener vloot van 100 koopvaarders, waarvan het onderhoud voor de helft door den Keizer moest bekostigd en voor de andere helft gevonden worden uit een inkomend regt van den 15^{den} of 20sten penning op alle Oostersche voortbrengselen. Behalve het leggen van beslag op de Oostersche goederen, hetgeen dan ook werkelijk plaats had, scheen men niet genegen aan de overige punten van het voorstel eenig gevolg te geven §). Daarop sloeg de stad Amsterdam voor, om de vaart naar West en Oost te verbieden, en zestig oorlogsschepen uit te rusten, waarvoor de Keizer de helft der onkosten, het gemeene Land en de handel ieder een vierde deel zouden dragen **). Na het in zee zenden eener vloot kwam echter de vrede tot stand, en sloot men een verdrag (1532), waarbij de vaart door de Sont weder werd vrijgesteld; de prijs van het koren daalde terstond tot 22 goudguldens ††) en van het teer van *f* 50 op *f* 13. Deze moeijelijkheden waren naauwelijks uit den weg geruimd, of er ontstond een nieuwe twist door toedoen van de stad Lubeck en hare bondgenooten.

---

*) Velius, *Hoorn*, ad ann.

†) Altmeijer, p. 237, 238. Velius, ad. ann. 1532.

§) Wagenaar, *Amsterdam*, II., p. 514, 515. Velius, ad ann. 1532.

**) Idem, p. 515.

††) Velius, *Hoorn*, ad ann. Brandt, *Enkhuyzen*, p. 71.

De bedreiging, door de stad Amsterdam gedaan, dat zij de Sont zou blokkeren, werkte echter uit, dat de vrije handel aan alle Nederlandsche gewesten, behalve aan Holland, werd toegestaan, ten zij dit gewest 300,000 gulden aan oorlogskosten betaalde. De Landvoogdes verbood aan Braband, Vlaanderen en Zeeland, om afzonderlijk met Denemarken te onderhandelen *), en deed beslag leggen op alle goederen der Oosterlingen, die zich hier bevonden, om zoo doende 50 koopvaardijschepen, voor Dantzig ten anker, in veiligheid te stellen †); ook belette zij de vaart naar het Oosten §).

In de Statenvergadering, den 13den Julij, 1533, te Antwerpen gehouden, klaagden de afgevaardigden uit onderscheidene provinciën, „dat de voortbrengselen uit het Noorden met Hamburgsche en andere vreemde schepen naar Brugge en Antwerpen werden gebragt; dat als de vaart door de Sont niet vrij was, de koophandel zich zou verleggen en in andere handen overgaan; dat er schepen van Dantzig in Zeeland aankwamen, die niet konden terugkeeren met zout en manufacturen uit de Nederlanden" **). Te Amsterdam verbood men allen handel en briefwisseling met de bewoners van Lubeck. Vijftig duizend, of, volgens Wagenaar ††), tachtig duizend gulden werden er toen door de vijf groote steden beschikbaar gesteld, om eene vloot tegen de Oosterlingen uit te rusten, en den oorlog tegen Lubeck te voeren §§). De vloot, die naar de Sont stevende, hield deze straat alleen open voor Nederlandsche schepen, doch voor vreemde vaartuigen gesloten. In het begin van

---

*) Altmeijer, p. 238. †) Idem, p. 271.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 56.

**) Altmeijer, p. 271. ††) *Amsterdam*, II., p. 517, sqq.

§§) Register van A. van der Goes, I., St. 2, p. 414.

1534 werd er een verdrag met de stad Lubeck en een verbond van koophandel met Christiaan III, Koning van Denemarken, gesloten *), waarbij onder andere, tegen betaling van het gewone regt de doortogt door de Sont weder werd opengesteld voor de Nederlandsche schepen.

Gedurende den tijd, dat de Sont, in 1534, voor onze vaartuigen gesloten was, stond de handel op het Noorden en Oosten bijna geheel stil.

Keizer Karel V op dat oogenblik met Frankrijk in oorlog zijnde, was het verkeer met dat Rijk ook geheel gestremd; alleen bleef ons de vaart op Spanje en Portugal over, die echter ook met zeer vele gevaren vergezeld ging, aangezien de Fransche zeeroovers de zee hoogst onveilig maakten †). Door dezen stilstand des handels werd der geringere volksklasse bijna geheel de weg afgesneden, om in haar onderhoud te voorzien. Gelukkig echter bleven de waren uit Oostland, en vooral de granen, nog al op een' redelijken prijs §), waartoe de kooplieden van Bremen en Hamburg het hunne toebragten, die intusschen zeer sterk voeren op deze gewesten, waar zij alle goederen in grooten overvloed aanbragten. Ook die van Harderwijk en andere plaatsen van Gelderland deden dagelijks togten naar het Noorden.

Vrees voor het verlies van den handel op de Oostzee, noopte de Regering van Amsterdam (1535), de aanzoeken aan te hooren van Melchior Rantzaw, den gezant van den Deenschen Koning, die naar herwaarts kwam om hulp te verzoeken tegen Lubeck **). De genoemde stad, meesteresse geworden van Koppenhagen, sloot op nieuws de Sont voor

---

*) Altmeijer, p. 277. Wagen., *Amsterdam*, II., p. 517, Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 66. †) Velius, *Hoorn*, ad ann.

§) Men kocht toen ter tijd een roggebrood van 12 pond voor 3 stuivers.

**) Wagen., *Vad. Hist.*, V., p. 103.

de Hollandsche schepen *). De kooplieden van dit gewest voeren echter op de Oostzee onder de vlag van Hamburg, Bremen en de Geldersche steden, en ontboden waren op haren naam †). Bezorgdheid voor duurte, wegens den gestremden Oosterschen handel, had een verbod van uitvoer van granen ten gevolge, dat echter, zegt Wagenaar, voornamelijk geschiedde om het in 1531 afgeschafte verlofgeld weder in te voeren §). Hiertegen verzetteden zich echter de steden, zeggende, dat een verbod van uitvoer en het heffen van verlofgeld den aanvoer van granen naar deze Landen zou beletten, en dat er reeds 80 schepen van Bremen met granen naar Engeland gezeild waren, die anders hier zouden binnengeloopen zijn. In 1536 werd dan de uitvoer van koren weder vrijgesteld **).

„Het was toen," zegt Bilderdijk, „dat men het eerst het problema over de nuttigheid of schadelijkheid van een verbod van uitvoer in tijden van schaarschheid bij onze staatslieden behandeld vindt, en waarover men de staatstukken mag nazien. Het gevolg dezer beraadslagingen was, dat de belasting werd afgeschaft." ††).

Door den oorlog met Frankrijk in 1536 werd de vaart naar het Westen zeer onveilig en de handel weder grootendeels belemmerd; de haringvisscherij stelde men echter van beide kanten vrij. Op den 21sten Augustus verklaarde de Fransche Regering, en op den 18den September de Keizer, dat de haringvisscherij zoowel door Nederlanders als Franschen ongehinderd zou mogen worden uitgeoefend. Korten tijd daarna, op den 5den October, werd hier te Lande eene

*) Register van A. van der Goes, p. 218, 227.
†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 104.
§) *Amsterdam*, III., p. 52. *Vad. Hist.*, V., p. 104.
**) Wagenaar, *Vad. Hist.*, III., 105.
††) Bilderdijk, *Gesch. des Vaderl.*, V., p. 99.

belasting gelegd op den haring, ten bedrage van 5 schellingen Vlaamsch het last, waarvan de opbrengst werd gebruikt om 6 oorlogsschepen uit te rusten *).

De krijg met Denemarken, die ook in 1536 op nieuws uitbarstte, gaf aanleiding tot het verbieden van de vaart op het Noorden, op Engeland, Spanje, Portugal en Andalusië, tot het in beslag nemen van alle Hollandsche schepen, die in de Oostzee lagen en met granen voor het Vaderland waren geladen, terwijl tevens de Sont nogmaals werd gesloten †).

Een driejarig bestand, in 1537 met Denemarken aangegaan, eindigde dezen nieuwen twist en stelde de Sont weder open, waardoor de handel begon te verlevendigen en de Oostersche koopwaren voor de helft in prijs verminderden. Fransche en andere zeeroovers maakten echter de zee onveilig tot nadeel voor den handel en de scheepvaart §). Voordat deze nieuwe vrede tot stand kwam, voeren de kooplieden van Harderwijk en andere Geldersche steden dagelijks op de Sont, eenige met vrijbrieven van den Vorst, andere met vrijbrieven van de stedelijke Regering. De ambtenaren van den Deenschen Koning merkten evenwel, dat sommige van deze schippers Hollandsche reeders hadden, en ook in de Oostzeelanden goederen innamen voor Hollandsche rekening; dat ook eenige Hollanders met verjaarde brieven van den Vorst van Gelder en de stad Harderwijk de Deensche wateren bevoeren. Men berigtte zulks aan den Stadhouder Jan van Leyden en aan de Regering van Harderwijk, met verzoek hare onderdanen zeer ernstig te vermanen, zich van dergelijke *lorrendraaijerijen* te onthouden; zich ook telken reize van bezworen *teekenbrieven* te voorzien, en

---

*) Velius, *Hoorn*, ad ann., ed. Centen, en de Aanteekening aldaar, p. 248. †) Altmeijer, p. 481.

§) Velius, *Hoorn*, ad ann. Brandt, *Enkhuyzen*, I, 86.

nergens dan in hare eigene of Gelderache steden te lossen, zoo zij in geene groote schade wilden vervallen *).

Men ziet uit het bovenstaande, tot welke middelen men zijne toevlugt moest nemen, om de mededinging met de Hanzésteden in den handel op de gewesten aan de Oostzee gelegen vol te houden, en dezen zooveel welvaart aanbrengenden handelstak niet te verliezen. Met Lijfland dreef men ook omstreeks dezen tijd een' belangrijken handel. Men bragt daar de Nederlandsche manufacturen aan, ter verder vervoer naar Rusland. Vele Hollandsche kooplieden hadden Riga, Reval en Dorpat tot woonplaats verkozen, waar zij zich, in spijt der oorspronkelijke bewoners, groote rijkdommen verwierven, zoodat men vreesde, zegt Altmeijer, dat de kooplieden, die in het klein handelden, bijna geheel te gronde zouden gaan, en het bestuur van Lijfland moest tusschenbeide komen, om aan dezen alleenhandel der vreemdelingen een einde te maken †). Te Amsterdam gaf men (1539) aan het *Bergenvaardersgilde*, dat de vaart en handel op Noorwegen uitoefende, een reglement, waaruit blijkt, dat de gildemeesters ieder een kantoor te Bergen hadden, waar zij hunnen koophandel dreven §).

Het was vooral de handel in granen en hout, die door de Nederlanders werd uitgeoefend, en groote winsten aanbragt. Volgens Guicciardini bragt men in zijnen tijd, dat is in de laatste helft der zestiende eeuw, uit het Noorden hier in een gewoon jaar 16000 lasten graan aan, vooral rogge. Het last werd geschat op 40 gulden, ieder van 56 grooten, uitmakende eene som van 560,000 ponden Vlaamsch of 1,680,000 gouden kroonen **). De bouwmaterialen werden,

*) Schrassert, *Harderw. ant.*, II., p. 71.

†) Altmeijer, p. 371, 372. §) Wagenaar, *Amsterdam*, III., 60.

**) Van den Bogaerde., *Essai* I., p. 158.

voor zooveel men die hier niet bezigde, grootendeels naar het Zuiden van Europa vervoerd, en de handel, die deze gewesten in het Noorden dreven, waar hij op alle mogelijke wijzen door voorregten was begunstigd, verzekerde hun dien op de Zuidelijke en Westelijke Landen *).

Als een bewijs hoe de handel en scheepvaart van sommige steden zich reeds had uitgebreid, diene het volgende, aan Brandt, in zijne *Beschrijving van Enkhuyzen*, ontleend †).

Bij eene door de Regering dier stad, in 1536, aan Karel V gedane klagte bleek, dat binnen zeer korten tijd 3 schepen van Enkhuizen, die den Keizer op zijnen togt tegen Tunis hadden vergezeld §), voor Genua waren gebleven, elk waardig 5000 gulden, zoodat dit verlies 15000 of volgens anderen 18000 gulden beliep; dat er een schip, komende van Andalusië en Lissabon, met zout geladen, ter waarde van 5000 gulden, door de Franschen was genomen; dat een ander schip, ter waarde van 6000 gulden, door den Graaf van Oldenburg was aangehouden; dat er (in 1535) nog twee groote schepen van Enkhuizen in de Spaansche Zee waren gezonken, waarvan het eene eene waarde van 7000, het andere van 5000 gulden had; dat er nog twee groote Enkhuizer hulken gemist werden van de allergrootste soort, die hier te Lande waren, elk boven de 6000 gulden waarde hebbende, zoodat er in één jaar wel tien groote schepen, te Enkhuizen te huis behoorende, waren vergaan, behalve andere kleine vaartuigen; twaalf schepen, de eigendom dier stad, in Zeeland liggende, waren van al hun geschut en voorraad ontbloot, om gebruikt te worden ten behoeve der schepen, voor den Deenschen oorlog uitgerust, waarvoor

*) Idem, p. 154. †) Brandt, *Enkhuyzen*, I., p. 79.
§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 126.

geene vergoeding was gegeven, beloopende daarvan de schade wel 5000 gulden.

Uit deze mededeeling, alsmede uit de groote uitrustingen ter zee, die van tijd tot tijd moesten plaats hebben — in 1539 wapenden Holland en Zeeland 100 schepen om tegen de Turken te worden gebruikt *), — en uit de menigvuldige beden, die werden verlangd, doch niet altijd even gewillig toegestaan, kan het bewijs worden afgeleid voor den grooten rijkdom dezer gewesten.

Tusschen de steden Dordrecht en Alkmaar ontstond (1540) een geschil over het stapelregt, niettegenstaande laatstgenoemde stad en eenige andere plaatsen door Aelbert en Willem van Beijeren daarvan in 1393 en 1394 waren ontheven. Dordrecht werd toen door den Keizer bevestigd in zijn regt, bij eene beslissing te Brussel genomen, bij welke gelegenheid echter werd bepaald, dat alle goederen, kanthout, kromhout en eiken planken uitgezonderd, komende uit Amsterdam en andere Noordelijke steden door Gouda en den IJssel af, voorbij Rotterdam, niet te Dordrecht behoefden te verstapelen. Echter droeg de Keizer toen ook aan den President van het Hof van Holland en anderen op, om eene ordonnantie te ontwerpen, waarbij het regt der stad Dordrecht op vasten voet en binnen zekere grenzen beperkt werd, waaraan hij op 4 Julij, 1541, zijn zegel hechtte †).

De verschillen over de magt der Admiraliteit in het afgeven van brieven van vrijgeleide aan de kabeljaauwvangers en verdere visschers §), alsmede de verdeeling van de ge-

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 157.

†) Bilderdijk, *Vad. Gesch.*, V., p. 117. Eikelenberg en Boomkamp, *Alkmaar*, Deel II., p. 96. Van Balen. *Dordrecht*, p. 444, 450, 459, 425.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 140, 163, 194.

maakte prijzen, gaven aanleiding, dat de Keizer, in 1540, de ordonnantie van Maximiliaan van 1487 op het stuk der Admiraliteit vernieuwde, met bepaling, dat de vonnissen van den Admiraal door den Grooten Raad van Mechelen konden verbeterd worden, die echter in Holland nimmer, en in 1542 eerst in Zeeland en andere gewesten werd afgekondigd *). De gelden, die dit collegie noodig had tot zijn onderhoud, gaven aanleiding tot de heffing der convooi- en licentgelden. „'t Sprak van zelf," zegt Bilderdijk, „dat het te drukkend en te ongelijk een last zou geweest zijn, die belastingen op de uitvaart van elk schip als zoodanig te leggen, daar de voordeelen voor vracht der uitloopende schepen zeer ongelijk waren, en zich naar de waarde der koopmanschappen regelden, en dus volgde hieruit het denkbeeld, om die impositie op de waren te leggen" †). Ook wilde de Keizer de heffing van het *congé-geld*, in 1531 en 1536 afgeschaft, weder invoeren. De steden, behalve Dordrecht, verklaarden zich hiertegen, zeggende, dat deze belasting aan den handel groote schade zou berokkenen. De vrees maakte zich van de gemoederen meester, dat de handel verloopen, en de vreemde koopman de granen niet meer uit Holland, maar van elders ontbieden zou; dat de Oosterlingen hun koorn ook elders ter markt zouden brengen, als het hier minder gevraagd werd. En werkelijk wel 150 groote schepen, die anders hunne ladingen in onze havens zouden hebben gebragt, zeilden nu westwaarts, en voerden hunne goederen naar plaatsen, die eertijds door de Hollandsche kooplieden voorzien werden. Niettegenstaande dit alles begon men echter met de heffing van het *congé-geld* een begin te maken, hetgeen in 1541 aanleiding gaf tot

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, Deel I.

†) Bilderdijk, *Gesch. d. Vad.*, V., p. 121.

het ontstaan van onaangenaamheden te Amsterdam, die ten gevolge hadden, dat men in 1542 de betaling dezer belasting afkocht voor *f* 25,000, van welke som de genoemde stad een derde betaalde *).

Een verdrag, aangegaan (1541) met den Koning van Schotland, verzekerde Nederland den handel op dat Land, en verschafte onzen visschers vrijheid, om op de Schotsche kusten haring te vangen †), waarin zij eenigen tijd te voren bemoeijelijkt waren, toen de Koning had getracht de haringvisscherij op de kusten van zijn Rijk te beletten, en zelfs eenige schepen had doen wegnemen. De handel der Schotten, waarvan sinds jaren (sedert 1444 of volgens anderen 1528) de stad Ter Vere het middelpunt was, ontving bij deze gelegenheid vele voorregten. In datzelfde jaar hadden de Schotsche kooplieden van de Landvoogdes Maria reeds de vergunning verkregen, om zonder betaling van regten koper en gegoten ijzer uit Ter Vere naar het buitenland te voeren §). Een in Engeland onder Hendrik VIII uitgevaardigd verbod, om koopmanschappen in Hollandsche schepen te laden, had in 1540 hier te Lande aanleiding gegeven tot een' dergelijken maatregel ten opzigte van het laden van Hollandsche goederen in Engelsche schepen **).

De Nederlandsche koophandel, zoowel die op het Zuiden en Westen, als op het Noorden van Europa werd omstreeks dezen tijd (1541) op nieuws bedreigd door een verbond tusschen den Franschen Koning Frans I en de Noordsche Hoven, waarbij vooral onze handel in zout gevaar liep ††). Het sluiten van de Sont en het in beslag nemen

*) Wagenaar, *Amsterdam*, III., p. 72. *Vad. Hist.*, V., p. 199—208.
†) Dumont, *Corps dipl.*, IV., p. 2, 208.
§) *Bijv. op Wagenaar*, Deel V., p. 53.
**) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 210.
††) Dumont, IV., p. 11 et 228.

der Hollandsche schepen, in 1542, waren hiervan de gevolgen. Om te gemoet te komen aan de kosten des oorlogs, werd de betaling gevorderd van den honderdsten penning van alle uitgaande koopmansgoederen en van den tienden penning van alle winsten der kooplieden, welke belasting werd geheven, ofschoon men er zich, in het belang des handels, sterk tegen verzette *). Gedurende den krijg in 1542 was aan de kooplieden van Hamburg vergunning verleend, om, niettegenstaande den oorlog, hier te komen handel drijven, mits wij ook aldaar dezelfde vrijheid zouden genieten, en zij naar herwaarts niet aanbragten of verzonden goederen, komende uit, of transito gevoerd door 's vijands Land, als Denemarken en Noorwegen. Aan die van Bremen werd dezelfde gunst toegestaan †). De tweejarige sluiting van de Sont hield op door den vrede te Spiers, in 1544, waarbij Amsterdam werd gehandhaafd bij zijne vroegere voorregten in den handel op het Noorden, als ook de drie steden van Overijssel en de stad Groningen. Uit de bepaling van art. 1 van het Vredesverdrag, om slechts de gewone Sonttollen te betalen, zijn later, toen deze regten van tijd tot tijd verhoogd werden, allerlei geschillen ontstaan, die nog tot in de dagen der Republiek voortduurden en den oorsprong waren van latere handelsverdragen §). De welvaart begon weder toe te nemen, vooral toen bij den vrede van Crespi, in datzelfde jaar, ook het verkeer met Frankrijk werd hersteld; hetgeen echter door de Engelschen zeer belemmerd werd, die zich in 1545 meester maakten van eene aanzienlijke

---

*) Wagenaar, *Amsterdam*, III., p, 76. *Vad. Hist.*, V., p. 243, 244, 249, 253, 258.

†) Altmeijer, p. 548. *Bijlagen.*

§) Kluit, *Hist. Feder.*, p. 297.

vloot, uit deze Landen naar Frankrijk vertrokken om wijn te halen *), doch haar later weder vrijgaven. Bij gelegenheid van den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk kwamen er zeer weinig Fransche schepen in Zeeland met wijn. Dit artikel werd meest met schepen uit het oostelijk Europa in deze Landen aangebragt. Met Schotland werd de handel verboden, hetgeen eenige jaren duurde.

De Keizer bepaalde in 1544, dat de schepen, die uit Amsterdam of Waterland naar het oostelijk of westelijk Europa gezonden werden, niet dieper zouden mogen ballasten dan $5\frac{1}{4}$ el Hollandsche maat, en dat geen vaartuigen zee zouden kiezen, vóór zij door den Paalmeester of anderen, door den Burgemeester daartoe benoemd, waren bezigtigd en gekeurd †).

Om de Fransche lakens van geringe hoedanigheid een beter vertier te doen vinden, begon men te Parijs de looden of stalen, door de lakenfabrikanten te Haarlem en Leiden aan hunne lakens gehecht, na te maken, en ze daarmede voorzien in den handel te brengen. Deze handelwijze lokte in 1544 eene klagte uit van de fabrikanten der twee genoemde steden, met verzoek, dat de Fransche Regering dat bedrog zou tegengaan. De uitslag hiervan schijnt echter niet bekend §).

De bijeenroeping der Staten te Brussel (1544) had ten gevolge, dat de afschaffing der heffing van den honderdsten penning op de uitgaande koopmanschappen werd toegezegd; doch weder andere sommen werden aangevraagd, die echter moeijelijk werden gevonden. Bij de bestaande duurte bleef

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 279.

†) Brandt, *Enkhuizen*, I., p. 69, 70.

§) Van den Bogaerde, *Essai*, p. 160. *Vad. Hist.*, V., p. 273.

in 1545 de uitvoer der granen vrij *), ofschoon men eerst plan had dien te verbieden. In het volgende jaar hadden er verscheiden verbeteringen plaats in het burgerlijk bestuur dezer Landen. Ook zag eene nieuwe ordonnantie op de haringvisscherij het licht, even als eene op het stellen van seinlichten op de stranden; terwijl tot bescherming van de haringvangst, in 1547, 8 en in 1548, 5 oorlogsschepen in Holland en 3 in Zeeland werden uitgerust †). Men bevond echter na het eindigen der visscherij, dat de visschers, om het lastgeld uit te winnen, een gedeelte hunner vangst in Engeland hadden verkocht. Vele inwoners van Amsterdam oefenden omstreeks dezen tijd nog de vangst van versche visch uit: die van Haarlem, Leiden en Delft legden zich vooral toe op het vervaardigen van lakens, en klaagden (1548), dat er voor hunne lakenfabrijken te Calais geen wol genoeg voorhanden was, en dat zij de wol, die er gevonden werd, hooger moesten betalen, dan was vastgesteld in de overeenkomst met Engeland §). Amsterdam voelde zich tevens bezwaard door eene verhooging van den Sonttol op wijn en haring, en door belemmeringen in den Noordschen houthandel in Denemarken, moeijelijkheden, die echter uit den weg geruimd werden **) en niet hadden kunnen verhinderen, dat Amsterdam zijne scheepvaart uitbreidde, doch in 1549 wel 40 schepen door storm en andere rampen verloor ††). Ook de wijnhandel gaf aanleiding tot zwarigheden (1549) door het heffen eener belasting op de Rijnsche

---

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 293.

†) Idem, *Amsterdam*, III., p. 87.

§) Van den Bogaerde, *Essai*, I., p. 161.

**) Wagenaar, *Amsterdam*, III., p. 88. *Vad. Hist.*, V., 328.

††) Velius, *Hoorn*, ad ann.

wijnen, waarin Dordrecht een' grooten handel dreef. Bij deze gelegenheid is echter de vrije invoer der Fransche wijnen toegestaan, waarvan de aanvoer dan ook sedert dezen tijd in grooter mate dan te voren plaats had *). In het belang van het vrije verkeer, waarop men toen ter tijd reeds even zoo zeer gesteld was als thans, verklaarde de Groote Raad te Mechelen in 1548, dat alle vreemde granen uit Holland zouden mogen gevoerd worden, zonder eenige ongewone belasting of verlofgeld schuldig te zijn †). De daartoe betrekkelijke sententie van den Grooten Raad te Mechelen van den 13des October, 1541, is voor de handelskennis dier dagen van het hoogste gewigt. Volgens dit stuk blijkt het, dat de Nederlanders reeds in vroegeren tijd verschillende soorten van koopmanschappen afhaalden en naar Holland voerden, om die later weder naar andere Landen te brengen §). Dit had aanleiding gegeven, dat de vreemde koop-

---

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., p. 342.

†) Luzac, *Holl. Rijkdom*, D. I., *Bijlage* A.

§) Dat is de zoogenoemde handel van *oeconomie* (Montesquieu, *Esprit des Lois*, XX., 4), reeds sedert onheugelijke tijden door de bewoners dezer gewesten uitgeoefend; „en welke daarin bestaat", zegt Luzac (*Holl. Rijkdom*, III., p. 77), „dat men in ieder deel der wereld het overtollige der overige deelen verspreidt (met andere woorden, dat men waren bij vreemden koopt, om aan andere vreemden weder te verkoopen) en op deze wijze eene onafgebroken gemeenschap tusschen de volken onderhoudt. Deze koophandel vordert de grootste vlijt en schranderheid, noodzakelijk om de hinderpalen, zoo uit de gelegenheid des Lands, als uit zijn bestuur en het bestuur der vreemde volken voortvloeijende, te overwinnen." Ten behoeve van dezen handel zijn hier te Lande sedert eeuwen vele schikkingen en inrigtingen gemaakt. Het eerste begin van dien uitgebreiden handel, dien Nederland meer dan eenig ander volk heeft uitgeoefend, begon waarschijnlijk met den vervoer van graan en bouwstoffen, die in grooter hoeveelheid dan

lieden ook Holland begonnen te bezoeken. Toen er sprake was van het leggen eener nieuwe belasting op de granen, uit het buitenland ingevoerd wordende, *congé-geld* genoemd, begaven zich eenige vreemde kooplieden, die gewoonlijk alle belastingen en dwang schuwen, naar de Landen, waar de handel meer vrijheid genoot, zoodat hij in Holland begon te kwijnen, terwijl die van andere Landen, tot nadeel dezer gewesten, toenam. Ten gevolge van het besluit des Keizers is toen de genoemde belasting afgeschaft. Later echter begon de heffing op nieuws. De handel wendde zich in 1545 andermaal tot den Vorst, die besloot: *„dat de supplianten in justicie zouden mogen treden tegens zijnen procureur-generaal dienaangaande, om met volle kennisse van zaecken daerop te disponeren ende sententieren, soe nae rede behoeren soude."* De eischers toonden het nadeel aan, dat het Land moest lijden, indien men met de heffing dezer belasting voortging, zeggende, dat de koophandel en de handwerken voor hen onontbeerlijk waren, om te leven; dat zij de stof uit vreemde Landen haalden en het gemaakte werk weder wegvoerden, zoo als, onder andere, verschillende soorten van lakens en manufacturen, die zij op onderscheidene plaatsen verkochten, als in Spanje, Portugal, Duitschland, Schotland, doch bijzonder in Denemarken, Oostland, Noorwegen, van daar terugbrengende andere waren en goederen, vooral granen. Eene

---

behoefte hier te Lande vorderde, uit het Noorden werden aangebragt, en die dus vervoerd werden naar het Zuiden van Europa, waar weder andere goederen, tot vervulling van eigene behoeften, werden gekocht, wier overvloed diende, om er de Noordsche volken van te voorzien (Luzac, III., p. 165). De Hanzé- en andere Oostersche steden verloren dezen handel bijna geheel gedurende den Spaanschen oorlog, toen hij in onze handen overging (Luzac, III., p. 101).

groote menigte kooplieden, schippers, stuurlieden, bootsgezellen, scheepstimmerlieden met den aankleve van dien leefden daarvan, *die voeren, halen en brengen omme en weder-omme* verschillende goederen, welke zij in de Nederlanden, in Braband, Vlaanderen en andere streken verkoopen. Voorts blijkt nog uit het aangehaalde stuk, dat de zeegaten het Smaersdiep en het Vlie, de monden van de zee, voor de kooplieden, komende van het Oosten, zeer gevaarlijk waren door winden en ondiepten en 18 mijlen van Amsterdam lagen, zoodat de in- en uitvarende schepen ten minste tweemaal moesten ligten tegen betaling van 8 of 9 stuivers, en in tijd van storm en ijsgang 24 of 25 stuivers voor ieder last, behalve nog de andere onkosten van loods- en tonnegelden. Men diende dus de belastingen zoo laag mogelijk te stellen, om den vreemden koopman niet af te schrikken, en te beletten, dat hij zich met zijne goederen begaf naar de havens van Hamburg, Bremen, Emden of Engeland, die de noodige diepten hadden, waar men de opgesomde lasten niet betaalde, en in welke plaatsen hij dus zijne goederen goedkooper zou kunnen afzetten. Toen de Keizer in 1540 gelastte, dat er een *congé-geld* van het uitgaande koren zou worden geheven, boden onderscheidene vreemde Vorsten den buitenlandschen kooplieden, *die alleen met vrijdom getrocken worden ende ter contrarie met bezwarenisse versoght*, vele vrijheden aan, onder andere om hunne goederen vrij in- en weder uit te voeren, tot bevordering van den transito-handel, en stelden slechts belastingen op binnen 's lands voortgebragte en gewassen goederen. Vooral hadden de Engelsche en Portugesche Koningen getracht de Oostersche kooplieden aan te lokken, door hun meer vrijdommen toe te staan, dan hunne eigene onderdanen genoten, als vrijheid van tol, huis- en zolderhuur, enz.; waardoor op eenige vreemde plaatsen een grooter

aantal Oostersche schepen kwam, dan voormaals in deze Landen. Dit gaf aanleiding, dat het aantal vaartuigen in Holland niet alleen begon te verminderen, maar dat er ook in den vreemde ieder jaar vele schepen werden aangebouwd, waardoor de scheepstimmerlieden in grooten getale uit Holland naar Emden, Bremen, Hamburg, Engeland en naar elders vertrokken, even als de schippers en het overige zeevolk. Door die vrijheden waren de Oostersche goederen in Engeland en op de genoemde plaatsen goedkooper dan in Holland. Behalve dat kochten de Oostzee-kooplieden in Engeland, Spanje, Portugal en Frankrijk de goederen *), die anders door hen uit deze Landen werden afgehaald. De voorgenomene heffing van het *congé-geld* zou dus de Oostzee-kooplieden geheel van hier verjagen. De kooplieden van Dantzig hadden reeds schepen bevracht met granen naar Portugal, Spanje en Engeland, ja daarvoor zelfs Hollandsche vaartuigen gebezigd, en zulks uit hoofde van het *congé-geld*, dat hier betaald moest worden. Die van Bretagne en Frankrijk haalden ook hunne granen, in ruil tegen zout, uit Oostland; even zoo die uit Spanje, Sicilië, Italië, Portugal en andere vreemde gewesten, wier kooplieden in Oostland schepen bevrachtten met granen voor andere Landen †). De Groote Raad te Mechelen, na ook den procureur-generaal gehoord te hebben, besloot, dat alle granen van buiten 's lands in Holland aangebragt, weder naar buiten 's lands mogten worden uitgevoerd, zonder betaling van eenig ander regt, dan was vastgesteld door des Keizers vader Philips, op den 14den December, 1495.

Het plakkaat van den 18den Januarij, 1549, omtrent de bierbrouwerijen, had de strekking om dezen tak van nijverheid, waaraan vele steden haren bloei te danken hadden, op te

*) Zie hierover pag. 243. †) Idem, pag. 245.

beuren *), en een verdrag van koophandel, in 1550 met Frankrijk en eenigen tijd later met Schotland gesloten, verzekerde ons weder de handelsbetrekkingen met die beide Rijken, die door den oorlog, zoo niet geheel waren afgebroken, ten minste zeer hadden geleden †). Uit Duitschland bragt men omstreeks dezen tijd klagten in over bedrog in den verkoop van lakens, die echter geen gevolg hadden §). In 1545 had Karel V den kooplieden van Emden opgelegd de betaling van 25 gulden voor ieder schip, waarmede zij in de Nederlanden kwamen, en deed van hunne goederen, die zij hier aanbragten, den twintigsten penning als inkomend regt heffen. De Paus had den Keizer tot het nemen van dit besluit heimelijk aangespoord, omdat de Oostfriezen zich meer en meer tegen Rome begonnen te verzetten **).

De oneenigheden over het stapelregt, tusschen Dordrecht en Brielle, en Dordrecht en andere plaatsen, bewogen Karel V, om op den 4den Junij, 1547, een reglement en ordonnantie hierop te maken, tusschen de stad Dordrecht ter eenre, en Delft, Amsterdam, Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Edam, Geertruidenberg, Brielle, Medemblik, Monnickendam, Woerden, Naarden, 's Bosch, Grave, Reijmerswaal en Tholen ter andere zijde. Deze bepalingen werden op den 25sten Augustus, 1547, en later gevolgd door nadere uitleggingen over bijzondere gevallen en goederen ††).

---

*) Van den Bogaerde, *Essai*, I., p. 161.

†) *Groot Placcb.*, IV., 260.

§) Wagenaar, *Amsterdam*, III., p. 92, 93.

**) E. Beninga, *Oostfr. Kronijk*, p. 740.

††) Alkemade, *Brielle*, I., p. 363.

De met Frankrijk gesloten vrede was niet van langen duur; het volgende jaar (1551) wikkelde ons op nieuws in een' oorlog met dat Rijk. Behalve verscheidene haringen andere vischschepen, bemagtigden de Franschen vijftien groote koopvaardijschepen, die uit Zeeland naar Spanje stevenden, zijnde een verlies van 21 tonnen gouds *). Het in beslag nemen der Nederlandsche goederen in Frankrijk, de heffing van een' tweehonderdsten penning op de uitgaande koopmanschappen †), het verbod van uitvoer van oorlogsbehoeften, waaronder pek, teer, roet, leer, masten en sprieten, het staken der haringvangst: dit een en ander berokkende den handelsstand groote nadeelen, die nog vermeerderd werden door eene bede van *f* 200,000, om welke te vinden, men, behalve andere belastingen, een' stuiver legde op elk vat bier. Eene naar Spanje uit Braband, Vlaanderen, Holland en Zeeland in 1552 uitgeruste handelsvloot van 77 hulken en andere schepen keerde echter met eene rijke lading behouden in onze havens terug §). Eenigzins werd men hier bevoordeeld door de vrijstelling, welke Koningin Maria van Engeland in 1554 aan de Duitsche en Nederlandsche kooplieden te Londen gaf van de betaling der hooge regten, waaraan hunne goederen bij uit- en invoer onderworpen waren, en door de vergunning, aan hen verleend, om gedurende drie jaren eene soort van lakens te verzenden, wier uitvoer hun vroeger verboden was. De oorlog met Frankrijk duurde tot in 1553; vele onzer koopvaardijschepen werden telkens genomen door de Fransche kapers. Enkhuizen, welke stad (1551) wel 60 groote

---

*) Velius, *Hoorn*, ad. ann.

†) Wagenaar, *Amsterdam*, III., p. 33, 94.

§) Balen, *Dordrecht*, p. 829.

schepen en 200 Rijnvaarders, benevens vele haringbuizen bezat, verloor in dezen oorlog drie groote vaartuigen, meer dan *f* 26,000 waard, en twee haringbuizen, eene waarde van ruim 1800 gulden hebbende; in de jaren 1551 en 1552 verloren hare bewoners nog vier groote schepen, waardoor hun eene schade van *f* 20,000 werd berokkend *). In het jaar 1555 bezat de stad Enkhuizen alleen 140 haringbuizen †).

De toeneming der welvaart in deze Landen is af te leiden uit de groote menigte beden, waarin van tijd tot tijd werd bewilligd. Deze welvaart was grootendeels haren oorsprong verschuldigd aan den koophandel, die nooit geheel ophield, in welke oorlogen wij ook gewikkeld waren. Men wist zich altijd brieven van vrijgeleide te bezorgen, onder wier bescherming men handelde, en wij behoeven hier alleen te vermelden het voorbeeld van Melchior Schetz, die tijdens den oorlog met Frankrijk in 1554 een partij van 14,000 balen pastel uit dat Land afhaalde.

Toen Karel in den jare 1555 afstand deed van zijne Landen ten behoeve van zijnen zoon Philips, waren de Nederlanden de rijkste en welvarendste gewesten van geheel Europa. Hooft zegt hieromtrent: „Filips trof Nederland in het breedste van zijn bloeijen; bebouwt met meer dan twee hondert steden, hondert vijftig oopene vlekken, zoo goedt als veele bemuurde steeden, zes duizent dorpen, alles vol van inwoonders, rijkdom, neeringhe, welvaart en weelde, tot dartelheit toe §)." Onder de regering van Karel werden op verscheidene plaatsen havens aangelegd of verbreed en uitgediept; oorlogsschepen tot beveiliging van koophandel en visscherij uitgerust; verscheidene bepalingen omtrent

*) Brandt, *Enkhuizen*, I., 95. †) Idem., p. 103.
§) Hooft, *Nederl. Hist.*, 1677, pag. 4.

een en ander gemaakt; de assurantiën op schepen en goederen geregeld. Dit laatste geschiedde bij de *Ordonnantie, statut en edict op de zeevaart, equipage en uitrusting van koopvaardij- visschers- en andere schepen,* door Karel V, in 1549, bij vernieuwing gegeven, gedurende den oorlog met Schotland; eene oorkonde mede zeer belangrijk voor de handelskennis dier dagen. Het blijkt daaruit, dat de Schotsche zeeroovers onzen kooplieden gedurig schade toebragten; dat men soms met slecht uitgeruste en oude, bouwvallige schepen zich op zee begaf, *buiten de palen en limiten van des Keizers Landen.* Ook maakte men toen ter tijd reeds misbruik van geldleeningen, en van het middel van assurantie op de schepen en hunne uitrustingen. Men bediende zich somwijlen van vreemde schepen tot het drijven van koophandel, die meermalen door de vreemde schippers den zeeroovers zonder slag of stoot werden overgegeven. Toen aan de ingezetenen dezer Landen verboden werd om goederen naar Schotland te brengen, geschiedde dit vervoer door vreemde kooplieden, „die alsdan" zegt Luzac *), „in dat Land middel hadden om koophandel te drijven. Er moet in die dagen binnen deze gewesten een groote voorraad geweest zijn van vreemde goederen, en bekwame gelegenheid om die te vertieren, dewijl niet alleen goederen naar Schotland gevoerd werden, maar ook andere goederen van daar naar deze Landen, zoodat er toen ter tijd een aanzienlijke handel op dat gewest moet zijn gedreven." Het blijkt verder uit de aangehaalde oorkonde, dat men, bij gebrek aan vuurbakens, de verdronken en onder water staande kerken en torens als merkteekenen gebruikte om op zee den weg te vinden. Voorts dat er reeds in 1549 handel gedreven werd op Spanje, Frankrijk, Portugal, de

*) Deel II., *Bijl.* A., p. 5.

Canarische Eilanden, de eilanden van Madera, St Thomas, Italië, Cyprus, Candia, Ragusa en naar andere in het zuidoosten of zuidwesten gelegene Landen; naar Ierland, Engeland, Noorwegen, Denemarken, Zweden, Oostland en andere ten noordwesten of in het noordoosten gelegene streken, van waar men herwaarts bragt wol, ijzer, staal, koper, tin en andere metalen, aluin, zijde, *rollen van Boldavid* of *canivetsen*, lakens, saaijen, lijnwaad, tapijtwerk, was, *cremerie* of *mercerie*, te verkoopen met gewigt of el, weede of pastel, meekrap of garancine, specerijen, wijn, suiker, stroop, oliën en andere goederen (art. 1). De schepen naar het zuiden varende, moesten ten minste eens zoo groot zijn, als die naar het noorden, op Engeland en Frankrijk voeren (art. 2). Nog worden in die ordonnantie eenige bepalingen omtrent de bodemerij (art. 19) gemaakt, alsmede over de assurantiën op schepen en goederen (art. 20).

De omgang met vreemde kooplieden had de zaden der Hervorming naar deze Landen overgebragt. Geheel in strijd met de privilegiën der Nederlanders, gaf Karel V strenge plakkaten daartegen, en voerde de inquisitie in. In 1550 werden echter deze voorschriften verzacht door toedoen van de Landvoogdes *), die, in vereeniging met anderen, den Keizer waarschuwde, op sommige punten, in naauw verband staande met de welvaart der Nederlanden, de strengheid niet te ver te drijven, dewijl een ijver van deze soort zeer gevaarlijk zijn, en den val der gewesten na zich slepen kon. Bij latere plakkaten werd vastgesteld, dat men tegen de vreemde kooplieden niet met de uiterste gestrengheid zou te werk gaan, indien zij door hun gedrag aan geene andersdenkenden aanstoot gaven †).

---

*) Van Meeteren, I., 242, 245.

†) Van der Vynckt, *Geschichte der Ver. Niederlande*, I., p. 199, 200.

Ofschoon de Nederlanden geen hout voortbragten, werden hier meer schepen gebouwd dan in alle andere Landen van Europa; er werd veel boter en kaas gemaakt, wier waarde zooveel bedroeg als die der specerijen uit Portugal hier te Lande ingevoerd, en welke men jaarlijks op meer dan een millioen gouds berekende *). Alleen te Assendelft hield men, ten tijde van Guicciardini, 4000 koeijen, die iederen dag 8000 stoopen melk gaven; Oostzaan, Westzaan, Krommenie en Krommeniedijk bragten ook zeer veel melk voort. De vijf genoemde dorpen gaven daarvan jaarlijks meer, dan er te Dordrecht Rijnsche wijn werd aangebragt †), dien men in dit Land in grooter hoeveelheid dronk, dan in het Land zijner herkomst. De boter en kaas vervoerde men naar verschillende Landen van Europa, als naar Duitschland, Engeland en Spanje. Ook werd er voor eene groote som gelds aan turf uitgevoerd, af te leiden uit de opbrengst van de belasting, te Gouda bij den uitvoer geheven, en op meer dan 3000 dukaten jaarlijks geschat, ofschoon zij voor eene groote maat uiterst gering was. Binnen het jaar beliep het getal uitgevoerde tonnen turf meer dan een millioen, zonder hierbij te rekenen hetgeen van andere plaatsen verzonden werd, en behalve de hoeveelheid, binnen's lands verbruikt. Maar, gaat Guicciardini voort, de voornaamste bezigheid der bewoners dezer Landen bestaat in de vischvangst en scheepvaart, en voor deze neringen bezigde Holland alleen meer dan 800 goede en groote schepen, metende van 200 tot 700 last; daarenboven had dat gewest ook meer dan 600 haringbuizen, metende van 100 tot 200 last. De voornaamste nering van Enkhuizen bestond in scheepvaart, reederij en

*) Guicciardini, *Descr. di Paesi Bassi*, p. 191.
†) Idem, p. 191.

haringvangst; jaarlijks bragt men aldaar eene groote vloot van buizen in zee *), waardoor er ook een belangrijke handel in zout werd gedreven en vele zoutkeeten bestonden, zoodat men er in den jare 1536 veertien telde †).

De stad Hoorn voerde ieder jaar eene belangrijke hoeveelheid boter en kaas naar Spanje en Portugal en naar vele steden van Nederland uit. Ten jare 1523 werd aldaar afgekondigd eene verordening omtrent den voorkoop, waarbij verboden werd, dat iemand landwaarts in eenige kaas, boter, koren of paarden zou mogen koopen *op voorkoop, bij heimelijke voorwaarden of beloften, of hoe ook*, op straf van verbeurte van de goederen en *arbitralyk gecorrigeerd te worden* §).

Op de scheepstimmerwerven te Edam werden vele en groote schepen getimmerd; de stad dreef ook een' vrij aanzienlijken handel in boter en kaas. Te Oudewater en Gouda werden de netten en koorden gemaakt, door de Hollanders en Zeeuwen voor hunne visscherijen gebruikt, welke nering van zulk groot belang was, dat deze beide steden daarvan bestonden en vele rijke inwoners hadden **). Gouda dreef bovendien handel in bieren; ook werden er vele saaijen, greinen en lakens gemaakt. In 1564 waren de Goudsche saai- en bombazijnfabrijken reeds in bloei, en de Goudsche lakens beroemd, zoo als het Goudsche graauw, groen, rood en zwartpuik, dat vooral voor de kleeding van vrouwen van groot aanzien werd gebruikt. De kunst om deze stoffen te verwen was uit Vlaanderen naar Gouda overgebragt, en het voortbrengsel dong lan-

*) Guicciardini, pag. 27.
†) Brandt, *Enkhuizen*, I., pag. 81.
§) Velius, *Hoorn*, ad. ann.
** Guicciard., pag. 221.

gen tijd met dat van Leiden om den voorrang. Men gebruikte ook aldaar Engelsche en Schotsche wol, die te Calais werd gekocht *). Het verval der lakennering te Gouda begon in 1614, nadat men reeds in 1607 de saainering met geld had moeten ondersteunen, waarvan in 1612, sedert 8 jaren, de som reeds geklommen was tot een bedrag van *f* 10398, 3 st. 4 penn. †). In de jaren 1671, 1674 en 1676 deed men echter nog verzendingen van 600, 300 en 200 stuks saaijen uit Gouda naar Lissabon §). De messemakerijen waren reeds vóór de eerste helft der 14de eeuw aldaar tot aanmerkelijken bloei gekomen, even als de brouwerijen, die in de 15de eeuw haar toppunt bereikten, maar niet bestand waren tegen de nadeelen, haar door den Jonker Fransen en Gelderschen oorlog berokkend, en tegen de mededinging van Vlaanderen **). In het jaar 1480 zouden er 350 brouwerijen geweest zijn; doch de geleerde Schrijver van Tergouw's geschiedenissen zegt, dat hieronder zekerlijk zullen gerekend zijn de plaatsen, waar bier verkocht is. Het voortbrengsel dezer brouwerijen werd door geheel Vlaanderen verzonden tot Duinkerken toe, naar Braband en de Nederlandsche provinciën ††). Door de Spaansche onlusten ging echter deze bierhandel te niet §§). In 1518 telde men te Gouda nog 154 brouwers, in 1588 nog 120, doch in 1620 nog slechts 14 ***). Men vond te Gouda ook eene tapijtfabrijk.

Rotterdam bloeide door den lakenhandel †††). Door de

---

*) De Lange van Wijngaarden, *Gesch. van Tergouw*, Deel II., p. 364, 365. †) Idem, p. 367. §) Idem, p. 368.

**) Idem, p. 431. ††) Idem, p. 373.

§§) Idem, p. 383. ***) Idem, p. 384.

†††) Guicciard., p. 224.

vlijt en nijverheid harer bewoners, was deze stad bij het einde der 14de eeuw reeds zeer in aanzien *), en vond men er toen vele scheepstimmerwerven en scheepmakersloodsen. In vroeger tijd was zij door Hertog Albrecht begunstigd, die de vaart op de Schie herstelde, en haar in 1395 vrijmaakte van de voldoening aan het stapelregt te Dordrecht. Ook aan zijn' opvolger Willem VI had zij veel te danken; hij stelde onder anderen hare burgers vrij van de betaling van alle brug- en tolgelden bij het bezoeken van vreemde markten †). Tot bijwoning van die te Mechelen werden zij door brieven uitgenoodigd, en toen reeds was haar handel in granen, geweven stoffen, wijn en andere goederen tot eene hoogte geklommen, die in 1461 den bouw eener beter ingerigte stadskraan noodig maakte; hare haringreederij en toenemende scheepsbouw, die zelfs oorlogsschepen leverde, benevens hare brouwerijen verdienen vermelding §). Tot bescherming en voortzetting der haringreederij sloot zij (1529) eene overeenkomst met onderscheidene andere steden, en trad zij later (1543) toe tot het verbond der voornaamste visschersteden **). Onder de regering van Karel V, in de eerste helft der 16de eeuw, breidde zich echter de handel der stad niet zeer uit; in den jare 1561 kon men voor de fraaiste huizen op den besten stand slechts een' huurprijs van *f* 24 bedingen ††). Van Bleijswijck teekent, in zijne beschrijving van Delft, een gezegde aan van Oldenbarneveld: *„de precysheit van Delft en de schaersheyt van die van Schiedam, hebben Rot-*

*) G. van Reyn, *Geschiedk. Beschrijv. v. Rotterd.*, I., pag. 66.

†) Idem, I., pag. 70, 71, 73. §) Idem, I., pag. 89, 90.

**) Idem, I., pag. 105. *Bijvoegsel* tot Wagenaar, *Vad. Hist.*, XV., pag. 71.

††) Van Reyn, I., pag. 103.

terdam groot gemaeckt" *). Met het verval van Gouda, en het verzanden van den IJssel, verlegde zich de korenhandel, vroeger in genoemde stad gedreven, naar Rotterdam †).

Men vervaardigde in deze Landen meer fijn lijnwaad, dan in eenig ander Land; de Hollanders kregen daartoe vlas uit Vlaanderen, Luik en Oostland; het laatste was echter zoo fijn niet als het Vlaamsche voortbrengsel. De wol tot het vervaardigen van lakens, werd uit Engeland, Schotland, Spanje en Braband aangebragt §). Te Haarlem werden ieder jaar wel 10 of 12,000 stuks wollen lakens gemaakt **); de aldaar gedreven wordende handel in wol was van zeer oude dagteekening, en altijd zeer in eere gehouden. Hij verschafte bezigheid aan vele inwoners, als spinsters, wolkammers, wevers, vollers, droogscheerders en verwers. Het Haarlemsche laken had zelfs tot in Spanje groote beroemdheid ††). Omstreeks het begin der zestiende eeuw bloeide de lakennering het meest. In 1501 werd bevolen, *dat alle verkoopers de lakennering moesten doen in het reeden van lakenen*, en in het volgende jaar, *dat niemand vermogt andere lakenen te verkoopen of bij de el uit te snijden, dan die te Haarlem geweven waren*, in welk jaar tevens alle invoer van vreemde lakens verboden werd. Later (1522) stelde men, ter bevordering der lakennering en tot opwekking van de vlijt der kooplieden, prijzen op dat fabrikaat §§), terwijl ook toen de persen voor het eerst zijn gebezigd. Het jaar 1524 zag de oprigting van een

*) Schrevelius, *Haarlem*, pag. 744.
†) De Lange van Wijngaarden, *Tergouw*, pag. 375.
§) Guicciard., *Descr. d. P. B.*, pag. 191.
**) Idem, pag. 195.
††) Schrevelius, *Haarlem*, pag. 499, 500.
§§) Idem, pag. 500.

gezelschap van lakenhandelaars, aan wier hoofd stond Joris Ajala, dat zijn' handel tot in Spanje en naar elders uitbreidde *). De ruige lakens waren bij de Spanjaarden en Italianen zeer gewild, zoowel uit hoofde hunner ligtheid, als om den glans van het zwart †). Op Frankrijk, Engeland en andere gewesten werd een aanzienlijke handel gedreven in webben, lijnwaad en allerhande dundoek, dat door de Haarlemsche kooplieden werd ingekocht en verzonden. Behalve deze vond men nog te Haarlem kooplieden in garens en lijnwaad, die sterk handelden op Silezië, Friesland en andere gewesten, van waar zij ontvingen eene groote menigte garen, gepakt in groote vaten. Dit garen werd verkocht aan de houders van garenmolens, twijnders genoemd, die het garen, getwijnd zijnde, weder in vaten pakten en naar elders, vooral naar Engeland, verzonden §). Het linnen damast te Haarlem vervaardigd, werd naar alle Landen der bekende wereld vervoerd. Ten jare 1593 werd aldaar een stuk linnen geweven, om in Spanje ten geschenke te worden gegeven, waarvan elke Vlaamsche el met *f* 14 is betaald **). Het geheele stuk, groot 75 ellen, woog 3 ponden ††). In 1606 of 1610 ruilde men een stuk linnen van 50 ellen, zoo fijn als nooit hier te Lande gezien was, tegen 45 okshoofden van den besten Bourdeaux-wijn. Later zijn er, op last van de Staten van Holland, eenige damastwerken geweven, bestemd voor vorstelijke geschenken, die tegen *f* 50 de el werden betaald. Men verkocht er getwijnd garen voor 6 gulden het lood en het pond tot 150 gulden.

Na het verval der lakennering, namen de brouwerijen te Haarlem in bloei toe §§).

*) Schrevelius, pag. 500, 501. †) Idem, pag. 502.
§) Idem, pag. 499. **) S. Ampsing, *Haarlem*, pag. 341.
††) Schrevelius, pag. 202. §§) Van Leeuwen, *Bat. Illustr.*, I., p. 369.

Ook te Leiden bloeide de lakenhandel *). Van het jaar 1330 tot 1560 of 1570, legden zich de inwoners dezer stad voornamelijk toe op het vervaardigen van lakens, van zeer goede wol of stof, lang 16 ellen en breed $^{10}/_{4}$, waarvan zij verschillende soorten maakten, die door waardijns werden gekeurd †).

De lakennering was daar overgebragt door burgers van Yperen omstreeks 1320 of 1330. Toen deze tak van bestaan zijn' hoogsten bloei had bereikt, werkte men dagelijks met meer dan 350 getouwen, die gewoonlijk, het eene meer, het andere minder, iedere week konden afwerken 3 lakens, dat is 1000 in de week, of in het jaar, na aftrek der zon- en heilige dagen, enz., 47000 stuks. Aan de bereiding dezer stoffen nam een groot getal der inwoners deel, zoo als men kan opmaken uit eenige kreupele verzen, uitgehouwen op de klokken in de hal, waar de lakens gelood werden en door Orlers medegedeeld §). Men ver-

---

*) Guicciardini, pag. 204.

†) Orlers, *Leiden*, p. 176, 178. §) Idem, p. 124.

O Heer, vermeert uns Leydens neringe,
Sulx dat den *Coopman* zijn begeringe,
Deur den *Drapier* gemaeckt hier vin;
Den *Poter* gont een goet gewin,
Op dat den *Wassecher* hem mag dienen,
Den *Cammer* wilt zijn broodt verlienen:
Des traghen *Spinners* mont hout op:
Vervult met spijs des *Werckers* crop:
Den *Voller* naeckt, versiet van cleeren:
's Conroyers noodt wilt oock afweren:
Des *Verwers* cuyp en feyl hem niet:
Weert van den *Persser* zwaer verdriet;
En weest het ooch van 't *waranderen*,
De *Packers* van de kost versiet:
Geeft den *baillu* een eerlick teeren
En laat elckeen hem *gouverneren*.

kocht dit voortbrengsel zoowel binnen als buiten 's lands in Bergen, Brugge, Antwerpen, Calais, Deventer, Kampen, Zwolle, Zutphen, enz. Ubbo Emmius verhaalt in zijne Friesche Geschiedenis, dat het Leidsche laken in zoodanige achting plagt te wezen, dat, toen in 1410, op bevel van Faelqua, Vorstin van Friesland, eene zeer wreede vrouw, de heeren Ailt tho grote en kleine Valderen zouden onthoofd worden, zij, in plaats van op een fluweelen kleed, op een Leidsch laken nederknielden *). Doch de lakennering begon ook te Leiden omstreeks 1565 te verminderen, na een' tweehonderdjarigen bloei, en weinige jaren vóór de belegering der stad door de Spanjaarden. Na de belegering verliep zij geheel en al door het omkomen van vele werklieden, ten gevolge van den honger en de pest, zoodat ten jare 1614 slechts één getouw meer werkzaam was †), dat nog geenszins het geheele jaar door werk had. Ten tijde van zijn' grootsten bloei had Leiden 100,000 inwoners §) en moest vier malen uitgelegd worden, als eens in 1294, de tweede maal kort vóór 1355, de derde maal omstreeks 1389 en eens in 1610 **).

De lakenfabrijken van Delft waren reeds ten jare 1342 bekend, met een toezigt van stadswege op het fabrikaat ††); van daar het spreekwoord: *het is Delfts puik* §§). Er werden ook vele saaijen gemaakt, welke nering er echter eerst ten jare 1596 is begonnen door de Vlamingen, dien men in den beginne de toegang geweigerd had ***). De brouwerijen waren er

*) Van Leeuwen, *Bat. illustr.*, p. 369.

†) Orlers, *Leiden*, p. 187. §) Idem, p. 32.

**) Idem, pag. 26 tot 33.

††) Van Bleijswijck, *Beschr. v. Delft*, p. 596, 600, 601.

§§) Guicciardini, p. 202.

***) Van Bleijswijck, p. 602, 608, 740.

in bloei; men voerde een groote menigte bier naar Vlaanderen, Zeeland, Friesland en andere Landen uit *). Ook werd er een uitgebreide graanhandel gedreven, die er reeds in 1280 heeft gebloeid; immers toen maakte Graaf Floris V eenige bepalingen omtrent de heffing van een' *muddepenning*, dat eene graanbelasting schijnt geweest te zijn †).

Het Delftsche aardewerk was beroemd, vooral voordat men hier aardewerk uit Engeland, Rouaan en andere vreemde plaatsen begon in te voeren.

Delft was eene stad:

Die stoft op 't puyck van drank en wolle kleeding.

Schiedam was bekend door den grooten handel, die er op alle gewesten der wereld werd gedreven. Ten jare 1597 voeren er 100 schepen van Schiedam ter zee §). Vele der ingezetenen, die van ouds om hunne zuinigheid, naarstigheid en arbeidzaamheid geroemd zijn **), oefenden de haringvisscherij uit, en verscheidene hielden zich bezig met het breijen en boeten van vischwant ††).

De voornaamste nering en bezigheid der stad Enkhuizen bestond in het reeden en uitrusten van schepen, tot goederenvervoer en vooral voor de haringvangst, waarvoor de stad jaarlijks de meeste buizen in zee bragt. Zij reedde bijna de helft meer buizen dan de andere steden van de groote visscherij te zamen, als Delft, Rotterdam, Schiedam en den Briel. De bewoners der stad vischten gewoonlijk met tusschen de 4 à 500 buizen, terwijl die van de steden aan de Maas er slechts 2 à 300 in de vaart hadden. Iedere buis, groot 16 last, kostte, uitgerust zijnde voor een jaar

*) Van Bleijswijck, p. 710. †) Idem, p. 661.

§) *Tegenw. Staat der Vereen. Ned.*, Deel V., p. 299.

**) Alkemade, *Jonker Fransen oorlog*, p. 312, E.
it, *Ned. Republ.*, p. 234.

en om drie reizen te doen, *f* 7500, het schip met zijn opstaand want *f* 3150 en de uitreeding *f* 4380 *). De Nederlandsche haringvloot telde in het midden der 16de eeuw over de 700 zeilen, die in driemalige vaart bijna 40,000 lasten haring vingen, hebbende eene waarde van 8 millioen guldens. De haringvisscherij heeft plaats van St. Jan tot St. Jacob, omstreeks Hitland en Fairhill in de Noordzee; van St. Jacob tot Kruisverheffing omtrent Bockeness of Sevenjot, en van Kruisverheffing tot St. Catrijn in het diepwater ten, oosten van Yarmouth †). De haring, die men gedurende den winter binnen de zeepalen vangt, ten bedrage van duizende lasten, wordt gedroogd, en met de gezouten haring overal heen verzonden. Deze tak van nijverheid verschaft brood aan duizenden, door het breijen van netten, het slaan van touwen, het vervaardigen van vaatwerk, als anderzins. De voortgang der haringvisscherij was in den beginne langzaam; in 1548 had zij nog maar een voordeel opgebragt van 8510 ponden en 17 schellingen van 40 grooten het pond §). Doch ten tijde van Guicciardini (omstreeks 1566) beliep de winst, in deze Landen door de haringvisscherij verkregen, jaarlijks 490,000 ponden groot **), en volgens Semeyns, genoot Holland ieder jaar van deze vangst, behalve de uitreedingen, meer dan 30 tonnen gouds, welke som door de toeneming des handels en de duurte van de haring, ten tijde dat Brandt zijne Beschrijving van Enkhuizen in het licht gaf, nog aanmerkelijk is vermeerderd ††). Eene bijeenkomst van de Vergadering der *Groote*

*) Brandt, *Enkhuizen*, I., p. 278.

†) Semeyns, *Beschr. der Haringvisscherij*, aangehaald bij Brandt, I., p. 288.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, Boek XIX.

**) Guicciardini, p. 39.

††) Brandt, I., p. 289.

Visscherij had plaats ten jare 1557, om maatregelen te beramen in haar belang. Aldaar werden vertegenwoordigd Delft, Rotterdam, Schiedam, Brielle, Enkhuizen, Wormer, Jisp en Grootebroek *). De voornaamste zeesteden, als Delft, Rotterdam, Schiedam, Brielle en Enkhuizen hebben het bewind over deze visscherij bekomen, hetgeen van de reeders op de stedelijke besturen was overgegaan, die ten nutte der vangst besluiten namen, waarvan men niet in hooger beroep kon komen, zoo als de heffing van lastgelden, het uitzenden van konvooijen of schepen tot beveiliging der vaartuigen, enz. De Groote Visscherij was verdeeld in die van Zuid- en Noord-Holland, doch maakte één ligchaam uit, niettegenstaande ieder landschap zijne eigene kas had †). Bij oorlogstijden werden aan de visscherij, van wege de Gecommitteerde Raden, eenige gelden toegevoegd, waarvan Zuid-Holland $^2/_3$, Noord Holland $^1/_3$ genoot, in welke evenredigheid deze gewesten ook belast waren met de betaling van de onkosten der uitreeding en toerusting ter zee. De steden Delft, Rotterdam en Schiedam rustten in 1547 ieder 2 schepen. Enkhuizen en den Briel ieder 1 schip uit, ten geleide der haringvloot §). In 1555 is door Karel V te zelfden einde toegestaan eene som van 10,000 guldens, waarvoor eenige schepen tot geleide werden uitgerust **). Even vóór zijn' dood heeft de

---

*) Brandt, I., p. 106.

†) Van Alkemade, *Brielle*, I., p. 15, 48, 49.

§) Idem, I., 15.

**) Brandt, *Enkhuizen*, I., p. 103, 104, v. Alkemade, *Brielle*, D. I., p. 49. De maandgelden van het scheepsvolk waren toen ter tijd als volgt: een Kapitein per maand *f* 30; een schipper *f* 24; een stuurman *f* 20; een loodsman *f* 8, 10 st.; een kwartiermeester *f* 8; een bottelier *f* 7; een kok *f* 8; een scinmaat *f* 6.

Prins van Oranje, Willem I, in 1582 eenige heilzame wetten en reglementen betreffende de haringvangst doen maken en invoeren. Het zout, voor het kaken van den haring gebruikt wordende, was in Enkhuizen mede een aanmerkelijk voorwerp van handel *), even als het bier, waarin, met Hoorn, op Hamburg gehandeld werd †). De groote verliezen, die de stad onderging in hare scheepvaart §), getuigen van hare welvaart. In 1542 verklaarde de Regering, dat zij sedert 3 of 4 jaren verloren had 16 of 17 schepen, alle te Enkhuizen te huis behoorende, waaraan een verlies geleden was van 80380 gulden, behalve de verminderingen van reederijen en andere neringen. In de lijst van vergane schepen, bij deze gelegenheid overgelegd, komen voor 5 schepen van 300 last, 8 van 250 last, 1 van 225 last, 2 van 200 last en 1 van 100 last **). Ten einde te voorzien in de kosten eener nieuw aangelegde haven, werd in 1549 de Regering der stad gemagtigd tot het heffen van een regt van ieder schip, dat aldaar overwinterde of laadde, bedragende 3 stuivers per last. ††). Enkhuizen bezat ook eene beroemde scheepstimmerwerf. De bewoners der stad benadeelden in 1542 die van Harderwijk in de haringvangst, hetgeen van de zijde dezer laatste aanleiding gaf tot hevige klagten §§). De steden, naijverig op elkanders bloei, bena-

---

een schieman *f* 7; een timmerman *f* 8; een konstabel *f* 8; een chirurgijn *f* 8; een provoost *f* 8; een tamboer *f* 5, 10 st.; een pijper *f* 5, 10 st.; een bootsgezel *f* 3, 15 st., en een jongen *f* 1, 10 st.

*) Idem, I., p. 290.

†) Idem, I , p. 54. §) Zie hiervoor, pag. 268 en 269.

**) Brandt, *Enkhuizen*, I., p. 90.

††) Van den Hoof, *Enkhuizen*, 4°., p. 15—24.

§§) Schrassert, *Hard. ant.*, II., p. 82.

deelden zich dikwerf onderling door het wegnemen van schepen, waarvoor de oude kronijken menigvuldige bewijzen opleveren *).

Alkmaar was eene rijke stad; de Gelderschen en West-Friezen, die haar (1517) acht dagen plunderden, vonden er een' grooten schat van goud, zilver, kleinodiën, juweelen, laken, linnen en wollen stoffen, zijde, fluweel en andere kostbaarheden, in zoo groote menigte, dat zij het tin en de bedden niet der moeite waard achtten om mede te nemen †). De stad had jaarmarkten en reeds vroegtijdig tolvrijheid door Holland (1254), eene regeling harer maten en verordeningen op het houden der jaarmarkten gekregen §). Ook waren er voor den wijnhandel verordeningen vastgesteld. De eerste zoutkeet te Alkmaar werd in het jaar 1560 gebouwd. Reeds vroegtijdig moet de stad klokgieterijen gehad hebben; ten minste men leest, dat er in 1468 drie klokken zijn gegoten, eene van 2500 pond, eene van 1500 pond en eene van 1200 pond, en in 1487 twee van 4000 en 3600 pond. Toen van Brussel naar Antwerpen eene nieuwe vaart gegraven, en voor de eerste bevaarders daarvan een prijs uitgeloofd was, was onder andere een schip met rogge van Alkmaar een van de eerste bodems, die langs deze vaart te Brussel aankwam **). Ten jare 1550 trachtte men er den lakenhandel te vestigen; immers van Regeringswege werd aan T. Lijberts van Warmenhuizen eene som van 300 gulden gegeven, om deze nering aldaar

---

*) Omstreeks dezen tijd was de jaarwedde van den Secretaris der stad Enkhuizen 20 gulden; die van den Havenmeester *f* 16; van den Rector der school *f* 26, en van den Ondermeester *f* 20.

†) *Kronijk van Alkmaar*, p. 112.

§) Idem, pag. 395, 37, 543, 544.

**) *Kron. van Alkmaar*, pag. 117.

te beginnen, mits hij binnen drie jaar tijds 300 lakens leverde; in 1553 gaf men nog eens 300 gulden en werden vele pogingen aangewend om de nering aldaar te doen slagen. Karel V had in 1544 vergunning verleend aan eenige kooplieden uit Piemont tot de oprigting van een' lombard *), alsmede in 1545 verlof, dat binnen de stad te allen tijde, en zonder inachtneming der bepaalde marktdagen, mogen worden gekocht en verkocht koren, boter, kaas en andere levensmiddelen, daar gebragt van Texel, Wieringen, Huisduinen en de naburige dorpen.

Zaandam bezat omstreeks dezen tijd en vroeger slechts eenige meelmolens en stijfselmakerijen, die er bij het einde der 16e en het begin der 17e eeuw in bloei kwamen; ten jare 1439 vindt men reeds een' meelmolen vermeld. De bloei der stad is van later dagteekening †).

Hoorn was, behalve door zijne scheepvaart, bekend door den lakenhandel, die echter omstreeks 1562 begon af te nemen, volgens Velius, door de uitbreiding der zeevaart. In het jaar 1558, nadat de lakennering al zeer verminderd was, werden er nog voor de belasting aangegeven 612 stuks lakens; in 1559, 566 stuks; in 1560, 445 stuks; in 1561, 321 stuks en in 1562 nog 105 stuks, terwijl na dien tijd de nering geheel verliep §).

Den Briel was reeds in den jare 1400 en later bekend als eene koopstad, waar vele hulken en koopvaarders, vele Oostersche, Schotsche en andere schippers met hunne vaartuigen en goederen plagten aan te komen. Aldaar vielen ook alle haringbuizen uit Holland of Waterland binnen; doch

---

*) Eikelenberg, *Alkmaar*, p. 117, 119, 98.

†) B. van Geuns, *Beschr. van Zaandam*, p. 280.

§) Velius, *Hoorn. ad ann.* 1558.

nadat de haven was verzand en eene andere diepte in 1470 bedijkt, verlegde zich de handel naar Amsterdam en Walcheren. De bewoners hadden slechts 10 buizen en eenige kleine vischschepen overgehouden, en zochten hun onderhoud in den landhandel; om welke reden door Karel V aan Brielle twee jaarmarkten in plaats van ééne werden toegestaan *). Bij een' bloeijenden koophandel, had de stad oudtijds ook eene groote vaart en haringvisscherij, zoodat er 50 buizen uitgingen en 40 scheepstimmerwerven waren. Onderscheidene keuren betreffende de haringvangst zijn aldaar van 1400 tot 1500 gemaakt als even zoovele getuigen voor het belang, dat de Regering der stad in die visscherij stelde. Eene geheele straat der stad was door Engelsche en Schotsche kooplieden bewoond †). Toen er twee havens bestonden, telde men te Brielle soms op eenmaal wel 300 schepen, zoo buizen als koopvaarders; doch voornamelijk buizen, daar alle vaartuigen, die later uit Rotterdam en Delftshaven ter vischvangst gingen, toen aldaar te huis behoorden. Ook kwamen er vele schepen aan uit Spanje, Frankrijk, Schotland, de Oostzee en andere Rijken, met hout, wijn, laken, zout, sprot, bier, kaas en andere goederen §). Vooral heeft de wijnhandel te Brielle gebloeid; men verkocht er soms de kan witten wijn voor 3 duiten, en meest altijd voor een groot, en den rooden wijn voor een' halven braspenning **).

Ten jare 1521 bepaalde Keizer Karel V, dat geen bankroetiers te Brielle eenige brieven van cessie mogten ge-

---

*) Van Alkemade, *Brielle*, D. II., p. 172. D. I., p. 23.

†) Idem, I., p. 23.

§) Idem, I., p. 361, 362, alwaar meer bewijzen voor den handel der stad worden gevonden.

**) Idem, I., 363.

bruiken, ten ware zij, kort na goedkeuring dier brieven, zich in het openbaar plaatsten voor het stadhuis, in hun onderkleed, drie dagen achtereen, op eene plaats 3 of 4 trappen hoog, elken dag gedurende een uur op den middag, van half twaalf tot half een, op straffe van nietigheid van het effect dier brieven van cessie *).

Dordrecht bleef altijd nog eene belangrijke handelplaats, en handhaafde het haar gegeven stapelregt, op eenige uitzonderingen na, tegen iedere aanranding. Er werd vooral langs den Rijn veel wijn en hout aangebragt. Van Balen deelt de prijzen mede van eenige goederen aldaar in het jaar 1500. Men betaalde in de maand Mei van dat jaar voor een vat zout 7½ stuiver, voor een vat tarwe 7½ stuiver, voor een vat haver 2 stuivers en 5 duiten, voor een stoop rooden wijn 1 braspenning en voor eene vette gans 9 duiten †).

Ook de Zeeuwsche steden bloeiden onder deze Regering door handel en nijverheid. Vlissingen had den handel van Domburg en West-Capelle geërfd §). Vóór het ontstaan der Nederlandsche beroerten bragt West-Cappelle wel 36 haringbuizen in zee, had eene waag, garenmakerijen, eene lijnbaan en taanhuizen; ook werden er netten gebreid **).

Vlissingen was reeds in oude tijden bewoond door vermaarde visschers en zeelieden, die zich bezig hielden met de *Doggevaert*, *Tesselvaert*, *Houckvaert*, *Haringkvaert*, het droogen en zouten van visch, het kuipen, pakken, maken van netten, zeilen, touw en die een' belangrijken handel in visch dreven, terwijl de haven ge-

---

*) Idem, II., p. 155.

†) *Dordrecht*, p. 805.

§) Gargon, *Walchersche Arcadia*, I., p. 184.

**) Idem, I., p. 212.

durig vol buizen, booten en andere vaartuigen lag. Zij was sinds eenigen tijd zoo in bloei toegenomen, dat zij, in 1548, meer *regtdagen* (*'s Heerendaghen*) verlangde, dan de beide haar toegestane, om alle voorkomende geschillen te beslechten, die door het dagelijks toenemen der bevolking en der vreemdelingen, die haar bezochten, meermalen ontstonden *).

Arnemuijden was eene in geheel Europa zeer vermaarde haven, door het aantal schepen, daar van alle kanten, uit Spanje, Portugal, Frankrijk en Engeland aankomende, zoodat men dikwijls in één jaar aldaar vloten uit de genoemde Landen, van 30, 40, 50 en meer schepen, zag aankomen en afvaren, beladen met tallooze en verschillende goederen, meerendeels den kooplieden van Antwerpen toebehoorende. Meermalen zag men in deze haven 4 à 500 groote schepen, die over en weder de geheele wereld doorvoeren. Ook werden er vele nieuwe schepen gebouwd †). Boxhorn zegt van haar §): „Geheele vloten uit alle deelen der wereld bezoeken deze haven; somtijds liggen de schepen in eene driedubbele rij voor Arnemuijden; er worden vaartuigen gebouwd van 300 last, om daarmede naar Biscaije en Venetië te varen. Eenige der eerste Oostindische schepen, namelijk de Leeuw en de Leeuwin, zijn in de dokken te Arnemuijden gemaakt. Bij den tol lagen Oostersche chepen van 300 last; het was er levendiger dan te Middelburg en de huizen duurder in koop en in huur; aan de oostzijde der stad waren eene menigte herbergen; ook woonde er een aantal *ballasters* tot gemak der groote schepen. De stad is in 1574 op last van Prins Willem I ver-

---

*) Gargon, I., p. 183, 184.

†) Guicciardini, p. 273.

§) Idem, I., p. 270, 271.

sterkt, en verkreeg vele vrijheden, die bijdroegen tot de uitbreiding van haren handel en scheepvaart *)."

Middelburg was zijn aanzien vooral verschuldigd aan den wijnhandel; Karel V bepaalde in 1524, dat alle wijnen, komende uit het Westen, ter krane van de stad moesten komen, voordat zij naar elders gingen, en gaf haar in 1538 verlof, om alle onwillige schippers aan te houden †). Zij had in 1522 twee jaarmarkten verkregen, en begon in 1530, bij het verzanden harer haven, eene nieuwe aan te leggen, die, na hare voltooijing, schepen van 500 en 600 last kon bevatten. In 1536 bepaalde de Keizer, dat in den omtrek der stad door niemand eene nieuwe haven mogt worden aangelegd. In 1540 werd "*alsoo, door het menigvuldig in- en uitvaren van de koopmansschepen, die niet wel kaai of opslag konden verkrijgen, ja naauwelijks elkander verdringende in of uit mogten*", de haven verbreed en binnen de stad gebragt. Later werd de stad op 's Keizers last versterkt (1548) om onderscheidene redenen, maar vooral omdat in de verwarde en onzekere tijden, die men beleefde, de koopman de stad verliet, en het niet te betwijfelen was, of de handel zou toenemen, als de koopman, door de versterking der stad, zekerheid voor zijne goederen had §).

Zierikzee was reeds vóór 1500 eene belangrijke markt voor de meekrap; Karel V maakte in 1522 verordeningen omtrent de meekrapvaten. Ook werd er handel gedreven in zout. Ter Vere zag meer dan eens groote

*) Later verdween de voorspoed der stad, toen de haven verzandde; de schepen konden de stad niet meer bereiken, die door hare burgers werd verlaten. In 1644 vond men op de hoogten nog zware ankers.

†) Boxhorn, *Kron. v. Zeeland*, I. p. 144.

§) Idem, I., pag. 148, 149, 151.

vloten in zijne haven. In de maand Mei, 1544, kwam aldaar eene Portugesche vloot van 16 schepen, met specerijen geladen, van eene aanzienlijke waarde. Bij de vloot was een groot schip, dat driemaal de reis naar Indië gedaan had. De goederen, met deze vaartuigen aangebragt, zijn te Veere gelost en naar Antwerpen verzonden, waarop de schepen in Julij weder naar Portugal vertrokken, nadat zij met koopmanschappen uit deze Landen geladen waren *). Ter Vere had reeds in 1475 †) het voorregt gekregen van vrijen handel op Engeland, haar gegeven door Eduard, Koning van dat Land. Omstreeks 1505 begonnen hare burgers een' belangrijken handel te drijven op Noorwegen met schepen, *Clinckaerts* genaamd. De voorspoed der stad nam ook toe, dewijl de tol van Ierseker-oord, genoemd de tol van Zeeland, te dier tijde te Veere werd geheven §). De Schotten hadden daar reeds in 1506 den stapel hunner goederen, en er voeren omstreeks dezen tijd te Veere dikwijls op eenmaal 60 groote Oostersche schepen in of uit.

Harderwijk, aan welke stad Hertog Arnold in 1443 het stapelregt **) had gegeven van de visch, die tusschen Muijden

---

*) Boxhorn, *Kron. van Zeeland*, II., p. 477.

†) Idem, I., p. 219.

§) Idem, I., p. 223.

**) Schrassert, *Hard. ant.*, I., p. 20, 21, 192. Hierdoor waren in 1442 groote onlusten ontstaan met de stad Naarden, die ook het stapelregt van de visch, in Holland, had, zoodat de Harderwijkers hunne vischschepen met gewapende vaartuigen moesten doen begeleiden, en de hulp inriepen van Amsterdam, Weesp, Monnickendam, Edam, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Texel en Wieringen. De onlusten hierover zijn echter in 1443 bijgelegd (Schrass., *Hard. ant.*, I., p. 183—190)

en Kampen aan land werd gebragt, bloeide door den handel in visch (de kabeljaauw schijnt toen bij de el te zijn gemeten), door de haringvisscherij en het rooken van bokking, die met karren naar Kleefsland en Keulen werd vervoerd. Van de vroegste tijden af was de stad begunstigd met de levering van zeevisch voor de tafel der Vorsten van Gelderland *). De bewoners hadden over den tol, de vrachten en de haringvangst meer dan eenmaal twist met Enkhuizen †), waarover in 1526 uitspraak is gedaan, doch die in 1532 op nieuws begon. Tot het jaar 1500 §), was Harderwijk eene der bloeijendste koopsteden van Gelderland. In de volgende eeuw werd zij geteisterd door branden, belegeringen, vijandelijke overvallen, verraderijen en inwendige beroerten, die haren vroegeren bloei ten eenemale verdelgden **). De stad behoorde nog tot in het begin der 17de eeuw tot het Hanzéverbond.

Nijmegen was eene der voornaamste steden van de erf-Nederlanden van Karel V ††). Toen, in 1492, Hertog Karel van Egmond, uit zijne gevangenis verlost, te Nijmegen kwam, gaf hij den burgeren, ten eeuwigen dage, vrijdom van zijne tollen met al hunne schepen, goederen en koopmanschappen, welken vrijdom zij in den jare 1528 voor den tol te Roermond verkregen §§). Ten jare 1540 kreeg de stad twee paardenmarkten door Hertog Willem ***). Zij behoorde ook nog langen tijd tot het Hanzéver-

---

*) Schrassert, *H. a.*, I., p. 191.

†) Idem, I., p. 177.

§) Idem, II., p. 54.

**) Idem, II., p. 55.

††) Smetius, *Kron. van Nijmegen*, p. 123.

§§) Idem, p. 109, 117.

***) Idem, p. 121.

bond *). Toen zij, in 1549, de beurt van Arnhem op de bijeenkomst te Lubeck zou waarnemen, verlangde zij de overzending der reis- en verblijfkosten, welke som 100 rijder-guldens bedroeg; daarenboven vorderde zij volmagt van Arnhem en Harderwijk, benevens geleibrieven en voorschriften voor hare verrigtingen ter vergadering. Die van Arnhem verlangden daarop, dat Harderwijk een' of twee raadslieden met hun aandeel (30 rijder-guldens) en het stadszegel naar Arnhem zou zenden, *om de volmagt en de brieven van ratificatie en indemnisatie van de andere van dit Quartiers Hanzésteden te bezegelen* †). Arnhem behoorde ook nog langen tijd tot het Hanzéverbond, even als Kampen. De laatstgenoemde stad, die reeds vroeg met Deventer, Zutphen en Doesburg op Duitschland, langs den Rijn, en over zee op Holland, Braband en Vlaanderen handelde, had in overouden tijd ook betrekkingen aangeknoopt in het Noorden §), en was zoo belangrijk toegenomen, dat gewoonlijk uit hare haven de koopvaardijvloot naar de Oostzee uitzeilde **). Hare kooplieden zouden, in 1416, 120 groote schepen in zee gehad hebben ††). Er bestond een Rijnschippersgild te Kampen; de stad was de stapelplaaats der Duitsche goederen, die van hier verderop werden verzonden. De Hollanders hebben den kooplieden van Kampen dikwijls onderscheidene nadeelen berokkend, even als die van Kampen hun deden §§).

---

*) Zie hiervoor § 3. †) Schrassert, II., p. 89.

§) Zie hiervoor § 3.

**) *Overijss. Alm. voor Oudh. en Letter.*, 1842, p. 3.

††) Idem, p. 12.

§§) De *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren, voor den jare* 1838, bevat, op bladz. 193, belangrijke mededeelingen, door den Heer Mr. J. van Doorninck gegeven omtrent den

Deventer was bekend door zijnen houthandel; vandaar het spreekwoord: *'t Is er zoo drok als te Deventer op de Houtmarkt* *). In 1546 werd aldaar een lombard opgerigt †). Ook deze stad was nog langen tijd met de

---

vroegeren handel van de stad Kampen, waaraan wij het volgende ontleenen: „In het midden der 12e eeuw dreef de stad handel op Schonen, waar zij de voortbrengselen der Zuidelijke gewesten van Europa, inzonderheid wijn en zout, heenvoerde, en daarvoor den haring, op de kusten van Schonen gevangen, weder terugbragt. Van daar onderhielden hare kooplieden een zeer uitgebreid verkeer met Stokholm, de steden aan de Oostzee, en zelfs met Riga en Reval. Vóór de afscheiding der Hollandsche en Zeeuwsche steden van het Hanzéverbond (1439 of 1440), blijkt het niet, dat eene dier steden handel gedreven hebbe op de Noordelijke kusten van Frankrijk, op het Boulonnais, Picardië, Normandië, en Bretagne als Kampen, waarin zij de verderop gelegene Duitsche zeesteden verre overtrof, zelfs nog tot in het midden der 16e eeuw (1567). De stad was een der middelpunten voor den Noordwestelijken handel; op hare markten verschenen Vlamingen, Brabanders, Keulenaars, Duitschers, Friezen en Hollanders, Engelschen, Oostzee-kooplieden, en die der Duitsche kantoren, in het Noorden van Europa gevestigd. Daar bragt men uit Westfalen staal en huiden, uit Keulen lijnwaad, molens- en quarensteenen, staal en Rijnwijn aan, uit Vlaanderen en Braband lange en korte lakenen, die door de Oostzee-kooplieden weder naar Novogorod werden gevoerd. De Friezen bragten daar wol, huiden, vee, paarden, boter en kaas, die aan de kooplieden uit het Noorden en Oosten werden verkocht tegen bier, rogge, hout, pik, teer en asch, terwijl ook de Hollanders daar kwamen om te handelen; tevens werd er een groote handel in zout gedreven. De Westfaalsche kooplieden handelden in het midden der 14e eeuw over Kampen op Vlaanderen, Groot-Brittanje of op Noorwegen; zij kwamen met hunne goederen in de stad, om die daar in te schepen en te verzenden, en keerden met de aldaar voor hen aangebragte goederen naar hunne haarsteden terug. Groote schepen liepen de haven der stad in en uit."

*) Dumbar, *Kerk en Wereldl. Deventer*, I., p. 16.

†) Revius, *Daventr. ill.*, p. 268.

Hanzé verbonden. Zij dreef, zoo als wij hiervoor zagen, al zeer vroeg een' belangrijken handel op het Noorden, en vooral op Bergen en Noorwegen, welke handel bij compagnieschappen plaats had. Men vond er een Bergenvaardersgilde, dat van tijd tot tijd de Noordsche visch te Amsterdam aan de markt bragt, in plaats van te Deventer, en ook de visch naar den Rijn verzond *). „ Door de bevaarbaarheid van den IJssel bevond Deventer zich in staat, om tot in de 16de eeuw regtstreeks op Bergen en Noorwegen te varen, en Lubeck, Hamburg en Bremen hunne schepen naar Keulen te zenden, zonder eene overlading van zee- en rivierschepen te Kampen te behoeven." †).

Groningen bleef langen tijd eene graanmarkt van het Noorden; de stad had in 1430 een stapelregt gekregen, om den vrijen handel der Ommelanders en Oost-Friezen over de Eems te verhinderen. Menigvuldige twisten ontstonden hierover, omdat men niet alleen de vreemde, maar ook de inlandsche goederen wilde doen verstapelen, en deze, ingeval zij niet verkocht werden, aan de betaling der regten onderworpen waren §). De stad Hamburg trachtte zich (1435) meester te maken van den handel van Groningen en Emden, rigtte aan de Eems eene sterkte op, plunderde de Groninger kooplieden te Rottum in 1438, doch zag zich eindelijk genoodzaakt om in 1448 te Appingadam den vrede te sluiten, waarbij van beide kanten vrijheid van handel en scheepvaart werd bedongen **). Philips II bevestigde in 1582 het stapelregt,

---

*) *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren*, jaarg. 1847, pag. 160. †) Idem, 1841, p. 255.

§) A. Smith, *Gesch. van Groningen*, p. 137. Westendorp, *Jaarboeken*, p. 457,

**) A. Smith, p. 138, *sqq.*

dat Groningen over de Ommelanden had. Ten jare 1551 kostte te Groningen een mud rogge 90 centen, een mud gerst *f* 1,10, een mud boonen 85 cents, een mud haver 75 cent en een mud tarwe *f* 1,80 *).

Amsterdams handel had zich om dezen tijd zoodanig uitgebreid, dat de stad voor de voornaamste handelplaats in de Nederlanden werd gehouden. Zij was als 't ware het brandpunt van alle handelsverkeer in deze gewesten, en zag voortdurend in hare haven een groot aantal schepen uit bijna geheel Europa dagelijks gaan en komen; eerstelijk uit de Nederlanden zelve, vervolgens uit Frankrijk, Engeland, Spanje, Portugal, Duitschland, Polen, Lijfland, Noorwegen, Oostland, Zweden en andere Noordsche Rijken. Uit de genoemde Landen kwamen gewoonlijk tweemaal 's jaars aanzienlijke vloten, telkens van 200 en 300 groote schepen, en voor het grootste gedeelte te Dantzig, Riga, Reval en Narva geladen met ontelbare soorten van goederen. Verwondering wekt het, zegt Guicciardini, in deze haven soms meer dan 500 schepen uit alle Landen te zien aankomen, maar meestendeels Hollandsche hulken, aan de burgers der stad in eigendom toebehoorende, die gezamenlijk een prachtig gezigt en lustig aanzien geven. Door de aankomst dezer schepen werd te Amsterdam een zeer uitgebreide handel gedreven, zoodat de stad, na Antwerpen, de voornaamste handelplaats dezer Landen was, strekkende haren handel, die ook Engeland en Schotland omvatte, zich uit van de Straat van Gibraltar tot aan de verste kusten der Oostzee †). Het is verwonderlijk en bijna ongeloofelijk, dat de inwoners een' zoo grooten rijkdom bezaten, dat zij, bij de aankomst van eene der bedoelde vloten

*) A. Smith, p. 206, 225.

†) Koenen, Adr. Pauw, *eene bijdr. tot de Kerk- en Handelsgesch. der 16e eeuw*, p. 8.

van 200 of 300 groote schepen te Amsterdam, zelve terstond al de aangebragte koopwaren opkochten, in dier voege, dat de vaartuigen, gelost en ontladen zijnde, binnen den tijd van vijf of zes dagen terstond weder naar hunne Landen konden vertrekken. In Amsterdam werden ook zeer vele schepen gemaakt, en bovendien meer dan twaalf duizend stukken wollen lakens ieder jaar *), die grootendeels naar de kusten der Oostzee werden uitgevoerd. De wijze, waarop de handel toen gedreven werd, verschilde in groote mate met die van den tegenwoordigen tijd. De kooplieden der groote handelsteden hadden gewoonlijk pakhuizen op de plaatsen, waar de goederen gekocht en waar zij verkocht werden. Over de goederen waren opzigters gesteld, die onmiddellijk handelden met de voortbrengers. Deze

*) Guicciard. *Beschr. der Nederl.*, p. 209, alwaar men tevens in de volgende kreupele rijmen den handel van Amsterdam beschreven vindt door H. L. Spiegel.

Ontellyck is de waar. Wie kan 't Volck overhalen,
Die hier 's landts nootdruft al, beurtswijs, brengen en halen?
Roo boter brengt de Vries, de Noorder boer meest kaas,
De Keulnaar lecker wyn, en haalt verscheyden aas,
D'onduytsche Rus talk, traan, huiden, bont voor Eelen,
De woeste Noorman stokvisch, kanthout, masten, deelen,
De Deen voert ossen aen, koeijen en paerden stout;
De Pruis brengt rogh, was, vleesch, asch, teer en hout;
De Schotse koopman was, lood, vellen en karsayen;
De looze Engelschman schaft bier, fijn laecken, tin en baaijen,
De nieuwe wereld sout, hout, paarlen, huyd-profyt,
Oost-Indië peper, noot en bloemen, nagelen, zyd';
De luchte Franschman deelt ons zeyldoek, zout en wynen;
De trotsche Spanjaart levert oly, zout, rozynen,
Wyn, vyghen, suyker, curk, ghesteent en specery,
Wy geven noppig laken en veel kramery,
Ook suyvel, vette haring, zoute visch, fijn linnen
Van buitenlands gewas. *'t Verwisselen doet winnen.*

diensten," zegt de Heer Koenen *), „waaraan natuurlijk geëvenredigde voordeelen verbonden waren, bewezen de grootste en voornaamste kooplieden elkander onderling; ja men kan zeggen, dat alle buitenlandsche handel op deze wijze, door overal benoemde bewindslieden, of bij kooplieden, die zoodanige lasthebbers niet hadden, door het persoonlijk vergezellen hunner goederen, naar de plaatsen des vertiers gedreven werd." Verscheidene vreemde Vorsten hadden dergelijke agenten in de Nederlandsche handelsteden; Frederik II, Koning van Denemarken, had er een' te Amsterdam †), en men kan bij Guicciardini lezen, welke belangrijke diensten deze menschen van tijd tot tijd aan hunne lastgevers bewezen, door het sluiten van leeningen en het drijven van ruil- of wisselhandel.

„Omstreeks het jaar 1550", zegt Bilderdijk, „namen de koophandel en met dezen de rijkdommen der Nederlanders vooral in Holland en Braband onbegrijpelijk toe, waardoor (alhoewel niet zonder gedurig aarzelen en klagen) zeer groote en al steeds grooter belastingen opgebragt werden. De weelde en verteringen stegen daarbij in gelijke mate, en weinig faalt er aan, of men mag zeggen, dat zij alle mate overschreed §)."

Ofschoon niet onmiddellijk tot het onderwerp behoorende, achten wij het echter niet ondienstig, hier een denkbeeld te geven van den Antwerpschen handel omtrent het midden der zestiende eeuw, volgens de beschrijving, ons daarvan door Guicciardini nagelaten. In den tijd der beroerten toch verplaatsten zich de kooplieden uit die stad meest alle naar de Noordelijke Nederlanden, waardoor zich de handel der Zuidelijke gewesten bijna geheel naar Amsterdam en andere steden verlegde.

---

*) Koenen, p. 13. †) Idem, p. 27 en 28.

§) Bilderdijk, *Gesch. des Vaderl.*, V., p. 168.

Als het voornaamste middel van bestaan werd te Antwerpen de koophandel gehuldigd; men vond er zeer rijke kooplieden. Sommige hunner bezaten van 200 tot 400,000 kroonen voor hun hoofd, waren zeer genegen om betrekkingen met vreemdelingen aan te knoopen, en geschikt om overal te handelen; tot zelfs de vrouwen spraken drie of vier, sommige vijf, zes en zeven vreemde talen. Behalve vele Fransche kooplieden, die zich in vredestijden dagelijks te Antwerpen ophielden, vond men daar voornamelijk Hoogduitsche, Deensche en Oostersche kooplieden, Italianen, Spanjaarden, Engelschen en Portugezen, te zamen meer dan duizend handelaren met hunne voornaamste bedienden. De handel genoot er even als in alle Nederlanden zeer veel vrijheid. Een der voornaamste handelshuizen te Antwerpen was dat der Fuggers uit Augsburg, welks hoofd bij zijn' dood meer dan 6 millioen gouden kroonen naliet, behalve andere kostbaarheden, door dat geslacht binnen den tijd van zeventig jaar bijeengebragt.

De Koningen van Spanje, Portugal en de Koningin van Engeland hadden te Antwerpen hunne handels-agenten, *factors* genoemd, die handelszaken deden en geld opnamen. Aldaar werd wissel gehouden voor alle steden, als Rome, Venetië, Milaan, Florence en Genua, Augsburg, Neurenberg, Frankfort, Medina del Campo, Villabona, Medina di Riosecco, Burgos, Calais, Sevilië en Lissabon, Lion, Parijs, Rouaan, Besançon en Londen.

Uit Rome kwamen te Antwerpen geene goederen van groote waarde; maar van daar zond men er lakens, tapijten, saaijen, lijnwaad en andere goederen heen.

Van Ancona verzond men vele soorten van gewaterde en ongewaterde kamelotten, specerijen, droogerijen, zijden en katoenen stoffen, vilten, tapijten, marokijnen en verfwaren. Derwaarts bragt men lakens en karsaaijen en andere

Engelsche lakens; ook saaijen, lijnwaad, tapijten, uit deze Landen herkomstig, benevens konzenilje en eene soort van karmozijnrood, oorspronkelijk uit Spanje. Uit Bologna ontving men zijde, benevens goud- en zilverlaken; derwaarts verzond men saaijen, tapijten, lijnwaad, kramerij, enz.

Venetië leverde aan Antwerpen kruidnagelen, kaneel, notenmuskaat, gember, rhabarber, aloë, cassia, agaricum, drakenbloed, mumie, senebladeren, coloquint, *scammonium*, zijden stoffen, bewerkte en ruwe zijde, kamelotten, grofgreinen, tapijten, fluweel, scharlaken, katoen, komijn, ebbenhout en verfstoffen. Van Antwerpen zond men derwaarts juweelen, paarlen, Engelsche lakens en wol, saaijen, herkomstig uit Rijssel, Arras, Valenciennes en Bergen, tapijtwerken, karmozijnverf voor groote sommen, kramerijen, huisraad, somtijds suiker en peper.

Napels leverde zijde in ruwen en bewerkten staat, enkele soorten van pelterijen, saffraan en manna. Derwaarts voerde men uit vele Iersche en Engelsche lakens, lijnwaad, sergiën, tapijten, kramerijen van metaal en andere.

Uit Sicilië ontving men galnoten, komijn, oranjeappelen, katoen en zijde; soms ook kostelijke wijnen als malvezei en andere; de uitvoer derwaarts bestond in lakens, lijnwaden, saaijen, metalen en andere kramerijen.

Uit Milaan kwam gesponnen goud- en zilverdraad, zijde en goudlaken, bombazijnen, scharlaken, fluweel, wapenen en kramerijen van groote waarde, benevens Parmezaankaas; men zond derwaarts peper, suiker, juweelen, muskus en andere reukwerken, Engelsch laken, saaijen en lijnwaden, tapijtwerk, verfstoffen, Engelsche en Spaansche wol.

Uit Florence, Genua, Mantua, Lucca en andere Italiaansche steden werd aangebragt goud- en zilverlaken, gouden stukwerk, zijde, gesponnen goud- en zilverdraad, fijne pel-

terijen en kramerijen, fluweel, satijn, koraal en droogerijen; de voorwerpen van den uitvoerhandel derwaarts bestonden in saaijen, lijnwaden, vlas, waaijers, vriezen, Engelsche wol, tapijten, kramerijen en huisraad.

Bovendien, vervolgt de Schrijver, wordt hier uit Italië ter zee aangebragt aluin van Civita Vecchia, olie uit Apulië, van Genua en Pisa, galnoten, vele soorten van gom, katoen, komijn, senebladeren, zwavel, *irios*, operment en andere koopmanschappen. Derwaarts werd verzonden tin, lood, braziliehout, was, lijnwaad, gezouten visch, timmer- en ander hout, soms ook tarwe en boonen.

Uit Duitschland werd naar herwaarts verzonden zilver in baren en staven, kwikzilver, ruw en gesmeed koper, in ongeloofelijke menigte, wol uit Hessen, glas, pastel, fusteynen, meede, saffraan en andere verfstoffen, salpeter, kramerijen en huisraad van alle soorten, metaal, wapenen, Rijnwijn, *„wit van kleur, van groote waarde in den handel, uitnemend goed van smaak, zeer gezond en bekwaam tot vertering, van zulken aard inzonderheid, dat men tweemaal meer daarvan kan drinken, dan van andere wijnen, eer dat het hoofd of de maag ongesteld wordt."* Derwaarts verzond men juweelen, paarlen, specerijen, droogerijen, saffraan, suiker, Engelsch laken, saaijen, lijnwaad en kramerijen.

Denemarken, Oostland, Lijfland, Noorwegen, Zweden, Polen en andere Noordsche Landen leverden granen in groote menigte, koper, salpeter, weede, koperrood, Oostenrijksche wol, vlas, honig, pik, was, dat soms tot hooge prijzen verkocht werd, zwavel, potasch, vele soorten van pelterijen, vellen van visschen, buffel-, beeren- en andere huiden, houtwerk ten behoeve der timmerlieden, vooral scheepsbouwhout, waarvan eene soort, wagenschot genoemd, tot naar Italië

toe werd gevoerd, bier, gezouten vleesch en visch, gedroogde visch en voor eene groote waarde aan amber of barnsteen, ten onregte genoemd amber van Dantzig, doch verder dan 100 Italiaansche mijlen komende; deze amber werd de geheele wereld doorgezonden. Nog kwamen van daar vele andere waren; terwijl men uit Antwerpen derwaarts zond vele specerijen, droogerijen, saffraan, suiker, zout, Engelsche en Ierscbe lakens, saaijen, lijnwaad, juweelen, zijden en goudlaken, kamelotten, Spaansche en andere wijnen, aluin, Braziliehout, kramerij, enz.

Uit Frankrijk werd te Antwerpen *ter zee* aangebragt zeer veel zout van *Bröuage*, weede van Toulouse, kanefas en andere grove lijnwaden uit Bretagne en Normandije, roode en witte wijnen, olie, saffraan, graan uit Provence, honig, terpentijn, pik, papier, glas, pruimen, Braziliehout. *Te land* werd ingevoerd verguld werk, fijne lakens uit Parijs en Rouaan, karmozijnen van Tours, boratten van Champagne, Lionsche garens en hennep, Spaansch groen van Montpellier, benevens voor groote sommen aan kramerijen. Derwaarts verzond men gesteenten en paarlen, zilver in baren, kwikzilver, koper, klokspijs, lood, tin, vermiljoen, azuur, karmozijn, zwavel, salpeter, koperrood, kamelotten, grofgreinen en Turksche greinen, Engelsche lakens, bijzonderlijk karsaaijen en vriezen, Ierscbe lakens, kostbaar fijn lijnwaad, Oostenrijksche wol, leder, pelterijen, was, hop, gedroogd vleesch en veel gezouten visch.

Uit Engeland werd te Antwerpen ingevoerd eene menigte fijne en grove lakens, franjes en andere kostbare voorwerpen, zeer fijne wol, saffraan, tin, lood, voor veel geld, konijnenvellen in ontelbare menigte, benevens andere fraaije pelterijen en leder, bier, kaas en andere levensmiddelen, malvezeiwijn, die daar telken jare uit Candia ter zee werd aangevoerd. Van Antwerpen werden derwaarts

verzonden vele juweelen en andere gesteenten, onbewerkt zilver, kwikzilver, goud-, zilverlaken en zijde, gesponnen goud- en zilverdraad, kamelotten, grofgreinen en Turksche greinen, specerijen, droogerijen, suiker, katoen, komijn, galnoten, grof en fijn lijnwaad, saaijen, tapijtwerk, weede, hop in menigte, glas, gezouten visch, kramerijen van allerlei metaal en van vele andere stoffen van groote waarde, wapenen, krijgstoerustingen en huisraad.

Uit Schotland verzond men veel konijnenvellen en andere pelterijen, vooral schoone martervellen, leder en een weinig laken, schoone en groote paarlen, maar niet zoo helder wit, of zooveel waarde hebbende, als de Oostersche. Dewijl de Schotten arm zijn, zegt Guicciardini, werd uit Antwerpen niet veel meer derwaarts gezonden, dan enkele soorten van specerijen, suiker, weede, eenige zijden stoffen, kamelotten, lijnwaad en kramerijen.

Ierland leverde eene groote menigte leder, ossen- en koehuiden, fijne pelterijen, lakens, doch van weinig waarde, en andere grove en gewone goederen. De uitvoer van hier naar Ierland bestond uit dezelfde voorwerpen als die naar Schotland.

Uit Spanje werden aangebragt ontelbare soorten van koopgoederen, juweelen en andere gesteenten, paarlen van verscheidene soorten en prijzen, echter niet zoo volmaakt als die uit het Oosten komen. Fijn goud en zilver, konzenilje, sassaparille, pokhout, saffraan, droogerijen, scharlaken, ruwe zijde, fluweel van Toledo, taf, zout, aluin van Mazzeron, orseille van de Canarische Eilanden, zeer fijne wol, ijzer, droog leder, vele soorten van zoete wijnen en oliën, azijn, honig, melasse, Arabische gom, zeep, versche en gedroogde fruiten: als oranjeappelen, limoenen, granaatappelen, olijven, kappers en dadelen, vijgen, rozijnen en amandelen, wijn en suiker van de Canarische Eilanden. Van

Antwerpen verzond men naar Spanje kwikzilver, koper, klokspijs, tin, lood, lakens uit Vlaanderen en Engeland, saaijen van allerhande soort en prijs, lijnwaden en andere manufacturen, vlas, garen, was, pik, meede, zwavel, granen, gezouten vleesch en visch, kaas, boter, kramerijen van metaal, van zijde, en andere voor groote sommen, zilver en zilverwerk, wapenen en huisraad. Over het algemeen mag men wel zeggen, dat het grootste gedeelte van Spanje uit deze Landen werd voorzien van alles, wat de mensch dagelijks behoeft voor zijnen arbeid, handwerken en kunsten, die de Spanjaarden van lagen stand doodelijk haten, bijzonder in hun eigen Land.

Uit Portugal kreeg men kostbare gesteenten, volmaakte Oostersche paarlen, fijn goud, specerijen, droogerijen, amber, muskus, civet, ivoor, rhabarber, aloë, azuur, dat de Portugezen *anil* heeten, katoen, wortelen uit China en andere kostbare goederen in groote menigte, waarmede het grootste gedeelte van Europa voorzien wordt, die de Portugezen uit Oostindië naar Lissabon, en vervolgens van daar naar Antwerpen brengen. Ook verzonden zij herwaarts suiker van St. Thomas, Braziliehout, droogerijen van de kust van Guinea, suiker en wijn van Madera, en uit Portugal zelf zout, wijn, olie, weede, orseille en andere voorwerpen. versche, gedroogde en gekonfijte vruchten, benevens conserven, daar zij veel gelds voor maakten. Derwaarts werd van Antwerpen verzonden zilver, kwikzilver, vermiljoen, koper, klokspijs, tin, lood, wapenen, geschut, gesponnen goud en zilver, en bijna alle soorten van goederen, die naar Spanje werden overgebragt.

Uit Barbarije werd herwaarts aangevoerd suiker, azuur, gommen. coloquint, leder, pelterijen, vederen; derwaarts verzond men laken, lijnwaad, saaijen, kramerijen, metaal, enz.

Na de verschillende artikelen van handel met de onder

scheidene Landen te hebben opgegeven, gaat de Schrijver over tot eene berekening der waarde van den invoer.

Uit Italië werd aan goud, laken, zijde, gesponnen goud en zilver, kamelotten en bereide zijde ongeveer jaarlijks voor drie millioen gouden kroonen ingevoerd.

Uit Duitschland bedroeg de invoer van fusteinen 's jaars meer dan 600,000 kroonen; gemeenlijk werden 's jaars 40,000 vaten Rijnwijn doorgevoerd; elk vat op 36 kroonen gerekend, maakt dit omtrent anderhalf millioen gouden kroonen uit.

Uit Denemarken, Oostland, Lijfland, Polen en andere Noordsche Landen, werden gemeenlijk in Holland gebragt, jaar voor jaar, 60,000 last koren, bijzonder rogge; ieder last gewoonlijk geschat op 40 gulden, den gulden tot 56 grooten, maakt 1 millioen en 680,000 gouden kroonen.

Uit Frankrijk werden te water en te land gemeenlijk aangebragt omstreeks 40,000 vaten wijn; elk vat gerekend op 25 kroonen, zoo bedroeg dit een millioen kroonen 's jaars. Ook werden van daar herwaarts gebragt meer dan 40,000 balen pastel; elke baal gerekend op 7½ kroon, maakt dit 300,000 kroonen. Het zout van *Brõuage*, dat herwaarts gebragt werd, bedroeg gemeenlijk alle jaar 6000 honderden; elk honderd hield 100 tonnen van 225 tot 230 ponden landsgewigt de ton, meer of min, naardat het zout wit of zuiver was, welke 6000 honderden, gerekend op 30 kroonen het honderd, bedragen 180,000 gouden kroonen.

Uit Spanje plagt men alle jaar naar Brugge te zenden meer dan 40,000 zakken met wol; maar dewijl men onlangs daar te Lande zich meer heeft toegelegd op de vervaardiging van lakens dan vroeger, is de uitvoer van wol verminderd, zoodat in 1560 (in het tegenwoordige jaar) maar 25,000 zakken hier gebragt zijn, die, gerekend op 25 kroonen de zak, bedragen 625,000 kroonen. De invoer van wijn

uit Spanje bedroeg toenmaals veel meer dan die der wol.

Uit Portugal werd te Antwerpen, het eene jaar door het andere gerekend, voor meer dan 1 millioen kroonen 's jaars aan specerijen aangebragt.

De invoer van wol uit Engeland schatte men 's jaars op 250,000 kroonen; uit dat Land werden ieder jaar, alles bij elkander gerekend, 200,000 stuks lakens hier ingevoerd, het stuk ten minste waardig 25 kroonen, uitmakende te zamen meer dan 5 millioen gouds 's jaars. Deze schat van lakens en van wol, met de ontvangst van vele andere koopgoederen, die de Engelschen hier bragten, werd alwederom besteed en uitgegeven aan allerlei hierboven genoemde koopmanschappen, die uit deze Landen naar Engeland gevoerd werden; *zoodat ik dezen koophandel wel aanmerkende en berekenende, bevinde, dat mits uitgeven en ontvangen, de koopmanschap, die Engeland met deze Landen doet, alle jaren bedraagt meer dan* 12 *millioen gouden kroonen, met zulken gerief en gewin van 't een en het andere Land ten beide zijden, dat de een den ander naauwlijks zoude kunnen derven of ontberen* *).

Bij het einde der zestiende eeuw waren te Antwerpen omstreeks 104,981 inwoners †), behalve de schepelingen, die dagelijks aankwamen, van welke op een zeker uur tweemaal daags, des middags en des avonds, meer dan 5000 op de beurs plagten te komen. De som, jaarlijks door koop en verkoop omgezet, bedroeg 500 millioen zilvers, namelijk 133 millioenen gouds, behalve het wisselgeld, dat ook eene zeer aanzienlijke som uitmaakte §).

---

*) Guicciardini, *Descr. di Paesi Bassi*, pag. 94—100.

†) Scribanius, *Orig. Antw.*, cap. 8.

§) Idem, cap. 8.

De assurantie of verzekering van koopgoederen was langen tijd te Antwerpen in gebruik; de kooplieden verzekerden elkanders goederen onderling bij gedeelten op zekere premie, na onderlinge overeenkomst, en deelden hunne schade en verlies.

Scribanius zegt *), dat hij verscheidene malen in de Schelde 2500 schepen heeft zien liggen, waarvan de laatst aangekomene, als zij voor anker bleven, twee of drie weken noodig hadden, eer zij aan land konden komen om te ontladen. Er ging geen dag voorbij, dat er niet ten minste 500 schepen aankwamen of vertrokken, geladen met allerhande koopwaren; hij had vernomen, dat er dikwijls met één getijde 400 aankwamen. Er ging mede geen dag voorbij, dat er niet 200 wagens aankwamen met volk, behalve de lastwagens uit Duitschland, Oostland, Lotharingen en Frankrijk, wier aantal iedere week wel 100,000 bedroeg, met pakken geladen, een en ander behalve de boerenwagens, die allerlei leeftogt in de stad bragten, en die alle weken, ten getale van meer dan 10,000 binnenkwamen. Buitendien zag men er nog 500 rijtuigen, uit vermaak en weelde gehouden.

§ 5.

ONDER PHILIPS II.

Het bestuur dezer Landen werd in den jare 1555 door Karel V aan zijn' zoon Philips II overgegeven. Zich geroepen wanende, om door alle middelen de uitbreiding der Hervorming tegen te gaan, die zich niet alleen meer bezig

*) *Orig. Antw.*, cap. 8.

hield met onderwerpen de Kerk betreffende, maar ook haar onderzoek tot het gebied der Staatkunde had uitgestrekt *), begreep Philips de plakkaten, door zijnen vader vroeger uitgevaardigd, met alle gestrengheid te moeten handhaven. De beroerten, die hiervan in deze Landen het gevolg waren, de vele nieuwe en ongehoorde belastingen, die er werden geheven †), de gruwelen, in deze gewesten door de Spanjaarden bedreven, en meer andere feiten, wier verhaal behoort tot de staatkundige geschiedenis des Nederlandschen volks, deden hier eindelijk eene vrijheidsbeweging ontstaan, die met een' man als Willem van Oranje aan het hoofd, heilrijke gevolgen voor deze gewesten had, en eindigde met de algeheele afzwering van het Spaansche juk en de vestiging van een' vrijen Nederlandschen Staat.

Kort na zijne komst tot de regering (1556) begon Philips eene belasting te heffen, bestaande in een' honderdsten penning van alle onroerende goederen en een' vijftigsten penning van alle koopmanschappen, die door Holland alleen werd afgekocht met eene som van 333,000 gulden §). In het volgende jaar verbood hij allen handel met Frankrijk, zoodat er weder zes oorlogsschepen uitgerust moesten worden, tot beveiliging van de haringbuizen en graanvloot, die uit de Oostzee terugkeerde, uit vrees, dat de Franschen de schepen zouden bemoeijelijken. De haringvisscherij zag zich in het volgende jaar (1558) nogmaals bedreigd, toen Philips den uitvoer van haring en bokking of drooge en gezouten visch deed verbieden **).

---

*) Borgnet, *De Nederl. onder Philips II*, p. 9.

†) Idem, p. 64, v.v.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, VI., p. 10, 11.

**) Schrassert, *Hard. ant.*, II., p. 92.

Ook onze betrekkingen met Engeland leden zeer (1560) door eene verkoeling, tusschen Elisabeth, die inmiddels in 1558 den Engelschen troon had beklommen, en Philips II ontstaan. Niet alleen dat men onze handelsvloot en haringbuizen benadeelde; maar de Koningin verhoogde ook de regten op vellen en wol, die uit Engeland naar Nederland werden gevoerd, tot het dubbel van hun vorig bedrag, waardoor ons fabrijkwezen eene gevoelige neep werd toegebragt *). De handel op het Noorden nam echter voortdurend in uitgebreidheid toe. Koning Frederik II van Denemarken bevestigde (1560) de oude handelsvoorregten der Hollandsche steden, terwijl de Duitsche Keizer Ferdinand een privilegie van Karel V bekrachtigde, waarbij de Nederlanders werden vrijgesteld van de betaling van nieuwe lasten en tollen in Duitschland †). Ten jare 1554 was de stad Zwolle eene belangrijke marktplaats voor de kooplieden uit de Oostzeelanden, van Denemarken, Artois, Vlaanderen, Braband, Zeeland en Holland, van welke die uit het Noorden ossen, wol en andere waren aanbragten, en gewoonlijk met geen ander geld wilden betaald zijn dan met *enckele daelers, maickende al sulcke contract eer sie ore ossen, wolle en andere coepmanschappen willen vercopen* §). De IJssel was toen en later, zelfs nog in 1573 en 1583, een druk bezochte waterweg, de kortste en goedkoopste voor het vervoer der goederen, komende uit het noorden en westen van Duitschland, en langs welke de waren tot naar den Rijn werden vervoerd **).

De vrede van Cateau Cambresis, in 1559 tusschen Spanje en Frankrijk gesloten, behelsde de bepaling, dat de weder-

---

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, VI., p. 61.

†) Wagenaar, *Amsterdam*, III., p. 130.

§) *Overijss. Alm.*, 1841, p. 280 **) Idem, p. 253.

zijdsche onderdanen in elkanders Landen vrij zouden mogen reizen, varen en handelen, en opende de Fransche havens weder voor de Nederlandsche schepen *). Bij het verdrag te Odensee, op den 25sten Julij, 1560, tot bijlegging van eenige verschillen aangegaan tusschen Frederik II, Koning van Denemarken, en de Hanzésteden, werden alle voorregten en privilegiën, door zijne voorgangers aan deze steden, waaronder toen ook nog eenige Nederlandsche plaatsen behoorden, verleend, op nieuws bevestigd †).

In Engeland had men, in strijd met alle verdragen, de regten op de inkomende goederen verhoogd. Ook de vreemdeling betaalde bij den uitvoer van lakens hoogere regten dan de ingezetenen, zoodat de Engelsche kooplieden op de markt te Antwerpen een Engelsch laken 6 gulden goedkooper konden leveren dan de Nederlanders, waardoor zij, zegt van Meteren, dezen laatsten den lakenhandel behendig onttrokken en dien geheel stelden in Engelsche handen. Hier verbood men den invoer van eenige Engelsche grondstoffen en van Engelsche manufacturen, behalve lakens en karsaaijen, als ook het laden in Engelsche schepen, zoo lang er Nederlandsche vaartuigen te bekomen waren. Daarop volgde in 1564 de verlegging van den lakenstapel naar Emden, in Duitschland. Van deze zijde werd toen aan de Nederlanders de handel ook in lakens met de Engelschen te Emden ontzegd, en alle toevoer van waren naar de genoemde stad verboden. Later werden deze geschillen weder bijgelegd in eene bijeenkomst te Brugge, die eenige malen verdaagd werd, doch waarin men eindelijk besloot, dat men aan beide zijden zou handelen volgens het voorloopig gesloten verdrag van 1564, en zoo men zich daaraan

*) Van Meteren, I., p. 249.

†) Dumont, V., I., p. 67. Aitzema, I., p. 77.

niet meer wilde houden, moest de koopman 40 dagen te voren worden gewaarschuwd *)

Later ontstonden nogmaals onlusten met Engeland (1569), omdat de Koningin Elisabeth eenige schepen met geld, ten behoeve van den Hertog van Alba naar deze Landen gezonden, had doen nemen. Alba liet toen op alle Engelsche goederen, die zich in deze gewesten bevonden, en geschat werden op eene waarde van 700,000 gulden †), beslag leggen, en verbood den invoer van Engelsche wollen manufacturen §), dat aanleiding gaf tot vele bankeroeten en eene stremming in den handel te weeg bragt, en wel zoodanig, dat de Engelschen in 1569 dien van Antwerpen op Hamburg begonnen te verleggen. Het vrije verkeer onderling werd eerst in 1573 weder hersteld **), en in 1574 naar de bepalingen van het *Entrecours* door een verdrag bevestigd. De Nederlanders hadden echter door deze stremming een verlies geleden van 11 tonnen gouds ††). Omtrent dezen tijd begon men een convooi- of gelei-geld van in- en uitgevoerde goederen te heffen, om te voorzien in de uitrustingskosten van oorlogsschepen, tot geleide dienende.

De gestrenge uitvoering der plakkaten, de wreedheden en knevelarijen, hier door den Hertog van Alba gepleegd, legden echter aan eene ruimere ontwikkeling des Nederlandschen handels en aan de verspreiding der welvaart onoverkomelijke zwarigheden in den weg. De voorgenomene heffing van den tienden penning op den verkoop van alle roerende goederen drukte bijzonder op den handel, die, naar men

---

*) Van Meteren, I., p. 269, 307, 308. Wagen., *Amsterdam*, III., pag. 144.

†) Van Meteren, II., p. 200. §) Idem, I., p. 509.

**) Wagen., *Vad. Hist.*, VI., p. 305.

††) Van Meteren. Hooft IV., p. 201. Wagen., *Amsterd.*, III., p. 300.

vreesde, zich zou verleggen, dewijl iedere tak van nijverheid daardoor zou bezwaard worden, en men hare voortbrengselen buiten 's lands duurder, moest verkoopen. Men was beducht, dat in dat geval de inwoners zouden vertrekken, om in andere Landen hunne beroepen te gaan uitoefenen, waardoor hier alle bedrijven moesten stilstaan. De inneming van den Briel gaf echter aanleiding, dat deze belasting geen' voortgang had. Ook de dwang, dien Philips zich veroorloofde jegens de Onroomschen, en de invoering der nieuwe Bisdommen bedreigden de welvaart dezer gewesten met ondergang. De Spaansche wreedheden hadden reeds grootendeels den handel van Antwerpen vernietigd, die eenigen tijd later weder aan de boorden van de Maas en het IJ verrees, waarheen de voornaamste Antwerpsche kooplieden waren gevlugt.

Van alle zijden gingen er klagten op tegen de geweldenarijen, gepleegd door de Spaansche soldaten, in de steden garnizoen houdende, doch zij bleven onverhoord *). De stad Haarlem verklaarde in 1597, dat zij door de belegering als anderzins een verlies had geleden van 1,283,000 gulden, waarvoor zij echter later eenige vergoeding kreeg †). Ook de Watergeuzen, welke diensten zij voor het overige aan het Vaderland bewezen, deden voor dat oogenblik den handel meer kwaad dan goed, door het nemen van schepen, die van hier naar Spanje of andere Landen wilden stevenen. Zij maakten zich met eene kleine vloot aan alle kanten geducht, veroverden vele koopvaardijschepen, „en bezorgden," zegt Stijl §), „zonder iemands hulp hun eigen bestaan door den rijken buit, die in hunne handen viel. Het bleek terstond, dat de Nederlanders daar in hun eigen element waren."

---

*) Bor, I., p. 334. †) Van Meteren, II., p. 158.

§) *Opkomst en Bloei*, p. 201.

De bloei van Rotterdam nam na het vertrek der Spanjaarden, in den jare 1572, in groote mate toe. Ten gerieve des koopmans werden er op alle plaatsen huizen en pakhuizen gebouwd. De Vlaamsche en Brabandsche uitgewekenen hadden in grooten getale hier hun verblijf gekozen. De scheepsreederijen en scheepstimmerwerven vermeerderden, en stelden telken jare een groot aantal vaartuigen ter beschikking van de scheepvaart. De belegering en de plundering van Antwerpen door de Spanjaarden, in 1576, had ten gevolge, dat vele bewoners uit België, vooral kooplieden, naar herwaarts overkwamen. De afbreuk, Spanje ter zee gedaan, was oorzaak, dat men van hier niet met koopmanschappen derwaarts durfde stevenen, of vrachten op dat Rijk aannemen. De Spanjaarden echter lieten de Nederlanders vrij op hun Rijk handelen, omdat zij hunne fabrijkgoederen noodig hadden, en door het koopen daarvan tevens een' uitweg vonden voor hunne oliën, wijnen, wol, zout, fruiten en Indische waren, die bij den uitvoer aan hooge regten onderworpen waren. Ook moesten zij hunnen handel en scheepvaart, zoo in Indië als elders, staande houden door de goederen, welke de Nederlanders hun aanbragten.

De Unie van Utrecht (1579), gesloten tusschen Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht en de Ommelanden, en waarbij zich later nog andere gewesten en steden voegden, ofschoon goede vruchten voor de vereenigde landschappen dragende, voldeed echter niet volkomen aan het doel, dat men zich daarvan had voorgesteld. Deze gebeurtenis verhief de Nederlanders desniettemin tot eenen vrijen en onafhankelijken Staat, die thans alle krachten moest inspannen, om zich te kunnen staande houden. Overtuigd dat zijne grootste magt bestond in een' onbelemmerden handel, was de Regering er op bedacht, om aan dezen zooveel mogelijk een' gemakkelijken weg te banen, terwijl de vijanden van den jeugdigen Staat

er op uit waren, om hem in al zijne bewegingen te belemmeren. Wij zullen later zien, welken uitslag de aan weêrszijde aangewende pogingen hebben gehad. Nadat deze stap was gedaan, ging men spoedig over tot een' tweeden, de afzwering namelijk van Philips, in 1581. Onder de vele regtvaardige redenen, die tot deze daad aanleiding gaven, telden de Staten van Utrecht, „dat hij deze Landen heeft voorgeleijt de petitie van den C^a^, XX^a^ en X^a^ penningh; en alzoo 't zelve voor den Lande van Utrecht, als ook voor die andere Landen was een ongehoorde saecke, die verstaen worde te strecken tot uijterlicke ruine van de Nederlanden, verdrijvinghe van alle negotiatie, coopmanschap, manufacturen, neeringe ende welvaert, daer deze Landen gansch op staen" *).

Na de afzwering van den Spaanschen Koning was men beducht, dat alle Nederlanders, hunne goederen en schepen in Spanje en elders zouden aangehouden worden, dat echter niet het geval werd, omdat men aldaar onze koopmanschappen niet kon ontberen. Doch later zijn aldaar verscheidene schepen en goederen uit deze gewesten in beslag genomen en verbeurd verklaard †).

De bescherming van Engeland, door deze Landen ingeroepen, had de komst van Leycester hier ten gevolge. Kort na zijn verschijnen vaardigde hij eene verordening uit, waarbij de handel met Spanje, Frankrijk en eenige steden aan de Oostzee, niet alleen aan de ingezetenen dezer Landen, maar ook aan vreemden werd verboden, op verbeurte van schip en goed. „Te Amsterdam zag men," volgens Wagenaar §), „vreemd op tegen zulk een plakkaat, dat, zoo het uitgevoerd werd, de Landen, en vooral die stad, in onmin

*) Res. der Staten van Utrecht, bij Wagenaar, Deel VII., Bijvoegs., p. 119. †) Van Meteren, III., p. 552.

§) *Amsterdam*, IV., p. 62, 63. Strijl, *Opkomst en Bloei*, p. 303, v. v. Van Meteren, V., p. 29.

moest brengen met de Noordsche en Oostersche Mogendheden, waaruit het verval van een' voornamen tak des handels te verwachten was." De provincie Utrecht was echter zeer tevreden over het verbieden van den uitvoer. De bezwaren, tegen dit verbod ingebragt, vermeerderden in niet geringe mate, toen men van de kooplieden inzage verlangde van hunne boeken, om na te gaan, of zij ook handel hadden gedreven, in strijd met de bepalingen van de verordening, zoodat na Leycesters vertrek naar Engeland, het plakkaat weder werd ingetrokken.

Antwerpen moest in 1585 voor het Spaansch geweld buk-ken. De kooplieden, die er nog waren overgebleven, vertrokken en vestigden zich in de Noordelijke Nederlanden en elders. Sinds den val dier stad, nam de koophandel hier in groote mate toe. Door den handel ontwikkelde zich de welvaart. In April, 1587, voeren van hier uit het Vlie 580 of 590 schepen, uit den Briel en Zeeland wel 200, alle oostwaarts, te zamen ongeveer 800, meest alle van grooten en middelbaren inhoud. Vooral ontwikkelde zich de handel van Rotterdam door deze verhuizing van Brabanders en Vlamingen, die uit het Zuiden derwaarts kwamen; men moest er onderscheidene nieuwe woningen aanbouwen. „Zoo laag," zegt de Heer van Reijn, „was de waarde der huizen in 1572 na het vertrek der Spanjaarden, dat toenmaals zekere lijnwaadwever een huis op de Meent, het derde achter de St. Sebastianskapel, voor dertig gulden aankocht, op voorwaarde van jaarlijks een' rijksdaalder af te lossen, waartoe hij niet in staat was. Dan in 1588 kon Pieter de Raet, een Antwerpenaar, drie huizen in het Groenendaal reeds voor niet minder dan ƒ300 aankoopen, terwijl elk dier drie panden tien jaar later meer dan die som gelden mogt"*). In Amsterdam was de bevol-

*) Van Reijn, *Rotterdam*, I., p. 117.

king zoodanig toegenomen, dat men de stad aan de westzijde moest uitleggen *). Ook Zaandam, alwaar zich vele uitgewekenen gevestigd hadden, geraakte omstreeks dezen tijd tot bloei. De scheepsbouw kreeg er groote uitbreiding, ofschoon men in het eerst slechts kleine vaartuigen en booten, vervolgens smakken en smalschepen bouwde. Groote zeeschepen bouwde men er eerst later. Op het einde der 16de eeuw stond er maar één molen, en er bevonden zich slechts drie houtkoopers †).

Om echter onzen handel in Engeland tegen te gaan, nam men (1588) de schulden der Nederlandsche kooplieden voor de achterstalllige renten van sommige steden in beslag. Men kocht zelfs aldaar schuldbrieven van de Staten-Generaal op, en stelde de kooplieden verantwoordelijk voor de betaling. Men legde ook in de Engelsche havens beslag op onze vaartuigen, die dikwijls eerst tegen betaling van groote sommen werden vrijgegeven §).

De Oostindische voortbrengselen werden toen door onze schepen uit de havens van Lissabon, de algemeene markt dier waren, afgehaald, of door de Portugezen zelve herwaarts gebragt. Holland was reeds in dien tijd eene algemeene markt voor Europa; de handel, door ons gedreven op het Noorden, had eene ongeloofelijke hoogte bereikt **). Daarbij kwam een bloeijende landbouw, welks voortbrengselen men alom verzond, even als die van onze laken- en lijnwaad-fabrijken, die hare wederga nergens vonden, en waaraan men de hoogstmogelijke volmaaktheid trachtte te geven. Men hield zich hier onledig met onderscheidene hand-

*) Wagenaar, *Amsterdam*, IV., p. 50.

†) Van Geuns, *Zaandam*, p. 282.

§) Van Meteren, V., p. 233, 234.

**) V. d. Bogaerde, *Essai*, p. 197. Berg, *Nederl. en het Hanzéverbond.*

werken, onder andere met het bereiden der meêkrap, welk laatste voortbrengsel van de vroegste tijden af, vooral in Zeeland, altijd een' belangrijken tak van handel had uitgemaakt. Fabrijken van alle soort hadden voor de voortbrengselen, die zij leverden, nergens in Europa hare wederga; de ruwe stoffen, uit het buitenland naar deze gewesten verzonden, ondergingen hier de bewerking en vonden daarna hare plaats op de Engelsche markten. Lakens werden ongeverwd, vooral uit Engeland, maar ook uit verscheidene andere Landen van Europa, naar Nederland overgebragt om aldaar geverwd te worden; van hier haalde men tapijten en kostbare manufacturen, die nergens zoo werden vervaardigd.

Overal moest men de steden uitleggen, en verrezen prachtige gebouwen; allerhande neringen lokte men herwaarts. Holland alleen had dertig groote steden en 400 dorpen, met eene bevolking, die voor geen vierde gedeelte met de vruchten van haren eigen' bodem kon gevoed worden, en in den koophandel haar grootste bestaanmiddel vond. In 1587 werd er op meer dan 600 schepen dezer Landen in de Sont beslag gelegd; behalve deze waren er uit het Vlie en andere havens nog vele schepen uitgeloopen naar Noorwegen, Engeland, Schotland, Frankrijk, Portugal, Spanje, Italië en Turkije. In 1588 bleek het, dat men in 14 dagen 100 oorlogsschepen kon uitrusten, en dat er hier omstreeks 2700 groote schepen waren van 100—400 vaten inhoud, behalve vele honderde buizen, dogbooten en krabbers, die ter visscherij voeren. Ieder jaar werden er meer dan 1000 groote en kleine schepen gebouwd, die, vóór zij zeilree waren, door elkander 1000 of 2000 gulden kostten *).

Gedurende de onlusten stond de handel op Spanje niet

*) Van Meteren, V., p. 321, v. v.

stil, en werd gedreven met de voortbrengselen uit de Noordelijke en Oostelijke Landen van Europa, waarvoor men het goud en zilver uit Amerika, benevens Zuidelijke en Indische vruchten weder terugbragt.

Het was vooral de handel, door deze gewesten op het Noorden en Oosten van Europa gedreven, en waarvan Nederland zich ten koste van het Hanzéverbond had weten meester te maken, waardoor de bewoners in staat waren om hun verkeer in het zuidelijk Europa met voordeel uit te breiden.

De Noordsche Vorsten onderhielden gaarne met ons de betrekkingen van vrede en vriendschap, reeds in overoude tijden aangeknoopt, niet alleen omdat zij in de bevestiging der handelsverbindtenissen hun voordeel zagen, maar ook uit een Staatkundig oogpunt, want dikwijls had de een of ander onze hulp noodig, om zijne onafhankelijkheid te verdedigen; terwijl wij weder van onzen kant de Noordsche handelssteden beschouwden als de hoofdbronnen onzer welvaart en de leerscholen voor den aanstaanden koopman, waar de jeugd, om zich voor het handelsbedrijf te bekwamen, werd heengezonden.

Het behoeft ons niet te verwonderen, dat men dus in deze Landen met inspanning van alle krachten aandrong op het behoud van den Noordschen handel. Door dezen toch waren wij meesters van den Westerschen en Zuidelijken. De goederen werden hier uitgezocht, en met de voortbrengselen der visscherij en fabrijken naar Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal en den Rijn gezonden *), van waar wederom ladingen naar het Noorden werden medegenomen, zoo als zout, wijnen, brandewijn, oliën en allerlei soorten van gedroogde vruchten, die in het Noorden en in de Oostzee-

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, III., p. 96, 97.

landen zeer gezocht waren. Maar ook was deze handel onontbeerlijk om te voorzien in de behoeften der bewoners; hiervan zag men onder andere in het jaar 1572 een voorbeeld. Toen was het koren op; de Oostersche schepen bleven weg, zoodat een hongersnood het Land bedreigde. Men verbood alstoen den uitvoer van granen, en bepaalde een maximum van *f* 80 voor het last rogge, om den prijs zooveel mogelijk laag te houden *). Ook in 1595 was hier gebrek aan granen, en de voorraad te Amsterdam was bijna verteerd. „De duurte," zegt Wagenaar, „ontstond voornamelijk uit gebrek van aanvoer te Dantzig, daar vele Hollandsche schepen lagen, zonder vracht te kunnen krijgen. Doch zij verminderde, toen deze schepen beladen huiswaarts keerden" †). De handel op Duitschlands noordelijk gedeelte werd ook nog door de Geldersche steden gedreven, die langer dan de Hollandsche, deelgenooten bleven van het Hanzéverbond. In 1565 beloofden de afgevaardigden van Nijmegen op de vergadering der Hanzésteden van het Keulsche kwartier, voor zich en alle Geldersche Hanzésteden te betalen 10,000 gulden tot opbouwing van het Koopmanshuis te Antwerpen, het Huis der Oosterlingen genaamd §). Nog in 1591 werd Harderwijk door de Hanzé aangesproken tot betaling van 1200 daalders, en Elburg voor 480 daalders, die deze steden aan het verbond schuldig waren **). De stad Harderwijk heeft in Denemarken altijd vele handelsvoorregten boven de andere Nederlandsche steden genoten. Hare kooplieden mogten zelfs met hunne schepen vrij en ongehinderd doorvaren, als de vaartuigen der andere steden en gewesten werden aange-

---

*) Velius, *Hoorn ad ann.* 1572.

†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, VIII., p. 426.

§) Smetius, *Kron. v. Nijmegen*, pag. 127.

**) Schrassert, *Hard. ant.*, I., p. 135.

houden, waarvoor men de bewijzen vindt in het Privilegieboek der genoemde stad *).

Echter ging het de Nederlandsche Hanzésteden niet bijzonder voorspoedig. Zuchtende onder den druk der gedurige oorlogen, die de ontwikkeling der welvaart tegenhielden, waren zij zeer achteruitgegaan en hare goederen en inkomsten aangeslagen en verkocht, dewijl zij sedert een' geruimen tijd de gewone Hanzé-schulden niet betaald hadden, noch ter vergadering verschenen waren.

In het laatst der zestiende eeuw, ten jare 1587, was de handel, die van hier op de Oostzee gedreven werd, in zeer bloeijenden staat; acht honderd schepen zeilden derwaarts.

Van tijd tot tijd werden echter door de Koningen van Denemarken aan de vaart onzer schepen door de Sont beletselen in den weg gelegd, hetzij door eene verhooging van de Sonttollen, zoo als Frederik II in 1561 deed, hetzij door de Sont te sluiten, dat nog in 1565 plaats had, voor iederen schipper, die den Koning geen' daalder betaalde, boven den gewonen tol, voor elk last, dat de schepen konden houden. Een gezantschap, naar Denemarken gezonden om deze belemmeringen uit den weg te ruimen, keerde onverrigterzake terug †). Ook in 1589 ontstonden er weder geschillen met Denemarken over de verhooging van de regten op het hout, dat in Noorwegen werd geladen §). Tot het onderhouden van de vriendschapsbetrekkingen met het genoemde Rijk, vertrok in 1594 een gezantschap derwaarts. Ofschoon men de vernieuwing der bestaande verbindtenissen niet dadelijk kon bewerken, werd echter een verzoek van den Aartshertog Ernst, om den vereenigden gewesten allen handel in Denemarken te ontzeg-

*) Bij Schrassert, *Hard. ant.*, I., p. 159, 160.

†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, VI., p. 238.

§) Idem VIII., p. 319.

gen, zoo zij zich niet aan Spanje onderwierpen, afgeslagen *). Twee jaar later werden de voorregten, aan Amsterdam verleend, bevestigd; doch omtrent Enkhuizen en Schiedam dacht men zoo gunstig niet. In 1597 vond de Koning van Denemarken goed, de havens en rivieren van Lapland, hetgeen nog onder zijne magt stond, te sluiten, ten einde te beletten, dat iemand die bezocht zonder zijne vergunning, onder aanbod echter, om de Nederlanders, als zij dat verzochten, daartoe verlof te verleenen.

Niettegenstaande dit kan men het er gerust voor houden, dat wij toen, en reeds vroeger, meesters waren van den geheelen handel op het Noorden. De ommekeer van zaken, die in Rusland onder de regering van Iwan IV (1533—1584) plaats had, bragt een' grooten slag toe aan de handelsbetrekkingen der Hanzé met dat Rijk, ten onzen voordeele †). De bloei der visscherijen en de dagelijksche uitbreiding onzer handelsbetrekkingen met Engeland, Frankrijk, Spanje en Portugal maakten dit Land tot een der rijkste van Europa.

Sedert den val van Antwerpen, en de verdrijving der Spanjaarden in 1592 uit de Vereenigde Gewesten, behalve uit Groningen, ontwikkelde zich hier de scheepvaart in hooge mate. Ondersteund door de kapitalen, welke de kooplieden in de Zuidelijke Nederlanden naar herwaarts hadden overgebragt, en genoodzaakt om zich zelven te helpen, toen Spanje zijne havens gesloten hield, begon men ondernemingen te doen, waarvoor men vroeger zou hebben teruggedeinsd. Sedert den jare 1584 tot 1594 stevende men naar Archangel, en naar de Kaapverdische Eilanden om van daar zout te halen. Ook bezocht men, meer dan gewoonlijk, de Italiaansche en onder Fransche vlag

*) Van Meteren, VI., p. 119.

†) Altmeijer, *a. l.*, p. 38.

ook eenige Turksche havens *). Bovendien was men er op bedacht, om de vaart naar Westindië te ondernemen. Een Engelschman, Butz of Batz genoemd, die vijf reizen naar Indië gedaan had, sloeg den Staten in 1581 voor, om hem met vier schepen een' togt derwaarts te laten doen †), waarvan echter niets kwam, omdat de Staten de kosten van uitrusting niet aan het Land, dat gebukt ging onder zware oorlogslasten, konden opleggen. Zij verklaarden echter, dat het hun aangenaam zijn zou, de reis door schepen van bijzondere personen te zien ondernemen, dat toch waarschijnlijk evenmin plaats heeft gehad.

Gedurende de regering van Koningin Maria, in 1554, waren de Engelschen onder Richard Chancellor naar de Witte Zee gestevend. Zij hadden op hunne reis de haven ontdekt, bij het klooster van St. Michaël, den Aartsengel (Archangel), en knoopten handelsbetrekkingen met de aldaar wonende Russen aan. Voor rekening van de Antwerpsche kooplieden de Moucheron & C°., later naar Zeeland overgegaan, ondernamen de Zeeuwen ook spoedig een' togt naar de Witte Zee, en kwamen, toen de St. Nicolaas-reede, ten westen van de Dwina, geene veilige schuilplaats aanbood, mede te Archangel in 1584, alwaar zij eene factorij oprigtten. Deze plaats werd spoedig eene door vele buitenlanders druk bezochte markt, zoodat zij nog in dat jaar door Iwan tot eene stad werd verheven en vóór de stichting van Petersburg eene zeer gezochte haven was. Met het begin der 17de eeuw begon zich deze handel hoofdzakelijk uit te breiden. De Zeeuwsche steden, Amsterdam en vooral Zaandam namen er een werkzaam aandeel in.

De vaart naar Italië wakkerde ook omtrent het einde der 16de eeuw aan. In 1590 gingen de eerste vier of vijf

*) Wagenaar, *Amsterdam*, IV., p. 94.

†) *Resol. Holl.*, 10 Junij, 1581.

schepen uit Hoorn naar Italië. In 1591 voeren er uit Hoorn 15 of 16 schepen naar de Italiaansche havens, die veel geld verdienden door de groote vrachten, die zij van de kooplieden bedongen. Het volgende jaar zette men deze togten voort, waardoor de welvaart der stad aanmerkelijk aangroeide *).

Bovendien zag men uit Hoorn, in 1593, het eerste schip naar de Kust van Guinea vertrekken. Velius verhaalt, dat dit vaartuig, onder Dirk Veldemuijs, achterbleef, zonder dat men hoorde, wat den schepelingen wedervaren was. Later werd men gewaar, dat zij door de Franschen om hals gebragt waren. Enkhuizen was in dit opzigt gelukkiger. Ook daar had men (1593) een schip uitgerust van 40 lasten voor Guinea, onder bevel van Berend Eriksz. Bij zijne terugkomst bragt het vaartuig goud, toen eene waarde hebbende van 500 gulden het pond, 8 of 9 lasten grein en 7 à 800 olifantstanden mede. De gemelde B. Eriksz is later nog meermalen naar Guinea gevaren. In 1593 kwam schipper C. F. Vrijer van Medemblik uit Angola terug; de reis was voor kooplieden van Enkhuizen ondernomen; hij was de eerste, die van hier die plaatsen bezocht heeft om handel te drijven †).

Ten koste van den koopman Moucheron, denzelfden, wiens handelshuis wij hierboven reeds vermeld hebben §), en met goedvinden van Prins Maurits, was het Prinseneiland bij St. Thomas op 50 mijlen van de Kust van Guinea in bezit genomen. Men voorspelde zich van deze onderneming zeer veel goeds voor den handel op de geheele kust, en de zekerheid, die zij gaf. Het eiland moest echter later, uit

---

*) Vellus, *Hoorn, ad ann.*

†) Brandt, *Enkhuizen*, I., p. 261.

§) Zie hiervoor, pag. 433.

hoofde van ziekte, worden verlaten; van de 4 à 500 personen, die er gekomen waren, keerden geen 100 terug. Men had intusschen langs de geheele kust een' zeer voordeeligen handel gedreven *).

Dagelijks breidde zich de scheepvaart en handel dezer gewesten uit; Amsterdam moest worden uitgelegd; even zoo Rotterdam, om te gemoet te komen aan de klagten der kooplieden, die betere havens verlangden †); aldaar was door Leycester een Collegie der Admiraliteit gevestigd §), even als te Hoorn. Te Rotterdam begon men in 1595 eene koopmansbeurs te bouwen, die in 1597 was voltooid.

Een verdrag, op 31 October, 1596, gesloten tusschen Hendrik IV, Elisabeth van Engeland en de Staten-Generaal, verzekerde de wederzijdsche bescherming der kooplieden; alle oude verdragen en voorregten werden daarbij bevestigd, „omme te maintineren, conserveren, augmenteren ende te doen toenemen de vriendschappe ende te verzekeren de trafijken ende commercie;" aan de onderdanen der drie Mogendheden werd vergund, om naar dezelfde regten als de inwoners, in een der drie Landen te verkeeren en handel te drijven, en geene andere tollen te betalen, dan de bewoners van het Land, de provincie, of de stad, waar de handel uitgeoefend werd. De schepen naar het Noorden zeilende, konden niet gedwongen worden eenige Nederlandsche havens aan te doen, of aldaar hunne goederen te verkoopen; hetzelfde moest worden in acht genomen omtrent Nederlandsche vaartuigen naar het Oosten of

*) *Lettres et négociat. de Paul Choart, Seigneur de Buzanval, Ambassadeur ord. de Henri IV en Hollande*, publ. par G. G. Vreede, p. 108, 135. Van Reydt, p. 350. Zie ook de Groot, *Annales ad ann.* 1598.

†) Van Reijn, *Geschied. v. Rotterdam*, p. 128.

§) Bijvoegs. op Wagen., *Vad. Hist.*, VIII., p. 78.

Westen zeilende. De brieven van *marque*, vroeger gegeven, zouden voor het vervolg niet meer geldig zijn, en de schepen, van den vijand genomen, behoorden aan hen, die ze het eerst hadden prijs gemaakt; het zou aan iedere partij vergund zijn, tot bescherming des handels en tot vernietiging der zeeroovers verdragen aan te gaan *). Grootendeels was dit verdrag de grondslag van al onze volgende handelsbetrekkingen met Frankrijk; de Nederlanders waren daardoor met de Fransche ingezetenen gelijkgesteld; doch in later tijd, toen Frankrijk zag, dat dit verdrag schadelijk was voor zijne inwoners, zijn de regten meermalen verhoogd, en gaf dit dikwijls aanleiding tot onderhandelingen en bloedigen strijd.

De onverdragelijke belemmeringen, waaraan het verkeer met Spanje voortdurend onderworpen was, en vooral de vrees, dat op de schepen beslag zou worden gelegd, waren oorzaak, dat men (1596) met verscheidene bodems naar de Kaapverdische Eilanden stevende, waaronder uit de stad Hoorn er zich alleen wel tien bevonden, om zout te halen, dat slechts met groot gevaar uit Spanje kon verkregen worden, en zeer duur was. Dewijl men echter in het genoemde Rijk van tijd tot tijd onze schepen toeliet, groeide de vaart weder aan. Doch, toen er (1597) verscheidene bodems in de Spaansche havens lagen, werd er nogmaals beslag op gelegd, de roeren en zeilen aan land gehaald, en de manschap gevangen genomen, waarvan er velen van honger, anderen op de galeijen omkwamen. Dit verlies schrikte den Nederlandschen handelaar af van het regtstreeksche verkeer op Spanje. De koophandel, dien wij daar dreven, moest toen onder Fransche, Engelsche of eene andere vreemde vlag uitgeoefend worden, wilden wij dien behouden.

---

*) Bor, *Ned. Oorl.*, VI., 83, 80.

Ook in 1599 deed men in Spanje nog gestreng onderzoek naar de Duitsche schepen, die in de havens voor anker lagen. Op eenige, die verdacht werden gehouden Nederlandsche reeders te hebben, werd beslag gelegd, en het scheepsvolk op de galeijen geworpen. In Portugal handelde men echter met meer zachtheid, zoodat van daar de meeste schepen huiswaarts keerden. De Staten verboden in 1599 alle vaart op Spanje, of op eenige Landen tot het gebied des Konings behoorende *). Het verbod van den handel op Spanje bragt dien meest in handen der Franschen, Emdenaars, Schotten, Oosterlingen en Denen.

De stad Amsterdam, kon, welke pogingen zij in 1598 ook aanwendde, er niet in slagen, om de Engelsche kooplieden, Avonturiers genaamd, die Duitschland hadden moeten verlaten ten gevolge van een' twist, dien de Duitsche kooplieden in Londen met het Engelsche bestuur hadden gehad, tot zich te trekken. Groningen deed mede veel moeite om hen binnen zijne muren te lokken. Maar zij verkozen Middelburg in Zeeland, omdat het water aldaar geschikter was tot het verwen der wol, dan op andere plaatsen. Bij de onderhandelingen hierover maakte men ook gebruik van den geschiedschrijver van Meteren, die toen ter tijd consul der Nederlandsche kooplieden te Londen was †). De wol uit Engeland herwaarts gevoerd, mogt alleen aan deze Avonturiers worden gezonden. Aan den Hertog van Wurtemberg, die het plan had om den Nekker bevaarbaar te maken, werd de vrije handel voor zijne onderzaten, door die rivier, langs den Rijn, op deze Landen toegestaan §). Ook het verkeer met Frankrijk was zeer gemakkelijk en voordeelig geworden na

*) Van Meteren, VII., p. 171—174.

†) Bijvoegs. op Wagen., IX., p. 3.

§) Wagen., *Vad. Hist*, IX., p. 7, 8.

het met dat Land in October, 1596, gesloten verbond, waarbij met opzigt tot den handel was bepaald, dat alle vroegere voorregten, zoo in het algemeen als in het bijzonder gegeven, die bij andere verdragen niet waren herroepen, zouden onderhouden worden.

Zoo had dan Nederland, niettegenstaande Spanje op alle wijzen de bronnen van zijnen voorspoed trachtte te stoppen, zich weten te redden uit de dreigende gevaren, en behield niet alleen den handel, dien het Land vroeger bezat, maar breidde dien zelfs naar alle kanten uit. De Noordsche handel, al vroeg in bloeijenden staat, geraakte gedurende de afgeloopen eeuw bijna geheel in handen der Nederlandsche kooplieden, omdat het telkens meer en meer verzwakkende verbond der Hanzé de mededinging tegen de jeugdige Republiek niet kon volhouden.

De handel op Engeland, mede een der oudste door de bewoners van deze gewesten gedreven, en door vele verdragen dikwijls bevestigd, was vooral belangrijk door het vertier van wol, lakens en andere manufacturen. Toen echter de Engelschen de kunst om de lakens te reeden, geleerd hadden, en den uitvoer van wol verboden, verkwijnde deze handelstak, en wel des te meer, naar mate de geschiktheid der Engelsche fabrikanten in het vervaardigen van manufacturen toenam. De Hollandsche en Duitsche kooplieden, die zich in Engeland hadden nedergezet, en aldaar voorregten verkregen hadden, dreven voornamelijk den lakenhandel, tot den tijd, dat Eduard VI hunne privilegiën introk, en later Elisabeth hun nog grootere hinderpalen in den weg legde. Toen in 1598 de Avonturiers uit Duitschland werden verdreven en zich te Middelburg vestigden, gelastte Elisabeth, dat alle lakens voor Engelsche rekening naar Holland verzonden wordende, voor hen moesten worden bestemd, zoodat die handel zich na dien

tijd weder hier vestigde; terwijl men aan de kooplieden Avonturiers verscheidene voorregten toestond.

De handel op Frankrijk bloeide gedurende den Spaanschen oorlog in vrij aanzienlijke mate; de Nederlanders hadden er sedert den opstand tegen Spanje bijna alleen alles in- en uitgevoerd *).

Ook op Spanje werd een belangrijke handel gedreven, vooral door het vervoer derwaarts van de Noordsche goederen. Wij hebben vroeger gezien, hoe de Nederlandsche handel op Spanje, door de onstaatkundige handelingen van Philips II en zijn' opvolger, aan banden werd gelegd; doch hoe onze voorvaderen uitmuntend van de vaart onder vreemde vlag wisten gebruik te maken, om de voordeelen, die het verkeer met Spanje opleverde, te blijven behouden. De vaart op de Levant, en het verbond in 1598 met de Turken gesloten †), zullen wij in het bijzondere hoofdstuk over den Levantschen handel gedenken.

De Vereenigde Gewesten bezaten alzoo den uitgebreidsten zeehandel van alle volken in Europa. Hunne schepen werden in alle oorden van het werelddeel gezien; in alle havens zag men hunne vlag waaijen, behalve in die van Spanje en Portugal. Zij dreven den eigenhandel bij in- en uitvoer, doch legden zich ook voornamelijk toe op de vrachtvaart, waartoe de vele schepen, die hier gebouwd werden, hun dienstig waren. De Nederlandsche zeelieden waren overal gezocht, en oefenden in alle Landen van Europa de vrachtvaart uit voor buitenlandsche rekening.

„Aan deze vaart" zegt Luzac, „zijn wij gedeeltelijk de uitbreiding van onze scheepvaart en handel verschuldigd. De ongunstige ligging van Holland schijnt er de eerste aanleiding toe gegeven te hebben. De moeijelijkheid van het

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 356—364.

†) Dumont, V., I., p. 558.

inkomen en de ondiepten der havens vorderden een maaksel van schepen, daarvoor geschikt; men had schepen noodig, die rond waren en niet diep gingen; deze noemde men in de wandeling *dikbuiken*. Dit soort is de beste zeilers niet; hunne reizen duren lang; maar zij kunnen meer laden dan de schepen van andere volken, en doen meer vrachtloon op. Men heeft op deze vaartuigen minder volk noodig, en bij de groote zuinigheid der Hollanders, heeft dit hun boven alle anderen het voordeel gegeven om goedkoop te kunnen varen, en dus de waren voor eenen lageren prijs van de eene plaats naar de andere te voeren, en alle de vrachten voor bijna geheel Europa in hunne handen te krijgen. Hieruit sproot een ander voordeel van nooit of zelden ballastscheeps te varen" *).

De vrachtvaart nam toe naar mate ook de handel bij andere volken zich ontwikkelde; haar doel was alleen het verdienen van vracht, indien zij voor rekening van buitenlandsche kooplieden geschiedde. Zij kon echter almede voor rekening van inlandsche handelaars worden uitgeoefend, wanneer de te vervoeren waren in eigen schepen geladen werden. Men noemde de Nederlanders de vrachtvaarders van Europa †).

§ 6.

HET VINDEN VAN DEN ZEEWEG NAAR OOST-INDIË; DE ONTDEKKING VAN AMERIKA EN DE GEVOLGEN DAARVAN; EERSTE REIZEN DER NEDERLANDERS NAAR OOSTINDIË.

Het vinden van den zeeweg naar Indië en de ontdekking

---

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 367.

†) Dewez, *Hist. gén. de la Belg.*, VI., laatste bladzijde.

van Amerika zijn twee gebeurtenissen van onberekenbaren invloed op den gang van den wereldhandel in het algemeen en op dien van Nederland in het bijzonder. Niet alleen dat zij dien veranderden van *landhandel* in *zeehandel* *), maar zij openden ook aan de nijverheidsvoortbrengselen van Europa vroeger ongekende markten. Door deze ontdekking kwamen er goederen, waarvan men te voren geen denkbeeld had, naar Europa, en werden andere, die men wel kende, doch die door hunne kostbaarheid niet in handen van het algemeen konden komen, in grooter hoeveelheid aangevoerd. De handelsvoorwerpen werden hierdoor vermeerderd, en vermenigvuldigden de middelen van bestaan voor het volk in groote mate. In het bijzonder verschaften zij aan Nederland de middelen, om de algemeene markt te worden voor alle volken van Europa. Behalve deze invloed, waren aan haar bijna bij iedere beschaafde natie de nieuwe bepalingen omtrent het zeeregt het ontstaan verschuldigd; de verbeteringen in het handels- en vooral in het wisselregt, waren mede uitvloeiselen daarvan, als ook de meer algemeen in gebruik komende assurantiën voor goederen, reeds in vroeger tijd, ja misschien al wel onder de Romeinsche Keizers, in zwang; zij waren een sterke hefboom voor de uitbreiding des handels en van het verkeer. Banken verrezen, zoowel tot bewaring als tot het leenen van gelden; het crediet werd op een' hechten grondslag gevestigd; de koopmansbeurzen, ofschoon mede reeds in vroeger tijd bekend, kwamen meer algemeen in zwang, en de Staatsleeningen, een gevolg der zware oorlogen, meestal uit handelsnijd gevoerd, ontstonden. De handel in goederen en koopmanschappen was niet meer de eenige, die gedreven werd; er ontstond ook een handel in

*) Heeren, *Kl. Hist. Werke.*

geld, in wissels en in schuldbrieven van den Staat. Eene aanzienlijke daling had er plaats in de prijzen der voortbrengselen, welke uit Indië werden aangebragt; maar de menigte goud, die uit Amerika's mijnen naar de oude wereld stroomde, deed de levensmiddelen zeer in prijs stijgen, zoodat eene maat tarwe, die in 1330 te Brunswijk voor 1 gr., 3 pf. werd gekocht, in 1595 reeds 18 gr. kostte en voortdurend stijgende, in 1785 met 33 gr. moest betaald worden. Ten gevolge van de prijsverhooging der levensbehoeften stegen ook de dagloonen, de huur van landerijen en erven; de nijverheid breidde zich echter mede in belangrijke mate uit, daar zij markten voor haren arbeid vond in de nieuw ontdekte Landen en voorwerpen voor hare werkzaamheid in hunne voortbrengselen *).

De Geschiedenis kan met geene zekerheid den tijd vermelden, wanneer de koophandel op Indië een' aanvang heeft genomen; de oudste oorkonden des menschelijken geslachts doen vermoeden, dat hij reeds voor onheugelijke tijden is gedreven, en de goederen met karavanen van plaats tot plaats werden gebragt. De Pheniciërs en Joden dreven handel in de voortbrengselen van het Oosten; de eerstgenoemde vervoerden ze naar de Landen aan de Middellandsche Zee. Alexandrië verving in later tijd Tyrus en Sidon. De nabijheid van de Roode Zee, en de gemakkelijkheid van deze haven, lokte de kooplieden uit Azië en Europa derwaarts, en bevorderde den Oosterschen handel, die nog zeer bloeide ten tijde der Romeinen. Toen de Sarracenen zich van Egypte meester maakten, ging ook de koophandel in hunne handen over. De Italiaansche kooplieden haalden de goederen uit Alexandrië af. Doch de hooge regten, die de Egyptische Sultans van deze goederen hieven, deden in of

*) Blanqui, *Hist. de l'Econ. polit.*, Tom. I.

reeds vóór de 14de eeuw de Venetianen het plan opvatten, om de specerijen van Aleppo af te halen en deel te nemen aan de karavanen-togten, die van de Perzische Golf over Bassora en Bagdad naar Syrië gingen. De Indische goederen van gering gewigt, doch hooge waarde, werden bij voorkeur langs dezen weg aangebragt; zwaardere werden over de Roode Zee naar Alexandrië gevoerd. De onkosten als anderzins, die het vervoer der waren over den eerstgenoemden weg na zich sleepte, deden echter Alexandrië de voornaamste handelstad voor het verkeer met Indië blijven. De Indische voortbrengselen werden op deze Egyptische markt gekocht, en betaald met manufacturen, wapens, spiegels, glas en andere artikelen, waaraan men in Egypte gebrek had. Venetië verdiende met dezen handel groote schatten, totdat de Portugezen ter zee naar Oostindië stevenden, en de voortbrengselen van het Morgenland naar de markten van Lissabon voerden.

Had Spanje zich bij de volken der aarde eene kroon verworven door, ofschoon dan ook maar in geringe mate, mede te werken tot de weder ontdekking van het vierde werelddeel, en Columbus daardoor zijnen naam onsterfelijk gemaakt: — voor Portugal was het weggelegd, om het stout vermoeden te verwezenlijken, dat reeds gedurende eenige eeuwen de verbeelding had bezig gehouden, het opsporen namelijk van eenen weg ter zee naar Oostindië. De ontdekking der Canarische Eilanden leidde, in vervolg van tijd, tot het vinden van den zeeweg door Vasco de Gama, die in Mei, 1498, aan de kust van Malabar het anker wierp.

Na dien tijd zetteden de Portugezen in het Oosten met onbezweken moed hunne ontdekkingsreizen voort. Zij bezochten in 1503, onder Albuquerque, Socotora en Kaap Guardafui; bouwden te Cochin eene sterkte; legden te Quiloa eene factorij aan; gingen in 1506 naar Cey-

Ceylon; in 1509 naar Malacca, en vonden de Sunda-Eilanden en de Molukken; ja strekten zelfs in 1516 hunne togten tot China en in 1542 tot Japan uit, waar zij met de bewoners handelsbetrekkingen aanknoopten, even als op de oostkust van Afrika. De eerste togt der Portugezen had echter niet die gevolgen voor den handel, welke men er zich van voorgesteld had. Onverrigterzake keerde Gama naar Europa terug; hij had niet kunnen slagen in het aanknoopen van handelsbetrekkingen met den regerenden Vorst, hetgeen vooral door de Arabieren werd belet, die sedert eeuwen van den Indischen handel meester waren.

Gelukkiger echter was Alvarez Cabral (1500), die, op zijne reis naar Oostindië, tegen de kusten van Brazilië werd geworpen en dat Land, in naam zijns Konings, in bezit nam. De vergunning om onbelemmerd op de kust van Malabar handel te drijven, en de vestiging eener factorij te Calicut waren de gevolgen van zijnen togt.

In 1501 keerde Cabral met eene rijke lading naar Lissabon terug, na alvorens handelsovereenkomsten te hebben gesloten met de Vorsten van Çochin, Culan en Cananor. De geheele westkust van Voor-Indië kwam in de magt der Portugezen. Almeida, als Onderkoning naar Indië gezonden (1507), ontnam den Arabieren den Indischen handel. Na verscheidene gevechten tegen hen, die zich verbonden hadden met den Sultan van Egypte en door Venetiaansch geld ondersteund werden, nam Albuquerque, Almeida's opvolger, Goa in, dat later het middelpunt werd van den grooten tusschenhandel, dien de Portugezen in Indië dreven, maakte zich vervolgens meester van Malacca (1511), van de Molukscbe Eilanden, sloot handelsverdragen met de Vorsten van Siam en Pegu, en onderwierp Ormus (1515), eene der voornaamste stapelplaatsen, die de Arabieren voor hunnen handel op Egypte,

Syrië en Klein Azië hadden, zoodat hij hierdoor den geheelen handel op Perzië en Voor-Azië in handen der Portugezen bragt.

Ongeveer honderd jaren hebben de Portugezen het groote Rijk, dat zij in Azië gesticht hadden, behouden; doch dweepzucht, een slecht bestuur, de zwakheid der Landvoogden, gedurige opstanden onder de oorspronkelijke bewoners, deden, vooral na de vereeniging van Portugal met Spanje (1580), hunne magt aldaar van lieverlede verminderen, en zij ging geheel te grond, toen de Nederlanders, door de sluiting van Lissabons haven, op het denkbeeld kwamen om zelve naar Indië te stevenen, ten einde de specerijen, enz., die men hun op de markt te Lissabon weigerde, uit het Land van haren oorsprong naar herwaarts te brengen.

Reeds sedert vele jaren hadden wij uit Lissabon de Oostindische voortbrengselen afgehaald, die daar uit de eerste hand gekocht werden. De tachtigjarige oorlog, met Spanje gevoerd, legde aan ons verkeer op Portugal, sedert 1580 met Spanje vereenigd, in het eerst geene groote hinderpalen in den weg. Wij bragten nog de voortbrengselen van het Vaderland en die van de noordelijke en oostelijke Landen van Europa derwaarts, en namen als terugvrachten de specerijen en andere artikelen van den Indischen handel mede, die met de goederen, welke wij daar invoerden, werden betaald. Meer en meer lieten de Portugesche schepen den Noordschen handel varen en dien aan de Nederlanders over, zoodat het verkeer op het Zuiden voor ons belangrijke voordeelen afwierp. Later echter werd het ons slechts vergund, onder vreemde vlag te Lissabon koophandel te drijven, totdat Philips in 1594 de haven der stad voor de onzen sloot, en den geheelen handel met ondergang bedreigde, hadden wij geene kracht-

dadige pogingen aangewend, om ons los te maken van den dwang, waaronder wij gebukt gingen.

Toen dus het verkeer met Spanje en Portugal verboden, en een belangrijke slag werd toegebragt aan onzen handel, begon men naar middelen om te zien, om zich de Oostindische waren langs een' anderen weg te verschaffen. Er bleef hiertoe niets anders over, dan zelf naar het Oosten te stevenen. De eerste berigten omtrent Oostindië werden medegedeeld door Jan Huygen van Linschoten van Haarlem, die sedert 1579 eenigen tijd in Spanje en te Lissabon had vertoefd, van waar hij in 1583 naar Goa reisde, aldaar eenige jaren bleef, en in 1596 aan zijne landgenooten in zijn *Itinerarium* de berigten, die hij omtrent Indië had verzameld, mededeelde. Het eerste denkbeeld om van hier regtstreeks het verkeer te openen met Oostindië, is herkomstig van Jacob Valcke uit Goes *). In vereeniging met den Pensionaris van Zeeland en met de Amsterdamsche kooplieden J. Jansz., Karel en D. van Os en anderen, vormde hij het plan om van hier langs het noorden naar Indië te zeilen. In 1594 verlieten drie schepen en een jagt onder bevel van Barendz en van Linschoten op 's Lands kosten de haven van Texel, drongen tot 77° N.-br. door, maakten een gedeelte van Nova-Zembla en eenige eilanden meer bekend. Een tweede togt derwaarts, onder Barendz, Heemskerk en Linschoten ondernomen, liep vruchteloos af; een derde, werd na het uitloven eener premie van ƒ 25,000. door bijzondere personen beproefd met twee schepen, in 1596 te Amsterdam uitgerust, die weder met Barendz en Heemskerk noordwaarts stevenden. De ontdekking van het Beeren-Eiland en Spitsbergen, gelegen op 80° 11″ N.-breedte, was hiervan het gevolg. De overwintering dezer zeelieden

*) Zeeuwsche Volks-Almanak, 1844, p. 80, 81, 82.

op Nova-Zembla is aan ieder Nederlander te wel bekend, om er hier bij stil te staan. Zij keerden over Kola aan de Witte Zee naar het Vaderland terug *).

Eindelijk, toen men zag, dat de togt naar Indië langs het noorden niet gelukte, beproefde men den weg, dien de Portugezen hadden ingeslagen. Cornelis en Frederik Houtman uit Gouda, sedert 1593 te Lissabon woonachtig, door hunnen omgang met de kooplieden op Oostindië, met alle geheimen van den Indischen handel bekend, deden voor rekening van eenige Antwerpsche en Amsterdamsche kooplieden met vier schepen een' togt naar Indië in 1595, en keerden in 1597 terug †), na eenige kusten en landen, waaronder Bantam en Bali, te hebben bezocht, waar zij twee Hollanders achterlieten §). Overal waar Houtman handelsbetrekkingen met de inwoners wilde aanknoopen, werd hij hierin door de naijverige Portugezen tegengegaan, zoodat ook deze reis bijna vruchteloos afliep. De gebroeders Houtman deden in 1598, met den koopman Le Fort en den Engelschman John Davis, met twee schepen, de Leeuw en Leeuwin, beiden te Arnemuiden gebouwd, eene tweede reis naar Indië voor rekening van het huis de Moucheron. Cornelis Houtman werd te Atchin, op Sumatra, vermoord en zijn broeder 26 maanden lang gevangen gehouden; de schepen kwamen echter in Zeeland, doch zonder groot voordeel behaald te hebben, terug.

Deze togten, ofschoon bijna geheel vruchteloos afgeloopen, verlevendigden de zucht om schepen naar Oostindië uit te rusten. Al spoedig trokken zij de aandacht der

---

*) Van Meteren, VI., p. 410.

†) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I., p. 240.

§) Van Meteren, VI., p. 510.

Regering, die door zorg voor uitrusting en bemanning hare belangstelling aan den dag legde.

Het was vooral Prins Maurits, die, even als de volgende Vorsten uit het Huis van Oranje, en op het voetspoor van zijnen grooten voorganger, de reizen en ondernemingen tot uitbreiding des handels krachtdadig aanmoedigde. Hem stonden waardiglijk ter zijde Oldenbarneveld, François Maalzon, vroeger Pensionaris van Enkhuizen, en de Amsterdamsche Predikant Petrus Plancius. Amsterdam zag binnen zijne muren de eerste Maatschappij verrijzen, die voor den Indischen handel werd opgerigt onder den naam van *Maatschappij van Verre* (*Landen*). Zij zond in 1598, onder bevel van J. C. van Neck, eene vloot in zee, die voorbij de Kaap de Goede Hoop naar Oostindië stevende. Om beter onthaal te vinden bij de Indische Vorsten dan zijne voorgangers, werden hem brieven van voorschrijving, benevens vele geschenken medegegeven, waardoor hem eene vriendschappelijke ontvangst te beurt viel. Na een' togt van vijftien maanden keerden vier schepen van de vloot terug, medebrengende 400 last peper, 100 last nagelen, eene partij kaneel, foelie en notenmuskaat, benevens een' brief en geschenken van den Sultan van Bantam aan den Stadhouder *). De goede uitslag dezer reize spoorde de Maatschappij aan om een' tweeden togt met zes schepen te doen beproeven, waarover het bevel nogmaals aan van Neck werd toevertrouwd. Deze togt liep in 1603 ten einde, nadat de Vorst van Ternate voor den Nederlandschen handel was gewonnen, en men te Patany eene loods had gebouwd.

Van der Hagen, in 1599 naar Indië gezonden, sloot op

*) Luzac. *Holl. Rijkdom*, I., p. 242.

Amboina een verdrag met de inwoners, waarbij zij beloofden al hunne nagelen aan de Hollanders te zullen verkoopen, indien deze hen ondersteunden tegen de Portugezen. Er werd eene sterkte gebouwd, die eene bezetting kreeg van 27 man. De Portugezen vielen echter met eene groote vloot op het eiland aan, en breidden er hunne magt weder aanmerkelijk uit, zoodat het eerst in 1605 aan van der Hagen gelukte hen te verdrijven *).

Zoo intusschen de Amsterdamsche handelshuizen door deze togten, voor hunne rekening gedaan, blijken gaven van hunne ondernemingszucht, niet minder ijverig waren de Zeeuwsche en Rotterdamsche kooplieden, die zich ook tot eene Maatschappij hadden vereenigd, en in 1598, onder Jacob Mahu, eene vloot van zeven schepen in zee zonden, met het doel om door de Straat van Magelhaens, in 1519 ontdekt, naar Indië te stevenen. Deze reis liep niet gelukkig af; men had den dood te betreuren van den Vlootvoogd, en slechts twee der vaartuigen keerden terug, na den roem te hebben weggedragen van het eerst uit Nederland door de genoemde Straat te zijn gestevend. Doch de Amsterdamsche kooplieden zaten inmiddels niet stil; zij zonden in 1598 Olivier van Noort van Utrecht met vier schepen uit; en deze was de eerste Nederlander, die eene reis om de wereld deed.

Te Bantam, op Java, werd reeds door de onzen handel gedreven; ook op andere plaatsen van den Archipel zag men de Vaderlandsche vlag wapperen. De Spaansche Regering beval aan haren Vlootvoogd, Hurtado de Mendoza, in 1601, om de Nederlandsche en ook de Indische Vorsten, die met hen handel dreven, te beoorlogen. Doch de strijd, dien Wolfert Hermanz met hen voerde, viel ten onzen voor-

*) Dassen, *De Nederl. in de Molukken*, p. 26.

deele uit. De onzen hadden intusschen met de bewoners van Banda een verbond aangegaan, waarbij was bedongen, dat zij hunne specerijen, vooral muskaatnoten, alleen aan de Hollanders zouden verkoopen, waarvoor deze beloofden hun hulp te zullen verleenen tegen de Portugezen *); een verbond, dat den grondslag legde voor onze magt in Indië. Door van Neck werd een verdrag gesloten met den Vorst van Ternate, met de Koningin van Patany en den Vorst van Cochin-China †). Na verloop van eenigen tijd, werden voor rekening van de kooplieden Moucheron en ten Haaf, onder Lourens Bicker en Gerard de Rooy, in 1601 vier schepen uitgezonden §), aan boord hebbende 450,000 gulden aan Spaansche realen, terwijl de vier schepen eene waarde hadden van 600,000 gulden **). Deze bodems keerden met eene rijke lading en een gezantschap van den Koning van Atchin, op Sumatra, naar het Vaderland terug.

In 1601 werd Heemskerk nogmaals met acht schepen naar Indië gezonden, die aldaar eene Portugesche kraak (caracca) nam en in Holland opbragt. Nog in datzelfde jaar stevende Joris van Spilbergen uit de haven van Veere, voor het huis Moucheron & C°., naar Oostindië met drie schepen. Hij kwam het eerst uit Nederland op Ceylon, begaf zich van daar nog naar andere plaatsen in den Archipel, ontmoette te Atchin drie Engelsche vaartuigen, en ging toen naar Bantam, alwaar hij negen vaartuigen vond van het smal-

*) Lunac, *Holl. Rijkd.*, I., p. 246.

†) Idem, p. 247. Wagenaar, *Vad. Hist.*, IX., p. 144.

§) J. Ab Utrecht Dresselhuis, in den *Zeeuwschen Volks-Almanak*, 1844, p. 80.

**) Van Meteren, VII., p. 31.

deel van den Admiraal Wybrand van Waerwyck, van wien later zal gesproken worden. Hij keerde in 1604 terug met 345,000 pond peper, 200 zakken noten, 60 à 70 fardeelen kaneel, eene partij foelie, lijnwaden, zijde, indigo en porselein, en nog vele andere goederen, waaronder edelgesteenten en een robijn van omtrent 400 karaten *).

Doch spoedig kregen wij mededingers in Indië. De Engelschen hadden reeds in 1576, onder Forbisher, pogingen aangewend, om langs eenen noordwestelijken doortogt aldaar te komen. Drake bereikte in 1580 de Molukken, en bragt eene groote hoeveelheid specerijen mede terug. Cavendish en hij deden vervolgens nog togten naar Indië. In 1591 zonden eenige Londensche kooplieden onder Raymond en Lancaster drie schepen uit, om in Indië handelsbetrekkingen aan te knoopen. Eene in 1596 beproefde onderneming mislukte geheel; doch in 1599 zond Koningin Elisabeth John Mildenhall als haar' Gezant naar den Grooten Mogol, om van hem voorregten voor den Engelschen handel te verkrijgen. In 1600 werd eene Engelsche Oostindische Maatschappij te Londen opgerigt, welker eerste vloot Atchin, op Sumatra, in 1602, en daarna Bantam bezocht, waar de schepelingen minzaam werden ontvangen. Aldaar factors achtergelaten hebbende, stevenden de schepen naar Engeland terug, en namen onderweg bezit van het eiland St. Helena. In 1604 kwamen de Engelschen te Banda en Amboina, vervolgens te Suratte, in 1610 op de kust van Coromandel, te Patany, Siam, en in 1611 in Japan; in 1616 vernieuwden zij het handelsverdrag met den

*) Luzac, *Holl. Rijkdom*, D. I., p. 252. Van Meteren is over de eerste togten der Nederlanders naar Indië seer uitvoerig in Deel VII. en VIII., p. 123—149, 331.

Grooten Mogol, en bezaten reeds in 1617 in Indië de volgende handelsplaatsen: Suratte, Acheen en Ticoo, Bantam, Jacatra, Jamby, Patany, Siam, Succadana, Banjarmassin, Macassar en Banda. In 1620 vertoonden zij zich op Amboina *).

Ook Frankrijk trachtte reeds vroegtijdig een aandeel te bekomen in onzen handel op Oostindië. De toenmalige Fransche Gezant de Buzanval, te 's Hage, deed herhaalde malen aanzoek om zijne landgenooten een aandeel in den Indischen handel te bezorgen †), doch de Staten-Generaal gaven telkens een ontwijkend antwoord §). Later in 1605 werden daartoe nog eenige pogingen, doch met vruchteloozen uitslag, aangewend **).

§ 7.

GESCHIEDENIS DER OOSTINDISCHE MAATSCHAPPIJ, VAN HAAR ONTSTAAN TOT DEN JARE 1700.

Het behoeft geen betoog, dat de Portugezen, sinds ongeveer honderd jaren in het rustige bezit van den Indischen handel, alle pogingen in het werk stelden, om den onwelkomen gast, die daar zoo eensklaps in Indië voor hunne oogen verrezen was, en hun den handel afhandig trachtte te maken, op alle mogelijke wijzen afbreuk te doen. Niettegenstaande zij overal de inboorlingen tegen de Nederlanders in het harnas joegen,

---

*) Mac Gregor, *Commerc. tariffs*, Tom. XXIII., p. 18, v.v.

†) Dodt van Flensburg, *Archief voor Kerk. en Wereldl. Gesch.*, IV., p. 106.

§) G. G. Vreede, *Lettr. et Négociat. de de Buzanval*, p. 471.

**) Zie dit breeder bij Dodt van Flensburg, *Archief voor Kerk. en Wereldl. Gesch.*, Deel IV., p. 118, 119—122.

moesten zij zien, dat Nederland op verschillende eilanden van den Indischen Archipel invloed kreeg, en aldaar de grondslagen legde van den wereldhandel, die Portugals vloten eenmaal uit de wateren van den Archipel zou verwijderen.

Zij hadden niet kunnen tegengaan, dat uit deze Landen in een tijdvak van zeven jaar meer dan 64 schepen naar Indië waren gestevend, waaronder 12 voor Zeeuwsche rekening. Verscheiden dezer bodems waren met eene rijke lading teruggekomen. Zoo was dan de sluiting van Lissabons haven voor Nederland de doodsteek geweest voor den Portugeesch-Spaanschen handel, en het middel, dat, naar het kortzigtig oordeel van den verdwaasden Philips, strekken moest om ons te vernietigen, werd juist de aanleiding voor onze volgende grootheid.

De aanzienlijke winsten, die men zich van het verkeer op Indië voorspiegelde, hadden aanleiding gegeven tot de verschillende togten derwaarts, die wij hierboven kort hebben aangestipt. Men verdrong elkander in de Indische havens, om zich van de vele voortbrengselen te kunnen meester maken; zij, die er het eerst waren, kochten alles weg, zoodat de schepen, die later aankwamen, ledig of met halve vracht moesten terugkeeren. De prijzen der specerijen in Indië stegen, en daalden op de Nederlandsche markten door de groote mededinging, zoodat schade in plaats van winst hiervan het gevolg was. De Staten-Generaal stelden aan de Bewindhebbers der verschillende Maatschappijen voor, om die ten voordeele van het Land en der deelgenooten te vereenigen. Oldenbarneveld trok zich de belangen des handels aan, en een en ander was de oorzaak, dat de Oostindische Maatschappij werd opgerigt en den 20sten Maart, 1602, haar eerste octrooi verkreeg voor den tijd van 21 jaren. Het octrooi bepaalde, dat de Maatschappij zou

zijn verdeeld in 5 Kamers, en gedurende 21 jaren, met uitsluiting van alle anderen, oostwaarts van de Kaap de Goede Hoop, of door de Straat van Magelhaens, op Oost-indië zou mogen handelen. Verder zou de Kamer van Amsterdam de helft hebben in de aandeelen der Maatschappij; die van Zeeland $^1/_4$; die van de Maas, dat is, Delft en Rotterdam, en die van het Noorder-kwartier, dat is, Hoorn en Enkhuizen, ieder $^1/_{16}$. De Bewindhebbers moesten ten minste voor 1000 ponden Vlaamsch aandeelen bezitten, behalve te Hoorn en Enkhuizen, daar slechts 500 ponden gevorderd werden. De Algemeene Vergaderingen, driemaal 's jaars gehouden, zouden bestaan uit 17 Bewindhebbers: 8 voor Amsterdam, 4 voor Zeeland, 2 voor de Maas en 2 uit het Noorderkwartier. De Bewindhebbers ontvingen sedert 1647, in plaats van vroeger getrokken provisiën, eene vaste bezoldiging: die van Amsterdam *f* 3100, die van Zeeland *f* 2600, die van het Noorder-kwartier en de Maas *f* 1200 's jaars *). Deze Vergaderingen werden 6 jaar te Amsterdam en 2 jaar in Zeeland gehouden. De schepen moesten altijd te huis komen op de plaats, van waar zij uitgezeild waren. Alle ingezetenen dezer Landen kregen regt, om, binnen zekeren tijd, aandeelen te nemen. De Maatschappij mogt verbonden maken met de Indische Vorsten, in naam van de Algemeene Staten, of van de Hooge Overheid der Vereenigde Nederlanden, sterkten bouwen, volkplantingen aanleggen, bevelhebbers en krijgsvolk aannemen, mits zij den Staten of der Hooge Overheden en der Maatschappij eed deden. De Bewindhebbers mogten in hunne personen of goederen niet bemoeijelijkt worden voor de schulden der Maatschappij. Tot eene erkentenis voor het verleenen van dit octrooi, zou de Maatschappij den

*) Tjassens, *Zeepolitie*, p. 52.

Lande voldoen 25,000 gulden ineens, die de Staten inlegden in de uitreeding der tien eerste jaren, op gevaar als de andere deelgenooten *). Vrij algemeen begroot men de som, waarmede zij hare ondernemingen begon, op 6,600,000 gulden †). De eerste vloot, bestaande uit 14 schepen, werd in 1602 door haar uitgezonden onder Wybrand van Waerwyck; in 1603 werd zij gevolgd door eene vloot onder van der Hagen, van 13 bodems, welke beide uitrustingen 2,200,000 gulden kostten. Van der Hagen verjoeg in 1605 de Portugezen van Amboina, en onderwierp een gedeelte van het eiland aan de magt der Maatschappij.

Van de vloot onder van Waerwyck's bevel uitgezeild, begaven zich eenige schepen naar Ceylon, naar Atchin op Sumatra, naar de Molukken, China, Sumatra en Bantam §). Op Ceylon beloofde men den Vorst hulp tegen de Portugezen. Te Atchin bleef de koopman J. Dekker achter, om aldaar de handelsbetrekkingen uit te breiden. Te Grissie, aan de Straat van Madura, werd eene factorij gevestigd, en een handel begonnen in lijnwaden en stoffen van Coromandel. Na vele wederwaardigheden en eene zeer gevaarlijke reis, kwamen deze bodems in het Vaderland terug. De schepen, die van tijd tot tijd wederkeerden, bragten, behalve specerijen, vele ruwe zijde mede, die hier tot allerlei manufacturen, als fluweel, satijn, damast, enz. verwerkt werd **).

Na de onderneming van van der Hagen, werd in 1603 Cornelis Matelief naar Indië gezonden met 12 schepen;

---

*) Wagen., *Vad. Hist.*, IX., p. 148, 149. Zie het geheele octrooi bij Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., bijlage R.

†) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I., p. 256.

§) *Hist. Verh. van de O. I. Compagnie*, I., p. 168.

**) Van Meteren, IX., p. 118.

hij werd gemagtigd om overeenkomsten met de Indische Vorsten tot bevestiging des handels aan te gaan, hen tegen de Portugezen te ondersteunen, en aldaar tegen deze en de Spanjaarden oorlog te voeren. Hij vernieuwde het verbond met de Vorsten van Ternate en Malacca, en verzekerde de Maatschappij den uitsluitenden handel in notenmuskaat. Zijn togt naar China mislukte geheel, door de tegenwerking der Chinesche Grooten. Bij zijne terugkomst in het Vaderland, bragt hij eene groote hoeveelheid specerijen, benevens Gezanten van Siam en geschenken voor Prins Maurits mede *).

Van Caarden vertrok in 1606 met 8 schepen naar Indië, poogde te vergeefs het kasteel van Mosambique in te nemen, en ankerde voor Calicut, waar Gezanten van den Samorin bij hem aan boord kwamen. Van daar stevende hij naar Bantam en naar de Molukken, vermeesterde Makjan en keerde met eene rijke lading in het Vaderland terug †).

In 1607 liep eene vloot uit onder bevel van Verhoeven; de Admiraal vernieuwde het verbond tot uitbreiding des handels, reeds vroeger met den Samorin te Calicut aangegaan. Ook werd het verbond met den Vorst van Atchin bevestigd. Zijn opvolger t' Hoen stichtte de sterkte Willemstad op Ternate, en Barneveld op Bachian; hij onderwierp voor een' tijd alle Molukken, behalve Gamma Lamma op Ternate en Tidor, aan de magt der Maatschappij §).

Inmiddels was in Europa tusschen Nederland en Spanje in 1609 een twaalfjarig bestand gesloten **). Bij die gelegen-

---

*) Wagen., *Vad. Hist.*, IX., p. 309, 310. Van Meteren, IX., p. 301—322. *Verhaal van de O. I. Comp.*, I., p. 338.

†) *Verh. van de O. I. C.*, I., p. 395.

§) Van Kampen, *De Ned. buit. Europa*, I., p. 165.

**) Van Meteren, IX., p. 351 en volgg.

heid bleek uit het verslag der O. I. Maatschappij, dat er toen in Indië waren omtrent 40 schepen, bemand met 5000 personen, en dat de handel van daar omtrent 300 tonnen gouds te verwachten had. In Guinea werd dagelijks gehandeld met omtrent 20 schepen en 400 man, en men zette daar jaarlijks ongeveer 12 ton gouds om. Op Punta d'Araya, in W. I., voer men op de zoutvaart met 100 groote schepen en omtrent 1800 personen, die jaarlijks aan vrachten verdiend en aan zout, dat niets kost dan de vracht, ingebragt hebben voor 1 millioen guldens. Voor den handel in huiden op Cuba en Hispaniola bezigde men 20 schepen en 500 man; er was jaarlijks niet minder dan 800,000 gulden in omgezet. Te zamen had men dus een getal van 180 schepen, met 8700 man, die telken jare 43,000,000 gulden aanbragten; behalve dat hadden 20,000 menschen in den Oostindischen handel deel *). Dit een en ander overwegende en vergelijkende met de winsten, die het overige gedeelte van onzen handel en scheepvaart afwerpt, zal men bevinden, dat de eerstgenoemde handel den laatstgemelden ver te boven gaat in geld, in aantal van volk en van schepen, en gevolgelijk dat, als wij den Indischen handel laten varen, onze magt niet alleen ter zee, maar ook te land, voor meer dan de helft verminderen zal †).

Bij het bestand werd met betrekking tot den handel vastgesteld: »dat die zou bepaald zijn in de Landen des Spaanschen Konings in Europa en in alle andere, waar zijne vrienden en bondgenooten, bij onderlinge bewilliging, handel dreven; doch buiten de genoemde Landen zouden de Staten niet mogen handelen, zonder uitdrukkelijke vergunning des Konings, behalve in de Rijken van Mogendheden,

*) Van Meteren, IX., p. 371.

†) Idem, IX., p. 350-368.

die hun dat zouden willen toestaan" *). De Gezanten van Frankrijk en Engeland gaven later aan de Staten eene verklaring, dat door de Spaansche Gezanten erkend was, dat in het punt betreffende den handel, Indië mede was begrepen. De Maatschappij werd door dit bestand grootendeels bevestigd in het rustige bezit van haren handel in Oostindië, zoodat zij telken jare nieuwe vloten derwaarts kon zenden, die met rijke ladingen terugkeerden, om de voordeelen van den Indischen handel onder alle klassen der bevolking in Nederland te verspreiden. De Regering begunstigde haar op alle mogelijke wijzen en breidde hare voorregten uit. Haar gezag in Azië nam met den dag toe, en bij de sluiting van het straks genoemde bestand had hare magt reeds eene groote ontwikkeling gekregen en waren door haar op verscheidene plaatsen sterkten aangelegd. De Molukken waren op een klein gedeelte na in hare magt; op Formosa was eene sterkte aangelegd, en met de Vorsten van Macassar, Borneo, Malacca, met dien van Atchin, op Sumatra, op de kusten van Malabar, en Coromandel had zij handelsbetrekkingen aangeknoopt of die uitgebreid. Met de bewoners der Banda-Eilanden was, in 1609, na de vestiging van eene sterkte op Nera, eene overeenkomst aangegaan, ten gevolge waarvan zij zich verbonden, de notenmuskaten uitsluitend aan de Maatschappij tegen zekeren prijs te zullen verkoopen; de sluikhandel deed hieraan echter veel kwaad. Onder Koen kreeg de Maatschappij op Banda en de aanhoorige eilanden eerst vasten voet. Borneo was reeds in 1607 bezocht; in 1609 werd Blommaert derwaarts gezonden om met de Vorsten aldaar handelsovereenkomsten te sluiten, vooral den

*) Gr. Placcb., I., p. 55. Dewez, *Hist. génér. de la Belg.*, VI., p. 380–527, *sqq.*

handel in diamanten te drijven en eene factorij op te rigten. Hij sloot te Sambas een verdrag, waarbij hij, behalve den alleenhandel, nog onderscheidene andere voordeelen bedong. Ook Java's grond was bij de eerste komst der Nederlanders in Azië betreden, en Bantam aldaar de stapelplaats geworden der goederen, vooral van de peper. Van 1595 tot 1612 bepaalde zich de Hollandsche handel voornamelijk tot Bantam; later verplaatste hij zich naar Jacatra, waar de Nederlanders eene plaats om zich te vestigen was toegestaan, en waar zij vijf of zes jaren rustig hun verkeer voortzetteden *).

Voortdurend echter had de Maatschappij te kampen met de Portugezen, die den winstgevenden handel zoo gemakkelijk niet wilden laten varen. Doch door het beleid der Bevelhebbers, ook door den haat, dien de inboorlingen den Portugezen toedroegen, en door hunne eigene werkeloosheid werden zij eindelijk geheel van de Molukken verdreven. Van Diemen verjoeg hen in 1638 van Amboina, en vernieuwde het vroeger gesloten verbond met den Vorst van Ternate. De sluikhandel, die er echter voortdurend gedreven werd, bewoog de Maatschappij, om op verscheidene plaatsen de nagelboomen uit te roeijen.

Ceylon was het eerst door Spilbergen bezocht, die aldaar het begin van een verkeer vestigde, dat later rijke vruchten opleverde. In 1612 werd er een verdrag aangegaan met den Vorst van Candy †), waarbij werd bepaald, dat de Nederlanders den alleenhandel op het eiland zouden hebben §). Tusschen 1636 en 1644 leden er de Portugezen belangrijke nederlagen, verloren Baticalo, Negombo, Punto Gale, Trinconomale, en moesten zien, dat in 1638 een voor-

*) Crawfurd, *Ind. Archip.*, III., p. 344.

†) *Hist. der Ned. O. I. C.*, II., p. 12.

§) Valentijn, *O. en N. Oostindië*, V., 109—112.

deelig handelsverkeer met den Vorst werd gesloten, waarbij aan de Maatschappij de alleenhandel, behalve die in olifantstanden, werd verzekerd.

Op de kusten van Coromandel en Malabar werd mede een voordeelige handel gedreven, en met eenige aldaar heerschende Vorsten zag men verbonden gesloten of vernieuwd en factorijen opgerigt *). In den jare 1663 bedroegen de inkoopen, vooral van lijnwaden, op de kust van Coromandel gedaan, meer dan 24 tonnen gouds †).

Ook Malacca geraakte in 1641, na een beleg van vijf maanden, in de magt der Maatschappij. De stad is het middelpunt van den handel tusschen Indie, China en Japan. Door haar waren de Nederlanders meesters van de straat. Ook te Atchin, op Sumatra, deed de Maatschappij hare magt gevoelen. Te Macassar, op Celebes, trachtte zij mede vasten voet te krijgen; het eiland was in 1607 door Matelief bezocht. die er toen reeds een Hollandsch koopman vond §). Eene aangelegde factorij was in 1623 opgebroken, doch in 1625 en 1632 werden weder onderhandelingen aangeknoopt, die echter geene duurzame gevolgen hadden. In 1639 werd een handelsverdrag gesloten met den Vorst van Goa Macassar **).

De spoed, waarmede in Indië de magt der Nederlanders aangroeide, en het voordeel, dat er in gelegen was, om aan alle bezittingen aldaar een eenvormig bestuur te geven, was oorzaak, dat, in 1610, Pieter Both, als eerste Bewindhebber der Maatschappij, met eene vloot van negen schepen naar Indië werd gezonden. Hij vestigde eene factorij te

*) *Hist. Verh. van de O. I. C.*, I., 495–502.

†) Luzac, Deel II., Bijl. D., p. 52.

§) Van Kampen, *De Ned. buiten Europa*, II., 129.

**) Crawfurd, *Ind. Archip.*, III., 503.

Jacatra, en sloot in 1611 een handelsverdrag met den Vorst aldaar. De aangelegde factorij was spoedig niet groot genoeg meer voor den steeds toenemenden handel der Nederlanders, zoodat men reeds na verloop van eenigen tijd naar middelen moest uitzien, om plaats te bekomen voor eene sterkte. Onder Reynst, den opvolger van Both, bezocht van den Broek, Aden en andere havens van gelukkig Arabië, benevens eenige plaatsen aan de Straat van Bab-el-mandeb, om te beproeven of men ook op de Roode Zee handel zou kunnen drijven. Hij legde aldaar de grondvesten van een verkeer, dat later zeer rijke vruchten droeg *).

Reynst sloot ook een nader verdrag met den Vorst van Jacatra.

J. P. Koen volgde in 1617 Reael op als Gouverneur-Generaal. Toen hij den hoofdzetel van de Maatschappij van Bantam naar Jacatra overbragt, ontstonden er vijandelijkheden, waarin zich de Engelschen mengden, om ons afbreuk te doen.

De Britten hadden allengs hunne vaart op Oostindië uitgebreid, en trachtten zelfs in 1610 twee ingezetenen dezer gewesten, die lang in Indië hadden verkeerd, over te halen, om in vereeniging met hen op de kust van Coromandel handelsbetrekkingen aan te knoopen †).

Een plakkaat van 1616 verbood daarop aan de ingezetenen dezer Landen, om zich te begeven in dienst van vreemde Mogendheden. Gedurige onaangenaamheden waren het gevolg van de mededinging der Engelschen in Indië, die reeds in 1613 de zending van een gezantschap uit Nederland naar Londen hadden noodig gemaakt, waardoor dan ook de twist vooreerst werd bijgelegd. In 1615 knoopte men onderhandelingen aan, om de Nederlandsche Oostindische

*) Van Kampen, I., p. 190.

†) Van Meteren, X., p. 407.

Maatschappij met de Engelsche te vereenigen. Onze Gezant in Engeland kreeg last, om den Koning voor te slaan, in Oostindië de Engelschen en Nederlanders *onder eene compagnie, gemeen beleijt, macht en directie te brengen, omdat sonder die vereeninginge ende eenparige directie die Spaignaerts arbeyden sullen, eerst den eenen, daerna die anderen aldaar te ruineren, omme alleen absoluut meesters te worden* *). In 1617 of 1618 werd het voorstel vernieuwd, op grond, dat in Frankrijk en Denemarken ook dergelijke Maatschappijen waren opgerigt; de vereeniging kwam echter niet tot stand.

Doch om meerder steun te geven aan haar gezag in Indië, was het noodig, dat de Maatschappij daar een vast punt bezat, van waar hare bevelen konden uitgaan, waar zij hare vloten verzamelde en de zetel van haar bewind kon vestigen. Batavia op het eiland Java werd van toen af de hoofdplaats der Nederlandsche bezittingen in Indië.

Hier kwamen voortaan alle schepen aan, die vroeger te Bantam binnenvielen, en Batavia werd de stapelplaats der goederen, die uit de verschillende Landen van Indië naar het Moederland werden overgebragt †). Koen verschafte der Maatschappij het begin van een' invloed op Java, waardoor zij eindelijk bijna het geheele eiland aan hare magt onderwierp. In 1619 werden de geschillen, die van tijd tot tijd tusschen de Engelsche en Nederlandsche Maatschappijen ontstaan waren, te Londen door een verdrag ten einde gebragt, waarbij de handel in Indië voor den tijd van twintig jaren aan beide Maatschappijen vergund werd, zonder dat zij dien door verdragen met inlandsche

---

*) *Bijvoegsels op Wagenaar*, X., p. 50. — Mac Gregor, *Comm. tariffs*, XXIII., p. 21.

†) Wagen., *Vad. Hist.*, X., p. 394.

Vorsten, door het aanleggen van sterkten, of op eenige andere wijze zouden mogen belemmeren. Elke Maatschappij zou eenige oorlogsschepen tot bescherming van den handel onderhouden. Wagenaar meent, dat dit verdrag nooit volkomen is onderhouden *).

De Engelschen, naijverig op de voordeelen, die de Oostindische handel voor Nederland afwierp, poogden later op nieuws der Maatschappij een gedeelte van haren handel te ontnemen. In 1623 ontstonden er ernstige geschillen tusschen hen en de Nederlanders op het eiland Amboina, waarbij zij beschuldigd werden een' toeleg te hebben beraamd op het leven der Nederlanders, en daarvoor de doodstraf ondergingen †). De Engelsche Gezant vorderde hiervoor voldoening, en drong, toen men aan zijne vertoogen geen gehoor gaf, gedurig in dreigende bewoordingen daarop aan; hij verlangde zelfs de teregtstelling van Koen. Het onderzoek over deze gebeurtenis, dat in 1628 plaats had, leidde tot geene beslissende uitspraak; de zaak bleef hangende tot in 1634, toen men plan scheen te hebben, daaraan een einde te maken, dat echter nog tot in 1654 werd verschoven. Deze noodlottige gebeurtenis had de beide volken zeer tegen elkander in het harnas gejaagd.

Bij het einde van het eerste octrooi had de Maatschappij reeds onderscheidene plaatsen in Indië in haar bezit; met vele Vorsten en volken had zij handelsovereenkomsten aangeknoopt, en daarop haar monopolie gevestigd, terwijl de Spanjaarden meer en meer hunnen handel zagen verkwijnen en hunne bezittingen in Nederlandsche handen overgaan, hetgeen echter niet zonder slag of stoot geschiedde.

Haar octrooi, dat in 1623 was geëindigd, werd met eene

---

*) Wagen., *Vad. Hist.*, X., p. 394.

†) Aitzema, *Saecken van Staet*, I., 856, 599.

onbeduidende verandering in de voorwaarden, weder voor den tijd van een en twintig jaren verlengd, en op nieuws zette zij hare overwinningstogten in het Oosten voort, hier Vorsten aan zich onderwerpende, daar volkeren de wet voorschrijvende, overal zich verzekerende van den alleenhandel.

De voortdurende magtsontwikkeling der Maatschappij was van heilrijken invloed op de uitbreiding des handels, en deed groote schatten naar het Vaderland stroomen.

Timor en Celebes leverden was, schildpad, sandelhout, sago, rijst, olifantstanden, kamfer, katoen en gember. De invoeren der Maatschappij op Celebes bestonden in scharlaken, gouden en zilveren stoffen, koper en tin. Borneo gaf diamanten, kamfer, suiker, was, bezoar, cassia lignea en schildpad; de invoer bestond uit koper, kwikzilver, glas, spiegels, lijnwaden, lakens en papier. Sumatra gaf goud, benzoïn, kamfer en peper; Java suiker en rijst. Op Ceylon was de winstgevende kaneelhandel voor meer dan drie vierde gedeelten in handen der Maatschappij; voorts leverde het eiland edelgesteenten, indigo, cardamom en ivoor; ook werden er parelen gevischt. Bengalen bragt op katoenen stoffen, neteldoek, amfioen, zijde en boomwol; de kust van Malabar peper, cardamom, staal, hout en andere goederen; die van Coromandel lijnwaden zijde *), enz.

Het grootste gedeelte dezer voortbrengselen werd uitgevoerd naar Europa; maar de Maatschappij dreef in Indië ook een' zeer belangrijken tusschenhandel, even als vroeger de Portugezen. Op hare schepen werden de voortbrengselen van Indië naar China en Japan, naar Arabië en Perzië verzonden. Zij dreef den handel tusschen

*) *Verh. van de O. I. C.*, II., 260.

Voor- en Achter-Indië. Koffij en allerlei reukwerken voerde zij op hare vloten uit Arabië aan, tot zij zelve de koffijteelt op Java invoerde. Aan de Perzische Golf, waar van den Broek de eerste pogingen had aangewend om handelsverkeer aan te knoopen, had zij te Gamron en Bender-Abassi hare agenten en handelshuizen; uit eerstgenoemde plaats werden in 1641 wel 900 balen zijde naar Malacca afgezonden *).

De tusschenhandel werd mede in het zuidoostelijke gedeelte van den Archipel uitgeoefend door de Chinezen, die te Batavia woonden. Zij moesten echter daartoe de vergunning hebben van de Maatschappij, die hun slechts tegen betaling van groote sommen werd gegeven. Het verkeer met de Moluksche Eilanden was aan ieder ander volk streng verboden.

Ondertusschen zat men in Nederland niet stil, en gedurig vertrokken moedige reizigers, om nieuwe Landen en nieuwe wegen op te sporen. Jacob le Maire van Amsterdam en Willem Cornelisz. Schouten van Hoorn vermeenden, dat men nog langs een' anderen weg dan door de Straat van Magelhaens in de Zuidzee kon komen. De Staten waren echter door het mislukken van vroegere pogingen afgeschrikt, en wilden geen geld geven tot ondersteuning van den voorgenomen' togt, zoodat le Maire bijstand zocht bij Hendrik IV, den Koning van Frankrijk. De President Jeannin, toen Afgezant bij dezen Staat, sprak er over met le Maire, en de Fransche Koning zou werkelijk het geld hebben voorgeschoten, had de dood door de hand eens sluipmoordenaars hem niet verrast. Later vond het plan hier te Lande medewerking, zoodat de togt in 1615 werd aangevangen met twee schepen, waarvan de reeders, behalve le Maire, allen burgers van de stad Hoorn waren. Zij

*) *Verh. der O. I. Comp.*, II., 260.

vonden werkelijk een' nieuwen doortogt, dien zij de Straat le Maire noemden, ontdekten Kaap Hoorn, kwamen vervolgens in de Zuidzee, waar zij zeer vele eilanden vonden. Zij bereikten de noordkust van Nieuw-Guinea, ontdekten aldaar nog de Schoutens-Eilanden, benevens eenige andere.

In 1627 werd Koen voor de tweede maal benoemd tot Gouverneur-Generaal. Hij moest het volgende jaar Batavia verdedigen tegen de aanvallen van den Sultan van Mataram, doch stierf te midden der belegering, opgevolgd wordende door Jacob Spex. Onder Spex werd een verdrag met Ternate gesloten. Op Amboina was reeds in 1628 bepaald, dat de bewoners geene handels- of andere betrekkingen met eenige natie, behalve de Nederlandsche, zouden mogen aangaan *).

Onder Brouwer, die Spex in 1632 opvolgde, werd een zeer levendige handel gedreven met Sumatra, en te Judia, de hoofdstad van Siam, in 1634 de eerste steenen loods ten behoeve van den Nederlandschen handel gevestigd. Sedert 1613 waren daar echter de betrekkingen reeds aangeknoopt †).

Op de Molukken had men nog gedurig te kampen met opstanden der inboorlingen. In 1636 barstte de opstand op Amboina uit, waar de rust eerst in 1638 werd hersteld door van Diemen, den opvolger van Brouwer, die bij die gelegenheid een voordeelig handelsverdrag met de inboorlingen sloot §). Tasman ontdekte in 1642 met twee schepen van Diemensland, benevens vele kapen en inhammen. Ook vond hij het Statenland of Nieuw-Zeeland, waaromtrent later naauwkeuriger berigten zijn

*) Van Kampen, *o. l.*, I., p. 339.

†) Idem, p. 341.

§) Zie ook hiervoor, pag. 359.

medegedeeld, en de Vrienden-Eilanden. Hij stevende verder naar Nieuw-Ierland en keerde langs Ceram, Bouro en Bouton in 1643 naar Batavia terug. In 1644 deed hij een' nieuwen togt, en bezocht toen de Noordkust van Nieuw-Holland, en, naar men meent, de Golf van Carpentaria.

Belangrijk waren de voordeelen, die de handel der Maatschappij Nederland aanbragt. „Niets," zegt Luzac, „kan haren voorspoed beter bewijzen, dan hare retouren en jaarlijksche uitdeelingen" *). De lading van 5 in den jare 1603 uit Indië teruggekomen schepen, bestaande hoofdzakelijk uit peper, cubebe, nagelen en foelie, was te Bantam en te Atchin ingekocht voor eene som van ongeveer 588,878 gulden. De inkoopsprijs van de peper was $5^1/_8$ stuiver, die van de cubebe $28^{13}/_{16}$ stuiver, van de nagelen $6^1/_4$ stuiver, en van de foelie 8 stuivers het pond. De opbrengst bij den verkoop in Nederland, bedroeg 1,774,769 gulden, zoodat deze schepen, door elkander geen 100 last houdende, aan de Maatschappij hadden opgebragt eene zuivere winst van 1,185,891 gulden in minder dan twee jaren tijds, waarvan echter de soldij van het scheepsvolk en eenige andere onkosten moesten worden afgetrokken. Door de belangrijke winsten, welke de Indische handel afwierp, was de Maatschappij in staat geweest, om groote vloten uit te rusten, tot handhaving harer magt in Indië. In 1636 had zij aldaar 38 schepen, behoorlijk uitgerust en van alles voorzien, behalve de handelsvaartuigen, 3000 soldaten, 873 stukken geschut, van verschillend kaliber, benevens een aantal boots- en ander volk †). De uitdeelingen, die zij deed van 1605 tot 1648, beliepen door elkander ruim 22 pCt. ieder jaar.

Maar de Nederlanders bepaalden hunnen handel niet uit-

*) *Holl. Rijkd.*, I., p. 293. †) Idem, p. 300.

sluitend tot de eilanden van den Indischen Archipel en een gedeelte van het vasteland van Indië. Zij ontzagen geene moeite, om daaraan grootere uitbreiding te geven, en rigtten al spoedig ernstig hunne ondernemingen op Japan. In 1609 stevende van den Broek derwaarts, om te zien, in hoeverre het hem gelukken zou, handelsbetrekkingen aan te knoopen. De onderneming slaagde naar wensch; de Vlootvoogd vond er eene minzame ontvangst; zelfs bood hem de Keizer geld uit de schatkist ter leen aan *), en bij zijn vertrek werd hem een brief van den Vorst voor den Prins van Oranje medegegeven †), waarbij de Hollanders in het drijven van handel op Japan werden bevestigd, met de vergunning om er loodsen of factorijen op te rigten. In het volgende jaar zond de Landvoogd Both op nieuws eenige bodems derwaarts, die gunstig werden ontvangen, met belofte van bescherming. Ook daar traden wij spoedig als geduchte mededingers der Portugezen op, die geene moeite spaarden, om ons bij den Keizer van Japan verdacht te maken, als zwanger gaande van kwade bedoelingen. Het gelukte hun echter niet, ons uit Japan te verdrijven; in tegendeel, zij moesten zelve het Land ruimen, en wij bleven meester van den handel. Doch de belangen van de Maatschappij werden zeer benadeeld door eene algemeene vervolging tegen de Christenen, waartoe de Portugezen, door dweepzuchtige bedoelingen geleid, de aanleiding hadden gegeven; eene vervolging, die bewerkte, dat de Maatschappij de factorij, die zij te Firando had, in 1641 moest overbrengen op het eiland Decima, door eene

---

*) *Hist. Verh. der O. I. Comp.*, I., p. 474.

†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, X., p. 46.

brug gemeenschap hebbende met Nangasaki, en waar sedert dien tijd de Nederlandsche factorij gevestigd is gebleven. Van het oogenblik af, dat de Portugezen Japan hebben moeten verlaten, zijn wij meester gebleven van den handel op dat Land, met uitsluiting van alle andere volken. Het handelsverkeer der Maatschappij aldaar werd echter zeer bemoeijelijkt door de knevelarijen der ambtenaren van den Keizer. Doch de Maatschappij genoot aanzienlijke winsten door het aandeel, dat zij bezat in den uitvoerhandel van edele metalen, die gedurende een' geruimen tijd jaarlijks eene som bedroeg van 10 millioen guldens. Men berekent, dat tot het jaar 1644, sedert de eerste handels-ondernemingen, die de Maatschappij in Japan beproefde, eene waarde van 300 millioen guldens door haar uit dat Rijk is uitgevoerd *).

In 1652 konden de zaken niet erger gaan, dan zij toen gingen, hetgeen vooral te betreuren was, omdat „Japan de sterkste zenuw van den handel der Maatschappij en van de Indische winsten was." Nadat de moeijelijkheden, waaraan, vooral in 1665 en 1666, het verkeer met dat Land onderhevig was, uit den weg geruimd waren, verscheen in 1672 eene zoogenoemde taxatielijst, in 1685 gevolgd door bepalingen omtrent de goederen, die de Maatschappij mogt invoeren en verkoopen †), waarvan de waarde op omtrent een millioen en 50,000 gulden werd vastgesteld, terwijl de uitvoer van koper slechts 25,000 picols mogt bedragen §).

De handel geschiedde door behulp van Japansche makelaars, die naar willekeur de prijzen der goederen bepaalden. Niettegenstaande deze belemmeringen, hield men het

*) S. Blaupot ten Cate, *Gesch. van Neêrl. Zeev. en Hand.*, p. 47.

†) Valentijn, *Oud en N. O. Indië*, D. V., 1e St., p .55, 127.

§) Crawfurd, *Ind. Arch.*, II., p. 91.

er voor, dat het verkeer met Japan aan de Maatschappij een voordeel bezorgde van 150 pCt. op de waarde der goederen, daarheen verscheept wordende, terwijl zij nog grootere winsten verkreeg op de koopmanschappen, die zij daar kocht, en die bestonden in edele metalen, koper, waarvan zij in sommige jaren vijf millioen oude ponden uitvoerde tegen een' inkoopsprijs van 31 gulden het picol of 125 pond, die zij in hare Indische bezittingen meermalen voor 92 gulden weder afzette, het welbekende Japansche porselein, uitmuntende zijde, kunstwerken, soja, ambergrijs, enz. Een gezantschap, in den jare 1657 door de Maatschappij naar Japan gezonden, moest, ten gevolge van een' zwaren brand te Jeddo, onverrigterzake terugkeeren *). In 1666 klaagde men, dat aldaar de handel bedorven werd door de Chinezen, die er in grooten getale kwamen en er jaarlijks wel voor eene waarde van honderd tonnen gouds aanbragten, terwijl de Maatschappij, door schaarschheid van geld, er slechts voor 15 à 16 ton heen zond. Buitendien waren de Nederlanders daar toen slecht gezien, *dreygende de tolcken nu en dan selfs de opperhoofden van de Compagnie te slaen.*

Ook de voordeelen, in China te behalen, waren aan den scherpzienden handelsblik onzer kooplieden van die dagen niet ontsnapt. Maar even als in Japan, hadden zich aldaar de Portugezen genesteld, die van Malacca in Achter-Indië een' zeer winstgevenden handel op China dreven. De in het jaar 1607 aangewende poging, om daar handelsbetrekkingen aan te knoopen, gelukte niet beter dan de vorigen. De vloot, die in 1622 naar Macao stevende, om met geweld te verkrijgen, wat op den weg van onderhandelingen niet te bereiken was, werd afgeslagen. Daarop beproefden eenige bo-

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XII., p. 474.

dems op nieuws in China te landen, eene poging die slechts uitwerkte, dat er onderhandelingen werden aangeknoopt, welke echter vruchteloos afliepen. Intusschen waren de schepen tot Formosa genaderd en had men eene sterkte opgerigt op een eiland, 18 mijlen van Macao gelegen. Na nog eenige pogingen te hebben aangewend om het verkeer met China te openen door geweld of door onderhandelingen, ging men eene overeenkomst aan, waarbij bepaald werd, dat de handel op het eiland Formosa door beide partijen zou worden gedreven. De Chinezen waren echter niet van plan, zich aan de overeenkomst te houden; zij trachtten de schepen te vernielen en begonnen op nieuws vijandelijkheden te plegen, die eindelijk met een verdrag eindigden, waarbij de Nederlanders verpligt werden, zich op Formosa neder te zetten, dat door de Chinezen zou bezocht worden, om met hen handel te drijven *). Na de oprigting eener sterkte aldaar, nam het verkeer zijnen geregelden loop. Maar in het jaar 1661 verdreven de Chinezen de Hollanders van Formosa en beletteden hun alzoo den handel op China, dien zij echter in het laatst dier eeuw weder in handen kregen, doch Formosa bleef voor hen verloren. Een gezantschap, na het verlies van het eiland, naar China gezonden, verkreeg niets dan de vergunning, om eenmaal om de acht jaar een schip met goederen derwaarts te zenden. — In 1653 was ook Corea door de Nederlanders bezocht †).

Op Ceylon hadden sedert het jaar 1653 de Portugezen van lieverlede moeten wijken, en zich van de eene plaats op de andere teruggetrokken, totdat zij eindelijk, door het verlies van Manaar en Jaffanapatnam, in 1658 het geheele eiland moesten ontruimen. De handel op Ceylon bepaalde

*) *Hist. Verh. v. d. O. I. C.*, II., p. 205—215.

†) Van Kampen, *De Ned. buiten Europa*, II., p. 124.

zich hoofdzakelijk tot den kaneelhandel, ofschoon er nog verscheidene andere artikelen werden uitgevoerd, terwijl de parelvisscherij aldaar mede werd uitgeoefend. De pogingen van den Franschen Vlootvoogd La Haye, om zich in 1671 op Ceylon te vestigen, werden door van Goens verijdeld. De vrede van 1676 met den Koning van Candy gesloten, verschafte der Maatschappij niet alleen het bezit van vele landstreken op het eiland, maar bragt ook den geheelen handel in hare magt.

De oorlogen, in Indië gevoerd, eindigden meestal in ons voordeel, en met overeenkomsten, die òf den alleenhandel verzekerden, òf ten minste zulke groote voorregten schonken, dat zij als met een' alleenhandel gelijkstonden. Na den Westphaalschen vrede breidde de Maatschappij haren koophandel nog in grooter mate uit dan vroeger; zij had toen de Spanjaarden niet meer te bestrijden, en handhaafde zich tegen de Europesche mededinging. In 1653 veroverde zij vier groote Engelsche schepen, die in de Golf van Perzië in lading lagen; een daarvan strandde, en drie werden met al het volk naar Batavia gebragt, waar de buit ten behoeve der Maatschappij werd ontladen *). In het volgende jaar vielen wederom twee zeer rijk geladen Engelsche schepen, uit Perzië komende, in handen der Nederlanders. De matrozen maakten bij deze gelegenheid een' zoo grooten buit, dat zij elkander het zilver met hoedenvol en de paarlen en gesteenten met handenvol toedeelden. De Engelschen, die zich dus te Ormus, Gamron en Suratte beroofd vonden, moesten met ledige handen naar Engeland terugkeeren, onder anderen de President Blackman, die hier wel 3 à 4 tonnen gouds verloor †).

De oorlog op Macassar werd door het innemen van de

*) *Holl. Mercurius*, 1654, p. 90. †) Idem, 1655, p. 8.

vesting Samboupo *), en het gevangen nemen van twee Koningen, geëindigd. In de vredesvoorwaarden werd de uitsluitende handel op Macassar bedongen, alsmede, dat de Portugezen onverwijld van daar zouden moeten vertrekken. De Maatschappij zou vrijgesteld zijn van de tollen bij in- en uitvoer †).

Op Sumatra had de Koning van Atchin de Nederlanders uit eenige handelsplaatsen doen verdrijven. De Bitter, in 1664 derwaarts gezonden, veroverde een groot gedeelte van de Westkust van het eiland. In 1666 bezetteden de Nederlanders nog onderscheidene plaatsen en factorijen; in 1670 onderwierp zich Passaman, later deden dit nog andere plaatsen §). Omtrent 1686 vestigden zich de Engelschen te Bencoolen, in welks bezit zij langer dan eene eeuw bleven.

Op Java won de Maatschappij telkens meer en meer veld. In 1645 had zij met den zoon van den Sultan van Mataram een verdrag van vrede gesloten, waarbij haar handelsbelang zeer werd bevorderd **).

Later verkreeg zij nog grootere voordeelen, als vrijdom van tollen en de oprigting van kantoren in alle havens en binnen 's lands; voorts de vergunning om te Rembang of elders timmerwerven te hebben, zonder betaling van eenige lasten. Geen Macassaren, Maleijers of Mooren mogten in de Landen van den Sultan geduld worden ††). Nog werd aan de Maatschappij het Koningrijk Jacatra in eigendom afgestaan, tot aan de Rivier Pamanoekan, benevens het gewest Samarang, terwijl zij den alleenhandel in suiker kreeg §§).

---

*) Crawfurd, *Ind. Arch.*, III., p. 510.
†) Dumont, VII., Part. I., p. 61, 76.
§) Van Kampen, *o l.*, II., 195—197.
**) Valentijn, *Oud en Nieuw Oostindië*, D. IV., I., p. 99.
††) Idem, *o. l.*, D. I., 1e St., p. 108, volgg.
§§) Idem, D. IV., 1e St., p. 105, volgg.

Doch hiermede was de oorlog op Java niet ten einde. De Nederlanders namen in 1678 Cadiri en eenige andere plaatsen van minder belang, en de oorlog eindigde eerst in 1681.

Tegen Bantam moest de Maatschappij gedurig op hare hoede zijn. In 1645 had zij met den Vorst een verdrag gesloten, dat in 1655 werd vernieuwd, doch door hem, op hulp der Engelschen rekenende, niet werd nagekomen. De onzen namen daarop drie Engelsche schepen, waarvoor echter de Maatschappij later 5037 ponden Sterling als schadevergoeding moest betalen *). In 1657 en de beide volgende jaren had zij met gelukkigen uitslag tegen den Koning van Bantam gestreden. In 1681, na het sluiten van een verdrag, verleende de Maatschappij, nadat zij eerst den twist in der minne getracht had bij te leggen, den jongen Koning bijstand tegen zijn' vader, die, door de Engelschen en Denen geholpen, hem weder van den troon wilde jagen, hetgeen ten gevolge had, dat in 1683 de vader werd gevangen genomen, voor zijn leven opgesloten en te Batavia in 1695 stierf. De jonge Vorst stond aan de Hollanders in 1683 den uitsluitenden peperhandel toe, benevens den alleenhandel van katoenen goederen; daarenboven verdreef hij de Engelschen en Denen uit zijn gebied.

Ook de Sultan van Cheribon stelde zich zelven en zijn Land in 1681 onder bescherming der Maatschappij.

Op Borneo †) was in 1623 Succadana verlaten; doch in 1664 werden op nieuws handelsbetrekkingen aangeknoopt met den Vorst van Banjarmassin, die echter niet van duur waren door de woestheid der inboorlingen. In 1665 was er geen vaste factorij, maar de Maatschappij handelde jaarlijks met twee schepen op de kust. Er bestond met den

*) Aitzema, IV., p. 505.

†) Zie hiervoor, pag. 358.

Vorst een contract, om alleen aan de Nederlanders de peper te leveren, dat echter niet werd nagekomen.

De Molukscbe Eilanden waren nog in 1648 in opstand; en de inboorlingen met de Nederlanders in gedurigen strijd. Van Diemen had wel in 1638 den vrede daar eenigzins hersteld, maar niet voor langen tijd, ofschoon een gesloten verdrag der Maatschappij de levering der nagelen verzekerd had. De Koning van Ternate, in 1651 van den troon verdreven zijnde, werd in zijn Rijk hersteld. Zijn zoon, Koning Amsterdam, wilde alle Nederlanders, die zich in zijn gebied bevonden, doen ombrengen; het plan werd echter ontdekt en de Vorst naar Batavia gevoerd, om aldaar voor zijn gedrag verschooning te vragen. Dit gebeurde in 1681; vier jaren daarna werd hij weder op den troon geplaatst, op voorwaarden, die zijn Rijk geheel en al onder de magt der Maatschappij bragten. In 1650 kwamen de Amboinezen onder het bestuur der Maatschappij *); met andere plaatsen sloot men ook verdragen in 1653, 1658 en 1661 †).

Doch de Molukscbe Eilanden bleven niet in rust. De laatste opstand brak in 1680 uit; zij werden echter toen geheel onderworpen en de handelsbeginselen der Maatschappij daar van dat oogenblik af in toepassing gebragt.

Naar den Grooten Mogol, Aurungzeb, was reeds sedert eenige jaren een gezantschap gezonden, hetgeen wist te bewerken, dat de Stadhouders van Bahar, Bengalen en Orixa bevel kregen, om de Hollanders in hunnen handel niet te bemoeijelijken, als zij de vastgestelde regten voldeden, en te vergunnen, dat zij uitvoerden katoen, lijnwaden, suiker, salpeter, was en zijde; zij mogten vrij in die Landen reizen; ook konden de goederen niet in beslag genomen worden. Op het

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, II., p. 93.

†) Idem, *Bijl. G. en H.*

vasteland van Voor-Indië, in Bengalen, had de Maatschappij onderscheidene kantoren, waar, onder het gezag van een Nederlandsch Opperhoofd, hare belangen behartigd werden. Om te Masulipatnam te kunnen blijven handelen, moest in den beginne 140,000, naderhand 50,000 gulden voor pacht en tol betaald worden *). Onderscheidene factorijen waren er nog aan de kust aangelegd; de Maatschappij had in den omtrek van haar kantoor te Paliacate vele eigendommen, met het regt om geld te munten. De handelsbetrekkingen, in Voor-Indië aangeknoopt, waren niet in die zelfde mate voordeelig, als die met de eilanden: echter verrees in 1650 Tegenapatam en in 1654 Sedrangapatam, terwijl in 1658 Negapatam op de Portugezen werd veroverd, dat in 1688 verheven werd tot de hoofdplaats der bezittingen van de Maatschappij op de kust van Coromandel; te Golconda was in 1661 eene factorij gevestigd. Reeds in 1619 vernieuwde men met den Vorst aldaar het verbond; doch in 1624 en 1629 hadden er de Nederlanders zeer veel te lijden. Den handel, door de Maatschappij aldaar gedreven, trachtte zij in 1649 uit te breiden door het zenden van gezanten naar Golconda, met het doel, om er een' handel in specerijen aan te leggen; doch dit gelukte haar eerst in 1651. Vóór er eene factorij was geplaatst, zond de Maatschappij van tijd tot tijd een' gemagtigde derwaarts, om er de handelsbetrekkingen levendig te houden. Haar handel had echter veel te lijden door de inboorlingen, hetgeen haar bewoog in 1671 door een' gezant te doen verzoeken, 1°. tolvrijheid, zoo als de Engelschen overal op de kusten genoten, 2°. vrijstelling van de betaling van den tol te Bimilipatnam en 3°. vergunning tot vervoer van

*) Luzac, II., p. 96.

goederen op eigene paspoorten *). Ook dit gezantschap moest onverrigterzake terugkeeren. Doch eenige jaren later, in 1676, toen de Nederlanders den Vorst hadden bijgestaan, om St. Thomas weder aan de Franschen te ontweldigen, bereikte zij haar doel. Deze gunsten genoot de Maatschappij, gedurende eenige jaren, tot 1687, toen de Vorst door den Grooten Mogol overwonnen werd †). De koophandel te Visiapoer, door de Nederlanders reeds vroeg begonnen, ging voor de Maatschappij grootendeels verloren, toen in 1653 Aurungzeb dat Rijk veroverde; zij had daar met zulke groote moeijelijkheden te worstelen, dat het kantoor te Suratte verlaten werd, waar het echter later is teruggekeerd. De handel op de kust van Coromandel geraakte van lieverlede aan het kwijnen, en verviel door de oorlogen onder Aurungzeb geheel en al. In 1709 was hij zoo vervallen, dat men te Batavia de goederen, uit Coromandel aangebragt, met 20 pCt. verlies aanbood §). De Fransche volkplanting Pondichery, in 1693 door de Nederlanders ingenomen, werd in 1697 bij den vrede te Rijswijk aan Frankrijk teruggegeven. Op de kust van Malabar nam van Goens Coulang, Cranganoor en Cochin in 1662, waarbij de kostbare boekerij der Jezuïten verloren ging **). Ook Cananoor werd ingenomen, dat alleen 's jaars 200 lasten peper kon opleveren, zoodat de geheele kust van Malabar tot Goa toe, aan de Maatschappij onderworpen was ††).

Sedert 1648 geraakte de handel in Pegu en Siam op beteren voet. De Bitter herstelde omstreeks 1664 de factorij in Siam, en bedong vrijen handel in alle Lan-

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, II., p. 97—98.

†) Idem, II., p. 99.

§) Van Kampen, *De Ned. buiten Europa*, II., p. 279.

**) Idem, II., p. 88. ††) Aitzema, IV., p. 1080.

den des Konings. In 1690 hadden de Hollanders eene factorij in Siam, op geringen afstand van den mond der rivier Meinam en niet ver van Judia. Na de verdrijving der Franschen uit Siam waren de Nederlanders daar de meest begunstigde natie. In 1640 had men reeds betrekkingen aangeknoopt met Aracan; doch telkens moest de factorij aldaar worden verlaten, tot ook in 1653 een nieuw verbond met den Vorst werd gesloten, waarbij onder andere bepaald werd, dat de Nederlanders overal in Aracan, even als in Bengalen, vrij zouden mogen handelen. Tot in 1665 is de Maatschappij aldaar verbleven; toen heeft zij, uit vrees voor den Grooten Mogol, en uit aanmerking der groote moeijelijkheden, waarmede zij te kampen had, hare factorij opgeheven. De handel op Tonkin, in 1637 op last van van Diemen begonnen, geraakte na eenigen tijd in verval, maar herleefde omstreeks 1661, zoodat de Maatschappij aldaar weder een vast verblijf vestigde; men kocht er zijde en soms goud, dat er uit China werd aangebragt; doch in 1665 was men reeds bevreesd, dat er de handel in goud en muskus zou afnemen *). De factorij werd in 1700 verlaten. Naar Camboja werden in 1635 en 1637 gezantschappen gezonden, die aldaar zeer minzaam werden ontvangen †). De gezant, die er in 1643 kwam, vond er met vele zijner landgenooten op eene ellendige wijze den dood. In 1659 en 1665 poogde men andermaal handelsbetrekkingen met Camboja aan te knoopen, even als in 1672, die echter geene gunstige gevolgen hadden §).

---

*) Van Kampen, *Geschieden. der Ned. buiten Europa*, I., p. 370. Luzac, D. II., Bijlage D., 1, 2, 3.

†) Van Kampen, *l. l.*

§) Idem, I., 372, 373. *Verh. van de O. I. C.*, II., p. 274.

In Perzië werd sedert 1620 handel gedreven, vooral in zijde, door tusschenkomst van van den Broek *), die in 1616 door den Landvoogd Koen naar de Roode Zee was gezonden. Bij eene door hem met den Turkschen bevelhebber geslotene handelsovereenkomst, verkregen de Nederlanders eene aanzienlijke vermindering der in- en uitgaande regten. Ook mogt de Hollandsche vlag van de factorij waaijen. Van daar deed van den Broek togten naar het binnenland; het werd hem echter niet vergund eenig volk te Mocha achter te laten. Te Suratte kreeg hij, niettegenstaande de tegenwerking van vreemden, verlof om eene factorij op te rigten †).

In 1624 sloot de Maatschappij een verbond met den Koning van Perzië §), waarbij haar vergund werd, in alle Landen behoorende onder het gebied des Perzischen Konings handel te drijven, zonder betaling van regten, en zonder dat zij (Art. 2) gedwongen zou zijn, tegen haren wil goederen over te nemen; buitendien verkreeg zij toen aldaar nog vele andere vrijheden. In 1661 kwam Hagenaar in Perzië als gezant; hij bezocht het eiland Socotara en andere gewesten. Om beveiligd te zijn tegen de ondragelijke hitte, die zoowel de menschen doodde, als de goederen bedierf, bouwde men er in 1645 eene meer hechte factorij. Specerijen, suiker en kamfer werden naar Perzië ingevoerd; jaarlijks bragt men er wel 1,600,000 pond specerijen aan, waarvoor men zijde weder uitvoerde. In den oorlog, die in 1645 tusschen de Maatschappij en den Schach uitbarstte, vermeesterde zij het eiland Kismis. De Arabieren van Mascate boden haar toen die stad aan als stapel-

*) Zie hiervoor, pag. 361.

†) Van Kampen, *o. l.*, p. 233—237.

§) *Gr. Placcb.*, II., p. 1315.

plaats voor hare goederen. Doch spoedig werd een nieuw verdrag aangegaan met den Schach, waarbij volkomene vrijheid van handel werd bedongen *). In het midden der 17de eeuw waren de Engelschen aldaar onze mededingers; zij leden echter van tijd tot tijd door de vloten der Maatschappij groote verliezen †). In 1684 ontstonden er op nieuws geschillen met den Schach, die den Engelschen de zijde tegen minder prijs leverde dan aan de Maatschappij. Drie gewapende schepen vermeesterden Kismis; de twist werd toen door een gezantschap vereffend. In 1689 vertrok er nogmaals een gezant naar Perzië, die te Ispahan minzaam werd ontvangen, bij welke gelegenheid aan de Hollanders de betaling kwijtgescholden werd der uitgaande regten. In 1694 werd er echter eerst een verdrag gesloten omtrent de levering van zijde §). Te Bassora en Mocha handelde de Maatschappij in vroeger tijd; doch later gaf de handel aldaar weinig voordeel, zoodat hij werd gestaakt. In 1663 werd hij evenwel weder begonnen, zonder dat men er vaste verblijfplaatsen vestigde.

De zuidelijke punt van Afrika was langen tijd door de Oostindische Maatschappij verwaarloosd, en aangezien als een woest oord, waar geene Europesche natie zich durfde nederzetten. Men had de Kaap de Goede Hoop van tijd tot tijd op de Oostindische reizen aangedaan, en bij die gelegenheid ruilhandel gedreven met de aldaar wonende Hottentotten **). In later tijd vestigde zich echter meer de aandacht op de Kaap. Ten jare 1648 kwam aldaar de Chirurgijn Antoni van Riebeek. Door zijne ligging en

---

*) Van Kampen, *o. l.*, II., p. 136.

†) Zie hiervoor, pag. 372, en *Holl. Mercurius*, 1655, p. 65.

§) Valentijn, *O. en N. Oostindië*, D. V., 1e St., p. 249 en volgg.

**) Idem, D. V., IIe St., p. 118—123.

vruchtbaarheid, was het Land zeer goed in te rigten tot eene ververschingsplaats voor de naar Oostindië stevenende schepen. De Kamer van zeventienen sloeg de door van Riebeek gegevene wenken niet in den wind, en zond hem in 1651 met eene volkplanting en de noodige werktuigen en bouwstoffen uit, om het Land in naam der O. I. M. in bezit te nemen. Van Riebeek legde eene sterkte aan bij de Zoutrivier, kocht vee en landerijen van de Hottentotten, gaf ieder der volkplanters 60 morgen lands, om na verloop van eenige jaren in zekere termijnen te betalen; hij deed wijnbergen aanleggen en ontbood vrouwen uit Holland *). Nadat de handel aldaar was vrijgesteld, en het bestuur geregeld, trokken vele gezinnen uit Nederland derwaarts. De kolonie bereikte al spoedig eene zekere mate van bloei; men vond er reeds in 1664 overvloed van allerlei aardvruchten en ververschingen; andere voordeelen had de Maatschappij tot dien tijd toe daar echter nog niet verkregen. Verscheidene reizen tot honderd mijlen landwaarts in, werden door de volkplanters ondernomen; maar zij vonden niets dan een over het algemeen dor, schraal en zeer slecht bevolkt Land †). Van der Stel, die daar in 1679 kwam als bestuurder, breidde de volkplanting meer noordwaarts uit, en was in 1682 de aanlegger van Stellenbosch en Drakenstein §), waar vooral wijnen en granen verbouwd werden. Toen ter tijd kwamen er ook Fransche Hugenoten, die hun Vaderland moesten ontvlugten, om aan Afrika's uiteinde hunne godsdienst vrij te kunnen uitoefenen. Van der Stel heeft de volkplanting zeer aan zich verpligt door de verbeteringen in landbouw

*) Valentijn, D. V., IIe St., p. 124.

†) Luzac, *Holl. Rijkd.*, II., Bijlage D., p. 57.

§) Valentijn, D, V., IIe St., p. 125—127.

en wijnteelt, die hij invoerde. Hij werd in 1699 in het bewind opgevolgd door zijnen zoon *).

De voorspoed der Nederlanders in Indië haalde hun niet alleen zware oorlogen met de Engelschen, maar ook de Navigatie-akte van 1651 op den hals, waarmede Cromwell de vernietiging van onzen kolonialen handel op het oog had. De Maatschappij bleef echter in Indië haar gezag handhaven, en breidde, zoo als wij zagen, hare handelsbetrekkingen aldaar meer en meer uit; bewees gedurig aan het Vaderland groote diensten, en bevorderde in hooge mate de algemeene welvaart. De uitrusting harer schepen bragt aanmerkelijke sommen in handen van neringdoenden en handwerkslieden, en de verkoop der waren, die zij aanvoerde, verschafte den handelstand aanzienlijke winsten en bevorderde den bloei der fabrijken. Zij was in de 17de eeuw eene der voornaamste oorzaken van de magt, die Nederland in Europa had verkregen, en waardoor een groote invloed bij andere volken werd uitgeoefend. Sedert 1595 tot 1648 kwamen uit Indië naar Nederland 334 schepen terug, terwijl van 1648 tot 1703 dat getal tot 1051 steeg. In 1632 kwamen er zeven schepen binnen, wier lading werd geschat op 21 tonnen gouds †), en die, volgens Hooft, ongeveer 98 tonnen gouds heeft opgebragt §). De vloot, die in 1661 terugkeerde, had eene lading in van 6 millioen guldens waarde, en was ingekocht voor 1,950,000 gulden; de aktiën der Maatschappij, in 1656 tot 380, en in 1658 tot ruim 400 gestegen, klommen van 405 tot 438 en 450 **), en in 1663 tot 470. In 1671 deed zij eene uitdeeling van

---

*) Valentijn, D. V., IIe St., p. 128 en volg.

†) Idem, I., p. 222.

§) *Brieven*, 348, p. 277.

**) Luzac, *Holl. Rijkdom*, II., p. 113.

65 pCt., terwijl hare aktiën tot 570 stegen. De veertien schepen, die in 1672 terugkeerden, bragten eene lading mede ter waarde van 14,000,000 gulden; die, welke in 1697 aankwamen, eene van 20,000.000 gulden, voor 5,000,000 ingekocht *). Sedert het jaar 1649 tot 1684, gaf zij den deelgenooten 624½ pCt. van de ingelegde hoofdsommen, hetgeen $17^{25}/_{32}$ pCt. jaarlijks bedraagt. In de Vergadering der Staten van Holland in 1672, werd het reeds uitgemaakt, dat de Maatschappij jaarlijks 10 of 11 millioen guldens inkomsten had. Van het jaar 1600 tot 1693 was de handel zeer voordeelig. Hare winsten bedroegen over dat tijdperk, na uitkeering der groote dividenden, nog *f* 40,206,789; doch van het jaar 1693 tot 1696, deed zich eene vermindering in hare voordeelen opmerken. De opbrengst harer verkoopen bedroeg niet meer dan *f* 23,304,700, terwijl hare uitgaven tot *f* 31,417,417 waren geklommen, dat een jaarlijksch verlies van ruim twee millioen guldens aanwijst †). De belangrijkheid van de bezittingen en den handel der Oostindische Maatschappij is te zien uit het verslag over 1662, ten jare 1664 in de Vergadering der Algemeene Staten uitgebragt. Zij had toen in hare dienst 140 welbemande en uitgeruste schepen, benevens 25,000 matrozen en soldaten, die zij jaarlijks bezoldigde. De onkosten hiervoor werden gevonden uit de uit Indië aangebragte ladingen, waarop altijd nog eene winst van eenige millioenen overschoot §).

Met het jaar 1700 eindigde het octrooi der Maatschappij; haar voorspoed had ook andere Rijken bewogen, om hun-

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, p. 113—115.

†) L. van Vliet, *Bijdr. tot de kenn. der Ned. O. I. Bezittingen*, I., p. 82 (noot 85).

§) Bijv. op Wagen., *Vad. Hist.*, D. XIII., p. 43.

nen Indischen handel de grootst mogelijke ontwikkeling te geven, door het oprigten van Maatschappijen, waarin vele ingezetenen der Nederlanden deelnamen. Andere ontvingen goederen uit Indië, of verzonden die derwaarts met de schepen der Maatschappij, voor halve of meer of minder winst. Deze handelwijze drukte den prijs der waren hier en in Indië. In 1696 werd eene vernieuwing van het octrooi aangevraagd, waartegen zich echter onderscheidene stemmen verhieven. Het werd, niettegenstaande deze tegenkanting, verlengd tot het jaar 1740 *); de afkondiging geschiedde in 1698, bij welke gelegenheid de handel op Indië op halve of meer of minder winst verboden werd, en tevens bepaald, dat niemand in dienst van vreemde Mogendheden of buitenlandsche Oostindische Maatschappijen mogt treden of daarin deelnemen †). Om deze nieuwe verlenging te verkrijgen, betaalde de O. I. Maatschappij eene som van 3 millioen guldens; te weten 1,200,000 gulden dadelijk, een millioen in het tweede en 800,000 gulden in het derde jaar: gelden, die grootendeels werden aangewend om de onkosten te dekken voor eene buitengewone uitrusting ter zee in 1696, eene som bedragende van 7,732,000 gulden §). De Bewindhebbers der Maatschappij kwamen mede in 1696 overeen, dat zij gedurende den tijd van vier jaren voor inkomende regten van alle goederen, die de Maatschappij herwaarts bragt, en voor de uitgaande regten van specerijen, kaneel, goederen en mondbehoeften, die zij naar O. I. voerde, zouden betalen eene som van 364,000 gulden in het jaar **).

*) *Gr. Placc.*, IV., p. 1325. †) Idem, IV., p. 1326.

§) Bijvoegsels op Wag., D. XVI., p. 94.

**) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XVI., p. 336.

§ 8.

DE WESTINDISCHE MAATSCHAPPIJ, VAN HARE OPRIGTING TOT HET JAAR 1674.

Bereids in de elfde eeuw hebben eenige zeelieden uit het Noorden van Europa togten gedaan naar Amerika. Doch niet alleen de Scandinaviërs, ook de Friezen zijn omstreeks dien tijd derwaarts gestevend *). Zij bereikten toen reeds Groenland; vervolgens schijnen zij zuidwaarts te zijn afgedreven; ten minste zij kwamen na een' langen togt aan een zeker eiland, waar de inwoners, om de hitte te ontwijken, in onderaardsche holen woonden en eene groote menigte gouden vaatwerk hadden. Van daar begaven zij zich weder naar Bremen, waar zij tusschen 1033 en 1043 aankwamen. Uit onderscheidene geschriften blijkt het, dat de Friezen in de elfde eeuw met IJsland in betrekking stonden. Men wil zelfs, dat zij vóór de Spanjaarden in Chili zijn geweest †).

De verschillende ontdekkingen, door de Portugezen en Franschen op de westelijke kusten van Afrika, in het laatst der 15de eeuw, gedaan, en de zucht om vreemde Landen op te sporen, waardoor zich dat tijdvak kenmerkte, ook de uitvinding van het kompas en andere werktuigen bespoedigden het terugvinden van het vierde werelddeel door Columbus in 1498. Twee Spaansche zeevaarders, Pinzon en Diego de Lepe, tot zijne vloot behoorende, bereikten in Januarij van het jaar 1500 Brazilië en landden bij de

---

*) Zie hiervoor, pag. 88.

†) Mededeelingen hieromtrent door L. Ph. C. van den Bergh vindt men in Nijhoff's *Bijdragen*, D. VII., Ie Stuk, p. 23–33, waaraan wij het bovenstaande hebben ontleend.

Rivier der Amazonen. De Portugezen volgden spoedig de Spanjaarden op hunne togten na, en Alvarez Cabral kwam in Mei, 1500, op zijne reis naar Oostindië in Brazilië, dat hij in naam van den Koning van Portugal in bezit nam en Santa-Cruz noemde. De Portugezen maakten het land tot eene strafkolonie. De daarheen overgebragte Joden lieten het suikerriet van Madera komen, dat op Brazilië's bodem welig tierde. Sousa, de eerste Bewindhebber van Brazilië, bouwde Bahia of St. Salvador en regelde het bestuur, doch toen Spanje zich van Portugal had meester gemaakt, werd het gewest verwaarloosd.

Ook de Engelschen zaten niet stil, en reeds in 1497, onder de regering van Hendrik VII, was Cabot naar Amerika gestevend. Hore ondernam in 1536 een' togt naar New-Foundland, later gevolgd wordende door Hawkins, Drake (1580), Cavendish (1586) en anderen. In 1584 ging Walter Raleigh naar Virginië; hij legde er eene volkplanting aan, die echter weder te gronde ging. Gosnold landde in 1602 op de hoogte van het tegenwoordige Boston; hij keerde terug met eene lading pelterijen. Hierdoor aangemoedigd, vereenigden zich in 1606 eenige kooplieden om aldaar eene volkplanting aan te leggen. In 1607 werd Jamestown, in 1621 New-Plymouth en in 1626 Boston gebouwd.

De Franschen deden mede onderscheidene reizen derwaarts. In 1504 ontdekten zij de kusten van Canada; in 1506 de Golf van St. Laurent, en in 1508 deed Aubert uit Dieppe eene nieuwe reis naar Canada, dat Virazani in 1523 voor Frans I in bezit nam. Cartier zette de ontdekkingen voort, terwijl omstreeks denzelfden tijd zich de Franschen in Florida en op andere plaatsen vestigden.

De Nederlanders hadden al verscheidene reizen ondernomen naar de kusten van Afrika, de Kaapverdische en

andere eilanden. Ook was de kust van Guinea hun niet vreemd *). Reeds omstreeks het jaar 1580 voeren de Hollanders en Zeeuwen op de kusten van Guiana in Zuid-Amerika †).

Het voorstel van den Engelschman Butz of Batz, in 1581 aan den Staten gedaan, hebben wij vroeger vermeld §). Vóór dien tijd echter had reeds een schip uit Zeeland het eiland la Margarita bezocht en de heen- en terugreis binnen vier maanden tijds gedaan **). In 1598 deed Olivier van Noort, op zijne reize om de wereld, Brazilië aan, doch werd er vijandelijk ontvangen. Velius verhaalt, dat in 1599 uit de stad Hoorn de eerste schepen om zout te halen naar de Westindiën gingen, en wel naar Punta d'Araya ††), — verkeerdelijk Punto del Rey genaamd; — hij zegt, dat dit zout bij de raffinade zeer veel uitleverde §§). Tachtig of negentig schepen, waarvan sommige de reis in elf weken deden ***), hielden zich hiermede jaarlijks bezig. Zeeuwsche vaartuigen handelden op Amerika's kusten †††); op Cuba bevond zich reeds een aanzienlijk aantal Hollandsche kooplieden, die zelfs naar het binnenland trokken, om handel te drijven §§§). Ook bezochten Hollandsche zeelieden de Golf van Mexico ****). Toen de vaart op Spanje

---

*) Zie hiervoor § 5.

†) Hartsinck, *Guiana*, I., 206, 207.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, IX., p. 152.

**) Van Meteren, VII., p. 333.

††) De Laet, *Beschr. van Westindiê*, p. 601.

§§) *Kron. van Hoorn, ad ann.*

***) Van Meteren, VII., p. 177.

†††) Hartsinck, *Guiana*, I., 206.

§§§) Van Reijdt, p. 399.

****) Wassenaar, *Merkw. Gebeurtenissen*, 1624, p. 154.

verboden bleef, trachtten de Staten die op Westindië zooveel mogelijk aan te moedigen, en zonden, in 1599, onder van der Does, eene vloot in zee om den Spanjaarden afbreuk te doen. Een gedeelte dezer vloot bereikte Braziliö en behaalde aldaar een' aanzienlijken buit; de schepen kwamen in 1600 terug *). De vaart op de Westindiën nam hier spoedig in belangrijke mate toe; alleen uit Hoorn stevenden 25 schepen derwaarts.

Even zoo ging het in 1601: op een oogenblik lagen er omstreeks 50 schepen in de Westindiën om zout in te laden. Deze handel gaf, omdat het zout voor niet te krijgen was, zeer groote winsten. Maar toen later de prijs van dit artikel sterk daalde, begon het vertier van lieverlede te verkwijnen, terwijl bovendien onderscheidene schepen verloren gingen †).

Vóór het sluiten van het twaalfjarig bestand, had men hier reeds plan om eene Westindische Maatschappij op te rigten, met een octrooi voor 36 jaren, die gedurende 5 jaren jaarlijks door de Staten met 200,000 gulden zou ondersteund worden en vrijheid van tollen genieten. Dit plan kwam echter niet in werking §), ofschoon een koopman uit Antwerpen Willem Usselincx toen even als vroeger in 1600 daartoe zeer veel moeite aanwendde **). Aan hem werd het ontwerpen der statuten van eene dergelijke Maat-

---

*) Van Reijdt, p. 397, 411. Bor, IV., 547, 565.

†) Velius, *Hoorn, ad ann.* 1600, 1601.

§) Wagen., *Vad. Hist.*, IX., p. 226, volg.

**) Van Meteren, IX., p. 185—194. Usselincx kwam, na eenige jaren in Spanje, Portugal en op de Azorische Eilanden te hebben doorgebragt, om zich bekend te mäken met alles, wat den handel op O. en W. aanging, in het Vaderland terug. Hij deelde veel hiervan aan onderscheidene kooplieden in 1591 en 1592 mede, en wees hen toen reeds op de voordeelen, die de oprigting eener Maatschappij zou ten gevolge hebben. *Gids*, 1848, p. 526.

schappij in 1603 of 1604 opgedragen. De Landen, waar men handel zou drijven, waren de sinds korten tijd ontdekte tusschen Trinidad en de Evennachtslijn, waar men later meende de Europesche manufacturen met voordeel te kunnen afzetten, en verscheidene vruchten en andere voortbrengselen te kunnen aanbouwen. De strijdige belangen van sommige steden beletteden echter de uitvoering van het plan.

Intusschen was in 1609 de Hudsonsbaai ontdekt door den Engelschman Hudson, die namens de Staten der Vereenigde Gewesten was uitgezonden om een' noordoostelijken doortogt naar China te zoeken. Men vergunde hem, in Engeland aan wal gekomen zijnde, echter niet, het verslag dezer reis aan de Staten te doen *).

Door de uitbreiding van de vaart op Westindië, hadden zich al van lieverlede vereenigingen gevormd tot het uitrusten van vaartuigen; men rekent, dat reeds vóór het jaar 1609, honderd twintig zoo groote als kleine schepen derwaarts gingen. Usselincx zette nog altijd zijne pogingen voort, om eene W. I. M. op te rigten. Hij bezocht de steden, rigtte een verzoek aan de Staten, bewees de voordeelen, die eene dergelijke inrigting zou opleveren. Zijne vertoogen werden eerst gunstig ontvangen, doch later niet meer in aanmerking genomen. Het herhaalde aanzoek der kooplieden om eene Westindische Maatschappij op te rigten, vond eindelijk gehoor bij de Staten des Lands, niettegenstaande Oldenbarneveld er zich tegen had blijven verzetten †). Na zijnen dood werd haar echter in 1621 een octrooi verleend voor den tijd van 25 jaren, waarbij werd bepaald, dat geen ingezetenen van deze Landen, binnen den tijd van 24 jaren, anders dan alleen uit naam der

*) Wagen., *Vad. Hist.*, X., p. 7.

†) Stijl, *Opkomst en Bloei*, p. 401.

opgerigte Maatschappij, uit deze vereenigde Landen, noch ook van buiten zouden mogen varen of handel drijven op de Afrikaansche kusten en Landen van den Kreeftskeerkring af tot aan de Kaap de Goede Hoop toe, noch op de Landen van Amerika van het zuidelijk gedeelte van Terre Neuve door de Straten Magelhaens, le Maire of andere straten of doortogten daaromtrent zich bevindende, tot de Straat van Anjan *), zoo op de Noord- als Zuidzee, noch op eenige eilanden aan de eene en andere zijde en tusschenbeide gelegen, mitsgaders op de Australische of Zuidlanden, liggende tusschen de beide Meridianen, rakende in het oosten de Kaap de Goede Hoop en in het westen het oosteinde van Nieuw-Guinea ingesloten. De Maatschappij kreeg voorts magt om verbonden aan te gaan, sterkten te bouwen, volkplantingen aan te leggen, enz., alles onder opzigt der Algemeene Staten, aan wie haar algemeene Bewindhebber, benevens alle ambtenaren der Maatschappij den eed van trouw moesten zweren. Zij werd voor den tijd van acht jaren vrijgesteld van de betaling der in- en uitgaande regten, en zou door de Staten beschermd worden met 16 oorlogsschepen en 4 jagten, waarbij zij even zoovele schepen voegen moest †). Een jaar later werd haar, met uitsluiting van alle anderen, het halen van zout aan Punta d'Araya toegestaan, waartegen zich echter verzetteden de steden Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, aan wie de vrije zouthandel toen is verbleven, doch die daarbij weinig voordeel hadden, aangezien Spanje door het bouwen van het fort St. Jago den toegang tot de zoutpannen afsloot.

---

*) In het octrooi der W. I. M. wordt door de Straat van Anjan verstaan, de zeeëngte, die Amerika van Azië scheidt, en die later de Behringstraat is genoemd. *Gids*, 1849, Junij, p. 702.

†) Wagen., *Vad. Hist.*, X., p. 429. Luzac, D. I., Bijl. S.

Het Bestuur der Maatschappij was afgedeeld in vijf Kamers, zitting houdende te Amsterdam, Rotterdam, in Zeeland, te Hoorn, in Friesland en Groningen; terwijl eene bijzondere Kamer met het opperbestuur was belast. De inleg was vastgesteld als volgt:

De Algemeene Staten	*f*	500,000
Amsterdam	"	2,846,582
Zeeland	"	1,379,775 *)
De Kamer van de Maas . .	"	1,039,202,10
" " van het Noorderkwartier	"	505,627
" " Groningen en Ommelanden	"	836,975
Totaal . .	*f*	7,108,161,10 †)

"Het schijnt," zegt Berg, "dat de concessie aan de Magellaansche of Pieter Verhagens Compagnie verleend, bij niet vervulling der gestelde voorwaarden, voor vervallen is gehouden, en de concessie aan de Austraalsche Compagnie, den 17den Maart, 1614, gegeven, niet in aanmerking is genomen." §)

De inteekening der kapitalen ging in den beginne niet naar wensch; toen de laatste dag was verstreken, moest men op nieuws een' termijn vaststellen, ja zelfs moesten de Besturen der steden worden aangeschreven om de burgers tot de inschrijving uit te noodigen. Buiten's lands teekende men in voor aanzienlijke sommen; Franschen, bewoners

*) Onder dit bedrag was *f* 50,000 voor de steden Vlissingen en Ter Vere door Prins Maurits gegeven.

†) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I., p. 318.

§) *Gids*, 1849, Junij, p. 703, en Art. 33 van het octrooi der O. I. M. Zie ook *Resol. v. Holl.*, 1 Oct., 1625.

van Geneve, en zelfs van Venetië, namen deel in de Maatschappij.

Ten jare 1623 staken twee vloten in zee, koers zettende naar Amerika. Zij maakten in Peru en Brazilië eenige veroveringen. De toestand der Westindische Maatschappij was echter geheel verschillend met die harer oudere zuster in Azië. Vond deze aldaar reeds meer of min beschaafde volken, met welke zij verbonden en handelsverdragen kon aangaan, gene stuitte in Amerika op den geheel wilden toestand der inboorlingen, terwijl ook de Spaansche en Portugesche magt, in Oostindië altijd verdeeld, daar, als 't ware, op één punt was te zamengedrongen. Doch na de inlijving van Portugal bij Spanje, werden de volkplantingen in Brazilië *) deerlijk verwaarloosd, zoodat het der Maatschappij niet moeijelijk kon vallen zich aldaar vasten voet te verschaffen. De Admiraal Willekens veroverde onder andere, in 1625, de stad St. Salvador, waar Joan van Dorth als Bevelhebber achterbleef. Zij ging echter na verloop van twee jaren weder verloren. De vloten tot hare hulp afgezonden, wendden zich, toen zij de zaak reeds beslist vonden, en na nog eenigen tijd voor de kust te hebben gekruist, naar St. Domingo, waar zij zich meester maakten van Porto Rico, en van daar een' vruchteloozen aanslag beproefden op het fort del Mina aan de Kust van Guinea. De meeste schepen kwamen van dezen togt zeer gehavend terug †).

Na onderscheidene malen met de Spanjaarden handgemeen geweest te zijn, trachtte de Maatschappij aan de

---

*) Men rekende reeds in 1602, dat de kust van Brazilië aan den Koning van Portugal jaarlijks 500,000 dukaten opbragt. Van Meteren, VIII., p. 244.

†) Aitzema, *Saecken van Staat*, D. I., p. 336, 419, 553, 582.

Rivier der Amazonen, aan de Wiapoca en op het eiland Tabago eenige volkplantingen aan te leggen, hetgeen haar echter toen niet gelukte *). Doch de Vlootvoogd Piet Hein bemagtigde in 1628 de Spaansche Zilvervloot, en maakte een' buit, door sommigen op 14 of 15 millioen †), door anderen op 11,509,524 gulden geschat §), bestaande uit 177,537 ponden zilver, 3005 kisten en balen indigo, 37,375 huiden, 1000 paarlen, 135 ponden goud, 7961 stukken campêchehout, 253 kisten suiker, eene partij amber, bezoar, specerijen en vele andere koopwaren. Om gelijk te staan met de Oostindische Maatschappij, deed ook de Westindische groote uitdeelingen, door Stijl het uitwerksel van een' kwalijk bestuurden naijver genoemd. Zij gaf aan hare deelgenooten vijftig ten honderd, „doch moest begrepen hebben, dat de winsten der Oostindische Maatschappij vloeiden als uit eene levendige bron, en de hare geput werden als uit een stilstaand water; zij hadden daarom niet tot eene grootsche vertooning, maar ter verbetering van hetgeen er ontbrak, moeten aangelegd geweest zijn" **). Luzac, ofschoon deze uitdeelingen ook te groot achtende, meent echter, dat het verval der Maatschappij aan geheele andere oorzaken moet worden toegeschreven ††). — In 1630 ondernam zij met 55 schepen en 13 sloepen, onder bevel van Lonck, eene onderneming tegen Brazilië; Olinda en het Recief §§) van

*) Van Kampen, *De Nederl. buiten Europa*, I., 320.

†) Stijl, *Opkomst en Bloei*, p. 403.

§) De Laet, *Verrigt. der W. I. C.*, p. 147.

**) Stijl, *Opkomst en Bloei*, p. 405.

††) *Holl. Rijkd.*, I., p. 321.

§§) Het *Recief* is eene smalle streek lands, op een uur afstands van Olinda, in zee uitloopende, alwaar de aankomende goederen gelost worden.

Fernambuco viel in hare magt; vele andere plaatsen en gewesten, waaronder Parahiba, maakte zij nog binnen korten tijd aan zich cijnsbaar, daardoor hare magt in Brazilië meer en meer uitbreidende, terwijl de voordeelen, die zij behaalde, haar in staat stelden om groote uitdeelingen te doen. Zij bragt tevens het bestuur van het gewest op vasten voet, en benoemde een' Admiraal om te waken voor de bescherming der kustlanden; zij stelde de vaart op Olinda voor alle ingezetenen van den Staat open, tegen betaling van een gering regt, mits zich bedienende van hare schepen. Den handel in verfhout behield zij echter als een monopolie aan zich *). De Vlootvoogd Pater maakte zich later meester van de stad Santa Martha, tusschen Rio Hache en Carthagena, een belangrijk punt voor den handel met Nieuw-Grenada en Quito.

Niet tevreden de Landen van Zuid-Amerika aan hare magt onderworpen te hebben, wendden zich hare Vlootvoogden ook naar het Noorden en veroverden Truxillo in Honduras en Campêche, benevens, in 1684, het eiland Curaçao †).

Als middel om de Spanjaarden afbreuk te doen, begonnen de Hollanders, na het in bezit nemen van Curaçao, dat hun katoen, tabak en gember opleverde, en tot eene soort van vrijhaven verheven, altijd goed voorzien was van verschillende goederen, een' regtstreekschen sluikhandel op de Spaansche bezittingen in Amerika te drijven. Zij hadden zich binnen korten tijd weten meester te maken van den geheelen in- en uitvoerhandel en beheerschten lang de Amerikaansche markten. Koffij uit St. Do-

---

*) De Laet, *Verh. van W. I.*, VIe B., p. 166—181. Aitsema, I., 993, v. v., 1055.

†) De Laet, XIe B, p. 432.

mingo, cacao van het vasteland, en suiker van Jamaica voerden zij uit. Behalve de voortbrengselen hunner en die der Fransche fabrijken, voerden zij er ook die van Oostindië, vooral boomwol, benevens timmerhout, touwwerk en zeildoek uit de Noordelijke Landen van Europa in. Toen de Spaansche nijverheid zich, uit verschillende oorzaken, niet meer staande kon houden, werden de volkplantingen voorzien van vreemde, meestal Fransche en Hollandsche fabrijkgoederen. De handel hierin geschiedde grootendeels voor rekening van Engelsche en Hollandsche kooplieden, die met rijke terugvrachten naar Europa stevenden, en in de havens van Frankrijk agenten hadden, om bestellingen te doen. Men zegt, dat aan de smokkelpremie 50 pCt. en soms meer werd verdiend.

In 1635 ontnam Artichofsky den Portugezen de schans Arrayal en de sterkte Nazareta, waardoor de provinciën Fernambuco, Parahiba en een gedeelte van Rio Grande del Norte in handen der Maatschappij kwamen *).

Haar doel was niet alleen het veroveren van vreemde Landen, maar vooral de vestiging van haren handel; zij zocht de inwoners door het toestaan van verscheidene voorregten, als vrije uitoefening van godsdienst, vrijdom van belastingen, verzekering van eigendom, gelijkheid voor de wet, enz. hare heerschappij dragelijk te maken. Men beloofde hun eene behoorlijke regtsbedeeling, die voor de Portugezen door een' Regter uit dat volk zou worden uitgeoefend. Zij gaf nog andere vrijheden, waardoor zij de bevolking van lieverlede onder hare magt bragt.

In 1634 werden uit Brazilië naar Nederland uitgevoerd voor 1,655,700 gulden aan suiker en voor 72,000 gulden aan Braziliehout; de opbrengst der op de kusten genomene

*) Van Kampen, *De Nederl. buiten Europa*, I., 405.

vijandelijke schepen had bedragen 514,000 gulden *). De Maatschappij had meer dan 800 oorlogs- en koopvaardijschepen, wier uitrusting, enz., 45 millioen kostte. Sedert 1621 tot 1635 had zij den vijand 547 schepen ontnomen, en aan het Vaderland eene winst opgebragt van 30 millioen. De waarde van den uitvoer naar N.-Nederland, Senegambia en de Kust van Guinea bedroeg 6,900,000, de invoer van daar in goud, ivoor, amber en huiden 14,600,000 gulden †). De Vlootvoogden der Maatschappij behielden voor haar het bezit des Lands, toen de vijand in 1635 en 1636 eene onderneming daartegen beproefde. Niettegenstaande dit alles, was zij in 1636 reeds 18 millioen ten achteren §). Om te voorzien in de groote onkosten, die de handhaving harer bezittingen noodig maakten, nam zij tegen eene rente van 6 pCt. eene som op, die het oorspronkelijk kapitaal, waarmede zij werkte, tot op 18 millioen guldens opvoerde. Bij dezen maatregel, tot verbetering harer zaken, werd het bewind van Brazilië voor vijf jaren tijds opgedragen aan Graaf Maurits van Nassau-Siegen, neef van Prins Frederik Hendrik. Hij begaf zich, in 1636, met 3000 man **) derwaarts, veroverde eenige plaatsen, als Pavaçoa, St. Jorge dos Ilheos en andere, en deed een aantal suikermolens ten bate der Maatschappij verkoopen ††), die eene som van 1,462,377 gulden opbragten. „Niettegenstaande al deze gewonnen schatten," zegt Luzac §§), „werden er ver-

---

*) Netscher, *Brazilië*, p. 72.

†) Van Kampen, *o. l.*, I., p. 409. Barlaeus, *Brasilia*, p. 27. 28.

§) Netscher, *Brazilië*, p. 82.

**) Stijl, *Opkomst en Bloei*, p. 403.

††) Het suikerriet was door de Portugezen van de Canarische Eilanden naar Brazilië overgebragt.

§§) *Holl. Rijkd.*, I., p. 325.

scheidene lasten in Brazilië ingevoerd of vermeerderd." De overwinningen werden intusschen met goeden uitslag voortgezet en zelfs het fort Delmina op de Kust van Guinea in 1637 veroverd *). Sedert de Hollanders bezittingen op de Kust van Guinea hadden (1630), namen zij deel aan den slavenhandel, die eerst een monopolie was der W. I. Maatschappij, doch later werd vrijgesteld tegen betaling van een zeker regt. Zij voerde echter alleen slaven in naar hare Amerikaansche bezittingen.

De vraag over den vrijen handel op Brazilië werd reeds in 1634 beslist. „Weinige jaren," zegt Luzac, „was de Westindische Maatschappij in wezen geweest, of men bespeurde, dat zij te zwak en te magteloos was, om het volle genot te hebben van de uitsluitende vaart en handel, haar bij octrooi verleend. Dit bleek nog meer na het verlies van Brazilië, Nieuw-Nederland en andere landstreken, welke die Maatschappij onder hare magt had gebragt" †). Na een bestaan van twaalf jaren zag men zich in 1633 reeds genoodzaakt, eenige wijzigingen te brengen in de beperkende bedingen, met betrekking tot de vaart op Westindië, ten behoeve der Maatschappij gemaakt. De Staten bepaalden in dat jaar, dat alle vaartuigen uit de Vereenigde Provinciën mogten varen naar de kusten van Brazilië en naar de Westindiën, om aldaar den Koning van Spanje, zijnen onderdanen en bondgenooten alle mogelijke afbreuk te doen. Men mogt zich echter niet begeven naar de kusten van Afrika, Nieuw-Nederland of elders, waar de Maatschappij *negotie soude mogen hebben, om geenderleij oorsake.* Hiervoor moest haar 16 pCt. worden betaald, ter-

*) Southey, *Hist. of Brazil.*, I., p. 623.

†) *Holl. Rijkdom*, II., p. 256.

wijl daaromtrent nog de nakoming van eenige andere voorwaarden werd vastgesteld.

Twee jaren later, in 1635, werden er bepalingen gemaakt omtrent het afhalen van hout, tabak, katoen en allerhande waren, vallende in zekere gedeelten van de grenzen van het octrooi der Maatschappij, waarbij echter het verbod om te varen op Afrika, Nieuw-Nederland of elders, waar de Maatschappij koophandel dreef, werd gehandhaafd. De schepen, die wilden varen op de plaatsen, waar de handel was vrijgelaten, moesten daartoe vergunning hebben van de Maatschappij. Behalve de convooi- en licent-gelden ten behoeve van het Land, betaalden de schepen aan de Maatschappij 10 pCt. van het stokvischhout, rood verfhout en campêchehout; 7½ pCt. van letterhout; 5 pCt. van pokhout en geelhout; 8 pCt. van tabak, katoen, huiden en van alle andere goederen en vruchten, in de Westindië voortgebragt. Gelijke recognitie betaalden alle vreemden, die de genoemde goederen met gehuurde of bevrachte schepen dezer Landen invoerden; doch zij waren vrij, als zij met hunne eigene vreemde schepen, zonder last gebroken te hebben, regtstreeks aankwamen *). Dit Reglement in 1637 op 16 October vernieuwd zijnde, werd op den 29sten April, 1638, gevolgd door eenige bepalingen, waarbij de handel op Brazilië werd opengesteld. De uitgaande goederen uit Nederland moesten worden overgebragt in schepen van de Maatschappij, of door haar bevracht. Even zoo de goederen, van daar herwaarts gebragt. De goederen van Fernambuco, verder vervoerd wordende naar eene plaats, gelegen binnen de grenzen van het octrooi, benevens personen (Art. 14), die zich in Brazilië met der woon wilden vestigen, moesten door de schepen der Maatschappij worden

*) *Gr. Placcb.*, I., 603.

overgebragt, deze laatste, na alvorens te hebben aangewezen hunne middelen van bestaan.

De bepalingen ter gunste des vrijen handels, lokten vele kooplieden naar Brazilië, zoodat men er spoedig berouw over begon te krijgen, den handel geheel vrijgelaten te hebben.

Intusschen was het Recief versterkt en verfraaid, en had den naam gekregen van de Mauritsstad; zij werd verdedigd door drie sterkten, en was voorzien van een paleis voor den Stadhouder. Doch het Bestuur der Maatschappij verwaarloosde het schoone landschap; ook verflaauwde de ondernemingsgeest der kooplieden, terwijl Spanje van tijd tot tijd zijne vloten op de kusten deed zien, en de Portugezen, in vereeniging met de Brazilianen, onderscheiden plaatsen te land bestookten of oproeren verwekten.

Toen Portugal in 1640 het Spaansche juk afgeworpen en den Hertog van Braganza, onder den naam van Joao IV, op den troon had verheven, sloten de Staten der Vereenigde Nederlanden in het volgende jaar met hem een tienjarig bestand, om Spanje, den gemeenschappelijken vijand, te beoorlogen.

Bij dit verdrag werd elke partij gehandhaafd in het bezit der Landen, die zij in de Oost of West had verkregen en dus zes gewesten aan de Maatschappij, onder den naam van Hollandsch Brazilië, afgestaan. De Portugezen mogten echter daar met hunne eigene schepen handel drijven, tegen betaling van dezelfde regten, aan de Nederlanders opgelegd; de aktiën der Maatschappij daalden, niettegenstaande dit alles, van 120 op 114 ten honderd.

Intusschen had Graaf Maurits van Nassau, in 1641, op de Portugezen nog verscheidene plaatsen als Segeripe del Rey, Maranham, St. Paul de Loanda en Angola, de eilan-

den St. Thomas — waar de Admiraal Jol, die den togt aanvoerde, door het ongezonde klimaat stierf — en Annabon in Afrika ontweldigd, voordat de tijding van het sluiten van een bestand in Brazilië bekend was.

Angola was eene belangrijke slavenmarkt. Zonder slaven was de teelt van het suikerriet in Brazilië onmogelijk. Jaarlijks werden er 15,000 negers naar Brazilië uitgevoerd, waar zij aan de Maatschappij, ieder jaar door elkander gerekend, 2,118,000 gulden opbragten *).

Het pas veroverde Maranham, benevens het eiland St. Thomas, in Afrika, werden spoedig, in 1641 en 1642, weder verloren; een voorgenomen togt om Buenos-Ayros te bemagtigen, kon niet ten uitvoer gebragt worden. Gebrek aan middelen om te behouden wat men had, bewoog Graaf Maurits zijn ontslag te nemen uit de dienst der Maatschappij, en door zijn' terugkeer naar het Moederland, verloor Brazilië den eenigen man, die het verlies van dat Land had kunnen voorkomen. Onder zijn bestuur had het verkeer met Brazilië eene aanmerkelijke hoogte bereikt. Hij was een voorstander van den vrijen handel en ried dien in 1638 den Bewindhebbers der Maatschappij aan. Na zijn vertrek verlieten de Joden, de voornaamste kooplieden in Hollandsch Brazilië, het Land, zich begevende naar Suriname, waar zij eene volkplanting aanlegden †).

Onderscheidene omstandigheden deden eindelijk de zaken eene verkeerde wending nemen. Vruchteloos beproefde de W. I. Maatschappij zich te vereenigen met de Oostindische, en bood daartoe zelfs aan, een kapitaal van 36 millioenen guldens te zamen te brengen. Doch haar ver-

*) Netscher, *Brazilië*, p. 121.

†) Van Kampen, *De Ned. buiten Europa*, II., 45.

vallen toestand was al te wel bekend, om aan deze voorstellen het oor te leenen. Daarbij kwamen de bewegingen onder de Portugezen in Brazilië, door de Geestelijkheid aangestookt en gaande gehouden, en geleid door den moedigen en ondernemenden Portugees Joam Fernandel Vieira, waartegen wel eenige maatregelen werden genomen, doch met geen' gelukkigen uitslag. Siara ging in 1644 verloren, en op het onverwachtst vertoonde zich eene Portugesche vloot voor het Recief, die een' aanslag ondernam op de kusten, welke, na de schandelijke verraderij van Hoogstraten *), door wiens eerloos gedrag de Kaap St. Augustijn aan de Portugezen werd in handen gespeeld, gelukte, met dat gevolg, dat het grootste deel der bezittingen van de Maatschappij weder in handen van de Portugezen viel. De Gezant van Portugal bood over het gebeurde, uit naam zijns Konings, de betuiging van zijn leedwezen den Staten aan.

Intusschen was het octrooi der Maatschappij, in 1644 ten einde geloopen, verlengd voor den tijd van 25 jaren. Ondersteund met eene som van 500,000 gulden, rustte zij eene vloot uit, die, onder bevel van Schkoppe, in 1646, lang op zee dobberde, maar eindelijk voor het Recief ankerde. Doch de pogingen om de Portugezen te verjagen, bleven niet alleen zonder gevolg, maar alles werd door hen tenonderste boven gekeerd. In 1647 trachtte de Gezant van Portugal het zenden eener nieuwe vloot van 50 schepen uit de Nederlanden op allerlei wijzen tegen te houden; zij ging evenwel in zee, nadat men pogingen had aangewend, om Graaf Maurits van Nassau weder als Landvoogd naar Brazilië te zenden, die ongenegen scheen om deze

*) *Bedenkingen over de Combinatie der O. en W. I. Comp.* (1644), p. 7.

betrekking op nieuws te aanvaarden. Op het oogenblik, dat de onderhandelingen te Munster in 1648 aan Europa den vrede teruggaven, bezaten wij in Brazilië slechts drie sterkten, op het Recief, in Rio Grande en in Parahiba, die echter ook spoedig verloren gingen, toen der Maatschappij op Afrika's en Amerika's kusten niets anders overbleef dan eenige geringe punten, van te weinig belang, om haar uit den diep gezonken' toestand, waarin zij vervallen was, weder op te beuren.

In Nederland kon men, om de Amerikaansche bezittingen te ondersteunen, niet tot een besluit komen. De Gezant van Portugal, Antonio de Sousa de Macedo, van wien men Brazilië terugvorderde, bood aan, 8 millioen, de waarde van het Land, aan de Maatschappij te vergoeden; voorts zou het haar vrijstaan, met een bepaald aantal schepen derwaarts handel te drijven; doch de onderhandelingen werden afgebroken *), en ook de Nederlandsche Consul uit Lissabon teruggeroepen.

In welken deerlijken toestand het Land toen verkeerde, vernam men in 1653 bij de overkomst van van Goch, een der Raden van dat gewest, die middelen tot herstel aan de hand gaf, of bij gebreke om die uit te voeren, voorsloeg de Nederlanders van daar af te halen †). Die toestand blijkt mede uit het verslag, door den Luitenant-Generaal Schkoppe, in 1654, aan de Staten Generaal gedaan §).

Eene Portugeesche vloot had in 1654 het Recief belegerd, met dat gevolg, dat de Maatschappij alles, wat zij in Brazilië bezat, moest overgeven. Onderhandelingen, in 1657

---

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XII., p. 207.

†) Aitzema, III., p. 874.

§) Luzac, *Bijl.*, D. II., 1 en 2.

te Lissabon aangeknoopt, tot het verkrijgen van schadevergoeding, liepen vruchteloos af; ook de bemiddeling van Frankrijk werkte niets uit, zoodat een oorlog onvermijdewerd *).

In 1662 maakte de Westindische Maatschappij zich weder meester van het eiland Annabon, in Afrika.

De Engelschen, wier mededinging op zee voor Nederland geducht begon te worden, en die overal optraden, om ons afbreuk te doen, namen in 1654 het eiland Goedereede weg, benevens verscheidene schepen, Cabo Cors, Nieuw-Nederland, de eilanden Tabago en St. Eustatius. Eenige hiervan kwamen wel weder in onze handen; doch bij den Bredaschen vrede bleef Nieuw-Nederland in het bezit van Engeland, terwijl Tabago en St. Eustatius door Frankrijk werden veroverd †).

De Ruijter, in 1664 naar de Afrikaansche kust gezonden, nam het eiland Goedereede met de sterkten Oranje en Nassau weder terug; ook veroverde hij in 1665 Tacorary en Cormantyn.

Na het bezetten van St. George del Mina en andere plaatsen in Afrika, dachten de Nederlanders ook den slavenhandel in handen te krijgen, dat hun, door vreemde inmenging, niet gelukte. De Maatschappij had op de Kust van Guinea, behalve met de mededinging der Engelschen, aan wien bij den vrede Cabo Cors verbleef, nog te kampen met de Denen, die in 1657, en met Brandenburg, dat in 1685 aldaar volkplantingen aanlegde. Ook leed haar handel zeer door sluikerijen van Engelsche en Nederlandsche schepen, die de goederen daar tot veel goedkooper prijzen leverden dan zij.

---

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XII., p. 457, v. v.

†) Idem, XIII., p. 119.

Door al deze verliezen geraakte de Maatschappij in een' toestand van verval, waaruit zij niet te redden was; zij deed niet alleen geene uitdeelingen meer, maar was zelfs niet eens bij magte, om de rente te betalen van de gelden, door haar opgenomen.

Een in 1667 gevormd plan, om hare goederen en octrooi tot betaling harer schulden te verkoopen, kwam niet tot wezenlijkheid; hare bezittingen werden echter in pand gegeven voor eene som van 100,000 rijksdaalders, die de Staten voor haar in 1667 tegen 4 pCt. hadden opgenomen, om eene schuld aan de Zweedsch-Afrikaansche Maatschappij te kunnen voldoen. Noch dit, noch de gunsten, haar verleend bij het verbond, in 1669 met Portugal gesloten, omtrent den zouthandel, was in staat haar te verheffen uit den toestand van volslagene uitputting, waarin zij verkeerde. Ging de aflossing eener schuld van 100,000 rijksdaalders aan de Zweedsch-Afrikaansche Maatschappij reeds gepaard met groote moeijelijkheden, de terugbetaling der door de Maatschappij opgenomene som van 18 millioen guldens was geheel onmogelijk. Deze en andere overwegingen maakten het in 1674 raadzaam, haar op te heffen. In hare plaats werd eene nieuwe Maatschappij opgerigt, die met ingang van het jaar 1675 een octrooi kreeg voor den tijd van vijf en twintig jaar, en voor de schulden der oude niet aansprakelijk zou zijn. Tevens werd de vaart op alle plaatsen voor een' ieder opengesteld, uitgezonderd alleen langs de kusten van Afrika, van den Kreeftskeerkring, tot op 30 graden bezuiden de Evenachtslijn, en al de tusschenbeide gelegene eilanden, ook Essequebo en Curaçao *).

Wij zullen deze nieuwe Westindische Maatschappij later gedenken.

---

*) Le Long, *Kooph. van Amsterdam*, II., p. 173.

Onderscheidene bijzonderheden omtrent den handel van Brazilië zijn vermeld in een ten jare 1639 te Amsterdam in het licht gekomen vlugschrift, getiteld: *„Ontdeckinghe van rycke mijnen in Brazil"* *). Ons bestek gedoogt echter niet, uit dit belangrijke en hoogst zeldzaam geschrift iets over te nemen.

§ 9.

VERVOLG VAN § 8, SURINAME, BERBICE, ESSEQUEBO, NIEUW-NEDERLAND.

Aan de rivier van Suriname zijn waarschijnlijk door de Engelschen de eerste volkplantingen aangelegd, ten minste toen de Vries in 1634 eene volkplanting in Cayenne had gevestigd, en tot aan de Suriname doordrong, vond hij hen daar. In 1640 hadden de Franschen er zich gevestigd, en waren de Engelschen verdwenen, die er, na het vertrek der eerstgenoemde, terugkwamen en onder Willoughby zich uitbreidden, zich bezig houdende met de tabaksteelt en het vellen van hout. Aan de Rivier Comawine hadden wij eene loods en dreven aldaar handel met de Indianen. In 1656 vestigden er zich de Nederlanders. De Westindische Maatschappij gaf in 1659 aan eenige Israëlieten verlof, om er een volkplanting aan te leggen, waarbij zich in 1660 Joden uit Livorno voegden.

De Franschen verdreven echter in 1664 de Nederlanders weder.

Toen Suriname in 1652 door Koning Karel II aan Willoughby in eigendom was afgestaan, ontwikkelde zich

*) Op pag. 292 en volgg., hoofdzakelijk medegedeeld in Netscher's *Brazilië*.

deze kolonie van lieverlede; men had er een dorp aangelegd en een stadje; ook waren er 40 à 50 suikerplantaadjes. Bij den oorlog, die in 1666 tusschen Engeland en Nederland uitbarstte, viel Suriname door verrassing in onze handen, waar een Hollandsch Bevelhebber van Romen, met eene bezetting, werd achtergelaten *). Later is de kolonie weder door de Engelschen hernomen; doch bij den vrede van Breda, in 1667, bleef zij Nederlandsch eigendom, en werd in 1682 aan de Westindische Maatschappij afgestaan voor 260,000 gulden, welken afstand de Algemeene Staten bevestigden.

In 1602 is aan bewoners van Vlissingen, J. van Peere, c. s., reeds een octrooi verleend, om de Kust van Guinea te bevaren †), waarheen in 1626 of 1628 door hen schepen gezonden werden, ten einde handelsbetrekkingen met de inboorlingen aan te knoopen, en te beproeven, of men aldaar suiker zou kunnen voortbrengen. Het beheer over dezen voordeeligen handel werd eerst overgelaten aan den Bevelhebber der vaartuigen; doch later zond men derwaarts een Opperhoofd, met den titel van Kommandeur, bijgestaan door eenen Raad van zes personen. De alhier aan de Berbice gevestigde volkplanting had in het eerst veel te lijden van de inboorlingen, die echter later verdreven werden. Ook werd zij meer dan eenmaal door de Engelschen en Franschen aangevallen, onder anderen in 1666; maar niettegenstaande de schokken, die zij van buiten kreeg, de onlusten met de planters en een' opstand der soldaten in 1674, ontwikkelde zich de kolonie, die eindelijk aan de Westindische Maatschappij overging, welke haar weder in

---

*) Van Kampen, *o. l.*, II., p. 175. Luzac, II., p. 152, v. v.

Le Long, *Kooph. van Amsterdam*, II., p. 246. Luzac, II., p. 229, v. v.

leen aan van Peere opdroeg, met de bepaling, dat voor ieder schip, naar die volkplanting bestemd, aan de Maatschappij moest worden betaald 575 gulden, en dat zij alleen de volkplanting van slaven zou mogen voorzien *).

De kusten van Essequebo zijn al in het laatst der 16de eeuw door de Zeeuwen bezocht, en aldaar door hen eene volkplanting aangelegd, waarop zij handel dreven. Bij hunne eerste vestiging meenden de volkplanters binnen 's lands ook zilvermijnen te zullen ontdekken, in welke verwachting zij zich teleurgesteld vonden. De kolonie bleef zeer achterlijk, zoodat men in 1632 het plan opvatte, om haar te verlaten, dat echter niet werd uitgevoerd. In 1657 werd zij door de Staten van Zeeland weder van de Westindische Maatschappij overgenomen.

Men bleef de vaart op Essequebo volhouden, vooral uit Zeeland, totdat het gewest in 1661 door de Engelschen werd genomen, en later door de Franschen geplunderd. De volkplanting bleef onbeheerd, tot eene in 1666 door Zeeland uitgeruste vloot, onder Crijnssen, in het volgende jaar Essequebo weder in bezit nam. Zij is in 1669, na langen tijd een twistappel tusschen Zeeland en de Maatschappij geweest te zijn †), overgegeven aan de Kamer dier provincie, waarbij werd bepaald, dat zij door ingezetenen van Zeeland zou mogen worden bezocht, onder vergunning om hunne goederen met eigene schepen derwaarts te brengen, en de retouren af te halen, tegen betaling van het gewone recognitie-geld.

Er blijft voor dit tijdvak nog overig, te spreken over de Nederlandsche volkplantingen in Nieuw-Nederland, op de oostkust van Noord-Amerika.

---

*) Van Kampen, *o. l.*, II., p. 425. Luzac, II., p. 245.

†) Idem, *o. l.*, II., p. 431. Idem, II., p. 247.

Het scheen der Westindische Maatschappij toe, dat het aanleggen van vaste verblijfplaatsen in Amerika niet anders dan zeer gunstig op de ontwikkeling van haren handel kon werken. Niet tevreden met zich een' vasten voet verschaft te hebben in Zuid-Amerika, wendde zij ook het oog naar het Noorden van dat werelddeel, waar de Hollanders reeds in 1610 handel dreven. Na den mislukten togt van Hudson, werd in 1610 naar de rivier Manhattan (Noord-rivier, Montaigne-rivier of Maurits-rivier) weder een schip gezonden *), in 1611 door eenige andere gevolgd. Toen men de moeijelijkheid inzag, om den N. W.-doortogt te vinden, veranderden de reizen naar het Noorden van aard, en werden aan de vischvangst dienstbaar gemaakt, waarvoor in 1614 eene Noordsche Maatschappij werd opgerigt. In 1612 en 1613 werden de togten naar de Manhattan voortgezet †), aldaar ruilhandel gedreven en zoogenoemde forten gebouwd, die echter reeds in 1613 in Engelsche handen vielen. Aangemoedigd door het algemeen octrooi, in 1614 gegeven aan de ontdekkers van nieuwe Landen of doortogten §), onderzocht men een groot gedeelte der Noord-Amerikaansche kust, de Delaware, Kaap Cod, enz. De ontdekkers verkregen een octrooi, om op de gevondene Landen, tusschen 40° en 45°, Nieuw-Nederland genoemd, vier reizen te mogen doen binnen drie jaren, met ingang van 1°. Januarij, 1615. Zij versterkten de daar reeds bestaande posten, bouwden in 1615 het fort Nassau op een eiland in de Hudson-rivier **), knoopten handelsbetrekkingen aan met de inboorlingen, die hun pelterijen

*) De Laet, *Westindië*, p. 101.

†) Wassenaer, *Merkw. Gebeurt.*, 1624, p. 85.

§) *Groot Placcb.*, I., p. 563.

**) O'Callaghan, *Hist. of N. Netherl.*, p. 76.

leverden. Nassau werd in 1618, ten gevolge van watertervloeden, verlaten, en eene nieuwe sterkte, meer zuidelijk aangelegd. Na het verleenen van een octrooi aan de Westindische Maatschappij, werd nog eenige malen aan bijzondere personen vergund, om schepen naar Nieuw-Virginia en Nieuw-Nederland te zenden, soms met koopwaren, soms alleen met levensbehoeften. Reeds in 1622 klaagde de Engelsche Gezant, dat de Hollanders Landen in bezit namen, die de eigendom waren van zijnen Koning, en verlangde, dat dit zou ophouden. Men scheen hier echter ongezind, om Nieuw-Nederland aan de Engelschen prijs te geven. In 1623, na de oprigting der Westindische Maatschappij, ging er weder een schip naar Nieuw-Nederland *), dat de Hudson-rivier opzeilde. In 1624 kwamen daar met het schip Nieuw-Nederland de eerste Nederlandsche volkplanters aan. Men kocht onderscheidene landstreken van de inboorlingen, onder andere eene uitgestrektheid gronds, benoorden het Staten-eiland, waar Michiel Pauw, de zoon van den Amsterdamschen Burgemeester Reinier Pauw, voor zijne eigene rekening eene volkplanting aanlegde, naar zijnen naam Pavonia genaamd †), welke echter niet lang heeft gebloeid. Men kocht in de Noord-rivier het Staten- en Noten-eiland, Hoboken en het eiland Manhattan, aan de Delaware, de Zwanendaal, waar in 1623 het fort Nassau gesticht §) en een ruilhandel in pelterijen gedreven werd. Landbouw werd er in de eerste tijden niet uitgeoefend; men legde zich alleen toe op den handel in pelterijen, de

*) Wassenaer, 1624, p. 11.

†) Koenen, *Pavonia*, in Nijhoffs *Bijdragen*, D. V., 2e Stuk, pag. 114—132.

§) Lambrechtsen van Ritthem, *Beschr. v. N.-Nederland*, in de *N. Verh. van het Zeeuwsch Genootschap v. Wetenschappen*, D. III., pag. 25, 26.

tiania, Helsingborg en Gothenburg hadden gebouwd; doch die zonder bescherming gelaten, zich met de Nederlanders vereenigden *) en met hen den handel in pelterijen deelden †). Ook kwam zij in vijandige aanraking met de Engelschen, die zich sedert 1584 in Noord-Amerika gevestigd hadden, en aldaar, door het aanleggen van volkplantingen, in 1629 reeds eene aanzienlijke magt bezaten. Deze vestigden zich zelfs op het Nederlandsche gebied, zonder echter het gezag der volkplanting te erkennen, eigenden zich een gedeelte van het Lang-Eiland toe §), en breidden overal hunne volkplantingen, door voortdurende verhuizingen der Puriteinen en anderen, uit. Deze nabuurschap gaf meermalen aanleiding tot geschillen over landbezit.

Men versterkte wel van onzen kant eenige plaatsen; doch gedurig rezen er twisten over de grensscheidingen en over bijzondere beleedigingen, die in 1650 werden bijgelegd door een verdrag, in 1656 bekrachtigd. Onder de regering van Karel II verlevendigde zich de twist, dien de Nederlandsche Directeur-Generaal Stuyvesant eerst in der minne trachtte bij te leggen, echter zonder goeden uitslag. In eene latere bijeenkomst verklaarden de Engelsche volkplanters onder anderen, dat zij geen Nieuw-Nederland kenden, en dat het door ons zoogenoemde oord aan hen moest worden ingeruimd, waartoe zij des noods geweld van wapenen zouden bezigen. De Bewindhebbers der Maatschappij verzochten, in afwachting, dat eene grensscheiding tusschen de Engelsche en Nederlandsche volkplantingen wierd vastgesteld, aan de Staten onderstand, en eene afbakening

*) Van Kampen, *o. l.*, I., p. 335.
†) Lambr. v. Ritthem, p. 23.
§) Lambr. v. Ritthem, p. 46.

der grenzen van den 37½ graad af langs de kust tot 41½ graad toe, en eindelijk, dat de Staten den Engelschen Koning zouden verzoeken, order te geven, dat de door de Engelsche volkplanters *geinvadeerde plaetsen aenstons mogten werden gerestitueert, en gedurende 't tracteren over een limytscheidinge van alle usurpative gesuppersedeert* *). „Dit," zegt Aitzema, „werd wel gesteld in handen van Gecommitteerden naar gewoonte, maar zijn klagten gebleven, totdat eindelijk geheel Nieuw-Nederland en Nieuw-Amsterdam werd overweldigd door de Engelschen, aan wie het bij den vrede van Breda is verbleven."

De kolonie had van 1640 tot 1660 haren hoogsten bloei bereikt onder den Directeur-Generaal P. Stuyvesant. In 1664 werd zij met Tabago, St. Eustatius en eenige andere plaatsen in Afrika door de Engelschen weggenomen.

De stad Amsterdam had Nieuw-Nederland van de Westindische Maatschappij gekocht voor 700,000 gulden, en er 2 millioen aan te koste gelegd, waarvoor zij er jaarlijks, na aftrek van alle kosten, eene rente van trok van 60,000 gulden †).

Vóór het sluiten van den Bredaschen vrede in 1667, verscheen er op 23 Januarij, 1664, eene order voor de Westindische Maatschappij, betreffende de grensscheiding van Nieuw-Nederland, waarin de Staten-Generaal verklaren, dat het wel hunne meening is geweest, dat de Maatschappij volkplantingen mag oprigten in Landen, door andere Mogendheden nog niet in bezit genomen.

In 1673 is Nieuw-Nederland door den Admiraal Evertsen hernomen; de Kolonie bezat toen drie steden en

---

*) Aitzema, *Saecken van Staet*, D. V., p. 407.

†) D'Estrades, *Lettres*, III., 424—425.

dertig dorpen, doch men had handen noodig om den landbouw voort te zetten. Gelukte deze, dan zou Nieuw-Nederland in het vervolg voor het Vaderland tot eene korenschuur kunnen worden, daar eene landstreek, bestaande uit drie dorpen, in 1673 reeds omtrent 25,000 schepels koorn had opgeleverd *). Curaçao en Suriname zouden inmiddels in de behoeften van Nieuw-Nederland kunnen voorzien. Er werd eene nieuwe Regering aangesteld, en hulp gevraagd tegen de aanvallen der Engelschen en Franschen. St. Eustatius, in Westindië, werd ook hernomen; doch bij den vrede van 1674, te Westminster, werd Nieuw-Nederland voor altijd aan de Engelschen teruggegeven †).

§ 10.

HANDELSBETREKKINGEN MET DE LEVANT EN ITALIË.

De benaming Levant §) wordt in den ruimsten zin toegepast op al de in het oostelijk Italië en aan de Middellandsche Zee gelegene Landen, behoorende tot eene der drie door die zee bespoelde werelddeelen; in meer beperkten zin op de daaraan grenzende Aziatische kusten, of wel alleen op Anatolië met de hoofdplaats Smyrna. Volgens eene bepaling der Staten-Generaal, van 1721, zijn *onder den naam van Levant te verstaan de kusten van Egypte, Syrië, Caramanië, Natolië, Griekenland, Morea, het eiland van Cyprus en al de eilanden van den Archipel tot Santen incluis* **). Van de vroegste tijden af waren deze gewesten

*) Lambr. van Ritthem, p. 85.

†) Van Kampen, *De Nederl. buiten Europa*, II., p. 203.

§) Zie hiervoor, pag. 15, 108, v. v., III., 115, 137.

**) *Gr. Placcb.*, VI., p. 1443.

van groot belang voor den handel. Aldaar lagen Alexandrië, Tyrus en Sidon, de handeldrijvende Grieksche volkplantingen van Klein-Azië, Byzantium, Corinthus en meer andere plaatsen, reeds in de grijze Oudheid om haren rijkdom en uitgebreid handelsverkeer beroemd. Aleppo was langen tijd het middelpunt van den handel tusschen Perzië en de Middellandsche Zee. Damascus was vroeger en is nog eene belangrijke koopstad. De Venetianen en de bewoners van Marseille dreven hoofdzakelijk den Levantschen handel, specerijen, reukwerken en goud naar het westelijk Europa voerende. De goederen voor den uitvoerhandel bestonden meest in gewassen uit het plantenrijk; maar ook in eenige nijverheids-voortbrengselen. Vooral waren deze streken, in het bijzonder Egypte, vruchtbaar in granen *), waarvan de uitvoer meermalen verboden werd; ook gelastten de Staten-Generaal in 1622 aan de Nederlandsche kooplieden, om geene granen uit Turkije te voeren, dan met verlof van den Sultan †). Eertijds werd er ook koffij uitgevoerd; sedert de aankweeking van dat voortbrengsel in Brazilië, op Java en de Antilles in verbazende mate is toegenomen, heeft die uitvoer bijna opgehouden. Voornaame handelsartikelen zijn de zuidvruchten, rozijnen, krenten en vijgen van Smyrna (Is-mir). Deze stad drijft te land een' karavanen-handel met alle plaatsen van Voor-Azië, zelfs met Perzië, en zeehandel met alle volken van Europa. Andere artikelen van haren uitvoer zijn, of waren ruwe zijde, kamelotten, diemeten §) en andere stoffen, ongeverwde grofgreinen, Smyrnasche tapijten, gesponnen kemelsgaren, wol, Turksch leder, katoen, was, opium, verfwaren, droogerijen,

*) Canneman, *de Batav. Mercatura Levantica*, p. 13.

†) *Gr. Placcb.*, I., 923.

§) Dus genoemd naar de stad Damiate.

enz. *). De wijnen van Cyprus, van Scio, en de Malvezei uit Morea, waren reeds in de middeleeuwen beroemd, en kwamen dikwijls voor op de tafels onzer voorvaderen. Het katoen, dat men op Cyprus vindt, is het beste van de geheele Levant en werd naar Holland, Engeland en Italië gezonden; het eiland levert voorts gips, zwavel, marmer, enz. In 1740 werd er een uitgebreide handel gedreven en vond men er vele fabrijken. Granen werden van daar naar Europa gezonden, wol naar Italië en Frankrijk.

Aleppo, onderscheidene eilanden van den Archipel, Jeruzalem, Acco, Ramla en Egypte voerden ook katoen uit, zoowel ruw als katoenen garens; een handel echter aanmerkelijk afgenomen, sedert de groote aanvoeren van katoen uit Amerika en Oostindië †). Lesbos leverde in vroeger tijd wol, tarwe, olie en de beste vijgen van den Archipel. Den muskaatwijn van Tenedos houdt men voor den smakelijksten uit de geheele Levant, en is met den brandewijn het voornaamste uitvoerartikel van dat eiland §). Rhodus levert scheepstimmerhout, wijn en teer; Cos, citroenen en oranjeappelen; Samos, wit marmer, ijzer, zeep en zuidvruchten. Scio verschaft wijn, zijde, katoen, allerlei zuidvruchten en mastik, die den geurigen wierook geeft, en nergens anders mag aangekweekt worden dan daar **). Andere eilanden van den Archipel en ook Syrië leverden zijde. Anatolië gaf kemelshaar of Angorasche wol. Uit Konstantinopel, Smyrna en Aleppo werd *teftik* of hoedewol uitgevoerd; uit de laatstgenoemde stad, uit Diarbeker en Mosul katoenen lijnwaden. De Levant leverde nog gedroogde huiden en onderscheidene

*) Van Kampen, *De Levant*, III., p. 225, 228.

†) Canneman, p. 13.

§) Van Kampen, *De Levant*, III., p. 252, 267.

**) Idem, p. 211, 212, 221, 222.

soorten van ruw en bereid leder, was, aluin, potasch, benzoin, bezoar, sal-ammoniak, verfstoffen en droogerijen, gommen, opium en de kostbare rozenolie. De rhabarber, vroeger alleen over de Levant aangevoerd, is later een voorwerp van den Russischen handel geworden *). Buitendien werd nog koper uit Tarsus uitgevoerd.

De goederen, die naar de Levant werden gebragt, bestonden in lakens van verschillende kleuren en vele andere soorten van manufacturen van wol en garen, onderscheidene soorten van bont, specerijen, indigo, koperrood, kwikzilver, walrustanden, suiker, staal, tin, verfhout, blik, gember en gemunt geld. De goederen, naar Konstantinopel bestemd, werden veelal over Genua, Livorno en Marseille, weinig over Venetië gezonden, doch meest over Smyrna, van waar zij te land met karavanen, of te water naar Konstantinopel gingen †). Verder verzond men naar de Levant loodwit, vermiljoen, barnsteen, kamfer, benzoin en ivoor. Sedert 1675 bragten wij daar eene groote menigte manufacturen, in welken handel wij toen begonnen mede te dingen met de Engelschen, die alle moeite aanwendden, om dien handelstak alleen te behouden. Ook de Franschen, die in 1646 eene lakenfabrijk te Sedan hadden gevestigd en sedert het bestuur van Colbert er in Languedoc verscheidene hadden opgerigt, begonnen met ons mede te dingen, en konden op eene gemakkelijke wijze hunne goederen uit Marseille verzenden. Naar Smyrna bragten wij mede koloniale waren, en vroeger vele Leidsche lakens, die later door Engelsche zijn vervangen, wijnen en vruchten.

De Franschen waren de eerste, die een handelsverdrag met de Porte sloten. In 1535 werd het door de la Foret, daartoe

*) Canneman, p. 22, 23.

†) Le Long, *Kooph. van Amsterd.*, III., p. 166.

gemagtigd door den Franschen Koning Frans I, aangegaan. Zij verkregen bij die gelegenheid vele voorregten, waarvan zij langen tijd alleen het genot hadden. Hunne voornaamste vrijheden bestonden in de vergunning, om Consuls te vestigen in alle havens, waar zich Fransche kooplieden ophielden, vrijheid van godsdienst, den alleenhandel in de Landen van den Sultan; terwijl andere volken aldaar slechts onder Fransche vlag mogten varen *). Spoedig vertoonden zich ook de Engelschen in de Levant. Zij verkregen in 1579 aldaar bijna dezelfde voorregten als de Franschen; aan hen werd de bescherming opgedragen van de Hollanders, Friezen en andere volken, die met de Porte in geene overeenkomst stonden. Zij rigtten in 1581 eene Turksche Maatschappij [*Turkey Company*] op, die in 1593 aanmerkelijk toenam, en in 1605 van Jacobus I een octrooi kreeg, dat in 1661 door Karel II werd bevestigd.

Aan den Levantschen handel namen de Nederlanders in den beginne geen deel, dan door de tweede hand over Duitschland en Italië of over Antwerpen. De goederen werden in het eerste geval grootendeels te land vervoerd; in het laatste geval werden zij door de Venetiaansche schepen naar de havens der Zuidelijke Nederlanden gebragt, waar de kooplieden uit de Noordelijke gewesten die afhaalden. Na den val van Antwerpen begon men hier schepen uit te rusten naar de Italiaansche havens, waardoor

*) Postlethwayt, *Univ. Dict. of Trade.*, in voce: *Levantrade*, welke Schrijver nog zegt, dat in de verdragen, van 1604 tusschen Sultan Achmet en den Franschen Gezant Savary de Breves gesloten, de Engelschen ook van de verpligting om onder Fransche vlag te varen, ontheven zijn, hetgeen niet strookt met het aangevoerde door Canneman, *de Merc. Levant.*, p. 139, waar hij zegt, dat de Engelschen reeds in 1579 onder eigene vlag op de Levant voeren.

de grondslag gelegd werd voor den later zoo bloeijenden Levantschen handel. Dat het verkeer met Italië over land — tot verkrijging der specerijen en andere Oostindische en Levantsche waren, die door de Venetianen en Genuezen uit Egypte werden aangevoerd — vroeger zeer belangrijk moet geweest zijn, bleek onder anderen uit eene Kennisgeving van Burgemeesters van Amsterdam, van den jare 1668, waarbij wordt gezegd, dat de koophandel van Duitschland en de Vereenigde Nederlanden, en voornamelijk van de steden Haarlem, Leiden en Amsterdam, die voordezen gedreven is geweest op Italië en de Levant, over Keulen, Frankfort, Augsburg en Tirol, sedert eenigen tijd herwaarts geinterrompeerd of nagelaten is *).

Reeds onder de regering van Graaf Willem II hadden zich eenige huisgezinnen uit deze Landen in Venetië met der woon gevestigd †). Ofschoon de handel der Nederlanders zich, tot aan den opstand tegen Spanje, niet verder uitstrekte dan tot de Straat van Gibraltar, de westkust van Afrika en eenige aldaar gelegene eilanden, was hun de Middellandsche Zee echter niet geheel vreemd gebleven §). Als oorzaak voor het niet bezoeken van Venetië en de Levant door onze schepen, geeft men op, de langdurigheid der reize, en het overwigt der Italianen in de Middellandsche Zee; ook de onmogelijkheid, om de goederen zoo goedkoop te geven als de Italianen, zoo lang deze uitsluitend in het bezit waren van den handel op het Oosten, en daarbij eene geregelde vaart hadden op de Zuid-Nederlandsche havens, waar zij zich ruimschoots van alle

*) Zie het Stuk bij Luzac, D. I., Bijl. N.

†) Mar. Sanuti, *Secreta fidel. Crucis*, Lib. II., p. 11, 18.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, V., 126.

Noordsche voortbrengselen konden voorzien *). Karel V verstoorde het eerst dezen handel der Venetianen, door eene belasting van 20 pCt. te heffen van de goederen, door hen in- of uitgevoerd. De onlusten in deze Landen schrikten ook de Italianen af, om hier te komen. In 1587 werd Antwerpen's Levantsche handel geheel vernietigd. Spanje's onverdraagzaamheid veroorzaakte niet alleen den val van dit Nederlandsche Tyrus, maar verjoeg ook de handeldrijvende Joden uit zijne eigene koopsteden, en verhaastte daardoor zijnen ondergang. Immers overal, waar men Joden vond, heeft de koophandel gebloeid; een handeldrijvend volk kan niet dan tot zijn groot nadeel van Joden ontbloot worden †). In 1590 kwamen de eerste Israëlieten uit Portugal te Amsterdam aan, die spoedig, in 1598, door andere gevolgd werden, en alras in het bezit geraakten van eene synagoge. In 1602 kwamen er meerdere Joden uit Spanje te Amsterdam, waar zij verscheidene voorregten verkregen. Omstreeks de helft der 17de eeuw vestigden zij zich in andere Hollandsche steden, ook in Zeeland en Utrecht. In Spanje hielden zij zich hoofdzakelijk bezig met den handel op de Levant; Nederland is het herstel van dezen handelstak aan hen verschuldigd §). Reeds in de grijze Oudheid was de handel op de Levant in hunne handen; op verscheidene plaatsen hadden zij kantoren en factorijen, en breidden zij, na de verdrijving der Mooren, hun verkeer aldaar uit, vooral toen zich velen hunner, na de verbanning uit Spanje, in de Levantsche koopsteden vestigden. Na hunne komst in Holland zetteden zij dien handel voort, en kregen al spoedig

---

*) De Jonge, *Nederl. en Venetië.* Blanqui, *Hist. de l'Econ. Polit.*, I., p. 256.

†) *Recherches sur le Comm.*, II., p. 2, 133.

§) Koenen, *Geschied. der Joden*, p. 171, 176.

eenige makelaars. Jongelieden werden naar Konstantinopel en den Archipel gezonden, en onderhielden betrekkingen met Holland, waar, in het laatst der 16de eeuw, eenige kooplieden getracht hadden hunnen zeehandel ook naar de Levant uit te breiden. Indien echter oudtijds een schip naar de Levant ging, zeilde het onder Fransche vlag; vervolgens, nadat Engeland in 1579 een verbond met Turkije had aangegaan, gebruikte men de Engelsche vlag. In 1598 wendden zich de onzen tot den Koning van Frankrijk, wiens onderdanen sedert 1535, volgens een verdrag met den Sultan gesloten, in de Levant handelden en aldaar onderscheidene voorregten hadden verkregen, met het verzoek, dat hij hun bij den Sultan tot voorspraak wilde zijn, door tusschenkomst van zijnen Gezant. Zij verkregen daarop een octrooi, waarbij werd bepaald, „dat voortaan de kooplieden van Vlaanderen, komende met hunne goederen, om te handelen in de havens en plaatsen van des Sultans Rijk, alleen trachtende hunne traficquen onder de banier en naam van den Gebieder van Frankrijk, en onder bescherming van hunne Consuls te doen, door de Turksche ambtenaren niet zouden worden bemoeijelijkt; dat de genoemde Vlamingen zullen mogen gaan, komen en onder vrijgeleide traficqueren, onder dezelfde banier en naam van den Gebieder van Frankrijk, zonder dat hun eenige hinder of kwelling zal gedaan worden" *). Dit was echter niet de eerste maal, dat deze gewesten met Turkije in aanraking kwamen. Amurad III had, reeds onder Prins Willem I, ons zijne hulp tegen de Spanjaarden aangeboden †), die echter niet werd aangenomen. In 1582 kwamen er gezanten hier uit Turkije, om voor te stellen, 14 Turksche kooplieden te Ant-

*) Van Meteren, VI., p. 517, sqq.

†) Baudart, *Mémoriën*, IV., p. 278.

werpen te vestigen, die de Levantsche goederen, aldaar uit Azië en Griekenland aangebragt, zouden ontvangen. De goederen gingen over de Middellandsche Zee op Marseille, alsdan te land tot aan de Garonne naar Bordeaux, en van daar over den oceaan naar Antwerpen *). Deze poging had echter geen gevolg. De Sultan van Marokko had hier ook reeds (1591—1616) een' Joodschen Gezant, Samuël Palachi †).

Sedert 1598 voeren de Nederlandsche schepen op de onderscheidene havens van het Turksche Rijk, onder Fransche vlag.

In het jaar 1610 waren eenige Nederlandsche schepen door Turksche kapers genomen. Een Nederlandsch koopman, Jakob Gijsbrechtz. te Konstantinopel gevestigd, klaagde hierover bij de Turksche Regering, en schreef te gelijker tijd een' brief aan de Staten der Vereenigde Nederlanden, waarin hij hun hiervan kennis gaf De Porte vaardigde toen een bevel uit naar alle havens van het Turksche Rijk, om den Nederlanders, *handelende onder de vlag der Vereenigde Gewesten*, alle mogelijke gunsten te verleenen, terwijl men tevens had besloten een' brief te schrijven aan Prins Maurits en de Staten, om gezanten naar het Turksche Rijk te zenden, tot het sluiten eener handelsovereenkomst.

In den brief, door den Turkschen Staatsdienaar aan de Staten Generaal geschreven §), wordt onder andere gezegd, dat allen kooplieden en schepen uit Nederland, hetgeen zij begeeren, zal geworden; dat er last is gegeven om de Nederlanders niet te belemmeren in hunnen handel; dat zij vrij mogen uit- en inkomen, en men hun dadelijk de goe-

*) Baudast, *Memoriën*, IV., p. 178.

†) Koenen, *Geschied. der Joden*, p. 185.

§) Van Meteren, X., p. 467, 468, 469.

deren, die zij verkoopen zullen, zal betalen; dat de magtige havens der Koningen van Otthman openstaan voor alle bondgenooten des Nederlandschen volks.

Het verzoek van den Sultan, om een verbond van handel te sluiten met de Nederlanden, werd bevestigd door den brief van den Vorst van Moldavië; na eenige tegenwerpingen, zoowel van binnen als buiten 's lands, werd Cornelis Haga eindelijk als Afgezant naar Turkije gezonden *).

In 1611 ging hij, vergezeld van eenige jongelieden en den Secretaris C. Pauw, op reis, en bereikte Konstantinopel in Maart 1612, waar zich toen Gezanten bevonden van Venetië, van Frankrijk en van Engeland. Frankrijk en Venetië wendden alles aan, om Haga tegen te werken, hetgeen echter niet gelukte. Het gezantschap van de Staten werd door den Sultan plegtig ten gehoor ontvangen †), en Haga sloot met de Porte een verdrag, waarbij den Nederlanders vrije handel te land en ter zee in het geheele gebied van den Sultan toegestaan, en die zelfs uitgestrekt werd tot de Zwarte Zee naar Trebisonde, Kaffa, de Zee van Azof, geheel Rusland en naar Cyprus, om zout te koopen. Aan de Nederlanden werden voor het vervolg gelijke voorregten en vrijheden vergund, als aan de Franschen en Engelschen. In de voornaamste Schalen van de Levant mogten zij Consuls benoemen. Geen Nederlander mogt tot slaaf gemaakt worden.

Dit verdrag was, volgens Wagenaar, zeer voordeelig, aangezien wij tot heden slechts onder Fransche of Engelsche vlag hadden mogen handelen; ook omdat daardoor de zeerooverijen werden geweerd §). Kluit zegt verkeerdelijk,

---

*) Van Meteren, X., p. 470, 471.

†) Koenen, in Nijhoff's *Bijdragen*, D. VI.. 1e Stuk, p. 16. *Gr. Placcb.*, III., p. 383. Kluit, *Hist. Federum*, *Belg. Federati*, p. 333.

§) *Vad. Hist.*, X., p. 50, 51.

dat wij eerst sedert 1680 onder eigene vlag op de Levant voeren *). De vaart op de Zwarte Zee werd in den beginne verwaarloosd, en is eerst sedert 1779 ernstig ter hand genomen. Te Aleppo, waar de Hollandsche en Vlaamsche kooplieden, onder bescherming van Frankrijk, sedert het laatste gedeelte der 16de eeuw reeds handel dreven †), werd bij de zich daar bevindende Venetiaansche, Engelsche en Fransche Consuls een Nederlandsch Consul-generaal aangesteld §).

In 1612, den 8sten December, werd hier eene instructie uitgevaardigd voor de Consuls in de Levant, en in het bijzonder voor dien te Aleppo.

In 1615 kreeg de Consul te Aleppo en de Gezant te Konstantinopel van de Staten vergunning, om 1½ of 2 pCt. te heffen van de goederen, onder Hollandsche vlag in de Levant aangevoerd wordende, om daaruit de onkosten hunner zending te vinden **). Met onderscheidene wederwaardigheden hadden de eerste Nederlandsche Handels-agenten in het Oosten te worstelen ††). De toenmalige Consul Pauw, te Aleppo, kreeg in last van de Staten-Generaal, om eene reis te doen naar Syrië en Egypte, ten einde ook daar voor de belangen van den Levantschen handel werkzaam te zijn. Hij begaf zich in 1619 op weg, bezocht Damascus, Samaria, Jeruzalem, Gaza en Caïro, het middelpunt der gemeenschap tusschen Europa, de Middellandsche Zee, Azië en het Noordoostelijke Afrika, waar een belangrijke

---

*) *Hist. Fed.*, p. 334.

†) Canneman, *o. l.*, p 128.

§) Er bevindt zich op het oogenblik nog een Nederlandsche Consul te Aleppo.

**) *Gr. Placcb.*, II., p 1333, 1332, 1334.

††) Koenen, bij Nijhoff, *o. l.*, p. 20, 21.

handel in katoen, koffij, linnen, gommen, reukwerken en andere Oostersche voortbrengselen werd gedreven *), en hij zich onledig hield met de belangen des Nederlandschen handels te vestigen; vervolgens bezocht hij Arabië, en keerde over Konstantinopel, Warschau en de Oostzee-steden naar Nederland terug †).

In 1621 verliet de Nederlandsche Consul Aleppo, aangezien een geregelde handel, door den verwarden toestand des Turkschen Rijks, bijna onmogelijk was geworden, en droeg zijn ambtsverrigtingen voorloopig aan den Franschen Consul op. Haga, de Gezant te Konstantinopel, klaagde in 1623, dat, bij gebrek van de noodige inkomsten, niemand zijner landgenooten zich belasten wilde met het waarnemen der Consulaten in de Schalen van de Levant, zoodat men alom tot vreemden zijne toevlugt moest nemen, waarvan het verval des handels een gevolg was. Uit Morea en de eilanden van den Archipel kwamen dagelijks klagten over de groote geschenken, die aan de Turksche ambtenaren moesten gegeven worden, terwijl de Consuls bijna geen inkomen hadden. De vreemde kooplieden in de Levant gebruikten toen meermalen Nederlandsche schepen, die zij voor minder geld konden krijgen, dan de Italiaansche schepen, buitendien schaars voorhanden, en niet zeer geschikt voor de vaart. De Italianen hadden toen reeds den Nederlanders den handel in katoenen te Smyrna afhandig gemaakt, waarover de Nederlandsche kooplieden aan den Gezant hunne klagten indienden, wijzende op de moeijelijkheid, om den handel voort te zetten. Aan de Turksche Bevelhebbers in Barbarije moesten dikwijls groote geschenken gegeven worden, om hen tot het onderhouden van den vrede te verpligten. Haga berigt voorts, dat hij de vrijheid

*) Koenen, bij Nijhoff, *o. l.*, p. 23. †) Idem, p. 24.

van handel, vroeger in het algemeen aan alle Christenen verboden, op de Schaal van Yemen en andere kusten van de Roode Zee door hem en met zijne onkosten voor de Oostindische Maatschappij heeft verkregen *). Intusschen was reeds in 1609 door den Sultan van Marokko en Fez een Gezant herwaarts gezonden, om den kooplieden van deze Landen vrijen handel en verkeer aan te bieden, en daarentegen voor zijne onderdanen hetzelfde te bedingen †). In het volgende jaar kwam dan ook een verbond van zeevaart en handel met dien Vorst tot stand, hetgeen dikwijls is vernieuwd, veranderd, herroepen, al naar mate de omstandigheden een of ander vorderden, zoo als in 1683, in 1684 en in 1692.

De betrekkingen van Nederland met Venetië waren ook aan den handel haren oorsprong verschuldigd, zoo als hiervoor meermalen is gezegd §). Toen de zeeweg voor de Nederlanders was geopend, ontwikkelde zich dat verkeer meer en meer. In 1596 was er reeds te Amsterdam een handels-agent van Venetië gevestigd; hij deed aldaar een groot vaartuig bouwen en, geladen met tarwe, uitvoeren **). Meermalen werden er verzoeken gedaan tot uitvoer van granen, bij schaarschte in Italië. Een en ander zou, volgens den Heer de Jonge, het bewijs zijn, dat de zeehandel toen reeds sedert eenigen tijd moest gedreven zijn; terwijl hij verder aanneemt, dat die handel tusschen 1585 en 1590 is begonnen. Vóór 1596 vindt men echter in de Staatsstukken van geene handelsbetrekkingen over zee met Venetië melding gemaakt. Doch men houde in het oog,

---

*) Zie den geheelen belangrijken brief, medegedeeld door den heer Koenen in Nijhoffs *Bijdragen*, VIe D., 1e Stuk, p. 32—36.

†) Van Meteren, X., 169, 170. §) Zie pag. 112, 115, 137, 332.

**) *Res. Stat.-Gl.*, 21 Oct., 1596.

dat de landhandel reeds sinds onheugelijke tijden was gedreven.

Toen in 1596 een groot gebrek aan levensmiddelen in Italië heerschte, kwam Francisco Moresini, een Venetiaansch Edelman, herwaarts, om graan te koopen en over zee te vervoeren. „Hij was," volgens de heer de Jonge, „de eerste, die hier te Lande van wege de Republiek van Venetië kwam, en zich regtstreeks aan de Staten-Generaal wendde" *). De aangeknoopte betrekking dreigde echter na vier jaren weder vernietigd te worden.

In 1609, volgens van Meteren in 1610, werd, op raad van den Koning van Frankrijk, van der Mijle als Gezant naar Venetie gezonden, om aldaar voorstellen te doen tot het sluiten van een handelsverdrag †). De overwinning van Heemskerk in 1607 op de Spaansche vloot, had de Middellandsche Zee voor onze schepen geopend, en onderscheidene bodems zetteden jaarlijks koers naar hare havens, vooral toen het met Spanje gesloten bestand de vrije vaart had begunstigd. De Gezanten van Spanje en van den Paus werkten van der Mijle op alle wijzen tegen. Ook Venetië scheen het noch raadzaam, noch voordeelig te achten, in naauwere betrekking met ons te komen; zoodat van der Mijle slechts de verzekering van vrijen handel en scheepvaart kon verkrijgen §). Echter werd Thomas Contarini door Venetië als haren Gezant herwaarts gezonden, die mede onverrigterzake terugkeerde **).

Aan den buitengewonen Gezant van Aerssen gelukte het

---

*) De Jonge, *Nederl. en Ven.*, p. 5.

†) Van Meteren, X., p. 322, volgg. Wagenaar, *Vad. Hist.*, X., p. 45.

§) De Jonge, *o. l.*, p. 37, 38.

**) Wagenaar, *Vad. Hist.*, X., p. 45.

in 1620 evenmin, een handelsverdrag te sluiten. Echter nam het verkeer met Italië, gedurende den loop van het twaalfjarig bestand in groote mate toe. De Regering had onderscheidene verordeningen gemaakt tot regeling van den Levantschen handel, en bescherming der koopvaardijschepen tegen de Barbarijsche roovers; Consuls waren er aangesteld te Venetië, Zante, Cefalonia, Candia en op andere zeeplaatsen; reeds in 1612 hadden wij een' Consul te Livorno. Met Venetië was in 1620 een verbond aangegaan, en aldaar een Nederlandsch Gezant gevestigd, aan wien de Consuls onderworpen waren en rekenschap moesten afleggen.

Zoo als in andere gedeelten van Europa, legden zich de Nederlanders in Italië of andere gewesten van de Middellandsche Zee op de vrachtvaart toe. Even als ten behoeve der Hanzé, in Antwerpens bloeijendst tijdperk, oefenden zij thans voor de Venetiaansche en andere Italiaansche kooplieden, voor Grieken en Joden de vrachtvaart uit. Zij vervoerden alsdan de goederen van de eene haven van Italië naar de andere, of naar Alexandrië en bragten van daar andere waren weder terug *). Men gebruikte liever Nederlandsche schepen dan andere, omdat zij voor minder vracht voeren, hunne vlag door de zeeroovers werd ontzien en hunne bevelvoerders eerlijk waren.

In de eerste helft der 17de eeuw had er een levendig handelsverkeer tusschen deze gewesten en Venetië plaats. De Heer de Jonge brengt daarvan eenige voorbeelden bij. In Februarij, 1616, lagen er 18 Nederlandsche koopvaardijschepen in de haven van Venetië; twee maanden later kwamen er 10 Nederlandsche schepen met graan van Sicilië aan; in Maart, 1617, lagen er vele Nederlandsche schepen in Venetië. In 1618 kwamen weder twee Nederlandsche

*) Koenen, bij Nijhoff, *o. l.*, VI., I., p. 33.

schepen met wol geladen uit Spanje binnen weinige dagen aan. Onder deze schepen waren er van de grootste soort *). Ook vestigden zich omstreeks dien tijd eenige Amsterdamsche kooplieden te Venetië, waardoor de handel met de Republiek zich meer en meer ontwikkelde.

De Venetiaansche handel werd grootendeels door de Nederlanders gedreven; de goederen door ons uit Venetië uitgevoerd, als zout, rijst, anijs, kamfer, aluin, zuidvruchten, olie, wol, ruwe en gewerkte zijde, kanten, fluweel, hennep, spiegels, glaswerk, staal, terpentijn, zwavel, enz. hadden veel minder waarde, dan die wij er invoerden, als koren, kaviaar, de voortbrengselen onzer visscherijen, masten en andere scheepsbehoeften, meekrap, linnen, wol, specerijen, verfhout, enz. Er werd geen ijzer of koper ingevoerd; ook was de invoer van lakens verboden, omdat Venetië zelf beroemde lakenfabrijken bezat. Zelden kwamen er Venetiaansche schepen in Nederland.

Toen de vrees van Venetië voor Oostenrijk ophield, zocht de Republiek onze vriendschap niet meer zoo sterk. In 1638 werden de Gezanten van beide Gemeenebesten teruggeroepen; de vriendschap bleef echter ongestoord. Doch na den Munsterschen vrede nam allengs het verkeer af, waartoe de zwarigheden, ons in den handel op de Levant in den weg gelegd, het hare zullen hebben toegebragt. Zeer zeker echter waren op deze verkoeling van invloed de oorlogen, waarin wij sedert de laatste helft der 17de eeuw waren gewikkeld, en de onveiligheid in de Middellandsche Zee; ook ontwikkeling van het handelsverkeer bij vreemde volken; de aanvoer van zijde uit Oostindië, en de oprigting van zijdefabrijken in Frankrijk †).

---

*) De Jonge, *Nederl. en Venet.*, p. 296.

†) Idem, p. 296, v. v.

Behalve op Venetië werd er een belangrijke handel gedreven op Genua, in zijde, tapijtwerk, goud en zilverlaken, olie, zeep, rijst, droogerijen en marmer; op Livorno, in koffij en katoen, waarvan die stad eene stapelplaats was; op Bergamo, Bologna, Modena en Turin, in ruwe zijde; op Parma, in Parmezaansche kaas. Frankrijk belemmerde echter ons handelsverkeer op Italië, en door de maatregelen van den Franschen Koning ging omstreeks de helft der 17de eeuw onze vrachtvaart te Livorno, Genua en Lucca geheel verloren.

De naam der Republiek van de Vereenigde Nederlanden had zoowel door den handel, welken hare kooplieden dreven in de Levant, als door dien harer Oostindische Maatschappij bij de Vorsten van het Oosten groote vermaardheid gekregen.

Zelfs de Perzen zochten onze gunst. In 1611 trachtten zij, door tusschenkomst van een' bij hen wonenden Engelschman, Robert Cherling, de Staten over te halen tot het sluiten van een verbond tegen de Turken; ook sprak hij van een verdrag van handel; doch zijne voorstellen werden niet aangenomen, omdat men hem niet vertrouwde *).

De Gezant Haga bewerkte in 1625, dat uit de bekwaamste kooplieden te Amsterdam er eenige gekozen werden, om een wakend oog te houden op den gang des Levantschen handels. Enkele kooplieden rigtten zich toen ook met een verzoek, dezelfde strekking hebbende, tot de stedelijke Regering, waarin zij aantoonden, dat de Levantsche handel door verscheidene oorzaken zeer moest lijden.

Datzelfde jaar werden er zeven kooplieden benoemd, om op het door de adressanten aangevoerde te letten, die, na door de Staten-Generaal in hunne betrekking bevestigd te

*) Van Meteren, X., p. 466.

zijn, den naam verkregen van *Directeuren van den Levantschen Handel en Navigatie van de Middellandsche Zee.* De Directeuren werden door de Amsterdamsche Burgemeesters verkozen; eenmaal elke week vergaderden zij op het Stadhuis; zij waren belast met de handhaving der Reglementen omtrent den Levantschen handel gemaakt, en zorgden voor de waarneming der Nederlandsche belangen in de Schalen van de Levant; zij werden door de Regering van het Land in zaken dien handel betreffende, geraadpleegd, en beslisten de geschillen; ook deden zij, daartoe door de Regering gemagtigd, de bijzondere regten op den Levantschen handel en scheepvaart heffen; zij waren belast met het toezigt over de rekeningen, de uitrusting der schepen, enz., omtrent welk punt de Staten-Generaal in de jaren 1627 tot 1652, 1663 en 1667 onderscheiden voorschriften gaven, waarbij de afmetingen, het aantal zeelieden, geschut, en zeilen werden vastgesteld *).

Tot het collegie der Directeuren behoorden nog eenige mindere ambtenaren, met de taxatie en het onderzoek der schepen, enz. belast †).

In 1670 werden dergelijke Directeuren te Rotterdam aangesteld. Hoorn, Leiden, Enkhuizen en Medemblik hadden ook hunne collegie's. Die van Enkhuizen en Medemblik gingen echter spoedig te gronde. Hoorn zond daarentegen van 1627 tot aan het begin der 18de eeuw jaarlijks ongeveer 50 tot 70 schepen naar de Middellandsche Zee. In 1696 werd een dergelijk collegie in Zeeland opgerigt. Jaarlijks werd eene Algemeene Vergadering te

---

*) *Gr. Placcb.*, I., 896, 906. II., 2894, 2039. III., 1356.

†) Le Long, *Kooph. v. Amsterd.*, D. IV., p. 129, volgg. Canneman, *o. l.*, p. 44—57.

Amsterdam gehouden, waar al de Directeuren uit die stad, benevens een of twee uit de andere steden tegenwoordig waren *). Om aan de Afrikaansche Roofstaten geschenken te kunnen geven, werd er sedert 1625 eene belasting van 4 stuivers van het last geheven, sedert 1630 verhoogd tot 20 stuivers van alle Hollandsche schepen. In 1636 en 1645 werd zij ook gevorderd van de vreemde schepen, naar de Levant stevenende of van daar terugkeerende. In 1676 werd eene belasting vastgesteld voor de schepen, die de Straat niet doorgingen, maar Spaansche havens bezochten. De groote onkosten, die van 1610 tot 1625 in Aleppo moesten gemaakt worden, gaven aldaar aanleiding tot de heffing van een regt van 1 pCt. op in- en uitvoer, dat later ook te Smyrna ingevorderd werd. In 1666 werd dat regt hier geheven van alle goederen, te land of ter zee regtstreeks of uit vreemde havens met Nederlandsche of vreemde schepen aangevoerd. In 1692 is het ook van toepassing gemaakt op goederen uit Morea aangebragt. Zeeland heeft het echter nooit betaald. Dit regt bragt in 1691, 1692 en 1693 op *f* 2899; in 1694 en 1695 *f* 1746; in 1696 *f* 4812; in 1697 *f* 1626; in 1698 *f* 2381; in 1699 *f* 1594; in 1700 *f* 8099; in 1701 *f* 136, en in 1702 *f* 1831 †). Men zal hieruit kunnen afleiden de waarde der goederen, gedurende de genoemde jaren uit de Levant herwaarts overgebragt. In 1671 begon men 5 pCt. van de vracht te heffen der schepen, die van Smyrna hier aankwamen, en voor de eerste maal werd de helft der vracht ingevorderd van de Smyrnasche vaartuigen, die in dat jaar de Maas binnenliepen. In 1679 werd deze belasting toegepast op alle

*) Canneman, *o. l.*, p. 59—69.

†) *Gr. Placcb.*, V., p. 1548.

Hollandsche en vreemde schepen, uit de Levant herwaarts komende *).

De onkosten van geschenken, de intrede en uitrusting der gezanten, maakten deze verschillende belastingen noodig. Buitendien werd er sedert het jaar 1615 nog een Ambassaad- of Consulaat-regt van 1 pCt., in 1692 van 2 pCt. te Konstantinopel of Smyrna betaald. Ook de Turksche ambtenaren hieven een regt van 3 pCt. bij in- en uitvoer †). De Gezant te Konstantinopel heette eerst *Orateur*, daarna *Beschermer der Nederlandsche natie*. In 1675 droeg Colyer den titel van *Resident*, in 1610 dien van *Ambassadeur*. Te Smyrna, Lesbos, Scio en andere plaatsen bevonden zich Consuls, zoo als ook gedurende eenigen tijd in Egypte, sedert 1612 door Nederlandsche schepen bezocht. Later was de zorg voor de handelsbelangen aldaar opgedragen aan den Consul te Aleppo. De handel op Egypte werd echter veeltijds onder vreemde vlag gedreven §). De schepen, naar de Levant bestemd, moesten gezamenlijk, onder geleide van oorlogsvaartuigen, *in admiraalschap* varen. Zij deden op hunne reis onderscheidene havens aan om handel te drijven. Hierdoor wierp deze handel voor ons meer voordeelen af, dan voor andere volken. In Frankrijk en Italië werden de goederen voor gereed geld verkocht, en aldaar piasters en sequinen medegenomen voor den handel in de Levant. Indigo, koffij en lakens, te Marseille ingeladen, werden door ons even zoo goedkoop, als door de Franschen vervoerd **).

Intusschen had de Nederlandsche handel in de Middellandsche Zee meermalen zeer veel te lijden van de roof-

*) Canneman, *o. l.*, p. 70, 73, 79.

†) Idem, p. 211. §) Idem, p. 137.

**) Luzac, *Holl. Rijkdom*, I., p. 342, 343.

zucht der Barbarijsche Staten. De schade der Amsterdamsche kooplieden, in 1650 en 1651 hierdoor geleden, werd begroot op ver over de 100 tonnen gouds *). Met Salé was in 1651 een verbond gesloten, dat in 1657, 1653 en 1659 werd vernieuwd. In 1617 gelastte de Porte aan den Dey van Algiers, om de verdragen met de Staten aangegaan, na te komen. In 1619 stond de Dey ons eenige handelsvoordeelen toe, in 1622 en 1626 door verdragen gevolgd; doch in 1654 moest de Ruijter de schepen tegen de roovers van Salé en Fez beschermen, en sloot een verdrag met den Sultan. In 1661 dwong hij Tunis tot het aangaan van een' wapenstilstand, later in een' vrede overgegaan. Ook met Algiers werd vrede gemaakt †), die echter in 1663 weder door de Algerijnen werd geschonden, zoodat in 1664 de oorlog nog voortduurde. Met Algiers zijn de verbonden in 1677, 1679, 1680, als ook nog in de 18de eeuw vernieuwd.

Om den landhandel, vroeger over Duitschland op Italië gedreven, maar door de Godsdienstoorlogen afgenomen, weder te verlevendigen, liet de Keizer van Oostenrijk in 1668 alhier door zijnen Gezant bekend maken, dat de wegen goed onderhouden werden, en de tollen van Roveredo in Tirol verminderd waren; de zijde uit Italië naar Duitschland en herwaarts gebragt, betaalde slechts $\frac{1}{4}$, en de goederen van hier en uit Duitschland naar Italië gevoerd, slechts $\frac{1}{4}$ van hetgeen zij vroeger betaalden. Ook was de tol te Verona zeer verminderd §). In tijden van oorlog ter zee, werd die landweg veel gebruikt. Toen op het einde der 17de eeuw, de Russen zich van een gedeelte van Perzië

*) Brandt, *Enkhuyzen*, II., p. 126.

†) Aitzema, IV., 943, 946, 947, 949.

§) Luzac, *Holl. Rijkd.*, I., Bijl. N.

hadden meester gemaakt, werden de Levantsche goederen over Rusland en Duitschland, of met Russische schepen over de Baltische Zee naar Nederland gebragt; blijkbaar uit de groote ontvangsten der tollen op de grenzen van Overijssel en Gelderland *).

Colyer werd in 1668 met groote geschenken als Gezant naar Konstantinopel gezonden, tot bevordering van de handelsbelangen met Turkije; hij slaagde in zijne zending †), en bewerkte, dat het verdrag van 1612, even als in 1624 en 1634, weder werd bevestigd. In 1681 werd het nogmaals vernieuwd, en eenigzins uitgebreid. Vrijdom van tol werd gegeven voor de daalders en het goud in Turkije ingevoerd; van andere waren zou niet meer betaald worden dan 5 pCt. Wij mogten ook katoen, katoenen garens, korduaan, was en huiden koopen, welke handel te voren slechts aan de Franschen vergund was. Behalve dat gaf het verdrag aan de ingezetenen dezer Landen dezelfde vrijheden, sedert eenigen tijd door de Engelschen en Franschen genoten §).

In 1684 werd met Marokko een verdrag aangegaan, waarbij onder andere werd vastgesteld, dat de schepen van Nederlanders in zee niet mogten doorzocht worden door de onderdanen des Sultans; de Nederlandsche kooplieden waren niet verpligt, hunne ondanks, de goederen van onderdanen des Sultans te koopen **).

Dit verdrag werd in 1692 door de Staten tot verzekering van hunnen handel in de Middellandsche Zee ver-

---

*) Canneman, *o. l.*, p. 188.

†) Aitzema, VI., p. 633—651.

§) Dumont, *Corps dipl.*, VII., I., p. 4.

**) Idem, VII., II., p. 64.

nieuwd *). In 1699 waren er weder Gezanten van Marokko en Tunis hier tot onderhouding der vriendschap. Om den vrede met de Roofstaten tot stand te brengen, maakte men gebruik van de diensten van een' Jood, Boas Pingas †). De onderhandelingen liepen echter vruchteloos af, en de vrede kwam eerst in 1703 tot stand, toen er tevens een verbond van handel en scheepvaart werd gesloten. In 1699 bewees de Nederlandsche Gezant Colyer aan het Hof te Konstantinopel onderscheidene diensten bij het sluiten van den vrede te Carlowitz, tusschen Keizer Leopold en den Sultan, waarvoor hij door den Keizer tot Graaf van het Rijk werd verheven. Ook de koophandel was aan hem dank verschuldigd voor zijne bemoeijingen aan het Hof van de Porte, alwaar zelfs zijne zuster, de vrouw van den Consul Hochepied te Smyrna, zich de gunst had weten te verzekeren van de Sultane Validah, de weduwe van Mahomet IV §).

§ 11.

HANDELSBETREKKINGEN MET FRANKRIJK GEDURENDE DE 17de EEUW.

De handel met Frankrijk **), door de Nederlanders sedert eeuwen gedreven, maar gedurende den oorlog tegen Spanje in uitgebreidheid toegenomen, ontwikkelde zich meer en meer, na de oprigting der O. I. M. Even als in andere Landen, waren ook daar Nederlandsche Factors in bijna alle zeehavens, en in verscheidene landsteden ge-

*) Dumont, VII., II., p. 319.

†) Wagen., *Vad. Hist.*, XVII., p. 19.

§) Bijv. op Wagen., *Vad. Hist.*, XVII., p. 6.

**) Zie hiervoor, pag. 140, volgg., 231, 255, 265, 272, 273, 279, 335, 337, 339.

vestigd. Zij kochten met groote winst de Fransche goederen, tegen voortbrengselen van Nederland of der Koloniën. Te Uzes, in Languedoc, hielden zich gewoonlijk tien of twaalf dezer Factoren op, tot opkooping en verzending der aldaar vervaardigde stoffen. Nog in later tijd is het gebruik om Factoren te zenden in wezen gebleven. De Fransche in- en uitvoerhandel was dan ook bijna geheel in onze handen, omdat geen ander volk toen nog in staat was met ons mede te dingen.

Het verdrag met Hendrik IV van 1596 *) kan men voor den grondslag onzer volgende handelsbetrekkingen met Frankrijk houden. Een in 1608 aangegaan verbond tot onderlinge bescherming, verzekerde de beide volken in hunne Landen, in zaken van koophandel, behandeling op gelijken voet als de ingezetenen. Bij het traktaat van 1624 werd aan de Nederlanders de vrije handel in Frankrijk toegestaan, zoo lang tot daaromtrent nadere voorzieningen zouden zijn genomen. Dit verdrag heeft geduurd tot aan het jaar 1627, toen het te Parijs vernieuwd en eenigzins uitgebreid werd. De Nederlandsche handelstand was echter niet zeer ingenomen met deze verbindtenissen met het magtige Frankrijk. Wel werd daarbij de vrijheid toegestaan om in de wederzijdsche Landen te koopen en te verkoopen; doch het hoofdonderwerp dezer verdragen was niet de koophandel, die slechts als eene bijzaak werd behandeld †). Bij het traktaat van den 11den April, 1646 §), lette men meer dan in vroeger tijd op den handel, ofschoon het nog geen eigenlijk handelsverdrag en zijn' oorsprong verschuldigd was aan de gedurige kaperijen der Franschen op zee, die

*) Zie hiervoor, pag. 335.

†) Berg, *De refugiés in de Nederlanden*, I., p. 92.

§) Aitzema, VI., 26, p. 270.

zich beriepen op de bepaling, voorkomende in de Ordonnantie van Hendrik III van Maart, 1584 *), *la robe d'ennemi confisque celle d'ami,* en voortdurend de zee onveilig maakten. Dit verdrag moest slechts voor vier jaren geldig zijn, in afwachting van nader te maken bepalingen. De schepen, voorzien van een patent van den Admiraal, ofschoon ook vijandelijke goederen vervoerende, behalve contrabande, zouden vrij zijn. Voorts werden er eenige verordeningen gemaakt omtrent de ontmoeting van koopvaardijschepen met oorlogsschepen in volle zee of op vreemde kusten.

Groote voordeelen verkregen de Nederlanders, dewijl het hun bij dit verdrag vergund was, Spaansche goederen in Frankrijk te brengen, dat de Franschen zelve niet doen konden. Het nieuwe traktaat, waarop men het oog had gehad, bij de sluiting van dat van 1646, werd echter eerst 14 jaar later aangegaan.

De vrede van Munster, in 1648 door de Staten afzonderlijk met den Koning van Spanje gesloten, gaf aanleiding tot verwijdering tusschen Frankrijk en de Nederlanden, zoodat de Fransche Gezant zelfs werd teruggeroepen †), terwijl de Koning in 1649 de invoer van Nederlandsche manufacturen verbood, en in 1650 de bepalingen der oude Ordonnantiën van 1543 en 1584 weder in het leven riep. De Fransche kapers berokkenden onzen koopvaardijschepen in de Middellandsche en Noordzee groote schade, die in het begin van 1651 alleen voor Amsterdam op 7½ millioen in 9 jaren werd begroot §). Boreel werd door de Staten, om den vrede tusschen Frankrijk en Spanje te helpen bewerken, naar Parijs gezonden. Hij drong bij die gelegenheid

*) *Recueil gén. des anc. lois Franç.*, XIV., p. 516.

†) Aitzema, VI., p. 529.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XII., p. 51.

(1649) ook aan op schadevergoeding; behalve dat moest hij pogingen aanwenden om een verdrag te sluiten, hetgeen hem echter in 1653 nog niet gelukt was. De belangrijkheid van onzen handel op Frankrijk, welks vracht- en kustvaart wij ook grootendeels uitoefenden, en die aanleiding had gegeven, dat in 1649 een Consul-Generaal van Frankrijk te Amsterdam werd toegelaten *), leed echter zeer door het verbod van invoer van Nederlandsche manufacturen en door andere bepalingen des Konings, zoodat vrije vaart op Italië, en met name die op Genua, Livorno en Lucca, aan zeer vele belemmeringen ter prooi was, en wij de geheele vrachtvaart dier steden verloren. De handel en allerlei fabrijken geraakten te Amsterdam door een en ander zeer in verval; het gras groeide op sommige plaatsen op de straten; verscheidene huizen stonden te huur, en van de zeven deuren der waag waren er vier gesloten. Een handschoenmaker, voorheen werkzaam met 48 knechts, werkte nu, bij gebrek aan vertier, zelf voor knecht; een handelaar in speldewerk, die 300 à 400 vrouwen aan werk had geholpen, arbeidde nu maar met drie of vier. Daarbij dreigde de Navigatie-Acte †) onzen handel met vermindering, en brak in 1652 de oorlog met Engeland uit.

De vrede van Westminster van 1654, tusschen Engeland en Frankrijk gesloten, waarin ook wij begrepen waren, en waarbij in Art. 15 was bepaald: *dat vrij schip, vrije lading maakte*, voerde den handel van Amsterdam weder tot zijn vorig standpunt op, zoodat men zich daar zelfs verpligt zag, eene keur uit te vaardigen tegen de hand over hand toenemende weelde, en men in 1657 reeds het plan maakte, om de stad op nieuws uit te leggen.

Frankrijk ging echter voort met het wegnemen onzer

*) Berg, *Réfugiés*, I., p. 97. †) Zie pag. 461.

schepen; van 1648 tot 1657 waren er 328 genomen *), waarvan de schade werd begroot op 20 of 30 millioen. Daarbij begon men in 1655 aldaar 50 stuivers te heffen van elk vat, dat de vreemde schepen, in Fransche havens komende om te laden, konden inhouden. Te vergeefs werd er over deze belasting, die onzen handel op aanmerkelijke sommen kwam te staan, geklaagd †). Maar de grootste onaangenaamheden ontstonden in 1657, toen de Ruijter twee Fransche schepen had genomen, die al sinds langen tijd onzen kooplieden groote schade hadden toegebragt. In Frankrijk werd dien ten gevolge beslag gelegd op alle zich daar bevindende Nederlandsche schepen, goederen en schulden. Boreel, die hierover klaagde, kon geene verandering in dat besluit te weeg brengen. De Fransche Gezant vorderde de beide schepen terug; doch de Staten waren hiertoe niet te bewegen, en deden beslag leggen op alle Fransche goederen, schulden en wisselbrieven §), terwijl zij tevens den invoer van alle Fransche waren en manufacturen, en den handel op Frankrijk verboden. De Thou werd hierop door Lodewijk XIV naar den Haag gezonden. Hij beloofde de opheffing van het beslag en de sluiting van een verdrag van zeevaart, waarbij de Nederlanders dezelfde voorregten zouden genieten, als in 1655 aan de Hanzésteden waren toegestaan. De Staten gaven het eene genomene schip terug, en verbonden zich van het andere, dat door de Ruijter te Cadix was verkocht, de waarde te zullen vergoeden. De handelsbetrekkingen der beide volkeren waren echter door de gebeurtenis zeer gestremd; de Parijsche handelstand wendde zich zelfs tot

---

*) De Witt, *Brieven*, I., p. 317. †) Aitzema, VIII., p. 123.

§) *Resol. Holl.*, 20, 26 April, 1657, p. 111, 120. Aitzema, VIII., p. 792, 803.

den Koning, en beweerde, dat hij daardoor een verlies had geleden van 36 millioen guldens.

Uit den staat der goederen, toen of eenigzins later door de Fransche kooplieden medegedeeld *), zien wij, dat uit Frankrijk naar herwaarts werden uitgevoerd fluweel, satijnen, goud- en zilver-laken, zijden stoffen en linten, kanten, passementen, knoopen, sergiën, hoeden, pluimen, gordels, koorden, spiegels, horologiekasten, braceletten en andere sieraden, handschoenen, saaijetten garens, papier, spelden, naalden, houten kammen, lijnwaad, bedden met toebehooren, behangsels, franjes, wijnen, brandewijnen en azijn, saffraan, pastel, zeep, honig, amandelen, olijven en andere zuidvruchten, en eene groote hoeveelheid zout, in alles jaarlijks voor een bedrag van 380 tonnen gouds, behalve de granen, die slechts in vruchtbare jaren werden uitgevoerd. De Heer Berg schat de granen op 4 millioen 's jaars, en rekent †), dat de uitvoer naar Nederland heeft bedragen 42 millioen, waarvan omstreeks 28 millioen aan voorwerpen van Fransche nijverheid en het overige aan voortbrengselen van den grond. „In den overgelegden staat," zegt Luzac, „wordt niet gemeld voor hoeveel aan waren de Nederlanders er invoerden; doch zij moeten vooral in droogerijen, in Noordsche goederen, in abberdaan en stokvisch aanzienlijke sommen hebben uitgemaakt" §). Alle jaren werd derwaarts verzonden voor 1200,000 gulden walvischtraan, behalve de olie en de baarden. Aan Gillis du Gué werd echter in 1657 een octrooi verleend, om den handel in deze voorwerpen, met uitsluiting van alle anderen, te mogen drijven, terwijl nog in 1669 te zelfden einde eene Noordsche Maatschappij werd

*) Zie dien bij Berg, *Réfugiés*, I., p. 103, en in de *Pol. grond. v. Holl.*

†) *Réfugiés*, I., p. 107. §) Luzac, I., p. 364.

opgerigt *). Acht honderd lasten haring werden jaarlijks uit deze gewesten naar Rouaan afgescheept, benevens groote hoeveelheden brood- en poeijersuiker. Den handel in deze voorwerpen wilde men in Frankrijk door de ingezetenen doen uitoefenen. Ook werd de invoer der Amsterdamsche zwarte zeep in 1663 te Rouaan verboden, welk verbod echter spoedig weder is ingetrokken. Daarenboven voerde men nog van hier uit: lakenen, saaijen en aardewerk.

Tevens werd de invoer van traan in Frankrijk verboden †), tot groot nadeel voor onze visscherijen, terwijl in 1659 de Koning het laden van vreemde schepen in Fransche havens belette, zoo lang de Fransche schepen hunne lading of vracht niet inhadden. „Dit was," zegt Aitzema, „eene groote nieuwigheid en tot nadeel der Vereenigde Nederlanden Commercie" §), terwijl hij hen bovendien een vatgeld van 50 stuivers deed betalen. Een en ander gaf hier aanleiding tot het nemen van maatregelen, die het hoogste ongenoegen des Konings opwekten **). Van Beuningen, van Gent en Hubert werden daarop naar Frankrijk gezonden, om de verbonden te vernieuwen. Doch het duurde lang, eer men het doel bereikte. De dood van Mazarin, de moeijelijkheden over het vatgeld en over den invoer van traan, hielden de zaken twee jaar slepende; doch eindelijk werd den 7den April, 1662, een traktaat gesloten ††), tot onderlinge bescherming van koophandel, visscherij en zeevaart, waarbij de handel voor beide volken werd vrijgesteld. De Nederlanders mogten echter geen traan in Frankrijk brengen, zoo lang het octrooi der Fran-

*) Berg, *o. l.*, p. 113.

†) Aitzema, IX., 60. *Res. Holl.*, 3 Dec., 1658, p. 340.

§) Idem, IX., p. 643. **) Idem, X., p. 65.

††) Idem, X., p. 306. *Gr. Placcb.*, II., p. 2910.

sche Traan-Maatschappij duurde. De invoer van contrabande was verboden. Goederen van een' der bondgenooten, geladen in schepen van vijanden des anderen bondgenoots, waren verbeurd; doch vijandsgoed in schepen van een' der bondgenooten was vrij, mits geen contrabande zijnde. Dit verbond zou 25 jaar duren. In een bijzonder Artikel was bepaald, dat het vatgeld van 50 stuivers maar eenmaal en wel bij het uitgaan zou geheven worden; de schepen, komende om zout te laden, betaalden slechts de helft *).

Dit was eigenlijk het eerste verbond van koophandel, dat Nederland met Frankrijk sloot, daar de vorige verdragen slechts eenige voorregten of afwijkingen van vroegere wetten hadden vergund. Het strekte tevens tot grondslag van alle volgende verbindtenissen, en ofschoon Nederland de opheffing van het bezwarende vatgeld daarbij niet had kunnen bedingen, was men toch eene schrede aan het doel genaderd, omdat eene vermindering dier belasting was verworven. De Staten-Generaal bepaalden echter †), dat de Fransche schepen bij het verlaten van de havens dezer Landen, en zoo lang onze vaartuigen in Frankrijk aan de betaling van het vatgeld onderworpen bleven, hetzelfde regt zouden moeten voldoen. De geschillen uit de heffing dezer belasting ontstaan, maakten in 1664 nogmaals de zending van een' Gezant van Frankrijk noodig §), die evenwel niets uitwerkte, dan dat voortaan de schepen zouden worden gemeten.

Intusschen was Colbert in Frankrijk aan het bestuur der zaken gekomen. Tot opbeuring van Frankrijks nijverheid, maakte hij het beschermingstelsel tot grondslag van

---

*) Dumont, *Corps Dipl.*, VI., 2, p. 418.

†) *Gr. Placcb.*, II., p. 2921. §) Aitzema, X., 904.

zijn bestuur *). Hij verbood of belastte met hooge regten den invoer van Fransche nijverheidsvoortbrengselen, en verminderde de regten op den uitvoer daarvan; ook trachtte hij dien uitvoer door premiën aan te moedigen, en verbood den uitvoer van goud en zilver. Hij moedigde de vaart op de Oostzee, alsmede de visscherijen aan; Marseille werd de stapelplaats van den Levantschen handel en eene Oostindische Maatschappij in 1664 opgerigt, waarin eenige Hollanders hem de behulpzame hand boden; buitendien zetteden vele Hollandsche werklieden zich in Frankrijk neder. Deze maatregelen werkten reeds in 1666 allernadeeligst op onzen uitvoerhandel †); daarbij begon men ook het vatgeld weder in te vorderen: de meting der schepen werd op de willekeurigste wijze gedaan, zoodat een groot gedeelte der vrachtvaart op Frankrijk voor ons verloren ging, omdat de vracht niet kon worden goedgemaakt. Hierbij kwamen tijdelijke belemmeringen door de heerschende pest, en het in beslag nemen (1665) van alle Nederlandsche schepen. Men verhoogde in 1667 het tarief van 1664, waardoor de Fransche nijverheid niet genoegzaam werd geholpen; verscheidene artikelen werden hooger belast, en de Nederlandsche lakens in sommige plaatsen van Frankrijk zoodanig bezwaard, dat dit met een verbod gelijkstond §), zoodat de handel grootendeels in verval geraakte, vooral in de jaren 1669 en 1670. De hooge belastingen, waardoor ons verkeer op Frankrijk gedrukt werd, gaven, ofschoon de Wit noode daartoe overging, eindelijk aanleiding tot het nemen van retorsie-maatregelen. In 1671 verbood men hier den invoer van Franschen brandewijn en van vele ge-

*) Zie hierover mijne *Gesch. der Staatshuishoudk.*, p. 324 en volgg.

†) Berg, *Réfugiés*, p. 127.

§) Valkenier, *Verw. Europa*, I., *Bijlage N.*, p. 19.

weven stoffen. Eenige andere werden belast met 50 pCt. bij den invoer. Op het honderd Fransch zout werd een regt gelegd van 200 gulden. Vreemde boter en kaas moest 25 pCt., de meeste vreemde stroop bij den invoer 5 pCt. betalen *). Frankrijk nam hiertegen zijne maatregelen, verbood het inladen van brandewijn in Hollandsche schepen, en legde een hoog regt op haring, bokking en specerijen door ons ingevoerd wordende. Van beide zijden verhieven zich luide klagten; in Frankrijk begrootte men de schade, door het onverkocht blijven der wijnen geleden, op 35 millioen. Doch men bleef ook hier bij het eenmaal aangenomen beginsel, en verbood tot in 1672 †) bij een plakkaat §) den invoer van alle Fransche wijnen, azijn, papier, kanefas, enz.

In hooge mate was door eenen ander het ongenoegen van Lodewijk XIV opgewekt; alvorens den oorlog te verklaren, vorderde hij de intrekking der plakkaten, waarbij de Fransche goederen verboden of hoog belast werden; dat alles op den voet, bepaald in 1662, moest worden hersteld, zonder dat hij gehouden zou zijn, in Frankrijk op dezelfde wijze omtrent het afschaffen der belastingen op Hollandsche goederen te handelen; vrijdom van de betaling van het vatgeld van 50 stuivers; de sluiting van een handelsverdrag binnen drie maanden, ook tot regeling der handelsbelangen in Oost en West **). Doch de oorlog barstte in 1672 uit. De vaart op den Rijn werd belet; de in Frankrijk wonende Hollanders moesten binnen zes maanden vertrekken, en alle handel werd verboden ††). De kantoren werden gesloten;

---

*) *Gr. Placcb.*, III., 264, 268, 269, 1374. Zie ook mijne *Gesch. der Staatshuishoudk.*, p. 327, volgg.

†) Idem, III., 276. §) Idem, III., 272.

**) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XIV., p. 100.

††) Dumont, VII., I., p. 164.

zelfs Londen, Italië, Spanje, Portugal en het noorden van Duitschland bespeurden hiervan de gevolgen; want de Staten hadden alle zeevaart verboden. De oorlog duurde zes jaar; doch in 1675 werd aan de ingezetenen der beide Landen de vrije haringvangst op de Nederlandsche en Fransche kusten, tot aan Yarmouth, toegestaan. Tot het einde van het jaar 1673 werden door onze koopvaarders 2945 Engelsche en Fransche schepen opgebragt, terwijl wij er zelve niet meer dan 136 verloren *). Met het noorden van Europa, en zelfs met de Fransche volkplantingen in de Westindiën, werd echter het verkeer voortgezet, doch onze Groenlandsvaarders werden door de Duinkerksche kapers meermalen verontrust.

In 1676 begonnen de vredesonderhandelingen te Nijmegen, en in 1678 werden door Lodewijk aan de ingezetenen dezer Landen paspoorten afgegeven, om hunnen handel en visscherij uit te oefenen.

De vrede van Nijmegen in 1678 eindigde den strijd. In Art. 15 van het verdrag werd bepaald, dat het aan de burgers, bij het ontstaan van een' oorlog, op den voet van Art. 13 van het verdrag van 1662 vrij zou staan, met hunne koopwaren te vertrekken †). Op denzelfden dag van het sluiten des vredes werd er een handelsverdrag aangegaan, met bepaling, dat de handel van beide zijden vrij zou zijn, zonder door bijzondere privilegiën belemmerd te mogen worden; dat de handelende Mogendheden elkanders onderdanen geene hoogere regten of tollen zouden laten betalen, dan hunne eigene; dat de ingezetenen der Vereenigde Gewesten, met hunne schepen in Frankrijk handelende, het vatgeld van 50 stuivers moesten betalen, doch slechts bij het uitgaan; de schepen, die zout geladen hadden, betaal-

*) Berg, *Réfugiés*, I., p. 164. †) Dumont, VII., I., 350.

den de helft; voorts, dat de Staten gelijke belasting op vreemde schepen willende leggen, omtrent de Fransche onderdanen niet verder mogten gaan, dan Frankrijk omtrent de hunne *). Kort daarop werd ook ten onzen voordeele het tarief van 1667 ingetrokken en vervangen door dat van 1664.

Het traktaat was aangegaan voor den tijd van 25 jaren, en het eerste, dat met Frankrijk, omtrent koophandel en vaart alleen, werd gesloten.

Doch onze handelsbetrekkingen met de Franschen waren voor een groot gedeelte verbroken, en konden niet weder op den ouden voet worden gebragt. De beginselen, door Colbert gehuldigd, sloten Frankrijk voor onzen invoer, en belemmerden onze vrachtvaart †). Men trachtte hier deze beginselen ook in toepassing te brengen, en de overkomst van de Fransche uitgewekenen, na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685, werkte dit voornemen zeer in de hand. Overal verrezen nieuwe fabrijken, waardoor voor het oogenblik eene ongekende welvaart ontstond.

Lodewijk XIV verstoorde echter den rustigen toestand op nieuws door een' inval in de Spaansche Nederlanden in 1683. De door ons aan Spanje verleende hulp §) en andere omstandigheden, bewogen den Koning om in 1688 onzen handel alweder te bemoeijelijken **). Reeds in het vorige jaar was de invoer van haring, niet met Fransch zout ingelegd, verboden, tot groot nadeel voor onze haringvisscherij, waarvan toen nog 60000 menschen bestonden. Het tarief van 1664 werd verder vervangen door dat van 1667, en ook toegepast op lakens ††). Doch ook hier

*) *Gr. Placcb.*, III., 368.

†) Berg., *o. l.* I., p. 158.

§) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XV., 119.

**) Sylvius, III., 163.

††) Berg, *o. l.*, I., p. 223.

ging men na de invoering van het plakkaat van 19 Junij, 1687, voort met de heffing der konvooijen en licenten, tot bevordering der nijverheid, bescherming des handels en tot goedmaking der onkosten voor de uitrusting van oorlogsschepen. De handel leed er echter door, zoodat, naar het zeggen van sommigen, van de 60 schepen, die jaarlijks uit Portugal in onze havens kwamen, er slechts 15 binnenvielen, terwijl de overige regtstreeks naar de plaats hunner bestemming stevenden *). Eenige Hollandsche kooplieden boden den Franschen Gezant aan, magazijnen binnen Duinkerken op te rigten, en er dus eene stapelplaats hunner goederen te maken, mits men hen bevrijdde van de betaling van het vatgeld. Doch de Koning wilde hieraan geen gevolg geven. De kooplieden beklaagden zich intusschen over het bovengemelde bezwaar aan de Staten van Holland, die begrepen hen te moeten verligten" †). Ten gevolge van een en ander verklaarde de Koning den Staten den oorlog. In het manifest van dezen kant aan Frankrijk gezonden, wordt gezegd: dat de Staten het verdrag van vrede en koophandel, in 1678 te Nijmegen gesloten, door intrekking der plakkaten hadden nagekomen; dat Frankrijk ook wel de buitengewone handelsbelastingen had afgeschaft, doch dat die bevelen niet overal waren opgevolgd; dat de Koning den handel van dezen Staat op vele plaatsen, in en buiten Europa, had belemmerd; dat hij onder ijdele voorwendsels der fabrijken en visscherijen moeijelijkheden had in den weg gelegd, en in vollen vrede de schepen van dezen Staat, Nederlandsche goederen en personen had doen in beslag nemen §). Aan de ingezetenen

*) D'Avaux, *Négotiat.*, VI,, p. 71.
†) *Bijvoegs.* op Wag., XV, p. 74, 75, 76.
§) Wagen., *Vad. Hist.*, XVI., p. 5. Dumont, VII., 2, p. 213.

werd verboden krijgs- of mondbehoeften naar Frankrijk te brengen, hetgeen ook niet door vreemden uit deze Landen zou mogen geschieden. Men verbood ook hier verzekeringen te doen op Fransche goederen of schepen, en op goederen, derwaarts vertrekkende. In 1689 ging men een verdrag met Engeland aan, om te verhinderen, dat andere volken handel op Frankrijk dreven *); eene verbindtenis, die ons later met het Noorden in onaangenaamheden wikkelde †). Intusschen werd in Frankrijk op verscheidene onzer schepen, goederen, enz. beslag gelegd; terwijl de Hollandsche kooplieden, door het wachten naar konvooi, dagelijks eene schade leden van 20000 gulden §), en Amsterdam daardoor reeds 10 millioen had verloren. In Westindië leden wij verliezen; de haring- en graanvloten en de walvischvangers werden meermalen door Fransche kapers genomen. In 1691 trachtten de Franschen onze Levantsche vloot buit te maken. Zij kwam echter behouden binnen. Gedurende den oorlog in 1691, hielden zich eenige voorname handelshuizen in Holland en Zeeland bezig met de uitrusting van kaperschepen, die vele Fransche vaartuigen bemagtigden, doch ook dikwijls die van onzijdige volken niet verschoonden; eene daad, die naderhand aanleiding gaf tot klagten en vorderingen van schadevergoeding **). Doch ook Frankrijk verkeerde in een' benarden toestand, zoodat beide partijen welhaast naar den vrede begonnen te verlangen, die dan ook in 1697 te Rijswijk werd gesloten.

Bij het vredesverdrag werd bepaald, dat Pondichery aan

---

*) *Gr. Placcb.*, V., 395.

†) Wagenaar, XVI., 135.

§) Berg, *o. l.*, I., pag 235.

**) *Bijvoegsels* op Wagen, XVI., p. 60.

Frankrijk zou worden teruggegeven. Indien de vrede onverhoopt mogt verbroken worden, zouden de wederzijdsche onderdanen negen maanden tijd hebben, om met hunne goederen te vertrekken *). Te zelfden dage werd een voor ons niet onvoordeelig verdrag van handel- en scheepvaart voor den tijd van 25 jaren aangegaan, waarbij de zaken hersteld werden op den voet als vóór den oorlog. Buitendien kregen wij verlof, om allerlei Levantsche goederen, met eigene of Fransche schepen, naar Marseille en andere steden van Frankrijk te brengen, zonder gehouden te zijn tot de betaling van het regt van 20 pCt. van deze goederen geheven. Ook mogten wij allerlei gezouten haring in Frankrijk invoeren, wordende het verbod hiertoe van 1687 toen opgeheven. Voorloopig zouden de regten in Frankrijk geheven worden naar het tarief van 1667; zoo men echter binnen drie maanden niet over de zamenstelling van een nieuw tarief kon overeenkomen, zou dat van 1664 weder in kracht treden. Goederen van beiderlei onderdanen, in vijandelijke schepen gevonden, werden over en weder prijs verklaard. Daarentegen moesten vijandelijke goederen in schepen van Franschen of Nederlanders geladen, wederzijds worden vrijgegeven. Voortaan zou men geen Consuls van elkander ontvangen, doch zoo men mogt goedvinden Residenten of Agenten te zenden, moesten deze zich op de gewone verblijfplaats van het Hof ophouden †). Bij een afzonderlijk Artikel werden de ingezetenen dezer gewesten vrijgesteld van de betaling van het vatgeld §), dat zij alleen maar zouden voldoen, zoo

---

*) Dumont, VII., II., p. 381.

†) Wagenaar, XVI., p. 409.

§) Dumont, VII., II., p. 390.

zij goederen van de eene Fransche haven naar de andere bragten.

Om te onderhandelen over het nieuwe tarief van regten, werden Nieuwpoort en van Rosmalen naar Frankrijk gezonden, die er tot in het volgende jaar bleven, zonder iets tot stand te hebben kunnen brengen *). Odijk en van Heemskerk gingen in 1698 te zelfden einde derwaarts †); doch men kon het niet eens worden, omdat Frankrijk de regten aanmerkrlijk wilde verhoogen. Eindelijk werd in Mei, 1699, eene overeenkomst te Parijs gesloten, waarbij het tarief werd vastgesteld voor de regten van goederen en gewassen, door de ingezetenen van dezen Staat in Frankrijk en door Franschen hier in te voeren. Door het ontstaan van nieuwe zwarigheden, kwam het echter eerst in Januarij van het jaar 1700 in werking. Ook werden er bepalingen gemaakt tusschen Frankrijk en de Staten, tot bevestiging der haring- en andere visscherijen, waarbij verboden werd de ingezetenen daarin op eenigerlei wijze te bemoeijelijken §).

§ 12.

HANDELSBETREKKINGEN MET ENGELAND, GEDURENDE DE 17e EEUW.

Gedurende de regering van Elisabeth werden in Engeland de grondslagen gelegd voor den uitgebreiden handel, waardoor dat Rijk zich later tot een' der eerste Staten van de wereld verhief **). Vóór haren tijd bestond de schoep-

*) *Resol. Holl.*, 1697, p. 462. 1698, p. 14, 141, 258, 436.
†) Idem, 1698, p. 160.
§) Dumont, VII., II., p. 462, 394.
**) Heeren, *Hist. Werke*, I., p. 136, 144.

vaart der Engelschen slechts in kustvaart en visscherij op de kusten. Hendrik III hield hare ontwikkeling en die des handels door willekeurige bepalingen tegen; doch reeds onder zijne regering bezat Woolwich scheepstimmerwerven.

De handel werd voortdurend door vreemden gedreven. Wel waren er eenige handelsverdragen — indien men die zoo noemen mag — gesloten met het buitenland; doch de kooplieden der Hanzé verhinderden de bewoners om zich op den handel toe te leggen, zelfs nog toen Eduard VI de regten, die de Hanzé betalen moest, verhoogd had. Elisabeth begunstigde de kooplieden van het verbond eenigzins, omdat zij hen nog niet geheel kon ontberen; vroegere voorregten wilde zij echter niet bevestigen. Door haar toedoen verbood men hier den invoer der Engelsche wollen stoffen, ten gevolge waarvan de Avonturiers van Antwerpen naar Emden vertrokken. De invoer werd later echter verder vrijgesteld. De invloed der Hanzé nam in het laatst der 16e eeuw in Engeland een einde.

Onder Elisabeth vermeerderde de uitvoer van wollen stoffen naar het vasteland aanmerkelijk. Zij verbood echter den invoer van onderscheiden goederen, in het belang der nijverheid van hare ingezetenen, vernietigde de monopoliën *) en begunstigde reederij en visscherij. Onder hare regering deden Drake, Cavendish en anderen hunne reizen. De handel op Archangel werd geopend; zij rigtte Maatschappijen op voor den Oostzee-, Levantschen en Afrikaanschen handel. Ook de vaart op Oostindië werd beproefd en de kolonisatie in Noord-Amerika †). Gunstig werkte op de welvaart ook de vereeniging van Schotland met Engeland; daarbij had de Spaansche Armada

*) Macaulay, *Hist. of Engl.*, I., p. 61.

†) Zie hiervoor, § 9.

aanleiding gegeven tot eene groote uitbreiding der Engelsche zeemagt; doch het geld was zeer schaars in het Land; de waarde van het goud en zilver zou, volgens Davenant, in 1600 geen 4 millioen ponden Sterling hebben bedragen, en met deze geringe middelen wisten de Engelschen zich toch boven de omstandigheden te verheffen *).

Het verbond door Jacobus I met Hendrik IV aangegaan, om ons tegen Spanje te helpen, verloor geheel zijne werking, toen Engeland in het volgende jaar den vrede met Spanje sloot, en zich daarbij verpligtte om te verhinderen, dat zijne onderdanen Hollandsche of Zeeuwsche schepen, personen of goederen naar Spanje, of Spaansche goederen naar Holland en Zeeland vervoerden, alsmede dat zij op hunnen naam voor Hollandsche of Zeeuwsche rekening in Spanje handel dreven †). De Staten verboden toen aan de Engelschen de vrije vaart op Antwerpen. Een uitvloeisel van dezen vrede was, dat de Spanjaarden onze haringvloot tot op de Engelsche kusten vervolgden, zoodat zij door gewapende schepen moest begeleid worden. Bij die gelegenheid werd tevens aan de haringvisscherij eene som toegestaan van 20000 gulden uit de opbrengst der gelei- en verlofgelden, met vrijheid om, tot onderhoud van meer vaartuigen te harer beveiliging, een zeker regt te heffen van elk last haring en visch, te betalen door de reeders en stuurlieden §).

Volgens de mededeelingen van W. Raleigh, dreven wij in het begin der 17e eeuw met 5 of 600 schepen jaarlijks handel op Engeland, terwijl de Engelschen geen 50 sche-

---

*) Macpherson, *Ann. of Comm.*, II., p. 215.

†) Van Meteren, VIII., 403, volgg.

§) *Bijvoegs.* op Wagenaar, IX., p. 89.

pen gebruikten voor hun verkeer met Holland *); bij eene schaarschte van levensmiddelen in Engeland, voerden wij groote hoeveelheden graan derwaarts, waarvan Amsterdam te allen tijde de voorraadschuur was, zijnde bijna nooit zonder 700000 quarters koren.

In 1608 werden de geschillen met Engeland over de Avonturiers vereffend. De regten waren daar te Lande verhoogd met 5 pCt. der waarde van alle goederen, boven het vroegere regt van $6\frac{1}{4}$ pCt., behalve de lakens en andere wollen stoffen, die zeer hoog belast werden; de vreemde meer dan dubbel zooveel als de Engelsche †). In Engeland woonden de Avonturiers in Londen, York, Norwich en Exeter; zij voerden naar de Nederlanden uit tin, saffraan, konijnenvellen, leder, granen, bier; en bragten uit deze Landen in Engeland Rijnsche wijnen, koper, staal, hennep, ijzer- en koperwerk, ketels, linnen, harnassen, salpeter, buskruid, enz.

Spoedig ontstonden er nieuwe onaangenaamheden over den lakenhandel. De Engelschen zonden hunne lakens herwaarts, om geverwd en opgemaakt te worden; doch in Engeland had men echter deze kunst geleerd. Cockayne kreeg daarvoor een octrooi. De Staten verboden toen den invoer van Engelsche geverwde lakens, ten gevolge van welk verbod Jacobus den uitvoer van een bepaald aantal lakens weder toestond §). Hij zag zich echter in 1615 genoodzaakt, het aan Cockayne verleende octrooi in te trekken en dat der Avonturiers te herstellen, die den Kanselier Baco op hunne hand hadden **). Bij het ver-

---

*) W. Raleigh, *Observations conc. Trade*, etc.

†) Wagenaar, Deel IX., p. 453.

§) Idem X., p. 118, volgg. IX., p. 318.

**) Macpherson, *Ann. of Comm.*, II., p. 251.

drag in 1608, tusschen de Staten en Engeland gesloten, werd bepaald, dat de Engelsche Avonturiers in de Vereenigde Gewesten in het genot zouden blijven van al hunne vroegere voorregten, tot bevordering van den onderlingen handel der beide natiën. Doch in 1609 benam Jacobus allen vreemdelingen de vrijheid om op de kusten van Groot-Brittanje te visschen, die echter tegen betaling van eene zekere som weder verleend werd; toen de Koning later deze vergunning weder wilde beperken, moest de haringvloot door oorlogsschepen begeleid worden *).

Een in 1610 naar Engeland gezonden gezantschap bewerkte, dat het verbod, om op de Engelsche kusten te visschen, werd ingetrokken. De Gezanten zeiden den Koning, dat er van de haringvisscherij wel 20000 zeevarenden leefden, benevens 40000 andere ingezetenen, die hun onderhoud wonnen met het maken en uitrusten der buizen; dat de Nederlandsche visschers *eene magere huur* verdienden, waarmede de Engelschen zich wel niet zouden willen tevreden stellen †).

Het handelsbelang van Engeland noopte Jacobus om zich in 1612 met Nederland en de Hanzésteden te vereenigen tot het doen eener klagte aan Denemarken over het verhoogen van den Sonttol, bij gelegenheid dat deze Staat in oorlog was met Zweden. Dit had ten gevolge, dat de tol weder werd teruggebragt tot zijn vorig bedrag.

De mededinging in den handel tusschen de beide Staten openbaarde zich reeds in dit tijdperk, door veelvuldige klagten (1613) over de vermindering van uitvoer van Engelsche wollen stoffen en de vermeerdering van den invoer dier goederen uit Holland; zelfs was hier een hoog regt op den

*) Van Meteren, X., p. 129.

†) Idem, X., p. 342. *Bijv.* op Wagen., X., p. 24.

invoer van alle vreemde wollen stoffen gelegd, en gaf men groote vrijheden en voorregten aan vreemde werklieden. Ook deed zich die mededinging in den Oostindischen handel bemerken. In 1614 kwam de Engelsche Gezant Sir Henry Wootton herwaarts, om met de Staten te onderhandelen over de bijlegging der geschillen tusschen de wederzijdsche onderdanen, met betrekking tot den vrijen handel in Oostindië en de visscherijen in de Noordzee bij Groenland *). Het schijnt echter, dat men daartoe niet heeft kunnen geraken; immers in 1617 lezen wij weder van twisten tusschen Engelsche en Nederlandsche walvischvaarders te Spitsbergen, die zeer hoog liepen; ook in 1621, toen men nogmaals pogingen aanwendde om ons van daar te verdrijven, hetgeen echter, om de grootere magt, die wij op Spitsbergen bezaten, niet gelukte.

In den Levantschen handel was Engeland onze meester; wij zonden omstreeks dien tijd voor 600,000 gulden naar de Levant; doch de uitvoer der Engelschen derwaarts was veel aanzienlijker †).

Het jaar 1616 onderscheidde zich in de Nederlandsche handelsgeschiedenis weder door een' twist met de Engelschen over den lakenhandel. De Engelsche Koning verbood den uitvoer van ongeverwde lakens, die anders te Middelburg geverwd werden; dit bewoog de Staten om de gemengde of gesprenkelde lakens alhier toe te laten. Nog verscheidene andere bepalingen werden op dit punt gemaakt, als ook de octrooijen vernieuwd, aan de Engelsche Avonturiers gegeven §).

---

*) Macpherson, *o. l.*, II., p. 266, 274, 275.

†) Idem, *o. l.*, II., p. 305, 306.

§) *Gr. Placcaatb.*, I., 1070, 776, 780, 766, II., 2277, 2279.

In 1618 zond men een gezantschap naar Engeland, tot bijlegging van de geschillen over den handel in Oostindië, den lakenhandel, de walvisch- en haringvangst, die sedert eenigen tijd op Engelands kusten werd uitgeoefend, zonder verlof daarvoor gekregen te hebben van den bevelhebber van Searborough.

De mededinging der Nederlanders in de vervaardiging der fijne wollen stoffen bleek in 1624 op nieuws, toen wij de Engelschen in dien handel begonnen op zijde te streven. In het laatste jaar der regering van Jacobus I, werd in het Parlement gezegd, dat er toen 25,000 lakens in Holland waren gemaakt. Men besloot daarop in Engeland, den lakenhandel vrij te stellen, en ook anderen kooplieden, als den Avonturiers, te vergunnen in Duitschland en de Nederlanden met geverwde, bereide en allerlei gekleurde lakens handel te drijven *). Toen in 1625 den Engelschen onderdanen op zee zeer veel schade door Spanje en de Vereenigde Gewesten was toegebragt, en alle vertoogen, daaromtrent gedaan, tot geene gunstige gevolgen hadden geleid, werden de Engelschen gemagtigd, ook alle schepen en goederen uit deze gewesten op zee weg te nemen †). Het of- en en defensief verbond, in 1625 te 's Hage tusschen den Engelschen Koning Karel I en de Vereenigde Gewesten tegen Spanje gesloten, is nimmer ten uitvoer gelegd §) Bij het verdrag van Southampton in 1625, werd onder anderen bepaald, dat men zich van beide zijden, wat handel en scheepvaart betrof, zou houden aan de vroegere verbonden daaromtrent.

In 1627 ontstonden er weder verschillen over den laken-

---

*) Anderson, *Orig. of Comm.*, II., p. 18.
†) Macpherson, *o. l.*, VII., p. 330.
§) Idem, *o. l.*, II., p. 337, 359.

handel. Dit en de zaak te Amboina *) gaf aanleiding, dat men ons in de Middellandsche Zee zeer veel nadeel toebragt. Cats werd om vergoeding van schade te vragen, en een ontwerp voor een scheepvaartverdrag aan te bieden, naar Engeland gezonden, doch moest onverrigterzake terugkeeren †). Eenige onzer Oostindische schepen werden weggenomen, en eene vijandelijke vloot kwam voor de kusten, om een vreemd vaartuig voor Texel op te wachten §).

Dat men in Engeland zeer goed onze aanwassende grootheid bemerkte, getuigen de vertoogen, in 1628 door de Engelsche Oostindische Maatschappij aan het Huis der Gemeenten gedaan, waarbij zij aanzoek deed om bescherming, en ten betooge, dat haar handel voor Engeland voordeelig was, onder anderen opmerkte, dat hare Maatschappij een gewigt in de schaal legde tegen de zich meer en meer ontwikkelende magt der Nederlanders, en beletten zou, dat wij onbepaald meester werden van de zee, indien men een deel in dezen rijken handel kon verkrijgen **). Maar niet alleen, dat wij in de zeeën van Oostindië een levendig verkeer onderhielden, wij dreven ook van 1630 tot 1640 een' grooten handel op de Engelsche volkplantingen in Amerika, dewijl toen nog geen verbod bestond tegen de vreemde schepen, die derwaarts stevenden ††). Een Hollander rigtte in 1633 een' houtzaagmolen op aan den Teems te Londen, tegenover Durham-yard. De molen geraakte echter in onbruik, toen het werk aan een gedeelte der arbeiders begon te ontbreken.

*) Zie hiervoor, pag. 363.

†) Aitzema, I., p. 651—655, 768, folio uitgave.

§) Idem, I., p. 649.

**) Macpherson, II., 353.

††) Anderson, *o. l.*, II., 67.

Sedert Spanje en Groot-Brittanje in 1630 met elkander vrede hadden gesloten, waren de vriendschapsbetrekkingen tusschen Karel I en dezen Staat aanmerkelijk minder geworden. Dit werd nog erger door de verbindtenissen, in 1634 en 1635 door ons met Frankrijk aangegaan. Men was er van stonden af op bedacht om eene vloot in zee te brengen, en ook werkelijk hief de Koning in 1635 eene belasting, *shipmoney* genoemd, omdat de Nederlanders een regt meenden te hebben op de vrije en onbelemmerde visscherij op de kusten, waartoe zij door het werkje van de Groot *Mare Liberum* waren aangemoedigd. Doch voordat Karel door de wapenen zijn regt op de vier zeeën handhaafde, oordeelde hij het noodig, dat Selden die heerschappij verdedigde in een Werk, getiteld *Mare Clausum* *). De Advocaat D. Graswinkel schreef eene wederlegging op het Werk van Selden †).

In 1636 zond de Koning dan ook eene vloot van 40 schepen in zee, tot beveiliging der kusten. Eenige onzer haringschepen zonken, andere liepen in Engelsche havens binnen, zoodat wij toestemden in de betaling van 30,000 gulden, om voor dien zomer de vangst voort te zetten §). De schepen liet men hooge regten betalen **). Reeds in 1636 was C. van Beveren als Gezant naar Engeland gezonden, om de geschillen te vereffenen en een nieuw verdrag te sluiten; ook kreeg hij later bevel, om over de vrije haringvangst te onderhandelen. Men had hem kennis gegeven, dat men het regt op de heerschappij der zee had wereldkundig gemaakt, en voornemens was, het staande te houden. De Gezant, die dit van groot belang

*) Aitzema, II., p. 305, 306, folio.

†) Wagenaar, XI., p. 259. §) Macpherson, II., 385, 387.

**) Aitzema, II., 163, 164, 305—307, 401, 402.

achtte, antwoordde daaromtrent geene bevelen te hebben, doch er over aan zijne Regering te zullen schrijven.

De pogingen, door van Beveren aangewend, hadden geen gevolg; er moesten oorlogsschepen worden uitgerust, om de visscherij te beschermen. Nog gaf de Koning in 1637, als een gevolg der vijandelijkheden, in 1630 door een schip van Rotterdam jegens zijne vaartuigen begaan, kaperbrieven tegen de Hollandsche schepen *). Omstreeks de jaren 1636 en 1637 verlieten, ten gevolge van godsdienstige geschillen, 140 huisgezinnen Norfolk, en Suffolk, en gingen over naar Leiden, Alkmaar en andere Hollandsche plaatsen, waar zij hun handwerk, de lakenweverij, voortzetteden. Engeland begon zich in 1637 ook ernstig toe te leggen op de haringvisscherij; echter met weinig vrucht, want de Engelsche haring werd te Dantzig geheel afgekeurd †).

Na het huwelijk van Willem II met Maria, de dochter van Karel I, in 1640, werden wij echter meer aan Engelands belangen verbonden, en van Frankrijk verwijderd. Bij de geschillen, die later in Engeland uitbarstten, en in den daarop volgenden burgeroorlog, ondersteunde Holland en Zeeland den Koning, en weigerde onderstand aan het Parlement.

De moeijelijkheden over handel en scheepvaart vernieuwden zich echter van tijd tot tijd. Gedurende den oorlog met Spanje bleef onze handel op Engeland aanzienlijke voordeelen afwerpen; doch al dadelijk na den Munsterschen vrede, toen de Britten zich meer en meer begonnen toe te leggen op de uitbreiding van hunne middelen van bestaan, deed zich de mededinging tusschen de beide volken in het bijzonder opmerken.

---

*) Macpherson, II., 398.

†) *Polit. gronden en maximen van Holland*, enz., p. 222.

Engeland kon echter op verre na niet met ons wedijveren; wij waren geheel van de Engelsche vrachtvaart meester; van de 600 schepen, die deze vaart uitoefenden, waren 500 Nederlandsche. Geene middelen, om ons uit de vaart te verdrijven, geene hooge regten, konden onzen handel verminderen; geene voorstellen om zich naauwer aan Engeland aan te sluiten, ten einde gezamenlijk de heerschappij ter zee uit te oefenen, hielpen. Een en ander gaf echter aanleiding tot de uitvaardiging eener nieuwe scheepvaartwet, gewoonlijk de *Acte van Navigatie* genoemd, volgens welker bepalingen geene voortbrengselen van Azië, Afrika of Amerika naar Engeland mogten gebragt worden, dan in Engelsche schepen en voor $\frac{3}{4}$ met Engelsche zeelieden bemand. Geene voortbrengselen van Europa mogten in Engeland ingevoerd worden, dan met Engelsche schepen, of met schepen van het volk, daar de goederen voortgebragt of gemaakt werden, mits men die goederen niet van vreemde plaatsen, maar alleen van die, daar ze vielen, en gewoonlijk eerst gescheept werden, in Engeland bragt. Geen kabeljaauw, haring of andere zoute visch, walvisschen en walvischbaarden of traan mogt in Engeland komen of van daar uitgevoerd worden, anders dan met Engelsche schepen; dit verbod zou zich nogtans niet uitstrekken tot *bullion*, of tot goederen, genomen bij wijze van schadevergoeding, of tot zijde en zijden stoffen, te land uit Italië gebragt, tegen Engelsche waren, welke zijde en stoffen men te Ostende, Nieuwpoort, Rotterdam, Middelburg, Amsterdam of in eene andere haven daaromtrent zou mogen laden, onder geregtelijke verklaring, dat zij tegen Engelsche goederen waren gekocht of geruild *).

---

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, D. XI. Aitzema, III., p. 667.

De gevolgen van deze wet waren zeer noodlottig voor onzen handel in het algemeen, en vernietigden geheel de vrachtvaart, die wij sedert vele jaren voor de Engelschen uitoefenden, terwijl wij ook hunne Amerikaansche voortbrengselen overbragten. Ook in Engeland zelf gaf de akte aanleiding tot luide klagten, die echter later ophielden. Zij had dan ook onmiddellijk de zending van een gezantschap ten gevolge. Cats, G. Schaap, Pz. en P. van de Perre vorderden, doch te vergeefs, de intrekking der akte. De onderhandelingen over een verbond van koophandel, volgens de grondslagen van het verdrag van 1496, liepen mede vruchteloos af. In het Parlement deed men een voorstel, om van het Spaansche Hof den voorrang te verkrijgen bij het koopen der wol. Men zeide, dat vele wevers, verwers en andere fabrikanten naar Holland waren vertrokken, met wier hulp daar jaarlijks 24 of 26,000 stuks lakens werden gemaakt. De Vereenigde Gewesten hadden sinds eenige jaren te Biscaye gekocht en uitgevoerd, ten minste $^4/_5$ van al de wol, en daar naar evenredigheid hunne lakens en saaijen ingebragt *).

In de eerste zeven maanden van den daarop volgenden oorlog, nam de vijand, voor eene waarde van 150 of 160 tonnen gouds aan schepen en goederen. De scheepvaart leed een verlies, dat zij nooit weder geheel is te boven gekomen †). Het plakkaat van 3 Jan., 1653, verbood daarentegen het inbrengen en verkoopen van allerlei Engelsche manufacturen §). Onze handel op Frankrijk,

---

*) Anderson, *Orig. of Comm.*, II., 86.

†) Brandt, *Enkhuyzen*, II., 149. Costerus, *Ned. Vloek en Zegen*, p. 17. Aitzema, III., 753, 638, 657, 662.

§) *Gr. Placcb.*, I., 1178.

Spanje en verder gelegene Landen stond stil; de vaart op de Oostzee was onderhevig aan zeer vele moeijelijkheden. Eene vloot onder Tromp uitgezonden, om de scheepvaart en visscherij te beschermen, ontmoette de Engelsche vloot onder Blake, en raakte met haar slaags. De oorlog werd voortgezet en was merkwaardig door de heldenfeiten van onze Zeevoogden. Behalve de groote schatten, die deze krijg verslond, hadden wij den dood van Tromp en bijna een' geheelen stilstand van den handel te betreuren *), met een verlies van ongeveer 1600 rijkgeladene koopvaardijschepen, waarvoor wij slechts eenige kolenschepen terugkregen. In het volgende jaar werden Beverning, Nieuwpoort, Jongstal en van der Perre naar Engeland gezonden om den oorlog te eindigen. Terwijl de onderhandelingen te Londen werden voortgezet, en men aldaar van den kant van Engeland het voorstel deed om de beide Staten te vereenigen, opdat zij maar één Gemeenebest zouden uitmaken, liepen inmiddels onze koopvaardijschepen uit onder geleide eener vloot. In 1654 werd de vrede met Engeland gesloten †). De scheepvaart en koophandel zouden binnen Europa aan beide volken vrijstaan. De wederzijdsche oorlogsschepen moesten de koopvaarders, éénen weg volgende, geleiden of beschermen. De Staten zouden zorgen, dat er regt wierd gedaan over het gebeurde te Amboina; er zou aan beide zijden schadevergoeding verleend worden. De Engelsche O. I. M. vorderde voor de schade, die zij door ons van 1611 tot 1652 geleden had, 2,695,990 ponden Sterling, benevens de renten; daarentegen vorderden wij 2,918,611 pond. De vrije han-

---

*) Zie hiervoor, pag. 439.

†) Aitsema, III., 918.

del op de Engelsche volkplantingen, dien de onzen wilden bedingen, werd hun echter geweigerd; de handel in allerlei waren op Engeland slechts toegestaan, met voorbehoud van hetgeen daaromtrent in de Engelsche wetten en besluiten was bepaald, waardoor de Acte van Navigatie in kracht bleef; omtrent de vrije visscherij werd niets bepaald *). Ook poogden de Engelschen de Schelde geopend te krijgen, die door ons, krachtens den Munsterschen vrede, gesloten werd gehouden; doch daarin werd van onze zijde niet toegegeven †).

Na het herstel van den vrede, begonnen hier handel en scheepvaart te herleven. Acht Oostindiëvaarders en vele Spaansche en Straatvaarders kwamen met rijke ladingen binnen; vele honderden koopvaardijschepen zag men uitloopen. In Holland waren geen zolders genoeg om de granen te bergen, zoodat men die naar Friesland moest voeren §).

Engeland aarzelde echter nog om een verbond van zeevaart met ons te sluiten. In 1658 onderhandelde Nieuwpoort daarover; doch de oorlog met Spanje belette het tot stand komen van een verdrag. Hij drong ook sterk aan op het intrekken der Navigatie-Acte, en klaagde over de moeijelijkheden, waarmede de Nederlandsche handel te kampen had. De Avonturiers, die zich te Rotterdam en Dordrecht hadden gevestigd, vertrokken in 1656 van daar, omdat de Staten het verbod van invoer van Engelsche lakens niet wilden opheffen **). Ook klaagde de Engelsche Gezant Downing over schade, door de onzen in O. I. aan de Engelschen berokkend ††). In 1657 sloot Cromwell een

---

*) Wagenaar, XII., p. 332. †) Idem, p. 367.

§) Brandt, II., p. 187.

**) De Wit, *Brieven*, III., 288, 293.

††) Aitzema, IV., p. 296—299, 307.

verbond met Frankrijk tegen Spanje en Holland, „*and*", voegt Macpherson er bij, „*against the solid interest of England.*" De Ruijter had namelijk twee Fransche schepen genomen *). Om zich hierover te wreken, haalde Lodewijk XIV Cromwell over, om, ten koste van Frankrijk, 30 of 40 oorlogsschepen uit te rusten, die gedeeltelijk zouden kruisen voor Ostende en Duinkerken, en gedeeltelijk in het Kanaal.

In 1661 ontstond er nogmaals een verschil met Engeland over de haringvisscherij. Ook werd toen in het Parlement de eerste *wettige* akte genomen tot aanmoediging der Engelsche scheepvaart, die de bepalingen der Navigatie-Acte bevestigde. Josiah Child zegt, dat, ware het niet uit hoofde van het bestaan dezer akte, men zou 40 Hollandsche schepen tegen een Engelsch in de Engelsch-Amerikaansche volkplantingen zien. Het jaar 1662 zag weder nieuwe wijzigingen in deze akte gebragt. Geene vreemde schepen mogten voortaan dezelfde voorregten genieten als de in Engeland of Ierland gebouwde schepen, al waren zij ook bemand zoo als de akte verlangde, terwijl tevens eene premie werd gezet op den aanbouw van groote schepen. Ook werd er toen een verbond met Groot-Brittanje gesloten, waarbij werd bepaald dat onze schepen voor Engelsche oorlogsschepen de vlag moesten strijken. De geschillen tusschen de beide Maatschappijen zouden door gemagtigden afgedaan worden. Doch in 1664 klaagde men weder in het Lagerhuis, dat wij den Engelschen koophandel in O. I. en op de Afrikaansche kusten benadeelden. De twisten gaven aanleiding tot eenen oorlog, waardoor, even als door eene te Amsterdam heerschende pest,

*) Zie hiervoor, pag. 440.

de handel groote belemmeringen ondervond. Reeds vóór het uitbreken daarvan verloren wij eenige bezittingen in Afrika en Amerika, die door de Ruijter werden hernomen. Onze handelsvloot uit de Middellandsche Zee, Spanje en Portugal, waardig 20 millioen, kwam echter behouden binnen *). Doch vele andere schepen vielen den vijand in handen; in 1666 verbrandde hij 170 koopvaardijschepen binnen het Vlie, waaronder 30 schepen van Hinlopen, welke schade op eenige millioenen begroot werd †). Behalve de schepen, die buiten Europa werden prijs gemaakt, verloren wij ook nog 130 Bordeauxvaarders. In Januarij, 1665, werd de invoer van Engelsche manufacturen en eenige andere goederen verboden, als ook de voortbrengselen der Britsche koloniën en visscherijen.

Wat Cockayne vroeger vruchteloos had gepoogd, geschiedde in 1667, toen een zekere Brouwer uit de Nederlanden naar Engeland met zijne werklieden overstak, en door de Regering werd aangemoedigd om den Engelschen het verwen en bereiden van de fijne wollen lakens te leeren, tot vermeerdering hunner uitvoerartikelen §).

Bij den vrede van Breda in 1667, waarbij aan den oorlog een einde werd gemaakt, en wij Nieuw-Nederland verloren, doch Suriname in de plaats kregen, hielden onze Gezanten aan op de intrekking der Navigatie-Acte; er werd echter bepaald, dat men, in afwachting van de sluiting van een handelsverdrag, voorshands van beide zijden de bepalingen zou opvolgen van Art. 26–42 van het in 1662

---

*) Brandt, *Enkhuyzen*, II., p. 222.

†) Smith, *Gesch. v. Gron.*, p. 265.

§) Macpherson, II., p. 529.

tusschen Frankrijk en ons gesloten verdrag, terwijl in zooverre van de Navigatie-Acte werd afgeweken, dat, behalve de fabrijkgoederen en gewassen der Nederlanden, ook in Engeland zouden mogen worden gebragt, de goederen, die over dit Land uit Duitschland naar de zeehavens vervoerd werden. In 1668 werd er een verbond van koophandel gesloten *), waarbij de vrijheid van handel en scheepvaart werd bedongen, zelfs voor vijandelijke goederen, die niet verboden waren, terwijl er tevens bepalingen werden gemaakt omtrent de paspoorten, de wijze van onderzoek der schepen, en als regel werd vastgesteld: *vrij schip, vrij goed, onvrij schip, onvrij goed.*

Den stapel der Schotsche goederen, sedert langen tijd te Veere, wilde men naar Dordrecht verleggen. De Prins van Oranje deed echter pogingen, om die aldaar te behouden. Engeland's Koning vergunde in 1668, dien stapel naar Dordrecht te verplaatsen, doch hij werd in 1675 weder naar Veere verlegd †). Ook verlangden de Avonturiers vrijstelling van de belasting op het laken, dat zij herwaarts voerden. Temple zocht dit bij onze Regering te bewerken, doch de uitslag zijner bemoeijingen is niet bekend §).

In 1672 werd onze Smyrnasche vloot, die $1\frac{1}{2}$ millioen waardig was, aangevallen; doch zij kwam, met een gering verlies, behouden binnen. De Staten moesten zich echter weder ten oorlog uitrusten, die eindigde met een' in 1674 gesloten' vrede, waarbij den Engelschen verlof werd gegeven om uit Suriname te vertrekken. Men zou

---

*) Macpherson, II., 533.

†) *Bijv.* op Wagen., XIII., p. 119.

§) Wagen., XII., p. 410.

elkander de plaatsen, gedurende den oorlog genomen, teruggeven, en gemagtigden benoemen tot het aangaan van een nieuw verdrag van handel, blijvende vooreerst voor den tijd van 9 maanden dat van 1668, zoowel als de Bredasche vrede, van kracht. Het handelsverdrag, daarop gesloten, bepaalde, dat goederen van vrienden in vijandelijke schepen geladen, aan verbeurdverklaring onderhevig, en vijandelijk goed in schepen van bevrienden geladen, vrij zouden zijn, mits geen contrabande zijnde *). In 1675 werd nog vastgesteld, dat het den beiden volken vrij zou staan, goederen uit de eene vijandelijke haven naar de andere te vervoeren, en omtrent den handel op O. I., dat, zoo eene der Maatschappijen door de andere meende beleedigd te zijn, zij niet dadelijk de wapenen zou opvatten, maar eerst regt zoeken bij de Mogendheid, waaronder de beleediger behoorde, die hierop gemagtigden zou benoemen, om het geschil binnen drie of vier maanden af te doen †).

Zoo belangrijk was in dien tijd onze handel met Engeland, dat, na eene felle vorst in 1674, toen het water open was, er uit de havens van Rotterdam 300 Engelsche, Schotsche en Iersche schepen tegelijk uitvoeren met eenen oostewind. Ook deelden wij met Engeland en Frankrijk den handel op Portugal en Italië, dien Engeland vroeger alleen bezat §). Onderscheidene goederen werden uit Engeland ontboden, als lakens, en andere manufacturen, hoeden, gewerkt ijzer, garens, katoenen, Indische en Turksche stoffen en wol, die gedeeltelijk bij ons, gedeeltelijk in Duitschland

---

*) Dumont, VII., I., 282, 319, 325.

†) *Holl. Mercur.*, 1675, p. 265. Brandt, *Tweejarige Geschied.*, p. 525—529.

§) Anderson, II., 157, 159.

ter markt werd gebragt. Wij leverden aan Engeland lijnwaden, zeildoek, papier, baleinen, zijden stoffen, kanten, foelie en kaneel, droogerijen, kwikzilver, vermiljoen, meekrap, hout, jenever, garens, linten, enz.

In 1688 vergunden de Staten aan de Consuls van Groot-Brittanje het heffen hier te Lande van Consulaatgelden van alle Engelsche schepen, doch onder beding, dat gezegde Consuls de voorschreven regten zouden moeten invorderen in Engeland, ingevalle zij die hier van de Engelsche schippers niet zouden kunnen bekomen, dewijl de Staten van hunne zijde aan de schippers geene redenen tot klagten wilden geven, dat zij, door dezen Staat, om die Consulaatregten, zouden worden verhinderd of opgehouden in hunne reis, welke bepaling later echter is vernietigd *).

Nadat Willem III Koning van Engeland was geworden, hoopte men hier, dat de intrekking der Navigatie-Acte spoedig zou volgen. De Gezanten der Staten deden hiertoe in 1689 pogingen; doch de Koning oordeelde, dat daartoe het gunstige oogenblik nog niet was gekomen. Men bemoeijelijkte den Nederlandschen handel op alle wijzen. Onze kooplieden klaagden, dat zij nooit zoo slecht behandeld waren als toen. Een verzoek om vrijen invoer van Delfsch aardewerk werd afgewezen †). Men zeide, dat niet altijd voordeelen in den koophandel konden worden toegestaan. Een groot getal onzer koopvaardijschepen was in Frankrijk aangehouden; ook liet men de Nederlandsche koopvaardijschepen maanden wachten naar konvooi. De schade, die de handel hierdoor leed, werd begroot op 20,000 gulden daags; alleen de schade, door Amsterdam, ten gevolge van dit dralen, geleden, bedroeg tien millioen.

---

*) *Res. v. Holl.*, 1688, p. 35, 36. *Bijv.* op Wagen., XV., 74—76.

†) Wagen., XVI., p. 95.

Van St. Michiel, 1696, tot St. Michiel, 1697, bedroeg de invoer uit Holland in Engeland 6,079,704 gulden, en de uitvoer van daar naar hier 17,548,980 gulden *).

In 1696 werd eene Parlementsacte genomen tot bevordering van linnenweverijen in Ierland, zoowel als tot die van den invoer van vlas en hennep, en de vervaardiging van zeildoek, ten gevolge waarvan de Iersche linnens vrij in Engeland, en ook regtstreeks uit Iersche havens naar de koloniën konden gebragt worden. Door dezen maatregel werd aan onzen linnenhandel groote schade berokkend, en verloren wij daardoor weder een belangrijk artikel van handel, dat als Nederlandsch voortbrengsel door ons nog naar Engeland mogt vervoerd worden.

§ 13.

HANDELSBETREKKINGEN MET ZWEDEN EN NOORWEGEN, DENEMARKEN, RUSLAND, DE OOSTZEE, ENZ., GEDURENDE DE 17de EEUW.

Zweden. Wij zijn meermalen in de gelegenheid geweest om te gewagen van den belangrijken handel dezer gewesten op het Noorden van Europa. De stad Amsterdam was in 1594 op nieuws bevestigd in hare voorregten voor den handel op Zweden †). Karel IX, die aldaar in 1604 aan het bestuur kwam, was een groot beschermer van handel en nijverheid. Hij bouwde Gothenburg, meest op Hollandsche wijze, lokte vele inwoners uit deze Landen derwaarts, en

---

*) Le Long, *Kooph. v. Amsterd.*, III., p. 346.

†) Hooft, *Ned. Hist.*, VII., 170.

deed in 1603 en 1605 zelfs het noodige voor de nieuwe stad uit Holland afhalen. Een Amsterdamsch koopman, Abraham Cabeljaauw, werd aldaar in 1609 Burgemeester *). De stad werd echter in 1611 door de Denen verwoest, bij gelegenheid der onlusten tusschen Denemarken en Lubeck over eene verhooging van den Sonttol, waardoor ook de Nederlanders nadeel leden, doch die in 1613 bij verdrag werd verminderd. Ook met Zweden werd een dergelijk verbond aangegaan, en in het belang van den handel, die zich al verder Noordwaarts uitbreidde †), bepaald, dat men van beide zijden een' Gezant zou zenden.

Gedurende den loop der 17de eeuw ontwikkelden zich onze handelsbetrekkingen met het Noorden van lieverlede. In 1610 werd de handel met Lijfland geregeld, waartoe de Gezant Cornelis Haga naar Zweden was gezonden §). In 1613 werd er reeds met Zweden overeengekomen, om eene zekere hoeveelheid koper tegen een' vasten prijs te koopen, even als in 1616, 1617 en 1618. Gustaaf Adolf plaatste vele Hollanders in aanzienlijke bedieningen; hij deed in 1620 Gothenburg herbouwen, en ten deele weder door Hollanders bevolken. Wij ondersteunden Zweden van tijd tot tijd met geld en manschappen, waartoe de Hollandsche kooplieden, die aldaar woonden, medewerkten. In 1614 werd een handelsverdrag met Zweden gesloten, dat den naijver van Denemarken opwekte, en in 1617 leenden de Amsterdamsche kooplieden, onder welke Lodewijk de Geer, eene

---

*) Lodewijk de Geer, *Bijdrage tot de Handelsgeschiedenis van Amsterdam*, p. 23.

†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, X., p. 65, volgg.

§) Van Meteren, X., p. 347—351.

aanzienlijke som gelds aan Zweden *). Intusschen had de handel aldaar met vele belemmeringen te kampen. Men mogt er niet langer vertoeven dan acht weken om te verkoopen of om te laden, en dan nog slechts aan boord der schepen bij geheele partijen en groot gewigt verkoopen. Doch onder de regering van Gustaaf veranderde dit, en werd de verkoop te allen tijde, en ook in het klein toegestaan. De Geer pachtte en verbeterde de ijzersmelterij van Finspong in 1619, deed er staven smeden en geschut gieten, waarvoor een octrooi en tot den vervoer vrijdom van regten werd gegeven. In 1622 kregen eenige Nederlanders vergunning, om gedurende den tijd van tien jaren al het ruwe ijzer op te koopen, onder genot eener korting van 1000 rijksdaalders bij den uitvoer †). De in Holland voor Zweden gedane aankoopen van wapens, enz., werden betaald met het koper der mijnen, waarvan Amsterdam, tot schade voor Lubeck, spoedig de hoofdmarkt werd. Ook kreeg de Geer in 1626 het bestuur der Factorijen van de opgerigte Kopermaatschappij, dat tot groote verbeteringen in de bewerking van het koper leidde.

Door de vermeerderde opbrengst der Zweedsche mijnen verkreeg de Hollandsche handel groote voordeelen; doch in 1631 wendden zich de Staten dikwijls tot Gustaaf Adolf om afschaffing der nieuwe tollen, die de Koning te Dantzig, Pillau, Riga en elders deed heffen §). Onderscheidene verbeteringen aan de metaalsmelterijen en geschutgieterijen had Zweden aan de Geer te danken, zoowel door den aanleg van nieuwe werkplaatsen, als door het invoeren

---

*) Lodewijk de Geer, p. 32.

†) G. W. Vreede, *Nederl. en Zweden*, p. 168—170.

§) Aitzema, I., 1179, volgg.

der Waalsche smederij *), de oprigting eener Maatschappij voor den scheepsbouw te Westerwijk in 1646, en eene voor den handel op Afrika.

Intusschen zag de Deensche Koning Christiaan IV ongaarne den toenemenden bloei van Zweden, en de verbindtenissen met Nederland. De vrede, door hem in 1629 met Oostenrijk gesloten, zijn bondgenootschap met Spanje, en onze naauwere vereeniging met Zweden, bragten eene nog grootere verkoeling in de betrekkingen tusschen Denemarken en ons te weeg. Hij verhoogde in 1638 den Sonttol op eene buitensporige wijze; hij verdubbelde dien niet alleen, maar hief een drie- en vierdubbel regt, of stelde op sommige goederen den halven prijs als tol, zoo als, b. v., op houtwaren. Reeds vroeger kwam de Sonttol den Hollandschen handel op 6 tonnen gouds jaarlijks te staan †). De klagten hierover, bewerkten in 1641 eene bijeenkomst van Hollandsche en Deensche afgevaardigden te Stade, die een nieuw toltarief vaststelden. Met Zweden was in 1640 een 15-jarig verbond aangegaan tot vernieuwing van dat van 1614, en tot beveiliging van handel en scheepvaart in de Baltische en Noordzee tot aan het Kanaal, waarbij tevens een tarief werd ingevoerd.

Het was er intusschen verre af, dat men den geheelen vrijen handel vergunde; daartegen bestonden verscheidene zwarigheden. De Adel en eenige zeesteden bezaten uitsluitend het regt, om uit de eerste hand met vreemdelingen te handelen; de Adel was alleen geregtigd, om te platten lande en op andere plaatsen zijne waren te verkoopen; ook waren de voorregten aan onderscheidene steden verleend, met den vrijen handel in strijd §).

---

*) Lodew. de Geer, p. 51. †) Idem, p. 62.

§) G. W. Vreede, *Nederl. en Zweden*, p. 172.

Sedert 1643 waren alle goederen, die uit Zweden naar Pommeren gingen, door Christiaan met onderscheidene tollen bezwaard. De Zweden verzochten hiertegen, naar aanleiding van het verdrag van 1646, ondersteuning aan de Staten, wier handel door de verhooging van den Sonttol ook werd gedrukt. De hulp werd echter niet gegeven *). Doch Lodewijk de Geer, een Amsterdamsch Koopman, wist hier 30 schepen te bekomen; behalve dat zond men (1645) de koopvaarders, onder bescherming eener vloot, naar de Oostzee, en een Gezantschap naar Stokholm en Koppenhagen tot het bewerken van den vrede en de regeling der Sonttollen, die niet hooger mogten zijn, dan bepaald was bij het erftraktaat in 1544 te Spiers gesloten. De schepen van de Geer ontzetteden de stad Gothenburg, en deden den Zweden dikwijls gewigtige diensten.

De Gezantschappen, in 1639 en 1641 naar Denemarken gezonden tot regeling der tollen, waren onverrigterzake teruggekeerd †); onze vloot bleef in 1645 voor de Sont kruisen, en eerst na veel moeite gelukte het, Christiaan te bewegen, den vrede van Bromsebro en Christianopel tusschen hem aan de eene zijde, en Holland en Zweden aan de andere zijde, te sluiten, waarbij hij zich verbond, gedurende 40 jaren voor den Sonttol niet meer te zullen vorderen, dan was vastgesteld bij eene lijst, met wederzijdsche toestemming ontworpen, terwijl later de bepalingen van het traktaat van Spiers weder in werking zouden treden. Alle goederen mogten door de Sont gevoerd worden. De Nederlanders kregen vergunning om scheepstimmerhout uit Noorwegen te halen, met gemeten en geijkte schepen; zelfs

*) L. de Geer, p. 69. Aitzema, II., p. 691.

†) Aitzema, II., 629, 701, 720, 788, volgg. 865.

eikenhout mogten zij van daar halen, doch geene masten grooter dan 20 palmen; de Noordsche of Houttol in Noorwegen zou volgens de bepalingen van 1628 worden geheven, tot nadere regeling. Indien men omtrent den Gluckstadschen tol te Hamburg 't niet eens kon worden, zouden de ingezetenen dezer gewesten van nu aan daarvan vrij zijn *). De belemmeringen, die de Nederlandsche handel van tijd tot tijd ondervond door het sluiten van de Sont, of eene verhooging der tollen, hadden hier het voornemen doen geboren worden, om bezetting te leggen in de forten aan die zeeëngte gelegen. In 1644 vatte Boreel het plan op, om eene vaart door Zweden tusschen de Noordzee bij Gothenburg en de Oostzee te maken, ten einde zoo de Sont te kunnen vermijden, een denkbeeld, eerst sedert 1832 verwezenlijkt.

De Geer verhinderde nog lang een handelsverbond tusschen Engeland en Zweden, dat echter in 1647 tot stand kwam. Ofschoon het verbond van 1640 met Zweden in 1645 nog verlengd was voor 30 jaren †), had echter de weigering van onderstand in 1644 door de Staten eene verwijdering tusschen de beide Landen te weeg gebragt, die toenam door de naauwere verbindtenis van Denemarken met ons, bij een verdrag in 1649 §).

Verscheidene Hollandsche kooplieden hadden handelshuizen in Zweden; sommigen hunner stonden bij de Vorsten in groote gunst; Hollanders hielpen de veefokkerijen verbeteren. Gustaaf Adolf gebruikte een' Hollander tot het vervaardigen van koperen munt; een Hollander hielp de bewerking van het koper in Zweden verbeteren. Koper gaf

---

*) Aitzema, III., 26, p. 13. Dumont, VI., I., 312, 314.

†) Dumont, VI., I. 321.

§) L. de Geer, p. 91.

de Regering tot onderpand van geldleeningen, zoo als die gesloten met de Staten-Generaal in 1613. Eerst had de Kroon het monopolie van den koperhandel; doch in 1622 werd eene Maatschappij daarvoor opgerigt, die tot 1641 voortduurde. Het Trippenhuis te Amsterdam is nog een gedenkteeken van het aandeel, dat de stichters namen in den ijzerhandel van Zweden *).

Om voor het vervolg de belemmeringen te voorkomen, die onze handel van tijd tot tijd ondervond, sloten de Staten in 1656, nadat Karel Gustaaf zijne wapenen tegen Polen gekeerd had, en de handel op de Oostzee weder met een stilstand werd bedreigd, te Elbing, met Zweden een verbond, waarbij dat van 1640 en 1645 werd bevestigd, vrijheid van handel bedongen, en bepaald, dat gedurende den oorlog de vaart op de Oostzee niet mogt belet worden; dat de tollen naar het tarief zouden worden geheven, en dat de Engelschen, Franschen, Denen en Brandenburgers, bij verkiezing, ook van dit regt zouden mogen gebruik maken, terwijl voorts de stad Dantzig mede in het verbond werd begrepen, uit kracht van het door de Staten te zelfden jare met die stad gesloten verdrag voor de vrije vaart op den Weichsel.

De oorlog tusschen Denemarken en Zweden maakte in 1658 het zenden eener vloot naar de Oostzee noodig, tot ondersteuning van Denemarken en bescherming van den handel, die omstreeks dezen tijd zoo belangrijk was, dat men de vracht, door Nederlandsche schepen op de Oostzee varende verdiend, jaarlijks schatte op 36 tonnen gouds. Bij die gelegenheid werd in 1659 een verdrag van Koophandel met Zweden aangegaan, het traktaat van Elseneur genaamd,

---

*) L. de Geer, p. 155, 156, 160.

waarbij aan dat van Elbing eene nadere uitlegging werd gegeven, en vele belemmeringen opgeruimd werden. Ook werd toen een toltarief vastgesteld *), met dien verstande echter, dat na gedane aangifte der waarde, de Koning zich goederen met verhooging van $^1/_5$ van den prijs kon toeëigenen.

De vrede in het Noorden, in 1660 tusschen Denemarken en Zweden gesloten, gaf den koophandel wederom veiligheid, doch slechts voor korten tijd; want in 1662 ontstond er een verschil met Zweden, bij gelegenheid, dat de W. I. M. een schip der Zweedsch-Afrikaansche Maatschappij genomen, en de sterkte Cabo Cors in Guinea overmeesterd had †). Gebruik makende van de oorlogen, waarin wij toen gewikkeld waren, wist Karel XI, in 1667, de vernietiging te verkrijgen van het verdrag van Elseneur, terwijl er tevens in datzelfde jaar een verdrag met hem werd gesloten, tot onderhouding der vriendschap, en tot bevestiging der verdragen van 1640, 1645 en 1656; vaart en koophandel zouden vrij zijn, naar de bestaande verdragen; de twisten over Cabo Cors en die over de Afrikaansche Maatschappij zouden worden bijgelegd §). Dit verdrag was den 16^{den} Julij voorafgegaan door eene overeenkomst omtrent de goederen, die als contrabande moesten beschouwd worden, als oorlogsbehoeften; geld, granen en andere eetwaren, koper, ijzer, scheepsbouwmaterialen waren echter niet verboden, maar mogten niet naar den vijand of eenige door den Koning belegerde vesting gebragt worden. Nieuwe handelsgeschillen werden den 2^{den} Mei, 1673, te 's Hage bij-

*) Aitzema, IV., p. 440.

†) *Secr. Res. Holl.*, 16 Julij, 1664, II., 423.

§) Dumont, VII., I., p. 39.

gelegd, en tevens de afschaffing van het traktaat van Elseneur van den 29sten Nov., 1659 *), bevestigd. De Zweden moesten hier als de meest begunstigde natie worden behandeld, de bijlegging der geschillen tusschen de Zweedsch-Afrikaansche en Nederlandsche O. I. Maatschappijen zou onverwijld weder worden opgevat, en de wederzijdsche schadevergoeding bepaald en binnen het loopende jaar afgedaan worden.

Gedurende den oorlog met Frankrijk en toen de Zweden den Keurvorst van Brandenburg, onzen bondgenoot, den oorlog hadden verklaard, werd Tromp met eene vloot naar het Noorden gezonden. Deze krijg vernietigde al onze handelsverdragen met Zweden; doch Karel X sloot echter in 1675 met de Staten een tijdelijk verdrag, tot het onderhouden van den vrijen handel en scheepvaart.

Toen in 1678 de vrede te Nijmegen aan Europa de rust had teruggegeven, bleven de Staten weigerachtig om den oorlog met Zweden te eindigen, indien er niet een handelsverdrag tevens werd gesloten. Na het uit den weg ruimen van vele moeijelijkheden, werden er in 1679 verdragen van vrede en handel aangegaan, en bij eerstgenoemde alle verbonden, van 1640 tot 1667 gesloten, bevestigd, behalve die omtrent den handel.

Het handelsverdrag moest 24 jaren duren tot wederzijdsche vrije uitoefening van handel en scheepvaart in alle bezittingen van Zweden en van de Staten-Generaal, met alle soorten van waren, in zooverre namelijk de onbeperkte vrijheid door de volgende Artikelen niet beperkt werd; alle ongelijkheid in handel en scheepvaart, sedert

---

*) Dumont, VI., 2, 293; bij dat traktaat werd het verdrag van Elbing van 1656 uitgelegd.

1656 ingevoerd, zou ophouden, en geene andere dan verboden goederen in beslag genomen worden; het verdrag bevatte voor 't overige nog eene menigte andere bepalingen *).

Na dien tijd werden onze betrekkingen met Zweden gedurig naauwer, vooral toen wij ons in 1681 met den Koning bij verdrag hadden verbonden tot handhaving van den vrede van Nijmegen en Munster, en in 1686 door het verbond met den Zweedschen Koning, waarbij voor den tijd van 20 jaren alle vorige verdragen, van 1640, 1645, 1656, 1667 en 1679 werden bevestigd.

Na het bijleggen van eenige geschillen over Zweedsche schepen, die door de Hollanders genomen waren, en na het bepalen der schadevergoeding, werden onder Karel XII de vroegere verdragen tot bescherming der wederzijdsche bezittingen bevestigd, en verkregen zij nieuwe kracht door de overeenkomst van 1700, voor 18 jaar gesloten tusschen Engeland, Zweden en Holland, te zelfder tijd, dat de Russen, Polen en Denen hunne wapenen tegen Karel XII keerden. Na het zenden eener vloot naar het Noorden, traden wij op als bemiddelaars in den vrede van 1700, te Travendal, tusschen Denemarken en Zweden gesloten, waarbij bepaald werd, dat Denemarken geene hulp zou verleenen aan de vijanden van Zweden. Hierop volgde de rust in het Noorden, en verkreeg de handel en scheepvaart op de Oostzee meerdere zekerheid, die nog verhoogd scheen te zullen worden door een verbond met Denemarken in 1701 †), indien er niet eene nieuwe reden voor oorlog was ontstaan tusschen Zweden en Rusland. Holland, als ook Engeland, dreef een' belangrijken handel op Zweden; wij voerden veel gebakken steen derwaarts, benevens onder-

*) Dumont, VII., II., 437. †) Zie het 3e Stukje.

scheidene andere goederen; de terugvrachten bestonden in hout en meerdere scheepsbehoeften, koper, ijzer, hetgeen $\frac{7}{8}$ van den Zweedschen uitvoer bedroeg, weedasch, pek, teer, enz.

Denemarken en Noorwegen. Onder de oudste handelsbetrekkingen van dezen Staat behooren voorzeker die met Denemarken. Had men alreeds zeer vroeg hier onderscheiden handelsvoorregten van Deensche Vorsten verkregen, niet minder zocht men die gedurende den loop der 16de eeuw uit te breiden. De Hollandsche kolonie op het Eiland Amak, onder Christiaan II door eenige Noord-Hollandsche huisgezinnen gesticht, die Elisabeth, de zuster van Karel V, naar Denemarken had medegenomen, om boter en kaas te maken, had, nog ten tijde, toen Holberg zijne Deensche Geschiedenis schreef, hare oude spraak, zeden en kleederdragt behouden *). Het erftraktaat van Spiers hebben wij reeds hierboven vermeld.

De oorlogen tusschen Denemarken en Zweden maakten telkens de vaart op de Oostzee zeer onveilig, en bewogen de Staten meermalen, om als bemiddelaars van den vrede tusschenbeide te komen. Zoo zonden zij in 1611 een Gezantschap naar Denemarken, om den vrede met Zweden te bevorderen. Christiaan IV scheen ons echter niet zeer genegen. Hij wilde geene Staten erkennen, en weigerde de gevraagde vermindering van tol. Ofschoon de Gezanten hem onder het oog bragten, hoe veel er aan gelegen was, dat handel en scheepvaart onbelemmerd bleven, hetgeen niet geschieden kon, als de schepen met buitengewone lasten bezwaard werden, moesten zij echter onverrigterzake terugkeeren †).

In 1618 zond men weder een Gezantschap naar Dene-

*) Holberg, *Dänische und Norweg. Staatsgesch.*, p. 33.

†) G. W. Vreede, *Nederl. en Zweden*, p. 54, 83.

marken tot beslechting der geschillen over den Sonttol, terwijl in 1625 door de Staten een verdrag met Denemarken werd aangegaan, tot onderlinge verdediging. In 1640 rezen er nieuwe verschillen met den Koning, die, tegen den inhoud der verdragen, nieuwe lasten had gelegd op alle koopwaren door de Sont, in of uit de Oostzee gebragt wordende. De klagten, hierover door den handel aangeheven, hadden een verbod om op de Oostzee te varen ten gevolge, op verbeurte der schepen *). De groote belemmering daardoor ontstaande, maakte de zending van een Gezantschap naar Denemarken noodig, waardoor de geschillen bijgelegd, en de tollen verminderd werden †).

De oorlog tusschen Zweden en Noorwegen maakte in 1644 op nieuws de tusschenkomst der Staten noodig, tot verzekering van de vrije vaart. De vloot voor de Oostzee en het Noorden, die ongeveer 700 koopvaardijschepen telde, liep in Julij uit Texel en het Vlie in zee, koers zettende naar de Sont, onder geleide van 42 oorlogsschepen en zes Gezanten van dezen Staat, Jacob de Wit van Dordrecht, Bikker en Schaap uit Amsterdam, Albert Sonk van Hoorn, Stavenisse van Zeeland, en Andreae van Friesland. Denemarken had, tegen de bepalingen van het erftraktaat van Spiers, de tollen en ongelden in de Sont weder aanzienlijk verhoogd §).

In 1645 werden nogmaals 300 koopvaardijschepen door eene oorlogsvloot door de Sont gebragt, zonder tol te betalen **); ook kwam de vrede toen tot stand, benevens een verdrag van koophandel te Bromsebro ††), ten gevolge waarvan de Zweden vrij zouden zijn van de betaling der

*) *Gr. Placcb.*, I., p. 952, 954.

†) Aitzema, fol., II., p. 795.

§) Zie hiervoor, pag. 474.

**) Commelin, II., 179, 180.

††) Zie hiervoor, pag. 474.

Sonttollen. Om hiervan ook het genot te hebben, kochten sommige kooplieden het burgerregt in Zweden, of voerden andere hunne goederen door de Sont op Zweedsche namen, door welke handelingen de tolregten voor Denemarken telkens verminderden. Dien ten gevolge begon men in 1649 te onderhandelen over een verdrag van uitkoop van den Sonttol voor 200,000 rijksdaalders 's jaars. Het verdrag werd aangegaan voor den tijd van 86 jaar; alle schepen en goederen uit de Vereenigde Staten door de Sont gaande, waren tolvrij, mits de schipper zijne zeebrieven vertoonde. De Koning verbond zich van alle andere schepen en goederen, die vroeger niet tolvrij verklaard waren, voortaan den tol te zullen heffen. De vuren, tonnen en bakens moesten op zijne kosten op de kusten van Jutland, Schonen en Denemarken onderhouden worden. Voor een en ander betaalden hem de Staten jaarlijks 350,000 gulden. De bekrachtiging van dit verdrag geschiedde eerst in 1651 *); doch er ontstonden al spoedig moeijelijkheden hierover met vreemde volken. Het verdrag van uitkoop werd in 1653 vernietigd, toen men den Koning aantoonde, dat hij er geen voordeel bij had, en het buitendien aan Zweden onaangenaam was. Hij zou voor het vervolg met niemand een dergelijk verdrag sluiten en aan de Staten de voorkeur geven. De Denen hadden zich ook (1653) verbonden voor de Engelsche oorlogs- of gewapende koopvaardijschepen de vaart door de Sont te verbieden †).

De vrees, dat de vrije vaart op de Oostzee in 1655 weder zou worden belet, door den oorlog tusschen Zweden en Polen, bewoog de Staten den Admiraal van Wassenaar met eene vloot naar de Sont te zenden; bij een in 1655 ge-

*) Aitzema, VI., p. 710, 715., VII., 519. Dumont, VI., I., 585.
†) Idem, VII., p. 816.

sloten verdrag werd de vrije vaart op de Oostzee bekrachtigd; welk verdrag in 1657 werd vernieuwd tot den jare 1685, terwijl in 1658 alle verschillen over den Noordschen tol en de meting der schepen door een verdrag uit den weg werden geruimd.

Toen de Koning van Zweden op nieuws een' inval in Denemarken deed, werd de Sont weder door van Wassenaar en de Ruijter geopend; maar deze hulp wikkelde Denemarken in groote schulden, zoodat het de opbrengst der Sonttollen in pand gaf. In 1666 werd er nogmaals een verdrag van koophandel met Denemarken gesloten, volgens hetwelk de Koning van Denemarken gedurende den oorlog met Engeland geene Engelsche oorlogsschepen in Deensche zeeën of op de kusten mogt toelaten, doch de handel onbelemmerd bleef; ook werden er bepalingen gemaakt over den Noordschen tol, de scheepsmeting, over de bijlegging der geschillen tusschen onze O. I. M. en de Deensch-Afrikaansche Maatschappij, benevens over die van eenige bijzondere kooplieden.

Voortdurend bleven onze betrekkingen met Denemarken bestaan; gedurende den oorlog in 1672 verbond zich de Koning om den handel en de scheepvaart op de Deensche kusten met eene vloot te beschermen; terwijl in 1684 op nieuws een verdrag van koophandel met Denemarken gesloten werd, eerst in 1687 bekrachtigd. Christiaan V begon in 1686 verschil te maken in de heffing der tollen van bevriende en niet bevriende Mogendheden. Hier dacht men, dat hij de inwoners dezer Landen ook een' hoogeren tol zou laten betalen dan zij gewoon waren, zoodat de Staten voorloopig de vaart naar Noorwegen verboden, als ook den invoer van het Noordsche hout, op eene boete van 20 gulden het last. De Koning deed door zijnen Gezant zeggen, dat hij geen plan had om den Nederlanders

een' hoogeren tol af te vorderen, en dat hij het vreemd vond, dat men den handel verbood. Niettegenstaande dit, bleef het verbod om te varen bestaan; doch in 1688 kwam men overeen om de verschillen te Hamburg of Altona te vereffenen, terwijl men inmiddels, wat de betaling van den tol aanging, zich zou houden aan de verdragen van 1645, 1647, 1666 en 1669 *). De Staten zouden de vaart en handel op Noorwegen weder openstellen, en de buitengewone belastingen, van beide zijden op schepen en goederen gelegd, ingetrokken worden, doch slechts voorloopig voor twee jaren †).

Door deze overeenkomst werden voor eenigen tijd de onlusten weggenomen. Doch eenige jaren later ontstonden er weder geschillen over den tol, het vervoer der goederen, en andere, die in 1691 nogmaals door een verdrag, te Koppenhagen gesloten tusschen Denemarken, Engeland en de Staten, werden bijgelegd, waarbij werd bepaald, dat de wederzijdsche schepen en goederen voor aangedane schade niet mogten aangehouden worden; dat geene vijandelijke goederen in Deensche schepen mogten geladen worden, om van de eene Fransche haven naar de andere te worden vervoerd; dat de Engelsche of Nederlandsche oorlogsschepen, een Deensch vaartuig ontmoetende, zich zouden houden aan de bepalingen van Art. 20 van het verdrag van koophandel, tusschen Zweden en ons in 1679 gesloten; dat aan niemand in Denemarken brieven van naturalisatie zouden verleend worden, dan onder belofte om ten minste tien jaar achtereen met zijn huisgezin in dat Rijk te zullen wonen; ook verbood de Koning alle zeerooverij, enz.

De Hanzésteden §). Het Hanzéverbond spoedde naar

---

*) Wagen., *Vad. Hist.*, XV., p. 377, volgg.

†) *Gr. Placc.*, IV., p. 302. Dumont, VII., II., p. 157.

§) Zie pag. 158—192.

zijnen ondergang; de aanwassende handelsgrootheid van de Nederlanden en Engeland had de eertijds zoo magtige steden grootendeels haren handel ontnomen. Zij poogden wel hunne vroegere voorregten en magt te herkrijgen en zonden daartoe Gezantschappen uit, maar het gelukte niet. In 1606, toen Keizer Rudolf II van Lubeck de opgave van al hare voorregten, en uitlevering der oorkonden en statuten verlangde, benevens eene opgave der Hanzésteden, sloten zich de Hanzésteden naauwer aan ons aan. Hare Gezanten onderhandelden in 1612 te 's Hage, en het volgende jaar sloot Lubeck met ons voor den tijd van 15 jaren een verdrag, om den vrijen handel en scheepvaart in de Oostzee en het Noorden te blijven handhaven, waarbij zich in datzelfde jaar nog Maagdeburg en Brunswijk voegden, en in 1615 de overige aan de kusten der Oostzee gelegene steden toetraden. Zoo was, zegt Bartold, in bijna honderd jaren de stand der zaken veranderd, dat de Oosterlingen hun laatste heil slechts verwachtten van de grootmoedigheid hunner afvallige Westelijke broeders.

Eenige Nederlandsche steden woonden de dagvaarten te Lubeck nog bij, onder andere Harderwijk in 1615; andere Geldersche steden behoorden mede nog tot het verbond. Van de toen over Gelderland aangeslagene som van 1000 gulden, betaalde Harderwijk 117 gulden. Toen de stad in 1628 op nieuws verzocht werd de dagvaart bij te wonen, heeft zij echter, zoo om de onveiligheid der wegen, als de zware kosten, en vermits het geringe voordeel, dat zij daaruit voor zich te verwachten had, eenige andere steden daartoe gemagtigd of zich verontschuldigd *).

In 1645 gingen de Staten nogmaals een verbond aan met de steden Bremen en Hamburg voor den tijd van 15

*) Schrassert, *Hard. ant.*, I., 135, 136.

jaren tot bescherming van de vaart op de Wezer en Elbe, waartoe in 1646 de overige Hanzésteden toetraden.

Sedert 1669 rekent men, dat het oude Hanzéverbond heeft opgehouden te bestaan.

Om onbelemmerd handel op Dantzig te kunnen drijven, zochten de Vereenigde Gewesten reeds vroeg de vriendschap van de Poolsche Koningen, onder wier bescherming Dantzig zich bevond. Na menigmalen geschillen over verhooging van regten te hebben bijgelegd, deed men in 1653 pogingen om een verdrag met Polen te sluiten, dat echter niet tot stand kwam. Onder goedkeuring van Polen werd in 1656 een verdrag aangegaan tusschen ons, Zweden en Dantzig, over de vrijheid van handel op den Weichsel, waarbij de tol, door Nederlanders te betalen, gelijk werd gesteld met die van de ingezetenen van Dantzig; dit verdrag gaf onzen belangrijken graan- en houthandel vele voordeelen.

Rusland. De Engelschen waren in 1554 onder Chancellor in de Witte Zee gekomen en den Dwina opgevaren, het anker werpende bij het klooster St. Nicolaas, bij Colmogor. In het volgende jaar kregen zij vrijheid om zich overal in Rusland te vestigen en vrijdom van regten voor hunnen handel aldaar, die zich van lieverlede uitbreidde.

Wij gaan de pogingen, die de Nederlanders reeds in vroegeren tijd zouden gedaan hebben, om den handel op Rusland te openen, met stilzwijgen voorbij, en zeggen enkel, dat bereids in 1577 en 1578 schepen uit Zeeland naar den Dwina waren gezonden, waar zij verlof kregen om den vrijen handel op Moscow te drijven. In 1581 deed de Czaar reeds door Hollanders schepen bouwen en nam Hollandsche matrozen in dienst. Eene goede havenplaats gaf aanleiding tot den bouw van een fort en pakhuizen bij het klooster toegewijd aan St. Michiel den Aartsengel, den

grondslag van de stad Archangel; doch wij hadden in het eerst te kampen met de Denen en Engelschen *).

De togten, ondernomen om een' N.O.-doortogt naar Indië te vinden, liepen, zoo als wij vroeger zagen, vruchteloos af, wat het voorgestelde doel betrof; doch zij waren misschien oorzaak, dat men zich meer op den handel op Rusland begon toe te leggen. Ten minste in 1600 waren er al eenige Nederlandsche handelshuizen te Archangel gevestigd, en in 1608 ging men in Nederland eene overeenkomst aan tot het oprigten eener Maatschappij voor den handel op de Witte Zee, toen de *handel om het Noorden* genaamd. Door deze en andere pogingen, het leveren van oorlogsgereedschappen aan Rusland, kregen wij aldaar hoe langer hoe meer voet.

Terwijl men intusschen moeite deed om in het Noorden van Rusland den handel te vestigen, verloor men de haven van Narva niet uit het oog. Ook over de Oostzee werd een aanzienlijke handel gedreven, zoodat wij ons in 1614 reeds konden beroemen meer handel op Rusland te drijven, dan alle andere volken van Europa te zamen †). In dat jaar kwam hier ook het eerste Gezantschap uit Moscovië, een' brief medebrengende voor Prins Maurits, waarbij onder andere aan de kooplieden dezer Landen vrijheid werd gegeven om derwaarts te komen. Van onzen kant zond men een Gezantschap tot bemiddeling van den vrede tusschen Rusland en Zweden, dat echter onverrigterzake wederkeerde.

Een tweede Gezantschap uit Rusland kwam in 1615 te 's Hage, en gaf te kennen, dat de Czaar den vrijen handel wilde toestaan, indien men hem met geld en wapenen

*) Scheltema, *Rusland en de Nederlanden*, p. 22–46.

†) Idem, *o. l.*, p. 70.

wilde ondersteunen. Vele diensten bewees de koopman J. Massa bij de vestiging van ons handelsverkeer in Rusland. In stellige bewoordingen verklaarde de Czaar, dat aan de Nederlanders de vrije handel zou worden toegestaan, alsmede de vrijheid om door zijn Rijk op Perzië te handelen, hetgeen nog aan niemand was vergund. In 1619 werd de vrije handel in Rusland op vaste grondslagen gevestigd *), waardoor ons verkeer zich uitbreidde en aldaar onderscheidene kantoren gevestigd en octrooijen verleend werden. In 1622 stelde men hier een reglement vast op de vaart naar Rusland. In 1630 ging weder een Gezantschap van hier, dat in last had 10 of 12000 lasten rogge te koopen, hetgeen, tot bestrijding der onkosten, de heffing van een regt van $2\frac{1}{2}$ pCt. op de uit Moscovië in te voeren granen ten gevolge had. De rogge kostte toen te Amsterdam 250, 300, 320 en 330 goudgulden, de tarwe 437 goudgulden het last †). De vestiging van een' vasten Agent te Moskou was hiervan het gevolg; het kappen en vervoeren van hout aan de Dwina werd toegestaan, en de klagten over de tolheffing bijgelegd; de vrije uitvoer van granen werd echter niet vergund, en ook het koopen en uitvoeren van salpeter afgewezen, even als de levering van eene groote partij rogge, waarvan de prijs te hoog werd gehouden, en de vrijheid om door Moscovië op Perzië te handelen, hetgeen werd afgeslagen, als zijnde vroeger ook aan de Engelschen geweigerd §).

In 1630 verkreeg onze houthandel in Rusland reeds eene aanmerkelijke ontwikkeling. Te Archangel bestonden twee werven voor Zaanlandsche rekening, die voortdurend in

*) Scheltema, I., p. 115.
†) Brandt, *Enkhuyzen*, II., 63.
§) Aitzema (folio), I., p. 1232—1234.

bloei toenamen, en daardoor dikwijls den Russen aanleiding tot klagten gaven. De schikkingen omtrent den handel in 1631 getroffen, werkten zeer gunstig en hadden de benoeming van een' Agent voor het Nederlandsche volk ten gevolge, benevens eene groote uitbreiding van den graanhandel; zoodat Rusland onze korenschuur werd *). Overal waren daar Hollanders gevestigd, om hunne goederen te verkoopen; scheepstimmerwerven waren te Archangel aangelegd; de handel in teer werd in 1641 door een' Hollander voor vijf jaren gepacht; de pelterijhandel was ook in onze handen. In 1643 en 1645 werden hier nieuwe bepalingen gemaakt omtrent de vaart op Moscovië †).

Doch onze handel werd er zeer gekweld door misbruiken en knevelarijen, waarover in 1646 en 1647 bij de Staten door de kooplieden werd geklaagd; willekeurig ging men te werk met de verhooging der regten. In 1647 ging Coenraad Burgh als gezant derwaarts, om een handelsverdrag met den Czaar te sluiten. Hij overleed op de reis, en van een verdrag kwam niets; alleen beloofde de Czaar aan de monopoliën een einde te zullen maken §). Onze handel op Rusland breidde zich sterk uit en bezat vele monopoliën, zoo als in 1653 van dat van juchten, hennep en teer. Volgens Macpherson hadden wij in 1648 twee honderd factoren in Archangel **).

De bergwerken voor het smeden en gieten van ijzer door Hollanders geraakten in bloei; de Czaar had daarvoor vrijheid van tollen en tienden toegestaan; ook werd er eene lakenfabrijk door Hollanders opgerigt, alsmede een papier-

---

*) Jong, I., p. 164.
†) Scheltema, *o. l.*, p. 180—226.
§) *Gr. Placcb.*, I., 930, volgg.
**) Macpherson, *Ann. of Comm.*, II., p. 435.

molen, eene glasblazerij en andere fabrijken. De invloed der Acte van Navigatie, en de daardoor kwijnende toestand van onzen handel van 1651—1653, deed zich ook in het verkeer op Rusland gevoelen, dat bijna geheel stilstond, terwijl vreemden zich van deze gelegenheid bedienden. Vele kooplieden moesten Moskou verlaten; de stilstand van de vaart op Archangel deed Narva bloeijen; ook de plaats, waar later St. Petersburg verrees, was reeds in 1655 door den handel aanzienlijk. Na het sluiten van den vrede met Engeland, herleefde de handel met Rusland; doch de Russen legden ons allerlei beletselen in den weg. In 1660 en 1661 werd verboden aan ons te verkoopen: hennep, kalk, potasch, weedasch, juchten en pelterijen. In 1663 kwam hier weder een Gezantschap tot bevordering der goede verstandhouding; het voorstel, dat men deed om een' gezant naar Rusland te zenden, werd toegestaan, en in 1664 J. Boreel derwaarts gezonden. De oorlog met Engeland stremde de vaart op Rusland niet *), en in 1665 tot 1668, breidde zich daar de handel merkelijk uit; Hollanders behoorden zelfs onder de kooplieden van het Hof, en een Nederlander ontgon de kopermijnen bij Olonets. Te Archangel dreven zij den houthandel in het groot en legden zaagmolens aan; met behulp van Hollanders begon men in Rusland den scheepsbouw te beoefenen; ook had men plan te Astracan werven aan te leggen, dat door een' opstand werd belet, die buitendien groote beletselen aan ons verkeer te weeg bragt, zoodat de schepen werden opgehouden, de bemanning mishandeld en de tollen te Archangel verhoogd werden. Aan de Oostzee hield men alle goederen aan, eene daad, die de zending van Nicolaas Heinsius ten gevolge

*) Wij gebruikten toen voor den Russischen handel 22 schepen, de Engelschen slechts één. Anderson, II., 141.

had; doch de belemmeringen duurden voort, en door de hooge tollen daalde het aantal schepen, dat in 1669 te Archangel kwam, tot 22, daar er vroeger 50 of 60 aankwamen *). Na het jaar 1670 werd de behandeling der Hollandsche kooplieden in Rusland eenigzins beter, zoodat zij groote sommen verdienden. Bij den oorlog van dezen Staat in 1671 en 1672, bleef de handel op Rusland vrij. Van Klenck, later van hier derwaarts gezonden, onderhandelde omtrent den vrijen doorvoer van Perzische goederen door Rusland, die dan op Astracan en vervolgens naar Archangel zouden worden gebragt; men rekende, dat er wel 8000 balen zijde op die wijze zouden worden vervoerd. Ofschoon dit niet geheel gelukte, kregen echter de Armenische en Perzische kooplieden, in het belang van den algemeenen handel, eenige voorregten; in Perzië werd bekend gemaakt, dat men de ruwe zijde niet meer over Turkije, maar over Rusland zou zenden. Eene vermindering der tollen kon door van Klenck niet bewerkt worden. Na zijn vertrek bleef er een vaste Resident te Moskou; van Keller vervulde deze betrekking van 1676 tot 1697, en hield over de Nederlandsche handelsbelangen briefwisseling met de stad Amsterdam †). Door de hooge tollen verminderde het getal schepen, dat naar Rusland ging, gedurig; in 1681 beliep dat getal maar 26.

De uitvoer-artikelen uit Rusland waren pelterijen, juchten, hennep, vlas, granen, pot- en weedasch, teer, pek, kaviaar, huiden, masten en hout, terwijl de invoer in 1673 bestond uit geweven stoffen van zijde, wol, katoen, goud- en zilverdraad, zilverwerk, juweelen, wijnen, specerijen, suiker, enz.

---

*) Scheltema, *o. l.*, I., p, 248—299.
†) Idem, *o. l.*, 300—351.

Gedurende de jaren 1682 tot 1689 ging de handel in Rusland rustig voort; scheepstimmerlieden werden uit Zaandam ontboden tot verbetering van den scheepsbouw; vooral was in 1691 de handel op Archangel, die in het algemeen veel te danken had aan Nicolaas Witsen, zeer belangrijk; werven werden aangelegd, waar Hollanders schepen bouwden. De handel in Perzische goederen over Rusland ontwikkelde zich in dat tijdvak; men had vergunning gekregen om de zijde naar Narva en Riga te voeren; Peter de Groote gaf vele voorregten aan de kooplieden en stelde zich op alle wijzen met hen in betrekking; hij deed scheepstimmerlieden, zeilmakers en ankersmeden uit Holland komen, en legde vele werven aan; den Russen werd vergunning gegeven om te hunner vorming buiten 's lands te gaan. Peter zelf ging naar Zaandam en werkte aldaar op de werven. De beletselen, waaraan de handel in Rusland nog onderworpen was, werden in dat tijdvak grootendeels opgeheven; men vindt ook toen de eerste vermelding van *vroeg-* en *wavloten* naar Archangel; de toenemende beschaving van Rusland maakte het warenverbruik aldaar grooter: wijn, brandewijn en peper werd in groote hoeveelheid derwaarts gevoerd; doch de verkoop van brandewijn bleef een monopolie voor den Czaar. Te Amsterdam werd eene kamer opgerigt, tot bestuur van den handel op Moscovië, in den beginne uit vier personen bestaande, welke zeer bevorderlijk was aan de belangen des Nederlandschen handels *). De Vereenigde Gewesten onderhielden omstreeks dezen tijd zeer naauwe vriendschapsbetrekkingen met den Czaar, en traden zelfs als bemiddelaars op bij het sluiten van een bestand tus-

*) Wagenaar, *Amsterdam*, D. I., p. 524.

schen Rusland en Turkije, in 1698 *). Het Russische Gezantschap, dat in 1697 herwaarts kwam, werd zoo luisterrijk onthaald, dat de onkosten over de twee tonnen gouds beliepen, waarvoor eene belasting werd geheven †).

§ 14.

HANDELSBETREKKINGEN MET SPANJE, GEDURENDE DE 17de EEUW.

Toen Spanje, te laat voor zijne belangen, bemerkte, dat de sluiting zijner havens den Nederlandschen handel eene allerbelangrijkste uitbreiding had gegeven, trok de Koning in 1603 het verbod om die havens te bezoeken in, en vergunde den kooplieden het vrije verkeer in zijne Staten, tegen betaling van een regt van 30 pCt. van de goederen, die zij daar zouden uitvoeren. Hij beloofde (art. 1) aan alle volken vrijen handel in Spanje, dus ook (art. 2) aan de ingezetenen der Vereenigde Nederlanden, mits zij van de goederen, die zij uitvoerden, 30 pCt. boven de oude lasten en gewone regten betaalden. Alle Nederlandsche waren en fabrijkgoederen (art. 7), ten zij oorspronkelijk uit de provinciën onder het gezag des Aartshertogs staande, werden in Spanje verboden. Aan de ingezetenen der Vereenigde Gewesten zou (art. 10) door den Aartshertog kosteloos een vrijgeleide worden afgegeven, dat (art. 11) de Koning beloofde te zullen eerbiedigen, of zoo hij daaromtrent tot andere gedachten mogt komen, zou er een jaar te voren kennis van worden gegeven.

Deze maatregel, door de daarbij vastgestelde heffing van

*) Dumont, VII., 2., p. 447.

†) *Bijv.* op Wagen., XVII., p. 5.

het hooge regt van 30 pCt., zeer veel op een verbod gelijkende, gaf aanleiding, dat spoedig alle verkeer met Spanje stilstond. Beducht voor de nadeelige gevolgen, die daaruit zouden geboren worden, schikte de Koning de zaak met Engeland en Frankrijk, die reeds tot het nemen van retorsie-maatregelen waren overgegaan, en herriep het plakkaat van den 11den December, 1604, toen op nieuws aan de Vereenigde Nederlanden alle vaart en handel op Spanje werd verboden *) tot aan de sluiting van het Twaalfjarig Bestand.

Intusschen had de handel tusschen ons en Spanje niet stilgestaan, want onder vreemde vlag werden voor Hollandsche rekening de Spaansche goederen in Spanje gebragt. Bij het eindigen van het Bestand, in 1621, volgde weder een verbod om op Spanje te handelen †). Nogmaals moesten onze kooplieden gebruik maken van vreemde vlag, om het verkeer voort te zetten, dat, door het steeds toenemend verval der Spaansche nijverheid, belangrijke voordeelen opleverde.

Doch niet alleen in Spanje zelf, ook in de Spaansche Nederlanden werden wij in al onze handelsondernemingen gedwarsboomd. Het Hof van Brussel, naijverig op onze toenemende welvaart, nam in 1626 op nieuws maatregelen om onzen handel, die reeds in 1624 op de Spaansche Nederlanden verboden was, te bemoeijelijken §). Hiertoe strekte in de eerste plaats het aanleggen van eene vaart tusschen Rijnberk en Venlo, waardoor het verkeer met den Rijn werd belemmerd. Buitendien zag Duinkerken binnen zijne muren eene Maatschappij verrijzen, die met goederen

*) Van Meteren, VIII., p. 311.
†) Luzac, I., p. 365.
§) Aitzema, I., p. 520.

uit het Noorden en van de Oostzee op Spanje zou handeldrijven *). Behalve dat bragten de stoutmoedige kapers dier stad belangrijke nadeelen toe aan onze schepen, zoodat men noodig oordeelde eene vloot uit te rusten tot bescherming der vaart.

Voorzeker leden onder een en ander onze handelsondernemingen, doch niet in zoo groote mate, dat het verkeer stilstond, want tot aan het tijdperk van den Munsterschen Vrede gingen wij voort met onze goederen, en die uit het Noordelijk Europa, naar Spanje te verzenden, en van daar hetgeen wij noodig hadden af te halen.

Toen in 1648 in het vredesverdrag van Munster, en in het daartoe behoorend afzonderlijk artikel, gunstige bepalingen waren gemaakt in het belang der kooplieden, werden er dadelijk Consuls naar de Spaansche havens afgezonden. De Joden bevorderden, na 1648, zeer onze handelsbetrekkingen met Spanje en Portugal. De beide Rijken hadden te Amsterdam Joodsche Agenten. Daarentegen behandelde men in Spanje de Joden meer dan gestreng. De Staten dienden over dit onderwerp klagten in aan den Spaanschen Gezant, met verzoek om de Joden, onderdanen der Vereenigde Gewesten, in Spanje vrij te laten handelen, en dat zij, of hunne goederen, bij schipbreuk, of aandrijven, even als andere Nederlandsche ingezetenen zouden worden behandeld, welke zaak slechts na vele moeijelijkheden werd ten einde gebragt †).

Omstreeks dezen tijd was ons verkeer met Spanje zeer belangrijk. Wij hadden daar bijna den geheelen handel in onze magt, met uitzondering van dien op de Koloniën,

---

*) Aitzema, I., p. 255.

†) *Res. Stat.-Gener.* 12 Aug., 1649, en van *Holl.* 27 Julij, 1649, p. 199, 31 Aug., 1649, p. 231.

waarvoor wij echter dikwijls de schepen leverden. Zonder veel moeite konden wij elke mededinging het hoofd bieden. Het verval der Spaansche nijverheid werkte onze belangen zeer in de hand, en het Nederlandsche fabrijkwezen voerde Spanje een belangrijk gedeelte zijner voortbrengselen toe.

Weldra ontstonden er echter geschillen over de uitlegging van het afzonderlijk artikel van het Munstersche vredesverdrag. Men wenschte dat punt, in het wederzijdsche belang der beide volken, gewijzigd te zien.

Een en ander gaf in 1650 aanleiding tot het sluiten van het zoogenoemde *Traktaat van Marine* *), waarbij reeds het formulier van den zeebrief, zoo als wij dien tegenwoordig nog gebruiken, is vastgesteld. Volgens dit verdrag mogten wij overal, en zelfs in Frankrijk, handel drijven met alle goederen, waarin de handel had vrijgestaan, voordat Frankrijk met Spanje in oorlog was; echter met uitzondering van zoodanige Spaansche goederen, van welke men zich tegen den Koning van Spanje zou kunnen bedienen. Naar de Landen met Spanje in oorlog zijnde, mogten wij allerhande goederen brengen, *contrabande*, bestaande in wapentuig en paarden, alleen uitgezonderd. De schippers moesten met hunne zeebrieven en paspoorten bewijzen, in welke havens en welke goederen zij geladen hadden, ingeval zij, eene Spaansche haven ingeloopen zijnde, van daar naar de eene of andere vijandelijke haven wilden vertrekken. Goederen van ingezetenen dezer gewesten, gevonden wordende in schepen van vijanden des Konings, werden met de schepen verbeurd verklaard; doch vijandelijke goederen, mits geen *contrabande* zijnde, en geladen in schepen van de Vereenigde Nederlanden, waren vrij. Voor het overige zouden alle voordeelen, thans bedongen, door de

*) Dumont, VI., 1., p. 570.

wederzijdsche onderdanen genoten worden, en het traktaat van gelijke kracht zijn, alsof het in het oorspronkelijke Munstersche vredesverdrag was opgenomen.

De aldus geslotene overeenkomst was zeer in het belang dezer gewesten, en hare gevolgen werden nog voordeeliger door den oorlog, die tusschen Spanje en Frankrijk was uitgebarsten. Toen deze krijg in 1656 niet alleen nog voortduurde, maar ook de fakkel des oorlogs tusschen Spanje en Engeland was ontstoken, kregen de ingezetenen der Vereenigde Nederlanden daardoor de gelegenheid om hun verkeer met eerstgenoemd gewest uit te breiden. Fransche, Engelsche en Portugesche vrijbuiters namen echter vele onzer schepen weg, onder voorwendsel dat zij *contrabande* zouden bevatten. Men doorzocht onze schepen in volle zee, en in de haven van Toulon werd er beslag op gelegd. Deze daden van geweld hadden ten gevolge, dat de Ruijter in 1657 naar de Middellandsche Zee werd gezonden, om de handelsvloot te beschermen. Hij nam bij die gelegenheid twee Fransche kaperschepen, waarvan hij er een te Cadix deed verkoopen *).

Echter bleven wij Spanje voorzien van bijna alle behoeften des levens, vooral van granen en manufacturen. Want zoo de fabrijknijverheid aldaar op een' lagen trap stond, niet minder diep gezonken was de landbouw, die zelfs zijne toevlugt had moeten nemen tot vreemde handen, om de hoogstnoodige gewassen op de binnenlandsche markten te kunnen leveren. Buitenlanders oefenden aldaar ook nog andere takken van nijverheid uit; gewis zullen er zich te dien einde ook wel Nederlanders gevestigd hebben.

Behalve de fabrijken van manufacturen en andere, werkten ook onze drukkerijen voor Spanje, en leverden voor een

*) Zie hiervoor, pag. 363.

groot gedeelte aan dat land de boeken, zoowel godsdienstige als andere. Hollandsche en Italiaansche ingenieurs hadden zich aangeboden, om de Spaansche rivieren beter bevaarbaar te maken, welke aanbiedingen echter, tot groote schade van het Land, van de hand werden gewezen.

Door het Traktaat van Marine meende men, dat de handelsbelangen voor langen tijd zouden geregeld zijn. Doch wat men hiervan verwacht had, geschiedde niet. Spoedig (in 1663) gaf de gesloten overeenkomst aanleiding tot twisten en klagten, en wel in 't bijzonder over het vervoer van verboden goederen, die door Hollandsche schepen naar Portugal gebragt waren, alsmede over het wegnemen van onze schepen door de Spanjaarden, en over den tol te Ostende, aldaar in 1667 geheven van onze vaartuigen, die, ten gevolge van onvoorziene omstandigheden, de haven der stad waren ingeloopen, zonder echter hunne lading te breken, waartegen door de Admiraliteit van Zeeland eenige bodems, van Ostende naar Spanje bestemd, waren in beslag genomen *).

Tot bijlegging dezer geschillen, kwam men in 1676 †) overeen, om het in 1650 gesloten traktaat voortaan na te komen, allen bestaanden twijfel uit den weg te ruimen en de prijsgemaakte schepen terug te geven, terwijl tevens, in 1680, een tarief van regten met het Spaansch Bestuur werd vastgesteld, hetgeen in 1684 is gewijzigd §). Spanje, waar de eertijds zoo bloeijende nijverheid geheel vervallen was, waar het goud uit Amerika heenstroomde, om aan den vreemdeling voor zijne voortbrengselen in ruil gegeven te worden, Spanje was zoo diep gezonken, dat het niet alleen

*) Dumont, *Suppl.*, III., 1., p. 320.
†) Idem, VII., I., p. 325.
§) Kluit, *Hist. feder.*

alle benoodigdheden des levens grootendeels uit onze handen moest ontvangen, maar ook die voor zijne bezittingen in Zuid-Amerika; een handel, waarmede men rekent, dat meermalen honderd percent werd gewonnen. Wij leverden aan Spanje manufacturen, visch, landbouwproducten, terwijl onze kooplieden, door eenen grooten invoer van granen, het Rijk van brood voorzagen. Behalve de manufacturen en granen, die er werden aangebragt, leverde de Oostindische Maatschappij daar wel twee derde van de kaneel af, die zij uit Indië trok, en verkocht er ook eene groote hoeveelheid peper; zoodat men gerust kan aannemen, dat het verkeer met Spanje een der voordeeligste takken was van den algemeenen koophandel, dien wij dreven. Niet zoo aanmerkelijk als de invoer- was de uitvoerhandel. Wij trokken uit Spanje zuidvruchten, wijnen, olie, zout en vele voortbrengselen uit de Koloniën, waaronder edele metalen en steenen, verfstoffen, vanille, cacao, tabak, huiden, indigo, enz.

Doch inzonderheid leverde het Land ons wol, de beste van geheel Europa, van welk artikel men rekent, dat wij in de laatste helft der 17de eeuw wel 15 of 16000 balen jaarlijks uitvoerden, terwijl de hoeveelheid voor Engeland en Frankrijk soms slechts 3000 balen bedroeg *). Spanje kon echter onze invoerartikelen niet met die van zijnen uitvoer betalen. Het te kort komende moest met gereed geld worden voldaan, waartoe het goud en zilver der Nieuwe Wereld werd gebezigd, hetgeen op die wijze voor een belangrijk gedeelte in onze handen kwam.

Doch niet alleen met het Moederland, ook met de Koloniën werd een belangrijke handel gedreven. Daar intusschen het koloniale stelsel geene inmenging van vreemden in den handel op de volkplantingen gedoogde, werden

*) Lüdér, *Gesch. des Holl. Hand.*, p. 409.

de goederen door tusschenkomst van kooplieden in Spanje op Spaansche schepen naar de Koloniën verzonden. In de belangrijkste handelplaatsen der Nieuwe Wereld hadden onze handelshuizen hunne factors of agenten, om hunne belangen daar waar te nemen, en de goederen te ontvangen.

Door den uitgebreiden smokkelhandel op de Spaansch-Amerikaansche volkplantingen, werden vooral lijnwaden en andere manufacturen, in het laatste der 17de eeuw ook zijden stoffen en papier, visch en granen ingevoerd. Boter, kaas, hout, ijzer en koper werden mede derwaarts gebragt. Oogluikend liet de Spaansche Regering dezen sluikhandel toe, en zij was hiertoe wel verpligt, want het Moederland kon de volkplantingen niet van het noodige voorzien, dus moest de invoer hiervan aan vreemden worden overgelaten.

Een' geruimen tijd ging het verkeer tusschen de beide Landen ongestoord zijn' gang. Doch in 1699 verbood de Spaansche Regering in de Nederlanden den invoer van allerlei vreemde lakens, hoeden en andere stoffen, zoodat ook hier de invoer van Brabandsche en Vlaamsche stoffen werd tegengegaan. Te zelfder tijd werd ook de uitvoer van zout water naar Braband en Vlaanderen verboden, omdat het grof en wit zout bij den invoer aldaar mede hooger was belast *). Onze Gezant Coenraad Heemskerk, die naar Coenraad van Beuningen genoemd was, heeft zich op het einde der 17de eeuw te Madrid veel moeite gegeven tot bevordering der Nederlandsche handelsbelangen in Spanje.

*) *Gr. Placcb.*, IV., 233, 284.

§ 15.

HANDELSBETREKKINGEN MET PORTUGAL, GEDURENDE DE 17de EEUW.

Nadat Portugal, in 1640, het Spaansche juk afgeworpen, en zijne plaats weder onder de onafhankelijke Staten van Europa had ingenomen, deed dat Rijk tevens pogingen, om de gewesten, door ons in vreemde werelddeelen in bezit genomen, weder magtig te worden. De hieruit ontstaande geschillen gaven in 1641 aanleiding tot het sluiten van een bestand van tien jaren met de Staten-Generaal, hetgeen tevens een verbond van scheepvaart en handel was, en onder andere moest dienen, om de vriendschap, den handel en het verkeer, die van ouds tusschen Portugal en de Nederlanden bestaan hadden, te doen herleven *). Volgens dit verdrag moesten alle vijandelijkheden tusschen de beide volken, zoowel in Europa, als in de vreemde werelddeelen, ophouden. De onbelemmerde vaart en handel van Portugesche en Nederlandsche schepen werden bedongen, terwijl elke partij in het vreedzaam bezit bleef van de plaatsen, die in Oost- en Westindië in hare magt waren. De Westindische Maatschappij en de bewoners harer bezittingen genoten in Portugal dezelfde gunsten, als de ingezetenen der Nederlanden. Zij mogten echter geene voortbrengselen van Brazilië in Portugal brengen, hetgeen den Portugezen ook hier ontzegd was. Wat eene van beide partijen den Spanjaarden ontnam, bleef haar eigendom. Dat gezamenlijk aan Spanje werd ontweldigd, zou gelijkelijk worden verdeeld. De handel op

*) Dumont, VI., 1., p. 215.

Brazilië was aan beide partijen vrijgelaten, namelijk ieder in zijne bezittingen, met uitsluiting van alle andere volken.

De Portugezen mogten in Westindië geene andere dan Nederlandsche schepen gebruiken. Geene van beide partijen mogt koopwaren brengen naar de Spaansche bezittingen in Amerika. Wederzijds zou de vaart op de kusten van Afrika en het eiland St. Thomas geoorloofd zijn.

Inmiddels waren, tijdens de sluiting van dit verdrag, de vijandelijkheden in Oostindië voortgezet. Malacca viel in onze handen; ook bemagtigden de Nederlanders eenige Portugesche vaartuigen. Te vergeefs wendde de Koning van Portugal pogingen aan, om Malacca terug te krijgen; de schepen werden echter aan de eigenaars wedergegeven; doch de vijandelijkheden hielden niet op. Op Ceylon verloren de Portugezen Punto Gale, benevens een belangrijk gedeelte van den winstgevenden kaneelhandel. Andermaal werd hierop in 1645 een verdrag gesloten *), houdende, dat de bezitters van Punto Gale het gebruik der landerijen daaromtrent zouden hebben, zoo als zij gedurende het 10-jarig bestand gehad hadden, mits zij aldaar geen kaneel verbouwden. Jaarlijks moesten de Portugezen op Punto Gale brengen 600 quintalen fijne kaneel, ieder quintaal van 128 Portugesche ponden; en zulks totdat alle geschillen waren bijgelegd. De aangehouden schepen en goederen, plaatsen en forten, sedert 1641 genomen, werden teruggegeven.

Zoo intusschen de Portugezen een deel hunner bezittingen in Oostindië door de onzen hadden verloren, verdreven zij ons in Afrika uit verscheidene plaatsen. Toen deze twisten niet in der minne konden worden bijgelegd, greep men de wapenen aan. In 1658 werd, uit hoofde van de vijandelijkheden, de invoer van Portugesche gewassen, fabrijkgoe-

*) Dumont, VI., 1., p. 307.

deren en zout alhier verboden *). Er ontstond een oorlog, die voor ons eindigde met het verlies van Brazilië, tegen vergoeding eener som van acht millioenen guldens. Het traktaat hierover werd niet dan na groote tegenkanting van de provinciën Gelderland en Zeeland aangegaan. De schadevergoeding van acht millioenen guldens moest door Portugal in gereed geld, of in suiker, tabak en zout voldaan worden, waardoor alle verschillen tusschen de beide Staten zouden vereffend zijn. Jaarlijks moest de prijs worden bepaald van het zout, te St. Ubes ingeladen. Behalve in Braziliehout, zou de handel op Brazilië in allerlei koopmansgoederen vrijstaan. Ook mogten wij vrij in Portugal handelen, zelfs uit Brazilië goederen derwaarts brengen, mits tegen betaling der regten, in 1653 vastgesteld. Dezelfde gunst werd den Nederlanders toegestaan, met betrekking tot de Portugesche bezittingen in Afrika, met dezelfde vrijheden, die de Engelschen daar toen genoten. Ook mogten wij allerlei goederen, zelfs krijgsbehoeften vervoeren, van waar en werwaarts wij verkozen, mits die niet halende uit Portugal, om ze te leveren aan de vijanden van dat Rijk. Goederen van bevriende volken op een vijandelijk schip gevonden, werden in beslag genomen. Aan onze vrachtvaart van de eene Portugesche haven naar de andere werden mede eenige gunsten toegestaan; daarin werden wij, wat de betaling der regten aanging, met de Portugezen gelijkgesteld. Wij mogten door het geheele Rijk koopwaren in het groot en klein te koop stellen en bij partijen voor allerhande prijzen verkoopen, en handel drijven met wie wij wilden, zonder eenige verhindering van de zijde der Regering; bij eene vredebreuk zou nog gedurende twee jaren den kooplieden regt geschieden. Voorts

*) *Gr. Placcb.*, II., p. 46.

werden er bepalingen gemaakt over het doorzoeken der schepen, omtrent de Consuls, het binnenvallen van oorlogsschepen in de havens en meer andere *).

Onderscheiden stemmen lieten zich voor en tegen dit verdrag hooren, dat intusschen onder andere zeer merkwaardig is, omdat daarbij van het bestaande Koloniale stelsel werd afgeweken, door den Hollanders den vrijen handel op Brazilië toe te staan, welke vergunning echter bij het traktaat van 30 Julij, 1669, weder is ingetrokken.

De openbare afkondiging van dit verdrag, waarmede zich alle Nederlandsche provinciën niet dan na groote tegenkanting vereenigden, had eerst in 1663 plaats. Men voorspelde zich daaruit eene belangrijke uitbreiding van onzen handel.

„Doch," zegt Luzac, „de onzen hebben er het nut niet van gehad, dat er van verwacht werd. Zij zagen af van de vaart op Brazilië, en haalden uit Lissabon, hetgeen zij zelve uit Amerika konden aangevoerd hebben. Portugal voorzagen zij van Oostersche en Noordsche goederen, van granen, wollen- en zijden stoffen, allerlei lijnwaden, en van het grootste gedeelte der goederen, die een volk, dat geen fabrijkwezen, maar wel volkplantingen bezit, noodig heeft." De genoemde Schrijver houdt den handel op Portugal voor eene der oorzaken van den aanwas onzes algemeenen koophandels. Deze bleef in een' bloeijenden staat tot in het begin der 18de eeuw, toen hij begon te vervallen †).

Portugal beschuldigde ons, korten tijd daarna, dat wij de bekendmaking van dit verdrag in Oostindië hadden tegengehouden, en intusschen aldaar voortgegaan waren met het nemen zijner bezittingen. De verovering van Cochin en

*) Dumont, VI., 2., p. 366.

†) Luzac, *Holl. Rijkd.*, III., p. 373, 374.

Cananor op de Kust van Malabar, gaf in 1669 op nieuws aanleiding tot het sluiten van een handels- en scheepvaartsverdrag *).

Ons verkeer in Portugal had echter met zeer vele moeijelijkheden te kampen. De prijzen van het zout werden niet behoorlijk geregeld; ook werden onze schepen in de havens van het Rijk te lang opgehouden, en er werd geene voldoening gegeven voor hetgeen wij in Brazilië hadden verloren. Bij het verdrag in 1669 bleven Cochin en Cananor in onze handen, als onderpand voor de betaling der gelden, door Portugal aan de Staten verschuldigd. Portugal moest voor een millioen aan zout te St. Ubes leveren, tegen 480 *reis* het mud, en de regten van dit zout verschuldigd, korten op hetgeen dat Rijk ons nog schuldig was. Voor het overige moest dat zout in den tijd van 20 jaren ontvangen worden. Gedurende dien tijd mogt aan geen' vreemdeling of aan bijzondere personen in de Vereenigde Gewesten zout geleverd worden onder den prijs van 1420 *reis* het mud. Het verdrag van 1661 bleef voortaan van kracht, voor zooverre het door dit verdrag niet gewijzigd was †).

De Staten gaven daarop last, dat ieder, die te St. Ubes zout zou willen laden, daartoe verlof moest vragen bij de Bewindhebbers der Westindische Maatschappij, tegen betaling van 1480 *reis* voor ieder mud §). Wagenaar zegt, dat deze handel sedert dien tijd in belangrijke mate werd gedreven, en dat de Westindische Maatschappij daardoor eenige vergoeding kreeg voor de schade, die zij door het verlies van Brazilië had geleden **).

*) Dumont, VII., 1., p. 114.
†) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XIII., p. 378.
§) *Gr. Placcb.*, III., p. 1372.
**) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XIII., p. 379.

De goederen, die wij naar Portugal uitvoerden, waren grootendeels dezelfde, als die van hier naar Spanje gingen. Buitendien nam Portugal voor zijne oorlogs- en handelschepen het noodige touwwerk; een artikel van uitvoer, dat onze lijnbanen eene groote mate van bloei verschafte. Verscheidene andere koopmanschappen, vooral kaas, werden bijna dagelijks in de Portugesche havens aangebragt.

De artikelen van den Portugeschen uitvoer bestonden in zuidvruchten, wijn, suiker en verfhout uit Brazilië, en zout, hetgeen vooral te St. Ubes werd ingeladen, en dat door de schepen in ballast uit de Middellandsche Zee terugkomende, van daar werd medegenomen.

§ 16.

HANDELSBETREKKINGEN MET DUITSCHLAND, ENZ., GEDURENDE DE 17de EEUW.

Onder de oudste en belangrijkste takken van den Nederlandschen handel, behoorde voorzeker het verkeer met Duitschland en de Rijnlanden. Vier rivieren, de Eems, de Elbe, de Wezer en de Rijn waren de groote waterwegen, waarlangs die handel op eene gemakkelijke wijze werd gedreven. Hamburg was het voornaamste punt voor het verkeer met het Noordelijke Duitschland. Na de oprigting eener Bank in 1619, verhief zich die stad boven alle andere Duitsche handelplaatsen, en het ontbrak haar slechts aan Koloniën, om zich met Amsterdam op gelijken voet te stellen *).

Bremen was de aanzienlijkste handelstad in het Wezergebied. Zij ontving de koopwaren, zoowel uit het binnen-

*) Lüder, *Gesch. des Holl. Hand.*, p. 528.

land, dat door de Wezer en hare zijtakken werd bespoeld, als van het buitenland, van waar ze haar ter zee of te land werden aangebragt.

De steden der Hanzé hebben ons altijd in de vaart op de drie eerstgenoemde stroomen hare mededinging doen gevoelen. Doch zoo wij in het Noordelijke Duitschland niet als alleenhandelaars konden optreden, was en bleef echter de Rijnvaart en de handel op de Landen, waardoor de Rijn zijnen loop neemt, in onze magt.

Niet alleen behoorde hiertoe de handel, in het gebied van den Rijnstroom gedreven wordende, maar ook het verkeer, door middel van de Moezel, met Metz, tot Wurzburg en Bamberg door de vaart op de Main, en tot Wurtemberg door het verkeer op de Necker.

Keulen was de voornaamste stapelplaats voor den Rijnhandel; daar werden de Rijn- en Moezelwijnen aangebragt, om vervolgens met andere goederen naar herwaarts gevoerd te worden.

„De wezenlijke oorzaak van den opgang," zegt Luzac, „welke de Hollanders in dezen bijzonderen tak des algemeenen handels hebben gemaakt, is eeniglijk aan de gelegenheid huns Lands, welke er hun, met uitsluiting van alle andere, het voorregt van geeft, toe te schrijven; een voorregt, dat hierin bestaat, dat de Rijn in Holland een einde neemt, en de Hollanders meesters van de vaart langs dien stroom maakt. Deze tak van Hollands koophandel is van alle diegene, welke wij in Europa uitoefenen, de onafhankelijkste, omdat anderen daaraan geen deel kunnen krijgen, en het een ander volk onmogelijk is ons dien te ontnemen. Om deze reden is hij ook tegenwoordig (1801), nog een der aanzienlijkste" *).

*) Luzac, *Holl. Rijkd.*, III., p. 97, 98.

Meermalen heeft de Rijnhandel aanleiding gegeven tot twisten en onaangenaamheden; vele bepalingen zijn er dan ook gemaakt omtrent de vaart op de rivier en zijne nevenstroomen. Nooit is dat verkeer tot aan de zee toe geheel vrij geweest, ofschoon op de Rijksvergaderingen, en elders, meermalen pogingen zijn in het werk gesteld om de onbepaalde vrijheid der Rijnvaart erkend te zien. Door onderlinge overeenkomsten moest men zich gunsten en voorregten voor de vaart verzekeren. Van dien aard is onder andere het Verdrag op den 21sten September, 1611, aangegaan tusschen de Staten der Vereenigde Nederlanden, den Keurvorst van Brandenburg en den Hertog van Neuburg, omtrent het vervoer der goederen en de betaling van de regten op Rijn en Maas *); eene overeenkomst, die in later tijd aanmerkelijk is gewijzigd.

Er waren vóór de sluiting van dat Verdrag in vorige jaren, gedurende den Gulikschen oorlog, onderscheidene belastingen geheven in de Landen van Gulik, Kleef en Berg. Doch in het belang van den Rijnhandel bood men in 1611 aan, daaromtrent bepalingen te maken, waarbij de goederen uit deze Landen komende, geen hooger regt zouden betalen dan die van het Land van Kleef. Goud-, zilver- en zijdelaken, zijde en alle andere fijne goederen betaalden niet bij het stuk, ten zij zulks in Braband ook geschiedde, maar bij den centenaar. De goederen, uit of naar deze Landen gevoerd wordende, betaalden slechts eenmaal bij het op- en eenmaal bij het afkomen van de rivier, naar een tarief bij dat Verdrag gevoegd. Te Keulen zou men pogingen aanwenden, om eene vermindering der regten te Keizerswaard en Zons te verkrijgen. Salpeter, wapenen en

*) Dumont, V., 2., p. 174.

ammunitie voor deze Landen bestemd, waren vrij van regten in het gebied van Kleef, en omgekeerd.

Doch reeds in 1617 leed de handel belangrijke nadeelen door de twisten tusschen den Keurvorst en den Hertog van Neuburg over de Rijntollen. De Staten wisten toen te bewerken, dat de Nederlandsche schippers vrij op den Rijn zouden mogen varen, tegen borgstelling voor het bedrag van den tol, en zulks tot aan de beslissing der geschillen *). De twisten van tijd tot tijd over de heffing der Rijntollen ontstaan, gaan wij met stilzwijgen voorbij, alleen nog opmerkende, dat de Regering dezer Landen, in het belang van den genoemden handelstak, altijd zorgde, dat hare Kooplieden zoo min mogelijk belast wierden.

Verbonden van Koophandel zijn er in de 17de eeuw met de Staten van Duitschland niet aangegaan. Bij den Vrede te Rijswijk, in 1697, werden eenige algemeene bepalingen vastgesteld omtrent de vrijheid van handel en verkeer, terwijl men zich voor het overige hield aan de bepalingen van het Munstersche vredesverdrag.

Was de handel op Duitschland reeds van zeer groot belang vóór den aanvang der 17de eeuw, hij breidde zich nog in veel grooter mate uit, na de ondernemingen der Nederlanders op Oost- en Westindië en het aanknoopen van betrekkingen met de Levant. Eene menigte specerijen en Levantsche voortbrengselen werden naar Duitschland verzonden. Het was een noodzakelijk gevolg onzer ligging. De Rijnlanden hadden geene betere markt om te koopen en te verkoopen dan Holland. Bij de toeneming der behoeften van die gewesten, moest de Hollandsche handel zijn voordeel vinden in belangrijke ladingen suiker, koffij, thee, cacao, specerijen, oliën, Hollandsche zijden en wollen stof-

*) Wagen., *Vad. Hist.*, X., p. 156.

fen, Spaansche en Fransche wijnen, brandewijn, gedroogde en ingelegde vruchten, eene groote hoeveelheid visch, en andere goederen derwaarts zenden, waarvoor Rijn en Moezelwijnen, hout, dat in groote vlotten de rivier afkwam, ijzer, tabak uit Zwaben en den Palts, werden teruggegeven. Het gebeurde meermalen, dat een schip naar Keulen varende, eene lading van 600,000 gulden aan waarde inhad *). Behalve in hout en wijn, was de handel bijna geheel commissiehandel, en werd er jaarlijks voor meer dan 100 millioenen guldens in omgezet †). Op een groot gedeelte van den Rijn tot Keulen toe was de vrachtvaart in onze handen. Bij den grooten bloei van onzen scheepsbouw, en zoo lang wij vaartuigen maakten voor bijna geheel Europa, was de houthandel zeer toegenomen; naderhand begon die te vervallen. De tabak, welke uit den Palts en Zwaben hier werd ingevoerd, werd, met Noord-Amerikaanschen vermengd, weder derwaarts verzonden. De wijn, die naar Holland werd vervoerd, ging van daar met onze schepen naar andere Landen van Europa.

Sedert de sluiting der Schelde was het handelsverkeer met Duitschland aanmerkelijk toegenomen. In het noordelijk gedeelte hadden wij te kampen met Hamburg en Bremen. Doch hun handel was niet belangrijk genoeg, om ons groot nadeel te doen. Vele granen en hout kwamen over deze steden; thee, honig, wollen manufacturen en specerijen gingen derwaarts, terwijl buitendien met Hamburg een belangrijke wisselhandel werd gedreven §).

Bij den Vrede van Breda, in 1667, werd de bepaling gemaakt, dat de Duitsche goederen, die den Rijn afkwamen,

*) Lüder, *o. l.*, p. 535.

†) Idem, p. 536.

§) Idem, *o. l.*, p. 532.

met Hollandsche schepen naar Engeland mogten vervoerd worden.

De Abyssinische Maatschappij, die in 1632 te Emden was opgerigt, met het doel om op Oostindië handel te drijven, verwekte bij de Regering dezer Gewesten vrij groote bezorgdheid en de vrees, dat zij als mededingster in onzen Oostindischen handel zou optreden. Gebrek aan ondersteuning deed haar echter spoedig te niet gaan, en onthief alzoo de Staten van hunne vrees. In 1683 gaf de Keurvorst van Brandenburg andermaal vergunning tot oprigting eener Afrikaansche Maatschappij te Emden, die handel zou drijven op Guinea. Op nieuws ontstond er bij de Nederlandsche Westindische Maatschappij vrees voor mededinging, en om de opheffing van de Maatschappij te Emden te bewerken, liet zij te Berlijn daartegen hare bezwaren inbrengen, zich beroepende op haar vroeger verkregen octrooi, waarbij haar alleen de vaart op Guinea was vergund. Een dergelijk beroep kon geldig zijn bij de ingezetenen van dezen Staat, bij eene vreemde Mogendheid vond het natuurlijk geen' ingang. De Keurvorst deed haar antwoorden, dat de octrooijen, door de Staten aan hunne ingezetenen verleend, niet van kracht waren bij andere Mogendheden. De Nederlandsche Maatschappij mogt, met uitsluiting van anderen, handelen op plaatsen door haar veroverd of gekocht, of waar zij de inboorlingen verpligt had met haar alleen te handelen; doch behalve deze waren er nog verscheidene streken in Indië, waarop ook anderen het verkeer vrijstond.

Doch de Staten-Generaal werden al spoedig op dit punt gerustgesteld, toen de Maatschappij te niet ging, nadat zij eenige schepen had uitgerust, die in hunne ondernemingen niet waren geslaagd *).

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, XV., p. 116.

In 1692 traden de Staten op als bemiddelaars van den vrede tusschen den Duitschen Keizer en de Ottomannische Porte. Handelsbelang en bestaande plannen om het verkeer met Duitschland uit te breiden, spoorden hen hiertoe gedeeltelijk aan. Dien ten gevolge werd van Heemskerk naar Turkije gezonden, om den Sultan de tusschenkomst van Engeland en de Staten aan te bieden. Indien de vrede tot stand kwam, hoopte men met den Keizer, in het belang van vrijen handel, een voordeelig verdrag te sluiten, dat reeds was ontworpen, en de strekking had, om den vrijen handel in manufacturen, specerijen en andere fijne waren uit Nederland naar Duitschland, en van daar, over den Donau, op Turkije voort te zetten. Men twijfelde geenszins aan den gelukkigen uitslag van deze handelsondernemingen, vooral als de Sultan wilde vergunnen, dat eenige Hollandsche kooplieden en factors zich te Belgrado met der woon vestigden, en van die stad eene marktplaats maakten, waar de kooplieden uit de Levant, Konstantinopel, Smyrna, Aleppo en anderen de van hier aangebragte waren konden inkoopen *).

§ 17.

VISSCHERIJEN.

Gedurende den oorlog met Spanje, hield zich de haring- of groote visscherij niet alleen staande, maar breidde zich van lieverlede uit. In het jaar 1601 voeren binnen 2 of 3 dagen 1500 buizen ter haringvangst †). Korten tijd

*) *Bijv.* op Wagen., XVI., p. 46. *Secr. Res. van Holl.*, 24 Jan., 1692, p. 485—496.

†) Van Meteren, VII., p. 36, 37.

daarna, in 1609, brengt Walter Raleigh dat getal op 3000, hetgeen echter overdreven is. Doch meermalen had deze tak van bestaan te lijden door de afgunst der naburige volken. In 1609 verbood men aan alle vreemdelingen het visschen op de kusten van Groot-Brittanje en Ierland, zonder vergunning van de ambtenaren, die te Londen en Edinburg waren aangesteld. Het nadeel, dat hieruit voor Holland ontstond, bewoog de Staten, door hunne Gezanten te doen aandringen op de intrekking van het verbod *). In 1625 ging uit Texel eene vloot van 1000 buizen in zee, waarvan de meeste aan ingezetenen van Enkhuizen toebehoorden, en omtrent het midden dier eeuw, was dat getal aangegroeid tot 2000.

De Duinkerkers deden in 1625, en later meermalen, zeer vele schade aan onze haringvloot, zoodat de *groote visscherij* moest besluiten jaarlijks 7 groote oorlogsschepen tot hare beveiliging uit te rusten.

De winstgevende opbrengst dezer visscherij werd heinde en verre verzonden. De Elbe trok voorheen alleen in het jaar wel 12000 lasten haring †). In vreedzame tijden vertrokken er jaarlijks meer dan 1000 buizen, van 24 tot 30 lasten, met meer dan 170 kleinere schepen, uit de gaten van Texel, om op de haringvangst uit te gaan. Die buizen voor een jaar en drie reizen uitgerust zijnde, kostten meer dan 10 millioenen guldens, wanneer men het schip met zijn opstaande want op 4550 en de uitreeding op 5500 gulden rekent, zonder dat voor het tweede jaar daarvan iets overblijft dan het bloote schip, dat bovendien zeer versleten is en vele herstellingen noodig heeft. „Indien," vervolgt de Schrijver van de *Heilsame Politike gronden*, „jaar-

*) Brandt, *Enkhuyzen*, II., p. 1.

†) Idem, II., p. 55.

lijks met die 1000 buizen *), 40000 lasten haring, het last tegen 200 gulden gerekend, worden gevangen, komen hierdoor alleen ruim 8 millioenen guldens in Holland. Men rekende buitendien, dat 28000 varensgezellen daarvan leefden, terwijl er nog wel 28000 waren, die zich bezig hielden met netten breijen, timmeren, kuipen en andere soort van daartoe betrekkelijken arbeid, en men kan vooronderstellen, dat de helft der varensgezellen en der overige arbeiders getrouwd waren, zoodat ook hunne familiën daarmede in hun onderhoud voorzagen. Met die haring werden duizende schepen naar alle wereldstreken verzonden; al de varensgezellen dezer schepen leefden er ook van, zoodat men, volgens Aitzema, op goede gronden (*groot fundament*) kan zeggen, dat wel 100000 menschen door de haringvisscherij hun bestaan vonden" †).

In 1636 werd de vangst op de kusten van Groot-Brittanje weder verboden. Buitendien zonden de Engelschen eene vloot in zee, die onze schepen aantastte, vele in den grond boorde en de overige dwong in de havens van Engeland te vlugten. Een Gezantschap, naar Engeland afgezonden, bewerkte, tegen betaling eener aanzienlijke som, dat de vrijheid, om op de Engelsche kusten te visschen, weder werd toegestaan. In 1640 voeren nog 4 of 500 buizen uit Enkhuizen ter haringvangst, ofschoon de groote visscherij in de Noordzee door de kaperijen der Duinkerkers, sedert eenige jaren, groote schade had geleden. Die van de Maas, te weten: Delft, Rotterdam, Schiedam en den Briel, hadden toen te zamen maar 2 of 300 buizen in zee.

De mededinging der Engelschen in de haringvisscherij

---

*) I. Deel, p. 30.

†) Aitsema, III., 810.

deed ons in den beginne niet veel kwaad. Zij konden de haring niet zoo goed kaken als de Hollanders. De Engelschen ondervonden dit onder anderen in 1637, toen hunne haring, naar Dantzig gezonden, ofschoon met de Hollandsche op dezelfde plaats gevischt, tot op den laatsten toe werd afgekeurd *).

Toen onder Cromwell's protectoraat, in 1652, een oorlog met Engeland was ontstaan, werden er nogmaals 30 haringschepen door den vijand genomen, terwijl in het volgende jaar de haringvloot weder een verlies leed van een aanzienlijk getal vaartuigen. Wij kunnen hier niet alle twisten vermelden tusschen de Regering dezer Landen en die van andere Staten ontstaan, en welke voornamelijk haren oorsprong hadden in de afgunst, die de voordeelen, door deze visscherij aangebragt, verwekten. Genoeg zij het te zeggen, dat zij geen' zeer belangrijk nadeeligen invloed op de vangst uitoefenden, want in 1653 was het getal uitgaande haringbuizen nog 2000, en rekende men, dat daar wel 100000 menschen van moesten leven †); en in 1667 bedroeg, volgens de getuigenis van een' Engelschman, Benjamin Worstley, dit getal nog 1600, terwijl men de winst, die Holland omstreeks dien tijd, buiten de uitreeding, jaarlijks van de haringvangst trok, op 30 tonnen gouds schatte §). Dezelfde Worstley zeide, bij zijne terugkomst in Engeland, dat de waarde der haring en kabeljaauw, die door de Hollanders jaarlijks werd gevangen, veel hooger was, dan die der Engelsche of Fransche voortbrengselen of manufacturen, en eene grootere som uitmaakte, dan Spanje in vredestijden jaarlijks uit Amerika verkreeg.

---

*) Semeyns, *Corte beschr. over de Haringvisschery in Holl.*, 1639.

†) Brandt, *Enkhuyzen*, II., 155.

§) Idem, II., 265.

Ook Frankrijk trachtte ons op alle wijzen in dezen winstgevenden handelstak te benadeelen. Onder anderen leed, door de maatregelen, in dat Rijk in 1671 en 1687 genomen, de haringvisscherij belangrijke verliezen.

Zij bleef echter nog langen tijd eene zeer voordeelige industrie, en de Hooge Regering noemde haar meermalen *de hoofdnering en principale mijn dezer Landen*, waarvan alle andere neringen, ja de geheele scheepvaart afhankelijk waren. „Alle weerelts handelingen bestaan en bloeyen principalyk door den haring; gelyk in 't voorjaar, eer de haring gevangen is, gesien kan werden, dat om retouren te hebben, meenigte tonnen gouts in 't voorleeden najaer van den haring gekomen Oostwaerts werden gesonden, die met den aankomst van den haring in Hollant blyven, ende de coopluyden dubbelde coopmanschappen, de schippers dubbelde vrachten, ende de arbytsluyden dubbelt loon doen genieten: oversulks, ook niet vreemt en is, dat de gelden en goederen voor den haringvischery in deze Landen wynig waeren, ende tegenwoordig zooveel werden bevonden, dat diezelve met de voorgaande in geen vergelyking konnen werden gebragt" *).

De zorg, die de Regering voor de haring- of groote visscherij aan den dag legde, kan blijken uit de menigvuldige bepalingen, die zij van tijd daaromtrent maakte. In 1620 verbood men vóór den 24sten Junij te visschen, of haring te vangen tusschen de rotsen van Ierland, Hitland en Noorwegen. Het was den visschers verboden, elkander de vangst te beletten of de netten te bederven. Indien zij niet konden of wilden visschen, moesten zij dadelijk weder onder zeil gaan; de haring, waaraan gebreken waren, moest terstond weder in zee geworpen worden †).

*) Semeyns, *Corte beschryving over de Haringvisschery.*

†) *Gr. Placcb.*, I., p. 752, 732.

Het toezigt en branden der tonnen was opgedragen aan gezworenen; ook waren de afmetingen der duigen en hoepen bepaald, alsmede de wijzen van het inzouten van de haring; geene buizen of netten, noch eenige voorwerpen voor de haringvisscherij dienstig, mogten aan vreemdelingen worden verkocht *), en meermalen werd de uitvoer van haringtonnen, want, hoepen, hoephout en garen verboden. Naar onderscheidene Landen van Europa, naar Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal, Italië, Duitschland, Zweden, naar de Middellandsche Zee, Azië, Afrika en Amerika werd Hollandsche haring vervoerd. Belangrijke partijen werden naar Bremen en Hamburg verzonden, van waar zij zich naar het noordelijk gedeelte van Duitschland, naar Oostenrijk, Polen en Rusland verspreidden. Ook gingen belangrijke verzendingen naar den Rijn.

Doch niet alleen werd er een aanzienlijke handel gedreven met de gezouten haring; ook werd zij in groote menigte gerookt, onder den naam van bokking, verzonden. Een groot aantal visschers hield zich met de vangst der hiervoor geschikte visschen bezig, terwijl men zich te Harderwijk, Enkhuizen en Amsterdam en op andere plaatsen onledig hield met het rooken der bokking, die somtijds in ongeloofelijke menigte op de Zuiderzee werd gevangen. —

De walvischvangst moet reeds in overoude tijden door de Vlamingen of Nederlanders zijn uitgeoefend. Men gebruikte in deze Landen, als eene zeer gewone spijze, bruinvisschen en walvischtongen. Het gevoelen, dat de walvischvangst in de 17de eeuw het eerst zou zijn uitgeoefend, vervalt dus, wanneer men bedenkt, dat de walvischtongen reeds van ouds hier te Lande zijn beschouwd als eene lek-

*) *Gr. Placcb.*, I., 686, 715, 716, 718, 738, II., 2501.

kernij. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de walvisch zich toen digter bij de Hollandsche en Vlaamsche kusten ophield en aldaar gevangen werd.

Aangespoord door de voordeelen, die de Biscaaysche zeelieden uit deze vangst trokken, kwam men hier op het denkbeeld, om te zelfden einde eene Maatschappij op te rigten. Eenige visschers uit Biscaye traden in Hollandsche dienst, om den ondernemers in hunne pogingen behulpzaam te zijn. Doch in het eerst vingen zij niets dan zeehonden en zeekalven. Toen de visch de zeeën omstreeks Groenland en IJsland verlaten had, rustte de Kamer van Amsterdam in 1612 twee schepen uit, om hun geluk in den omtrek van Spitsbergen te beproeven. In de havens en baaijen van dat eiland, als de Klokbaai, Smerenburg, de Magdalena-baai en andere vonden zij niet alleen eene veilige ligplaats, maar verkregen er bovendien van tijd tot tijd eene menigte visschen. De beide schepen, ter walvischvangst uitgezonden, werden echter door den vijand genomen, voor welke daad geene schadevergoeding werd gegeven, niettegenstaande onze Gezant ernstig daarop aandrong *).

Een gevolg hiervan was, dat eenige kooplieden zich verbonden tot uitoefening van de walvischvangst voor gezamenlijke rekening, en in 1614 een octrooi verkregen, om deze visscherij uit te oefenen, onder den naam van *Noordsche Compagnie*, met de vergunning †), om drie jaren lang uitsluitend te handelen en varen van Nova Zembla tot aan Straat Davis, in welke uitgestrektheid waren begrepen Spitsbergen, het Beeren-Eiland, Groenland en alle andere Landen of Eilanden, welke aldaar later zouden wor-

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, X., p. 68.

†) *Gr. Placcb.*, I., p. 670, 673.

den ontdekt. De Maatschappij bestond bij haren aanvang uit ingezetenen van Amsterdam, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen. Later hebben de Zeeuwen en Friezen daarin ook een aandeel gekregen *).

De eerste schepen voor dezen togt uitgerust, maakten zich meester van een eiland, dat zij den naam gaven van Amsterdam. Daar werden magazijnen aangelegd en ketels geplaatst om de traan te koken en te bergen.

Toen het octrooi ten einde was geloopen, werd het in 1617 voor den tijd van vier jaren vernieuwd. Zeeland kreeg in 1622 ook vergunning, om eene dergelijke Maatschappij op te rigten †), waarmede zich de *Noordsche Compagnie* vereenigde, terwijl het octrooi voor den tijd van 12 jaren en in 1634 nogmaals voor 8 jaren werd verlengd, maar daarentegen de winsten reeds begonnen te verminderen. Ook werd bij die gelegenheid aan alle bijzondere personen, die geen deel in de Maatschappij hadden, verboden ter walvischvangst te varen *binnen de limiten van Nova Zembla tot Straat Davis* §). Op Spitsbergen, Mauritius en het Jan Maaijen-Eiland waren traankokerijen aangelegd. Van 1633 tot 1634 liet men daar zelfs eenige matrozen gedurende den winter achterblijven, om de walvischvangst uit te oefenen.

De visscherij nam in den beginne zeer toe, zoodat het eiland Amsterdam, door de levendigheid, die er heerschte, eene kleine stad geleek. Toen later de visschen, verjaagd door de gedurige jagten, die er op hen gemaakt werden, het verblijf op de kusten verwisselden met dat in volle zee, en meer noordwaarts trokken, gebeurde het dikwijls, dat de schepen onverrigterzake terugkwamen, of verongelukten; de traankokerijen op Spitsbergen en andere plaatsen werden verlaten; de uitdeelingen der Maatschappij werden

*) Brandt, *Enkhuyzen*, II., p. 19. †) Idem, II., p. 41.
§) *Gr. Placcb.*, 1., 678, 6°0.

allengs minder, en eindelijk was het verlies grooter dan de winst. De verschillende maatregelen, door de Regering genomen, om dezen nijverheidstak, die zich in den beginne zoo winstgevend liet aanzien, te ondersteunen, konden baren val niet tegenhouden.

Men deed de schepen begeleiden, verbood den uitvoer van vaartuigen en gereedschappen naar het buitenland, ook om de schepen of manschappen der visscherij tot een ander einde te gebruiken; men stelde de traan en walvischbaarden vrij van de betaling der regten, enz.; doch niets mogt baten. Toen in 1641 het octrooi der Maatschappij bijna was verstreken, deden de provinciën Gelderland, Utrecht en Overijssel een voorstel tot vernieuwing, mitsdat ook de de ingezetenen dier gewesten daaraan deel mogten hebben. De Hollandsche steden, die niet in het octrooi waren begrepen, kozen de zijde der genoemde drie gewesten. Doch men kon niet tot de vernieuwing of verlenging van het octrooi besluiten. Daarbij kwam, dat de Maatschappij sinds eenigen tijd groote verliezen had geleden, zoodat in 1645 de walvischvangst voor ieder werd vrij verklaard *), terwijl zij in datzelfde jaar door de Staten van Holland in bescherming werd genomen †).

Gedurende de jaren 1653, 1656, 1661, 1663 §), werden er door de Regering onderscheidene voorschriften gegeven, alle de strekking hebbende, om de walvischvangst te beschermen. De deelneming aan buitenlandsche Maatschappijen, de verkoop aan buitenlanders van voorwerpen, om de visscherij uit te oefenen, benevens het uitrusten van schepen hier te Lande, het aankoopen van netten, enz. voor vreemden, was streng verboden. De schepen van hier ter

*) Brandt, II., p. 97. Aitzema, II., 808.

†) *Resol. Holl.*, 15 April, 1645.

§) *Gr. Placc.*, II., 701. 1362. 2639, 2902, 3087.

walvischvangst uitgezonden, moesten hier hunne ladingen weder binnenbrengen *). Geene walvischvangers of hunne onderhoorigen mogten zich in dienst van vreemden begeven †). De windhandel in traan en walvischbaarden werd meermalen verboden, onder andere reeds in 1635 §). Ook gingen de vaartuigen in oorlogstijden nooit in zee, zonder geleide van gewapende schepen, terwijl voor 't overige, behalve nog eenige menigte andere bepalingen, in 1675 was vastgesteld, dat het spek, de walvischbaarden en de traan vrij van regten konden worden ingevoerd; „dat", zegt Lelong, „den lust tot deze visscherij niet weinig deed opwakkeren, zoodat onze Nederlanders de andere natiën, om zoo te spreken, bijna ten eenemale doodvoeren."

De personen, die na 1645 de visscherij wilden uitoefenen, vereenigden zich tot eene Maatschappij om schepen daartoe uit te rusten, met een' inleg naar welgevallen. De met het beheer belaste boekhouder ontving 75 gulden belooning voor ieder schip. De vaartuigen hadden ieder 6 of 7 sloepen en eene bemanning van 42 tot 50 koppen. De onkosten voor den aanbouw van een vaartuig beliepen 25,000 gulden; die voor aankoop der gereedschappen 8 of 10,000 gulden. Om al deze onkosten goed te maken, moest ieder schip ten minste 2 of 3 visschen medebrengen. Iedere visch leverde gewoonlijk 240 of 250 baarden van goede hoedanigheid, benevens 200 van minder gehalte, behalve 70 of 80 vaten traan. Telken jare vertrokken er 160 tot 200 schepen voor de vangst; de vaartuigen, die koers zetteden naar Groenland, kozen zee in April; die de Straat Davis bezochten, eene maand vroeger **). In 1669

*) *Gr. Placcb.*, I., 633, A°. 1652.

†) Idem, III., p. 1365, A°. 1651.

§) Zorgdrager, *Groenl. Visscherij*, p. 365, 366.

**) *Hist. der Prov. Unies.*, Paris, 1757, Tom. 1., p. 332.

was de vangst zeer gelukkig; sommige schepen kwamen binnen met 11, 12, 13 en 14 visschen *), en in 1697 en 1698, jaren, die ook zeer voordeelig waren voor de vangst, bragt ieder schip tien of twaalf visschen te huis †). Men rekent, dat de opbrengst van den verkoop van traan en baarden over het jaar 1697 eene som bedroeg van 2,495,320 gulden.

In de kunst om walvisschen te vangen en de traan te bereiden, overtroffen de Hollanders alle andere volken. De groote welvaart, die deze visscherij verspreidde, deed van lieverlede het aantal schepen daarvoor uitgerust, toenemen. In 1667 lagen er in de Klokbaai, op Spitsbergen, 197 schepen bij elkander, waarvan 121 uit Holland, die te zamen 1888 visschen hadden gevangen §). Tot diep in het barre Noorden drong men door om de visschen op te sporen; ja, men wil, dat sommige onzer landgenooten tot op een halven graad afstands van de pool geweest zijn, en dat andere de breedte van 89° hebben bereikt **).

Het gebeurde echter menigmaal, dat de walvischvangst voor sommige der ondernemers geene winsten opleverde; doch het algemeen had er voordeel bij; want onderscheidene personen vonden hun onderhoud met het maken en leveren der vele voorwerpen, voor de ondernemingen en de uitrusting der schepen noodig, hetgeen aanmerkelijke sommen bedroeg, wanneer men in aanmerking neemt, dat jaarlijks, door elkander, 150 of 160 schepen werden uitgezonden, en dat het getal dier vaartuigen in 1682 tot 193, in 1683

*) Sylvius, Vervolg op Aitzema, 1., boek 33.

†) *Hist. des Prov. Unies.*, Paris, 1757, Tom. 1., p. 337. Zorgdrager, p. 392.

§) Zorgdrager, p. 371.

**) Moll, *Vroegere Zeetogten der Nederl.*, p. 98, 99.

tot 242 *) en in 1684 tot 234 was geklommen, terwijl in 1685, 212, in 1686, 194 en in 1688, 214 schepen voor de walvischvangst waren uitgerust. In 1691 bedroeg dit getal echter slechts twee, en in 1692, 32; terwijl het in de laatste jaren der 17de eeuw weder toenam, en in 1693, 89, in 1694, 63, in 1695, 97, in 1696, 121, in 1697, 131, in 1698, 141, en in 1699, 151 schepen werden in zee gezonden †). Men rekende, dat jaarlijks, door elkander, 512 visschen werden gevangen, die ongeveer 17917 vaten spek, 26811 kwarteelen traan en 704,299 pond baleinen uitleverden, en eene winst gaven van *f* 400,078 of 25 pCt. §).

Ook over de walvischvangst hadden wij dikwijls twisten met andere volken, als in 1613 en volgende jaren met de Engelschen, in 1635 en 1638 met de Denen en in 1661 met de Franschen.

De kabeljaauwvangst en andere kleinere visscherijen waren mede hoogst belangrijke takken van volksbestaan. Voor de binnenlandsche visscherijen had reeds Karel V in 1545 eene verordening doen maken; later in 1687 namen de Staten-Generaal daaromtrent een besluit.

De kabeljaauw vervulde niet alleen eene binnenlandsche behoefte, maar werd ook in menigte, in droog zout geperst, naar Spanje en Frankrijk verzonden; terwijl tevens groote partijen oesters uit Zeeland naar Duitschland werden gezonden, en de stad Zierikzee alleen 13 schepen gebruikte om kreeften uit het Noorden van Europa te doen afhalen, die

---

*) Hieronder waren, in 1683, 34 schepen uit Amsterdam, 33 uit Rotterdam, 20 uit Hoorn, 14 uit Dordrecht, 17 uit Jisp, 29 uit Zaandam, 3 uit Zeeland in zee. P. P. v. S., *De seldsame walvischvangst bij St. Annaland.* Leyden, 1684, p. 71.

†) Zorgdrager, p. 392.

§) Brandligt, *Geschiedk. Beschrijving der Walvischvangst*, Tab. A.

met andere visch naar onderscheidene Landen, vooral naar Engeland, werden verzonden.

§ 18.

TOESTAND VAN HET FABRIJKWEZEN, DEN SCHEEPSBOUW, ENZ. IN NEDERLAND, GEDURENDE DE 17de EEUW.

In het algemeen is de welvaart van een' Staat nooit bevorderd door oorlogen. Het bewijs voor deze stelling ligt zoo voor de hand, dat wij niet noodig achten dat hier ter neder te schrijven. Onder de uitzonderingen op dezen regel behoort echter de tachtigjarige strijd, dien wij met Spanje hebben gevoerd. Daardoor heeft de welvaart der Nederlanders zich uitgebreid, en is hun handelsverkeer, van lieverlede, in den loop der 17de eeuw tot eene hoogte geklommen, zoo als geen volk van Europa vóór of gedurende dien tijd ooit heeft bereikt.

Het lag in het plan van den Spaanschen Koning om ons te berooven van alle hulpmiddelen, die de toeneming onzer welvaart konden bevorderen. Daartoe belemmerde hij in de eerste plaats het verkeer met zijne Staten. Doch hij bereikte het beoogde doel niet; wel benam hij ons de regtstreeksche vaart; de handelsbewegingen kon hij echter niet tegengaan, veel minder beletten, dat wij onze schepen naar Oostindië zonden. Ook de handel op Engeland leed in de eerste oogenblikken van Nederlands regtmatig verzet tegen de Spaansche dwingelandij, en deed een verlies betreuren van meer dan 20 tonnen gouds *). Doch spoedig hernam ook dit verkeer weder zijne vroegere vlugt. Toen de Nederlanders van de Spaansche dienstbaarheid verlost

*) Wagen., *Vad. Hist.*, VI., 305.

waren, eene slavernij, die hun de vrijheid benam om onbekende zeeën met hunne vloten te bezoeken en verbindtenissen aan te knoopen met vreemde volken, stevenden de kooplieden dezer gewesten heinde en verre naar alle oorden der wereld.

Er was in het begin der 17de eeuw geen volk, dat met het Nederlandsche kon wedijveren in de middelen tot uitoefening van zeevaart en handel. De scheepsbouw had groote verbeteringen ondergaan, om met vrucht aan Spanjaarden en Portugezen het hoofd te bieden. Antwerpens val had belangrijke kapitalen herwaarts doen stroomen, benevens een groot aantal kooplieden, die zich aan de zoomen van de Rotte en den Amstel vestigden, en van daar hunne afgebrokene betrekking met den vreemdeling weder aanknoopten. Aanzienlijk was het aantal schepen, die in alle zeeën der wereld de Nederlandsche vlag vertoonden en deden eerbiedigen. Het gloeijend Oosten zag de driekleurige vlag, even als het goudrijk Westen; zelfs de halve maan, die gezworen vijandin der Christenheid, duldde naast zich de Nederlandsche vaan. De sluiting van Lissabons haven, een gevolg van den oorlog, had het Vaderland der specerijen voor ons opengesteld, en de zucht om den gehaten Spaanschen vijand ook in vreemde gewesten afbreuk te doen, was een spoorslag om vloten naar Amerika's kusten te zenden. Spanje, weelderig geworden door het goud, dat sedert Mexico's ontdekking tot aan het jaar 1595, tot een bedrag van 40000 millioenen piasters daarheen was gevloeid, legde de handen in den schoot, en moest door Nederland van al het noodige voor het dagelijksch onderhoud zijner bewoners, openlijk of ter sluik, worden voorzien. Het verval der nijverheid aldaar riep ras de armoede te voorschijn; en zoo werd de luiheid der Spanjaarden een prikkel voor ons fabrijkwezen, om zich te verheffen tot het toppunt van bloei.

Buitendien had de oorlog, zoo als men zegt, aan Spanje 564 millioenen dukaten gekost *).

Over het Hanzéverbond was al sinds lang de staf gebroken; diep in verval zijnde, kon het zich tegen onze mededinging niet meer staande houden. Van lieverlede was zijn handel op het Noorden en op Engeland bij ons overgaan. Ook in het verkeer op de Levant moest de Hanzé het onderspit delven; de vaart op Venetië en andere Italiaansche havens, die op Spanje, waarheen hare schepen jaarlijks tot het begin der 17de eeuw voordeelige reizen deden, ging voor haar verloren †).

Engeland en Frankrijk waren nog in de eerste jaren hunner ontwikkeling. Engeland begon echter onder Elisabeth reeds blijken te geven, wat het eenmaal kon worden. Antwerpens uitgebreiden handel was door de sluiting der Schelde geheel vernietigd, en bijna geheel het erfdeel geworden van den Noord-Nederlandschen koopman.

Maar hier heerschte eene ongekende welvaart; eene groote bedrijvigheid stapelde hier schatten op schatten, en vermeerderde het kapitaal, door het Voorgeslacht reeds met noeste vlijt uit eenen winstgevenden handel bijeengebragt. De uitrusting der schepen, bestemd om de Oost- en Westindische zeeën te klieven, verschafte aan duizenden werk en brood; alleen de Kamer van Amsterdam gebruikte voor den aanbouw en uitrusting harer O. I. schepen meer dan 1200 arbeidslieden. Vele nieuwe en groote vaartuigen werden aangebouwd, die kostbare ladingen uit het Oosten herwaarts bragten, om hier met fabelachtige winsten den ondernemenden koopman te verrijken.

Te midden van den oorlog verhief Nederland zich door

---

*) Zillesen, *Neêrl. Opkomst*, p. 113.

†) Anderson, II., 219.

zijnen handel en scheepvaart boven de overige volken van Europa. Doch een groot gedeelte der rijkdommen, die naar deze Landen vloeiden, werd door den krijg weder verslonden, zoodat men eindelijk, ernstig aan den vrede begon te denken. Ook Spanje was niet ongenegen om den strijd te eindigen. Behalve het bezwaar der hooge oorlogskosten, verhieven zich van tijd tot tijd de klagten der Portugezen, wier bezittingen en schepen dagelijks door de Nederlanders in Oostindië werden weggenomen, waardoor hun handel en zeevaart gevoelige slagen kreeg; terwijl nog andere redenen Spanje aanspoorden, om, in 1607, vredesvoorslagen te doen. Prins Maurits liet zich bewegen, om in het openen der onderhandelingen te bewilligen.

Terwijl men intusschen over den vrede sprak, sloeg Jacob van Heemskerk, in een zeegevecht voor Gibraltar, de Spaansche vloot, en opende aan de Nederlanders voor het vervolg den onbelemmerden ingang naar de Middellandsche Zee.

De onderhandelingen gingen echter haren gang. Als voorwaarde voor den vrede vorderde de Koning, dat wij zouden afzien van de vrije vaart op Indië. Eerlang wilde hij de Spaansche havens weder voor ons openstellen. De vrijheid om op Indië te handelen, was noch aan de Franschen bij den vrede van Verviers, noch aan de Engelschen bij het verdrag van Londen toegestaan. De Staten konden het derhalve niet vreemd vinden, dat zij ook aan haar geweigerd werd. De Gezanten van Engeland en Frankrijk merkten hierop aan: „dat hetgeen door het regt der Natuur gecorloofd en bij geen onderling verdrag verboden was, elk als van zelf vrijstond, en dat zij zich aan dat regt hielden" *).

*) *Negotiat. de Jeannin*, II., p. 414.

Maurits en Oldenbarneveld zochten beiden de vaart op Indië te handhaven, zoo ook de Staten. Zij drongen bij de vredesonderhandelingen gedurig en met klem aan op de vrije zeevaart, waarin de Spanjaarden echter niet bewilligden. Onderscheidene malen werd over dat punt nog getwist. De Fransche Gezant beweerde wel, dat de Staten regt hadden, om de vaart op Indië te behouden, maar had in het geheim in last van zijnen Koning, om die naar Frankrijk te verleggen, als de Oostindische Maatschappij hier zou ontbonden zijn. Over dit onderwerp had hij reeds gesproken met Isaac Lemaire, een' koopman uit Amsterdam, die voor eene te ondernemen reis door den Franschen Koning met geld zou ondersteund worden *); maar het mes van Ravaillac verijdelde deze plannen.

Na tallooze beraadslagingen, werden eindelijk de vredesonderhandelingen afgebroken, dewijl Spanje niet wilde afwijken van zijnen eenmaal genomen' eisch, dat wij ons zouden onthouden van de vaart op Indië.

Frankrijk en Engeland werkten daarop mede tot de sluiting van een Bestand. Op nieuws deden zich bij de onderhandelingen zwarigheden voor omtrent de vrije vaart en koophandel op de Overzeesche gewesten. Van onzen kant vorderde men, dat dit belangrijke punt duidelijk en zonder omwegen in het verdrag zou worden omschreven; doch de Spaansche Gezanten waren hiertoe niet te bewegen. Het artikel, dat de bepalingen omtrent den handel bevatte, was hoogst onduidelijk gesteld, zoodat de Fransche Gezanten aan de Staten eene verklaring moesten geven, inhoudende, dat de vergunning om op Indië te handelen daarin lag opgesloten. Van den kant van Spanje drong men daarentegen zeer aan op de vrijheid van handel en

*) Moll, *Vroegere Zeetogten.* Reize van Lemaire en Schouten.

vrijstelling van de betaling der hooge regten, die in Zeeland werden geheven van de schepen, met koopwaren naar Antwerpen varende, hetgeen echter voorloopig werd afgewezen *), en in 1610 nog aanleiding gaf tot moeijelijkheden, toen de Zeeuwen eenige goederen, voor Antwerpen bestemd, niet wilden doorlaten, dan nadat zij in Zeeland verbodemd en het verlofgeld betaald hadden. Deze feitelijke sluiting der Schelde hielp den val van Antwerpen voltooijen, waartegen echter de handel van Duinkerken, waar de binnenlandsche tollen waren afgeschaft, toenam.

Intusschen begon zich, na de sluiting van het Twaalfjarig Bestand, in 1609, de Nederlandsche handel meer en meer uit te breiden. Al zijne takken kregen eene ongeloofelijke ontwikkeling.

De vaart op Spanje en Portugal was thans voor ons opengesteld. Ook die op de Oostzee nam, na de oprigting der Oost- en Westindische Maatschappij, en na de aangeknoopte handelsbetrekkingen met de Levant, nog aanmerkelijk in belangrijkheid toe, want de voortbrengselen der vreemde werelddeelen vermeerderden de artikelen van invoer in het Noorden. Buitendien werd onze betrekking met de Noordsche Vorsten uit Staats- en Handelsbelang van lieverlede inniger. De Hanzésteden, eertijds onze mededingsters, moesten zelfs bij ons ter markt komen. Na de sluiting van het 12-jarig Bestand werd de handel op de Oostzee een punt van aanhoudende zorg voor de Regering. De in 1572 door den Antwerpschen, later te Amsterdam gevestigden koopman Gilles van Eickelenberg geopende vaart op Archangel, gaf in vervolg van tijd eene belangrijke uitbreiding aan den houthandel, die zich voornamelijk te Zaandam vestigde. Neringen en fabrijken namen met den dag in

*) Wagenaar, *Vad. Hist.*, X., p. 4.

aantal toe. De ruwe stoffen, door onze handelsvloten aangebragt, ofschoon niet in zoo groote mate als men wel wenschte, werden gedeeltelijk hier verwerkt. De laken- en zijdefabrieken kwamen tot grooten bloei. Buitendien gaf de vaart op Indië aanleiding tot het oprigten van vermiljoen- en loodschuimfabrijken. Aan de walvischvangst dankten de olie- en traankokerijen haar bestaan. Onderscheidene raffinaderijen voor kamfer, borax en suiker verrezen, zoodat er in deze eeuw hier te Lande alleen zooveel suikerraffinaderijen waren, als in andere Landen en steden van Europa te zamen.

De linnenweverijen en bleekerijen overtroffen die van alle andere volken. Onderscheidene soorten van manufacturen, damasten, bombazijnen, karsaaijen, kousen, greinen, zijden en fluweelen stoffen, werden hier vervaardigd en met voordeel naar vreemde markten uitgevoerd. De buitenlander stond in de vervaardiging dier stoffen ver bij ons op den achtergrond. Daarbij bloeiden hier een aantal fabrijken van blaauwsel, stijfsel en kaarsen; vele pot- en weedaschbranderijen en looijerijen. In de tweede helft der 16de eeuw en later waren deze laatste een belangrijke nijverheidstak. Looijers, leertouwers en kooplieden in huiden bewoonden grootendeels het in 1613 te Amsterdam nieuw aangelegde gedeelte der stad. Reeds in 1640 kon zich een Amsterdamsch koopman meester maken van den geheelen voorraad pelterijen, door de belangrijke voorschotten, die hij op dat artikel had gegeven *). Allerlei soort van vaatwerk werd in deze Landen gemaakt. Ook hielden duizenden zich onledig met het breijen van netten voor de vischvangst en het maken van zeildoek, waarvan jaarlijks te Zaandam 60,000 rollen werden vervaardigd.

De verwerijen waren hier reeds in overoude tijden in

*) Berg, *Réfugié's*, I., p. 248.

grooten bloei; men schatte onze kleuren zeer hoog, en daarom zond de vreemdeling zijne stoffen herwaarts, om geverwd te worden. Het slijpen en kloven van diamanten, het snijden van baleinen, werd nergens beter gedaan dan te Amsterdam *).

Gedurende de 17de eeuw stond de scheepsbouw hier op een' hoogen trap van volmaaktheid. Op de werven was men niet alleen werkzaam voor eigen gebruik, maar men bouwde er ook vaartuigen aan voor vreemden. Te Enkhuizen nam hij zoo toe, dat men er omtrent het einde van Maart, 1608, tachtig schepen telde, die aldaar binnen weinige jaren waren gebouwd †). Zaandam had echter de meeste beroemdheid voor zijne scheepstimmerwerven; men vond er in zijnen grootsten bloeitijd zestig, van welke vijf en twintig langs de Binnenzaan, behalve de mastwerven, blokken-, kompas- en zeilmakerijen. Toen waren er meer dan vijftig groot-scheepmakersbazen werkzaam, die voor verschillende Staten schepen bouwden. Een hunner leverde in 22 maanden twintig groote, waaronder eenige geheel uitgeruste vaartuigen, een ander een schip van meer dan negentig voet lengte, waarvoor vijf weken vroeger de kiel was gelegd §). Richelieu deed hier in 1640 drie groote vaartuigen bouwen; Zweden, Frankrijk, Engeland, Toskane en de Oosterlingen werden door ons van schepen voorzien. In 1669 werden nog alle schepen voor vreemden hier gebouwd **). „Het brak," zegt Soeteboom, „met woningen en werven aan alle zijden uit;" er was een persoon, „de zeer beruchte Pieter Gyssen," die jaarlijks wel 10 of

*) Zillissen, *Opkomst*, III., p. 258.

†) Brandt, *Enkhuyzen*, I., p. 277.

§) Van Geuns, *Zaandam*, p. 289.

**) Soeteboom, *Saanlants Arcadia*, 536.

12 schepen liet timmeren. Hugo de Groot deelt mede, dat er in het begin der 17de eenw 's jaars een duizendtal groote en voor de zee geschikte schepen gebouwd werden, welk getal binnen weinige jaren daarna tot 2000 was geklommen. De aanraking, waarin wij met Spanje en Italië gekomen waren, had op den Nederlandschen scheepsbouw een' grooten invloed uitgeoefend. Men begon hier naar het voorbeeld der Italiaansche galeijen en Spaansche galjoenen, vaartuigen te bouwen van meerdere grootte en sterkte dan de zoogenaamde *Katschepen*, waarmede men vroeger den handel op het Noorden dreef.

In 1665 deed Frankrijk hier nog verscheidene schepen bouwen; en later ontbood men van hier Hollandsche bouwmeesters, waaronder men Jan Groen vermeld vindt, die eenen tijd lang onder den naam van Jean Vert in dienst des Franschen Konings was *).

Talrijke reederijen zonden hare schepen naar alle oorden der wereld. Men rekende, dat hier 250,000 menschen leefden van de reederij in vrachtschepen, want tot op het midden der 17de eeuw hadden wij nog de vrachtvaart van geheel Europa in onze magt, toen zij door de beperkende bepalingen van het Fransche en Engelsche Bestuur een' gevoeligen slag ontving, dien zij nooit weder is te boven gekomen.

Bij het toenemen van den houthandel, waarvan in het midden der 17de eeuw de stapel te Zaandam was gevestigd, werd in 1596 de eerste hoogzaagmolen door Cornelis Cornelisz. van Uitgeest gebouwd en naar Zaandam overgebragt, welke uitvinding in 1614 werd gevolgd door die van een' balkzagersmolen, die spoedig met vier en later met acht en meer zagen werkte. Leeghwater vervaardigde in 1604

*) Berg, *Réfugié's*, I., p. 31.

den eersten achtkanten oliemolen met stampers, en in 1667 vond men te Koog de pelmolens uit. Reeds in 1616 bestond aldaar een papiermolen *), waarop echter in den beginne slechts graauw en blaauw papier werd vervaardigd. De molens voor het witte papier zijn van lateren tijd, en te Zaandijk eerst in 1672 aangelegd †).

Langen tijd voorzagen wij een gedeelte van Frankrijk, Spanje en Portugal bijna geheel, als ook Engeland, de Oostenrijksche Nederlanden, enz., van papier tot merkelijk nadeel van Genua, dat vroeger in het bezit van dezen handelstak was §).

Zeer beroemd waren de Amsterdamsche glasblazerijen, waar men kristallen en fijne glazen maakte, met dezelfde volkomenheid als vroeger te Venetië **). Een aantal lijnbanen, anker- en andere grofsmederijen en zeilmakerijen hielden zich bezig met het maken van voorwerpen voor de uitrusting der schepen, die aanzienlijk was toegenomen, nadat aan de ontdekkers van nieuwe Landen door de Staten vergunning was verleend, om vier reizen achtereen, met uitsluiting van alle anderen, op de nieuw ontdekte Landen handel te drijven, onder voorwaarde dat binnen veertien dagen, na van de eerste ontdekking te huis gekomen te zijn, daarvan kennis moest worden gegeven aan de Staten ††). Als een bewijs hoe de scheepvaart en met haar de handel toenam, kan dienen, dat in 1618 in de haven te Hoorn omtrent 200 buitenschepen lagen; buiten-

---

*) Blaupot ten Cate. *Verh. over het verlevendigen en de welvaart te Zaandam*, p. 7. Soeteboom, p. 538.

†) Van Geuns, *Zaandam*, p. 287.

§) Luzac, III., 374, IV., 86.

**) Fokkens, *Beschr. van Amsterdam*, 1662, p. 306.

††) *Gr. Placcb.*, I, p. 563.

dien bevonden zich nog omstreeks 100 op zee. In November, 1619, kwamen in drie dagen tijds te Texel en aan het Vlie 300 groote welgeladen schepen binnen, terwijl er 150 waren uitgevaren. Duizend wagens reden soms op éénen marktdag de Noorderpoort te Hoorn in en uit. Vele kooplieden kwamen de Maas en den Rijn af, om aldaar kaas te koopen, die naar Spanje en Italië werd verzonden *). Ook de andere steden bloeiden door handel en scheepvaart. Rotterdam had in 1630 reeds 26,000 inwoners, behalve de vreemdelingen en zeevarenden, en meer dan 4500 woonhuizen. Uit de havens der stad vertrokken ieder jaar omstreeks 80 haringschepen, 30 botschepen, ruim 100 smakken, een gelijk aantal koggen, en eene menigte zeeschepen. In hare havens werden meer dan 20 oorlogsschepen uitgerust; terwijl het getal harer brouwerijen tot 30 was geklommen. In 1665 was het getal inwoners tot ruim 50,000 gestegen. Zij bevatte toen 6000 huizen en had 9 havens, waarin 1000 schepen konden liggen; zij bezat 300 haringschepen, 48 groenlandsvaarders, 200 schepen, die op Frankrijk voeren; 100, die de Schotsche havens bezochten, en een groot aantal, die naar Engeland en andere plaatsen stevenden. Jaarlijks werden er 4 ledermarkten gehouden †).

Middelburg handelde omstreeks 1644, behalve op Oost- en Westindië, Brazilië, Guinea, Angola, ook op de Levant, Italië, Spanje, Frankrijk, Engeland en de Oostzee. De stad was altijd nog in het bezit van het stapelregt van alle wijnen, oliën, siropen en andere natte koopwaren, uit Italië, Frankrijk of Spanje in deze gewesten gebragt wordende §).

---

*) Velius, *Hoorn*, p. 337, 338. Brandt, *Enkhuyzen*, II., p. 33.

†) Van Reyn, *Rotterdam*, I., p. 169, 170. Huyghens, *Korenbloemen*, IX., B. 149.

§) Boxhorn, *Kron. v. Zeeland*, I., 151.

De Nederlandsche schepen behielden duurzaam de vrachtvaart in Europa; vooral werd er sterk op Italië gevaren, zoodat de vracht, die zij in 1620 verdienden, op achttien honderd duizend gulden begroot werd.

Ook de landerijen waren aanmerkelijk in prijs gestegen. In 1631 werden te Enkhuizen 2½ morgen lands verkocht, tegen 3280 gulden het morgen. Deze som verschilde zeer met den prijs der landerijen, omstreeks 80 jaar vroeger; want in 1460 werd een houttuin verhuurd voor zes jaren, tegen betaling van 32 stuivers ieder jaar; eene lijnbaan voor 3 Rijnsche guldens 's jaars. Men verkocht toen eene burgerwoning binnen de stad voor 8 gulden min een oord. De stadswaag werd in 1460 voor 60 gulden verhuurd *). Men ziet hieruit, dat niettegenstaande den langdurigen oorlog, die met Spanje gevoerd was, de ingezetenen niet verarmd, maar in rijkdom waren toegenomen. De graanhandel leverde mede aan dit Land ongeloofelijke winsten. Bij duurte of schaarschte van granen waren het onze kooplieden, die Europa spijzigden; daartoe werkte de ligging van het Land voornamelijk mede †).

Wij vermelden hier nog met een enkel woord de zucht naar en den handel in bloemen, die in 1636 en volgende jaren, als de vrucht van rijkdom en weelde, de gemoederen beheerschte. Voor een' enkelen tulpbol, *de Admiraal van Enkhuyzen* genaamd, betaalde men 5400 §) en voor een afzetsel daarvan 900 gulden, zijnde 1800 maal de zwaarte van goud. In 1637 verkocht men te Alkmaar, ten behoeve der kinderen van Wouter Bartolomeusz. Winkel, 68 tulpbollen en 31 percelen bollen, ieder van 1000 of

*) Brandt, I., p. 36, II., p. 70.

†) Luzac, *Holl. Rijkd.*, III., p. 94.

§) Aitzema, II., p. 503, 504.

500 azen, voor 68,533 gulden. Onder deze was er een, *de Viceroy* geheeten, van 658 azen, die 4203 gulden opbragt; een andere, *de bruine purper* en een *sjery katelyn* golden ieder boven de 2000 gulden. Een *Admiraal van Enkhuyzen*, met een klein afzetsel, was te voren verkocht voor 5200 gulden; twee *Brabançons* voor 3800 gulden, en eindelijk nog eenige andere planten voor 12,467 gulden, zoodat de opbrengst dezer verkooping in het geheel 90,000 gulden bedroeg. Men sloot omtrent dezen bloemenhandel verbindtenissen en andere overeenkomsten. Liefhebbers uit Haarlem, Delft, Gouda, Utrecht, Leiden, Rotterdam, Vianen, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik maakten een accoord, dat men met 10 pCt. aan den verkooper te geven, zou kunnen volstaan. Zelfs de Staten van Holland namen hieromtrent een besluit. Men zeide, dat in eene stad van dat gewest voor meer dan 10 millioen guldens in bloemen werden omgezet, doch het geschiedde meestal met beloften en briefjes, terwijl de bollen in de aarde waren. Alle handwerken stonden te Haarlem stil; de ambachtsgezellen verwaarloosden hunne zaken alleen om tulpen te koopen, totdat het Bestuur der stad daartegen een besluit nam en alle tulpschulden voor nietig verklaarde *).

Koophandel en scheepvaart waren omstreeks het midden der 17de eeuw in grooten bloei. In 1644 liepen vele rijkgeladene schepen de Nederlandsche havens binnen. Voor de Westindische Maatschappij kwamen in Junij 9 schepen uit Brazilië behouden hier aan, met zeer veel goud en andere goederen geladen. De Oostindische Maatschappij zag in Julij ook 10 rijkgeladene schepen behouden binnenkomen, als 1 voor Enkhuizen, 1 voor Hoorn, 4 voor Am-

*) Brandt, *Enkhuyzen*, II., 83, 84. Justus van Effen, *Spectator*. Gargon, *Walch. Arcad.*, I., p. 62. Waermondt en Gaergoedt, *Opkomst en Ondergang van Flora*.

sterdam, 1 voor Rotterdam, 1 voor Delft en 2 voor Zeeland. Den 20sten Augustus vielen 20 Groenlandsvaarders in het Vlie binnen, en in Texel meer dan 100 buizen, meest allen te Enkhuizen behoorende. Eene vloot uit de Oostzee van meer dan 80 schepen kwam behouden in het Vlie aan, als ook in September eene vloot, die uit Frankrijk was teruggekeerd. In November kwamen nog vier Westindiëvaarders, en in December weder 70 Oostzeeschepen behouden in het Vlie *). Zoo intusschen de Oostindische Maatschappij met den dag haren bloei zag toenemen, de Westindische was niet zoo gelukkig. Om den achteruitgang harer zaken te voorkomen, poogde zij zich met de eerstgenoemde te vereenigen, waartoe deze echter niet gezind was †). Toen de O. I. M. zag, dat de voornaamste deelhebbers in de Westindische Maatschappij de vernieuwing van haar octrooi tegenhielden, om daardoor ten minste eene belangrijke som te trekken, verklaarde zij, eer te zullen dulden, dat haar octrooi wierd vernietigd, dan de voorgeslagene vereeniging aan te gaan, daar zij meende, zich zonder octrooi wel te zullen handhaven; dat in allen gevalle de steden en vestingen, die zij in de Oost bezat, haar in eigendom toebehoorden, zoodat zij die kon verkoopen, al ware het dan ook zelfs aan den Koning van Spanje. Na vele verschillen hierover werd eindelijk in 1674 haar octrooi weder verlengd voor 25 jaar. Ook dat der Westindische Maatschappij werd vernieuwd §).

De tachtigjarige oorlog eindigde in 1648 met den Munsterschen vrede, waarbij de Vereenigde Nederlanden door den Koning van Spanje erkend werden als vrije en sou-

*) Brandt, *Enkhuyzen*, II., 103. 105.

†) Zie hiervoor, p. 404.

§) *Gr. Placcb.*, I., 546, 595.

vereine Landen. Volgens de bepalingen van het vredesverdrag mogt elke der beide partijen ongestoord behouden en gebruiken (art. 3) hetgeen zij bezat. Voorts zullen de onderdanen (art. 4) vriendschap onderhouden en te zamen koophandel drijven. De vaart en handel op de Oost- en Westindiën (art. 5) zullen gehandhaafd worden volgens de octrooijen, daarop reeds gegeven of nog te geven; zijnde in dit verdrag ook begrepen alle volken, met welke de Staten of de Oost- en Westindische Maatschappij uit hunnen naam in verbond staan. De Koning en de Staten blijven in het bezit van alles wat zij in Oost- en Westindië, in Brazilië en op de kusten van Azië, Afrika en Amerika bezitten, daaronder begrepen de plaatsen, den Staten sedert 1641 door de Portugezen ontnomen, en zulke, die zij zonder krenking van het tegenwoordig verdrag nog zouden mogen verkrijgen. De Bewindhebbers der Oost- en Westindische Maatschappijen mogen vrij komen en handelen in alle Landen des Konings in Europa. De Spanjaarden houden hunne vaarten in Oostindië zoo als zij die nog hebben, zonder zich verder te mogen uitbreiden. Ook zullen de ingezetenen der Vereenigde Gewesten zich onthouden van de Spaansche plaatsen in Oost- en Westindië. Men zal zich (art. 6) van beide kanten onthouden, te handelen op plaatsen, met sterkten of factorijen van de eene of andere der handelende Mogendheden bezet, daaronder begrepen de plaatsen in Brazilië, die de Portugezen den Staten sedert 1641 ontnomen hebben, en die zij nog bezitten, zoo lang zij in de magt der Portugezen zullen zijn, zonder dat echter door dit punt het voorgaande eenigzins zal mogen gekrenkt worden. De tegenwoordige vrede (art. 7) zal binnen de palen van het octrooi der Oostindische Maatschappij beginnen een jaar nadat hij is geteekend, en een half jaar na dien tijd, binnen de palen der Westindische Maatschappij. Men

zal (art. 8) elkanders onderdanen niet hooger belasten dan zijne eigene, en die der Vereenigde Gewesten, in het bijzonder, zullen bevrijd blijven van de betaling van het regt van 20 pCt., door den Koning, gedurende het Twaalfjarig Bestand gevorderd. Men zal (art. 9) buiten de grenzen van zijn gebied van de transito-goederen geene inkomende of uitgaande regten heffen. De wederzijdsche (art. 10) onderdanen zullen de oude tolvrijheid, als vóór het begin van den oorlog genieten. De handel (art. 12) over en weder zal niet mogen belemmerd worden. De Koning (art. 12) zal de tollen op Rijn en Maas, die vóór den oorlog aan de Vereenigde Gewesten behoord hebben, dadelijk doen ophouden, ook den Zeeuwschen tol; mits de Staten van Zeeland voor hunne rekening nemen de jaarlijksche rente, vóór 1572 op dien tol gevestigd. Het wit geraffineerde zout (art. 13) uit de Vereenigde Gewesten in 's Konings Landen inkomende, zal aldaar niet hooger dan grof zout belast worden. Ook zullen de Staten 's Konings zout niet hooger dan hun eigen belasten. De Schelde (art. 14), de vaarten op het Sas, het Zwin en andere zeegaten, daarop uitkomende, zullen van de zijde der Staten gesloten gehouden worden. De goederen (art 15), in en uit de havens van Vlaanderen gevoerd wordende, zullen door den Koning even hoog belast worden, als hetgeen in en uit de gemelde zeegaten gevoerd wordt, door de Staten belast wordt. De Hanzésteden (art. 16) zullen met betrekking tot den handel in Spanje en de Spaansche Rijken en Landen gelijke voorregten en vrijheden genieten. Ook zullen (art. 17) de ingezetenen der Vereenigde Gewesten, in dit opzigt, in dezelfde voorregten deelen, als laatstelijk aan die van Groot-Brittanje zijn verleend. Men zal geene kooplieden (art. 20), schippers of matrozen, noch hunne schepen of goederen mogen aanslaan, onder voorwendsel van 's Lands dienst. Ook wordt

er (art. 21) eene *Chambre-mipartie* opgerigt, zitting houdende in de Nederlanden, om over handelszaken te beslissen.

Bij de artikelen van dezen vrede was nog omtrent den handel een afzonderlijk artikel gevoegd, behelzende, dat de ingezetenen der Vereenigde Gewesten in hunnen handel en vaart op de Landen van onzijdigen en vrienden niet zouden mogen ontrust worden, omdat de Koning van Spanje met deze Landen in vijandschap was. Alleen zou het hun niet vrijstaan, verboden goederen derwaarts te voeren; indien zij uit eenige haven des Konings naar eene vijandelijke plaats zeilen wilden, behoefden zij slechts met hunne paspoorten te bewijzen, welke waren zij geladen hadden, zonder onderzocht te mogen worden; gelijk ook in volle zee geen onderzoek plaats mogt vinden. Op Frankrijk in het bijzonder zou de handel mogen gedreven worden, gelijk te voren, mits men geene voortbrengselen van Spanje derwaarts bragt. Zoo dit echter mogt plaats hebben, zouden zulke waren alleen verbeurd, en de overige, in hetzelfde schip, vrij zijn. Voorts werd den Spaanschen onderdanen, in gelijke gevallen, dezelfde vrijheid toegestaan *).

Na het sluiten van den Munsterschen vrede, nam de handel op Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal en Duitschland aanmerkelijk toe. Het verval van landbouw en fabrijken in Spanje, de verwaarloozing van de welvaart en de vervolging van de Hugenoten in Frankrijk, de onlusten en burgerkrijgen in Engeland en de oorlogen in Duitschland waren even zoovele aanleidingen, om den bloei van den Nederlandschen handel te bevorderen. Hierbij voege men de werkzaamheid en eenvoudige levenswijze van de meeste onzer Voorvaderen, het gevestigde uitgebreide crediet, den bloei der Oost- en Westindische Maatschappijen, en men

*) *Gr. Placc.*, L, 79. Aitzema, *Vredehandeling*, p. 354.

vindt de oorzaken, die Nederland maakten tot de stapelplaats van Europa, tot de markt, waar ieder volk kon verkrijgen, wat het noodig had, en waarheen de vreemdeling het liefst zijne goederen zond, daar hier altijd kapitalen voorhanden waren, om die te koopen.

Onderscheidene bepalingen werden gedurende den loop dezer eeuw gemaakt tot bevordering der belangen van handel en vaart, als op het loodswezen *), op het plaatsen van vuurbakens langs de kusten †), op de vaart naar de Oostzee, Noorwegen, de Levant en Rusland, tot bescherming der haring- en walvischvangst. Men vorderde een lastgeld van ongemonteerde schepen, om oorlogsvaartuigen tot bescherming des handels uit te rusten §), en verbood den ingezetenen, in dienst te gaan van vreemde Mogendheden voor de vaart op de Indiën of voor de visscherijen.

Te Amsterdam was in 1609 eene Bank opgerigt, om de betalingen gemakkelijk te maken, en onder verpligting, van altijd eene som, gelijkstaande met het door haar uitgegeven papier, voorhanden te hebben. Onderscheidene bepalingen werden te haren behoeve gemaakt; ook werd zij belast met het wisselen van geld, terwijl tevens in 1651 eene keur omtrent den wisselhandel hier het licht zag.

Doch de welvaart, die hier heerschte en die Nederland had verheven tot een' der magtigste Staten van Europa, maakte spoedig den nijd en de afgunst gaande van naburige volken.

Engeland en Frankrijk begonnen onze mededingers te worden in den handel. Gene trachtte ons uit de vaart te verdrijven door zijne Navigatieacte, deze door de hul-

*) *Gr. Placcb.*, I., p. 1052.

†) Id., I., p. 1028.

§) Id., II., 972, I, 896, I., 936.

diging van een beschermingsstelsel, dat onze goederen van zijne markten verwijderd hield.

Het doel, dat men voor oogen had gehad, namelijk de geheele vernietiging van den Nederlandschen handel, de uitdelging van het Vaderland uit de rij der volkeren, werd echter niet bereikt. Wel verloren wij een belangrijk gedeelte van de vrachtvaart, terwijl sommige andere handelstakken den verderfelijken invloed der buitenlandsche mededinging ook begonnen te ondervinden; doch wij gingen desniettemin voort onze vloten heinde en ver weg te zenden.

Terwijl intusschen onze Staatslieden zich onledig hielden met het beramen van middelen om de Navigatieacte en de Fransche tarieven te doen intrekken of wijzigen, putteden de gedurige oorlogen, die wij moesten voeren, het Vaderland uit. Die van 1672 bragt ons op den rand des verderfs. Reeds weinige jaren na dien tijd waren onderscheidene handelstakken in deerlijk verval geraakt, blijkens de vertoogen door den handelstand van tijd tot tijd, onder andere in 1680, daarover aan de Regering van Amsterdam gedaan *).

Door allerlei gunsten in vreemde Landen aangetrokken, was de handel hier van lieverlede zoo afgenomen, dat men voor eene geheele verkwijning vreesde, indien niet de oorzaken van dien achteruitgang wierden weggenomen. Hij had zich verlegd naar andere gewesten, door de hooge konvooigelden, het in 1652 ingevoerde veilgeld en andere lasten. Zonder onderscheid werd het veilgeld op dezelfde wijze geheven van alle goederen, ook van die, welke volgens de konvooilijst begunstigd waren, zoo als van de wol, die ten behoeve der lakenfabrijken vrij was bij den invoer, de ruwe zijde, het Turksch garen, de salpeter en den hennep;

*) Sloet tot Oldhuis, *Staatsh. Tijdschr.*, Ie D., 4e st., p. 78.

goederen, die tot bescherming van het fabrijkwezen onbelast bleven. Sedert men begonnen had den handel voortdurend te bezwaren, was die van Amsterdam zeer vervallen. Te Marseille en Duinkerken bestond een *porto franco;* de Koning van Frankrijk vergunde den vrijen doorvoer van alle manufacturen van wol en zijde naar Spanje, Italië of elders bestemd, door de overwonnen steden in de Zuidelijke Nederlanden. Vroeger kwamen deze goederen te Amsterdam aan, om van daar met Nederlandsche schepen verzonden te worden, terwijl er omstreeks 1680 geen stuk meer derwaarts kwam. Men had de licenten in de Spaansche Nederlanden afgeschaft, om den handel naar Ostende te lokken. Ook in Engeland waren de lasten niet zoo hoog als hier, en men kreeg gedeeltelijke teruggave bij wederuitvoer der goederen. Te Hamburg en Bremen werd weinig aan inkomende regten betaald, zoodat het onmogelijk was de goederen over Amsterdam te verzenden. De peper- en indigo-handel was dan ook reeds voor ons verloren gegaan. Vele koopwaren, vroeger van hier ontboden, werden over Engeland naar de Oostzee en Hamburg en Bremen de rivieren op verzonden. De lakenfabrijken bloeiden hier echter, omdat de grondstof vrij werd ingevoerd; even zoo touwslagerijen en buskruidfabrijken, wegens de aan hennep en salpeter verleende vrijdommen. Eene vermindering van lasten werd daarom noodig geacht, wilde men den handel niet geheel zien verloopen, als ook eene betere regeling der konvooigelden, naar den aard van iedere soort van goed, en vooral niet hooger dan bij de naburige volken.

De maatregelen, door Colbert in Frankrijk genomen, waardoor de nijverheid van zijn Vaderland tot eene ontwikkeling kwam, die zij vroeger nooit had gekend, hadden hier ook spoedig voorstanders gevonden. De weinige be-

palingen omtrent handel en nijverheid, omstreeks dezen tijd uitgevaardigd, zijn besmet met de vooroordeelen der eeuw. Alleenhandel en gilden verlamden de vrije mededinging. Prijsbepalingen en voorschriften omtrent de vervaardiging van fabrijkgoederen legden de nijverheid aan banden; daarbij werden sommige handwerken ondersteund en andere op alle wijzen tegengegaan.

De vlugt der Fransche uitgewekenen, na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685, werkte deze beschermingswoede zeer in de hand. Te Amsterdam waren zij niet aan de gildekeuren onderworpen, en verkregen, behalve vele andere voorregten, geldelijke ondersteuning om fabrijken voor wollen en zijden stoffen, voor hoeden, kant, enz. te kunnen oprigten. Ook te Rotterdam bestuurden zij vele takken van het fabrijkwezen; het voortbrengsel der hoedenfabrijken werd van daar zelfs tot naar Frankrijk uitgevoerd *). Papiermakerijen werden bij de reeds bestaande opgerigt, zoodat wij, in plaats van het papier uit Frankrijk te ontvangen, het derwaarts verzonden †). In zeer korten tijd geraakten al deze fabrijken tot ongekenden bloei, even als de boekdrukkerijen, de boekhandel en daarmede verwantschapte kunsten. Te Leiden maakte men lakens, kamelotten, sergiën, enz., waarvoor de grondstof uit Spanje, Engeland, Duitschland, Polen, de Levant, uit Peru en Perzië kwam. Groningen en Overijssel leverden lijnwaden, die, na in Holland gebleekt te zijn, heinde en ver werden verzonden. Voor de zijde- en fluweelfabrijken kreeg men de grondstof uit Italië, de Levant en Indië. Schiedam was beroemd door zijne jeneverstokerijen. Vele andere handwerken werden hier door de Fransche uitge-

*) D'Avaux, *Negotiat.*, V., 267.

†) Berg, *Réfugié's*, I., p. 174.

wekenen tot groote volkomenheid gebragt. Fabrijken van spiegelglas en van gekleurd trijp verrezen. De laastgenoemde voortbrengselen hadden in Duitschland en het Noorden grooten aftrek, en waren 10 à 15 pCt. goedkooper dan de Fransche. Linnens werden in groote menigte naar Spanje en de Spaansche bezittingen verzonden, en hielden alleen daartoe vier pakkerijen en vele perserijen bezig. Kantgaren voerde men ter verwerking naar de kloosters in Saxen, Spanje en Italië *). De Utrechtsche fluweelfabrijken staken de Fransche naar de kroon. Eene menigte zijden stoffen, lint, koord, zijden en garen gazen werden hier vervaardigd en alom verzonden. De lakenfabrijken ontvingen eene nieuwe aanmoediging; verf- en snuifmolens werden tusschen 1680 en 1690 te Zaandam gevestigd. Meer dan twintig verschillende soorten van handwerken leerden de Fransche uitgewekenen den Nederlanders kennen, die door de verzending hunner voortbrengselen alom welvaart verspreidden en waardoor jaarlijks meer dan 2 millioen guldens in het Land bleef, dewijl anders die goederen uit Frankrijk moesten ontboden worden.

Een tijd van ongekende welvaart en bloei van het fabrijkwezen was aangebroken; de voortbrengselen werden goedkooper; doch de Staten wilden geene monopoliën vergunnen, uit vrees, dat deze de vestiging van nieuwe nijverheidstakken zouden in den weg staan †). Wel stelde men premiën op de vervaardiging van goederen. De stad Leiden deed zelfs in 1690 het voorstel, om het krijgsvolk voortaan te kleeden met stoffen in Holland gemaakt. Men

---

*) Berg, I., p. 203, 206, 207.

†) Erman et Reclam, *Mém. pour servir à l'hist. des Ref. Franç.*, V., 118.

stemde hierin toe, en gaf daarom later eene provinciale wet, die echter niet is nagekomen *).

Spoedig moest men echter weder eenige der verleende gunsten intrekken, onder andere in 1690 te Amsterdam, alwaar de burgerij klaagde, dat zij in hare neringen werd benadeeld †).

De verkoop der Oostindische voortbrengselen was eene goudmijn gebleven voor Nederland, totdat de mededinging van andere volken de winsten deed verminderen. Behalve andere goederen, werd omstreeks de laatste helfst der 17de eeuw de tabak in aanzienlijke hoeveelheden uit de Westindiën ingevoerd, zoodat er alle jaren voor meer dan 100,000 gulden in werd omgezet. Rijkbeladene schepen kwamen in menigte onze havens binnen, en bragten hunne ladingen naar Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht. Spoedig begon men ook de tabaksplant hier te verbouwen, vooral in Zeeland, Overijssel en Utrecht, waar zij aan honderden brood verschafte. Op onderscheidene plaatsen verrezen tabaksspinnerijen en fabrijken. Gouda was reeds in 1687 bekend door zijne pijpmakerijen, en te Krommenie vervaardigde men kunstige tabaksdoozen §).

De Oostindische Maatschappij zag telkens haar octrooi vernieuwen. Van tijd tot tijd ging dat echter met moeijelijkheden vergezeld, zoo als in 1696, toen er klagten rezen, dat de aanvoer van zijden en andere stoffen uit Oostindië de binnenlandsche fabrijken benadeelde; eene klagt, die reeds in 1643 aanleiding had gegeven tot het nemen van

---

*) *Res. Holl.*, 30 Sept., 1690, p. 145. *Bijv.* op Wagen., XVI., p. 54.

†) Berg, *Réfugié's*, I., p. 196

§) Schotel, *Letterk. Bijdragen*, 35, 49.

een besluit, om voor niet meer dan 60,000 gulden aan zijden stoffen in te voeren *).

De afgevaardigden uit Haarlem bragten in 1694 twee adressen voor de Staten, van zijdereeders en van koop- en handwerkslieden in lijnwaden en zijden stoffen, waarbij werd gewezen op het nadeel, dat door den invoer van gemaakte stoffen uit Oostindië hier aan de zijdefabrijken, die aan wel 20,000 menschen een bestaan verzekerden, werd berokkend, en waaruit blijkt, dat in 1693 wel 33,000 stuks zijden manufacturen hier waren ingevoerd. Als men daarvoor ruwe zijde had aangebragt, zouden de handwerkslieden, die zich met de bereiding bezig hielden, wel 50,000 gulden hebben kunnen verdienen, behalve de winsten der handelaren in het fabrikaat. Ook de kooplieden betoogden het nadeel, dat er voor hen gelegen was in den invoer van gewerkte zijden en katoenen stoffen, door welke laatste industrie, indien de Maatschappij 100,000 pond katoenen garens invoerde, nog wel 1800 menschen een bestaan konden vinden, die te zamen meer dan 500,0000 gulden 's jaars zouden verdienen.

De Maatschappij beschouwde echter een verbod van invoer van gemaakte stoffen als een middel tot haren ondergang, waardoor zij alleen den handel in specerijen en ruwe zijde zou behouden, die zoo gering was, dat zij zich dan niet kon handhaven, hetgene aanleiding moest geven tot hare ontbinding. Zij wees op de vermindering der scheepvaart en het nadeel, dat de Staat daardoor in zijne inkomsten zou lijden, op de onmogelijkheid om hier te Lande een fabrikaat te leveren, zoo duurzaam en zoo laag in prijs als het Indische, terwijl Frankrijk, Engeland en Denemarken het buitenland bovendien van Indische stoffen voor het

*) *Res. Holl.*, 19 Decemb., 1643.

vervolg zouden voorzien, en de sluikhandel in zijde hier aanmerkelijk zou toenemen *).

Het octrooi werd echter verleend, niettegenstaande Haarlem betoogde, dat zij bij de oprigting der Oostindische Maatschappij 40,000 getouwen aan den gang hield en er nu geen 10 meer telde. Doch de Bewindhebbers der Maatschappij werden aangemaand, om, zoo veel mogelijk, het belang der ingezetenen in het oog te houden bij den aanvoer van waren, voor hunne nijverheidsondernemingen noodig, met achterlating van zulke, die hun schadelijk konden zijn †).

Eene groote schaarschte van granen in 1698 en 1699 had ten gevolge het uitvaardigen van een plakkaat, om den uitvoer van granen §), en het malen van granen voor brandewijnstokerijen of stijfselmakerijen te verbieden **). Onze agenten te Dantzig en Elseneur ontvingen bevel, den schippers, granen vervoerende, te gelasten zich onverwijld herwaarts te begeven. Geene schepen mogten naar de Sont worden uitgeklaard dan onder borgtogt, dat zij de granen hier zouden invoeren. Men trachtte de Vorsten en Staten, die men dacht eene genoegzame hoeveelheid granen in voorraad te hebben, te bewegen om die naar herwaarts te doen uitvoeren; en onder belofte van premie kocht men in Spanje, Italië en elders zooveel granen op, als men kon verkrijgen. Een gevolg hiervan was, dat men binnen kort 1000 lasten voor de loopende prijzen aan de

---

*) *Res. Holl.*, 14 Mei, 1694, p. 152—156.

†) Id., 27 Mei, 1694, p. 191. 1 Febr., 1699, p. 37. *Res. St. Gl.*, 2 Febr., 1696. *Bijv.* op Wagen., XVI., p. 94—101.

§) Wagen., *Amsterdam*, VI., 231—234.

**) *Res. Holl.*, 16 Oct. 21 Dec., 1698, p. 445, 584. *Stat. Gl.*, 28 Nov. tot 2 Dec., 1628.

ingezetenen kon verkoopen, terwijl men de overige granen buiten schade van den Lande weder afzette *).

Toen in 1699 de invoer van Brabandsche en Vlaamsche stoffen verboden was, deed de Regering van Rotterdam, ter bevordering der inlandsche nijverheid, het voorstel, dat de Regenten van Holland met hunne huisgezinnen den overigen ingezetenen zouden voorgaan in het dragen van binnenlands gemaakte goederen, wollen kleederen, hoeden, enz.; alsmede, dat zij, die door de armbesturen werden onderhouden, benevens het krijgsvolk, alleen met inlandsche stoffen zouden worden gekleed, welk voorstel echter geen gevolg had †).

*) *Bijv.* op Wagen, XVII., p. 7—8.
†) Idem, p. 11.

TWEEDE AFDEELING.

(*Vervolg.*)

---

§ 19.

DE OOSTINDISCHE MAATSCHAPPIJ GEDURENDE DE 18e EEUW, TOT HARE ONTBINDING IN 1799 *).

Niettegenstaande Groot-Brittanje na den vrede van Utrecht, in 1713, door de uitbreiding van zijnen zeehandel, door zijne aangeknoopte betrekkingen in Oostindië, en de grenzelooze ondernemingszucht zijner kooplieden, allengs eene eerste plaats onder de Staten van Europa had ingenomen, behield Nederland echter nog een' voornamen rang onder de Zeemogendheden. De Oostindische Maatschappij schraagde, gedurende de eerste twintig jaren der 18e eeuw, door eene groote mate van bloei, de welvaart en voorspoed van het Vaderland. Nog voor eene wijle handhaafde Nederland zijnen ouden luister, ofschoon ook vroegere grootheid reeds gedeeltelijk ondermijnd was. Dit laatste viel nog wel niet dadelijk in het oog; maar de gevolgen daarvan openbaarden zich in groote mate tegen het midden der 18e eeuw. Men rekent dan ook gewoonlijk, dat met het tijdpunt van den Utrechtschen vrede, het verval onzer handels- en staatkundige grootheid een begin neemt †).

De voornaamste bron van den Oostindischen handel,

---

*) Zie p. 352 en volgg.

†) De Jonge, *De Staatkunde hier te Lande na den Utrechtschen vrede*, p. 9.

die der specerijen en kaneel, deed echter nog voortdurend hare schatten naar het Vaderland afstroomen. Slechts eenige harer zijtakken gaven niet meer de voordeelen, vroeger daarvan getrokken. Doch dit verlies liet zich des te minder gevoelen, omdat de hoofdbron altijd in ruime mate vloeide *).

Op eenige uitzonderingen na, kon men met het volste vertrouwen zeggen, dat de fortuin der Maatschappij in Indië nog niet den rug had toegekeerd. In 1700 stilde zij de uitgebarsten onlusten op Celebes. Eenige jaren (1704) later mogt het haar gelukken, Samarang aan zich cijnsbaar te maken, terwijl in 1708 bijna geheel Java middellijk of onmiddellijk aan hare magt werd onderworpen †). Ook op de Molukken bevredigde zij de gemoederen. Doch in Perzië, met welk Land tot in het laatst der eeuw een voordeelige handel werd gedreven §), leed zij echter in 1713 een verlies van 5 tonnen gouds, terwijl mede een afgezonden gezantschap bij den grooten Mogol niet zeer gelukkig slaagde **), ofschoon men geene kosten — zij worden geraamd op eene som van 1,330,000 gulden ††) — had ontzien om dat gezantschap zoo luisterrijk mogelijk te maken. Van dien tijd af heeft de Maatschappij op het vasteland van

---

*) Lüder, *Geschichte d. Holl. Handels*, p. 236. Dit zijn de eigene woorden des Duitschen Schrijvers: *Die Hauptquelle, die zahllose Schätze aus dem östlichen Indien über Holland hinströmte, floss ungestöhrter und stärker als jemals; nur Nebenquelle wurden gehemmt und getrübt, nur Quellen, deren gehemmter Erguss dann nur hätte fühlbar werden können, wenn die Hauptquelle nicht stärker wie ehemals geströmt hätte.*

†) Valentijn, IV., p. 186—203, 338.

§) Campagne, *De handel der Nederl. van Azië in Azië*, p. 65.

**) Valentijn, IV., 2., p. 282, v. v.

††) Id. p. 302.

Indië het onderspit moeten delven, en hare plaats afstaan aan andere volken, die er, door verloop van tijd, en door eene beredeneerde Staatkunde, een' grooteren invloed verkregen, dan zij er ooit had kunnen uitoefenen. De oorlog op de kust van Malabar, in 1718 door eenen vrede geëindigd, werd nog in datzelfde jaar opgevolgd door een' tweeden krijg op Java, en door de verovering van Scerabaya beslist.

Ook in hare handelsondernemingen was zij niet ongelukkig, daargelaten de hierboven vermelde verliezen, die zij in Perzië en elders had geleden. Immers Zwaardekroon, in 1718 tot Gouverneur-Generaal benoemd, bragt door het nemen van gepaste maatregelen den onder vorige Landvoogden vervallen' handel met China, toen door de Portugezen uit Macao gedreven, weder naar Batavia terug. Onder zijn bestuur werd ook omstreeks 1719 de koffijboom uit Arabië naar Java overgeplant. Deze omstandigheid gaf aanleiding, dat de Maatschappij overeenkomsten sloot om de gewonnen koffij, eerst voor 15 rijksdaalders het picol, later voor 6 rijksdaalders, van de aanplanters in ontvang te nemen.

Maar de koffijteelt had tevens eene noodzakelijke uitbreiding van den landbouw ten gevolge, zoodat de Maatschappij verpligt was, zich meer landerijen aan te schaffen, die slechts met groote opofferingen konden verkregen worden. Buitendien werden van haar belangrijke uitgaven gevorderd, om niet te verliezen wat zij bezat, en het hoofd te bieden aan de meer en meer veld winnende mededinging van andere Europesche volken in Indië. Zij besloot eenige jaren later, in 1748, om landbouwers, hetzij alleen, hetzij met hunne gezinnen, op zekere voordeelige voorwaarden naar Indië te zenden. Zij die daartoe genegen waren, konden zich bij de verschillende Kamers aan-

geven *). Het bestuur van Zwaardekroon kenmerkte zich bovendien door de ontdekking eener zamenzwering, ten doel hebbende om alle Hollanders en de tot Christenen bekeerde inlanders om te brengen, alsmede door het eindigen van den Javaanschen oorlog in 1723, met onderwerping der inlandsche Vorsten.

Volgens het algemeen gevoelen had de Oostindische Maatschappij in 1720 het toppunt bereikt van hare grootste welvaart. Hare uitdeelingen, gedurende de eerste jaren van de 18e eeuw eenigzins verminderd — zij hadden toen ongeveer 25 pCt. bedragen, — rezen aanmerkelijk na den Utrechtschen vrede, en trots de mededinging van andere volken in den Indischen handel en het opdroogen van eenige kleinere handelsbronnen. Zij bereikten van 1716 tot 1720 jaarlijks door elkander de hoogte van 40 pCt. †). Sedert dat jaar begonnen zij wederom te dalen. De waarde der aandeelen klom in 1718 tot 600 pCt., in 1723 tot 650 pCt., en in 1720, het jaar van den windhandel — en dit houde men wel in het oog,— tot 1200, of, volgens anderen, tot 1260 pCt. §). Op deze laatste hoogte konden zij zich niet lang handhaven; eene aktie was te dier tijd waardig 37800 gulden **). Toen het verval der Engelsche aktiën hier ruchtbaar werd, daalden die der Maatschappij ook, en berokkenden daardoor den ondergang van velen.

„De vaart naar en in Indië," zegt van Kampen ††), „was vrij levendig; van 15 Februarij tot 15 November, 1715, kwamen er te Batavia 127 schepen aan, en zeilden

---

*) Le Long, *Kooph. v. Amsterd.*, II., p. 150, 10e druk.

†) Luzac, II., p. 115.

§) Idem, II., p. 117.

**) Le Long, II., p. 103.

††) Van Kampen, o. l., III., p. 2.

er 101 uit. Van 22 November, 1714, tot 25 November, 1715, kwamen er 19 groote O. I. schepen uit het Vaderland aan. In 1720 vielen er 26, en in 1721, 33 rijkgeladene O. I.-vaarders onze havens binnen, die voor 9,800,000 gulden, inkoopsprijs, aan goederen medebragten. De aandeelen rezen in evenredigheid der sommen; in 1718 waren zij 600, en klommen in 1719 tot 902. In 1723 waren de aandeelen nog 654 pCt. en in 1724, 653 pCt."

Men kan evenwel niet ontkennen, dat, bij het toenemen van den landbouw, als een gevolg van de koffijteelt en andere aanplantingen, eene kwijning, ten minste geene grootere uitbreiding in den handel der Maatschappij was te bespeuren. Buitendien is het van algemeene bekendheid, dat, sedert eenigen tijd, de geldelijke toestand der Maatschappij zich niet meer kenmerkte door dien buitengewonen voorspoed, welke in vroegeren tijd altijd hare schreden had vergezeld. Reeds in de jaren 1693 tot 1696, was het bedrag van de opbrengst harer verkoopen in Europa niet meer geweest dan *f* 23,304,700, terwijl hare uitgaven in datzelfde tijdsverloop hadden bedragen *f* 31,417,417 *). In 1724, of misschien nog vroeger, was er reeds een te kort in hare geldmiddelen, waarvoor onderscheidene oorzaken bestonden †).

De mededinging van andere volken had daarenboven hare handelsbelangen zeer gekrenkt. Zij was op verre na niet meer de eenige handelmaatschappij, die de Indische goederen naar Europa overvoerde. Aan hare zijde waren mededingsters opgestaan, die een groot gewigt in de schaal legden. Maar niet alleen bij volken, van wie men verwachten kon en moest, dat zij eenmaal een deel in den winst-

*) Van Hogendorp, *Beschr. d. Ned. O. I. Bezitt*, p. 601.

†) Van Kampen, III., p. 6. Van Hogendorp, p. 601.

gevenden Oostindischen handel mede zouden verlangen, waren deze Maatschappijen verrezen; ook kleinere Staten hadden zich gereedgemaakt, om het door Nederland met gelukkig gevolg betreden voetspoor te bewandelen.

België had, onder andere, eene Oostindische Maatschappij zien verrijzen. Reeds in 1714 begon men aan hare oprigting te denken; doch onvoorziene zwarigheden beletteden de uitvoering. Intusschen liepen in 1718 en 1719 eenige schepen voor rekening van bijzondere personen naar Oostindië uit, die, na eene voordeelige reis, te Ostende binnenvielen. Doch in December, 1722, gaf Karel VI aan eenige kooplieden aldaar octrooi om op Indië te handelen. Het kapitaal, waarmede deze Maatschappij hare handelsbewegingen begon, bedroeg 6 millioen. De aangevoerde goederen moesten te Brugge of te Ostende verkocht worden.

Groote opschudding verwekte deze aangelegenheid in Europa. Alles wat belang had in den Indischen handel trok daarover het harnas aan. In Engeland en bij ons verhieven zich luide klagten tegen het verleende octrooi. Men oordeelde, dat de Maatschappij bestond in strijd met het 5e en 6e artikel van het Munstersche vredesverdrag. Men hield dan ook met kracht aan op hare vernietiging, en verbood aan Engelschen, Franschen en Hollanders het deelnemen in die Maatschappij; een verbod, dat nog in 1732 vernieuwd werd. Niettegenstaande dat was de teerling reeds geworpen. Sommigen hadden veel gewonnen in de nieuwe Maatschappij, die, in 1724, drie schepen had uitgezonden. Oostenrijk trachtte haar op allerlei wijzen te handhaven; en gaf geen gevolg aan den voorslag der Engelschen, om haar naar Triëst of Fiume te verplaatsen *). Na vele woordenwisseling over deze

*) Wagenaar, XVIII, p. 400.

Maatschappij, die aanleiding gaf tot vrees voor een' algemeenen oorlog in Europa, werd zij in 1727 tijdelijk opgeheven, terwijl er nog 12 harer schepen uit Indië werden teruggverwacht, werwaarts zij sedert hare oprigting 18 schepen had afgezonden *). Uit kracht van het Weener verdrag van 1731, gesloten tusschen Groot-Brittanje en den Keizer, en waarbij ook wij ons voegden, moest zij geheel opgeheven worden. Men wendde echter nog alle pogingen aan, om haar te behouden. Daartoe wilde men haar verleggen naar Altona of Hamburg, waar vroeger hare schepen werden gebouwd, eer Ostende eene scheepstimmerwerf binnen zijne muren had zien verrijzen. Hare schepen werden onder vreemde, zelfs Poolsche vlag uitgerust, en bragten hunne ladingen in vreemde havens binnen, zoodat Hamburg nog in 1734 aan de ingezetenen der Oostenrijksche Nederlanden moest verbieden, met hunne schepen uit Indië komende, in de havens der stad binnen te loopen †).

Zooveel afbreuk had zij echter onzen handel niet gedaan, dat deze met minder voordeel, dan anders het geval zou zijn geweest, werd gedreven. De jaren 1730 en 1731 waren hiervan getuigen, toen 63 rijkgeladene schepen uit het Oosten terugkeerden. In Indië had men evenwel, behalve met vreemde mededinging, nog met onderscheidene andere moeijelijkheden te kampen, als den opstand en moord der Chinezen te Batavia §), de daarop gevolgde onlusten onder de Javanen, en de belegering van Samarang, dat echter voor ons behouden bleef. Doch ook deze moeije-

*) Wagen., p. 444.

†) Idem, XIX., p. 62.

§) Dubois, *Vie des Gouv. Gén.*, p. 309—321. Crawfurd, *Ind. Arch.*, III., p. 420.

lijkheden werden vereffend, en de Javanen tot rust gebragt door eene op hen behaalde overwinning.

Intusschen was het octrooi der Maatschappij in 1740 geëindigd. Het werd toen en in 1741, telkens voor een jaar, verlengd, omdat men zich over de recognitie, door haar te betalen, niet kon verstaan. Doch op het einde van 1742 zag zij haar octrooi weder tot 1754 verlengen. „Bij deze gelegenheid", zegt Wagenaar, „werd ook ernstig gehandeld over het besparen van vele noodelooze kosten in de huishouding der Maatschappij, en over eenige verbeteringen in het beleid van den inkoop van vele waren hier en in Indië, waarop men eerlang nieuwe schikkingen beraamde, die sedert gedeeltelijk werden nagekomen *)." Ook werd in 1749 aan den Stadhouder opgedragen het Opperbewindhebberschap over de Maatschappij, en hij dien ten gevolge benoemd tot Gouverneur-Generaal, van welke benoeming hem het besluit werd aangeboden in eene doos van Oostersch agaat in goud gevat.

Onder den Gouverneur-Generaal van Imhoff, werd de oorlog, door toedoen van den Vorst van Madura, die echter later werd gevangen genomen, vernieuwd. Bij een verdrag van 1743 kwam een gedeelte van de N. O. kust van Java in het bezit der Maatschappij, als ook het eiland Madura †). Neêrland's Indië dankt van Imhoff vele belangrijke verbeteringen in het bestuur. Hij wijzigde het stelsel der verpachtingen, verzachtte het monopolie, en beteugelde het nemen van ongeoorloofde winsten. Hij zorgde voor het wederopbouwen van de verbrande huizen, regelde de krijgstucht en nam onderscheidene maatregelen om den sluikhandel, vooral die in opium, te weren. Onlusten, in Bantam

---

*) Wagen., XIX., p. 419.

†) Van Hogendorp, *Coup d'oeil sur l'île de Java*, p. 294, sqq.

ontstaan, gaven daarentegen weder aanleiding tot een' oorlog, die veel geld en menschen kostte; aan de oostzijde van Java, hielden de inboorlingen, door de Chinezen opgehitst, den strijd nog vol. Ook geraakte de Maatschappij onder dat bestuur in geschil met Frankrijk, Engeland en Spanje. De verkoop van Fransche schepen, door de Engelschen te Batavia, gaf aanleiding tot de intrekking van het handelsverdrag, met Frankrijk in 1739 gesloten*), en tot een' eisch van schadevergoeding van 3 millioen livres voor de scheepsladingen.

Omstreeks het midden der 18e eeuw rezen de aandeelen der Maatschappij tot 500 en 600 pCt., doch daalden in 1755 weder tot 407 pCt. Zij had van 1721 tot 1756, een tijdperk van 36 jaren, 736 pCt., dat is 20⅑ pCt. 's jaars, uitgedeeld †).

Hare zaken gingen echter in sommige gedeelten van Indië niet voorspoedig. Op de kust van Coromandel onderging de lijnwaadhandel, waarvoor bij inkoop soms 25 ton gouds werd besteed §), een belangrijk verlies door de inneming van Masulipatnam, in 1750 den Franschen in handen gevallen, zoodat de handel stilstond, en de kooplieden naar het binnenland vlugtten. Ziekten op Ceylon en eene aardbeving op Amboina bragten er mede het hare aan toe, om den toestand der Maatschappij niet aangenamer te maken. Zelfs na den in 1755 op Java gesloten' vrede en den voordeeligen verkoop der Oostindische ladingen, die in het Vaderland aankwamen, was er geene verbetering in hare zaken te bespeuren. Het bleek maar al te duidelijk, dat sedert den Utrechtschen vrede, het tijdpunt gewoonlijk beschouwd als het begin van ons

*) Zie § 22.

†) Luzac, II., p. 119.

§) Id., II., Bijlage, D. I en II.

handels- en staatkundig verval, de magt en de welvaart der Maatschappij in Indië niet was toegenomen. Zij poogde slechts de Landen, die zij nog onder hare magt had, te behouden, en vreemde mededinging zooveel mogelijk het hoofd te bieden. Groot-Brittanje's magt was in 1751 belangrijk vergroot door de vermeestering van Bengalen; te water en te lande leden wij nederlagen. Eindelijk besloot men de goede verstandhouding tusschen de beide mededingende Maatschappijen te herstellen. Onze handel aldaar had intusschen gewigtige verliezen ondergaan. Wat men ook deed, herstel op den voet als vroeger was eene onmogelijkheid. Gemagtigden werden in 1764 naar Engeland gezonden om de Maatschappij te verdedigen tegen de klagten over haar aangeheven *). Wij verloren bovendien grootendeels den salpeter- en lijnwaadhandel †). Belangrijk was voorzeker vroeger onze handel op Bengalen. „Er zijn tijden geweest, dat er jaarlijks van daar 12 schepen naar Batavia kwamen, welker waarde op 6 millioen werd geschat" §). Ook onze kaneelhandel werd zeer gedrukt, door het gebruik van het wilde kaneel van Sumatra, Malabar en de Philippijnsche Eilanden.

Doch het was niet alleen op het vasteland van Indië, dat wij de mededinging van vreemden hadden te duchten. Ook op de eilanden deden zij hunnen invloed gevoelen. Op Sumatra hadden zij zich van 1750 tot 1760 zeer uitgebreid, en daardoor onzen handel in goud en kamfer belangrijke nadeelen toegebragt.

Het handelsverkeer met en op Ceylon was sedert langen tijd ernstig voortgezet. Door een' opstand in 1756 ont-

*) Wagen., XXIII., p. 285, v.v.

†) *Vervolg op* Wagenaar, II., p. 203.

§) Campagne, *o. l.*, p. 87.

stond echter een zesjarige en zeer kostbare krijg. De goede verstandhouding duurde, na het aangaan van den vrede, weder voort tot in 1760, toen, onder andere, geschillen over den handel in olifanten de fakkel des oorlogs op nieuws deden opvlammen. Daarbij verhieven zich luide klagten over de belastingen, verpachtingen, het uitroeijen der kokosboomen, en meer andere. In 1765 hield de oorlog nog aan, niettegenstaande men meermalen pogingen had aangewend om vrede te sluiten, die echter in 1766 met den Vorst van Candy tot stand kwam. De eer en luister der Maatschappij werden toen op Ceylon hersteld; haar de alleenhandel, het volle en onbetwiste gebied der kusten, en het bezit der kaneelbosschen, tegen een' rijksdaalder het pond kaneel, gewaarborgd, terwijl tevens werd bedongen, dat alle vreemde Europeanen, die in het Land mogten insluipen, aan de Maatschappij zouden worden overgegeven. „Verder kon men het niet wel brengen," zegt Luzac, „vooral in een Land, waar men bij den aanvang als beschermers was gekomen en ontvangen" *).

Nadat de Maatschappij daar haren invloed hersteld had, versterkte zij er eenige plaatsen, en dreef vervolgens haren handel met en op het eiland zonder stoornis en met groote winst. In andere gedeelten van Indië ging het haar mede vrij voorspoedig. Java bleef rustig. De landbouw werd daar zeer aangemoedigd. Op Borneo nam de invloed der Maatschappij toe. In 1726 werd de vaart op dit eiland hervat, en aldaar in 1733 de alleenhandel in peper geregeld, die echter meermalen aanleiding gaf tot twisten. De diamanten van Borneo waren niet van middelmatige waarde. Een dergelijke steen werd in 1763 te Amsterdam

*) Van Kampen, III., 2, p. 201. Luzac, II., p. 112.

voor 80,000 gulden verkocht. Zij woog 351½ greinen *). Op Celebes moest Macassar zich overgeven; het eiland was niet alleen van belang door den handel, die aldaar werd gedreven, maar ook als een punt, van waar men een wakend oog kon houden op den sluikhandel, die door de bewoners der Specerij-Eilanden met de Portugezen en anderen onderhouden werd. Op de Molukken werden uitgebarsten onlusten gestild. Zoo poogde men niet slechts te behouden, wat vroeger was verkregen, maar men trachtte ook aan de de handelsbetrekkingen weder eenige uitbreiding te geven. Men onderhield nog voortdurend het verkeer met Mascate, in Arabië, met Aracan en Pegu. Ook Siam deed in 1769 weder pogingen, om handelsbetrekkingen met ons aan te knoopen †). De achterstand in de geldmiddelen der Maatschappij verdween bijna geheel, door de voordeelen, die een regtstreeksche handel op China en de uitbreiding van den lijnwaadhandel afwierpen. De uitdeelingen waren daarentegen sedert 1720 voortdurend verminderd, even als de waarde der aandeelen, die echter in 1780 nog 327 pCt. bedroeg. Van 1757 tot 1779, een tijdvak van 23 jaren, had zij 350 pCt., dat is 15$^{1}/_{23}$ pCt. in het jaar, uitgedeeld §).

Twee belangrijke handeltakken had de Maatschappij sedert eenigen tijd grootendeels verloren, de salpeter- en lijnwaadhandel in Bengalen. Andere takken van gewigt had zij nog niet geheel zien verdwijnen. Wel waren er bij, die diep in verval geraakten; doch de bron der rijkdommen, die Indië afwierp, was op verre na nog niet uitgedroogd, zoo lang de Maatschappij den handel in kaneel en specerijen als haren eigendom kon beschouwen.

---

*) Van den Bogaerde, *Essai*, II., p. 45

†) Van Kampen, III., 2, p. 221.

§) Luzac, II., p. 118

Batavia bleef altijd nog het hoofdkantoor, Bantam en Cheribon kantoren van den tweeden rang. Amboina was voortdurend van zeer veel belang voor de kruidnagelteelt, waarvan iedere oogst meer dan een millioen ponden opbragt, die tegen 6 stuivers het pond ingekocht, weder voor 3 gulden 5 stuivers werden verkocht, ofschoon deze prijs, volgens de opgaven, door Le Long medegedeeld, ook wel 4 gulden 8 stuivers heeft bedragen, indien er geen groote overvloed van die specerij voorhanden was *).

Banda en de oostelijke eilanden bragten der Maatschappij niet meer dezelfde groote voordeelen op als vroeger. De inwoners dreven sluikhandel met andere Europeaansche volken, die hun, in ruil voor specerijen, opium toevoerden †). Men rekende, dat jaarlijks 800,000 pond muskaatnoten en foelie op die eilanden gewonnen werden. Een pond muskaatnoten werd gewoonlijk tegen 3 gulden 5 stuivers verkocht, doch deze prijs was in 1783 veel hooger §). Ternate, Ceram en Boero telden wij nog onder onze bezittingen. Van eerstgenoemd eiland werd eenige handel, vooral in manufacturen, op Nieuw-Guinea gedreven. Celebes hebben wij reeds hierboven vermeld **). Het handelsverkeer op Sumatra had belangrijke nadeelen geleden door de mededinging van andere Europeaansche volken, die de inlanders van koopmanschappen voorzagen, welke hun vroeger door de Hollanders werden verkocht. Alleen op het zout, dat door de strandbewoners naar Padang werd gebragt, won de Maatschappij vijf kapitalen ††).

Op Malabar was het handelsverkeer in bloeijenden staat;

*) Le Long, II., p. 49, 50.
†) Campagne, p. 123.
§) Lüder, p. 252.
**) Zie pag. 562.
††) Campagne, p. 145.

de Arabische handel had nog niets van zijnen vroegeren luister verloren. De verkoop van suiker, specerijen, Japansch koper en vele andere artikelen leverden goede winsten, en in 1793 zou de winst, aldaar op de koopmanschappen behaald, 502¾ pCt. geweest zijn *), een bedrag, dat men echter voor overdreven houdt. Op de kust van Coromandel hadden wij zeer geleden door den altijd toenemenden invloed der Engelschen; doch de handel was nog niet zoo vervallen, als men dit weleens heeft willen doen voorkomen.

Behalve het regt van de munt, waaraan 13,000 gulden gewonnen werd, bedroeg de opbrengst der regten, die de Maatschappij te Sadras deed heffen, jaarlijks eene som van 165,000 gulden, terwijl de handelswinsten op 3½ ton werden geraamd. De kust leverde de fijnste en beste lijnwaden, die men gewoonlijk bij overeenkomst den inlandschen wevers aanbesteedde. Vooral was Paliacatte beroemd door zijne gadeloos fijne doeken †). Te Suratte betaalde de Maatschappij een inkomend regt van 2½ pCt., en vervoerde voor 't overige hare goederen vrij door het geheele Rijk van den Mogol. De gewone winst op de goederen bedroeg 230 pCt. De stad was uitnemend goed gelegen voor den handel op de Roode Zee en Perzië. Met het laatst genoemde Rijk was reeds sedert het jaar 1620 een handelsverkeer aangeknoopt §), dat met afwisselend geluk werd voortgezet. Deze handeltak heeft echter nooit zeer groote winsten afgeworpen. In het laatste der 18de eeuw bezaten wij te Gamron en Benderabassi slechts één factorij, waar een vrij voordeelige handel in zijde werd gedreven. In 1790 wierp die handel goede winsten af, en bragt eene aanmerkelijke som gouden en zilveren specie naar Batavia. De winsten op de goederen

*) Campagne, p. 78.

†) Idem, p. 76.

§) Zie pag. 379.

rekende men gewoonlijk op 60 à 70 pCt. Zijde, paarlen, rabarber, gom en droogerijen waren de voornaamste artikelen van uitvoer.

De invloed der mededinging van Europeanen, en later de veroveringen van Hyder Ali, legden aan ons verkeer in Bengalen groote bezwaren in den weg, die wij vroeger reeds hebben vermeld *). Patra was aldaar een onzer belangrijkste punten, en bekend door zijnen handel in opium.

In het laatst der eeuw werd het aan de Engelschen afgestaan, onder beding, dat jaarlijks aan de Maatschappij 500 kisten opium zouden geleverd worden †) tegen een' bepaalden prijs. Wij bezaten er toen nog eenige plaatsen, en vooral een belangrijk deel in den lijnwaadhandel. „In 1778 werd uit Bengalen voor 2 millioen aan lijnwaden, voor 300,000 gulden aan zijde en 2 millioen ponden salpeter tegen 38 stuivers de 100 pond verkocht §)."

De Chinezen, die zich te Batavia gevestigd hadden, waren onze mededingers in den handel op hun Vaderland, en deden ons meermalen groote afbreuk. Uit vrees voor mededinging der Oostindische Maatschappij te Ostende, en nadat sedert het jaar 1756 het gebruik der thee in Europa meer algemeen bekend was geworden **), wakkerde de handel op China weder aan. De Hollanders bezochten alleen Canton, en hun handel was in drie takken verdeeld, die met de Chinezen in Batavia, die van Batavia op China, en die uit Europa op China gedreven werd. Vier of vijf schepen gingen gewoonlijk uit Nederland derwaarts, die, na te Batavia Oostindische voortbrengselen te hebben inge-

---

*) Zie pag. 560.

†) Campagne, p. 81.

§) Van Kampen, III., 1, p. 253.

**) Schotel, *Letterk. bijdraye over den tabak, koffij en thee*, p. 181.

laden, thee, zijde en porselein weder terugbragten, met eene winst van 650,000 gulden *). Het eerste schip, dat, na 1756, toen men sedert vele jaren niet op China gevaren had, derwaarts stevende, keerde in 1758 hier terug. Het bewind over dezen handel was opgedragen aan eene commissie van vijf leden uit de Bewindhebbers, die ter algemeene Vergadering een behoorlijk verslag moesten uitbrengen over den gedreven' handel. In 1766 voerden de Engelschen uit China 6,000,000, wij 4,500,000, maar Frankrijk slechts 2,000,000 ponden thee †). In ieder der jaren 1777 en 1778 gingen 4 schepen van hier naar China §), in 1787 en 1788 telkens 5 schepen, in 1791 3, in 1792 en 1794 2, in 1793 8 en in 1795 4 schepen. Van het jaar 1776 tot en met 1795 werd door ons in 66 schepen 72,472,460 pond thee uit China in Europa gebragt **). In 1780 verkocht de Maatschappij in Holland 1,659,553 pond thee en in 1777 bijna 4 millioen ponden. Ook de aanvoeren van zijde en rabarber uit China waren zeer belangrijk ††). Maar de mededinging van andere volken heeft ons in dezen handel eene groote afbreuk gedaan. Door een' zamenloop van omstandigheden verminderde almede de handel op Japan. Sedert het begin der eeuw had hij geene belangrijke vorderingen gemaakt, en was reeds in 1707 zoo diep in verval, dat de aldaar gevestigde kooplieden der Regering te Batavia in overweging gaven, om het verkeer met Japan geheel te laten varen, indien hij nog meer mogt achteruitgaan §§). Behalve gerezene verschillen over de

*) Van Kampen, III., 1, p. 257.

†) Schotel, p. 196.

§) Hermes, 1828, N°. 2, p. 9.

**) Idem.

††) *Tegenwoord. Staat der Vereen. Nederlanden.*

§§) Valentijn, V., 1, p. 127, 129.

levering van koper, werd in 1710 het aantal schepen, die op Japan mogten handelen, en vroeger tot een getal van 6 of 7 derwaarts stevenden, tot op 4 teruggebragt. In 1714 werd de hoeveelheid koper, die mogt uitgevoerd worden, verminderd tot op 15,000 picols. Drie jaar later werd het getal schepen tot 2 verminderd, en in 1721 de uitvoer van koper beperkt tot 10,000 ponden. In 1727 en 1728 namen de Bewindhebbers in overweging, of het niet beter zou zijn het verkeer met Japan te laten varen; doch men kwam tot geen besluit *). In 1743 bragt men den handel tot zijnen tegenwoordigen staat, wordende er slechts één schip toegelaten, terwijl de uitvoer van koper tot 7500 picols werd beperkt †). Deze vroeger zoo voordeelige tak van bestaan was zeer vervallen. In 1752 bedroeg de jaarlijksche winst, die wij uit Japan verkregen, nog 5 tonnen gouds, eene som, belangrijk minder dan eene eeuw geleden §). De moeijelijkheden, het verkeer in den weg gelegd, en de vermindering van het aantal uitvoerproducten, bepaaldelijk van het koper, waren hiervan de voornaamste oorzaken. Wel deed men pogingen om het verkeer uit te breiden, maar zonder goed gevolg. In tegendeel de berigten over den toestand des handels in Japan luidden van jaar tot jaar, en vooral in 1775, zeer ongunstig. De invoer aldaar was reeds in 1779 verminderd tot 500,000 gulden en de winst niet meer dan 10,000 gulden **). In 1782 kwam geen Nederlandsch schip in Japan, en in 1783 slechts één. Omstreeks 1784 kwam er eenige verbetering; doch in 1790 verminderde men den uitvoer van koper weder: na dien tijd verviel de handel voortdurend en leed zeer door de mede-

*) Lauts, *Japan*, p. 243.

†) Crawfurd, *Ind. Archip.*, II., p. 192.

§) Lauts, p. 248.

**) Van Kampen, III., 1, p. 259.

dinging der Chinezen, die vele Europesche goederen aanvoerden *). —

Aan de Kaap de Goede Hoop †) moedigde van der Stel (de zoon) den landbouw aan. Men bragt echter klagten tegen hem in wegens knevelarijen en monopoliën, zoodat hij teruggeroepen werd, en tevens bepaald, dat geen dienaar der Maatschappij voortaan eenig land mogt bezitten §).

De kolonie nam niet zeer in bloei toe. Hare benoodigdheden ontving zij van de O. I. Maatschappij. In 1768 was de Kaapstad nog onbestraat en de meeste huizen met stroo bedekt. Zij had toen eene bevolking van 500 menschen, en bleef nog steeds eene ververschingplaats voor schepen. De Tafel- en Falsbaai werden door vele vreemde vaartuigen bezocht. Het bestuur der volkplanting was in handen van een' Gouverneur, een' Raad, en het Geregtshof met een' tweeden persoon naast den Gouverneur. Na het midden der 18e eeuw bevorderde Tulbagh de welvaart der volkplanting in groote mate.

Omstreeks het jaar 1760 of 1770 ontstond er een nieuwe tak van handel voor de O. I. Maatschappij. Zij begon toen tarwe van de Kaap de Goede Hoop naar herwaarts te voeren met schepen, die gediend hadden tot het overbrengen van volk en bouwstoffen naar de zuidpunt van Afrika. Deze handel was echter niet van langen duur. In de laatste jaren der eeuw had hij reeds opgehouden. In 1786 was de Maatschappij zelve genoodzaakt, aan de behoeften der volkplanting te gemoet te komen, en eenige schepen met tarwe naar Indië te beladen. De oorzaak hiervoor lag in de onwilligheid der Kaapsche boeren, die

*) Lauts, p. 258, sqq.

†) Zie pag. 380.

§) Van Kampen, II., p. 338.

hunne granen niet wilden verkoopen voor een' al te laag gestelden prijs *). In 1779 werden er door de burgers op nieuws klagten aangeheven over de bedienden der Maatschappij, die in 1782 werden herhaald †), en weleens zijn toegeschreven aan den invloed der Noord-Amerikaansche omwenteling §). Gedurende den oorlog van 1781, was de volkplanting in zwakken staat. Door toedoen van de Franschen kreeg men er echter nog vroegtijdig kennis van de vredebreuk. De Fransche Bevelhebber de Suffren stevende derwaarts met eene vloot, en behield de Kaap voor ons **); doch vele koopvaardijschepen werden door den vijand weggenomen.

In 1780 heerschte er eene groote welvaart in de Kolonie. Sedert 1787 vertrok viermaal 's jaars uit Texel eene paketboot derwaarts ††). In 1790 beschouwde men door de onkosten, die van jaar tot jaar vermeerderden, de Kaap als een' lastpost, die alleen de Maatschappij binnen kort zou te gronde rigten §§).

Bij de komst van de Commissarissen-Generaal aan de Kaap, in 1792, werden daar door hen groote verbeteringen ingevoerd in den landbouw, vooral met betrekking tot het schapenras, en daardoor de wol een artikel van uitvoer ***). Aan de ingezetenen werd verlof tot de vrije vaart verleend, echter onder beperkende bedingen. Zij mogten hunne voortbrengselen naar Nederland, doch niet naar

*) Le Long, II., p. 151.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1783, p. 562.

§) Lauts, *Gesch. v. d. Kaap de Goede Hoop*, p. 65, v. v.

**) *N. Ned. Jaarb.*, 1781, p. 422, 1312.

††) Id., 1788, p. 1141. Le Long, II., p. 163.

§§) *N. Ned. Jaarb.*, 1790, p. 1011.

***) Nederburgh, *Verh. over den vrijen handel in de O. I. Bezitt.*, p. 251.

elders uitvoeren, dan alleen naar de plaatsen onder het gezag der Maatschappij. Ook mogten zij geen koffij, suiker en specerijen inkoopen dan van haar *).

Bovendien werd de walvischvangst aangemoedigd en werden traankokerijen aangelegd. Men ontzegde aan vreemden de bevoegdheid, om in de baaijen en op de kusten te visschen. Spoedig geraakte de walvischvaart, na de oprigting van eene Maatschappij, tot bloei †).

In 1795 kwamen de Engelschen, onder den Admiraal Elphinstone, aldaar, en eischten de Kaap op, om die te stellen onder bescherming van Engeland, totdat de Republiek zou hersteld zijn. De Regering aan de Kaap verwierp echter dien voorslag, zoodat de vijandelijkheden begonnen, en eindigden met de overgave van de Kaapstad aan de Engelschen, bij verdrag, op 23 September, 1795. Zij bleef toen tot na den vrede van Amiens in 1802 in hunne handen.

Men berekende, dat in 1795 in de kolonie 9,000 à 10,000 leggers wijn en brandewijn werden vervaardigd; dat er 150,000 mud tarwe en de helft van die hoeveelheid garst werd verbouwd. De opbrengst der rogge was gering §). Het tijdperk van grooten bloei der Nederlandsch Oostindische Maatschappij was verdwenen. De gebreken der inrigting, de mededinging van vreemden, en het daardoor veroorzaakt verval van onderscheidene handeltakken, bereidden haren val voor. Tegen het midden der 18e eeuw bestond hare scheepsmagt uit 103 groote schepen, vele sloepen en andere kleine vaartuigen **), en toen de 18e

*) Lauts, p. 101.

†) Id., p. 102.

§) Id., *o. l.*, p. 130.

**) Campagne, p. 201, v.v.

eeuw naar haar einde spoedde, was zij door verachtering in den staat harer geldmiddelen, en door de gevolgen van den oorlog, in een' zeer veegen toestand, zoodat men dan ook toen reeds haren val te gemoet zag. In 1723 was de som, die zij van 1600 tot 1693 had overgehouden, verminderd van *f* 40,206,789 op *f* 4,838,925. De rekening van het volgende jaar leverde al een te kort op, dat, gedurig aangroeijende, in 1733 *f* 14,370,786 en in 1779 *f* 84,985,428 bedroeg *). Hiervan moet echter worden afgetrokken de winst op den, volgens raad van het Huis Hope en Co., sedert 1756 gedreven' handel op China, zoodat er een te kort overbleef van *f* 8,506,567. Haar octrooi was intusschen in 1776 voor den tijd van 20 jaren vernieuwd †). De Staten van Holland trachtten in 1781 aan dezen slechten geldelijken toestand eenigzins te gemoet te komen, door haar, tot voortzetting harer hoogstnoodige werkzaamheden en tot bescherming harer bezittingen, 1,200,000 gulden te leenen §). Bij den slechten toestand harer geldmiddelen kwamen in 1781 de rampen van den oorlog. Daardoor onderging de koophandel eene gevaarlijke stremming, en werd de ontbinding der Oost- en Westindische Maatschappijen zeer bevorderd. Het vertrouwen was weg. Velen, die geld aan de Maatschappij hadden voorgeschoten op recepissen, met beding om zes weken te voren het kapitaal te kunnen opzeggen, eischten hun geld weder terug, zoodat de Regering moest tusschenbeide komen, om de terugvordering dier gelden en het lossen der recepissen tegen te gaan.

Onze bezittingen op de kust van Coromandel vielen in

---

*) Van Vliet, *Bijdragen*, enz, I., p. 83. *N. N. Jaarb.*, 1776, p. 1365.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1776, p. 1367.

§) *Res Holl.* 18 en 30 Mei, 1781.

handen van den vijand, tot groot nadeel van onzen lijnwaadhandel *). Negapatnam werd, na eene maand lang belegerd te zijn, in 1781 bij verdrag ingenomen. Het volgende jaar verloren wij Trinconomale en Oostenburg op Ceylon, even als onze bezittingen op de Westkust van Sumatra en Tutucorijn in Coromandel; Trinconomale werd echter in 1782 door de Franschen voor ons heroverd †) en aldaar het Nederlandsche gezag hersteld, doch eene Fransche bezetting in de plaats gelegd. Op Batavia stelde men zich in staat van verdediging. De schepen, die gereed stonden om uit te zeilen naar China, Bengalen of Suratte gingen niet derwaarts, maar werden ten oorlog uitgerust §). Al deze omstandigheden maakten den toestand der Maatschappij gedurig hachelijker. In Bengalen had zij hare factorijen moeten derven, even als te Suratte en op Sumatra, Coromandel en Malabar. De koophandel, die anders overal leven en welvaart verspreidde, was een tijdperk van stilstand ingetreden, of werd onder vreemde vlag gedreven. De goederen kwamen in Denemarken of in de Hanzésteden, te Cadix of Marseille aan. Buitendien nam de geldschaarschte toe. Behalve de gewone uitgaven, had de Maatschappij groote sommen besteed tot behoud harer bezittingen; eene vloot van 5 terugkeerende schepen was in de Saldanhabaai vernield; nog andere ongelukken hadden hare schepen op zee getroffen. Dien ten gevolge leende Holland haar in 1781 en 1783 belangrijke sommen **), terwijl er tevens een crediet tot een bedrag van 27 millioen voor haar werd geopend.

Bij den vrede van 1783 werden de plaatsen op de West-

*) Haafner, *Reis naar Madras*, p. 39.
†) Wagenaar, *Verv.* V., p. 350.
§) Id., III., p. 285.
**) *Res. Holl.*, 4 Mei, 1782.

kust van Sumatra weder aan ons afgestaan. Ook die op Coromandel, met uitzondering echter van Negapatnam, waarvoor wij te vergeefs eenige bezittingen op de Westkust van Sumatra en te Suratte aanboden, of een equivalent in geld *); terwijl tevens bij dien vrede den Engelschen vrijheid werd gegeven om tusschen de Molukken te varen.

Na deze gebeurtenissen kon men den val der Maatschappij genoegzaam met zekerheid voorspellen. Het gebrek aan gereede penningen groeide steeds aan. Goederen bezat zij daarentegen genoeg. Zij verzekerde, dat de Indische retouren, gerekend naar de toenmalige waarde, alleen meer bedroegen, dan de schulden, volgens den laatst gesloten' staat te haren laste loopende †). Op Java werd zij in 1788 gewikkeld in een' oorlog met den Sultan van Riouw §), bij welke gelegenheid Succadana op Borneo in onze handen viel. De aldaar gelegene kantoren, Pontianak en Landak, werden echter in 1790 verlaten. Aan de Z. O. zijde des eilands werd Banjarmassing aan de Maatschappij afgestaan, met den alleenhandel in peper en de diamantmijnen, benevens het regt tot heffing van tollen, enz.

Indien wij de door den druk openbaar gemaakte verslagen van dien tijd inzien over haren toestand, dan blijkt daaruit, dat het groote ligchaam meer en meer verviel **). Hare rampen en wankelend crediet weet zij hoofdzakelijk aan den pas geëindigden oorlog. Zij verzocht, dien ten gevolge, in Junij, 1783, om een' onderstand van 14 millioen. Zij bewees toen, dat het verlies van Suratte en Sumatra's Westkust haar op 18, dat van Coromandel, Benga-

---

*) Wagenaar, *Verv.*, VI., p. 31, 35.

†) Hermes, 1828, N. 4, p. 24.

§) *Vervolg* op Wagenaar, IX., p. 180—182.

**) Hermes, 1829, 2, p. 3.

len en Trinconomale haar op 86 tonnen gouds was te staan gekomen, behalve de schade, daardoor aan bijzondere personen toegebragt, terwijl zij nog een verlies had geleden van 103 tonnen gouds, door het wegnemen van onderscheidene rijkbeladene schepen, en door de groote uitgaven, die zij had moeten doen om eenige der noodigste zaken uit vreemde havens naar Indië te zenden. Daarbij kwam het gemis van terugvrachten, die sedert 1780 niet waren ontvangen, zoo men er de 3 schepen, te Drontheim gelegen hebbende, afzonderde *). De mededinging der overige Staten had den bodem ingeslagen aan alle verwachting, dat de Maatschappij weder met vroegeren luister zou schitteren; maar eene herleving van den handel was echter nog mogelijk. Eene menigte goederen lagen er in Indië, die slechts op schepen voor de overvaart wachtten, waarvoor zij thans de hulp der Regering inriep †).

De Staten van Holland besloten hierop, haar vooreerst 12 millioen te leenen; doch zij wezen tevens eenige leden der Statenvergadering aan, om den toestand der Maatschappij te onderzoeken. Deze commissie verklaarde, dat zij zonder groote en krachtige hulpmiddelen uit het Moederland niet was te redden §). De Raadpensionaris van de Spiegel gaf den raad om haar nogmaals met geld te ondersteunen **), waaraan gevolg werd gegeven, zoodat zij daardoor weder eenige verademing kreeg. Deze duurde echter niet lang. Al spoedig openbaarde zich de behoefte aan gereede penningen op nieuws. Men was reeds gedwongen geweest, om een gedeelte van den thee- en

*) Hermes, p. 9.

†) Id., *l. l.*

§) Van der Oudermeulen, *Memorie*, enz., p. 140, v.v.

**) Van Ouwerkerk de Vries, *Verhandeling*, p. 28.

peperhandel der Maatschappij te Malacca, Palembang en op Borneo te doen stilstaan, en de koffij uit Jacatra en Cheribon te laten liggen, omdat men ze niet betalen kon, terwijl daarop slechts zooveel geld werd voorgeschoten, dat de koffijplanters de arbeidslieden konden voldoen *).

Plannen werden van verschillende zijden ingediend tot verbetering van den toestand der Maatschappij, die na het einde van iederen jaarkring een ongunstiger aanzien kreeg. In 1782 was zij ten achteren 20 millioen, in 1783, 26 millioen, in 1784, 37 millioen, in 1785, 40 millioen, in 1786, 49 millioen, in 1787, 59 millioen †) en in 1788, 64 millioen §). In het laatstgenoemde jaar wilde men eene vergadering beleggen om onderzoek te doen naar haren geldelijken, mercantielen en verdedigingstoestand. Men begon er al meer en meer ernstig op na te denken, hoe met alle middelen de inrigting in stand te houden. De uitkomst van het onderzoek droeg het blijk, dat hare middelen niet toereikende waren, om voor een' goeden staat van verdediging te zorgen. Hopeloos was echter haar toestand niet. Maar haar vervallen crediet was een hinderpaal voor verderen bloei en zij had krachtdadige ondersteuning noodig, die men dan ook voor haar inriep **).

Niettegenstaande hare zaken in ongunstigen toestand verkeerden, en het gebrek aan geld zich meer dan ooit liet gevoelen, deden echter de Bewindhebbers aan de deelgenooten in dat jaar eene uitdeeling van 12½ pCt. ††).

---

*) Le Long, II., p. 160. Wagenaar, IX., p 179.

†) *Vervolg op* Wagenaar, D. XIX, p. 387.

§) Idem, XXII., p. 217.

**) De Chalmot, VI., p. 28–34.

††) *N. Ned. Jaarb.*, 1788, p. 835.

Het toenemend verval der Maatschappij deed eindelijk in 1790 de vraag ontstaan, of zij al dan niet moest behouden blijven? Er werd eene commissie benoemd om toe te zien op haar bestuur, en verslag uit te brengen over haren toestand. Het bleek toen, dat, door de gevolgen van den oorlog, door toevallige omstandigheden als anderzins, hare schuld in 1789 geklommen was tot 74 millioen. De commissie beschouwde echter haren toestand niet als hopeloos, en hield zich bezig met het beramen van geschikte middelen, om haar op te beuren uit haren kwijnenden staat *). De zware lasten moesten verminderd, in den handel verandering gebragt worden. Men ried het zenden eener commissie naar Indië aan †), terwijl de Maatschappij intusschen verlof kreeg om eene geldleening van 8 millioen guldens te doen. „Bij die gelegenheid bleek het, dat zij sedert 1781 ondersteund was met *f* 67,707,585, en oordeelde men, dat er tot het weder in stand brengen van den handel niet minder vereischt werd dan *f* 25,000,000" §). In het volgende jaar (1791) deed de commissie haar nader verslag. Zij voorzag op nieuws een tekort over het loopende jaar, en wilde in Indië nieuwe belastingen, bezuinigingen, veranderingen in het bestuur en in de wijze van handel drijven hier te Lande invoeren. Zij stelde voor om eene commissie naar Indië te zenden, ten einde, voorzien van de behoorlijke magt, de ingeslopen misbruiken te verbeteren, en hervormingen door het nemen van gepaste maatregelen in te voeren. De commissie werd door den Prins benoemd, en aan hare leden den titel gegeven van Commissarissen-

---

*) *Zaken van Staat en Oorlog*, XXIII., p. 1—47.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1790, p. 2204.

§) *Vervolg op* Wag., XXIV., p. 95.

Generaal. In Indië aangekomen, was men het niet eens, of de handel op Oostindië moest worden vrijgesteld, of wel een monopolie blijven. Ofschoon niet gunstig gestemd voor den vrijen handel, moedigde zij echter den landbouw aan. „Jacatra en de Preanger Regentschappen, die in 1751 en „1752 nog slechts 2,158,000 ponden koffij gaven, lever„den in 1794 reeds 12,800,000 pond *). In 1795 voerde „Java naar Nederland uit 18,600,000 pond koffij, 3,765,000 „pond peper, 60,000 pond katoenen garens, 30,000 pond „indigo, 8 millioen pond suiker, behalve nog 4,600,000 „pond voor den handel op Sumatra en Japan †)."

Intusschen had de Vergadering van Zeventienen, bij hare besluiten van 29 Maart, 1791, en 5 December, 1792, aan bijzondere kooplieden de vrijheid gegeven, om naar Batavia, Ceylon, Coromandel, Bengalen en de Kaap de Goede Hoop met de schepen der Maatschappij goederen te verzenden voor eigene rekening, behalve amunitie, opium en vitriool, tegen betaling der vracht, alsmede om, behalve eenige goederen, als specerijen, koffij, suiker, peper, Japansch koper, opium, enz., waarvan de Maatschappij den handel aan zich behield, ook lijnwaden herwaarts te brengen §). Alle invoer van vreemde thee, behalve die door de Maatschappij zelve aangebragt, werd, gedurende den tijd van haar loopend octrooi, bij plakkaat in 1791 verboden **). „Dat verbod" zegt Le Long, „werd zeer verschillend begrepen, en gaf aanleiding tot het uitgeven van verscheidene geschriften over den theehandel. De eene beweerde, dat, indien het op den duur tot eenig wezenlijk voordeel

*) Van Kampen, *o. l.*, III., 1, p. 356.

†) Id., p. 356.

§) *Vervolg op* Wag., XXIV., p. 338. Hermes, Mei, 1829, p 28.

**) *Res. Stat.-Gen.*, 14 Junij, 1791.

voor de Maatschappij en tevens voor den algemeenen handel dezer Landen zou kunnen verstrekken, de prijzen van de thee hier zoo matig behoorden te zijn, dat de buitenlander zijne behoefte op onze markt kon blijven vervullen, en dat vreemde natiën en bijzondere personen langs dien weg met hunne thee verlegen zouden raken. De andere daarentegen meende, dat het voordeel, hetgeen dit verbod moest aanbrengen, alleen te zoeken was in hooge prijzen, die aan de Maatschappij een grooter voordeel op eene kleine hoeveelheid geven zouden *)." Door deze wijzigingen in het beloop des handels, en door het openstellen der vaart uit Nederland naar de West van Indië, langs de Kaap de Goede Hoop, meende men, dat de Maatschappij, zich zou kunnen handhaven †); doch in 1792 deden zich op nieuws klagten hooren. Duidelijk bleek het toen, dat de zon van grootheid en geluk der Maatschappij meer en meer begon te tanen. Van groot gewigt was het voor hare belangen, dat Java in volmaakte rust bleef §). In 1793 echter kwamen de zaken tot het uiterste. Het waren dezelfde klagten, die reeds sedert tien jaar zich hadden laten hooren, doch zich thans dringender dan ooit verhieven, zoodat in 1795 eene nieuwe commissie werd benoemd met het toezigt over hare zaken belast **). Nimmer was haar toestand zoo hopeloos geweest als in dat jaar ††). De naar Nederland bestemde schepen bleven weg. Hare schulden en renten namen voortdurend toe. Daarbij kwam groot gebrek aan zeevarenden.

---

*) *Koopk. van Amsterdam*, II., p. 107.

†) Nederburg, p. 140, v.v.

§) *N. Ned. Jaarb.*, 1793, p. 1208.

**) Id., 1794, p. 295.

††) *Verv. op* Wag., XXXIII., p. 146. Id., p. 149. Le Long, II., p. 173.

Dit geschiedde na de omwenteling, toen de commissie tot de zaken der Oostindische Maatschappij, in 1790 ingesteld, ontbonden, en een ander committé in hare plaats benoemd werd, met magtiging om in spoed vereischende zaken te handelen, zoo als men het best oordeelde. Een voorstel om de werklieden der Maatschappij gedeeltelijk naar huis te zenden, werd intusschen verworpen.

Het nieuw benoemde committé bragt in Junij, 1795, een verslag uit. Na de voordeelen te hebben opgesomd, die het Vaderland van de Maatschappij had genoten, en een tafereel te hebben opgehangen van haren tegenwoordigen toestand, gaf het committé middelen aan de hand tot herstel, als: het afschaffen der zoogenoemde uitdeelingen van specerijen; van de jagten der Maatschappij en van het logement in 's Gravenhage; den aanbouw van eigene schepen na te laten, en voor de vaart gebruik te maken van gehuurde bodems; het bijeentrekken der 6 Kamers; het afschaffen der paketbooten; het verbeteren van de gebreken hier te Lande in het algemeen, en de verzending van goederen op den eisch uit Indië in het bijzonder, enz. — Het committé werd toen, nadat daaraan eenige andere personen waren toegevoegd, gelast om een plan ten beste der Maatschappij te ontwerpen *). De leden zochten de oorzaken van haar verval in gebrek aan tijdige aandacht op de verandering van het gansche handelstelsel van Europa — eene waarheid, waaraan niet te twijfelen viel — en wel bijzonder op de van lieverlede toenemende vlijt van andere omliggende volken, tot het drijven van dien handel, welken den Maatschappij geheel aan zich had getrokken. De grondslag van het gebouw der Oostindische Maatschappij was in alles van aard veranderd; vroeger

*) *Decr. der Prov. Repr. van Holland*, 15 Junij, 1795.

bestond zij uit eene vereeniging van kooplieden; doch in de laatste jaren had de natie aan het oorspronkelijke fonds een' onderstand verleend, nagenoeg 20-maal het ingelegde fonds te boven gaande; noch het belang van den Staat, noch dat der bijzondere ingezetenen liet de ontbinding van dit ligchaam toe; in tegendeel moesten alle krachten ingespannen worden tot zijn behoud. Men deed dan ook het voorstel om het geheele bestuur der inrigting te veranderen; een nieuw Bewind aan te stellen; een' geheel nieuwen geest en leven aan den handel der Maatschappij bij te zetten. Het nieuwe Bestuur zou den titel voeren van *Committé tot de zaken van den O. I. handel en bezittingen*, en uit 28 personen bestaan, namelijk uit Holland 20, uit Zeeland 3, en uit de overige gewesten ieder één. Zijne zittingen zouden te Amsterdam worden gehouden *). Vooral in Zeeland verhieven zich onderscheidene stemmen tegen dat plan, waardoor echter de voorgenomene wijziging in het bestuur niet werd tegengehouden, en alleen te weeg gebragt, dat door Holland 17, en door Zeeland 6 leden zouden benoemd worden. Het afgetreden Bewind werd eene zekere tijdruimte gegeven, om verantwoording te doen, terwijl het octrooi der Maatschappij nogmaals voor twee jaren werd verlengd.

Intusschen waren, door de overmeestering van Nederland door de Franschen, de meeste onzer bezittingen aan de Engelschen overgegaan. De Kaap de Goede Hoop viel in hunne handen, even als Trinconomale, Oostenburg, Jaffanapatnam, en al onze overige bezittingen op Ceylon †), Malacca en Cochin, met de omliggende sterkten en kantoren. In het volgende jaar (1796) verloren wij Amboina

*) *Verv. op* Wag., XXXIII, pag. 146—184.

†) *Univers. Magaz.*, XCVIII., p. 62, 224.

en Banda, met alle onderhoorigheden, behalve Ternate. Nog vele onzer andere bezittingen gingen verloren. Batavia bleef echter in onze magt en was in goeden staat van verdediging.

De verschillende rampen, die de Maatschappij op nieuws hadden getroffen, waarbij nog kwam, dat de oorlog het uitloopen en terugkomen der schepen verhinderde, deden haar in kwijnenden toestand verblijven. Niet naar verwachting waren de uitkomsten der pogingen geweest, die men had aangewend om haren val te verhoeden. Het Committé tot den O. I. handel had eenige harer meest dringende schulden betaald. In 1797 was het octrooi nogmaals voor een jaar verlengd, en werd zij gehandhaafd bij het regt om alleen thee te mogen invoeren en verkoopen, en dat geene vreemde thee, hetzij uit de eerste of tweede hand, mogt worden ingebragt *). Haar octrooi zag zij in 1798 op nieuws voor een jaar verlengd. Ofschoon de berigten uit Java toen gunstig luidden, bleek het maar al te zeer, dat de dagen van haren voorspoed, dat bloeijende tijdperk van Hollands grootheid, waren verdwenen. Haar handel kwijnde weg. Op hare werven stond alles stil. Hare kielen bedekten niet meer, zoo als vroeger, den oceaan. Zij was haar einde nabij. Vóór zij feitelijk ontbonden werd, had zij zedelijk reeds opgehouden te bestaan. Na haren val nam in het jaar 1800 *een Raad voor de Aziatische bezittingen* het bewind op in naam van den Staat †).

Ongeveer twee honderd jaar had zij bestaan, toen zij in 1799, bij het eindigen van haar octrooi, werd vernietigd. De voordeelen, die haar handel afwierp, hadden Nederland tot een' der voornaamste Staten van de wereld verheven.

---

*) *Dagv. d. Nat., Verg.*, VI., p. 613.

†) Van Hogendorp, *O. I. Handel*, I., p. 118.

Gedurende een tijdperk van 150 jaar had zij het Vaderland ongeveer 2000 millioen guldens voordeel geschonken. De hernieuwing van haar octrooi in 1647 kostte 1,600,000 gulden. Van 1597 tot 1722 kwamen er in Holland uit Indië 1481 schepen terug, wier lading 352 millioen kostte *). Zij betaalde in het tijdperk van 1602 tot 1780 ongeveer 52 millioenen guldens aan inkomende regten.

De goederen, door hare schepen aangebragt, werden tweemaal in het jaar in het openbaar aan den meestbiedende verkocht, als de peper, foelie, kaneel en andere specerijen in April of Mei, en de overige goederen, zijden stoffen en lijnwaden in October, November of December. De juiste dag van dien verkoop werd in iedere Kamer in het bijzonder zes weken te voren door den druk bekend gemaakt. De verdeeling der goederen was als volgt: de helft voor Amsterdam, een vierde deel voor Zeeland, en een zestiende deel voor ieder der Kamers van Delft, Amsterdam, Hoorn en Enkhuizen, terwijl de voorzittende Kamer den voorrang had, om eerst te verkoopen. De goederen konden niet worden afgehaald vóór de betaling geschied was. Ook was de Maatschappij gehouden alle vier jaren rekening te doen aan de Staten-Generaal.

Wij voegen hierbij eene opgave der waarde van de goederen, door de Oostindische Maatschappij in Europa verkocht van het jaar 1700 tot 1792, door den Generaal van den Bosch openbaar gemaakt.

Eerste tijdvak van 21 jaar.

Van 1700 tot 1720	gl.	316,669,179,14 c.
Gemiddeld jaarlijksch bedrag . .	"	15,079,484,14 "

*) Valentijn, *Oud en N. O. Indië*, I., p. 213.

Tweede tijdvak van 24 jaar.

Van 1721 tot 1744 . . . . . gl. 408,797,548,17 c.
Gemiddeld jaarlijksch bedrag . . " 17,033,231,04 "

Derde tijdvak van 24 jaar.

Van 1745 tot 1768 . . . . . gl. 462,893,911,06 c.
Gemiddeld jaarlijksch bedrag . . " 19,287,246,61 "

Vierde tijdvak van 12 jaar.

Van 1769 tot 1780 . . . . . gl. 241,694,364,15 c.
Gemiddeld jaarlijksch bedrag . . " 20,141,197,14 "

Vijfde tijdvak van 12 jaar.

Van 1781 tot 1792 . . . . . gl. 177,682,030,14 c.
Gemiddeld jaarlijksch bedrag . . " 14,806,835,17 "

Het geheele bedrag der verkochte goederen, gedurende de 93 jaar, was gl. 1,607,737,034,06 c, door elkander ieder jaar eene som van gl. 17,287,495,00 c. uitmakende.

De retouren van 1769 tot en met 1780 bedroegen door elkander jaarlijks 20,141,197, en na aftrek der kosten van beheer, 8,682,935 gl. De retouren van 1781 tot en met 1792, bedroegen ieder jaar gemiddeld 14,806,835 gl., en na aftrek der kosten, 4,504,882 gl. *).

De instelling, ofschoon een monopolie, was in haren tijd nuttig. Immers alleen door eene vereeniging van deel-

*) V. d. Bogaerde Terbrugghen, *Essai sur le commerce*, etc., II., p. 78.

hebbers, kon de Indische handel, die belangrijke kapitalen vorderde, in het groot worden gedreven. Buitendien kende men in den tijd van haren bloei de nadeelige gevolgen van den alleenhandel niet. Stond er aleens hier of daar een man op als de la Court, die tegen de gevolgen waarschuwde, men scheen daaraan geen gehoor te geven, maar sloot de oogen voor het gevaar, omdat men zich, door den grooten handelsbloei dier dagen, daartoe als 't ware geregtigd waande. Doch men kende den grondslag niet, waarop die bloei rustte. Men trachtte door bescherming van den alleenhandel de schoone vrucht voor bederf te behoeden. In het eerst was dat middel doeltreffend. Zonder bescherming zou haar bloei nooit de hoogte hebben bereikt, waarop de aanvang der 18de eeuw dien kende. Maar in lateren tijd was bescherming juist de worm, die aan haar hart knaagde en hare levenssappen vernielde. Door allerlei middelen moest zij toen met gestrengheid haren alleenhandel handhaven.

Doch hoe het ook zij, ondankbaar is het de heilrijke gevolgen te willen miskennen, uit haren grooten rijkdom en handel voortgevloeid. Zij verschafte het Vaderland een' voornamen rang, een' veelbeduidenden staatkundigen invloed onder de Staten van Europa. Zij vestigde den handel des Lands en maakte Nederland tot de algemeene markt van Europa. Zij bevorderde den bloei van den scheepsbouw en van andere nijverheidstakken, en verschafte daardoor aan velen werk. Men rekende, dat zij dagelijks op hare werven 2500 menschen onderhield. Behalve dat was zij een krachtdadig middel tot bevordering van den geldsomloop. Jaarlijks schonk zij haren aandeelhouders meer dan 40 millioen guldens. Overal verspreidde zij leven en welvaart, terwijl wij aan haar voor 't overige nog het bezit danken van onze schoone koloniën.

In het meesterlijk verslag, uitgebragt door het Committé, in 1795 aangesteld tot het opzigt van de zaken der O. I. Maatschappij, wordt onder andere voordeelen, door die Maatschappij aangebragt, de gelegenheid geroemd, die zij aan de hand gaf tot het onderhouden van eene grooten menigte scheepsvolk, zoowel voor de schepen te haren dienste gehuurd, als voor hare eigene bodems, waarvan men er toen nog 110 telde, benevens vele kleine vaartuigen. Behalve eenige sommen van gering bedrag, genoot de Admiraliteit alleen meer dan 1000 gulden daags van de Maatschappij. Hierbij moeten nog worden geteld de belangrijke sommen aan uitgaande regten van goederen, voor rekening van vreemde volken bij de Maatschappij ingekocht, en de inkomende regten van goederen, in betaling daarvan herwaarts gezonden. Buitendien bedroegen de 100ste en 200ste penningen der ambtenaren, der aktiën en obligatiën, benevens het beloop der belastingen op waren, daaraan onderworpen, de waaggelden en zoo vele andere, meer dan $\frac{1}{2}$ millioen 's jaars. Voorts vermeldt het verslag de voordeelen, door de Maatschappij aan den handelstand aangebragt, door een' gedurigen omloop van geld, het gevolg van den grooten aanvoer der goederen uit Indië komende, van welke jaarlijks voor ongeveer 20 millioen verkocht werden. Hiertoe behooren de voordeelen uit den aanbouw, uitrusting der schepen en manschappen, zijnde gedurende een tijdperk van 10 jaren, van 1770 tot 1780, een getal van ruim 78000 menschen, zoo matrozen als soldaten, met de uitgaande schepen van hier naar Indië overgebragt *). En toch, niettegenstaande de onmetelijke schatten, welke, behalve de ingevoerde goederen, in hare handen zijn gekomen, is de Maatschappij te gronde gegaan; immers: *»unsterblich ist ja keine menschliche Schöp-*

*) Bij Wagenaar, *Vervolg*, XXXIII., p. 159, 160.

fung, und auch die herrlichste musz zuletzt in Trümmer aus ein ander fallen" *).

§ 20.

DE WESTINDISCHE MAATSCHAPPIJ VAN DEN JARE 1674, TOT HARE ONTBINDING IN 1791 †).

„De nieuwe Westindische Maatschappij," zegt Stijl §), „die, gelijk de oude, nooit zeer groote zaken heeft verrigt, is ook nooit door zware ongevallen vermaard geworden. Over het geheel strekt zij thans tot een beklagelijk gedenkteeken van den gelukstaat, dien onze voorzaten bereikt hebben, zonder zich van deszelfs duurzaamheid te kunnen verzekeren. Het schijnt wel, dat deze nieuwe Maatschappij ook werd aangemerkt als een behoeftig ligchaam, hetwelk terstond door alle mogelijke hulpmiddelen zou moeten ondersteund worden, om niet verloren te gaan, en aan welks behoud slechts van ter zijde eenige belangen verknocht waren, waarom het niet behoorde verwaarloosd te worden. Zelfs hadden hare Bewindhebbers geen' lust meer om iets groots te ondernemen, of op nieuwe aanwinningen te denken" **). Zij begon haren werkkring met een kapitaal van 630000 gulden, waarin Amsterdam deelde voor $^4/_9$, Zeeland voor $^2/_9$, de Maas voor $^1/_9$, Stad en Lande voor $^1/_9$ en het

---

*) Scherer, *Welthandel*, II., p. 307.

†) Zie pag. 381 en 404.

§) Zie pag. 407.

**) P. 408. Lüder zegt van haar: „*Man hat alles den Handel dieser Gesellschaft betreffendes gesagt, wenn man sagt, dasz er schwach in seinem Anfang, ohne Revolutionen, ohne Jahre hindurch bemerkbar glücklicher oder unglücklicher Wechsel bis auf unsere Tage fortgedauert hat*," p. 287.

Noorderkwartier voor 1/9 gedeelte. Voor elke dier Kamers werden Bewindhebbers aangesteld, en uit de oude Westindische Maatschappij bleven eenige die betrekking behouden. Eene Vergadering van Tienen behandelde al hare zaken. De Bewindhebbers genoten als eene bezoldiging voor hunne diensten 10 pCt. provisie van de uitdeelingen, welke provisie echter de som van 60000 gulden niet mogt te boven gaan.

Toen haar octrooi in 1700 ten einde liep, werd het tot den jare 1730 zonder eenige verandering verlengd *). Kort na hare oprigting had zij al dadelijk met tegenspoeden te kampen. Immers dit blijkt uit den voorslag, dien zij in 1714 deed, om bij de Oostindische Maatschappij te worden ingelijfd, onder voorwaarde, dat zij die al hare landen, forten, voorregten, enz. in vollen eigendom zou afstaan, waartegen de O. I. Maatschappij het bestuur, hare baten en lasten zou overnemen. Het door haar gedaan voorstel werd echter verworpen †). Volgens eene in 1717 gesloten overeenkomst tusschen den Koning van Pruissen en de W. I. Maatschappij, stond eerstgemelde aan haar af, en wel voor eene som van 6000 dukaten, de vestingen Groot-Friedrichsborg en Arguin, op de kust van Guinea. Deze afstand gaf aanleiding tot ernstige oneenigheden met Frankrijk, waarbij ook nog eenige andere punten, den Westindischen handel betreffende, werden ter sprake gebragt. De Fransch-Indische Maatschappij had zich van Arguin meester gemaakt, en de hierover gerezene verschillen werden eerst in 1727 door den afstand dier plaats aan de Franschen vereffend §).

---

*) *Gr. Placcb.*, IV., p. 1333.

†) *Bijv.* tot Wag., XVIII., p. 26.

§) Wag., XVIII., p. 193.

Bij vernieuwing van het octrooi der Maatschappij, in 1730, werd, tegen betaling van een zeker regt, de vaart en slavenhandel op Afrika opengesteld, behalve op de streek van Kaap Apollonia tot aan de Rio de la Volta, en wel voor alle ingezetenen van den Staat, *om te navigeren en te negotieren door de geheele limiten van het octrooi der W. I. Compagnie in Afrika gelegen* *). Deze vrijheden werden in 1734 op nieuws uitgebreid door de openstelling ook van de vaart en handel op Kaap Apollonia tot aan de Rio de la Volta, voor den tijd van twintig jaar, waarvoor de bepalingen in 1754 en 1761 nogmaals zijn verlengd en bekrachtigd †), bij gelegenheid, dat het octrooi der Maatschappij weder werd toegestaan. Elk schip, dat deze vaart wilde ondernemen, moest in de Vereenigde Nederlanden gebouwd en uitgerust zijn, en in de haven, van waar het was uitgeloopen, ook weder terugkeeren, zonder eenige andere plaats in Europa te mogen aandoen, op eene boete van 6000 gulden, aan de W. I. Maatschappij te betalen. Het vaartuig behoorde voorzien te zijn van een paspoort, afgegeven door eene der Kamers van de Maatschappij, en was met de lading bij in- en uitvoer vrijgesteld van de betaling der regten. Aan deze bepalingen voldaan hebbende, mogt ieder schipper, of koopman, alle voortbrengselen in de genoemde plaatsen opkoopen en de gekochte slaven naar Curaçao en andere Landen van Amerika brengen, doch niet naar Suriname, Essequebo of Berbice §), waar de W. I. Maatschappij alleen het regt had, slaven in te voeren. In 1754 stond men der Maatschappij toe, aan hare bedienden op de kust van Afrika vergunning

*) *Gr. Placb.*, VI., p. 1401.

†) Luzac, II., p. 257. *Gr. Placb.*, I., p. 1414.

§) Le Long, II., p. 192, volgg.

te verleenen tot het uitoefenen van den slavenhandel, mits betalende aan haar voor iederen slaaf, die door hen zal verkocht worden, 8 engels goud of de waarde van dien in tanden *). In 1761 werd er tevens eene bepaling gemaakt met betrekking tot de schepen en goederen over andere Landen en Rijken herwaarts komende, alsmede dat tot de vaart op Afrika schepen van allerlei lengte zouden mogen worden gebruikt †).

Het opperbewind over de W. I. volkplantingen werd in den jare 1750 opgedragen aan den Stadhouder, die toen tot Gouverneur-Generaal der W. I. Maatschappij werd benoemd, welk besluit in 1766 is bekrachtigd.

De hoogste stand van de aktiën der Maatschappij was in 1765 en 1766, bedragende toen 61½ en 62 pCt. Gewoonlijk verschilde de stand van 80 pCt. tot 40 pCt., doch in 1789 waren zij gedaald tot 18 en in 1789 tot 16½ pCt., terwijl zij in 1792 weder tot 27½ pCt. waren gerezen. De hoogste uitdeeling, die de Maatschappij ooit heeft gedaan was in 1687, en bedroeg toen 10 pCt. in obligatiën. Gewoonlijk waren hare uitdeelingen 3, 4 of 5, soms 6 en 8 pCt., doch zij daalden ook meermalen tot 2 pCt., zoo als in 1735, 1746, 1753 en 1766 §). Het totaal van al hare uitdeelingen van het jaar 1679 tot 1779 bedroeg niet meer dan een millioen en vijftien duizend één honderd gulden, die gedeeltelijk in baar geld, gedeeltelijk in obligatiën werden betaald.

De goederen, door haar uit Amerika en van de Kust van Guinea aangebragt, werden bij aankomst der schepen aan den meestbiedende in openbare veilingen verkocht. Zij be-

*) Le Long, II., p. 217.

†) *Res. Holl.*, 2 Decemb., 1761.

§) Le Long, II., p. 183.

stonden hoofdzakelijk in goud en stofgoud, olifantstanden, suiker, cacao, indigo van St. Domingo, schildpad, verfhout, zout van Bonaire, ossenhuiden van St. Domingo en Caracas, gom, enz. *). Voor den verkoop dezer goederen werd geen vaste tijd gehouden.

Het nut en voordeel, door den Westindischen handel het Moederland aangebragt, bestond niet alleen in een' vermeerderden aanvoer der Westindische voortbrengselen, die tot uitbreiding van onzen handel in Europa strekte, maar ook bloeide door hem ons fabrijkwezen. Eene menigte producten uit verschillende oorden van het Vaderland werden afgezonden, om in de behoeften van de volkplantingen te voorzien. Noord-Braband leverde linnen en andere manufacturen, tabak en ijzerwerk; Gelderland linnens, leder, aardewerk, papier, vleesch, bokking en ijzerwerk. Holland manufacturen, linnens, gedistilleerd, touwwerk, visch, steen, kalk, wijn, olie, teer en pik. De overige gewesten verschaften eene groote menigte andere goederen, in één woord, bijna alles, wat eene beschaafde maatschappij noodig heeft om in hare behoeften te voorzien. Ook uit de overige Landen van Europa werden onderscheidene goederen naar de Westindiën over Nederland doorgevoerd. Onder andere waren de aanvoeren van goederen, uit vele plaatsen van Duitschland komende, aanmerkelijk over Zwolle †). Verscheidene Fransche, Spaansche en Italiaansche koopwaren werden door de Maatschappij in belangrijke hoeveelheden naar Amerika uitgevoerd.

De Maatschappij kocht in 1682 de kolonie Suriname voor 260000 gulden van de provincie Zeeland. In het volgende jaar stond zij echter reeds weder $^1/_3$ dezer volkplanting af aan de stad Amsterdam en $^1/_3$ aan den Heer

*) Le Long, II., p. 224.

†) Id., p. 225, volgg.

van Sommelsdijk *). Het overige $^1/_3$ gedeelte behield zij zelve. Deze drie belanghebbenden maakten de Societeit of het Genootschap van Suriname uit, waarvan het bestuur hier te Lande aan eenige Directeuren was opgedragen, die door ieder lid zonder vaste bezoldiging werden aangesteld. Gewoonlijk waren er zeven Directeuren.

De Algemeene Staten, toen in overweging nemende „*het voordeel ende welvaren, dat in gevalle van verhoopt succes van deselve colonie zal proflueren door accres van commercie en navigatie, door het debiet van vele manufacturen en vrughten, door het manufactureren van de ruwe waren, dewelke van daar in retouren herwaarts gebragt ende gemanufactureerd wesende, wederom in andere landen gedebiteert ende verhandelt werden, door den continuelen aenbouw ende reparatie van schepen, derwaarts varende, en van de worm opgegeten werdende, door het aenkweken van zeevarend volk en bekwame matrozen, en uit anderen hoofde meer zal komen*," gaven aan de kolonie Suriname een octrooi of fondamentele conditiën, „die," zegt Luzac, „voor de grondwet van een nieuw aan te leggen burgerschap, welke eenigermate de breuken, den handel en de scheepvaart van den Staat toegebragt, hersteld heeft, moet worden gehouden."

Het bestuur der volkplanting was opgedragen aan een' Gouverneur en twee Raden, een' Raad van Politie en Criminele Justitie, uit tien Raadsheeren bestaande, en een' Raad van Civile Justitie, zes Raadsheeren tellende. De Gouverneur stond aan het hoofd der beide Raden.

Aan de ingezetenen der Vereenigde Nederlanden was de vrije handel op Suriname toegestaan, alsmede de vrije nederzetting in de volkplanting. Ieder ingezeten moest jaarlijks 50 pond suiker ten behoeve der Societeit opbrengen, die daarenboven een lastgeld vorderde van de schepen,

*) Wag., XIII., p. 380—382. Luzac, II., p. 131, 160.

de rivier van Suriname binnenkomende, en een waaggeld van de aldaar verkochte koopmanschappen *). De derwaarts gaande goederen waren vrij van inkomende regten.

De Heer van Sommelsdijk werd in 1624 aangesteld als Bewindhebber der kolonie. Aan hem had zij eene groote menigte verbeteringen te danken; de lang verwaarloosde Regtspleging bragt hij op beteren voet; hij deed eenige forten bouwen, en legde den grondslag tot de stad Paramaribo. Hij had ook het plan, en daarover reeds een voorstel aan de Staten gedaan, om de veroordeelde misdadigers naar Suriname te zenden, ten einde aldaar voor nuttigen arbeid te worden gebruikt. Onder zijn bestuur werden vele moerassen droog gemaakt en de cacaoboom naar de kolonie overgebragt. Ten gevolge van den haat, dien de planters tegen hem hadden opgevat, wegens willekeurige heffing der belastingen, werd hij in 1688 vermoord †).

„Er was," zegt Heeren §), „èn tijd èn Hollandsche standvastigheid toe noodig, om uit dit ongezonde Land eene der bloeijendste koloniën voort te brengen."

In 1689 stond de kolonie ten doel aan een' overval der Franschen, die zich van haar zochten meester te maken, hetgeen hun echter niet gelukte. Daarentegen namen zij bezit van St. Eustatius, dat hun echter in 1690 weder door de Engelschen, met nog eenige andere eilanden, werd ontnomen **). De kolonie nam intusschen meer en meer in bloei toe, zoodat het aantal van 50 suikerplantaadjes, die er in 1683 waren, in 1712 reeds tot ruim 200 was aan-

---

*) Le Long, II., p. 234.

†) Luzac, II., p. 166.

§) *Staatsgest. van Europa*, p. 283, van de *slecht gecorrigeerde* Hollandsche vertaling.

**) Wag., XVI., p. 49.

gegroeid, van welke vele meer dan 30000 gulden waarde hadden *). In December van dat jaar beproefden de Franschen andermaal een' aanval op de kolonie †). Eerst werden zij afgeslagen, doch voor de tweede maal teruggekomen, maakten zij zich meester van vele plantaadjes, en was men genoodzaakt nog grooter onheilen met eene som van 747350 gulden, Surinaamsch geld, af te koopen §). Ook had zij veel te lijden van de vijandelijkheden der weggeloopen Negers of zoogenaamd *Marrons*.

Niettegenstaande haar deze rampen troffen, verminderde haar bloei niet. De landbouw vond aanmoediging en bragt tabak, katoen, cacao en indigo voort **), terwijl in 1720 de koffijteelt was ingevoerd, die er buitengewoon goed gelukte, zoodat men van Suriname in 1733 getuigde, dat zij was in een' gelukkigen en beteren staat, dan alle omliggende koloniën. De hoedanigheid der koffij, welke men er verbouwde, werd van lieverlede beter. Zelfs de koffij op Jamaica of Martinique gewonnen, moest in later tijd voor haar onderdoen. De volkplanting had het voorregt, dat ieder planter aldaar eigenaar was en zelf het loon voor zijnen arbeid inoogstte ††). Voortdurend was zij echter in oorlog met de Boschnegers, die de plantaadjes afliepen en plunderden. Met geen goed gevolg konden de kolonisten zich daartegen verzetten, zoodat de slaven, des te stouter geworden, hunne strooptogten al verder en verder uitbreidden, die eindelijk in 1730 en 1731

---

*) Luzac, II., p. 167.

†) Wag., XVII., p. 490.

§) Luzac, II., p. 168.

**) Van Kampen, *o. l.*, II., p. 423.

††) Scherer, *Alg. Gesch. d. Welthandels*, II., p. 320.

aanleiding gaven tot eene geregelde expeditie tegen hen, met dat gevolg, dat vele dorpen werden vernield en de gevangene slaven gestraft *). Doch de strijd was hiermede niet ten einde, en duurde nog vele jaren voort. De vrede, in 1749 gesloten, werd door een ongelukkig toeval weder verbroken, en de rampen der kolonie namen daardoor toe, nog vermeerderd door een' tweeden opstand der slaven in 1762. De vrede van 1761 en 1762 herstelde eerst weder de rust in de kolonie †). Maar niet alleen door den oorlog met de Negers, ook door binnenlandsche verdeeldheden werd Suriname's bloei meer en meer tegengehouden. In 1749 vereffende men echter alle geschillen, en besloot men om krijgsvolk naar Suriname te zenden §). In 1762 waren er 425 plantaadjes **), en in 1763 telde men er 36000 slaven, terwijl men voorts verklaarde, dat de ingezetenen van Nederland voor niet minder dan 50 millioen (anderen zeggen 70 millioen), alleen uit hoofde van gehypothekeerde plantaadjes, in de kolonie Suriname deelhadden.

Het geslacht van Sommelsdijk had in 1770 zijn aandeel in Suriname aan de stad Amsterdam verkocht. De gedurige oneenigheden met de slaven en de invallen der Negers bragten in 1772 de koloniën aan den rand van haar verderf, zoodat men in 1776 een voorstel deed, om troepen derwaarts te zenden ††). Werkelijk is dan ook daarheen versterking gezonden, met dat gevolg, dat in 1777 de opstand gedempt werd, terwijl de binnenlandsche oneenigheden

---

*) Hartsinck, *Guiana*, p. 759, 760.

†) Id., p. 797, 798, 800.

§) *Gr. Placcb.*, VII., p. 1576.

**) Luzac, II., p. 225.

††) *N. Ned. Jaarb.*, 1776, p. 486.

bijgelegd werden en de vrije vaart werd toegestaan *), nadat vele kostbare plantaadjes door de Negers vernield waren, en buitendien de kolonie nog was geteisterd door de rampen van een' schralen oogst en lagen prijs der goederen †).

Men rekent, dat gedurende het jaar 1775 in Suriname 54 schepen aankwamen, en dat er van daar 63 schepen naar Nederland zijn vertrokken, inhoudende 18 millioen ponden koffij, 15,200000 pond suiker, 600000 pond cacao en 150000 pond katoen, behalve nog eenige goederen van minder gewigt. Het voordeel, enkel uit de vracht getrokken, werd begroot op 1 millioen 416000 gulden §). Deze opgave, door Luzac medegedeeld, verschilt in belangrijke mate van die door Raynal openbaar gemaakt **). Hij verzekert, dat Suriname in 1775 24,320000 pond suiker heeft geleverd, in Holland voor 8,333400 *livres* verkocht: buitendien 15,378000 pond koffij, voor 8,580934 *livres* verkocht; 970000 pond boomwol, verkocht voor 2,372255 *livres*; 790854 pond cacao, verkocht voor 616370 *livres*, en 152844 pond verfhout, verkocht voor 14788 *livres*. Aan de binnenlandsche verdeeldheden werd een einde gemaakt door eene verandering in de regering te brengen. Doch hoeveel voordeel handel en scheepvaart ook uit de kolonie trokken, de gedurige oorlogen met de Negers en andere omstandigheden hadden te weeg gebragt, dat zij zeer met schulden was bezwaard en weinig crediet meer had. Belangrijke sommen moesten er worden opgenomen tot voortzetting van de bebouwing der landerijen, en het was vooral

---

*) Luzac, II., p. 219—225, *Bijlage* P, p. 162.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1777, p. 1431.

§) Luzac, II., p. 226.

**) *Hist. philos.*, etc., III., p. 297—298.

de stad Amsterdam, die aan de kolonie de noodige gelden leende.

Omstreeks het jaar 1784 rekende men, dat Suriname jaarlijks 7,400,000 gulden in den schoot des Moederlands uitstortte *). De scheepvaart trok grootere voordeelen uit de vaart op deze kolonie dan uit eenige andere vaart. Suriname verrijkte de schatkist jaarlijks met eene som van 171,450 gulden aan waagbelasting, terwijl de jaarlijksche uitvoer harer voortbrengselen, volgens Heeren †), op 8 millioen guldens werd geschat. Amsterdam was de voornaamste markt, waar de producten werden aangebragt, doch de smokkelhandel voerde ook belangrijke partijen goederen uit naar de Engelsche volkplantingen in Noord-Amerika. Niettegenstaande de kolonie groote verliezen had geleden, had zij zich echter moedig in staat van verdediging gesteld tegen aanvallen van den vijand §).

Ook de kolonie Berbice **) werd in 1689 door de Franschen op brandschatting gesteld. In 1712 ontving zij op nieuws een bezoek van den vijand, en kocht toen de plundering af voor eene som van 300,000 gulden, behalve nog eene som van 10,000 gulden, dadelijk te betalen. De voldoening van den wissel, afgegeven voor een gedeelte van de eerstgenoemde som, geweigerd zijnde, bleven de Franschen eenigen tijd meesters van de kolonie, doch gaven haar in 1714, toen men de afdoening der schuld had geregeld, over aan eenige Amsterdamsche kooplieden, die er plantaadjes aanlegden, en deze door de Westindische Maatschappij, tegen een' vastgestelden prijs, van

*) Wagenaar, *Vervolg*, IX., p. 186.

†) T. a. p.

§) Wagenaar, III., p. 267.

* Zie p. 406.

slaven werden voorzien *). Omstreeks het jaar 1720 waren er zes aanmerkelijke suiker- en twee cacaoplantaadjes; de koffijteelt bleef er echter kwijnend tot in 1726. De kolonie werd het voorwerp van den dwazen aktiehandel en agiotage, die het jaar 1720 kenmerkten. In 1732, nadat het verzoek, daartoe gedaan, reeds eenmaal was afgewezen †), werd, onder zekere bedingen, de vaart op de Berbice, voor alle ingezetenen dezer Landen, met toestemming van de W. I. Maatschappij, opengesteld, en aan hen, die het verlangden, landerijen, reeds bebouwd of niet, onder redelijke voorwaarden afgestaan, zoodat het bestuur der kolonie toen den vrijen handel en landbouw huldigde; den vrijen handel namelijk in zooverre, dat geen goederen uit de volkplanting naar elders, dan naar de havens van den Staat zouden mogen worden gebragt, en dat de handel der volkplanting slechts regtstreeks op die havens, en uit die havens op de volkplanting zou mogen worden gedreven. De schepen en ladingen waren vrij van in- en uitgaande regten. Velen gingen toen uit het Moederland derwaarts, en binnen korten tijd, was het getal plantaadjes tot 100 aangegroeid. De weinige zorg, die men droeg voor de zaken der volkplanting, verhinderde echter niet, dat zij in bloei toenam; doch koortsen doodden een gedeelte harer bevolking in 1756 en 1757, waardoor de krijgsmagt verzwakte, en dien ten gevolge in 1763 de Negers opstonden, die de plantaadjes plunderden en de verschrikkelijkste wreedheden aanrigtten §). Door aangebragte hulp uit het Moederland en Suriname, en door ondersteuning der Engelsche planters uit de nabijliggende koloniën, werd de opstand

*) Van Kampen, *o. l.*, II., p. 427. Luzac, II., p. 231.

†) Hartsinck, *Guiana*, p. 238, 292.

§) Id., p. 375.

gedempt; doch de volkplanting verachterde na dien tijd, en heeft zich nooit weder uit de diepte, waarin zij was gestort, kunnen verheffen *).

Essequebo †) werd, sedert de volkplanting aan de Westindische Maatschappij, ter Kamer Zeeland, was overgegeven, van meer belang, en vooral aanmerkelijk sedert 1746, toen ook aan de Demerary plantaadjes werden aangelegd door een' kolonist van Essequebo, die er eene suikerplantaadje vestigde, met het goede gevolg, dat men er in 1769 reeds 130 suiker- en koffijplantaadjes telde, welk getal later nog aanzienlijk is aangegroeid §).

Essequebo had echter in 1769 slechts een vlek, Nieuw-Amsterdam genaamd, tot hoofdplaats, maar was zeer goed gelegen voor de scheepvaart en den handel, even als de volkplanting aan de Demerary. Buitendien hadden de koloniën Essequebo en Demerary niet te kampen met de moeijelijkheden, die grootendeels den bloei van Suriname en Berbice tegenhielden.

Over de vrije vaart op Essequebo en Demerary ontstonden in 1750 geschillen hier te Lande. De Westindische Maatschappij wilde die voor allen openstellen; doch de Zeeuwen, die tot dien tijd toe alleen daarop hadden handel gedreven, verzetteden zich er tegen, en poogden het reeds genomen besluit omtrent de vrije vaart te doen intrekken. Door het overlijden van den Prins, bleef het geschil hangende **). Het was eerst na het rijzen van nog onderscheidene moeijelijkheden, dat men omtrent dit punt, in

---

*) Van Kampen, *o. l.*, III., 1, p. 273. Luzac, II., p. 239, volgg.

†) Zie pag. 407, waar men voor het jaartal 1661, 1665 lese.

§) Luzac, II., p. 47. Hartsinck, I., p. 268.

**) Wagenaar, XX., p. 385—405.

1770, overeenkwam, toen een reglement werd vastgesteld, waarnaar de vaart en handel op Essequebo en Demerary met den eersten Januarij des volgenden jaars zou ingerigt worden. Geen verlof voor die vaart verleende men echter, voordat Zeeland eerst ieder jaar zestien schepen daartoe had uitgerust; in dit reglement zijn ten jare 1772 eenige wijzigingen gebragt. „Uit het geschil, in 1751 ontstaan," zegt Wagenaar, „blijkt, dat men zich met ijver zocht toe te leggen op het herstellen van den vervallen' Westindischen handel. Men verzuimde ook niet," laat hij er op volgen, „aan de verbetering van andere takken des handels de hand te slaan, en zelfs tot eene algemeene herstelling van de scheepvaart en koophandel dezer Landen te arbeiden. Ook werd dit noodiger geoordeeld, omdat de vrede eenigen der naburen gelegenheid gegeven had, zich sterker dan voorheen op scheepvaart en visscherij toe te leggen" *).

Ook Essequebo werd van tijd tot tijd geteisterd door opstanden onder de slavenbevolking. Koffij, suiker, boomwol, garen en verfhout waren de voornaamste voortbrengselen, die het Moederland uit deze koloniën trok. Tegen het vervoer van producten uit de beide volkplantingen naar elders, als het grondgebied der Vereenigde Nederlanden, is in 1798 door de Regering eene verordening uitgevaardigd, waarbij daartegen werd gewaakt door het doen kruisen van gewapende vaartuigen en het plaatsen van gewapende posten op de kusten. Op Curaçao en andere Westindische eilanden bleef voor de ingezetenen van dezen Staat de vaart vrij. Van dit eiland werd zeer veel handel gedreven met de Spaansche bezittingen in Amerika. De Westindische Maatschappij deed de schepen, van Curaçao

*) Wagen., XX., p. 385—405.

komende, lossen. Zij ontving de bedongen vrachten, betaalde die aan de reeders en bezorgde een' ieder wat aan hem was afgezonden.

„Door het openstellen van de vaart is er eene vaart en koophandel geboren, die den Vereenigden Staat zeer veel voordeel toebrengen. De vaart op Curaçao geeft den onzen gelegenheid, om met de Spanjaarden van het vasteland en de omliggende Spaansche eilanden een' voordeeligen handel te drijven. De vaart op St. Eustatius brengt den algemeenen handel ook groote voordeelen aan, vooral in de oorlogen tusschen Engeland, Frankrijk en Spanje. Bijzonder wel gelegen om de Spanjaarden en Fransehen van het noodige te voorzien, worden er van herwaarts verscheidene goederen naar St. Eustatius gebragt, die van daar naar Fransche of Spaansche havens gezonden worden, uit welke men wederom andere waren terugbragt, dikwijls meer dan een kapitaal op dien handel winnende" *).

Voordeelig kan men met regt den handel noemen, dien wij vooral op St. Eustatius dreven. In 1779, toen de vaart op de Westindiën in belangrijke mate was toegenomen, voeren alleen op dat eiland van hier meer dan honderd schepen. De Geschiedschrijvers van die dagen zeggen, dat de vele meelmolens hier te Lande, hoe druk ook malende, naauwelijks het meel konden in gereedheid brengen, om naar de Westindiën te zenden; de orders uit alle gewesten om goederen namen toe, „en het werd van het hoogste belang, die bron van welvaart open te houden, tegen alle pogingen onzer vijanden" †).

De Noord-Amerikanen hadden in 1779 naar St. Eustatius meer dan twaalf duizend vaten tabak en voor meer dan

*) Luzac, II., p. 257, volg.

†) *Verv. op* Wagen., II., p. 55.

anderhalf millioen guldens aan indigo gezonden, om er grove of drooge waren, als: rum, zeildoek, touwwerk, enz. voor te koopen. De bewoners dreven ook in dat jaar een' belangrijken handel met Fransche eilanden, die door den uit Amerika ontvangen' tabak en indigo zeer aanzienlijk was geworden, gelijk ook door de huiden en andere koopwaren van de Spaansche eilanden. Het was toen, dat de bewoners ruim honderd schepen in een jaar naar Holland zonden, en zeer veel katoen naar Engeland. De markt van St. Eustatius was van allerlei soort van Engelsche goederen voorzien. Rum kwam derwaarts van St. Christoffel, en werd aan de Noord-Amerikanen afgestaan. Hier werden ook de schepen, in de nabijheid prijsgemaakt, gewoonlijk verkocht. In 1780 zijn er meer dan 150 schepen met ladingen van groote waarde naar Holland en ruim twintig naar Engeland afgezonden, tot welke Landen zich de handel gewoonlijk bepaalt. „De Fransche Eilanden onder den Wind," vervolgt verder de mij onbekende Schrijver, aan wien deze mededeelingen zijn ontleend, „kwamen hier hunne benoodigdheden koopen, voor de vruchten van hunnen landbouw, of voor gereed geld en wisselbrieven op Frankrijk. Het moet een wonderlijk verschijnsel geweest zijn, vóór het innemen van St. Eustatius, aldaar zoo eene algemeene markt te zien, alwaar volken, die tegen elkander oorloogden, te zamen vergaderden en met alle vrijheid en uiterlijke vertooning van vriendschap handel dreven, hoewel de goederen van den eenen door de landgenooten van den anderen konden weggenomen worden, zoodra zijn schip uit de haven was gezeild" *).

Daar in het jaar 1780 andere Europeanen, en vooral de bewoners van Ostende, ook hun voordeel zochten in den

*) Bij Le Long, II., p. 248.

handel op Westindië, en hunne goederen derwaarts bragten, zonder betaling der aan de Westindische Maatschappij verschuldigde regten, terwijl zij er Amerikaansche voortbrengselen van daan haalden voor hunne eigene of vreemde havens in Europa, wendden zich de Nederlanders met een verzoek aan de Hooge Regering, ten gevolge waarvan de vreemdelingen toen ook aan dezelfde belastingen en bepalingen werden onderworpen als wij *). Bij gelegenheid van den oorlog in 1781, viel de vijand op St. Eustatius aan, waar de bewoners zeer groote rijkdommen hadden verkregen door hunnen handel op Noord-Amerika en Holland. Het eiland viel in zijne handen. Bij die gelegenheid ging voor eene waarde van 33 millioen guldens aan koopwaren verloren †). Ook de eilanden Saba en St. Martin werden des vijands eigendom, benevens de volkplantingen op den vasten wal van Zuid-Amerika, Essequebo, Demerary en Berbice, waar de bewoners echter hunne eigendommen en een vrij Bestuur behielden.

De Franschen van Martinique namen spoedig St. Eustatius, Saba en St. Martin, en in 1782 ook de volkplantingen op den vasten wal terug, om die later weder aan het Nederlandsch gezag te onderwerpen §), bij welke gelegenheid een buit werd gemaakt van ongeveer een millioen guldens.

De forten op de Kust van Guinea hadden geen gelukkiger lot dan de overige bezittingen. Ook zij vielen in vijandelijke handen, behalve St. George d'Elmina, dat te vergeefs werd belegerd en onze eigendom bleef **).

De elementen ontbreken geheel en al tot het doen van eenige

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1780, p. 441.

†) Idem, p. 230, 910, 923.

§) *Vervolg op* Wagen., III., p. 236, 237, 242, 259, 260.

**) Id., III., p. 271.

bepaalde opgaven van de in- en uitvoeren onzer vroegere Westindische bezittingen. De opgaven, die de Fransche Schrijvers Raynal, Ricord en andere daaromtrent mededeelen, rusten op geen' zekeren grondslag. De bron hunner cijfers wordt niet opgegeven. Dat deze in- en uitvoeren echter een zeer aanzienlijk cijfer moeten hebben uitgemaakt, is aan geen' twijfel onderhevig. Dat ook de heen- en terugvaart eenige menigte vaartuigen bezig hield, is evenzeer eene onbetwistbare waarheid. Lüder deelt mede, dat het jaarlijksch bedrag der voortbrengselen, die Holland uit zijne Amerikaansche volkplantingen kreeg, op 24 millioen kon geschat worden, en dat voor het vervoer daarvan honderd en vijftig schepen en vier duizend zeelieden werden gebruikt*).

Door den oorlog, het verval van den handel en de stremming der scheepvaart, zag de W. I. Maatschappij in 1782 hare inkomsten bijna vernietigd en moest zij in tegendeel hare uitgaven tot versterking van Suriname vermeerderen. Zij hield dan ook bij de Algemeene Staten om onderstand aan, of om vrijheid tot het doen eener leening. De Staten verschaften haar 100,000 gulden †) en gaven verlof om een millioen tegen 3 pCt. te negotiëren; eene leening, die echter niet geheel tot stand kwam, zoodat zij op nieuws om hulp aanhield, die haar weder gegeven werd, in het vertrouwen, dat de vrije vaart en handel op Noord-Amerika aan hare zaken eene gunstiger wending zou geven. Door gebrek aan toevoer uit het Moederland, verkeerden intusschen de W. I. volkplantingen in zeer behoeftigen toestand. Buitendien deed haar de sluikhandel veel schade; in 1783 verzocht zij bijstand in schepen en geld, om den sluikhandel der Portugezen aan de Kust van Guinea tegen te gaan en den slavenhandel te beschermen §).

*) Lüder, p. 223.

†) *Res. Holl.*, 16 Jan., 27 Sept., 1782.

§) *Vervolg* op Wagenaar, VII., p. 143.

In het volgende jaar vroeg men nogmaals eene ondersteuning van 800,000 gulden, om te gemoet te komen aan de behoeften der Maatschappij *). De volkplantingen Berbice en Essequebo bevonden zich toen in hulpeloozen toestand; men vreesde weder voor een' opstand der Negers, en W. I. Maatschappij trachtte het heerschend gebrek aan geld te voorkomen, door de vraag om met 1½ millioen geholpen te worden †). De benarde toestand harer geldmiddelen verbeterde niet; ten jare 1786 hadden alle volkplantingen bijstand noodig en vroeg de Maatschappij op nieuws om eene som van 3 millioen; vooral bevond Suriname zich in deerlijken staat. Wel werden er pogingen tot herstel uitgedacht, doch zij kwamen niet in werking; alleen zond men in 1787 eenige fregatten naar de Westindiën om den sluikhandel te keeren. Dat dit geldgebrek op de zaken der Maatschappij een' nadeeligen invloed uitoefende, behoeft geen bewijs §). Hiervan overtuigd, deed men dan ook het voorstel, om, onder waarborg der Staten-Generaal, eene geldleening uit te schrijven van 500,000 gulden; terwijl men tevens, tot herstel van den meer en meer verloopenden Westindischen handel, voorsloeg, om den invoer van Europesche goederen door vreemde natiën te weren; — om den invoer van Westindische voortbrengselen door vreemde natiën gemakkelijk te maken, ten einde zoo doende de koloniën te verheffen tot eene markt; — om den uitvoer en het vertier van de Europesche goederen in Westindië zooveel mogelijk te begunstigen, en om de levensmiddelen, aangebragt met vreemde bodems, te belasten met 8 pCt.; die

*) *Res. Holl*, 23 April, 22 Mei, 1784.

†) *Res. Stat.-Gen.*, 12 Maart, 1784.

§) Idem, 18 Mei, 1787.

met Hollandsche bodems slechts met $2\frac{1}{2}$ pCt. *). Doch welke pogingen men ook aanwendde, de benarde staat der Maatschappij verbeterde niet. De volkplantingen hadden voortdurend te kampen met geldgebrek. Oneenigheden waren uitgebarsten op Curaçao; men vreesde, en te regt, voor het geheele verlies van handel en bezittingen. Reeds moest men openlijk den handel met vreemdelingen gedoogen, en klaagde men, dat zij de voordeelen genoten, die voor de ingezetenen van den Staat alleen hadden moeten bewaard blijven. Berbice, Essequebo en Demerary verzochten volkomen vrijheid, om, door schepen van allerlei natiën, van slaven te worden voorzien, en voerden tot ondersteuning van hun verzoek aan, dat de Negers vroeger met *f* 600 per stuk betaald wordende, thans reeds meer dan *f* 1100 golden †).

Een voorstel om de koloniën te laten varen, ging niet door; doch men wilde haar onder één bestuur brengen, en haar tevens jaarlijks, tot en met 1791, ondersteunen met twee honderd vijftig duizend gulden.

Om de verloopen zaken der Westindische Maatschappij zooveel mogelijk op beteren voet te brengen, werden in 1789, op last van den Prins van Oranje, *Commissarissen-Generaal* naar Westindië gezonden, en tevens een plakkaat uitgevaardigd, tot aanmoediging van den slavenhandel §) op de kust van Afrika. De verordening bevatte eenige gunstige bepalingen voor de schepen, die zich met dien handel bezig hielden, terwijl men tevens te dier tijd onderzocht, welke verordeningen er zouden behooren gemaakt te worden omtrent de behandeling der Negers, gedurende den overtogt van Afrika's kust en in de volkplantingen zelve, *opdat dit*

*) *Res. Stat.-Gen.*, 27 April, 1787.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1788, p. 499.

§) *Res. Stat.-Gen.*, 24 Nov., 1789.

gedeelte van het menschdom, schoon tot den arbeid onontbeerlijk, echter aan geene meerdere last en ongemakken worden subject gemaakt, als de dienst en veiligheid der meesteren vorderde."

In de kolonie Demerary, waar, tot dezen tijd, de slaven zich rustig hadden gehouden, werd, in 1789, een plan tot opstand onder hen verhinderd. Ook werden de weggeloopen Negers in Suriname in bedwang gehouden *), terwijl tevens in laatstgenoemde kolonie eene *Surinaamsche Maatschappij van Landbouw* werd opgerigt †), doch de teelt der koffij aldaar niet gelukkig uitviel, zoodat vele schepen zonder lading weder moesten vertrekken.

Niettegenstaande alle maatregelen, aangewend tot haar behoud, neigde ook de Westindische Maatschappij in den jare 1790 ten val. Eene Vergadering van Tienen kwam te zamen, om te onderhandelen over de waardering harer goederen en schulden, tegen de schulden te haren laste. Het octrooi, dat in 1791 ten einde liep §), werd niet verlengd, en niettegenstaande de tegenkanting van Zeeland, werd zij ontbonden, terwijl het bestuur over de volkplantingen aan de regering van den Staat overging, met vrijlating aan de deelhebbers der Maatschappij, om hunne aandeelen tegen 80 pCt. aan de Staten-Generaal over te dragen **), welke voorslag bij besluit van den derden Mei, 1792, was aangenomen.

De volkplantingen zouden toen worden bestuurd door een Collegie, den naam dragende van *Raad der Westindische Koloniën*, aan welks hoofd de Stadhouder stond,

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1790, p. 38, 39—1069.

†) *Alg. Konst- en Letterb.*, IIe D., p. 59.

§) *N. Ned. Jaarb.*, p. 2234.

**) Idem, 1761, p. 1871.

terwijl in de steden, waar Kamers der voormalige Maatschappij hadden bestaan, even zoo vele bijzondere afdeelingen zouden worden opgerigt, aan het Algemeen Bestuur ondergeschikt, onder den titel van *Commissarissen van den Westindischen Handel*, en wel om in voortdurende aanraking te blijven met den handel in de koopsteden, die ondernemingen voor Amerika beproefden. Het voorstel hiertoe werd aangenomen, niettegenstaande den tegenstand der provincie Zeeland, en gaf eene geheel andere wending aan alle zaken in Westindië.

Na de ontbinding der Maatschappij, in 1791, werd de vrije handel op alle Nederlandsche koloniën in Amerika aan alle Nederlanders toegestaan. Voor Essequebo en Demerary werd een Gouverneur-Generaal aangesteld. Beide volkplantingen kwamen met de eilanden St. Eustatius en Curaçao onder het bewind van den Kolonialen Raad, terwijl Suriname en Berbice bleven onder het bestuur van de Societeit van Suriname en de Directie van de Berbice.

Genoegzaam alle volkplantingen stonden dus onder een afzonderlijk Bestuur, eene omstandigheid, die alle onderlinge schikkingen bezwaarlijk maakten, en verschillende belangen in het leven riep. Alle gemeenschappelijke werking tot hetzelfde doel hield op, want iedere kolonie had hare bijzondere oogmerken. Hieruit werd onverschilligheid geboren voor het algemeen welzijn, zoodat men dan ook al spoedig het voorstel deed, om den *Raad der Koloniën* af te schaffen, en het beheer over de volkplantingen toe te vertrouwen aan een *Committé tot de Zaken der Koloniën en Bezittingen in Afrika en Amerika*, dat zou bestaan uit een en twintig leden, en zijne zittingen te 's Gravenhage moest houden.

Al dadelijk, nadat dit voornemen in de koloniën was bekend geworden, deden zich van daar onderscheidene

stemmen hooren, om het plan te bestrijden. Na gedaan onderzoek, en na de zaak in ernstige overweging genomen te hebben, hetgeen een' geruimen tijd aanhield, besloot men in 1795 tot de afschaffing van den *Raad van Koloniën* der *Societeit van Suriname* en der *Directie over de Berbice*, en droeg het beheer op aan het genoemde Committé, ten einde het bewind, zoowel in het *politieke*, als *justiciële, commerciële* en *militaire* op eenparigen voet te regelen.

Der koloniën ging het intusschen vrij voorspoedig. In 1795 was Suriname in gunstigen toestand. Rijke ladingen kwamen van daar herwaarts. Er werden koffij-akkers en suikerplantaadjes aangelegd; men maakte er chocolade en stookte er rum, die zoo goed was als de Jamaïca-rum; ook slaagde er de teelt der indigo goed *).

Demerary was ook tot grooten bloei gekomen, en eene der schoonste Nederlandsche bezittingen in Amerika. In 1796 ging deze volkplanting, met Essequebo, bij verdrag aan de Engelschen over, doch Curaçao bleef nog in onze magt †).

In 1798 werd het Committé tot de W. I. zaken weder vernietigd, en een nieuw beheer over de koloniën vastgesteld.

Ook van de Westindische Maatschappij heeft het Vaderland zeer veel nut getrokken. Ofschoon zij nooit dien rijkdom heeft aangebragt, die hare Aziatische zuster verspreidde, heeft men aan haar toch groote verpligtingen. Haar handel was een belangrijke tak des algemeenen koophandels; hare vloten en ondernemingen hebben in vroeger' tijd Spanje, den algemeenen vijand, zeer veel afbreuk

*) *N. Alg. Konst- en Letterb.*, 1794, Ie. D., p. 183.

†) *Verv.* Wagen., XXXVI., p. 306, volgg., XXXVIII., p. 293, v.v.

gedaan. Daardoor heeft zij in aanzienlijke mate medegewerkt tot de onafhankelijkverklaring van Nederland. Groote voordeelen verschafte zij door hare scheepvaart aan reeders, scheepstimmerlieden, fabrikanten en handwerksgezellen. Doch hare oorspronkelijke inrigting ontaardde door verloop van tijd. Eerst was zij een handeldrijvend ligchaam; later veranderde zij geheel en al van aard en natuur. Zij behield toen echter nog het beheer en bestuur over den handel op Essequebo, Demerary, de eilanden en de Afrikaansche kust. Door deze verandering in hare oorspronkelijke instelling geraakte zij *) langzamerhand buiten staat, om zelfs de interessen van hare gemaakte schulden te betalen, zoodat de houders van een belangrijk door haar opgenomen kapitaal hunne renten hebben moeten derven, eene omstandigheid, waardoor zij zelve in een geheel discrediet is vervallen. Deze achteruitgang van zaken heeft aanleiding gegeven tot hare ontbinding.

„Daarbij kwam," zegt Scherer †), „dat hare middelen te zwak waren om vreemde mededinging het hoofd te kunnen bieden, terwijl haar tevens de noodige krijgsmagt ontbrak, om haren handel te kunnen beschermen en uitbreiden. In het Moederland hield men slechts zijne oogen gevestigd op Oostindië; daarheen wendde zich rijkdom, talent en magt, en van de grondlegging eener Nederlandsche heerschappij op Amerika's vasteland kon, na het verlies van Brazilië, geene sprake meer zijn. Zonder den smokkelhandel der Westindische eilanden, zou ook de nieuwe Maatschappij zich op den duur naauwelijks hebben kunnen staande houden. Om het gewone verkeer weder eenigermate de hand te reiken, bezigde de Regering het oordeelkundige middel, om

*) *Res. Stat.-Gen.*, Octob., 1795. Le Long, II., p. 266, volgg.

†) *Alg. Gesch. des Hand.*, II., p. 321.

allen Nederlanders, onder zekere voorwaarden, den handel met Amerika en Afrika vrij te laten. Daardoor werd ten minste het monopolie vernietigd van eene Maatschappij, ofschoon het nationale monopolie zich nog altijd staande bleef houden" *).

§ 21.

HANDELSBETREKKINGEN MET DE LEVANT EN ITALIË, GEDURENDE DE 18e EEUW.

Met afwisselend geluk werd de Levantsche handel gedurende den loop der 18e eeuw gedreven. Welke voordeelen hij ook in de eerste jaren dier eeuw afwierp, werd hij toch gedrukt door Engelsche en Fransche mededinging. Hij bleef echter altijd nog een aanzienlijke tak van den algemeenen handel, niettegenstaande, behalve de beide genoemde volken, ook eenige Staten van minderen rang, zoo als, b. v., Denemarken, hunne schepen naar de Middellandsche Zee begonnen te zenden, om een deel te verkrijgen in de winsten, die het verkeer met het Oosten afwierp †). De behaalde voordeelen verschilden echter het eene jaar aanmerkelijk met het andere. Het was al naardat vrede of oorlog de vaart en handel veilig of gevaarlijk maakten. De handel in wollen stoffen en andere manufacturen, die uit handen van Franschen en Venetianen in de onze en die der Engelschen was overgegaan, en die Frankrijk later weder terugkreeg, leed vooral door de mededinging der Engelschen, die zich alle moeite gaven, om hunne manufacturen in de Levant een doorgaand vertier te bezorgen §).

*) Zie hiervoor, pag. 560.

†) Kon, *Voorlezingen*, p. 68.

§) Lüder, p. 566.

Over het algemeen echter, kan men zeggen, dat het verkeer met de Levant in bloeijenden staat was. De langdurige bloei van dien handel moet, naar men meent, grootendeels worden toegeschreven aan de vrijheid, die ieder ingezeten van den Staat had, om op de Levant handel te drijven, terwijl in Engeland, nog tot het jaar 1753, deze handel het monopolie was van eene Maatschappij, en alzoo niet vrij in zijne bewegingen.

In Frankrijk was het, sedert 1669, alleen aan de stad Marseille vergund, om op de Levant handel te drijven. Eene Kamer van Koophandel (*Chambre de Commerce de Marseille*) regelde zijne belangen, en ook Frankrijk deed ons veel afbreuk, door zijne verzendingen van manufacturen en stoffen. Reeds in 1720 bestond de helft der uit Marseille uitgevoerde goederen in wollen stoffen. Toenmaals werd voor eene waarde van 2,700,000 gulden door de Franschen in de Levantsche havens ingevoerd, terwijl buitendien de invoeren der Engelschen mede zeer aanzienkelijk waren, en deze onzen handel in manufacturen geduchte slagen toebragten.

Het is niet te verwonderen, dat wij door deze mededinging een belangrijk verlies leden. In het jaar 1712 was de Levantsche handel zoo deerlijk in verval, dat men reeds plan had gemaakt, om die streken niet meer te bezoeken, of wel om de bescherming van Groot-Brittanje in te roepen *). Doch toen later de omstandigheden gunstiger werden, liet men dit plan weder varen.

Niettegenstaande de groote mededinging van vreemden, bleven onze manufacturen echter nog zeer gewild in het Oosten. De verschillende soorten, die wij in den loop der 18e eeuw naar de Afrikaansche kust, en in het bij-

*) Canneman, *o. l.*, p. 126.

zonder naar Algiers en Tunis zonden, getuigen voor de gezochtheid dezer stoffen, die voorzeker een nog belangrijker debiet zouden gehad hebben, indien men hier, even als in andere Landen, er zich meer en meer op had toegelegd om ze van deugdzamer hoedanigheid naar het Oosten te zenden. Doch het bedrog werkte ook toen mede, om ons dezen winstgevenden handel te doen verliezen. Stoffen van vreemde fabrijken werden in het buitenland opgekocht en, van Hollandsche merken voorzien, naar het Oosten gezonden.

Vroeger waren de Hollanders in de Levant, even als overal, door hunne goede trouw zeer gezien. Eene dergelijke handelwijze echter, zoo geheel en al in strijd met de belangen onzes handels, deed de achting niet toenemen, welke men eertijds voor den koopman en de Hollandsche goederen had. Dit was alsmede eene reden voor de vermindering van ons verkeer aldaar.

Zoo intusschen hierdoor en door vreemde mededinging, de koophandel op de Middellandsche Zee vele van zijne winstgevende hoedanigheden had verloren, niet minder afbreuk deden hem, van tijd tot tijd, de rooverijen van de bewoners der Barbarijsche Staten, die gedurig de schepen aanvielen en plunderden.

Gewoonlijk gingen jaarlijks dertig schepen, in drie of vier afdeelingen gesplitst, derwaarts. Om hen tegen de plunderingen der zeeroovers te vrijwaren, had men in 1712, tot beveiliging van den handel in de Middellandsche Zee en op de Levant, nogmaals drie verdragen van vrede en scheepvaart aangegaan met Algiers, Tunis en Tripoli, die echter dadelijk weder werden geschonden, zoodat men in 1713, door de Collegiën der Admiraliteit, *Turksche Passen* of *Paspoorten ter beveiliging tegen de schepen van Algiers* moest doen afgeven. Deze passen werden door een daartoe

in het bijzonder vervaardigd mes in twee stukken gesneden, waarvan een op het schip bleef, en het andere naar den Roofstaat werd gezonden. Zij werden alleen afgegeven aan schepen in Nederland gebouwd, wier eigenaars onderdanen van den Staat waren *). Naar de langdurigheid der reizen, konden zij slechts van drie tot achttien maanden worden gebruikt. Aan de schepen der Oostindische Maatschappij werden echter dergelijke paspoorten voor een' onbepaalden tijd verleend, doch daaromtrent in 1727 bepaald, dat deze documenten enkel voor den tijd van drie jaren zouden geldig zijn.

Wat men ook van onzen kant deed, om in vrede te blijven met de Barbarijsche Staten, mogt dit toch op den duur niet gelukken. Toen in 1715 onlusten met de Porte ontstonden, dreigde de Sultan van Marokko den vrede met ons te breken en deed onzen Consul vertrekken, terwijl door de schepen van Algiers en Salé eenige onzer handelsvaartuigen werden genomen †).

Hoogst nadeelig werkte ook op den Levantschen handel de krijg, die ontstaan was tusschen de Porte en de Republiek van Venetië. „Hij gaf", zegt Wagenaar, „eerlang aanleiding tot een verbod van invoer in Turkije van allerlei waren, in Venetië gemaakt of hetgeen er naar zweemde; waarom ook hier te Lande het vervoeren van dergelijke goederen naar Turkije verboden werd, ten ware zij met het zegel der Staten-Generaal gemerkt waren §). Behalve het middel der Turksche paspoorten, moest men dus tot nog meer afdoende maatregelen zijne toevlugt nemen, ten einde de rooverijen in de Middellandsche Zee tegen te gaan. Het

*) *Gr. Placcb.*, V., p. 449, 452, 1619, VI., p. 1476.

†) Wagen., XVIII., p. 104, 105.

§) Idem, p. 105.

varen in admiraalschap *) ging met eigenaardige bezwaren verzeld, die de handelsvoordeelen zeer verminderden, echter niet zoodanig, dat daardoor de mededinging met andere volken onmogelijk werd gemaakt, want deze waren aan dezelfde bezwaren en kosten onderworpen. Men zond, te beginnen met het jaar 1717, jaarlijks vier oorlogsschepen naar de Middellandsche Zee, ter bescherming van onze handelsvloot †). Doch ook deze meer krachtdadige hulp kon dikwijls niet beletten, dat wij van tijd tot tijd aldaar groote schade leden, zoo als onder andere in den oorlog met Algiers, die in 1726 met een' vrede eindigde §), na welken tijd de koophandel dadelijk weder begon te herleven en op nieuws zijne vloten uitzond, met des te meer vertrouwen op eenen goeden uitslag, dewijl er in 1728 ook met Tripoli een verdrag van vrede en handel was gesloten" **).

De verwachtingen, die men van een' vrede met Marokko had gekoesterd, verdwenen daarentegen in rook. Wel zond de Sultan in 1729 zijn' Gezant herwaarts, om daarover te onderhandelen, wel werden de punten van het verdrag zelf overwogen en geteekend, doch niet door den Sultan bekrachtigd, zoodat de oorlog voortduurde ††), die ook nog in 1751 niet was geeindigd. Middelerwijl hadden de gebroeders Butler te Cadix, daartoe door de Staten-Generaal gemagtigd, in 1749 een' stilstand van wapenen met Tetuan gesloten, die in 1751 en later nog werd verlengd §§).

---

*) *Gr. Placcb.*, I., 880, 196, 930, II., 2864.

†) Canneman, *o. l.*, p. 175.

§) Wagenaar, XVIII., p. 392. *Gr. Placcb.*, VI., 311.

**) Idem, VI., p. 318.

††) *Europ. Merc.*, 2e halfj., 1730, p. 104.

§§) *Bijv. op* Wag., XX., p. 113.

Eerst in 1752 waren de zaken zoo ver gevorderd, dat men een verdrag van vrede en koophandel met Marokko kon aangaan, dat grootendeels overeenstemde met dat van 1684 *). Doch het scheen bijna tot de onmogelijkheden te behooren, dat de Barbarijsche Staten zich rustig en aan de geslotene verdragen hielden. De Geschiedenis biedt daaromtrent eene aaneenschakeling aan van oneenigheden, die wij echter met stilzwijgen voorbijgaan. In 1756 lezen wij alweder van een met Marokko, en in 1757 van een met Algiers gesloten vredesverdrag, terwijl ook in datzelfde jaar een Gezant van Tripoli met geschenken te 's Gravenhage kwam.

Onder de oorzaken, die in het bijzonder de vaart en handel op de Levant hebben doen toenemen, telt Luzac, behalve de krachtdadige hulp van gewapende schepen, door den Staat verleend, het varen op vracht, den commissiehandel, en het stapelen van alle koopwaren der geheele toen bekende wereld in onze handelsteden, dat bij den aanvang van dien handel reeds ten toppunt was gestegen. „Het bij de hand zijn van alle soorten van goederen en schepen, altijd in lading liggende, en de goedkoope vracht hebben te weeg gebragt, dat er tot inkoop van goederen orders van de kusten van Provence, Languedoc en Italië kwamen; en het uitvoeren dier orders maakte, dat dikwijls het grootste gedeelte der ladingen van de schepen, voor de Middellandsche Zee uitgerust, bestaan heeft in de koopwaren, tot welker inkoop de orders gezonden waren" †).

De voornaamste *Schalen van de Levant*, of plaatsen, waarop voornamelijk handel werd gedreven, waren Smyrna,

---

*) *Ned. Jaarb.*, 1853, p. 859. *Rec. d. Zeezaken*, VI., 822.

†) Luzac, III., p. 371.

eenige eilanden in den Archipel, als Lesbos, Scio, enz., Konstantinopel, Aleppo en Egypte.

Het handelsverkeer met Salonica was vroeger zeer levendig. Sedert 1729 hadden wij aldaar, tot behartiging onzer belangen, een' Consul, doch, volgens Canneman, houden sedert 1750 de berigten op, en zou men dus, naar het oordeel van dien Schrijver, daaruit kunnen afleiden, dat het Consulaat toen is opgeheven *). Ik vind intusschen nog in 1754 een besluit, waarbij aan den toenmaligen Consul de Lon ontslag wordt verleend, en zijn zoon in zijne plaats aangesteld, aan wien in 1761 eene gratificatie van 3000 leeuwendaalders is toegestaan, terwijl in 1767 zijn verzoek om eene tegemoetkoming voor gedane spendatiën is afgeslagen, even als in 1768 zijne aanvraag om traktementsvermeerdering, en hem nog in 1771 verlof werd gegeven om eene reis herwaarts te doen †). Na dien tijd vind ik echter van dit Consulaat niets meer. Oneenigheden over de benoeming van een' Vice-Consul te Corfu leveren het bewijs op, dat wij in 1744 ook ons handelsverkeer tot de Ionische Eilanden hadden uitgestrekt.

Smyrna, gewoonlijk door eene menigte schepen van allerlei natiën bezocht, was eene der voornaamste havens van het Oosten. De bijzondere bescherming, die deze stad genoot, maakte haar tot de algemeene markt van de Oostersche koopwaren en de gewilde havenplaats der schepen. Van daar was altijd scheepsgelegenheid op Livorno en andere havens van de Middellandsche Zee. De meeste goederen, voor Konstantinopel of Aleppo bestemd, werden over Smyrna gezonden, indien er geene regtstreeksche scheeps-

*) *O. l.*, p. 119.

†) *Rec. van Zeezaken*, VII., p. 100, VIII., p. 749, X., p. 482, 609, XI., p. 691.

gelegenheid naar die plaatsen bestond. Van Smyrna gingen zij alsdan naar hunne bestemming.

In het laatst der 18e eeuw, waren aldaar 21 Fransche, 3 Hollandsche, 2 Venetiaansche en nog enkele andere Europesche handelshuizen. De Franschen dreven er den belangrijksten handel. Daarop volgden wij.

De goederen, die Smyrna en andere steden van de Levant van ons ontvingen, bestonden vooral in Hollandsche lakens, bontlijsten, staal van Dantzig, Engelsch tin, specerijen, metalen en gemunt geld, als Hongaarsche dukaten, *pesos Mexicanos* en *Sevilianos*, die, te Sevilië gemunt, gewoonlijk *stukken van achten* genoemd werden en in de Levant eene waarde hadden van 42 stuivers. Op dit geld werd eene zeer belangrijke winst behaald, even als op het Hollandsche geld, dat naar de Levant werd gevoerd.

De voornaamste handelsgoederen, naar de hoofdstad des Turkschen Rijks gezonden, bestonden in gekleurde lakens, die, behalve over Genua, Livorno en Marseille, meest over Smyrna derwaarts kwamen, en van daar met karavanen naar Konstantinopel vertrokken; wordende de pakken, die daarvoor ingerigt moesten zijn, door paarden gedragen, en op den togt ieder paard met twee pakjes belast *).

De artikelen, van daar terugkomende, bestonden vooral in Turksch garen van Angora. Het werd van Konstantinopel, over Livorno of Venetië, herwaarts gezonden, voorts koffij, was, zijde, huiden, rabarber en segrijnleder van Konstantinopel. De goederen, voor Alleppo bestemd, werden te Alexandrië of Scandrona gelost en met karavanen naar eerstgenoemde stad vervoerd, terwijl de pakgoederen door kameelen werden gedragen. Te Aleppo verza-

*) Le Long, *Kooph. v. Amsterd.*, IV., p. 156.

melde zich een groot aantal kooplieden uit Turkije, Arabië, Perzië en Indië met hunne koopwaren. Derwaarts werden door ons vele gekleurde lakens, specerijen, suiker, metalen, verfhout en vele andere goederen verzonden.

In de eerste jaren van de 18e eeuw werden de belangen onzer kooplieden te Aleppo door vreemde Consuls, van 1707 tot 1720 door die van Engeland waargenomen. Van 1728 tot 1741 was er weder een Hollandsche Consul gevestigd, ofschoon er toen weinig Hollanders woonden. Tot 1746 werd onze natie er niet vertegenwoordigd, doch van 1746 tot 1738 bevond er zich een Hollandsch Consul, terwijl van 1748 tot 1756 onze kooplieden aldaar onder Engelsche bescherming hunne zaken deden; sedert 1756 werden wij er weder vertegenwoordigd. In 1751 klaagden de Directeuren van den Levantschen Handel, dat de koophandel te Aleppo kwijnde, en de Schaal geen voordeel afwierp; in 1774 hernieuwden zich deze klagten, terwijl men toen tevens wees op de belangrijke onkosten, die het in stand houden der Schaal vorderde; in 1786 waren de voordeelen zoo luttel, dat men in 1787 begon te raadplegen over het verlaten van Aleppo, een plan, dat niet is verwezenlijkt, omdat men altijd nog hoopte op betere tijden, die zich echter vruchteloos deden wachten *). De handel was aldaar in het laatst der eeuw zoo onbeduidend, dat er slechts één schip van Amsterdam aankwam, met weinige goederen geladen. Het vaartuig kon aldaar geene geheele terugvracht innemen, maar moest, om zijne lading voltallig te maken, Smyrna aandoen †).

Ook te Sayde, het voormalige Sidon, werd eenige,

---

*) Canneman, p. 133.

†) Lüder, p. 562.

ofschoon onbelangrijke handel gedreven, die grootendeels in handen was van de Franschen.

De handel met Egypte was zeer onbestemd. Alexandrië, ofschoon niet meer in de handelsgeschiedenis prijkende met den luister, die de stad vóór de ontdekking van den zeeweg naar Indië kenmerkte, bleef altijd nog eene belangrijke markt, waar wij onze lakens, specerijen, metalen, verfhout, blik, in vaatjes van 450 bladen, en andere goederen heenzonden, en van daar terugkregen eene groote hoeveelheid koffij, huiden, lijnwaden, wierook, andere droogerijen, en goederen. Alle handel geschiedde aldaar slechts in twee muntsoorten, den piaster en de abuquelp *).

Caïro ontving van ons dezelfde goederen als Aleppo. De terugvrachten bestonden in koffij, granen, droogerijen, lijnwaden en andere artikelen, die aldaar met karavanen uit Arabië en omliggende gewesten, alsmede langs den Nijl werden aangevoerd.

In 1701 werd te Caïro een Hollandsch handelshuis opgerigt, en in 1714 werden wij aldaar, wat de betaling der regten aanging, gelijkgesteld met de Engelschen en Franschen. Gedurende het bloeijende tijdperk van den Egyptischen handel, in 1731, werd te Caïro een Consul benoemd. Voortdurend hadden wij daar echter geene handelsagenten, en meermalen moesten onze belangen door vreemde Consuls, door die van Denemarken of Venetië, worden waargenomen.

De handel op Egypte was gedurig aan groote wisselvalligheden blootgesteld. Dan eens, zoo als in het begin der eeuw en omstreeks het jaar 1731, was hij zeer belangrijk, dan weder was hij in hooge mate gering, zoo als in 1753 en in het laatst der eeuw †). Onderscheidene oorza-

*) Le Long, IV., p. 175.

†) Canneman, p. 135.

ken werkten hiertoe mede, als de onveiligheid op de Middellandsche Zee, het geven van groote geschenken, de mededinging van andere volken, vooral van de Franschen, die daar een uitgebreid handelsverkeer hadden, zoodat zij in 1786 er voor eene waarde van 3,997,615 livres in-, en voor 3,075,450 livres uitvoerden, terwijl omstreeks dienzelfden tijd de invoer der Engelsche en Toskaansche kooplieden, die den handel over Livorno dreven, slechts een half millioen, en de uitvoer zelfs nog iets minder bedroeg *).

Het gevolg hiervan was, dat er in het laatst der 18e eeuw te Aleppo en in Egypte door ons bijna geen handel meer werd gedreven, zoodat men hier in overweging nam, om ook het Consulaat in Egypte geheel af te schaffen †).

Buitendien begonnen de Noordsche volken van lieverlede hun vertier met de Middellandsche Zee uit te breiden. Luzac zegt daaromtrent: „De koophandel op de Middellandsche Zee lijdt minder door de vaart der Noordsche en Oostersche steden. Wij hebben slechts de kooplieden van Provence, en sedert weinig tijds de Denen, daarin tot mededingers; doch dit is reeds meer dan genoeg, om voor verloop van dit gedeelte onzer vaart en koophandel te vreezen. De Franschen zijn de voornaamste, welke in de Levant hunnen handel krachtig doen toenemen, en zij zijn er in staat toe door den goedkoopen prijs hunner stoffen, en door het voordeel, dat zij hebben om er de suiker, den indigo en de koffij van Martinique uit de eerste hand in te voeren. Het toenemen van den handel der Franschen moet noodzakelijk den onzen doen afnemen. De Denen, die wij sedert weinig tijds in dien handel tot mededingers gekregen hebben, moeten er ons veel nadeels in toebrengen,

*) Lüder, p. 564.

†) Canneman, p. 135.

vooral ten aanzien van den invoer der Noordsche waren, omtrent welke de Denen het voordeel hebben, van er die uit de eerste hand in te voeren, en bij gevolg beterkoop dan wij" *).

Sedert het jaar 1725 werd Frankrijk dan ook voor onzen Levantschen handel een gevaarlijk mededinger, en zonk onze handel, naar mate die van Frankrijk zich meer uitbreidde. Behalve de door Luzac aangevoerde en hierboven medegedeelde oorzaken, werkte daartoe ook mede de goedkooper prijs, waarvoor Frankrijk zijne manufacturen afzettte, zoodat men rekende, dat het genoemde Rijk jaarlijks in dien handel 40 à 50 millioen omzette †).

Behalve de Denen, Franschen, Engelschen en Italianen, begon ook Rusland zijn verkeer met de Levant uit te breiden, en verkreeg vrijheden, die geen ander volk ooit deelachtig worden kon.

Onderscheidene andere oorzaken werkten voorts mede, om ons allengs de groote voordeelen, die het handelsverkeer in de Levant afwierp, te doen verliezen. De rabarber, vroeger alleen over den Levantschen weg naar Europa gebragt, werd sedert 1722, toen Peter de Groote, door zijne overwinningen op de Perzen, een' nieuwen handelsweg voor Rusland had geopend, over de Baltische Zee of Duitschland tot ons gevoerd. De verkoop van rabarber werd na dien tijd een monopolie van het Russische Hof §).

Ook de zijde kwam langs dien nieuwen weg in groote hoeveelheid tot ons.

In 1745 kregen de Engelschen vergunning, om de rawe zijde uit Perzië uit te voeren, een voorregt, waarom

*) Luzac, IV., p. 107.

†) Lüder, p. 559.

§) Macpherson, *Ann. of Comm.*, III., p. 24.

wij lang te vergeefs hadden aangehouden. Dit verschafte groote bedrijvigheid aan de Engelsche zijdefabrijken, die toen met de Amsterdamsche begonnen te wedijveren, en de onze werkelijk binnen zeer korten tijd deden vervallen *). In onderscheidene Landen van Europa, als in Italië, Venetië en Frankrijk, begon men in den loop dezer eeuw zich toe te leggen op het vervaardigen der zijden stoffen, welke wij in vroegeren tijd uit de Levant ontboden, en die voor ons een hoogst belangrijk artikel van handel waren. Zelfs begon men door aankweeking van den zijworm de ruwe zijde voort te brengen. Ook de uitvoer van katoen verminderde, sedert dit artikel in groote hoeveelheden uit het Oosten en Westen werd verlangd.

Hoe verminderd nu de uitvoer van sommige artikelen ook was, gingen wij echter voort met uit de Levant af te halen zijde, kemelsgaren, boomwol, leder en eenige andere goederen. Ongeveer 2000 balen zijde en even zoovele balen kemelshaar kregen wij jaarlijks van daar †). Specerijen bragten wij vooral derwaarts, terwijl ook de handel in verfstoffen en andere artikelen niet schijnt afgenomen te zijn.

Gedurende den loop der 18e eeuw hadden er eenige kleine veranderingen in het beheer van den Levantschen handel plaats, ook eene wijziging in de heffing van sommige regten, zoo als, b. v., in 1722, toen het lastgeld tot het dubbel van het gewone bedrag werd verhoogd, en in 1725, toen het weder, als naar gewoonte, enkel werd geheven. Ook werden in 1762 eenige veranderingen gemaakt in de verordening voor de Consuls in de Levant,

---

*) Canneman, p. 19—23.

†) Huet, *Mém. sur le Comm. de la Holl.*, CXII.

en in het aan hen gegeven tarief tot waardering der goederen en koopmanschappen.

In het laatst dier eeuw nam de mededinging der vreemden in den handel van lieverlede toe. Altijd had men getracht het verkeer met Turkije en de Landen aan de Middellandsche Zee gelegen, in bloeijenden staat te houden. Meermalen had men als middel van bescherming hier het plan gemaakt, om den invoer van Levantsche goederen met schepen van vreemde volken geheel te verbieden, want de grondstoffen voor fabrijken als anderzins, door Engelschen en Franschen uit het Oosten gehaald, werden wel voor een derde gedeelte door hen naar deze Landen gebragt *). Omstreeks het jaar 1770 begon men er dan ook ernstig op bedacht te zijn, om door de heffing van een nieuw regt den Nederlandschen handel zooveel mogelijk bescherming te verleenen, en dien der vreemdelingen te belemmeren. De Directeuren voor den Levantschen Handel werden toen gemagtigd, om, behalve 5 pCt. der vracht, volgens het besluit van 1671, nog te heffen 5 pCt. van de waarde der goederen, met vreemde schepen uit de Levant herwaarts gebragt, en het tarief, waarnaar die goederen geschat werden, aanmerkelijk te verhoogen. De magtiging werd in 1776 vernieuwd, doch het regt in oorlogstijden niet geheven, zoo als in 1781 en 1795, toen de Levantsche goederen slechts met onzijdige schepen konden worden aangebragt, en ons verkeer met de Middellandsche Zee geheel stilstond. Deze wijze van aanvoer was echter, om de hooge onkosten, daarmede verbonden, bijna niet te ondernemen. De steden Amsterdam en Rotterdam verzochten dan ook in 1781 aan de Staten, om de heffing van 5 pCt. der waarde van de goederen met vreemde schepen aangebragt, te doen ophouden, ten einde

*) Canneman, p. 197.

de geheele vernietiging van dien handelstak te voorkomen.

In 1773 werd op nieuws bekrachtigd de magt der Directeuren tot de heffing van ½ pCt. van alle soorten van Levantsche zijde, katoenen garens, rijst, geitenwol, soda, kemelshaar, corduaan, droogerijen, diemeten, bordaten en alle Turksche garens, onverschillig uit welke Landen of plaatsen alhier aangebragt, komende uit de Levant of Morea; een regt ingesteld in 1675 en op nieuws in 1692 bekrachtigd *).

Dat de oorlog van 1781 ook op dezen tak onzes algemeenen koophandels zeer nadeelig werkte, hebben wij hierboven reeds gezegd. In 1778 kwamen er nog elf schepen van Smyrna, zes uit andere Levantsche havens, vijf van de kust van Barbarije en 36 uit Spanje en de Middellandsche Zee naar Amsterdam.

In het volgende jaar vielen hier binnen acht schepen van Smyrna, even zooveel uit andere Levantsche havens, zes van de kusten van Barbarije en negen en dertig uit Spanje en de Middellandsche Zee. Daarentegen maakten, vooral in 1782, kapers de Middellandsche Zee hoogst onveilig. Uitgerust door de vele vreemde kantoren, die zich te Livorno bevonden, belemmerden zij de vaart van en naar de Levant voor onze schepen, zoodat wij tot voortzetting van het verkeer genoodzaakt waren gebruik te maken van de vlag van het Gemeenebest Ragusa.

Na den vrede van 1783 stak ook de Levantsche handel het hoofd weder op. Onze handelsvloot stevende op nieuws naar de Middellandsche Zee. Tot bescherming van dien herlevenden handel verzochten de Directeuren in 1784, dat eenige kruisers mogten worden uitgezonden. Dit was

*) Le Long, IV., p. 132.

van gunstigen invloed, want te Rotterdam, waar deze handelstak groote welvaart verspreidde, betaalden, omstreeks 1785, 47 tot 71 Rotterdamsche en Dordsche schepen het lastgeld, en 8 tot 14, die uit de Levant de Maas binnenvielen, het Levant-regt *).

Sedert 1680 †) hebben wij geen nieuw verdrag met de Turken gesloten. Wel zijn daartoe in 1699, 1712 en 1741 pogingen aangewend, doch met geen' gunstigen uitslag.

De voorregten, bij vroegere verdragen verleend, ondervonden in de toepassing weleens zwarigheid, zoo als, b.v., de vaart op de Zwarte Zee, die bij alle verdragen toegestaan, echter niet vóór het laatst der 18de eeuw is ondernomen. De overwinningen en de inneming van de Turksche vesting Oczakow, in 1789, gaf hier aanleiding tot vrees, dat Rusland als een geducht mededinger in den handel op Smyrna zou optreden; doch de bezorgdheid verdween alras, toen men van deze gevreesde vaart niets bespeurde §).

Openbare vredebreuken tusschen de Porte en ons zijn er nooit ontstaan. Wel rezen er somtijds, zoo als in 1704, 1716 en 1799, eenige verschillen, b.v., over de rooverijen van Zeeuwsche kapers, die zich hadden meester gemaakt van goederen, toebehoorende aan ingezetenen des Turkschen Rijks en eenige andere; doch zij leidden niet tot nadeelige gevolgen voor het handelsverkeer.

Door het geven van groote geschenken moest men intusschen de Turksche Bevelhebbers en Opperhoofden te vriend houden en zich daardoor gunsten en voorregten verwerven. Ook dit was een groot bezwaar voor den handel. Doch

*) Canneman, p. 61.

†) Kluit, *Hist. fed.*, p. 334.

§) *Vervolg op* Wagenaar.

men was er wel toe verpligt. Door dat middel trachtte men dan ook in 1786 den Keizer van Marokko te bewegen, om de haven van St. Croix voor de Nederlanders open te stellen. Hij scheen hiertoe echter niet zeer genegen, en bood, in plaats daarvan, de stad Larache aan, benevens eene kleine vermindering van regten, en de vergunning om er handelshuizen op te rigten. Welke pogingen men van dezen kant ook aanwendde om de haven van St. Croix geopend te krijgen, de Sultan bleef weigerachtig *). De geschillen hierover duurden nog in 1787 voort, en eerst in 1790 werd aan ons de uitsluitende vaart op St. Croix toegestaan, omstreeks welken tijd wij met Marokko voortdurend in vrede waren.

Uit de mijnen van Tazelat werd veel koper naar St. Croix gebragt, hetgeen aldaar het voornaamste handelsvoorwerp was. Ook dreef men van daar handel met Gibraltar in koren, was en koper, terwijl ten dienste van het verkeer tweemaal elke week karavanen naar Salé en Tetuan gingen, en in vredestijden de schepen van Amsterdam regtstreeks naar St. Croix stevenden, om er goederen in te nemen †).

De kleine verschillen met de Vorsten van Tunis en Tripoli, in 1787, gaven geene aanleiding tot eene vredebreuk. Koophandel en vaart op de Levant werden met goed gevolg, en onder bescherming van gewapende schepen voortgezet. Ook de in 1790 met Algiers gerezene oneenigheden over het aanhouden van een Hollandsch schip, veroorzaakten geene stremming in het handelsverkeer.

In het laatst der 18de eeuw echter raakte de eertijds zoo bloeijende handel op de Levant in deerlijk verval.

---

*) *Res. St. Gl.*, 22 Maart, 27 December, 1786.

†) Le Long, IV., p. 178, 179.

In den jare 1797 waren er te Smyrna niet meer dan 4 Hollandsche handelshuizen. Zij verlangden, dat, met uitsluiting van alle anderen, de Levantsche handel slechts door Hollanders zou worden gedreven, daar de vreemde mededinging zich hoe langer hoe meer deed gevoelen, en de zaak hoe langer hoe moeijelijker maakte. Behalve Engelschen en Franschen hadden ook Denen en Zweden in den loop dezer eeuw — zoo als wij hierboven reeds aanstipten — op de Levant meer en meer hunne vaart en handel uitgebreid, en bragten de voortbrengselen van hun Land, onder andere ijzer en koper, derwaarts, hetgeen vroeger door ons werd gedaan. Ten jare 1776 nam onze Consul te Smyrna zelfs de belangen dier Noordsche Mogendheden waar.

Daarentegen werd in 1786 aan onze Consuls te Smyrna, Tripoli en Tunis verlof gegeven om de belangen der Oostenrijksche kooplieden in genoemde steden te behartigen *).

De vrachtvaart in de Middellandsche Zee, een belangrijke tak onzer scheepvaart, en groote winsten afwerpende, vond spoedig gevaarlijke mededingers in beide genoemde Noordelijke volken, die zich van een groot gedeelte dier vaart op de Afrikaansche en andere havens meester maakten †).

Ook andere meer zuidelijk gelegen volken traden op als mededingers in den handel op de Levant. De Russen werden in 1774 meesters van de vrije vaart op de Zwarte Zee. Meer en meer verminderde die handel, zoodat dan ook Willem IV, in zijne bekende *Propositie* in 1749, met regt kon zeggen, dat het verbazend was, hoe sterk de Hollandsche handel op de Levant insgelijks is afgenomen.

---

*) *Res. Stat. Gl.*, 14 Maart, 1 Junij, 1786.

†) Canneman, p. 201.

Hoe meer de eeuw naar haar einde spoedde, hoe deerlijker de kwijning van dezen handelstak werd. In 1798 waren de Levantsche schalen reeds zoo vervallen, dat de Directeuren zich verpligt zagen, bij wijze van voorschot, aan de Regering eene som van vijf duizend gulden te vragen voor het onderhoud der schalen, welke som hun werd gegeven. Later hernieuwden zij hunne vraag, en kregen toen eene som van vijftien duizend gulden, tot ondersteuning van het Consulaat te Smyrna, dat door een aldaar gewoed hebbend oproer zeer had geleden *). In 1799 werd geene Hollandsche of Bataafsche vlag meer in de Middellandsche Zee bespeurd. De Directeuren schenen echter den moed niet te verliezen. Zij verzochten weder om onderstand, en dat de bij hen opengevallene plaatsen ten spoedigste mogten worden vervuld †).

De handel op Italië was ook gedurende den loop dezer eeuw onderhevig aan vele afwisselingen. Het had nog niet mogen gelukken, met Venetië eene handelsovereenkomst aan te gaan. Onze belangen werden er voortdurend door de Consuls waargenomen. Telken jare kwamen daar uit Nederland 6, 7 of soms 9 schepen aan, die er onderscheidene goederen bragten, behalve koper, ijzer en Hollandsche lakens, welke artikelen er voor den invoer waren verboden. In tijden van vrede werden vele goederen over Venetië naar de Levant gezonden. Tot in de laatste jaren der 18de eeuw werd er een belangrijke handel op Venetië gedreven.

In Amsterdam hielden eenige huizen zich voornamelijk met dezen handel bezig. Toen later ook andere volken hun verkeer tot Venetië uitstrekten, en de beide Republieken

*) *Dagverh. van het Wetgev. Ligch.*, II., p. 1024.

†) Wagen., *Vervolg*, XLII., p. 66.

de dagen van haren grooten voorspoed van lieverlede zagen verdwijnen, verviel ook deze handel allengs. Vooral verhinderde de oorlog van 1780 alle verkeer met de Italiaansche havens. Na den vrede trachtte men de vorige handelsbetrekkingen weder aan te knoopen. Twee schepen begaven zich te dien einde uit Amsterdam derwaarts. Zij werden naar Joodsche of Duitsche kooplieden verwezen, door wie de handel buiten de Straat van Gibraltar werd gedreven. De Nederlandsche schepen bragten kostbare ladingen aan, die voor ieder vaartuig wel op 200,000 gulden werd geschat *). De handel was van onze zijde *actief*, aan den kant van Venetië *passief* †).

Doch niet alleen over zee, ook te land werd een aanzienlijke handel gedreven in ligte goederen, die voor Venetiaansche rekening werden verzonden, doch waarop gewoonlijk door de Amsterdamsche handelshuizen zooveel geld was voorgeschoten, dat zij als Hollandsch eigendom konden beschouwd worden §).

Buitendien bestond er een belangrijke wisselhandel tusschen ons en Venetië, waar echter geene geëndosseerde wisselbrieven werden toegelaten, en er dadelijk aan iemand in Venetië moest betaald worden **).

Behalve de handel met Venetië werd er nog over Genua of Livorno een aanzienlijke handel gedreven op Rome, op Ancona, in 1732 tot eene vrijhaven verklaard,

---

*) De Jonge, *Nederl. en Venetië*, p. 312.

†) *Actief* noemt men den handel, die zich bezig houdt met de verzending van goederen, die het Land zelf oplevert, als, b.v., de voortbrengselen van den grond of van de fabrijken. *Passief* noemt men den handel, die goederen of waren, hetzij van den grond of fabrijkvoortbrengselen uit vreemde Landen ontbiedt.

§) De Jonge, *o. l.*, p. 312.

**) Le Long, IV., p. 148.

en over Venetië op Bologna, Verona, Modena en Bergamo; op Parma en Florence, van waar allerhande gekleurde satijnen, voornamelijk de uit deze plaats zoo gezochte witte satijnen kwamen, en met Lucca over Livorno. Over Genua bestond een belangrijk verkeer met Milaan. Ook werd te Triëst en Fiume handel gedreven, twee plaatsen, waar vaartuigen voor den handel werden uitgerust, terwijl aan allen, die er zich met der woon vestigden, groote voordeelen door den Keizer van Oostenrijk waren beloofd.

Belangrijk almede was het verkeer met Genua, dat, in 1752 tot eene vrijhaven verklaard, reeds vroeger het genot had, om ter zee ingevoerde goederen, vrij van regten, te water weder uit te voeren. In 1708 werd onze zich aldaar bevindende Consul gelast, van wege den Staat eene onzijdigheid voor de haven van Genua te helpen vaststellen, mits de Consuls van Groot-Brittanje, Frankrijk en Spanje mede daarin schriftelijk toestemden *). Te Livorno vielen de schepen, die naar de Levant gingen of van daar kwamen, gewoonlijk binnen; er bestonden aldaar verscheidene scheepsgelegenheden derwaarts, zoodat er goederen, voor het Oosten bestemd, zeer dikwijls heen gezonden werden, terwijl de stad de algemeene en tolvrije stapelplaats was der goederen uit de Middellandsche Zee afkomstig, welke er gelost en van daar naar Nederland gezonden werden †).

Met Napels trachtten wij in 1740 onze handelsbetrekkingen uit te breiden. De Staten zonden toen een' Gezant derwaarts, om den Koning met zijn huwelijk geluk te wenschen en tevens te onderhandelen over een verdrag van koophandel en zeevaart §). Doch dit plan wantrouwen

*) *Rec. v. Zeezaken*, III., 547.

†) Le Long, IV., p. 155.

§) *Res. v. Holl.*, 21 Oct., 1738.

bij andere Staten verwekkende, werd toen niet verwezenlijkt. Het ontworpen verdrag van handel werd niet gesloten, ten gevolge der veranderingen, die er op het staatkundig tooneel voorvielen, ofschoon men er te 's Hage nog tot in 1742 mede bezig was *).

Ook te Napels scheen men al het belang te gevoelen van het sluiten eener handelsovereenkomst. In 1751 deelde de Gevolmagtigde des Konings te 's Hage aan den Raadpensionaris Stein het aanbod mede, om de onderhandelingen daarover, in 1739 of 1740 begonnen, doch tot dien tijd buiten gevolg gelaten, weder voort te zetten, met den uitslag, dat na eenige overwegingen het verdrag in 1753 tot stand kwam †). Daarbij verkregen de inwoners van weêrszijden voor hunnen koophandel en zeevaart eene volkomene vrijheid voor al de Rijken, Staten en gewesten aan beide Mogendheden in Europa behoorende §). De goederen, komende uit de Landen der beide contracterende partijen, betaalden (art. 3) niet meer regten dan die der meest begunstigde natie. De inwoners (art. 6) mogten zich overal in beide Staten tot uitoefening van hunnen handel nederzetten; zij genoten vrijheid van godsdienst (art. 7). Indien in vervolg van tijd (art. 8) aan een ander volk het regt om een gedelegeerd regter te hebben, werd toegestaan, zou datzelfde regt ook aan de Nederlanders worden gegeven. De oorlogsschepen (art. 14) der beide volken mogten vrij de havens binnenvallen en zouden aldaar aan geen onderzoek onderworpen zijn, mits zich er niet te lang ophoudende. Zij waren ook niet gehouden tot het betalen (art. 15) van eenige regten voor de prijzen, die zij

*) Wagen., XIX., p. 276.

†) *Bijv. op* Wag., XX., p. 112, 113.

§) *Rec. v. Zeezaken*, VI., p. 873.

gemaakt hadden. Het vervoer van alle koopwaren (art. 19—22) was vrij, ook naar den vijand, met uitzondering van *contrabande*, waaronder men begreep (art. 21) amunitie, paarden, doch geene levensmiddelen (art. 22), die zelfs naar vijandelijke plaatsen, uitgezonderd geblokkeerde of belegerde, mogten worden vervoerd. Voorts werd bij het traktaat aangenomen de regel, *vrij schip, vrij goed, onvrij schip, onvrij goed* (art. 28). Geene zeeroovers of vrijbuiters (art. 38) werden geduld. Bij vredebreuk (art. 43) hadden de wederzijdsche onderdanen 2 jaar tijd om hunne goederen en bezittingen te verkoopen of daarmede het Land te verlaten; terwijl (art. 46) eindelijk bepaald werd, dat deze overeenkomst in niets zou te kort doen aan den Munsterschen vrede, in 1648, en het traktaat van marine, te 's Hage in 1650 gesloten.

In de laatste jaren der 18e eeuw verleende de Koning der Beide Sicilië ook aan de Joden vrijheid om zich aldaar met der woon te vestigen, en er hunne godsdienst vrij uit te oefenen, ten einde den koophandel meerdere aanmoediging te schenken. Bij het Weener verdrag van den jare 1731, tusschen den Keizer, Groot-Brittanje en ons gesloten, kregen Engeland en wij vrijheid om onzen koophandel in Sicilië te drijven op den voet als ten tijde van Koning Karel II *). Ook te Messina en Palermo kwamen onze schepen. In eerstgenoemde plaats hadden wij echter de Engelschen tot mededingers, die er vele manufacturen met vrijdom van regten invoerden, volgens een in den jare 1709 met Karel II van Spanje gesloten overeenkomst. Doch in 1726 is deze invoer, tot begunstiging van de Duitsche manufacturen, verboden. De Britsche handel op Sicilië was dan ook in 1765 een derde

*) Wag., XIX., p. 48, 49.

minder dan vroeger. Behalve de genoemde oorzaken werkten daartoe mede de armoede des volks en de gebrekkige uitoefening des regts. Het doel der Regering was alleen om geld te krijgen. Niettegenstaande dit een en ander werden er echter meer Engelsche dan Fransche of Hollandsche goederen in Sicilië gebruikt *).

Een voorgeslagen afkoop van den tol te Villa Franca, door Sardinië geheven van de schepen in de Middellandsche Zee, die deze haven voorbij moesten, kwam niet tot stand, omdat men het regt niet kende, waarop Sardinië dien tol hief. Denemarken en Napels hadden hem echter afgekocht †); en hoe voorspoedig in sommige tijdsgewrichten de koophandel in de Middellandsche Zee en vooral de vrachtvaart mogt gaan, werden zij gedrukt door den tol te Villa Franca. De Directeuren van den Levantschen Handel zaten dan ook hieronder niet stil. Luide verhieven zij hunne stem daartegen, onder anderen zeggende, dat de vrachtvaart in de Middellandsche Zee afnam, want dat men daartoe de voorkeur gaf aan schepen van volken, die den genoemden tol hadden afgekocht. Men liet hierover vertoogen doen bij het Hof van Sardinië, waarvan de uitslag echter niet wordt vermeld.

De tol, door den Koning van Sardinië en den Prins van Monaco geheven van alle vaartuigen, die tusschen Italië en Sardinië doorvoeren, en waarvoor Sardinië 1 pCt. van de ladingen, de Prins van Monaco daarentegen 2 pCt. van de goederen vorderde, spoorde de Staten aan, om door de Directeuren van den Levantschen Handel te doen onderzoeken, voor welke som die tol kon worden afgekocht, die Engeland, Frankrijk en Denemarken reeds niet

*) Macpherson, III., p. 426.

†) *Res. Stat. Gl.*, 20 Febr., 28 Aug., 1786.

meer betaalden, zoodat men aan de schepen dier Staten bij het vervoer der goederen de voorkeur gaf *).

In datzelfde jaar 1786 werd ook aan de Consuls, hun verblijf houdende in alle plaatsen van Spanje, Frankrijk, Italië en aan de geheele Middellandsche Zee, uitgezonderd in het Turksche gebied, de last gegeven om een wakend oog te houden op de belangen van handel en scheepvaart; daarvan kennis te geven aan de Staten-Generaal, en aan de Directeuren van den Levantschen Handel. Hun was voorts opgedragen het verleenen van hulp en bescherming aan Nederlandsche kooplieden en schepen, om zich onderling over de belangen van den handel te verstaan, en om iedere drie maanden eene lijst der schepen in te zenden.

Ook aan de Consuls bij de Barbarijsche Staten werden later dergelijke lastbrieven of instructiën gegeven. Uit aanmerking van de belangrijke kustvaart der Nederlandsche schepen in de Middellandsche Zee stelde de Schout-bij-Nacht van Kinsbergen voor, om eenen Consul-Generaal aan te stellen, aan wien alle Consuls mededeeling zouden moeten doen van het getal en de hoedanigheden der schepen, die er op de verschillende plaatsen lagen, alsmede of er schepen voor de vrachtvaart verlangd werden. Dit voorstel ging, op aanraden van dé Directeuren van den Levantschen Handel, niet door †).

Men bepaalde nog in datzelfde jaar, tot aanmoediging van den binnenlandschen scheepsbouw, dat slechts aan hier te Lande gebouwde en uitgeruste schepen, toebehoorende aan ingezetenen van dezen Staat, Turksche Passen zouden worden verleend §).

---

*) *Res. Stat. Gl.*, 18 Nov., 15 Dec., 1786.

†) Id., 1 Febr., 31 Maart, 1 Mei, 1786.

§) Id, 16 Junij, 19 Junij, 1786.

Doch ook de handel met Italië, die vroeger van zeer veel belang was, is in den loop der 18e eeuw afgenomen. Zijden stoffen en ruwe zijde waren eertijds zijne hoofdartikelen. De handel in zijden stoffen werd door het ontstaan der zijdefabrijken in het overige Europa bijna vernietigd, en ofschoon die in ruwe zijde niet geheel vervallen was, had hij echter zeer geleden door de groote hoeveelheden van dat artikel, die uit Azië werden aangevoerd. Ook onze handel in manufacturen op Italië was in diep verval. Mededinging van anderen verminderde daarenboven de in- en uitvoeren van den Italiaanschen handel, die echter altijd vrij belangrijk bleef, zoodat nog in 1778, 25 schepen en in 1779, 40 schepen uit onderscheidene Italiaansche havens in Amsterdam, en in 1786, alleen uit Livorno, 16 schepen in Texel aankwamen *).

De oorlog tusschen de Fransche Republiek en Nederland, in het laatst der eeuw, legde groote beletselen aan het verkeer met de Levant en de Italiaansche koopsteden in den weg. Van het oogenblik, dat de krijg uitbarstte, hield de Middellandsche Zee op, een veilig vaarwater voor onze schepen te zijn, zoodat zich geen Hollandsch vaartuig meer daarin waagde. De handel was dien ten gevolge geheel gestremd.

In den jare 1791 waren met den Keizer van Marokko vernieuwd de verbonden van vrede en koophandel, die vroeger hadden bestaan. Dien ten gevolge konden de goederen, waarvoor eenmaal regten betaald waren, door geheel Marokko vrij worden vervoerd. Doch zij werden verbeurd verklaard, indien daarvoor geen regten waren betaald.

*) Lüder, p. 570.

Onze Consuls en ingezetenen genoten te Marokko dezelfde voorregten als de meest begunstigde volken *).

§ 22.

HANDELSBETREKKINGEN MET FRANKRIJK, GEDURENDE DE 18e EEUW †).

Het tarief van 1699 was naauwelijks in werking, of op nieuws ontvlamde de toorts des oorlogs, en deed alle schoone verwachtingen, die men van de herleving des handels met Frankrijk had gekoesterd, als in rook verdwijnen. Door een' inval in België joeg Lodewijk XIV geheel Europa tegen zich in het harnas. Ten jare 1701 werd dan ook tusschen Groot-Brittanje, den Keizer van Oostenrijk en ons een verbond gesloten §), en aan Frankrijk de oorlog verklaard. Bij die gelegenheid legden wij, in 1702, Frankrijk te last, dat wij belemmeringen ondervonden van zijne zijde in onzen koophandel; dat de lijst der regten niet was geregeld, dan na veel moeite en meer in ons nadeel dan vroeger; dat de Nederlandsche ingezetenen, in Frankrijk handel drijvende, in strijd met het verdrag, even hoog belast werden als andere vreemdelingen **). Op aanraden der Engelschen werd in 1703 alle verkeer met Frankrijk en Spanje verboden; eene daad, waartoe echter de Regering van dit Land noode overging, omdat zij den koophandel beschouwde als de zenuw van den Staat ††).

*) Martens, *Recueil*, V., 51.

†) Zie pag. 436.

§) Dumont, *Corp. dipl.*, VIII., I., p. 89.

**) Wagen., XVII., p. 154. *Rec. van Zeezaken*, III., 161.

††) *Gr. Placcb.*, V., p. 340—372. *Bijv. op* Wag., XVII., p. 6, *sqq.*

Zij vaardigde het verbod in 1708 dan ook slechts voor een jaar uit, en wel nadat de oorlog reeds een jaar had geduurd, en nog werden de verordeningen, op dat verbod betrekking hebbende, niet zeer streng in acht genomen. Buitendien verbood men toen ook den invoer van Fransche manufacturen, suiker, papier, glas en eenige andere goederen, terwijl tevens hier een verbod werd uitgevaardigd tegen den uitvoer van contrabande naar Frankrijk. Men bepaalde echter, dat de schepen met Fransche gewassen, die na 1 Junij, 1708, de havens dezer Landen binnenvielen, niet zouden worden aangehaald, indien het bleek, dat zij geene kennis van het verbod tegen den invoer gehad hadden *). De oorlog gaf in 1707 nog aanleiding tot het verbod om Fransche *billets de monnaie*, die haar meeste crediet verloren hadden, of wisselbrieven in betaling te nemen, hetgeen in 1709 werd vernieuwd. Nadat de oorlog met afwisselend geluk was gevoerd, maakte de Utrechtsche vrede in 1713 daaraan een einde. Bij art. 20, 30 en 32 van dat vredesverdrag werd bepaald, dat de koophandel en scheepvaart vrij zouden zijn; te zelfden dage werd er een verdrag van koophandel met Frankrijk aangegaan, waarbij het tarief van 1699 bijna woordelijk werd opgenomen. Het handelsverdrag werd gesloten voor den tijd van 25 jaren, en daarbij bepaald, dat onze ingezetenen niet hooger zouden worden belast dan de Fransche. De invoer van haring werd vrijgesteld, als ook het *droit d'aubaine* opgeheven. Goederen van onzijdigen in vijandelijke schepen waren verbeurd, doch vijands goed in vreemden schepen was vrij, en voortaan zouden geen Consuls meer worden aangesteld. Ook werd de belasting van 50 stuivers (*het vatgeld*) opgeheven en moest alleen betaald worden

*) *Rec. v. Zeezaken*, III., p. 237, volgg., 265.

bij vervoer van koopwaren van de eene plaats in Frankrijk naar de andere *).

Dit verdrag was voordeelig voor den Nederlandschen koopman, die, gedurende den tijd, dat het van kracht was, onbelemmerd een' winstgevenden handel op Frankrijk dreef, ofschoon men anders, en te regt, het verval onzes handels, zoowel als van onze staatkundige grootheid rekent te beginnen van het tijdpunt van den meergenoemden vrede †).

Immers mogt het verkeer met Frankrijk nu in het bijzonder nog belangrijke voordeelen afwerpen, van algemeene bekendheid toch is het, dat die op verre na niet meer konden vergeleken worden bij de vroeger behaalde winsten. In het algemeen nam ook de handel met andere Landen af. Hij stond op een keerpunt. Vreemde mededinging en oorzaken in onzen eigen' boezem gelegen deden hem dagelijks minder worden.

„Berooid," zegt de Heer Berg §) „was de staat van „zaken; uitgeput waren de kassen, en te vergeefs sprak „men den handel aan als de milde voedster (?), die de „wonden, door den oorlog geslagen, zou heelen; ook hij „was bedorven; en, na het noodlottige jaar, waarin zich „de aktiehandel verhief, kon zelfs het tarief van 1725 „hem niet meer redden. Van dien tijd af dagteekent dan „ook het verval, dat hem heeft getroffen, en allengs zoo „is toegenomen, dat ook 's Lands Regering er zich mede „begon te bemoeijen, en de bekende Propositie van Prins „Willem IV daarvan in 1751 het gevolg was."

De mededinging der vreemdelingen, was eene der voor-

*) Dumont, VIII, I. p. 377.

†) De Jonge, *De Staatkunde hier te Lande na den Utrechtschen vrede*, p. 9.

§) Réfugiés, p. 252.

naamste redenen van ons handelsverval; het beschouwen van den handel als eene bron van inkomsten voor de schatkist van anderen; „Altona en Hamburg, Bremen en Vlaan„deren, het geheele Noorden van Duitschland, ja zelfs Rus„land, begonnen te handelen en te produceren, en dit „was niet dan ten koste van ons Vaderland; het waren „onze politieke maximes, ter bevordering van den koop„handel, welke die Staten aannamen, en waardoor zij „zich van banden vrijmaakten, welke niet meer aan den „geest dier eeuw eigen waren, en welke wij dan ook niet „vermogten vast te houden; de vooroordeelen omtrent den „koophandel verdwenen; deszelfs bevordering werd de „regel, welken alle vreemde Vorsten en magten aannamen, „en daarmede verviel alle uitsluitend bezit, alle alleen„heersching, alle monopolie" *).

De alhier toegenomen weelde en pracht, die ons de voortbrengselen van het wufte Frankrijk meer en meer noodzakelijk maakten; de daarentegen door den Franschen handel gedane ontdekkingen van de oorspronkelijke bronnen, waardoor wij sommige handelstakken verloren, moesten de schaal merkelijk ten voordeele van Frankrijk doen overslaan †). De aktiehandel van het jaar 1720 legde ook aan het verkeer groote belemmeringen in den weg. Men verloor de winsten, door wezenlijken koophandel aangeboden, uit het oog, om zijn geluk te zoeken in een spel der blinde fortuin. Deze achteruitgang van onzen voornaamsten tak van volksbestaan had ook spoedig het verval onzer fabrijken ten gevolge. Wat men ook deed, er was niet aan te denken om beide bronnen onzer welvaart weder als vroeger te doen stroomen. In 1732 zag men wel in, dat de handel

*) Berg, *o. l.*, p. 255.

†) Le Long, *Kooph. v. Amsterd.*, IV., p. 3.

minder zwaar moest belast worden, uit hoofde der meerdere vrijheid, die hem overal in Europa ten deele viel, en der groote veranderingen die hij in het algemeen had ondergaan; doch men aarzelde in de keus der middelen, zoodat zijn toestand hoe langer hoe beklagenswaardiger werd.

Onder deze omstandigheden naderde het jaar 1739. Sinds eenigen tijd waren er al onderhandelingen aangeknoopt, om het in 1713 voor 25 jaren gesloten handelstraktaat te vernieuwen. Op de belofte van de Staten, zich niet te zullen bemoeijen met den oorlog tusschen Engeland en Spanje, kwam het verdrag dan ook tot stand, in vele punten overeenkomende met dat van Utrecht. Onze koopvaardijvloot werd daarbij vrijgesteld van de betaling van het vatgeld van 50 stuivers, behalve wanneer goederen uit de eene Fransche haven naar de andere gevoerd werden. De vrije invoer van haring werd (art. 9) ook toegestaan. Buitendien werd er een tarief vastgesteld tot regeling der inkomende regten van gewassen, gemaakte stoffen en voortbrengselen der visscherij *), en bepaald, dat de ambtenaren de goederen voor de aangegeven waarden tot zich konden nemen, mits $^1/_6$ van den prijs er bijvoegende. Ook kwam men bij dat verdrag overeen, dat de Scheepsbevelhebbers en kooplieden hunne zaken zelve mogten behandelen, zonder dat zij verpligt zouden zijn daartoe door de Regering aangestelde tusschenpersonen te gebruiken, terwijl nog vele andere vrijheden aan de wederzijdsche onderdanen werden gegund.

Groote voordeelen zouden voor Nederland uit dat verdrag hebben kunnen voortvloeijen. Wagenaar verklaart daaromtrent, „dat de koophandel aanmerkelijke voordeelen uit dit verdrag en uit de vaart op Spanje gedurende den

*) *Gr. Placcb.*, VI., p. 324.

oorlog tusschen dat Rijk en Groot-Brittanje zou getrokken hebben, zoo de naburen hadden willen gedoogen, dat hij onbelemmerd werd uitgeoefend. Doch vijandelijke kruisers en oorlogsschepen hielden de koopvaarders van den Staat aan, op vermoeden dat zij contrabande goederen geladen hadden, doorzochten de schepen en bragten ze op, wanneer zij dikwijls verbeurd verklaard werden, tot zeer groot nadeel voor 's Lands ingezetenen. Ook bragt de verandering, die kort hierna in den staat der zaken van Europa kwam, te weeg, dat de voordeelige punten van het verdrag van koophandel met Frankrijk ingetrokken en besnoeid werden, waarop eerlang nog grooter verwijdering volgde" *).

Van alle volken van Europa, die ooit handelsverdragen met Frankrijk aangingen, hebben wij er het meeste voordeel uit getrokken, en konden de verleende gunsten ook met het beste gevolg in toepassing brengen, zoo als dit bij de vrachtvaart, zonder tegenspraak het geval was †). Men wil dan ook, dat in de eerste helft der 18e eeuw de handel op Frankrijk eenen der voornaamste takken van onzen algemeenen handel uitmaakte.

Doch de eerlang tusschen Frankrijk en Maria Theresia uitgebroken oorlog, waarin wij de partij der laatstgenoemde kozen, deed de verwijdering tusschen Frankrijk en ons toenemen. Behalve de aangevoerde reden, werkte hiertoe mede het herwaarts opzenden van twee Fransche Oostindische schepen, door de Engelschen opgebragt en te Batavia verkocht; eene daad, die de Franschen beschouwden te zijn geschied in strijd met art. 13 van het Utrechtsche handelsverdrag van 1713 en met het 11e art. van het verdrag van 1739.

---

*) Wagen., XIX., p. 267, volgg.

†) Lüder, p. 445.

Gedurende den twist der beide partijen over het al of niet teruggeven der schepen, trok de Koning van Frankrijk in 1745 het verdrag van 1739 bij besluit in *), en benam daardoor onzen kooplieden alle voordeelen, hun vroeger toegestaan. Scheepvaart en koophandel dezer Landen werden door deze daad zeer benadeeld †). Gezanten, naar Frankrijk gezonden, konden de zaak niet weder op vorigen voet terugbrengen, en in 1746 besloot onze Regering, om den invoer van alle Fransche wijnen, brandewijnen, suiker, siroop, papier en zout te verbieden §). Men belette den Franschen kapers het inloopen in onze havens; verbood het verhuren van schepen aan Franschen, en moedigde de kaapvaart op den vijand aan. Het gebeurde intusschen meermalen, dat de Fransche goederen over Spanje als Spaansche voortbrengselen werden ingevoerd, zoodat men ook daartegen in 1748 maatregelen moest nemen **). Dikwijls werd echter aan eenige kooplieden vergund Fransche goederen hier in te voeren, en toegestaan bleef het onzen tabaksplanters tevens hunnen tabak aan Frankrijk te blijven verkoopen. De maatregelen hier genomen tot belemmering van den Franschen handel misten dan ook hunne uitwerking niet en benadeelden Frankrijk zeer — ofschoon zij ons mede geen groot voordeel aanbragten.

Zij waren intusschen de voornaamste oorzaken, dat de oorlog spoedig, in 1748, door den vrede te Aken ††) werd geëindigd. Hierbij werd echter vooreerst het verdrag van handel

---

*) *Mémoires hist. et polit.*, 1746, L, p. 111.

†) Wag., XX., p. 20, 21.

§) *Gr. Placcb.*, VII., p. 482, volgg.

**) *Rec. v. Zeezaken*, VI., p. 89.

††) Wag., XX., p. 172, volgg., 257.

van 1739 niet vernieuwd, ofschoon de Regering dezer Landen, na het herstellen van de gemeenschap met Frankrijk, daartoe wel pogingen aanwendde. Doch Lodewijk XV scheen er geen plan op te hebben *), niettegenstaande onze Gezanten aan het Fransche Hof in last hadden, hem te zeggen, dat het vernietigen van het verdrag van 1739 zeer nadeelige gevolgen zou na zich slepen, te meer als men overwoog, dat de schaal des handels tusschen Frankrijk en ons merkelijk oversloeg naar de Fransche zijde, en dus de ingezetenen van Frankrijk gerekend moesten worden, bij het verdrag van 1739 het grootste belang te hebben †). En werkelijk onze handel, was in de laatste jaren afgenomen. Inzonderheid benadeelden ons de Hanzésteden in de vaart op Frankrijk. Daarentegen vermeerderde het verkeer, dat wij onderhielden met de Fransche volkplantingen in Westindië, onzen handel op de Oostzee. Wij haalden de vruchten en voortbrengselen dier volkplantingen uit Frankrijk af en bragten die naar alle deelen van Europa. Het kapitaal, daardoor omgezet, werd op meer dan 20 millioen geschat, terwijl de handelstak, daarmede gedreven, omstreeks het midden der 17e eeuw niet bekend was. Doch ofschoon de Franschen er niet op bedacht waren om, volgens Luzac, hunnen koophandel *onmiddellijker* te maken, en er, naar het oordeel van dien Schrijver, niet in zouden slagen, zoo zij ondernamen hunne waren regtstreeks naar andere volken te vervoeren, en van daar

*) Kluit, *Hist. fed.*, p. 251, zegt hieromtrent: »Inita vero pace a 1748, multum deinceps operae impensum est, ut renovaretur. Sed hactenus omnia frustra. Adeo ut, hoc quo vivimus, a. 1790. Republica Belgica nullum habeat *Commercii fedus* duabus cum gentibus, Belgarum mercaturae quam maxime aemulis; dum interim reliquae gentes in pangendis Commercii federibus sunt occupatissimae."

†) *Bijv. op* Wag., XX., p. 93.

terug te brengen wat zij tot hun gebruik noodig hadden, lokten zij toch een groot aantal schepen uit het noordelijk Europa in hunne havens, trachtten de scheepvaart der Hanzesteden bij zich uit te breiden, en deels eene mededinging in te voeren, die staande gehouden werd door de voordeelen, welke er de wederzijdsche zoo Fransche als Noordsche en Oostersche kooplieden bij vonden *).

„Welk nadeel," zegt Luzac verder, „onze koophandel door deze regtstreeksche vaart uit de Oostzee en het noorden op Frankrijk zal lijden, zal men uit het volgende kunnen opmaken. Men rekent, dat de vaart van Frankrijk op zijne Amerikaansche volkplantingen, tot nu toe, het eene jaar door het andere gerekend, 600 schepen aan den gang gehouden heeft. Het is waar, dat men slechts kleine schepen tot die vaart gebruikt; men ziet er weinig, die grooter dan van 200 of 250 ton zijn, indien men de slavenschepen uitzondert. De goederen, welke ieder dier schepen weder aanbrengt, zijn, door elkander gerekend, ten minste 100,000 *livres* waardig, dat is te zamen 60 millioen.

„Laat men deze zeer middelmatige begrooting van Amerikaansch geld eens tot Fransch geld brengen, zoo zullen de waren, in Fransche havens aangebragt, ten minste 40 millioen Fransch geld, prijscourant van Europa, bedragen, waarvan Frankrijk niet het vierde gedeelte gebruikt. De onzen zijn in het bezit geweest van die waren uit dat Rijk te halen en naar elders te brengen. Doch de Hanzésteden steken ons in dien handel naar de kroon, en men kan ligt uit de bovengemelde rekening oordeelen, voor hoe vele millioenen de Hanzésteden onzen koophandel in Frankrijk daardoor doen afnemen. Deze regtstreeksche vaart der Hanzésteden, vooral van Hamburg, tegenwoordig de magtigste in

*) Luzac, IV., p. 104.

den koophandel, de rijkste van het noorden, en, in vele opzigten, de mededingster van Amsterdam, moet ons doen vreezen, dat wij ook het leveren van hout aan Frankrijk, en het tot heden toe door ons genoten voordeel om dat Land te voorzien van de bouwstoffen, voor zijne zeemagt vereischt, zullen verliezen" *).

Al vroeg bestond er van Amsterdam eene belangrijke beurtvaart op Rouan en St. Valery, door onderscheidene verordeningen aangemoedigd. Bij herhaling †) was vastgesteld, dat de beurtschippers broeders moesten zijn van het groot buiten- en binnenvaardersgilde. Dezen beurtschepen was reeds vóór het jaar 1683 eene ligplaats aangewezen op den Singel bij de Korsjesbrug. Doch sinds het midden der 18de eeuw schijnt die beurtvaart verminderd, door het varen van vele Vriesche smakken en kofschepen op Frankrijk en andere omstandigheden, zoodat men op middelen begon bedacht te zijn, om die beurtvaart te herstellen §).

Na langdurige onderhandelingen, besloot de Koning van Frankrijk, in 1749, onze koopvaardijschepen voorloopig voor 6 maanden vrij te stellen van de betaling van het vatgeld, en het inkomend regt op zoutevisch te bepalen op 12 stuivers van de ton **); doch het pond vreemde tabak met 30 stuivers te belasten en den invoer van Hollandschen haring te belemmeren ††).

Van den vrede van Aken af werden de handelsbetrekkingen tusschen Frankrijk en ons niet meer door verdragen, maar door privilegiën, wederzijdsche concessiën, enz.

---

*) Luzac, IV., p. 104. 105.

†) *Handvestenboek v. Amsterd.*, p. 1225—1237.

§) De Koopman, I., p. 470.

**) Wag., XX., p. 335.

††) *Bijvoeg. op* Wag., XX., p. 97.

geregeld. Zes en een half jaar onderhandelde men over het aangaan van een handelsverdrag en het vaststellen van een nieuw tarief. Toen Frankrijk echter verklaarde niet genegen te zijn zoodanig verdrag te sluiten, werd onze Gezant Marcelis teruggeroepen. Wel werden ons eenige voorregten toegestaan; maar de invoer van Hollandschen haring met zoogenoemd *sel de brouage* gezouten, werd verboden, de zoutevisch dan eens meer dan eens minder belast; daarentegen werd het vatgeld van 50 stuivers afgeschaft voor 6 maanden; en later verlengd, duurde die afschaffing met eenige uitzonderingen voort tot 1779, wanneer zij werd ingetrokken *). Toen in 1756 twisten over de de bezittingen in Noord-Amerika weder een' oorlog tusschen Frankrijk en Groot-Brittanje hadden in het leven geroepen, stelde Frankrijk ons vrij van de betaling van het vatgeld en verminderde de regten op gezouten visch †). Intusschen waren wij gedurende dezen oorlog verpligt, sterke konvooijen aan onze koopvaardijvloot te verleenen §), waartegen de verzwakte staat onzer zeemagt dikwijls een hinderpaal was, zoodat nog in dat jaar 80 koopvaardijschepen daarvan de treurige gevolgen ondervonden en in groote ongelegenheid kwamen. De Fransche Regering vergunde ons echter in 1758 den vrijen invoer van gezouten haring, die na het verbreken van het verdrag van 1739 als contrabande was beschouwd. Reeds menigwerf had men ten behoeve der haringvisscherij pogingen aangewend, om dezen vrijen invoer te verkrijgen, die ons toen werd toegestaan uit erkentenis voor de herhaaldelijk betuigde opregte genegenheid der Staten, om bij het stelsel van onzijdigheid, door hen eenmaal aangenomen, te volhar-

*) *Bijv. op* Wag. Wag.. XX, p. 101.

†) *Ned. Jaarb.*, 1756, p. 442.

§) *Merc. hist. et pol.*, 1756, I., 7, 2.

den *). De verleende gunst werd echter in 1783 weder ingetrokken. De schade, die wij in dien oorlog op zee leden, door het wegnemen onzer met scheepsbouwhout geladene schepen, als anderzins, maakte, dat de handel gedurende den krijg en tot op den vrede, in 1763, niet voordeelig was. Van dat oogenblik tot het jaar 1775, was ons verkeer met Frankrijk in meer gunstigen toestand dan voorheen. Een adres, in 1776 door verscheidene Amsterdamsche kooplieden den Staten van Holland aangeboden, waarbij eene vermindering van waaggeld voor de koffij werd verzocht, zou, volgens Luzac, het bewijs zijn, dat wij alstoen nog eenigermate meester van den koffijhandel waren †). Doch toen in 1775 een nieuwe oorlog tusschen Frankrijk en Engeland ontstond, over de onafhankelijkheid der Noord-Amerikaansche volkplantingen, onderging de koophandel weder zeer groote verliezen, door het wegnemen van schepen als anderzins. Niet alleen werden schepen met verboden goederen, maar ook vaartuigen geladen met andere waren, inzonderheid scheepstimmerhout, voor Frankrijk bestemd, door den vijand weggenomen, zoodat de handel met dat Land toen zeer gering was.

In het belang onzer onzijdigheid, verscheen op 26 Julij, 1778, Frankrijks besluit omtrent den handel der onzijdige volken. Daarbij werd aan deze vergunning verleend, om met den vijand koophandel te drijven, mits geene verboden goederen vervoerende. Dat besluit verschafte ons echter in het algemeen weinig voordeel, terwijl van een' anderen kant onze handel met Frankrijk en Amerika zeer bemoeijelijkt werd.

Behalve eene groote menigte andere goederen, werd in

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1758, p. 818.

†) Luzac, II., p. 283.

1778 in Holland uit Frankrijk ingevoerd voor eene waarde van 6,474 *livres* aan Bourgogne-, 27,283 *livr.* aan Champagne-, 5,231,625 *livr.* aan Bordeaux- en 1,112,070 *livr.* aan andere wijnen. De invoer van brandewijn uit Frankrijk bedroeg in dat jaar voor eene waarde van 744,606 *livres*, de verschillende likeuren voor 22,391 *livres* en de azijnen voor 28,460 *livres* *). De gunstige gezindheid van Frankrijk jegens ons veranderde echter zeer spoedig, toen de Regering deser Landen had bepaald, dat er voortaan geen geleide meer zou worden gegeven aan schepen geladen met scheepsbouwstoffen. Dit voornemen verwekte groot misnoegen. In 1779 was de intrekking der voorregten, aan de onzijdige volken in 1778 verleend, met uitzondering van Amsterdam, dat de zijne behield, hiervan een gevolg. Daardoor ontstond eene gevaarlijke stremming in den handel †).

De intrekking van het genomen besluit, om geen geleide meer te verleenen aan schepen met scheepsbouwstoffen geladen, kon echter de invoering van een nieuw tarief, in 1779, in Frankrijk niet verhinderen. Toen werd bepaald, dat de goederen en gewassen, voortbrengselen van visscherij, fabrijken en handel van de onderdanen der Vereenigde Nederlanden, bij invoer in alle havens van Frankrijk, boven de belasting, waaraan zij toen onderhevig waren, nog 15 pCt. van de waarde zouden betalen, zelfs ten tijde van jaarmarkten en in havens, die eertijds voor vreemden vrij waren §), met uitzondering echter van verfstoffen, meekrap, ruwe hennep, ongesponnen wol, smeer, weedasch, hars, teer, pek en timmerhout. De inwoners van Amsterdam en Haarlem bleven bij uitzondering de gunsten, tot dien tijd genoten,

---

*) V. d. Bogaerde, *Essai*, II., p. 85.

†) *Ned. Jaarb.*, 1779, p. 84, 89, 133, 164, 430, 587.

§) Le Long, IV., p. 12.

behouden: een voorregt, waarin later de geheele provincie Holland deelde *). Deze uitzondering gaf hier aanleiding tot menigvuldige oneenigheden en werd de bron van vele rampen. Luid klaagde men over deze tarief-verhoogingen, en vreesde voor eenen achteruitgang in handel en reederij; vooral leed de stad Rotterdam hieronder. De vijand maakte den Oceaan te onveilig om aan een geregeld handelsverkeer te kunnen denken, dat dan ook, op eenige weinige uitzonderingen na, geheel stilstond. Buitendien hadden gezonder denkbeelden omtrent handel en volkenverkeer in Frankrijk hunnen weg gevonden. De Regering beschermde daar het handelsbelang, en wendde alle pogingen aan om den *passiven* handel in een' *activen* te doen veranderen. Ook uit het Noorden traden, zoo als wij reeds hierboven zeiden, geduchte mededingers voor ons op. Van daar bragt men toen vele goederen zelf naar Frankrijk, of zij werden door Fransche schepen uit Noordelijke havens afgehaald: goederen, waarvan de aanvoer voormaals alleen aan ons was overgelaten †).

Onze toetreding tot het verbond der *gewapende neutraliteit*, in 1780 door Catharina van Rusland opgerigt tusschen Rusland, Denemarken, Zweden, en waarbij zich later ook Pruissen, Oostenrijk en Portugal voegden, tot handhaving van den regel: *vrij schip, vrij goed*, kon ons echter niet vrijwaren voor eenen geduchten oorlog, waardoor wij reeds in de eerste maand van zijnen duur 200 koopvaardijschepen verloren §), en vele onzer koloniën in handen kwamen van den vijand, als, in de Westindië, St. Eustatius, St. Martin en Saba; kort daarna Demerary, Essequebo en Berbice,

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1779, p. 529.

†) Lüder, p. 447.

§) Van Ouwerkerk de Vries, *Verhandeling*, pag. 18.

die echter later door Fransche magt ten onzen behoeve werden hernomen. In Oostindië verloren wij Negapatnam en Ceylon. Dáár werd echter door Franschen onderstand veel beschermd en veel behouden. Intusschen hadden wij in 1781 te Versailles een verdrag met Frankrijk gesloten, betreffende de schepen op den vijand hernomen wordende *), dat de band tusschen Frankrijk en ons naauwer toehaalde, doch ons ook niet behoedde voor groote schade op zee. De pogingen, die wij buitendien deden om een verdrag van handel en zeevaart met de Fransche Regering aan te gaan, gelukten daarentegen niet †).

Het was toen, dat onze handel grootendeels gedreven werd onder vreemde en geleende vlag, dat het buitenland bekend werd met de geheimen onzer koopvaart en visscherij. „Ziedaar," zegt de Heer Ouwerkerk de Vries, „de eerste ondermijning der voorkeur, welke de Hollandsche handel tot daar toe genoot bij alle volken; en de onreine bron, waaruit bijna al de beklagelijke oorzaken, hetzij dan regtstreeks of van ter zijde, tot zijn verval zijn voortgevloeid, en waartegen het dadelijk behaald voordeel niet genoemd mag worden §)."

Toen de oorlog in 1783 door den vrede van Parijs een einde nam, werden wij uitgenoodigd om de waarde van het geleden verlies op te geven, dat op 80 millioen werd begroot **).

Waren in 1782 de pogingen afgesprongen om een handelsverdrag met Frankrijk te sluiten, toch kwam er in 1785 een verbond tot onderlinge verdediging en hulp tusschen

---

*) Martens, *Recueil*, III., 340.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1782, p. 801.

§) P. 20.

**) Martens, *Recueil*, III., 519, 560.

dat Land en ons tot stand *), waarbij de regel: *vrij schip, vrij goed*, werd gehandhaafd, *sauf toutefois les exceptions énoncées dans les articles* 19 *et* 20 *du traité de Commerce, signé à Utrecht* 11 *Avril*, 1713. Voor het overige zouden wij in Frankrijk en de Franschen hier, in zaken van koophandel. worden behandeld *comme la nation la plus favorisée* †.

Nog datzelfde jaar werd in Frankrijk een besluit genomen, waarbij aan Fransche onderdanen vele gunsten in den handel werden toegestaan. Men beloofde ook eene premie voor de uitrusting van Fransche schepen voor de vaart naar het Noorden; eene bepaling, die onzer scheepvaart zeer veel nadeels heeft berokkend. Doch de Fransche handel op het Noorden nam niet toe in die mate, als men verwacht had, omdat daarvoor groote kapitalen gevorderd werden, die slechts eene matige winst afwierpen. De visscherijen geraakten daarentegen in bloeijenden staat.

In 1786 begon men echter van het ten vorigen jare gesloten verdrag af te wijken. De Fransche Regering hief van de door ons ingevoerde goederen hoogere regten, dan was bedongen, en dan andere volken betaalden. Op de daarover van onze zijde gedane klagten werd de zaak op den vorigen voet teruggebragt §). Frankrijks tusschenkomst werd ook toen nog ingeroepen, om den invoer van zoutevisch in de Oostenrijksche Nederlanden te verkrijgen, doch zonder gevolg **), terwijl men tevens een verzoek aan de Fransche Regering rigtte, om de hooge regten op onzen labberdaan gelegd en het verbod tot invoer van haring in

---

*) Martens, *Recueil*, IV., 65.

†) Art. 13.

§) *Res. Stat.-Gl*, 4 Oct., 1786.

**) Id., 18 Jan., 1786.

te trekken. De uitslag van dit verzoek schijnt echter niet bekend te zijn *).

Ofschoon in minder mate dan vroeger, bloeide toch gedurende de jaren 1787, 1788 en 1789 de koophandel met Frankrijk, wordende de waarde van den invoer aldaar van goederen door ons geschat op 20 à 40 millioen en de uitvoer van fabrijkgoederen op 8 à 10 millioen †).

De waarde van onzen invoer in Frankrijk bedroeg:

in 1787 . . . . . 24,197,700 *fr.*
" 1788 . . . . . 23,895,700 "
" 1789 . . . . . 36,779,000 "

Een groot gedeelte der ingevoerde artikelen bestond uit granen, hout, potasch, metalen, enz. Frankrijk gaf hiervoor terug voor eene waarde van 4 of 6 millioen aan wijn, brandewijn en eetwaren, 20 à 30 millioen aan suiker en koffij en 8 à 10 millioen aan fabrijkgoederen; zijnde het bedrag van den uitvoer:

in 1787 . . . . . 33,571,500 *fr.*
" 1788 . . . . . 45,661,100 "
" 1789 . . . . . 43,157,000 " §).

Wij bragten er echter geen gember meer heen, sedert de Franschen die van de Antilles haalden. De invoer van Hollandsche kaas was afgenomen, sedert men zich in Auvergne sterk op de vervaardiging van dat artikel had toegelegd. De invoer van onze visch verminderde door de groote uitbreiding der Fransche visscherijen, terwijl onze invoer van Noordsche voortbrengselen ook geringer werd, doch de uitvoer van weelde- en mode-artikelen belangrijk toenam.

---

*) *Res. Stat.-Gl.*, 23, 30 Jan., 1786.

†) Chaptal, *de l'industr. Franç*, I., p. 80.

§) V. d. Bogaerde, *Essai*, II., p. 86, 87.

Zoo was dan toen de zaak bijna weder op dezelfde hoogte als vroeger. Onze uitvoer uit Frankrijk overtrof in waarde onzen invoer aldaar. De Schrijver van de *Histoire des Provinces Unies* zegt in zijne mededeelingen omtrent den handel van Holland met Frankrijk: „*Le commerce de France est très-intéressant pour les Hollandais, quoiqu'ils en tirent beaucoup plus de choses qu'ils n'y portent* *)," terwijl voorts dezelfde Schrijver zegt: „*Les Hollandais fabriquant chez eux ce qu'ils venaient chercher dans le Royaume de France, ont changé de rôle et débitent aujourd'hui* (1757) *presqu' autant de marchandises qu'ils en achétent. Ce commerce cependant ne laisse pas d'être encore assez considérable.*"

„De handel met Frankrijk," zegt de Heer van den Bogaerde, „moest noodzakelijk lijden door den invloed der gebeurtenissen van 1789. Het verlies van de Fransche koloniën en de oprigting der vele fabrijken voor scheikundige voortbrengselen moesten eene aanmerkelijke verandering te weeg brengen in den aard der ruilingen, en niets kon in Frankrijk volkomen het verlies der voortbrengselen van St. Domingo en van Isle de France vergoeden. Evenwel meende men, dat de handelsbetrekkingen met Nederland altijd van groot belang zouden blijven, en dat de Hollanders, aldaar eene goede markt voor de artikelen van hunnen handel vindende, in ruiling daartegen eene groote menigte landbouw- en nijverheidsvoortbrengselen zouden terugnemen" †).

Intusschen hadden de geheele ommekeer van zaken, de in Europa gevoerde oorlogen, en het verbod van invoer van alle Engelsche en andere vijandelijke goederen, de Fransche

*) Tom. I., p. 329. Paris, 1757.

†) V. d. Bogaerde, *Essai*, p. 87.

wet, waarbij iedere invoer van koopwaren anders dan met Fransche schepen werd verboden, hier aanleiding gegeven tot de uitvaardiging van een besluit door de Regering, waarbij alle vaart op Frankrijk, Braband en de Vlaamsche havens, en de uitvoer te land derwaarts werd verboden. Door de Staten-Generaal werd beslag gelegd op alle schepen. Alleen de vaartuigen bestemd voor Oost- en West-indië mogten uitzeilen, alsmede die voor de Groenlandsche- en Straat-Davis-visscherij, terwijl het verkoopen van schepen aan den vijand tevens werd verboden. De omwenteling, die ook hier voorviel, had in 1795 eene naauwere aansluiting aan Frankrijk ten gevolge. Het aangegaan verbond waarborgde de vrije vaart en handel op den Rijn, de Maas en de Schelde voor beide partijen *). Voorts werden in een afzonderlijk Artikel waarborgen gegeven voor de bezittingen in de Indiën en op de kusten van Afrika, terwijl de havens van de Kaap, Colombo en Trinconomale voor Fransche schepen werden opengesteld.

De daarop gevolgde oorlog met Groot-Brittanje bragt, behalve omstreeks 150 koopvaardijschepen, de meeste onzer Westindische en Oostindische bezittingen, benevens de Kaap de Goede Hoop, in 's vijands handen, zoodat ook toen alle vooruitzigten voor den Nederlandschen handel, die zich van 1787 tot 1795 nog eenigzins staande had kunnen houden, weder in rook verdwenen.

De Hollandsche koopman moest op nieuws tot vreemde vlag zijne toevlugt nemen; doch ook dit middel was niet genoegzaam om den gedurig afnemenden en verkwijnenden handel op de been te houden. De schriftelijke blokkade vergrootte daarenboven nog de rampen van den handel-

*) Martens, VI., p. 532.

stand, die zich genoodzaakt zag, door de heerschende onveiligheid op zee, zijne ondernemingen te staken.

Eenige jaren na de Fransche omwenteling bedroegen onze invoeren in Frankrijk voor eene waarde van 15 of 17 millioen guldens. Buitendien voerde Frankrijk eene groote menigte koopwaren, door Holland geleverd, uit. Eene opgave van het jaar 1792 brengt de waarde der inen uitvoeren, zoowel te land als te water, tot 84 millioen guldens, en voor het 8e jaar der Republiek, bedroeg die som meer dan 50 millioen guldens *).

Kort na de omwenteling van 1795 werden door de Staten bij de Vertegenwoordigers des Franschen volks pogingen aangewend, om den vrijen invoer, en, onder behoorlijke voorzorgen, ook den vrijen uitvoer te verkrijgen van alle goederen hier te Lande, behalve die, welke uit vijandelijke havens kwamen of derwaarts gingen. De Fransche Vertegenwoordigers, die zich te Amsterdam bevonden, bepaalden dan ook, dat de Fransche oorlogsschepen onze koopwaren zouden beschermen, en dat er maatregelen zouden genomen worden om het inloopen en uitzeilen der schepen te dekken. Zij verklaarden tevens de vaart binnen en buiten 's lands geheel vrij. Doch de uitvoer naar Groot-Brittanje werd verboden, even als de uitvoer van amunitie en scheepsbehoeften naar alle Landen, behalve naar Frankrijk †).

§ 23.

HANDELSBETREKKINGEN MET GROOT-BRITTANJE, GEDURENDE DE 18e EEUW §).

Door de onderhandelingen, die den Spaanschen successie-

*) V. d. Bogaerde, *Essai*, II., p. 88.

†) Wagen., XXXIII., p. 131. §) Zie pag. 451.

oorlog waren voorafgegaan, en waaraan Groot-Brittanje zeer sterk had deelgenomen, was de Engelsche invloed op de zaken van het vasteland van Europa buitengewoon toegenomen *); een invloed door den Utrechtschen vrede nog belangrijker geworden en onder de regering van het Huis van Hanover versterkt †). De bezittingen van dat Huis op het vasteland waren eene der oorzaken van dien toenemenden invloed van Engeland. Dat hierdoor de handelsbetrekkingen van Groot-Brittanje met andere Staten eene noodzakelijke uitbreiding moesten ondergaan, is aan geen' twijfel onderworpen; ja het is eene ontegensprekelijke waarheid, dat het vermeerderen dier betrekkingen, reeds een der voornaamste roerselen was van de Britsche Staatkunde dier dagen. Die Staatkunde kenmerkte zich toen door één heerschend denkbeeld, niet alleen voor Engeland, maar voor geheel Europa weldadig, namelijk het behoud van den vrede §).

Dat echter door dien gedurig toenemenden handel, die thans zoowel het Noorden en Zuiden van Europa, als het Oosten en Westen der bekende wereld omvatte, ons verkeer met andere volken een' geweldigen schok heeft gekregen, leert de geschiedenis dier dagen.

De Navigatie-Akte, waarin men geene verandering had kunnen brengen, had Engelands handelsmagt eene reusachtige uitgebreidheid gegeven, zoodat de Britsche Luipaard overal met den Nederlandschen Leeuw den strijd der mededinging aanving, die, helaas! maar al te dikwijls ten nadeele van den laatsten uitviel.

Verbood deze Akte den invoer van goederen, geene voortbrengselen van Hollands grond of fabrijken zijnde, met Hollandsche schepen, toch wisten wij, volgens Lüder's me-

*) Heeren, *Verm. hist. Schriften*, I., p. 171.

†) Id., p. 176. §) P. 202.

dedeelingen *), Duitsche voortbrengselen, onder den naam van Hollandsche, in Engeland in te voeren, vooral Duitsche lijnwaden, die hier gebleekt waren.

Volgens Le Long †), was de handel in goederen, tusschen Amsterdam en Engeland, niet groot; maar daarentegen de correspondentie en handelingen tusschen de Amsterdamsche en Londensche bankiers zeer belangrijk in den wisselhandel. Wat de omzet der goederen aangaat, vervolgt de genoemde Schrijver, zoo is het zeker, dat die tusschen Engeland en ons veel uitgebreider zou geweest zijn, als die van beide zijden niet aan zoo veel belemmeringen onderworpen was. Doch Engeland verbood den invoer van verscheiden goederen, althans met Hollandsche schepen, en zoo ook den uitvoer naar deze Landen. Voorts zegt hij, dat in vredestijden de handel in inkomende goederen 3 tot 500,000 pond sterling en in uitgevoerde omstreeks 1,000,000 pond sterling in het jaar bedroeg §). Indien men een' blik slaat op de statistieke tabellen van onzen in- en uitvoerhandel met Groot-Brittanje, van het jaar 1696 af **), dan blijkt het ten duidelijkste, dat deze handel met afwisselend geluk gedreven werd.

Volgens Lüder ††), zijn, gedurende den loop der 18e eeuw, de Hollandsche invoeren zoowel als de uitvoeren afgenomen; doch de vermindering van den invoer was van die des uitvoers aanmerkelijk onderscheiden. Gedurende 30 jaren hield zich de invoer nog altijd staande. Gemid-

---

*) P. 462.

†) Id., III., p. 264.

§) Id., p. 265.

**) Zij zijn te vinden in Busching's *Magazin* Th. VIII., p. 150—200, en in Macpherson, III en IV.

††) P. 465.

deld bedroeg die ieder jaar, van 1700 tot 1730, 565,936 pond sterling. In het tijdvak van 1700—1710 schat men dien invoer op 588,357 pond. Gedurende ieder jaar, van 1730 tot 1740, verminderde zij met 70,441 pond. Van 1740 tot 1760 ieder jaar met ruim 151,000 pond. Van dat oogenblik nam hij weder toe tot het jaar 1780. Gedurende ieder jaar, van 1760 tot 1770, was hij 100,538 en van 1770 tot 1780 130,723 in waarde toegenomen *).

In het oorlogsjaar 1781 daalde de waarde van den invoer in Engeland, die in 1780 nog 760,422 pond sterling had bedragen, tot 113,611 pond, en in 1782 tot de geringe som van 9007 pond †). De gemiddelde invoer in Engeland uit Holland, van 1780—1790, bedroeg 411,255 pond; die van 1790—1800 594,336 pond. In 1800 werd door ons in Engeland ingevoerd voor eene waarde van 972,599 pond sterling. De belangrijkste invoeren hebben, behalve in het jaar 1800, plaats gehad in de jaren 1791, 1792, 1793 en 1794, bedragende toen de waarde van den invoer 853,983 pond, 801,534 pond, 806,305 pond en 1,08,335 pond. In 1795 daalde de waarde van den invoer op eenmaal tot 119,586 pond §).

„Slechts gedurende de eerste twintig jaren der 18e eeuw," zegt Lüder **), „hield zich de uitvoer zonder belangrijke verminderingen staande. Op 2,146,519 pond wordt de uitvoer 's jaars, gedurende de eerste 10 jaren dier eeuw, opgegeven, en het gemiddeld bedrag voor iederen jaarkring, tot 1720, was 2,083,345 pond. In ieder jaar, tot 1730, nam de waarde van den uitvoer voor meer dan 97,300

*) Lüder, p. 465, 466.

†) Macpherson, *Ann. of Comm.*, III., IV.

§) Idem, III. en IV.

**) P. 466.

pond af, en in ieder jaar, tot 1740, voor meer dan 116,200 pond. Van 1740 tot 1750 bedroeg daarentegen de waarde van den jaarlijksche invoer meer dan in ieder der eerste tien jaren der eeuw, en werd gemiddeld berekend op 2,404,559 pond. Tot op 1,692 594 pond daalde hij van 1750 tot 1760; van dien tijd af tot 1770 nam hij weder ongeveer voor 201,768 pond toe, en daalde weder tot op 1,553,143 pond van 1770 tot 1780 *)."

De gemiddelde waarde van den uitvoer uit Groot-Brittanje naar Holland bedroeg in het tijdperk van 1780 tot 1790 jaarlijks 1,075,816 pond sterling; van 1790 tot 1800 jaarlijks 1,048,741 pond. In het jaar 1800 werd door ons voor eene waarde van 3,208,613 pond sterling uit Engeland uitgevoerd †).

Een groot gedeelte der goederen, die wij uit Engeland trokken, werd weder door ons naar andere Landen gebragt. Zij bestonden in koper, tabak, huiden, rijst en koffij, van welk laatste artikel in 1777 alleen naar Amsterdam 1,155,900 pond, in 1778 161,200 pond en in 1779 1,648,400 pond naar Amsterdam werd uitgevoerd, terwijl wij voor 't overige nog eene menigte andere goederen uit Engeland verkregen.

In de maand Julij, 1713, werd er tusschen Groot-Brittanje en de Staten-Generaal eene tijdelijke of voorloopige overeenkomst gesloten, betreffende den koophandel op de Spaansche Nederlanden §), en in 1716 het verbond met Engeland, als ook het verdrag van zeevaart van den jare 1674 vernieuwd **), dat in 1728 nogmaals is bekrachtigd ††).

---

*) Lüder, p. 467.

†) Macpherson, T. III. en IV.

§) Id., III., p. 37.

**) Wagen., XVIII., p. 117.

††) Wagen., *Hist. en Polit. Tract.*, I., 217.

Na de zooveel geruchts gemaakt hebbende oprigting der O. I. Maatschappij te Ostende, bewoog een gelijk belang beide Staten om vertoogen tegen hare instandhouding, in het belang hunner eigene O. I. Maatschappijen, bij den Keizer te doen, en aan te dringen op hare vernietiging, die dan ook eindelijk plaats vond. Intusschen had de koophandel van Groot-Brittanje zich van lieverlede ontwikkeld, en zijne mededinging deed zich bij ons dag aan dag sterker gevoelen. Niets getuigt beter voor zijnen toenemenden bloei gedurende de twee afgeloopene eeuwen, dan de groote uitbreiding der Engelsche koop- of fabrijksteden. Liverpool was in groote mate in bloei toegenomen en in 1727 reeds eene zeer belangrijke stad. Even zoo Manchester, dat omstreeks dien tijd 50000 inwoners telde, en waar de fabrijken van katoenen manufacturen in de laatste 30 of 40 jaren zeer waren toegenomen. Birmingham was beroemd door zijnen handel in ijzerwaren *).

De waarde der uit Engeland in de jaren 1721 tot 1727 uitgevoerde wollen goederen overtrof de waarde van dien uitvoer in de zes vorige jaren met 475,000 pond sterling, en de uitvoer van vreemde goederen overtrof in 3 jaar tijds den vorigen uitvoer met 535,000 pond sterling †).

Amsterdam bleef in 1729 nog het middelpunt van den wisselhandel tusschen Groot-Brittanje en ons, alsmede tusschen dat Land en de meeste overige volken. De groote aanvoeren van granen, in jaren van gebrek, uit Dantzig, Hamburg en de Nederlanden aangebragt, die in 1728 800,000 pond sterling beliepen, werden in Holland betaald. „*The balance*," zegt Macpherson, „*we pay to the northern countries for our most necessary naval stores, etc., mostly*

*) Macpherson, III., p. 135.

†) Id., p. 148.

remitted by the way of Amsterdam." Alleen in de maand Mei, 1730, werden uit Holland te Londen 24,687 gallons brandewijn ingevoerd, en 66,286 ellen Hollandsche lakens of fijn linnen *).

In 1734 kwamen te Amsterdam 1721 schepen binnen, als: van Archangel 33, Petersburg 22, Riga 70, Narva 187, Wyborg 20, Koningsbergen 36, Dantzig 62, Stokholm 26, Noorwegen 163, Groenland 77, Straat Davis 69, Londen 51, Sunderland 62, Bordeaux 88, Rouaan 33, Bayonne 18, Nantes 22, Rochelle 12, Cadix 53, Bilbao 20, Livorno 45, Lissabon 32, Suriname 29 en Oostindië 14, terwijl de overige binnenlandsche of kustvaarders waren, en in 1741 1881 schepen, waaronder 25 uit Zweden, 405 uit Rusland en de Oostzee, 150 uit Groenland en Straat Davis, 336 uit Frankrijk, 111 uit Spanje, 80 uit Portugal, 23 uit Italië, 10 uit de Levant, 5 uit Barbarije, 15 uit Oostindië en 99 uit Westindië †); de overige kwamen voorzeker uit Groot-Brittanje, Ierland en Vlaanderen.

Het is aan geen' twijfel onderhevig, dat de toeneming der fabrijken in het Vereenigde Koningrijk, en de daardoor vermeerderde uitvoer, onzen handel moest doen afnemen. Vooral was dit het geval door den steeds aangroeijenden uitvoer van linnen uit Ierland. Toen Willem III Koning van Engeland werd, voerde men uit Ierland voor eene waarde van 6,000 pond sterling aan linnen uit, terwijl die uitvoer in 1741 reeds zoo ontzettend was toegenomen, dat zij 600,000 pond sterling bedroeg.

Tusschen de buitenlandsche Handelmaatschappijen der beide volken, die in de vorige eeuw reeds meermalen aanleiding gegeven hadden tot onaangenaamheden, rees in 1749

*) Macpherson, p. 148, 156.

†) Idem, p. 201, 232.

weder een verschil. De Engelschen klaagden, dat twee hunner Oostndische schepen door de onzen in hunne vaart op vrije en onzijdige havens in Indië waren verhinderd, eene daad, die zij beschouwden als strijdig met de verdragen. De Staten-Generaal stelden echter den Gezant gerust; zij zeiden hem, dat zij geen plan hadden, eenige nieuwigheden in te voeren, en dat zij zich omtrent het gebeurde nader zouden laten inlichten *).

Ook in de haring- en andere visscherijen begon Groot-Brittanje op eene groote schaal met ons mede te dingen. Sedert 1749 was aan eene vereeniging, de *Maatschappij der vrije Visscherij* genoemd, en die hare werkzaamheden was begonnen met een kapitaal van 50,000 pond sterling, voor den tijd van 21 jaar een octrooi gegeven, terwijl tevens uit 's Konings inkomsten aan de reeders eene premie werd beloofd, ook van toepassing op schepen, in Britsch Amerika voor de walvischvangst gebouwd en uitgerust. Om van dezen maatregel goede uitkomsten te verwachten, nam men Hollandsche visschers in dienst, die men, na eene driejarige dienst, als geboren Engelschen beloofde te zullen behandelen. Hiertegen vaardigde onze Regering in 1750 een verbod uit, als ook tegen den uitvoer van ledige haringtonnen, duigen, enz. De haring, die reeds ontheven was van het inkomend regt, mogt van toen af, ook voor den tijd van 3 jaren, zonder betaling van uitgaande regten worden uitgevoerd, terwijl men tevens vrijdom van regten verleende voor de artikelen, die tot levensonderhoud op de schepen werden gebruikt. „Hierdoor," zegt Wagenaar, „en door vlijt, zuinigheid en bekwaamheid hoopte men in staat te zullen blijven met de Engelschen mede te dingen" †). De

*) Wagenaar, XX., p. 335.

†) Idem, p. 407.

Britsche Schrijvers erkennen zelve, dat wij, om onderscheidene redenen, in de visscherijen hunnen landgenooten de loef afstaken, zoo door onze meerdere zuinigheid, als omdat de werklieden, die voor de uitrusting der schepen gebruikt werden, en zij, die de vaartuigen van leeftogt voorzagen, zelve mede een deel in de onderneming hadden en door den uitvoerhandel, dien wij met de voortbrengselen der visscherij konden drijven, terwijl de Engelschen naauwelijks voor eigen verbruik genoeg vingen; eene andere reden was de lage interest van het geld hier *).

Ten jare 1761 bezigden wij 152 schepen voor de haringvangst op de kusten van Shetland en Schotland, en 122 voor de visscherij op de kusten van IJsland, terwijl de Schotten slechts 17 schepen, metende 745 tonnen, gebruikten. Hierbij dient opgemerkt, dat het genoemde jaar het belangrijkste was voor de visscherijen, sinds men die in Engeland met premiën had aangemoedigd. Ja, men zeide, dat wij jaarlijks alleen 1,200,000 gulden uit Engeland trokken voor tarbot, die wij er heen bragten, en ook zeer groote sommen voor andere soorten van visch †).

In het midden der 18de eeuw waren de voordeelen, die wij uit den handel van Engeland trokken, niet meer zoo groot als vroeger §). Onderscheidene redenen werkten hiertoe mede, waaronder voornamelijk de groote uitbreiding, die de Engelschen aan hunnen handel en zeevaart, als ook aan hun fabrijkstelsel hadden gegeven; buitendien deden zich al spoedig de rampen van de oorlog weder gevoelen, en verlamden de handelsbewegingen, die men trachtte te ondernemen.

---

*) Anderson, *ad. ann.* 1733.

†) Macpherson, III., p. 347, 398.

§) *Hist. des Prov. Unies*, Paris, 1757, I., p. 346.

In 1756 was de krijg uitgebroken tusschen Engeland en Frankrijk, over de bezittingen in Noord-Amerika. Onze handelsvloot leed door de kaperijen op zee belangrijke schade gedurende de jaren 1756, 1757 en 1758, zoodat de kooplieden, onder aanbieding van schadelijsten, daarover hunne klagten bij de Regering indienden. Alleen voor Amsterdam waren op de eerste lijst 21 schepen vermeld, die, komende van Curaçao, waren opgebragt, waardoor de handel eene schade had geleden van 3,557,500 gulden; de tweede lijst behelsde 35 schepen, naar Westindië gaande of van daargekomen, met eene schade van 5,144,000 gulden; de derde lijst bevatte opgaven van de overige genomene schepen, waarvoor de schade op 439,191 gulden werd begroot *). Behalve dit beliep de schade, door de stad Rotterdam geleden, 1,827,711 gulden. En in Augustus 1758 berekende men de geledene nadeelen reeds op de verbazende som van 12 millioen guldens †).

Dat zoo vele verliezen noodzakelijk den grond moesten leggen tot eene algemeene kwijning des handels, en tot het verzoek om bescherming, lijdt geen' twijfel. Men wendde zich nogmaals tot de Regering met vertoogen over den gedrukten toestand van handel en zeevaart, die met geheelen ondergang bedreigd werden. Onderhandelingen werden aangeknoopt om de opgebragte schepen terug te krijgen; zij leidden echter tot niets §). In 1759 duurden de oneenigheden, even als de klagten, nog voort. Een gezantschap moest zich naar Londen begeven, terwijl men hier met den Engelschen Gezant Yorke trachtte te onderhandelen.

---

*) *Lijst van schepen, zooveel de stad Amsterdam betreft.* Amsterdam, 1758.

†) Wagen., *Hist. en Pol. Tract.*, I., p. 249.

§) *Vervolg op* Wagenaar, XXII., p. 414, volgg.

De opgestelde ontwerp-overeenkomst beviel echter den kooplieden van Amsterdam niet. Doch de Engelsche Koning beloofde onzen Gezanten, dat alle hindernissen uit den weg zouden geruimd worden *), terwijl de begeleiding, die men hier aan de koopvaardijschepen toestond, uitwerkte, dat de handel met minder vrees werd gedreven †), ofschoon de kaperijen niet geheel ophielden, en men daarvan in 1760 en volgende jaren nog vele voorbeelden vindt.

En toch, niettegenstaande de verbazende sommen, die op zee verloren waren, had men in 1763, bij het eindigen van den oorlog, veel geld gewonnen. „Kooplieden §), die een' uitgebreiden handel dreven, behaalden groote voordeelen, en voelden de tusschenbeide vallende schade niet; terwijl deze minder handelaren krenkte."

Vele bankbreuken hadden intusschen te Amsterdam en te Hamburg plaats. De Britsche kooplieden toonden in dit geval een edelmoedig gedrag, en gaven bij dit ongeluk aan hunne correspondenten langer crediet, dan zij hadden gedaan in tijden van voorspoed. Zij lenigden de ramp, *even by sending large remittances for their support, wluch they were inables to do, by the no less liberal determination of the Bank of England, and the principal bankers, to suspend the payment of their own bills.* Die maatregelen herstelden het publiek crediet, zoodat men binnen weinige weken de zaken weder voort kon zetten **).

Over den handel met Groot-Brittanje levert Macpherson op het jaar 1765 eenige mededeelingen, waaraan wij hier het voornaamste zullen ontleenen.

---

*) *Ned. Jaarb.*, 1759, p. 289—292.

†) *Vervolg op* Wagen., XXIII., p. 67.

§) Idem, p. 222.

**) Macpherson, III., p. 373.

In de havens van Rotterdam, Dordrecht en Schiedam kwamen uit Groot-Brittanje, Ierland en Britsch Amerika aan:

in 1761	1762	1763 en 1764,
1372	893	847 en 881 schepen,

allen Engelsch eigendom, behalve 46, die aan Hollanders toebehoorden. De vroeger zoo aanmerkelijke graanhandel van Groot-Brittanje met Holland bepaalde zich toen tot den invoer van enkele graansoorten uit Yarmouth, Wells en Burnham, omdat het koren uit Polen veel goedkooper was. Eenige jaren geleden kwamen er 's jaars 800 à 1000 schepen met granen uit Engeland; in 1764 kwamen er slechts 200 te Rotterdam en 30 te Schiedam aan.

Ongeveer 1000 pakken wollen manufacturen werden jaarlijks uit Norfolk en Yorkshire te Rotterdam ingevoerd; de geheele waarde van den invoer van Engelsche wollen goederen in Holland begrootte men op 350,000 pond, waarvan $\frac{1}{3}$ gedeelte naar Duitschland werd gezonden.

Wollen kousen werden jaarlijks tot een bedrag van 50,000 of 70,000 pond uit Aberdeen aangebragt, en voor 10,000 pond aan grove wollen sergies.

In 1764 ontvingen Rotterdam, Dordrecht en Schiedam omstreeks 16,800 chaldrons *) steenkolen uit New-Castle, en 310 uit Sunderland, allen geladen in Engelsche schepen, en allen betaald met contant geld. Behalve deze werden er nog voor 5000 pond aan steenkolen uit andere gedeelten van Engeland ingevoerd, een handel, die, bij de vermindering van turf in Holland, scheen te zullen toenemen.

Glasgow zond ons jaarlijks 8 of 10,000 okshoofden

*) Acht *chaldrons* zijn 120 manden. Zie Le Long, III., p. 268.

tabak; even zooveel kwamen er uit Whitehaven, Liverpool en Bristol, uit Londen 5000. Vier vijfde gedeelten van dezen tabak gingen naar Rotterdam, het overige naar Amsterdam. Van Cowes kwamen jaarlijks 12 of 15,000 vaten rijst.

Omstreeks 2500 of 3000 tonnen lood werden jaarlijks hier gebragt; van 2000 tot 3000 fusten met gezouten zalm kwamen uit Schotland, waardig 5 of 6000 pond; een handel, die vroeger zeer aanmerkelijk was. Van 12 tot 14,000 fusten haring en sprot werden hier vroeger in één winter ingevoerd, doch in de laatste jaren niet meer dan 3 of 4000 fusten.

Van 3 tot 4000 pakken sprot kwamen ieder jaar van Aldburgh en Southwold. In 1764 kwamen uit Ierland 26,612 vaten boter, ieder wegende 150 pond, 474 okshoofden vet, ieder van 1300 pond, 445 vaten spek, ieder van 150 pond, 118 zakken met veêren, ieder van 270 pond, 80 tonnen souda, 30 vaten varkensvleesch, 2693 stuks gezouten huiden en 171,000 stuks ossenbeenderen.

In oorlogstijden kwamen 10 à 14,000 vaten ossenvleesch uit Ierland. Dit artikel werd, behalve in tijden van schaarschheid, alleen ingevoerd voor den wederuitvoer. Jaarlijks werden 260 vaten aluin ingevoerd; molensteenen uit New-Castle voor eene waarde van 1500 ponden. De kramerij was een steeds toenemende aanzienlijke tak van handel.

Vilten en strooijen hoeden, wollen en zijden kousen en zijden stoffen waren ook zeer belangrijke artikelen van handel. Engelsche gedrukte lakens en calicots, de gewone zomerkleeding in Holland, werden tot op het geringste dorp in de winkels gevonden. De pogingen om die na te maken, werden met geen gunstig gevolg bekroond.

De uitvoer van wollen goederen, baaijen, katoenen, fla-

nel, chitsen, uit Engeland naar Holland, was als volgt in de jaren :

1772	1773	1774	1775 en 1776
411,140	361,424	381,912	397,443 en 388,917 *)
℔ st.	℔ st.	℔ st.	℔ st. ℔ st.

Van 1000 tot 1500 fusten campêchehout werden gewoonlijk ieder jaar in vredestijd gebragt uit New-York, Boston en Rhode-Island, en van 500—1000 ton andere soorten van verfhout van de kust van Guinea. Suiker, gember, katoen en andere producten van Britsch W. I. werden bij gelegenheid, en meermalen in groote hoeveelheden, vooral uit Londen ingevoerd.

Flesschen werden vroeger in groote hoeveelheden naar Holland gebragt; doch de oprigting van een aantal glasfabrijken heeft de vraag naar dat artikel verminderd.

De vraag naar aardewerk uit Staffordshire was sedert 1760 bijzonder groot. Paarden werden uit Londen ingevoerd. Ook goederen van alle soorten en in groote menigte uit Birmingham en Sheffield; zij werden goed betaald. Rotterdam voerde gewoonlijk naar Groot-Brittanje en Ierland uit ongeveer 2400 vaatjes meekrap, waarvan ieder tot een gewigt van 25 pond, 900,000 tot 1,000,000 pakken vlas, ieder van 6 pond, terwijl er omstreeks 200,000 pakken van Dordrecht werden verzonden, benevens ongeveer 17000 okshoofden vlaszaad.

Voorts verzond men van hier Namensche zerken voor eene waarde van 1500 pond sterling, molensteenen uit Keulen voor 1200 pond sterling, klinkers, die hier vervaardigd waren, voor 2000 pond sterling en voor 1600

*) Macph., III., p. 602.

pond sterling aan biezen tot het matten van stoelen, benevens eene zeer groote, doch niet te bepalen hoeveelheid specerijen; bovendien eene kleine hoeveelheid van fijn garen uit Gulik, en ook van Hollandsche linten, zeildoek en linnen. De vraag naar al deze artikelen, die vroeger zeer belangrijk was, verminderde zeer, vooral sinds in Ierland linnenfabrijken waren aangelegd, zoo als wij hierboven *) reeds met een enkel woord hebben gezegd. Men deed jaarlijks door bijzonder daarvoor aangestelde Commissarissen onderzoeken, welke vorderingen de linnenweverijen gemaakt hadden, en gaf eene premie aan de werklieden, die zich het meest hadden onderscheiden. In de maand Augustus, 1723, werden er, volgens Le Long, „verscheidene curieuse webben aangelegd, naar den Hollandschen trant, veel fijner, dan men ooit in Ierland gewerkt had, en daaronder was een superfijn stuk, dat een Kwaker presenteerde, houdende 6300 draden in den ketting. Het vlas daarvoor was bij Lurgan aangekweekt en gesponnen. Door deze en dergelijke aanmoedigingen heeft men deze linnenfabrijken zoo ver gebragt, dat men geene vreemde linnens meer noodig heeft. Hoe krachtig deze fabrijk is toegenomen, blijkt onder andere daaruit, dat er sedert 25 Maart, 1737, tot 25 Maart, 1738, uit Ierland en Engeland gebragt zijn 3,764,563 yards Iersch lijnwaad, volgens de registers der in- en uitgaande regten †)."

Brandewijn en jenever waren vroeger de voornaamste artikelen van den smokkelhandel, die ten tijde, dat Macpherson schreef, geheel vernietigd was, *zoo als hij zegt.* Eene groote menigte jenever werd nog naar Engeland en

---

*) Pag. 661.

†) Le Long, II., p. 136.

Ierland gebragt, om daar op eene wettige wijze te worden ingevoerd *).

Vroeger haalden wij eene groote hoeveelheid salpeter uit Engeland, zoo als nog in 1764 ongeveer 1151 centenaars; doch deze handel verminderde kort daarop zoo aanmerkelijk, dat in 1761 slechts 61 centenaars salpeter uit Engeland tot ons kwamen. In latere tijden is de uitvoer van dat artikel echter weder toegenomen.

Rotterdam dreef den voornaamsten handel met Engeland; in het begin van dit Hoofdstuk hebben wij reeds gezegd, dat de goederenhandel tusschen Amsterdam en Groot-Brittanje niet van zeer veel belang was. De handel met Schotland werd in het bijzonder op Edinburgh en Perth, die met Ierland op Dublin en Cork gedreven. De winst van den vrachthandel met Engelsche goederen bragt naauwelijks 500,000 gulden 's jaars op †).

De opstand der Engelsch-Noord-Amerikaansche volkplantingen, die in 1775 een leger op de been bragten en zich in 1776 vrij en onafhankelijk verklaarden, gaf aanleiding tot een' oorlog tusschen het Moederland en de koloniën, gedurende welken wij ons in den jare 1775 onzijdig hielden. Wij beschouwden de onzijdigheid als het middel tot herstel van onzen meer en meer, in vergelijking met vroegere dagen, kwijnenden handel. Voor 6 maanden werd de uitvoer van krijgsbehoeften verboden §). Het nieuwe Noord-Amerikaansche Gemeenebest trachtte thans handelsbetrekkingen aan te knoopen met Frankrijk, Spanje, Portugal en ons. Men gaf hier echter geen gevolg aan de gedane voorstellen. De oorlog, tusschen Engeland,

*) Macpherson, *Ann. of Comm.*, III., 427—430.

†) *Comm. de la Holl.*, p. 268.

§) *Verv. op* Wag., I., p. 55.

Frankrijk en Spanje ontstaan, maakte het noodig, dat deze volken hunne zeemagt op goeden voet bragten. Dit bevorderde zeer onze vrachtvaart op de Oostzee en het Noorden om masten, hout en andere scheepsbouwstoffen, die onze schepen in groote menigte naar de Zuidelijke Landen voerden, volgens den stelregel: *vrij schip, vrij goed*, bij de verdragen van 1674 en 1678 aangenomen, zoodat men kon zeggen, dat de handel, op dat oogenblik, in een' naar de omstandigheden des tijds, vrij bloeijenden toestand verkeerde *).

Rendorp zegt daaromtrent †): „Toen men in den oorlog gewikkeld werd, was het welvaren van Land of koophandel gestegen tot eene hoogte, waarvan geen voorbeeld sedert de oprigting der Republiek. De middelen te water, de inkomende en uitgaande regten en het regt van de Waag bragten $\frac{1}{3}$ meer op dan naar gewoonte. Het financiewezen van Holland was in zoodanigen voordeeligen toestand gebragt door de wijze schikkingen van een zuinig en geregeld bestuur, dat de oude schulden, door vorige en vooral den successie-oorlog gemaakt, voor een groot gedeelte waren afgelost; daarenboven 's Lands schatkist rijkelijk voorzien. De Oostindische Maatschappij, die nu door den noodlottigen oorlog millioenen ten achteren is, had bijna hare oude schulden afbetaald, en was op het punt van weder aanzienlijke uitdeelingen te doen. Doch de Republiek had hare zeemagt niet in goeden staat §)."

Het vervoer van scheepsbouwstoffen wekte het ongenoegen van den vijand, en gaf aanleiding tot klagten en groote

*) *Vervolg op* Wag., I., p. 79.

†) Rendorp, *Memor. tot opheld. van den laatsten Eng. Oorlog*, I., p. 44, v. v.

§) Idem.

onaangenaamheden. Men wilde de scheepsbehoeften onder de contrabande rangschikken *); maar aan dit denkbeeld werd niet toegegeven.

Voortdurend belemmerde de oorlog onze scheepvaart en handel zoodanig, dat de Bewindhebbers der W. I. Maatschappij zich genoodzaakt zagen de Algemeene Staten om bescherming te verzoeken. Hierbij voegden zich eenige bijzondere handelshuizen †); doch gebrek aan genoegzame manschap verhinderde in 1777 den konvooijen het uitloopen. Een noodzakelijk gevolg hiervan was eene kwijning van den handel, en zijne verlegging naar andere havens; inzonderheid naar Ostende, welks inwoners van de gelegenheid gebruik maakten om in troebel water te visschen, en hunne haven door vele schepen bezocht zagen §). In dien tijd werd er belangrijke schade op zee geleden; klagten rezen van alle kanten, vooral over belemmeringen in de vaart op Fransche havens; verscheidene schepen lagen werkeloos in Engelsche havens, andere lagen in Texel op konvooi te wachten; ook was men beducht voor een' stilstand in den Oostzeehandel en in dien op Rusland, waarvan de nadeelen onberekenbaar zouden geweest zijn; immers wij hadden aldaar een groot gedeelte van de vrachtvaart in handen, en de Russische kooplieden gebruikten onze vaartuigen tot het goederen-vervoer naar Frankrijk, naar de Spaansche en Italiaansche havens **).

Een en ander gaf aanleiding, dat men zich tot de Regering wendde om onderhandelingen met Engeland aan te knoopen tot het maken van schikkingen ††).

*) Rendorp, p. 78.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1778, p. 772.

§) Wag., *Vervolg*, I., p. 97.

**) *N. Ned. Jaarb.*, 1779, p. 159.

††) Wag., I, p. 199, *sqq.*

En toch niettegenstaande al deze verliezen en geledene schade werden er voortdurend alhier schepen aangebouwd. De voorheen bij herhaling gerezene klagten der kooplieden en zeehandelaren en de dringende verzoeken om beveiliging der scheepvaart hadden eenigzins eene verwakkering omtrent 's Lands zeewezen veroorzaakt, schoon de dadelijke bescherming van een' allerbloeijendsten handelstak, besnoeid en gekort door nijdige naburen, nog achterwege bleef. De zeevaart, ondanks deze nadeelen voor bijzondere personen, over het algemeen ging voorspoedig, door de sterke vraag naar *Nederlandsche schepen*, tot vrachtvaart voornamelijk op W.I.; want deskundigen hebben berekend, dat ruim 4000 zoo groote als kleine koopvaarders van dit Gemeenebest dit jaar, 1779, zee bouwden, dat den prijs der schepen hier verbazend deed stijgen, en men kon, hoe druk die te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht en Zaandam, alsmede in Friesland, aanbouwende, de behoefte naauwelijks vervullen. Op de woelige scheepstimmerwerven ontbrak het veelal aan werkvolk; met hooge loonen moest het gehouden, en door verdubbeld geld en goede woorden tot werken op Zon- en feestdagen aangezet worden" *).

De afbreuk, ook aan den handel der Noord-Europesche Staten gedaan, riep in 1781 het verbond der *gewapende neutraliteit* in het leven, waartoe al spoedig Zweden, Denemarken, Pruissen, Frankrijk en Spanje en ook wij toetraden. In het daarvoor gesloten verdrag werd gezegd, dat de Verbondene Mogendheden op zee eene gemeene zaak zouden maken, zoodat dit verdrag enkel de zee aanging, hebbende geen ander doel dan zeehandel en scheepvaart. Intusschen had het nieuwe Noord-Amerikaansche Gemeenebest pogingen bij onze Regering aangewend om te worden

*) *Verv. op* Wag., II., p. 12.

erkend, en alsdan een verdrag van handel te sluiten, hetgeen door ons zorgvuldig werd afgewezen. Wel was er een ontwerp voor een traktaat opgemaakt *), om te sluiten, *zoodra de Amerikaansche Onafhankelijkheid door Engeland zou zijn erkend*, welk stuk later op eene toevallige wijze in Engelsche handen kwam. De hierop gevolgde oorlog berokkende ons weder eene belangrijke schade, door het wegnemen van onze schepen, waarvan er gedurende de eerste maand reeds 200 werden opgebragt †). Wij verloren onze W. I. koloniën en vele aldaar gevondene koopwaren; in Oostindië moesten wij Negapatnam en Ceylon derven. De O. I. Maatschappij leed hierdoor groote schade, waaruit een stilstand van handel volgde. Zeevaart en visscherij werden verboden, uit hoofde der geleden schade. Echter werd de handel met vreemde schepen toegestaan, mits geen verboden goederen aanbrengende. Ook aan de schepen der O. en W. I. Maatschappijen, de vaartuigen ter versche vischvangst gaande en die varende over de Wadden, de Elbe, de Eems, Wezer om de Oost en ook naar de Vlaamsche havens was het vergund zich in zee te begeven. De uitoefening der Noordsche en IJslandsche visscherijen werd later weder vergund tot 1 April, 1782. Doch gedurende het jaar 1781 stond de haringvaart, de Groenlandsche en Straat-Davis-visscherij geheel stil. Behalve eene verhooging in de prijzen van traan en walvischbaarden, leden door dezen stilstand in het bijzonder de scheepstimmerwerven te Zaandam, alwaar de vischschepen niet alleen ten verkoop gebouwd, maar ook voor een enkel jaar ter visscherij verhuurd werden.

De stad Rotterdam deed het voorstel, om den invoer

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1781, p. 221.

†) Van Ouwerkerk de Vries, *Over den Ned. Kooph.*, p. 18.

van Engelsche goederen en den uitvoer van goederen, vooral van granen, naar Groot-Brittanje te verbieden, dat echter door de Regering niet werd aangenomen.

Van zeer nadeeligen invloed was de oorlog op de welvaart der ingezetenen. „Men verbeelde zich" zegt Wagenaar, „de Waag te Amsterdam, altoos zoo vol woelens, in het midden van de *rust* eene enkele maal gesloten, en veelmalen, aan eene enkele deur open, geene noemenswaardige goederen aan- en afgesleept, gelijk kort na de tijding der vredebreuk gebeurde. Andere koopsteden, beroemd door haren handel, zagen binnen hare muren eene akelige stilte heerschen. Op een' tijd, dat alles, met het aanbrekend voorjaar, zich als herlevend moest vertoonen in drukke handelsplaatsen, bleef alles dood; de pakhuizen, hoezeer van goederen voorzien, om de wereld rondgezonden te worden, bleven volgestapeld; niemand durfde, niemand kon afschepen. Kooplieden, die tien en meer knechts in dienst hadden, moesten deze, bij gebrek aan werk, laten gaan; slepers, pakkers en anderen, die bij het woelig koopbedrijf hun brood wonnen, hadden bijkans niets te doen" *).

De gewone gevolgen van dezen gedrukten toestand des handels openbaarden zich nog door andere verschijnselen; er ontstond mistrouwen, geldgebrek, daling van het papier. Naauwelijks kon men tegen eene rente van 6 pCt. geld krijgen; vrees voor belangrijke bankbreuken vervulde de gemoederen. In dit benarde tijdsgewricht opende de Regering van Amsterdam eene Beleeningskas, die tegen $2\frac{1}{2}$ pCt. op goederen en effecten geld zou geven.

Men kon geen' onderstand krijgen om zich uit dezen benarden toestand met kracht te verheffen; wel bood men zijdelings hulp aan den handel, en leende men zijne

*) Wag. III., p. 133.

vlag aan onze koopvaart en visscherij. De Koning van Pruissen stond den uitvoer van alle niet verbodene goederen toe onder Pruissische vlag. Ook voer men onder de vlag des Keizers *). Om onder eene dezer beide vlaggen te kunnen varen, moest men het burgerregt in eene Pruissische of Oostenrijksche stad koopen. Voornamelijk verkoos men hiervoor Ostende of Emden †). Door het gebruik maken van de onzijdige vlag, leerde men natuurlijk den vreemdeling onze handelsgeheimen, en maakte hem bekend met onze handelsbronnen; eene reden, waaraan het groot verval van onzen handel voornamelijk moet worden geweten.

De stad Ostende voer er intusschen goed bij; handel en scheepvaart begonnen aldaar aanmerkelijk toe te nemen, vooral nadat zij in 1783 tot eene vrijhaven was verklaard. Binnen weinige dagen had zich eene Assurantie-Maatschappij gevormd. Intusschen was in 1783 de zeevaart bij ons veel aanzienlijker dan in 1782 §), waarvan het varen onder onzijdige vlag eene der oorzaken was, van welk middel echter sommigen geen gebruik wilden maken, om den vreemdeling niet met onze handelsgeheimen bekend te maken.

In 1783 werden te Parijs door ons de preliminaire artikelen voor den vrede gesloten, die in Mei, 1784, bevestigd werden, en hiermede nam deze voor onze welvaart zoo verderfelijke krijg, in welken men berekende, dat de handel voor omstreeks 80 millioen guldens schade had geleden, een einde. Bij dien vrede stonden wij Negapatnam met zijn grondgebied aan Engeland af, terwijl Groot-Brittanje ons Trinconomale en eenige andere plaatsen teruggaf.

---

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1781, p. 1104, 1384, 1476.

†) Id., p. 2025.

§) Id., 1782, p. 1708.

Wij verbonden ons om de scheepvaart der Britten in de zeeën van O. I. niet meer te belemmeren, terwijl voorts nog werd bepaald, dat gemagtigden van beide zijden zouden worden benoemd, tot bijlegging der geschillen over Apollonia en andere plaatsen op de kust van Afrika.

Op 15 April, 1788, werd er een verdrag aangegaan tusschen Groot-Brittanje en ons, *which*, zoo als Macpherson zegt, *though both the parties rank so high in commercial preëminence, contains only one article connected with commerce, whereby it is agreed, that until the two powers should conclude a treaty of commerce, the subjects of each should be treated in the ports of the other as the most favoured nation. But it was expressly provided, that no diminution should take place in the duties on linens* *). Dien ten gevolge werd er in Groot-Brittanje last gegeven, om alle goederen, voortbrengselen van fabrijken uit de bezittingen der Nederlanden in Europa, behalve linnen, tegen de laagste door eene der Europesche natiën betaald wordende regten toe te laten †). Ook werden eenige mannen benoemd om met Groot-Brittanje de zaken in Oostindië te regelen, en te onderhandelen over een verdrag van koophandel §), naar aanleiding van art. XI van het met Engeland bekrachtigd verdrag of verdedigende verbindtenis. De onderhandelingen hieromtrent werden eenigen tijd slepende gehouden, doch in 1790 weder met meer belangstelling voortgezet.

Intusschen had de belangrijke en gedurig aangroeijende handel op Londen reeds in 1789 een aantal kooplieden aangespoord tot het indienen van een verzoek, ten einde te

---

*) Macpherson, IV., p. 168.

†) Idem, p. 171.

§) *Res. Stat.-Gl.*, 1788, 4 Junij.

Londen een' Consul aan te stellen. De Nederlandsche Regering voldeed echter hier niet aan, doch benoemde niettemin den Nederlandschen Gezant aldaar tot Consul-Generaal, met last, om op de Consuls een wakend oog te houden en de belangen des handels ter harte te nemen, terwijl de Consuls werden aangeschreven, om hem van alles, wat op het beloop des handels betrekking had, mededeeling te doen *).

Weinig bemoedigends leverde de handel en scheepvaart op gedurende een tijdperk van acht jaren, van 1787 tot 1795, toen Engeland ons den oorlog verklaarde. Al dadelijk vielen 150 schepen den vijand in handen †), terwijl hier een embargo op de Engelsche schepen werd gelegd. Ook toen verloren wij de meeste onzer Westindische en eenige Oostindische bezittingen, alsmede de Kaap de Goede Hoop, waardoor het verschiet voor het herleven van handel en scheepvaart weder zeer donker werd. Geheele kusten werden onderworpen aan eene *schriftelijke blokkade* §). Men moest in dien tijd nogmaals gebruik maken van het voor ons volksbestaan zoo hoogst gevaarlijk middel der vreemde vlag, en alzoo aan den buitenlander meer en meer onze handelsgeheimen openbaren; zoodat wij in dezen oorlog weder, zoowel middellijk als onmiddellijk, eene zeer belangrijke schade leden.

In 1796 werd de invoer van Britsche goederen in Nederlandsche havens verboden **); een verbod, dat in 1798 herhaald werd, toen vele schepen Britsche goederen alhier aanbragten, terwijl ook vele Duitsche manufacturen in Neder-

---

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1789, p. 719.

†) Idem, 1795, p. 6069.

§) Van Ouwerkerk de Vries, *o. l.*, p. 39.

**) Macpherson, IV., p. 330.

land werden ingevoerd. — Gering is dan ook het cijfer van de waarde van onzen uitvoer uit Engeland, gedurende de jaren 1795 en 1796, vergeleken met dat van 1794. In 1797 en 1798 begon het zich eenigzins te herstellen, doch bedroeg altijd nog maar de helft van het cijfer van 1794, terwijl het in 1799 weder merkelijk was afgenomen. Ook het cijfer van den invoer in Groot-Brittanje was in 1795 geen tiende gedeelte van het bedrag van vroegere jaren, sedert 1784, en beliep niet meer dan 111,115 pond sterling. De uitvoer naar Schotland schijnt in 1795 geheel opgehouden te hebben. In 1796 was het cijfer van den invoer in Engeland 507,270, en in Schotland 8997 pond sterling. In 1797 en 1798 nam de invoer weder in belangrijke mate toe, en bereikte toen weder het standpunt, waarop hij zich sedert 1784 gevestigd had; doch zijne waarde daalde in 1799 tot 17,652 pond sterling alleen voor Engeland, terwijl de invoer in Schotland niets bedroeg.

Als eene bijzonderheid teekenen wij nog aan, dat in het jaar 1800, toen onze invoer in Groot-Brittanje eene waarde had van 3,208,613 pond sterling, van hier derwaarts zijn uitgevoerd 61,000 tonnen lompen, en voor 1074 pond sterling aan boomen, bloemen en bloembollen *), terwijl men, volgens Wagenaar, in het jaar 1781 de geldsommen, door Nederlanders in Engeland belegd, op vrij goede gronden, op 300,000,000 guldens kon berekenen, waarvan wij ieder jaar 25,000,000 guldens aan rente ontvingen †).

---

*) Macpherson, *ad ann.*

†) Wag., *Verv.*, III., p. 13, noot.

§ 24.

HANDELSBETREKKINGEN MET ZWEDEN, DENEMARKEN, NOORWEGEN, RUSLAND, DE OOSTZEE, ENZ., GEDURENDE DE 18e EEUW *).

Zweden. De strijd tusschen Zweden en Rusland in de eerste jaren dezer eeuw deed, zoo als men verwachten kon, zijnen nadeeligen invloed op de handels-operatiën gevoelen. Daarbij kwamen nog onaangenaamheden, tusschen ons en het eerstgenoemde Rijk ontstaan, over het verbond, dat wij in 1710 met den Duitschen Keizer en Engeland gesloten hadden †), en waartegen de Zweedsche Koning Karel XII zijne stem verhief. De maatregel, door de Regering dezer Landen in 1711 genomen §), om geene Zweedsche of Deensche schepen onder konvooi van den Staat te nemen, is voorzeker aan deze twisten haren oorsprong verschuldigd; een maatregel in het volgend jaar vernieuwd, met last aan den Bevelvoerder van het konvooi naar de Sont, om, tot voorkoming van alle moeijelijkheden, nogmaals *bij provisie* en tot nadere order geene schepen van Zweden, Denen of anderen, in den oorlog in het Noorden betrokken, onder zijne bescherming te nemen. Doch met betrekking tot de schepen of koopvaarders, hier te Lande te huis behoorende en naar Riga bestemd, of naar andere plaatsen door den Czaar van Moscovië aan of in de Oostzee in bezit genomen, of van daar komende, mogt de gemelde Bevelvoerder, of andere Officieren van 's Lands vloot niet gedoo-

*) Zie hiervoor, pag. 470.

†) Dumont, VIII., 1., p. 249.

§) *Rec. v. Zeezaken*, III., p. 643.

gen, dat eenige dier vaartuigen of koopvaarders door Zweden. Denen of anderen, wie zulks ook wilden ondernemen, onderzocht, *ende aengehouden, of uyt de vloot genomen werden; en indien hetselve met geweldt ondernomen moghte werden, dat desselve alsdan, in dat onverhoopte geval, geweldt met geweldt sullen mogen en moeten keeren, gebruyckende voorts soldaet- en zeemanschap, soo als na de order van het Landt behooren sal, en men in diergelycke gelegentheden gewoon en schuldigh is* *).

Niettegenstaande dit bevel, bragten de Zweden van tijd tot tijd eenige onzer koopvaardijschepen op, zoodat den Resident Rumpf, den 28sten Junij, 1713, werd aangeschreven bij den Senaat te Stokholm pogingen aan te wenden tot teruggave der aangehouden schepen, onder opmerking, *dat het buyten alle exempel is, ende tegens het recht der volckeren, sich een andermans goedt, ende vooral dat van syne vrienden en geallieerdens meester te maken, ende de geinteresseerdens onder schijn en hoop van betalinge te laten sughten; dat haer Hoogh Mog., ter beede van welgemelden Senaet, geduldigh hebben afgewacht, dat desselve daer op voldoende orders soude stellen, het zy uyt eygen hoofde, het zy op bekomen orders van den Koning; ende dat haer Hoogh Mog. sich beklagen moeten, dat hetselve niet alleen niet en is geschiedt, maar oock, dat noch aan hem Resident Rumpf door den Senaet, noch aen haer Hoogm. door den heere Palmquist, eenigh het minste antwoord gegeven, ofte excuus gemaeckt is geworden. Dat wanneer over eene saecke verschil is tusschen Souverain ende Souverain, het sich selve wyst, dat eenmael een termyn moet werden gestelt, binnen welcke de oneffene saecken geterminseert mogen worden, deselve onmogelyck soo konnende blyven staen, ende van haer*

*) *Rec. v. Zeezaken*, III., p. 655.

Hoogh Mog. mede niet geverght konnende werden, in eene saecke, waeromtrent de tractaten ende het volckenrecht voor haer spreecken, sich langer te laten ophouden, ende hare ingezetenen sonder protectie te laten.

Dat den Senaet sal gelieven te considereren, eensdeels de complaisance, die haer Hoogh Mog. voor den Koningh ende het Ryck van Sweeden soo menighmael hebben betoont, en waerover sy van andere mogentheden, contrarie intrest nemende, meermalen gereprocheert zyn geworden, ende anderdeels de nadeelige gevolgen, die by ontstentenisse van soo redelycke vergoedinge, ontwyffelyck sullen moeten volgen, ende aen haer Hoogh Mog. leet sullen syn, ende dat hy Resident meergemelden Senaet daerom ten uyttersten presseren sal, ten eynde de voorschreven relaxatie ende vergoedinge alsnoch met den allereersten moge geschieden, ofte immers Commissarissen mogen werden benoemdt, met ample macht, om met hem Resident over de voorschreven vergoedinge in den minne te conveniëren, ofte wel anders aen den Heer Envoyé Palmquist order gesonden, omme met Heeren Commissarissen van haer Hoogh Mog. ten selven eynde te confereren, ende oock te accorderen, ten besten mogelyck: ende dat tot het aenvangen en termineren van de voorschreven conferentiën, eenen korten ende precisen tydt, met concurrentie van hem Resident, of anders van haer Hoogh Mog. benoemdt moge werden *).

Daarop volgde te zelfden jare nog eene order aan alle schippers uit deze Landen, varende op plaatsen, die met den Koning van Zweden in oorlog waren, om zich te voorzien van een' Zeebrief, gecontrasigneerd door den Griffier van de Staten-Generaal, en zulks als een gevolg van in 1713 tusschen Karel XII en ons ontstane twisten over den vorm

*) *Rec. v. Zeezaken*, III., p. 677.

der Zeebrieven *). Doch de Zweedsche kaperijen, die sedert eenige jaren waren begonnen, hielden in 1714 nog aan. Als voorwendsel daartoe gaf Zweden op, dat wij krijgsbehoeften en schepen verschaften aan Rusland, zijnen vijand. Geweld moest hier met geweld worden gekeerd. Daarom vergunde dan ook de Regering van deze Landen den ingezetenen, op de Oostzee handelende, zich feitelijk te weer te stellen tegen een' ieder, die het wilde ondernemen hunne schepen op de reis op te houden, onder voorwendsel, dat zij naar vijandelijke havens gingen; contrabande mogten zij echter niet vervoeren; terwijl tevens bij die gelegenheid eene aanschrijving werd gezonden aan de Hoven van Moscovië, Zweden en Denemarken, om de Nederlandsche schepen ongemoeid te laten. Later werden de eigenaars van schepen en goederen, door de Zweden genomen, gemagtigd die schepen en goederen als eigene weder terug te nemen, waar zij die vonden †).

Men zal ligt begrijpen, dat deze twisten en oneenigheden een' allernadeeligsten invloed uitoefenden op onzen handel in de Oostzee, waarvoor wij in het begin der 17de eeuw ruim 900 schepen gebruikten, „die eenen omloop en ver„wisseling van waren bevorderden, welke onze koopsteden „tot de gemeene en luisterrijkste marktplaats van het Oos„ten en Westen van Europa maakten." Aanzienlijke verliezen hadden wij reeds ondergaan door de aanmoediging, die de Noordsche Vorsten, sedert de helft der 17de eeuw, aan hunne onderdanen in dien handel hadden gegeven. Het aantal schepen, voor de vaart op de Oostzee door ons gebruikt, was dan ook in belangrijke mate verminderd. In de eerste jaren der 18de eeuw bezigde men daartoe jaarlijks slechts

*) Lamberty, *Mémoires*, VIII., p. 336, 342.
†) *Rec. v. Zeezaken*, p. 705, 708.

500 schepen *), van welke er in 1717, als een gevolg van den oorlog, die den handel ter prooi der strijdende partijen had gelaten, wel 300 werkeloos bleven liggen, hetgeen eene algemeene belemmering te weeg bragt †), te grooter, omdat, volgens het oordeel door de Franschen zelve in 1701 van onzen handel op het Noorden geveld, het verkeer zoo wèl gevestigd was, dat wij de markt beheerschten van alle goederen, komende uit of gaande naar het Noorden. Niet alleen bragten wij derwaarts onze eigene fabrijkgoederen en koopwaren, maar vooral onze, in het Noorden zeer gezochte specerijen, en namen daarentegen granen, scheepstimmerhout, ijzer, koper, vlas, hennep en andere goederen tot hooge prijzen weder mede terug, die dan ook, volgens het gevoelen van sommigen, te Amsterdam, tegen minderen prijs waren te verkrijgen, dan in de plaatsen hunner herkomst, en zulks uit hoofde der groote winsten, die de Amsterdammers maakten van de ladingen en hare verschillende sorteringen, die zij naar het Noorden zonden. Behalve dat haalden wij uit andere Landen van Europa vele goederen af, zoo als, b. v., uit Frankrijk wijnen, brandewijnen, likeuren, enz., die door ons naar den smaak der Noordsche volken werden bereid en vervolgens derwaarts gebragt §).

Het was dan ook voor Nederland van het grootste be-

---

*) Macpherson houdt echter dit getal voor grooter. Hij zegt: "About this times (1718) the Dutch sent annually to the countries within the Baltic Sea no fewer than 1000 or 1200 ships, to load he bulky commodities of those Northern countries, with which they supply many other parts of Europe; so vast then was and in a great measure still is their trade to Denmark, Sweden Russia, Prussia, Livonia," IV., p. 63.

†) *Bijv. op* Wag., XVIII., p. 65, volgg.

§) Macpherson, II., p. 714.

lang, deze rijkstroomende bron van welvaart zooveel mogelijk open te houden. Daartoe behoorde in de eerste plaats, dat wij altijd met Zweden in goede verstandhouding zochten te blijven, en ons zooveel doenlijk trachtten te verzekeren van de vriendschap der Vorsten. Eene poging hiertoe deed de Regering dezer Landen weder in 1719, toen zij de nieuwe Koningin liet begroeten, die ons dan ook, onder zekere voorwaarden, doch slechts voor een' bepaalden tijd den vrijen handel en vaart op de Oostzeehavens toestond, waarover men hier, omdat de vergunning niet onbepaald was toegestaan, niet zeer tevreden was *).

Om dus de scheepvaart en handel in het Noorden te beveiligen, waren wij verpligt in 1715 eene vloot derwaarts te zenden †). In vereeniging met twintig Engelsche schepen stevenden twaalf oorlogsbodems van dezen Staat naar het Noorden, ter bescherming van den handel der beide volken op de Oostzee §). Toen nu in 1721 de vrede tusschen Rusland en Zweden was tot stand gekomen, werd hierdoor weder eenige verademing aan den kwijnenden handel op Zweden geschonken, in welken wij, ofschoon niet onmiddellijk in den krijg betrokken, zeer belangrijke verliezen hadden moeten lijden.

Grooter ongenoegen dan al deze verliezen verwekte alhier de Zweedsche Scheepvaartsakte van den jare 1724. Geheel in den geest der Engelsche Navigatie-akte opgesteld, verbood zij allen vreemdelingen, op verbeurte van schip en lading, met hunne eigene of door hen bevrachte schepen, andere goederen dan de vruchten en manufacturen van hun

---

*) *Bijv. op* Wag., XVIII., p. 68.

†) *Res. Holl.*, 16 Mei, 1711, p. 376.

§) Luzac, II., p. 71.

eigen Land of volkplantingen in Zweden te brengen *).

Deze verordening, zoo geheel in strijd met het Nederlandsche handelsbelang, en het door ons gevolgde stelsel van Staatshuishoudkunde, lokte hier in 1728 een plakkaat uit, waarbij den ingezetenen van Zweden en Finland verboden werd, eenige andere goederen met hunne eigene of buitenlands bevrachte schepen binnen deze Landen te brengen, dan die in Zweden of Finland groeiden of gewerkt, of uit de Zweedsche volkplantingen en handelsplaatsen aangebragt werden †). Door dezen maatregel konden de Staten-Generaal echter den Zweedschen Koning niet bewegen, om zijne Scheepvaartsakte in te trekken. Aan de bepalingen dezer akte is het verval van onzen handel op Zweden sedert de 25 eerste jaren der 18de eeuw hoofdzakelijk te wijten; even als aan den zich meer en meer uitbreidenden handel der overige Europesche Staten, inzonderheid van Groot-Brittanje, en aan de pogingen, door Zweden zelf in het werk gesteld, om het handelsjuk, hun door vreemden op de schouders gelegd, af te schudden. Sedert de invoering dier Scheepvaartwet, voerden de Zweden genoegzaam al hunne landsproducten naar de verschillende Landen van Europa met hunne eigene schepen §).

„In de eerste helft der 18de eeuw, van haar begin tot aan de omwentelings-oorlogen, een tijdvak, dat driedubbel den in- en uitvoer der Engelschen en Franschen zag vermeerderen, werd het Zweedsche handelsplakkaat van 1724, op de leest van het Engelsche geschoeid, eene medewerkende oorzaak ter voorbereiding van het verval van onzen

*) Lüder, *Gesch. d. Holl. Handels*, p. 511. Scherer, *Welthandel*, II.

†) *Gr. Placcb.*, VI., 268.

§) Le Long, *o. l.*, III., p. 94.

grooten handel, dien het einde derzelfde eeuw zag sloopen" *).

Doch ook in Zweden zelf trachtte men de handelsbetrekkingen uit te breiden. Eene poging hiertoe werd in 1731 door den Koning ondernomen, die eene Oostindische Maatschappij oprigtte te Gothenburg †), op aansporing van een voormalig Amsterdamsch koopman, Jozias van Asperen genaamd §). Men verzocht de Regering dezer gewesten, om de Maatschappij in het uitbreiden harer betrekkingen en handelsbewegingen niet hinderlijk te zijn. Langen tijd is zij in stand gebleven, doch hier te Lande was zij de oorzaak der vernieuwing van het vroeger gegeven verbod, om deel te nemen in vreemde Handelmaatschappijen **).

Zij zond jaarlijks 2 à 3 schepen naar China. Van de waren, van daar aangebragt, en meest in thee, porselein, zijden stoffen en eenige droogerijen bestaande, werd eene openbare veiling gehouden, en het grootste gedeelte daarvan naar Holland in commissie gezonden, hetgeen in het laatst der eeuw, door het verbod tot invoer van vreemde thee alhier, werd verhinderd.

Ook de invloed van Groot-Brittanje, die zich reeds in de vorige eeuw op eene krachtdadige wijze in het Noorden had doen gelden, door het aangaan van traktaten in 1661 en 1666 met Zweden, en in 1671 met Denemarken ††),

---

*) Lodewijk de Geer, p. 124.

†) Dumont, *Suppl.*, I., 2, p. 305.

§) *Europ. Merc.*, 2e halfj., 1731, p. 81.

**) Dumont, *Suppl.*, III., 2. p. 415.

††) *Was aber die Aufmerksamkeit der Engländer auf die Ostsee am meisten rege erhielt, war das beständige Streben der Holländer, ihnen den Rang dort abzulaufen, und wo möglich sie gänzlich davon auszuschliessen, weszhalb die Verhältnisse beyder Staaten auch gewöhnlich auf den Norden zurück wirkten.* Heeren, *Kl. Hist. Schrift.*, I., p. 87.

deed zich mede in den loop dezer eeuw weder magtig gevoelen, door het uitbreiden zijner handelsbetrekkingen in het Noorden. Groot-Brittanje voerde in de jaren 1738 tot 1740 reeds driemaal meer goederen uit Zweden dan wij; slechts onze invoeren aldaar waren toen veel belangrijker dan die der Engelschen *).

Intusschen had de krijg, tusschen Zweden en Rusland op nieuws uitgebarsten, nogmaals aanleiding gegeven tot onaangenaamheden en stremming van den handel op de Oostzee. Geheel in strijd met de bepalingen van het handelsverdrag van 1679 †), hadden de Zweedsche kapers negen schepen met zout geladen, en naar Rusland bestemd, in 1741 in de Sont opgebragt §). Bij deze gelegenheid legden de Staten-Generaal de verklaring af, dat zij gaarne wilden opvolgen de bepalingen van het verdrag met den Zweedschen Koning in 1679 gesloten, met betrekking tot de Zeebrieven **); doch zij bragten tevens hunne bezwaren in het midden tegen de Scheepvaartsakte door Zweden uitgevaardigd.

Over het algemeen had deze nieuwe krijg in het Noorden onzen handel weder herhaaldelijk aanzienlijke schade en verliezen berokkend. Immers vele schepen waren er opgebragt en voor goeden prijs verklaard. Doch de Regering dezer Landen had daartegen in 1742 krachtige vertoogen laten doen, en maatregelen genomen om hare bescheidene opmerkingen meer ingang te doen vinden door de tromp van het kanon. Zij had eenige schepen naar de Oostzee gezonden, met het doel, om den weerloozen koopvaarder

---

*) Lüder, p. 503.

†) Zie pag. 478.

§) *Merc. hist. et prat.*, 1742, I., 561.

**) *Europ. Merc.*, 1742, I., p. 269, II., p. 142.

bescherming te verleenen, en den Koning van Zweden, ware het mogelijk, te bewegen het Reglement op de commercievaart te wijzigen, waarbij niet alleen Paspoorten en Zeebrieven werden gevorderd, maar ook touwwerk, zeildoek, levensmiddelen, enz., als contrabande werden beschouwd. De Staten-Generaal waren van meening, dat het bedoelde Reglement strijdig was met het volkenregt en de geslotene traktaten. In Zweden baarde het zenden dezer oorlogsvloot groot ongenoegen. Men scheen er echter niet genegen eenige verandering in de vastgestelde bepalingen te brengen, zoodat het verschil hangende bleef tot na den vrede van Abo in 1743, die een einde maakte aan den oorlog in het Noorden *). Door de steeds toenemende mededinging van Groot-Brittanje in den handel op Zweden, hadden wij belangrijke verliezen geleden. Voor een groot gedeelte was die handel in andere handen overgegaan. In het begin der 18de eeuw beschouwde men ons, in zeker opzigt, nog als meester van den Zweedschen handel, en wel omdat wij den geheelen koperhandel in onze magt hadden. De Amsterdamsche kooplieden leenden namelijk aan de pachters der kopermijnen zooveel geld als zij noodig hadden, zoodat het genoemde metaal tot zeer lagen prijs in onze handen kwam. Hetzelfde had plaats met pek en hars, op welke artikelen belangrijke voorschotten werden gegeven †).

Sedert 1738 was er echter eene aanzienlijke vermindering in den handel te bespeuren. „In de jaren 1738 tot 1740", zegt Lüder §), „stond de Hollandsche invoer tot den invoer der overige Europesche volken bijna als 1 tot 5; en de uitvoer als 1 tot 8. Engelschen, Portugezen, Fran-

*) Wag., XIX., p. 418, 419.

†) *Mémoir. sur le comm. de la Holl.*, Chap. V.

§) P. 503.

schen en Lubeckers waren de magtige mededingers van Nederland." Van dien tijd af, verminderde ons verkeer op Zweden gedurig. Vooral was er sedert 1757 groot verval te bespeuren, waartoe de belangrijke uitbreiding, die de nijverheid, handel en scheepvaart in Zweden had ondergaan, niet weinig het hare toebragt. „Prins Willem IV," zegt een onzer Hollandsche Schrijvers, „klaagde reeds in zijne verhandeling, dat onze havens, vroeger de stapelplaatsen tusschen de Noordelijke en Zuidelijke Landen, werden voorbijgevaren. In Zweden, waarvan de handel bijna uitsluitend in onze handen was geweest, bedroeg de invoer met Hollandsche schepen in 1740, niet meer dan $^1/_5$ van het geheel; in 1756 was die tot op $^1/_7$ verminderd. De Engelsche handel breidde zich aldaar toen uit, zoowel als de Zweedsche *actiefhandel*" *).

De Zweedsche schepen bezochten niet alleen nabijgelegene havens, maar stevenden ook in aanzienlijk getal naar Lissabon, Cadix, Barcelona, de Levant en Oostindië. Dezelfde artikelen als in vorige tijden werden wel door ons uit Zweden afgehaald, maar in veel geringer hoeveelheid dan voormaals. Daarbij was ook onze invoer in Zweden afgenomen. Een groot getal goederen, eertijds door ons naar de Zweedsche havens gevoerd, werden door vreemde of Zweedsche schepen thans uit de Landen van hunnen oorsprong afgehaald.

Daarbij kwam nog de toenemende bloei der Zweedsche fabrijknijverheid. Werkplaatsen voor allerlei soort van goederen waren er verrezen. Linnen-, wollen- en zijden stoffen werden er in groote hoeveelheden vervaardigd. Zoo doende kon men onze invoeren, op eenige weinige uitzonderingen na, zeer goed missen. Te Norkiöping waren 3 stijfsel-

*) Lodewijk de Geer, p. 124, 125.

fabrijken aangelegd, waar, in 1770, voor 31,480 zilveren daalders aan stijfsel en poeder vervaardigd werd. In het Land werd 70 à 80,000 pond fijne wol gewonnen; wol van mindere hoedanigheid werd er tot eene hoeveelheid van 16,000 centenaars ingevoerd, meest uit Polen en Pommeren. In 1772 werden bij Gothenburg 335,068 tonnen haring gevangen, en daarvan 188,376 tonnen uitgevoerd. In het laatste der eeuw begon men traan te maken van dezen haring; eene industrie, die zoo is toegenomen, dat de invoer van dat artikel in Amsterdam toen ter tijd zeer aanzienlijk was. Zij werd den Rijn op veel in commissie verzonden, of ook wel in de fabrijken gebruikt. Doch de bergwerken verschaften Zwedens buitenlandschen handel de grootste voordeelen. Buitendien hielden zich 4000 personen bezig met het spinnen van wol en kemelsgaren, terwijl in Dahland veel boomwol werd gesponnen. In 1770 waren te Stokholm 6125 arbeiders in de fabrijken en 1338 weefgetouwen. De waarde van alle gemaakte goederen bedroeg $45\frac{1}{2}$ ton gouds in zilveren daalders. Men telde behalve dat in Zweden nog 40 papiermolens, 10 glasblazerijen, 2 porselein- en 13 pijpenfabrijken, 6 kruidmolens, en in Stokholm alleen 9 spiegel- en 20 tapijtfabrijken *). Voor onze en de Brabandsche lakmoesfabrijken werd eene soort van klipmos uit Gothenburg uitgevoerd.

Om zooveel mogelijk alles te doen in het belang van den handel was, in 1776, eene voor de in 1657 opgerigte Rijkswisselbank verleende bankverordening vernieuwd, en daarbij de koers voor de verschillende koopsteden van Europa bepaald. Ook onze uitvoer van suiker naar Zweden was zeer verminderd, even als die van wijnen en brandewijn.

---

*) Le Long, III., p. 95, 96.

Behalve met Stokholm, onderhielden wij nog handelsverkeer met Norkioping, Calmar, vroeger eene allerbelangrijkste en door ons druk bezochte koopstad, Westerwick, Wisby en Gothenburg.

Doch met ieder volgend jaar verminderde de Nederlandsche handel op Zweden. Naar mate de voortbrenging aldaar toenam, en de mededinging van vreemden zich sterker openbaarde, nam ook onze invoer in dat Land af.

De oorlog van 1781 deed almede zijnen nadeeligen invloed op het handelsverkeer met Zweden gevoelen. Men kan geen sterker bewijs vinden voor de stremming van onze scheepvaart, dan door een' blik te werpen op de lijsten der Nederlandsche schepen, die in 1781 door de Sont gingen, komende van of gaande naar Holland, in vergelijking met die van vorige jaren.

In 1769 gingen door de Sont 2508 Hollandsche schepen:

In	1771	was	dat	getal	2145
"	1774	"	"	"	2447
"	1778	"	"	"	2406
"	1779	"	"	"	2039
"	1780	"	"	"	2058
"	1781	"	"	"	11 *)
"	1783	"	"	"	519
"	1784	"	"	"	1366
"	1785	"	"	"	1571 †)

In 1786 overtrof het aantal Zweedsche, door de Sont varende schepen in aanzienlijke mate dat der Holland-

---

*) Macpherson, III., p. 493, 531, 561.

†) Lüder, p. 512.

sche, hetgeen slechts de helft der Engelsche bedroeg *).

In 1780 was het getal der in de Maas en Goeree inen uitgezeilde schepen 1621, in 1781 slechts 959. Uit Texel en het Vlie in 1780, 2641 schepen en in 1781, slechts 1322.

Dit zal genoegzaam zijn om een flaauw bewijs te geven van den schadelijken invloed door den oorlog op onze handelsbetrekkingen uitgeoefend. Vooral leed daaronder toen zeer onze vrachtvaart, die meestentijds door vreemden werd uitgeoefend. Voorzeker moest het bedrag der toenmaals verdiende vrachten zeer van dat van vroegere tijdperken verschillen, toen aan de vrachtvaart op de Oostzee soms wel 3,600,000 gulden 's jaars werd verdiend †). Aanzienlijk was dan ook het aantal vermeerderd van Pruissische, Zweedsche en Engelsche schepen, die door de Sont stevenden.

In 1780	gingen	door	die	straat	1701	Engelsche	schepen
" 1781	"	"	"	"	2001	"	"
" 1783	"	"	"	"	2840	"	"
" 1784	"	"	"	"	3172	"	"
" 1785	"	"	"	"	2535	"	"

In de jaren 1780 en 1781 ging daarentegen geen enkel Fransch schip door de Sont. De Fransche handel werd toen onder onzijdige vlag gedreven. Ook wij waren verpligt onzen handel bedekteljk voort te zetten, onder Keizerlijke, Zweedsche, Pruissische en Deensche vlag. Zelfs Engelsche schepen voeren gedurende den oorlog onder neutrale vlag, om de onkosten hunner assurantie te ver-

*) Lodewijk de Geer, p. 125.

†) Koenen, *Voorlezingen*, p. 55.

minderen *). De toeneming van het aantal schepen, die onder vreemde vlag de Sont doorzeilden, was het onloochenbaar kenteeken van den zich allengs meer en meer verleggenden Noordschen handel †).

De goede verstandhouding met Zweden bleef echter bestaan, en hoewel onze winsten in den Zweedschen handel oneindig geringer waren dan in vroegere jaren, bleef hij toch nog altijd een' voornamen tak uitmaken van onzen algemeenen koophandel, zoodat iedere oorlogsbeweging in het Noorden hier haren nadeeligen en schadelijken invloed deed gevoelen. Groote bekommering verwekte dan ook in 1789 de oorlog tusschen Rusland en Zweden, vooral toen zich het gerucht verspreidde, dat ook de Denen niet onzijdig zouden blijven. Met Groot-Brittanje, welks toenemend verkeer op de Oostzee, waarin het ons toen al lang voorbijgestreefd was, wendden wij, wier welbegrepen belang het ook medebragt de vaart vrij te houden, alle pogingen aan, om den vrede tot stand te brengen. Later echter bleek het, dat Denemarken zich onzijdig kon houden, zoodat wij van dien kant gerustgesteld waren. Ook Rusland gaf bevel om de onzijdige vlag in de Oostzee te eerbiedigen en haar bescherming te verleenen. Dit voorbeeld werd eerlang door Zweden gevolgd, zoodat de handel op het Noorden weder onbelemmerd kon worden uitgeoefend. De bezorgdheid, die men nog daaromtrent koesterde, werd trouwens in 1790 door het sluiten van den vrede geheel weggenomen §).

Nogmaals geraakte men hier omtrent den handel en de vaart op het Noorden in onrust, door het nieuwe Kaapreglement, hetgeen Zweden in 1788 had uitgevaardigd, doch

---

*) Macpherson, III., 705.

†) Wag., III., p. 144, 145.

§) Id., XXII., p. 292, volgg.

eerst twee jaren later hier bekend werd. Daarbij werden als contrabande beschouwd contante gelden, gevonden in schepen van onzijdige Mogendheden, in grooter hoeveelheid, dan men billijkerwijze kon rekenen, dat voor de behoeften op reis, voor de betaling der tollen, enz. noodig was. Inzonderheid baarde dit reglement groote verslagenheid onder de kooplieden, die op Rusland handelden. De handel op dat Land, vóór het sluiten van den vrede van 1790 nog in oorlog met Zweden, werd grootendeels gedreven met gereed geld, dat in groote hoeveelheden derwaarts werd verzonden. Men beproefde dan ook van hier al het mogelijke, om de intrekking van het kaapreglement te bewerken.

Het Bestuur van den handel op Moscovië, benevens de kooplieden, wendden zich te dien einde met een verzoekschrift tot de Regering. Onze Gezant in Zweden drong er ernstig op aan, om het reglement buiten werking te stellen. Zijne betoogen werden door het Zweedsche Bestuur gunstig opgenomen en de bepaling voor *Nederlandsche schepen* geschorst, terwijl tevens aan den Zweedschen Consul te Elseneur paspoorten werden gezonden, ter uitreiking aan onze schepen *), die in het volgende jaar, 1791, ten getale van 1736, door de Sont gingen, hetgeen eene herleving van den handel aanduidt, die tot aan het jaar 1798 vrij voorspoedig werd gedreven, doch toen weder aan eene groote stremming werd onderworpen, want in dat jaar gingen er geene Hollandsche schepen door de Sont†).

De handel op Zweden werd, zoo als wij boven reeds zeiden, op onderscheidene havens gedreven, voornamelijk op Stokholm, Westerwick, Wisby, Gothenberg, Udewalla, Lands-

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1779, p. 1068.

†) Macpherson, *o. l.*, IV., p. 229, 462.

kroon, waarheen zich in 1752 vele Protestanten begaven, die door hunne fabrijken den bloei der stad dagelijks deden toenemen, en die aldaar vele voorregten verkregen, Malmoe, Helsingborg, Ystad, Carlskroon, enz.

In 1794 werd een Koninklijk Besluit afgekondigd, betreffende eene algemeene stapelvrijheid voor den tijd van 20 jaren, voor buitenlandsche goederen, te Gothenburg met eigen of vreemde schepen aangebragt, en met vrijheid tot wederuitvoer, behalve zout, en alle op den invoer verboden fabrijkgoederen, buitenlandsche brandewijn, enz. Deze goederen werden in pakhuizen opgeslagen, en slechts in zooverre daarvan de regten betaald, als zij bestemd waren binnen's lands ten verbruik te worden aangegeven. De koopmanschappen konden door de eigenaars schriftelijk worden verpand of overgedragen.

Denemarken *) *en Noorwegen.* Ook de handel met Denemarken verminderde gedurende den loop der 18e eeuw, waartoe medewerkten de oprigting van onderscheidene fabrijken in dat Land, vooral te Koppenhagen, en de zich meer en meer uitbreidende actief handel der Denen zelve, die de goederen, hun voormaals door onze schepen toegevoerd, na dien tijd zelve gingen afhalen uit de plaatsen van hunnen oorsprong.

In 1701 werd bij het te Odensee tusschen Denemarken, Engeland en ons gesloten verdrag †) bepaald, dat de Koning van Denemarken, bij het ontstaan van een' oorlog, tot zekerheid van den Britschen en onzen handel, al zijne havens voor oorlogsschepen zou sluiten, ten ware zij tot geleide van een zeker aantal koopvaardijschepen strekten,

*) Zie p. 480.

†) Dumont, VIII., I., p. 1 en *Suppl.* III., II., p. 6. *Gr, Placcb.*, V., 399.

terwijl wij, wat betrof de betaling der regten voor koopmanschappen, met de Deensche onderdanen werden gelijkgesteld. Voor 't overige werd de toezegging gegeven voor het sluiten van een nieuw handelsverdrag, dat dan ook in hetzelfde jaar tusschen Frederik IV, Koning van Denemarken, en ons werd aangegaan tot bevestiging van het verdrag van 1645 *). Het is bekend onder den naam van het *Traktaat van Koppenhagen*, en gesloten voor den tijd van 20 jaren. Dit verdrag is nimmer vernieuwd geworden. Het bevat, onder andere, bepalingen omtrent de heffing van den Sonttol, benevens een tarief dier tollen. Gelijke vrijheden werden daarbij aan de Nederlandsche en Deensche schepen verleend, terwijl tevens eene naauwkeurige opgave werd gedaan van de verbodene goederen, als daar zijn amunitie, uitrusting voor paarden, touw- en zeilwerk, teer, pek en hennep.

Behalve de voorregten, aan de Zweden verleend, die sedert den vrede van 1645 met hunne schepen tolvrij door de Sont gingen, waren ons dezelfde gunsten als aan andere volken toegestaan. Bij art. 2 werd de waarde geregeld van eenige wijnen, ten einde moeijelijkheden bij het heffen van den tol te voorkomen, en voorts bepaald, dat de overige goederen als tol 1 pCt. der waarde zouden betalen. Het onderzoek van Nederlandsche schepen door de Sont gaande, zou, gedurende den tijd, dat het verdrag van kracht was, niet meer plaats vinden. Vreemde goederen, in Nederlandsche schepen, betaalden den tol als Nederlandsche goederen. De vaart door de Sont en de handel (art. 21) in de Landen des Konings was vrij; het verbod tegen den invoer van onderscheidene goederen en stoffen werd opgeheven. Eene nieuwe scheepsmeting zou worden (art. 22) vast-

*) Dumont, VIII., I., p. 32.

gesteld; intusschen geschiedde de meting naar de daaromtrent in 1669 gemaakte bepalingen. Ook werd de tol (art. 23) voor het hout, herkomstig uit Noorwegen, geregeld. Deze werd bij het last betaald. De schepen van daar komende, en aldaar onderzocht, waren aan geen verder onderzoek onderworpen (art. 26). Het stond den Nederlandschen kooplieden vrij, het hout te koopen (art. 27) van wien zij wilden. Ook was (art. 28) de uitvoer van *alle soort van hout* uit Noorwegen ons toegestaan. De havengelden (art. 30) werden betaald naar de in 1691 daaromtrent voor de Deensche onderdanen opgemaakte verordening. De vuren, tonnen en bakens zouden goed worden onderhouden. Het vuur- en bakengeld werd geheven naar de bepalingen daaromtrent in 1647 vastgesteld.

Alle vorige verbonden, in zooverre zij aan dit verbond niet te kort deden, werden bevestigd, even als alle vroeger verleende voorregten. Twee jaren vóór het eindigen van het verdrag zou men over de voortduring overeenkomen. Bij het traktaat was een tarief gevoegd der Sonttollen, in 1721 nogmaals vernieuwd *). Reeds in 1704 klaagde onze Gezant bij Denemarken, dat de ambtenaren des Konings groote belooningen vorderden van de schippers, die met hunne vaartuigen door de Sont gingen, en gelastten daarop de Staten-Generaal, dat men zich stipt aan het in 1701 gesloten verdrag moest houden, en vooral niet meer betalen, dan daarbij als *regt* was vastgesteld.

In de eerste jaren der 18e eeuw hadden er geene ernstige oneenigheden plaats met Denemarken. Wel eenige twisten van ondergeschikt belang, als in 1704, in 1717 en andere jaren, over het nemen van schepen door Zeeuwsche kapers, en over het niet strijken van de vlag voor een'

*) Wagenaar, *Amsterdam*, IX., p. 402.

Koninklijken kustbewaarder, bij welke gelegenheid de Denen ons vele schepen ontnamen, waarover klagten werden aangeheven *).

In 1711 werd er een bevel uitgevaardigd door onze Regering, om geene Deensche schepen onder konvooi te nemen; doch in 1716 werd de order gegeven, om de Deensche en Jutsche magere ossen, hier ter vetweiding ingevoerd, vrij te stellen van de betaling van 20 gulden regt per stuk; eene gunst, in 1720, 1721 en 1722, en later, hier in het belang van den veehandel nogmaals verleend.

In 1719 trachtte men door onzen Gezant het toltraktaat met Denemarken te doen vernieuwen, terwijl, volgens sommigen, in 1726, 1738 en 1740 daartoe ook onderhandelingen zouden aangeknoopt zijn †),

In 1731 kregen de Staten-Generaal verschil met den Deenschen Koning over het weder in werking brengen van het tarief van den Sonttol, dat sedert eenigen tijd had opgehouden van kracht te zijn. Het geschil werd echter op vriendschappelijke wijze geëindigd, en de tol geregeld, zoo als die vroeger door ons en nog door andere volken werd betaald §). Bij deze gelegenheid werden op nieuws geregeld de regten der in- en uitgaande goederen, de last- en havengelden der schepen, ook de houtlasten en teertienden, zoowel als de accijnzen in de koopsteden, die, na dien tijd, in Denemarken en Noorwegen zouden worden geheven. De opbrengst van den Sonttol rekende men op ruim 600,000 kroonen 'sjaars **). Onze visscherij op de kusten van IJsland en de handel, door ons, bij die gelegenheid, met

*) Lamberti, *Mem.*, X., p. 120, volgg.

†) A. Kluit, *Hist. fid.*, p. 307.

§) Macpherson, III., p. 169.

**) T. A. v. Marien, *Tableau des droits et usages du Commerc.* etc.

de bewoners van dat eiland en met die der Ferrö-eilanden gedreven — hetgeen ruilhandel was, omdat de eilanders geen geld kenden, — gaf in 1740 aanleiding tot onaangenaamheden met Denemarken.

De Koning had namelijk, in 1733, aan eene Maatschappij vergunning verleend, om, bij uitsluiting, op de genoemde eilanden handel te drijven. Hij trachtte, dien ten gevolge, ons verkeer aldaar te verstoren, en zond in 1740 daartoe een oorlogsvaartuig uit, dat vijf onzer hoekers wegnam. De Regering liet hierover door haren Gezant aan het Hof te Koppenhagen wel menigvuldige vertoogen doen; doch de schepen werden ons niet teruggegeven *). Ook Frankrijk en Engeland bemoeiden zich met dien twist in het belang hunner visscherijen. Men beriep zich van dezen kant op de vrijheid der zee, op de verschillende verbonden, het rustige bezit reeds sedert vele jaren. De Koning van Zweden bood in deze zaak mede zijne tusschenkomst aan.

In 1756 herleefde de twist, toen de Koning van Denemarken, bij een besluit, de vaart op Straat Davis en op Groenland verboden had, en twee onzer schepen waren genomen †).

Buitendien lezen wij, in de jaren 1744 en 1745, nog van klagten, door de Denen aangeheven over de behandeling van Deensche schepen aan de Kaap de Goede Hoop; doch zij gaven geene aanleiding tot verbreking der goede verstandhouding, want in 1748 werd aan onzen Consul te Port Mahon vergunning gegeven om de belangen der Denen aldaar mede waar te nemen.

In 1756 werd op verzoek van den Deenschen Zaakgelastigde een paspoort afgegeven, tot den doortogt door deze

*) Wagen., XIX., p. 279, 280.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1777, p. 523, volgg.

Landen van 400 werklieden, hunne vrouwen en kinderen, die uit Duitschland kwamen om naar Denemarken te worden gevoerd.

Over de betaling der vuurgelden ontstond omstreeks 1789 nog een verschil. Ten jare 1768 verklaarde de Schrijver van het Werk: *Le Commerce de la Hollande**), reeds, dat het gedeelte van den handel, hetgeen door de Deensche kooplieden aan de Hollanders werd overgelaten, niet noemenswaardig was.

De meeste handel van Denemarken werd te Koppenhagen gedreven, waar zijden stoffen, Venetiaansche en Fransche kanten, specerijen, wijn, azijn, zout, papier, tabak, enz. werden aangebragt en van waar men afhaalde stokvisch, kalk, hennep, huiden, aluin van Schonen, potasch, weedasch, IJslandsche kousen, enz. Nog omstreeks 1717 trokken wij eene aanzienlijke hoeveelheid granen van het kleine eiland Laland, en omstreeks het laatst der 17e eeuw twaalf scheepsladingen rogge van het eiland Seeland. Deze graanhandel is echter aanmerkelijk verminderd †).

De uitvoer van timmerhout was in Denemarken verboden, even als die der lompen, welke men noodig had voor de reeds in 1707 opgerigte papierfabrijken. Zij konden echter, hoe goed en voordeelig ook werkende, en welke *débouchés* er ook voor haar fabrikaat werden geopend, den invoer van vreemd papier niet geheel tegengaan. In 1784 werd de uitvoer van lompen op nieuws verboden.

Vroeger plagt men hier zoowel ter zee als te land 14 à 15,000, volgens andere 40,000, magere ossen uit Jutland en Holstein te krijgen, die voor weinig geld gekocht, hier werden vetgeweid, en bij den verkoop groote winsten ver-

---

*) II., p. 32.

†) Idem, p. 52.

schaften. Zij werden daar gewoonlijk betaald met rijksdaalders en specerijen *). Die handel was ook met het jaar 1768 al in verval, en vóór dien tijd veel belangrijker. Men nam toen ossen voor Deensche rekening over, en ruilde voor de verkooppenningen weder andere goederen in, die naar Denemarken werden gezonden. In 1768 daarentegen liet men, op zware kosten en voor eigen rekening, het vee overkomen, terwijl men geld voor die koopmanschap van hier derwaarts overmaakte, dat altoos schadelijk is †). Volgens Luzac §) was de handel in Deensche ossen, in potweed- en alle andere soorten van asschen, nog bijna op denzelfden voet gebleven als in vorige tijden.

Koppenhagen was eene stapelplaats, en aldaar moesten al de vier in omloop zijnde geldspeciën worden ingevoerd. Tot bevordering van den Deenschen scheepsbouw bepaalde de Koning, dat er eene premie van 5 rijksdaalders per last zou worden uitbetaald voor alle schepen van 30 lasten te Kopenhagen gebouwd wordende. In 1734 was er ook eene wisselbank opgerigt, die tegen 4 pCt. op alle toereikende panden, groote en kleine sommen, echter niet onder de 100 rijksdaalders leende. Door zulke maatregelen nam Denemarkens handel dan ook hoe langer hoe meer toe, en hoe uitgebreider het Deensche handelsverkeer werd, des te minder werd het onze. Daarbij kwam de bloei der Deensche fabrijken van allerlei goederen. In het laatst der 18e eeuw telde men te Koppenhagen 40 tot 60 fabrijken van manufacturen, 4 zijde- en nog eene menigte andere fabrijken, waar ijzer, staal en koper werden bewerkt, tot voorwerpen, die vroeger door de buitenlanders, inzon-

*) *Comm. de la Holl.*, II., p. 33.

†) Koopman, II., p. 167.

§) II., p. 285.

derheid door ons werden aangebragt. Ook de handel der Denen in andere werelddeelen breidde zich van lieverlede uit *), even als die op verschillende Landen van Europa, zoodat men rekent, dat van 1770 tot 1780 als waarde der goederen, door hen in Groot-Brittanje ingevoerd, 45,572 pond sterling, en die der goederen, in eigene schepen teruggebragt 153,400 pond sterling bedroeg. In 1785 beliep het aantal hunner te Cadix binnengevallen schepen het dubbel van dat der Hollanders. De haven van Barcelona werd in 1786 door 54 Deensche en slechts door 37 Hollandsche schepen bezocht *). De uitvoer van vele goederen uit Holland met bestemming naar Denemarken nam gedurende den loop dezer eeuw zeer af.

Ten jare 1779 gingen 2075 Hollandsche, 1651 Engelsche en geene Fransche schepen door de Sont. De Fransche handel met de Oostzee was door den oorlog geheel vernietigd, ten minste de vrachtvaart, die geheel in onze handen was †). In 1786 gingen door de Sont, 1368 Hollandsche, 2680 Engelsche, 1759 Zweedsche en 1510 Deensche schepen §). Op Noorwegen of op de kleine Oost werd mede door ons gedurende den loop der 18e eeuw een meer belangrijke handel dan op Denemarken gedreven. Nog in het begin dier eeuw gebruikten wij tot het afhalen der ruwe Noorweegsche voortbrengselen bijna 300 schepen, ieder van 4 à 500 tonnelast. Dit duurde tot in het midden der eeuw, toen deze handel reeds voor ¼ deel was vervallen, en men slechts van 200 schepen tot het drijven daarvan gebruik maakte **).

---

*) Lüder, p. 492.

†) Macpherson, III., p. 649.

§) Goets, *Handlz.*, 1786.

**) Janiçon, p. 463.

Lüder zegt daaromtrent het volgende: „De Noorweger drijft zoowel een' *passiven* als *activen* handel. De eerste is des te voordeeliger voor hem, en wordt door hem des te sterker gedreven, dewijl hij zijne schepen goedkooper koopen en verhuren kan, dan bijna ieder ander volk. Uitbreiding van Inlandsche fabrijken en manufacturen, eene bijna bij iederen tak des Hollandschen handels tot verval medewerkende hoofdoorzaak, schijnt tot nu toe in Noorwegen nog niet plaats gevonden te hebben, en naar alle waarschijnlijkheid heeft Holland nog in langen tijd niet te duchten, dat de opkomst en de bloei van fabrijken en manufacturen zijnen Noorweegschen handel sterk zullen benadeelen. De oorzaken, die de vermindering van den handel van Holland op Noorwegen bewerkten, zijn voorzeker de mededinging van andere Europesche volken, vooral Engelschen, Russen, Pruisen en Franschen, en de gedurig meer en meer toenemende *active* handel der Noorwegers" *).

In 1759 bepaalde de Deensche Koning, dat een verhoogd regt zou worden geheven van alle gesponnen tabak, in Noorwegen ingevoerd wordende, en dat de invoer aldaar van tabakspijpen geheel werd verboden. De Regering dezer Landen deed toen door haren Gezant te Koppenhagen pogingen aanwenden bij de Deensche Regering, om de verordeningen, met betrekking tot den tabak en de tabakspijpen, uit deze Landen aldaar ingevoerd wordende, buiten werking te stellen. De Regering zeide bij die gelegenheid, dat de belasting en verbod niet dan *seer onaangenaam kan zijn voor haar Hoog Mog. en alhier occasie soude kunnen geven tot deliberatie, om belastingen in te voeren, dewelke tegenswoordig niet exteeren* †).

De handel met Noorwegen was van groot belang. Be-

*) P. 497.

†) *Rec. van Zeezaken*, VIII., p. 121.

halve goud en zilver, bragt men er vele goederen heen, als wijnen, brandewijnen, specerijen, tabak, zout, kaas, lakens en stoffen. Uit Noorwegen werden herwaarts gevoerd, stokvisch in groote hoeveelheden, bokkenvellen, teer, pek, koper, talk, gezaagd en ongezaagd hout, scheepsmasten, greenen planken en vele andere soorten van hout.

Luzac zegt daaromtrent: „Het is bekend, welk een handel in hout en andere waren tot scheepsbouw benoodigd, gedreven wordt, en van wat belang, die handel, vooral in tijden van oorlog zou zijn, indien de vaart niet onmiddellijk door de onzen uit de Fransche en andere vreemde havens naar de Oostzee en van daar naar de Fransche havens werd gedreven; eene vaart, waartegen men in de vroegste tijden zoo zorgvuldig gewaakt heeft, en tot aanmoediging van welke hedendaags zulke dringende pogingen zijn aangewend" *). En voorts †): „Men rekent, dat de vaart en koophandel op de Oostzee en naar het Noorden meer dan de helft is verminderd."

Inzonderheid werd de vaart en handel op Noorwegen gedreven door de inwoners van Dordrecht. Bergen, de spijskamer van Noorwegen, werd voornamelijk door ons bezocht. Aldaar hadden de kooplieden der nog zoogenoemde Hanzésteden in gebruik het geheele lange gedeelte der stad, *de Wange* genaamd, als ook hunne beurs en kantoren. Ieder dezer steden had er hare bijzondere pakhuizen, bij welke de schepen hunne waren losten en weder andere innamen §). Voorts bezochten wij voor het handelsverkeer nog Romsdaal, Stavanger, Drammen en andere aldaar gelegene havens.

De Hanzé- en andere steden aan de Oostzee. De oorlog

---

*) Luzac, II., p. 286.

†) Idem, IV., p. 89.

§) Le Long, III., p. 79.

in het Noorden deed in 1713 de vroegere verdragen tusschen de Staten-Generaal en de stad Lubeck vernieuwen, tot behoud van de vrijheid des handels, en zulks voor 50 jaar, tot welk verdedigend verbond iedere andere Hanzéstad kon toetreden *). Te Lubeck bragt men zijden stoffen, lakens, kramerijen, specerijen, suiker, Spaansch, Fransch en Portugeesch zout, Fransch glas, Engelsche steenkolen, papier, enz., en van daar haalde men Moscovische juchten, ijzeren scheepsankers, scheepstimmerhout, hennep en graan †). Memel was in de laatste helft der 18e eeuw belangrijk voor den houthandel, die in 1763 nog maar in zijn begin was, te welken tijde er slechts 200 schepen herwaarts kwamen, en in vroeger tijd geen 100. Doch sedert dien tijd nam de houthandel zoodanig toe, dat er ieder jaar gewoonlijk 3 à 400,000 in Polen gekapte vuren boomen naar Memel kwamen, en dat men er jaarlijks meer dan 1000 schepen vond. In 1794 waren er reeds 18 zaagmolens. Het hout werd er naar de Engelsche maat in Hollandsch geld verkocht, en men bepaalde aldaar alle jaren een' vasten koers voor Hollandsch en Engelsch geld. Behalve dat werden er nog masten, spieren en duigen uitgevoerd, benevens granen en zaden §). De handel op Memel en Libau, waarvoor wij vroeger 20 à 25 schepen bezigden, is ook afgenomen. Amsterdam ontving uit Libau en Windau vroeger veel tabak **).

Te Dantzig, sedert 1793 aan Pruissen onderworpen, werd een allerbelangrijkste handel gedreven. De reede der stad was eene der beste in de geheele Oostzee, terwijl de schepen tot een' zekeren diepgang (8 Dantziger voeten) met volle

*) Macpherson, III., p. 37.
†) Le Long, III., p. 148.
§) Id., III., p. 116.
**) Lüder, p. 519.

lading tot voor de pakhuizen konden komen. Zij bezat onderscheidene fabrijken, als van weedasch, die in vaten van 400 ponden bruto tot 10, 25 en 20,000 ℔ naar Holland, enz. werd uitgevoerd. De fabrijk, die de meeste verzendingen naar herwaarts deed, leverde in 1797 omtrent 4057 vaten *). De Dantziger likeuren werden, onder verschillende merken, naar het buitenland verzonden, zoo als ook het Jopenbier, dat nergens anders dan daar kan worden gebrouwen. Men vond er suikerraffinaderijen, looijerijen, laken-, tabak-, ijzer- en staalfabrijken, welke laatste eene groote menigte oud ijzer uit Holland trokken, om het tot allerlei voorwerpen te verwerken. Zeildoek kwam uit Holland en Rusland, doch het Dantziger touwwerk was beroemd, en werd veel uitgevoerd. De burgers der stad hadden alleen het voorregt, om van vreemdelingen te koopen of aan hen te verkoopen, terwijl de vreemdelingen verpligt waren alleen met de burgers koophandel te drijven, behalve op de vijf eerste dagen van de Dominicus-markt.

De granen werden daar aangebragt uit Polen, de Oostenrijksche en Russische gewesten, in onbedekte vaartuigen, en werden er opgeslagen en gezuiverd. In 1797 zijn er 23,984 lasten tarwe en 7682 lasten rogge uitgevoerd, terwijl er nog 2600 lasten rogge en tarwe voorhanden bleven †), en de uitvoer bedroeg, voordat een gedeelte van den Poolschen handel zich naar Elbing had verlegd, soms wel 50,000 en meer lasten. Behalve Holland trok Engeland zeer veel tarwe, en in 1797 alleen 17,496 lasten. Alle verkoop van granen *op levering* te Dantzig was verboden; zij moesten aldaar aanwezig zijn, terwijl tevens de granen niet op crediet verkocht, of tegen andere goederen geruild, maar alles terstond

*) Le Long, *o. l.*, III., p. 124.

†) Idem, p. 126, volgg.

na de levering contant moest betaald worden, terwijl de prijs in Hollandsche dukaten werd berekend. In Nederland werd de graanhandel voornamelijk gedreven in Amsterdam, Utrecht, Breda, Zeeland, Rotterdam en Dordrecht *).

De *Potaschhandel*, vroeger een voorname tak van bedrijf, verlegde zich sedert 1772, door den hoogen tol op alle naar Dantzig gaande goederen, grootendeels naar Elbing. Sedert de heffing der regten echter met die te Elbing gelijk was, begon die handel te Dantzig weder in bloei te geraken. De potasch werd in Oud-Polen gemaakt, en te Dantzig in een groot magazijn opgeslagen.

De *Linnenhandel* was ook een belangrijke tak van nijverheid, en bedroeg jaarlijks bijna 80,000 Hollandsche dukaten, terwijl de *houthandel* mede een hoogst belangrijke tak van bestaan uitmaakte, vooral de handel in eiken planken en pijpduigen. Behalve dat werden er nog onderscheidene goederen uitgevoerd, en koffij, rijst, suiker, wijnen, tabak, enz. ingevoerd. Er heerschte hier altijd groote verwarring in de muntspeciën, die gewoonlijk van slecht allooi waren, totdat men sedert 1773 overeenkwam, niet anders dan tegen Hollandsche gerande dukaten te zullen wisselen, en de Poolsche voortbrengselen niet anders dan tegen dukaten te verkoopen †). De zouthandel, te voren in Dantzig zeer bloeijende, was in het laatst der 18e eeuw een monopolie van de Pruissische Zeehandels-Compagnie.

De stad wisselde regtstreeks, maar alleen op Amsterdam, Hamburg en Londen, en omstreeks 1788 begon men eerst regtstreeks op Londen te trekken. Een schip, dat graan voor Holland had geladen, moest het halve verschil dragen van hetgeen de Deensche specie-daalder, waarin de Sonttol

*) Le Long, *o. l.*, III., p. 132, volgg.

†) Koopman, I., p. 167.

van de lading betaald werd, boven de *f* 3 Dantziger geld kostte.

De oorlog van 1781 deed in eenige opzigten den handel van Dantzig herleven. In den loop van 1782 zeilden 549 schepen uit hare haven, vele van welke scheepstimmerhout naar Engeland bragten, en er kwamen 502 in Dantzig aan, doch niet een onder Hollandsche vlag, ofschoon waarschijnlijk vele dezer schepen Hollandsch eigendom waren *).

Ook onze handel met Dantzig, in vroegere tijden zoo voordeelig, was, door mededinging van anderen, door de oorlogen, de invoering van eene *Licent- en Zolldirectie* afgenomen. In 1784 kwamen 192 Engelsche, 181 Deensche, 153 Zweedsche en slechts 63 Hollandsche schepen in Dantzigs haven. In 1786 vielen aldaar binnen 1026 schepen, en gingen er 1101 uit, waaronder 445 Deensche, 227 Zweedsche, 101 Dantziger, 85 Britsche, 69 Hollandsche en 38 Pruissische schepen, terwijl in dat jaar slechts 17 schepen van Dantzig in Texel aankwamen †).

Voorts dreven wij handel op Elbing, na 1775 eene belangrijke koopstad, de mededingster van Dantzig, van welks handel zij zich dan ook voor een groot gedeelte meester maakte, terwijl Dantzig alleen nog maar den voorrang in den houthandel behield. Elbing leverde voornamelijk granen en asschen. In 1786 kwamen 17 schepen van daar te Texel binnen.

Naar Stettin voerden wij Portugeesch en Fransch zout, honig, suiker en eenige andere goederen, en verkregen van daar vrij goede scheepsmasten, timmerhout, wol en granen §). De Denen en Zweden hebben ons in den handel

---

*) Macpherson, *o. l.*, III., p. 726.

†) Lüder, p. 516.

§) Le Long, *o. l.*, III., p. 140, volgg.

op Stettin groote afbreuk gedaan. De uitvoer van ruwe wol en lijnwaden nam in het laatst der eeuw aanmerkelijk af. Vooral leed de lijnwaadhandel in 1784, toen Engelschen en Spanjaarden groote bestellingen in Silezië deden, en Portugal bijna geene lijnwaden gebruikte *). Naar Hamburg ging eene menigte goederen uit Holland, terwijl van daar herwaarts werden aangebragt koperdraad, bladkoper, Saksisch blik, tin, lood, hout, Holsteinsche honig, enz. Nog in het laatst der eeuw was het verkeer zeer belangrijk, en gingen vele scheepsladingen derwaarts. In 1778 kwamen 168 schepen van Hamburg te Amsterdam; in 1779 was dat getal 123, en onder de 1549 schepen, die in 1786 te Texel binnenkwamen, waren 21 van Hamburg. In 1764 kwamen er 103, in 1765 125 Nederlandsche schepen te Hamburg aan †). Duitschland alleen trok jaarlijks vele honderden centenaars kaas uit Holland en Friesland, die meest over Hamburg verzonden werd §). De handel in wissel tusschen Hamburg en Holland was grooter dan die in goederen **). Te Altona woonden vele expediteurs, die de goederen, voor Duitschland bestemd, ontvingen, en verder verzonden, dat aldaar met minder kosten dan over Hamburg kon geschieden. Bremen en Emden waren ook twee steden, met welke de handel op Duitschland in groote mate werd gedreven. Emden was eene vrijhaven, en hare pogingen om een deel te krijgen in den O. I. handel hebben wij reeds vroeger vermeld. In den oorlog van 1781, is het getal van Emder koopvaardijschepen aanmerkelijk toegenomen.

---

*) Lüder, p. 513.

†) Macpherson, III., p. 431.

§) Koopman, I., p. 223.

**) Le Long, *o. l.*, III., p. 431.

„Men rekent," zegt Luzac *), „dat de vaart en koophandel op de Oostzee en naar het Noorden meer dan de helft is verminderd." Hij schrijft de oorzaak daarvan toe aan de hooge dagloonen, voortspruitende uit de duurte der levensmiddelen. De Oosterlingen en Hanzésteden hadden echter het voordeel van goedkooper te kunnen uitrusten en dien handel te voeren, dan wij; „want," laat hij er op volgen, „de Russen, die van Denemarken, van Lubeck, van Hamburg, van Altona en anderen zouden het tegen ons waarschijnlijk niet kunnen volhouden, en onze havens niet voorbijvaren, indien zij tegen even zulke zware dagloonen te worstelen hadden."

Op eene andere plaats †) zegt hij echter: „Ofschoon nu de onzen veel van hunnen handel op de Oostzee en met de Noordsche volken verloren hadden, zoo dreven zij echter een' aanzienlijken handel op Rusland, Zweden, Denemarken en andere Noordsche gewesten. Zij hebben zelfs den ganschen graanhandel behouden, zoodanig dat, ten tijde van het gebrek aan graan, dat Europa eenige jaren geleden zoo deerlijk gedrukt heeft, Holland zoo wèl daarvan voorzien was, dat men genoodzaakt is geweest er nieuwe magazijnen toe aan te leggen, zelfs op plaatsen, waar men niet gewoon was granen op te slaan."

Vele dezer granen werden door ons naar Frankrijk, Italië, Spanje, Portugal en Vlaanderen gebragt, en hielden wij ongeveer 800 schepen alleen voor dezen handelstak in gebruik §).

Rusland. Peter de Groote mogt, na zijne terugkomst in Rusland, met geen gelukkig gevolg de pogingen bekroond

*) IV., p. 89.

†) II., p. 286.

§) Lüder, p. 525.

zien, die hij had aangewend om Maatschappijen op te rigten voor den handel naar zee over Archangel, voor dien op Perzië over Astrakan en op China door Siberië *). Doch hij liet zich door deze teleurstellingen, niet afschrikken, en doordrongen van het groote nut, dat kennis en wetenschap aanbrengt, bevorderde hij het reizen van adellijke jongelieden, en lokte vreemdelingen in zijne dienst, die hij op onderscheidene wijzen tot voortzetting hunner bedrijven de hand bood.

Met Europa breidde hij zijne betrekkingen uit. Gezanten werden overal heen gezonden om de belangen van Rusland bij vreemde Hoven te behartigen. Als zoodanig zond hij een' zijner bloedverwanten naar 's Hage. De Nederlandsche handel in Rusland had zich omstreeks het begin der 18e eeuw aanmerkelijk uitgebreid. In 1700 waren er in Archangel alleen meer dan 200 Hollandsche factoren †), ofschoon de jaarmarkt toen aldaar in verval, en het handelsverkeer door de verhooging van sommige belastingen werd bemoeijelijkt.

In 1701 was de handel te Archangel in bloeijenden staat. De aanval der Zweden op die stad was, met behulp der Hollandsche kooplieden, afgeslagen. In dat jaar kwamen er 106 schepen aan, en in 1702 149. Wij haalden van daar, bij opene vaart, van Mei tot het einde van September voornamelijk lijnzaad en rogge, waarvan soms wel 20,000 lasten werden uitgevoerd. De schepen, die op Archangel voeren, waren grooter, dan die naar de Oostzee gingen, omdat zij slechts ééne reis 's jaars konden doen. De Archangelsche kooplieden gingen met hunne goederen tot op de jaarmarkt te Irbitsch, en zelfs tot aan de grenzen van China. De

*) Scheltema, *Rusland en de Nederlanden*, III., p. 27.

†) Idem, p. 54.

handel geschiedde er veel op contracten; men betaalde en ontving de goederen bij open water. Een vijfde gedeelte van de gekochte granen moesten daar altijd een jaar blijven liggen *).

Inmiddels had de door Rusland tegen Zweden voorgenomen oorlog onze tusschenkomst noodig gemaakt, tot beveiling onzer Noordsche handelsbelangen. Onderscheidene pogingen werden er, zoowel door Gezanten als brieven bij den Czaar aangewend, om den vrede te bewaren †), doch alles te vergeefs. De oorlog brak uit en duurde een en twintig jaar.

Intusschen waren er weder een aantal Russen herwaarts gekomen, om hier onderwezen te worden in allerlei soort van handwerken en bedrijven; ook waren vele Hollanders in Russische dienst overgegaan.

Terwijl de oorlog woedde, duurden echter de bemoeijenissen van de Staten-Generaal, om den vrede in het Noorden te herstellen, nog voort.

Zij deden vooral in het belang van den Oostzeehandel, die rijkstroomende bron van algemeene welvaart, op nieuws in 1706 vredesvoorstellen te Stokholm en bij den Czaar, en wel in vereeniging met Groot-Brittanje, dat even als wij een bijzonder belang had bij den vrede in het Noorden, omdat ook de Engelsche handel aldaar in belangrijke mate was toegenomen.

Intusschen had Peter zich aan de Oostzee gevestigd, en was in 1707 met den aanleg van St. Petersburg begonnen. Het eerste schip, dat zich in den mond van de Newa vertoonde, was een Hollandsch vaartuig §), door Jan Sommers

---

*) Le Long, III., p. 51.

†) Lamberty, *Mémoires*, I., 124, volgg. *Res. St.-Gl.* 13 Jan., 1701.

§) Scheltema, III., 254.

met zout, wijn en andere goederen bevracht, die geheel tolvrij werden verkocht; later kwam er nog een Hollandsch schip, het derde was een Engelsch, en het vierde weder een Hollandsch vaartuig *).

In het begin der 18e eeuw nam het getal der naar Archangel varende schepen gedurig toe; ook groeide de vaart op het nog lang niet voltooide St. Petersburg aan, terwijl de belangen van dezen handel zooveel mogelijk door onze Regering werden voorgestaan. Archangel bleef altijd nog eene goede markt. Sommige Hollanders hadden aldaar monopoliën, zoo als dat van teer. Doch meermalen was het handelsverkeer ter prooi aan belemmeringen, ook wat de betaling der regten betrof.

De Russen vorderden die betaling in rijksdaalders; doch deze bepaling werd in 1702 door den Czaar weder ingetrokken †). In tijden van oorlog werd de invoer van geld door de Zweden bemoeijelijkt, die het alsdan als contrabande beschouwden §).

Daarenboven begon men in Rusland uitgaande regten van onze schepen te heffen; een maatregel, die echter op aandrang van onze Regering weder werd afgeschaft.

Niettegenstaande al deze belemmeringen en moeijelijkheden, waarbij nog de knevelarijen der Russische tolbedienden kwamen, was het handelsverkeer in bloeijenden staat. Vooral werd veel zijde uit Perzië over Archangel aangebragt.

Met den bouw van St. Petersburg werd ijverig voortgegaan; de stad werd voorzien van werven, op de Hollandsche wijze ingerigt, en van wind- en zaagmolens. Zaandam leverde de meeste benoodigdheden voor de huizen, die aldaar verrezen. Nadat Peter in het bezit was gekomen van eenige Oostzee-

*) Scheltema, III., p. 156.

†) *Res. St.-Gl.*, 29 April, 1702, 16 Februarij, 1703.

§) Zie hiervoor pag. 695.

havens, kwam hij op het denkbeeld om den koophandel derwaarts te verleggen. De Zweden zochten echter op alle wijzen de volvoering daarvan te beletten. Doch zij waren niet bij magte om dit tegen te houden, vooral toen Peter veroveringen in Lijfland en Finland maakte, en hen in 1709 bij Pultawa sloeg; omstandigheden, die de magt van Rusland ontwikkelden, terwijl zij die van Zweden een' gevoeligen slag toebragten *).

„De Hollandsche kooplieden," zegt Scheltema, „hielden toen meerendeels factoren in Riga, Wyburg en andere plaatsen, die de waren voor hen te platten lande opkochten, naar de havens vervoerden en aldaar op de inscheping het oog hielden; andere hadden contracten aangegaan met personen in Fin- en Lijfland gevestigd, tot verkoop, en daarop voorschot gedaan; vanhier alzoo, dat de kooplieden van Amsterdam, en vooral de houthandelaars te Zaandam, gekochte en betaalde eigendommen van zeer groote waarden in die Landen hadden liggen" †).

Gedurende den oorlog met Zweden was de handel op de Oostzee aan zeer vele belemmeringen ter prooi. Dan was de uitvoer van sommige goederen verboden, dan werd de handel weder op andere wijzen lastig gevallen. Door monopoliën werd het verkeer met Lijfland gedrukt; zij bestonden voor lijn-, hennep- en andere zaden, zout en wijn. De knevelarijen der ambtenaren bragten er ook niet weinig aan toe, om den handel te bemoeijelijken, even als de ongelijkmatige heffing der regten. Dit een en ander deed in 1711 een geheel verval van den handel op de Oostzee te gemoet zien, wanneer Rusland ten minste geene maatregelen nam, om dien in zijne bescherming te nemen §). Men had se-

*) Scheltema, III., p. 213.

†) Idem, III., p. 245.

§) *Secr. Res. Stat.-Gl.*, 11 April, 1711.

dert eenigen tijd pogingen aangewend, om een handelsverdrag met Rusland te sluiten, doch zij waren niet gelukt. Echter begon de Czaar meer inschikkelijkheid omtrent den handel te betoonen, ofschoon er nog dikwijls onaangenaamheden plaats hadden, zoo als in 1713 het plunderen en verbranden van vijf Nederlandsche schepen.

Te Archangel alleen wierp de handel nog eenige winsten af, doch werd in 1714 aldaar door een' deerlijken slag getroffen, toen Peter ten voordeele van zijne Staten hem van daar naar St. Petersburg wilde verleggen. Reeds in 1713 was het vervoer van goederen naar Archangel uit de Westelijke Gouvernementen verboden en tevens last gegeven, om die naar St. Petersburg te brengen. Buitendien moesten hennep en juchten uitsluitend derwaarts worden gebragt. De Nederlandsche kooplieden verhieven hiertegen zeer hunne stem en dienden memoriën in*), waarbij zij aantoonden, dat die wijze van handel drijven, om verschillende redenen, voor ons zeer schadelijk zou zijn; dat de kosten der reizen zouden worden vergroot door de Sonttollen. Daarenboven was de vaart veel moeijelijker en onveiliger, en hierbij kwam de onzekerheid om te St. Petersburg terugvrachten te vinden, het gemis van woningen, pakhuizen, kelders, enz. aldaar, terwijl men behalve dat nog de mededinging van Lubeck te vreezen had. Ook in Rusland was men tegen die verplaatsing, zoodat er eenige verandering kwam, ten gevolge waarvan hennep en juchten alleen voor $\frac{1}{4}$ deel naar St. Petersburg moesten worden gezonden, en voor $\frac{3}{4}$ gedeelten naar Archangel. Ook den handel te Moscou werden beletselen in den weg gelegd; men hoorde klagten over monopoliën van tabak, zout, enz., over nieuwe handelsverbindtenissen met de Venetianen en Lubeckers en de vestiging

*) *Secr. Not. van Holl.*, 21 Maart, 1714.

van een Russisch handelshuis te Amsterdam *). Een en ander gaf aanleiding tot geschillen met Rusland, die toenamen, toen de Czaar ook den alleenhandel in granen begeerde. Al deze onaangenaamheden deden het verkeer der Nederlanders met den dag verminderen, zoodat men zegt, dat, vergeleken bij vroeger, niet het tiende gedeelte der Nederlandsche goederen toen in Rusland werd gesleten.

De onderhandelingen over het sluiten van een handelsverdrag werden inmiddels voortgezet †). Over één punt kon men het echter niet goed eens worden, namelijk of wij zouden worden beschouwd als *de meest begunstigde natie*, of *gelijkgesteld met de Russen* §). Het voorgeslagen verdrag behaagde echter niet, en kwam dus niet tot stand. Toen de Czaar in 1716 Holland bezocht, deden de Staten op nieuws pogingen, om een handelsverdrag met hem te sluiten **). Dit was te meer noodig, omdat de handel in Rusland telkens met grooter belemmeringen had te kampen; was en talk waren voorwerpen geworden van den alleenhandel. Het regt op den tabak werd driemaal verhoogd. Hierdoor rezen gedurig klagten, waaraan men zocht te gemoet te komen, door vertoogen te laten doen bij de Russische Regering over de belemmeringen, waaraan onze handel steeds onderworpen bleef. Doch zij werden niet met gelukkigen uitslag bekroond.

Behalve de uitbreiding van den koophandel had men zich in Rusland ook toegelegd op de visscherijen, en reeds in 1708 een' Hollander in dienst genomen voor de walvischvaart, die te dien einde uit zijn Vaderland schepen

---

*) Scheltema, III., p. 303, volgg.

†) Wagenaar, XVIII.

§) Dumont, VIII., 1, p. 468.

**) Wagenaar, XVIII., p. 125.

voor die vangst naar Rusland had medegebragt. Toen de Czaar in Rusland terugkwam, nam hij de belangen des handels zeer ter harte. Hij rigtte in 1718 een' Raad van Koophandel op, zond Consuls naar Londen, Cadix, Toulon en Lissabon; hij beloofde intrekking der monopoliën en meer spoed in de afdoening van regtszaken met den handel in verband staande. Niettegenstaande dat bleven de kooplieden aan vele harde maatregelen onderworpen, want in 1718 werd weder de uitvoer van granen en de invoer van zijden stoffen verboden, benevens eene belasting van 9 pCt. op de wijnen gelegd.

Deze maatregelen lokten een aantal adressen uit, opgevuld met klagten over al deze belemmeringen. Alle bezwaren werden echter niet opgeheven. De hooge tollen bleven bestaan, terwijl de gemoederen ook altijd nog heen en weder werden geslingerd door de vrees, dat de Czaar den handel van Archangel naar St. Petersburg zou verleggen, een voornemen, dat hij altijd nog koesterde, en ten gevolge waarvan zich in 1718 reeds onderscheidene kooplieden uit Archangel met der woon naar St. Petersburg begaven *).

Na den vrede van Nystad, erkenden in 1721 de Staten-Generaal den Czaar als Keizer aller Russen. In het volgende jaar boden zij andermaal aan, om de onderhandelingen over een handelsverdrag weder aan te knoopen †). De Directie voor den Moscovischen handel werd op het voorstel gehoord; doch ook toen had de zaak weder geene gevolgen.

Vele Hollanders gingen nog van tijd tot tijd naar Rusland, ter uitoefening van hun bedrijf. Onze landgenoot van Hennin had de kopermijnen in Siberië ontdekt, en legde

*) Scheltema, IV., 47, volgg.

†) Id., p. 130.

in lateren tijd den grond van het mijnwerk in Rusland. De handel nam in het nieuw gebouwde St. Petersburg ook toe; de vrede van Nystad had de vaart weder geopend, ten gevolge waarvan in 1722 zoo vele schepen naar de Oostzee stevenden, dat sommige zonder vracht terug moesten keeren. In de stad waren vele aanzienlijke huizen, en ten gerieve des handels pakhuizen gebouwd. Derwaarts waren vele Hollandsche kantoren uit Moscow en Archangel verplaatst. Verschillende goederen gingen van hier naar St. Petersburg, en waren, even als die naar Archangel bestemd, onderworpen aan de betaling van het regt van $\frac{1}{2}$ pCt. *). Op bevel des Keizers werden de Hollandsche schippers, die te St. Petersburg aankwamen, het allereerst geholpen; zij kregen vele voorregten, zelfs verlof om in een gedeelte van 's Keizers tuinen te wandelen. Ontelbare aanvoeren kwamen uit Holland te St. Petersburg. Van 1714 tot 1722 was het getal der aldaar aangekomene schepen van 16 tot 119 geklommen en bedroeg in 1724 een getal van 180.

Ook de handel op Riga nam toe sedert de stad in de magt der Russen was †). Na hare verovering in 1710 waren er in het eerste jaar 76 schepen aangekomen, welk getal in 1724 reeds tot 273 was gestegen. De stad won zeer veel geld door den Spaanschen Successie-oorlog, toen uit hare haven groote hoeveelheden granen naar de legers in de Nederlanden werden gevoerd §).

In 1722 werden er vele pogingen aangewend om Hollanders naar Rusland te doen overkomen tot verbetering van den Russischen landbouw **). De lakenfabrijk, in vroe-

*) *Rec. v. Zeezaken*, III., 733, IV., 86. *Res. Stat.-Gl.*, 29 Julij, 1723.

†) Friebe, *Rusl. Handel*, II., p. 107.

§) Id., p. 198.

**) Scheltema, IV., p. 164.

gere tijden door van Sweden, een Nederlander, in Moscow aangelegd, werd in 1720 aangemoedigd, en geraakte zoo doende weder tot bloei. Vele andere fabrijken en trafijken werden in Rusland, met behulp van Hollanders, opgerigt of verbeterd *). In 1716 was eene linnenfabrijk door een Hollander in Rusland begonnen; in 1718 eene weverij met 100 getouwen, naderhand tot 500 getouwen geklommen. Zoo verrezen ook papierfabrijken, bierbrouwerijen, ankersmederijen, geschutgieterijen en geweerfabrijken.

In 1724 gaf Peter eene geheel nieuwe wet op den in- en uitvoer in de havens van Riga, Reval, Narva, St. Petersburg, Archangel, Kola en Wyborg. Ook werd bij die gelegenheid een nieuw tarief van regten ingevoerd †), volgens Scheltema ingerigt naar onze reglementen der konvooijen en licenten. Daarbij werd onder andere bepaald, dat de aangiften in de Russische taal moesten plaats hebben. De uitvoer der grondstoffen was zoo hoog belast, dat het regt bijna met een verbod gelijkstond. Het tarief werd echter voorloopig niet ingevoerd §).

Met vaste hand ging Peter voort in de verbeteringen in zijn Rijk. Hij bouwde het kasteel en de haven van Kroonstad, toen Kroonslot geheeten. Hij deed de wegen verbeteren en legde kanalen aan, zoo als het Ladogakanaal, dat de rivieren Twerza en Sna verbond. Ook plaatste hij binnen's lands werven. Bij al deze werkzaamheden waren de Hollanders hem van veel dienst. Een Zaandammer, Vrewoers geheeten, bouwde in 1712 te Archangel een fregat; ook te Astrakan werden werven aangelegd, even als te St. Petersburg, waar almede een Zaandammer als eerste baas voor

*) Scheltema, IV., p. 171.

†) Id., p. 180.

§) Id., p. 181, 182.

den scheepsbouw werkzaam was. Beurzen van koophandel werden gebouwd en het postwezen, alsmede de munten, maten en gewigten, verbeterd.

Ook gaf men in 1724 weder hoop op het sluiten van een handelsverdrag, hetgeen te meer noodzakelijk werd, omdat zich van tijd tot tijd nieuwe klagten verhieven over monopoliën, vooral die van teer.

Na Peters dood, in 1725, werden door zijne opvolgster Catharina vele bezwaren, die den handel drukten, op verzoek der Staten-Generaal opgeheven. Vooral werd de handel op Archangel daarbij bevoordeeld. Sedert 1731 was de handel in rabarber een monopolie der kroon. Van 1727 was hij vrij geweest. In 1735 werd een zeer scherp verbod tegen den verkoop van rabarber gegeven; vreemdelingen, die zich daarmede ophielden, werden streng gestraft; Russen verloren daardoor goederen en leven. Catharina II maakte ook dezen handel weder vrij *).

Van deze zijde gaf men echter den moed niet op, om een handelsverdrag met Rusland te sluiten. In 1730 ging van hier een plegtig gezantschap met dat doel naar Rusland, waar toen de Keizerin Anna regeerde; ook zou bij die gelegenheid, tevens een tarief van regten worden ontworpen. De uitslag beantwoordde echter niet aan de verwachting †), evenmin als in 1745, toen de dag der onderteekening van het verdrag reeds was bepaald. Ook toen werd er verder geen gevolg aan de zaak gegeven §).

Na de verbeteringen, die Peter de Groote alom had ingevoerd, leverde Rusland een grooter aantal voortbrengselen dan vroeger. Ook hunne hoedanigheid was veel beter. Na zijnen dood werd St. Petersburg de voornaamste Russische

*) Friebe, II., p. 112.

†) *Europ. Merc.*, 1730, I., p. 210, II., p. 80.

§) Kluit, *Hist. fed.*, p. 325.

handelsplaats. Doch ook Riga's haven, werwaarts de binnenlandsche goederen met sleden werden gebragt, werd druk bezocht. In den winter ging men koopen aan op contract, om de goederen tot in het voorjaar voor rekening der verkoopers te laten liggen. Men bragt niet vele koopwaren derwaarts; alleen de aanvoer van zout gaf goede rekening. Van daar kwamen molenroeden en scheepsmasten, hennep, talk, was, granen en pelterijen. Joden werden er, volgens een besluit van Koning Sigismund Augustus van Polen, niet geduld *).

Uit Riga werd door ons in 1783 voor eene waarde van 1,520,374 roebels uit- en voor 152,709 roebels ingevoerd †). Reval leverde granen en lijnzaad. In 1796 voerden wij aldaar voor 81,901 roebels aan koopwaren in §).

Uit Narva ontvingen wij masten en molenroeden, doch in geene groote hoevelheden, maar vele greenen en vuren balken, die meest door Hollanders in fluitschepen werden afgehaald. Het getal schepen, die jaarlijks deze haven bezochten, bedroeg 100 à 130 **). Doch de handel was er in de laatste jaren der eeuw meer af- dan toegenomen.

Pernau gaf de meeste houtwaren, ook rogge en lijnzaad. In 1795 vielen aldaar 85 schepen binnen, waaronder echter niet één uit Holland schijnt geweest te zijn.

Wyburg leverde veel hout, dat, langs kleine waterstroomen, zonder veel moeite naar de zaagmolens werd gebragt, en van daar op vlotten naar de stad ging, waar het, alsmede pek en teer, veel in Hollandsche schepen werd ingeladen ††). De Hollandsche handel op Rusland leed veel

*) Le Long, III., p. 63.

†) Macpherson, IV., p. 38.

§) Friebe, III., p. 400.

**) Le Long, III., p, 70.

††) Id., p. 75.

door de mededinging der Engelschen, wier in- en uitvoeren reeds in de eerste jaren der 18e eeuw belangrijk waren toegenomen, zoodat in 1704 het getal Engelsche schepen, die in Russische havens binnenvielen, $^2/_3$ bedroeg van alle schepen, die Rusland bezochten *).

„De Engelschman, in de verzending zijner koopwaren naar het Noorden bevoorregt, heeft een groot voordeel op den Hollandschen handelaar bij den inkoop der goederen. De Hollander namelijk koopt om weder te verkoopen, en kan dus niet zoo duur betalen als de Brit, die slechts ten eigen' gebruike koopt. Daaraan ook moet men toeschrijven het gebruik, dat is ingevoerd, om drie verschillende merken op het hout te zetten. Het eerste merk is voor Engeland, het tweede voor Holland en het derde voor Frankrijk" †). Vele Engelsche handelshuizen waren te St. Petersburg gevestigd, en aldaar, omstreeks 1768, in veel grooter aantal aanwezig dan de Hollandsche; ook waren zij veel rijker. De Engelschen beheerschten er toen geheel de markt. Onder de 327 schepen, die in 1753 te St. Petersburg aankwamen, bevonden zich 149 Engelsche en 70 Hollandsche §). Reeds in 1749 bedroeg de waarde van den uitvoer uit St. Petersburg 3,184,322 roebels, waarvan Engeland voor een bedrag van 2,245,573 roebels en wij voor 290,081 roebels kregen. In 1764 was die waarde 5,459,522 roebels, waarvan naar Engeland voor 3,747,653, naar Holland voor 423,188 roebels werd afgezonden **). Gedurende den loop van het jaar 1766 kwamen er te St. Petersburg 167 Engelsche en 68 Hollandsche schepen ††).

---

*) Lüder, p. 475.

†) *Comm. de la Holl.*, II., p. 8.

§) Id., p. 10.

**) Lüder, p. 476.

††) Macpherson, III., p. 454

Nog belangrijker vermindering onderging die handel in 1781 en 1783. Van de 622 schepen, die dit jaar de haven van St. Petersburg verlieten, zeilden er 267 naar Engeland en 18 naar Amsterdam. In 1783 voerden wij uit Petersburg uit voor eene waarde van 207,428 roebels; terwijl de invoer 340,483 roebels bedroeg *).

Luzac schrijft den voorrang, dien de Engelschen in Rusland hadden, toe aan de minder hooge prijzen der goederen, die zij daar invoerden. „Waarschijnlijk", zegt hij, „zouden de Engelschen zoo sterk boven ons in den koophandel op Rusland niet geslaagd zijn, indien wij den handel even goedkoop konden drijven als die natie, want wij zijn niet minder dan de Engelschen in staat, om op 6 maanden, een jaar, 18 maanden, ja zelfs twee jaren te verkoopen, en daarentegen voor gereed geld te koopen. Het is bekend, dat wij zelfs geld vooruit betalen op landvruchten, die nog te velde of op den grond staan, en geld aan vreemde fabrikanten voorschieten. De onzen zouden in Rusland kunnen doen, dat zij in andere vreemde Landen doen; maar de goedkoop der Engelsche fabrijken, die zich ook nog door hare deugd aanprijzen, geeft den Engelschen in den handel op Rusland zulk een voordeel boven ons, dat wij er niet bij kunnen komen, en verre moeten achterliggen. Ondertusschen nemen de fabrijken, de koophandel en scheepvaart zoodanig toe in Rusland, dat de Engelschen het groot voordeel, dat zij er genieten, niet altijd zullen kunnen behouden, en met de minste overweging zal men kunnen overtuigd raken, dat er in den koophandel van het Noorden eene wisseling zal voorvallen, welke vast ten voordeele van dengenen, die den *goedkoop* aan zijne zijde zal hebben, zal uitloopen" †).

*) Macpherson, IV., p. 38.

†) Luzac, IV., p. 94.

Onze algemeene handel had in 1783 door den oorlog veel geleden. Bijzonder scheen het nadeel voor het verkeer op Rusland groot te zullen worden. Een traktaat van koophandel, tusschen Rusland en Denemarken gesloten, benevens een door de Keizerin in 1782 nieuw uitgevaardigd tarief, gaven onzen handelstand aanleiding tot vrees. In het genoemde tarief had men onderscheid gemaakt tusschen artikelen van weelde en van behoefte, tusschen het noodwendige en hetgeen ontbeerd kon worden, tusschen vreemd en inlandsch voortbrengsel *).

Een en ander bewoog het Bestuur van den Moscovischen handel te Amsterdam, om pogingen te doen tot het aangaan van een handelsverdrag met Rusland, alsmede dat aan ons aldaar dezelfde voorregten als aan Engeland en Denemarken zouden worden toegestaan, vooral om te Riga de verschuldigde regten in Russisch geld te mogen betalen, daar wij verpligt waren de regten voor de helft en te Riga voor het geheel in rijksdaalders te voldoen. Doch ook thans weder werd aan de zaak geen gevolg gegeven †), ofschoon de Ambassadeur, de Heer van Wassenaar, last kreeg om bij het Russische Hof tot het verkrijgen van een en ander de noodige stappen te doen.

Ten jare 1785 kwamen er slechts 58 Hollandsche, maar 365 Britsche schepen te St. Petersburg.

De waarde van onze uit- en invoeren aldaar was als volgt:

In	1785	uitvoer	184,196,	invoer	275,902	roebels;
"	1792	"	134,330,	"	227,473	"
"	1793	"	100,370,	"	110,726	"
"	1795	"	6,017,	"	2,373	"

*) Friebe, II., p. 114.

†) Wagenaar, VII., p. 148.

terwijl in 1793 te St. Petersburg 32 Hollandsche en 536 Britsche, in 1795 echter slechts 2 Hollandsche en 533 Britsche schepen aankwamen, en 1 Hollandsch benevens 529 Britsche schepen van daar wegzeilden *).

In 1781 overtrof de Engelsche uitvoer uit St. Petersburg dien der Hollanders voor meer dan 8½ millioen, en de Engelsche invoer aldaar den onzen voor meer dan 2 millioen 128,000 roebels.

In 1783 was de Engelsche invoer in St. Petersburg 8 maal, en de Engelsche uitvoer uit St. Petersburg 28 maal grooter dan de onze. Gedurende den loop der volgende jaren namen onze in- en uitvoeren niet toe.

In 1786 was de uitvoer der Engelschen uit St. Petersburg 9 millioen 866,904 roebels hooger dan die van ons; terwijl hun invoer aldaar den onzen met 2,874,898 roebels overtrof †). Ook te Kroonstad had hetzelfde verschijnsel plaats.

Aldaar kwamen binnen:

in 1758	162	Engelsche	en	63	Hollandsche	schepen;
„ 1759	200	„	„	79	„	„
„ 1760	137	„	„	51	„	„
„ 1761	128	„	„	41	„	„
„ 1764	194	„	„	39	„	„

Deze verhouding is ten voordeele der Engelschen toegenomen, zoodat in 1785 te Kroonstad 349 Engelsche, en slechts 30 Hollandsche schepen voor anker lagen §).

Langen tijd waren wij het voornaamste op Rusland handel drijvende volk geweest; groot was onze winstderving

---

*) Macpherson, IV., p. 98.

†) Lüder, p. 472.

§) Id., p. 477, volgg.

echter, toen wij in de Britten onze gelukkige mededingers moesten zien. Behalve deze namen nog in later tijd, Italianen, Pruisen, Denen en Zweden aan den handel op Rusland deel. Ook de Franschen deden ons veel afbreuk. Hun handel op Rusland stond in 1784 met den onzen gelijk, en overtrof dien reeds in de eerstvolgende jaren. Aanmerkelijk was de schade, die wij ook daardoor leden.

Echter voerden wij in het laatst der voorgaande eeuw nog vele goederen uit Rusland naar de Zuidelijke Landen van Europa, even als wij in vroeger tijd deden; doch in aanmerkelijk minder hoeveelheden. Sedert men in Rusland begonnen was zelf zeer goede lijnwaden te vervaardigen, bragten wij weinig meer van dat artikel aldaar aan, even als van papier.

Men rekende, dat in het laatste der 18e eeuw uit St. Petersburg zooveel werd uitgevoerd, als uit alle havens van Rusland te zamen; de invoer bedroeg in 1795 eene waarde van 23,019,175 en de uitvoer van 31,767,952 roebels, waarvan wij voor 6017 roebels invoerden en voor 2373 roebels hadden uitgevoerd; terwijl de invoer der Engelschen het cijfer van 6,670,159, en hun uitvoer dat van 19,123,940 roebels beliep *). Doorgaans werden er 900 schepen geladen, waarvan iedere lading gemiddeld op 36,000 gulden werd berekend. De goederen werden uit het binnenland meest te water naar St. Petersburg gebragt, een even gemakkelijk als onkostbaar vervoer. Als de vorst echter aanhield, werden de schepen, op lading wachtende, dikwijls lang opgehouden.

De Ukraine leverde jaarlijks 100,000 ossen. Uit Astrakan kwam pelswerk, bekend onder den naam van Kalmuksche lamsvellen. Orenburg voerde jaarlijks, in het laatst der

*) Friebe, II., p. 185, volgg.

vorige eeuw, voor eene waarde van bijna twee millioen guldens aan talk uit. Siberië leverde kostbaar pelswerk, als sabel, waarvan ieder wintervel 150 Hollandsche guldens waardig was. De hermelijnvellen kostten van 35 tot 40 gulden het honderd. De huid van een' otter of bever van Kamschatka werd aan de Chinezen voor 140 of 150, en soms voor 170 gulden verkocht. Een vossenvel, dat geheel zwart was, kostte van 2000 tot 2500 gulden; vellen van blaauwe vossen waren nog duurder. In 1772 leverden de goudbergwerken van Rusland 1947 pond zuiver goud, en de zilvermijnen 62,304 pond zilver *).

„Geene natie heeft den Russen tot nog toe (1783) die soort van leêr, onder den naam van juchtleêr bekend en overal gezocht, kunnen namaken. Eenige jaren geleden (vóór 1783) telde men daar over de honderd fabrijken, en haar aantal vermeerdert nog dagelijks. Men begroot den jaarlijkschen uitvoer van dit juchtleêr op 2 millioen Hollandsche guldens. Rusland handelt voor het overige met geheel Europa, met de Tartaren, Perzianen en Chinezen. De geheele uitvoer wordt, het eene jaar door het andere, op 44 millioen guldens geschat, waarbij de uitgaande regten, die meer dan 8 millioen bedragen, niet mede gerekend zijn. De invoer van vreemde goederen bedraagt daarentegen ten hoogste 30 millioen, waaruit blijkt, dat de jaarlijksche balans ten voordeele van Rusland omtrent 22 à 23 millioen zijn kan" †).

De handel in hout scheen ook meermalen aan belemmeringen onderworpen te zijn; immers dit blijkt uit eene resolutie der Staten-Generaal van 1751 §), waarbij sprake

*) Een ongenoemd Schrijver, aangehaald bij Le Long, III., p. 47.

†) Idem, p. 48.

§) *Rec. v. Zeezaken*, VI., p. 504.

is van pogingen te doen voor de vrijheid van den houthandel op de stad Pernau, en waarin de bezwaren worden aangevoerd van handeldrijvende ingezetenen van dezen Staat over den houthandel op Narva; terwijl bij diezelfde resolutie onze Gezant te St. Petersburg wordt uitgenoodigd, om het daarheen te rigten, dat aan de kooplieden van Pernau de uitvoer van 30,000 balken werd toegestaan.

In 1768 werd het monopolie der traan in Rusland opgeheven. De handel in teer was in 1760 aan den Generaal Narischkin, tegen eene jaarlijksche betaling van 8396 roebels, voor den tijd van twintig jaren als monopolie gegeven. Catharina II, die door Hollandsche geldleeningen in staat was gesteld, om de gewigtigste zaken in het belang harer regten te ondernemen, stelde dien handel voor al hare onderdanen tegen betaling der verschuldigde regten vrij. Archangel won zeer daarbij, want van daar werden jaarlijks ongeveer 40,000 lasten door de Hollanders en Hamburgers afgehaald *).

Ook de handel op Perzië, naar Bucharije en op China, die door te Astrakan gevestigde Maatschappijen als even zoovele monopoliën werd gedreven, stelde Catharina voor al hare onderdanen open, zoo als zij ook aan een' ieder vergunde suikerraffinaderijen en andere fabrijken op te rigten. De tabakshandel werd vrijgegeven, terwijl Archangel dezelfde handelsvoorregten als St. Petersburg verkreeg †).

Vele Nederlanders zijn nog in later tijd in verschillende betrekkingen naar Rusland gegaan. Zij openden aldaar nieuwe handelskanalen. Vooral trokken derwaarts kooplieden uit Almelo en Vriezeveen in Overijssel §), die te St. Pe-

*) Friebe, II., p. 11, volgg.

†) Idem, p. 113.

§) Scheltema, IV., p. 238.

tersburg uitgebreide linnenmagazijnen hadden, en waar de leerlingen in de eerste tien jaren niets verdienden dan kost en inwoning, en daarenboven onder zeer strenge tucht werden gehouden. Later kregen zij aandeel in de zaak.

Was gedurende den geheelen loop der 17e eeuw onze handel op Rusland aan allerlei moeijelijkheden en belemmeringen onderworpen, in later tijd werd hij meer geregeld gedreven, en onderging minder schokken en veranderingen.

Tot op het jaar 1763 kende men in Rusland alleen een' wisselkoers op Amsterdam. Na dien tijd werd er ook een koers op Londen en Hamburg geopend. Toen wij alleen den wisselkoers regelden, hadden wij daarvan groote voordeelen. Maar ook hierin kregen wij spoedig de Engelschen tot mededingers, die na dien tijd hunne betalingen aan Rusland niet meer met Hollandsch handelspapier deden *).

In 1762 werd onze Gezant in Rusland op nieuws aangeschreven om pogingen te doen tot het aangaan van een handelsverdrag. De Staten-Generaal gaven hem toen te kennen, *dat de voet, waarop Haar Hoogmogende het Hof van Rusland van tyd tot tyd hebben doen aansoecken tot het oprigten van een Commercie-tractaat, is geweest eene mutuële behandeling nevens de allergeliefste natie, volgens het* 35e *artikel van het Project-tractaat. Dat daar tegens direct soude stryden, dat de transitoire goederen van de onderdanen van Haar Hoogmog. gaende na Persien of van daar koomende, meerder of hooger souden worden belast, als de goederen van de onderdanen van Groot-Brittannien, die eveneens doorgaan. Dat hij derhalve zal moeten soecken te bedingen, dat de onderdaanen van Haar Hoogmog. over het regt van transit na en uit Persien, niet hooger werden belast als met*

*) *Le Comm. de la Holl.*, II., p. 24.

3 *pCt., te betalen in Rykdaalders, na die coers, soo als aan de Engelsche natie is vergunt geworden, en dat hy daartoe, daar hy het van vrugt sal oordeelen, discreetelyk sal kunnen insinuëren, dat een eysch van hooger regt van transit, als de Engelschen betaalen, in de republiek niet aangenaam soude kunnen weesen, omdat Haar Hoogmog. sich vooreerst natuurlykerwyze moeten flatteeren, dat Haar Rus-Keyserlyke Majesteit aan haar onderdanen niet sal willen weygeren een voorregt, hetwelk sonder merkelyke inconveniënten aan de Engelschen gegeeven heeft kunnen worden.*

En omdat ten tweeden bekend is, dat het juist is geweest de gemoveerde swarigheid omtrent dit selve articul, waarmede de conclusie van het Commercie-tractaat in den jaare 1745 *is gesurcheert, en dat een pretensie van die natuur derhalven niets goeds aan Haar Hoogmog. soude kunnen doen augureren van de intentie van het Hof van Rusland, om aan de negotiatie een einde te maken, en een Commercie-tractaat met Haar Hoogmog. aan te gaan. Dat Haar Hoogm. haar voorts in het generaal wel kunnen laten welgevallen de nieuwe artikelen van het Project-tractaat van Commercie door hun Envoyé voorgeslagen, en by zyne Missive dd.* 29 *Juny dezes jaars* (1762) *overgesonden, maar aan Zijne kundigheid moeten overlaaten te oordeelen, of het oprigten van nieuwe Commercie-comptoiren of Commercie-collegien die regt souden administreeren, zoo als, by die articulen wordt gevraagt, met de regeringsform in Rusland overeen te brengen is, en of vervolgens te verwachten is, dat het Hof van Rusland daartoe soude willen resolveeren, dan of op eene andere wyze voldaan soude kunnen worden, aan het oogmerk van voorz. articulen om aan de Onderdanen van Haar Hoogmog. in Rusland in commercie-saaken kort, goed regt en justitie te doen wedervaren, en te beletten dat de Tolpagters selve geen regters in Tolsaa-*

ken syn moogen, hetgeen zekerlyk tegens alle goede order stryd, en aan vele inconveniënten onderworpen is *).

Scheltema zegt, dat de pogingen, in de 18e eeuw aangewend, om de Russen deel te doen krijgen in den activen handel naar buiten, nooit naar wensch zijn gelukt. Daardoor nam de handel der buitenlanders toe, terwijl de gedurig in Rusland veld winnende beschaving telkens meer behoeften veroorzaakte. „Door de vermeerdering der nijverheid binnen 's lands en der kunstbehoeften bij het toenemen van beschaving en welvaart, werd de markt in de koop- en havensteden allengs grooter, en vanhier eene vermeerdering van verkeer en in- en uitvoer tevens, waartoe telkens meer buitenlandsche schepen noodig waren; vanhier, dat het getal van deze, welke op de Russische havens voeren, van jaar tot jaar toenam, en vermits de Hollanders tot op 1795 een zeer groot deel in dezen handel, en vooral in de vrachtvaart behielden, zoo is het zelfs niet twijfelachtig, dat de winsten, hieruit genoten, die van vroegere tijdperken zeker hebben geëvenaard" †). — Dit is echter op het minst genomen zeer twijfelachtig, want de waarde van onzen invoer in Rusland verminderde met ieder jaar. Het voordeel moest dan uit de vrachtvaart zijn voortgesproten. — „Alleen zij ter bevestiging van deze meening aangevoerd," vervolgt Scheltema verder, „dat het gemiddeld getal der Hollandsche schepen, in de jaren 1773 tot 1777 in de Russische havens aangekomen, niet minder bedroeg dan 642.'" — Daartegen voeren wij hier de getuigenis aan van Lüder, die zegt, dat de Hollandsche handel met Rusland in denzelfden graad verminderde, als Engelands verkeer met Rusland toenam, en daarvan eenige

*) *Rec. van Zeezaken*, IX., p. 240.

†) Scheltema, IV., p. 250.

voorbeelden bijbrengt *). „Onafgebroken," zegt de genoemde Schrijver voorts, „genoten de Nederlanders de blijken van genegenheid en gunst der Moscoviten, welke, zoo als gezegd is, bij erfenis van Peter op zijne opvolgers waren overgegaan. In Archangel bleef vooral de handel der Hollanders gevestigd en bloeijend †). Aldaar kwamen aan:

in	1708	206	schepen;
„	1709	163	„
„	1710	159	„
„	1711	184	„
„	1712	132	„
„	1713	169	„
„	1714	155	„
„	1715	130	„
„	1716	233	„
„	1717	146	„
„	1718	116	„

In 1778 kwamen te Amsterdam uit genoemde haven 55 schepen, in 1779 24 en in 1783 23 schepen aan.

In 1786 liepen 27 schepen uit Archangel te Texel binnen. De voornaamste handel werd in het laatst der 18e eeuw te Archangel in hout gedreven. Over die stad en over St. Petersburg onderhielden wij verkeer met Moscow §).

Toen in 1792 vele vreemden gebruik maakten van de Hollandsche vlag, lieten de Staten-Generaal aan de schippers, op Rusland varende, bekend maken, dat zij zich binnen vier en twintig uren, na aankomst in eene haven, bij den Consul moesten vervoegen, om voor te komen, dat

*) Lüder, p. 475, volgg.

†) Scheltema, IV., p. 250.

§) Le Long, III., p. 61.

vreemde schippers, onder het bedriegelijk laten waaijen van der Staten vlag, zich van de scheepsvrachten buiten 's lands meester maakten *).

Ten jare 1794 werd Rusland nog door 340 Hollandsche schepen bezocht †). In het volgende jaar verminderde dat getal op vier, die nog in beslag werden genomen. Hierdoor afgeschrikt, bezocht geen enkel Hollandsch schip Rusland in 1796. Ook in eenige der volgende jaren stond de vaart en handel op het Noorden onder onze vlag geheel stil. Daarentegen nam het handelsverkeer der Engelschen op Rusland in belangrijke mate toe, want het getal Britsche schepen, aldaar van 1793 tot 1796 aangekomen, was van 869 tot 1317 gestegen §).

§ 25.

HANDELSBETREKKINGEN MET SPANJE, GEDURENDE DE 18e EEUW **).

De Spaansche Successie-oorlog wijzigde in het begin der 18e eeuw in belangrijke mate de betrekkingen, die, sedert de Munstersche vrede aan den vrijheidskrijg een einde had gemaakt, tusschen ons en Spanje ontstaan waren. Een Vorst uit het Huis van Bourbon beklom den Spaanschen troon, en de gunstige vooruitzigten, aldaar aan den Nederlandschen handel geopend, verdwenen bij deze gelegenheid in rook, en werden opgeofferd aan de belangen der Franschen, die, van dat oogenblik af, daar werden beschouwd als de meest begunstigde natie.

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1792, p. 1324.

†) Scheltema, IV., p. 251.

§) Idem, p. 252.

**) Zie pag. 493.

Dat onder deze omstandigheden de koophandel zeer leed, behoeft geen betoog. Werkelijk was hij dan ook, gedurende eenigen tijd, door een verbod van Regeringswege geheel belemmerd. Immers bij een plakkaat van 11 Mei, 1703, verboden de Staten-Generaal elk verkeer met Spanje en Frankrijk, op verbeurte der over te brengen of te ontvangen koopwaren, mitsgaders viermaal de waarde daarvan boven de verbeurte van schepen, karren, paarden en andere middelen van vervoer. Datzelfde jaar werd ook de invoer van Spaansche manufacturen, papier, suiker, glas en andere artikelen verboden. Doch ook toen werd het verkeer bedektelijk onder onzijdige vlag voortgezet.

Nadat in 1707 aan de Spaansche en andere onzijdige schepen vergunning was verleend tot het nemen van paspoorten voor den vervoer van wol, ijzer en eenige andere goederen, werd in 1709 de uitvoer van granen naar Spanje verboden. Dit verbod trachtte men echter krachteloos te maken door den uitvoer van eene menigte stijfsel naar 's vijands Land, zoodat ook in 1709 de uitvoer van stijfsel aan dezelfde bepaling werd onderworpen, welk verbod nog in genoemd jaar werd opgevolgd door een dergelijk omtrent rijst, gierst en gort.

Toen de Regering zag, dat, niettegenstaande deze verboden, *onse vijanden grooten toelegh maakten, om granen uit dese en nabuyrige landen te bekomen*, verbood zij den uitvoer van levensmiddelen in het algemeen, op doodstraffe. Maar ofschoon de vrede van Utrecht in 1713 den loop der zaken wel min of meer verbeterde, kon de handel met Spanje na dien tijd nimmer weder de hoogte bereiken, waartoe hij vroeger was opgeklommen. Wel was bij het Utrechtsche vredesverdrag bepaald, dat van beide zijden Consuls mogten worden aangesteld, en dat de beide volken elkander wederzijds als de meest begunstigde natie zouden beschouwen

en behandelen; dat, na eenmaal de in- en uitvoerregten betaald te hebben, geene verdere regten zouden verschuldigd zijn, bij invoer van goederen van de eene naar de andere binnenlandsche plaats, terwijl tevens het zoogenoemde *droit d'Aubaine* voor Nederlanders in Frankrijk werd afgeschaft *); doch deze gunstige bepalingen konden het verlies van verscheidene belangrijke handelstakken niet beletten.

In 1714 knoopte men, echter zonder gewenschten uitslag, onderhandelingen aan over een verdrag van koophandel, in de Spaansche Nederlanden te ontwerpen. De Regering dezer Landen gaf haar verlangen te kennen, om genot te hebben van dezelfde voordeelen, die Frankrijk en Engeland hadden; terwijl men bij die gelegenheid tevens wilde vaststellen, dat garen uit de Spaansche Nederlanden, om hier te worden gebleekt, vrij mogt worden in- en uitgevoerd †), waartoe men ook reeds in den jare 1701 pogingen had aangewend §).

Doch met Spanje zelf werd in den jare 1714 een verbond van vrede, vriendschap en handel gesloten, het Munstersche vredesverdrag en het traktaat van Marine van den jare 1650 **) ten grondslag hebbende.

Daarbij werd de algeheele vrijheid van handel en vaart bevestigd, en tevens werden er bij die gelegenheid eenige bepalingen gemaakt over het zenden van Consuls en de heffing der regten. Na het ontstaan van een' oorlog zou aan de kooplieden nog gedurende een jaar en een' dag regt geschieden (art. 36) en zij met hunne goederen mogen ver-

---

*) Dumont, VIII., 1., p. 427.

†) Wagenaar, XVIII., p. 53.

§) *Rec. van Zeezaken*, III., p. 495.

**) Zie pag. 496.

trekken. Wij verkregen toen dezelfde voorregten als de Engelschen en Fransehen. De prijzen op zee gemaakt, na het sluiten van den vrede (art. 6) en voordat die algemeen bekend was, zouden worden teruggegeven. De afgegeven lettres de marque en represaille werden verklaard voor nul en van onwaarde (art. 7). De onderdanen van wederszijden mogten voor de publieke schulden van den Staat (art. 8) niet worden aangesproken. Het traktaat van Munster van 1648 (art. 10) werd genomen tot grondslag van het verdrag. Wat de betaling der regten betrof (art. 12, 13 en 14) waren de wederzijdsche onderdanen met de inwoners en de meest begunstigde volken gelijkgesteld. Indien eenmaal de regten betaald waren (art. 16), konden de kooplieden niet verpligt worden, bij vervoer hunner goederen naar andere gedeelten des Lands, nog eenmaal regten te voldoen. De Nederlanders moesten in Spanje (art. 17) voor het overige behandeld worden als de meest begunstigde natie, en traden weder in het genot van alle voorregten, die zij vóór den oorlog hadden, of die andere volken genoten. Indien er later eenige gunsten aan Frankrijk, Engeland of eenig ander volk werden gegeven, hadden de Nederlanders daar ook aanspraak op. Behalve door de justitie (art. 18) mogten geene kooplieden, schippers, hunne schepen of goederen worden aangehouden. Schepen (art. 19) door storm in de havens van een der beide Landen binnenvallende, zijn niet gehouden te ontladen of regten te betalen, ten ware zij aldaar handel dreven. Er werden bepalingen gemaakt ten opzigte der regten (art. 22) van de Consuls. De heffing der hoogere regten, gedurende den oorlog gelegd op goederen en koopmanschappen (art. 30), moest dadelijk na het teekenen van den vrede ophouden. De handel op de Westindische Bezittingen (art. 31) mogt niet anders dan door Spanjaarden worden gedreven. Voorts

werd (art. 33) het traktaat van Marine van den jare 1650 hierbij bevestigd, behalve het verbod, voorkomende in het 3de en 4de art. van dat traktaat. De vrijheid van handel (art. 34) strekte zich echter alleen uit tot de Staten der beide partijen in Europa gelegen. De handel op de Canarische Eilanden mogt door ons worden gedreven op dezelfde wijze als onder Karel II *).

Wagenaar verhaalt, dat er in 1716 geschillen met Spanje ontstonden, den koophandel betreffende. Nederlandsche kooplieden, te Barcelona gevestigd, zouden namelijk krijgsvolk ter inlegering hebben gekregen. Buitendien had Spanje met Groot-Brittanje eene overeenkomst aangegaan, waarbij aan dat Land voordeelen waren toegestaan, die wij nog niet hadden, zoo als eene vermindering van regten op goederen, die in prijs waren gedaald, het maken en vervoeren van zout, enz. Ripperda, onze Gezant †), diende hieromtrent vertoogen in aan de Spaansche Regering. De Spanjaarden voerden echter daartegen aan, dat eenige Nederlanders in Mexico een' ongeoorloofden handel dreven in campêchehout, dien de Staten-Generaal beloofden te zullen doen ophouden §). Het blijkt intusschen niet, dat wij ook dezelfde voorregten als Engeland verkregen.

Toen in 1719 van wege onderscheiden Staten met Spanje in oorlog zijnde, aan onze Regering klagten werden gedaan over den toevoer van artikelen van contrabande uit deze Landen naar Spanje, niettegenstaande de traktaten van scheepvaart en handel, die tusschen de bedoelde Staten bestonden, niet veroorloofden, dat aan hunne vijanden artikelen van contrabande door de ingezetenen van dezen Staat werden toegevoerd, verbood onze Regering aan alle inge-

*) *Gr. Placcb.*, V., p. 509.
†) Heeren, *Kl. Hist. Schriften*, p. 205.
§) Wagenaar, XVIII., p. 121, volgg.

zetenen den vervoer der bedoelde artikelen naar Spanje of onderhoorige Landen *).

Ripperda, die intusschen zijne betrekking als Nederlandsch Gezant in Spanje had verloren, hield zich omstreeks den jare 1724 bezig met de oprigting en verbetering der Spaansche weverijen. Hierdoor bewees hij aan Spanje eene groote dienst, doch benadeelde tevens in hooge mate de nijverheid van zijn Vaderland †). Op zijn aanraden rigtte de Koning eene lakenfabrijk op, en lokte men vreemdelingen, onder toekenning van vele voorregten, zelfs van de vrije uitoefening hunner godsdienst, naar Spanje. Vele Engelschen gaven aan deze aanbieding gehoor. In de provincie Valencia waren vroeger 800 weefgetouwen; sedert het jaar 1718 is dat getal vermeerderd, en in 1725 telde men er reeds meer dan twee duizend §). In 1725 verleende de Koning aan Liebert Wolters, een' Zweed, octrooi, om de goud- en zilvermijnen in Estramadura en Andalusië weder te mogen bewerken **).

Te Sevilla, dat in het midden der 16de eeuw omstreeks 16 à 17,000 weefgetouwen bezat, was dat getal in 1722 tot 3 à 400 gedaald. Na Ripperda's dood ging veel van het goede, door hem gesticht, weder te niet.

Men schijnt echter de verbetering van de fabrijknijverheid niet geheel en al uit het oog te hebben verloren. „Omtrent 1728 en vroeger," lezen wij, „had men in Spanje, tot beter bewerking der wol, eenige Hollandsche wevers en spinners naar Guadalaxara in Castilië gelokt. Deze menschen, die aldaar niet wel konden aarden, maakten zich

*) *Rec. van Zeezaken*, III., p. 760.

†) Wagenaar, XVIII., p. 302.

§) Ulloa, I., p. 132.

**) Le Long, IV., p. 67.

twee jaren later gereed, om naar hun Vaderland terug te keeren, toen juist een nieuwe hoop gezellen van hetzelfde handwerk uit Leiden te Guadalaxara aankwam, en overal verspreidde, dat vele Leidsche arbeiders niet aan den kost konden komen. Dit gaf een' inkeer aan de eerstgemelden, die daarop in Spanje bleven, terwijl door deze verhuizingen, ondanks alle daartegen aangewende zorgen, aan de Hollandsche lakenweverij eene gevoelige neep werd toegebragt" *).

Philippus V deed al wat in zijn vermogen was, om handel en nijverheid op te beuren. Hij gaf in 1728 een octrooi aan de Maatschappij van Biscaye, reeds in 1720 opgerigt; zij zond jaarlijks eenige schepen naar de Kust van Caraccas, om handel in cacao te drijven †). In vereeniging met Groot-Brittanje wendden wij echter te Soissons pogingen aan, om het octrooi dier Maatschappij te doen intrekken, die geen' gunstigen uitslag hadden §).

Onder Ferdinand VI werd al het goede, door Philippus V voor handel en nijverheid gedaan weder vernietigd. Een groot getal vreemde arbeiders werd daardoor broodeloos, even als een aantal van Spanjes eigene ingezetenen. De koloniën in Amerika kon men niet meer van het noodige voorzien; en ook aan de behoeften van het Moederland kon niet voldaan worden. Daardoor nam onze handel in groote mate toe.

Hij was verdeeld in twee belangrijke takken, zegt de Serionne **), die in natuurlijke voortbrengselen van Spanje in de verschillende havens van het Koningrijk gedreven wordende, en die in de voortbrengselen der Spaansche ko-

---

*) *Bijv. op* Wagenaar, XVIII., p. 128.

†) Dumont, VIII., 2, p. 157.

§) Wagenaar, XVIII., p. 488.

**) *Comm. de la Holl.*, II., p. 103.

loniën, waarvan Cadix de zetel was. De goederen, die men naar Spanje en naar de Spaansche koloniën zond, zijn zeer naauwkeurig bij verschillende Schrijvers opgegeven *).

Cadix was eene zeer belangrijke koopstad. In den jare 1734 werd hare haven bezocht door 596 Engelsche, 228 Fransche, 147 Hollandsche, 13 Zweedsche, 14 Deensche, 2 Portugesche, 2 Genuasche, 1 Lubecker en 1 Hamburger schip; in het geheel door 1004 schepen †). Het Bestuur der stad had nog in 1768 de magt om de prijzen der levensmiddelen te regelen, hetgeen op den handel een' zeer nadeeligen invloed uitoefende. De regten voor vreemde goederen, die te Cadix geheven werden, waren van 2 tot 5 procent §).

Aldaar werden de vloten en galjoenen uitgerust, bij wier aankomst en vertrek een zeer aanzienlijke handel gedreven werd. De meeste vreemde volken, ook wij, hadden te Cadix huizen of factoren, die onder toezigt der Consuls hunne zaken waarnamen **). Van daar verkreeg men piasters, die wij weder voor onzen Oostindischen en Levantschen handel gebruikten; guatimala indigo, die voor de beste gehouden werd; campêchehout, cochenille, cacao van Carraccas, van de beste hoedanigheid, tabak, kina, sassaparilla, Vigogne-wol, enz. ††). De goederen, die naar Cadix werden verzonden, waren meerendeels bestemd voor de Amerikaansche bezittingen.

Sedert 1740 is er eene geheele verandering ontstaan in den vorm des handels tusschen Spanje en Amerika. In 1735

---

*) Le Long, IV., p. 41.

†) Macpherson, III., p. 205.

§) Ulloa, I., p. 58.

**) Le Long, IV., p. 45.

††) Ulloa, *Retabl. des Manuf. et Comm. etc.*, II., p. 96.

vertrok de laatste handelsvloot naar Vera-Cruz, terwijl de laatste expeditie der galjoenen, onder den naam van *halve galjoenen*, in 1737 plaats had. Sedert dien tijd is de handel met afzonderlijke schepen gedreven *).

Zonder den handel op de Spaansche bezittingen in Zuid-Amerika zou die op Spanje van weinig belang geweest zijn. Ofschoon het allen vreemdelingen verboden was, zich bezig te houden met den handel op Spanje's volkplantingen in Amerika, had de vreemdeling echter bij de vaart der galjoenen en vloten meer belang dan de Spanjaarden.

In vredestijden gingen de galjoenen jaarlijks naar de havens van Amerika, in oorlogstijden soms om de twee of drie jaar.

Belangrijk waren de voordeelen, die Nederland uit dezen handel trok. Vroeger had men in Holland in de kerken voor de behouden aankomst der galjoenen. Men berekende toen op vijf millioen guldens de winst, die wij genoten uit den verkoop der goederen naar Indië gezonden, terwijl eene even groote winst werd afgeworpen door den verkoop der goederen te Cadix †). Door tusschenkomst van hunne correspondenten te Cadix, Port St. Maria of Seville, verzonden de vreemde kooplieden de voor Zuid-Amerika bestemde goederen. De correspondenten gaven die aan geboren Spanjaarden, die zelve met de schepen overgingen. Daartoe werd eene akte opgemaakt, met order hoe de verkoop moest geschieden, en de retouren moesten verdeeld worden. Men verkocht ook wel te Cadix de goederen, bestemd voor den handel op Indië, of men nam deel in de speculatiën, die de handelshuizen te Cadix van tijd tot tijd deden in artikelen, van welke men eene groote vraag voorzag, zoo als

*) De Serionne, II., p. 109.

†) Berg, *Réfugiés*, I., p. 257. Huet, p. 120.

van sommige lijnwaadsoorten, wollen of zijden stoffen of kanten. Eene vierde wijze om op Amerika over Cadix handel te drijven, bestond in het sluiten van een contract, waarvoor de premiën tot in 1741 bedroegen 30 à 40 pCt. en in 1768 reeds tot 14 pCt. gedaald waren *).

In vredestijden vertrokken de galjoenen alle jaren naar Cartagena en Porto Bello, alwaar eene beroemde jaarmarkt gehouden, en een groote handel werd gedreven met de Indianen, die aldaar zilver aanbrengen. Uit Holland werden derwaarts verzonden lakens en katoenen, sergiën, saaijen en andere manufacturen, specerijen, juchten, was, enz. Behalve met de galjoenen werd er met de zoogenoemde zilvervloot een belangrijke handel gedreven op Buenos Ayres, Vera-Cruz, Mexico en andere plaatsen, die gewoonlijk slechts om de twee jaren bij vrede eene reis deden, doch bij oorlog veel langer wachtten. Vele Hollandsche lakens en andere stoffen werden daarmede verzonden, ook specerijen, enz. Zij bragten terug goud in staven, zilver in baren en stukken van achten of *mexicanos*, gewerkt zilver, indigo, cochenille, cacao, tabak, paarlen, diamanten, enz. Het grootste deel dezer goederen werd van Cadix naar deze Landen gezonden en hier ten verkoop aangeboden, zoowel voor Spaansche als andere rekening, zoodat hier de beste gelegenheid was de waren dadelijk en tot goede prijzen aan den man te brengen †).

De oorlogen, die in het laatst der 17de en het begin der 18de eeuw gevoerd werden, zijn het tijdperk van het groote verval van dezen handel. Van toen af werden de Spaansch-Amerikaansche bezittingen door den sluikhandel der vreemde volken van het noodige voorzien.

---

*) De Serionne, II., p. 111.

†) Le Long, IV., p. 68, volgg. Ulloa, *Rétabl.*

Ook wij hadden ons van een groot gedeelte van dien handel meester gemaakt, en daardoor groote winsten verkregen. Spanje verhief hiertegen zijne stem. De Regering beschouwde den sluikhandel, dien wij dreven, als strijdig met de geslotene verdragen. Toen men echter hier aan de ingebragte bezwaren geen gehoor gaf, werden er eenige oorlogsschepen uitgezonden om dien tegen te gaan. Meermalen echter gebeurde het, dat de Bevelhebbers dezer schepen zich door geschenken als anderzins lieten omkoopen. Doch ook meermalen vielen vele schepen in hunne handen.

Groot-Brittanje vooral klaagde hierover, en zocht in 1738 onze Regering te bewegen, gezamenlijk hunne bezwaren aan het Spaansche Hof kenbaar te maken. Men gaf aan deze klagten echter geen gevolg, zoodat Engeland, om zich regt te verschaffen, genoodzaakt was eene vloot naar den Middellandsche Zee te zenden. Spanje beloofde ons voldoening; vijf schepen hadden wij teruggevorderd, en toen wij ons bij gelegenheid van den oorlog, die in 1739 daarover tusschen Spanje en Groot-Brittanje uitbarstte, onzijdig hielden, kregen wij nog twee der genomene vaartuigen terug, met de belofte, van ook later weder in het bezit der beide andere te worden gesteld *).

De sluikhandel werd over Jamaïca door de Engelschen en over Curaçao door ons gedreven op Engeland en Holland.

Groote winsten waren hierdoor te verkrijgen; doch ook het verkeer ging met groote gevaren vergezeld, door de zorg, waarmede Spanje de kusten deed bewaken. In het geheim moesten de bewoners der volkplantingen van de vreemden koopen. Naar Engeland alleen stevenden, volgens Ulloa, 30 schepen, beladen met de opbrengst van den

*) Wagenaar, XIX., p. 247—266.

sluikhandel, die over Jamaïca gedreven werd. Hoeveel uitgebreider moet die der Hollanders over Curaçao geweest zijn, zegt diezelfde Schrijver, een volk, dat veel ijveriger is en digter bij onze bezittingen ligt *)!

„De Franschen hebben," zegt Le Long, „deze kusten zoo sterk bevaren, dat zij, sedert het begin des vorigen oorlogs, in de eerste jaren, zoo gezegd werd, meer dan 250 millioen van dezen handel getrokken hebben, behalve nog de groote voordeelen, die zij hadden door het geleiden van de Spaansche vloten en galjoenen †)."

Deze handel moest natuurlijk in het geheim geschieden, want alle aangebragte goederen, behalve die, komende met de vloten en galjoenen, waren bij den invoer verboden. De kooplieden moesten in het geheim in zee hunne koopen sluiten, en de goederen even zoo weder in Peru en andere Landen verkoopen. De handel op Peru en Mexico was ook verboden; vooral de invoer van kwikzilver van Mexico naar Peru, welk metaal aldaar uit Spanje zelf moest worden ingevoerd, en voor hooge prijzen aan de goud- en zilverscheiders werd verkocht §).

Zelfs de Spaansche Onderkoningen hadden deel in den sluikhandel door de tweede en derde hand. Zij ontvingen of verzonden de verbodene goederen overal waar het hun goeddacht, en maakten de tegen hen ingebragte beschuldigingen krachteloos, door het geven van groote geschenken.

Buitendien onderhielden de Spanjaarden gemeenschap met de Philippijnsche Eilanden. De Maatschappij, die in 1733 in Spanje was opgerigt, om op die eilanden te handelen, en die door de Staten-Generaal werd gehouden te

*) Ulloa, II., p. 35.
†) IV., p. 85.
§) IV., p. 86.

bestaan in strijd met de verdragen van vroegeren tijd, was niet lang in wezen gebleven *).

Het verkeer, dat Spanje echter met die eilanden onderhield, diende om van daar naar Vera Cruz te komen. Vervolgens gingen de kooplieden te land naar Mexico, en alsdan naar Acapulco, waar zij scheep gingen voor Manilla. Uit Zuid-Amerika kwamen gewoonlijk jaarlijks een of twee schepen, met goederen van Manilla of China geladen, in Spanje †).

De handel op de Zuidzee, kort na het midden der 18e eeuw eerst beproefd, dreigde den Spaanschen handel, die door de galjoenen gedreven werd, met een geheel verval. Na den dood van Karel II hebben de Franschen den handel op de Zuidzee voortgezet, zoodat Philippus V, van Spanje, zich genoodzaakt zag daartegen een verbod uit te vaardigen. Doch dit verbod belette niet, dat de Franschen voortgingen met hunnen handel op de Zuidzee, en zelfs van Cadix regtstreeks derwaarts stevenden. Ook de Engelschen deelden in dezen handel, „in voege," zegt Le Long, „dat door de continuële vaart van beide de volken, de waren overvoerd worden, en er geen vaste prijs te maken is; daar anders de kooplieden van Lima, Panama en andere gewesten, met groote schatten aankomende, veeltijds speculatie maken, hetzij alleen of te zamen, om dergelijke of andere waar op eenmaal in te slaan; met intentie, dat zij die op dien tijd alleen magtig zijnde, den prijs daarop kunnen verhoogen, naar mate van het verbruik, verzekerd zijnde, dat binnen den tijd van een jaar, of meer, geen galjoenen en alzoo geene goederen overkomen zullen, en dat zij, in dien tusschentijd, de hunne met zoodanige win-

*) Wagen., XIX., p. 64.

†) Le Long, IV., p. 87.

sten, als zij te voren beoogd hebben, debiteren of verkoopen kunnen; daar ze ter contrarie, door eene gestadige vaart en het aanvoeren van goederen, nooit iets durven ondernemen, of partijen aanslaan, uit vrecze, dat er van tijd tot tijd meer goederen aankomen zullen *)."

In 1747 klaagde de Marquis del Puerto, de Gezant van Spanje, bij onze Regering, over zekere ondernemingen, door den Gouverneur-Generaal van Neêrlands Indië ontworpen, om met Hollandsche schepen op Nieuw-Spanje te varen en zoo doende de bewoners van Manilla en Acapulco in hunnen handel te benadeelen. Onze Regering antwoordde daarop, dat zij een onderzoek omtrent de klagte had bevolen; doch dat het feit niet bewezen kon worden. In 1748 hernieuwde de Gezant zijne klagten, en werd deze zaak nader onderzocht, zoo als het schijnt mede zonder voldoenden uitslag. In 1750 wendde de Spaansche Gezant zich op nieuws over dat onderwerp tot de Staten-Generaal, die hem in 1752 antwoordden, dat door de Oostindische Maatschappij nooit het plan was gevormd om dien handel te beproeven, of zich van de Spaansche volkplantingen meester te maken; dat de Regering echter aan de Maatschappij last had gegeven, om nooit eenigen handel op Nieuw-Spanje, in strijd met de traktaten, te ondernemen. Het zou echter wel hebben kunnen gebeuren, dat twee Hollandsche schepen uit Oostindië handelsondernemingen in de Spaansch-Amerikaansche bezittingen hadden beproefd †).

Ook leden wij een belangrijk nadeel door de mededinging der Engelschen en Franschen in den handel op de kusten van Amerika, aan de Stille Zuidzee gelegen, zoodat reeds in de propositië van Willem IV hieromtrent wordt

*) IV., p. 100.

†) *Rec. van Zeezaken*, V., p. 883. VI., p. 139, 647.

gezegd: „Men heeft tegenwoordig geene Hollandsche huizen meer in Spanje, en het is verbazend, hoe weinig de Republiek meer in de Galjoenen geinteresseerd is." Ook deed Spanje onzen handel in Amerika veel kwaad; meermalen namen de Spaansche kruisers onze schepen weg. De klagten, die hierover van onzen kant vielen, waren gewoonlijk vruchteloos. Eenmaal (in 1728) gaf onze Gezant van der Meer, in Spanje, aan de Staten-Generaal in overweging, om te doen afkondigen, dat alle Spanjaarden zouden worden opgehangen, die zonder lastbrieven van hunnen Vorst kruisten *).

Ook in 1741 namen de Spanjaarden onze schepen weg, tot groote belemmering van den handel. De klagten hierover bij Spanje ingediend, vonden eindelijk eenig gehoor †). In 1745 klaagde men op nieuws bij de Spaansche Regering, dat de kapers alle schepen der Republiek, zonder onderscheid, aanhielden en opbragten; dat de zaken in proces werden getrokken en dikwijls 8 of 10 maanden, ja langer, slepende bleven, tot groot nadeel van den handel; dat deze kapers meermalen eene verkeerde vlag vertoonden, enz. §).

Behalve op Cadix werd er nog door ons handel gedreven op Seville, aan de Guadalquivir, die daar echter voor diepgaande schepen onbevaarbaar is, welke te St. Lucar moeten lossen; op Xeres, Malaga, Valencia en Alicante. In de nabijheid dezer stad ligt Guardamar, op de grenzen van Murcia, waar het zout in groote hoeveelheden werd gevonden, en dat door de Hollanders in menigte werd afgehaald en vervoerd. Voorts onderhielden wij verkeer met Yvica, Majorca, Bilbao en Segovia.

---

*) *Bijvoegsel* Wagen., XVIII., p. 127.

†) *Res. Holl.*, 4 Maart, 1740, p. 110, 267.

§) *Rec. van Zeezaken*, V., p. 373.

De mededinging der Engelschen deed onzen handel in Spanje zeer veel kwaad. In 1765 berigtte de Engelsche Consul te St. Lucar, dat de invoer van Britsche goederen aldaar en te Seville aanmerkelijk was toegenomen, sedert het jaar 1750 *).

Van de maand December, 1767, tot de maand Junij, 1768, kwamen er zeven Britsche schepen in Gallicië en Asturië aan, terwijl gedurende datzelfde tijdperk elf Fransche en vijf Hollandsche schepen aldaar hunne ladingen bragten. De Hollandsche handel was in dat gedeelte van Spanje toegenomen, sedert de schepen, voor Havana en Buenos Ayres bestemd, te Corunha voor anker lagen, terwijl de handel der Engelschen aldaar geene verandering of vermeerdering had ondergaan †).

Zoo lang de fabrijknijverheid in Spanje meer en meer daalde, wonnen onze invoeren aldaar in belangrijkheid. Ons verkeer met Spanje nam alstoen van lieverlede toe, tot de mededinging van andere Staten daaraan afbreuk begon te doen. Vooral was de handel, dien Engeland uit zijne Amerikaansche bezittingen op Spaansch-Amerika begon te drijven, voor ons zeer nadeelig.

Toen later ons eigen fabrijkwezen begon te vervallen, gevoelde onze handel op Spanje daarvan den nadeeligen invloed en verloor veel van hare voordeelen. Toen waren wij genoodzaakt de goederen voor Spanje en Spaansch-Amerika eerst bij anderen te koopen.

In 1752 legde men zich in Spanje er zeer op toe om den bloei der fabrijken te bevorderen. In Valencia waren 2000 getouwen voor zijden en wollen goederen, 1000 in Grenada, 500 in Catalonië, en over geheel Spanje bestonden

---

*) Macpherson, III., p. 426.

†) Idem, III., p. 481.

er 10000 zulke getouwen, voor zijde-, goud- en zilverweefsels, voor wol, saaijet en baaijen. En men had het voornemen om niet minder dan 60000 nieuwe getouwen op te rigten, niet alleen om Spanje en Indië te voorzien, maar om naar andere Landen van Europa uit te voeren *).

Het grootste gedeelte der Spaansche fabrijken was in verval geraakt door de hooge regten, die men van de fabrijkgoederen hief †). Het waren vooral de regten bekend onder den naam van *d'alcavala* en *cientos*, die dezen nadeeligen invloed uitoefenden §).

In 1752 kregen de kooplieden, die op Spanje handel dreven, voor den tijd van twee jaren vrijdom van regten en van het buitengewone veilgeld voor vreemde linnens, garens, ijzerwerk en koperdraad, in deze Landen gebragt, met bestemming ten uitvoer naar Spanje. De linnens en garens uit Duitschland komende, mogten hier echter niet verwerkt worden, om geen nadeel toe te brengen aan onze binnenlandsche fabrijken **). In 1754 werd deze vrijdom voor den tijd van twee jaren verlengd, om de goede gevolgen, daardoor te weeg gebragt ††).

Gedurende den oorlog van 1780 werden de Nederlandsche schepen ook in Spanje opgebragt. Onze Gezant trachtte dit echter te voorkomen, en van wege de Spaansche Re-

---

*) Ger. d' Ustariz, 62.

†) Ulloa, I., p. 120.

§) De alcavala is een regt van 10 pCt. van de waarde van iedere verkochte of verruilde koopmanschap, te betalen door den verkooper en ingesteld in 1341. Men zie over de verschillende soorten van regten, in Spanje geheven wordende, G. d' Ustariz., c. 78.

**) *Rec. van Zeezaken*, VII., p. 13.

††) *N. Ned. Jaarb.*, 1752, p. 207.

gering werd toen last gegeven, om onze scheepvaart niet langer te verhinderen. De Hollandsche schepen werden met de meeste inschikkelijkheid behandeld, en niet meer aangehouden, ten zij er regtmatige en gegronde redenen bestonden om hun het uitloopen der Spaansche havens te beletten. Behalve dat zag in Spanje eene verordening het licht over de behandeling der schepen van onzijdige Mogendheden.

Korten tijd daarna werden vele van onze genomene schepen weder vrijgegeven, en deed men in Spanje al het mogelijke, om aldaar den Hollandschen handel te begunstigen.

Tot nader bevel was de invoer aldaar verboden van boter, kaas, vleesch en leder, komende uit de Zeven Provinciën, onder voorwendsel dat hier te Lande eene besmettelijke ziekte onder het rundvee heerschte. Eenigen tijd daarna trok de Koning van Spanje, op aandringen van den Nederlandschen Gezant, dit verbod weder in; hij vergunde zelfs den invoer van gezouten vleesch uit Holland aangebragt, en bleef alleen den invoer van huiden verbieden *).

In het laatste gedeelte der eeuw begon men op nieuws het fabrijkwezen en den handel eenige aanmoediging te schenken. Een aanzienlijk verlies leed onze koophandel door hêt verbod van invoer in Spanje in 1785 van suiker, cacao, vanille en chocolade uit vreemde Landen aangebragt. De brandewijnstokerijen namen aldaar in aantal toe. Tot begunstiging van het verkeer werden vele invoerregten verminderd, en ook de wolfabrijken in Valencia van drukkende belastingen bevrijd; terwijl men eene andere betere inrigting gaf aan den Spaanschen handel op Indië.

Het lijnwaad was altijd een belangrijk artikel van invoer in Spanje, waarvan alleen uit Frankrijk in het begin der

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1780, p. 105, 291, 518, 1090, v.v.

18de eeuw voor 8 millioen derwaarts kwam. Holland en Hamburg zonden toen vele hunner lijnwaden naar Spanje en de Spaansche bezittingen. Het was nagemaakt en gevouwen op de Fransche wijze, en werd voor Fransch lijnwaad verkocht, ofschoon het niet zoo deugdzaam was. De lijnwaden waren zoo naauwkeurig op de Fransche wijze gepakt, dat men in Spanje moeijelijk het bedrog kon bemerken, en men, ten einde het tegen te gaan, een voorstel deed, om den vreemdelingen alle verkoop van Fransche linnens te verbieden *). Het Hollandsche linnen was, of hier geweven, of werd uit Braband, Vlaanderen, Picardië, Bretagne, Westfalen en Silezië ontboden †). „Voor particulier gebruik van fijn linnen in Spanje, maar waarvoor zulke delicate emballage niet gevorderd werd, waren wederom de aanzienlijke afschepingen van granen dienstbaar, en duizende zakken met tarwe van het fraaiste linnen gemaakt, werden jaarlijks in de tusschendekken der graanschepen naar Cadix, Seville en Barcelona verladen, ten einde daardoor de hooge inkomende regten in Spanje te ontgaan; terwijl de voorzigtige en bezorgde Hollandsche schipper het wist en in acht nam, om bij de afstuwing bijna meer voorzorg voor de zakken, dan voor de tarwe aan te wenden" §). Behalve lijnwaden verzonden wij nog vele andere goederen naar Spanje: zijden stoffen, specerijen, verwstoffen en droogerijen, staal, koper, leder, papier, scheepsbouw- en timmerhout, zoowel voor het Moederland als voor de koloniën. Eene groote menigte witte was werd naar Spanje gebragt, even als naar Amerika. De verzendingen derwaarts

*) *Mém. des députés du Consul. Royal de Commerce*, 1703, p. 261.

†) Idem, p. 105.

§) Van Ouwerkerk de Vries, p. 101.

deden hier de wasbleekerijen tot bloei komen *). Huet zegt, dat de handel in dit artikel zoo aanzienlijk was, dat daarvan meer dan 4 millioen ponden werden ingevoerd, zoowel voor Hollandsche als vreemde rekening. De bewoners van Indië maakten veel gebruik van was tot het verlichten hunner kerken bij godsdienstige plegtigheden †).

Zijde haalden wij in zeer geringe hoeveelheid uit Spanje; dit artikel ging meest door Fransche of Engelsche handen.

Het voornaamste artikel van den Spaansch-Hollandschen uitvoerhandel was wol, die te allen tijde zeer hoog geacht was om hare fijnheid. Arragon bragt veel wol voort van de fijnste hoedanigheid, waarvan echter een groot gedeelte naar Frankrijk ging. Ook Andalusië, Valencia, Castilië en Biscaye bragten wol voort.

Wij ontboden, ten behoeve onzer fabrijken, groote hoeveelheden van dit artikel uit Spanje. Doch niet alleen voor onze fabrijken, maar ook ten uitvoer naar andere Landen, die zich op fabrijkmatige nijverheid toelegden. Na het midden der 18e eeuw had men den handel in Spaansche wol, noodig voor de Limburgsche, Luiksche en Akensche fabrijken, naar Ostende weten te lokken. Luzac zegt, dat die handel te Ostende zoo kan worden aangemoedigd, dat wij genoodzaakt zullen zijn, ons aldaar van wol voor onze Leidsche en Utrechtsche fabrijken te komen voorzien; hetgeen zeer zeker het geval zal worden, als Ostende eene regtstreeksche vaart op Spanje aanlegt, waardoor nog eene gevoeliger neep aan onzen handel zal worden toegebragt. Toen wonnen wij nog de vracht der Spaansche wol, door de kooplieden van Ostende uit Spanje met Hollandsche schepen ontboden; en ook dit voordeel zouden wij verlie-

*) *Comm. de la Holl.*, II., p. 106.

†) Huet, *Mém. sur le Comm. de la Holl.*, p. 110.

zen, als men uit Ostende regtstreeks op Spanje begon te varen" *). De uitvoer van wol uit Spanje is sedert het verval onzer fabrijken afgenomen. Behalve de wol haalden wij van daar jaarlijks vijf of zes scheepsladingen vruchten, en eene groote hoeveelheid ijzer, hetgeen wij Spanje in geweren teruggaven, benevens eene menigte zout en olie. Te Cadix gebruikte de Hollandsche handel bijna dertig schepen, behalve de vaartuigen, die, na hunne lading te Cadix te hebben gelost, de Middellandsche Zee instevenden. Bij de aankomst der vloten en galjoenen uit Amerika was het getal der te Cadix binnenvallende Hollandsche schepen vijf en veertig of vijftig †).

Te Malaga werd een belangrijke handel gedreven. In 1783 kwamen daar aan 114 Fransche, 108 Engelsche, 85 Zweedsche, 85 Deensche, 46 Hollandsche en nog vele andere schepen; terwijl er in 1784 binnenvielen 206 Engelsche, 186 Fransche, 129 Spaansche, 90 Zweedsche, 71 Hollandsche en nog vele andere schepen.

In Barcelona kwamen in 1786 aan 1058 schepen, waaronder 640 uit Spanje, 133 uit Frankrijk, 96 uit Groot-Brittanje, 54 uit Denemarken, 37 uit Holland en vele andere bodems. Van Barcelona, Alicante, Malaga en uit eenige andere Spaansche havens kwamen in 1778 te Amsterdam 36, en in 1779 39 schepen aan §).

In 1722 trok de vreemdeling uit de haven van Alicante 44698 quintalen barilla, en 8380 quintalen *bourdine* **).

Ustariz, een Spaansch Schrijver, zegt, dat Spanje ieder jaar 5 millioen piasters aan vreemde goederen en koopwa-

*) Luzac, IV., p. 103.

†) Huet, p. 120.

§) Lüder, p. 425.

**) Ulloa, I., p. 58.

ren invoerde *). Het verval van het fabrijkwezen aldaar heeft, volgens Luzac, een onbedenkelijk groot vertier van allerlei soorten van wollen- en zijden stoffen, lijnwaden, ijzerwerk, was, hoorn en wat dies meer is, uit onze gewesten te weeg gebragt. „De suiker, de koffij, de thee, de cacao gaven, naar mate dat er het gebruik algemeen en menigvuldiger van werd, met en benevens de Oostindische specerijen en andere waren uit de Oost- en Westindiën, een nieuw voedsel aan den algemeenen koophandel, gelijk mede de rook- en snuiftabak. Naar mate de menschen zich aan het gebruik dier waren verslaafd hebben, is de handel daarin in waarde gestegen, zoodat men dien thans niet veel minder dan den graanhandel kan stellen. Lang zijn de onzen alleen in het bezit geweestvan den handel in rooktabak, welke sedert het tabakrooken zoo algemeen is geworden, onder de voornaamste takken van den algemeenen koophandel mag gesteld worden, zoo wegens het vertier, dat er hier te Lande van geschiedt, als uit hoofde van de verzendingen naar andere Landen. Onder de verschillende soorten van rooktabak munt de varinas uit. Zij wordt door de Maatschappij van Guipuscoa, in Spanje — die in 1729 werd opgerigt, en over het algemeen aan ons verkeer op Amerika veel schade berokkende, — aan een huis te Amsterdam gezonden en aldaar verkocht. Hierdoor zijn de onzen nog meester van den handel in die soort" †). In het jaar 1742 verboden de Staten-Generaal aan zeevarenden op Spanje en Portugal, aldaar tabak te brengen en te verkoopen, ter wegneming van de moeijelijkheden, die men er gedurig ondervond door den verkoop van dit artikel, tegen

*) Ustariz, *Teor. y prat. de la Comm.*, c. 79.

†) Luzac, II., p. 284 285.

de bepalingen in die Landen op den verkoop van tabak bestaande *).

Omstreeks het jaar 1780 schijnt de uitvoer van wijn uit Sevilië opgehonden te hebben. Ook de invoer van zijde in Spanje was in het laatst der eeuw zeer gering, omdat men zich op de vervaardiging van zijden stoffen in Spanje sterk had begonnen toe te leggen, en men erkende, dat men in de stad Valencia alleen jaarlijks 1,027,000 pond zijde verwerkte †).

De handel in wollen stoffen hebben wij met vele andere volken moeten deelen; en behalve dat begon men zich ook in Spanje op de wolspinnerij toe te leggen. De meekraphandel uit Holland naar Spanje gedreven wordende, was te niet, sedert men aldaar had begonnen de meekrapplant aan te kweeken. Even zoo was ook de handel in papier verminderd, terwijl de graanhandel sporen van verval droeg, sedert men uit Spanje regtstreeks op de Oostzee begon te varen.

„In Spanje," zegt Luzac, „zijn onze Noordsche mededingers sterk toegenomen. Men zal zien, dat de last, welken de koophandel van Cadix en Seville eertijds aan de Hollandsche kooplieden plagt te geven, om stoffen, lijnwaden, papier en vele andere zaken voor de ladingen der vloten, der galjoenen en registerschepen, naar de Westindiën gezonden wordende, te leveren, nu in Engeland, en voornamelijk in Frankrijk en te Hamburg gegeven wordt. Het is natuurlijk, dat deze regelregte vaart der Noordsche steden aan Holland den invoer van bouwstoffen in Frankrijk moet doen verliezen. Het andere voorregt, dat de Engelschen hebben bekomen, om in de baai van Campêche naar

*) *Rec. van Zeezaken*, IV., p. 656.

†) Lüder, p. 427.

hun welgevallen hout te gaan kappen en te laden, heeft den handel van Spanje zelven op de Westindiën in verval gebragt. Bij dit verval heeft gansch Europa belang, dewijl gansch Europa regtstreeks deelneemt in den Westindischen handel van Cadix. De sluikhandel, welken de Engelschen uit de eilanden Jamaïca en Providence op de Spaansche volkplantingen drijven, heeft dien handel voor de andere volken sterk verminderd, daar hij voor de Engelschen, zoo zij schrijven, de rijkste tak huns koophandels is geworden. Het is niet te denken, dat men een zoo oud en wel staande gehouden voorregt, dat de Engelschen hebben weten te bekomen, eens zal zien vernietigd; het is in tegendeel te vreezen, dat zij het nog verder zullen uitstrekken" *).

Zoo waren dan vele takken van den Spaanschen handel reeds hunnen geheelen ondergang nabij, en geen wonder, dat in de propositie van Willem IV wordt gezegd: *Men heeft tegenwoordig geene Hollandsche huizen meer in Spanje, en het is verbazend, hoe weinig de Republiek meer in de Galjoenen geinteresseerd is.*

Onder de artikelen, die wij nog met voordeel naar Spanje voerden, behoorde de floretzijde en gezouten visch; doch ook deze bragten wij er niet alleen; Engeland en Denemarken waren daarin onze mededingers.

In 1744 was in Spanje de invoer van vreemde stoffen en drooge visch bemoeijelijkt. Van den kant onzer Regering werden daartegen vertoogen in het midden gebragt, en de Spaansche Regering opmerkzaam gemaakt, dat deze uitgevaardigde bepalingen met den handel onbestaanbaar waren. Men gelastte daarbij den Gezant, aan te wijzen, dat geen koopman op dien voet eenige verzending kon doen, en daarbij te voegen, *dat het submitteren van de gewone cer-*

*) Luzac, IV., p. 106.

tificatiën aan de capricen of onverstand van Spaansche Inspecteurs, contrarie het gewoon gebruik, in effecte is een renversement en een contradictie aan voorige orders en gebruiken, alsmede hoe dat het eene fletrissure sal moeten syn voor alle de Magistraten hier te Lande, dat eenige of meer Inspecteurs in Spanje souden bestaan hunne certificatiën van ontrouw en onwaarheden te ascuseren en vuil te verklaren; dat deese saak haar Hoog Mog. ter harte gaat, en daarom verhoopen en ook verwagten, dat den Koning van Spagne gepersuadeert sal kunnen worden, omme het bewuste decreet van den 8sten Sept. 1744 buiten effeet te stellen, ten minsten soo veel haar Hoog Mog. daarin geconcerneert zijn *).

Bij gelegenheid, dat in den jare 1762 de Staten-Generaal, door hunnen Gezant te Madrid, de Spaansche Regering, die den invoer van Engelsche goederen in Spanje verboden had, hunne bezwaren daartegen, de belemmeringen, die den handel door dat verbod zou ondervinden, deden kennen, en men aldaar ook eenige moeite had ondervonden bij den vervoer van scheepsbouwstoffen, lieten de Staten-Generaal, bij de Spaansche Regering aandringen, „dat voor het vervolg de vervoer van materialen en behoeften tot den scheepsbouw naar alle plaatsen zonder onderscheid, waarop de handel en vaart vrij was, aan de ingezetenen van de Republiek ongestoord zou worden toegestaan, zonder hen tot gedwongen verkoop daarvan te noodzaken; en dat de regel van *vrij schip, vrij goed*, aan de vlag van den Staat bij de traktaten vergund, hun niet wierd ontnomen, en de orders aan de schepen van oorlog en armateurs van Spanje, zoodanig wierden ingerigt, dat hetzelve daarbij volkomen zij uitgedrukt †)."

*) *Rec. van Zeezaken*, V., p. 371.

†) Idem, IX., p. 64.

Bij deze moeijelijkheden, die ons van wege Spanje in den weg werden gelegd en waaronder de handel gedurig leed, bleef het niet. Immers in 1763 kreeg de Regering alhier berigt, dat men te Bilbao, in strijd met het 8e artikel van het Munstersche vredesverdrag van den jare 1648 en met het 14e artikel van het traktaat van Utrecht, had begonnen met de heffing eener belasting van 7 pCt. van de suiker en cacao, aldaar met Hollandsche schepen aangebragt, en daarvan vrijstelling te verleenen, als die beide artikelen in Spaansche schepen waren geladen. De Regering deed hierover ook hare bezwaren kennen, ten gevolge waarvan de heffing schijnt te hebben opgehouden *). In 1787 ontstond er met Spanje een verschil over de vraag, of het den Spanjaarden geoorloofd was langs de Kaap de Goede Hoop naar Indië te varen. Deze vraag werd gedaan bij gelegenheid van de oprigting in Spanje eener *Maatschappij der Philippijnsche Eilanden*. Wij hielden staande, dat zij dit niet mogten †), even als in 1766, toen de Spanjaarden ook tot tweemaal toe met het schip *El Buen Conseso* langs de Kaap de Goede Hoop naar Oostindië waren gestevend, om aldaar koophandel te drijven; eene onderneming, die zij in 1732 nog eens beproefd hadden en waartegen toen door Engeland en dezen Staat eene memorie aan de Spaansche Regering was ingediend, die voor dat oogenblik een einde aan de zaak had gemaakt.

In 1788 werd onze handel op Spanje weder op nieuws belemmerd. Aldaar was een bevel uitgevaardigd, om vreemde goederen slechts in Spaansche schepen in te voeren. De bezorgdheid, door deze bepaling bij den handeldrijvenden stand ontstaan, verdween echter, toen er werd vastgesteld,

*) *Rec. van Zeezaken*, II., p. 463.

†) *Bijv. tot de N. Ned. Jaarb.*, 1787, p. 1826—1921

dat de havens van St. Sebastiaan en Bilbao daaronder niet waren begrepen *). In datzelfde jaar werd ook nog een geschil uit den weg geruimd met Spanje over het saluut op zee, en hieromtrent vaste bepalingen gemaakt. In 1794 verleende de Spaansche Regering aan onze koopvaardijschepen bescherming, als zij in de Spaansche havens binnenvielen †).

In 1796 trad de Bataafsche Republiek toe tot het verbond van Frankrijk met Spanje tegen Engeland §). Er werd toen eene schadeloosstelling gegeven voor Nederlandsche koopvaardijschepen, in Spaansche havens opgebragt. Ook gaf Spanje vrijheid om met onzijdige schepen te varen en handel te drijven op de Spaansch-Indische bezittingen, onverschillig of de schepen uit Spaansche, dan wel uit havens, liggende in de Landen van onzijdige Mogendheden, uitliepen **).

De berigten, die in den jare 1798 door een' onzer Consuls in Spanje aan de Regering werden afgezonden, om de aandacht van den handel te vestigen op het eiland Yvica, doen het kennen als zeer vruchtbaar. Er werd zout gevonden van uitnemende hoedanigheid; de lading kon binnen 24 uren worden ingenomen, terwijl er vele andere voortbrengselen werden gevonden, en het ook een *porto franco* was.

---

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1788, p. 633.

†) Idem, 1794, p. 170.

§) *Dagv. der Nat. Verg.*, VII., p. 876—880.

**) Idem, p. 72.

§ 26.

HANDELSBETREKKINGEN MET PORTUGAL, GEDURENDE DE 18e EEUW *).

De voorregten, ons bij het verdrag van 1661 (zie p. 503) toegestaan, waren van zoo gunstigen invloed op onzen koophandel in Portugal, dat die daardoor eene groote mate van uitgebreidheid verkreeg. Alleen werd in 1669 de vrije handel op Brazilië herroepen (zie p. 504).

Doch het verdrag, in December van het jaar 1703, door John Methuen, ten behoeve van Groot-Brittanje met Portugal gesloten, vernietigde ons verkeer en handelsbetrekkingen op dat gewest bijna geheel. Groot-Brittanjes handel nam daardoor in tegendeel toe. Volgens de getuigenis van Macpherson †), steeg de waarde van de Engelsche goederen, die in Portugal werden ingevoerd, van 3 op 15 honderd duizend pond sterl. in het jaar, en werd Engelands handelsverkeer met Portugal daardoor zoo uitgebreid, dat den overigen Europeschen Staten slechts een gering aandeel in den Portugeschen handel meer overig bleef.

Luzac, hierover sprekende, zegt: „De onzen hadden sedert het verdrag van vrede, in het jaar 1661, tusschen den vrijen Staat en Portugal gesloten, meer deel in den handel op Portugal verkregen, en deze handel was zeer voordeelig. De Engelschen maakten zich van denzelven meester door het verdrag van 1703, zoo hoog geschat in Engeland. Daarbij verkregen de Engelschen vrijdom van tol- en van andere regten voor hunne manufacturen. Door dit verdrag

*) Zie hierover pag. 501.

†) *Annals of Comm.*, II., p. 729.

het uitsluitend regt bekomen hebbende, om Portugal en Brazilië van wollen stoffen te voorzien, werden zij weldra meester van al den handel op Portugal, zoodanig, dat zij jaarlijks, tot slot van hunne balans, eene som van ongeveer 1500 duizend pond sterl. uit Portugal trokken. Zij hebben dit voordeel lang genoten, en het is ligt te begrijpen, dat onze algemeene koophandel, bij dit voorregt der Engelschen in Portugal, eene gevoelige breuk kreeg" *).

Volgens den Schrijver van de *Mémoires sur le Commerce des Hollandais* †), ondervonden wij niet dadelijk de gevolgen van het zoogenoemde Methuen-traktaat. De Spaansche successiekrijg verschafte Holland, met betrekking tot den Portugeschen handel, door het tusschen Frankrijk en Portugal gestremde verkeer, de voordeelen, die het door het Methuen-traktaat verloren had. Frankrijk verbood den invoer van vreemde suiker en tabak, en Portugal den invoer van Fransche manufacturen, die Portugal juist met suiker en tabak betaalde. Holland maakte gebruik van deze omstandigheid, en verzorgde Portugal met de goederen, die, uit Frankrijk komende, op den invoer verboden waren, en nam daarvoor van de Portugezen suiker en tabak in betaling, die onze kooplieden gemakkelijk weder konden afzetten §).

Ongestoord werd sedert dien ijd het handelsverkeer op Portugal, voor zooveel dat nog bestond, voortgezet, en niet door oorlogen belemmerd.

In het jaar 1711 leest men van door de Staten-Generaal geopperde klagten, dat de Koning de regten op het zout, hetgeen onze kooplieden, volgens het verdrag van 1661,

*) Luzac, IV., p. 106.

†) Idem, p. 125.

§) Idem, p. 126.

van St. Ubes haalden, verhoogd had *). Ook in 1728 benadeelde Portugal, volgens het zeggen van Wagenaar, onzen handel in Afrika.

Voornamelijk onderhielden wij verkeer met Lissabon en Port à Port. Men zond van hier manufacturen, vele zijden waren en katoenen stoffen, juchten, kramerijen, garen, koperen bekkens, staal, amunitie, vlas, granen, touwwerk, was, stijfsel, papier, enz., derwaarts, en kreeg van daar terug suiker, Braziliaansche tabak, vele soorten van hout, huiden, wol, katoen, vruchten, wijn, droogerijen, indigo, anijs, diamanten, paarlen, enz.

Lissabon was eene zeer goede haven, waar de vlag van alle volken werd gezien, en vreemde kooplieden een' belangrijken handel dreven, vooral de Engelschen, zoodat de stad kon beschouwd worden als eene Engelsche factorij, door het groot aantal Britten, die aldaar hun verblijf hielden †).

Lissabon was de eenigste stad in Portugal, waarop uit Holland gewisseld werd. In tijden van oorlog met Frankrijk, ging de correspondentie over Engeland; anders ging zij over Frankrijk. In den jare 1722 werd er een nieuwe post van St. Ubes op Lissabon aangelegd. Daardoor vertrokken de brieven alle Maandagen en Zaturdagen van Lissabon, en kwamen nog tijdig genoeg terug, om met de pakketboot op Engeland verzonden te worden.

Van St. Ubes kwam veel zout. Zeer belangrijk was de uitvoer van dat artikel uit Portugal.

Met zout, te St. Ubes in 1714 gewonnen, waren tot in de maand Junij, 1715, in alles bevracht:

---

*) Wagenaar, XVII., p. 408.

†) *An account of Portugal*, 1766, p. 36.

252	Hollandsche schepen,	geladen	met	157428½	mudden.
52	Engelsche	"	"	15600	"
11	Fransche	"	"	3053½	"
7	Deensche	"	"	4891	"
3	Zweedsche	"	"	2606½	"
325				183579½	"

Van deze mudden waren vier gelijk aan één Amsterdamsch last *).

Van Madera, een der Azorische Eilanden, kwam veel wijn, citroenschillen, enz. Met geheele vloten stevenden de Portugesche handelaars van Lissabon derwaarts en naar Brazilië. De terugvrachten, van deze Landen ingenomen, werden voor het grootste gedeelte weder naar Amsterdam verzonden, om aldaar verkocht te worden †).

In 1784 deed de Koning het voorstel om eene geregelde gemeenschap met de Canarische, Kaapverdische en Azorische Eilanden vast te stellen.

Regtstreeks dreven de Hollanders geen' koophandel op Goa, werwaarts de Portugezen alleen voeren. Onze kooplieden verzonden de goederen aan de Commissionarissen te Lissabon. Van daar werden ze op een of twee schepen, die jaarlijks van Lissabon naar Goa vertrokken, ingescheept. Meestentijds werden de terugvrachten aangebragt met de vloten, die van Bahia en Fernambucq te Lissabon en van daar herwaarts kwamen. De goederen, die van hier naar Goa werden verzonden, bestonden in manufacturen en stoffen, gewerkt zilver, barnsteen, enz.; terwijl van daar naar deze Landen werd afgezonden ruwe en geslepen diamanten, lijnwaden, enz. Uit hoofde van het in omloop zijnde slechte

*) Le Long, IV., p. 120.

†) Idem, p. 118.

geld, werd bij den handel te Goa vooràf bedongen, in welke specie zou betaald worden. In 1784 werd door den Koning het vertrek geregeld der vloten, die naar Zuid-Amerika gingen. Die voor Fernambucq bestemd waren, vertrokken den 15den November, die naar Rio Janeiro den 15den December en die naar Bahia den 15den Januarij.

Met Brazilië werd onze handel van tijd tot tijd bemoeijelijkt. Immers in den jare 1748 schreef onze Resident in Portugal, dat de vreemde koopman op Brazilië niet dan onder een' Portugeschen naam kon handelen, en dat de Koning niet vergunde, dat eenig schip, uit Portugal naar Brazilië zeilende, aldaar langer dan tachtig dagen zich mogt ophouden, en die tijd verstreken zijnde, vol of leêg naar het Vaderland moest terugkeeren, terwijl die tijd veel te kort was, om de aan boord zijnde goederen te gelde te maken. De Resident meldde behalve dat nog, *dat het regt consulada, zijnde soo veel als bij ons de convooylijst, veel was verhoogt, niettegenstaande dat de Koning, welke zich geëngageert hadde tot het geeven van protectie aan den koopman, daar in seer defectueus was, en evenwel deselve regten kwam te verhoogen; dat het regt marco genaamt, zijnde een belasting van oude tijden gelegt op de schepen, van een mark silver op het inkoomen, almeede was verswaart.* Onze Regering gelastte echter aan haren Gezant, *om daaromtrent geene instantien te entameren, tot nader ordre van haar Hoog Mogenden* *).

Portugal ontving vele diamanten van Brazilië. Ten gevolge van een besluit des Konings, van den jare 1734, moesten alle diamanten van 20 karaten en daarboven aan den Koning worden verkocht, terwijl het ook verboden was echte edelgesteenten buiten het Rijk te voeren.

---

*) *Rec. van Zeezaken*, V., pag. 95.

Na den Utrechtschen vrede in 1713, werd de handel tusschen Portugal en ons weder op den ouden voet voortgezet *). Doch toen bleek het, wat wij verloren hadden, en wat wij nog meer verliezen zouden. Volgens Macpherson was sedert 1708 tot 1780 de waarde van den Engelschen handel met Portugal verdubbeld, en gestegen tot 900,000 pond sterling, en van 1730 tot 1764 tot 1500,000 pond †).

Ofschoon toen Groot-Brittanje's handel op Portugal ten ondergang neigde, hebben wij er echter niet veel bij gewonnen. Een gedeelte van het verlies, dat de Engelschen leden, bleef in Portugal zelf. Pombal had aldaar veel gedaan tot bevordering en uitbreiding van scheep- en zeevaart. Engelschen, Zweden, Hollanders, Denen en Franschen waren uitgenoodigd om de Portugezen in de zeevaart onderwijzen!! Welke pogingen Pombal ook tot verbetering van den koophandel aanwendde, hij bleef grootendeels in handen der Engelschen, wier handelsagenten de Portugezen waren. Voor zijnen handel gebruikte Portugal niets dan Engelsche schepen, behalve voor het verkeer op Indië, Afrika en Amerika, dat door bijzondere Maatschappijen en door des Konings schepen werd onderhouden. In den jare 1741 rigtte men eene nieuwe Oostindische Maatschappij op, om schepen te zenden naar Macao en China.

Ofschoon de Portugezen hunne namen leenden bij het uitoefenen van verschillende takken van handel, waren zij echter niet de voornaamsten, die er belang bij hadden. De belangrijkste buitenlandsche factorijen waren de eigendom van vreemde kapitalisten, die te Lissabon hunne correspondenten hadden.

---

*) Dumont, VIII., 1., p. 354, sq.

†) *An account*, etc., p. 199.

Pombal vernietigde alle oude Handelmaatschappijen, en hare regten. Hij rigtte nieuwe op en gaf haar een uitsluitend regt over alle takken van handel, tot dien tijd toe vrij geweest; niettegenstaande dit bleven de Engelschen grootendeels meester van den handel. Ook moedigde Pombal den graanhandel met Frankrijk in 1766 aan. Hij rigtte manufacturen op voor zijde, wollen stoffen, leder en zeep, en verbood den invoer van vreemde stoffen; maar de weinige vorderingen, die de fabrijken maakten, deden de inwoners al spoedig weder omzien naar Engelsche, Fransche en Hollandsche goederen, en in spijt der besluiten, werden de vreemde manufacturen weder ingevoerd *).

Zoo als wij hier boven reeds gezegd hebben, bleef een gedeelte van het verlies, dat de Engelschen leden, door de toeneming van de Portugesche scheepvaart, in Portugal zelf. De mededinging van andere Staten maakte zich meester van den overigen handel. Al spoedig verloren wij onze vrachtvaart op Portugal, omdat Russen, Denen en Zweden zelve de voortbrengselen van hunne Landen derwaarts begonnen te brengen. Hierdoor leed in het bijzonder onze handel in granen en scheepsbouwhout, alsmede die in lijnwaden. Ook verminderde in het laatst der achttiende eeuw onze invoer van zijden stoffen.

De sluikhandel verschafte ons echter nog wol, die in Portugal op den uitvoer was verboden. Zout bleef altijd een belangrijk artikel van uitvoer, zoodat er in 1780 nog 160 schepen met zout geladen uit Lissabon's haven stevenden, behalve een nog grooter aantal die St. Ubes verlieten †). Wij ontvingen ook veel koffij uit Portugal. Amsterdam trok in 1778 alleen van daar 73120 pond van dat artikel §).

---

*) *An account*, etc., p. 199.

†) Lüder. p. 403, volgg. §) Id., p. 405.

Behalve zout, voerden wij jaarlijks tien à twaalf scheepsladingen andere goederen van daar uit, en gingen er meer dan twintig schepen uit deze gewesten derwaarts, uitgenomen de bodems, die voor de havens der Middellandsche Zee bevracht, na hunne lading ter bestemmingsplaats gelost te hebben, te St. Ubes kwamen om zout te halen. Men rekent, dat Holland voor zijnen Portugeschen handel, in gewone tijden, 45 of 50 schepen gebruikte *).

Meermalen werd onze handel in Portugal belemmerd, zoo als blijkt uit de daarvoor ten jare 1745 ingekomene klagten, toen men eenige schepen had aangehouden, onder voorwendsel, dat zij contrabande goederen bevatteden, en de kwellingen zich zoo ver uitstrekten, *dat de kooplieden, sonder redres, hunne negotie aldaar niet sullen konnen continueren, maar deselve sullen moeten abandonneren en elders gaan wonen* †).

Hieruit blijkt, dat men in Portugal de traktaten niet behoorlijk nakwam; dat de Koning de kaas op de rivier van Lissabon niet wilde toelaten, en geheele ladingen doorgesneden of over boord geworpen werden; dat men aldaar belette den invoer van tabak; dat de invoer van alle Aziatische en Oostindische goederen verboden was. In 1766 kwam alhier de tijding, dat de Consul Gildemeester, te Lissabon, de aanlegger zou zijn van het plan, om een schip, met verlof van den Koning van Portugal, te zenden naar Bengalen en de kusten van Coromandel, om aldaar handel te drijven op naam van eenige Portugezen. Doch men oordeelde, dat dit strijdig was met het octrooi der Oostindische Maatschappij en deed de zaak onderzoeken. Van den uitslag is mij echter niets gebleken §).

---

*) Huet, *Mém. s. l. Comm. d. Holl.*, p. 127.

†) *Rec. van Zeezaken*, V., p. 324. §) Id., X., p. 343.

Meermalen hadden wij reeds onaangenaamheden gehad met Portugal over de handelsbelangen in vreemde wereldeelen.

In 1724 werd te Lissabon eene nieuwe Afrikaansche Compagnie opgerigt, ten doel hebbende het bevorderen van den handel op de kust van Afrika, en den slavenhandel voor de Portugesche volkplantingen in Brazilië; zij maakte echter weinig vorderingen. Ook verzette zich daartegen de Hollandsche W. I. Maatschappij, naar aanleiding van het 4e art. van het met Portugal in 1661 gesloten verdrag *). Hierover ontstonden twisten en oneenigheden, en wel bepaaldelijk over de grensscheiding in Guinea. Zij gaven in 1727 aanleiding tot eenige geschriften over dit onderwerp, waarbij werden wederlegd de argumenten en redenen, in het midden gebragt door de Mendoza, Minister van den Portugeschen Koning, bij zijne memorie, op den 15 September, 1727, aan de Staten-Generaal overgegeven. Zij bevatte voorts de redenen, waarom de Portugezen niet bevoegd waren te varen op de kust van Guinea, verder of anders, dan regtstreeks van hunne plaatsen en gewesten, en dat het octrooi, door den Koning van Portugal in 1724 aan Joan Dansaints hiertegen gegeven, aan de W. I. Maatschappij dezer Landen geen nadeel moest toebrengen.

In 1730 bepaalde de Koning, dat geen vaartuig, van welke plaats ook oorspronkelijk, met bestemming naar Brazilië, de Afrikaansche havens mogt verlaten, zonder voorafgaande vergunning daartoe te hebben verkregen van den Gouverneur der provincie, waarin de haven is gelegen, die het verlaat. †)

Om uit de havens van Portugal op Oostindië op den-

*) Dumont, VI., 2, p. 366.

†) Idem, VIII., 2, p 78. De Montgon, *Mémoires*, I, 571.

zelfden voet handel te drijven, als uit Cadix op Zuid-Amerika plaats had, werd in den jare 1753 door eenige kooplieden te Lissabon eene Maatschappij gevestigd. Het is mij niet gebleken, welk voordeel Nederland daarvan gehad heeft. Indien de ondernemingen haar beslag hebben gekregen, hebben wij er intusschen voorzeker ook deel aan gehad, aangemoedigd door de winsten, die in vroeger tijd de handel met de vloten en galjoenen op Zuid-Amerika afwierp *).

Men behoeft, volgens Lüder, slechts eenige gegevens van de hoeveelheid producten, die de Noordsche volken in het laatst der 18de eeuw naar Portugal bragten, en van het aantal hunner schepen, die derwaarts, alsmede van de Portugesche schepen, die naar het Noorden stevenden, om ten naasten bij het verlies te berekenen, dat de Hollanders in den Portugeschen handel hadden geleden.

Eertijds hadden wij bijna geene mededinging van Hamburg te vreezen in den aanvoer van Noordsche goederen en lijnwaden uit Silezië en Westphalen. Later deelde Hamburg met ons dien handel. In den graanhandel kregen wij al spoedig de Engelsch-Noord-Amerikaansche volkplantingen tot mededingers, die groote hoeveelheden graan naar Portugal bragten, tegen denzelfden prijs als de Europesche granen †).

In het jaar 1780 kwamen ongeveer vijftig schepen uit Rusland in Portugal, en vier en dertig schepen verlieten de haven van Lissabon, om naar Rusland te stevenen, terwijl er zes en vijftig van daar terugkwamen. In 1785, bragten de Portugezen in dertien schepen voor eene waarde van 239,357 roebels aan goederen uit hun Land naar Rusland, en voerden van daar terug voor eene waarde van

*) Le Long, IV., p, 128.

†) *Comm. de la Holl.*, II., p. 124.

156,435 roebels, terwijl door den Hollandschen handel slechts voor 239,357 roebels was in- en voor 182,059 roebels weder was uitgevoerd. Ten jare 1781 kwamen in Portugal 149 Deensche vaartuigen, waaronder er zeer vele waren, die te Hamburg hunne lading hadden ingenomen. Door de Sont gingen reeds in 1784 acht en dertig Portugesche schepen *).

Dezelfde naauwkeurige Schrijver kende in het laatst der voorgaande eeuw aan onze natie nog den derden rang toe in den handel op Portugal. Als grondslag voor deze berekening, nam hij het aantal schepen, dat door ons derwaarts werd gezonden, vergeleken met het getal, dat de overige volken van Europa naar Portugal uitrustten. In 1784 kwamen te Lissabon 1006 groote schepen aan, waaronder:

337 Portugesche,
252 Engelsche,
89 Fransche,
77 Hollandsche;

terwijl in 1786 aldaar 1059 schepen in de haven hadden gelegen, waaronder:

328 Engelsche,
269 Portugesche,
107 Hollandsche,
94 Fransche,
146 Deensche en Zweedsche,
38 Spaansche,
32 Venetiaansche,
22 Amerikaansche,
8 Oostenrijksche, enz.

*) Lüder, p. 9, 405.

In 1778 kwamen uit Portugal te Amsterdam aan 43, en in het jaar 1779, 67 schepen *).

In 1723 zag men te Lissabon voor de eerste maal drie Keizerlijke schepen, onder geleide van twee oorlogsschepen, van Triëst uit de Adriatische Zee voor rekening van de nieuwe Keizerlijke Handelmaatschappij te Weenen aankomen. Zij waren geladen met planken, ijzer, dat voor 's Konings werf werd verkocht, gewerkt staal, Italiaansche zijde en 800 balen rijst, die men niet verkoopen kon. Deze handel, die een slecht begin had, is naderhand verbeterd †).

Gedurende den oorlog in 1780 werden ook onderscheidene onzer schepen in de havens van Portugal opgebragt. De Heer Smissaert werkte toen zeer in het belang der Hollandsche scheepvaart. Ten gevolge van zijne pogingen werden dan ook eenige der opgebragte Hollandsche schepen weder vrijgelaten, en kregen de vreemde kapers bevel om binnen de vier en twintig uren uit de Portugesche havens te vertrekken. De Regering aldaar trok echter na verloop van korten tijd deze voor ons handelsverkeer zoo gunstige bepalingen weder in, en alle vertoogen daartegen, hoe ernstig ook gedaan, waren vruchteloos §). In het volgende jaar ging men nog verder. Men gaf toen in Portugal last, dat een langer verblijf van onze schepen in de havens van dat Rijk niet meer kan worden geduld, als strijdende met de onzijdigheid. Onze handel leed daardoor zeer, en groote onaangenaamheden vloeiden voor ons uit dezen maatregel voort **).

---

*) Lüder, p. 406.

†) Le Long, IV., p. 128.

§) *N. Ned. Jaarb.*, 1780, p. 347.

**) Idem, 1781, p. 766.

§ 27.

HANDELSBETREKKINGEN MET DUITSCHLAND, GEDURENDE DE 18e EEUW *).

De vaart op den Rijn, bij den vrede van Rijswijk in 1697 gewaarborgd, werd gehandhaafd bij den vrede van 1714, te Rastadt-Baden gesloten tusschen Keizer Karel VI en Lodewijk XIV †). Na den Rijswijkschen vrede bleef de Rijnhandel nog omstreeks eene eeuw ter prooi aan belemmerende bepalingen, overblijfselen van middeleeuwsche gebruiken, totdat op het Congres te Rastadt, in 1798, de Fransche afgevaardigden de vrijheid der Rijnvaart voorstelden §).

„Omstreeks het jaar 1719," zeggen de Schrijvers van de *Bijvoegsels op* Wagenaar's Vaderlandsche Historie, „was de Rijnhandel, de oudste van onzen handel, zeer in verval, door de hooge regten, die men op allerlei soort van goederen, de rivier op- en afkomende, in Duitschland had gelegd. Vandaar dat door eenige Vorsten, wier Landen aan

---

*) Zie hiervoor, pag. 506.

†) *La navigation et autres usages du fleuve (Rhin) demeurent libres et ouverts aux sujets des deux partis, et à tous ceux, qui voudront y passer, naviguer ou transporter leurs marchandises, sans qu'il soit permis à l'un ou l'autre de rien entreprendre pour détourner le dit fleuve et en rendre en quelque sorte le cours et la navigation ou autres usages plus difficiles, moins encore d'exiger de nouveaux droits, péages ou impôts, ou augmenter les anciens, d'obliger les bateaux, d'aborder à une rive, plutôt qu'à l'autre, d'y exposer leurs charges et marchandises, ou d'y en recevoir; mais le tout sera toujours à la liberté de chaque particulier.* Dumont, VIII., I., p. 415. Hetzelfde was reeds bij den Rijswijkschen vrede bepaald.

§) Wolterbeek, *Proeve eener Gesch. van de Scheepvaartweigering op den Rijn*, p. 12.

die rivier gelegen waren, middelen werden opgespoord, om dien belangrijken handelstak te herstellen. Zij zonden een' afgezant herwaarts, die mededeelde, welke middelen er reeds waren aangewend tot verligting der doorvarende goederen, en dat men het plan koesterde om eene algemeene bijeenkomst te Frankfort te houden, waar de Staten ook iemand zouden heenzenden. Van onzen kant beloofde men alle medewerking, om de vaart op den Rijn te ontlasten, en de zending van een bevoegd persoon als gezant. De tollijsten werden opgezocht, met de veranderingen en misbruiken, om zich daarvan bij de onderhandelingen te kunnen bedienen. Doch Pruissen, benevens de Keurvorsten van Mentz en den Paltz, verhoogden de tolregten op nieuws. Mentz beriep zich zelfs op het oude stapelregt dier stad; zoodat de goede zaak zeer leed. Eerst in 1724 werden de onderhandelingen op nieuws opgenomen, en van onzen kant de resident Bilderbeck aangewezen, om bij de tolconferentiën tegenwoordig te zijn; doch zij waren vruchtbaarder in het voortbrengen van nieuwe geschillen, dan in het wegnemen der oude, en liepen eindelijk vrij nutteloos af" *).

In 1730 was hierin nog geene verandering gekomen, zoodat men onzen Gezant in Pruissen onder andere ook opdroeg om zijne stem te verheffen tegen de hooge regten, die de Koning, tot groote schade van den handel, deed heffen op den Rijn en de Maas. Tevens moest men hem zien te bewegen, om het houden van een' algemeenen toldag vast te stellen †).

Niettegenstaande de groote belemmeringen, werd de Rijnhandel altijd met groot voordeel gedreven. De Hollandsche

---

*) *Bijv. op* Wag. XVIII., p. 71, 539 en de aldaar aangehaalde Resolutiën van Holland.

†) Idem, XIX., p. 9.

kooplieden kochten wijn en hout altijd op de plaats zelve en in eigen' persoon. De overige goederen gingen door de tweede hand, of door den commissiehandel. Door verloop van tijd ondergingen de in- en uitvoerartikelen eene belangrijke wijziging. De in- en uitvoeren van sommige goederen namen toe, terwijl die van andere verminderden.

De toenemende bloei van het fabrijkwezen in Duitschland had eenen hoogst nadeeligen invloed op den uitvoer van onze wollen en zijden stoffen; terwijl daarentegen de meer en meer veldwinnende beschaving en verfijning van zeden aldaar den aanvoer eener menigte artikelen van weelde noodzakelijk maakte.

„De handel op Duitschland", zegt Luzac, „heeft zich altijd redelijk wel staande gehouden. Onder de menigvuldige waren, die er gesleten worden, en welke dien handel nog meer hebben doen bloeijen, mag men aan de specerijen de eerste plaats toekennen. Ook meent men, dat nergens meer van de Oost- en Westindische en Levantsche goederen, vruchten en koopmanschappen, en zulke, die uit het Zuiden van Europa gehaald worden, gesleten wordt, dan in die gewesten. Holland is deze vaart en handel aan zijne ligging verschuldigd. Al de volken, welke opwaarts van hier de oevers van den Rijn, en van andere stroomen, welke met die rivier gemeenschap hebben, bewonen, hebben geene andere markt, daar zij te koop en verkoop kunnen gaan, dan Holland. Zij kunnen, zonder zich zelven te benadeelen geen' anderen weg dan den Rijn kiezen. Zij zijn gedwongen dien stroom te volgen, om het meerdere en beste gedeelte hunner waren, als wijnen, ijzer, hout en meer andere kwijt te raken. Holland heeft hier, met uitsluiting van alle anderen, een' zeer voordeeligen koophandel, dien de toenemende pracht en weelde nog rijker heb-

ben gemaakt, en die nog rijker worden zal, naar mate er nieuwe voorwerpen van koophandel zullen opkomen. Sedert dat de tabak, de koffij, de thee, de suiker en de cacao zoo algemeen in gebruik zijn geweest, is deze vaart en handel nog al meer aangegroeid, maar daarentegen verminderd door het verlies van een hunner voornaamste voorwerpen, namelijk het timmer- en schrijnhout, dat langs den Rijn wast. Sedert vele jaren verschaft deze rivier geen eikenhout meer, bekwaam om tot timmerhout of schrijnwerken te worden gebruikt; de eigenaars der bosschen, welke die soort van hout, onder alle soorten van den houthandel voor het beste gehouden, uitleveren, en die voor de vaart op den Rijn het best gelegen zijn, hebben die bosschen uitgeroeid, en er zou eene eeuw noodig zijn, om ze wederom aan te brengen, indien men er zich al op wilde toeleggen. Van den handel in dat soort van hout, is (ten tijde dat Luzac schreef) niets meer overig dan hetgeen de Neckar oplevert, en dat verre na zoo goed niet is. Deze vermindering van den handel langs den Rijn, is de vroegste, welke hij heeft ondergaan; doch dit gemis wordt mogelijk opgewogen door de aanvulling van andere waren, welke de weelde en de pracht uit Holland naar Duitschland lokten, en te voren daar niet in gebruik waren, als, bij voorbeeld, suiker, thee, koffij, cacao, specerijen, oliën, Fransche, Spaansche, Portugesche, Italiaansche vruchten en andere, welke den Hollandschen handel naar boven, langs den Rijn, oneindiglijk vermeerderd hebben. Evenwel is het te duchten, dat deze handel van tijd tot tijd ook zal afnemen. De schikkingen, die er gemaakt worden om Braband, Vlaanderen en de Rijnkreitsen over Duinkerken en Ostende van het noodige te voorzien, en van daar hunne waren naar Spanje en de havens van de Middel-

landsche Zee te brengen, geven reden om het te vreezen." *)

Vooral deed Hamburg ons in den handel op het midden van Duitschland veel kwaad. Hamburgsche schepen bezochten Bordeaux en andere Fransche havens, en bragten niet alleen de daar ingenomene ladingen naar het Noordoosten van Europa, maar ook naar het hart van Duitschland, zoodat de handel der stad met ieder jaar toenam †).

Reeds de Serionne deed in 1768 opmerken, van hoeveel belang het voor Holland was om den doorvoerhandel te bevorderen, en wel door slechts lage transitoregten te heffen, vooral dan, als hooge regten eene verlegging van den handel zouden kunnen ten gevolge hebben. In dat geval verliest de Staat, die hooge regten heeft geheven, niet alleen een gedeelte zijner inkomsten, maar ook een bestaanmiddel voor zijne bewoners, omdat, behalve de voordeelen van het doorvoerregt, een belangrijke doorvoerhandel altijd gelegenheden met zich brengt om te werken, zaken te doen, of wel bevorderlijk is aan het vertier.

„Indien bij voorbeeld," zegt hij, „de regten, die te Wezel op de Rijnvaart worden geheven, zoo hoog zijn, dat zij de vaart van Holland naar Keulen, kostbaarder maken, dan het vervoer te land, hetzij van Maastricht naar Keulen, hetzij van Brussel naar Trier, is het aan geen' twijfel onderworpen, dat Wezel alle voordeelen zal moeten derven, uit de Rijnscheepvaart voor de stad voortvloeijende. De geheele handel, dien Holland langs den Rijn drijft, kan ook geschieden door te Keulen op den Rijn te komen, en langs den landweg van Maastricht op Keulen, of wel om te Trier den Moezelweg en den landweg van Brussel op Trier te nemen.

---

*) Luzac, II., p. 286, volgg.

†) Scherer, II., p. 652. De Serionne, II., p. 48.

„Deze beide nieuwe wegen, die de handel genoodzaakt zou zijn in te slaan, zouden zonder twijfel eene hoogere waarde aan de goederen geven, vooral aan die, welke langs den weg van Maastricht naar Keulen worden verzonden. Want van dezen weg kan niet anders dan tegen hooge vrachtprijzen gebruik worden gemaakt. Deze verhooging, na aftrek der tollen en scheepvaart-onkosten, zou bijna van geen' invloed zijn op de goederen uit Holland uitgevoerd, omdat deze bijna allen van eene fijne hoedanigheid en hoog in prijs zijn. Maar de terugvrachten, zoo als wijnen, ijzer, potasch, leder, enz., goederen van grooten omvang, zouden er onder lijden. De kosten van vervoer dezer goederen te land van Keulen naar Maastricht, zou er den prijs in Holland aanmerkelijk van verhoogen.

„Hetzelfde zou plaats vinden langs den weg van Brussel naar Trier. Indien men de onkosten, die het vervoer langs dezen weg vordert, met naauwkeurigheid en zoo naauw mogelijk berekent, vindt men dat een te Brussel gevestigd entrepôt de geheele streek van Trier af tot Coblentz toe, een groot gedeelte van Duitschland, door middel van de Moezel, en een gedeelte van Lotharingen en den Elzas kan voorzien, welke landen thans door Holland, langs den Rijn, misschien tegen minder onkosten worden voorzien.

„De Hollandsche Regering," laat de Schrijver er op volgen, „is te verlicht en veel te wijs om niet den doorvoerhandel van Holland langs dezen weg krachtdadig te begunstigen, indien de hooge regten te Wezel de Hollanders noodzaakten dien weg in te slaan.

„De hooge regten zouden vooral drukken op dat gedeelte van Duitschland, van waar het hout en andere goederen langs de Neckar, de Main, de Moezel en den Rijn worden verzonden. De eigenaars zouden genoodzaakt zijn, al hunne goederen tegen veel lager prijs af te zetten, om de

mededinging te kunnen volhouden met goederen van denzelfden aard op de Hollandsche markten. Het hout, gedrukt door de hooge regten, die niet vermeden kunnen worden, omdat het te water wordt vervoerd, zou noodzakelijk tot een' zeer lagen prijs te verkrijgen zijn. Op de marktprijzen in Holland kan dit, uit hoofde der mededinging, geen' invloed uitoefenen, terwijl in Duitschland de prijzen der ingevoerde goederen eene verhooging zouden ondergaan, in evenredigheid met de nieuwe onkosten op den invoer gelegd, door gebrek aan mededinging; even als de prijs der uit Duitschland uitgevoerde artikelen moest verminderen in evenredigheid der onkosten, op den uitvoer vallende, door de mededinging op de markten, waar de verkoop geschiedt" *).

Men zegt, dat het getal schepen, voor den Rijnhandel gevorderd, dertien honderd bedroeg †): De juistheid van dit getal is echter weleens bestreden. Doch wat er ook van zij, en ofschoon men nergens eene op gronden steunende opgave vindt van het aantal schepen, dat de Rijnhandel noodig maakte, was men hier toch overtuigd, dat de handel met de hoofdplaatsen van Duitschland vele millioenen bedroeg §).

De specerijhandel was afgenomen; doch de handel in andere goederen vrij goed bewaard gebleven, ofschoon ook de hooge regten, in de Rijnoeverstaten geheven, dezen handel deden verminderen. In het jaar 1780 leverde de Rijn ons nog voor $6\frac{1}{2}$ millioen aan scheepsbouw- en tim-

---

*) De Serionne, II., p. 58, sqq.

†) Lüder, p. 539. Scherer, II.

§) Hogendorp, *Stukken rakende den tegenw. toestand der Bat. bezitt.*, 1801, p. 198, 204.

merhout *), eene opgave, die Luzac niet schijnt gehad te hebben, toen hij schreef †), dat sedert vele jaren de Rijn geen timmer- of schrijnhout meer leverde.

Tabak werd hier uit Duitschland ingevoerd en met anderen vermengd weder derwaarts verzonden. Een zeer belangrijke handelstak naar den Rijn, was die in visch.

Bijna iedere stad, die handel op den Rijn dreef, had daaromtrent bijzondere bepalingen en verordeningen vastgesteld, had hare schippersgilden en beurtvaarten, regelde de vrachten, strafte de overtredingen der gegevene voorschriften op dat punt, totdat in het jaar 1795 al die bijzondere regten, grafelijkheidstollen, rivierregten, ook het stapelregt te Dordrecht en elders, werden afgeschaft §). Onderscheidene twisten hebben er plaats gevonden over den Rijnhandel. Meermalen lag men overhoop omtrent de regeling der tollen, onder andere in 1768, toen er een licent werd geheven ten voordeele van den Keurvorst van den Palts. Bij die gelegenheid stond de vaart op den Rijn geheel stil, omdat de Regering van den Palts had goedgevonden eene boete van honderd dukaten op te leggen aan de Rijnschippers, die het Keur-Keulsche licent te Urdingen betaalden; terwijl het Bestuur van Keulen eene dergelijke straf had bedreigd aan de schippers, die het nieuwe licent, dat de Keurvorst te Keizerswaard deed heffen, betaalden. De schippers hadden toen besloten, geen van beiden te betalen, en liever niet te varen, tot groot nadeel voor den handel dezer Landen. Alle komende en gaande schepen lagen stil. Bij die gelegenheid gaf de Regering dezer Landen te kennen: *dat men hier te lande, niet minder dan te Keulen,*

*) Lüder, p. 541.

†) II., p. 267.

§) *Decr. der prov. Republ. v. Holl.*, II., p. 213.

Mentz en Trier, apprehendeert de gevolgen van het different tusschen de hoven van Keulen en de Paltz geresen over de heffing van het licent te Keizerswaard, doch dat Haar Hoog Mog. niet kunnen voorsien, dat de republiecq sig met eenig effect dit different kan aantrekken, want dat alle vriendelijke representotien en aangewende devoiren tot een verbeetering van de vaart en handel op den Rijn, door vermindering der excessive belasting, waarneede de respective Tol-Heeren de vaart hebben bezwaart, tot hier toe zijn geweest vrugteloos; dat de Tolconferentien tot dit einde aangelegt, onverrigterzake zijn gescheiden, en dat de vaart en handel langs den Rijn hoe langs hoe meer is gediverteert geworden; dat men hier te lande geconvinceert is, dat de commercie zeer zwaar door alle deze bezwaarnissen wordt gedrukt, en den handel met Hamburg en Breemen over andere wegen zeer aanmerkelijk bevordert, maar dat men geen vriendnabuurlijke middelen kent, waarvan men sig beeter effect kan belooven, als van die welke reeds beproeft zijn geworden. Dat Haar Hoog Mog. geconsidereert hebben, dat het gevolg van het systema der respective Tol-Heeren, om zoo veel mogelijk van de vaart te profiteren, en van alle de belemmeringen en differenten, die de respective Tol-Heeren of haar Tolbedienden causeren of sustineren, eindelijk zal moeten teweegbrengen eene totale diversie van den Rijnhandel, en tevens eene complete ruine van de uitkomsten der Tollen. Dat Haar Hoog Mog. niets meer ter herte nemen als de bevordering van de vaart langs den Rijn, dat men daartoe reeds hier te lande verscheidene speciën heeft vrijgesteld van uitgaande regten, en altoos gereed en bereidwillig zal worden gevonden, om te concurreren in alle maatregelen, die dienstig en nuttig zullen kunnen geoordeelt worden, om de vaart en handel op den Rijn te bevorderen, en alle de oude en nieuwe koopwaren te

helpen redresseren *). In 1770 werden wij in een geschil gewikkeld met den Keurvorst van den Palts over de aanhaling van eenige vaten suiker, aan een' zijner onderdanen te Dusseldorp toebehoorende. Het gevolg hiervan was, dat, op last des Keurvorsten, eenige Dordsche en Rotterdamsche schepen werden aangehouden, en men van de schippers de betaling vorderde van een hooger regt, dan door de Amsterdamsche handelaars werd voldaan. De kooplieden klaagden, als naar gewoonte, hierover; de pogingen, die van dezen kant werden beproefd om de zaak in der minne te schikken, bleven zonder uitwerking, zoodat de Regering zich met de aangelegenheid bemoeide. De Staten van Holland deden het voorstel om den handel en de vaart op den Palts, op Gulik en Berg, en de vaart op den Rijn, naar eenige plaatsen boven Ruhrort en Duisburg gelegen, voor zes weken op te schorten. Met dit voorstel vereenigde zich de Regering des Lands. Het verbod werd uitgevaardigd, en na verloop van zes weken nogmaals verlengd, totdat eindelijk het gerezen verschil werd uit den weg geruimd †).

In 1777, toen de handel op Duitschland gedurende een ruim tijdsverloop belangrijke winsten had afgeworpen, ontstond er verschil tusschen de Keurvorsten van Mentz en Trier en de stad Keulen. De scheepvaart op den Rijn ondervond hiervan al dadelijk den hoogst nadeeligen invloed en werd geheel belemmerd, terwijl tevens daardoor de Nederlandsche handelstand met zeer gevoelige verliezen werd bedreigd. Van lieverlede had zich de stad Keulen de geheele vaart op den Rijn aangematigd. Niet alleen zond zij hare vaartuigen naar beneden, maar vervoerde ook met hare schepen de Hollandsche goederen

*) *Rec. v. Zeezaken*, X., p. 583.

†) Wagenaar, *Vervolg*, D. XXIV., p. 298.

naar Mentz, Trier en verder gelegene plaatsen. Om deze aanmatiging van de stad Keulen tegen te gaan, verboden de beide Keurvorsten aan hare schepen de vaart door hunne Landen, en hielden de vaartuigen, die tegen dit verbod handelden, aan. De Keurvorstelijke schepen, beneden Bonn komende, ondergingen op last der Keulsche Regering een gelijk lot, zoodat gedurende den geheelen tijd dien het geschil duurde, het verkeer met den Palts, den Elzas, Lotharingen en Zwitserland volkomen stilstond. Toen men eindelijk zag, welke nadeelige gevolgen uit dezen twist voortsproten, werd men het eens, en ook tevens weder voor de scheepvaart de weg naar Duitschland opengesteld *).

Ook de oorlog van 1780 deed zijnen nadeeligen invloed op den Rijnhandel gevoelen. Ostende, eene onzijdige stad, trok partij van den krijg, en bevorderde zoo doende den aangroei van haren handel. Vele goederen, uit Duitschland den Rijn af naar Keulen gezonden, gingen van daar te land naar Ostende, om verder ter zee vervoerd te worden. Dit vervoer vorderde, zoo als wij reeds hierboven zagen, grootere onkosten; doch dit nadeel werd opgewogen door de mindere inkomende regten, die te Ostende werden geheven. In dien tijd kwam de stad tot grooten bloei. De Keizer van Oostenrijk lokte den handel en de Hollandsche kooplieden derwaarts, terwijl hij bovendien de stad tot eene vrijhaven verhief en haar verscheidene andere voorregten schonk.

Zoo als wij reeds vroeger zeiden, werd er een belangrijke handel door ons op Keulen gedreven. Derwaarts verzond men allerlei goederen, en bragt van daar terug wijnen, potasch, ijzer, geschut en steenen potten, hout, dat in vlotten den Rijn afkwam, enz.

---

*) Wagenaar, *Vervolg*, I., p. 150.

Dit hout ging voor het grootste gedeelte naar Dordrecht. De houtwaren werden in de bosschen bijna vierkant behakt en over de sneeuw gesleept, door middel van een groot aantal paarden of ossen, of hangende aan wagens en karren, totdat zij aan den oever van den Rijn kwamen. Het hout werd te water vervoerd tot Manheim, waar de bodem der houtvlotten, meest uit dennenhout, zamengesteld, van daar over Mentz werd gevoerd. Te Mentz werd opgeladen het hout, de Main afkomende, en deze massa verder naar Andernach gedreven, alwaar de houtwaren tot een vlot werden gevormd, dat, na voorzien te zijn van al het noodige voor de reis, den togt verder vervolgde, die in 10 of 12 dagen kon worden afgelegd, doch ook wel eenige maanden kon duren. Te Dordrecht aangekomen, werd het vlot gesloopt, uitgezocht, in koppels bijeengebragt, in soorten op den Biesbosch geschikt, en aldaar bij gedeelten verkocht, zoowel uit de hand als in openbare veilingen, waarvan er geregeld vier in het jaar plaats hadden. De stad Dordrecht genoot van den houthandel zeer vele voordeelen, terwijl een aantal ingezetenen en arbeiders daardoor hun onderhoud vonden *).

In het belang van den handel, regelde de Keulsche Regering in het jaar 1797 het maatstelsel harer stad, dat vroeger zeer veel te wenschen overliet. Voor de vaart op Keulen was in 1790, door de Regering van Amsterdam, eene nieuwe verordening vastgesteld †), benevens eene vrachtlijst voor de beurtschippers, varende tusschen die stad en Keulen, een en ander met goedvinden der Keulsche Regering, terwijl tevens in 1792 werd bepaald, dat, ter wegneming van eenige moeijelijkheden, die met den Keurvorst

*) Le Long, III., p. 19, volgg.

†) Idem, p. 197.

van Keulen waren ontstaan, de goederen voor die stad bestemd, vóór de inlading te Amsterdam, behoorlijk zouden worden gewogen. Te dien einde werd eene waag opgerigt, en moesten de schippers voor weegloonen 4 duiten van iedere honderd pond bruto gewigt betalen. In den jare 1761 beklaagden zich onze Rijnschippers over het ongerief, dat er voor hen in was gelegen, dat te Keulen geen gequalificeerd persoon was, *om bij voorkomende gelegenheden, retardementen en andere inconvenienten, hun met desselfs goede officien en intercessien te kunnen assisteren en de behulpsame hand te bieden.* Dit gemis was tot merkelijke schade en nadeel, zoowel voor hen zelve als voor den handel, en verzochten zij de Staten-Generaal, *dat Haar Hoog Mog., gelyk in voorige tyden, wederom een Resident-Commissaris of ander gequalificeert persoon geliefde aan te stellen, ten einde zy supplianten by andere voorkomende gelegenheden hunne toevlugt tot deselve hebben kunnen nemen.* De Regering voldeed echter niet aan hun verzoek, toen de klagten van de Rijnschippers, door tusschenkomst van onzen Minister Plenipotentiaris bij de drie geestelijke Keurvorsten, waren weggenomen *).

De meeste handel op Coblentz, waar in 1723 de handel in tufsteen voor een' ieder was vrijgesteld, werd over Keulen gedreven. Solingen leverde ons degenklingen, die wijd en zijd waren gezocht. Elberfeld vele breede en smalle linten, die naar Spanje en Indië werden verzonden †), benevens garens. Door onzen handel hield Frankfort den zijnen staande. Volgens de Serionne was Frankfort §) slechts een groot Hollandsch entrepôt, zoodat bijna alle betrek-

*) *Rec. van Zeezaken*, VIII., p. 740.

†) Le Long, III., p. 197.

§) II., p. 51.

kingen, alle gemeenschap en alle handel van dit entrepôt, zich zeer ver in Duitschland uitstrekkende, slechts een handel is van de tweede hand, waarvan Holland de eerste was. Wij zonden derwaarts allerlei stoffen, hoeden, indigo en andere verwen, tin, koper, enz., en verkregen van daar wijnen, potasch, pruimen en drukinkt. De handel was grooter in goederen, die men er heen zond, dan die men van daar kreeg, zoo als over 't algemeen in Duitschland het geval was. De stad had twee jaarmarkten, die ook door vele kooplieden uit Holland werden bezocht. Hanau leverde ons tabak en grove greinen, die naar Spanje en de Westindiën werden gezonden. Buitendien onderhielden wij verkeer met Wurtsburg, Kitzingen en Bamberg, vele en goede pruimen leverende; met Neurenburg, bekend door zijne kramerijen, waarvan veel naar de Westindiën gezonden werd. De stad verschafte nog eene menigte andere goederen, waarvan wij er vele naar Rusland bragten. Gedurende den tijd van drie weken, te beginnen met Paschen, werden te Neurenburg geene uitgaande regten betaald. Als iets zeldzaams, vermeld Le Long, van wien wij deze bijzonderheden ontleenen, dat alle jaren, als de Raad van Braband voor de eerste maal, na de vacantie, weder vergaderde, de bewoners van Neurenburg aan den gemelden Raad, door hunnen beëedigden bode, volgens het heerschende gebruik, hunnen brief van submissie deden aanbieden, benevens een zwaard, eenige pakjes naalden en eene beurs met dukaten, waartoe zij zich alle jaren verpligt hadden, om den vrijen handel met deze Landen te mogen voortzetten, die aan de gemelde stad eenmaal was verboden geweest *).

Voorts onderhielden wij nog handelsverkeer met Augs-

*) Le Long, III., p. 228.

burg, Memmingen, Ulm en Weenen. In 1720 werd te Weenen eene Maatschappij opgerigt, onder den naam van de *Keizerlijke geoctrooijeerde Orientaalsche Compagnie*, ten doel hebbende om den zeehandel uit te breiden, door middel van de havens van Triëst en Fiume. Te dien einde zou men ook te Messina en Konstantinopel kantoren oprigten, en varen op Cadix en op Lissabon, terwijl tevens de vervaardiging van allerlei manufacturen daarbij was beoogd. Toen de zaken dezer Maatschappij niet voordeelig gingen, trachtte men haar met de O. I. Maatschappij, te Ostende gevestigd, te vereenigen; doch ook hierin scheen men niet te kunnen slagen. Uit Weenen werd eene menigte Adriatisch kwikzilver naar Amsterdam gezonden, en wel ten gevolge van eene negotiatie van obligatiën daarop gesloten, waarvoor dit kwikzilver tot onderpand diende. Den 6den November, 1720, werd te Amsterdam, in het Oudezijds Heeren Logement, verkocht eene partij van 1000 vellen van dit kwikzilver, met stilstand voor een jaar *).

De handel op den Rijn gaf mede gelegenheid tot het verzenden van goederen naar Zwitserland. Uit Zurich kregen wij ook Italiaansche zijde en manufacturen, die door de kooplieden zelve in Italië werden opgekocht. Voorts dreven wij handel op Schaffhausen, Winterthür, Thun, Bern, St. Gallen, waarheen wij katoenen lijnwaden, neteldoek, lakens, Oostindische stoffen en juchten zonden; op Bazel, belangrijk voor ons door de artikelen, die de stad van ons ontbood; wij ontvingen echter weinig van daar terug. Er werd een uitgebreide expeditiehandel gedreven met de goederen, van Genève en elders komende, en bestemd voor Duitschland en de Nederlanden †). Ge-

*) Le Long, III., p. 235.

†) Idem, III., p. 187.

nève was voor ons eene zeer belangrijke stad, door haren handel en expeditiehandel. De goederen uit de Nederlanden komende, werden door de bewoners van Genève met Savooische boerenwagens tot aan Seissel gezonden, aldaar op de Rhone ingescheept en zoo naar Frankrijk vervoerd. Over Amsterdam dreven de kooplieden van Genève grooten handel ter zee, naar alle gewesten der aarde *). In vroeger tijd kregen wij van daar vele fluweelen en zijden stoffen; doch die handel was vervallen, even als die in goud en zilver passementwerk, door het te niet gaan der fabrijken. Echter kwamen er nog altijd zakuurwerken en Zwitsersch katoen van daan. In het laatst der 18e eeuw bestond de handel van Amsterdam op Genève meer in wissels dan in koopmanschappen.

De vrije vaart op den Rijn is later nog bij onderscheidene vredesverdragen bedongen, als bij dat van 1795 tusschen Frankrijk en ons; ook bij de additionele overeenkomst van het verdrag van Campo Formio (17 October, 1797).

Op het Congres te Rastadt, in 1797 gehouden, en bestemd om den vrede tusschen Duitschland en Frankrijk te herstellen, deden de Fransche afgevaardigden voorstellen tot de vrije vaart op den Rijn, het aanleggen van jaagpaden langs den geheelen conventionelen Rijn. Voorts wenschten zij den geheele vrijen doorvoer, de heffing van een invoerregt bij de lossing, benevens de vaart op alle nevenstroomen van den Rijn. Met deze voorstellen vereenigden zich de Duitsche afgevaardigden in 1798.

Intusschen was er in het jaar 1797, toen de oevers van den Rijn door Fransche troepen waren bezet, eene aanmerkelijke wijziging in de vaart en den handel op dien

*) Le Long, p. 188.

stroom ontstaan. Deze verandering betrof vooral de heffing der regten, die van dien tijd af volgens het Fransche tarief, dat verpligtend was gemaakt voor de vier nieuwe Departementen van den linker Rijnoever, werden ingevorderd.

De voornaamste plaatsen van het Noordelijk en Noordwestelijk Duitschland, werwaarts onze handel zich uitstrekte, waren Emden, door den Koning van Pruissen tot eene Porto Franco verheven, nadat de haven aldaar was verbeterd. De mededinging dezer stad heeft ons altijd veel kwaad gedaan. De aldaar in 1751 opgerigte Oostindische Maatschappij, had echter de gewenschte uitkomsten niet opgeleverd. Ook zond men uit Emden schepen ter walvischvangst, een tak van nijverheid, dien men echter spoedig weder liet varen, ofschoon Pruissen door premiën de uitrusting der schepen zocht aan te moedigen. Beter gelukte de haringvisscherij. Jaarlijks staken van daar tachtig tot honderd buizen in zee. Volgens Le Long *) is het zeker, dat de oorlog van 1780 ook daar het getal koopvaardijschepen aanmerkelijk heeft doen toenemen; Harburg, Minden, van waar vele ruwe en gebleekte linnens kwamen, alsmede veel uitgezochte potasch, bestemd om naar Engeland verzonden te worden; Brunswijk, dat granen leverde en eene soort van bier, *mom* genaamd, dat door ons naar Oostindië werd verzonden; Osnabruck, dat vele lijnwaden gaf; Erfurt, Berlijn, Breslau, van waar veel garen kwam voor de linnenweverijen, alsmede naai- en breigaren, dat te Haarlem gereed en gebleekt werd; de stad had vier jaarmarkten; eenige andere plaatsen in Silezië, waar men het Normansche en Bre-

*) III., p. 167.

tagne-lijnwaad zeer kunstig namaakte *), en dat van daar door ons ter verzending naar Spanje en Portugal werd ontboden; Leipzig, waar jaarlijks drie beroemde missen werden gehouden, Naumburg, enz.

De vaart en handel op de Maas werd gestadig door zware regten gedrukt. Sedert Gelderland onder drie Vorsten verdeeld was, waren de tollen, die men op die rivier hief, zoo toegenomen, dat de handel daarop bijna stilstond. Men bezocht maar alleen Luik, en dan verkoos de koopman nog, ter vermijding van groote onkosten, den landweg boven den waterweg †).

In 1713 had de Koning van Pruissen twee tolkantoren op de Maas aangelegd, te Well beneden Venlo. Ofschoon de Regering dezer Landen den Koning onder het oog deed brengen, dat hierdoor de koophandel zeer moest belemmerd worden, bleven zij echter bestaan §). In 1717 ontstond er nogmaals een verschil met dien Vorst over de tollen op de Maas **). Omstreeks het midden der 18e eeuw was de Maashandel dan ook zeer in verval. In 1749 zag Pruissen dit zelf in, en deed toen pogingen bij onze Regering om dien vervallen' koophandel weder eenigzins op te beuren. Deze zaak vorderde echter een te naauwkeurig onderzoek om spoedig haar beslag te krijgen ††). Intusschen werden de regten te Well weder verhoogd, en daarenboven nog een tweede kantoor langs de Maas opgerigt, eene handelwijze, die de Staten-Generaal noopte, hunne bezwaren daarover aan den Koning mede te dee-

*) Scherer, II., p. 52.

†) *Hist. des Prov. Unies*, Paris, 1757, p. 340.

§) Wagenaar, XVIII., p. 37.

**) Lamberti, *Mémoires*, X., p. 172, 215, sqq.

††) Wagenaar, XX., p. 336.

len; doch ook deze werden toen niet uit den weg geruimd *).

Bij den vrede van Utrecht, in 1714, werden de Spaansche Nederlanden aan ons overgegeven, om die, na het tot stand brengen van een grenstraktaat, aan Oostenrijk af te staan †). Bij het daarop gevolgde traktaat van barrière, den 15den November, 1715 §), te Antwerpen gesloten, werd met betrekking tot den koophandel in het 16e artikel bepaald, dat de schepen, goederen en koopmanschappen, komende uit Groot-Brittanje en uit de Vereenigde Provinciën in de Oostenrijksche Nederlanden, zoowel als de schepen en goederen, de Oostenrijksche Nederlanden met bestemming naar Groot-Brittanje en de Vereenigde Provinciën verlatende, geene regten voor in- en uitvoer zouden betalen dan op denzelfden voet, zoo als die toen werden geheven, *ende bysonder soodanige, als die voor de teekening van het Barrièretractaat geregeld waren, volgens de requisitie van den Raad van State te Brussel gedaan*, door de Ministers der twee Mogendheden, in dato 6 November, en dat alles in het algemeen op den voornoemden voet zou blijven voortgaan, totdat de Keizer, Groot-Brittanje en wij door een verdrag van koophandel anders waren overeengekomen. Dit verdrag moest zoo spoedig mogelijk worden gesloten, blijvende voor 't overige de handel in het geheel en ten deele op den vastgestelden voet en op de wijze, bepaald in het vredesverdrag van Munster van den jare 1648.

Men meende in 1737, dat het oogenblik was aangebroken om met den Keizer een verdrag van handel en scheep-

---

*) *Bijv. op* Wagenaar, XX., p. 106.

†) Heeren, *Staatsgesteldh. v. Europa*, p. 316.

§) *Gr. Placcb.*, V., p. 533.

vaart te sluiten. Te dien einde werd dan ook eene bijeenkomst te Antwerpen gehouden, die vele jaren duurde, doch weder werd ontbonden, zonder iets te hebben uitgerigt in het belang der zaak *). En toch was er ons zeer veel aan gelegen om een dergelijk verdrag met den Keizer te sluiten, ten einde bevrijd te zijn van de willekeur, die men zich van tijd tot tijd te Brussel met betrekking tot ons handelsverkeer veroorloofde. Immers het Hof aldaar had, in 1736, aan Frankrijk, Spanje en Portugal vergunning verleend, om de Oostindische goederen over Ostende vrij naar Duitschland te brengen, en de regten op roet en smeer aanmerkelijk verminderd. Wij beriepen ons toen op het barrièretraktaat, beschouwende deze handelwijs als lijnregt in strijd met het bepaalde bij art. 16 van dat verdrag, en als hoogst nadeelig voor onzen koophandel. Doch welke pogingen wij daartoe ook aanwendden, de zaak nam geene gunstige wending en bleef op den ouden voet.

In 1738 kwamen de Keizerlijken eindelijk met een ontwerp voor den dag, dat tot grondslag van een traktaat voor handel en scheepvaart moest dienen. De voornaamste punten van dit ontwerp waren: *ten eerste*, men zou zich houden aan den Munstersche vrede van 1648 en aan het verdrag van zeevaart van 1650; *ten tweede*, de vrije handel werd voor de wederzijdsche onderdanen in elkanders Landen, en in vrienden- of onzijdige Landen bedongen, en *ten derde*, men zou elkander geene meerdere of hoogere regten laten betalen, dan van de eigene onderdanen gevorderd werden.

Ook dit ontwerp werd niet aangenomen en het verdrag van handel en scheepvaart dus niet gesloten; en dat voor-

*) Wagenaar, XIX., p. 228.

namelijk, omdat de provinciën Holland en Zeeland haar zegel daaraan niet wilden hechten *).

Omstreeks het midden der achttiende eeuw (1751) zocht men door allerlei middelen en door het aanwenden van onderscheidene pogingen en maatregelen den handel naar de Oostenrijksche Nederlanden te lokken. Onder andere had men aldaar de inkomende en uitgaande regten op sommige goederen niet slechts verhoogd, maar wilde ook op de uit het buitenland komende waren en koopmanschappen een' nieuwen tol leggen. Voorts was men nog eenige stappen verder gegaan. De Staten van Braband deden moeite om den handel van dat Land op Duitschland over Luik te bevorderen. Zij maakten daartoe het plan om een' straatweg op Keulen aan te leggen, een voornemen, dat dadelijk van den kant van onzen handelstand tot hevige klagten en bezwaren aanleiding gaf. Doch men kon het over de betaling der regten en andere belastingen niet eens worden; terwijl men ook het plan liet varen, om den voorgenomen' straatweg op Keulen te voltooijen †).

Het zout was zoo hoog belast, dat men in 1750 noodig vond, eenige pogingen te laten doen tot opheffing der belasting. In 1768 was er een hoog regt in Braband gelegd op den invoer van Delftsch aardewerk, ten uiterste nadeelig voor de fabrijken, en wel in zoodanige mate, dat de verzendingen naar de Oostenrijksche Nederlanden geheel hadden opgehouden. De Regering deed daartegen vertoogen, onder opmerking, dat eene dergelijke handelwijze den val van de bedoelde fabrijken niet alleen moest na zich slepen, maar ook in het geheel niet was overeen te brengen met den inhoud der traktaten en de goede verstandhouding

*) Wagenaar, XIX., p. 229.

†) Idem, XX., p. 114.

tusschen de beide Regeringen bestaande, en dat zij, zoo deze belasting niet werd opgeheven, *op middelen van retorsie ernstig bedacht zou moeten zijn*.

Nog had men in 1767 den invoer van oesters in België verboden, waardoor den handel daarin, die altijd zoo zeer tot de welvaart van verscheidene steden en plaatsen van Zeeland had toegebragt, ten eenemale de bodem werd ingeslagen. Immers toen hield niet alleen alle verzending naar Braband op, maar ook die naar Duitschland, Frankrijk en andere Landen, waartoe men deze of gene der Brabandsche plaatsen moest passeren. De Regering deed ook toen bij het Hof te Weenen pogingen aanwenden door haren Gezant om het verbod, als niet alleen strijdig met de traktaten, maar ook geenszins overeenkomstig met de goede verstandhouding, die tusschen naburen behoorde plaats te hebben, in te trekken en buiten werking te stellen *).

De handel op de Oostenrijksche Nederlanden was een belangrijke tak van onzen algemeenen koophandel. Omstreeks het jaar 1768, had hij, volgens de Serionne †), nog slechts het debiet van twee belangrijke artikelen verloren, namelijk dat van het papier en der gekleurde lijnwaden. De reden hiervoor was hoofdzakelijk te zoeken in de oprigting van papierfabrijken en katoendrukkerijen te Antwerpen. Men vreesde toen ook voor het verlies van den oliehandel, indien men in de Oostenrijksche Nederlanden voortging met het bouwen van oliemolens.

Naar Luik verzonden wij wollen en zijden manufacturen, droogerijen, enz., en verkregen van daar sergiën, lint, aluin, ijzer, spijkers en andere ijzerwaren, kramerijen, schiet-

---

*) *Rec. v. Zeezaken*, VI., p. 398. VIII., 319. X. p. 477.

†) II., p. 67.

en handgeweer. Van Amsterdam werd nooit op Luik gewisseld, maar wel van Luik op Amsterdam. Maastricht verschafte ons vooral zoolleder, leijen, specerijen, droogerijen, verfwaren, suiker, enz. Aken, en de in den omtrek dier stad gelegene gemeenten, waar vele lakens werden gemaakt, verkregen de daartoe noodige wol uit Amsterdam *).

Antwerpen leverde ons vele gewerkte en genaaide kanten, naar de Spaansche mode gemaakt en ter verzending naar Spanje bestemd; eene andere soort van kanten ging naar Engeland. Amsterdam onderhield een' bijzonderen handel met Antwerpen in diamanten, die vooraf geslepen derwaarts werden gezonden. De wijze van slijpen te Antwerpen was minder kostbaar, doch ook minder voordeelig. Zij verminderde den luister van den steen en ontnam hem zijne waarde in den koophandel. De edelgesteenten in Amsterdam of Holland geslepen, waren dan ook altijd 10 of 15 pCt. meer waard, dan die te Antwerpen bewerkt waren. Deze handel werd meest gedreven in diamanten van het tweede of derde water †), ongeveer de helft van alle in den handel in omloop zijnde diamanten, en waarvan het grootste deel voor de Levant was bestemd §).

Brussel verkreeg van ons allerhande soorten van stoffen, droogerijen, enz., en verschafte kanten, tapijten, kaarten, enz. De stad onderhield een belangrijk verkeer met ons, Frankrijk, Duitschland en het Noorden, vooral door het kanaal, dat haar met de Schelde verbond. Ook verzond zij belangrijke hoeveelheden lijnwaden naar Spanje, en was de stapelplaats van vele voor het Noorden bestemde wijnen,

*) Le Long, III., p. 238—240.

†) De Serionne, II., p. 68.

§) Lüder, p. 555.

die aldaar, even zoo goedkoop als uit de eerste hand konden worden ingekocht. Men vond er handelshuizen, die alleen 68 schepen in zee hadden *). Brussel telde buitendien een groot aantal fabrijken; in 1726 verleende de Aartshertogin Elisabeth, als Gouvernante der Oostenrijksche Nederlanden, aan een' bankier der stad een octrooi om eene katoendrukkerij aldaar op te rigten; ook waren er papierfabrijken, waar zeer goed papier werd vervaardigd, zoodat de verzendingen van buiten's lands bijna geheel ophielden †).

Jaarlijks verzond men uit Brussel voor 600,000 gulden gouden en zilveren passementwerk, dat nergens zijne wederga vond. De kanten en het garen van Mechelen waren beroemd.

Onder de steden, waarop wij voorts nog handel dreven, behoorden: Gent, van waar zeer weinig op Amsterdam werd gewisseld; Brugge, Rijssel, dat vele dunne fijne lijnwaden leverde; Doornik, van waar wij tapijten kregen; Arras, dat het stapelregt der Fransche wijnen bezat, die daar met karren doorgebragt werden; Kamerijk, door hare manufacturen bekend, en Duinkerken, waar de inkomende en uitgaande goederen aan geen onderzoek waren onderworpen en geheel en al van de betaling der regten waren vrijgesteld.

„De voornaamste tak van handel aldaar," zegt Le Long §), „is de smokkelhandel op Engeland in jenever en thee, waartoe verscheidene stoute, gewapende en welbemande vaartuigen, booten genoemd, gebruikt worden, en die een' ongemeenen omloop van geld te weeg brengt, ook eene groote menigte kuipers en andere lieden den kost verschaft. Gedurende de oorlogen tusschen Frankrijk en Engeland, kon die handel aldaar niet gedreven worden, maar begaven zich

*) Lüder, p. 552.

†) Le Long, III., p. 243.

§) Idem, p. 248.

de kooplieden meest voor dien tijd naar Vlissingen en Veere. Zeer vele goederen, van Parijs, Lyon en andere streken in Frankrijk komende, werden ook over Duinkerken en Zeeland naar Holland verzonden.

„Voordezen bloeiden ook te Duinkerken de snuif-karottenfabrijken; doch aangezien die nu in Holland even goed worden gemaakt, zijn die fabrijken aldaar geheel vervallen."

De belangrijkste handelstad van de Zuidelijke Nederlanden was echter Ostende. Keizer Karel, die de scheepvaart en den handel zijner onderdanen trachtte aan te moedigen, rigtte te Ostende eene Oostindische Maatschappij op, waarvan wij reeds hiervoren omstandig hebben melding gemaakt *). Bij het Weener verdrag, ten jare 1731 tusschen den Keizer en Groot-Brittanje gesloten, doch waarin ook wij als voorname handelende partijen voorkwamen, verpligtte zich de Keizer, onder andere, om de vaart en handel op Indië, uit de Oostenrijksche Nederlanden en uit alle andere, die ten tijde van Karel II tot de Spaansche bezittingen hadden behoord, te doen ophouden, en de door hem geoctrooijeerde Maatschappij te Ostende af te schaffen, terwijl er tevens ten gerieve van den handel een tarief van regten zou worden vastgesteld, een en ander nog binnen den tijd van twee jaren †).

Toen de oorlog met Noord-Amerika uitbrak, nam Ostende's handel in belangrijkheid toe; de stad werd tot eene vrijhaven verklaard, en door den krijg wonnen de Oostenrijksche Nederlanden wat wij verloren. Te Ostende huurde of bouwde men een groot aantal schepen, en deed handelsondernemingen op de Westindiën en op andere plaatsen. In 1781 telde men in de haven der stad zoo veel

*) Zie pag. 556.

†) Wagenaar, XIX., p. 48, 49.

schepen, als Amsterdam in zijn bloeijendste tijdperk had gezien. In dat jaar was het getal der te Ostende binnengevallen schepen zesmaal grooter dan in 1772.

In 1772	waren	er	binnengeloopen	483	schepen,
" 1773	"	"	"	487	"
" 1779	"	"	"	978	"
" 1780	"	"	"	1560	"
" 1781	"	"	"	2953	" *).

Onder de 1026 schepen, die in de eerste helft van het jaar 1782 daar binnenvielen, waren 281 Hollandsche; terwijl in dat jaar te zamen 2636 schepen te Ostende aankwamen en 2440 van daar weder vertrokken.

In 1781 had men aldaar 3 schepen voor de walvischvangst uitgerust, en in 1782 eene Bank met een aanzienlijk fonds opgerigt.

De handel in potasch, dien wij eertijds op Vlaanderen dreven, was voor ons verloren gegaan, sedert de Vlamingers dat artikel, waarvan wij het beste voor ons behielden, zelve begonnen af te halen. Wij trokken veel minder lijnwaden uit Kortrijk dan voormaals. Men voerde uit de Zuidelijke Nederlanden regtstreeks de lijnwaden naar hunne bestemmingsplaatsen; slechts Spanje en Portugal ontboden die nog van ons. Onderscheidene andere artikelen, die wij vroeger naar de Zuidelijke Nederlanden bragten, werden in het laatst der eeuw van daar in groote hoeveelheden uitgevoerd. Alleen de handel in specerijen scheen toegenomen te zijn. Onze handel in visch had vrij belangrijke verliezen geleden door de hooge regten, die men van tijd tot tijd in België op dat artikel had gelegd, terwijl de

*) Lüder, p. 551.

uitbreiding van den zeehandel in de Zuidelijke Provinciën daarenboven de vrees deed ontstaan, dat de handel in visch nog meer zou afnemen. Van de verlegging der stapels voor de Spaansche wol hebben wij reeds hiervoor bij Spanje gesproken *),

De *Gazette de France* bevatte omstreeks het laatst der vorige eeuw de navolgende bijzonderheden omtrent den handel der Oostenrijksche Nederlanden. „De stad Ostende heeft, volgens een octrooi, eene groote kom of dok doen graven, waarin gemakkelijk 300 schepen kunnen liggen. De Keizerin-Koningin heeft in den verleden' zomer, op hare eigene kosten, de havens van Brugge en Gent doen uitdiepen en verwijden, om die bruikbaar te maken voor de zeeschepen, die langs de Schelde op de voornaamste reeden van die gewesten aankomen, zonder dat die behoeven te ontladen, gelijk zij anders, van den kant van Zeeland komende, volgens het verdrag van Munster, verpligt zijn. Behalve deze nieuwe schikkingen, heeft men nog het besluit genomen, ten einde de vervoeren bij toewater te kunnen doen, om een' dijk aan te leggen van Gent af, door het land van Waas, tot aan de haven van Antwerpen. Ook zal men de rivier tot aan Hasselt bevaarbaar maken, en de dijk daarvan door Tongeren tot aan den stad Luik brengen. Door dit alles zal er eene gemeenschap worden gemaakt tusschen de Maas, de Schelde, de kusten van Vlaanderen, den dijk van Namen, dien van Luik en het kanaal van Leuven, en deze gemeenschap, zoo gunstig voor het vertier en den noodzakelijken vervoer naar Duitschland en andere Staten, zal in Vlaanderen en Braband een groot gedeelte van den koophandel wederbrengen, die er in de vorige eeuwen gebloeid heeft; deze provinciën zullen daar-

*) De Serionne, II., p. 73.

enboven dit voordeel hebben van direct uit de Indiën te krijgen die goederen en koopmanschappen, welke zij te voren uit Italië, Portugal, Holland, Gothenburg en Koppenhagen moesten ontbieden" *).

In 1780 meldde onze Minister Hop te Brussel, dat eenige kooplieden van Antwerpen, Brussel en Leuven aan den Keizer van Oostenrijk een verzoek hadden gerigt om de Schelde te doen openen, alsmede dat zich een bewoner van Antwerpen tot den Russischen Minister had gewend over het aanleggen van eene vaart regtstreeks van Petersburg op Antwerpen, waarbij hij tevens de goede diensten van de Keizerin voor de opening der Schelde had verzocht †). In 1781 wees Keizer Jozef II echter het verzoek der Antwerpenaren om de Schelde te openen van de hand §); doch in 1784 drong hij ernstig aan op de vrije vaart op deze rivier, op aansporing der Bestuurderen van de Oostindische Maatschappij te Triëst **). De Staten-Generaal gaven echter op dit punt niet toe, en verdedigden hunne eenmaal, volgens het Munstersche vredesverdrag van 1648, verkregene regten ††).

---

*) Bij Le Long, III., p. 234.

†) Rendorp, I., p. 246, 247.

§) Wagenaar, IV., p. 129.

**) Idem, VII., p. 247.

††) *Res. Stat.-Gl.*, 3 November, 1781.

§ 28.

HANDELSBETREKKINGEN MET DE VEREENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA *).

De Europesche volkplantingen in Noord-Amerika, in der tijd grootendeels aangelegd tot uitbreiding der handelsbetrekkingen, door uit- en invoer derwaarts, ondervonden spoedig, dat zij met meer voordeel hunne goederen naar nieuwe markten, dan naar die van het Moederland konden voeren. Den sluikhandel, die hiervan het gevolg werd, gingen de Engelschen door gewapende vaartuigen tegen. Hieruit ontstonden oneenigheden, die toenamen door de invoering van de zoogenoemde stempel-akte in 1765.

In verscheidene gewesten ontstonden bewegingen, terwijl te New-York een congres bijeen werd geroepen. Spoedig werden de onlusten zoo hevig, dat de intrekking der akte in 1766 daarvan een gevolg werd, hetgeen eene groote vreugde in Amerika veroorzaakte. Het misnoegen was echter niet geheel weggenomen, niettegenstaande Engeland in datzelfde jaar nog alle belastingen in de Amerikaansche volkplantingen op glas, lood, verfwaren, papier en andere voortbrengselen of manufacturen van Groot-Brittanje afschafte, die op de thee alleen uitgezonderd. De Amerikanen weigerden toen belaste thee te koopen, zoodat de Engelsch-Oostindische Maatschappij, na opheffing der uitvoerregten in Engeland te hebben verkregen, pogingen aanwendde om de Amerikanen door mindere prijzen te win-

*) Brissot's *Reize door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika*, Amsterdam, bij M. de Bruijn, bevat vele merkwaardigheden betreffende den koophandel dier Staten.

nen *). Doch ook dit middel mogt niet baten, terwijl het misnoegen met den dag toenam, zoodat spoedig de beide partijen gewapend tegenover elkander stonden. Alle koophandel met Engeland werd afgebroken. Een kostbare en hevige krijg volgde hierop, en in 1776 verklaarde het Congres van de Vereenigde Staten zich onafhankelijk van Groot-Brittanje, en zond gezanten naar eenige havens van Europa, om als onafhankelijk Gemeenebest erkend te worden, en een verdrag van koophandel en zeevaart met die Mogendheden aan te gaan. Tusschen Frankrijk en Amerika werd den 6den Februarij, 1778, een verbond van vriendschap en handel gesloten.

Ook met ons trachtten zij een handelsverdrag te sluiten, waartoe W. Lee naar herwaarts was gekomen. Hij kreeg de toezegging, om, bijaldien de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten van Noord-Amerika door Groot-Brittanje erkend was, men hier alles zou aanwenden, om het verdrag van koophandel tot stand te helpen brengen. Het ontwerp-verdrag, toen door den Koopman de Neufville en den Heer Lee ontworpen, naderhand door den gewezen' Voorzitter van het Amerikaansche Congres, Henry Laurens, naar Amerika medegevoerd, werd, met andere bescheiden, door de Engelschen genomen, en gaf aanleiding tot een' oorlog tusschen Groot-Brittanje en onzen Staat.

Intusschen hadden de Vereenigde Staten in 1780 naar herwaarts gezonden John Adams, om de onderhandelingen over een te sluiten handelsverdrag, na de onafhankelijkheids-erkenning door Groot-Brittanje, voort te zetten. Hij deelde het verlangen mede van zijn Land, om een verbond van vriendschap en handel met ons aan te gaan, een aanzoek, dat langen tijd van onzen kant onbeantwoord bleef.

---

*) Heeren, *Staatsgesteldh. in Europa*, p. 500.

Men oordeelde echter hier, dat een handel regtstreeks op Amerika aangelegd, groote en belangrijke voordeelen moest afwerpen; in eene naauwere verbindtenis met Noord-Amerika, zag men handelsuitwegen voor onze fabrijken, eene aanmoediging voor onze scheepvaart. Men schilderde zich voor de toekomst Nederland af als eene markt voor Noord-Amerika, waar wij den Noord-Amerikanen al het noodige voor de minste prijzen konden leveren, en zij de voortbrengselen van hun Land met het meeste voordeel konden brengen. Verscheidene adressen werden aan de Hooge Regering ingediend, om Adams te erkennen als Gezant der Vereenigde Staten, en vervolgens een handelsverdrag met Noord-Amerika aan te gaan. Toen reeds voorzag men de grootheid van het jonge Gemeenebest, dat door ieder der Europesche Staten als om strijd eer werd bewezen. Frankrijk erkende het als vrij, Denemarken, Zweden en Hamburg overtroffen elkander in pogingen, om zijnen handel tot zich te lokken; Spanje begunstigde het *). Men voorzag, dat de voordeelen van een handelsverbond zich over al de Nederlandsche gewesten zou uitstrekken †).

Kooplieden en fabrikanten uit Dordrecht, Rotterdam, Delft, Schiedam, Utrecht, Vlissingen, Deventer, Zwolle, Leiden, Haarlem en Amsterdam wezen op de voordeelen, die de handel op Noord-Amerika noodzakelijk moest opleveren. Gelderland en Overijssel konden hunne linnen-, rokkestrepen- en andere fabrijken niet genoeg uitbreiden; ja zelfs de schoenmakerijen in de Meijerij zouden een' bijzonderen aftrek hebben; genoegzaam alle fabrijken van Utrecht in bloei geraken, gelijk ook Leiden en Haarlem

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1781, p. 1013.

†) *Res. Holl.*, 21 Maart, 1782.

hunne kwijnende twijnderijen, kant-, lint- en koord-fabrijken zouden zien herleven, en Delft zijne plateel-, Gouda zijne pijpmakerijen verbazend in vertier zien toenemen.

Doch welke voordeelen men ook van het sluiten van een handelsverdrag verwachtte, er bestonden ook zeer groote zwarigheden tegen eene dergelijk overeenkomst *), zoodat de zaak hangende bleef tot in 1782, en men hier intusschen ten behoeve van Noord-Amerika eene geldopneming deed van een millioen guldens †), tegen 5 pCt., die eerst langzaam voortging, doch later schielijk vol raakte.

Terstond nadat het Gemeenebest onafhankelijk was verklaard in 1782, zag men te Amsterdam voor de eerste maal openbaar aangeslagen en bekend gemaakt, dat aldaar in lading lagen twee schepen, bestemd naar Amerika, als het schip *Generaal Washington*, Kapitein Samuel Briggs, voor Boston, en de *Generaal Green*, Kapitein Edward Bacon, voor Philadelphia bestemd.

Dit was het begin van een' nieuwen handelstak, van welken men zich groote voordeelen beloofde: gouden bergen spiegelde men zich voor, en men meende met des te meer regt, daar men had vernomen, dat het Congres in 1781 bealoten had, den invoer van alle goederen, in Groot-Brittanje voortgebragt, te verbieden §).

Doch ook de Noord-Amerikanen schenen in de sluiting van een handelsverdrag belang te stellen. Adams hernieuwde zijne voorstellen daartoe. Nadat er nog een geruime tijd verloopen was, gedurende welken men de zaak in overweging hield, werd eindelijk, den 8sten October, 1782, een verdrag van vriendschap en handel tusschen de Staten-

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1781, p. 1880.

†) Idem, p. 465.

§) Wagenaar, *Vervolg*, D. V., p. 167.

Generaal en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika gesloten, waarbij wij in de Amerikaansche havens, en de Amerikanen in onze havens, wat de betaling der regten aanbetrof, met de meest begunstigde volken werden gelijkgesteld, hetzij in het gaan van eene haven in de gemelde Staten naar eene andere, of naar eene vreemde, of wel komende van eene vreemde haven. De kooplieden, scheepsbestuurders, enz. mogten (art. 9) hunne zaken zelve verrigten. Koopvaardijschepen (art. 10) van iedere der partijen, komende zoowel uit eene vijandelijke als uit eigene of onzijdige haven, mogten vrij varen naar eenige haven van een' vijand van den anderen bondgenoot, doch moesten hunne zeebrieven vertoonen. Ook (art. 11) werd gehandhaafd de regel: *vrij schip, vrij goed, onvrij schip, onvrij goed;* terwijl in art. 24 eene opgave voorkwam van de verbodene goederen, waaronder oorlogsamunitie, paarden, enz.; scheepsmaterialen werden niet als contrabande beschouwd, al waren zij ook geschikt tot het bouwen of uitrusten van oorlogsschepen *). Na de sluiting van het verdrag, zonden wij spoedig P. J. van Berckel als Gezant naar Amerika. Daarenboven deden de voornaamste handeldrijvende steden in Holland aanzoek, om, tot bevordering van onze handelsbelangen, in de voornaamste plaatsen der Vereenigde Staten consuls en agenten aan te stellen †).

Doch de verwachtingen, die men van de vrijverklaring der Noord-Amerikaansche Staten en van het met hen gesloten handelsverdrag had gekoesterd, werden niet volkomen bevredigd.

Toen Engeland Noord-Amerika had vrijverklaard, werden ook de onderlinge betrekkingen tusschen die beide Staten

---

*) *Rec. der Tract.*, II., No. 31. Martens, p. 270.

†) *Res. Holl.*, 11 Jan., 18 Maart, 3 April, 8 Junij. *Res. Staten-Generaal*, 14 Mei, 1783.

weder vernieuwd. De meeste kooplieden in Amerika waren geboren Engelschen, of hadden hunne vrienden of betrekkingen in Engeland, waardoor het vooruitzigt van onze kooplieden op een' winstgevenden handel naar die gewesten aanmerkelijk is verdwenen *).

Indien men geloof kan hechten aan de medegedeelde opgaven, zou het bedrag van de waarde der invoeren, die Groot-Brittanje in de Vereende Staten deed, berekend naar drie jaren vóór 1773, ieder jaar door elkander, 3 millioen ponden sterling bedragen hebben †).

De eerste pogingen, door ons aangewend, werden reeds met geen' gelukkigen uitslag bekroond. De aanvoeren, die uit verschillende Landen van Europa en uit de Westindiën naar Noord-Amerika geschiedden, waren zoo groot, dat zij eene daling in de prijzen te weeg bragten. De verkoopingen vielen hoogst nadeelig uit. Daarbij kwam nog een ander kwaad. De Vereenigde Staten werden voortdurend van het noodige door de kooplieden van Groot-Brittanje voorzien. Deze kenden dus de behoeften van het Land, waarmede wij geheel onbekend waren. Buitendien had men in het nieuwe Gemeenebest ook nog vrij wat te kampen met de gevolgen van den pas geëindigden krijg. Daarbij moesten onze handelaren het heerschende gebruik der Engelsche kooplieden volgen, om al hunne goederen te verkoopen op zes of twaalf maanden crediet. Bij gebrek aan geld, bestond er slechts zeer zelden gelegenheid, om groote partijen koopwaren tegen gereede penningen aan de markt te brengen §).

Wij hadden echter eenig voordeel gehad door onze be-

---

*) Le Long, IV., p. 192.

†) Brissot, *Voyage dans les États Unis*, III., p. 245.

§) Wagenaar, IX., p. 187, volgg.

trekkingen met Noord-Amerika. De Amerikaansche voortbrengselen, en vooral tabak en rijst, ontvingen wij thans regtstreeks van daar. Te voren werden die goederen in de havens van Gosport en Cowes uit de schepen gestort en in vaten gedaan. De regtstreeksche aanvoeren van tabak uit Noord-Amerika verschafte een belangrijk voordeel aan de snuiffabrijken hier te Lande, die groote verzendingen naar Duitschland deden. Ook trokken wij nog al voordeelen uit den boekhandel. Immers hier werden vele Bijbels en gebedenboeken voor de Amerikanen gedrukt en vervolgens aldaar verkocht. Goedkooper drukkende dan Groot-Brittanje, moesten wij daarin de voorkeur hebben *).

„Te midden," zegt de Schrijver van het Vervolg op Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, „te midden van de veelvuldige en steeds aangroeïende bewegingen in den Lande, had de handel, met welken het staan of vallen moest, de wisselkansen aan denzelven eigen; voordeelen vergezelden, nadeelen troffen dien *dierbaren tak*" †).

Ook de handel op de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, die in den beginne reeds niet zeer voordeelig stond, werd er vooral niet beter op. De handel der Noord-Amerikanen nam met den dag toe, en deed den onzen meer en meer vervallen. Amerika was een gevaarlijk mededinger geworden. In den jare 1768, 1769 en 1770 voerde men uit Amerika meer dan 1,500,000 quintalen graan uit, hetgeen door elkander 500,000 's jaars bedraagt. Groot-Brittanje's verbruik hiervan was slechts 32,000 quintalen. Het overige ging waarschijnlijk meestendeels naar Spanje, Portugal en de havens der Middellandsche Zee, plaatsen, die wij vroeger

---

*) Brissot, *Voyage*, III., p. 240.

†) Idem, XIV., p. 28.

grootendeels van granen voorzagen *). In Februarij, 1786, lagen in de haven van New-York twee schepen zeilreê, met bestemming naar Canton, in China. Aan boord dier vaartuigen bevonden zich consuls, om in het Hemelsche Rijk de Noord-Amerikaansche handelsbelangen voor te staan. Uit New-York werd een groote en onbewimpelde sluikhandel op onze Westindische koloniën, vooral op Suriname, gedreven, alsmede op de Kaap de Goede Hoop.

Het zal geen betoog behoeven, dat deze sluikhandel een' gevoeligen slag aan ons verkeer toebragt. Men was dan ook al spoedig op middelen bedacht, om dien tegen te gaan, en men verzocht de Regering daartoe eenige schepen in gereedheid te houden, in afwachting, dat er andere meer afdoende maatregelen zouden kunnen worden genomen, om dien onzedelijken handel geheel te beletten.

In datzelfde jaar verzochten de Hollandsche consuls, die, op hun verzoek, vrijwillig in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika waren aangesteld, om eene jaarlijksche belooning en eene bepaalde instructie, welke zeeregten zij moesten opvolgen †).

In het volgende jaar 1787 deed zich Noord-Amerika's mededinging in onzen handel nog sterker gevoelen. Men rustte toen aldaar een schip uit naar Batavia. Uit China haalden de Amerikanen eenige honderden kisten thee en zijden stoffen, en deden op de reis derwaarts Batavia en de Kaap de Goede Hoop aan, aan welke laatstgenoemde zij teer, pek en terpentijn verkochten, terwijl zij te Batavia goederen op vracht naar China hadden ingenomen. Ook was een schip uit de Vereenigde Staten naar de Noord-Westkust van Amerika vertrokken, om aldaar pelterijen te koopen, die in Ja-

*) Brissot, III., p. 342.

†) Wagenaar, XIV., p. 28—42.

pan of China werden verkocht *). In 1788 nam het handelsvertier niet toe. Men schreef in dat jaar uit New-York, dat er naauwelijks meer een Hollandsch of Fransch schip met goederen uit Europa geladen, aldaar gezien werd, of aankwam. De Engelschen hadden aldaar den geheelen handel in hunne magt en overvoerden de markten, zoo als men weleens zegt. Buitendien moedigde men in de jeugdige Republiek de fabrijkmatige arbeid door premiën aan. Een en ander kon onzen handel voorzeker geen voordeel doen.

De tonnemaat der schepen uit Holland in de Vereenigde Staten in de jaren 1790, 1791 en 1792 aangekomen, wordt door Macpherson opgegeven als volgt:

In	1790	7223	tonnen,
"	1791	8891	"
"	1792	8123	"

terwijl onze uitvoer uit de Vereenigde Staten bedroeg als volgt:

In	1790	voor	1,963,880 dollars,
"	1791	"	1,634,826 "
"	1792	"	(wordt niet opgegeven)
"	1793	"	3,169,536 dollars †).

Uit deze opgaven blijkt, dat onze uitvoer in 1793 bijna het dubbel bedroeg van dien van 1791.

Volgens denzelfden Schrijver voerden echter de Engelschen en Franschen veel meer uit.

---

*) *Resol. Staten-Generaal*, 9 Nov., 1787.

†) Macpherson, IV., p. 98.

De verhouding van den handel met Engeland in 1798, die voor ons allezins gunstig was, gaf ook meer uitgebreidheid aan het verkeer met Noord-Amerika. De scheepvaart nam aldaar dagelijks toe. Onze handel schijnt toen zoo belangrijk geweest te zijn, dat hij de benoeming van een' *Agent van Commercie* noodig maakte, zonder eenige kosten van den Lande, doch tegen eene billijke tegemoetkoming van reiskosten *).

§ 29.

VISSCHERIJEN †).

Maar niet alleen voor onzen koophandel was de gouden eeuw verdwenen, ook de visscherijen waren het tijdperk van haar verval ingetreden. Voor dezen achteruitgang bestonden onderscheidene redenen. Het buitenland, ziende, welke groote voordeelen ons de haringvisscherij opleverde, trad op als een geduchte mededinger. Overal waar wij het oog wendden in Europa, zagen wij uitrustingen ter visscherij. Het was alsof men dacht, dat alleen daarin de rijkdom der volkeren lag.

Had men vroeger in Engeland zich reeds op de haringvisscherij toegelegd, en haar door premiën aangemoedigd, in 1709 begon men aldaar en in Schotland nog met meer ijver op hare uitbreiding bedacht te zijn. Velen, die bekend waren met het handwerk en de kunst om de haring te kaken of hetgeen daartoe behoorde, verlieten hun Vaderland en staken naar Groot-Brittanje over. Dit alles deed geen voordeel aan dezen tak van nijverheid. Buitendien

*) *Dagv. der Hand. van het Vert. Ligch.*, III., p. 60, 164.

†) Zie pag. 512.

had de oorlog menigwerf, hetzij middellijk, hetzij onmiddellijk, schade aan de visscherijen toegebragt. In 1702 werd alle scheepvaart uit deze Landen naar het Westen, Oosten en Noorwegen, of door het Kanaal, of achter Engeland om, of langs welke wegen men die ook zou willen ondernemen, als ook de walvischvangst, *de groote en kleine visscherijen*, verboden, op verbeurte van schepen, goederen en koopmanschappen daarin geladen, alsmede van de gereedschappen: want, zout en tonnen, mitsgaders van hetgeen tot de visscherij noodig is *).

In 1707 noemden de Staten-Generaal de groote visscherij en haringvaart nog eene hoofdnering, en eene van de voornaamste mijnen dezer Vereenigde Nederlanden, *daarby vele duysent huysgesinnen binnen deselve hun generen en onderhouden, oock vele en verscheyden handwerken, neeringen, verteeringen, en sonderlinge de navigatie en traficq, soo binnen als buytens 's lants, werdt geconserveert, mitsgaders veele uitvoeren van penningen en koopmanschappen, oock vermeerderinge van het innekomen der convoyen en de inkomsten deser Landen veroorsaackt werd.*

Bij die gelegenheid verboden zij den uitvoer naar andere Landen van heele, halve of kleiner haringtonnen, of duigen voor haringtonnen gereedgemaakt, kruiswant of drijftuig, onder welk voorwendsel ook. Geene haringtonnen mogten worden vervoerd dan gepakt met haring, bokking of gezouten visch, zonder dat daarin iets anders, hetzij ballast, waren, goederen of provisie mogt worden geladen †).

Doch niettegenstaande deze en vele dergelijke maatregelen, had de groote visscherij intusschen zeer belangrijke nadeelen geleden. Vele buizen waren door den vijand weg-

*) *Rec. van Zeezaken*, III., p. 148.

†) Idem, p. 503.

genomen, en de visscherij was in zoodanigen staat van verval, dat zij zich reeds in 1707 bij de Staten van Holland moest vervoegen tot bekoming van een' buitengewonen onderstand in geld, om hare zaken weder, zooveel mogelijk, op den vorigen voet te brengen. Zij verzocht toen om een' onderstand, boven en behalve de dertig duizend gulden, die zij reeds jaarlijks genoot, en wel volgens een besluit der Staten van den vijfden November, 1701. Men stond haar te dien einde zestig duizend gulden toe *), en moest in het vervolg meermalen tot dit middel zijne toevlugt nemen om haar op de been te houden †).

Buitendien gaf men in verscheidene steden aan de reeders en visschers vele voorregten. Te Rotterdam hadden de haringreeders vele vrijheden verkregen, als eene vrije bank in de kerk; zij waren vrij van de burgerwachten; behoefden geene dienst aan de Godshuizen te doen, en genoten vrijdom van eenige kleine belastingen, te voren op de haring gelegd §). Uit het plakkaat van den 28sten Augustus, 1708, blijkt, dat eenige lieden, die met de haringvangst hun onderhoud wonnen, aangezocht werden om paspoorten te nemen van de vijanden van den Staat, ten einde onder bescherming daarvan te visschen, en de haringvangst uit te oefenen, waardoor de vijand gesterkt en de onderdanen merkelijk benadeeld werden.

Daartegen werd bij die gelegenheid eene waarschuwing uitgevaardigd, en zij die onder vreemd paspoort ter vischvangst gingen bedreigd met verbeurte van schip en goed, benevens eene boete van twee duizend gulden **).

---

*) *Res. Holl.*, 19 Maart, 1707, p. 141, 13 April, 1709, p. 172.

†) *Bijvoegsel op* Wagen., XVII., p. 92.

§) Wagen., *Tegenw. Staat*, enz.

**) *Rec. van Zeezaken*, III., p. 546.

Ook in deze eeuw trachtte men, even als in de vorige, door het geven van algemeene voorschriften te verhinderen de verkeerde behandeling der haring en het daarmede gepleegd wordende bedrog, dat den roem van de visch bij den vreemdeling zou hebben kunnen doen dalen. Een plakkaat van den 17den April, 1715 *), behelsde hieromtrent voorzieningen, en trachtte de kwade praktijken tegen te gaan van onderscheidene baatzoekende lieden, die sedert eenigen tijd alhier gepoogd hadden, de haring, zoo als die uit zee kwam, en dus ongekeurd, ongebrand en niet gehoogd of gepakt, te verzenden naar de Wezer en de Elbe, tot groot nadeel van den handel in haring op de plaatsen aan die rivieren gelegen, die daardoor zeer spoedig tot verval zou komen. Dit plakkaat werd in 1781 en 1789 nogmaals vernieuwd. Ten jare 1719 werd almede het verbod tegen den uitvoer van haringtonnen, duigen, kruiswant, enz. vernieuwd, even als in 1725, terwijl in 1731 werd bepaald, dat de haringbaizen, die zich *uit eene overtollige precautie*, zouden willen voorzien van Turksche paspoorten, daarvoor geen hooger regt zouden betalen dan twee gulden voor ieder paspoort †).

Toen in 1750 onze Gezant Hop bij het Hof van Groot-Brittanje aan de Staten-Generaal kennis gaf van hetgene men in Engeland deed, om de onderdanen van dat Rijk tot de haringvisscherij aan te moedigen, nam men hier in overweging wat er gedaan moest worden, om dien belangrijken tak van volkswelvaart voor verval te behoeden, en de belanghebbenden in staat te stellen, de visscherij met voordeel, boven andere volken, te kunnen voortzetten.

Men bepaalde toen, dat boven den vrijdom van de pro-

*) *Gr. Placcb.*, V., 1579.

†) *Rec. van Zeezaken*, IV., p. 406.

vinciale middelen van hetgeen op de schepen van de groote visscherij werd verbruikt — een' vrijdom, die reeds was toegestaan, om de visscherij in stand te houden en te kunnen doen markten tegen andere volken, die het voornemen hadden haar te drukken of te doen verleggen, — die visscherij ook nog voor den tijd van drie jaar zou worden vrijgesteld van de uitgaande regten. Zij had vroeger al vrijstelling verkregen van de betaling der inkomende regten en van het lastgeld, dat aan de Admiraliteiten moest worden voldaan. Bij die gelegenheid werd ook weder aan de ingezetenen verboden om zich te begeven in vreemde dienst, terwijl almede het verbod voor den uitvoer van tonnen, hoepen, duigen, en hetgeen tot de visscherij behoorde, werd vernieuwd.

De gunst van den vrijdom der uitgaande regten, die in 1753 moest ophouden, werd toen, alsmede in 1756, nogmaals toegestaan en haar verleend tot den jare 1760 *), toen zij nog weder werd verlengd,

Intusschen zochten andere volken ons op allerlei wijze de voordeelen der visscherijen te ontnemen. Bij de Regering kwam in 1752 eene klagte in, dat de vreemdeling, even als in 1750, zijne eerste versch gevangen haring dadelijk uit zee had verzonden naar Hamburg, om daar, door den eersten invoer van haring, de later aankomende Hollandsche haring tot minderen prijs te doen verkoopen en in minachting te brengen. In eene overeenkomst, ten jare 1609 tusschen de Staten-Generaal en den Raad der Stad Hamburg aangegaan, was in het bijzonder bedongen: *dat hooggemelde Heeren Staaten binnen hare Landen, en den eerbare Raad der Stad Hamburg, binnen hare Stad, en jurisdictie van dien, jaarlijks voor het uit-*

*) *Ned. Jaarb.*, 1756, p. 1152.

varen van de buizen bij openbare publicatie zouden verbieden, dat niemand eenige haring vangen en in tonnen sal moogen souten voor den 25sten Juny, op de verbeurte van den haring, ten behoeve van den Weeshuise, daar deselve eerst ingebragt sal worden, en voorts, dat tot executie en observantie van dien, binnen Holland en Westfriesland, mitsgaders binnen de Stad Hamburg, en de jurisdictie van dien, scherp toesight genomen sal worden, dat geen haring aan land geslaagen worde, tenzy daar byga een wettige certificatie van dat deselve na den 24sten Juny gevangen, en binnen de schepen, daarmede die gevangen is, in tonnen gesouten zy, en dat alle andere haring, die sonder soodanig bewys binnen Hamburg, of jurisdictie van dien, gebragt soude worden, hetzy uit zee of uit eenige andere landen, geenen uytgesondert, gehouden soude werden voor onzydige haring, en dat daartegen de voorsz. poene sal werden geexecuteert.

Niettegenstaande deze overeenkomst, waren in 1750 door buitenlanders, tegelijk met de nieuwe Hollandsche haring te Hamburg ingevoerd 20 tonnen haring en aldaar, zonder bewijs van oorsprong, dadelijk publiek verkocht. Ter voorkoming van het geheele verval van den haringhandel op Hamburg, gelastten de Staten-Generaal hunnen Gezant bij den Neder-Saksischen Kreits, om bij den Raad van Hamburg in de krachtigste bewoordingen aan te dringen op de stipte naleving zijnerzijds van de overeenkomst des jaars 1609, en dat de Raad, dien ten gevolge, bij openbare afkondiging ten spoedigste zou doen verbieden, dat iemand eenige haring vangen en in tonnen zou mogen zouten vóór den 25sten Junij, en voorts dat de Raad streng zou doen toezien, dat er te Hamburg geen haring aan land wierd gebragt, niet behoorlijk gedekt door het gevorderd bewijs *).

*) *Rec. van Zeezaken*, VI., p. 610.

De Raad van Hamburg verklaarde echter, dat deze overeenkomst niet zag op vreemde, maar alleen op Hollandsche haring. Voor ditmaal nam men genoegen met de zaak; doch men deed door den Gezant bij de Regering der Stad Hamburg pogingen aanwenden om eene verklaring te geven, dat de overeenkomst van 1609 niet alleen toepasselijk was op de haring, door de Hollanders en Hamburgers gevangen, maar ook op alle andere haring, die te Hamburg zou worden aangebragt. Het is mij niet gebleken welk gevolg aan deze zaak is gegeven.

Sedert het handelsverdrag van 1739, met Frankrijk gesloten, opgehouden had van kracht te zijn, was ook de invoer van Hollandsche haring in Frankrijk verboden. Na onderscheidene pogingen, die van deze zijde waren aangewend, om dien invoer weder te vergunnen, gaf de Fransche Gezant in 1758 aan onze Regering kennis, dat de Koning van Frankrijk eenige voorregten wilde toestaan met betrekking tot den invoer van Hollandsche haring in zijn Rijk. Werkelijk werd er toen ook een besluit genomen, dat alleen Hollandsche haring in Frankrijk zou mogen worden ingevoerd.

In de memorie van den Graaf d'Affry, den Franschen Gezant, van den 29sten Augustus, 1758, komt onder andere het volgende voor:

Le Roi comptant avec une confiance entière sur des assurances si conformes à la sagesse des maximes qui dirigent le Gouvernement de la République, ne veut point différer à donner à Vos Hautes Puissances la preuve d'affection, qu'Elles ont demandée à Sa Majesté en faveur du commerce de leurs sujets. Sa Majesté m'autorise à déclarer à Vos Hautes Puissances, qu'Elle a ordonné en conséquence, que l'article neuf du Traité de Commerce du 21 *Decembre* 1739 *serait executé selon sa forme et teneur,*

provisionnellement et jusqu'à nouvel ordre, en attendant que la négociation, qui a déjà été suivie pendant quelque temps pour convenir d'un Traité de Commerce entre les deux Puissances, puisse parvenir à sa conclusion. Vos Hautes Puissances reconnaîtront aisement dans la résolution que Sa Majesté a prise à cet égard, le véritable intérêt, qu'Elle continue de prendre à leur prosperité et à l'avantage de la navigation Hollandaise, et Elles sentiront sans doute d'autant plus le prix des sentiments du Roi, qu'Elles ne cessent point d'en éprouver d'absolument contraires de la part des ennemis de Sa Majesté *).

Niettegenstaande deze belofte, werd in 1763 de invoer van Hollandsche haring in Frankrijk weder verboden, en bij die gelegenheid door onzen Gezant in Frankrijk alle moeite aangewend om dit verbod niet uit te vaardigen. Doch welke pogingen men ook deed om den vrijen invoer van haring te behouden, mogt dit niet gelukken. Men had in Frankrijk plan om daar de haringvisscherij aan te moedigen. Immers men gaf aan onzen Gezant te kennen, dat als er een traktaat van handel gesloten werd, *de visscherij daarin niet als voorheen soude noch konde gereguleert worden, willende men aldaar deese tak van commercie voorstaan.* Buitendien scheen men ongenegen, den invoer van haring in Frankrijk toe te staan, om ons te dwingen onze zeevaart in te krimpen. Immers men zeide nog aan den Gezant: *dat men niet voorsag er iets tot compensatie der invoer van de Hollandsche haring te vinden soude syn, des te minder omdat men niet uit het oog moest verliesen, hoe meer volk er op de visscheryen geëmployeert wierd, er soo veel meer bequame matroosen sonder veel*

*) *Rec. van Zeezaken*, VII., p. 857.

woeyte gecreëert wierden, en dat een point van seer groot belang was.

De Staten-Generaal lieten door hunnen Gezant pogingen aanwenden bij den Koning van Frankrijk, om het verbod buiten werking te stellen of ten minste tijdelijk op te heffen, doch zonder gunstige gevolgen. Bij die gelegenheid merkten zij bij den Koning op, dat onze visscherij die van Frankrijk niet benadeelde, en het verbod van invoer aldaar deze niet kon bevoordeelen; dat geene belasting hier te Lande harder kon vallen dan die op de visch, en geen verbod van invoer van eenige goederen meer nadeelig kon voorkomen dan dat van de haring *).

In 1768 beklaagde men zich van deze zijde, te gelijker tijd met Groot-Brittanje, dat de Denen te Hamburg haring hadden ingevoerd en verkocht zonder certificaat, dat zij gevangen was na den 24sten Junij, in overeenstemming met de ten jare 1609 geslotene overeenkomst tusschen Hamburg en ons, en van die in 1711 door Groot-Brittanje ook met den Raad der genoemde Stad aangegaan.

Men beschouwde deze zaak, hoe gering zij ook oppervlakkig scheen, van groot belang voor den handel in haring, uit aanmerking van het groote onderscheid in den prijs, voor welken de eerst aankomende haring werd verkocht en dien, welken de volgende ladingen opleverden †).

Het verval der haringvisscherij deed zich reeds na verloop van een vierde gedeelte van de achttiende eeuw bespeuren.

In het jaar 1736 verlieten slechts 219 buizen en 31 jagers onze havens. Dat getal was in 1747 reeds verminderd tot op 144 buizen en 13 jagers, doch in 1750 weder toegenomen tot een getal van 235 buizen en 27 ja-

*) *Rec. van Zeezaken*, IX., p. 430.

†) Id., XI., p. 47.

gers, terwijl men sedert 1768 jaarlijks zelden meer dan 170 buizen telde *).

In	1764	staken in zee		160	buizen en	15	jagers.
"	1765	" "	"	160	" "	0	"
"	1766	" "	"	149	" "	17	"
"	1767	" "	"	149	" "	17	"
"	1768	" "	"	149	" "	17	"
"	1769	" "	"	149	" "	20	"
"	1770	" "	"	149	" "	20	"
"	1771	" "	"	163	" "	20	"
"	1772	" "	"	160	" "	23	" †)
"	1773	" "	"	169	" "	23	"
"	1774	" "	"	166	" "	0	"
"	1775	" "	"	155	" "	20	"
"	1776	" "	"	179	" "	22	"
"	1777	" "	"	171	" "	21	"
"	1778	" "	"	160	" "	18	"
"	1779	" "	"	162	" "	19	"
"	1780	" "	"	151	" "	20	"

In 1781, 1782 en 1783 heeft de visscherij wegens den oorlog stilgestaan.

In	1784	staken in zee		191	buizen en	15	jagers.
"	1785	" "	"	189	" "	15	"
"	1786	" "	"	193	" "	15	"
"	1787	" "	"	179	" "	15	"
"	1788	" "	"	181	" "	15	"
"	1789	" "	"	180	" "	15	"

*) De Koopman, I., p. 236.

†) Le Long, II., p. 279.

In	1790	staken	in	zee	183	buizen	en	15	jagers.	
"	1791	"	"	"	191	"	"	15	"	
"	1792	"	"	"	199	"	"	15	"	
"	1793	"	"	"	193	"	"	15	"	*).

Omstreeks het jaar 1768 bedroeg de winst, door de haringvisscherij opgeleverd, slechts weinige procenten; de inkomsten, door dien tak van nijverheid verkregen, hebben, zelfs in de voordeeligste jaren, nooit meer bedragen dan negen millioen guldens †). Alle andere opgaven, daaromtrent door vreemde of inlandsche Schrijvers medegedeeld, schijnen zeer overdreven te zijn. Sommige waren van oordeel, dat een kapitaal voor de haringvisscherijen gebezigd, meer voordeelen opleverde dan voor eenigen anderen tak van nijverheid aangewend §).

Meermalen moest de visscherij door premiën worden aangemoedigd en ondersteund. Dit was onder andere in den jare 1770 het geval, toen eene premie van vijf honderd gulden, voor iedere buis, die in zee stak, werd uitgeloofd, even als in 1775 en 1776. In 1777 werd de premie echter tot 400 gulden verminderd, terwijl zij geheel werd afgeschaft in 1780, omdat er misbruik van werd gemaakt. In 1788 werd zij echter weder uitbetaald.

Doch de mededinging der vreemden om ons op zijde of zooveel mogelijk voorbij te streven, deed zich hoe langer hoe meer gevoelen **). Zweden was als mededinger in de haringvangst opgetreden en voerde omstreeks het midden der achttiende eeuw (1758) reeds aanzienlijke partijen ha-

---

*) Le Long, II., p. 279, 280.

†) De Koopman, I., p. 235.

§) Lüder, p. 343.

**) *N. Ned. Jaarb.*, 1777, p. 577.

ring uit, terwijl in 1764 reeds twintig schepen met haring uit Gothenburg bij Hamburg aankwamen, die niet van de slechtste soort was. Door verloop van tijd breidde Zweden dezen nijverheidstak nog aanmerkelijk uit.

Ook Emden benadeelde ons. De daar gevestigde Maatschappij voor de haringvisscherij, die in 1770 slechts zes buizen uitzond, had, naar het algemeen gevoelen, in 1786 reeds vijf en veertig buizen in zee *).

Nadat in Engeland de *Maatschappij der vrije Britsche visscherij* was vervallen, nam ook aldaar de deelneming in de haringvisscherij aanmerkelijk toe, vooral te Yarmouth, van waar groote verzendingen werden gedaan naar Portugal, Spanje en Italië; Landen, die voormaals door ons werden voorzien, en die thans hunne haring van den vreemdeling kregen †).

Ook in Frankrijk had men omstreeks de helft van de achttiende eeuw de haringvisscherij met geen ongelukkig gevolg ter hand genomen. In het jaar 1750 had men in de zeeën omstreeks Dieppe, Duinkerken, Calais, Boulogne, Fécamp en Vannes voor eene waarde van een millioen tweemaal honderd duizend gulden aan haring gevangen, en in 1751 voor ongeveer twee millioen. Te Dieppe voor eene waarde van meer dan acht millioen guldens in het tijdperk van 1781 tot 1789, en bij Fécamp, in dezelfde tijdruimte, voor meer dan vier millioen, terwijl in het jaar 1786 in de havens van Duinkerken, Calais en eenige andere voor ongeveer twee en een half millioen guldens aan haring was gevangen §).

---

*) Lüder, p. 348.

†) Van Ouwerkerk de Vries, *Verhandeling*, p. 108.

§) Van den Bogaerde de ter Bruggen, *Essai sur l'importance du commerce, etc. dans les Pays Bas*, II., 113, noot.

Behalve door de mededinging van andere volken, waren de voordeelen, door de onzen in vroeger tijd uit de haringvisscherij getrokken, grootendeels afgenomen door het verbod van invoer van onze haring in Braband, Pruissen en andere Staten.

In het voor onzen handel en andere nijverheidstakken zoo ongelukkige jaar 1781 stond de haringvisscherij mede geheel stil. Zij was toen door de Staten-Generaal verboden, die op dringende aanzoeken, daartoe gedaan, echter het eenmaal uitgevaardigd verbod niet wilden intrekken. Doch in 1782 werd zij weder opengesteld onder behoorlijke maatregelen van voorzorg. Zij had toen van den vijand niets te lijden, zoodat de Regering dezer Landen last gaf aan onze oorlogs- en kaperschepen om den vijand niet te verontrusten of kwaad te doen *).

Uit Bremen schreef men toen, dat er uit hoofde van den oorlog aldaar geen goede haring te krijgen was; dat de Denen wel eenige lasten hadden aangevoerd, doch dat de haring door de Engelschen aangebragt als te oud was teruggezonden.

De zeven eerste tonnen, die in het jaar 1782 in de Maas werden aangebragt, werden ieder voor 800 gulden verkocht. Ook voor deze visscherij maakte men gedurende den oorlog gebruik van vreemde of onzijdige vlag, en vele buizen waren uitgezeild onder Keizerlijke en Pruissische vlag †).

In 1785 was het getal uitgezeilde vaartuigen weder toegenomen en bedroeg 189 buizen.

In 1788 werd weder eene belooning van vijf honderd gulden gegeven, voor den tijd van twaalf jaren, voor iedere haringbuis, die de havens dezer Landen verliet, terwijl men

---

*) *Res. Holl.*, 11 Mei, 1782.

†) *N. Ned. Jaarb.*, 1782, p. 91, 565.

tevens hulp verleende aan de zoutharing- en bokkingvisscherij voor den tijd van drie jaren, en wel tot een bedrag van twee honderd gulden voor elke schuit *).

In 1786 was het verbod vernieuwd om zich in dienst van visscherijen buiten's lands te verhuren, omdat men had bemerkt, dat de visscherijen zich overal bij alle Mogendheden uitbreidden en dat men premiën beloofde aan onze visschers om in vreemde dienst te treden †).

Toen deden de Staten-Generaal almede veel moeite om de zoutevischvangst te begunstigen, terwijl zij ook nog in 1768 de Groote Visscherij voor den tijd van drie jaren van de betaling der lasten vrijstelde.

De Hollandsche steden, die de haringvangst als een der middelen van bestaan harer inwoners aanmerkten, hebben ieder een' Bewindheer aangesteld onder den naam van *Penningmeester der Groote Visscherij*, gezamenlijk eene Kamer uitmakende, en dan hier, dan weder daar vergaderende. Met den Burgemeester der stad waakten zij voor de nakoming der verordeningen op de visscherij; zij werden in alle zaken, tot dezen tak van nijverheid betrekking hebbende, gehoord en beslisten met den Burgemeester de ontstaande twisten en geschillen. Zij beëedigden matrozen, en zorgden voor het verkrijgen van gewapend geleide in oorlogstijden. Tot goedmaking van de onkosten, die dit beheer na zich sleepte, werd eene belasting van dertig stuivers op ieder last haring gelegd §).

In het laatst der achttiende eeuw rekende men, dat nog vijf en twintig duizend menschen door de haringvisscherij een bestaan vonden. De eerste haring kwam gewoonlijk te Vlaardingen aan, en werd daar tegen een' hoogen prijs

*) *Res. Holl.*, 12 Julij, 1788.

†) Idem, St.-*Gen.*, 3 Mei, 1786.

§) Luzac, II., p. 267.

verkocht. In 1779 bragt de ton 1280 gulden op, „een prijs," zegt Luzac, „welken niemand heugt, dat er ooit van is gemaakt" *).

Amsterdam, Rotterdam en Enkhuizen deden zeer aanzienlijke verzendingen van gezouten haring, die werden begroot op drie vierde gedeelten van de hoeveelheid aangebragte haring. Rotterdam, Vlaardingen en Maassluis verkochten daarentegen veel fijne gezouten haring, die naar den Rijn en door geheel Duitschland werd verzonden †). Eene bijzondere soort van haring ging sedert het laatste der vorige eeuw naar de Volkplantingen §).

De oorlog met Frankrijk van 1794 deed de haringvangst veel kwaad. Zeventig buizen, zonder genoegzaam konvooi uitgeloopen, werden door den vijand weder in de haven van Maassluis teruggejaagd.

Na de omwenteling van 1795 werd het beheer over de haringvisscherij, dat vroeger was opgedragen aan Commissarissen, veranderd in een *Commité tot de zaken der Groote Visscherij*. Toen beschouwde men nog de haringvisscherij „als een' zeer belangrijken tak van bestaan, bijzonder voor Holland, daar duizenden van ingezetenen in tijd van vrede een eerlijk bestaan bij vonden, de armenkassen merkelijke verligting, en kinderen reeds aan brood werden geholpen, tot stijving van der ouderen huisgezinnen; als een' tak, die een' ongeloofelijken invloed had op het algemeene welzijn, en waarvan de waardij nimmer zou worden gekend dan bij zijn verval." Men verzocht bij die gelegenheid onderstandgelden tot instandhouding der haringvisscherij en leverde ook een plan in voor een reglement **).

---

*) Luzac, II., p. 265.
†) Idem, II., p. 273.
§) Idem, II., p. 274.
**) Wagenaar, XXXIII., p. 143, 144.

De walvischvangst gaf in het begin der achttiende eeuw zeer voordeelige uitkomsten. De jaren 1701, 1705 en 1714 rekent men onder de meest voordeelige in de jaarboeken van dezen tak van nijverheid; ieder schip bragt toen, door elkander gerekend, tien of elf visschen mede *). In 1710 en 1713 daarentegen slechts één' visch, door elkander. In 1736 rustte men 100 schepen voor Groenland en 91 voor Straat Davis uit, en in 1737, 106 voor Groenland en 88 voor Straat Davis; terwijl in 1738, 122 naar Groenland en 74 naar de gemelde straat stevenden. De vloot, die uit Groenland terugkeerde, bragt 362 walvisschen of 14,614 tonnen traan en die van Straat Davis 109 visschen of 5860 tonnen traan mede, en in evenredigheid daarvan een aantal baarden †).

Ook in deze visscherij hadden wij te kampen met de mededinging der vreemden; onder andere in 1740 met de Denen, die in 1733 eene Maatschappij voor de walvischvangst hadden opgerigt en de visscherij aan andere volken op zekeren afstand van de IJslandsche en Groenlandsche kusten hadden verboden.

Groot-Brittanje en wij verzetteden ons hiertegen en deden bij de Deensche Regering krachtige vertoogen, om dat verbod te doen intrekken. Behalve Frankrijk en Rusland bood ook bij die gelegenheid Zweden ons zijne tusschenkomst aan §).

Omstreeks dien tijd bloeide onze walvischvangst sterker dan eenige jaren te voren; vooral was dat het geval in 1735. Toen hadden wij voor de Groenlandsche visscherij uitgerust 84 hoekerschepen, die 271 visschen en 11,067 vaten spek medebragten. De vaart op Straat Davis was on-

*) *Hist. des Prov. Unies*, Paris, I., p. 337.

†) Idem, p. 338.

§) *Etat. polit. de l'Europe*, IX., p. 114.

dernomen met 101 hoekerschepen, die 231¼ visch en 11,611 vaten spek in onze havens bragten. In de volgende jaren, vooral in 1738 en 1740, was de vaart en vangst ook zeer gunstig *).

Gedurende den loop der 18e eeuw werden er gevangen op de kusten van Groenland:

Van	1701—1708	. . . 1652	visschen.
"	1709—1718	. . . 1351	"
"	1719—1728	. . . 1504	"
"	1729—1738	. . . 858	"
"	1739—1748	. . . 1356	"
"	1749—1758	. . . 1339	"
"	1759—1768	. . . 1324	"
"	1769—1778	. . . 903	"

Jaarlijks werden er dus door elkander 132 schepen uitgerust, die gemiddeld 512 visschen te huis bragten, van welke men ieder jaar ongeveer 17,917 vaten spek, 26,811 kwarteelen traan en 704,299 pond balein verkreeg; een en ander eene winst opleverende van 400,078 gulden of 25 pCt. †)

Van 1779—1802 gingen er uit 824 schepen, die aanbragten 3496 visschen. Hiervan verkreeg men 80,009 vaten spek, 122,344 kwarteelen traan en 367,000 pond balein.

Buitendien ving men onderweg nog vele zeekalven en zeehonden, wier tanden en vellen zeer veel geld opbragten. De tanden der zeekalven houdt men zelfs voor beter dan ivoor.

In 1777 verminderde deze vaart zeer door de meer en

*) *Europ. Merc.*, Oct., 1738, p. 252 en Oct., 1740, p. 209.

†) Brandligt, *Geschiedk. beschr. der Walvischvangst.* Tab. A.

meer veldwinnende mededinging van vreemde volken. Zweden, Denemarken en Engeland begonnen er zich sterk op toe te leggen.

Ter begunstiging van de walvischvangst waren er verscheidene belastingen in 1750 aanmerkelijk verminderd, en werd in 1751 toegestaan, om de betaalde belasting van levensmiddelen, enz. aan boord der schepen, bij stranding, of verongelukken, terug te geven. In 1720 werd reeds bepaald, dat de schepen ter visscherij — niet tot het drijven van koophandel, — gaande naar Straat Davis, even als de Groenlandsvaarders, vrij zouden zijn van de betaling van lastgeld *). Tot behoud der goede verstandhouding met de bewoners van de Noordsche gewesten, verbood een plakkaat van 1720 het plegen van geweldenarijen en baldadigheden tegen de daar wonende volken, waaraan zich de matrozen van onderscheidene schepen hadden schuldig gemaakt, zoodat de visschers aldaar met vele belemmeringen, hun door de bewoners aangedaan, hadden te kampen, tot groot nadeel van handel en vangst †). De straf hiertegen bepaald, hield onder anderen in, dat zij, die zich daaraan weder schuldig maakten, als zeeroovers en publieke geweldenaars zouden worden behandeld. In 1747 werden de schepen voor de Straat Davis- en Groenlandsche visscherij vrijgesteld van het leveren van den derden man hunner equipagie. Toen de visscherij aanhoudend verminderde, trachtte men er op verschillende tijden aan te gemoet te komen. Het laatst, dat melding wordt gemaakt van geldelijke ondersteuning voor dien tak van nijverheid, is in 1788 §), toen voor ieder man der equipagie voor twaalf

*) *Rec. v. Zeezaken*, III., p. 764.

†) Idem, p. 780.

§) *Gr. Placcb.*, IX., 1313.

jaren eene premie van dertig gulden werd uitgeloofd, en voor elk schip, tot de IJslandsche visscherij gebezigd wordende, vijf honderd gulden. Meermalen hadden de Staten-Generaal, in plaats van vrijdom van de uitgaande regten, eene geldelijke belooning over den tijd van twee jaren voor ieder man, die mede ter walvischvangst ging, gegeven *).

In 1776 vernieuwden zich de onaangenaamheden met Denemarken, door een besluit van den Deenschen Koning, waarbij hij niet alleen de grenzen in Straat Davis, ten behoeve zijner onderdanen, verder dan in vorige tijden had uitgebreid, namelijk van den 60sten tot den 73steno N.B., maar ook ons wilde beletten in die straat te visschen †). Twee Hollandsche schepen werden in het volgende jaar te Koppenhagen opgebragt, als schuldig aan overtreding der bepalingen van dit besluit. Door tusschenkomst onzer Regering werd echter bewerkt, dat de schepen teruggegeven, en tevens met den Koning zoodanige schikkingen gemaakt werden, dat de Nederlandsche schepen nimmer weder eene dergelijke behandeling hadden te vreezen §).

Voor de Straat Davis-visscherij gebruikte men het volgend aantal schepen:

Van	1719—1728	748
"	1729—1738	975
"	1739—1748	368
"	1749—1758	340
"	1759—1768	296
"	1769—1778	434

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1757, p. 404.

†) Kluit, *Hist. Fed.*, p. 422.

§) Le Long, II., p. 285.

dus jaarlijks een getal van 53 schepen, die door elkander 116 visschen aanbragten, gevende ieder jaar 5940 vaten spek, 8811 kwarteelen traan en 262,661 pond balein, te zamen voor eene waarde van 235,441 gulden of omstreeks 38 pCt. *).

Van het jaar 1779 tot 1797 gingen er naar Straat Davis 176 schepen, die 309 visschen of 14,100 vaten spek, 20,020 kwarteelen traan en ongeveer 600,500 pond balein terugbragten.

Sedert 1714 werd de Straat Davis-visscherij door onze landgenooten vrij sterk uitgeoefend. Men hield zich daar niet alleen bezig met de vischvangst, maar dreef ook handel, ofschoon van geringen omvang, met de bewoners, van wie men voor eenige kramerijen en andere voorwerpen van weinig belang, walvisch, spek, baarden, hoorns van visschen, walvischtanden, robbe-, beeren-, haze- en andere vellen en bontwerk inruilde. Denemarken was voornamelijk onze mededinger in die visscherij.

Men heeft wijdloopige berekeningen gemaakt over het al of niet winstgevende van de walvischvaart. Sommige Schrijvers beweren, dat zij niet winstgevend was, en dat een schip, dat slechts twee of drie visschen of 100 ton traan terugbragt, ongeveer 3500 gulden verloor; indien er drie of vier visschen gevangen waren, die gewoonlijk 135 ton traan opleverden, dan eerst waren de onkosten der uitrusting gedekt.

De gecommitteerden der Groenlandsche en Straat Davisvisscherij betoogden echter in 1775, toen zij bij de Staten aandrongen op vrijdom van uitgaande regten en premiën voor de walvischvangst, dat de aangebragte visschen als eigene producten konden worden beschouwd, als zuiver uit

*) Brandligt, *o. l.*

de zee opgekomen en duizenden van menschen onderhoud verschaffende, dewijl elk der schepen en walvischvangers-gereedschappen hier te Lande werden gemaakt en de schepen hier uitgerust werden. Zij gaven op, dat een nieuw fluitschip van 110 à 116 voet met ankers, touwen, want, zeilen, enz. 32 à 36000 gulden kostte; het gereedschap voor de vangst, vaten, lijnen, sloepen, enz. 8 à 9000 gulden en dat voorts voor pakhuishuur, schuitvracht, victalie voor 42 à 48 man werd betaald 4 à 5000 gulden, een en ander te zamen 44 à 50,000 gulden. Van deze voorwerpen genoot het Land de inkomende regten, en werden daardoor een groot getal menschen aan den kost geholpen. Zij ontveinsden ook niet, dat er somtijds veel aan verloren is, zoo als, in een tijdvak van 47 jaren, over de 14 millioen guldens, behalve de vermindering der kapitalen, en dat men maar weinige jaren kon aanwijzen, waarin geld was gewonnen. Zij deelden bij die gelegenheid ook mede, dat zij groote vrees koesterden voor de mededinging der Britten, die eene premie van 40 shillings per ton voor ieder schip gaven, waardoor het aantal Engelsche schepen voor de walvischvangst uitgerust, sedert het jaar 1749, toen de premie het eerst werd gegeven, van twee tot honderd negen is geklommen, die in het voorjaar van 1775 allen uit Engeland en Schotland ter walvischvangst waren vertrokken; dat ook in Zweden en Denemarken, door beloften van aanmoediging, die nijverheidstak toenam, zoodanig, dat het getal hunner schepen het onze toen reeds met een derde overtrof, terwijl het aantal bodems door Engeland gebruikt, bijna met het onze gelijkstond; dat wij vroeger vijf achtste gedeelte van onze walvischbaarden naar Engeland zonden, terwijl toen dat vertier genoegzaam geheel had opgehouden, en het te voorzien was, dat wij, na verloop van tijd, niets meer derwaarts zouden verzenden, door de hooge inkomende regten,

die in Groot-Brittanje van de vreemde baarden geheven werden. Hamburg en Bremen bekwamen zooveel traan uit hunne eigene visscherij, uit Engeland en Rusland, dat daarmede het grootste gedeelte van Duitschland kon worden voorzien, waardoor ons debiet derwaarts ook zeer gering was geworden, even als voor Frankrijk en Spanje, welke Rijken almede door Engeland van traan, enz. werden voorzien, en daar men altoos de afscheping van traan naar buiten 's lands op drie vierde van de visscherij gerekend heeft, zullen er nu genoegzaam de Rijn, en onze provinciën alleen voor ons overblijven, en alzoo de producten zeer in prijs afnemen, zijnde de walvischbaarden van de laatste visscherij reeds tot negentig gulden en daarbeneden verkocht, waarmede men niet kon bestaan, en als de visscherij overvloedig uitvalt, kan de prijs der traan van 60 op 40 gulden per kwarteel dalen, en dan zou men met schepen, die half of twee derde vol waren, geld moeten verliezen, zoo als reeds gebeurd was. Daarenboven mogt men aannemen, dat van het oogenblik, dat het Britsch Bestuur eene zoo groote premie had toegestaan, de Hollandsche Groenlands- en Straat Davis-vloten een derde in getal van schepen waren verminderd *).

In 1788 wezen zij aan, dat uit deze zoo aanmerkelijke verlegging der vaart de grootste nadeelen voor dit Land waren te wachten, en zich bij aanhoudendheid zouden openbaren. Daaraan was grootendeels te wijten het verval onzer werven, smederijen, zeilmakerijen, kuiperijen, touwslagerijen en andere fabrijken, zonder te gewagen van het geheel verloop der traankokerijen. Hierbij kwam nog, dat de baleinen en traan uit Engeland, tot verslapping der marktprijzen, in groote menigte naar herwaarts waren overgezonden, zoodat

*) Le Long, II., p. 289.

de verzendingen naar buiten 's lands hier bijna geheel hadden opgehouden. Buitendien moest het verval dezer reederij zeer nadeelig voor het Land worden, door de vermindering van het aantal bevaren matrozen, en betuigden zij eindelijk, dat zij zonder premie zich genoopt zouden vinden, die voorts geheel te laten varen. Werkelijk was er dan ook in het laatst der eeuw eene belangrijke vermindering in de visscherij te bespeuren. Omstreeks 1768 bezigde men daartoe nog tusschen de 150 en 220 schepen *). In 1692, 1695, 1713 en van 1729 tot 1735 zijn de minste schepen uit Nederland naar Groenland in zee gestoken en in 1683 en 1684 de meeste. In 1732 beliep dit getal steeds 40 vaartuigen. In 1721, 1726, 1727, 1732 en 1735 gingen naar Straat Davis de meeste en in 1719, 1723, 1740 en 1741 de minste schepen. In 1741 ging slechts één en in 1758 maar 8 vaartuigen derwaarts; sedert dien tijd beliep het getal der bodems jaarlijks ongeveer 45 door elkander gerekend.

Het getal schepen in het laatst der 18e eeuw, voor de walvischvangst uitgerust, rekent men op 160 à 200, waarmede een kapitaal werd gewaagd van 1800000 à 2 millioen guldens †). Het was een tak van nijverheid, een bestaan verschaffende aan velen, die zich bezig hielden met het vervaardigen van voorwerpen voor de vangst en de uitrusting van het schip. Noord-Holland rustte voor het grootste gedeelte deze bodems uit, doch ook werden eenige te Rotterdam en Delfshaven in zee gebragt §). De schepen waren gewoonlijk 112 tot 118 voet lang, 29 à 30 voet wijd, 12½ à 12¾ voet hol en het

*) De Koopman, I., p. 239.

†) Zorgdrager, *Groenl. Walv.*, p. 392.

§) Van den Bogaerde, *Essai*, II., p. 125.

dek 7 à 7½ voet hoog. Zij voerden gewoonlijk 7 sloepen en tusschen de 40 en 50 man.

Ofschoon ook deze visscherij was afgenomen, bleef zij echter nog in het laatst der eeuw een belangrijke tak van bestaan voor de inwoners.

Ook de IJslandsche vaart en labberdaan-visscherij werd, even als de walvischvangst en haringvisscherij, van tijd tot tijd door de Regering met premiën aangemoedigd *). Zij had vooral te kampen met de mededinging van vreemden, die haar groote premiën verleenden. In 1762 vaardigde de Regering een verbod uit tegen het drijven van sluikhandel, door de visschers op IJsland †).

Deze visscherij werd meest uitgeoefend met schepen te Maassluis te huis behoorende. Zij is sterk verminderd, blijkbaar uit de onderstaande lijst van bodems, voor de visscherij op de IJslandsche kusten uitgerust.

In	1763	werden	daarvoor	uitgerust	48 schepen.
"	1764	"	"	"	113 "
"	1765	"	"	"	140 "
"	1766	"	"	"	155 "
"	1767	"	"	"	157 "
"	1768	"	"	"	160 "
"	1769	"	"	"	137 "
"	1770	"	"	"	126 "
"	1771	"	"	"	145 "
"	1772	"	"	"	121 "
"	1773	"	"	"	107 "
"	1774	"	"	"	83 "
"	1775	"	"	"	78 "

*) *Res. Holl.*, 12 Julij, 1781.

†) *Rec. van Zeezaken*, IX., p. 32.

In	1776	werden	daarvoor uitgerust	36	schepen.
"	1777	"	"	22	"
"	1778	"	"	24	"
"	1779	"	"	61	"
"	1780	"	"	68	"
"	1781	"	"	door den oorlog	
"	1782	"	"	geen vangst.	
"	1783	"	"	41	"
"	1784	"	"	49	"
"	1785	"	"	52	"
"	1786	"	"	58	"
"	1787	"	"	2	"
"	1788	"	"	1	"

Ook ving men veel kabeljaauw op het zoogenoemde Doggerzand, zoowel met de kol als met de beug *).

§ 30.

TOESTAND VAN HET FABRIJKWEZEN, DEN SCHEEPSBOUW, ENZ. IN NEDERLAND, GEDURENDE DE 18e EEUW. AKTIE- EN SPECULATIE-HANDEL-BANK TE AMSTERDAM. ASSURANTIE, COMMISSIEHANDEL. OORZAKEN VAN HET HANDELSVERVAL †).

Zoo intusschen de Nederlandsche koophandel, gedurende den loop der achttiende eeuw, door de mededinging van andere volken en verschillende andere oorzaken, was afgenomen, niet minder had door die mededinging het fabrijkwezen te lijden gehad.

In verscheidene Landen van Europa werd de invoer onzer

*) Le Long, II., p. 282.

†) Zie hiervoor, pag. 524.

fabrijkgoederen verboden of door hooge regten belemmerd, ten einde de eigene fabrijknijverheid dier Landen te bevorderen. Immers ook in het buitenland had men reeds in de vorige eeuw geduchte pogingen aangewend, om de verschillende takken van bestaan der ingezetenen te verbeteren of aan te moedigen, en dat met geen ongelukkig gevolg. Al spoedig streefde de buitenlander ons op zijde, en eerlang in vele opzigten voorbij. Die wij te voren voorzagen van onze goederen, bragten ze thans bij ons. De wol onder andere, vroeger door ons uit Engeland en Spanje afgehaald, om die hier in onze fabrijken te bewerken, was thans alleen een artikel van handel geworden, en werd door ons aan den vreemdeling verkocht, om ze naderhand in bewerkten staat terug te ontvangen, dikwijls voor Hollandsche rekening, door Hollandsche arbeidslieden, doch buiten 's lands gevestigd, gemaakt. Behalve dat, was het eigenaardige karakter van onzen handel, eene reden van verval voor de nieuw opgerigte fabrijken *).

Onderscheidene maatregelen werden hier in den loop der achttiende eeuw genomen, om de gedurig meer en meer in het oog springende kwijning der fabrijkmatige nijverheid te voorkomen. Men bepaalde, dat de Oost- en Westindische Maatschappijen, Godshuizen en andere instellingen, hunne benoodigdheden, koopmanschappen, enz., dienende tot verbruik of tot verzending naar buiten 's lands, voor de burgers en ingezetenen moesten inkoopen. Tot behoud der leerlooijerijen, verbood men den uitvoer van versche huiden; ter instandhouding der bierbrouwerijen, werden de bieren van buiten's lands aangebragt, met hooge regten bezwaard. De kleeding, die men droeg, moest gemaakt zijn

*) Berg, *Refugiés*, I., p. 264.

van stoffen binnen deze Landen gekocht en tot kleederen bearbeid, even zoo het huisraad en het gezaagde hout, dat men noodig had. De kleeding en uitmonstering der militairen moest ook binnen 's lands zijn vervaardigd, en daartoe inlandsche stoffen worden gebruikt *).

Eene menigte verbods- en andere bepalingen, omtrent den in- of uitvoer van fabrijkgoederen of grondstoffen, werden nog door de Regering dezer Landen, of door de verschillende provinciën, in ruime mate uitgevaardigd, tot instandhouding van het meer en meer vervallende fabrijkwezen. Het tarief van regten, vooral dat van 1725, werd ook aan de bereiking van dat doel dienstbaar gemaakt. Het was niet alleen in het leven geroepen ten behoeve van den Lande, maar ook tot vermeerdering van den koophandel en nering, en alle vorige verordeningen op dit stuk werden daarbij vernietigd. Het werd vastgesteld om de verschillende belangen der onderscheidene Nederlandsche gewesten in koophandel en fabrijken zooveel mogelijk te gerieven, en is nog heden ten dage met roem bekend, om de vrijzinnige beginselen, die er in doorstralen. Al sedert vele jaren had men beraadslaagd over eene geregelde heffing der gelei- en verlofgelden op eenparigen voet; na vele tegenstribbelingen met Zeeland, welke provincie zich altijd op eene in het oog vallende wijze, en alleen uit het oogpunt van haar zeer ondergeschikt belang, overal en tegen al wat goed was verzette, werd het plakkaat voor den tijd van een jaar aangenomen, en sedert de regten er van geheven. Doch ook dit middel, waarvan men zoo groote verwachting had gekoesterd, baatte niet, en dagelijks werd de kwijning in handel, fabrijkwezen en zeevaart meer en meer zigtbaar, zoodat eindelijk de Regering op ernstige maatre-

*) *Gr. Placcb.*, IX., 1332, 62.

gelen begon bedacht te zijn, ten einde het meer en meer verloopen dezer takken van volksbestaan zooveel mogelijk te verhinderen *).

In 1749 deed de Stadhouder Willem IV aan de Staten van Holland een voorstel, tot opbeuring der sinds geruimen tijd in verval zijnde weverijen, vooral die van zijde, bij gelegenheid, dat hem, van wege de te Amsterdam bestaande zijdeweverij, de kwijning van dien nijverheidstak was onder het oog gebragt, sedert het uitvoeren van weef- en werkgereedschappen, en sedert men den invoer van vreemde zijden stoffen had begunstigd. De belanghebbenden drongen aan op een verbod in deze omstandigheden. De Vorst verbond zich bij die gelegenheid, om met zijne Hofhouding slechts inlands gemaakte goederen te zullen dragen, een voorbeeld, dat, zoo hij vertrouwde, navolging zou vinden. Deze verpligting werd in 1751 onder de Gouvernante herhaald, en de ambtenaren uitgenoodigd om zich voor hunne kleeding en die hunner huisgezinnen, te

---

*) Bij het Twaalfjarig Bestand, den 13den October, 1609, was vastgesteld eene nieuwe moderatie en lijste op het stuk van den ophef en collectatie der middelen op de inkomende en uitgaande waren, *ten einde alle de Nederlanden wederomme by vermeerderinge van de neeringe ende trafycque ten haren ouden fleur mogten komen* (*Gr. Placcb.*, I., 2388). Na het einde van dat Bestand, in 1625, werd deze lijst vervangen door die van 5 April, 1603, waarbij hoogere regten werden geheven, hebbende men in 1625 meer geld noodig om zich op zee te wapenen (*Gr. Placcb.*, I., 2416). De heffing der konvooi- en licentgelden bleef toen op dien voet tot in 1651, toen zij met $\frac{1}{4}$ verhoogd werd, *tot beveyliginge van de zee ende bescherminge van de koopvaardyschepen, als ook uit andere goede redenen en consideratien* (*Gr. Placcb.*, I., 2489). Deze lijst, later gewijzigd, voor de goederen naar de Oostzee gaande, bleef in werking tot de vaststelling van het plakkaat van 1725. Berg. *Refugiés*, I., p. 293

bedienen van inlands gemaakte stoffen *). Geen verbod van invoer van vreemde stoffen volgde echter hierop in beide jaren; wel werd door de Staten de uitvoer van weversgereedschappen op eene boete van duizend gulden verboden †).

Ook in het belang der houtzagerijen werd in 1752 door de Regering de uitvoer verboden van gedeelten van houtzaagmolens of gedeelten of afbraak van molens §), waarvan er ten jare 1720 te Zaandam 250 aanwezig waren, terwijl er toen 150 olie-, 60 pel- en 40 papiermolens, behalve zoo vele hennepkloppers, tabak-, snuif-, mosterd-, schors-, schelp-, vol- en verfmolens geteld werden **). In 1708 scheen dit getal reeds verminderd. Volgens den Schrijver eener Kronijk van Medemblik stonden toen nog te Zaandam 188 houtzaagmolens. Buitendien waren er 70 olie-, 35 pel-, 20 papier-, 18 verf-, 16 tabaks-, 15 vol-, 5 meel-, en 4 mosterdmolens, behalve deze, stonden er nog 66 molens, waarvan de Schrijver de naam of bestemming niet kon opgeven. In het geheel telde men te dier tijd te Zaandam 432 molens, terwijl er in de maand Junij deszelfden jaars 306 schepen en vaartuigen, die gebouwd werden, op de hellingen stonden ††). In 1732 waren er in de banne van Oost- en Westzaan nog 538 molens §§), en in 1790 telde men er bijna 100 oliemolens, die door elkander ieder 100 last zaad in het jaar sloegen. Onze houtzaagmolens geraakten in verval, omdat de Zweden en

*) *Vervolg op* Wagen., XXII., p. 94.

†) Wagen., XX., p. 410.

§) *Ned. Jaarb.*, 1752, p. 5, 74.

**) Van Geuns, *Zaandam*, p. 310.

††) *Kron. v. Medemblik*, p. 28.

§§) Van Geuns, p. 340

Russen er vele bouwden, voorzien van de noodige gereedschappen, waarvoor eene menigte van schepen in hunne Landen geladen werden, die regtstreeks naar Spanje en Portugal stevenden. Binnen de laatste veertig jaren der 18e eeuw, zijn, volgens den Heer Rogge *), meer dan honderd balkzaagmolens afgebroken; terwijl de menigte der *gezaagde deelen* van allerlei lengte, die jaarlijks in Holland *gebragt* en *verkocht* werden, ten minste in de drie laatste jaren, jaar voor jaar meer voeten aan balken bedroegen, dan honderd balkzaagmolens in één jaar konden zagen.

Ook onze papierfabrijken waren in verval. In de tijden van den grootsten bloei der papierfabrijken leverden zij tachtig duizend riem wit papier in het jaar, behalve nog vele soorten van graauw en blaauw papier. Toen de achttiende eeuw naar haar einde spoedde, waren er, niettegenstaande de verzendingen van papier door ons naar onderscheidene Landen van Europa hadden opgehouden, in de Westzaner-banne nog een en dertig papiermolens, waarvan er één te Zaandam stond †).

Als even zoovele bewijzen voor het verval van ons fabrijkwezen, wijst de propositie van Prins Willem IV op de menigvuldige katoendrukkerijen, raffinaderijen en andere fabrijken, die toen sedert weinig jaren in Hamburg, Bremen, Braband en Vlaanderen waren opgerigt. Behalve dat waren eene aanzienlijke menigte suikerraffinaderijen, verwerijen, weverijen en rolreederijen verplaatst naar Hamburg, Berlijn en Petersburg, naar de daarbij gelegene steden en naar Spanje en Frankrijk.

In 1751 werd de Regering onderrigt door de gezamenlijke Collegiën ter Admiraliteit dezer Landen, dat sedert

*) *Verhandel. der Holl. Maatsch*, XIV., p. 242.

†) Van Geuns, p. 312.

eenigen tijd verscheidene handwerkslieden, hier hun onderhoud winnende met de touwslagerijen, zeildoekweverijen, met de laken- en andere fabrijken, door eenige baatzuchtige menschen, onder schoonschijnende beloften en hooge geldpremiën, waren uitgelokt, om deze Landen te verlaten en zich elders 'neder te zetten, in een' tijd, dat geheel Europa alleen bezig scheen, om de fabrijken en trafijken aan te moedigen, en uit andere Landen, daar ze reeds gevestigd waren, over te brengen. Dien ten gevolge vaardigde zij, *willende voorkomen alle soodanige verderffelyke practycquen, en onse goede ingesetenen bewaren voor derselver vergiftende aanlokselen*, een plakkaat uit, waarbij het aanwerven dier handwerkslieden, vooral van houtzagers, touwslagers, wevers, twijnders en dergelijke, aan een' ieder verboden werd op doodstraffe; terwijl aan de aanwijzer van een' werver eene belooning van honderd gouden dukaten werd toegelegd *).

Ook de scheepstimmerwerven waren in verval. Vroeger leverden wij schepen aan bijna geheel Europa. Peter de Groote, de bekwaamheden onzer scheepsbouwmeesters ziende, nam verscheiden hunner in Russische dienst. De Vice-Admiraal Cruijs was een Hollander. De Hollandsche zee- en scheepstermen zijn voor een groot gedeelte nog heden ten dage in Rusland in gebruik. Verscheidene werven werden daar aangelegd naar het voorbeeld der Hollandsche, als te Woronesch, te Archangel, aan het meer Ladoga, te Petersburg, enz., waarheen scheepstimmerbazen uit Holland werden ontboden. Bij den vrede van Utrecht kochten de Russen voor hunne dienst onderscheidene Nederlandsche schepen †).

Te Zaandam bleef ook nog na dien tijd de stapel van

*) *Rec. van Zeezaken*, IV., p. 569.

†) Koenen, 3e Voorlezing.

den Noordschen houthandel. In 1702 telde men er vijftig groot-scheepmakersbazen.

Doch de mededinging in den scheepsbouw van andere volken werkte, in de tweede helft der achttiende eeuw, mede tot het verval der werven aldaar. De houthandel verlegde zich. Reeds in Loosjes tijd (1720) bestonden er slechts 23 of 24 werven, die meestal kleine vaartuigen herstelden, terwijl men er vroeger zestig had geteld, die groote schepen bouwden, en in 1793 was dat getal zoodanig verminderd, dat er maar één schip gebouwd werd. De pogingen, die men aanwendde tot opbeuring van dezen tak van volkswelvaart, hadden niet den gewenschten uitslag, en na de Omwenteling van 1795, en de ongelukken, die onze vaart en handel in den aanvang der negentiende eeuw troffen, vervielen aldaar de scheepstimmerwerven geheel *).

De lijnbanen waren almede verminderd, even als de fabrijken van aardewerk, die vroeger te Delft bloeiden, en waarvan het voortbrengsel verdrongen werd door het Engelsche, Rouaansche en ander vreemd aardewerk en porselein. De vrijstelling van het verbod van invoer van platteelbakkers-aarde in 1703, de vertoogen, door de Regering in 1759 en 1760 gedaan bij het Bestuur te Brussel en bij het Hof van Weenen, over hooge belastingen, in die Landen gelegd op het Delftsch aardewerk, de heffing van eene belasting in 1771, voor den tijd van twee jaar op den invoer van vreemd aardewerk, konden dezen vervallen' tak van nijverheid niet weder tot zijne vorige hoogte verheffen. De hoedenfabrijken hadden den voorrang verloren, dien zij vroeger boven dien van het buitenland hadden. „Men heeft," zegt Luzac, „met het verliezen van bever, ook

*) Koenen, 3e Voorlezing. Van Geuns, p. 340.

moeten ophouden hoeden van bever te maken, en thans kan men tegen de Brabandsche niet markten; ook worden er binnen 's lands meest Brabandsche hoeden gedragen. De tabaksnegotie," vervolgt hij, „heeft hier te Lande eene aanzienlijke fabrijk doen opkomen, die geheel verdwenen is, namelijk de inlandsche gesponnen tabak in verschillende soorten, welke in de Oostzee en in de Noordsche gewesten in groote menigte verteerd werd, en aldaar bekend was onder den naam van Amsterdamsche tabak. Thans wordt de tabak, die in de provincie Gelderland en Utrecht gewonnen wordt, ongesponnen verzonden en door de vreemden zelve gesponnen" *). In 1742 stond men aan de tabaksplanters binnen de Republiek toe hunnen tabak aan de Franschen te verkoopen; doch in 1750 wees men van de hand een verzoek van de fabrikanten van inlandschen tabak, om den uitvoer van dat artikel te doen verbieden, of wel dien te belasten met een regt van vijf en twintig gulden de honderd pond †). Om den tabakshandel te gemoet te komen, deed men in 1759 bij het Hof van Denemarken pogingen, om het verbod tot invoer van tabak aldaar in te trekken; noch het eene, noch het andere middel kon helpen, om dezen nijverheidstak zijnen vroegeren bloei terug te geven.

„Hoe zijn de verwerijen in onze steden niet verminderd!" roept Luzac uit. „Men leze de brieven van Carleton, om over het gewigt van dit verlies te oordeelen. Hoe deerlijk staat het nu niet met onze brouwerijen, die in vroeger tijd aan het hoofd onzer trafijken gesteld konden worden, en van welke somtijds gesproken is, als eene nering, op welke de steden, waar zij bestond, waren aangelegd, *ge-*

*) Luzac, II., p. 327.

†) *Rec. van Zeezaken*, VI., p. 439.

fondeert waren, en die, wanneer zij die zouden verliezen, 't eenenmale zouden moeten vergaan en bedorven wezen! De toeneming van het gebruik der koffij en thee had het bier, dat vroeger de gewone drank der ingezetenen was, geheel verdrongen. Buitendien werden eertijds eene menigte bieren buiten 's lands verzonden, welke verzendingen ook grootendeels hadden opgehouden." Een in 1769 uitgevaardigd verbod tegen den invoer van vreemde bieren, en het inslaan van inlandsch bier in vreemd vaatwerk *), had kennelijk ten doel de opbeuring en aanmoediging van dezen meer en meer vervallenden tak van volkswelvaart.

De lakenfabrijken te Leiden zijn sedert 1719 in verval geraakt. In 1729 werden er slechts elf duizend acht honderd zes en zeventig stukken laken vervaardigd, terwijl er in 1698 ruim acht en twintig duizend stukken waren gemaakt. In het jaar 1739 verminderde dat getal tot acht duizend honderd en een; in 1749 tot zes duizend vier honderd en negentien; in 1759 tot drie duizend negen honderd en een; in 1769 tot drie duizend drie honderd zes en veertig, en in 1777 tot drie duizend zes honderd vijf en tachtig stukken †).

Even snel was te Leiden de greinfabrijk afgenomen. In het jaar 1668 werden er zeven en zestig duizend drie honderd vijf en dertig stukken gemaakt; in 1708 vijftien duizend vijf honderd zes en zestig; in 1718 drie en dertig duizend zes honderd vier en twintig stukken; in het jaar 1740 vijftien duizend vier honderd negen en zestig; in 1750 veertien duizend drie honderd en vijftig; in 1760 vijf duizend drie honderd en vijftig; in 1770 drie duizend zes honderd en zes, en in 1779 slechts drie duizend vijf honderd en tachtig stukken §).

*) *Rec. van Zeezaken*, XI., p. 79.
†) Luzac, II., p. 332.
§) Idem, p. 333.

Nog sterker waren aldaar de saaifabrijken vervallen. In 1623 maakte men te Leiden een en vijftig duizend vier honderd twee en negentig stukken saai; in 1776 drie honderd twee en negentig. Niet zoo sterk was het verval der baaifabrijken. In 1633 leverden zij zeven en twintig duizend drie honderd negen en vijftig stukken, het grootste getal, dat immer door deze fabrijken te Leiden is afgeleverd *). In 1776 gaven zij slechts acht duizend negen honderd en dertig stukken, namelijk 8370 stukken dekens, 314 stukken baai en 246 stukken rolle.

Ook te Haarlem waren omstreeks het jaar 1754 de linnenreederijen, servet- en tafelgoedfabrijken verdwenen, even als de 1600 getouwen, die men eertijds gebruikte voor de lakenfabrijk en die van wollen stoffen; de garentwijnderijen en andere fabrijken waren in staat van kwijning. Ook Utrecht was in deerlijk verval, even als Enkhuizen en Hoorn †).

Ten jare 1763 leest men van een algemeen verval van handel en fabrijken, die meer en meer verkwijnden, ten deele door gebrek aan navraag van het buitenland, waar zich het fabrijkwezen dagelijks uitbreidde, ten deele door de algemeen heerschende zucht om goederen door vreemden en in het buitenland vervaardigd, te willen hebben. Vele gelden bleven liggen, zonder dat er eenige winst mede werd behaald; men kocht rentegevend papier, en wel meest buitenlandsch. „Het geld uit den omloop getrokken, meest aan vreemden opgeschoten, mogt aangemerkt worden, als het bloed uit de aderen van eene handeldrijvende Maatschappij getapt §)."

*) Luzac, II., p. 334..

†) Berg, I., p. 258.

§) Wagen., *Verv.*, XXIII, p. 230.

In 1776 poogde men den vervallen' toestand der fabrijken eenigzins op te beuren. Er werd te Amersfoort eene lakenfabrijk opgerigt, die binnen kort reeds 15 à 1600 menschen aan het werk hield, zoodat de bloei der stad door deze inrigting zeer toenam *). Ook te Deventer reikte men aan het meer en meer vervallend fabrijkwezen de hand, terwijl men in 1777 de zijdeteelt te Zutphen beproefde, die dan ook in die mate gelukte, dat men reeds na een tijdsverloop van tien jaren aldaar witte en gele zijde won, door sommigen met de Fransche en Italiaansche zijde gelijkgesteld †).

Doch toen evenmin als in 1795, konden deze maatregelen strekken, om den stroom, die zich uit zijne oude bedding wilde loswringen, tegen te houden. In het laatstgenoemde jaar werden er nog onderscheidenen pogingen anngewend, om het meer en meer vervallende fabrijkwezen de behulpzame hand ter opbeuring te bieden. Men prees algemeen het gebruik aan van inlandsche voortbrengselen, en maakte plannen tot oprigting van nieuwe fabrijken voor de toenmalige behoeften §).

Vooral stond Leiden, waar de fabrijken ontzettend waren vervallen, en na 1795 nog meer verminderden, in het belang zijner inwoners, het gebruik van binnenlandsch vervaardigde stoffen voor **). Bij die gelegenheid vaardigden de Algemeene Staten een verbod uit tegen den invoer van Engelsche, Schotsche en Iersche kousen, met de aanbeveling tevens om zich van inlandsche stoffen voor kleeding

---

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1777, p. 1250.

†) Wagen., I., p. 167.

§) *Alg. Konst en Letterb.*, 1795, II., p. 92.

**) *Jaarb. der Bat. Repub.*, D. II, p. 111.

als anderzins te bedienen. Ook in Gelderland werd het fabrijkwezen aangemoedigd.

In het volgende jaar, 1796, beproefde men op nieuws middelen tot opbeuring van fabrijken en nijverheid; men deed het voorstel om het leger te kleeden met inlandsche stoffen. Ook werden de ambtenaren uitgenoodigd, zich voor hen en hunne familiën slechts van inlandsch fabrikaat te bedienen, terwijl er tevens een verbod werd uitgevaardigd tot uitvoer van werktuigen en fabrijkgereedschappen, en ook de werklieden werden gelast het Land niet te verlaten. Alle voortbrengselen van buitenlandsche spinnerijen werden op den invoer verboden, doch die van buitenlandsch vlas en garen vrijgesteld van de betaling der regten. In datzelfde jaar deed men nog eenmaal voorstellen tot opbeuring van het fabrijkwezen, van welke in het *Vervolg op de Vaderlandsche Geschiedenis* van Wagenaar *) een omstandig verslag wordt gegeven. Deze voorstellen werden in het jaar 1799 vernieuwd, doch zonder gunstigen uitslag. Men kon het fabrijkwezen niet weder opvoeren tot de hoogte, die het eenmaal in vroeger tijd had bereikt.

De koophandel in aktien- of andere publieke effecten was hier ook sinds langen tijd gedreven. Hij hield eene groote menigte personen bezig en bragt een uitgebreid nut aan, „omdat hij aan de eene zijde geldsommen door de handen deed gaan, welke anders over het algemeen een renteloos kapitaal zouden uitmaken, en aan den anderen kant lieden aan den koophandel deed deelnemen, welke, zonder dat, er slechts ledige aanschouwers van zijn zouden." Hij werd gedreven in schuldbrieven, of bewijzen van eigendom van aan den Staat of vreemde Rijken geleende penningen. Men bood deze

*) Deel XXXVIII., p. 309—324.

papieren te koop aan, kocht en verkocht ze, zoodat men ze onwillekeurig begon te rangschikken onder de koopwaren. Die handel is door verloop van tijd toegenomen, vooral toen de schuldbrieven vermeerderden, omdat de provinciën, steden, besturen van de eene of andere inrigting ook leeningen begonnen te sluiten, de deelneming in de Oost- en Westindische Maatschappijen dezer Landen toenam, en men zelfs aan vreemde volkplantingen geld had geleend.

De aandeelen in die Maatschappijen genomen, werden gewoonlijk *aktiën* genoemd en zijn in den koophandel ook voorwerpen van handel, even als de schuldbrieven. De aktiën waren, even als de schuldbrieven, onderworpen aan eene rijzing of daling harer waarde, al naar mate de zaken der Maatschappijen, in welke men aandeelen had, voorspoedig of onvoorspoedig gingen; al naar mate er waarschijnlijkheid bestond, dat de renten op den vervaltijd stipt voldaan of niet voldaan zouden worden, of de mogelijkheid kon geboren worden, dat men zoowel het kapitaal als den interest zou verliezen. „Met één woord," zegt Luzac, „het begrip of de inbeelding der menschen werd de schaal, op welke de waarde dier schuldbrieven afgewogen werd, en het is deze inbeelding, welke tot eene bron verstrekt heeft van alle handelingen, van koop en verkoop, die dagelijks met obligatiën geschieden *). Geen volk is er, dat zoo veel deel heeft genomen in de onderscheidene geldleeningen, welke zoo door hooge en lage Overheden, als Genootschappen, Maatschappijen, gemeenschappen, bijzondere personen en anderen zijn geschied, als de ingezetenen van dezen Staat. Zij hebben niet slechts geld voorgeschoten aan de Vereenigde Staten, aan de bijzondere Gewesten, aan Steden en andere Collegiën; zij heb-

*) Luzac, II, p. 306.

ben niet alleen deelgenomen in verschillende Maatschappijen dezer Landen; gelden besteed tot aanwas en bevordering der Volkplantingen; maar zij hebben bij geldleening aan vreemde Mogendheden en deelneming in vreemde fondsen onnoemelijke sommen uitgezet Al die uitgezette gelden verschaffen door de schuldbrieven of bescheiden, die er het bewijs van dragen, een' onophoudelijken af- en aanvoer van koopwaren, op welke het verstand gedurig blijft spelen, en die dus eene gedurige bron van *speculatie* leveren, uit aanmerking der waarschijnlijkheid van oorlog of vrede, de goede of kwade tijdingen, welke uit de volkplantingen en andere werelddeelen overkomen, en van alle andere omstandigheden, die het denkbeeld van gerustheid, of zekerheid, versterken of verzwakken" *).

Het bleef echter bij geen' *wezenlijken* koophandel in effecten; door den windhandel is de aktiehandel geworden eene bron van algemeen bederf, zoowel voor den koophandel zelven, als voor de ingezetenen.

Wij herinneren hier slechts den Aktiehandel van het jaar 1720 en 1721, „Was er ooit een tijd," zegt Schoorel, „in welke zaken voorvielen, waardig om tot een eeuwig geheugen aangeteekend te worden, en die van den laten nakomeling naauwelijks geloof zullen kunnen krijgen, het waren de jaren 1719 en 1720 †). Een tijd, alleen genoeg, om ons de onbestendigheid van het ondermaansche en de wispelturigheid der stervelingen, wanneer zij buiten het gemeene spoor van hunne handelingen geleid worden, voor het oog te brengen. Zag men Engeland en Frankrijk, betooverd door de kunstenarijen van een' John Law, tot eene hoogte van ingebeelden rijkdom opgesteigerd, door

*) Luzac, p. 310.

†) *Kron. v. Medemblik*, p. 297, 298.

eenen Actie-handel, niet ongelijk den tulpenhandel, ten tijde onzer voorvaderen gepleegd, een' Actiehandel, die, schoon hij wezenlijke zaken tot onderwerp scheen te hebben, als negotie, assurantie, zeevaart en wat dies meer zij, niet anders als een geraas van een' fellen stormwind kon uitleveren, daarom doorgaans bij wind vergeleken en prachende met den naam van een' windhandel, tot geene zaak bekwamer, als om zijne handlangers, na kasteelen van waan en rijkdom in de lucht gebouwd te hebben, eensklaps van boven in den poel van armoede en gebrek neder te storten, gelijk velen wezenlijk ondervonden hebben. De Vereenigde Nederlandsche Provinciën, dezer beider Koningrijken naburen, en wel gewoon wat van hunne zeden en gewoonten over te nemen, den glans van dien ingebeelden rijkdom, die hun in het oog schitterde, niet kunnende verdragen, zonder daarop smoorlijk te verlieven, en altijd gretig geweest zijnde voor winst, sloegen de handen ook aan het werk, en volgden met eene groote drift, eene drift, die der razernij nabijkwam, hunne buren op het spoor."

De pogingen, te Amsterdam aangewend om eene Maatschappij van Verzekering op te rigten, mislukten; te Rotterdam gaf de Regering echter verlof voor de oprigting eener Maatschappij, tot het verzekeren van schepen en goederen met een kapitaal van 120 tonnen gouds, waarvoor de inteekening zoo gretig plaats had, dat de inschrijvers den volgenden dag, meer dan 50 pCt. op hunne kapitalen konden winnen *). Middelburg volgde Rotterdam na met de oprigting eener Maatschappij, werkende met een kapitaal van 200,000 ponden vlaamsch. Later werd bij deze Maatschappij nog eene Maatschappij van Koophandel gevoegd. Te Delft rigtte men mede eene Assurantie-Maat-

*) Schoorel, p. 300, 309.

schappij op met een kapitaal van 6 millioen guldens; te 's Hage eene met een kapitaal van honderd millioen guldens!!! met een octrooi van de Staten, waarvoor aan het Land tien millioen tot delging van schuld moest betaald worden *). Te Gouda bedroeg het kapitaal der Maatschappij tien millioen. Behalve dit werd er nog plan gemaakt tot de vestiging eener Maatschappij, ten doel hebbende de uitdelging van 's Lands schulden. Zij zou ten titel voeren: *Assurantie-Compagnie der Vereenigde Nederlanden.* Haar kapitaal zou bestaan uit 75 millioen guldens. Het plan ging echter niet door †).

Ook te Hoorn vormde men het plan tot de oprigting eener Maatschappij met een kapitaal van 20 millioen guldens. „De verwachting, die men van deze Compagnie scheen te hebben, maakte den toeloop van inteekenaren ongeloofelijk groot. Daar waren geene schuiten genoeg, om de vreemdelingen te vervoeren. De rijtuigen ontbraken, en die er maar een bij een' boer of elders kon krijgen, het kostte wat het wilde, dat kwam er niet op aan. Logementen of mondkost was naauwelijks in de stad voor geld te krijgen, dewijl de herbergen ze allen niet konden bergen, en de winkelier zoo een groot getal van menschen in de stad te zien niet gewoon, daartoe geen' genoegzamen voorraad opgedaan had."

In Purmerende kondigde men de oprigting aan van eene Maatschappij met een kapitaal van 5 millioen, te Monnickendam met 20 millioen, te Medemblik met 16 millioen, te Alkmaar met 24 millioen, te Enkhuizen met 20 en te Edam met 16 millioen.

In Gelderland begon de windhandel insgelijks meer en

*) Schoorel, p. 205, 306.

†) Idem, p. 307.

meer veld te winnen. Men beproefde aldaar de oprigting eener Provinciale Geldersche Compagnie van Commercie met een kapitaal van 18 millioen en 750,000 gulden. Het ontwerp hiertoe werd echter door de Staten verworpen. Te Utrecht werd eene dergelijke Maatschappij met een kapitaal van 10 millioen opgerigt. Voorts leest men nog van opgerigte Maatschappijen te 's Hage, Weesp, Muijden, Naarden, Zwolle, Kampen, Hasselt, Steenwijk, Middelburg, Vlissingen, Veere en Woerden. „Zoodat Nederland," zegt Schoorel, *) „eensklaps was verrijkt met een kapitaal van drie honderd millioen guldens, buiten en behalve hetgeen de actiën der Oost- en Westindische Maatschappijen daardoor waren gerezen."

De Aanleggers en Bestuurders dezer Maatschappijen beoogden meerendeels hun eigen voordeel. Het was een aktiehandel, die niets wezenlijks opbragt; de Maatschappijen konden dan ook niet staande blijven, welke middelen men daartoe ook beproefde.

Behalve de handel in aktiën is er nog een andere, die in obligatiën. Vreemde Hoven vonden hier gemakkelijk geld, welks sommen, in obligatiën verdeeld, in den handel gebragt, en verkocht werden, naar mate van de meer of min gunstige gedachte, die men van deze leeningen had. Buitendien trok men nog groote voordeelen van het negotiëren met wissels, bank- en kasgeld, waardoor het geld tegen een' goeden interest werd uitgezet, en er tevens uit den wissel voordeel werd getrokken. Wij waren meester van den wissel op alle plaatsen van Europa, en om zoo te zeggen de kassiers van het werelddeel. „Niets gebeurde in eenigen hoek der wereld, of onze kooplieden hadden er deel in, en het was uit dien hoofde, dat zij zich

*) Schoorel, p. 332.

bijna over iedere overwinning of buitmaking beklaagden" *). De zoogenoemde *speculatiehandel* verschafte ons ook vele voordeelen. „Deze handel," zegt Luzac †), „bestaat in het koopen van waren, zonder dat men die voor het tegenwoordige noodig heeft, en alleen om die te bewaren, totdat de prijs er van rijst en men ze met voordeel verkoopen kan. Dit gedeelte van Hollands koophandel maakt dat Holland nooit onvoorzien is van eenige waren, welke soort het ook moge zijn. Laat er in alle vier werelddeelen gebrek aan graan wezen, men zal te Amsterdam tarwe, rogge en andere granen in overvloed vinden, men heeft er nooit geen gebrek aan. De buitenlanders, verzekerd, dat zij te Amsterdam alles zullen vinden, geven hierom aan Amsterdam den voorrang. Dit alles is men aan den overvloed van geld verschuldigd, en die overvloed werd nog begunstigd door eene instelling, welke, hoe eenvoudig, een wonder schijnt, en almede ter bevordering van den koophandel veel heeft toegebragt, namelijk de Bank van Amsterdam. Zij was in 1609 opgerigt, *om alle steygering ende confusie in 't stuck van de munte te weeren, ende den luyden, die eenige speciën ende koopmanschappen van doen hebben, te gerieven.* Volgens de eerste instelling der Bank, kon men er het geld in laten blijven, om er later, wanneer daartoe gelegenheid was, over te beschikken. De stad bleef borg voor hetgeen in de Bank gebragt werd. Men kon zich aan de Bank ook voorzien van verschillende geldspeciën, *mits daarvan gevende so weinig toebate, als eenigzints doenlijk sal wesen.* De wisselbrieven, boven de 600 gulden, die te Amsterdam moesten betaald worden, konden niet anders dan aan de Bank worden voldaan, *opdat*

*) Luzac, III., p. 378.

†) Bilderdijk, *Gesch. des Vad.*, XI., p. 22.

de penningen op wissel getrokken te beter en te zekerder betaald mogen worden."

Op de penningen in de Bank berustende, kon geen beslag gelegd worden, dat veel heeft toegebragt tot den bloei der inrigting, die, den koophandel veel gemak verschaffende, kan beschouwd worden als eene van de medeoorzaken van zijne uitbreiding. De Engelsche Schrijver d'Avenant zegt, dat hij van goederhand is onderrigt, dat de Amsterdamsche Bank in het jaar 1710 niet minder dan 36 millioen ponden sterling in goud en zilver bevatte *). De Assurantie-Maatschappijen waren ingesteld ter verzekering van koophandel en zeevaart. In 1598 werd te Amsterdam, op aanhoudend verzoek der kooplieden, eene kamer van Assurantie en Averij opgerigt, welker Reglement door de Staten van Holland in 1612 is goedgekeurd. Zij werd onderscheidene malen gewijzigd, en in 1744 door eene geheel nieuwe vervangen. De stad Middelburg verkreeg in 1600 eene dergelijke Maatschappij, en Rotterdam in 1604, die ook in 1712 is vernieuwd.

De oprigting eener algemeene Assurantie-Maatschappij, waartoe in 1629 een ontwerp werd ingediend, ging niet door, hebbende de handeldrijvende gewesten en steden er zich altijd krachtdadig tegen verzet, zoo dikwijls de andere gewesten, bij de scheepvaart van den Staat minder belang hebbende, het plan ter bane hebben willen brengen. Zoo dikwijls als er nieuwe onderstandsgelden, ten dienste van de zeemagt, moesten worden opgebragt, kwamen de gewesten, die niet aan zee lagen, met het ontwerp voor den dag, als alleen in staat om de veiligheid van koophandel en zeevaart te bezorgen. De aan zee liggende gewesten, en met name Holland, legden daartegen in, *dat*

*) D'Avenant, *New Dialogues*, p. 95.

de commercie bestaat bij industrie, wackerheid ende naarstigheid, en dat bij ende door de compagnie van assurantie, de sloffe en plompe kooplieden al soo veel avantagie hadden als de vlijtige en kloeke *).

De toenemende behoeften van de verschillende Landen, en de meer en meer veldwinnende beschaving, deden ook de koopwaren vermeerderen, en gaven dus aan den handel grooter uitgebreidheid, dan hij vroeger had gehad. Vanhier meer werkzaamheden, en noodzakelijkheid, om hetgeen men niet zelf doen kon, door anderen te laten uitvoeren. Dit was de oorsprong van den *commissiehandel.* Men deed koopen en verkoopen door een' lasthebber, eene wijze van handelen, die eerst in de 17de eeuw algemeen in gebruik is gekomen. Door de uitbreiding van onzen handel werd ook de commissiehandel een zeer belangrijke tak van bestaan voor velen, vooral wanneer men in het oog houdt, dat Holland eertijds het middelpunt was van den wereldhandel. Behalve het goede, dat deze handel aanbragt, verwijt men hem, dat hij de oorzaak is van eene neiging, om zaken, niet voor eigene, maar voor rekening van anderen te doen, en daarvan zoo veel winst te trekken als immer mogelijk is. Hij verschafte echter ook meer zekerheid tot het plaatsen der goederen, die gekocht waren, en gaf eene vermeerdering van winst, door het berekenen van provisie. De commissiehandel werd in het laatst der 18de eeuw de hoofdbezigheid onzer Hollandsche handelshuizen. Hij zorgde ook voor de betalingen, en gaf den vreemdeling een crediet op de gekochte waren †). In het laatst der achttiende eeuw was de commissiehandel de eenigste, waarop de Hollanders

*) Luzac, III., p. 398.

†) Idem, II., p. 300

zich toelegden, eene omstandigheid, die sommigen hebben gerangschikt onder de voornaamste oorzaken van ons handelsverval. De Heer Rogge zegt hieromtrent, „dat wij liever commissionarissen dan kooplieden willen zijn biedende te dien einde, bij alle voorkomende gelegenheden, den buitenlander onze dienst en onderstand aan. Hierdoor is te weeg gebragt, dat een groot gedeelte der goederen, die onze schepen laden, voor buitenlandsche rekening zijn, en er velen den meesten tijd het Land her- en derwaarts voorbijzeilen; waardoor den Lande groote schade, zoo door het gemis der inkomsten en uitgaande regten, en van schepen en van goederen, als door het niet verteren van het noodige, voor het schip en de equipagie, hetgeen dan in andere Landen doorgaans moet worden ingekocht, is toegebragt" *).

De negotie van commissie zet aan het goed eene verhooging van prijs bij, die door den vreemdeling wordt betaald, en doet daardoor den rijkdom der ingezetenen toenemen. Hij houdt de oplettendheid van den koopman gedurig gespannen. Even als de vrachtvaart en de assurantiën, bragt deze handel belangrijke voordeelen aan.

Er blijft ons thans nog over een' blik te werpen op onze vrachtvaart. Deze was in den loop der achttiende eeuw ook zeer afgenomen, dewijl de vreemdeling zelf zijne waren halende of brengende, daartoe van eigene en niet meer van onze schepen gebruik maakte. In tijden van oorlog bediende men zich nog weleens van onze schepen, indien wij veilig konden varen, beschermd door den regel: *vrij schip, vrij goed.* Doch ook dit had niet altijd plaats, en menigwerf zijn onze schepen, die zich onder dien regel

*) Rogge, *Verhandel. in de Verh. d. Ned. Holl. Maatschappij*, Deel XIV., p. 226, 227.

veilig waanden, op zee door den vijand genomen en opgebragt. Friesland leverde het grootste getal schepen, die de vaart van en naar het Noorden, de Engelsche en Fransche havens, de bogt van Frankrijk, Portugal en Spanje deden, welk getal, voor zooveel de provincie Friesland aangaat, tijdens den Engelschen oorlog van 1780, op wel ruim twee duizend geschat is geworden. Al deze vaartuigen werden voor een groot gedeelte bevaren door geborene en alhier gevestigde onderdanen van den Staat.

Het verval van onzen koophandel in de achttiende eeuw is aan onderscheidene oorzaken toe te schrijven. Hiertoe kan men brengen de mededinging van vreemden, die vroeger wel koophandel dreven, doch, aangelokt door de grootere voordeelen, die wij uit dien tak van volkswelvaart trokken, eerst veel later dan wij zijne waarde en belangrijkrijkheid leerden inzien, en zich er met alle mogelijke middelen op toelegden. Ook de windhandel strekte tot bederf des koophandels. Menigmalen moest de Regering daarin tusschenbeide komen. Ten jare 1756 openbaarden zich groote misbruiken in den graanhandel. Velen, die geen of weinig granen in eigendom bezaten, verkochten groote hoeveelheden, of namen aan, die op tijd te leveren, dat men *optiepartijen* noemde, en waardoor de granen, buiten noodzakelijkheid, zeer in prijs rezen. De optiepartijen werden toen bij een plakkaat verboden, dat ook uitgestrekt werd tot aardappelen *). Het behoeft geen betoog, dat deze windhandel, zoowel in aktiën als andere goederen, de aanleidende oorzaak is geweest tot zware bankbreuken, onder andere in 1763, waardoor het crediet een' grooten schok kreeg, en de wisselhandel stilstond. De kooplieden van Hamburg deden bij die gelegenheid het aanbod om een

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1756, p. 1150—1192.

huis te Amsterdam, dat zijne betalingen had gestaakt, te ondersteunen.

In Augustus van dat jaar waren wel 40 huizen gesprongen. De ongelegenheid en het mistrouwen, zeggen de getuigen der gebeurtenissen, waren zoo groot, dat er geen geld te bekomen was, dat er geene wissels gedisconteerd werden, 't geen een' nadeeligen invloed op den geheelen toestand der maatschappij moest maken. Voortdurend vormde men plannen en ontwerpen, om het geschokte crediet op te beuren. Zij vonden echter geene goedkeuring; ook waren vele aan groote zwarigheden onderworpen. In het laatst van het jaar 1763 herleefde de handel weder; doch in 1772 hadden weder zware bankbreuken plaats, voornamelijk toe te schrijven aan den aktiehandel. Het vertrouwen hield op, al naar mate het gebrek aan geld zich meer en meer gevoelen deed. Uit Londen en Parijs moest men geld ontbieden. In dezen kommervollen tijd kwam de stad Amsterdam den handel te gemoet. Zij vestigde eene beleeningsbank met een kapitaal van 2 millioen uit de schatkist der stad, om op goede panden te beleenen. In vergelijking met al de millioenen, die anders door den Amsterdamschen handel werden omgezet, was dit middel op zich zelf nietsbeduidend; desniettemin deed het toch eene goede werking, terwijl het buitendien als goed voorbeeld ook zeer gunstige gevolgen had, zoodat de koophandel, door toevloed van gereede penningen, eenigzins het hoofd weder ophief *). In het volgende jaar braken er echter weder dagen van kwijning aan. „De tijd ging zwanger," zegt Wagenaar, „van de groote en voor onzen Staat de hagchelijkste gebeurtenissen, wier geboorte alle liefhebbers des Vaderlands met schroom te gemoet zagen. Een schroom, gegrond op de

*) *N. Ned. Jaarb.*, 1773, p. 79, volgg.

bewustheid van de zwakheid onzes Lands, om op eenigerlei wijze deel te nemen in een' krijg, die binnen kort, alles rondom in rep en roer zou stellen" *). Maar het was eigenlijk de oorlog van het jaar 1780, die grootendeels de bron verstopte, waaruit voorspoed en welvaart ons sedert eeuwen waren tegengevloeid, Onze koophandel geraakte toen in een' toestand, dien hij nimmer weder is te boven gekomen. Het oogluikend leenen zijner vlag aan onze koopvaardij- en visscherijschepen deed den vreemdeling al spoedig met de geheimen dezer takken van bestaan bekend worden. Sommigen houden dit voor de eerste ondermijning der voorkeur, welke de Hollandsche handel tot dien tijd toe genoot bij alle volken; voor de onreine bron, waaruit bijna alle beklagelijke oorzaken, hetzij dan regtstreeks of van ter zijde, tot zijnen val zijn voortgevloeid, en waartegen het dadelijk behaald voordeel niet genoemd mogt worden †). Doch behalve deze bestonden er nog andere redenen voor ons handelsverval in de 18de eeuw, waarvan wij reeds eenigzins in de Inleiding van dit boek kortelijk hebben gewaagd §). Luzac heeft deze alle bij elkander gebragt, en na iedere reden in het bijzonder te hebben beschouwd, ze dus te zamengetrokken.

De aanhoudende vermeerdering van lasten en daaruit voortspruitende duurte der levensmiddelen, de arbeidsloonen en de vermeerdering van ongelden in het drijven van de scheepvaart en koophandel, zoo binnen onze gewesten, als in onze buitenlandsche bezittingen.

Het vermeerderen van kooplieden in de verschillende Staten, daar het beroep van handel te drijven certijds dat

*) Wagenaar, *Vervolg*, XXIV., p. 397.
†) Van Ouwerkerk de Vries, p. 20.
§) Zie pag. 25, 26.

aanzien niet had, dat het nu heeft, en hunne pogingen om regtstreeks te varen en te handelen.

Het verband, dat er is tusschen de verschillende takken van koophandel, en waardoor het verlies van éénen tak altoos dat van een' ander' na zich sleept.

Het invoeren van Oostindische waren en manufacturen, dat het gebruik der Europesche heeft doen afnemen.

De hindernissen, door de heffing der lasten aan den koophandel toegebragt.

De weêrzin, welken brave en gegoede ingezetenen voor het beroep van fabrikant en koopman kregen.

De neiging of noodzakelijkheid om slinksche wegen te zoeken, ten einde het betalen der lasten te ontduiken, de oneerlijke begrippen, welke daarmede vergezeld gaan, en het gebrek aan opregtheid en goede trouw, waartoe zij in het drijven van den koophandel aanleiding geven, welke degenen, die naauwgezetter van geweten zijn, den handel doen verlaten.

De verandering, in de constitutie van onzen regeringsvorm gebragt, door vernietiging van het Stadhouderschap.

Het niet onderhouden van eene noodzakelijke land- en zeemagt.

De kwellingen, die onze scheepvaart en koophandel gedurig hebben geleden, en de nadeelen, door vreemde Mogendheden aan onze algemeene vaart, koophandel en manufacturen toegebragt.

Het verminderen van ons aanzien bij de vreemde Mogendheden, het verliezen der voordeelen van koophandel daardoor veroorzaakt.

De verschillende belangen en inzigten der leden van den Staat, en het gebrek aan eendragt daaruit voortspruitende.

Onze oorlogen met Engeland, Frankrijk, den Bisschop van Munster en Keulen.

Gebrek aan verbindtenissen met vreemde Mogendheden.

Het verval van onze Oostindische Maatschappij.

De weinige oplettendheid op lieden van bekwaamheid en van verdiensten; de weinige aanmoediging hun gegeven en de wijze, waarop men tot bedieningen kwam.

De vorderingen, die de vreemde volken, en inzonderheid de Engelschen, in de vaart en koophandel gemaakt hebben.

Het verval onzer koloniën.

Zwakheid in het gebruiken van middelen, om de kwade praktijken, slinksche handelingen en lage bedriegerijen uit den koophandel te weren.

De neiging tot al te groote ondernemingen en het niet genoeg letten op alle omstandigheden.

Het bevorderen van de vaart en koophandel der vreemden door de groote *credieten*, welke sommige onzer kooplieden hun gaven.

Het verval van godsvrucht en goede zeden onder de ingezetenen.

De overmatige kosten, welke de commissionarissen hunnen lastgevers in rekening bragten.

De menigte van bankbreuken; het verloopen van bekwaam arbeidsvolk; het ventjagen met koopgoederen.

Het overgaan van de geheele scheepvaart en koophandel tot eenige weinige plaatsen.

Het weinig belang in kundigheden, tot het Vaderlandsche welzijn betrekkelijk *).

Dit een en ander verminderde onzen handel zoodanig, dat er spoedig niet meer dan eene schaduw overbleef van zijn eenmaal zoo groot en indrukwekkend bestaan; dat hij zoo niet geheel, dan toch grootendeels verkwijnde, met

*) Luzac, IV., p. 278—281.

zich slepende den invloed, dien wij altijd op de regeling der Europesche aangelegenheden hadden uitgeoefend.

De eertijds bloeijende graanhandel op de Oostzee was verloopen; de haringvisscherij stond grootendeels stil; de Groenlandsche visscherij had mede eene zeer belangrijke vermindering ondergaan, en liep in de dagen onzer afhankelijkheid geheel te niet; de koloniën waren niet meer ons eigendom.

Vroeger was Nederland de algemeene markt, waar alles te vinden was, waar ieder artikel zijnen kooper vondt. Wat men anders uit de Levant of uit het Noorden, uit Frankrijk, Engeland of Indië zou hebben moeten ontbieden, werd hier aangetroffen; levensmiddelen, krijgsbehoeften zoowel als geld en andere artikelen, terwijl door bijeenvoegingen, zuiveringen, sorteringen als anderzins, elke kooper, uit welk Land ook, naar zijne begeerte werd gerijfd. Men vergenoegde zich met eene geringe winst, die echter dagelijks terugkwam, door de menigvuldige aanvragen, welke van alle zijden gedaan werden *).

Reeds in het laatst der voorgaande eeuw was het bestaan dezer algemeene markt grootendeels vernietigd. De pogingen, door den Stadhouder Willem IV gedaan, tot opbeuring van den koophandel, in 1751 †), misten hun doel. Aan het voorstel om als *een eclatant, promt, efficacieus en nieuw middel van redres in den Coophandel*, een gelimiteerd Porto Franco in te voeren, werd geen gevolg gegeven, evenmin als aan het middel van den vrijen doorvoer. De dood van den Vorst maakte een einde aan de zaak, zoodat de koophandel van dag tot dag meer verkwijnde.

In 1795 beleefden wij een tijdvak, waarin, na het stillen

*) Gogel, *Mém. et Consid.*, p. 73—76.

†) Sloet, *Staatsh. Tijdschr.*, Ie Dl., 3e St., p. 57.

der beroeringen in Europa, door den veranderden regeringsvorm in Frankrijk, door de verovering van Braband en Luik, door de vernietiging der oude handelsverdragen, en vooral door de opening der Schelde en door eene vrije vaart op Rijn en Maas, het geheele stelsel des koophandels eene groote verandering zou ondergaan; eene verandering, die daar zij oude kanalen van handel verstopte, misschien nieuwe zou openen *). Men begon toen middelen te beramen om den koophandel de behulpzame hand te bieden en hem op te beuren uit zijn verval. Daartoe moest men de mededinging der naburen vermijden; partij trekken van de verbindtenissen met vreemden; de lasten en bezwaren des handels zooveel mogelijk verminderen; onderzoeken of eenige waren nog langer als *contrabande* moesten worden beschouwd, dan wel tegen een zeker regt ten invoer konden worden toegelaten. Men zou onderzoeken, of het vestigen van een of meer *porto franco's* nuttig was, hoe scheepsbouw, vaart en visscherijen te beschermen, zonder de verbonden met andere Mogendheden met voeten te treden; of het doen van geldleeningen hier voor vreemde volken geoorloofd of ongeoorloofd was, en nagaan welke handelsverdragen er nog met voordeel konden worden gesloten. Daarbij zou men niet uit het oog verliezen een onderzoek naar den toestand der fabrijken, en de wijze hoe die te verbeteren, en zooveel mogelijk afwenden de nadeelen, waarmede de opening van de Schelde onzen koophandel bedreigde. Intusschen werd de uitvoer van alles wat tot den scheepsbouw behoorde verboden †).

In 1796 had koophandel en zeevaart weder door den omwentelingsoorlog veel te lijden. Ten einde zich het

*) *Verv. op* Wagen., XXXIII., p. 123.

†) *Decr. Prov. Rep.*, 17 Sept., 1795. Wag., XXXIII., p. 121–131.

behoud dezer beide voorname bronnen van welvaart te blijven verzekeren, deed men voorslagen en leverde men plannen in, tot opbeuring van haren kwijnenden toestand. Bij het begin der zittingen van de Nationale Vergadering, tijdens men de zamenstelling van een reglement overwoog, werd er tevens voorgeslagen om eene Permanente Commissie voor handel en zeevaart te benoemen, die ook op de belangen van het fabrijkwezen en den landbouw haar oog zou gevestigd houden *). Zij hief tevens het verbod van onderlingen in- en uitvoer van het eene gewest naar het andere op, echter met uitzondering voor hooi en mest †). Het voortdurend bestaan der gilden of hunne vernietiging nam zij mede in overweging. Bij eene Publicatie van den 5den October, 1798, werden zij afgeschaft. Ook wekten de belangen van den oliehandel, dien de olieslagers hooger belast wilden hebben, hare aandacht, terwijl zij aan den graanhandel mede hare zorg wijdde. Tevens beraadslaagde zij over den uitvoer van geld ten dienste des handels, en stond den uitvoer van geldspeciën of baren goud of zilver, tot aankoop van granen in de Oostzee, toe §). De som, dien ten gevolge te Amsterdam van 1795 tot den 13den Julij, 1796, voor granen uitgevoerd, werd geschat op 1,200,000 gulden; voor de geheele Republiek berekende men het dubbele der som **).

Intusschen verbood zij den uitvoer van oud ijzer naar den vijand, en maakte bepalingen omtrent den uitvoer van zeildoek. Doch zij wees van de hand een voorstel om den uitvoer van boter en kaas te verbieden, welke artikelen

---

*) *Dagverh. der Nat. Verg.*, I., p. 140.

†) Idem, III., p. 5.

§) Idem, I., p. 172.

**) Idem, II., p. 151. III., p. 46.

hoog in prijs waren gestegen, vooral door den veelvuldigen en sterken uitvoer naar Engeland *).

In 1798 vervielen de gilden, en werd het ieder burger vrijgelaten om een ambacht uit te oefenen; ook handelde men toen over den vrijen doorvoer †). In het volgende jaar (1799) bevond zich handel en vaart weder in een' deerlijken toestand. Onze volkplantingen in Westindië waren door den vijand genomen. Onze eigene schepen voeren niet meer op Batavia, welke vaart werd gedaan door schepen van onzijdige Staten. Geene buizen voeren meer ter haringvangst uit, en de walvischvangst had geheel en al opgehouden te bestaan. Eenigermate trachtte men aan het gebrek, door het verloopen der haringvisscherij veroorzaakt, te gemoet te komen door het kaken en zouten van panharing, en die voor opregte Bataafsche haring aan den man te brengen §).

§ 81.

TIJDPERK VAN 1800—1813.

„Rijk in lotwissel en veelerlei geval was de jongst verloopene eeuw. Alle Staten der wereld geheel anders bij het einde dan bij het begin. Alle Landen van grenzen veranderd. Alle Kroonen van Europa, behalve in twee Rijken, in andere huizen overgebragt. De oudste Republieken uit de lijst der Staten geschrapt. De oudste Monarchie in de magtigste Republiek herschapen. Een ander Koningrijk vernietigd en verdeeld. Twee nieuwe gevormd. Ver-

*) *Dagverh.*, III., p. 194.

†) Wagenaar, LI., p. 252.

§) Idem, XLII., p. 338.

scheidene nieuwe Gemeenebesten, bij het einde der eeuw, in de geboorte. Alles onbeslist. In de oude wereld ten minste één, weleer magtige, Staat, door tweedragt en weelde in diep verval; in de nieuwe ééne Republiek, onlangs door wijze wetgevers gesticht, bloeijende door eendragt en door zeden. De geschiedenis der eeuw — afschrikkende door vele waterstrijden en veldslagen, in negentien groote en vele kleine oorlogen, en door muiterij, moord, twist, verraad en helsche Staatkunde — zelfs in tijden van orde — aanlokkende door een hooger vlugt van 's menschen geest in alle kunsten en wetenschappen, en door voorbeelden van uitstekende deugden. Gewigtig alzoo door afwisseling van dwaasheid en wijsheid, van kwaad en goed — bevat niet alleen alle belangrijke tafereelen van vroegere tijden, maar verschaft ook nieuwe, welke de schranderste opmerker der menschelijke lotgevallen als onmogelijk beschouwende, zelfs met de sterkste verbeeldingskracht, nimmer zou hebben durven voorspellen.

»Van ons Vaderland, in dit eeuwperk, treffen wij deze meer bijzondere schilderij aan. De geschiedenis van ons dierbaar Vaderland, rijke stoffe verschaft zij den opmerkzamen beschouwer. Wij vinden het onder Willem III medegesleept in den Successie-Oorlog, door de trouweloosheid der Bondgenooten, alle gehoopte voordeelen, behalve het traktaat van barrière, verliezen. Toen en naderhand strekte het ter toevlugt voor alle vervolgden in andere Landen, die 's Lands welvaart door hunne kunsten en ijver doen toenemen. In den tijd van vrede, op dezen oorlog gevolgd, zien wij Nederland den grootsten invloed hebben op het lot van Europa, en het volk deelnemen in de dwaasheid des Windhandels. Naderhand wordt het Vaderland door factiën verlamd en eindelijk in den oorlog betrokken, en na verschrikkelijke tooneelen van plundering en muiterij te

hebben opgeleverd, op nieuws aan eenen Stadhouder onderworpen. Eindelijk overheerd door de Franschen, onderging het Vaderland eene algemeene omwenteling, die, met herhaalde schokken voortgaande, alles van gedaante heeft veranderd, de vorige grondwetten vernietigd, de oppermagt der gewesten weggenomen, de volken ineengesmolten, de factiën vermeerderd, de Kerk van den Staat gescheiden, de voordeelen weleer aan Kerkelijke, thans aan Staatkundige geloofsbelijdenissen gehecht. Gedurende den loop dezer eeuw aan bijna alle soorten van bestuur onderworpen, kunnen wij de voor- en nadeelen van dezelve uit onze geschiedenis leeren kennen. Deze levert tevens het treffendst voorbeeld op, hoe spoedig bloeijende Staten door tweedragt kunnen te gronde gaan. Nog voor weinige jaren woei de Bataafsche vlag in alle zeeën; thans, na al onze bezittingen en zeemagt, door toeval, onkunde of verraad verloren te hebben, bijna nergens *)."

Amsterdam was op verre na niet meer de eerste koopstad der wereld. Andere steden, zoo als Hamburg, Bremen en Londen, verrijkten zich met het verlies van de eenmaal zoo magtige stad. Men betreurde echter niet alleen den toestand des kwijnenden handels, maar ook dien eener belemmerde visscherij. Als een gevolg des oorlogs had ook zij haar aandeel in de moeijelijkheden gekregen, die op andere takken van bestaan loodzwaar drukten. Men moest zijne toevlugt nemen tot middelen om haar bestaan te rekken, waaraan men zoo ooit, dan toch maar zeer zelden in vroegere dagen had gedacht. Men ving en kaakte de haring uit de Zuiderzee, terwijl de vreemdeling hier zijne haring invoerde, die door ons werd gehavend, gewasschen,

*) Scheltema, in de *Alg. Vad. Letteroef.*, 1801, D. II., p. 38, volgg.

overgepakt en opgehoogd. Eene voorgedragene wet omtrent het beheer der haringvisscherij werd echter nog in datzelfde jaar verworpen *), doch door het Uitvoerend Bewind eene ontwerp-instructie voor den Raad der Aziatische koloniën ingeleverd. Bij die gelegenheid bleek het, dat de Oostindische zaken zich in geen' gunstigen toestand bevonden, door de verliezen, ten gevolge van den oorlog geleden. Tevens werd ook over het aanwijzen van eenige steden voor den Oostindischen handel geraadpleegd. De Raad werd verpligt te zorgen, dat de handel zich niet alleen bepaalde tot Amsterdam, maar dat die zooveel mogelijk verspreid werd; dat die plaatsen, binnen welke de O. I. handel vroeger gevestigd was, door geene plaatselijke veranderingen van de regtstreeksche voordeelen werden beroofd, maar die in zooverre bleven genieten, als het algemeen belang dat gedoogde. Ook omtrent het beheer der W. I. volkplantingen diende het Uitvoerend Bewind aan het Vertegenwoordigend Ligchaam eene concept-instructie in, die werd aangenomen.

Aan de Directeuren van den Levantschen Handel werd vergund, om nog voor 6 jaren te heffen het regt van $\frac{1}{4}$ pCt. van eenige goederen, die uit de Levant naar herwaarts gevoerd werden †). Daarenboven beproefde men in 1801 weder, het vervallen fabrijkwezen op te beuren §). Immers van alle kanten waren klagten ingekomen, dat de fabrijken van lakens, karsaaijen, sergiën en andere stoffen in een' toestand van kwijning verkeerden, die eene onverwijlde hulp noodig maakte.

Toen de vredesvoorwaarden in 1801, bij een verdrag te

*) *Dagverh. der Hand. van het Verteg. Ligch.*, XI., p 239, 388. X., p. 63.

†) Idem, X., p. 677, 683.

§) Idem, XI., p. 646. XII., p. 169.

Luneville tot stand gebragt, bekend werden, herleefde de handel alom, en begon men met geruster blik een oog in de toekomst te werpen. Tot nog meer geruststelling en opbeuring van den koopman, deed de Regering bekend maken, dat de vredesvoorwaarden tusschen de Fransche Republiek, haren bondgenoot, en Groot-Brittanje, de vrije vaart aan de Bataafsche vlag allezins verzekerden en inhielden; dat 12 dagen na de uitwisseling van de bekrachtiging, in het Kanaal en de Noordzee, eene maand na die uitwisseling van het Kanaal en de Noordzee, tot de Canarische Eilanden ingesloten, hetzij in den Oceaan, hetzij in de Middellandsche Zee; twee maanden na die uitwisseling van de Canarische Eilanden tot den Evenaar, en laatstelijk vijf maanden na die uitwisseling in alle overige werelddeelen, zonder uitzondering, alle vijandelijkheden moesten ophouden *). Vrijpassen werden afgegeven voor de schepen naar afgelegene wereldstreken bestemd, en de lang gesloten zee zag zich weder voor de kielen, ter koopvaardij uitgerust, geopend. Het plakkaat, waarbij de uitvoer van scheepsbouwstoffen en het vervoeren van volbouwde schepen naar vreemde Landen was verboden, werd ingetrokken, en zoo ook het verbod, dat schepen, uit Britsche havens komende, hetzij regtstreeks of zijdelings daar geladen hebbende, binnen deze Landen zouden worden toegelaten, op verbeurte van de ingeladen goederen. Buitendien werden toen nog in het belang van den handel en het verkeer vele gunstige bepalingen vastgesteld. Ook nam men, uit aanmerking van onzen zich meer en meer uitbreidenden handel met Engeland, eene voordragt in overweging, om te Londen een' Consul-Generaal te benoemen †).

---

*) Wagen., *Vervolg*, XLIII., p. 175.

†) *Notulen van het Staatsbewind*, 1801, Octob., p. 60. Nov., p. 27.

De haringvischerij deelde mede in de gunstige bepalingen door het Bestuur gemaakt. Vroeger aan allerlei belemmeringen ter prooi, ja bijna te niet geraakt kreeg, zij thans vrijstelling van de betaling harer lasten, terwijl tevens ontwerpen voor haar bestuur werden goedgekeurd.

Gedurende een' geruimen tijd had de krijg bijna alle gemeenschap tusschen het Vaderland en de Aziatische bezittingen gestremd. De volkplantingen hadden gebrek aan alles. Buiten het groote voordeel, dat er in gelegen was, om haar zoo spoedig mogelijk van het noodige te voorzien, was het ook van groot belang, om een aanzienlijk gedeelte der aldaar voorhanden zijnde producten met den meesten spoed herwaarts te brengen. Men sloeg voor om de goederen daarheen te zenden in oorlogsschepen, die, daarvoor ingerigt, dan de Indische voortbrengselen als terugvracht konden laden. In 1802 werd aan dit voorstel gevolg gegeven *).

Bij den vrede van Amiens in 1802, kregen wij onze Westindische koloniën terug, alsmede onze bezittingen in Oostindië, behalve het eiland Ceylon, voor ons te allen tijde als het vaderland der kaneel zoo belangrijk. Eene Commissie werd benoemd, om een plan voor den Oostindischen handel te beramen; de invoer van alle vreemde thee werd verboden, en een voorstel gedaan om, zooveel mogelijk, voor te komen de nadeelen, die de afstand van het eiland Ceylon voor den kaneelhandel zou na zich slepen. Een onderstand van 1,500,000 gulden werd toegestaan tot goedmaking der onkosten voor de overname der W. I. koloniën †).

Zeer gunstig werkte de vrede van Amiens op ons han-

*) *Not. van het Staatsbewind*, 1801, Nov., p. 419.

†) Idem, 1802, Mei, p. 27.

delsverkeer; de koophandel herleefde; wijd en zijd op den Oceaan werd onze vlag weder gezien; men dacht, dat nu de bloeijende dagen van voormaals zouden terugkeeren. Zeer druk was de vaart op de Westindische kolonien; het verbod van den invoer der Engelsche goederen werd opgeheven. Met Frankrijk werd gehandeld over het aangaan van een nieuw handelsverdrag, dat echter niet tot stand is gekomen; doch tot opbeuring van het kwijnende fabrijkwezen, verbood men den invoer van lakens en andere manufacturen.

Zweden deed ook bij ons aanzoek tot het sluiten van een handelstraktaat in het algemeen en voorstel, om, voor een' onbepaalden tijd, op te schorten het in 1728 alhier uitgevaardigd verbod tot toelating met Zweedsche schepen, van goederen, die niet in Zweden waren voortgebragt *). Aan het voorstel werd geen gevolg gegeven, doch aan Zweden medegedeeld, dat men dit plakkaat wel wilde intrekken, indien het genoemde Rijk ook de redenen wegnam, die aanleiding hadden gegeven tot de uitvaardiging daarvan †).

In het vrede-jaar 1802 liepen 3518 schepen te Amsterdam en 1786 de Maas binnen. De handel op Oost en West werd weder ondernomen, en alles scheen met een nieuw leven bezield. In een' zeer korten tijd werd een groot aantal koopvaarders uitgerust en stevenden zij naar alle hoeken der wereld. „Ongeloofelijk," zegt de Heer van Ouwerkerk de Vries §), „was in dat jaar 1802 de ontwikkeling van industrie niet alleen, maar ook van reusachtig vermogen, hetwelk men uit een zoo lang gefolterd

---

*) Zie hiervoor, p. 686.

†) *Notul. van het Staatsbew.*, Octob., p. 98.

§) Idem, p. 45.

Land niet verwacht zou hebben, en de proef leerde, welke schatten in vroegere dagen hier waren vergaderd."

Gedurende dat jaar werd uit Holland naar Groot-Brittanje uitgevoerd voor eene waarde van 1,000,768 pond sterling; terwijl van daar bij ons werd ingevoerd voor eene waarde van 4,392,617 pond sterling. Aan koloniale waren werden in de laatste 6 maanden van 1802 hier ingevoerd 16,120,866 ponden, aan specerijen 80,034 ponden, aan droogerijen 102,111 ponden, grondproducten 2,870,692 ponden, grondstoffen 130,010 ponden, manufacturen 160,686 ponden en aan goederen bij het gewigt aangegeven wordende 41,456,689 ponden; terwijl over datzelfde tijdperk aan verschillende soorten van aarde, ammunitie, asch, bouwstoffen, dranken, droogerijen, glas, grondproducten, grondstoffen, hout, juweelen, kruidenierswaren, kramerijen, manufacturen, metalen, papier, specerijen, tabak, verfwaren, voortbrengselen van de visscherij en verschillende goederen werden ingevoerd voor eene waarde van 10,196,518 gulden, doorgevoerd voor 1,446,765 gulden en uitgevoerd voor 10,743,039 gulden. De Oostzee werd ook weder druk bezocht: „de volle Oostzeesche korenschuren stortten zich als voorheen in onze lang gesloten pakhuizen uit, terwijl onze havens, walen en vesten met de Noordelijke houtvlotten werden opgevuld*)."

Ook de haringvangst deelde in de gelukkige gevolgen, die een uitvloeisel waren van den te Amiens gesloten' vrede. Haar bestuur verzocht weder om eene premie voor elke uit te rusten haringbuis, dat echter van de hand gewezen werd, doch haar werd eene som van 3000 gulden als onderstand toegestaan. Zij herleefde, en 168 buizen verlieten in 1802 onze havens; zij vleide zich met eene voordeelige uitkomst; doch de oorlog, die in 1803 weder

*) *Not. van het Staatsbew.*, p. 47.

uitbarstte, belette eensklaps hare verdere uitbreiding, zoodat men gedurende eenige der volgende jaren geene buizen meer in zee kon zenden.

Slechts 13 schepen werden in 1802 bestemd ter walvischvangst naar Groenland en een naar Straat Davis *). Ook het bestuur dezer visscherij hield aan om eene premie van 3000 gulden voor ieder uitgerust schip, waarvoor 2000 werd toegestaan. De walvischvangst werd toen ook beproefd bezuiden de Kaap de Goede Hoop. Aan de Afrikaansche Visscherij-Societeit werd door de Regering een octrooi van 20 jaren verleend, op voorwaarde, dat zij ook aan de Kaapsche ingezetenen gelegenheid zou geven om daarin te deelen en de Noordsche visscherijen zou ondersteunen. Engelsche mededinging echter belette, dat deze onderneming de gewenschte uitkomsten opleverde. De IJslandsche visscherij werd door de Regering ondersteund met eene premie van 700 gulden voor ieder schip, gedurende een jaar †), terwijl tevens werd verboden om schepen ter haring- of kabeljaauwvisscherij voor vreemden te bouwen of uit te rusten §).

De vrede van Amiens was van korten duur. In het volgende jaar barstte de oorlog weder met vernieuwde woede uit tusschen Groot-Brittanje en Frankrijk. Ook wij konden in dien krijg niet onzijdig blijven. In Engeland werd embargo gelegd op onze schepen en de uitklaring naar herwaarts verboden. Op gelijke wijze handelde men hier, terwijl buitendien de invoer van alle goederen uit Groot-Brittanje hier werd verboden. De schade, die wij toen leden, overtrof nog de verliezen, door ons in vroeger

*) *Alg. Konst- en Letterb.*, 1802, I., p. 337.

†) *Not. van het Staatsbew.*, 1802, Febr., p. 106, enz.

§) Idem, p. 322, 422.

tijd ondergaan. Vele schepen, die met rijke ladingen in het Moederland terugkeerden, werden eene prooi van den vijand. Deze oorlog bragt een' laatsten slag toe aan onzen reeds zoo zeer verkwijnenden handel, die, in 1802 weder ontloken, door een Nederlandsch Schrijver wordt vergeleken bij het blosje op het gelaat eens teringachtigen, die echter maar een' schok noodig heeft om zijn tijdelijk bestaan te zien ophouden. Op den Levantschen handel werd eene belasting gelegd van 5 pCt. van de waarde aller goederen, met vreemde schepen uit de Levant herwaarts gebragt, tot zoolang de vaart met onze schepen weder onbelemmerd zou kunnen plaats hebben *). Ook verzocht de Directie van dien handel om een' onderstand van 8000 gulden. De kaneelhandel werd vrijgesteld en de kaneel tegen een regt van 1 pCt. ten invoer toegelaten. Ook omtrent den theehandel werden eenige schikkingen gemaakt, en de Raad der Aziatische bezittingen gemagtigd, om aan te nemen alle ladingen thee, met onzijdige schepen *regtstreeks en met ongebroken lading* uit China herwaarts aangebragt †).

Gering was het aantal ter walvischvangst uitgeruste schepen; aan de Zaan had men in 1803 nog maar 6 schepen, die voor deze vaart geschikt waren. De haringvangst stond stil, omdat men in Engeland pogingen wilde aanwenden tot het bekomen van vrijpassen voor de schepen voor deze vangst bestemd. Deze pogingen liepen vruchteloos af, en de vaart bleef dien ten gevolge gestremd. Men trachtte ook thans weder zijne toevlugt te nemen tot de onzijdige vlag, en voerde vreemde haring in, zoodat ter bescherming van dezen tak van nijverheid de oude publicatiën weder moesten wor-

*) *Notul. van het Staatsbew.*, 1803, Junij, p. 90, Bijl. 177.

†) Idem, p. 121, Aug.

den vernieuwd, ook ten einde de mededinging van vreemden te voorkomen *).

Ten jare 1803 bedroeg de waarde van den invoer der goederen, op pag. 871 reeds opgenoemd, 19,841,734; de waarde van den uitvoer 16,032,913, en van den doorvoer 2,698,650 gulden; terwijl er tevens dat jaar aan koloniale waren werden ingevoerd 46,191,067 ponden, aan specerijen 593,761 ponden, tabak 17,390,287 ponden en metalen 23,151,872 ponden †).

De vaart op Oostindië werd voor ieder inwoner van den Staat opengesteld, onder de nakoming van eenige bepalingen; alle goederen, met uitzondering van ammunitie en amfioen, mogten derwaarts uitgevoerd worden; de van daar komende schepen moesten varen op de Nederlandsche havens en nergens onderweg last breken, enz.

De kwijnende staat van den Oost- en Westindischen handel bleef echter voortduren, en was in het jaar 1804 nog zeer merkbaar. Ook werd toen de walvischvangst geheel gestaakt. Bij de haringvangst had men echter meer geluk; de vangst was goed en de prijzen hoog.

Het jaar 1805 zag de vernietiging van het Uitvoerend Bewind. Schimmelpenninck nam, onder den titel van Raadpensionaris, het bestuur over. Rampzalig was het gesteld met den toestand des Lands. Alle bronnen van algemeene welvaart waren opgedroogd; geen schip ging meer onder Nederlandsche, of, zoo als men toen zeide, Bataafsche vlag in zee. De onzijdige vlag dekte onze ladingen. Dit was weder een middel, om de vreemdelingen met de geheimen en de bronnen van onzen handel bekend te maken, die hiervan dan ook later de vruchten plukten, toen zij

*) *Notul. van het Staatsbew.*, Oct, Bijl., 51.

†) Gogel, *Alg. Staten van in-, uit- en doorvoer*, enz.

meer en meer naar de Landen en havens stevenden, door ons vroeger bezocht en van waar wij hun in onze schepen de goederen en voortbrengselen toevoerden.

Aan een krachtdadig herstel van den kwijnenden koophandel was niet te denken. De zee was veel te onveilig voor de scheepvaart. Overal stremde de krijg het verkeer. Binnen 's lands beproefde men echter verbeteringen; er werd een stelsel van algemeen werkende belastingen ingevoerd, doch eene ontworpen conversie der algemeene schuld kon niet verwezenlijkt worden.

In 1806 hield het bestuur van Schimmelpenninck op, en werd Lodewijk Napoleon tot Koning van Holland verheven. Wederom had de oorlog van 1807, die door den vrede te Tilsit was geëindigd en waaraan ook wij hadden deelgenomen, ons op nieuws groote onkosten veroorzaakt, die door leeningen moesten worden gedekt. De handel had nog eenigzins ondernemingen kunnen doen onder vreemde vlag. Die goederen, bij de waarde belast, en door ons bladz. 871 vermeld, werden in 1804 ingevoerd tot een bedrag van 22,063,382, doorgevoerd tot een bedrag van 5,484,360 en uitgevoerd tot een bedrag van 20,047,719 gulden; in 1805 bedroeg de invoer dier goederen 23,692,010 gulden, de doorvoer 3,842,871 en de uitvoer 17,887,900 gulden; in 1806, de invoer 17,932,299 gulden, de doorvoer 1,121,910 en de uitvoer 15,320,475, in 1807, de invoer 21,367,120, de doorvoer 848,760 en de uitvoer 18,485,480 gulden *).

Lodewijk begunstigde het handelsverkeer zooveel maar in zijn vermogen was. Met Engeland werd ter sluik handel gedreven. Over Amerika onderhielden wij onze betrekkingen met Batavia. Die met onze Westindische bezittingen

*) Gogel, *o. l.*, p. 92, 93, 94.

op het vasteland van Zuid-Amerika waren afgebroken; de alhier wonende eigenaren van plantaadjes ontvingen echter, ofschoon niet zonder moeite, en ook door tusschenkomst van Engeland, hunne inkomsten.

De walvischvangst werd bijna niet meer uitgeoefend; doch de haringreeders zonden jaarlijks nog een aantal buizen in zee. Het was er echter verre af, dat deze nijverheidstak den bloei van voormaals bereikte. Het fabrijkwezen verkeerde almede in een' staat van kwijning. Verscheidene werkplaatsen waren verdwenen. De lakenfabrijken te Leiden, Tilburg, Eindhoven en op eenige andere plaatsen, de katoenweverijen in Overijssel, de Haarlemsche bleekerijen, de papierfabrijken en lakenspinnerijen zetteden nog wel hare werkzaamheden voort, doch werden gedrukt door wetsbepalingen, voor de voortbrenging zeer belemmerend. De scheepsbouw stond bijna geheel stil. In het jaar 1802 had die weder eenigen schijn van leven gegeven, en zijne hoop op betere tijden gevestigd; doch de kommervolle jaren, die volgden, veroordeelden ook onze voormaals zoo levendige werven tot eene noodlottige rust. Lodewijk trachtte ook hier de behulpzame hand te bieden en door het tot stand brengen van een handelstraktaat, waartoe men te Parijs reeds was overeengekomen, aan het Vaderland eenige verademing te schenken; maar ook deze poging mislukte geheel. „Wij kennen," zegt de Koning in zijne rede, uitgesproken in de Wetgevende Vergadering, „alles wat de handel heeft geleden, en wat hij nog lijdt; doch wij hebben met genoegen gezien den geest, die de kooplieden der voornaamste steden bezielt; een moeijelijk tijdsgewricht moeten wij doorworstelen om tot den zoo gewenschten vrede en vooral tot de herleving der scheepvaart te komen."

In het antwoord van de Vergadering wordt met betrekking tot den handel gezegd: „Wij zijn gedwongen met een

gevoel van smart te erkennen, dat de koophandel geweldige schokken heeft geleden, om niet te zeggen, dat hij bijna vernietigd en tot onbeteekenende ondernemingen teruggebragt is. Deze voornaamste steun van den Staat is thans, na verscheidene zijner belangrijkste takken te hebben verloren, tot in zijne hoofdbron opgedroogd. Echter heeft het Hollandsche hart den moed niet laten zinken; en ofschoon er verlies op verlies is geleden, verwachten wij met vertrouwen van de Vaderlandsliefde der koophandel drijvende ingezetenen, dat zij zich zonder morren nog eenigen tijd zullen onderwerpen aan de van hen gevergd wordende opofferingen, en dat zij zullen voortgaan met de vervulling van die pligten, waaraan zelfs onze vijanden regt zullen moeten doen wedervaren" *).

Om den Engelschen handel te treffen, werd in 1806 door den Keizer te Berlijn een besluit uitgevaardigd, waarbij Groot-Brittanje in staat van blokkade werd gesteld. Dit besluit werd gevolgd door het niet minder bekende decreet van Milaan, in 1807 gegeven, en nieuwe bepalingen bevattende tegen het Engelsche zeevaartstelsel †). De invoer van waren uit Engeland of uit de koloniën in de havens van het vasteland werd verboden, terwijl nog eene menigte andere bepalingen het licht zagen om de heerschappij van het continentale stelsel te versterken. Intusschen was de aanvoer van goederen in de stad Amsterdam in 1807 nog zeer belangrijk. Er werd aldaar voor meer dan 160 millioen guldens aan waarde van verschillende koopwaren ingevoerd; daaronder bevonden zich 70 millioen ponden suiker en 36 millioen ponden koffij, Amsterdamsch gewigt §).

---

*) Bij van den Bogaerde, *Essai*, II., p. 160, 161.

†) *Bulletin de Cons.*

§) Hermes, 1828, N°. 2, p. 35.

Doch de gevolgen van dit stelsel konden voor Nederland ook niet lang achterwege blijven. In het laatst van 1807 werden er nog strengere bepalingen op den invoer met onzijdige schepen vastgesteld *). Bij een besluit van November, 1808, werden ook onze havens gesloten, en het verbod gegeven, dat een schip hier zou mogen komen laden of lossen. Schepen, die eene Engelsche of andere vijandelijke haven hadden aangedaan, die contrabande vervoerd of sluikhandel gedreven hadden, werden verbeurd verklaard, de koopwaren verkocht en de opbrengst daarvan in eene krijgskas gestort.

Bij schipbreuk van onzijdige schepen of van bodems, toebehoorende aan verbondene of bevriende Mogendheden, werden de goederen in de Rijksmagazijnen opgeslagen. Zelfs verbood men het binnenvallen van schepen in onze havens onder Kniphuizer vlag, de eenigste welker onzijdigheid tot heden toe was geëerbiedigd; alleen aan gewapende schepen en die der bondgenooten was het vergund zich in onze zeegaten te vertoonen.

In het voorjaar van 1809 werd echter dit stelsel eenigzins gewijzigd, en aan Hollandsche schepen, aan die van verbondene natiën en varende onder onzijdige vlag, toegestaan, naar onzijdige of vriendenlanden onderscheidene artikelen uit te voeren, terwijl tevens de invoer van eene menigte andere goederen werd vergund. Doch de toestand van den handel liet, niettegenstaande deze vergunningen, nog altijd veel te wenschen overig. Hij bleef zijn aanzijn voortslepen in een' staat van kwijning, die nog slechts een' ligten schok behoefde om over te gaan tot geheele vernietiging. Hij leefde niet meer onder het vrijheidademend stelsel, dat men voorheen had gehuldigd, en dat hem alleen

*) Koch, *Traités*, I., p. 48.

in vroeger jaren die hooge vlugt had doen nemen. Wel deed men beloften van een' tolvrijen handel van Amsterdam tot Rome *), doch zij werden nimmer verwezenlijkt. Bij bijzondere verlofbrieven werd, tegen de waarde van uitgevoerde manufacturen, de invoer van koloniale goederen uit Engeland toegestaan, maar de prijzen der laatste waren zoo hoog, dat zij slechts door de vermogenden konden worden verkregen. De tabakshandel was een monopolie der Regering. Door het verbod om op Spanje of Ierland te varen, kon het zout, altijd een belangrijk artikel van handel, en waarvan Amsterdam de stapelplaats was, niet meer van daar worden aangevoerd. Met zeer groote onkosten moest het van het eiland Oleron gehaald, en binnen door Frankrijk naar deze Landen gevoerd worden. Vroeger was aan de Amerikaansche schepen vergunning gegeven, om, onder zekere voorwaarden, de Hollandsche havens te bezoeken; doch ook deze gunst was van korten duur, want zij verviel, toen in 1809 ook alle handel met Amerika werd verboden.

Zoo stond dan toen het handelsverkeer, waaraan Nederland eenmaal zijne grootheid had te danken gehad, geheel stil. Koloniale producten, die de toegenomene weelde had leeren beschouwen als even zoovele behoeften, konden niet meer worden aangevoerd. De sluikhandel deed wel zijn best om hier en daar nog wat binnen te brengen, maar hij was niet bij magte, om in het heerschende gebrek geheel te voorzien.

Het was toen de tijd der uitvinding van verscheidene surrogaten, die in de plaats traden der verbodene Oost- en Westindische artikelen. „Wanneer men echter," zegt de Heer van Ouwerkerk de Vries, „door zulke middelen elke

*) Van Ouwerkerk de Vries, p. 57.

natie hare behoeften op haar' eigen' grond leert vervullen, dan verdwijnen de handelsbetrekkingen, daar het eene volk weldra het andere niet meer noodig heeft" *).

Men stond, onder de nakoming van eenige voorwaarden, intusschen aan enkele schepen, die in 1806 en 1807 gemagtigd waren om eene lading thee uit China te halen, het binnenvallen in onze havens toe. Maar van alle zijden rezen klagten over de bijna algeheele vernietiging van onzen handel en over de belemmeringen, waarmede die voorname bron van volksbestaan gedurig moest kampen. Inmiddels was in het begin van 1810 Holland met Frankrijk vereenigd, en waren er bij die gelegenheid eenige bepalingen omtrent het handelsverkeer gemaakt, als: dat alle koopwaren door Amerikaansche schepen sedert 1 Januarij, 1809, in Hollandsche havens gebragt, aan Frankrijk zouden behooren, dat er gebruik van zou maken naar omstandigheid, en naar de Staatkundige betrekkingen, die het met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika onderhield; alle koopwaren van Engelsch maaksel werden bij die gelegenheid ook ten invoer in Holland verboden; het Hollandsche Bestuur moest zich verbinden, den sluikhandel door zeer strenge middelen te weren, terwijl nog onderscheidene andere strenge maatregelen genomen werden om den invoer tegen te gaan van koloniale producten, alsmede om dien van verbodene artikelen in Frankrijk te beletten.

Dat er onder dergelijke omstandigheden aan het herstel van den bloei des handels niet te denken viel, behoeft geen betoog. Dat het Land meer en meer verarmde is eene waarheid, genoeg bekend om ze hier door voorbeelden toe te lichten. De voornaamste tak van welvaart, ja die het bestaan van zoo vele der Hollandsche ingezetenen moest

*) P. 59.

verzekeren, was vernietigd, en de bron opgedroogd, waaruit welvaart ons weleer was toegestroomd. Gedrukt onder zware lasten was ook het eertijds zoo bloeijende fabrijkwezen bijna geheel te gronde gegaan. Enkele fabrijken vonden in de vervaardiging der surrogaten voor de Oost- en Westindische voortbrengselen een, vergeleken met voormaals, karig bestaan. Indien er nog eenige in bloei bestonden, dan waren het meest de distilleerderijen, suikerraffinaderijen en tabaksfabrijken; ook de katoenfabrijken te Enschede gingen niet achteruit.

De binnenlandsche handel zag zich door een nieuw stelsel van belastingen aan allerlei belemmeringen en oponthoud ter prooi. De goederen konden niet van de eene plaats naar de andere vervoerd worden, zonder voorzien te zijn van volgbrieven, terwijl de nijverheid zich loodzwaar gedrukt voelde door nieuwe belastingen, op hare voortbrenging gelegd.

De invoer uit Nederland in Frankrijk bedroeg in 1805 niet meer dan 18 millioen guldens, aan specerijen, tabak, kaas, enz.; en de Fransche invoer in Holland bereikte naauwelijks het cijfer van 23 millioen. Onze geheele Rijnhandel stond stil; eensdeels door de onveiligheid uit hoofde der gedurige oorlogen; ten andere dewijl in 1809 de invoer in Frankrijk van de landzijde was verboden. De koophandel op de Oostzee hield echter nog 800 vaartuigen, metende 25 à 100 lasten, bezig, die telken jare voor eene som van twaalf millioenen guldens aan granen uit het Noorden afhaalden *). Met Spanje en Portugal was de handel mede zeer vervallen; daarvoor bestonden nog dezelfde redenen, die wij reeds hieromtrent vroeger hebben opgegeven. Engeland, Frankrijk en vooral Hamburg voor-

*) Van den Bogaerde, *Essai*, II., p. 175.

zagen deze Landen thans van hetgeen zij vroeger uit Nederland trokken.

Hamburgs handel vooral had zich op de puinhoopen van dien van Amsterdam verheven, en zou zijn verkeer nog meer hebben uitgebreid, indien het heerschende stelsel hem niet in den weg had gestaan.

Nederlandsche werklieden, hier ter prooi aan armoede en gebrek, hielpen langs de kusten der Oostzee olie- en houtzaagmolens opzetten; aan de boorden van Wezer en Elbe wedijverde men met Schiedam in het stoken van jenever, en verkocht het minder deugdzame voortbrengsel onder Hollandsche namen en merken, terwijl daarbij onder onzijdige vlag uit de Oostzee naar het zuiden van Europa tot het brengen van hout en granen werd gevaren.

De handel met Java was gedurende het tijdperk van 1802 en 1803 niet gunstig geweest. Amerikaansche schepen haalden van daar de goederen, en deden alzoo voor het Moederland de winsten verloren gaan; de koffijoogst ging er echter van 1802 tot 1810 vooruit. In het eerstgenoemde jaar bedroeg de opbrengst van den koffijoogst 46,143 picols, in 1806 was zij geklommen tot 80,000 picols, en bedroeg in 1810 eene hoeveelheid van 120,328 picols, terwijl men berekent, dat het voordeel uit den Indischen handel getrokken eene som bedroeg van 2,650,000 gulden *). „Doch wat hielp de uitbreiding van de koffijteelt in een' tijd, waarin alle magazijnen met dit artikel waren volgeladen, en er geene gelegenheid werd gevonden om er een pond van aan de markt te brengen." De werkzaamheden, vroeger aan den Raad voor de Aziatische bezittingen opgedragen, werden onder Koning Lodewijk ver-

*) Van den Bogaerde, *Essai*, II., p. 179.

rigt door het Ministerie voor den Koophandel en de Koloniën van het Koningrijk.

Na de inlijving van het Koningrijk Holland bij Frankrijk, vielen onze Oostindische Bezittingen in handen der Engelschen. Java werd als eene Engelsche bezitting bestuurd en het stelsel van landrente, hetgeen in de overige Engelsche bezittingen van kracht was, en goede uitkomsten opleverde, ook op Java ingevoerd. Het Bestuur verbond zich onder andere tot de ontvangst tegen redelijke prijzen van de ingezamelde koffij, en stelde gedurende het tijdvak van 1811 tot 1814 den handel vrij voor alle bevriende Rijken en Staten. Matige regten werden bij den in- en uitvoer der goederen geheven. Ginds en herwaarts verrezen handelshuizen, terwijl de prijzen der koloniale voortbrengselen eene aanmerkelijke rijzing ondergingen, en de gemeenschap door middel van wegen op het eiland gemakkelijker werd gemaakt.

Het getal zeeschepen, dat in 1812 en 1813 te Amsterdam en in de monden van de Maas binnenviel, bedroeg naauwelijks ieder jaar 40 voor Amsterdam en op het allermeest 10 voor de Maas, dat een zeer belangrijk verschil oplevert met het aantal schepen, in vroegere dagen onze havens binnenvallende.

Toen Nederland in 1813 terugkeerde onder het bestuur van een' Vorst uit het Huis van Oranje-Nassau, nam ook de toestand van onzen diep vervallen' koophandel en scheepvaart eene meer gunstige wending.

§ 32.

TIJDPERK VAN 1813 TOT 1830.

Al spoedig na Nederlands herstel was men er op bedacht, om de betrekkingen met het overige Europa en het

Oosten en Westen der wereld, gedurende den oorlog verbroken, weder aan te knoopen. Naar alle deelen der aarde werden handelsondernemingen beproefd. Onze vlag werd weder in de verst verwijderde zeeën gezien. Vele dier ondernemingen vielen echter schadelijk uit. Andere moesten van Regeringswege ondersteund worden En ofschoon kort na de restauratie zulk een groote menigte schepen in de Maas binnenkwamen, dat de haven van Rotterdam die bijna niet kon bevatten, liggende voor de stad de schepen in dubbele rijen, bragt echter eene daling in de prijzen der goederen, die op eenmaal in te groote hoeveelheden aan de markt werden gebragt, aan vele handelshuizen gevoelige verliezen toe.

Het nieuwe Bestuur legde groote zorg voor het algemeen welzijn aan den dag; getuige de menigte bepalingen, die er toen zijn gemaakt tot aanmoediging van handel en scheepvaart, en tot herstel der verliezen, die deze beide takken van volksbestaan gedurende de heerschappij van het continentale stelsel hadden getroffen. In Augustus, 1814, werd bepaald, dat wij onze voormalige Oost- en Westindische bezittingen zouden terugkrijgen, behalve Ceylon, de Kaap de Goede Hoop, Demerary, Essequebo en Berbice. Ook werd op het Weener Congres in 1815 vastgesteld, dat België met ons zou vereenigd worden tot een Koningrijk; bij welke gelegenheid aan de Belgische ingezetenen dezelfde regten met betrekking tot den handel en de koloniën der voormalige Republiek werden toegestaan als aan de Hollanders zelve, en ook zij onmiddellijk tot dien handel werden toegelaten *).

Intusschen bragt men op 7 December, 1813, het plakkaat van 31 Julij, 1725, met de daarbij gevoegde lijst we-

*) De Martens, Tom. VI., p. 38, Art. 4.

der in werking, behoudens eenige wijzigingen; ook werd het monopolie van den tabak afgeschaft; in 1814 de uitvoer van kina weder vrijgesteld, en bepalingen gemaakt omtrent den vervoer van thee; alle schepen varende onder de vlag van de Italiaansche Staten, werden in onze havens toegelaten. Nog werden voorschriften gegeven betrekkelijk de opengestelde vaart op Westindië door Nederlandsche ingezetenen, en bepalingen ontworpen omtrent den Levantschen handel en de scheepvaart op de Middellandsche Zee. Ook werd in 1814 een octrooi en reglement vastgesteld voor de Nederlandsche Bank, die zich, in het belang des handels, bezig hield met het disconteren van wissels, het beleenen van effecten, waren en goederen, enz.

Moeijelijk was het voor de Regering, de strijdige belangen van het Noordelijk en Zuidelijk deel der thans verbondene Nederlanden te vereenigen. In het Zuiden had de welvaart veel te danken aan het bloeijende fabrijkwezen; in het Noorden was men den verkregen' rijkdom verschuldigd aan den handel. Door een stelsel van bescherming trachtte men deze schijnbaar strijdige belangen zooveel mogelijk te vereenigen, terwijl men daarenboven den handel door kunstmiddelen te gemoet kwam. Een nieuw tarief verleende bescherming aan het Belgische fabrijkwezen, door den invoer van buitenlandsche fabrijkgoederen, die ook in België konden vervaardigd worden, met hooge regten te belasten.

De staat van oorlog, waarin wij in 1814 nog verkeerden, had ook zijnen invloed op de handelsbewegingen uitgeoefend. De uitvoer van granen overtrof dien ten gevolge den invoer met eene som van 2,421,000 gulden. Onze handel op de Oostzee was, in vergelijking van dien van vroegere dagen, in belangrijke mate afgenomen. In 1787 gingen er nog 2406 Nederlandsche schepen door de Sont; in 1814

maar ongeveer 500; in 1815 was dit getal nog minder en bedroeg slechts 480, doch klom in 1817 tot 1304. De Noordsche graan- en houthandel bleef echter nog altijd te Amsterdam gevestigd. Met Groot-Brittanje werd, even als met Duitschland en verderop gelegene Landen, een zeer belangrijk handelsverkeer onderhouden. De handel met Groot-Brittanje werd over Antwerpen of Rotterdam gedreven. Niet zoo voordeelig als met de genoemde Landen was het verkeer met Spanje, Portugal, de havens der Middellandsche Zee en de Levant. Aan den Levantschen handel werd nog een jaarlijksche onderstand gegeven, doch met het vooruitzigt om dien met der tijd te doen ophouden. Uit Alkmaar zeilde men na de herstelling van Nederland het eerst weder naar Archangel en de Havanah. De doorvoerregten, in 1802 ingevoerd, werden op de helft verminderd, om den ontluikenden handel krachtdadig aan te moedigen, ten einde tegen de naburen met goed gevolg te kunnen mededingen *).

„Aller oogen," zegt de Heer van Ouwerkerk de Vries †), „wendden zich naar de vrije zee, welke den nieuwen voorspoed aanbrengen en al het geledene leed vergoeden zou. Schepen en kapitalen werden met groote geestdrift in beweging gebragt. Aanzienlijke fondsen werden in de overvloedig uit Engeland aangevoerde koloniale waren, door de eerste daling der prijzen verleid, neêrgelegd, en voor andere cargazoenen bijeengebragt, om al de werelddeelen te voorzien, alwaar men overal gebrek en groote begeerte naar de oude Hollandsche voortbrengselen *onderstelde*. Maar men verloor uit het oog, dat de balans des handels verbroken was; dat de Overzeesche volken, door lange spening

*) Van Hogendorp, *Bijdragen*, I., p. 11.

†) *Verhandelingen*, p. 112.

van vroegere behoefte, de voldoening daaraan door eigene, ofschoon soms gebrekkige hulpmiddelen hadden aangevuld, en zich daarmede leerden vergenoegen; dat ook bij deze het gebrek aan regelmatig handelsvertier het voorheen overvloedig vermogen aanmerkelijk had geknot, en daardoor hun de middelen ontbraken, om met zoo ruime handen als te voren de voortbrengselen des overvloeds te betalen. Door de vreugde der verlossing bedwelmd, vergat de Nederlander in zijne berekeningen het aantal vreemde schepen, dat elders aangebouwd, bestemming moest zoeken en de menigte vreemde handelshuizen, welke, gelijk wij gezien hebben, nu eenmaal den weg geleerd en de betrekkingen verkregen hebbende, zijne mededingers geworden waren, waardoor eene dubbel nadeelige uitkomst moest ontstaan; dewijl deze zelfde tegenstanders te voren hunne industrie door Hollandsche kanalen werken lieten" *).

In deze woorden van den geachten Schrijver ligt de geheele geschiedenis van onzen handel over de volgende jaren opgesloten.

Vroeger het eenigste handeldrijvende volk der wereld, werd ons van lieverlede, door de meer en meer aangroeijende mededinging van andere volken, de gelegenheid benomen, om den vreemdeling de voortbrengselen van andere Landen alleen toe te voeren.

De toenemende beschaving echter van Landen en Rijken, in het vroegste tijdperk van onzen handelsbloei nog in onwetendheid verzonken, de ontdekking van nieuwe Landen, waar ook allengs de beschaving met rassche schreden voortgang maakte, de daardoor ontstaande grootere behoeften, gevoegd bij meerdere krachtsinspanning, die wij thans aan den dag moesten leggen, om niet alles te ver-

*) Van Ouwerkerk de Vries, *Verh.*, p. 113.

liezen, deden echter onzen handel van zeer groot belang blijven; ja men heeft weleens willen volhouden, dat hij thans even zoo uitgebreid was, en over het algemeen even groote winsten afwierp als vroeger, toen wij geen of zeer weinig mededinging ondervonden.

In het jaar 1815 was, niettegenstaande den oorlog, de koophandel voor de helft vermeerderd. Gedurende dat jaar kwamen te Antwerpen 3000 schepen binnen. Ook in 1816 nam de handel aanmerkelijk toe. Er kwamen toen te Antwerpen 3694 schepen binnen, waaronder 361 nationale, behoorende daarvan 242 aan kooplieden der Noordelijke provinciën. Er vertrokken van Antwerpen 938 schepen. Naar Spanje bestond in 1816 de meeste gelegenheid tot verzending van goederen, vooral linnens. In 1817 heerschte er eene buitengewone levendigheid in den graanhandel. Te Schiedam werden toen ingevoerd 32,000 lasten graan, ten gevolge van het in 1816 geheerscht hebbende gebrek. In de haven van Antwerpen vielen in dat jaar 999 schepen binnen; te Amsterdam meer dan 3000, waarvan in de laatste dagen der maand April alleen 135 uit de Oostzee met eene lading van 4000 lasten graan, en in 1818 een getal van 585. Doch de handel was in 1818 weder zeer verminderd.

Gedurende de jaren 1816, 1817 tot 1819 was de invoer te Amsterdam mede zeer belangrijk. Volgens de Amsterdamsche zeetijdingen zag men aldaar binnenkomen, ten jare 1814, 1454 schepen, in 1815, 2293, in 1816, 2563, in 1817, 3077 en in 1818, 1759 schepen *). In 1817 kwamen te Rotterdam aan 1700 schepen, te Schiedam 220; van het jaar 1818 tot 1823 zijn er

---

*) Van Hogendorp, *o. l.*, IV., p. 172.

		ingeklaard:		uitgeklaard:		
in	1818	7739	schepen	7886	schepen	
"	1819	7032	"	6469	"	
"	1820	6830	"	6459	"	
"	1821	5366	"	6287	"	
"	1822	6169	"	6027	"	
"	1823	onbekend		onbekend		*).

Doch sedert dien tijd, schreef men in 1828, nam de vermindering der invoeren in Amsterdam trapswijze toe †).

In 1827 was de invoer in Amsterdam zeer gering in vergelijking met dien van vorige jaren. In 1819 lagen er in het Koningrijk 24,000 lasten in lading naar de Oostindiën, waarvan 10,000 in de Zuidelijke provinciën §).

In 1817 werden er wetten gemaakt tot aanmoediging van de groote visscherij, omdat men van oordeel was, dat deze tak van volksvlijt door gepaste aanmoediging tot zijn' vorigen bloei kon worden teruggebragt **); de uitvoer van graan aan de landzijde werd beperkt ††). Ook zag eene wet het licht over de vaart en handel op de Middellandsche Zee en de schalen van de Levant, waarbij de lastgelden voor de schepen naar Spanje of de Middellandsche Zee bestemd, werden geregeld §§) en de heffing voorgeschreven van een regt op Levantsche goederen, ter zee, van de landzijde, of met vreemde schepen hier ingevoerd, enz. Toen de wet van den 23sten Maart, 1815 (Staatsbl. N°. 30), tot oprigting in de Noordelijke provincieën van eene uitslui-

*) Drieling, *Verg. Overzigt*, p. 10.

†) Hermes, 1828, N°. 2, p. 35.

§) Van Hogendorp, IV., p. 13.

**) Wet van 10 Jan., 1817. ††) Idem.

§§) Wet van 19 Dec., 1817.

tende Maatschappij voor den Chineschen theehandel de uitkomsten niet had opgeleverd, die men zich daarvan had voorspeld, werden ook in 1817 algemeene voorschriften omtrent den theehandel gegeven, waarbij hij werd vrijgesteld, met beschermende regten. In 1818 zagen weder verscheidene wetten het licht tot aanmoediging der vischerijen, terwijl in 1819 beperkingen werden gemaakt met betrekking tot de goederen onder Zweedsche vlag binnen dit Rijk ingevoerd; een maatregel van retorsie, ten gevolge van de belasting, die Zweden in zijne havens op onze schepen had gelegd *); nog werd in 1819 bij de wet van 14 Maart verboden om Nederlandsche zeebrieven aan buiten's lands gebouwde schepen uit te reiken.

Het bedrag van de waarde van den in-, uit- en doorvoer en der andere daarmede in verband staande regten was in 1820 *f* 6,773,982, in 1821 *f* 6,211,662, in 1822 *f* 6,049,281, in 1823 *f* 5,723,055, in 1824 *f* 5,110,973 en in 1825 *f* 6,340,344 †).

In Amsterdam kwamen in 1822 aan, 2159 schepen, in de Maas 1312, in de Schelde 580, te Ostende 292, te zamen 4343 schepen, terwijl er in het geheel uitgingen 4355 schepen.

Behalve te Amsterdam en Rotterdam, werden er gedurende dat tijdvak ook vele koopgoederen te Antwerpen aangebragt, die van daar naar Amsterdam gingen, zoodat gedurende het jaar 1825 van onderscheidene artikelen, als asschen, verfhout, indigo, katoen, koffij, salpeter, peper, rijst, enz. de invoeren te Antwerpen die van Amsterdam in belangrijkheid overtroffen.

Te Antwerpen kwamen binnen en werden geladen of ge-

*) Van Hogendorp, IV., 30.

†) Van den Bogaerde, *Essai*, III., p. 38.

ballast van 1822 tot en met 1827, 416 schepen onder vlaggen van Amerika, 708 onder Engelsche, 100 onder Deensche, 216 onder Fransche, 2657 onder Nederlandsche, 94 onder Pruissische en 896 onder verschillende andere vlaggen. In 1822 te zamen 586, in 1823, 788, in 1824, 681, in 1825, 800, in 1826, 928, in 1827, 831 schepen; te zamen 4614 schepen *).

De waarde van den in- en uitvoer was, in

	invoer:	uitvoer:
1824	*f* 129,787,950	*f* 84,612,025
1825	" 122,675,932	" 97,549,507
1826	" 145,638,352	" 92,669,720
1827	" 153,633,132	" 95,856,793,

in welke opgaven †) echter de waarde van het uitgevoerde goud en zilver niet is begrepen; die bedroeg in

	invoer:	uitvoer:
1824	*f* 849,673	*f* "
1825	" 1,105,350	" 1,771,182
1826	" 53,459	" 795,518
1827	" 1,455,515	" 418,202.

Men kan hieruit de gevolgtrekking maken, dat de koophandel sedert 1824 in belangrijke mate is toegenomen; dat in een tijdsbestek van 4 jaren de waarde van den uitvoer met 11 millioen is vermeerderd, en die van den invoer met 24 millioen, zoodat, volgens den aangehaalden Schrijver, in die vier jaren de handel voor $\frac{1}{6}$ gedeelte zou zijn toegenomen, terwijl tevens, met het oog op den Franschen en En-

*) Hermes, 1828, N. 2, p. 75.

†) Drieling, p. 179.

gelschen handel, de onze vooral niet ongunstig kan worden genoemd, in betrekking ten minste tot de bevolking der beide groote Staten, zoo men namelijk de bevolking van twee Staten wil nemen tot grondslag van vergelijking voor hunnen wederzijdschen handel; iets, dat, naar ons inzien, echter volstrekt niet juist is, en aanleiding kan geven tot zeer verkeerde gevolgtrekkingen.

Welvaart begon zich weder te verspreiden; het crediet herleefde; overal verrezen nieuwe gebouwen; overal werden fabrijken en trafijken opgerigt. Tusschen de drie groote steden Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen was de handel verdeeld. In vergelijking met vroeger was de koophandel van Amsterdam echter in een' staat van kwijning, en nam die van Antwerpen toe.

Groote voordeelen werden aangebragt door den handel in boter en kaas, waarin wij geene mededinging hadden te vreezen. De in- en uitvoeren dier artikelen bedroegen in

		invoer:		uitvoer:
1824	f	122,346	f	12,128,711
1825	"	85,058	"	14,912,546
1826	"	113,404	"	73,057,753
1827	"	117,477	"	14,306,156;

de waarde van de in- en uitvoeren der granen gedurende hetzelfde tijdperk als volgt;

		invoer:		uitvoer:
1824	f	4,109,799	f	2,261,353
1825	"	3,145,156	"	2,174,442
1826	"	4,947,715	"	4,761,344
1827	"	10,479,298	"	3,079,310.

De bloei van ons fabrijkwezen nam van jaar tot jaar toe, te oordeelen naar den uitvoer der voortbrengselen, die ieder jaar

aangroeide en van 1824 tot 1827 reeds verdubbeld was *). Vooral bloeiden de suikerraffinaderijen en tabaksfabrijken.

De verzendingen, die van hier naar den Rijn werden gedaan, waren mede zeer belangrijk. Uit Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht en Antwerpen waren zeer groote afschepingen naar Keulen geschied †).

Voor den Rijnhandel, dien hoogstbelangrijken tak van onzen algemeenen koophandel, had Antwerpen geen' anderen toegang dan door middel van de goederen naar Rotterdam te verschepen, om aldaar in Rijnschepen te worden overgeladen, of wel de goederen per as naar Keulen te vervoeren. In beide gevallen werd de koopprijs verhoogd door de onkosten van het vervoer en vooral door *tijdverlies* §), want ook door dit laatste kan de handel belangrijke nadeelen lijden.

De scheepvaart en handel op de Oostzee was sedert het jaar 1815 met afwisselend geluk uitgeoefend; tot en met het jaar 1827 gingen er *door elkander* ieder jaar 675 Nederlandsche schepen door de Sont. In 1817 bedroeg het getal Nederlandsche schepen, die door de genoemde straat waren gestevend, 1304, in 1819, 884, in 1820, 795 en in 1827, 811 schepen.

Gedurende het tijdperk van 1824 tot en met 1828 werden uit de Oostzee komende alhier ingeklaard 3080, zoowel vreemde als Nederlandsche schepen, metende 272,707 ton; in 1827 en 1828 in ballast 3 schepen, metende 193 ton; gedurende hetzelfde tijdperk werden derwaarts uitgeklaard 757 schepen, metende 79,630 ton, in ballast 484 schepen, metende 67,714 ton. Slechts $\frac{1}{4}$ gedeelte dezer bodems be-

*) Van den Bogaerde, III., p. 38.

†) Hermes, 1827, N°. 4, p. 69.

§) Idem, 1828, 3, p. 29.

kwam hier lading voor de Oostzee; de overige werden *in ballast* of *zonder vaste bestemming* uitgeklaard. Algemeen schrijft men de vermeerdering van de vaart op de Oostzee in 1828 toe aan de rijzing der graanprijzen, en van den opengestelden invoer van granen in Engeland, waardoor onze kwijnende handel in dat artikel weder eenige levendigheid aan den dag legde.

Uit Groot-Brittanje werden hier ingeklaard 5128 geladen schepen, metende 483,830 ton, en in ballast 1688 schepen, metende 119,917 ton. Derwaarts werden uitgeklaard 10,258 schepen, metende 946,771 ton en in ballast 222 schepen, metende 29,711 ton.

Onze handel op Engeland was vooral door de groote verzendingen van boter en kaas, ofschoon die artikelen aldaar hoog belast waren, aanzienlijk toegenomen, want wij hadden daarin niemands mededinging te vreezen. Wij zonden derwaarts meer goederen dan wij van daar ontvingen.

Uit Hamburg, Bremen, Lubeck, Hanover en Mecklenburg werden hier ingeklaard 5127 geladen schepen, metende 213,929 ton; in ballast 141 schepen, metende 4972 ton. Derwaarts werden uitgeklaard 3310 schepen, metende 166,701 ton, en in ballast 1023 schepen, metende 36,733 ton. Wij kregen van daar meer goederen, dan wij er heen zonden; ook waren de schepen, die wij voor die vaart bezigden, klein en hielden gemiddeld slechts 52 ton.

Uit Denemarken werden hier ingeklaard 1699 schepen, metende 85,429 ton; in ballast 2 schepen, metende 76 ton. Derwaarts werden uitgeklaard 827 schepen, metende 69,986 ton; in ballast 138 schepen, metende 8481 ton. Ook deze schepen waren niet groot.

Uit Zweden en Noorwegen werden 4628 schepen, metende 598,050 ton, ingeklaard; in ballast 15 schepen, metende 615 ton. Derwaarts werden uitgeklaard 2361 schepen, metende

401,828 ton; in ballast 868 schepen, metende 117,326 ton. De goederen, die wij van daar ontvingen, waren van zeer grooten omvang en hadden veel scheepsruimte noodig. Onze handel op het Noorden van Europa bleef altijd nog groote voordeelen afwerpen.

Uit Rusland werden ingeklaard 2126 schepen, metende 305,170 ton; in ballast 3 schepen, metende 211 ton. Derwaarts werden uitgeklaard 357 schepen, metende 47,366 ton; in ballast 116 schepen, metende 17,374 ton. Voortdurend namen de verzendingen naar Rusland toe; vele schepen derwaarts bestemd, deden tusschenreizen.

Uit Frankrijk werden ingeklaard 2277 schepen, metende 222,842 ton; in ballast 87 schepen, metende 4540 ton. Derwaarts werden uitgeklaard 1200 schepen, metende 106,855; in ballast 266 schepen, metende 30,771 ton.

Uit Spanje werden ingeklaard 251 schepen, metende 27,286 ton; in ballast 3 schepen, metende 93 ton. Derwaarts uitgeklaard 319 schepen, metende 30,008 ton; in ballast 9 schepen, metende 2059 ton.

Uit Portugal werden ingeklaard 362 schepen, metende 34,558 ton; in ballast 11 schepen, metende 268 ton. Derwaarts uitgeklaard 427 schepen, metende 45,462 ton; in ballast 65 schepen, metende 12,012 ton.

De handel op Spanje en Portugal, weleer een onzer aanzienlijkste handelstakken, was toen in kwijning, zoowel door de mededinging der Engelschen, als door den toestand dier beide Rijken, die weinig hoop gaf op vermeerdering der handelsbetrekkingen.

Uit de Middellandsche Zee werden ingeklaard 334 schepen, metende 42,594 ton; in ballast geene. Derwaarts werden uitgeklaard 213 schepen, metende 31,760 ton; in ballast 12, metende 1949 ton. Onze vroeger zoo belangrijke vaart en handel op de Middellandsche Zee en de Levant

was zeer aan het kwijnen, vergeleken met vroeger dagen. Ook de vrachtvaart, die wij daar eertijds bijna alleen uitoefenden, was thans bijna uitsluitend in Engelsche handen overgegaan.

Uit Oostindië waren ingeklaard 391 schepen, metende 136,715 ton; geene in ballast. Derwaarts waren uitgeklaard 290 schepen, metende 108,251 ton; in ballast 5, metende 1375 ton. De oprigting der Handel-Maatschappij, waarvan wij later nog met een woord zullen melding maken, had ten gevolge gehad, dat de scheepsruimte der voor die vaart gebruikte schepen sedert 1826 met ruim $\frac{1}{5}$ was vermeerderd. Ook de vaart op China nam toe, door de maatregelen omtrent den theehandel vastgesteld.

De Handel-Maatschappij had ook dezen handelstak in 1826 weder opgenomen, doch moest kampen tegen de vreemden, vooral tegen de Noord-Amerikanen *). In de maand Junij, 1824, waren varende op onze Oostindische bezittingen 32 schepen van Amsterdam, 22 van Dordrecht en 16 van Antwerpen, te zamen 70 schepen, metende 13,900 lasten †).

Uit onze Westindische bezittingen waren ingeklaard 353 schepen, metende 90,771 ton; derwaarts uitgeklaard 420 schepen, metende 133,798 ton; 4 in ballast, metende 1383 ton.

In 1826 was de aanvoer van huiden uit de Westindiën te Amsterdam en Rotterdam, inzonderheid in Antwerpen, allerbelangrijkst §).

Uit Brazilië en andere Staten van Zuid-Amerika kwamen hier aan: in 1827, een getal van 113 schepen, metende

*) Hermes, 1826, 2, p. 64.

†) Idem, 1828, 9, p. 68.

§) Idem, 1827, 1, p. 74.

21,169 ton; in 1828, 132 schepen, metende 25,485 ton; derwaarts werden uitgeklaard: in 1827, 82 schepen, metende 15,293 ton; in 1828, 66 schepen, metende 13,253 ton. Deze pas begonnen vaart beloofde voor het vervolg belangrijke voordeelen. In later tijd, bij de vrijverklaring der Zuid-Amerikaansche Republieken, deed de Handel-Maatschappij ook pogingen om aldaar hare handelsbetrekkingen uit te breiden; doch dit gelukte haar evenmin daar als in Brazilië.

Uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika werden 741 schepen ingeklaard, metende 179,320 ton; 2 in ballast, metende 139 ton. Derwaarts uitgeklaard 482 schepen, metende 126,836 ton; in ballast 64 schepen, metende 18,690 ton. Onze vaart en handel met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, vergeleken met die van Engeland, was intusschen vrij onbelangrijk.

Gedurende het tijdperk van 1824 tot 1828 zijn alhier ingeklaard het navolgende aantal schepen:

1824	5566	schepen,	metende	527,737	ton.
1825	6143	"	"	570,017	"
1826	6467	"	"	638,047	"
1827	6741	"	"	696,917	"
1828	7484	"	"	792,052	"

hieronder waren:

1824	2262	eigene schep.,	met.	214,588	ton.
1825	2397	" "	"	221,219	"
1826	2657	" "	"	251,284	"
1827	2648	" "	"	255,142	"
1828	2840	" "	"	284,061	"

de overige waren vreemde schepen, onder verschillende vlaggen varende.

Gedurende hetzelfde tijdperk zijn hier uitgeklaard:

1824	5715	schepen,	metende	550,090	ton.
1825	6045	"	"	559,584	"
1826	6484	"	"	639,981	"
1827	6793	"	"	699,531	"
1828	7599	"	"	795,910	"

hieronder waren:

1824	2330	eigene schep.,	met.	255,522	ton.
1825	2108	"	"	241,338	"
1826	1765	"	"	193,414	"
1827	1726	"	"	171,945	"
1828	1807	"	"	186,104	"

De overige waren vreemde schepen, varende onder verschillende vlaggen; zijnde tevens onder het getal der in- en uitgeklaarde schepen die *in ballast* mede begrepen. Uit deze opgaven schijnt, volgens de Heer Drieling, van wien wij ze ontleenen, te blijken, dat de vaart onder Nederlandsche vlag gedurende het tijdvak van 1824 tot 1828 niet is toegenomen *). Die gevolgtrekking is echter niet juist. Immers al is het getal der uitgeklaarde schepen in het laatste gedeelte van dat tijdvak kleiner dan in het eerste gedeelte, kunnen er toch eene menigte schepen voor buitenlandsche rekening reizen, en 2, 3, ja 5 jaren uitblijven, zonder eene Nederlandsche haven aan te doen, op vracht varende van de eene vreemde haven naar de andere. In het algemeen nam de zeevaart, die in 1825 begon te herleven, van dien tijd af jaarlijks toe. Volgens denzelfden Schrijver was in 1827 de sterkte onzer koopvaardijvloot 2770 schepen, metende 280,922 ton.

*) Drieling, p. 24, 25.

In het Handelsblad van den 30sten December, 1829, wordt echter gezegd, dat dit getal voor de helft overdreven is. Het is moeijelijk te beslissen, wie van beiden gelijk heeft. In datzelfde jaar was in Engeland de sterkte der koopvaardijvloot 20,469 schepen, metende 2,382,069 ton; terwijl die van Frankrijk nagenoeg met de onze gelijk stond. Voor de vaart op Engeland gebruikten wij in 1827 een getal van 3539 schepen, metende 323,897 ton, n werden daarin, wat de scheepsruimte aanging, alleen door Pruissen en Rusland overtroffen, terwijl men rekende, dat onze zeevaart $\frac{1}{8}$ gedeelte bedroeg van die van Groot-Brittanje.

Behalve een' aanzienlijken in- en uitvoerhandel, dreven wij een' belangrijken doorvoerhandel. Ook de handel in granen was, sedert de Engelschen hunne havens voor dat artikel hadden opengesteld, aanmerkelijk toegenomen, ofschoon sinds 1818 de graanprijzen dalende, en in 1824 tot eene ongekende laagte waren gezonken. De handel in zout had te Amsterdam, weleer de stapelplaats van dat artikel, geheel opgehouden. Alle magazijnen voor den groothandel in zout waren aldaar verdwenen. De vernieuwde scheepsbouw had echter den houthandel doen toenemen *). De scheepsbouw had zich van 1824 tot 1827 aanzienlijk uitgebreid. „Deze hoogst belangrijke tak van volksvlijt, die door den druk der tijden bijna geheel was te niet gegaan, begon op nieuws te herleven, dank zij der Vaderlandlievende pogingen, zoo der Maatschappij, tot dat einde opgerigt, als van onderscheidene bijzondere personen" †).

In 1824 werden er gebouwd 3 schepen, metende 1440 ton; in 1825, 4, metende 1118 ton; in 1826, 43, me-

---

*) Hermes, 1827, N°. 1. p. 74, 75.

†) Drieling, p. 35.

tende 16,484 ton; in 1827, 59, metende 19,758 ton: allen vaartuigen boven de 100 ton.

Gedurende het jaar 1828 had een belangrijke invoer van granen plaats. In de eerste 9 maanden van dat jaar werden in Antwerpen, Amsterdam en Rotterdam ingevoerd 688,230 hectoliters tarwe, 726,300 hectoliters rogge, en 192,990 hectoliters garst *). In 1828 waren te Amsterdam 60 suikerraffinaderijen; te Hamburg bevonden er zich toen 300, die in dat jaar 80 millioen ponden ruwe suiker voor den wederuitvoer bewerkten. Volgens het tijdschrift de Hermes van 1828 †), bleek het „zonneklaar, dat de handel te Amsterdam ontzettend was afgenomen, en wel zoodanig, dat het voor den opmerkzamen beschouwer groote bekommernis voor de toekomst moest opleveren, vooral met betrekking tot de welvaart dezer zoo belangrijke stad." Daarentegen kwamen in 1828 te Antwerpen 955 schepen binnen, en het was in het bijzonder de handel dezer stad, die den Amsterdamschen handel deed kwijnen.

Het totaal bedrag der in- uit- en doorvoerregten, met inbegrip van alle andere op den handel betrekking hebbende regten, bedroeg in 1829 *f* 6,642,107. Gedurende de eerste helft van 1829 nam Antwerpens handel gedurig toe. De hoeveelheid der aldaar ingevoerde koffij overtrof die van Amsterdam en Rotterdam voor de helft. Thee kwam te Amsterdam het meest aan: in 1829 een getal van 13,819 halve kisten, en in Antwerpen slechts 75 halve kisten. Granen werden altijd nog het meest te Amsterdam aangebragt, en gingen ook in de grootste hoeveelheden van daar uit. Jaarlijks kwamen te Amsterdam ongeveer 6 à 7 millioen kannen wijn uit Frankrijk aan §).

*) Van den Bogaerde, *Essai*, III., p. 43.
†) Drieling, p. 35.
§) Van den Bogaerde, p. 66, 69.

Op den 31sten December, 1829, hadden wij 1346 schepen voor onze vaart in gebruik, metende 89,210 ton *). Te Amsterdam waren in 1829 ten uitvoer naar buiten'slands geladen 1220 schepen, metende 143365 ton, en in ballast 699, metende 80,937 ton.

In Rotterdam 1060 schepen, metende 107,403 ton; in ballast 235, metende 30,470 ton; te Antwerpen 519 schepen, metende 70,452 ton; in ballast 384 schepen, metende 78,837 ton; te Ostende 405 schepen, metende 35,481 ton; in ballast 59 schepen, metende 4407 ton. In het geheel werden uit al onze havens uitgeklaard een getal van 4224 geladen schepen, metende 439,785 ton, en in ballast 2464 schepen, metende 290,802 ton.

In datzelfde jaar kwamen in onze havens binnen onder Nederlandsche vlag 2631 schepen, metende 268,905 ton, waaronder te Antwerpen 1028; onder Engelsche vlag 954 schepen, metende 119,858 ton; onder verschillende andere vlaggen 2513 schepen, metende 314,020 ton. In het geheel een getal van 6098 schepen, metende 702,783 ton, waaronder echter de schepen *in ballast* niet zijn begrepen.

In 1830 kwamen te Amsterdam binnen 1996 schepen, waaronder 801 uit de Oostzee en Archangel; 105 uit de Middellandsche Zee en Frankrijk; 67 uit Amerika; 95 uit de Westindiën; 114 uit Groot-Brittanje, en 26 uit Oostindië en China.

In 1830 kwamen te Rotterdam binnen 1781 schepen, en lagen er 1721 zeilreê; te Antwerpen kwamen er 791 en te Ostende 430 aan. Gedurende dit jaar was de vaart op de Schelde gedurig toenemende. De handel van Antwerpen, met die van Rotterdam vergeleken, was aanmerkelijk; doch in 1831 verminderde zij ten voordeele van laatstge-

*) Van den Bogaerde, p. 145.

noemde stad. Na onze vereeniging met België, dagteekent de bloei van den Scheldehandel en de snelle vooruitgang van den Antwerpschen handel ten koste van dien van Noord-Nederland *).

In 1830 gingen er in het geheel uit 6560 schepen, waarvan 2943 onder Nederlandsche, 1292 onder Engelsche en de overige onder andere vreemde vlaggen †).

Gedurende dit tijdperk werd de handel op alle mogelijke wijzen begunstigd, getuige de verbetering van vele wegen en vaarten, het aanleggen van kanalen, waaronder het Noord-Hollandsche, de Zuid-Willems- en Willemsvaart; de oprigting eener naamlooze Maatschappij tot bevordering van handel en nijverheid te Brussel; de oprigting der Nederlandsche Handel-Maatschappij, waarvan later zal gesproken worden; de vaart op de Westindiën werd in 1815 geregeld, en eene Westindische Maatschappij opgerigt; de vestiging van het Entrepôtdok te Amsterdam bij besluit van 2 April, 1827; de oprigting der Kamers van Koophandel en Fabrijken; de voorloopige regeling van de vaart op den Rijn in 1827 §); de regeling van het bestuur der koloniën, enz.

Met Mexico werd in 1827 een verdrag van handel **) gesloten, nadat zich met dien Staat sedert eenigen tijd handelsbetrekkingen gevormd hadden. Het verdrag verzekerde aan de inwoners der beide Staten eene wederkeerige vrijheid van handel, benevens behandeling bij in- en uitvoer op den voet der meest begunstigde natiën, zoowel bij regtstreeksche als niet regtstreeksche vaart. De ingezetenen van Mexico mogten handel drijven op onze bezittingen bui-

*) Hermes, 1828, 3, p. 14.

†) Van den Bogaerde, III., p. 150.

§) *Staatsbl.*, N°. 4.

**) Idem. N°. 27, van 1828.

ten Europa, volgens de algemeene beginselen van ons koloniaal stelsel.

Met de Republiek Columbia werd mede in 1829 een traktaat van handel aangegaan. Ook aan de bewoners dezer Republiek werd onder zekere voorwaarden de vaart op de Nederlandsche Overzeesche bezittingen toegestaan. Het verdrag is echter door Venezuela, een' der Staten, waarin Columbia later verdeeld is, in 1850 opgezegd. Voordat wij afstappen van dit tijdperk verdienen nog vermelding het op 17 Maart, 1824, met Groot-Brittanje gesloten traktaat omtrent de wederzijdsche regten en belangen in Indië *) en de oprigting der Nederlandsche Handel-Maatschappij. De onderhandelingen over het bedoelde traktaat, in 1820 aangevangen, waren reeds eenmaal afgesprongen en werden in 1823 hervat. Aan dit verdrag ligt ten grondslag vrijheid van handel en vaart, zoo lang die niet in strijd zijn met hoogere belangen. De overeenkomst zelve voegt bij eene milde, onbekrompene vrijheid van handel en vaart, voor zooverre hoogere belangen niet eene oogenblikkelijke uitzondering vorderden, eene zeer nuttige scheiding van staatkundig gezag, en tevens meer geschikte maatregelen en voorzieningen tegen alle stoornis en schending van regt, waartoe weleens het gemis van stellige bepalingen, ondanks de Europesche Regeringen, heeft aanleiding gegeven †).

Sedert de herstelling van Nederland was de handel aanzienlijk toegenomen, zonder de hoogte van vroegere dagen te bereiken. Ofschoon de Regering hem in den beginne had ondersteund, leden echter hare pogingen grootendeels schipbreuk. Vele handelstakken waren verlegd; volken en steden, die vroeger van ons kochten, waren thans onze

*) *Staatsbl.*, 1824, No. 39.

†) *Memorie tot adstructie van het Verdrag.*

mededingers, ja streefden ons zelfs voorbij. Scheepsbouw, fabrijken en visscherijen kwijnden; velen hadden na 1819. door den dalenden prijs der waren, hun geld uit handel en fabrijken genomen en in publieke fondsen belegd, waardoor de groothandel in waren op den achtergrond werd geplaatst. Ook de commissiehandel hield zich met moeite staande. Een krachtdadig middel werd vereischt om grooteren bloei aan de verschillende takken van volksvlijt te schenken.

Dit middel was de oprigting der Nederlandsche Handel-Maatschappij, met het doel om handel, scheepsbouw en fabrijken weder op te beuren, met behoud van vrije vaart voor elke Nederlandsche vlag en die van bevriende Mogendheden. Zij begon hare werkzaamheden met een kapitaal van 37 millioen guldens en werd bestuurd door 5 Directeuren en een toevoorzigt van 27 Commissarissen. Hare statuten van 18 Augustus, 1824 *), werden in 1827 gewijzigd †), en toen haar kapitaal tot 24 millioen terugbragt.

In het eerst had zij met vele moeijelijkheden te kampen, en ofschoon haar gunstige invloed op onderscheidene takken van volksbestaan zeer merkbaar was, genoot zij, voor zich zelve, door oorlogen, prijsverlaging van goederen, door verliezen in den theehandel, enz. niet veel voorspoed. Zij verschafte der Belgische fabrijknijverheid een groot vertier in Indië, en deed bijna alle vreemde mededinging ophouden. De invoeren op Java en Madura bedroegen in 1825 eene waarde van *f* 14,317,190, waarvan uit Nederland voor *f* 2,539,741. Gedurende de jaren 1825 en 1826 waren hare ondernemingen van weinig beteekenis. Zij ont-

*) *Staatsbl.*, N°. 138.

†) Idem, N°. 82.

wikkelde zich echter meer en meer in 1827, en was hoogst bevorderlijk aan den bloei van het inlandsche fabrijkwezen.

Zij had in 1830 reeds 616.000 stukken calicots van de fabrijken gekocht voor 6,660,000 guldens *). Behalve de hier aanbevolene of in Indië geladene schepen, bevrachtte zij in 1824, 1600 en in 1830, 11,000 scheepslasten, terwijl zij gedurende datzelfde tijdperk aan vrachten 13,286,770 en aan assurantiepremiën 2,555,055 guldens betaalde †).

Bij het verdrag van den 19den Augustus, 1814, werden de koloniën weder aan Nederland afgestaan, behalve de Kaap de Goede Hoop en eenige in Amerika. De zaken waren toen op Java in kommervollen toestand; er ontstonden onlusten, en wij moesten in Azië eene groote magt onderhouden. Vele verbeteringen werden echter door het Bestuur in de koloniën ingevoerd; het muntstelsel veranderd; de landbouw uitgebreid, en eene Bank opgerigt, die aan den handel groot gerief verschafte. De uitvoer der koloniale producten door de Handel-Maatschappij was van dien tijd af zeer aanmerkelijk.

De visscherijen, van wier toestand gedurende het tijdperk van 1794 tot 1814 weinig te zeggen valt §), herleefden sedert den vrede, ofschoon zij tot heden toe nimmer weder dien hoogen trap van bloei bereikten, waarop zij in vorigen tijd stonden. In 1814 gingen er 98 buizen uit ter haringvisscherij; in 1815, 137, en dat getal vermeerderde jaarlijks tot 1820, ofschoon de lasten haring, die gevangen werd, niet in diezelfde evenredigheid toenamen. Sedert 1820 zijn 1827 en 1830 de jaren, waarin de meeste

---

*) Van den Bogaerde, *Essai*, III., p. 87.

†) *Handelmagazijn*, p. 474.

§) *Verslag over de Zeevisscherijen*, 's Hage, 1854, p. 14.

lasten haring werden aangebragt; in 1827 bedroeg dat getal 3250, in 1830, 4329 last *).

De uitvoer van haring uit Amsterdam had bedragen als volgt:

	1824	1825	1826	1827
tonnen	8,021	11,605	12,637	13,585
waaronder achtsten		1,670	1,859	1,566
" zestienden		35,963	41,463	45,879
" twee en dertigsten		4,189	2,426	2,048 ;

de zestienden werden meest naar Rusland verzonden †).

Van den toestand der IJslandsche visscherij gedurende dat tijdperk is weinig bekend. Voor dat bedrijf gebruikte men in 1818 slechts 5 of 6 vaartuigen §). Toen werd er een voorstel gedaan, om deze visscherij even als de haringvangst met premiën te ondersteunen.

De pogingen, die het Bestuur sedert 1815 aanwendde om de walvisch- en robbevisscherij te doen bloeijen, waren grootendeels vruchteloos. Weinige schepen werden er uitgerust. In 1815 verrezen daarvoor 3 Maatschappijen, waarvan eene in 1826 reeds ophield te bestaan. In dat jaar werden er uit Harlingen 4, en uit Rotterdam 2 schepen ter walvischvangst uitgezonden; in 1827 gingen met datzelfde doel 3, en in 1828, 1 schip van hier **).

---

*) *Verslag over de Zeevisscherijen*, Tab. III.

†) Van Hogendorp, II., p. 247.

§) Hermes, 1828, 3, p. 93.

**) *Verslag over de Zeevisscherijen*, p. 49.

§ 33.

TIJDPERK VAN 1831 TOT HEDEN.

De scheiding van België had onmiddellijk ten gevolge, dat er maatregelen genomen werden, om de bestaande hooge regten, in het belang der Belgische nijverheid geheven, naar de beginselen van een meer vrijgevig handelstelsel te wijzigen.

Was nog ten vorigen jare (1830) de handel van Antwerpen veel aanzienlijker dan die van Rotterdam, thans (1831) helde de balans naar laatstgemelde stad over. Te Antwerpen kwamen in 1831 binnen 398 schepen, te Ostende 686; te Schiedam echter 280, te Dordrecht 212, terwijl er 284 van daar uitgingen. Te Amsterdam kwamen in 1831 aan 1624 schepen onder verschillende vlag, waaronder 15 uit Hamburg, 139 uit Koningsbergen, 213 uit Rusland, 560 uit Suriname, 680 uit Engeland, 99 uit de Middellandsche Zee, Frankrijk, Spanje en Portugal, 12 van Batavia. In de Maas en te Goeree liepen in datzelfde jaar binnen 2157 schepen, terwijl er 2134 van daar vertrokken.

In het geheel kwamen in het genoemde jaar in onze havens uit verschillende Landen aan, 4550 geladen schepen, metende 544,369 ton, en 403 in ballast, metende 25,772 ton; daarvan kwamen aan te Rotterdam 1346 geladen schepen, metende 191,922 ton, en in ballast 143 schepen, metende 9,520 ton. In het geheel werden uitgeklaard 2,860 schepen, metende 332,858 ton, en 2,109 in ballast, metende 242,779 ton.

In 1831 werd gesloten te Mentz de overeenkomst en reglement voor de vaart op den Rijn *), waarbij, ter vervan-

*) Mac Gregor, *Comm., Tariffs*, VI., p. 114.

ging van alle regten van doorvoer, tollen, enz., een vast regt werd ingesteld, ten bedrage van $13\frac{1}{2}$ cent Nederl. geld voor de *opvaart* en 9 cents Nederl. geld voor de *afvaart*, van iederen centenaar, echter met eenige uitzonderingen. Als scheepvaartregt werden, volgens die overeenkomst, betaald een recognitie-regt voor ieder vaartuig van meer dan 50 centenaars en een regt op de lading.

De Handel-Maatschappij had in 1831 bevracht 45 schepen, metende 10,800 lasten, en in 1830, 45 schepen, metende 11,400 lasten.

In het jaar 1832 kwamen te Ostende nog binnen 965 schepen, metende 102,298 ton. In dat jaar kwamen in 't geheel in Nederland binnen 5,366 geladen schepen, me- 631,595 ton, en 383 in ballast, metende 80,075 ton. Van daar gingen uit 2,958 geladen schepen, metende 347,714 ton, en 2,872 in ballast, metende 334,003 ton *).

De waarde van den invoer in Amsterdam bedroeg in 1832, naar de opgaven van een Engelsch Schrijver, van wien wij deze opgaven ontleenen, 4,794,000 pond sterling, die van den uitvoer 3,081,000 pond sterling †).

In datzelfde jaar zijn er uit Nederland naar den Rijn gezonden 1,789,682 centenaars goederen, waarvan 163,952 van Amsterdam en 158,135 van Rotterdam naar Mentz, en 58,640 centenaars van Amsterdam, 18,974 centenaars van Rotterdam naar Manheim. Van den Rijn werden naar Nederland uitgevoerd 3,934,749 centenaars, daaronder bouts- en steenkolen begrepen. Men vindt aangeteekend, dat het jaar 1832 een der voordeeligste is geweest voor de Rijnvaart.

De uitvoer van Groot-Brittanje naar Nederland geschiedde

---

*) *Staatsbl.*, N°. 19.

†) Van den Bogaerde, *Essai*, III, p. 153.

met 1617 schepen, metende 479,488 ton, die eene waarde aanbragten van 2,896,277 pond sterling.

In 1833 kwamen hier binnen 6061 geladene schepen, metende 507,854 ton, en 352 in ballast, metende 25,225 ton, waaronder 736 uit de Oostzee, 370 uit Rusland, 1067 uit Groot-Brittanje, 353 uit Frankrijk, de Levant en de Middellandsche Zee; 54 uit Oostindië, 57 uit Suriname, en de overige uit andere Staten. Van deze schepen waren er 2,611 voor Amsterdam, 1,500 voor Zaandam, 1,465 voor Rotterdam, 256 voor Dordrecht, 304 voor Harlingen, 305 voor Schiedam, enz. *).

In datzelfde tijdperk gingen er uit 6,094 schepen, waarvan 4,799 geladen, metende 354,293 ton, en 2,295 in ballast, metende 305,566 ton. Van deze waren 808 bestemd naar de Oostzee, 140 voor Rusland, 1,577 voor Groot-Brittanje, 444 voor Frankrijk, de Levant en de Middellandsche Zee, 81 voor Oostindië, 59 voor Suriname, enz. Hiervan waren uit Amsterdam 2,374 schepen, uit Rotterdam 1,520, van de Zaan 122, uit Dordrecht 238, uit Harlingen 363, uit Schiedam 271, enz. †).

In 1834 kwamen alhier binnen een aantal van 5,647 schepen, metende 652,049 ton; zeilree lagen toen 5,732 schepen, metende 632,768 ton. Men schat de waarde van den invoer in 1834 op eene som van 172,140,936 guldens; die van den uitvoer op 125,022,528 guldens §).

Wanneer men deze cijfers vergelijkt met de vroeger opgegevene, en die de waarde van den in- en uitvoer voorstellen van de jaren 1824 tot 1827, een tijdperk toen België

---

*) Van den Bogaerde, *Essai*, III., p. 154.

†) Idem, p. 155.

§) Idem, p. 157.

nog met ons was vereenigd, zal men al spoedig zien, dat onze handel in 1834 in belangrijke mate toegenomen, en veel aanzienlijker was, dan toen de Zuidelijke provinciën met ons waren vereenigd. Volgens sommigen zou hij zelfs dien van de voordeelige jaren 1778, 1779, 1780, 1783 en 1784 met $\frac{1}{8}$ gedeelte te boven gaan, en naar evenredigheid meer dan vijfmaal grooter zijn dan die van Frankrijk in 1834, doch slechts $\frac{1}{8}$ gedeelte uitmaken van den Engelschen handel.

Tot bevordering van onze handelsbelangen werd op den 3den Junij, 1837, een verdrag van scheepvaart *) met Pruissen gesloten.

In datzelfde jaar werd er ook een verdrag van handel met Groot-Brittanje aangegaan †), waarbij werd bepaald wederkeerige gelijkstelling met de meest begunstigde volken, wat handel en scheepvaart in de havens der beide Rijken in Europa aanging. Gunsten aan derden toegestaan zouden de onderdanen van de contracterende partijen dadelijk verkrijgen, enz.

De sterkte onzer koopvaardijvloot was in 1838:

1439 schepen, metende 117,315 lasten,
in Dec. 1839, 1528 " " 135,339 " §).

In 1840 kwamen in de haven van Amsterdam binnen een aantal van 4177 schepen, metende 437,605 ton; en gingen van daar uit 3981 schepen, metende 423,060 ton **).

De waarde van den invoer gedurende het jaar 1840 te

---

*) *Staatsbl.*, N°. 52.

†) Idem, N°. 64.

§) Mac Gregor, *Comm. Tariffs*, VI, p. 112.

**) Idem, p. 116.

Amsterdam, bedroeg, volgens Engelsche opgaven, 95,839,500; die van den uitvoer aldaar 74,701,000 guldens. De waarde van den uitvoer naar Duitschland en den Rijn bedroeg 24,156,500 guldens; die van invoer uit Engeland 867,200 en van den uitvoer derwaarts 8,822,750 guldens. Uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika werd voor 9,371,500 en derwaarts voor 1,115,500 guldens uitgevoerd.

Uit Frankrijk werd ingevoerd voor 2,607,600, derwaarts uitgevoerd voor 4,795,100 guldens; uit Pruissen werd ingevoerd voor 4,387,350, uitgevoerd voor 4,241,800 guldens. Uit Rusland ingevoerd voor 2,545,500, uitgevoerd 1,743,500 guldens; uit Oostindië werd ingevoerd voor 35,276,000, derwaarts uitgevoerd voor 9,139,500 guldens, de waarde van den invoer uit Westindië bedroeg 5,626,500, die van den uitvoer derwaarts 1,907,500 guldens.

Onder de uitgevoerde artikelen nam de geraffineerde suiker eene voorname plaats in; de waarde van den uitvoer van dat artikel bedroeg in 1840, 23,820,000 guldens, terwijl er nog bovendien voor 1,684,000 guldens aan ruwe suiker werd uitgevoërd en voor 9,462,250 guldens aan koffij, voor 7,271,500 guldens aan boter en kaas, voor 1,345,000 guldens aan specerijen, enz.

De uitkomsten van het jaar 1840 met die van 1839 vergelijkende, zou, volgens den Engelschen Schrijver, van wien wij deze opgaven ontleenen, de handel en vaart van Amsterdam zijn toegenomen als volgt:

scheepvaart,	tonnen.		
Vreemde Landen	112,272	of 15,5	pCt.
Nederlandsche koloniën .	14,737	„ 2,0	„
Te zamen . . .	127,009	of 17,5	pCt.

handel.	tonnen.		
Met vreemde Landen . . .	18,023,500	guld.	of 12,3 pCt.
Nederlandsche koloniën . . .	5,151,000	"	" 3,5 "
Te zamen . . .	23,174,500	guld.	of 15,8 pCt.

In het jaar 1840 gingen er uit Amsterdam naar den Rijn 1,027,611 centenaars verschillende koopwaren.

De Rijnhandel was gedurig in uitgebreidheid toegenomen, zoo als blijkt uit de volgende opgave:

	centenaars.
in 1829	243,784
" 1835	651,218
" 1840	1,030,123 *).

De waarde van den uitvoer te Rotterdam bedroeg als volgt:

in 1835	85,398,360	guld.
" 1837	91,152,348	"

die van den uitvoer:

in 1835	51,247,380	"
" 1837	68,745,984	"

Gedurende het jaar 1841 bedroeg de waarde aan den invoer te Rotterdam 109,996,800, en de waarde van den uitvoer 82,288,800 guldens.

Uit Groot-Brittanje en Ierland werd te Rotterdam in 1841 ingevoerd voor eene waarde van 46,871,520, uit Frankrijk voor 6,919,680, uit Duitschland voor 17,168,640 guldens, enz.

Volgens de Europesche Schrijvers bedroeg de waarde van den invoer uit Groot-Brittanje van 1835 tot 1851 gezamenlijk 23,678,887 pond sterl.

*) Mac Gregor, p. 122.

De uitvoer naar Groot-Brittanje en Ierland bedroeg in 1841 eene waarde van 16,909,120; die naar Frankrijk 9,836,160, naar Duitschland 48,209,280 guldens, enz.

De waarde van den uitvoer naar Groot-Brittanje was van 1835 tot 1841 6,963,300 pond sterl.

In 1839 werden in de havens van Nederland ingeklaard 5905 schepen, metende 779,513 ton, uitgeklaard 5675 schepen, metende 727,749 ton; in 1840 was het getal der ingeklaarde schepen 6284, metende 784,269 ton, en dat de uitgeklaarde schepen 738,592 ton.

De scheepvaart was in drie groote onderdeelen gesplitst; die met onze koloniën, met de vreemde Landen, en de visscherijen. De scheepvaart met vreemde Landen hield in 1840 11,595 schepen bezig, metende 1,310,303 ton. In 1839 gebruikte men daarvoor slechts 10,729 schepen, metende 65,038 ton, of 866 schepen en 65,038 ton minder dan in 1840.

De vaart der Nederlanden met vreemde Landen was als volgt tusschen de beide steden Amsterdam en Rotterdam verdeeld:

Amsterdam. . .	7,758	schepen, metende	742,787	ton.
Rotterdam . . .	3,837	" "	567,516	"
Te zamen. . .	11,595	" "	1,310,303	"

Indien de daarvan gemaakte berekeningen juist zijn *), kan men aannemen, dat in 1840 de vaart op Zweden, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Denemarken is toegenomen, terwijl er eene vermindering wordt opgemerkt in de vaart op Rusland en Frankrijk. Met de overige Landen heeft de scheepvaart in dat jaar geene noemenswaardige verandering ondergaan.

*) Mac Gregor, p. 129.

In 1839 bedroeg de waarde van den geheelen invoer in Nederland 197,935,500, die van den uitvoer 143,696,000 guldens; in 1840 was de invoer 193,114,500 en de uitvoer 149.478,500 guldens.

Wij moeten echter bij de mededeeling dezer cijfers opmerken, dat de Engelsche Schrijver, die ze opgeeft, alleen den in- en uitvoer van Rotterdam en Amsterdam, en geenszins dien der andere steden heeft in rekening gebragt, dus dat deze cijfers waarschijnlijk onnaauwkeurig zijn.

Volgens zijne mededeelingen levert de waarde van den invoer in 1840, vergeleken met die van 1839 eene vermindering op van 4,821,000 guldens, terwijl die van de uitvoeren met 5,782,500 guldens is vermeerderd. De vermindering in de waarde van den invoer is hoofdzakelijk toe te schrijven aan een' verminderden invoer van granen; de vermeerderde uitvoer aan den jaarlijks toenemenden handel in koffij en suiker, artikelen uit de koloniën van den Staat aangebragt wordende *).

Eene vergelijking tusschen de in- en uitvoeren van de jaren 1839, en 1840 levert het bewijs op, dat de handel van Nederland in 1840 is afgenomen met betrekking tot Groot-Brittanje, Duitschland, Rusland, Noorwegen en Zweden; dat de handel met België in geringe mate is toegenomen. De handel met Frankrijk is op dezelfde hoogte gebleven, terwijl die met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, de Spaansche Antilles, Hayti en Brazilië eene vermeerdering aanduidt.

Met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika is te Washington den 19den Januarij, 1839 †), een traktaat van handel en scheepvaart gesloten en in 1843 een dergelijk met de Republiek van Texas §). Nog ging men in 1840 een

*) Mac Gregor, p. 131.

†) *Staatsblad*, No 29.

§) Idem, 1841, No. 21.

verdrag van handel en scheepvaart aan met Frankrijk *), waarbij werd bedongen eene wederkeerige gelijkstelling voor handel en nijverheid; met Turkije, waarbij de handelsbetrekkingen der Nederlanders, in het genoemde Rijk, op denzelfden voet zijn geregeld als die der Franschen en Engelschen †). Te Turijn werd den 24sten Januarij, 1842, een traktaat van scheepvaart gesloten met Sardinië §); te 's Gravenhage den 5den November, 1842, eene overeenkomst van handel en scheepvaart met België **), alsmede te Antwerpen den 20sten Mei, 1843 ††), eene overeenkomst met België, bevattende verordeningen omtrent de Schelde- en Maasvaart, en omtrent die op het kanaal van Neuzen. Te Athene werd op den 22sten Februarij, 1843 §§), een traktaat van handel en scheepvaart aangegaan met Griekenland.

In het verslag der Provinciale Staten van Zuid-Holland wordt omtrent den handel gezegd, dat er in 1843 eene toenemende lusteloosheid in alle takken van handel is op te merken; dat de vervoerhandel van Rotterdam naar Duitschland verminderde; dat de handel in boter leed onder de slechte hoedanigheid; die in kaas onvoordeelig was, door de steeds meer en meer aangroeijende mededinging, vooral der Noord-Amerikanen op de Engelsche markt. In hetzelfde verslag over Noord-Holland, dat de handel in 1843 niet was verbeterd; dat de aanvoeren uit Zuid-Amerika waren afgenomen, en dat die van traan sterk verminderd waren.

De uitvoer van vele onzer eigene handelsartikelen naar

---

*) *Staatsblad*, 1841, No. 23.

†) Idem, 1840, No. 69.

§) Idem, No. 13.

**) Idem, 1843, No. 4.

††) Idem, No. 45.

§§) Idem, No. 34.

den Rijn was belangrijk verminderd; de meerdere verscheping van 7080 last boven die van 1842; — volgens het *Statistischer Jahresbericht fur* 1843 *), bedroeg in 1842 de uitvoer naar den Rijn uit Nederland 3,402,669 centenaars; in 1843, 5,181,530 centenaars; terwijl de uitvoer van den Rijn naar Nederland bedroeg in 1842, 5,904,361 centenaars en in 1843, 5,010,105 centenaars — of van 283,239 last, dat in het geheel was toe te schrijven aan den aanzienlijken doorvoer van granen van de Oostzee naar den Rijn. De Provinciale Staten van Zeeland verklaarden, dat de buitenlandsche handel aanmoediging behoefde. Ook de provinciën Friesland en Groningen klaagden over den ongunstigen toestand van den buitenlandschen handel. Overijssel verklaarde daarentegen, dat de handel aan de zuidzijde eenigzins was toegenomen, doch dat die aan de landzijde aan belemmeringen ter prooi was. „In slechts weinige takken was eenige vooruitgang te bespeuren, zoo als: in den transito-handel, dien te Dordrecht en den kolonialen handel in ruwe suiker, welke wat beter in prijs was dan in 1842; terwijl de geraffineerde daarentegen in die verhooging niet deelde; die in indigo, waarvan grootere aanvoeren met geregelden afzet; in artikelen van algemeenen handel, die in tabak, waarvan grootere aanvoeren van Virginië en Kentucky, Cuba en Java, met geregelden omzet. Eene geringe vermeerdering is opgemerkt in den aanvoer van katoen en thee. De vermeerderde aanvoer van granen te Amsterdam in 1842, staat met den doorvoer naar den Rijn in verband" †).

De buitenlandsche handel verkeerde toen niet in zoo voordeeligen toestand als die van Bremen en Hamburg.

---

*) Mainta, bij F. Kupferberg.

†) Portielje, *De Handel van Nederland in* 1844.

Er zijn echter in 1842 in het geheel hier uitgeklaard 5928 schepen, metende 930,034 ton, en 398 schepen in ballast, metende 23,657 ton, waarvan onder Nederlandsche vlag 2482 geladen schepen, metende 341,719 ton, en in ballast 222 schepen, metende 10,952 ton.

In datzelfde jaar zijn uitgeklaard 3541 geladen schepen, metende 539,328 ton, en in ballast 2826, metende 442,081 ton; hiervan waren onder Nederlandsche vlag 1800 schepen, metende 275,638 ton, en in ballast 985 schepen, metende 110,289 ton.

In 1843 zijn ingeklaard 5858 schepen, metende 943,726 ton, waarvan 2476 onder Nederlandsche vlag met een' uitvoer van 863,805 ton; in ballast werden ingeklaard 337 schepen, metende 20,089 ton, waarvan 207 onder Nederlandsche vlag, inhoudende 10,352 ton. Uitgeklaard 3450 schepen, metende 548,687 ton, waarvan 1778 onder Nederlandsche vlag, metende 279,135 ton, en in ballast 2824 schepen, metende 432,227 ton, waarvan 963 schepen, metende 101,343 ton, onder Nederlandsche vlag.

In 1844 werden ingeklaard 5522 schepen, metende 857,219 ton, waarvan 2565 onder Nederlandsche vlag, met een' inhoud van 375,532 ton, en in ballast 309 schepen, metende 19,572 ton, waarvan onder Nederlandsche vlag 171, metende 9424 ton; uitgeklaard 3608 geladen schepen, metende 556,064 ton, waarvan 1942 onder Nederlandsche vlag, metende 282,787 ton, en in ballast 2279 schepen, metende 358,732 ton, waarvan 910 onder Nederlandsche vlag, metende 110,235 ton *).

Van den jare 1841 tot en met 1844 ging de scheepsbouw niet vooruit. De officiële mededeelingen, daaromtrent

---

*) Staat, Lr. C., behoorende bij de *Memorie van Toelichting* voor de Ontwerp-scheepvaartwet van 1850.

openbaar gemaakt, duiden het aantal nieuw gebouwde schepen over dat tijdperk aan als volgt:

in 1841	116	schepen,	inhoudende	15,694 lasten.
1842	90	"	"	11,669 "
1843	73	"	"	9,446 "
1844	66	"	"	4,952 " *).

In de volgende jaren is de scheepsbouw weder toegenomen.

"Vergelijken mij hiermede," zegt de Heer Portielje, "de Provinciale verslagen over 1843, dan blijkt uit deze, dat uit Noord- en Zuid-Holland, Zeeland, Friesland en Groningen geklaagd wordt over vermindering der buitenlandsche scheepvaart in 1843; over de lage vrachten der koffen, zoodat de reederijen niet kunnen blijven bestaan; voorts, dat deze zich in Zuid-Holland in zeer kwijnenden staat bevinden, en dat de scheepvaart in Noord-Holland met Noord- en Zuid-Amerika wederom is afgenomen. Alleen omtrent Kampen wordt gemeld, dat de buitenlandsche scheepvaart aldaar eenige meerdere levendigheid vertoonde" †).

De effectenhandel nam echter verbazend toe, en er werden groote kapitalen daarin belegd, die alzoo aan den goederenhandel onttrokken werden, terwijl tevens een zeer beduidende wisselhandel plaats had. Daarentegen was het fabrijkwezen niet meer in dien bloeijenden staat, als vroeger; werven, touwslagerijen, zeilmakerijen, smederijen en raffinaderijen, fabrijken van manufacturen in Overijssel, Gelderland enz. waren in kwijnenden toestand. Ook met de jeneverstoke-

---

*) Staat, Lr. B., behoorende bij de *Memorie van Toelichting* voor de Ontwerp-scheepvaartwet van 1850.

†) Portielje, p. 60.

rijen ging het niet gunstig; de meestoven, papier-, olie- en houtzaagmolens gingen mede niet sterk vooruit, enz. *).

De sterkte van de Nederlandsche koopvaardijvloot was op den laatsten December des jaars 1831, 1835, 1840, 1845 en 1848 als volgt:

1831	1252	schepen,	metende	82,939	lasten.
1835	1338	"	"	98,342	"
1840	1628	"	"	153,333	"
1845	1869	"	"	185,186	"
1848	2146	"	"	205,240	" †).

Bij de Staten D. en E., gevoegd bij de Memorie van Toelichting van het in 1850 gedane voorstel tot wijziging der scheepvaartwetgeving worden opgaven gevonden der alhier uit- en ingeklaarde schepen van en naar de voornaamste handeldrijvende Staten der wereld, sedert 1835—1848, te uitgebreid om alhier over te nemen, te belangrijk echter om ze niet te vermelden. Wij verwijzen den lezer naar deze opgaven.

Bij de zamenstelling van het tarief van regten in 1845, trachtte de Regering §) zoowel de voorschriften eener gezonde Staatshuishoudkunde in het oog te houden, als zich de lessen der ondervinding, zoo hier te Lande als elders verkregen, ten nutte te maken.

Het handelstelsel moet zich hier door groote vrijgevigheid onderscheiden en de handel eene eerste voorwaarde van bestaan voor Nederland zijn. Eene matige bescherming der nijverheid, opheffing van het verbodstelsel voor het grootst gedeelte, afschaffing der meeste uitvoerregten

*) Portielje, p. 64, 65.

†) *Memorie van Toelichting.*

§) Idem.

en vermindering der doorvoer- en invoerregten voor vele artikelen waren de onderscheidende kenmerken dezer tariefherziening.

Werpen wij thans nog een' blik op den toestand des handels van het jaar 1846 af tot op heden.

Volgens de statistiek van den handel en de scheepvaart in het Koningrijk der Nederlanden, gedrukt te 's Gravenhage, bedroeg de waarde van den geheelen invoer, zoowel aan de land- als aan de zeezijde, gedurende de volgende jaren eene som van:

	Algemeene invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit het vrije verkeer.	Doorvoer.
1846	f 255,544,644	f 162,139,811	f 210,352,634	f 118,258,147	f 92,094,487
1847	" 260,721,037	" 169,464,966	" 209,037,026	" 126,295,027	" 82,741,999
1848	" 254,278,732	" 181,777,315	" 192,786,651	" 124,812,424	" 67,974,227
1849	" 275,339,395	" 180,624,148	" 217,219,059	" 127,609,532	" 89,609,527
1850	" 284,415,276	" 188,380,568	" 230,002,066	" 137,749,277	" 92,252,789
1851	" 303,993,224	" 200,367,947	" 242,744,806	" 144,490,648	" 98,314,158
1852	" 322,719,559	" 205,666,240	" 272,484,635	" 157,050,480	" 115,434,155
1853	" 321,051,729	" 204,945,136	" 272,801,666	" 154,643,160	" 118,158,506
1854	" 356,484,519	" 244,495,510	" 308,780,801	" 193,621,258	" 115,159,543

Het getal ingeklaarde schepen bedroeg in het opgegeven tijdperk als volgt:

	geladen.		in ballast.	
	schepen.	tonnen.	schepen.	tonnen.
in 1846	7552	1,106,348	492	58,195
1847	7366	1,114,963	334	35,762
1848	5835	916,684	485	66,442
1849	6419	1,010,148	707	66,416
1850	6346	1,029,578	645	70,098
1851	6449	1,089,884	511	74,256
1852	6977	1,181,869	480	68,359
1853	6392	1,064,283	491	87,060
1854	7128	1,154,035	474	89,682

Het getal uitgeklaarde schepen was in het opgegeven tijdperk als volgt:

	geladen.		in ballast.	
	schepen.	tonnen.	schepen.	tonnen.
1846	4226	642,835	3829	514,906
1847	4150	655,096	3490	522,045
1848	3973	632,886	2751	389,057
1849	4560	724,610	2427	370,974
1850	4741	772,633	2290	364,031
1851	4388	754,631	2839	461,937
1852	4759	819,893	2953	497,532
1853	4413	765,889	2655	449,980
1854	4533	822,788	32,91	461,896

Gedurende hetzelfde tijdperk telde de stoomvaart de navolgende inklaringen:

	geladen.		in ballast.	
	schepen.	tonnen.	schepen.	tonnen.
1848	631	177,020	129	45,532
1850	928	246,673	145	42,893
1851	1010	282,870	219	61,501
1852	1082	315,010	175	50,813
1853	1006	304,329	195	72,800
1854	1286	365,562	160	60,373

Uitklaringen:

	geladen.		in ballast.	
	schepen.	tonnen.	schepen.	tonnen.
1848	762	225,164	14	4268
1850	1078	289,968	3	877
1851	1211	341,054	19	4015
1852	1257	366,142	8	2032
1853	1202	373,666	9	3318
1854	1392	423,989	16	5377

Deze opgaven, uit officiële bescheiden geput*), geven een vrij naauwkeurig denkbeeld van de handelsoperatiën gedurende het tijdsverloop van 1846 tot 1850.

Men dient echter, bij de beschouwing dezer cijfers, wel degelijk in het oog te houden, dat de waarde der goederen en koopmanschappen het eene jaar met het andere zeer kan verschillen, en dat de herleiding der goederen, bij de maat, het gewigt en het getal aangegeven tot waarde, niet altijd de juiste waarde aanwijst, die de goederen op de markt gelden. „Die herleiding," wordt in het Voorberigt van de Handelsstatistiek voor 1846 gezegd, „kan uit den aard der zaak slechts approximatief zijn" †).

Behalve dat moet men indachtig wezen, dat de waarde van het ingevoerde goud en zilver zich ook onder de opgegeven cijfers bevindt, en dat de in- en uitvoeren van dat metaal, meer dan van iedere andere koopwaar, uit den aard der zaak zeer wisselvallig zijn.

De waarde der edele metalen, als ook die van de in-, uit- en doorgevoerde granen, moeten van deze cijfers worden afgetrokken.

Uit de onderlinge vergelijking dezer cijfers zal blijken, dat de handel in het tijdperk van 1846 tot en met 1854 op eene zeer belangrijke wijze is toegenomen. De waarde van den algemeenen in- en uitvoer is met $^1/_3$ ongeveer vermeerderd. Even zoo de invoer tot verbruik en de uitvoer uit het vrije verkeer, terwijl de doorvoer, doch iets minder dan $^1/_3$, tevens is vermeerderd.

De waarde van den algemeenen invoer in 1852 overtreft die in 1851, welke reeds, in vergelijking met vroegere jaren,

---

*) *Statistiek van Handel en Scheepvaart.*

†) P. IV.

gunstig was, met bijna 19 millioen guldens; die van den algemeenen uitvoer met bijna 30 millioen.

Onafgebroken is de handel van jaar tot jaar toegenomen; alleen het jaar 1848 maakt hierop eene uitzondering. In 1849 werd de evenredigheid hersteld, en in de laatste jaren 1851, 1852, 1853 en 1854 merkt men de grootste vermeerdering op, die vooral in het laatste jaar in het oog valt.

Wat nu den handel met de bijzondere Landen sedert 1846 aangaat, bedroeg in 1854 de algemeene uitvoer naar Australië eene waarde van 479,511 gulden. De invoer uit België is sedert 1846 met de helft vermeerderd, terwijl de algemeene uitvoer derwaarts met $^1/_3$ is toegenomen. Acht en twintig maal grooter was in 1854 de invoer uit Brazilië dan in 1846, terwijl de uitvoer derwaarts bijna geene verandering onderging. De algemeene invoer uit Bremen heeft sedert 1846 eenige verandering ondergaan.

De invoer uit China is, even als die van het eiland Cuba, voor de helft vermeerderd. De uitvoer naar Californië, werwaarts in den loop van 1850 de eerste lading vertrok, schijnt eenige vermindering ondergaan te hebben. De invoer uit Curaçao is sedert 1846 verminderd; de uitvoer derwaarts echter toegenomen.

De invoer uit Denemarken bedroeg in 1846 eene waarde van 5,727,642 en in 1854 eene waarde van 8,963,715 guldens. De uitvoer derwaarts onderging geene verandering.

De invoer uit Frankrijk is met ongeveer 5 millioen vermeerderd; de uitvoer met ruim een half millioen. Ook is de invoer uit Groot-Brittanje en Ierland toegenomen van *f* 65,161,792 op *f* 99,761,865; terwijl de uitvoer van *f* 35,846,023 op *f* 75,194,278 is vermeerderd.

De invoer uit Hamburg is met ruim $2\frac{1}{2}$ millioen guldens toegenomen; doch daarentegen de uitvoer derwaarts in geringe mate verminderd.

De algemeene invoer uit Java en de overige O. I. bezittingen van den Staat, bedroeg in 1846 *f* 62,549,513, de uitvoer *f* 13,093,578. In 1854 de invoer *f* 74,833,223, de uitvoer *f* 29,402,129. In zeer belangrijke mate is sedert 1846 de invoer uit de Canarische Eilanden, Kaap de Goede Hoop, de Engelsche O. I. bezittingen en de Westkust van Afrika toegenomen. Hij bedroeg in 1846 eene waarde van *f* 74,105, in 1853 *f* 5,356,426 en in 1854 *f* 2,772,244. De uitvoer was in 1846 *f* 102,412, in 1853 *f* 159,724 en in 1854 *f* 242,623. Ook met betrekking tot de Kust van Guinea zijn de in- en uitvoeren vermeerderd. Even zoo met Napels en Sicilië, waarvan de invoeren in 1846 *f* 951,287, de uitvoeren *f* 1,587,580; en in 1854 de invoeren *f* 2,002,091, de uitvoeren *f* 3,805,510 bedroegen.

De invoer uit de Vereenigde Staten van Noord-Amerika schijnt eenigzins te zijn afgenomen; hij was in 1846 ruim 8 millioen, in 1854 7¼ millioen; gemiddeld echter bedroeg die invoer 8 millioen. De uitvoeren daarentegen zijn toegenomen van *f* 2,532,493 tot *f* 5,136,928.

De handelsbeweging met Noorwegen onderging bijna geene verandering; gemiddeld bedroeg de invoer per jaar *f* 4,432,892, de uitvoer derwaarts *f* 852,839.

De uitvoer naar Oostenrijk was met bijna 1 millioen vermeerderd.

De invoer uit Portugal bedroeg in 1846 *f* 1,072,560, de uitvoer derwaarts *f* 370,072. In 1854 de invoer *f* 743,680, de uitvoer *f* 508,587.

De invoer uit Rusland is afgenomen; deze bedroeg in 1846:

	invoer.	uitvoer.
Oost- en Witte Zee	*f* 15,398,014.	*f* 6,780,108.
Zwarte Zee	„ 1,780,239.	„ 86,979.

	in 1853:	
Oost- en Witte Zee	ƒ 15,226,640.	ƒ 3,438,248.
Zwarte Zee	" 2,643,583.	" 276,335.

	in 1854:	
Oost- en Witte Zee	ƒ 7,510,808.	ƒ 87,448.
Zwarte Zee	" 1,743,529.	——

Ook de uitvoer is verminderd, blijkens bovenstaande opgaven en ten gevolge van den oorlog.

Met Spanje is de handelstoestand verbeterd; de in- en uitvoeren bedroegen:

	invoer.	uitvoer.
In 1846	ƒ 763,708.	ƒ 671,160.
" 1854	" 1,127,887.	" 735,530.

Even zoo met Suriname, waarvan bedroegen:

	invoer.	uitvoer.
In 1846	ƒ 4,316,182.	ƒ 1,335,929.
" 1854	" 4,384,095.	" 1,501,934.

Met het Tolverbond is de handel op eene belangrijke wijze toegenomen; de in- en uitvoeren bedroegen:

	invoer.	uitvoer.
In 1846	ƒ 44,393,213.	ƒ 94,118,511.
" 1853	" 68,819,497.	" 116,435,286.

Zij bedroegen gemiddeld per jaar van 1846 af tot en met 1850:

Invoer	ƒ 47,066,036.
Uitvoer	" 88,082,680.

Met Turkije, Griekenland, de Ionische Eilanden, Marokko en Egypte was de handel vermeerderd; de in- en uitvoeren waren:

	invoer.	uitvoer.
In 1846	ƒ 964,189.	ƒ 2,872,538.
" 1853	" 1,716,438.	" 3,419,046.

In 1854 echter is de invoer verminderd, en bedroeg eene waarde van *f* 778,998; terwijl de uitvoer nog eenigzins toegenomen is, zijnde *f* 3,772,505.

Met Zweden was het handelsverkeer in 1853 bijna op dezelfde hoogte gebleven. De in- en uitvoeren waren:

	invoer.	uitvoer.
In 1846	*f* 423,465.	*f* 298,311.
„ 1853	„ 422,977.	„ 377,669.

Doch in 1854 vermeerderd, als:

Invoer *f* 1,125,047. Uitvoer *f* 579,365.

Ook deze uitkomsten duiden over het algemeen eene vermeerdering van de handelsbetrekkingen met de verschillende volken aan.

In den jare 1854 is de vrachtvaart van vreemde havens op vreemde havens uitgeoefend door 2244 geladen Nederlandsche schepen, in ballast 1201. De grootste beweging dezer vaart vond plaats tusschen de havens van Groot-Brittanje, Rusland, Pruissen, België, Frankrijk, Hamburg, Bremen, Suriname en andere *).

Gedurende het tijdperk van 1847, 1848 en 1849 waren nieuw in de vaart gebragt 475 schepen, metende 33,466 lasten, terwijl op den laatsten December van 1853, 66 Nederlandsche schepen, metende 15,169 lasten, meer in de vaart waren dan op den laatsten December van 1852, en in 1854 119 schepen meer dan in 1853.

De traktaten in dat tijdsverloop gesloten, zijn; dat met België van den 29sten Julij, 1846 †), niet alleen van

*) Voorberigt Statist., 1854, p. III.

†) *Staatsblad*, No. 51.

toepassing in dat Rijk, maar ook ten deele in de Oostindische bezittingen van den Staat; met Rusland van den 1/13den September, 1846 *); met Zweden en Noorwegen van den 25sten September, 1844 †); met de Beide Siciliën van den 17den November, 1847 §); met Sardinië den 24sten Junij, 1851 **); met Griekenland in 1848.

Bij eene additionele overeenkomst van den 27sten Maart, 1851, tusschen Nederland en Groot-Brittanje, is aangevuld het tusschen de beide Staten gesloten traktaat van handel en scheepvaart van den 27sten October, 1837.

Bij een verdrag van den 14den Januarij 1852, werd de scheepvaart op de Ionische Eilanden met Engeland geregeld; eene additionele overeenkomst aangegaan tot het verdrag van handel en scheepvaart met Griekenland, van 1848, goedgekeurd in 1851. Daarenboven is met België eene handelsovereenkomst gesloten den 26sten Augustus, 1852 (*Staatsbl.* N°. 9 en 11), en met Noord-Amerika den 28sten Augustus, 1852 (*Staatsbl.* N°. 227), en 1853 (*Staatsbl.* N°. 16).

Voorzeker hebben tot de toeneming des handels in Nederland medegewerkt de verbeterde middelen van vervoer, op onderscheidene plaatsen van het Land aangelegd; de uitbreiding gegeven aan de stoomvaart, benevens de aanleg van spoorwegen, en hunne verbindingen met die van het buitenland. Maar bovendien heeft ook de Regering zich eene aanhoudende zorg voor handel en nijverheid ten pligt gesteld. De tariefsherziening van 1845 was reeds op zeer vrijzinnige beginselen geschoeid. Voortgaande op het ingeslagen voetspoor, verordende zij in het jaar 1850, in het

---

*) *Staatsbl.*, No. 62.

†) Idem, No. 71.

§) Idem, No. 17 van 1848.

**) Idem, No. 130.

belang van den Nederlandschen scheepsbouw, eene verlaging voor de invoerregten van de voornaamste scheepsbouwmaterialen, verminderde het tonnegeld, schafte de heffing der doorvoerregten af, alsmede die van de scheepvaartregten op Rijn en IJssel. Bovendien bepaalde zij, dat ook aan buiten 's lands gebouwde schepen Nederlandsche zeebrieven konden worden uitgereikt; hief de begunstiging, aan de nationale vlag verleend, op, en gaf aan den handel nog vele vrijheden, een en ander om zijne belangen te bevorderen, door eene zoo volkomen mogelijke bevrijding der scheepvaart van de belemmeringen, welke hare ontwikkeling in onderscheidene beginselen der bestaande Wetgeving ontmoette.

De afschaffing der doorvoerregten *) bij de Wet van den 8sten Augustus, 1850 (*Staatsbl.* N°. 48), blijkt aanvankelijk gunstig op den doorvoerhandel te werken; althans wordt het jaar 1846, dat zich onder alle vroegere en latere jaren in dit opzigt bij uitnemendheid voordeelig onderscheidde door de uitkomsten van 1850 overtroffen. Deze werking schijnt zich voortgeplant te hebben op de volgende jaren. Immers het cijfer van de waarde van den doorvoer overtreft in 1851 dat van 1850, in 1852 dat van 1851, en in 1853 dat van 1852.

Den ingeslagen' weg volgende, bragt de Regering in 1854 eene wijziging in het tarief der in- en uitgaande regten, waardoor van algemeene toepassing werden de verminderingen in sommige in- en uitvoerregten, welke door enkele Staten bij verdragen waren bedongen. Door dezen maatregel werd alhier opgeheven alle verschil, dat nog in de heffing der regten bestond voor natiën, die de Nederlandsche schepen in hare havens met de nationale vaartuigen gelijkstellen.

*) Voorb. Statist., 1850, p. V.

Onder onze fabrijken rekent men nog de touwslagerijen en zeildoekfabrijken tot de beste van Europa; zij zijn vooral in Noord- en Zuid-Holland gevestigd. De papiermolens en branderijen zijn voortdurend in werkzaamheid. Aan den buitengewonen bloei onzer branderijen was in 1852 hoofdzakelijk de vermeerderde aanvoer van rogge toe te schrijven. Men rekent, dat in gewone tijden de branderijen te Schiedam alleen 30,000 lasten graan gebruiken.

De tabaksfabrijken voeren even als de suikerraffinaderijen een groot gedeelte van haar fabrikaat uit. Vooral worden door haar Duitschland en Zwitserland voorzien.

De koloniën in Oostindië werden onder het bestuur van van den Bosch veel voordeeliger voor den Staat, dan zij vroeger geweest waren. Onderscheidene maatregelen werden onder zijn bestuur genomen, om handel en nijverheid te doen bloeijen. Het Cultuurstelsel werd ingevoerd en droeg goede vruchten; een oorlog op Sumatra werd geëindigd en in 1843 een gezantschap naar China gezonden ter bevordering van het handelsbelang. Ook beproefde men toen reeds, meer vrijheden in Japan te verkrijgen, en wendde daartoe later nog verschillende pogingen aan, te veel om hier te vermelden. In Indië werden buitendien vele verbeteringen ingevoerd; de strijd met Bali geëindigd, en onlusten op Borneo gedempt. In 1839 werden de schepen, varende onder Belgische vlag, in de havens van Nederlands Indië op denzelfden voet toegelaten als die van andere bevriende natiën. De handel bloeide; de aanvoeren van nationaal fabrikaat namen toe, en verdrongen het vreemde meer en meer; de landbouw werd aangemoedigd, en de werktuigen, daarvoor noodig, vrij van regten gesteld; in 1848 werden de tarieven gewijzigd; de havens van Menado en Kema op Celebes tot vrijhavens verklaard, en in 1847 een reglement vastgesteld voor den handel op Macassar.

Onze koloniale handel was sedert 1832 door de onvermoeide pogingen van de Nederlandsche Handel-Maatschappij toegenomen; de invoer in onze bezittingen was in belangrijke mate vermeerderd, en bedroeg in 1840 het dubbele van dien van 1833 *); de uitvoer was nog in grooter mate toegenomen, en beliep in 1840 meer dan het drievoud van dien van 1833; terwijl vervolgens in 1841 en 1842 wederom eenige vermindering is opgemerkt. De Maatschappij bevrachtte, behalve de hier aanbevolene of in Indië bevrachte schepen:

in	1831	11,200	scheepslasten
"	1835	25,000	"
"	1838	50,000	"

en betaalde sedert hare oprigting tot en met 1838 aan vrachten *f* 49,190,796.80, en aan assurantie-premiën *f* 7,279,773.33; tot dien tijd toe bragt zij 250 schepen in de vaart op Oostindië; hare koffijveilingen bragten in 1838 op *f* 20,500,000; in 1843 verkocht zij voor ruim 9,500,000 guldens aan suiker, en voor 2,812,000 guldens aan indigo; terwijl de waarde der door haar in 1838 naar Oostindië gezondene goederen 13 millioen guldens bedroeg †).

Uit de verschillende havens van Nederland handelden in 1841 de volgende schepen op de Oostindiën, als uit Rotterdam 115, uit Amsterdam 156, uit Dordrecht 23, uit Schiedam 9, uit Middelburg 10, uit den Haag 2, uit Tiel 1, uit Zeeland 2, uit 's Bosch 1, uit Maasluis 2; zijnde een totaal bedrag van 321 schepen, metende 18,500 ton §).

Sedert 1842 is de invoer op Java en Madura uit Ne-

*) Portielje, p. 53.

†) *Handels-Magazijn, in voce.*

§) Mac Gregor, *Comm. Tariffs*, VI., p. 112.

derland toegenomen; hij bedroeg in 1843 *f* 6,900,000, en in 1852 *f* 10,900,000. De invoer aldaar onder Nederlandsche vlag uit onderscheidene deelen der wereld is mede vermeerderd; hij bedroeg in 1843 *f* 15,800,000 en in 1852 *f* 24,000,000; de uitvoer is echter in het algemeen, ofschoon in geringe mate, afgenomen; hij bedroeg in 1843 *f* 58,900,000 en in 1852 *f* 57,600,000 *).

De visscherijen werden in 1842 uitgeoefend met 1605 schepen, bemand met 8350 manschappen †). Het kapitaal voor den aanbouw gebezigd, behalve der 2 walvischvangers, bedroeg 4,253,000 guldens, en de jaarlijksche onkosten werden op 3,773,000 guldens geraamd.

Gedurende de 5 jaren voor 1842 bedroeg de bruto-opbrengst gemiddeld 40,000 tonnen gezouten haring, 10,000,000 haringen om te rooken en te droogen en 10,000 ton zoutevisch, eene waarde opleverende van 3,640,000 guldens, waarvan Nederland zelf voor 360,000 verbruikte en het overige gedeelte naar Duitschland, Polen, Rusland en België uitvoerde. Met betrekking tot het aangewende kapitaal van *f* 3,773,000 en het verlies daarop, kunnen de visscherijen slechts gering voordeel geven §).

„Vergelijken wij hiermede," zegt de heer Portielje, „de Provinciale verslagen over 1843, dan blijkt uit deze: dat de groote visscherij voor 1842 en 1843 zeer ongunstig is geweest. In Noord-Holland bestond de aanvoer in 1842 uit 2950 last, welke de kosten niet kon bestrijden, en in 1843 slechts 1250 last. Omtrent Noord-Holland geldt dus hetzelfde als omtrent Zuid-Holland, dat de uitkomsten in

---

*) Zie *Verslagen van den handel op Java en Madura voor de jaren* 1832—1852.

†) Mac Gregor, *Comm. Tariffs*, 144.

§) Portielje, p. 60.

1843 nog ongunstiger zijn geweest dan in 1842. De klagten over de slechte uitkomst der visscherijen zijn algemeen; slechts een enkele tak maakt eene uitzondering, zoo als de ansjovisvangst op de Zuiderzee" *).

Voor de IJslandsche visscherij bezigde men, van 1844 tot 1853, jaarlijks 2, 3, 5, in 1849, 6, vervolgens weder 3, 5 en 6 schepen; het grootste aantal lasten gevangen kabeljaauw was 176.

In 1853 waren 3 schepen in de vaart op Groenland, en was die vaart zeer gunstig. In 1854 vertrokken 3 schepen derwaarts †).

De algemeene opbrengst der verschillende haringvisscherijen over 20 jaren van 1834—1853 was 1,015,018,200 gemiddeld 's jaars 50,750,910 stuks; de jaarlijksche onkosten, verbonden aan de uitoefening der Hollandsche zeevisscherijen, rekent men te bedragen 3,411,400 guldens §).

De haringvisscherij schijnt van jaar tot jaar minder schepen te bezigen; in 1844 gebruikte zij 124 schepen; in de volgende jaren tot en met 1853: 127, 116, 115, 107, 111, 102, 97, 93 en 92 schepen. Zie een overzigt der groote of zoutharingvisscherij van 1814—1853 in Tabel III, van het te 's Hage op last der Regering uitgegeven zeer belangrijk verslag der Zeevisscherijen.

---

*) Portielje, p. 60.

†) *Verslag der Zeevisscherijen*, p. 49.

§) Idem, Tab. IX—XV.

REGISTER.

NB. *Het cijfer duidt de pagina aan.*

A.

Aandeelen. 847.
Aanleg. Oorspronkelijke aanleg van een volk. 2.
Aanleg voor iets beters. 2.
Aanmoediging van handel en scheepvaart. 884.
Aanvoer van goederen te Amsterdam in 1807. 877.
Aanzien van een' Staat (Vergrooting van het). 5.
Aardewerk (Fabrijken van) zijn in verval. 841.
Abassi-Bender. Zie Bender-Abassi.
Abyssinische Maatschappij te Emden opgerigt. 511.
Abo, (Vrede van) in 1743. 689.
Abuquelp. 619.
Acapulco. 746.
Acco voert katoen uit. 416.
Accijnsen. 181.
Adams (J.). 802.
Adelbert (Bisschop). 156.
Aden bezocht door onze kooplieden, door van den Broek. 361.
Admiraalschap (Varen in). 433.
Admiraliteit. 231. 232. 269. 270.
Adriatische Zee. 772.
Adriatisch kwikzilver. 787.
Aelbrecht van Beijeren. 133.
Aerssen (Van) tracht een verdrag met Venetië te sluiten. 427.

Affry (Memorie van den Graaf d'). 816.
Afrikaansche Compagnie te Lissabon. 769.
Afrikaansche Roofstaten. 432. Geschenken. 432.
Afrikaansche Visscherij-Societeit. 872.
Agent van Commercie. 810.
Agiotage. 597.
Aken (Vrede van). 642.
Aken (Handel op). 796.
Akkerbouw. 2.
Akkerbouw uitoefenen. 3.
Akte van Navigatie. 23.
Aktiën der W. I. Maatschappij. 589.
Aktiehandel van 1720. 639.
Aktiehandel beschreven. 846.
Aktiespel. 25.
Alba (Hertog van) legt beslag op de Engelsche goederen. 322.
Albion. 8.
Aleppo voert katoen uit. 416.
———, middelpunt des handels. 415.
———, groote onkosten aldaar gemaakt. 432.
———, goederen derwaarts gezonden. Consuls aldaar. 617. 618.
Alfred de Groote. 103.
Alexandrië in Egypte. 415.
Alexandrië of Scandrona. 617.
Algemeen verval van handel en fabrijken. 844.
Algiers staat den handel vrijheden toe. 434.
Alicante (Handel met). 748.
Alkmaar, eene rijke stad. 295. Zoutkeet en lakenhandel aldaar. 296. Zie ook 886.
Almelo en Vrieseveen (Kooplieden van) gaan naar Rusland. 739.
Altona (Handel met). 711.
Ambassaad-regt. 433.
Amboina. 359. 366.
Amboina, opstand aldaar; door ons verloren. 581.
Ambtenaren (Kleeding der). 846.
Amerika (Ontdekking van). 16.
Amerika (Vereenigde Staten van Noord-). 801. Doel der volkplantingen aldaar. Sluikhandel. Oneenigheden. Stempel-akte. Misnoegen. Belastingen. Regten op de thee. 801. Toenemende ontevredenheid. Handel met Engeland afgebroken.

Oorlog. Het Congres verklaart zich onafhankelijk. W. Lee in Holland. Koophandelstraktaat. De Neufville. Henry Laurens. Oorlog van 1780. John Adams. Onderhandelingen. 802. Handel op Amerika belangrijk geacht. Bloei van het fabrijkwezen. Prijzen der goederen. Adressen. Handelsverdrag. Voordeelen der steden daardoor. 803. Zwarigheden. Leeningen. Schepen te Amsterdam in lading naar Amerika. Nieuwe handelstak. Voorstellen tot een handelsverdrag. 804. Het verdrag gesloten. Bepalingen. 805. Kooplieden in Amerika. Waarde der invoeren uit Engeland. Daling in de prijzen. Verkoopingen. Zijn nadeelig. Behoeften van het Land. Crediet. Geldgebrek. 806. Regtstreeksch vervoer van tabak en rijst. Voordeelen daaruit. Boekhandel. Handelsverval. Graanhandel. 807. Noord-Amerikaansche schepen gaan naar China. Sluikhandel op onze koloniën. Middelen daartegen. Hollandsche consuls in Noord-Amerika. Mededinging van vreemden. Schepen naar Batavia uitgerust door de Noord-Amerikanen. Theeën zijdehandel; in pelterijen. 808. De handel met Noord-Amerika neemt niet toe. De handel is meest in de magt van Engeland. Fabrijknijverheid aangemoedigd. Getal schepen uit Holland aangekomen. Uitvoer. 809. Agent van Commercie aldaar. 810. 875. Handel met Amerika verboden. 879. 897. 901.

Amerikaansche schepen. 882.

Amersfoort. 846.

Amfioen. 874.

Amiens (Vrede van). 869. 870. 872.

Ammunitie. 874.

Amsterdam (De stad) leent Karel V geld. 253.

———— opkomst. 129.

———— krijgt een stuk lands op Schonen. 178. Handelsprivilegiën aldaar 183. Toenemende handel. 192. Tolvrijheid. Uitbreiding des handels aldaar. 193. Stadsregten. Twist met Deventer 194. Behoort tot de Hanzé. Voorwerpen van handel. Vaart op Hamburg. 195. Op het Noorden. 196. Vrijheden aldaar. 196. Renten te Amsterdam verkocht. 198. Handel op het Noorden van Europa. 198. 199. Uitbreiding der vaart. Ondersteunt de Hollandsche Graven. Rijkdommen. 199. Vaart op de Schelde. 200. Vrijheden in Saxen. 200. Fabrijknijverheid. 201. Lakenfabrijken aldaar. 201. Keuren daaromtrent. 201. Vaart op Engeland. 201. Op Dantzig. 202. Op

Zweden. 202. Op Denemarken. 202. Brand aldaar. 203. Binnenlandsche handel. 203. Is vrij van het stapelregt te Dordrecht. 204. Welvaart in de stad. 204. Handel met onderscheidene Landen en steden. 205. Overeenkomst met Rugenwalde. 205. Beschermt de vaart door uitrusting von schepen. 206. Gelijkstelling met de Hanzésteden. 206. Handel op Rusland. 207. Op Lijfland. Komt vrij te Bergen en Noorwegen. 207. Zendt een gezantschap naar Engeland, Frankrijk en Gelderland. 208. Nieuwe voorregten in het Noorden verkregen. 209. Amsterdam in den graanhandel betrokken. 211. De stad uitgezonderd van het verbod tot uitvoer van granen. 212. Groote uitbreiding des handels aldaar. 307. Schepen te Amsterdam gebouwd en uitgerust. 308. Bevreemding aldaar over een plakkaat van Leycester. 325. De stad uitgelegd. 327. 335. Amsterdamsche glasblazerijen 533. Bank aldaar in 1609 opgerigt. 541. Verkoop der O. I. voortbrengselen aldaar. 546. Niet meer de eerste koopstad der wereld. 866.

Amsterdam (Nieuw-), hoofdstad van Essequebo. 598.

Amsterdam, Koning van Ternate. 375.

Amsterdamsche ordonnantie op het seeregt. 217.

Amsterdamsche tabak. 842.

Amurad III. 421.

Anatolië. 416.

Ancona. (Handel met). 629.

Andalusië (Goudmijnen in). 739.

Andernach. 77.

Anglen. 44.

Angola (Vaart op), uit Medemblik. 334.

Angora (Garen van). 617.

Angorasche wol. 416.

Anna, Keizerin van Rusland. 721.

Annabon vermeesterd. 403.

Anskarius. 6.

Antwerpen. 47. Denkbeeld van den handel der stad. 310, volgg. 318.

Antwerpen, handel aldaar vernietigd. 326.

Antwerpen, barrière-traktaat aldaar gesloten. 791. (Handel op) uit de Noordelijke provinciën. 796. Handel in diamanten. 796. 886.

Apollonia (Kaap). 588.

Appollonia, vaart daarop. 588.

Arabië (Verkeer met). 462.
Aracan (Handelsbetrekkingen met). 378.
Archangel. 333. In Rusland (St. Michael). Grondslagen der stad. 417. Aldaar Nederlandsche handelshuizen gevestigd. 487. Aantal schepen derwaarts stevenende. 714. Handel van daar naar Petersburg verlegd. 716. 720. 721.
Arguin aan de Westindische Maatschappij afgestaan en vervolgens aan de Franschen gegeven. 587.
Arnemuiden, eene vermaarde haven. 300.
Arnhem (Weg over). 77. Behoort tot de Hanzé. 186. Bijzonderheden der stad. 304.
Arnold Saalman. 113.
Arras of Atrecht. 796.
Artichofsky benadeelt de Portugezen. 395.
Asperen (Jozias van). 687.
Assendelft. 214.
Assurantien op schepen. Assurantie-Maatschappij te Ostende. 676. 176.
Assurantie-Maatschappij (Oprigting eener algemeene). 853.
Assurantie-Maatschappij (Instelling en doel der). 853.
Assurantie (Kamer van). 853.
Astracan (Werven te). 720.
Astracan (Handel op). 727.
Asturië (Britsche schepen in). 749.
Atrebaten, beroemd door hunne wollen stoffen. 39.
Augsburg. 16.
Augustus. 36.
Aurungzeb, gezantschap naar hem afgezonden en uitslag der zending medegedeeld. 375. Gevolgen daarvan voor onzen handel in Voor-Indië. 376.
Avaren. 54. 109.
Averij (Kamer van). 853.
Averij, Reglement daarvoor vastgesteld. 853.
Avonturiers, in Engeland. 174.
Avonturiers vestigen zich te Middelburg. 337.
Avonturiers, geschillen over hen vereffend. 454.

B.

Baardsen. 202.
Bahia (Vloten van). 764.

Balkzaagmolens afgebroken. 839.
Baltische Zee (Verkeer met de). 170.
Bamberg (Handel op). 786.
Banda (Verbond met). 350.
Banda geeft niet meer dezelfde voordeelen. 563. Door ons verloren. 581.
Banjarmassing op Borneo. Handel daarmede. 374.
Bank (Amsterdamsche). 852.
Bank (Nederlandsche). 27. 885.
Bankbreuken. 856.
Bankroetiers. 298.
Bantam (Komst der Nederlanders te). 348.
Bantam (Verdrag met). 374.
Bantam (Oorlogen tegen). 474.
Barbarijsche Staten, rooverijen. 612.
Barbarijsche Staten, verdragen van vrede met hen. 612.
Baronnen. 64.
Barcelona door Deensche schepen bezocht. 793. 754.
Bardewijk. 60.
Barilla. 754.
Barnsteen. 32. 41.
Barrière-traktaat. 791.
Bassora (Handel der O. I. Maatschappij te). 380.
Bataafsche vlag. 868. 874.
Batavia, hoofdplaats der Oostindische bezittingen. 362
Batavia (Betrekkingen met) in 1804.
Bataviëren (Eiland der). 33. 36.
Batavodurum (Wijk te Duurstede). 60.
Batz, een Engelschman. 387.
Beden of belastingen. 213.
Begrippen van vrijen handel. 27.
Behandeling der geschiedenis. 5.
Behoeften (Voorziening in de). 3.
Bekwaamheden van den geest. 12.
Belangen (Stoffelijke). 8.
Belangen (Strijdige). 885.
Belasting op het zout. 793.
Belastingen (Toeneming der). 22.
Belastingen (Zware) door de Bourgondische Vorsten geheven. 213. 214. 220.

Beleeningsbank te Amsterdam. 675. 857.
Beleeningsbank. Hare werking. 857.
België (Lodewijk XIV valt in). 637.
België met ons vereenigd door het Weener Congres. 884. 907.
Belgische ingezetenen. 884.
Bender-Abassi, handels-agent aldaar. 365.
Bengalen. 364. Nederlandsche kantoren aldaar. 376.
Bengalen, onderscheidene factorijen aan de kust aangelegd. 376.
Bengalen, eigendommen der O. I. Maatschappij aldaar. 376.
Bengalen, uitbreiding van den handel aldaar. 376.
Bengalen (Vertier met) in de 18e eeuw. 565.
Berbice. Opkomst. Door de vijanden aangevallen. Ontwikkeling van de kolonie. Gaat over in de magt der Westindische Maatschappij. 406. In de 18e eeuw op brandschatting gesteld door de Franschen. Op nieuws door den vijand bezocht. De Franschen maken zich meester van de kolonie. Wordt overgenomen door eenige Amsterdamsche kooplieden. 596. Suiker- en koffijteelt aldaar. De kolonie het voorwerp van aktiehandel en agiotage. Vaart op Berbice vrijgesteld. Landerijen aldaar uitgegeven. Vrijen handel en bepalingen daaromtrent. Aantal plantaadjes. Weinige zorg voor de volkplanting. Opstand aldaar. 597. Verval 598. De kolonie wordt op nieuws door den vijand genomen. 602. Hulpelooze toestand voor de Berbice. 604.
Bergamo (Handel met). 630.
Bergen en Noorwegen door ons bezocht. 267.
Bergen (Handel op). 187.
Bergen. De kooplieden der Hanzé bezitten aldaar eene plaats, om handel te drijven, de Wange genoemd. 705.
Bergenvaardersgilde te Amsterdam. 267.
Bergwerken. 691.
Berlijn (Handel op). 789.
Berlijn (Besluit van). 877.
Beschaving en ontwikkeling eener natie. 2. 6.
Beschermingstelsel (Nadeelen van het). 19.
Beschermingstelsel nader toegelicht. 885.
Beslag op onze schepen in Frankrijk gelegd. 449.
Besluit van Berlijn. 877.
Besluit van Milaan. 877.
Besluit tegen den Engelschen handel in 1806 genomen. 877.

Bestaan (Eerste tijd van het) der volken. 2.
Bestaan (Middelen van). 4. 5. enz.
Bestuur van den Levantschen handel. 431.
Bestuur van den Moscovischen handel te Amsterdam. 725.
Bestuur dezer gewesten in de middeleeuwen. 62.
Betrekkingen tusschen de beide halfronden. 8.
Betrekkingen (Verbroken) weder aangeknoopt. 883.
Beukelszoon, (W.) uitvinder van het haringhaken. 237.
Beuningen (Van) als gezant naar Frankrijk gezonden. 442.
Beurs te Rotterdam gebouwd. 331.
Beverning naar Engeland gezonden. 463.
Bewindhebbers der Westindische Maatschappij. 587.
Bezoldiging van de Bewindhebbers der W. I. Maatschappij. 587.
Bier. 842.
Bierbrouwerijen (Plakkaat omtrent de). 279.
Biervliet. 237.
Bilbao. 760.
Binnenkomst der schepen. 217.
Binnenlandsche oneenigheden benadeelen den handel. 229.
Binnenlandsche verbeteringen. 275.
Binnenlandsche handel. 881.
Birmingham. 668.
Biscaye (Maatschappij van). 740.
Blik op de afgeloopene 18e eeuw. 864.
Bloei en rijkdom onzer voorouders. 5.
Blokkade (Staat van). 877.
Blokkade (Schriftelijke). 678.
Blokkade van Bordeaux. 227.
Bodem van Nederland. 11. Ongenoegzaam om in de behoefte der bewoners te voorzien. 11.
Bodem (Moerassige) dezer Landen. 35.
Boekhandel. 807.
Bologna (Handel met). 630.
Bommel. Tol aldaar geheven. 151.
Bordeaux (Blokkade van). 227.
Boreel Nederlandsch Gezant in Frankrijk. 438. Vraagt schadevergoeding voor genomen schepen. 439.
Borneo, diamanten aldaar gevonden. 364. Succadana op Borneo door ons verlaten. 374. Invloed der O. I. Maatschappij neemt aldaar toe. 561. De vaart op Borneo hersteld. Handel in diamanten 561.

Bornesse. 124.
Borselen (Hendrik van), Admiraal. 227.
Boschnegers, hunne oorlogen met Suriname. 593.
Both (P.), eerste Bewindhebber der O. I. Maatschappij. 360.
Bourdine. 754.
Bourgondië (Huis van). 218. Handel van Nederland onder dat Huis. 219.
Boudewijn III, Graaf van Vlaanderen. 57.
Bouworde der schepen. 33.
Brandenburg (Tolvrijheid in). 79.
Brazilië. Ontdekking. 385. Uitvoer uit Brazilië naar Nederland. 395. Veroveringen aldaar door ons gemaakt. 394. Onlusten in Brazilië. 396. Vraag over den vrijen of onvrijen handel op dat Land. 397. Oorlogen. 398 en volgende. Dierlijke toestand. handel op Brazilië. 405. De handel op dat Land vrijgesteld; weder herroepen. 761. 896.
Bredasche vrede. 403. 406. 466.
Brederode (Frans van). 229. Maakt de zee onveilig. 229.
Bremen. 78. Handel met Bremen. 711.
Breslau (Handel op). 789.
Brielle. Voorregten. 131. 297.
Brieven van marque niet meer geldig. 336.
Brinio 40.
Brittanje en Zeeland (Gemeenschap tusschen). 32.
Brittanje (Groot-). Zie Engeland.
Britten (Huis te). 42.
Britsche Staatkunde. 656.
Broederschap der kooplieden te Middelburg. 135.
Bromsebro (Verdrag te) met Denemarken. 481.
Bronnen onzer welvaart. 6.
Bronnen onzer welvaart opgedroogd. 874.
Brouwershaven. 119.
Brouwerijen zijn in verval. 842.
Brugge. 79. Voorname koopstad, 112. 154. 170. Stapelplaats der Hanzé. Bijeenkomst aldaar gehouden. 321. Handel met Brugge. 796.
Brugtollen. 52.
Brunswijk (Handel op). 782.
Brussel. 273. Willekeurige handelingen van de Regering aldaar. 792. Handel op Brussel. 796.
Bucharije. Handel aldaar. 729.

Buenos Ayres. 743.
Buizen (Haring-). 237.
Bulgaren. 109.
Burgers (Bijzondere) van den Staat. 5. Pogingen door hen aangewend om welvaart te verkrijgen. 5.
Burgers (Vrije). 15.
Burgerstand een gevolg der kruistogten. 15. Zijne regten. 15. Neemt toe in belangrijkheid. 94. Magt en aanzien van den burgerstand. 96. 97. 98.
Burgerwetten. 26.
Butz, een Engelschman. 333.
Butler (Gebroeders), te Cadix. 614.
Buzanval (De), Fransch Gezant. 352.
Bijeenkomst te Antwerpen. 722.
Byzantium. 415.
Bijzondere burgers van den Staat. Pogingen door hen aangewend om welvaart te verkrijgen. 5.

C.

Cadix door Deensche schepen bezocht. 703.
Cadix (Handel op). 748.
Caesar in deze Landen. 32. 36.
Caïro (Handel met). 619.
Caïro. Handelshuizen aldaar. Consuls. 619.
Calais, wolstapel aldaar. 140.
Caligula doet regten heffen. 40. 42.
Calmar. (Vrede van) 86. 87. 146. 692.
Camboja. Gezantschap derwaarts gezonden. 378.
Campo Formio (Vrede van). 788.
Cananoor ingenomen. 377.
Canarische Eilanden. Eerste togten uit Zeeland derwaarts. 249. Hoe zij door de Portugezen gevonden zijn. 343.
Candy (Vrede met den Vorst van) gesloten. 561.
Caninefaten. 40.
Caracas (Kust van). 740.
Carleton (Brieven van). 842.
Carlovingische Huis. 63.
Carlovingische Huis (Zwakheid der Vorsten uit het). 63.
Carlowitz (Vrede van). 436.
Carlskroon. 696.

Cartagena. 743.
Carthago (Grootheid en magt van). 8.
Carveelen. 248.
Catalonië (Fabrijkwezen in). 749.
Cateau Cambresis (Vrede van). 320.
Catharina van Rusland. 720.
Cats (J.) naar Engeland gezonden. 458.
Cauchen. Vangen visch. 35.
Celebes. 364. Voortbrengselen van dat eiland. Belangrijkheid voor den handel. 562.
Cespetaticum. 53.
Ceylon (Verlies van) zeer nadeelig. 26. J. van Spilbergen komt aldaar. 350. Later nogmaals bezocht. 359. Verdrag met den Vorst van Candy aldaar. Alleenhandel bedongen. De Portugezen verdreven. 359. De kaneelhandel is geheel in onze magt. 364. Opstand en oorlog aldaar. Hevige klagten door den alleenhandel. Voortduring van den strijd. 561.
Chamaven. 44.
Chambre de Commerce de Marseille. 611.
Chancellor (R.) zeilt naar de Witte Zee. 333.
Cheribon aan ons overgegeven. 374.
Chilperik, Koning der Franken. 52.
China (Handel met). 370. Aanknooping der betrekkingen. 370. Overeenkomst aangegaan. Bepalingen. De Chinezen verzetten zich. Geregelde handel. Gezantschap. Schepen derwaarts gezonden. 571. Vervallen handel op China, door Zwaardekroon weder naar Batavia teruggebragt. 553. Vijf schepen stevenen derwaarts. 565. Ladingen thee uit China. 880.
Chinezen. 365.
Chrasmarus, Bisschop van Doornik. 52.
Christelijke Godsdienst. 12. Invoering, bevordert de beschaving. 21.
Christelijke Godsdienst (Prediking der). 47. 49.
Christenrijk in Azië (Vestiging van een). 16.
Christiaan II door Holland ondersteund. 250.
Civilis. 34. 42.
Claudius. 36.
Clovis II. 52.
Coblentz (Handel op). 785.
Cochin ingenomen. 377.
Coggen. 77.

Cogschuld, eene soort van scheepsbelasting. 77.
Colbert. Zijn tarief. 23. Legt ons moeijelijkheden in den weg. 23. Komt in Frankrijk aan het bestuur. 443. Opbeuring der Fransche nijverheid en bloei. 444.
Columbia. 903.
Columbus. 247.
Colyer, Nederlandsch gezantschap in Konstantinopel. 435.
Commercie-Tractaat (Groot). 134.
Commissarissen-Generaal naar Oostindië gezonden. 576.
Commissarissen-Generaal naar Westindië gezonden. 605.
Commissarissen voor den Westindischen handel. 607.
Commissie benoemd tot het maken van plannen voor den Oostindischen handel. 869.
Commissiehandel beschreven. 775. 854.
Commissiehandel, belangrijke tak van bestaan. 854.
Commissionarissen. 855.
Commité tot de zaken van de groote visscherij. 824.
Commité tot de Westindische zaken vernietigd. 608.
Compagnie (Eng. O. I.). 3. Opgerigt. 351.
Congégeld. 245. 270. Amsterdam daarvan vrijgesteld. Nadere bepaling omtrent de heffing van het congégeld. 212.
Constantinopel. Goederen derwaarts gezonden. 617.
Congres te Weenen. 884.
Constantinus. 102.
Consulato del mare. 165.
Consuls (Verordeningen voor de) in de Middellandsche Zee en Barbarijsche Staten. 634. In de Levant aangesteld. 428. Meerdere benoemd. 433.
Consulaat-regt in de Levant geheven. 433.
Consul-Generaal te Londen benoemd. 868.
Contante gelden als contrabande beschouwd. 695.
Contarini, (T.) Gezant van Venetië. 427.
Continentaal systema. 26. 877.
Contract (Handel op). 743.
Convooi- of gelei-geld. Wanneer geheven. 322.
Convooilijst van 1725 ingevoerd. 27.
Corea bezocht. 371.
Corbulo vereenigt den Rijn met de Maas. 38.
Corfu (Vice-Consuls te). 616.
Corinthus. 415.

Coromandel. 351. Handel aldaar gedreven.
Coromandel. Verliezen aldaar geleden. 559.
Corpora. 102. Zie Gilden.
Cortgene. 248.
Cos (voortbrengselen van). 416.
Coulang ingenomen. 377.
Crediet op goederen. 854.
Crediet (Herleving van het). 27.
St. Croix (Pogingen om de haven van) te doen openstellen. 626.
Cromwell's navigatie-akte. 19.
Cromwell's protectoraat. 22.
Cromwell's pogingen tot vernietiging van onzen handel. 12.
Cruijs, Vice-Admiraal in Rusland. 840.
Cuba (Hollandsche kooplieden op). 387.
Cultuur in Oostindië. 29.
Curaçao, eene vrijhaven. 414. Handel op dat eiland. 744. Vaart op Curaçao is vrij. Belangrijk vertier aldaar. 599. Voordeelen door dien handel afgeworpen. 600.
Cyprus. 416.

D.

Dagobert I. 51. Tol door hem geheven. 55.
Dagobert II, diens capitulare voor het bakkersgild. 102. 103.
Dabland. 691.
Daling der aktiën. 847.
Damascus is eene belangrijke koopstad. 415.
Damascus, goederen derwaarts gezonden. 424.
Damme. 154.
Dansaints (Joan). 769.
Dantzig (Handel op). 258.
Dantzig (Uitbreiding van het verkeer met). 486. Handel met Dantzig in de 18e eeuw. 706. 707. Fabrijkwezen aldaar. Likeuren. Jopenbier. Suikerraffinaderij. Voorregten der burgers.
Davis-Straat. Visscherij aldaar. 674.
Decreet van Milaan. 877.
Deelneming in de O. en W. I. Maatschappijen. 847.
Deensche vloot geslagen. 47.
Delft. Botermarkt aldaar. 119.
Delft heeft lakenfabrijken. 291.
Delftsch aardewerk belast. 793.

Delmina veroverd. 397.
Demerary (Vaart en handel op). 599. Door den vijand genomen en door de Franschen heroverd. 602. Opstand aldaar tegengegaan. 607. De kolonie komt tot bloei. 608. Gaat aan de Engelschen over. 608.
Demerary. Plantaadjes aldaar aangelegd. 598.
Denemarken (Twisten met). 247. Bestand met Denemarken. 266. Handel met Denemarken. 480. Is onveilig. Sonttollen. 480. 481. Gezantschap derwaarts gezonden. Geschillen over den handel. Vloot naar de Oostzee gezonden. Verdrag van Bromsebro. 481. Uitkoop van den Sonttol. 482. Vernietiging van het daarover gesloten verdrag. 482. Oorlogen. Verdrag met Denemarken gesloten. 488. Bescherming des handels. Nieuw verdrag aangegaan. 483. Geschillen over den Sonttol. 484. Door het verdrag van Koppenhagen opgeheven. Handel met Denemarken in de 18e eeuw. 696. Vermindering daarin te bespeuren. Oprigting van fabrijken aldaar. Actiefhandel der Denen. Verdrag van Odensee. Sluiting der Deensche havens. 696. Betaling der regten. Nieuw handelsverdrag. Frederik IV, Koning van Denemarken. Tractaat van Koppenhagen. Heffing van den Sonttol. Vrijheden. Voorregten aan Zweden verleend. Onderzoek van Nederlandsche schepen. Vreemde goederen. 697. Houttol. Uitvoer van hout uit Noorwegen. Havengelden. Verbonden. Klagten over afpersingen der schippers. Nieuwe geschillen. 698. Vrijdom alhier voor Deensche ossen gegeven. Verschil over het tarief van den Sonttol. Bijgelegd. Regeling der regten, houtlasten en teertienden. Opbrengst van den Sonttol. Visscherij en handel op IJsland. 699. Op de Faroërcilanden. Onze schepen door de Denen genomen. Vertoogen daarover. Vrijheid der zee. Tusschenkomst van Zweden. Nieuwe twisten. Paspoorten. 700. Verschillen over de vuurgelden. Handel met Denemarken. Granen van Laland en Zeeland uitgevoerd. Timmerhout, lompen, vee. 701. Verval des handels. Koppenhagen eene stapelplaats. Scheepsbouw door premiën aangemoedigd. Wisselbank. Denemarken's bloei. Fabrijken te Koppenhagen. 702. Deensche schepen bezoeken Cadix. Barcelona. Uitvoer. Schepen door de Sont gegaan in 1779. Fransche handel met de Oostzee. 703. 894.
Denis (St.) in Frankrijk heeft eene markt. 52. 57.
Denkwijze der eeuw. 20.

Denkwijze der eeuw (Men kan zich niet verheffen boven de). 20.
Deventer. 55. Reeds vroeg eene handeldrijvende stad. 56. 145. Heeft eene haven. 76. En vele voorregten. 147. Deventers handel op den Rijn. 147. Vrijheden van de bewoners der stad op Schonen. 147. 185. Nogmaals vermeld. 249. Bijzonderheden omtrent den handel aldaar. 305.
Diarbeker (Voortbrengselen van). 416.
Diemensland (Van) ontdekt. 366.
Dieppe. 37.
Dikbuiken. Soort van vrachtschepen. 340.
Diodorus. 35.
Directeuren voor den Levantschen handel. 431.
Dirk I, Graaf van Holland. 63.
Distilleerderijen. 881.
Doggers. 256.
Dokken (Ooster- en Wester-) te Amsterdam. 28.
Domburg. 37.
Dominicusmarkt. 707.
Donau. 54.
Doornik. 796.
Doorvoerregten op de helft verminderd. 886.
Doorvoerregten afgeschaft.
Dordrecht krijgt den handel van Wijk. 61. Stichting der stad. 67. Tol aldaar geheven. 67. 69. Drijft grooten handel. 68. Wordt door vreemde kooplieden bezocht. 68. Belangrijk verkeer. 120. Onderscheidene vrijheden. 120. Toltarief. 121. Verdrag gesloten met Kuijk. 122. Tol aldaar geheven. Geeft aanleiding tot onlusten. Stapelregt. 125. Vrijheid voor den Rijnhandel. 125. Verdedigt zijn stapelregt. De bewoners nemen vreemde schepen weg. 127. Rooverijen. 128. Onderhandelingen met Lubeck. 128. Lakenfabrijken. 129. Buitenlandsche betrekkingen. 129. Met Engeland. 130. Stapelplaats der Engelsche wol. 131. 133. Veroordeeld en belemmerd. 299. Blijft eene belangrijke koopstad. 299.
Dorestad. 55. Betrekkingen met de Elbe-oevers. 60. Met Sleeswijk en Hamburg. 60. 86.
Dortmund (Kooplieden van). 78. Voorregten.
Drammen. 705.
Drang der omstandigheden maakt de Joden tot een handeldrijvend volk. 4.

Drenthe. 84.
Dreyschere (Oud). 237.
Droit d'aubaine opgeheven. 637.
Drusus graaft eene vaart. 38.
Duinkerken. 796.
Duitschland (Handel met). 279. Andermaal vermeld. 506. Met de Eems, Elbe, Wezer en Rijn; met Hamburg en Bremen. 506. Met de Hanzésteden, in het bijzonder Keulen. Opkomst van den handel. Rijnhandel. 507. Twisten en oneenigheden daarover. Rijntollen. Vrijheden aan den Rijnhandel toegestaan. Overeenkomsten daaromtrent. Belastingen daarop drukkende. Vermindering der geheven wordende regten. 508. Nadeelen door den handel geleden. Vrije Rijnvaart. Verbonden van koophandel. Vrede van Rijswijk. Uitbreiding van den handel. 509. Verschillende oorzaken daarvoor medegedeeld. Commissiehandel met betrekking tot den Rijnhandel. 510. Houthandel. Sluiting der Schelde. 510. Abyssinische Maatschappij voor den Oostindischen handel opgerigt. 511. Afrikaansche Maatschapij. 511. Handel en verkeer met de kust van Guinea. 511. Plannen tot uitbreiding des handels. Handel met Duitschland in de 18e eeuw. 773 Vrede van Rijswijk. Vrede van Rastadt-Baden. Rijnhandel. Congres te Rastadt. Verval van den Rijnhandel. 773. Middelen tot herstel opgespoord. Gezant herwaarts gezonden. Algemeene bijeenkomst te Frankfort gehouden. Tollijsten. De Keurvorsten van Mentz en den Paltz verhoogen de tolregten. Stapelregt van de stad Mentz. Onderhandelingen door Bilderbeck. Tollen op den Rijn en de Maas. 774. Voordeelen van den Rijnhandel. Wijn- en houthandel. Commissiehandel. Fabrijkwezen in Duitschland. Redenen van den bloei des Duitschen handels. 775. Handel in eikenhout afgenomen. Bosschen aan den Rijn. Handel en verkeer met de Neckar. 776. Hamburg benadeelt ons. Hamburgsche schepen bezoeken Bordeaux en andere havens van Zuid-Europa. Opmerkingen van de Serionne omtrent den doorvoerhandel. Lage regten. Regten te Wezel geheven. Rijnvaartregten. Vaart uit Holland naar Keulen. Trier. Moezelweg. Landweg van Brussel op Trier. 777. Hooge vrachtprijzen. Goederen-vervoer. Verhooging van tollen. Terugvrachten. Onkosten. Hooge regten geheven langs de Neckar, de Main, de Moezel en den Rijn. 778. Mededinging. Houthandel. Getal schepen voor den Rijnhandel gevorderd. Specerijhandel.

Hooge regten geheven. Handel in scheepsbouw- en timmerhout. 779. Tabak- en vischhandel. Bepalingen voor den Rijnhandel. Twisten. Stapelregten. Regeling der tollen. Rijnvaart staat stil. Boeten. Licent te Urdingen. Te Keizerswaard. 780. Gevolgen der hooge regten. Handel met Hamburg en Bremen. 781. Geschillen met den Paltz. Aanhonding onzer schepen. Onderhandelingen. Vaart op den Rijn verboden. Verschillen. De Rijnhandel zeer benadeeld. Keulen's aanmatiging. Maatregelen daartegen genomen. Oorlog van 1780, nadeelig voor den Rijnhandel. Ostende bloeit. Vrijhaven aldaar. Handel op Keulen. 783. Houthandel. Maatstelsel van Keulen geregeld. Vaart op Keulen geregeld. Beurtschippers. Waag. Waaggeld. Handel op Coblentz, Solingen, Elberfeld, Frankfort. 785. Hanau. Wurtzburg. Kitzingen. Bamberg. Neurenburg. Bijzonderheid aldaar. Augsburg. 786. Memmingen. Ulm. Weenen. Maatschappij aldaar opgerigt. Messina. Adriatisch kwikzilver. Handel met Zwitserland, Zurich, Schaffhausen, Winterthür, Thun, Bern, St. Gallen, Bazel, Genève. 787. Seissel. de Rhone. Vrije vaart op den Rijn. Verdrag van Campo Formio. Congres te Rastadt. De Rijn door de Fransche troepen bezet. 788. Handel met de stad Emden. Porto Franco. Oostindische Maatschappij. Walvischvangst. Harburg. Minden. Brunswijk. Osnabruck. Erfurt. Berlijn. Breslau. Silezië. 789. Leipzig. Naumburg. Maashandel. Luik. Tolkantoren te Well opgerigt. Verschillen over de tollen op de Maas. Maashandel in verval. Pogingen tot opbeuring. Verhooging van regten. Bezwaren daarover. 790.
Duurte der levensmiddelen. 229.

E.

Eboracum (York), stad in Engeland. 56.
Edam. Scheepstimmerwerven aldaar. 285.
Edict van Nantes. 447.
Edzart Cirksena. 157. Brief van hem.
Eems. 44.
Eenvoud der zeden verdwijnt. 26.
Eeuwen van domheid en barbaarschheid. 14.
Effecten (Publieke). 846.
Eggert (Willem). 199.
Egypte. Halve handel van Egypte. 416. Handel met Egypte

wordt meest onder vreemde vlag gedreven. 425. 433. Het verkeer met dat Land is onbestemd. Alexandrië. Belangrijke markt. Goederen. Piasters. Abuquelp. Handel met Caïro. Terugvrachten. Handelshuizen aldaar. Consuls. Wisselvalligheden van den handel in Egypte. 619.

Eigenschappen van het Nederlandsche volk maken het voor handelsondernemingen geschikt. 11.

Elbe (Handel met de). 60. Jeneverstokerijen aan de Elbe. 882.

Elberfeld (Handel met). 785.

Elburg. Verdrag aldaar gesloten. 476.

Elburg (Handel met) in de 18e eeuw. 707. 709.

El Buen Conseso. 759.

Elisabeth van Engeland. 174.

Elisabeth verhoogt de regten in Engeland. 320.

Elseneur. Verdrag aldaar gesloten. 476.

Embargo op onze schepen gelegd. 678.

Embargo op onze schepen in Engeland gelegd in 1803. 872.

Emden. Handel met de stad Emden. 279. In de achtiende eeuw. 711. Porto Franco aldaar. Oostindische Maatschappij. Walvischvangst aldaar uitgeoefend. 789. Verlegging van den lakenstapel der wereld. 321.

Emporium. 60.

Engelands magt en grootheid. 8. Waaraan verschuldigd. 8. Verbreekt de betrekkingen. 23. Huldigt een systeem van afsluiting. 23. Vroegste handel met Engeland. 39. Handel met Engeland sedert 1120. 130, v. v. Gezantschap derwaarts gezonden. 132. Handel met Holland. 133. Handelsverdrag gesloten. 134. Groot Commercie-Tractaat. 134. Engeland door ons geholpen. 227. Onze betrekkingen met Engeland lijden. 320. Regten aldaar verhoogd. 321. Onlusten in Engeland. Bescherming van Engeland. 325. Verdrag met Engeland onder Elisabeth en Hendrik IV. 335. Grondslagen van den handel met Engeland. 451. Handelsbetrekkingen met Elisabeth. 452. Vaart op Antwerpen aan de Engelschen verboden. 453. Toestand van onzen handel op Engeland. 453. Geschillen over de avonturiers. 454. Lakenhandel. Invoer van Engelsche lakens verboden. 454. Bepalingen gemaakt omtrent de visscherijen. 455. Mededinging tusschen Engeland en Holland. 455. Geschillen in Oostindië. 456. Twisten over den lakenhandel. 456, v. v. Cats wordt naar Engeland gezonden. 458. Onze handel op de En-

gelsche volksplantingen. 458. Oorlog met Engeland uitgebarsten. 459. Haringvisscherij. 459. Voordeelen des handels. 460. Voordeelen der vrachtvaart. Acte van Navigatie. 461. Hare gevolgen voor onzen handel 462. Oorlog hierover met Engeland. 462. Verliezen door ons geleden. Vrede gesloten. 463. Herleving des handels. 464. Verschillen over de haringvisscherij. 465. Aanmoediging der Engelsche scheepvaart. Nieuwe oorlog. 465. Vrede van Breda. 466. De krijg barst op nieuws uit. 467. Belang van den handel met Engeland. 468. Voorwerpen van dien handel. 469. Onze handel nogmaals bemoeijelijkt. 469. Klagten daarover. Schade daardoor geleden. Invoer uit Holland. 470. Parlementsacte omtrent de linnenweverij. 470. Handel met Engeland in de 18e eeuw. 655. Engeland neemt deel aan de onderhandelingen, die den Spaanschen successieoorlog voorafgaan. Engelsche invloed op het vasteland. Vrede van Utrecht. Handelsbetrekkingen van Engeland. Britsche Staatkunde. Toenemende handel. Navigatie-Acte. Mededinging. 656. Wij voeren Duitsche voortbrengselen in Engeland in. Correspondentie tusschen Amsterdam en Londen. Omzet van goederen. Engeland verbiedt den invoer met Hollandsche schepen. Waarde des handels. Statistieke tabellen. In- en uitvoer. 657. Invoer van 1700 tot 1730. Vermindering. Waarde van den invoer in 1781 en latere jaren. Uitvoeren. 658. Goederen door ons uit Engeland getrokken. Voorloopige overeenkomsten betreffende den handel op de Spaansche Nederlanden. Verbond met Engeland gesloten. Verdrag van zeevaart. 659. Vertoogen en klagten over de opgerigte Maatschappij te Ostende. Ontwikkeling van den Engelschen handel. Liverpool. Manchester. Birmingham. Waarde der uitgevoerde wollen goederen. Wisselhandel. 660. Aantal schepen te Amsterdam binnengeloopen. Fabrijkwezen in Engeland. Uitvoer van linnen. Verschillen over de buitenlandsche Maatschappijen. 661. Klagten. Mededinging van Groot-Brittanje in de haringvisscherij. Hollandsche visschers in Engelsche dienst genomen. Bijzonderheden omtrent de haringvangst. 662. Voordeelen door den Engelschen handel afgeworpen. 663. Krijg over de bezittingen in Noord-Amerika. Kaperijen der Engelschen. Lijsten opgemaakt van geledene schade. Opbrengst van schepen. Verliezen en kwijning des handels. Vertoogen daarover. Gezantschap gezonden en onderhandelingen aangeknoopt. Hier met den Engelschen Gezant Yorke. 664.

Ontwerp-overeenkomst. Amsterdam is zeer daartegen. Voordeelen. Bankbreuken. De Britten helpen ons. Publiek crediet hersteld. Berigten van Macpherson over den Engelschen handel. 665. Graanhandel. Manufacturen. Steenkolen. 666. Handel in tabak en lood. Visch. Vleesch. Wollen goederen. 667. 668, enz. Rotterdam drijft den voornaamsten handel met Engeland. Opstand in Noord-Amerika. Onze onzijdigheid. Uitvoer van krijgsbehoeften verboden. Handelsbetrekkingen met Noord-Amerika. 670. Vrachtvaart op de Oostzee. Rendorp te Amsterdam. Welvaart alhier. Vervoer van scheepsbouwstoffen. 671. De oorlog belemmert den handel. De handel verlegt zich naar Ostende. Schade op zee geleden. Klagten daarover. Onderhandelingen aangeknoopt met Engeland. 672. Schepen alhier gebouwd. Zeevaart. Verbond der gewapende neutraliteit. 673. Oorlog met Engeland. Verlies van schepen van de Westindische koloniën komende. Schade door de Oostindische Maatschappijen geleden. Verbodsbepalingen. Handel met vreemde schepen. Noordsche en IJslandsche visscherijen. Haringvaart. Groenlandsche en Straat-Davis-visscherijen. Werven. Voorstel van Rotterdam. 674. Waag te Amsterdam gesloten. Gedrukte toestand des handels. Heerschend mistrouwen. Beleeningsbank te Amsterdam opgerigt. 675. Hare werking. Handel gedreven onder Pruissische vlag en die des Keizers. Varen onder onzijdige vlag. Nadeelen daarvan aangewezen. Ostende bloeit. Assurantie-Maatschappij aldaar. Vrijhaven. Vrede van Parijs. Schade door den oorlog geleden. Wij verliezen Negapatnam en andere bezittingen. Krijgen Trinconomale terug. 676. Verdrag gesloten met Groot-Brittanje. Regeling der Oostindische zaken. Verdrag van koophandel. Handel en verkeer met Londen. 677. Consuls aan te stellen. Consul-Generaal benoemd. Nieuwe oorlog met Engeland. Embargo op de schepen gelegd. Vertier der Oost- en Westindische bezittingen. Schriftelijke blokkade. Wij varen andermaal onder vreemde vlag. Invoer van Engelsche goederen alhier verboden. 678. Uitvoer uit Engeland neemt weder toe. Invoer in Groot-Brittanje. Uitvoer naar Schotland. Geldsommen door Nederlanders in Engeland belegd. 679. 894. 901. 908. 910.

Engelschen komen in de Levant. 417. Verleenen aldaar bescherming aan de Hollanders. 418. Zijn onze mededingers in Indië. 851. Doen ons aldaar afbreuk. 361. Stevenen naar Ame-

rika. 326. Bezoeken New-Foundland. Virginië. Bouwen aldaar steden. 386. Doen ons afbreuk in Amerika. 403. In Afrika. 403.
Engelsche kooplieden vermeld. 58.
Engelsche kooplieden, hunne voorregten. 131. 133.
Engelsche invloed op het vasteland. 656.
Engelsche oorlog. 25.
Engelsche Oostindische Compagnie. 3.
Engelsche wol. 56.
Enkhuizen. Handel van deze stad. Verliezen door de stad op onderscheidene tijden geleden. 268. Uitrusting van schepen aldaar. 292. Scheepstimmerwerven. 295.
Entrecours (Traité d'). 134.
Entrepot-Dok te Amsterdam. 22.
Erfurt. 16. Handel met Erfurt. 789.
Erik geeft de Nederlandsche steden vrijheden in zijn Rijk. 147.
Essequebo. Door de Zeeuwen bezocht. Volkplantingen aangelegd. Blijft achterlijk in bloei. Vaart op Essequebo. Door de Engelschen genomen. Is onbeheerd. Door ons in bezit genomen. 407. Essequebo wordt van meer belang. Suikerplantaadje aldaar. Hoofdstad Nieuw-Amsterdam. Vrije vaart op Essequebo. Geschillen daarover. De Zeeuwen verzetten zich. Overlijden van den Prins. 598. Vaart en handel op Essequebo en Demerary. Schepen daarvoor uitgerust. Geschillen over de vaart. Verbetering van eenige handelstakken. Opstanden. Voortbrengselen. Vervoer van goederen. Verandering. Kruisen van vaartuigen. Op Curaçao de vaart vrij. Handel op Curaçao. 599. Voordeelen van dien handel. Vaart op St. Eustatius. Voordeelen. Sluikhandel. Tabakshandel aldaar. 600. Bijzonderheden van den handel van het eiland. Markt van St. Eustatius. 601. Vrijdom van regten. Klagten daarover. St. Eustatius door den vijand genomen in 1781. Rijkdommen aldaar gevonden. Saba en St. Martin genomen. Essequebo, Demerary en Berbice insgelijks. Door de Franschen hernomen en ons teruggegeven. Forten op de Kust van Guinea in 's vijands handen. St. George d'Elmina. 602. In- en uitvoeren van de Westindische bezittingen. 603. Essequebo in hulpeloozen toestand. 604.
Estramadura (Goudmijnen in). 739.
Ethelred. 54.
Eustatius (St.) door de Franschen genomen. 592. Hun weder door de Engelschen ontnomen. Vaart op St. Eustatius. Voordeelen.

Sluikhandel aldaar gedreven. Tabakshandel. 600. Bijzonderheden van het vertier. Markt van St. Eustatius. 601. Vrijdom van regten. Klagten daarover. St. Eustatius door den vijand genomen. Rijkdommen aldaar gevonden. 602.

F.

Fabrijknijverheid. 13.
Fabrijknijverheid (Groote bloei der). 13.
Fabrijknijverheid in Spanje. 750.
Fabrijkwezen. 524. Zeevaart en handel. Scheepsbouw. Uitrusting van vaartuigen. Bestand gesloten met Spanje. 528. Vaart op Spanje en Portugal. 529. Vermiljoen- en loodschuimfabrijken. Raffinaderijen. Linnenweverijen. Bleekerijen. Manufactureu. Looijerijen. Verwerijen en andere fabrijken. 530. Scheepsbouw-werven, te Zaandam voornamelijk. 531. Reederijen. Middelpunt van den houthandel. 532. Papierfabrijken. Glasblazerijen. Lijnbanen. 533. Prijs der landerijen. 535. Handel in bloemen. 535. De koophandel en vaart komen tot bloei. Aantal binnengekomen schepen. 536. Tachtigjarige oorlog. Gevolgen en uitkomsten daarvan voor den handel. Vrede van Munster of Westfaalsche vrede. 538. Herleving des handels. 540. Bepalingen over handel en vaart. Bank te Amsterdam opgerigt. Welvaart. Mededinging der vreemde volken. 541. Navigatieacte. 542. Verkwijning des handels. Bezwaren. Verlegging van den handel. 543. Fransche uitgewekenen alhier na de herroeping van het Edict van Nantes. Herleving der nijverheid. Fluweel- en zijdefabrijken. Jeneverstokerijen. Handwerken. 544. Fabrijken van Spiegelglas. Linnens. Pakkerijen en perserijen. Kantgaren. Groote welvaart. 545. Verkoop der Oostindische goederen. Octrooi der Oostindische Maatschappij vernieuwd. 546. Adressen uit Haarlem over den invoer uit Indië van gemaakte zijden stoffen. 547. Schaarschheid van granen. Maatregelen daartegen aangewend. Invoer van Brabandsche en Vlaamsche stoffen. 549. In de 18e eeuw, door mededinging, in verval. 834. De invoer onzer fabrijkgoederen op verscheidene plaatsen verboden. De vreemden verbeteren hun fabrijkwezen. Streven ons op zijde en voorbij. Wolhandel. Onze handel eene oorzaak van verval voor ons fabrijkwezen. Maatregelen tot opbeuring genomen. Invoer van huiden verboden ten behoeve der leerlooijerijen. 835. Kleeding. Huisraad. Gezangd

hout. Militaire kleeding. Verbods- en andere bepalingen. Tarief van regten van 1725. (Plakkaat). Doel daarvan. Gelei- en verlofgelden. Kwijning van den handel. Fabrijkwezen en zeevaart. 836. Voorstel van Willem IV tot opbeuring der weverijen. Kwijning van dien tak. Verbodsbepalingen. De Vorst verbindt zich om slechts inlands gemaakte goederen te dragen. De ambtenaren desgelijks. Lijst op den ophef der middelen van 1609—1725. 837 (noot). Geen verbod van invoer uitgevaardigd. Uitvoer van weversgereedschappen verboden. Houtzagerijen. Houtzaagmolens te Zaandam. Andere molens aldaar. Schepen aldaar gebouwd. Houtzaagmolens in verval. 838. Aantal balkzaagmolens afgebroken. Invoer van gezaagd hout. Verval der papierfabrijken. Wat zij vroeger konden leveren. Aantal papiermolens in Zaandam. Katoendrukkerijen en andere fabrijken in het buitenland aangelegd. 839. Handwerkslieden naar het buitenland gelokt. Verbod daartegen. Aanwerven van handwerkslieden verboden. Scheepstimmerwerven zijn in verval. Schepen aan Europa geleverd. Peter de Groote neemt onze scheepsbouwmeesters in dienst. Hollandsche scheepstermen. Werven in Rusland aangelegd. Vrede van Utrecht. 840. Stapel van den houthandel blijft te Zaandam. Mededinging in den scheepsbouw. Verval der werven. Verlegging van den houthandel. Aantal werven in Loosjes tijd. Opbeuring van den scheepsbouw. Vermindering der lijnbanen. Aardewerkfabrijken. Verbod van invoer van platteelbakkers-aarde. Hooge belastingen op het aardewerk. 841. Tabaksnegotie. Inlandsche gesponnen tabak. Amsterdamsche tabak. Gunsten aan tabaksplanters verleend. Uitvoer. Tegemoetkoming van den tabakshandel. Pogingen bij Denemarken om het verbod tot invoer van tabak in te trekken. Vermindering der verwerijen. Brieven van Carleton. 842. Gebruik van koffij en thee. Verval der bierbrouwerijen. Vreemd vaatwerk. Lakenfabrijken in verval te Leiden. Even zoo de greinfabrijken. 843. Benevens de saaifabrijken, linnenweverijen, servet- en tafelgoedfabrijken. Algemeen verval van handel en nijverheid. Geen navraag naar de goederen. Gelden blijven liggen. Rentegevend papier. 844. Opbeuring van den toestand van het fabrijkwezen. Lakenfabrijk te Amersfoort opgerigt. Ook te Deventer. Te Zutphen. Nadere pogingen. Gebruik van binnenlandsche stoffen. Verbod tegen den invoer van kousen. 845. Kleeding der ambtenaren en mili-

tairen. Voortbrengselen van buitenlandsche spinnerijen verboden. Voorstellen tot opbeuring van het fabrijkwezen. Koophandel inaktiën of publieke effecten. Doel. Bezigheid. Nut van den handel, gedreven in schuldbrieven. 846. Toeneming van dien handel. Leeningen, aktiën, zijn voorwerpen van handel en onderworpen aan rijzing en daling. 847. Windhandel, die van de jaren 1720 en 1721. Omstandig beschreven naar aanleiding van Schoorel's Werk. 848. In verschillende steden Maatschappijen opgerigt. Te Amsterdam, Rotterdam, Middelburg, 's Hage, Gouda, Hoorn, Purmerende, Monnickendam, Medemblik, Alkmaar, Enkhuizen, Edam, in Gelderland, Utrecht, Woesp, Muijden, Naarden, Zwolle, Kampen, Hasselt, Steenwijk, Vlissingen, Veere, Woerden, ens. 849—851. Handel in obligatiën. Negotiëren van wissels. Bank- en kasgeld. Wisselhandel. 851. Speculatiehandel. Waarin die bestaat. Amsterdamsche Bank opgerigt. Geldspeciën. 852. Geen beslag op de gelden in de Bank te leggen. Assurantie-Maatschappijen. 853. Aantal koopwaren vermeerderd. Uitbreiding des handels door meerdere werkzaamheden. Commissiehandel (Wat die is). Beschreven. 854. Door ons sterk gedreven. Nut van dien handel. Vrachtvaart. Afgenomen. Verschepen van goed. 855. Verval van onzen koophandel. Mededinging van vreemden. Windhandel. Tusschenkomst der Regering. Misbruiken in den graanhandel. Optiepartijen. Verkoop op tijd. Verbod daartegen. Zware bankbreuken. Crediet geschokt. Ondersteuning van Hamburg. 856. Stilstand van den wisselhandel. Mistrouwen. Ontwerpen tot verbetering. Zwarigheden daartegen. Beleeningsbank te Amsterdam. Gevolgen daarvan. 857. Oorlog van 1780. Voornaamste oorzaak van het handelsverval. Varen onder vreemde vlag. Nadeelen daaruit voortgevloeid. Redenen door Luzac voor het handelsverval bijgebragt. 858. 859. Groote verkwijning. 860. Pogingen tot opbeuring van het fabrijkwewezen. 867. In staat van kwijning 876. 881. 892.
Factors in Frankrijk. 436.
Factoren in Archangel. 712.
Foraticum. 53.
Feodale stelsel. 96.
Feodale stelsel, gevolgen daarvan voor den handel. 97, v.v.
Ferröeilanden (Visscherij en handel op de). 700.
Fernambucq (Vloten van). 764.
Fez (Gezant van) alhier. 426.

Finnen en Zweden (Plakkaat tegen de). 686.
Fiume (Handel met). 630.
Flevo (Meer). 38.
Florence (Handel met). 630.
Floris II, Graaf van Holland. 91.
Floris III bouwt het tolhuis te Geervliet. 124.
Floris V. 92. 131. 133.
Fluitschip. 830.
Folkert Reinier, Heer van Terschelling. 229. Verbond tusschen hem en Engeland.
Foret (De la). 417.
Formosa. 371.
Frankfort (Algemeene bijeenkomst te). 774.
Franken vallen in Gallië. 44. Vestigen zich tusschen Rijn en Maas. 44. Oorlogen. 45. Bedwongen. 45. 51.
Frankische Rijk (Twisten over de verdeeling van het). 62.
Frankrijk (Handel op). 140. Verdrag met Frankrijk gesloten. Dordrecht handelt voornamelijk op dat Rijk. 141. Verdrag gesloten. 142. De Friezen handelen op Frankrijk, 142. Oorlog met Frankrijk in 1536. 265. Verdrag daaromtrent. 279. Handel met Frankrijk verboden. 317. Pogingen van Frankrijk om aandeel te krijgen in den Oostindischen handel. Wat de Fransche Gezant daartoe doet. 352. Handel met Frankrijk. 436. Verdrag met Hendrik IV. 437. Verbond aangegaan. 437. Vrije handel aldaar. Traktaat van 1646. 437. Spaansche goederen aldaar gebragt. 438. Verbodsbepalingen. Kapers maken de zee onveilig. Schade geleden. Boreel, aldaar Gezant. 438. Belang des Franschen handels. Vrachtvaart. 439. Onze schepen genomen. 440. Invoering van het vatgeld. 440. Klagten daarover aangeheven. Twee Fransche schepen door ons genomen. 440. Handelsvoorwerpen. 441. Handel in traan en haring. 442. Nadeelen geleden. Verhooging van het tarief. Handelsverval. 444. Retorsiemaatregelen. 445 Oorlog van 1672. Vrede van Nijmegen. 446. Handelstraktaat. De betrekkingen zijn verbroken. Uitgewekenen. 447. Edict van Nantes. Onze handel op nieuws bemoeijelijkt. 447. Verliezen door den oorlog geleden. 448. Verbodsbepalingen hier te Lande. 449. Beslag op onze schepen gelegd. 449. Vrede te Rijswijk. 449. Handelstraktaat. Voorregten toegestaan. Tarief van 1667. Consuls. 450. Onderhandelingen over een nieuw tarief van regten. 451. Handel met Frankrijk in de

18e eeuw. 636 Tarief van 1699. Oorlog. Invoeren in België. Frankrijk belemmert onzen handel. Verkeer met Frankrijk verboden voor een jaar. Invoer van Fransche manufacturen verboden. Verbod om papier in betaling te nemen. Vrede van Utrecht. Bepalingen. Verdrag van koophandel. Droit d'aubaine opgeheven. Vatgeld opgeheven. 637. Het verdrag is voor ons voordeelig. 638. Handelsverval in het algemeen. Mededinging van vreemden. Weelde en pracht alhier Aktiehandel van 1720. Achteruitgang. 639. Belastingen. Verdrag met Frankrijk in 1739. Vrije invoer van haring toegestaan. Tarief vastgesteld. 640. Kruisers maken de zee onveilig. Doorzoeken de schepen. Verwijdering tusschen ons en Frankrijk. Wegnemen van Fransche schepen. 641. Verdrag van 1739 ingetrokken. Koophandel daardoor benadeeld. Gezanten naar Frankrijk gezonden. Fransche goederen over Spanje ingevoerd. Vrede van Aken. 642. Pogingen tot vernieuwing van het handelsverdrag. Nadeelen van het achterwege blijven. Vermindering van onzen handel. Hanzésteden varen op Frankrijk. Vrije handel op de Fransche Westindische volksplantingen. 643. Nadeel door ons geleden door de regtstreeksche vaart van de Hanzésteden. 644. Beurtvaart van Rouan op St. Valery. Beurtschippersgilden. Ligplaatsen. Vrijstelling van de betaling van het vatgeld in Frankrijk. Regten op visch en tabak. Vrede van Aken. 645. Privilegiën en concessiën. Onderhandelingen over een handelstraktaat. De Gezant teruggeroepen. Invoer van haring in Frankrijk verboden. Wij moeten konvooijen aan onze schepen geven. Schade door ons geleden. Vrije invoer van haring in Frankrijk. 646. Weder ingetrokken. Schade door den oorlog geleden. Adres om vermindering van waaggeld Oorlog over Noord-Amerika. Handelsverliezen. Scheepstimmerhout. Onze onzijdigheid. 647. Handelsartikelen. Wijnen. Brandewijn. Geen geleide meer gegeven. Nieuw tarief in Frankrijk. Hoogere regten. 648. Onceenigheden. Klagten. Achteruitgang in handel. De handel van Frankrijk beschermd. Verbond der gewapende neutraliteit. Vrij schip, vrij goed. Oorlog. Verlies onzer koloniën. 649. Verdrag te Versailles. Onze handel onder vreemde vlag gedreven. Vrede van Parijs. Verbond met Frankrijk. 650. Aan Fransche onderdanen vele gunsten toegestaan. Uitrusting van Fransche schepen. Fransche handel op het Noorden. Hoogere regten geheven. Vischhandel. 651. Handelsbloei. Invoer in

Frankrijk. Uitvoer aldaar. Invoer van gember en kaas afgenomen. Als ook van visch. Fransche visscherijen. 652. De handel lijdt in 1789. Aard der ruilingen veranderd. Ommekeer van zaken. Omwenteling. 653. Vaart op Frankrijk verboden. Beslag op Fransche schepen gelegd. Aansluiting van Frankrijk. Vrije vaart op de rivieren. Oorlog met Engeland. De handel in staat van kwijning. 654. Invoeren in Frankrijk na de omwenteling. Fransche schepen beschermen onze koopvaarders. 655. De vaart is vrij. Uitvoer naar Engeland verboden. 655. 895. 901.
Franschen gaan van Amerika. Ontdekken Canada. De Golf van St. Laurent. 386.
Franschen komen in de Levant. 417.
Fransche handel en zeevaart. 23.
Fransche handel door Colbert beschermd. 23.
Fransche lakens. 273.
Frederik IV, Koning van Denemarken. 697.
Frederik van Hamburg (Bisschop). 155.
Friesche lakens. 56.
Friesch Landregt. 55.
Friesland. 44. Betrekkingen met Engeland. 56.
Friezen. 34. 39. Door Karel den Grooten in zijne oorlogen gebruikt. 54.
Friezen handelen met het buitenland. 52.
Friezen bouwen schepen voor de Engelschen. 54.
Friezen handelen op Keulen. 55.
Friezen breiden hun verkeer uit. 69. Alsmede hunne zeevaart 8. Bezoeken Ripen. 86. Halen zout uit Engeland. 87. Zeetogten der Friezen. 87. Naar het Noorden, enz. 88. Bezoeken Siberië. De Levant. 89. 90. Handelen op Frankrijk. 142. Op Lubeck. 156. Stevenen naar Amerika. Bereiken Groenland. Komen te Bremen terug. Staan met IJsland in betrekking. Zijn vóór de Spanjaarden in Chili geweest. 385.

G.

Galjoenen en vloten (Handel met de). 74.
Galjoenen (Halve). 742.
Gallicië (Britsche schepen in). 750.
Gallië. 33.
Gamron. Agenten aldaar. 365.
Garentwijnderijen vervallen. 844.

Gebrek aan navraag. 844.
Gebroeders Butler te Cadix. 614.
Geervlietsche tol. 77. 124. 125. 146.
Geer (Lodewijk de) in Zweden. Zijne verrigtingen aldaar. 471. 472.
Geld. Rijzing van het geld. 229. Verandering in den koers van het geld en nadeelen daardoor. 229. Het geld raakt uit het Land. 230.
Gelderland neemt toe in magt. 143.
Gelderlands betrekkingen met Engeland. 132. 133.
Geldersche steden krijgen vele voorregten. 143.
Geldersche steden. Hare ingezetenen krijgen vrijheden in Keulen. 151. 156. Betrekkingen met Duitschland. 157.
Geldleeningen. 282.
Geldmiddelen der W. I. Maatschappij. 604.
Geleigeld Wanneer geheven. 322.
Gent. Handel op Gent. 796.
Genua. Handel met Genua. 430. 630. Is eene vrijhaven. Onzijdigheid van Genua bewerkt. 630.
George del Mina (St.) in bezit genomen. 403.
Germanië. 33.
Geschiedschrijvers (Gebrek bij onze). 5.
Geschillen met Algiers. 626.
Geschillen met Tunis en Tripoli. 626.
Gesponnen tabak. 842.
Gesteldheid (Natuurlijke) van ons Land. 3.
Gevoelens van het voorgeslacht. 20.
Gewapende neutraliteit. 649.
Gezantschappen tot behartiging der handelsbelangen uitgezonden. 208.
Gezantschappen naar Noorwegen gezonden. 331.
Gezant van Marokko hier. 422.
Gezant van Marokko alhier voor de tweede maal. 614
Gezant van Turkije in Holland. 491.
Gibraltar (Straat van). 45.
Gibraltar (Handel met). 626.
Gildemeester. 768.
Gilden. Hun eerste oorsprong bij de Oostersche volken en Grieken te zoeken. 102. Bij de Romeinen. Onder Constantinus. Verval der gilden. Bij den inval der Barbaren vernietigd, onder Dagobert II. 102. Onder Karel den Grooten. Bakkersgild. In het

Noorden van Europa. In de Zuidelijke Nederlanden. Maatregelen van Karel den Grooten daartegen. 103. Welvaart der gilden. Vestiging der gilden in de Nederlanden, te Utrecht, Leiden, Middelburg, enz. Tegenkanting. Oefenen een' gunstigen invloed uit. 104. Hunne voordeelen. Jaarmarkten. Handelsuitwegen. Vermeerdering van den rijkdom. Nijverheid. Verdeeling van den arbeid. Voor- en nadeelen der gilden. 104. 105. Jaarzangen. *Settingen* of *willekeuren*. Poorterschap. 105. Proeven. Verheffen den arbeid. Staatkundige invloed der gilden. Zijn in later tijd monopoliën. Hunne nadeelen alstoen. 107. Vrijheden van den derden stand. Invloed van het onroerend vermogen. Heerschappij van het roerend goed. De Adel drijft koopmanschap. Vrijheid des handels. 108.

Gilden te Utrecht, Leiden, Middelburg, Amsterdam, Dordrecht en elders. 104.

Gilden. Hun bestaan vernietigd. 863. 864.

Gildi. 103.

Goa (Handel op). 764.

Goar (St.). 54.

Godsvrede. 72.

Goede trouw. 12.

Goes. 119.

Golconda, aldaar eene factorij gevestigd. Verbond gesloten met den Vorst van Golconda. Handel met het Land. Voorregten aan de Nederlanders gegeven 376.

Gorinchem. Eenige bewoners van Gorinchem door een' tolgaarder te Dordrecht gekweld. 139. Rijke kooplieden uit Keulen vestigen zich te Gorinchem. Goederen uit Duitschland derwaarts vervoerd. 153.

Gothenburg in Zweden. Is op Hollandsche wijze gebouwd. 470.

Gothenburg. O. I. Maatschappij aldaar opgerigt. 687.

Gouda. Netten en koorden aldaar gemaakt. Drijft handel in bieren. Heeft laken-, saai- en greinfabrijken. Vroege bloei. Goudsche lakens. 285. 286. Verval der lakennering aldaar. Ondersteuning der fabrijken. Messemakerijen. Brouwerijen. Aantal brouwerijen. Bierhandel. Tapijtfabrijken te Gouda. 286.

Goudsche lakens. 285.

Goudsch graauw, groen, rood en zwartpuik. 285.

Goudsmederij. 81.

Graanhandel. Nederland reeds vroeg in het bezit van den graan-

handel. Voorbeelden daarvan. Sententie van den Grooten Raad te Mechelen. 210. Graanhandel op de Oostzee. 26. Nadeelen bij het stilstaan van dien handel. 246. Groote belangrijkheid daarvan voor ons. 267.
Graanhandel. Zijne belangen bchartigd. 863.
Graan- en houthandel blijven te Amsterdam gevestigd. 886.
Graven. 64.
Gravezande ('s). Men vaart van daar naar Engeland. 130.
Grenada. Fabrijken aldaar. 749. 750.
Groenlandsche visscherij. 26. Hare opbrengsten. Wordt meer dan eenmaal verboden. Was vroeger in zeer grooten bloei. Aantal schepen door haar gebezigd. 674. Moet met premiën ondersteund worden. 872.
Grondslag voor het publiek vertrouwen. 21.
Grondslag voor onze zeemagt. 21.
Groningen. 45. 82. Neemt aandeel in den handel op de Oostsee. 87. Graanhandel aldaar gevestigd. 87. Handelt met Engeland. 130. Met Hamburg. 156. Belangrijke graanmarkt te Groningen gevestigd en aandeel in den graanhandel. 806.
Groot-Brittanje. Zie Engeland.
Groot-Brittanje en Duitschland (Handel met). 886.
Groot-Brittanje. Verbazende grootheid. 18. 19.
Groot Commercie-Tractaat met Engeland gesloten. 134. Eenige veranderingen daarin gebragt. 185.
Groote Visscherij (Penningmeester der). 823.
Groote Visscherij (Commité tot de zaken der). 824.
Groote wegen. 40.
Groot-Friedrichsborg. Wordt aan de Westindische Maatschappij afgestaan. 587.
Grootheid (Ontwikkeling der) van onze voorouders. 5.
Grootheid (Staatkundige) van Nederland. 6.
Grootheid door handel. 6.
Groot-Privilegie van Maria. 227.
Greinfabrijken te Leiden in verval. 849.
Guadalaxara in Castilië. 739.
Guardamar (Handel met). 748.
Guiana bezocht door Nederlanders. 387.
Guinea (Vaart op de Kust van). 834. Grensscheiding op de Kust van Guinea bepaald. 769. Forten op de Kust van Guinea genomen en hernomen. 602.

Guipuscoa (Maatschappij van). 755.
Gijsbrechtz (Jakob). 422.

H.

Haarlem. Aantal stukken lakens aldaar gemaakt. Handel in wol. Beroemdheid van het laken. 288. Handel der stad met het buitenland. Garens en lijnwaden. Garenmolens aldaar. Linnen damast. Voorbeelden van kostbaar damast Bierbrouwerijen 289. Schade te Haarlem door de Spanjaarden geleden. Vergoeding daarvoor ontvangen. 323.
Haarlemsche lakenfabrijken. 288. Brouwerijen. 289.
Haardsteden (Opneming der). 253.
Haga (Cornelis) naar Turkije gezonden. 423. Zijne diensten aldaar aan den handel bewezen. 430.
Hamburg. Overeenkomst met Lubeck. 9. Voornaamste punt van verkeer met Noordelijk Duitschland. 506. Verheffing der stad. Oprigting eener Bank aldaar. Mededinging met Amsterdam. 506. Handel met de stad in de 18e eeuw. 710. Wij worden zeer door de stad Hamburg benadeeld. 777. Hamburgs handel verheft zich boven den onzen. 882.
Hamburgsche vlag (Vaart onder) op de Oostzee. De Hollanders voeren koopwaren aan uit het Noorden onder die vlag. 265.
Hanau (Handel op). 786.
Handel in zijne eenvoudigste beteekenis. 11. Is een magtige hefboom voor de beschaving. 12. Vereenigingen beschermden den handel in vroeger tijd. 14. Handel van Noord-Nederland, en zijn groote bloei. 17. Toestand in den vroegsten tijd van Nederlands bestaan. Vóór en gedurende het Romeinsche tijdperk. 32, v.v. Toestand van den handel gedurende het Frankische tijdperk. 45. Toestand des handels na den dood van Karel den Grooten. 65. Algeheele stilstand van handel en nijverheid. 65. 66. De handel beschouwd als onteerend voor den Adel. Overgelaten aan de mindere klassen der maatschappij. 66. De handel groeit in Nederland aan. Voordeelen en welvaart daaruit geboren. 73. Onderscheiding in reeds zeer vroege tijden in *Groot- en Kleinhandel*. 78. De handel bevorderd door de Graven en andere Heeren des Lands. 82. Verkeer met Venetië. 112. 115. Voordeelen daarvan. 116. Handel in vee te Hoorn. 118. Handel in wijnen. 120. Bepalingen daaromtrent gemaakt. Handel tusschen Nederland en Engeland. 130.

132. 149. Handelsverbonden tusschen de beide Staten. 156. Handel met Zweden en Noorwegen. 146. Met het Noorden van Duitschland en andere Landen. 154. Hollanders krijgen eenig land in Duitschland. Betalen aldaar belasting. Regten en regtspleging. 155. Hollandsche volkplanters aan de boorden van de Elbe en Wezer. Eenige streken van Duitschland door Hollanders bevolkt. Verkeer met de kusten van de Oostzee. 156. Met Lubeck en Bremen. Geldersche en Overijsselsche steden staan met Duitschland in betrekking. Overeenkomsten. Uitvoer van koren. 156. Begin der betrekkingen met het Hanzéverbond (Zie aldaar). 158. Handel van Nederland onder het Huis van Bourgondië. 219. Onder Karel den Stouten. 225. Groote verkwistingen van dezen Vorst. 225. Voert belastingen en accijnsen in. 225. Onlusten onder zijne regering. Nadeelig voor de welvaart der steden. Weelde van zijn Hof. Staat der opbrengsten. Prijs van het brood. 226. 227. Scheepvaart neemt toe. Uitrusting van handelsvloten. Beveiliging van den koophandel. Schepen aan Engeland verschaft. Vloot tegen de Oosterlingen gezonden. Bordeaux geblokkeerd. Strijd met de Franschen. 227. Handelstoestand onder Maria van Bourgondië. Groot-Privilegie, regten en vrijheden. Geene nieuwe tollen te heffen of te verhoogen. Zeedriftige goederen. Kwijtschelding der beden. Voorregten aan den handel gegeven. 228. Toestand onder Maximiliaan van Oostenrijk. Verdrag van koophandel met Engeland. 228. Binnenlandsche onlusten benadeelen den handel. 229. Rijkgeladene schepen genomen. Oorlogen. Duurte der levensmiddelen. Lager koers aan het geld gegeven. Nadeelen daarvan. 229. Voordeelen daardoor door den vreemdeling behaald. Ruitergeld. 230. Vrede van Senlis. 231. Handelsbloei. Ordonnantie op de Admiraliteit. 231. Uitvoering. Nadeelen van Maximiliaans regering. Voorspoed. 235. Haringvangst. Hare beginselen en voortgang. 236—240. De handel lijdt in Friesland. 231—235. Eerste onderhandelingen met Spanje. 240. Handel op dat Land. Vrijheden van Middelburg. Handel met Portugal en Algarvië. Schepen te Zierikzee. 241. Handel op Spanje. 241. 264. Onder Philips. 240. Uitbreiding van dien handel in Zeeland. 242. Onder Karel V. 243, v.v. Handel van *œconomie*. 245. Beschreven. De handel wordt door Karel V niet bevorderd. Evenwel bloeijen deze Landen. Redenen daarvoor. 251. Handelsbetrekkingen met het Noorden van Europa. 252. Met Spanje. 256. Met

Dantzig. 258. Met Denemarken. 262. Klagten over belemmeringen in den handel. 262. 263. Handel met Frankrijk gestremd. 264. Betrekkingen met Portugal. 264. Met Lijfland. 267. Met Schotland. 271. Handel van Oeconomie. 275. Zijne voordeelen. Handelsbetrekkingen met Duitschland. 279. Toestand des handels onder Philips II Wordt belemmerd door de plakkaten onder Alba. 322. Beletselen aan het verkeer in Engeland in den weg gelegd. 327. Handel op het Noorden van Europa. 329. Op de Oostzee. 331. Op de Witte Zee. Op Italië. 333. Verkeer met Spanje belemmerd. 336. Eveneens met Portugal. 337. Sluiting der havens. Het verkeer met Frankrijk gemakkelijk gemaakt en in blocijenden staat. 338. 339. Handel met Groot-Brittanje is zeer belangrijk. 338. Begin van de vaart en handel op Oostindië. 346, v.v. Handel in Indië zelf. 364. Met China en Japan. 364. Aan de Perzische Golf. 365. Nieuwe bijzonderheden van den Japanschen handel. 366. Van den Chineschen handel. Uitbreiding van het verkeer aldaar. 370. Verkeer met Pegu en Siam. 377. Met Perzië 379. Met Amerika. 385. De Westindische eilanden. 386, v.v. Met Nieuw-Nederland in Noord-Amerika. 408. Handel op de Levant. 414, v.v. Op de Landen aan de Middellandsche Zee. 419. Op Turkije. 423. 424. Met Egypte. 425. 433. Op Marokko. 426. Met Venetië. Met Genua. 430. Livorno. 430. Parma. 430. Met Perzië. 430. Met Frankrijk 436—451. Met Engeland. 451—470. Met Zweden. 470. Met Lijfland. 471. Met Denemarken. 480. Met Noorwegen. 480. 484. Op de Hanzésteden. 485. Op Dantzig en den Weichsel. 486. Met Rusland. 486, v.v. Op de Witte Zee. 487. Om het Noorden. 487. Met Spanje. 493. Met de koloniën van Spanje. 499. Met Spaansch Amerika. 500. Voordeelen van dien handel. 501. Met Portugal. 501, v.v. Met Duitschland, Hamburg en Bremen. 506. Met Keulen. 507. Met den Rijn in het bijzonder. 508. Met Oostindië in de achttiende eeuw. 551. Met China. 552. Met Perzië. 564. Met China. 565. Met Oostindië zelf. 551. Perzië. 552. Met China. 553. Met Ceylon. 559. De kaneelhandel aldaar in onze magt. 560. Handel met Arabië. Met Siam. 562. Met de Molukkse eilanden. Ternate. Met Sumatra. De kust van Malabar. 563. Met Suratte. Met Perzië. 564. Met Bengalen. Met China. 565. Met Japan. 568. Met de Kaap de Goede Hoop. 568. Theeen peperhandel. Koffijhandel. 575. Verkeer met de Westindiën.

586. Met Afrika. 588. Met Suriname. 591. Met Berbice. 596. Aktiehandel aldaar. Vrije vaart op de Berbice. 597. Verval van den handel. 598. Verkeer met Essequebo. 598. Met Demerary. 598. Met de Levant in de 18e eeuw. 610, v.v. Engelsche en Fransche mededinging. Voordeelen van dien handel. Met de Afrikaansche kust. 611. Met Algiers en Tunis. 612. Met de Barbarijsche Staten. Met Turkije. 613. Met Marokko. 614. Met Tetuan. 614. Met Tripoli. 615. Met de Schalen van de Levant. 615. Met Salonica, Lesbos, Scio, Aleppo, Egypte, Konstantinopel, Corfu, Smyrna. 616. Met Ssyde. 618. Met Egypte. Met Caïro. 619. Met Perzië. 621. Met de Middellandsche Zee. Met Salé en Tetuan. 626. Met de Zwarte Zee. 627. Verval van den Levantschen handel. 627. Handel met Italië en Venetië. Wisselhandel. Landhandel op Italië over Duitschland. Verkeer met Rome. Met Ancona. 629. Met Bologna, Verona, Modena, Bergamo, Parma, Florence, Lucca, Livorno, Genua, Milaan, Triëst en Fiume. 630. Handel met Napels, Messina, Palermo. 632. Met Frankrijk in de 18e eeuw. 636, v.v. Verdrag van koophandel gesloten. 637. Verval van dien handel. 643. Verkeer met St. Valery. Met Rouan. 645. Op Frankrijk in oorlogstijden over Spanje. 642. Op Londen. 677. Handel met Engeland in de 18e eeuw. 655. Neemt toe. 656—679. Berigten van Macpherson omtrent den Engelschen handel. 665. Handel met vreemde schepen gedreven. 674. Handel met Zweden in de 18e eeuw. 680. Met Riga. Oostzeehandel. Met Norkiöping. 690. Calmar. Westerwick. Wisby. 692 Met Udewalla, Landskroon, Malmoë, Helsingborg, Ystad, Carlskroon. 695. 696. Handel met Denemarken in de 18e eeuw. Actiefhandel der Denen. Verdrag van Odensee. 696. Verkeer met IJsland en de Ferröeilanden. 700. Met Laland en Zeeland. 701. Met Kopenhagen. 702. Handel met Noorwegen in de 18e eeuw. 696. Met Bergen, Romsdaal, Stavanger en Drammen. 703. Handel met de Hanzésteden in de 18e eeuw. Handel met de Oostzee, met Lubeck, Memel, Libau, Windau, Dantzig. 706. Elbing. 707. 709. Stettin. 709. Hamburg, Altona. Graanhandel. Bremen en Emden. 710. 711. Met Rusland in de achttiende eeuw. 711. Op Perzië en China door Siberië. Op Archangel. 712. Op Riga, Wijburg. Verval van den Oostzeehandel. 715. Op St. Petersburg. 716. Riga, Reval, Narva, Archangel, Kola, Kroonstad. 721. Riga, Narva, Pernau. 722. De Ukraine, Astracan, Orenburg. 727. Siberië, Kamschatka. 728.

Op Perzië. Naar Bucharije. China. 729. Handel met Spanje in de 18e eeuw. Met Sevilla. Met Zuid-Amerika. 741. 742. Met Buenos Ayres, Vera-Cruz, Mexico. 743. Philippijnsche Eilanden. 745. Acapuloo, Manilla, de Groote Stille Zuidzee. 746. Handel op Nieuw-Spanje. 747. Cadix, St. Lucar, Xeres, Malaga, Valencia, Alicante, Guardamar, Murcia, Yvica, Majorca, Bilbao, Segovia. 748. Malaga, Barcelona, Alicante. 754. Portugal, Brazilië. 761. Zouthandel te St. Ubes. 763. Met Lissabon, Port à Port. 763. Goa, Bahia, Rio Janeiro, Brazilië. 765. Macao. Handel met Duitschland in de 18e eeuw. Rijnhandel. 773. Verkeer met de Neckar. 776. Met Trier. 777. Keulen. 783. Coblentz, Solingen, Elberfeld, Frankfort. 785. Hanau, Wurtzburg, Kitzingen, Bamberg, Neurenburg, Augsburg. 786. Memmingen, Ulm, Weenen. Verkeer met Zwitserland, Zurich, Schaffhausen, Winterthür, Thun, Bern, St. Gallen, Bazel, de Rhone, Harburg, Minden, Brunswijk, Osnabruck, Erfurt, Berlijn, Breslau, Silezië, Leipzig, Naumburg, Luik. 787—790. Handel met de Oostenrijksche Nederlanden in de 18e eeuw. 794. Verkeer met Luik, Maastricht, Aken, Antwerpen. Handel in diamanten aldaar. Met Brussel. Op de Schelde. Met Mechelen, Gent, Brugge, Rijssel, Doornik, Arras, Kamerijk, Duinkerken. Smokkelhandel van daar op Engeland. 795. 796. Met Ostende. Met Vlaanderen. Kortrijk. Handel in specerijen, visch en potasch. 797. 798. Verval van den handel in de 18e eeuw. Oorzaken daarvan. Mededinging. Windhandel. Tusschenkomst der Regering. Graanhandel. Misbruiken daarin ontdekt. Optiepartijen. Verbod daartegen. Verkoop van aardappelen. Bankbreuken. 856. Mistrouwen. Plannen tot opbeuring van het crediet. Beleeningsbank te Amsterdam. 857. Oorlog van 1780 benadeelt den handel. Diep verval. Varen onder vreemde vlag. Onze handelsgeheimen worden bekend. Ondermijning des handels. Vermeerdering van lasten. Duurte der levensmiddelen. Vermeerdering der kooplieden. 858. Invoer van Oostindische goederen. Heffing van lasten. Weêrzin. Sluikhandel. Verandering in den regeringsvorm. Verval van land- en zeemagt. Kwellingen. Oorlogen. 859. Gebrek aan verbindtenissen. Verval der Oostindische Maatschappij. Weinige aanmoediging. Mededinging van vreemden. Bankbreuken, enz 860. Oostzeehandel is verloopen. Haringvangst staat stil. Algemeene markt van vroeger dagen bestaat niet meer. Geringe winst. Gelimiteerd porto franco. Vrije doorvoer. Ope-

ning der Schelde. Vrije handel op Rijn en Maas. Middelen tot opbeuring des handels. Omwentelingsoorlog. 862. Nieuw leven van den handel na den vrede van Amiens. 869. Verkeer met de Oost- en Westindische bezittingen in 1802. 871. Kwijning van den handel in 1803. 873. In het algemeen. Op de Oost- en Westindische bezittingen in het bijzonder. 873. Handelsoverzigt van 1800—1813. 864. Van 1813—1831. 883. Van 1831 tot heden. 907.

Handeldrijvende natie. 2. 5.

Handelmaatschappij. 28. 896. 904. Oprigting en werkzaamheden. 905. 908.

Handelsgeschiedenis. Hare nuttigheid. 9.

Handelsgrootheid (Gebouw onzer). 11.

Handelsgrootheid (Oorzaken onzer). 11.

Handelsondernemingen in 1813. 884. Vallen schadelijk uit. 884.

Handelsplannen der Nederlanders. 12.

Handelsregt (Keulsch). 82.

Handelstoestand onder Karel den Grooten. 65.

Handelsverkeer en scheepvaart. 10. 11.

Handelsvrijheid. 20.

Handelswegen. 54.

Handvesten-Kronijk. 57.

Handwerkslieden. 16.

Handwerkslieden naar het buitenland gelokt. 840.

Handwerkslieden. Plakkaat daartegen. 840.

Hannibal. 20.

Hanzé. 9. 14. Doel der Hanzé. 14. Ontstaan der Hanzé. Keulsche confederatie. 159. Doel en gevolgen van het verbond. 159. Nederlandsche steden daarbij opgenomen. Uitbreiding des handels op het Noorden. 160. Op Lijfland. 161. Punten der onderlinge overeenkomst. 163. Verdrag met Waldemar III. 164. Inkomsten van Schonen. 164. De Hanzé sluit verbonden. 164. Aanzien der Hanzé. 164. Groote voorregten. 165. Verschillende afdeelingen. Dagvaarten. 166. Beteugelt de rooverijen. 167. Is een hefboom voor de beschaving. 168. Stapelplaatsen. 168. Voorspoed. 169. Krijgsondernemingen. 169. Zeemagt. 170. Krijgt den Engelschen handel in hare magt. 171. Markt te Novogorod. 172. De Hanzé heeft eene factorij in Londen. 173. Verval en redenen daarvan. 175. Nederlandsche steden behooren bij de Hanzé. 177. Oorlog met de Oosterlingen. 181. Bestand.

182. Handel met Zweden, Noorwegen, Denemarken. 183. De Hanzé doet ons zeer veel afbreuk. 187. Verbiedt de vaart op Denemarken. 129. Strijd der Hanzé met de Nederlandsche steden. Verschillende belangen in later tijd. Uiterst verval der Hanzé. Wij moeten haar te hulp komen. 192. Strijd met de Hanzé. 260. Laatste blik op het Hanzéverbond. 484. Poogt vroegere voorregten te herkrijgen. Sluit zich aan ons aan. Gezanten der Hanzé te 's Hage. Verdrag met Lubeck. Vrije handel. Eenige Nederlandsche steden wonen de dagvaarten nog bij. Verbond met Bremen en Hamburg. 485. Einde van het Hanzéverbond. 486.

Hanzésteden (Handel met de) in de 18e eeuw. Handel met de Oostzee. 705. Verdragen met Lubeck vernieuwd. Handelsvoorwerpen. Handel met Memel. Houthandel. Zaagmolens. Wijze van verkoop. Handel van Libau. Windau. Tabakshandel. Dantzig. Allerbelangrijkste handel. 706. Fabrijken aldaar. Dantziger likeuren. Jopenbier. Suikerraffinaderijen, enz. Voorregten der burgers. Dominicus-markt. Graanhandel. Handel naar Elbing verlegd. 707. Herleving van Dantzigs handel. Mededinging. Licent- en Zolldirectie. Schepen te Dantzig aangekomen. Handel op Elbing. Stettin. 709. Uitvoer van wol. Lijnwaadhandel. Hamburg. Schepen te en van Hamburg aangekomen. Altona. Expediteurs. Bremen en Emden. Vrijhaven. 710. Vermindering van den Oostzee-handel. Graanhandel. 711.

Harburg (Handel op). 789.

Harderwijk. 131. 132. 148. 266. De bewoners der stad drijven handel op het Noorden van Europa. Vischhandel aldaar. 303.

Haring. 80. Belasting op de haring. 266. Vrije invoer van haring in Frankrijk toegestaan. 640. 646.

Haringkaken. Uitgevonden. 237.

Haringnet. 237.

Haringvisscherij. 26. Door de Denen uitgeoefend en voordeelen daarvan. 80. 131. 149. Door de bewoners van Hoorn uitgeoefend. 118. Naar Zeeland verplaatst. Vergunning om op de Engelsche kusten te visschen, als ook bij Schonen. 236. Bijzonderheden der haringvisscherij. De vreemden oefenen dat bedrijf ook uit. Voordeelen daardoor behaald. Schikkingen. De Franschen nemen onze buizen weg. Amsterdam rust schepen uit voor de haringvangst. 238. Bloei van dat bedrijf. 239. Uitbreiding. 239. Te Texel uitgeoefend. 256. De visscherij vrij-

gesteld. 265. Nieuwe ordonnantie daarop. 274. Bijzonderheden omtrent de haringvisscherij. 293. Geschillen daarover met Engeland. 663. Nadere bijzonderheden deswege. 663. 674. Geene buizen gaan meer ter haringvisscherij. 864. Wordt vrijgesteld van lasten. 869. Haringvisscherij in 1802. 871. Onderstand gegeven. De oorlog van 1803 benadeelt haar. 872. De haringvangst staat stil in 1803. 874. Zie verder Visscherijen.
Havanah. 886.
Havengelden. 698.
Havens gesloten in 1808. 878.
Heemskerk. Gaat naar Indië. 350.
Heerendiensten. 65.
Heffing van regten. 41.
Heilige Land (Togten naar het). 16. Wijzigingen in den toestand van Europa. 16
Helgoland. 39.
Helsingborg. 696.
Hendrik de Vogelaar bevoordeelt den koophandel. 71.
Hendrik II. Handel in gouden voorwerpen onder zijn bestuur. 72.
Hendrik III. 72.
Hendrik V. 76.
Hengist en Horsa. 46.
Hennen (Van) in Siberië. 718.
Hennep- en vlasteelt. 59.
Henry Laurens. 802.
Herbaren van Putten. 140.
Herdersvolk kan een landbouwend volk worden. 2.
Herstelling van het Koningrijk. 27.
Hertogen. 64.
Hervormers. 283. Invloed daarvan op den handel. 284.
Hoedenfabrijken. 841.
Hoekschen en Kabeljaauwschen. 139.
Holland. 45. Is de algemeene markt van Europa. 327. Uitbreiding van de welvaart daardoor hier te Lande. 328. Met Frankrijk vereenigd. 880.
Hongaren. 53.
Hooge regten. 29.
Hoorn. 157. Handel in eere aldaar. 118. Belangrijkheid der stad. Haar uitgebreide handel. 285. 297. De bewoners doen rei-

zen naar de Kust van Guinea, en drijven aldaar handel. 334 (noot).
Houthandel. 268. Blijft voortdurend te Zaandam gevestigd tot hij zich later verlegt. 841.
Houtman (De gebroeders) gaan naar Indië. 347.
Houtzaagmolens. 882.
Hudsonsbaai ontdekt. 389.
Humber (Koopsteden aan de). 56.

I.

Ierland (Vaart op) verboden. 879.
Indië. Koophandel op Indië. Wanneer begonnen. 342. Door de Oostersche volken gedreven. Stapelplaatsen. Aan hooge regten onderworpen. 342. De Portugezen stevenen naar Indië. 343. Ook de Nederlanders gaan derwaarts. 347. Zie Oostindische Maatschappij.
Inlandsche voortbrengselen. 845.
Instellingen (Vrijzinnige). 15. Zijn een gevolg der kruistogten. 15.
Instructie voor den raad der Aziatische koloniën. 867.
Intercursus (Magnus). 134.
Inval der woeste volken. 12. Zij breken op uit Azië. 12. Vernietigen de ontluikende beschaving. 12.
Invloed (Onze) verdwijnt. 26.
Invoer van zijden en wollen stoffen in Frankrijk verboden. 23.
Invoer en uitvoer in 1803. 874.
Invoer en uitvoer in 1804. 875.
Invoer uit Engeland op het vasteland van Europa verboden. 877.
Invoer met onzijdige schepen. 878.
Invoer uit Nederland in Frankrijk in 1805. 881.
Irbitsch (Jaarmarkt te). 712.
Israëls kinderen. 3.
Italiaansche markten. 111.
Italiaansche republieken. Danken hunnen vroegeren bloei aan hare gunstige ligging voor den handel. 9.
Italiaansche Staten. 885.
Italië. Aanvoeren in den vroegsten tijd uit Italië naar deze Landen. 38. Vaart op Italië wakkert aan. 333. Schepen uitgerust naar de Italiaansche havens. 418. Verkeer met Italië over land. Was vroeger zeer belangrijk. Nederlanders vestigen zich in Ve-

netië. Overwigt der Italianen in de Middellandsche Zee. 419. Betrekkingen van Nederland met Venetië. 426. Handels-agent te Amsterdam. 426. Gebrek aan levensmiddelen in Italië. 427. Gezant naar Venetië gezonden. 427. Pogingen tot het sluiten van een handelsverdrag. 428. Vertier met Italië neemt toe. Welvaart. Levendig verkeer met Venetië. 428. Vermindering der betrekkingen. 429. Handel op Genua, Livorno, Bergamo, Bologna, Modena, Turin, Parma en Lucca. 430. Handel met Italië in de 18e eeuw is afwisselend. Geene overeenkomst kan met Venetië aangegaan worden. Consuls aldaar aangesteld. Aantal schepen. Vervoer van goederen uit Venetië naar de Levant. Belangrijke handel te Amsterdam. Verval. De oorlog verhindert het verkeer met Italië. Vrede. Over land wordt nog handel met Italië gedreven. Wisselhandel met Venetië. Handel op Rome. Ancona. 629. Bologna, Verona, Bergamo, Parma, Florence, Lucca, Livorno, Genua. Milaan, Triëst en Fiume. Genua is eene vrijhaven. Hare onzijdigheid. Livorno. Handel met Napels. Een Gezant wordt derwaarts gezonden. 630. Ontwerp van een te sluiten verdrag. Wordt niet gesloten. Raadpensionaris Stein. Onderhandelingen over het verdrag. Het verdrag wordt eindelijk aangegaan. Bepalingen daarin voorkomende. 631. Joden komen zich in de Beide Siciliën vestigen. Weener verdrag. Engeland krijgt vrijheid om in de Beide Siciliën handel te drijven. Verkeer met Messina en Palermo. Engeland is onze mededinger. Verbod van invoer. 632. Verval des handels. Tol geheven te Villa Franca. Pogingen tot afkoop daarvan. De tol drukt de vrachtvaart, die daardoor afneemt. Klagten tegen de heffing van den tol. Vertoogen daarover bij Sardinië gedaan. Afkoop van den tol. 633. Verordening voor de Consuls in Italië en in de havens aan de Middellandsche Zee. Bij de Barbarijsche Staten. Kustvaart. Voorstel om een' Consul-Generaal aan te stellen. Turksche Passen. 634. Verval van den handel met Italië. Hoofdartikelen van dien handel. Manufacturen. Mededinging van andere volken. Oorlog tusschen Frankrijk en Nederland stremt het verkeer. Beletselen in de Middellandsche Zee. Stremming des handels. 635.

J.

Jaarmarkten. Hunne vrijheden. 16. 70.
Jaarmarkten te Utrecht. 105.

Jagt. 2.
Jamaïca. 744.
Jan I, Graaf van Holland. 131.
Japan (Handel met). 368, v. v. De handel op Japan vermindert, en is geheel in verval. 566. Geschillen over de levering van koper. Aantal schepen naar Japan gaande vermindert. Winsten van dien handel. Artikelen van invoer. Pogingen tot uitbreiding van dien handel. 567.
Java. Aldaar wordt Batavia gesticht. 373. Voordeelen door den handel op het eiland behaald. 374. Aan de Oostindische Maatschappij onderworpen. 552. Handel met Java van 1802 tot 1803. 882. Zie verder Oostindische Maatschappij.
Jeneverstokerijen aan de Wezer. 882.
Jeneverstokerijen aan de Elbe. 882.
Jeruzalem (Verwoesting van). 3. Handel met Jeruzalem. 416.
Joden. 3.
Joden. Hunne verspreiding. 3.
Joden zijn in de middeleeuwen een handeldrijvend volk. 3.
Joden zijn toegerust met al de eigenschappen die den koopman vormen. 3.
Joden bezield met een' handelsgeest. 4.
Joden. De handel is het eenigste wat hun overblijft. 4.
Joden. hunne omzigtigheid, sluwheid en doortraptheid. 4.
Joden. Handelsplannen of operatiën. 4.
Joden. Betrekkingen overal door hen aangeknoopt. 4.
Joden kennen de markten van den handel en de behoeften der volken. 4.
Joden woekeren met de voortbrengselen des Lands. 4.
Joden leven geheel voor en door den handel. 4.
Joden gaan uit Brazilië naar Suriname. 400.
Joden in de Levant, doen den handel met het Oosten bloeijen. 420.
John Adams. 802.
John Law. 848.
Jozias van Asperen. 687.
Jugum. 41.
Julianus. 44.
Jura albinagii et naufragii. 50.
Jus geranii. 84.
Jus trutinae. 84.

K.

Kaap de Goede Hoop. Wordt door van Neck omgestevend. 348. Van Riebeek komt aldaar. 380. Wordt ingerigt tot eene ververschingsplaats. Volkplantingen aldaar. De handel wordt geregeld. De kolonie komt tot bloei. Voortbrengselen. 381. Toestand aldaar. 568. Neemt niet in bloei toe. Handel in tarwe. Behoeften. 568. Klagten tegen de Oostindische Maatschappij. Oorlog. Welvaart. Is een lastpost. Landbouw aan de Kaap. 569. Walvischvangst aldaar uitgeoefend. 570. Wordt door de Engelschen opgeëischt. 570. Opbrengsten en magt. 570.
Kaapsche ingezetenen. 872.
Kaapverdische Eilanden (Vaart naar de). 336.
Kaas. Invoer van kaas in Frankrijk neemt af. 652.
Kaas- en Broodsvolk. 230.
Kabeljaauwschen en Hoekschen. 139.
Kabeljaauwvangers. 269.
Kabeljaauwvangst. Zie Visscherijen.
Kaiserswerth. 114. Tol aldaar geheven. 114.
Kalkoensche hoenderen (Eerste) in Zeeland. 257.
Kalmuksche lamsvellen. 727.
Kamers van Koophandel en Fabrijken. 28. 29.
Kamerijk. 796.
Kampen. 131. 143. 145. Vrijheden. 146. 148. 185. In vroegere tijden eene zeer voorname koopstad. Handelt op Portugal. 244. Ook op het Noorden van Europa. 249. Bijzonderheden medegedeeld omtrent den handel der stad. 304.
Kamschatka. 728.
Kanalen (Graven van). 40.
Kaneelhandel. 26. Voornamelijk gedreven met Ceylon. 364. Is gedrukt. 560. Wordt vrijgesteld. 853.
Karavanen-handel. 415.
Karel de Groote. 56. Beschermt de fabrijken der Friezen. 56. Zendt geschenken van laken naar Azië. 56. Zijne verbeteringen. 58. Behartigt de belangen des handels. 59.
Karel de Eenvoudige. 62.
Karel de Stoute. 225. Toestand des handels onder zijne regering. Voert belastingen en accijnzen in. Onlusten. Brengt het Groot Geregtshof naar Mechelen over. 225. 226. Zijne regering zeer

nadeelig voor de welvaart der steden. Weelde van zijn Hof. Opbrengsten. 226.
Karel V. Zijne sententie. 243. Toestand des handels onder zijne regering. 256, v.v. Groote bloei dezer Landen. 251. Vernieuwt de ordonnantie van Maximiliaan op de Admiraliteit. 270.
Karel IX. Beschermt den handel. 470.
Kartollen. 52.
Kasteelen verrijzen hier en daar. 64. Zijn verblijfplaatsen van een' roofzuchtigen Adel, die den handel benadeelt. 64.
Katoendrukkerijen in het buitenland gevestigd. 839.
Katoenfabrijken te Enschede. 881.
Katwijk. Verstopping van den Rijnmond bij Katwijk. 61.
Kaviaar (Handel in). Zie bij Rusland.
Keizerlijke schepen te Lissabon uit Triëst aangekomen. 772.
Keizerswaard (Licent te). 780.
Kerk. 48.
Kerkhervorming. Zie Hervorming.
Keulen, eene stad aan den Rijn. 16. Handelsbetrekkingen van Utrecht met Keulen. 42. Keulen is het middelpunt van het verkeer tusschen Donau en Rijn. 75. Keulens aanmatiging in later tijd. 783. Maatregelen daartegen genomen. 783. Handel en beurtvaart op Keulen. Waagregt. Het maatstelsel aldaar geregeld. 785.
Keulenaars. Drijven handel op Engeland over Tiel. 61.
Keulsche Confederatie. Vereeniging van eenige steden in het Noorden van Duitschland. 9. Is de vermoedelijke oorsprong van het Hanzéverbond. 159.
Keuren op de bieren. 100.
Keuren op de weelde te Leiden, Brielle, Groningen, Arnhem, Nijmegen. 117.
Kinderen Israëls. 3.
Kina. Uitvoer van kina is vrij. 885.
Kiow. 109.
Kitzingen (Handel op). 786.
Kleeding. 845. 846.
Kloosters. 48. Zijn in de Middeleeuwen schuilplaatsen voor kunsten en wetenschappen. Hun handel. 79. Halen hunne behoeften zelve. 84.
Kniphuizer vlag. 878.
Koen (J. P.). Gouverneur-Generaal van Oostindië. 361.

Koenraad II beteugelt de rooverijen en den Adel. 72.
Koffij. Nederland is eene markt voor de koffij. 29.
Koffij en thee (Toenemend gebruik van). 842.
Koffijoogst. 882.
Koffijteelt in Oostindië ingevoerd. 553. In Suriname ingevoerd. 593. Voordeelen door haar afgeworpen en groote uitbreiding. 882.
Kola (Handel op). 720.
Koloniale producten. 879.
Koloniale Raad. 607.
Koloniën. 25. Verval. 25. 905.
Konstantinopel (Handel van). 109. Handel in lateren tijd op Konstantinopel. 414. 417.
Koophandel (Weldaden van den). 6.
Koophandel. Doet handwerken, kunsten en wetenschappen bloeijen. 6.
Koophandel. (Geen Land is ongelukkig onder den invloed van den). 6.
Koophandel. Verbant alle woestheid. 7.
Koophandel. Verliest nimmer de belangen van het algemeen uit het oog. 7.
Koophandel, bron van zedelijk en natuurlijk heil. 7.
Koophandel. Is de zenuw van den Staat, de leidstar der vrijheid. 7.
Koophandel. Reeds vroeg in Gallië en Germanië uitgeoefend. 86. Zie verder op Handel.
Kooplieden. Volgen de legers. 36.
Kooplieden. Het dragen van wapenen vergund. 70. 82 (noot).
Kooplieden. Vormen gezelschappen. 116.
Kooplieden. Van de Entrecours. 134.
Kooplieden (Hollandsche) te Barcelona. 738.
Kopenhagen. Eerste verdrag van Kopenhagen. 484. Traktaat van Kopenhagen. 697. Is de stapelplaats van handelsgoederen voor Denemarken. 702.
Kopermijnen (Pachters van de). 689.
Kortrijk. 798.
Kousen. Invoer van kousen verboden. 845.
Kraanregt. 84.
Kroonstad. 720.
Kruistogten. 15. Vernietigen de lijfeigenschap. 15. Het feodalismus. 15. Doen de gemeenten ontstaan. 15. Invloed der kruistogten op de beschaving, handel, ens. 15. Doet zich in Italië gevoelen. 16. In het zuiden van Frankrijk en Duitschland. Gevolgen der kruistogten volgens Heeren. 15. 92. Hunne heil-

rijke gevolgen op de ontwikkeling van handel en nijverheid nader aangetoond en toegelicht. 93—108.
Krijthandel. Bewijzen voor den reeds vroegtijdig in deze Landen gedreven handel in krijt en mergel. 37.
Kuilenburg. Vrijheden en voorregten der burgers van deze stad in Calais. Zijn niet aansprakelijk voor de schulden van hunnen medeburger P. Brant. Veiligheid en vrijgeleide beloofd. Aanmerkingen over dit voorregt. 141.

L.

Labberdaan-visscherij. 833.
Ladogakanaal. 720.
Lakenbereiding. 57.
Lakenfabrijken. Waren reeds in vroege tijden in deze Landen. Hare voortbrengselen worden door geheel Europa gezocht. Oorsprong dagteekent van zeer vroegen tijd. 57. Bloeijen te Utrecht en te Dordrecht. Hare voortbrengselen worden uitgevoerd. 80. Zijn te Nijmegen in grooten bloei. Men gebruikt aldaar Engelsche wol. 81. Lakenfabrijken in grooten getale in Leiden gevonden. Bepalingen aldaar gemaakt omtrent de lakenweverij. Invoer van manufacturen in Engeland, Wallis en Ierland verboden. 117. De fabrijken zijn vóór de 13e eeuw te Dordrecht in bloei. Wantsnijdersgild aldaar. Dordsche lakenhandel reeds vroegtijdig vermeld. Lakenwevers hebben vrijdom van belastingen. 129. Lakenweverij bloeit ook te Middelburg. Bepalingen aldaar omtrent die weverij gemaakt. Hertog Willem beschermt de fabrijken aldaar. 136. Lakenfabrijken zijn te Leiden in lateren tijd in verval. Opgave der stukken laken aldaar in het laatst der 18e eeuw vervaardigd. 843.
Lakenwevers. Hebben te Dordrecht vrijdom van belastingen. 129.
Lakenwevcrijen. 13. Hare voortbrengselen hebben eene algemeene beroemdheid. 13. Leveren eene deugdzame stof. 13.
Lalaing (Antoni de). Zijn gezegde omtrent de belangrijkheid en de voordeelen van den handel op de Oostzee. 244.
Laland (Graanhandel op). 701.
Lammensvliet. 154.
Landbouw. Wordt gedurende de Middeleeuwen verwaarloosd. 47.
Landbouwend volk. Kan een handeldrijvend volk worden. 2.
Landhandel. Vóór de ontdekking van Amerika, wordt de han-

del over land gedreven. Onderscheiding in land- en zeehandel na dien tijd. 17.
Landhandel op Italië. 434. Bepalingen daaromtrent gemaakt. Is in vroeger tijd in grooten bloei. 434.
Landskroon. 695. 696.
Landsvrede. Ingesteld tot beteugeling der rooverijen en van het geweld in de Middeleeuwen. 72. Heeft voordeelige gevolgen voor den handel en het onderling verkeer. 72.
Landsvrede te Keulen gesloten, om den handel tegen alle aanranding te beveiligen. 113. Bepalingen daarbij gemaakt om het gewelddadig aanranden van personen en goederen tegen te gaan. 114.
Larache. 626.
Lateraansche Concilie. 165. Verbod van dat Concilie omtrent het verkoopen van schipbreukelingen als slaven. 165.
Laudaticum. 53.
Laurens (H.), gewezen Voorzitter van het Amerikaansche Congres, gaat van hier naar Amerika. Verdrag van koophandel. 802.
Law (John). 848.
Lee (W.) in Holland. 802. Concept-verdrag van koophandel met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Oorlog daardoor. 803.
Leeningen. Provinciën, Steden en Besturen beginnen leeningen te sluiten. Handel in aktiën neemt daardoor toe. 847. Leeningen gesloten ter opbeuring van den handel. 875.
Leger (Kleeding van het). 846. Bepalingen daaromtrent gemaakt tot opbeuring van de laken- en andere fabrijken. 846.
Legerplaatsen. Waren in tijd van vrede bewaarplaatsen van koopgoederen; aldaar werden geregelde markten gehouden. 38. 39.
Legioenen (Romeinsche) in deze Landen hadden groote behoeften. Vandaar ontwikkeling des handels. 38.
Leiden in Zuid-Holland. Reeds in vroege tijden bekend door zijne lakenweverijen. 117. Vergrooting der stad. Bepalingen omtrent de uitoefening der lakennering aldaar. Vrijheden der burgers. De stad neemt toe in bloei. 117. Nadeelen aan Leiden toegebragt door Frans van Brederode. 229. Oorsprong van de lakennering aldaar. Aantal getouwen te Leiden. Lakenhal. Handel in lakens. 291. Vermindering der nering. Belegering van Leiden. Aantal inwoners der stad. Moet viermaal uitgelegd worden. 291.
Leipzig (Handel met). 790.

Lek. 73. Is, benevens eenige andere rivieren, een zeer belangrijke handelsweg voor vaartuigen. 74.
Le Maire (Jacob). Stevent met Schouten van Hoorn naar de Stille Zuidzee. Ontdekt de Straat van dien naam. 365. 366.
Le Maire (Straat). 366.
Lesbos (Voortbrengselen van). 416.
Levant. Wat onder die benaming te verstaan. 414. Zie verder Levantschen handel.
Levant-regt. 424.
Levantsche handel. Eerste beginselen van dien handel. Door wie uitgeoefend. Voortbrengselen der Oostersche Landen, en voornaamste koopsteden. Uitvoer van granen. Uitvoer van koffij. 415. Goederen van de Levant gehaald en derwaarts gebragt. 416. 417. Weg der goederen voor Konstantinopel bestemd. 417. De Franschen hebben een handelsverdrag met de Porte. 417. Verkrijgen vele voorregten en mogen Consuls hebben. 418. De Engelschen in de Levant. Beschermen de Hollanders en Friezen. De Nederlanders nemen deel aan den Levantschen handel. 418. 419. Landhandel op Italië. Voorbeelden daarvoor. 419. Nederlanders in Venetië gevestigd. 419. De Venetianen handelen op de Zuidelijke Nederlanden. Antwerpens handel vernietigd. Joden komen te Amsterdam. 420. Uitbreiding en voortgang van den handel op de Levant. Octrooi door den Sultan verleend. 421. Nederlandsche schepen door Turksche kapers genomen. Gunsten aan de Nederlanders verleend. 422. Vrije in- en uitvoer. 422. C. Haga als Gezant naar Turkije gezonden. Tegenwerking. Verdrag gesloten met de Porte. Bepalingen dier overeenkomst. Consuls in de Levant aangesteld. Voordeelige zijde van het verdrag. Van toen af varen wij onder eigene vlag. 423. Vaart op de Zwarte Zee. Regten gehéven van de goederen door de Consuls. 424. Wederwaardigheden door de Nederlandsche Consuls in de Levant ondergaan. Consul Pauw bewijst groote diensten aan den handel. 424. Reist naar onderscheidene Landen van het Turksche Rijk. 424. Bezoekt Arabië. Keert naar Nederland terug. De Nederlandsche Consul verlaat Aleppo. Klagten over gebrek aan inkomsten. Handel in katoen te Smyrna door Italianen gedreven. Groote geschenken. 425. Gezant door den Sultan van Marokko en Fez in Nederland gezonden. Verbond van zeevaart met dien Vorst. 426. Betrekkingen tusschen Nederland en Venetië. 426. Handels-agent van

Venetië te Amsterdam gevestigd. Uitvoer van granen. Zeehandel met Venetië. Gebrek in Italië. F. Moresini naar herwaarts gezonden. Van der Mijle gaat naar Venetië. Zijne verrigtingen aldaar. Vertier met Italië neemt toe. De Levantsche handel wordt aan eenige bepalingen onderworpen. Aanstelling van Consuls. Verbond met Venetië. Vrachtvaart in de Middellandsche Zee. Levendig handelsvertier met Italië. 427. 428. Venetiaansche handel. Voorwerpen. Vermindering der betrekkingen met Venetië. 429. Handel op andere plaatsen van Italië. De Perzen trachten een verbond met ons te sluiten. 430. Directeuren aangesteld voor den Levantschen handel en de navigatie op de Middellandsche Zee. 431. Hunne werkzaamheden. Zijn belast met het toezigt op de uitrusting van schepen. Algemeene Vergadering. 431. Heffing van bijzondere regten op den Levantschen handel. 432. Onkosten voor geschenken. Ambassaad- of Consulaat-regt. Handel op Egypte. Varen in admiraalschap. Voordeelen van den Levantschen handel. Rooverijen in de Middellandsche Zee. 433. Schade door Amsterdam geleden. Verbond met Salé. Handelsvoordeelen in Algiers. Landhandel over Duitschland op Italië. Levantsche goederen gaan over Rusland. Colyer naar Konstantinopel gezonden als Gezant. Vroegere verdragen worden bevestigd. Vrijdom van tol voor goud. Verdrag met Marokko aangegaan. 434. 435. Verdrag vernieuwd. Gezanten van Marokko en Fez alhier. Onderhandelingen met de Roofstaten. Vrede van Carlowitz. 436. Levantsche handel gedurende de 18e eeuw. Afwisselend geluk. Mededinging. Aanzienlijke handelsvoordeelen. Verschillen. Handel in wollen stoffen. 610. Bloei des handels. Vrijheid. Levantsche handel in Frankrijk. *Chambre de Commerce de Marseille.* Afbreuk. Invoeren der Engelschen. Verlies. Verval. Mededinging. Onze manufacturen zeer gewild. 611. Gezochtheid dier stoffen. Belangrijk debiet. Bedrog. Rooverijen der Barbarijsche Staten. Plunderingen. Verdragen van vrede en scheepvaart met Algiers, Tunis en Tripoli. Turksche Passen. 612. Onlusten met de Porte. Met Marokko. Nadeelen in den handel. Verbod van invoer in Turkije. 613. Varen in Admiraalschap. Vermindering der voordeelen. Onkosten. Oorlogsschepen. Oorlog met Algiers. Met Tripoli. Gezant van Marokko alhier. Punten van een verdrag overwogen. Oorlog duurt voort. Gebroeders Butler te Cadix. Verdrag met Tetuan. 614. Verdrag met Marokko. Oneenighed-

met Algiers, Tunis en Tripoli. Gewapende schepen. Commissiehandel. Vrachtvaart. Orders. Schalen van de Levant. 615. Smyrna. Lesbos. Scio. Konstantinopel. Aleppo. Egypte. Salonica. Consuls aldaar. Vice-Consul te Corfu. Haven van Corfu. Haven van Smyrna. Algemeene markt. 616. Handelshuizen aldaar. Goederen naar Smyrna gezonden. Hollandsch geld. Goederen van Konstantinopel gezonden. Op welke wijze. Garen van Angora. Goederen voor Aleppo. Alexandrië of Scandrona. 617. Consuls te Aleppo. Handel aldaar kwijnt. Weinig voordeelen. Handel van Sayde. 618. Handel met Egypte onbestemd. Alexandrië. Belangrijke markt. Goederen. Piasters. Abuquelp. Handel met Caïro. Terugvrachten. Handelshuizen aldaar. Consul. Wisselvalligheden in den handel. 619. Onveiligheid op de Middellandsche Zee. Geschenken. Mededinging. Koophandel op de Middellandsche Zee. Kooplieden van Provence. Mededinging van vreemde volken. Franschen, Denen, Engelschen, Italianen en Russen. Oorzaken van het verval. Rabarberhandel. Zijde. 620. 621. Nadeel der Amsterdamsche zijdefabrijken. Vervaardiging van zijden stoffen in Europa. Zijwormen. Specerijhandel op de Levant. Veranderingen in het beheer van den handel. Heffing van regten. Lastgeld. Consuls. 622. Pogingen om den Levantschen handel te doen bloeijen. Heffing van een nieuw regt naar de waarde der goederen. Verhooging van het tarief. Verkeer met de Middellandsche Zee staat stil. Verzoeken van de steden Amsterdam en Rotterdam. 623. Nieuwe regten geheven. Nadeelen door den oorlog geleden. Kapers maken de zee onveilig. Kruisers uitgezonden. 624. Vaart op de Zwarte Zee. Vrees voor mededinging van Rusland. Geschillen met de Porte. Geschenken gegeven. 625. Den Keizer van Marokko bewogen om St. Croix voor den handel open te stellen. Geschillen daarover. Koper van Tazelat. Handel met Gibraltar, Salé en Tetuan. Verschillen met Tunis, Tripoli en Algiers. Groot verval van den Levantschen handel. 626. Handelshuizen te Smyrna. Vrachtvaart in de Middellandsche Zee werpt groote winsten af. De Russen krijgen de vrije vaart op de Zwarte Zee. Groote vermindering van den Levantschen handel. 627. Verval der schalen. Gelden tot ondersteuning gevraagd. 628. Toestand van den Levantschen handel in het begin der 19e eeuw. Heffing van regten. 867. De Directeuren van den handel vragen om onderstand. 873. Bepalingen gemaakt omtrent den

Levantschen handel. 885. Toestand van den handel op de Levant, na de herstelling des Koningrijks. 886. 889.
Leycester in Nederland. Zijn plakkaat. Verbiedt den handel met Spanje, Frankrijk en de Oostzee. Amsterdam hoort hiervan vreemd op. 325.
Leyden (Philippus van). 104.
Libau (Handel met) in de 18e eeuw. 706.
Librae Thilenses. 144.
Licent- en Zolldirectie. 709.
Ligging (Plaatselijke). 3.
Likedealers. 201.
Lima (Kooplieden van). 746.
Linnenhandel. 708.
Linnenreederijen afgenomen. 844.
Linschoten (J. H. van) geeft de eerste berigten van Indië in zijn Itinerarium. Vertoefde in Spanje en Lissabon. 346.
Lissabon. De Nederlanders halen uit Lissabon de Oostindische goederen af. De haven der stad wordt voor ons gesloten. 345. Gevolgen hiervan. Groot verkeer met Lissabon in lateren tijd. 763.
Liverpool. 667.
Livorno (Handel met). 428. Wij hebben een' Consul in die stad. De Nederlanders verliezen aldaar de vrachtvaart. 430. In later tijd nog een belangrijk verkeer over Livorno met Lucca. 630.
Lobede (Lobith). Tol aldaar. 151.
Lodewijk de Vrome. 54.
Lodewijk XIV. Frankrijk verbetert zijnen handel en nijverheid onder de regering van Lodewijk XIV. 22. Einde der buitenlandsche beroerten. Lodewijk valt in België. 637. Legt onzen handel in Frankrijk allerlei beletselen in den weg. Zie verder bij Frankrijk.
Lodewijk Napoleon, Koning van Holland. 875. Begunstigt den handel. 875. De Koning tracht een handelstraktaat met Frankrijk te sluiten, dat hem echter niet gelukt. 876.
Lombard. 128.
Lombardisch stedenverbond. 14.
Londen (Handel op). 677.
Lotharingen. 62.
Lotharius krijgt een deel der Nederlanden. 62.
Lubeck. Overeenkomst tusschen Lubeck en Hamburg. 9. Twisten met Lubeck en de overige Hanzésteden. De bewoners van

Lubeck nemen onze schepen weg. 250. Oorlog tegen Lubeck. Bestand gesloten voor twee jaren. 258. Lubeck geeft aanleiding tot de afscheiding der Nederlandsche steden van de Hanzé. 259. Lubeck sluit de Sont voor onze schepen. 264. 265. Zie verder Hanzé en Hanzésteden. Handel met Lubeck in de 18e eeuw. 706.
Lucar (Handel met St.). 748.
Lucca (Handel met). 630.
Luik (Handel met). 790. 794.
Luneville (Verdrag te). 867. 868.
Luzac. Verwijt door hem aan Wagenaar gedaan. 5.
Lijfeigenen. Drijven handel. 66.
Lijfland. Belangrijke handel met Lijfland onder Karel IX. Manufacturen aldaar heengebragt. Vele Nederlandsche kooplieden waren aldaar. Groote rijkdommen aldaar verzameld. C. Haga naar Zweden gezonden om den handel met Lijfland te regelen. 470. 471.
Lijnbanen (Vermindering der). 841.
Lijnwaad (Fijn) alhier vervaardigd. 288.
Lijnwaadhandel. Voornamelijk gedreven met Stettin. 709. Neemt af door de bestellingen der Engelschen in Silezië. 710. Voordeelen van den lijnwaadhandel met Spanje. Zie aldaar.

M.

Maas. 38. 74. 790.
Maashandel. 790.
Maastricht (Handel op). 795.
Maatschappelijke ontwikkeling der beschaafde volken. 2.
Maatschappijen tot bevordering van handel en scheepvaart. 28.
Maatschappij van Verre. 348.
Maatschappij (Oostindische). Zie Oostindische Maatschappij.
Maatschappij (Westindische). Zie Westindische Maatschappij.
Maatschappij (Magellaânsche). Zie Magellaansche Compagnie.
Maatschappij van Guipuscoa. 755.
Maatschappij der Philippijnsche Eilanden. 759.
Maatschappij van Biscaye. 740.
Macao. 766.
Macassar (Oorlogen met) en vrede daarop. 372. 373.
Macpherson, Over den Engelschen handel. 665.
Madera (Handel met). 764.

Madura in onze magt. 558.
Magelhaens (Straat van). 349.
Magellaansche Compagnie vervallen. 391.
Magister piratorum. 89.
Magt (Vergrooting van) van een' Staat. 5.
Mahu (J.) met zeven schepen naar Indië gezonden. 349. Stevent het eerst uit Nederland door de Straat van Magelhaens. Sterft op de reis. 349.
Maintz. 16.
Majorca (Handel met). 748.
Maire (Le) ontdekt de Straat van dien naam. 365. 366.
Makelaars (Reglement op de). 128.
Malabar (Kust van). Voordeelige handel aldaar gedreven en verbonden gesloten met de Vorsten. Oprigting van factorijen. 360. De handel aldaar is in bloeijenden toestand. 563.
Malacca. Komt in de magt der Oostindische Maatschappij. 360. Middelpunt van den handel in Indië. 360.
Malaga (Handel met). 748.
Malmoe. 696.
Malvezei. 416.
Manchester. 660.
Manilla. 746.
Margarita (La), eiland door de Zeeuwen bezocht. 387.
Maria van Bourgondië. Toestand des handels onder haar bestuur. Groot Privilegie. Voorregten van den handel. 227. 228.
Marine (Traktaat van). 496.
Marius. 34.
Markten (Geregelde). 39.
Marokko. Den Sultan van Marokko bewogen de haven van St. Croix voor den handel open te stellen. 626. Gezant van Marokko in de Nederlanden. 422. 426. Verdrag met Marokko gesloten. 435. Vernieuwing der verbonden met Marokko. 631. Consuls aldaar aangesteld en vrijheden. 636. Onlusten met Marokko. 613. Verdrag met den Sultan gesloten. 614.
Marquis del Puerto. 747.
Marrons in Suriname. 593.
Marskramers. Vroegste handel alhier door marskramers gedreven. Waren vrijgelaten slaven. Brengen de goederen ginds en herwaarts. Voorwerpen van hunnen handel. 39.
Martin (St.) genomen. 602.

Masulipatnam (Handel op) en tol aldaar geheven. 376. Door ons ingenomen. 559. Toestand des handels.
Maten en gewigten der Romeinen bij de overwonnen volken ingevoerd. 41. Stelsel van maten en gewigten geregeld. 100.
Maximiliaan van Oostenrijk. 228. Zijne ordonnantie op de Admiraliteit. 231. Huwt met Maria van Bourgondië. Uitbreiding van den handel. Verdrag met Engeland. 228. Binnenlandsche oneenigheden. Ruitergeld. Kaas- en Broodsvolk. Belastingen. Vrede van Senlis. Uitbreiding van de vaart. Zijne regering is echter over het algemeen niet voorspoedig voor de welvaart. 229—234.
Mazarin. Zijn dood. 442.
Mechelen (Handel met). 796.
Mededeeling van het ontstaan en afbreken van staatkundige betrekkingen van dezen Staat. 5.
Mededinging (Vrije). Wordt door Nederland te allen tijde gehuldigd. 19. Is de oorsprong van de magt en de welvaart voor dezen Staat. 20. 21.
Mededinging der vreemde volken in den Levantschen handel. Zie aldaar.
Meekrapteelt hier te Lande. Reeds in de 6e eeuw alhier uitgeoefend. Handel in meekrap. 119.
Memel (Handel met) in de 18e eeuw. De houthandel is voornamelijk aldaar gevestigd. Aantal zaagmolens. 706.
Memmingen (Handel op). 787.
Menapiërs. 39.
Mendoza, Minister van den Koning van Portugal. 769.
Mentz. 46.
Mergelhandel. 37.
Messemakerijen in Gouda. 286.
Messina (Handel met). 632.
Methuen. 761.
Mexicanos. 743.
Mexico door de Hollanders bezocht. 387. Nederlanders in Mexico gevestigd tot het drijven van handel. 738. 902.
Middelburg. De Engelschen vestigen aldaar den stapel der wol. 133. De stad krijgt vele vrijheden. Willekeuren voor de broederschap der kooplieden aldaar. 135. Bepalingen omtrent deze broederschap. Lakenverwerij bloeit te Middelburg. 136. De stad krijgt vrijdom van tol. 136. Drijft handel met Engeland. Voorregten der kooplieden. Ook Italianen en andere vreemde han-

delaars bezoeken Middelburg. Rloei der stad. 137. Middelburg door Spaansche en Portugesche kooplieden bezocht. 241. De stapel der wijnen aldaar gevestigd. 244. Is hoofdzakelijk zijn aanzien aan den wijnhandel verschuldigd. 301. Jaarmarkten aldaar ingesteld. 301.

Middelen en wegen, langs welke de algemeene welvaart van een volk is verkregen of uitgebreid. 5.

Middellandsche Zee (De Franschen stevenen reeds in de 4e eeuw naar de). 45. Zie verder Levantsche handel.

Middellandsche Zee (Handel op de). 419. Vrachtvaart. 428. 885. 885. 901.

Middelstand. Hendrik de Vogelaar beschouwd als grondvester van den middelstand. Vrijheden daaraan gegeven. 70. 71. Voorregten van den middelstand. Zijn gewigt. 93. Oefent alle beroepen uit. Welvaart. Onafhankelijkheid. Verkrijgt groote vrijheden. Verdedigt de Vorsten tegen de geestelijkheid en den adel. Invloed der kruistogten op de verdere ontwikkeling van den middelstand en van den handel. 94. 95. 96.

Milaan (Handel met). 630.

Minden (Handel met). 789.

Ministerie van Koophandel en Koloniën. 883.

Missi dominici. 103.

Mistaticum. 53.

Mocha in Arabië. Handel op Mocha. Aldaar manschappen achtergelaten. 379.

Modena (Handel met). 630.

Moezelweg. 777.

Molukken. Door den Engelschman Drake bezocht. 351. De Nederlanders verdrijven de Portugezen van daar. Monopolie der specerijen. Opstanden der inboorlingen door van Diemen gedempt. 366. Verdrag tot levering der specerijen. Nieuwe onlusten. De Koning van Ternate naar Batavia gevoerd. 375. De Molukkche Eilanden geheel aan de magt der Maatschappij onderworpen. 375. Onlusten aldaar uitgebroken en weder gestild. 562.

Monopolie der traan. 728.

Monopolie van den tabak afgeschaft. 885.

Monopolie. Zie Oostindische Maatschappij.

Montesquieu. Zijn gezegde. 28.

Moresini (F.). 427.

Morgenland (Bewoners van het). 3.

Morini. 36.
Moscovië. Zie Rusland.
Moscovischen handel (Directeuren van den). Zie Rusland.
Mosul (Lijnwaden van). 416.
Moucheron en Co., Antwerpsche kooplieden. 333. Doen het Prinseneiland innemen. Hunne verrigtingen met betrekking tot den handel van Nederland. 334.
Muiden. Tol te Muiden geheven van 's Keizers wege. 73. De vrijdom van tol, aan de bewoners der stad verleend, bevestigd. 77.
Munster (Vrede van). 438. Geeft aanleiding tot eene verwijdering tusschen Frankrijk en ons. 438. Bepalingen van dezen vrede met betrekking tot den handel. 538. 539. De Schelde van toen af gesloten. 539.
Munt. Lagere koers aan de munt gegeven. Nadeelige gevolgen daarvan. Het geld wordt het Land uitgevoerd. 229. 230. Duurte der levensmiddelen daardoor veroorzaakt. Nadeelige gevolgen daaruit voor den handel voortgevloeid. 230.
Muntwezen verbeterd. 72.
Murcia (Handel met). 748.
Mijle (van der). Als Gezant naar Venetië gezonden. Doet voorstellen tot het sluiten van een handelsverdrag. Wordt aldaar tegengewerkt. Het verdrag niet gesloten. Vrije handel en vaart bedongen. 427. Keert onverrigterzake terug. 427.

N.

Naarden. Krijgt vrijheid van tollen. 118. Het stapelregt der visch in Holland en Friesland aangebragt. 118. Was toen reeds eene stad van belang. Handel in visch. 118.
Nabijheid der zee. 3. Is eene aanleiding voor den handel en de scheepvaart dezer gewesten. 3.
Nangasaki (Factorij opgerigt te). 368. 369.
Nantes (Edict van). 447.
Napels (Handel met). 630. Verdrag van koophandel met Napels gesloten. 631.
Narischkin. 729.
Narva (Handel op). 720.
Nassau-Siegen (Graaf Maurits van). Brazilië. 396.
Nationale Vergadering (Zittingen van de). 863.
Natuurlijke gesteldheid van een Land. 3.

Natuurstaat der volken. 2.
Naumburg. 790.
Navigatie-akte van Cromwell. 382. Bedreigt onzen kolonialen handel met vernietiging. Is een middel om ons uit de vaart te verdrijven. Bepalingen der akte. 461. Gevolgen der akte noodlottig voor onzen handel. Voorbeelden. Klagten daartegen in gezantschap naar Engeland gezonden. 462. Geeft eene groote uitgebreidheid aan de Engelsche zeemagt. Wordt niet veranderd. 656.
Navigium. 53.
Neck (Van) gaat naar Indië. Stevent de Kaap de Goede Hoop voorbij. Neemt brieven van aanbeveling mede. Vriendelijke ontvangst. Keert met eene rijke lading terug. Wordt voor de tweede maal naar Indië gezonden. Wint den Vorst van Ternate en keert behouden terug. 348.
Neckar (Handel op de). 776.
Nederland (Ligging van). Gunstig voor den handel. 9. In het middelpunt van Europa. Doorsneden met rivieren. Bespoeld door de zee. 10.
Nederland. Zijne bewoners zijn arbeidzaaam. Vindingrijk. Voorzigtig. Spaarzaam. Oplettend. 11.
Nederland. Goede trouw en eigenschap van het karakter der bewoners. 12.
Nederland. Zijne bewoners behoeven voor geen ander volk onder te doen. 12.
Nederlanders. Gewoon aan de gevaren der zee. 12.
Nederlanders. Gehard tegen het weder. 12.
Nederland (Nieuw-). Octrooi gegeven voor de reizen naar. 409.
Nieuw-Nederland. Versterking der posten aldaar. Handelsbetrekkingen aangeknoopt. 408. Schepen derwaarts gezonden. Oneenigheden met Engeland over de grensscheiding van Nieuw-Nederland. Volkplanters komen aldaar aan. Ruilhandel gedreven. 409. Aanleg van sterkten en dorpen. Aankoop van Connecticut en andere streken. De vaart op Nieuw-Nederland vrijgesteld. 410. Kabeljaauwvangst aldaar uitgeoefend. Voortbrengselen van den landbouw. Plantaadjes aangelegd. 411. Aanraking met de aldaar gevestigde Zweden. Geschillen met de Engelschen. 411. 412. Hoogste bloei. Geschillen over de grensscheiding. 413.
Nederlanders. Stevenen naar de kusten van Afrika. 386. Naar

Guiana. 387. De Kaapverdische Eilanden. Naar het eiland St. Margarita. Naar Punta d'Araya. Naar Amerika's kusten. Naar Cuba. Mexico en Brazilië. 386—388.
Nederlandsche Bank. 885.
Negapatnam. Door ons op de Portugezen veroverd. 376. Door den vijand aan ons ontnomen. 572. Verblijft bij den vrede van Parijs aan Engeland. 676.
Negociatores. 36.
Negotiatiën voor vreemde volken. 25.
Nehalennia. 37.
Nervii. 37.
Neude. 42. 82.
Neufville (De). 802.
Neurenburg. 16. Handel op Neurenburg. 786.
Neutraliteit (Verbond der gewapende). Opgerigt door Catharina van Rusland. Denemarken, Zweden, Pruissen, Oostenrijk, Portugal, en wij treden daarbij toe. Oorlog daarover. Vele onzer koloniën vallen in 's vijands hand. 649. Wij verliezen Negapatnam. Worden echter door de Franschen ondersteund en beschermd. Handel gedreven onder vreemde of onzijdige vlag. 650.
Newa. 713.
New-York. 801.
Nieuw-Spanje (Vaart op). 747.
Noord-Amerika (Vereenigde Staten van). Handelsbetrekkingen met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. 801. Onlusten in die gewesten. Oorlog met Engeland. Trachten een handelsverdrag met ons te sluiten. Zenden een' Gezant herwaarts. 802. Adressen aan de Regering ingediend. Gunstige vooruitzigten voor den handel. Het Gemeenebest onafhankelijk. Nieuwe handelstak. 803. 804. Eindelijk een verdrag gesloten en bepalingen daarvan. 805. Verwachtingen teleurgesteld. Groote aanvoeren. 806. De handel neemt niet toe. Uit- en invoeren in de Vereenigde Staten. 808. 809. Berigten over den handel volgens Macpherson. 809. Agent van Commercie benoemd. 810. Handel op het Noorden. 174.
Noord-Duitschland (Steden van). 9.
Noorden. Uitbreiding der vaart en handel op het Noorden van Europa. 179. 180. 252. Voorregten aldaar verkregen en vernieuwd. 257. Uitbreiding van den handel. 320. Voordeelen door

dien handel verkregen. Ook uit een Staatkundig oogpunt. 329.
Noordsche Maatschappij voor de vischvangst. 408.
Noordsche Rijken. Hunne gelegenheid voor den handel. 8.
Noordsche of Houttol. 475.
Noordsche visscherijen. 674.
Noordsche handel. Voorregten onzer steden in den Noordschen handel. 147.
Noormannen. 59. Plunderen Wijk te Duurstede. Hunne strooptogten langs de kusten en vernieling der streken. 60. Hunne daden nadeelig voor den handel. 61. Zeilen de rivieren op. 109.
Noort (Olivier van). Is de eerste reiziger uit Nederland, die eene reis om de wereld doet. Bezoekt Indië. 349.
Noorwegen. Vervoer van langs den Rijn aangebragte granen naar Noorwegen. 76. Handel met Noorwegen in de 17e eeuw. 480. Vaart op Noorwegen verboden. 483. Wordt weder opengesteld. 484. Verkeer met Noorwegen in de 18e eeuw. 696. Is in dien tijd belangrijk. Aantal schepen daartoe door ons gebruikt. Duurt tot het midden der eeuw. 703. Gezegde van Lüder omtrent den Noorweegschen handel. Mededinging der vreemde volken. Regten op tabak in Noorwegen ingevoerd. Vertoogen daartegen gedaan. 704. Goederen naar Noorwegen gebragt en van daar uitgevoerd. Houthandel. Dordrecht drijft voornamelijk dien handel. De Nederlanders drijven ook handel te Bergen. Bezitten aldaar de Wanga. Bezoeken Romsdaal, Stavanger en Drammen. 705.
Norkiöping (Handel op). 690.
Nova-Zembla. Togt naar Nova-Zembla. 346.
Novogorod. 168. Is eene stapelplaats der Hanzé in Rusland. Hare markten, groote bloei, weelde en ondergang. 169.
Nuis (Handelsweg over). 76. 77.
Nundinae. 42. 82.
Nijmegen. 46. 51. Gaat een verbond aan met Keulen. Tol aldaar geheven. 150. De lakenfabrijken zijn te Nijmegen in grooten bloei. 151. Nadere bijzonderheden omtrent de stad en het fabrijkwezen. 303.
Nijmegen (Vrede van). 446.
Nystad (Vrede van). 718.
Nijverheid. 16. Hare ontwikkeling. Splitst zich in verschillende takken. Verdeeling van den arbeid. Gilden. 101.

O.

Obligatiën (Handel in). 851.
Obligatiën beschreven. 851.
Octrooi aan Suriname gegeven. 591.
Octrooi aan de Afrikaansche Visscherij-Societeit verleend. 872.
Octrooi voor de Nederlandsche Bank. 885.
Odensee (Verdrag van). 696. 321.
Odilo van Clugny. 72.
Oesters (Invoer van) in België verboden. 794.
Oestlande (Kooplieden van). Zijn vrij van den tol te Dordrecht en genieten nog andere vrijheden. 128.
Offa, Koning van Mercia in Engeland. 58. Verdrag gesloten tusschen dien Vorst en Karel den Grooten. 58.
Oldenbarneveld trekt zich de belangen des handels aan. 358.
Olderman. 169.
Oleron 879.
Oliehandel. 863.
Oliemolens aan de Oostzee. 882.
Omwenteling van 1795. 824.
Onafhankelijkheid (Terugkeer onzer). 27.
Onderbrengen (Ten) van vreemde volken. 3.
Onderhoud der bewoners. 8.
Ondernemingszucht onzer voorouders. 21.
Oneenigheid. 138.
Onera Commerciorum. 42.
Onlusten in deze gewesten belemmeren de verdere ontwikkeling van den handel. 91. Voorbeelden daarvoor aangegeven. 92. Onlusten, alhier door verschillende partijen berokkend, benadeelen de belangen van den handel. Twisten der Hoekschen en Kabeljaauwschen, der Schieringers en Vetkoopers, der Lokhorsten en Lichtenbergers, der Heeckerens en Bronkhorsten. Onlusten voortspruitende uit het belang der steden. 138. 139. Bevorderen den handel van Vlaanderen. Zijn oorzaak van de verplaatsing der lakenverwerij. 140.
Ontwerptraktaat met den Keizer. 792.
Ontwikkeling en beschaving. 2.
Onvruchtbaarheid van den bodem. 8.
Onzijdige vlag. Varen en handel drijven onder onzijdige vlag.

675. Welke nadeelen daardoor aan onzen handel zijn berokkend. Is de voornaamste reden van ons handelsverval. 675.
Oorkonden van vroegeren tijd. Regelen de uitoefening der nijverheid. Verleenen vrijheden van tollen. 13.
Oorlog, eene reden tot handelsverval. 22.
Oorlog (Tachtigjarige). 17. Is eene der oorzaken van de uitbreiding van onzen handel en van de vaart naar Oostindië. 346.
Oorlog met Engeland in 1783. Doet onzen handel zeer vervallen. 25.
Oorlog met Frankrijk. 256.
Oorlog met Algiers. 613.
Oorlog met Tripoli. 613.
Oorlog van 1806. 875.
Oorlog. Zie verder op de namen der verschillende Landen.
Oorzaken van invloed op de uitbreiding des handels. 15. De strijd met Spanje. Burgerlijke beroerten in andere Landen. Verdraagzaamheid van begrippen. Onpartijdige regtsbedeeling. 17. 18. Zorg der Regering. Vrije mededinging. 19. 22.
Oorzaken van de vermindering van onzen handel. Aangroei van den handel bij andere volken. Lodewijk XIV en Cromwell benadeelen den handel. Akte van Navigatie. Tarief van Colbert. Mededinging. Gezegde van Montesquieu. 23. Kostbare oorlogen. Verval der koloniën. Belastingen. Sluikhandel. Windhandel. Aktiespel. Negotiatiën voor vreemden. Nadeelen door vreemden aan ons toegebragt. 25. 26.
Oost (Handel op de kleine). 703.
Oosten (Handel op het). Zie Levant en Oostindische Maatschappij.
Oostenrijksche Nederlanden. 793.
Oostenrijksche Nederlanden. Regten aldaar verhoogd. 793.
Oostenrijksche Nederlanden (Handel op de). 794. Is zeer belangrijk. In papier en lijnwaden. Olichandel. Handel op Luik. 794. 795. Op Maastricht, Aken, Antwerpen. Handel in diamanten. Op Brussel. Kanaal naar de Schelde. Fabrijken. Katoendrukkerijen. Passementwerk. Op Mechelen, Gent, Brugge, Rijssel, Doornik, Arras. Stapelregt der wijnen. Kamerijk, Duinkerken. Smokkelhandel van daar op Engeland. 795. 796. Snuif-fabrijken. Ostende. Oostindische Maatschappij aldaar gevestigd. Weener verdrag. Ostende neemt in bloei toe. Schepen aldaar gebouwd. Handelt ook op de Westindische bezittingen. 797. Aantal schepen aldaar aangekomen. Handel in

potasch op Vlaanderen, op Kortrijk. Specerijhandel. Vischhandel. 798. Spaansche wol. Dok te Ostende. Uitdieping der haven te Brugge en Gent. Dijken aangelegd. Verbetering der gemeenschap. 799. Hop, onze Minister te Brussel. Verzoek om de Schelde te mogen openen. Vaart van Petersburg op Antwerpen. Jozef II, Keizer van Oostenrijk en zijne handelsplannen. 800.

Oosterlingen. 181.

Oostersche voortbrengselen. 16. Vroeger door ons uit Lissabon afgehaald. 346. Reeds in zeer vroege tijden handel gedreven in Oostersche voortbrengselen en door wie. 108.

Oostindië. Zie Oostindische Maatschappij.

Oostindië (Zeeweg naar) gevonden. 16.

Oostindische Compagnie (Engelsche). 3.

Oostindische Maatschappij (Nederlandsche). Maakt Azië aan zich cijnsbaar. 17. Eene der voornaamste redenen van onzen handelsbloei in de 16e en 17e eeuw. 17. Eerste denkbeelden om naar Oostindië te stevenen. Waaraan hunnen oorsprong verschuldigd. 346. Eerste togten derwaarts, en pogingen om een' weg door het Noordoosten te zoeken. 347. 348. Prins Maurits en anderen moedigen deze togten aan. 348. Ook Oldenbarneveld trekt zich de belangen des handels aan. 353. De Nederlanders komen in Oostindië. Landen op Java, en drijven handel in Bantam. 349. Sluiten een verbond met de Bandanezen, en bezoeken Ceylon. 350. Ontmoeten Engelsche vaartuigen. Gaan op nieuws naar Bantam. Wybrand van Waerwyck. 350. 351. Mededinging der Engelschen in Indië. Drake op de Molukken. Cavendish in Indië. Mildenhall, Gezant van Engeland bij den Grooten Mogol. Oostindische Maatschappij in Londen opgerigt. De Engelschen nemen St. Helena. Komen op Banda, te Suratte, Coromandel, enz. 351. Handelsverdrag. Mededinging van Frankrijk. 352. Aanzienlijke winsten door de Nederlanders uit den Oostindischen handel verkregen. Verhooging van prijzen der specerijen. Groote mededinging in Indië. Oostindische Maatschappij in 1602 opgerigt. Een octrooi wordt aan haar verleend. 353. 354. Zij zendt vloten uit naar Indië. 355. Sluit verbonden. Staat van den toestand des Indischen handels. Bij het twaalfjarig bestand de belangen van den Indischen handel geregeld. 356. 357. De Maatschappij legt sterkten aan. 358. Doet onderscheidene gewesten bezoeken. Verovert Malacca. 360. J. P. Koen, Gouverneur-Generaal. 361. Batavia aangelegd. 302. Geschillen

met Engeland. 363. Het octrooi der Maatschappij wordt verlengd. 363. 364. De Maatschappij handelt in Siam. Op de Molukken. 366. Voordeelen der Maatschappij. 367. Handelt met Japan. 368. Met China. 370. Verdrijft de Portugezen van Ceylon. 371. Breidt haren handel uit. 377. Sluit vrede met Macassar. Verovert een gedeelte van Sumatra. 373. Knoopt betrekkingen aan in Voor-Indië. 376. Verliest den handel te Visiapoer. Onlusten met den Grooten Mogol. 377. Handelt in Pegu en Siam. 377. 378. Is aldaar zeer in gunst. Betrekkingen aangeknoopt in Aracan. Met Tonkin. 378. Met Perzië. 379. Is in Oorlog met Engeland. 382. Is de voornaamste oorzaak onzer magt. 382. Voordeelen door haar aangebragt. 382. Uitdeelingen door haar gedaan. Rijke ladingen. Winsten door haar behaald. Opbrengst der verkoopen. Aantal schepen in hare dienst. 383. Vernieuwing van het octrooi. 384. Bedrag der som door haar aan inkomende en uitgaande regten betaald. 384. Bloei van Nederland door haar. Voordeelen van den specerijhandel. Onlusten op Celebes uitgebarsten. Onderwerping van Java. Verliezen in Perzië geleden. 552. Handelsbetrekkingen met China. Koffijteelt op Java ingevoerd. 553. Toppunt van bloei. Groote uitdeelingen. Geldelijke toestand niet gunstig. 554. 555. Mededinging van andere volken in den Oostindischen handel. 555. Maatschappij te Ostende opgerigt. 556. Opschudding daarover en vrees voor een' Europeschen oorlog. 556. Het octrooi der Maatschappij wordt weder vernieuwd. Bezuinigingen ingevoerd. Madura komt in de magt der Maatschappij. Stelsels van verpachting ingevoerd. 558. Aandeelen der Maatschappij. Verliezen geleden in den lijnwaadhandel. Verliezen op Ceylon en Amboina. 559. Onlusten met Groot-Brittanje. De kaneelhandel gedrukt. 560. Verdrag op Ceylon. De handel weder ongestoord voortgezet. 561. Landbouw op Java verbeterd. 565. Handel op Borneo, Celebes, de Molukken. Verkeer met Amboina geopend. Ook met Siam. Geldmiddelen van de Maatschappij. Salpeter- en lijnwaadhandel verloren. Handel op de Molukken. Op Ternate. Op Sumatra. Op de Kust van Malabar. 562. 563. Verliezen geleden op de kust van Coromandel. Regt van de munt aldaar. Handelsbetrekkingen met Suratte. Met Perzië. 564. Met Bengalen. Staat van den handel met China. 565. Vijf schepen uitgerust om derwaarts te stevenen. 565. Toestand van den handel met dat Land. Verkoop

van thee. Handel in zijde en tabak. 566. Handelsbetrekkingen met Japan. Verschillende omstandigheden van dien handel. 568. Blik op de Kaap de Goede Hoop. 568. Vermindering van de zaken der Oostindische Maatschappij. Staat harer scheepsmagt. 571. Verachtering in den staat der geldmiddelen. Te kort ontdekt. Het octrooi der Maatschappij wordt nogmaals vernieuwd. Leening gesloten. Oorlog uitgebarsten. Handelsstremming. 570. Onze bezittingen op de kust van Coromandel raken in 's vijands handen. Negapatnam bij verdrag overgegaan. Andere bezittingen worden ook verloren. 571. 572. De handel staat stil. Groote uitgaven der Maatschappij. Leeningen te haren behoeve aangegaan. 572. Vrede gesloten. Begin van het verval der Maatschappij. Oorlog uitgebroken met den Sultan van Riouw. Rampen der Maatschappij. Groote verliezen door haar geleden. Zij sluit opnieuws leeningen. 573. 574. De thee- en peperhandel staan geheel stil. Staat van den koffijhandel. Plannen ontworpen tot verbetering van den toestand der Oostindische Maatschappij. Achterstand. Vergadering belegd tot onderzoek van haren toestand. Staat van verdediging. Haar crediet is vervallen. Uitdeeling heeft plaats, niettegenstaande den ongunstigen toestand harer geldmiddelen. 575. Toenemend verval openbaart zich. Eene commissie van toezigt benoemd. Verslag over haren toestand en oorzaken harer schulden. Middelen tot opbeuring beraamd. Zware lasten door haar te dragen. Geldleening gesloten van 8 millioen. De Maatschappij wordt met geld ondersteund. Verslag door de commissie uitgebragt. Bezuinigingen in het bestuur ingevoerd. Verbetering der misbruiken. Commissie door den Prins benoemd. 576. Wordt naar Indië gezonden. Oneenigheden over den handel. Aanmoediging van den landbouw op Java. Opbrengst van den koffijoogst. Uitvoeren van Java in 1794. Vrijheid om voor eigen rekening naar Oostindië te varen. De invoer van vreemde thee wordt verboden. Geschriften over den theehandel zien het licht. 577. Prijzen der thee. Wijzigingen gebragt in den handel. De vaart naar de West van Indië wordt opengesteld. Nieuwe klagten ontstaan. De Maatschappij vervalt meer en meer. Java blijft rustig. Commissie benoemd tot het houden van toezigt over de zaken van de Maatschappij. Hopelooze toestand. Bedrag der schulden en renten. Gebrek aan zeevarenden. 578. Een committé in plaats der commissie

benoemd. Verslag van den toestand der Maatschappij. Middelen tot herstel beproefd. Plannen tot verbetering beraamd. Oorzaken van het verval der Maatschappij. 579. Geene ontbinding der Maatschappij. Voorstel om het bestuur der inrigting te veranderen. Committé benoemd tot de zaken van den Oostindischen handel en bezittingen. Stemmen verheffen zich daartegen. Wijzigingen voorgesteld. Verantwoording. Verlenging van het octrooi. Onze bezittingen aan de Engelschen overgegeven. 580. Amboina verloren. Ook Banda. Batavia blijft in onze magt. Oorlog en andere rampen. Betaling der schuld. Verlenging van het octrooi. Monopolie van de thee. Op nieuws verlenging van het octrooi. Gunstige berigten komen in uit Java. Kwijnende handel. Stilstand op de werven van de Maatschappij. Ontbinding van het groote ligchaam. Raad voor de Aziatische Bezittingen. Neemt het bewind op. Voordeelen door de Maatschappij in vroeger tijd aangebragt. 581. Wat betreft de scheepvaart. Bedrag der inkomende regten door haar betaald. Verkoopingen der goederen door haar aangevoerd. Verdeeling dier goederen voor de verschillende Kamers van bestuur. Betalingen en rekening te doen aan de Staten-Generaal. Opgave der goederen door de Oostindische Maatschappij in Europa verkocht van de jaren 1700 tot 1792. 582. 583. Retouren aangebragt van 1769 tot 1780. Van 1781 tot 1792. Groot nut der instelling. 583. Redenen daarvoor bijgebragt. Bescherming eerst voordeelig, later nadeelig voor den bloei der Maatschappij. Alleenhandel. De Oostindische Maatschappij verschafte aan Nederland zijnen rang onder de volken. Verlegde den handel des Lands. Maakte Nederland tot de algemeene markt van Europa. Bevorderde den scheepsbouw en andere nijverheidstakken, den geldsomloop en de welvaart der steden. Verschafte ons de koloniën. 584. Scheepsvolk door haar onderhouden. Wat de Admiraliteiten van haar genoten. Uitgaande regten door haar betaald. Inkomende en andere regten. Belastingen. Aktiën. Voordeelen door haar aan den handelsstand aangebragt. Uitrusting der schepen door haar. Omloop van geld. Groote aanvoer van goederen. Gezegde van Scherer omtrent het bestaan der Maatschappij. 585. 586.

Oostindische Maatschappij te Gothenburg. 687.

Oostindische voortbrengselen. Hoe in vroeger tijd in Europa aan-

gebragt. Door welke volken aangevoerd. Door ons uit Lissabon afgehaald. 346. Zie verder Oostindische Maatschappij.
Oostindischen handel (Bepalingen over den). 867.
Oostindische vaart in 1803 opengesteld. 874.
Oostindische Bezittingen in handen der Engelschen. 883.
Oostland. Vaart van daar naar deze Landen. Werd reeds in zeer vroegen tijd door de bewoners uitgeoefend. 258. 259.
Oostzee. De handel der Romeinen strekt zich uit tot aan de Oostzee. Voortbrengselen der Oostzeelanden naar den Rijn vervoerd. 41. De Friezen doen togten naar de Oostzee. Drijven aldaar handel. 85. Handel op de Oostzee is een der oudste handelstakken. 86. De betrekkingen der Friezen met de Oostzee zijn van zeer oude dagteekening. 90. Handel in Oostindische voortbrengselen over de Oostzee. 108. Bezwaren tegen den Oostzeehandel. De bewoners van Zierikzee bezoeken de Oostzee. 119. Vrijheden verleend aan de Oostzee-kooplieden. 128. De handel op de Oostzee vindt alhier aanmoediging. 176. Dordrecht drijft handel op de Oostzee. 179. Aanvoer van granen uit de Landen van de Oostzee. Oorlog met de Oosterlingen. 180. 181. De handel op de Oostzee is van groot belang. 245. Gezegde daaromtrent van Antony van Lalaing. 260. De handel wordt menigmaal gestremd. 261. Duurte en schaarschte daardoor. De vaart naar het Oosten belet. 263. Oorlog. Vaart op de Oostzee staat stil. Sluiting van de Sont. Hulp verleend aan Denemarken. 264. In later tijd gaat de handel zeer voorspoedig. Verdragen deswege aangegaan. 331. Verlies in dien handel geleden. Aantal schepen varende op de Oostzee. Goederen derwaarts gebragt. 684. Stremming van den handel op de Oostzee. 688. Vele schepen derwaarts gezonden. 689. In de 18e eeuw. 705. De Oostzeehandel hield in 1805 nog 800 schepen bezig. 881. Afneming van den Oostzeehandel. 885. Zie verder Denemarken, Zweden, Noorwegen, Rusland, Hanzé, Hanzesteden, Dantzig, Lubeck, Hamburg, Elbing, Stettin, enz. 893. 901.
Opbeuring van het fabrijkwezen. 845.
Opbrengst van het werk. 15. Vrije beschikking daarover. 15. Vrijheid der middeleeuwsche burgerstanden. 55.
Openbare veilingen. 589.
Opening der Schelde. 26. Door de Zuidelijke Nederlanden pogingen daartoe aangewend in de 18e eeuw. 862.

Optiepartijen in den graanhandel. 856.
Orateur. 433.
Orde van zaken (Nieuwe) in Europa. Ontwikkelt de kunsten des vredes. Vernieuwt het afgebroken verkeer. 13.
Ordonnantie op de Admiraliteit van Maximiliaan van Oostenrijk. 231. Wordt door Karel V vernieuwd. 282.
Ordonnantie op de uitrusting der schepen. 282.
Orenburg in Rusland. 727.
Orsoy. 114.
Osnabruck (Handel op). 789.
Ostende in Vlaanderen. Groote bloei van de stad. 676. Handel op Oostindië. De bewoners hebben eene Oostindische Maatschappij opgerigt. Weener verdrag. Neemt in bloei toe. Schepen aldaar gebouwd. Handelt op de Westindiën. 797. Aantal schepen aldaar aangekomen. Handel in potasch. 798.
Otto I, Keizer van Duitschland. 71.
Oudewater. 285.
Overeenkomst betreffende den handel op de Spaansche Nederlanden. 659.
Overeenkomsten. Zie verdragen.
Overname der W. I. Koloniën. 869.
Overwigt van Nederland. 19.
Overwinningen. 3.
Overwintering op Nova Zembla. Zie Oostindische Maatschappij.

P.

Pachters van de kopermijnen. 689.
Palermo (Handel met). 623.
Paliacate in Voor-Indië. Handel aldaar. De Nederlanders hebben aldaar eigendommen. 376. Fijne lijnwaden in Paliacate gemaakt.
Palmquist. 682.
Panama (Kooplieden van). 746.
Papier (Rentegevend). 844.
Papierfabrijken zijn in verval. 839.
Papierfabrijken. Hare opbrengst in vroeger tijd. 839.
Papierfabrijken (Aantal) in de Westzaner banne. 839.
Para. Zie Spanje.
Paramaribo (Stichters van). 592.

Parma (Handel op). 430. Nadere bijzonderheden medegedeeld nopens den handel op Parma. 630.
Parmezaansche kaas. Zie Italië.
Parijs (Vrede van). 650.
Passau. Stapelplaats van Oostersche producten, die over de Oostzee naar het Westen van Europa kwamen. 109.
Patany. 348.
Pauw Nederlandsch Consul te Aleppo. 424. Doet reizen naar Syrië en Egypte in het belang van den handel. Regelt den handel met Egypte. Komt daarna terug. 424. 425.
Pegu en Siam. Handel aldaar gedreven door de Nederlanders. 377.
Pelterijhandel. 728.
Penninggeleide. 114.
Penningmeester van de Groote Visscherij. 823.
Pepijn. Onderwerpt de Friezen. 54.
Permanente Commissie voor handel en zeevaart. 863.
Pernau. 722.
Persoonlijke vrijheid. 48.
Peru (handel op). 745.
Perzië. Handel met Perzië begonnen. 379. Een verdrag gesloten met den Vorst. 379. Voorregten daarbij toegestaan. Verliezen geleden in den Perzischen handel. 552. Handel met Perzië is reeds vroeg uitgeoefend. 130. Voortgang van den handel met Perzië. Welke winsten daardoor werden afgeworpen. 564. Handelsverkeer met Perzië over Rusland. 711.
Perzische Golf (Handel op de). 365.
Peter de Groote in Rusland. Gaat naar Zaandam. 492, 711.
Petersburg (St.). Schepen aldaar aangekomen. De handel verlegt zich van Archangel naar St. Petersburg. In- en uitvoerhandel aldaar gedreven. 725. 726.
Pharos. 40.
Philippijnsche Eilanden (Maatschappij der). 759.
Philippijnsche Eilanden (Gemeenschap met de). 745.
Philippus van Leiden. 104.
Philips van Bourgondië geeft voorregten aan den handel. Welvaart en rijkdom dezer gewesten. 221. Onder zijne regering bestaat groote bloei. Voorbeelden eener goedkoope levenswijze te zijner tijd. Weelde van zijn Hof. Belastingen. 222. Nagelatene schatten. 225.
Philips II. Toestand dezer Landen onder zijne regering. 281. 318.

Toestand des handels tijdens zijn bestaan. 318. Tachtigjarige oorlog. Philips doet den honderdsten penning heffen. 319. Verbiedt de handel met Frankrijk. Sluit de haven van Lissabon voor ons. Begin van de vaart naar Oostindië. 346. Philips afgezworen. 375.
Philips V. 740.
Phœnicië. 8.
Phœniciërs. 32.
Plaatselijke ligging van een Land. 3.
Plakkaten. Gestrenge uitvoering der plakkaten onder het bestuur van den Hertog van Alba. Nadeelig voor den handel. 322.
Plakkaten van Leycester. Zie Leycester.
Plakkaten van 1725 in 1813 weder ingevoerd. 884.
Plakkaten tegen de Zweden en Finnen. 686.
Plantaadjes (Eigenaren van). 876.
Platteelbakkersaarde (Verbod tot invoer van). 841.
Plinius. 35.
Pogingen aangewend door bijzondere burgers van den Staat om welvaart te verkrijgen. 4.
Pombal. 766.
Pondgeld. 239.
Pondichery ingenomen, doch bij den Rijswijkschen vrede aan Frankrijk teruggegeven. 377.
Pondus. 41.
Poorter. Zie burger.
Poorterschap. 105.
Port à Port. 763.
Portaticum. 53.
Porto. Zie Port à Port.
Porto Bello. 743.
Port St. Martin. 742.
Porto Franco. 861.
Portugal. De kusten van Portugal in vroegeren tijd door de Nederlanders bezocht. 45. Portugals grootheid door zeevaart en handel. 8. Scheepvaart. 8. Handelspunt. 8. Groote ondernemingen. De stad Kampen handelt in vroeger tijd op Portugal. 244. Handel van ons met Portugal en behandeling aldaar. 337. Portugal ondersteunt Brazilië. 400. Handel met Portugal. 501. Bestand en verbond voor handel en scheepvaart gesloten. 501. Gunsten aldaar aan ons toegestaan. De handel op Brazilië is

vrijgelaten. De Portugezen gebruiken Nederlandsche schepen. Veroveringen in Indië. Oorlogen der Portugezen aldaar. Twisten met Portugal. 502. De Nederlanders vestigen zich in Brazilië. Zouthandel te St. Ubes. Vrachtloon in de Middellandsche Zee. Wijze van handel drijven. Consuls. Zoutmijnen. Levering van Zout. Zouthandel. 505. Goederen naar Portugal gevoerd. Artikelen van den Portugeschen uitvoer. 506. Handel en verkeer met Portugal in de 18e eeuw. Voorregten aldaar verkregen. Vrije handel op Brazilië herroepen. Verdrag van Methuen. Engelands handel neemt aldaar toe. Engelsche goederen in Portugal ingevoerd. Vrijdom van tol. 761. Wollen stoffen. Spaansche successiekrijg. Vreemde suiker en tabak op den invoer verboden. Handelsverkeer met Portugal. Klagten over den Zouthandel. 762. Verkeer te St. Ubes. Portugal benadeelt onzen handel op Afrika. Verkeer met Lissabon en Port à Port. Goederen derwaarts gezonden. 763. Verkeer met Madera. Terugvrachten. Koophandel op Goa. Terugvrachten. Vloten van Bahia en Fernambuck. 764. Rio Janeiro. Handel met Brazilië. Diamanten. 765. Utrechtsche vrede. De handel wordt hersteld. Onze verliezen. Opgave van Macpherson. De Minister Pombal. Verbeteringen. Oostindische Handelmaatschappij. Nieuwe opgerigt. Aanmoediging van den graanhandel. Manufacturen. Fabrijken. Mededinging van andere Staten. Vermindering onzes handels. Sluikhandel. Zouthandel. 766. 767. Schepen derwaarts gaande. Belemmeringen van den handel. Contrabanden. Traktaten. Consuls. Gildemeester. Plan om een schip naar Bengalen en Coromandel te zenden, is strijdig met het octrooi der O. I. Maatschappij. 768. Onaangenaamheden met Portugal. Afrikaansche Compagnie te Lissabon opgerigt. Slavenhandel. Grensscheiding op de kust van Guinea. Mendoza Minister des Portugeschen Konings. Joan Dansaints. 769. Portugesche handel. Mededinging van Hamburg. 770. Onze handel met Portugal, volgens mededeelingen van Lüder. Aantal schepen te Lissabon aangekomen. 771. Te Amsterdam binnengevallen. Keizerlijke schepen te Lissabon, komende van Triëst. Adriatische Zee. Onze schepen in Portugal opgebragt. Smissaert in Portugal. Doet onze schepen teruggeven. Belemmering van onzen handel met Portugal. Onzijdigheid. Vertoogen daaruit voortgevloeid. 772. Verval 331. 886. 895.

Portugezen gaan naar Indië. 343. Vestigen zich aldaar en doen

groote ondernemingen. Vinden Brazilië. Bemagtigen Voor-Indië. 324. Malacca, Siam, enz. Laten den handel in Europa aan ons over. 345. Van de Molukken verdreven. 359. Van Ceylon. Zie verder Oostindische Maatschappij. Ontdekkingen der Portugezen in Afrika en Amerika. 385. Zie verder Westindische Maatschappij.
Prachtige levenswijze. 26.
Preanger Regentschappen. 577.
Propositie van Willem IV. 24.
Protector. Zie Engeland.
Protectoraat van Cromwell. 22. 23.
Pruissen. Zie Duitschland. 910.
Pruissische vlag. 675.
Prijs der goederen in de middeleeuwen. 81.
Publicanus. 42.
Publicatie van 5 October, 1798. 863.
Publieke effecten. 846.
Puerto (Marquis del). 747.
Pulveraticum. 53.
Punta d'Araya. 387. Vruchtbaar in zout.

Q.

Quaden, Alanen, enz. Zie Groote Volksverhuizers.

R.

Raad van Mechelen (Groote). 210.
Raad van Koophandel. 718.
Raad voor de Aziatische Bezittingen. Zie O. I. Maatschappij.
Raad voor de Westindische Koloniën. 607.
Raad van Beroerte. Zie Philips II.
Raadpensionaris Stein. Zie Italië.
Raadpensionaris de Wit. Zie Engeland.
Raadpensionaris Schimmelpenninck. Zie Schimmelpenninck.
Raaphorst (Christiaan van). 132.
Rhabarber. 417.
Radboud. 47.
Raffinaderijen in het buitenland. 839.
Ramla. 416.
Rantzaw, Gezant van Denemarken alhier. 264 Doet voorstellen in het belang van den Oostzeehandel.

Rastadt (Congres te). 788.
Réfugiés. 447.
Regalia. 70.
Regensburg. 111.
Regering dezer gewesten. Beschermt den handel. 13. Hare wijze wetten doen handel en nijverheid bloeijen. 17. Wat door de Regering verrigt werd in het laatst der 18e eeuw. 863. Wat in 1845. Wat in 1850 met betrekking tot de scheepvaartwetten. Wat later. 919, v. v.
Regeringsvorm in Engeland. 19.
Regeringsvorm (Verandering in den) in Nederland. 859.
Reglement voor de Nederlandsche Bank. 885.
Regten of tollen. De heffing daarvan een bewijs voor het bestaan van den handel in de vroegste tijden. 51. Opsomming van onderscheidene geheven wordende regten. 53.
Regten op Rijn en IJssel afgeschaft. 30.
Regten (Doorvoer). Zie Doorvoerregten.
Regtsbedeeling (Onpartijdige), eene der voornaamste oorzaken van den bloei en toeneming des Nederlandschen handels. 17.
Reinberg. 114.
Remiers. 39.
Rendorp. Zijn gezegde omtrent de welvaart van Nederland vóór den Engelschen oorlog van 1780. 671.
Rentegevend papier. 844. Handel daarin gedreven. Beschrijving en voordeelen van den handel. Nadeelen daarvan. 844.
Renten. 847.
Requesens. Zie Philips II.
Restauratie. 884. Welke veranderingen zij bragt in den kwijnenden handel van Nederland. Aantal schepen te Rotterdam aangekomen. Verliezen van handelshuizen. 884.
Reval (Handel op). 720.
Reynst. Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië. Volgt P. Both in zijne betrekking op. 361. Wat onder zijn bestuur is gedaan. 361. Zie Italië.
Rhegium. Zie Italië.
Rheims. 39.
Rhodus (Voortbrengselen van). 416.
Rhone (Handel met de). 788.
Rothomensers. 53.
Rhijn. Zie Rijn.

Riga (Handel met). 162. 719.
Rigasche balken. Zie Rusland.
Rigting, die een volk noodzakelijk moet volgen. 2.
Rigting in handel en nijverheid. 14.
Rio Janeiro. 765.
Rio de la Volta. 588.
Rio Grande. Zie Spanje.
Ripperda. Nederlandsch Gezant in Spanje. 738. Verbetert de Spaansche weverijen. 739. Gaat naar Oostenrijk. Zijn dood. 740.
Rivaticum. 53.
Roeland. Zie Karel de Groote.
Roelanden (Steenen). 70.
Roeping eener aan zee wonende natie. 7.
Roeping der Besturen. 14.
Roerend- en onroerend goed. 108.
Rogge. Aanhaling van dien Schrijver. 839.
Rogge en tarwe. Zie Graanhandel.
Rolreederijen. Verplaatst naar Hamburg, ens. 889.
Romeinen. Geschiedenis van den handel vóór de komst der Romeinen alhier, en gedurende hunne overheersching. 32. Leggen zich op den scheepbouw toe. 33. Verbeteren den scheepsbouw alhier. Doen togten naar Brittannië. Strijd met Civilis. De Batavieren hunne bondgenooten. Romeinsche negociatores. De Romeinsche burgers doen alhier goederen verkoopen. 36. Het verblijf der Romeinen geeft uitbreiding aan onzen handel. 30. Hunne groote aanvoeren naar herwaarts. Hunne burgten. Marskramers. Handel op Engeland onder de Romeinen. 39. Verbeteren wegen en kanalen alhier. 40. Veranderingen betreffende den handel. 41. Hunne tollen. Utrecht behoort tot het Romeinsche tijdperk. 42. De wijnhandel onder de Romeinen in bloei. Bij Tacitus vermeld. 43. Zwakheid van het Romeinsche bestand. 44.
Romeinsche burgten. 38.
Romeinsche Keizers. Zie Romeinen.
Romeinsche legioenen. 20.
Romeinsche negociatores. Zie negociatores.
Romeinsche schepen. Zie Romeinen.
Romeinsche staat. 3.
Romeinsch tijdperk. 32.
Romeinsche Veldheeren. Zie Romeinen.

Romsdaal. 705.
Roode Zee. Pogingen door de Nederlanders aangewend, om aldaar handelsbetrekkingen aan te knoopen. Van den Broek gaat derwaarts. 361.
Rooy (Gerard de). 350.
Rorik. Plundert Wijk te Duurstede. 60.
Rotaticum. 53.
Rotterdam. Stedelijke voorregten, vaart tot in de Schie. Vrijgeleide naar Zaltbommel. 117. Bloeit door boterhandel. 286. Vlijt der bewoners. Scheepsbouwwezen aldaar. Gunsten van Hertog Albrecht, ook van Willem VI. Vrijdom van brug- en tolgelden. Haringreederij. Scheepsbouw. Huurprijzen aldaar. Korenhandel. 287. 288. De stad neemt in bloei toe na het vertrek der Spanjaarden. Vermeerdering der reederijen en werven. Vreemdelingen vestigen zich aldaar na Antwerpens val. 324. Groote ontwikkeling van den handel der stad. Welvaart. Waarde der huizen aldaar. Vergrooting der stad. Scheepsbouw. 326. Havens. Collegie der Admiraliteit. 335. De stad drijft den voornaamsten handel met Groot-Brittanje en Ierland. 670.
Rouan (Beurtvaart op). 645.
Rouansch aardewerk. 841.
Ruilhandel. 11.
Ruitergeld, eene belasting. 230.
Rumpf, Nederlandsch Resident in Zweden. Zijne pogingen om de genomene schepen te doen teruggeven. Zijne verdere verrigtingen. 681, v.v.
Rurik. Zie Rorik.
Rusland. Ommekeer van zaken aldaar. 332. Handel met Rusland. 486. De Engelschen komen er. 486. Pogingen der Nederlanders om in Rusland handel te drijven. 486. Aldaar door de Hollanders schepen gebouwd. 486. Archangel gesticht. 487. Handel op Rusland neemt toe. 487. Gezantschap uit Rusland alhier aangekomen. 487. Diensten door Massa bewezen. Onze handel aldaar. Reglement voor de vaart op Moscovië. Agent te Moskou. Klagten over bezwaren. Houthandel. Werven aangelegd. 488. Agent aldaar benoemd. 489. Nieuwe bepalingen omtrent den handel gemaakt. 489. Misbruiken. Monopoliën. Bergwerken. Smederijen aangelegd. 489. Lakenfabrijken opgerigt. Glasblazerijen. Verkeer op Rusland staat bijna stil. 490. Herleving van den handel. Gezantschap derwaarts gezonden.

Hollanders in Rusland gevestigd. Tollen aldaar geheven. 490. Resident te Moskou. 491. Vermindering van het getal schepen. Uitvoerartikelen van den Russischen handel. 491. Scheepsbouw neemt aldaar toe. Peter de Groote. Komst te Amsterdam. Kamer te Amsterdam gevestigd voor den handel op Moscovië. 492. Handel in de 18e eeuw. Peter de Groote. 711. Handel op Perzië en op China door Siberië. Bevordert het reizen. Gezanten van Rusland te 's Hage. Nederlandsche handel in Rusland. Factoren in Archangel. Jaarmarkt. Handel van Archangel. Jaarmarkt te Irbitsch. 712. Contracten. Oorlog tusschen Zweden en Rusland. Russen komen herwaarts. Vredesvoorstellen. St. Petersburg aangelegd. De Newa. Jan Sommers. 713. Schepen naar Archangel. Belemmeringen in het handelsverkeer. Betaling. 714. Factoren in Riga en Wyborg. Monopoliën. Knevelarijen der ambtenaren. Verval van den O. Zee-handel. Bescherming. 715. Winsten van den handel. Verlegging naar St. Petersburg. 716. Onderhandelingen over het sluiten van een handelsverdrag. Regten op tabak. Visscherijen. 717. Raad van koophandel. Consuls te Londen, Cadix, Toulon en Lissabon. Intrekkingen der Monopoliën. Adressen van belemmeringen. Hooge tollen. Vrede van Nystad. Van Hennin ontdekt de kopermijnen in Siberië. De Czaar door de Staten als Keizer erkend. Adressen over belemmeringen in den Russischen handel. Hooge tollen worden niet verminderd. Vrees voor verlegging van den handel van Archangel naar St. Petersburg. Kooplieden vestigen zich aldaar met der woon. Mijnwerken aangelegd. Vaart geopend. Verplaatsing van den handel naar St. Petersburg. Aanvoeren aldaar. Handel van Riga. Aantal Schepen. Russische landbouw. 718. 719. Van Sweden in Moskou. Fabrijkwezen. Handel van Reval, Narva, Archangel, Kola en Wyborg. Tarief. Aangiften. Uitvoer van grondstoffen. Kroonstad. Ladogakanaal. De Twerza en Sna. Werven. Vrewoers uit Zaandam in Rusland. Werven te Astrakan aangelegd. 720. Verdere verbeteringen. Catharina. Handel op Archangel. Handel in rabarber. Handelsverdrag met Rusland. Keizerin Anna. Voortbrengselen van Rusland. 721. Riga, Narva. Pernau. Wyborg. Zaagmolens. 722. Mededinging der Engelschen. Engelsche handelshuizen te St. Petersburg. Uitvoer en doorvoer. 723. Vermindering van den Russischen handel. Voorrang der Engelschen. Crediet. 724. Algemeene handel lijdt door den oorlog. Traktaat tusschen Dene-

marken en Rusland. Nieuw tarief. Bestuur van den Moscovischen handel te Amsterdam. Handelsverdrag. Van Wassenaar Ambassadeur in Rusland. Schepen te St. Petersburg aangekomen. Waarde van in- en uitvoer in 1781, in 1783, in 1786. Voordeel der Engelschen. 725. 726. Mededinging van vreemde volken. Ons vervoer uit Rusland. Waarden van den in- en uitvoer in roebels. Geladen schepen. De Ukraine. Astrakan. Kalmuksche lamsvellen. Orenburg. 727. Siberië. Pelterijhandel. Kamschatka. Handel in juchtleêr. — Uitvoer daarvan. Houthandel. 728. Op Pernau. Op Narva. Narischkin. Handel naar Bucharije. Nieuwe handelskanalen. Kooplieden van Almelo en Vriesveen. 729. Wisselkoers met Amsterdam, met Londen en Hamburg. Handelsverdrag. Pogingen hiertoe. 730. 731. Bijzonderheden van den Russischen Handel. 732. Schepen te Archangel aangekomen. Verkeer met Moskou. Handel op Rusland. Staat stil. 734. 895.

Russen (De) krijgen de vrije vaart op de Zwarte Zee. Vrees voor mededinging der Russen in den handel op de Zwarte Zee. Levantsche handel. 627.

Russische kooplieden. Zie Rusland.

Russische koopsteden. Zie Rusland.

Russische landbouw. Zie Rusland.

Russische scheepsbouw. Zie Rusland.

Russische schepen. Zie Rusland.

Russische werven. Zie Rusland.

Russische zeelieden. Zie Rusland.

Russische zeetermen. Zie Rusland.

Ruijter (De), Admiraal van Holland en Westfriesland. Neemt den vijand Goedereede af. Ook Tacorary en Cormantyn. 403. Neemt twee Fransche schepen weg. Oneenigheden daarover. Zie bij Frankrijk.

Rijkdom onzer voorouders. 5.

Rijkdommen door den handel verkregen. Zie Handel.

Rijkdommen op St Eustatius gevonden. Zie St. Eustatius.

Rijkdommen van Amsterdam. Zie Amsterdam.

Rijkdommen door den oorlog van 1780 verloren. Zie Engeland, Frankrijk en Noord-Amerika.

Rijksvrede. 72.

Rijkswisselbank. 691.

Rijn. Vervoer van goederen naar Landen aan den Rijn gelegen. 36.

Rijn. Aanvoer van verschillende benoodigdheden van den Rijn voor de Romeinsche legers. 38. Is de scheiding tusschen Gallië en Germanië. De oevers van den Rijn gedekt door eene vloot en door burgten, in vredestijd de bewaarplaatsen van koopgoederen. 43.

Rijnhandel. Vroege handel op den Rijn, hoe gedreven. Weinige berigten daaromtrent door de Schrijvers medegedeeld. 42. De Rijnhandel door de Romeinen beschermd. Maatregelen genomen in zijn belang. 43. De Hollandsche Graven mede in betrekking tot den Rijnhandel. Rijksvergadering te Werden. 69. Bloei van den Rijnhandel. Welvaart der Duitsche steden werkt gunstig op den Rijnhandel. 76. Voorregten. Wijnhandel in de Rijnlanden. De Rijnoevers. 83. 84. Rijnstatuten. Landvrede tot beteugeling der rooverijen. 113. Hollandsche steden hebben zeer veel belang bij den Rijnhandel. Vrijheden van Dordrecht. 124. 125. Deventer's handel op den Rijn. Overeenkomst met Keulen gesloten. Bepalingen daarvan. 147. Handelsprivilegiën bij het verlevendigen van den handel. Rijnhandel door welke steden gedreven. 150. Tarief van Coblenz. Voorwerpen van den Rijnhandel. 153. Belangwekkend voor het handelsverkeer met den Rijn. 154. Friesland en Groningen nemen ook deel aan den Rijnhandel. 154. Vrije Rijnhandel wordt door de Regering dezer Landen aan den Hertog van Wurtemberg toegestaan. 337. Vervolg van de geschiedenis der Rijnlanden. 508. Twisten en oneenigheden deswege. Bepalingen. Rijksvergaderingen over den Rijnhandel. Verdragen daaromtrent. Belastingen voor den handel. Twisten over de Rijntollen. 509. Vrede van Rijswijk en van Rastadt-Baden. Congres te Rastadt. Verval van den Rijnhandel. 773. Middelen tot herstel. Gezant naar deze Landen gezonden. Bijeenkomst te Frankfort. Tolregten. Verhooging van tolregten. Stapelregten. Tollen op den Rijn en Waal. 774. Voordeelen van den Rijnhandel. Commissiehandel. 775. Rijnvaartregten. Vaart naar Keulen. Handel te Trier. 777. Bepalingen omtrent den Rijnhandel. Twisten daarover. Regeling der tollen. De Rijnvaart staat stil. Licent te Urdingen en te Keizerswaard. Keulen's aanmatiging. Maatregelen daartegen genomen. 780. 781. Is nadeelig voor de Rijnvaart. 783. Vrije vaart op den Rijn toegestaan. Verdrag van Campo Formio. Congres te Rastadt. 788. De Rijnhandel staat stil in 1805. 881. Bepalingen in later tijd omtrent dezen handel gemaakt.

Mentzer conventie. Vrije Rijnvaart. Opgaven van den Rijnhandel. 893. 907, v.v.
Rijnhanzé. 113.
Rijnkasteelen. 113.
Rijnmanifesten. Zie Rijnhandel.
Rijnscheepvaart. Zie Rijnhandel.
Rijnschepen. Zie Rijnhandel.
Rijnsche wijnen (Belasting op de). 275.
Rijntollen. Eerst te Arnhem geheven. Later van Lobith verplaatst. 152. Verbod van andere tollen op den Rijn te heffen. 153.
Rijnvaart. Zie Rijnhandel.
Rijnvoorregten. 777.
Rijssel. 796.
Rijswijk (Vrede te). 449.
Rijzing der aktiën. 847.

S.

Saaifabrijken te Leiden afgenomen. 844.
Saale. Zie Duitschland.
Saalman (Arnold). Der Waldbote. 113.
Saba genomen. 602.
Sadras. Regten aldaar geheven. 564.
Salé. Verdrag met Salé gesloten. 434. Handel met Salé, hoe gedreven. Oneenigheden. 626.
Salésche zeeroovers. Zie Levantsche handel.
Salische wet. Zie Franken.
Saliers. Zie Franken.
Salisbury. Zie Engeland.
Salonica (Handel met). 616.
Salutaticum. 53.
Saluut op zee. 760.
Samojeden. Zie Rusland.
Samos (Voortbrengselen van). 416.
Saumaticum. 53.
Saxen. 44. 46.
Saxen (Erich von). Zie Hanzé.
Saxische Huis (Keizers uit het). Zie Handel.
Saxische Kreits. Zie Duitschland.
Sayde. 618.
Scandrona. 617.

Schalen van de Levant. 425. Opgave van de voornaamste Schalen, en daarmede gedreven' handel. 426. 615. Zijn in later tijd in groot verval, en moeten onderstennd worden met geld. 628. 629.
Zie voorts Levantsche handel.
Scharlaken te Nijmegen gemaakt. 151.
Scheepsbouw. 30.
Scheepsbouw (Mededinging in den). 891. Sedert het jaar 1802. Redenen voor deszelfs verval. 876.
Scheepsbouwmaterialen. 30.
Scheepsbouwstoffen. 671.
Scheepsbouwmeesters (Bekwaamheden onzer). 840.
Scheepvaart. Toestand van de scheepvaart onder de regering van Karel den Grooten. 59.
Scheepvaart (Vermoedelijke aanleiding tot de). 10.
Scheepvaart (Verbeteringen in de). 11.
Scheepvaart. Handelsvertier daarmede gepaard. 11.
Scheepvaart (Toenemende). 227. 259.
Scheepvaartsakte (Zweedsche). Bepalingen en werking daarvan. 685, v.v.
Scheepvaartwet (Engelsche). Zie Navigatie-akte.
Scheepvaartwet (Zweedsche). Zie Scheepvaartsakte.
Scheepstermen. 840.
Scheepstimmerwerven. Zijn in verval. 840.
Scheepswant. Zie Visscherijen.
Scheiding van België. 29.
Schelde. Vervoer van goederen over de Schelde naar den Rijn. 36. De Schelde door Clovis met schepen bezet. 47. Overeenkomst met Amsterdam omtrent de vaart en geleide op de Schelde. 200. Opening der Schelde. 26. 862. Zie verder Oostenrijksche Nederlanden.
Schepen voor de haringvangst. Zie aldaar en op Visscherijen.
Schepen voor de walvischvangst. Zie aldaar en op Visscherijen.
Schepen (Uitrusting der). Zie Ordonnantie.
Schepen in Gallië en Germanië gebouwd. 33.
Schiedam. Bewoners bekend door het kaken der haring. 239. De stad drijft grooten handel. Zendt vele schepen in zee. Oefent de haringvisscherij uit. 292.
Schimmelpenninck, Raadpensionaris. 874. Rampzalige toestand van het Land. Varen onder onzijdige vlag. Handel staat bijna ge-

heel stil. De zee is onveilig. Binnenlandsche verbeteringen. 875. Conversie der schuld gelukt niet. 875.
Schipbreuk. Opslag der goederen in de magazijnen des Rijks bij schipbreuk van onzijdige schepen. 878.
Schipbreukregt. 50.
Schkoppe in Brazilië. Ankert voor het Recief. Zijne verrigtingen aldaar. 401.
Schonen. Haringvangst in den omtrek van Schonen uitgeoefend. 131. Deventer heeft handelsvrijheden te Schonen. Ook Amsterdam en andere steden. 147. Zie Amsterdam, Deventer, Kampen, Hoorn, enz.
Schotsche handel. Zie Veere.
Schotsche haring. Zie Visscherijen.
Schotsche kapers. 255.
Schotsche kousen. Zie Engeland.
Schotsche kusten. Zie Visscherijen.
Schouten (W. C.) en le Maire. 365.
Schriftelijke blokkade. 678.
Schuldbrieven (Handel in). 846.
Scio. 416.
Sebastiaan (Haven van St.). 760.
Segovia (Handel met). 748.
Selaict. 114.
Senlis (Vrede van). 231.
Sententie van Karel V. 243.
Sententie van den Grooten Raad van Mechelen over de heffing van het congé- of verlofgeld. 275.
Servetfabrijken te Haarlem in verval. 844.
Settingen. 105.
Sevilla. Nijverheid aldaar. 739.
Shipmoney in Engeland geheven. 459.
Siam. Pogingen tot het aanknoopen van handelsbetrekkingen met dat Rijk. 562.
Siberië (Handel met). 712. 728.
Siberisch koper. Zie Rusland.
Siberische kopermijnen. 718.
Sidon. 415. 618.
Silezië (Handel op). 789.
Silezische linnens. Zie Spanje.
Sincfal. Zeeboezem in West-Vlaanderen. 45.

Skanor. Zie Denemarken.
Slabbaarts. Haringschepen in vroeger tijd door de bewoners der stad Hoorn gebezigd. 118. Zijn te Enkhuizen en Hoorn in later tijd vervangen door de haringbuizen. Zie Enkhuizen.
Slaven. De Romeinen gebruiken vrijgelatene slaven voor de zeedienst. 34.
Slaven. Hunne woonplaats ten tijde van Julianus den Romeinschen Keizer. 44.
Slaven. De handel op de Oostzee-Landen voornamelijk door tusschenkomst der Slavische volkstammen gedreven. 109.
Slavenhandel. Maatregelen genomen tot afschaffing van den slavenhandel. 27. In onze buitenlandsche bezittingen. Aandeel der Nederlanders in den slavenhandel. 397. Bepalingen daaromtrent gemaakt op de kust van Afrika. Is een monopolie der Westindische Maatschappij, die de koloniën van slaven voorziet. 588. 589.
Slavernij. Geraakt in onbruik in Europa, na de groote volksverhuizing. 48. 49.
Sleeswijk. Langs welken weg in vroeger tijd de goederen uit Kiow naar Sleeswijk gevoerd werden. 109.
Sleeswijk (Handel met). Zie Denemarken.
Sleeswijksche ossen. Zie Denemarken.
Sluikhandel. Redenen van het ontstaan van den sluikhandel in Nederland. 24. Is eene der oorzaken van het verval van onzen handel. 859.
Sluikhandel der Portugezen. 603.
Sluis aan het Spaarne aangelegd. 118.
Sluis in Vlaanderen. Handel dezer stad met West-Cappelle. 119.
Smissaert in Portugal. 772.
Smyrna (Handel met). 415.
Sna. 720.
Societeit van Suriname. 591.
Söst. 79.
Soissons. 740.
Solidi. 53.
Solingen (Handel op). 785.
Sommelsdijk (Heer van). Krijgt een gedeelte van Suriname, verbetert die kolonie en bouwt Paramaribo. 591. 592.
Sommers (Jan). 713.
Sont. Oorlogsvaartuigen van Stavoren gaan door de Sont. 85. De

Sont wordt herhaalde malen gesloten. Verhooging van den tol. 254. Andermaal voor onze schepen gesloten. 258. Op nieuws gesloten. 261.
Sonttol. Oneenigheden met Denemarken over de heffing van den Sonttol. 247. Frederik II verhoogt den Sonttol. Belemmering daardoor in den Nederlandschen handel. Gezantschap, deswege naar Denemarken gezonden, keert onverrigterzake terug. 381. Uitkoop van den Sonttol. Verdrag daartoe gesloten. 482. Wordt later weder vernietigd. De opbrengst van den Sonttol in pand gegeven. Verschillen over de heffing van den Sonttol. 483. Zie verder Denemarken.
Spaansche bezittingen. Zie Spanje.
Spaansche bezittingen (Handel op de). Zie Spanje.
Spaansche eilanden. Zie Spanje.
Spaansche galjoenen. Zie Spanje en Galjoenen.
Spaansche handel. Zie Spanje.
Spaansche koloniën. Zie Spanje en Cadix.
Spaansche koopsteden. 241.
Spaansche Nederlanden. Overeenkomst betreffende den handel op de Spaansche Nederlanden. 659. De Spaansche Nederlanden worden aan ons overgegeven. 789.
Spaansche nijverheid. Zie Spanje.
Spaansche ontdekkingen. Zie Amerika en Westindië.
Spaansche overheersching. Zie Alba en Philips.
Spaansche soldaten. Zie Middelburg.
Spaansche successieoorlog. 655. 656.
Spaansche vloten. Zie Galjoenen.
Spaansche voortbrengselen. Zie Spanje.
Spaansche vruchten. Zie Spanje.
Spaansche wijnen. Zie Middelburg.
Spaansche Zee. Zie Visscherijen.
Spanjaarden. Zie Rotterdam en Haarlem.
Spanje. Strijd met Spanje ontwikkelt Nederlands handel. 17. Eerste onderhandelingen met Spanje. 240. Handel gedreven op Spanje. Gemeenschap. Vrijheden aan Spaansche kooplieden verleend. Krijgen een stapelhuis. De Zeeuwen drijven handel met Spanje. Bijzonderheden omtrent dat verkeer met Spanje. Togt van Karel V. 241. 242. Voorbeelden van een' vroegtijdigen handel op Spanje. Wijnen en olie van daar afgehaald. 243. De Nederlanders drijven den geheelen Spaanschen handel.

256. Gedurende den oorlog met Spanje gaat men toch derwaarts. Vrijheid om in Spanje te handelen. Indische voortbrengselen. 324. Beslagneming van Nederlandsche schepen in Spanje. Handel op Spanje door Leycester verboden. 325. Het verkeer met Spanje aan belemmeringen onderworpen. Beslag op de schepen gelegd. Zouthandel. De handel met Spanje onder vreemde vlag gedreven. 336. 337. Handelsbetrekkingen met Spanje gedurende 17e eeuw. 493. Verbod om de Spaansche havens te bezoeken. Opening der havens. Hooge regten in Spanje gevorderd. 493. De handel op Spanje aan ons verboden. Wij onderhouden het verkeer onder vreemde vlag. Handel op de Spaansche Nederlanden belemmerd. Vaart tusschen Rijnberk en Venlo. 494. Verliezen, ons door kapers toegebragt. Munstersche vrede bevordert het vertier. Consuls in Spanje aangesteld. Joden aldaar. Klagten over de behandeling der Joden. Belangrijk verkeer met Spanje. 495. Wij hebben den geheelen handel in vrije magt. Mededinging. Geschillen over den Munsterschen Vrede. Verval der Spaansche nijverheid. Traktaat van Marine. Is in ons belang. Bepalingen van het Traktaat. Wat als contrabande te beschouwen. 496. Krijg tusschen Spanje en Frankrijk. Tusschen Spanje en Engeland. Doorzoeken van schepen. De Ruijter naar de Middellandsche Zee gezonden. Behoeften van Spanje. Verval der nijverheid. 497. Twisten en klagten over het Traktaat van Marine. Vervoer van verboden goederen. Tol te Ostende. Bijlegging der geschillen. 498. Tarief van regten. 498. Diep verval van Spanje. Artikelen van den Spaanschen handel. Handel in wol. Handel met de Spaansche koloniën. Koloniaal stelsel. 499. Smokkelhandel met Amerika levert groote winsten op. Invoer van sommige goederen in de Spaansche Nederlanden verboden. Coenraad Heemskerk in Spanje. 500. Handelsbetrekkingen met Spanje in de 18e eeuw. Successie-oorlog. Gunstige vooruitzigten voor Nederland. 734. — De handel aan het kwijnen. Verbod. Paspoorten. Uitvoer van granen naar Spanje verboden. Vrede te Utrecht gesloten. Consuls aangesteld. 735. Regten en droit d'Aubaine afgeschaft. Verdrag van koophandel in de Spaansche Nederlanden. Verdrag met Spanje zelf gesloten. Bepalingen daarvan. Handel op de Westindische besittingen. 736. 737. Geschillen met Spanje. Hollandsche kooplieden te Barcelona. Voordeelen aan Engeland toegestaan. Ripperda

Nederlandsch Gezant. Nederlanders in Mexico. 738. Ripperda verbetert de Spaansche weverijen. Lakenfabrijken opgerigt. Vreemdelingen. Weefgetouwen. Valencia. Liebert Wolters. Gouden zilvermijnen in Estramadura en Andalusië. Sevilla. Verbeteringen der fabrijknijverheid. Guadalaxara in Castilië. 739. Philippus V. Octrooi aan de Maatschappij van Biscaye verleend. Kust van Caraccas. Pogingen aangewend te Soissons. Ferdinand VI. Koloniën van Amerika. Spaansche handel in twee takken verdeeld. 740. Cadix eene belangrijke koopstad. Aantal schepen aldaar aankomende. Vloten en galjoenen. Piasters. 741. Vertrek der vloot naar Vera-Cruz. Halve galjoenen. Handel daarmede gedreven. Handel op de Spaansche bezittingen van Zuid-Amerika. Voordeelen daardoor behaald. Port St. Maria. Wijze van goederen-verzending. 742. Handel op contract. Cartagena. Porto Bello. Jaarmarkten aldaar. Pogingen tot handel met Buenos Ayres. Vera-Cruz. Mexico. Hollandschen lakens derwaarts gebragt. Mexicanos. Verval des handels. Sluikhandel. 743. Pogingen daartegen aangewend. Klagten daarover. Eenige schepen genomen. Oorlog. Sluikhandel over Jamaïca en Curaçao. 744. Handel op Peru. Spaansche Onderkoningen. Gemeenschap met de Philippijnsche Eilanden. Maatschappij dier eilanden. 745. Handel op Acapulco. Manilla. Handel op de Zuidzee. Karel II. Verbod van Philippus V. De Engelschen deelen ook in dien handel. Kooplieden van Lima, Panama. Prijzen der goederen. 746. Marquis del Puerto. Vaart op Nieuw-Spanje. Antwoord onzer Regering. Klagten van Spanje. Oostindische Maatschappij. Mededinging van Engeland en Frankrijk. 747. Handelsverval. Spaansche kruisers. Nemen de schepen weg. Handel op Cadix, op St. Lucar. Xeres. Malaga. Valencia. Alicante. Guardamar. Murcia. Yvica. Majorca. Bilbao. Segovia. 748. Invoer van Britsche goederen. Britsche schepen in Asturië en Gallicië. Fabrijknijverheid in Spanje, te Valencia en Grenada. Catalonië. 749. Verval der fabrijken. Regten. Vrijdom van regten voor den Spaanschen handel. Schepen overgebragt. 750. Behandeling der schepen. Invoer in Spanje. Fabrijkwezen aangemoedigd. Lijnwaden. 751. Hollandsch linnen in Spanje onder goederen aldaar ingevoerd. 752. Witte wol. Zijde. Wol. Handel in wol naar Ostende verlegd. 753. Handel in vruchten. IJzer. Handel van Malaga. Barcelona. Alicante. Handel in barilla en bourdine. Ustariz, een Spaansch Schrijver. 754. Groot verval

van het Spaansche fabrijkwezen. Handel in suiker, koffij, thee, cacao en tabak. Maatschappij van Guipuscoa. 735. Uitvoer van wijn. Invoer van zijde. Mededinging. Regtstreeksche vaart uit het Noorden van Europa op Spanje. Baai van Campêche. 756. Westindische handel in Spanje. Sluikhandel op Jamaïca en Providence. Invoer van visch. 757. Belemmeringen in den Spaanschen handel. 758. Heffing van belastingen. Maatschappij der Philippijnsche Eilanden. El Buen Conseso. Belemmeringen in den handel. 759. Haven van St. Sebastiaan. Geschillen over den Spaanschen handel. Saluut op zee. Schadeloosstelling. Onzijdige schepen. 760. Verbod om op Spanje te varen. 879. De handel met Spanje in het begin der 19e eeuw zeer vervallen. 881. Blik op het vertier met Spanje. 886. 888. 889. 895.

Spanje (Traktaat van Marine met). Zie Spanje.

Spanje (Vaart op). Zie Spanje.

Spanje (Verdrag met). 736.

Specerijhandel. 350.

Speculatie. 848.

Speculatiehandel. 852.

Spex (Jacob). 366.

Spiers. 46.

Spiers (Vrede te). 272.

Spilbergen (Joris van) gaat met eenige schepen naar Indië. Komt op Ceylon; zijne verrigtingen aldaar; gaat naar Atchin. Ontmoeting met de Engelschen. 350, v.v.

Spinnerijen (Buitenlandsche). 846.

Spinnerijen (Voortbrengselen der). Zie Spanje.

Spitsbergen. Zie Visscherijen en Oostindische Maatschappij.

Staat van blokkade. 877.

Staat der Vereenigde Nederlanden. Zie Handel.

Staat (Kerkelijke). Zie Italië.

Staatkundige betrekkingen. 5.

Staatkundige betrekkingen. Haar ontstaan en afbreken. 5.

Staatkundige geschiedenis. 5. Hare kennis is wenschelijk, ja noodzakelijk. 5.

Staatkundige grootheid van Nederland. 6.

Staatsbelang. 14.

Staatsinstellingen (Milde). 21.

Stade. 78.

Stadhouder. Krijgt het opperbestuur der Oost- en Westindische bezittingen. 589.
Stadhouderlijke Regering (Toestand der Landen onder de). Zie verschillende Landen.
Stakersloo (Leen van). 84.
Stapelhuis. 241.
Stapelplaatsen. Zie Handel, alsmede blz. 16.
Stapelregt. Aan de stad Dordrecht verleend. 123. 124. Door Jan II bekrachtigd, alsmede door Willem III en andere Vorsten. 125. Geeft aanleiding tot vele twisten. Afgeschaft door Hertog Albrecht van Beijeren. 127. 128. Geschillen over het stapelregt tusschen de steden Alkmaar en Dordrecht. Laatstgenoemde stad in het stapelregt bevestigd. Ordonnantie om dat regt op vasten voet te brengen. 269. Ordonnantie van Karel V over het stapelregt van Dordrecht en andere steden. 279.
Stapelregten in Gothenburg. 696.
Staten (Duitsche). Zie Duitschland.
Staten (Generale). Zie Handel.
Staten (Italiaansche). 885.
Staten (Vereenigde) van Noord-Amerika. Zie Noord-Amerika.
Stavanger. 705.
Stavoren (Weg van) op Koulen in vroeger tijd. 55. De bewoners drijven handel op den Rijn. 79. Groote rijkdom en vroege bloei der stad. Scheepvaart. Stapelplaats. 85. Voorregten aan Stavoren door de Noordsche Vorsten voor den handel verleend. 148.
Steel-Yard. 174.
Steden. Hare vrijheden breedvoerig beschreven. 71. Hoe zij die verkregen hebben. Opkomst der steden. 92. Haar rijkdom door de nijverheid der burgers. 101. De steden helpen zich zelve. Wat zij doen tot bevordering van den handel. 15.
Stedenverbond. Zie Hanzé.
Stein, Raadpensionaris. 631.
Stelsel van algemeen werkende belastingen. 875.
Stelsel van het vasteland. 877.
Stelsel van landrente. 883.
Stempel-akte. 801.
Stichting van Batavia. Zie Oostindische Maatschappij.
Stichting van Paramaribo. Zie Westindische Maatschappij.

Stichting van volkplantingen. Zie Oost- en Westindische Maatschappijen.
Stel (Van der). Aan de Kaap de Goede Hoop. 381.
Stilico. 46.
Stoffelijke belangen. 8.
Stokholm. 691.
Straat Davis. Visscherij aldaar. Zie Visscherij.
Straat Davis. Toestand der visscherij aldaar. 872.
Straatsburg. 46.
Straatweg op Keulen. 793.
Strandregt. 15. Afgeschaft. 165.
Strooptogten der Noormannen. 69.
Strijd met Spanje. 17.
Strijdige belangen. 885.
Stryne. (Bepaling omtrent den tol te). 83.
Stijl. Zijn gezegde over de onafhankelijkheid der Hollandsche Graven. 67. Over de Westindische Maatschappij. Zie aldaar.
Successie-oorlog (Spaansche). 655. 656. Wijzigt in groote mate de handelsbetrekkingen met Spanje. 734.
Suetonius. 40.
Suez (Landengte van). Zie Venetië en Levantsche handel.
Suiker. Schepen met suiker geladen komen van de Canarische Eilanden terug. 249.
Suikerplantaadjes in Suriname. 592.
Suikerraffinaderijen. 881.
Sumatra (Voortbrengselen van). 364. Uitbreiding der Engelschen aldaar, en inkrimping onzer magt. 560.
Sumatra (Westkust van) veroverd. 373.
Sumatra (Handel met). Zie Oostindische Maatschappij.
Suratte. Factorij aldaar opgerigt. 379. Handel met Suratte, en regten aldaar geheven. 564.
Surinaamsch Bestuur. Zie Suriname.
Surinaamsche bevolking. Zie Suriname.
Surinaamsche handel. Zie Suriname en Handel.
Surinaamsche Joden. Zie Brazilië.
Surinaamsche koffijoogst. Zie Suriname.
Surinaamsche landbouw. Zie Suriname.
Surinaamsche Maatschappij van Landbouw. 606.
Surinaamsche plantaadjes. Zie Suriname.

Surinaamsche slaven (Opstand der). Zie Suriname.
Surinaamsche suiker. Zie Suriname.
Surinaamsche voortbrengselen. Zie Suriname.
Suriname. Aanleg der volkplanting. Vestiging der Franschen aldaar. Aankomst der Joden uit Brazilië. Komst der Nederlanders. 405. Ontwikkeling der volkplanting. Plantaadjes. Door den vijand genomen. Valt weder in onze handen. Door de Engelschen hernomen. Aan ons afgestaan. 406. Suriname door de Westindische Maatschappij van Zeeland gekocht. ½ afgestaan aan Amsterdam en ½ aan den Heer van Sommelsdijk. Societeit van Suriname. Octrooi aan Suriname gegeven. Bestuur der volkplanting. Vrije handel. Bedrag van de opbrengst. 590. 591. Waaggeld. Vrijdommen. Verbeteringen door Sommelsdijk aldaar aangebragt. Paramaribo gebouwd. Moerassen droog gemaakt. Inval der Franschen. Bloei der kolonie. Suikerplantaadjes aldaar aangelegd. 592. Waarde der kolonie. Hernieuwde aanval der Franschen. Weggeloopen Negers, Landbouw. De koffijteelt ingevoerd. Oorlog met de Boschnegers. 593. Expeditie tegen hen. Vrede. Opstand der slaven. Binnenlandsche oneenigheden. Geschillen bijgelegd. Aantal plantaadjes. Troepen naar de kolonie gezonden. Demping van den opstand. 594. Vrije vaart op Suriname. Schepen aldaar aangekomen en van daar vertrokken. Voordeelen van den handel. Voortbrengselen. Verandering in de Regering. De kolonie is met schulden bezwaard. 595. Leeningen gesloten. Scheepvaart. Opbrengst van den handel. Uitvoer der kolonie naar Amsterdam en elders. 596. Suriname is in benarden toestand. Pogingen tot herstel. 604.
Suriname (Bestuur van). Zie Suriname.
Suriname (Handel van). Zie Suriname.
Suriname (Koffijteelt van). Zie Suriname.
Suriname (Octrooi van). Zie Suriname.
Suriname (Opkomst van). Zie Suriname.
Suriname (Societeit van). Zie Suriname.
Suriname (Verloop van). Zie Suriname.
Suriname (Vrije vaart op). Zie Suriname.
Suriname (Voordeelen van). Zie Suriname.
Suriname (Benarde toestand van). 604.
Surrogaten (Uitvinding van). 879. 881.
Sweden (Van) in Moscow. 720.
Swentibold. 61.

Syrië (Zijdehandel in). 416.
Systema (Continentaal). 877.
Systema van algemeen werkende belastingen. 875.
Systema van landrente. 883.

T.

Tabak. 842.
Tabaksfabrijken. 881.
Tabakshandel en monopolie. 879.
Tabaksplanters. Tabakspinnerijen. 842.
Tachtigjarige oorlog met Spanje. 17. Belemmert in den eersten tijd den handel. 345. Is in later tijd eene reden tot groote ontwikkeling. Togten naar Oost- en Westindië. Afbreuk aan de Spanjaarden aldaar gedaan. Zie Oost- en Westindische Maatschappijen.
Tacitus. Zijne berigten omtrent den vroegsten toestand der bewoners en van den handel dezer Landen. 32.
Tafelbaai. Zie Kaap de Goede Hoop.
Tafelgoed (Fabrijken van) afgenomen. 844.
Talenten van een' mensch. 1.
Tarief (Nieuw). 27.
Tarief van 1845. In beginselen waarnaar ingerigt. Vrijgevigheid van dat tarief. 29.
Tarief (Fransch) van het jaar 1664, door Colbert ten onzen nadeele verhoogd. 444.
Tarief (Nieuw Fransch) ingevoerd. 637.
Tarsus. 417.
Tasman (Abel). 366.
Tazelat (Koper van). 626.
Teertienden. Bepalingen omtrent de heffing van de teertienden in Noorwegen. 699.
Teisterbant. 91.
Teloneum. 53.
Tenedos (Muskaatwijn van). 416.
Tenedos (Handel met). 416.
Ternate. De Vorst van Ternate voor den Nederlandschen handel gewonnen. 348. Zie voorts Molukken.
Teruggave der koloniën. 27.
Tervere. Is zijn' vroegeren bloei verschuldigd aan den handel in visch. 119. Schepen uit Tervere stevenen naar de Canarische

Eilanden. Komen terug, geladen met suiker. Gewilde anker plaats. Schepen uit de Oostzee komen aldaar aan. 249. Tervere is het middelpunt van den Schotschen handel. Uitvoer van koper en gegoten ijzer uit Tervere. Heeft vrijen handel op Engeland. Drijft ook handel op Noorwegen. Is de stapelplaats der Schotsche goederen. 302.
Tetuan (Handel met). 426.
Tetuan (Verdrag met). 614.
Texel behoorde in de vijfde eeuw tot Friesland. 44. 45. Texel heeft een groot aantal schepen, en neemt deel aan de visscherijen. 256.
Thee. Invoer van vreemde thee verboden. 869.
Thee (Regten op de). Zie Handel.
Theehandel (Bepalingen omtrent den). 873.
Theehandel (Maatschappij van den). 890.
Themonaticum. 53.
Thiel. Zie Tiel.
Thielsche kooplieden. Zie Tielsche kooplieden.
Thou (De), Gezant van Frankrijk alhier. 440.
Thun (Handel met). 787.
Tiberius. 36.
Tiel. Drijft vroegtijdig handel op den Rijn. 51. Bestaat reeds in de vijfde eeuw. Krijgt den handel van Wijk te Duurstede. Is eene haven van Gallië. Heeft een' tol. Drijft grooten handel in wijnen. De bewoners van Keulen en Tiel hebben een gebouw te Londen. Handel met Engeland. Welvaart der bewoners. 61. Klagten van Tiel. 68. Verval van den handel. 144. 145.
Tielsche kooplieden moeten te Dordrecht verbodemen. 126. Tielsche kooplieden oefenen in Engeland grooten invloed uit op den handel. 130. Drijven aldaar handel met die van Keulen. 144.
Tiende eeuw (Handelstoestand in de). 69.
Tienden. 65.
Tienden penning (Heffing van den). 322. 323.
Tiers-état. 93.
Tilsit (Vrede van). 875.
Timor. 364.
Tin. 37. Een voortbrengsel van de Oostzeelanden, door de Romeinen gekend. 41.
Toeneming der belastingen. 22.

Toestand van Oostindië in 1800. 867.
Toestand des handels in de 19e eeuw. 864, v.v.
Toestand der visscherijen in de 18e eeuw. 810, v.v.
Tol te Villa Franca. 633.
Tollen of regten. Heffing der tollen in de vroegste tijden. 51. Onderscheidene soorten van tollen geheven. 53. De Graven doen tollen heffen in deze Landen. 66. Vrijdom van tollen aan Utrecht en vele andere steden toegestaan. 77.
Tolvrije handel van Amsterdam tot Rome. Zie Amsterdam.
Tonkin (Handelsbetrekkingen met). 378.
Tonnegeld. 30.
Traktaat van barrière. 791.
Traktaat van Breda. 466.
Traktaat van Bromsebro. 481.
Traktaat tusschen Denemarken en Rusland. 725.
Traktaat van Elbing. 476.
Traktaat met Engeland. 228.
Traktaat met Frankrijk. 279.
Traktaat met Hendrik VII. 240.
Traktaat van Kopenhagen. 697.
Traktaat der Lombardische steden. 14.
Traktaat van Marine met Spanje. 496.
Traktaat met Marokko. 435.
Traktaat van Methuen. 761.
Traktaat met Napels. 631.
Traktaat van Nijmegen. 446.
Traktaat van Odensee. 321.
Traktaat met Perzië, 379.
Traktaat met Portugal. 484.
Traktaat der Rijnsteden. 14.
Traktaat van Rijswijk. 449.
Traktaat met Schotland. 271.
Traktaat met Tetuan. 614.
Traktaat van Versailles. 650.
Traktaat van Weenen. Zie Weenen.
Traktaat van zeevaart met Engeland. 659.
Traktaat met Zweden. 471.
Trappen van beschaving. 2.
Trappen. De volken klimmen daarlangs op. 2.
Treuga Dei. Zie Rijksvrede.

Trier. 777.
Trier (Weg naar). Zie Duitschland.
Triëst. (Handel met). 630.
Triëstsche schepen te Lissabon. Zie Portugal.
Trinconomale aan ons teruggeven. 676.
Tripoli (Geschillen met). 626.
Tripoli (Verdrag met). 614.
Tromp. Raakt slaags met Blake. 463.
Troubles des Pays-Bas (Gevoelen van den Schrijver der) over den toestand van de Nederlanden. 235.
Trutinae. Zie Jus trutinae.
Tulpbollen. Zie Tulpenhandel.
Tulpenhandel. 535. 849.
Tunis (Handel met). 434.
Tunis (Geschillen met). 626.
Turenne. 20.
Turin. Zie Italië.
Turkey Company in Engeland. 418.
Turksche havens. 333.
Turksche Landvoogden. Zie Levantsche handel.
Turksche Passen. 612. 634.
Turksche roovers. Zie Levantsche handel.
Turkije. Gezantschap derwaarts gezonden tot bevordering der handelsbelangen. 422. Handel met Turkije. 423. Aan moeijelijkheden onderworpen. Verdrag met Turkije. 423. 435. Colyer bewijst vele diensten in Turkije. 435. Zie Levantsche handel.
Twaalfjarig bestand. 356.
Twerza. 720.
Twisten tusschen Engelsche en Hollandsche kooplieden. 236.
Twisten over de visscherij. Zie Visscherij.
Twisten over de Oostindische Maatschappij. Zie aldaar.
Twisten over Nieuw-Nederland. Zie aldaar.
Twisten over het sluiten van de Sont. Zie Sont.
Twisten over het monopolie in Rusland. Zie aldaar.
Twisten met de Barbarijsche Staten. Zie Levantsche handel.
Twisten over het nemen van Fransche schepen. Zie Frankrijk.
Twisten met Groot-Brittanje. Zie aldaar.
Twisten met Denemarken. Zie aldaar.
Twisten met Aurungzeb. Zie Oostindische Maatschappij.
Tyrus. 415.

U.

Ubes (St.). 763.
Udewalla. 695.
Uitdeeling der Oostindische Maatschappij. Zie aldaar.
Uitdeeling der Westindische Maatschappij. Zie aldaar.
Uitgewekenen (Fransche). 447.
Uitrusting van schepen. 231.
Uitrusting van schepen. Ordonnantie daaromtrent. Zie Ordonnantie.
Uitvoer van boter en kaas. 863.
Uitvoer van geld. 893.
Uitvoer van hout uit Noorwegen. 698.
Uitvoer van oud ijzer. 863.
Uitvoer van zeildoek. 863.
Uitvoer naar Groot-Brittanje in 1802. 871.
Uitvoer en invoer in 1803. 874.
Uitvoer uit Frankrijk in Nederland in 1805. 881.
Uitvoerregten afgeschaft. 30.
Ukraine. 727.
Ukraine (Tabak uit de). Zie Rusland.
Ulm (Handel op). 787.
Uncia. 41.
Unie van Utrecht. 324.
Unie van Calmar. Zie Denemarken en Hanzé.
Urdingen (Handel met). 114.
Urdingen (Licent te) geheven. 780.
Usselincx (W.) heeft plan om eene Westindische Maatschappij op te rigten; pogingen, daartoe aangewend, gelukken niet. De Maatschappij later opgerigt. 388.
Ustariz, een Spaansch Schrijver. 754.
Utrecht, in het Romeinsche tijdperk gesticht. 42. Door zijne ligging geschikt voor den handel. Staat in betrekking met Keulen. Romeinsche bezittingen in Utrecht. Markten aldaar. De Neude. 42.
Utrecht heeft het handelsverkeer met Keulen weder aangeknoopt. 54.
Utrecht. Vervoer van wijnen van Utrecht naar Stavoren. 55.
Utrecht. Wijnhandel is voornamelijk te Utrecht gevestigd. Aanvoer van wijnen langs den Rijn. 55.
Utrecht (Bisdom te). 57.
Utrecht (Tol te) geheven. 74.
Utrecht. Muntregt. 74. Utrecht is eene belangrijke handelstad.

74. 75. Middelpunt van het handelsverkeer. 75. De stad begunstigd. 76. Granen aldaar aangebragt. Utrechtsche kooplieden drijven handel in haring. 80. Belangrijk handelsverkeer. Jaarmarkten en hare voorregten. 94. De stad Utrecht beschermt den handel. 84. Heeft vrijdom van tol. 112.
Utrecht. In later tijd aldaar de Unie gesloten. 324.
Utrecht is tevreden over een verbod van uitvoer. 226.
Utrecht (Vrede van). 637. 656.
Utrechtsche handel. Zie Utrecht.
Utrechtsche vrede. Zie Utrecht.
Utrechtsche kooplieden. Zie Utrecht.
Utrechtsche markten. Zie Utrecht.
Utrechtsche Bisschop. Zie Handel.
Uzes in Frankrijk. Verblijf van Nederlandsche Handelsfactoren. 437.

V.

Vaartuigen. 10.
Vaart op Noorwegen verboden. 483. Stremming der vaart in 1803. 873.
Vaatwerk. 843.
Valencia (Handel op). 748.
Vatgeld in Frankrijk geheven. 440. 442. De betaling daarvan opgeheven. 637.
Vecht. 42. 73.
Vectigal. 42.
Veneti. 37.
Venetië. 110. Vrijheden in het Grieksche Keizerrijk. 115. Handel met Venetië. 115. 137. 426. Bijzonderheden. 427. Verbond met Venetië. Levendig verkeer met Venetië. 428. Voorregten van den handel met Venetië. 429. Gezanten. Krijgswegen. 429. Handel in de 18e eeuw. 629.
Vera-Cruz. 742.
Verbod tot uitvoer van granen. 265.
Verbond der gewapende neutraliteit. 649.
Verdragen. Zie Traktaten.
Verdrag te Luneville. 867. 868.
Verdun (Verdrag van). 62.
Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Zie Amerika (Noord-).

Vergadering van Tienen. 587.
Vergadering van Zeventienen. Zie Oostindische Maatschappij.
Vergadering (Nationale). 863.
Verhagens (P.) Compagnie vervallen. 391.
Verlofbrieven. 879.
Verlofgeld. 245. 246. Amsterdam daarvan vrijgesteld. 256.
Verwerijen (Laken-). 57.
Vicus. Wijk te Duurstede. 60.
Villa Franca (Tol te). 633.
Vinnetha. 109.
Visch (Invoer van) in Frankrijk neemt af. 652.
Vischvangst. 11.
Visscherij. 51. Groote Visscherij. Benaming. Oorsprong. 237. Bloei der visscherijen. 332. Haringvisscherij gedurende den Spaanschen oorlog. 512. Schade aan de haringvloot toegebragt. Opbrengst der visscherij. 513. Groot middel van onderhoud. 514. Mededinging der Engelschen. Twisten met Engeland. 515. Frankrijk benadeelt ons. 516. Toezigt op de visscherijen. Walvischvangst. 517. Maatschappij daarvoor opgerigt. 518. 519. Voorschriften door de Regering gegeven. 520. 521. Twisten met vreemde volken. 523. Noordsche en IJslandsche visscherijen. 674. Visscherijen in de 18e eeuw. Verval. 810. Oorlogen. Walvischvangst verboden. Nadeelen. Onderstand toegestaan. Voorregten. 811. Algemeene voorschriften. Haringvisscherij in Engeland aangemoedigd. Vrijgesteld van uitgaande regten. Inkrimping onzer zeemagt. 817. Verval der haringvisscherij. Winsten. Opgaven daaromtrent. Premiën. Mededinging van vreemden. 811. 823. Penningmeester van de Groote Visscherij. 823. Omwenteling van 1795. Committé tot de zaken van de Groote Visscherij. 824. Walvischvaart bloeit. 826. Aantal gevangen visschen. Vermindering. 826. Plakkaat tegen geweldenarijen in het Noorden. Vermindering der visscherij. Geldelijke ondersteuning. 827. IJslandsche visscherij. 828. Handel. Mededinging. 829. Verlegging der vaart. Verval der fabrijken en der reederij. 831. 832. IJslandsche vaart. Aangemoedigd met premiën. 833. Kabeljaauwvaart. 834. Toestand bij het begin der 19e eeuw. 866. 889. 905.
Vlaamsche lakens en linnens. 78.
Vlaanderen. 39. 77. De handel aldaar bloeit. 140. Verdrag van handel met Vlaanderen. 145. Handel op Vlaanderen. 799.

Vlamingen (Oorlogen met de). Belemmering van den handel en het verkeer daardoor. 91. 124.
Vlag. Ontzag voor onze vlag gaat verloren. 24.
Vliestroom. 39.
Vlissingen. 119. 239. 299.
Vloten en galjoenen. 741.
Volkplantingen van Noord-Amerika. 801.
Volkplantingen (Toestand onzer). 869.
Volksverhuizing (Groote). 51.
Vonnissen van Damme. 155.
Voorspoed dezer gewesten. 234.
Vrachtvaart. 339. Vrachtvaart op de Oostzee. 671. Op de Middellandsche Zee. 428. Vrachtvaart in de 18e eeuw. Afgenomen. Vrachtvaart in oorlogstijden. Vrij schip, vrij goed. 855.
Vrachtvaart van Friesland. 856.
Vrede van Tilsit. 875.
Vreemde schepen (Handel met). 664.
Vreemdelingen-regt. 50.
Vrewoers. 720.
Vrijbrieven. 266.
Vrije doorvoer. 864.
Vrijheid der zee. 700.
Vultaticum. 53.

W.

Waag te Amsterdam gesloten. 675.
Waagregt. 84.
Wadden. 39.
Waerwyck (W. van). 351.
Wageningen. 51.
Walcheren. 136.
Walvischvangst. 517. Zie voorts Visscherij en p. 825. Heeft geheel opgehouden. 864. Toestand der walvischvangst. 873.
Wantsnijdersgild. 129.
Watergeuzen. 323.
Welde. 12.
Weenen (Handel van). 787.
Weener Congres. 884.
Weerd (Tol te). 85.
Weichsel. 109.

Well (Kantoren te). 790.
Wenden. 109.
Werden (Rijksvergadering te). 69.
Werven (Verval onzer). 841.
West-Cappelle. 119.
Westindië. Vaart derwaarts ondernomen. 333. Andermaal beproefd. 387. 388. Vaart op de Westindiën opengesteld. 885.
Westindische Maatschappij opgerigt. Octrooi. 389. Veroveringen in Peru en Brazilië. Haar toestand. 392. Tracht volkplantingen aan te leggen. 393. Vermeestert eenige plaatsen. Haar doel. 395. Achterlijke toestand der geldmiddelen. 396. Reglement. 399. Bewegingen in Brazilië. 401. Einde van het octrooi. 401. Verval der Maatschappij. 404. Nieuwe Westindische Maatschappij. Kapitaal, waarmede begonnen. 586. Verlenging van het octrooi. Tegenspoeden. Oneenigheden met Frankrijk. 587. Opperbestuur der Westindische volkplantingen aan den Stadhouder opgedragen. Nut en voordeel van den Westindischen handel. In- en uitvoeren. Voortbrengselen. Inkomsten der Maatschappij. 603, v.v. Ondersteuning. Geldmiddelen. Bepalingen op in- en uitvoer. 604. Commissarissen-Generaal naar Westindië gezonden. 605. Octrooi geëindigd. Raad der Westindische Koloniën. Koloniale Raad. Committé tot de Zaken en Bezittingen in Afrika en Amerika. 606. 607. Voordeelen der Westindische Maatschappij. 608. 896.
Westindische volkplantingen. Zie Suriname, Demerary, Essequebo. Door den vijand genomen. 864. Haar beheer geregeld. 867.
Westminster (Vrede van). 439.
Weverijen verplaatst naar Hamburg. 839.
Wet omtrent het beheer der haringvisscherij. 867.
Wetsbepalingen (Belemmerende) voor de voortbrenging. 876.
Wezer. 34. 45.
Wezer (Jeneverstokerijen aan de). 882.
Willekeuren. 105.
Willem II. 79. Gunsten aan de Duitsche kooplieden geschonken. Opkomst der steden onder zijn bestuur. 79, v.v.
Windau. 706.
Windhandel van het jaar 1720. Windhandel beschreven. 848, v.v.
Wisselaars. 84.
Wisselbrieven. 852.
Wisselhuizen. 218.